

BIMANEESCHE SPRAAKKUNST

DOOR

J. C. G. JONKER.

VOORBERICHT.

De voorbeelden in deze Bimaneesche Spraakkunst zijn (afgezien van die in het gedeelte over het Klankstelsel handelende) bijna uitsluitend aan de Teksten ontleend. Het eerste der cijfers achter de voorbeelden duidt de bladzijde, het tweede den regel aan, waarop die aangehaalde plaatsen in de Teksten voorkomen.

Een Romeinsch cijfer, dat eene enkele maal na een voorbeeld staat, duidt aan dat de plaats genomen is uit het handschrift, waarnaar het met dat cijfer benoemde gedeelte der Teksten is uitgegeven, maar dat het geheel te bedorven was om in de gedrukte Teksten op te nemen. Dikwijls is het in de Aanteekeningen achter de Teksten te vinden. Gewoonlijk heb ik een groot aantal voorbeelden gegeven. Zoo dit nog verontschuldiging behoeft, heb ik slechts te wijzen op de gesteldheid der Teksten, welke óf aan meest zeer corrupte handschriften ontleend zijn, óf door mij, volgens het gehoor, opgeschreven zijn, gelijk dat in de Aanteekeningen vermeld is. Alleen door de overeenstemming in grammaticale behandeling van vele plaatsen uit verschillende delen der Teksten genomen, kon dus volkomen zekerheid verkregen worden. In een geval als bijv. dat, wat in § 78 behandeld wordt, dient het groot aantal voorbeelden tevens om de volkomen gelijkheid in het gebruik van *wā'u-ra*, *wā'u-du* enz. te bewijzen. Ten slotte meende ik ook, door het behandelen van een groot aantal plaatsen, mij van eene vertaling der Teksten in hun geheel te kunnen ontslagen rekenen. Aan het slot der Spraakkunst is voor het gemak eene opgave gegeven der plaatsen, welke en waar zij behandeld zijn.

Het zal wel onnoodig zijn te zeggen, dat de vertaling der voorbeelden dikmaals min of meer gewrongen moet zijn, omdat bij eene meer vrije overzetting het karakteristieke van den zinbouw geheel verloren zou gaan.

Omtrent de transcriptie heb ik, behalve hetgeen in het eerste gedeelte der Spraakkunst daarvan gezegd wordt, alleen nog het volgende op te merken. De samengestelde woorden zijn in den regel niet vormelijk als zoodanig aangeduid. Dit is vooral geschied om redenen van praktischen aard. Door de groote geneigdheid toch, welke het Bimaneesch vertoont voor het samenstellen van verschillende woorden, bijv. het werkwoord met de bijwoorden enz., zou het aantal verbindingsteekens, vooral in de teksten, te groot zijn geworden. Trouwens de Bimanees-zelf duidt in Arabisch schrift eene samenstelling ook niet vormelijk aan.

Sa, in de beteekenis van »één“ en waar het de functie van eene praepositie vervult, heb ik geschreven als *sa-*, in tegenstelling van het prefix *sa*. Dus: *sa-mbaa*, één jaar; *sa-pôda-na*, naar waarheid.

Alleen als het woord, waarvoor *sa* in bovengenoemde functien voorkomt, niet meer in afzonderlijk gebruik is, staat *sa* met het volgende aaneengeschreven, bijv. *sabune*. Zoo ook, als voor *sa* nog het prefix *ma* komt; dus: *masambaa*, *masapôda-na*, omdat *masa-mbaa* mogelijk aanleiding tot verwarring zou kunnen geven met het woord *masa*. Om dezelfde reden is geschreven: *maraweha* naast *ra-weha*; *madaraka* naast *da raka*.

Ten slotte zij in herinnering gebracht, dat ik hier te MAKASSAR voor de vergelijking slechts van die talen gebruik kon maken, van welke de hulpmiddelen meer algemeen toegankelijk zijn.

MAKASSAR, 18 Oktober 1896.

J. C. G. JONKER.

INHOUDSOPGAVE.

	BLADZ.
Inleiding	I

EERSTE DEEL.

KLANKSTELSEL.

§ 1. De klanken.....	6
• 2. Uitspraak der klanken.....	7
• 3. Klemtoon	11
• 4. Schrift	12

WOORDVORM.

§ 5. Het aantal lettergrepen.....	13
• 6. Sluitende medeklinkers, nasale voor slag	14

KLANKVERSCHIJNSELEN.

§ 7. De klinker <i>a</i>	17
• 8. De klinker <i>e</i>	19
• 9. De klinker <i>i</i>	23
• 10. De klinker <i>o</i>	25
• 11. De klinker <i>u</i>	29
• 12. <i>K, g en ng</i>	30
• 13. <i>T, d, n en ñ</i>	31
• 14. <i>P, b, m en f</i>	33
• 15. <i>Tj en dj</i>	37
• 16. <i>R en l</i>	38
• 17. <i>IJ en w</i>	41
• 18. <i>S</i>	42
• 19. <i>H</i>	43
• 20. Eerste v. d. T. klankwet.....	45
• 21. Verwisseling van <i>w</i> met <i>s, tj, r, g en l</i>	47
• 22. Onderlinge verwisseling van <i>s, tj, r, g en l</i>	49
• 23. Verwisseling van <i>k</i> met <i>tj, g</i> met <i>dj, g</i> met <i>b</i> en <i>t</i> met <i>s</i>	50
• 24. Onderlinge verwisseling der neusklinken en afwerping van eene media na een neusklink.	51
• 25. Onderlinge verwisseling der tenues.....	51
• 26. Ingevoegde en afgeworpen neusklinken.....	51
• 27. Omzetting van klinkers en medeklinkers.....	52
• 28. Afwerping van medeklinkers aan het begin van een woord of eene lettergreep.....	53
• 29. Krama-vormen.....	54
• 30. Klankstelsel van het dialect van <i>Kòlo</i>	54

TWEEDE DEEL.

OVER DE AFGELEIDE WOORDEN EN DE HULPWOORDEN.

	BLADZ.
§ 31. Stamwoorden en afgeleide woorden.....	56
• 32. Overzicht der prefixen en hulpwoorden.....	56
• 33. Het stamwoord heeft gewoonlijk de waarde van een substantieel.....	57

Het prefix *ka*.

§ 34. <i>Ka</i> tot vorming van causatieve.....	58
• 35. <i>Ka</i> met beteekenis van: beschouwen als.....	60
• 36. <i>Ka</i> voor geluidsnabootsing.....	60
• 37. <i>Ka</i> met de beteekenis van: hebben tot.....	61
Aanm. <i>Katei</i> en <i>toi</i> , <i>kabòro</i> en <i>bòro</i>	62
• 38. Beteekenis van sommige met <i>ka</i> van subst. afgeleide verba.....	62
• 39. Oorspronkelijk met <i>ka</i> afgeleide woorden.....	63
• 40. Causatief werkwoord met <i>ka</i> in samenstelling met een ander werkwoord.....	63
• 41. Met <i>ka</i> afgeleide bijwoorden.....	64
Aanm. Met <i>ka</i> afgeleide bijwoorden bij intransitieven.....	65
• 42. Omschrijving van het causativum door <i>kau</i> en <i>waa</i>	65
Aanm. Over <i>ka</i> als prefix van het causativum. Uitdrukking van het causativum in het Kòlosch	66

Het prefix *ma*.

• 43. <i>Ma</i> vormt participia activa imperf.....	67
• 44. Deelw. met <i>ma</i> afgeleid van een trans. of intrans. werkwoord. als bepaling van een subst. pronom. of praedicaat.....	67
• 45. Deelw. met <i>ma</i> afgeleid van een kwalificatief werkwoord. als bepaling van een subst., enz.....	68
• 46. <i>Ma</i> voor verbale composita.....	68
• 47. Deelw. met <i>ma</i> ter uitdrukking van eene relatieve zinsnede. Deelw. met <i>ma na èda</i>	69
Aanm. Andere constructie na <i>èda</i>	70
• 48. <i>Ma</i> bij synoniemen.....	70
• 49. Pers. voornw. als direct object van een deelw. met <i>ma</i>	70
• 50. Plaats van het deelw. met <i>ma</i>	71
• 51. Deelw. van het imperf. voor dat van het perf.....	73
• 52. <i>Ma</i> verwegen.....	73
Aanm. <i>Nemba mbòlo-mbòlo</i> , <i>kangampu mbòlo-mbòlo</i>	74
• 53. <i>Ma</i> niet verwegen bij de verbaaladjectieven. Verbaal subst. al of niet voorafgegaan door <i>labo</i> of <i>mandinga labo</i> voor deelw. met <i>ma</i>	75
• 54. Deelw. met <i>ma</i> als praedicaat.....	76
Aanm. <i>Wunga</i> ter uitdrukking van onze praedicatief gebezigde deelwoorden.....	76
• 55. Deelw. met <i>ma</i> als subject bij <i>wùra</i> , enz.....	77
• 56. Deelw. met <i>ma</i> , afgeleid van een kwalificatief werkwoord. als subst. gebezigd.....	77
Aanm. Subst. voor een deelw. met <i>ma</i> verwegen.....	79
• 57. Deelw. met <i>ma</i> , in plaats van verbaal subst. ter uitdrukking van den infinitief.....	79
• 58. <i>Ma</i> voor substantieven.....	79
• 59. <i>Ma</i> voor telwoorden.....	80
• 60. <i>Ma</i> voor sommige bijwoorden en voorzetsels.....	82
• 61. <i>Ma</i> voor woorden met passieven zin.....	84
• 62. Het participium passivum imperf.....	85
Aanm. Het Bim. <i>ma</i> vergeleken met hetzelfde prefix in de verwante talen.....	86
Aanm. II. <i>Ma</i> in het Kòlosch.....	87

Raa of rā.

§ 63. <i>Raa of rā</i> , gevolgd door een verbaal woord vormt substantieven.....	87
• 64. <i>Raa (ra)</i> , voor elk verbaal woord, vormt het verbale subst. van het perf.....	87
• 65. Subst. met <i>raa (ra)</i> afgeleid van een trans. werk., in de beteekenis van een zelfstandig gebezigd verleden deelwoord: Uitdrukking van den agens. Aangehechte verkorte pers. voornw.....	88
• 66. Het subst. met <i>raa</i> ter bepaling van een ander subst., enz. Uitdrukking van den agens en van de ontkenning.....	89
• 67. Subst. met <i>raa</i> tot aanvulling van het praedicaat en als absolutivum.....	91
• 68. Subst. met <i>raa</i> als praedicaat..... Aanm. <i>Wdra</i> verwegen voor het subst. met <i>raa</i>	92 93
• 69. <i>Raa</i> voor synoniemen.....	93
• 70. Subst. met <i>raa</i> somtijds met duratieve beteekenis.....	93
• 71. <i>Raa</i> bij enkele adverbiale uitdrukkingen.....	94
• 72. Vorming van het actieve deelwoord van het perf.....	94
• 73. Actief deelw. van het perf. ter bepaling van subst., enz. Dit deelw. nooit in plaats van een nevenzin gebezigd.....	94
• 74. Actief deelw. van het perf. als subject, enz., en als praedicaat.....	96
• 75. Synoniemen. Bijzondere vorm van het actieve deelw. van het perf. van enkele kwalificatieve werk.....	96
• 76. <i>Raa</i> voor substantieven..... Aanm. I. <i>Raa</i> bij subst. zonder dat een praeteritum bedoeld is..... Aanm. II. Verklaring van <i>raa</i>	97 97 98

Waū.

§ 77. <i>Waū</i> als afzonderlijk woord.....	99
• 78. Verbaal subst. met <i>waū</i> als absolutivum.....	99
• 79. De bij het subst. met <i>waū</i> behorende hoofdzin. Uitdrukking en verwijzing van den agens. Aanm. <i>Waū</i> oorspronkelijk een intrans. werk. Substantiefwaarde van <i>waū-pu</i>	101 102
• 80. <i>Waū</i> in de finiete vormen van het perf..... Aanm. De finiete vormen van het perf. soms door weglatting van het verkorte voornw. in vorm gelijk aan het subst. met <i>waū</i>	102
• 81. Verbaal subst. van het perf. met <i>waū</i> . Twee wijzen ter uitdrukking van den agens. Aanm. Verklaring der vormen van het verbaal subst. en van de finiete vormen van het perfectum.....	103 104
• 82. Verleden deelw. met <i>waū</i> in verschillende vormen..... Aanm. Verklaring dier vormen.....	105 106
• 83. Actief deelw. van het perf. met <i>waū</i>	106
• 84. Gelijkheden en verschil van beteekenis der subst. met <i>raa</i> en <i>waū</i> . Aanm. <i>Ra</i> voor <i>waū</i>	107 108
• 85. Ontbinding van het actieve deelw. met <i>waū</i> in een finieten zin..... Aanm. Over de oorspronkelijke beteekenis van <i>waū</i> Aanm. II. <i>Waū daa-pu</i>	108 109 110

Ndai (neē).

• 86. <i>Ndai (ndei, nde, ndi)</i> of <i>neē</i> blijft steeds een afzonderlijk woord.....	110
• 87. <i>Ndai</i> voor het verbale subst. en voor het deelw. met <i>ma</i>	111
• 88. Passieve vorm met <i>ndai</i> ter bepaling van een subst., enz. <i>Ndai</i> verwegen.....	111
• 89. Actieve vorm met <i>ndai</i> ter bepaling van een subst., enz. <i>Ndai</i> verwegen.....	113
• 90. Passieve vorm met <i>ndai</i> ter uitdrukking van onzen infinitief met "om te", na een transitief werkwoord..... Aanm. Beide verba hebben agens en object gemeen.....	113 114

§ 91. Actieve vorm met <i>ndai</i> ter uitdrukking van den infinitief met "om te" na een transitief werkwoord. <i>Ndai</i> verzwegen.....	114
Aanm. Verb. subst. voor den actieven vorm met <i>ndai</i>	115
• 92. Passieve en actieve vorm met <i>ndai</i> ter uitdrukking van den infinitief na een intransitief werkwoord. <i>Ndai</i> verzwegen.....	115
• 93. <i>Ndai</i> na <i>wāra</i> (- <i>ka</i> , enz.).....	116
Aanm. Andere verklaring der uitdrukking.....	117
• 94. <i>Ndai</i> na <i>wādji</i> , <i>hara</i> , <i>suna</i> , <i>patu</i> en <i>pehe</i>	117
• 95. <i>Ndai</i> na <i>wati</i>	119
• 96. <i>Ndai</i> na <i>ndawi</i> , <i>weha</i> , <i>ōne</i> en <i>lao</i>	120
• 97. Verbaal subst. met <i>ndai</i> als passieve infinitief na <i>lao</i> , <i>ngawa</i> , enz.....	120
Aanm. Over het verzwijgen van <i>ndai</i> in bovengenoemd geval.....	121
• 98. De passieve vorm met <i>ndai</i> als praedicaat.....	121
• 99. De passieve vorm met <i>ndai</i> kan voor het duratuum zijn wat de subst. met <i>raa</i> en <i>waū</i> zijn voor het perfectum.....	122
• 100. <i>Ndai</i> in bovengenoemd geval verzwegen. Over de uitdrukking van de ontkenning.....	123
• 101. Passieve vorm met <i>ndai</i> als passieve imperatief.....	123
• 102. De actieve vorm met <i>ndai</i> als praedicaat.....	124
• 103. <i>Ndai</i> in bovengenoemd geval verzwegen.....	125
• 104. Andere wijze om nadruk op het subject of object te leggen. Verplicht gebruik der vormen met <i>ndai</i> na <i>ake</i> , <i>ede</i> , <i>au</i> , <i>tjoū</i> enz.....	125
Aanm. Bepaling van het praedicaat na <i>au</i> en <i>tjoū</i> door de aanwz. voornw.....	127
• 105. De vormen met <i>ndai</i> na de volledige pers. voornw.....	127
Aanm. Over de constructie <i>nahu</i> (enz.) <i>neè</i>	128
• 106. De passieve vorm met <i>ndai</i> als subst. buiten het eigenlijke zinsverband. <i>Ndai</i> verzwegen	128
• 107. De passieve vorm met <i>ndai</i> als object en na <i>sa-mena-na</i> , enz.....	129
• 108. De actieve vorm met <i>ndai</i> als subst. buiten het eigenlijke zinsverband en na <i>sa-mena-na</i> , enz. <i>Ndai</i> verzwegen.....	130
Aanm. De buiten het eigenlijk zinsverband geplaatste subst. met <i>ndai</i> bepaald door <i>ede</i> .	131
• 109. De actieve en passieve vorm met <i>ndai</i> als subject na <i>wāra</i> , <i>mbòto</i> enz. alsook na <i>lai-na</i> . <i>Ndai</i> verzwegen.....	131
Aanm. Over de uitdrukking <i>sama malao ndai</i>	135
• 110. Over het gebruik der vormen met <i>ndai</i> ter bepaling van een subst., dat optreedt als subject van <i>wāra</i> , <i>mbòto</i> , enz.....	135
Aanm. I. <i>Malai-na-sa</i> — <i>ndai</i>	136
Aanm. II. De substantiefswaarde der vormen met <i>ndai</i> . Waar <i>ndai</i> in 't algemeen als verzwegen is te beschouwen. Verhouding tot het partic. passivum imperfectum.....	136
• 111. Uitdrukking van den agens bij den passieven vorm met <i>ndai</i> . <i>Ndai</i> bij synoniemen. De aanhechting van het verkort voornw. als direct of indirect object. Over vreemde woorden als <i>harām</i> . De vormen met <i>ndai</i> van <i>ngawa</i> , <i>tjai</i> , <i>waū</i> en <i>lōwa</i> vormen eene samenstelling met het volgende verbale subst. De vormen met <i>ndai</i> met de beteekenis van het perf. Uitdrukking der uitvoerbaarheid.....	138
• 112. <i>Ndai</i> voor subst.....	140
Aanm. <i>Ndai</i> met subst. voor den actieven vorm met <i>ndai</i>	143
• 113. <i>Ndai</i> met subst. als attribuut zonder gerundieve beteekenis.....	143
• 114. <i>Ndadi</i> met de beteekenis van <i>ndai</i>	143
Aanm. Verklaring van <i>ndai</i> en <i>neè</i>	144
Aanm. II. <i>Neè</i> , <i>ndai</i> in de beteekenis van "overblijven".....	146

Ka i.

§ 115. <i>Kai</i> kan als afzonderlijk woord en in samenstelling.....	147
---	-----

	BLADZ.
§ 116. <i>Kai</i> gewoonlijk een afzonderlijk woord na de finiete en actief-deelwoordelijke vormen, alsmede na het verbale substantief.....	147
• 117. <i>Kai</i> in bovengenoemd geval in samenstelling.....	148
• 118. <i>Kai</i> in samenstelling met de passieve deelwoordelijke vormen.....	150
• 119. De met <i>kai</i> samengestelde deelwoordelijke vormen als attribuut..... Aanm. Verbaal subst. voor den vorm met <i>ndai</i> en <i>kai</i>	151
• 120. De vormen met <i>raa</i> of <i>ndai</i> en <i>kai</i> als praedicaat.....	152
• 121. Dezelfde vormen als vooropgeplaatst subst., subject, enz.....	153
• 122. De vorm met <i>ndai</i> en <i>kai</i> in bepaalde gevallen tot uitdrukking van den infinitief.....	154
• 123. <i>Kai</i> als afzonderlijk woord bij de passieve deelwoordelijke vormen.....	156
• 124. Subst. met <i>kai</i> na de woorden: <i>ba bau</i> , <i>ba bau supu-na</i> , <i>au</i> of <i>au supu-na</i> , <i>au haba(r)</i> , <i>au rani</i> , <i>asa(l)</i> ; <i>asa(l)-na</i> , <i>ede asa(l)-na</i> en <i>ndadi au</i> . Soms een eenvoudig verbaal subst. gebezigd. Verzwijgen van het woord, dat naar de oorzaak vraagt of die uitdrukt. Aanm. Bijzondere betekenis van <i>èda kai</i> na woorden, die naar de oorzaak vragen...	156
• 125. Subst. met <i>kai</i> na <i>bune</i> , <i>bune pahu-na</i> , soms na <i>sabune</i> . Verbaal subst. voor het subst. met <i>kai</i>	160
• 126. Subst. met <i>kai</i> na <i>ede</i> en <i>ede-ra</i> in de betekenis van »daarom«, alsook na <i>ede-ra</i> als voegwoordelijk bijwoord. Somtijds het eenvoudig verbaal subst. gebezigd. <i>Ede-ra</i> verwegen..... Aanm. Over de waarde van een vorm als <i>nggáhi kai</i> = <i>nggáhi</i>	161
• 127. <i>Ede mpara</i> gewoonlijk met eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd, zeldzamer met het subst. met <i>kai</i> Aanm. Over de constructie na <i>ede-du</i> (het is genoeg) en <i>ede-ra</i> = <i>ede</i> (dat).....	164
• 128. Constructie met <i>ndai</i> en <i>kai</i> na <i>patu</i> Aanm. Verklaring van den vorm.....	165
• 129. <i>Kai</i> met plaatselijke of tijdelijke betekenis steeds in samenstelling met het verbale woord. De constructie met <i>kai</i> dan steeds gebezigd als het woord, dat de plaats of den tijd aanduidt, voorafgaat.....	166
• 130. De passieve deelwoordelijke vormen met <i>kai</i> in plaatselijke (tijdelijke) betekenis ter bepaling van een subst., enz..... Aanm. Het prefix <i>ma</i> voor het subst. met <i>kai</i>	168
• 131. De passieve vormen met <i>raa</i> of <i>ndai</i> en <i>kai</i> in plaatselijke (tijdelijke) betekenis als praedicaat, subject, enz. Het subject soms door eene praepositie ingeleid.....	169
• 132. De passieve vorm met <i>ndai</i> en <i>kai</i> in bepaalde gevallen tot uitdrukking van den infinitief, ook na <i>wira-ka</i> , enz.....	169
• 133. De constructie met <i>kai</i> na <i>bakai</i> , <i>bakai-kai</i> , <i>bakai-du</i> , <i>bè-bè-du</i> , enz. Soms na <i>ededei</i> . Zelden vervangen door een eenvoudig verbaal subst. <i>Bè-ku bè-du</i> (in de betekenis »wat ook«)..... Aanm. Dezelfde constructie bij de andere bijwoorden van tijd.....	170
• 134. Constructie met <i>kai</i> of eenvoudig verbaal subst. na <i>di ade</i> Aanm. Verklaring der eerste constructie.....	171
• 135. <i>Kai</i> in plaats van of tegelijk met de praeposities <i>labo</i> , <i>ba</i> en <i>di</i> (in figuurlijken zin). <i>Nae kui ade</i> , enz., <i>bae kai ade</i>	171
• 136. <i>Kai</i> na <i>kau</i> , <i>kanta</i> en <i>katei</i>	173
• 137. <i>Mai ka-ra ndede-na</i> , <i>waū kai-na-ra</i> , <i>wati kai-pu</i> , <i>ndede-ra kai-na</i> , <i>tangira kai</i>	174
• 138. De agens bij de passieve vormen met <i>kai</i> . Plaats van het oorspronkelijk object. <i>Kai</i> bij synoniemen. <i>Kai</i> als praepositie verwegen als de constructie met <i>kai</i> vereischt wordt.....	174
• 139. Subst. met <i>kai</i> in meer concrete betekenis.....	176
• 140. <i>Kai</i> bij niet-verbale woorden..... Aanm. I. Vorm der telwoorden met <i>kai</i> en <i>ma</i> Aanm. II. Verklaring van <i>kai</i>	177

Labo.

§ 141. <i>Labo</i> in samenstelling.....	178
--	-----

Weya.

• 142. <i>Weya</i> , steeds in samenstelling, heeft betrekking op het indirect object.....	179
• 143. <i>Weya</i> met uitgedrukt indirect object. <i>Weya</i> soms verzwegen bij den actieven vorm met <i>ndai</i>	179
• 144. Het indirect object verzwegen.....	180
Aanm. <i>Weya</i> in betrekking tot een direct object	181
• 145. <i>Weya</i> in betrekking tot een subst. of pers. voornw., dat in genitief-betrekking staat tot het direct object. Plaats van het indirect object. <i>Weya na èda</i> , enz. Het gebruik van <i>weya</i> in deze gevallen niet noodzakelijk.....	181
Aanm. Over een passieve vorm met <i>weya</i>	184
• 146. Het indirect object stelt een dier, enz. voor.....	184
• 148. <i>Weya</i> in betrekking tot eene voorafgegane handeling.....	184
Aanm. I. <i>Weya na</i> intransitiën en <i>na lowa</i>	185
Aanm. II. <i>Weya</i> schijnbaar als afzonderlijk woord. Verklaring.....	186

DE IN ONBRUIK GERAAKTE PREFIXEN.

§ 149. De in onbruik geraakte prefixen in het algemeen.....	186
• 150. Het prefix <i>ka</i>	186
Aanm. Eenige woorden waar de functie van <i>ka</i> duister is. <i>Kali</i>	189
• 151. Het prefix <i>ta</i>	190
Aanm. <i>Ta</i> bij substantieven.....	191
• 152. Het prefix <i>sa</i>	191
• 153. Het prefix <i>pa</i>	193
Aanm. <i>Pa</i> bij adj ectieven.....	194
• 154. De voorgevoegde neusklank.....	194
Aanm. De enkele nasaal voor eene nasaal met stommen medeklinker.....	197
Aanm. II. De minder veelvuldig voorkomende prefixen <i>la</i> en <i>ma</i> . <i>Mori</i> . De infixen <i>al</i> en <i>ar</i> . Overblijfselen van suffixen.....	197

SAMENSTELLING.

• 155. Samenstelling in het algemeen.....	199
• 156. Samenstelling van twee subst. Oneigenlijke samenstelling van door <i>ro</i> verbonden subst. Synoniemen	199
• 157. Samenstelling van een subst. en een verbaal grondwoord.....	201
• 158. Eenige woorden, die steeds in samenstelling staan met het voorafgaande subst.....	203
• 159. Bezittelijke samenstellingen.....	203
• 160. Bezittelijke samenstellingen na <i>èda</i> en waar een deelw. met <i>ma</i> als praedicaat, subject, enz. kan optreden.....	205
• 161. De bezittelijke samenstellingen bij gebruik der finiete vormen gewoonlijk ontbonden, ook waar het werkwoord in substantief-vorm moet optreden.....	205
• 162. Andere constructie der bezittelijke samenstellingen. Wanneer zij niet ontbonden mogen worden. Herhaling van het pers. voornw. als agens.....	207
• 163. Oplossing van attributief gebezige bezittelijke samenstellingen.....	208
Aanm. Omgekeerde volgorde der leden eener attributief gebezige bezittelijke samenstelling	208
• 164. Samenstelling van een verbaal woord en een substantief.....	208
• 165. Samenstelling van twee transitieve werkwoorden.....	209
• 166. Samenstelling van een transitief en een intransitief werkwoord.....	210

	BLADZ.
§ 167. Samenstelling van een intransitief en een transitief werkwoord.....	211
Aanm. Vormen als <i>bia</i> en <i>mbia</i> bij deze samenstellingen.....	212
• 168. Samenstelling van twee intransitieve werkwoorden.....	212
• 169. Samenstelling van twee synonieme werkwoorden, waarbij <i>ro</i> al dan niet uitgedrukt wordt. Het tweede werkwoord dikwijls als afzonderlijk woord niet in gebruik. Somtijds ook copulatieve samenstellingen van niet-synoniemen.....	213
• 170. Bijzonderheden betreffende de samenstelling van <i>lae</i> , <i>mai</i> , <i>luu</i> , <i>tosa</i> , <i>londo</i> , <i>neè</i> , <i>rai</i> , <i>tuu</i> ; <i>ngawa</i> , <i>tjaù</i> , <i>lewa</i> , <i>wau</i> , <i>kau</i> en <i>tjoro</i> met een ander werkwoord.....	214
• 171. Samenstelling van een werkwoord en een telwoord. De samenstelling van een werkwoord met een bijwoord naar het hoofdstuk over de bijwoorden verwezen.....	217
• 172. Samenstellingen van andere woordsoorten naar de betreffende hoofdstukken verwezen..	218

WOORDHERHALING.

§ 173. Over woordherhaling in het algemeen.....	218
• 174. Beteekenis der woordherhaling bij eigenlijke subst.....	218
• 175. Beteekenis der woordherhaling bij verbale woorden, wanneer deze als praedicaat of in substantiefvorm optreden. Bijzondere beteekenis van enkele herhaalde woorden.....	219
• 176. Beteekenis der woordherhaling bij attributief gebezige verbale woorden.....	220
• 177. Beteekenis der herhaling bij andere woordsoorten.....	221
• 178. Woordherhaling met veranderde klinkers.....	221
• 179. Reduplicatie.....	222

DERDE DEEL.

OVER DE VERSCHILLENDEN WOORDSOORTEN.

Het substantief.

§ 180. Verdeeling der subst. in stamwoordelijke en afgeleide.....	223
• 181. Eigenlijke substantieven.....	223
• 182. Verbale subst. in algemene beteekenis.....	224
• 183. Verbale subst. in meer eigenlijke substantief-beteekenis.....	224
• 184. Over de afgeleide en samengestelde substantieven.....	226
• 185. Uitdrukking van het getal der substantieven.....	227
• 186. Uitdrukking van het geslacht der substantieven.....	228
• 187. Uitdrukking der casusverhoudingen. Drie wijzen om den genitief uit te drukken.....	228
• 188. Gebruik van de derde genitief-constructie.....	232
Aanm. Het subst. in genitivo met nadruk vooropgeplaatst.....	232
Aanm. II. Somtijds <i>di</i> in plaats van eene genitiefconstructie gebezigt.....	233
• 189. De vocatief.....	233
Aanm. Oorspronkelijk verbale woorden als subst. alleen in den vocatief in gebruik.....	233
• 190. Eigennamen	233

Het telwoord.

§ 191. De hoofdgetallen bij het tellen.....	235
Aanm. De hoofdgetallen in het Kòlosch.....	235
• 192. <i>Sa</i> in de beteekenis van „één”.....	235
Aanm. <i>Sa</i> in <i>saraa</i> , enz.....	235
• 193. <i>Sa</i> in de beteekenis van „geheel”. <i>Sa</i> geeft deelgenootschap te kennen.....	236
• 194. Afzonderlijk gebruik der hoofdgetallen van twee tot negen.....	236

	BLADZ.
§ 195. Het hulptelwoord <i>buwa</i> (<i>mbuwa</i>).....	237
• 196. De overige hulptelwoorden.....	238
Aanm. Verklaring der vormen <i>mpuu</i> , enz.....	240
• 197. <i>Ori</i>	240
• 198. Gebruik der hoofdgetallen van af tien.....	241
• 199. Het getelde subst. verzwegen. Uitdrukking van „met hun beiden”, enz. Gebruik van het telwoord, wanneer één persoon te zamen met anderen iets verricht. Het telwoord als praedicaat.....	241
• 200. Uitdrukking van „een van”, „één of twee”, enz	243
• 201. Uitdrukking der breuken.....	243
• 202. De rangschikkende telwoorden.....	244
• 203. De multiplicativa.....	244
• 204. Uitdrukking der distributieve telwoorden.....	245
Aanm. Verklaring van <i>mangga</i> (<i>hangga</i>).....	245
• 205. Uitdrukking van „twee aan twee”, enz., „bij tientallen”, „bij trossen”, enz.....	246
• 206. Onbepaalde telwoorden: <i>sabune</i> , <i>pila</i> , <i>sabune-bune</i> , <i>pila-pila</i> , <i>sandake</i> en <i>sandede</i>	246
• 207. Uitdrukking van „vele, weinige, enkele; elk; alle, sommige; geen”. Aanm. Het prefix <i>ka</i> voor telwoorden in het Kōlosch.....	249 253

Voorname woorden.

§ 208. De volledige en verkorte pers. voornw.....	253
Aanm. Verklaring der vormen.....	255
• 209. Gebruik der volledige pers. voornw.....	256
• 210. Gebruik der verkorte pers. voornm	257
• 211. Bijzonder gebruik van <i>na</i>	260
• 212. Gebruik der pers. voornw. naar stand, enz. Nadrukswoordjes na de volledige vormen. Uitdrukking van „het mijne, de mijnen”, enz.....	260
• 213. Meestal een subst. gebezigd voor het volledig voornw. van den derden persoon, soons ook voor dat van den eersten en tweeden persoon. Gebruik van subst. als <i>ade</i> , enz. voor het pers. voornw.....	261
• 214. <i>Weki</i> als reflexief voornw. Bijzonder gebruik van dit voornw. De pers. voornw. voor het reflex. buiten den accusatief. <i>Weki</i> als subject.....	263
• 215. <i>Ndai</i> (zelf), <i>ndai-ndai</i> (<i>ndai</i>) en <i>kèse</i>	264
Aanm. Verklaring der woordvormen.....	266
• 216. Het reciproque voornw. <i>angi</i> . Bijzonder gebruik van dit woord. Uitdrukking van het reciproquum buiten den accusatief. <i>Angi ndai</i> (<i>kai</i> of <i>sama angi ndai</i>). Aanm. Andere wijze om den reciproquen vorm uit te drukken.....	266 268
• 217. De aanwijzende voornw. <i>Ede</i> als lidwoord. Welk woord door <i>ede</i> bepaald wordt...	268
• 218. De aanwijz. voornw. na telw. en na de pers. voornw.....	272
• 219. <i>Aka-na ede</i> (<i>aka-n ede</i> , <i>aka-n de</i>).	272
• 220. De aanwijz. voornw. als subject, na eene praepositie, in den accusatief. Nadrukswoorden na de aanwijz. voornw.....	272
• 221. <i>Ake</i> of <i>ede udja</i> (<i>dja</i>) <i>mpa</i> , <i>siya udja</i> (<i>dja mpa</i>), <i>ede siya</i> . <i>Ake</i> en <i>ede</i> als uitroep en als bijwoord.....	274
• 222. De vragende voornw. <i>au</i> en <i>tjou</i> . Nadrukswoorden na <i>au</i> en <i>tjou</i>	275
Aanm. Verklaring der woordvormen.....	276
• 223. Als vragende voornw. worden ook gebezigd: <i>mabune</i> , <i>au</i> of <i>bune páhu-na</i> , <i>bakai</i> en <i>bè</i> . Aanm. Over indirekte vragen.....	276 277
• 224. Onbepaalde betrekkelijke voornw. <i>au-au</i> , <i>bè-bè</i> , <i>tjou-tjou</i> . Bijzonder gebruik der nadrukswoorden na deze woorden. Deze woorden ook als vragende voornw. gebezigd in indirekte vragen.....	277
• 225. Uitdrukking van „men, het, er; iemand, iets, niemand, niets”. <i>Hanu</i>	280

§ 226. Relatief voornw. ontbreekt. Uitdrukking van "degene, hetgene; zoodanig, zulk".....	281
Aanm. Afwijkende vormen in het Kolösch.....	281

Het werkwoord.

§ 227. Verdeeling van het werkwoord naar vorm en beteekenis. Het Bim. werk. drukt vormelijk twee tijden uit.....	282
• 228. De finiete vormen van den indicatief van het imperfectum. Geen verschil tusschen actieve en passieve constructie. Uitdrukking van den agens in het algemeen.....	282
Aanm. Oorspronkelijke waarde der finiete vormen.....	285
Aanm. II. Een subst. na een pers. voornw. Soms als agens beschouwd.....	286
• 229. Uitdrukking van het meervoud bij de finiete vormen van het imperfectum.....	286
• 230. De volledige pers. voornw. nevens de verkorte bij de finiete vormen.....	287
• 231. De verkorte pers. voornw. bij de finiete vormen verzwegen.....	289
I. Wanneer een subst. of volledig pers. voornw. als agens na het praedicaat staat, bij elk werkwoord.	
II. Bij een intrans. als een subst. als agens vooropgeplaatst is.	
III. In meerder te zamen behorende volzinnen.	
IV. Om de onbepaaldheid van den agens aan te duiden.	
V. Bij voorschriften, enz.	
• 232. Uitzonderingen op de gewone wijze van den agens te construeeren.....	294
I. Het direct object wordt bepaald door een met den agens correspondeerend voornw.	
II. Sommige werk. worden zoowel transitief als intransitief gebezigd. <i>Raho dowa, raho kangampu, ntaw.</i>	
III. De agens van het werk. na <i>lao, mai, neè, ngawa, lowa, waū, disa, raho, dñqñ</i> . De agens van twee op elkaar volgende werk. gelijk of verschillend.	
• 233. De conjunctief.....	297
I. <i>Ku, ka, kuðu</i> tot uitdrukking van "opdat" met den conjunctief.	
II. Dezelfde partikels gebezigd tot omschrijving van den eersten pers. imperatief, zoo <i>labo nahu</i> volgt van den tweeden persoon, alsook na <i>ede-du</i> en <i>sareè-pu</i> .	
III. De conjunctief na een door <i>ampo</i> voorafgegaanen imperatieven zin, bij twijfelende vragen, bij voorschriften, enz. De conjunctief na <i>sura, ampo</i> , enz. De conjunctief in ontkennende zinnen.	
Aanm. Over het gebruik van <i>ku</i> bij voorschriften, enz.....	301
• 234. De optatiel. <i>Tòpo, kamðda, simpa-simpa</i>	301
• 235. De tweede persoon imperatief. <i>Pu, mpudu</i> en <i>ra; mai-ra</i> en <i>taho-ra</i> (<i>taho mpara</i>). Verzachting van den imperatief door <i>tja, tabai,toi</i> en <i>tòpo</i>	302
Aanm. Eenige afwijkende imperatief-vormen.....	305
• 236. Omschrijving van den imperatief in den eersten en derden persoon; alsook door.....	305
I. <i>Taho-ra, taho mpara, taho-pu</i> (al of niet gevolgd door <i>ba</i>) en <i>taho weki-na</i> .	
II. <i>Neè</i> .	
III. <i>Sareè-pu, ede-du, tòho</i> en <i>kalòho</i> .	
Aanm. Verklaring van <i>sareè-pu</i> , enz.....	306
• 237. De vetatiel.....	306
I. <i>Ai-na. Tòpo na ai-na.</i>	
II. <i>Ede-ra.</i>	
III. <i>Kangampu</i> of <i>kangampu mbòlo-mbòto</i> . De vetatiel voor den conjunctief en optatiel in ontkennende zinnen.	
Aanm. <i>Ai — ai</i> . Verklaring van <i>ai-na</i>	308
• 238. Omschrijving van den vetatiel met <i>wati patu-na</i> . De vetatiel na <i>sareè-pu</i> en <i>ede-du</i> . <i>Ai-na daa (do)</i> . <i>Ai-na (-ti of nti) mpara nggáhi wáli, ai-na mpara, kangampu mpa, ndonta-ra. Sura</i>	309
• 239. Passieve imperatief.....	310

Het perfectum.

§ 240. De finiete vormen van het perfectum. De finiete vormen soms voor het absolutivum. Het futurum exactum.....	311
• 241. Het verbale subst. van het perf. in plaats van de finiete vormen bij vragen en antwoorden. <i>Wāra</i> met subst. van het perf. <i>Wāra</i> met het subst. van het imperf., zoowel met den zin van het perf. als van het imperfectum.....	313
• 242. Gebruik van het perfectum.....	315

Substantief-constructie.

§ 243. Over de substantief-constructie in het algemeen.....	321
• 244. Een verbaal woord optredende als subject, direct object, genitief-bepaling of na eene praepositie heeft den vorm van een substantief.....	322
• 245. De substantief-constructie steeds gebezigd, waar een verbaal woord logisch het subject is (onze onderwerpszinnen), tenzij een deelwoordelijke vorm te gebruiken is.....	323
• 246. Gebruik der substantief-constructie, wanneer de nadruk valt op eene nadere bepaling van plaats, tijd of omstandigheid. Het praedicaat soms door eene praepositie voorafgegaan. In den imperatief of de plaatsvervangende conjunctief wordt de substantief-constructie gewoonlijk niet gebruikt.....	324
• 247. De substantief-constructie gebezigd, waar een verbaal woord logisch het object van een ander is (onze voorwerpszinnen), tenzij een deelwoordelijke vorm te gebruiken is. Ook onze infinitief, als direct object van een voorafgaand werkwoord, door verbaal subst. uitgedrukt. Constructie na <i>èda</i> en <i>ringa haba(r)</i> . Na de woorden, die "zeggen", enz. beteekenen, gaat men gewoonlijk, na <i>sögl</i> en <i>kananu</i> steeds in de directe rede over. De woorden, die "mededeelen" beteekenen kunnen ook door <i>ba</i> of <i>ba supu</i> gevuld worden. <i>Kau</i> , enz. regeert twee rechtstreeksche objecten. Het verkorte voornw. soms na het verbale subst. geplaatst. De verbale subst. van het perfectum zelden als direct object gebezigd.....	328
• 248. I. Het verbale subst. na <i>lao</i> , enz., <i>mai</i> , <i>ngawa</i> , <i>lowa</i> , <i>wāū</i> en <i>disa</i> . <i>Rongga wāra</i> , <i>rongga mōda</i> II. Het verbale subst. na werk., welke eene gemoedsgesteldheid aanduiden. Hier kan ook eene praepositie gebruikt worden. III. Het verbale subst. gebezigd om weer te geven onzen infinitief, voorafgegaan door "om te" of "te" (zoo deze niet het direct object van het voorafgaande werkwoord is). Het verkorte voornw. na het tweede werk. Aanm. Ons "om te" na een eigenlijk en na een verbaal substantief.....	332
• 249. Het verbaal subst. als absolutivum..... I. Vooraan in den zin in plaats van een tijdelijken adverbiaal-zin met <i>ntika</i> . Het nadrukswoord <i>pu</i> . Aanm. Na <i>raka</i> (<i>rongga</i>) worden ook andere nadrukswoorden gebezigd. II. Vooraan in den zin in plaats van een voorwaardelijken zin met <i>ngāra</i> . In gedichten ook wel in andere gevallen. III. Midden in den zin, (<i>èda-ku</i> , enz.). IV. Achter in den zin, zoo het werk. transitief door ons met een lijdend deelw. weer te geven is, terwijl indien het werk. intransitief is, <i>labo</i> als verzweven kan beschouwd worden. V. De verbale subst. in plaats van de deelwoorden met <i>ma</i> tot aanvulling van het praedicaat. VI. Absolutieven in plaats van deelw., ontstaan door het gebruik van het verkorte voornw. Deelw. bepalingen, waar wij eene praepositie bezigen.	334
• 250. <i>Aō-na</i> , <i>ònē-na</i> , <i>asa(l)</i> , <i>nijih-i-ndai-na</i> , <i>sára-na</i> , <i>hiđi-na</i>	339
• 251. Van de woorden, welke "zeggen, meenen, vragen" beteekenen, alsmede van <i>neè</i> en <i>kau</i> , wordt dikwijls het verbale subst. zonder reden voor den finieten vorm gebezigd.	339

	BLADZ.
§ 252. Het verbale subst. van andere werk. aldus gebruikt.....	340
• 253. Woorden, welke eene substantief-constructie regeeren.....	342
• 254. I. Bijzonderheden omtrent den agens bij verbale substantieven..... Aanm. <i>Ngāha</i> , enz.....	342 342
II. Een pers. voornw. als agens bij een verbaal subst. Een volledig voornw. vooraan geplaatst in zinnen met <i>wati</i> .	
• 255. Actieve en passieve deelw. in plaats van het verbale subst. Deze constructie dikwijls gebezigd, waar een verbaal subst. van het perf. als direct object of genitief zou moeten optreden	344
• 256. Deelw voor verbaal subst. na <i>lao</i> , <i>mai</i> , <i>lona</i> , <i>waū</i> en <i>disa</i> Aanm. I. Gewoonlijk geen deelw., als het tweede werkwoord object van het eerste is. Aanm. II. Eenige plaatsen in de teksten, waar een deelw. onjuist gebezigd is.....	347 348 348
• 257. Een subst. telw., enz. als werkw.....	349
• 258. Over de woordschikking.....	351

Het bijwoord.

§ 259. Het bijwoord in het algemeen.....	355
• 260. De bijwoorden van hoedanigheid. <i>Bune</i> , <i>bune pāhu-na</i> . <i>Pāhu</i> in indirecte vragen. <i>Ndede ndake</i> , <i>ingge</i> Aanm. Verklaring van <i>ndake</i> , enz.....	355 357
• 261. Bijwoorden van graad: <i>ipi</i> , <i>ntjewi</i> , <i>wantju</i> , <i>arira</i> , <i>malai</i> , <i>lalo</i> , <i>saraa</i> , <i>pōda</i> , <i>romo</i> en <i>mantjōki</i> . Uitdrukking van 'een weinig, bijna, meer, minder, te weinig, ongeveer. <i>Nāha</i> of <i>nāha-nāha</i> Aanm. <i>Nāha-nāha-na</i> . <i>Sabune</i> , enz.....	357 361
• 262. Het vragend bijw. van plaats: <i>bakai</i> of <i>bē</i> (<i>di bē</i>). Hetzelfde in nevenzinnen. Aanwijzende bijw. van plaats: <i>akadei</i> , <i>ededei</i> en <i>akadawa</i> Aanm. Verklaring der vormen.....	361 362
• 263. <i>Awa</i> , <i>èse</i> , <i>dei</i> , <i>ári</i> (<i>ári-luwa</i>) en <i>ipa</i> . Samenstelling dezer woorden met <i>tja</i> of <i>lao</i> . <i>Ára</i> en <i>tja-ára</i> . <i>Tja</i> en <i>lao</i> voor de namen der windstreken. <i>Ulu</i> , <i>kento</i> , <i>Kui</i> , <i>wina</i> . <i>Sa-bae</i> , <i>sa-bae-bae</i> , <i>bali bae</i> . <i>Di tando</i> , enz. Uitdrukking van 'hierin', enz. <i>Makento bu ede</i>	363 366
• 264. Bijw. van tijd..... <i>Bune ai</i> (366), <i>adja</i> (367), <i>aho</i> (367), <i>ai</i> (van — afgeleide bijw., 367), <i>aka</i> (368), <i>ake</i> (368), <i>ampo</i> (<i>ampo de</i> of <i>ake</i> , <i>ede ampo</i> (368)). Aanm. Verklaring van <i>ampo</i> <i>Ampo-sa</i> , <i>ampo-si</i> (371). Aanm. Verklaring..... <i>Ampo-ya</i> (371), <i>bou</i> (371), <i>doū</i> (<i>sa — na</i> , 372). Aanm. Verklaring van <i>sa-doū-na</i>	371 371 372
• 265. Ede (372), <i>ede-ra</i> en <i>ede mpara</i> (372), <i>kento</i> (van — afgeleide bijw., 372), <i>lalo</i> (373), <i>mbale</i> of <i>mbali</i> (373), <i>mbui</i> (374), <i>nekeka</i> (374), <i>ndāra</i> (374), <i>ntaa</i> (375), <i>ntika</i> (375), <i>peya</i> , <i>peya ede</i> , <i>peya-sa ede</i> (376), <i>sangi</i> of <i>sangi-sangi</i> (376), <i>saramba</i> (377), <i>ulu</i> (<i>di maulu-n</i> , 377), <i>wakatu</i> (377), <i>wāli</i> (377), <i>waū</i> (378). Aanm. Verklaring van <i>waū</i> <i>Waū ba ede</i> , enz. (379), <i>wunga</i> (380). Noemende bijw. van tijd.....	379 380
• 266. Eenige andere bijwoorden..... <i>Ba bau</i> , enz., <i>asa(l)</i> , enz. (380), <i>kombi</i> , <i>kombi-kombi</i> (380), <i>kōne</i> (382), <i>labo</i> (384), <i>mena</i> (384), <i>mpa</i> (385), <i>mpada</i> (387), <i>mpowa</i> (387), <i>ngau-na</i> (388). Aanm. Verklaring van <i>ngau-na</i>	380 388
• 267. <i>Ntene</i> (388), <i>ntjau</i> (388), <i>pala</i> (389), <i>ruwa-na</i> (391), <i>salaho</i> (391).	

	BLADZ.
Aanm. Verklaring van <i>salaho</i>	391
<i>Sama</i> of <i>sama-sama</i> (391), <i>simpa</i> of <i>simpa-simpa</i> (391), <i>udja</i> (392).	
§ 266. Bijwoorden van ontkenning.....	392
Uitroepen van bevestiging. Aanduiding der noodzakelijkheid.	
Aanm. Verklaring van <i>wati</i>	393
Aanm. Verklaring van <i>daa</i> of <i>da</i>	394
• 267. Bijwoordelijke uitdrukkingen met <i>kai</i> en <i>labo</i> , door voorvoeging van <i>sa</i> , door achtervoeging van <i>na</i>	395
• 268. Bijw. in samenstelling met <i>bukai</i> , enz.....	396
Als een pers. of aanwijz. voornw. als subject optreedt, komen vele bijw. voor het praedicaat te staan. <i>Ma</i> voor sommige bijw. als het verbum in substantief-vorm staat.	
<i>De Nadrukswijzers.</i>	
§ 269. De nadrukswijzers in het algemeen. Klemtoon.....	398
• 270. De nadrukswijzers bij de finiete vormen, de voornw. enz.....	398
<i>Da</i> (399), <i>du</i> (399), <i>e</i> (399), <i>i</i> , (400), <i>itji</i> (400), <i>ka</i> (400), <i>kada</i> (400), <i>kampada</i> (400), <i>kidi</i> (400), <i>kimpidi</i> (400), <i>ku</i> (400), <i>kuqu</i> (401), <i>kumpudu</i> , <i>kimpudu</i> (401), <i>mpara</i> (401), <i>mpudu</i> (401), <i>ni</i> (402), <i>e</i> (402), <i>pu</i> , <i>po</i> (402), <i>ra</i> (403), <i>sa</i> (404), <i>sara</i> (404), <i>si</i> (404), <i>ti</i> (404), <i>tji</i> (405).	
Aanm. De nadrukswijzers oorspronkelijk pronomina.....	405
• 271. Het vraagwoord <i>ro</i>	405
<i>Voorzetels.</i>	
§ 272. Oorspronkelijke voorzetels.....	406
<i>Ba</i> (406), <i>di</i> , <i>de</i> , <i>dei</i> (407), <i>tja</i> (409), <i>sa</i> (409).	
Aanm. <i>Sa</i> in <i>tabune</i> , enz.....	410
<i>Watu</i> (410).	
Aanm. Verklaring van <i>watu</i>	411
• 273. Voorzetels van verbalen oorsprong.....	411
<i>Kai</i> (411), <i>saraka</i> (411), <i>selā</i> (412).	
Aanm. Verklaring van <i>selā</i>	412
<i>Waū</i> (412), <i>labo</i> (412).	
Aanm. <i>Anta-na ba</i>	415
• 274. <i>Aka</i> , <i>āra</i> , <i>āri</i> , <i>awa</i> , <i>ipa</i> , <i>ēse</i> en <i>wawo</i> . <i>Mai na āri</i> , enz. <i>Ba na āri mai</i> , enz.	
Aanm. I. Verklaring der bovengenoemde woorden.....	418
Aanm. II <i>Aka mai</i>	418
• 275. <i>Hampa</i>	419
• 276. <i>Ba supu</i> , <i>di ade</i> , <i>di hela</i> , <i>di kompe</i> , <i>di kontu</i> , <i>di liri</i> , <i>di tando</i> , <i>di woha</i>	419
• 277. Een verbaal woord in samenstelling in plaats van een voorzetel. Twee voorz. na elkaar. Verzwijgen van voorzetels.....	422
Aanm. Voorz. in het Kōlosch.....	423
<i>De voegwoorden en tusschenwerpers.</i>	
§ 278. De voegwoorden in het algemeen.....	423
• 279. Verbindende voegwoorden.....	423
<i>Ro</i> (423), <i>mandede wāli</i> , enz. (423), <i>mandinga wāli</i> (424), <i>labo</i> , <i>mandinga labo</i> en <i>ai-ai</i> (424).	
Uitdrukking van 'zoowel — als'.	
• 280. Tegenstellende voegwoorden.....	424
<i>Nde</i> , <i>nde pala</i> , <i>nde pala satoi</i> .	
Aanm. Verklaring van <i>nde</i> , enz.....	425
<i>Malai-na-sa</i> , enz. (426), <i>nira-pu</i> (426), <i>sura</i> (426).	
Uitdrukking van 'of, of — of'.	

	BLADZ.
§ 281. <i>Kapo, indo kapo</i>	427
Aanm. Verklaring van het woord.....	428
<i>Nira-pu</i> (428).	
• 282. Oorzakelijke voegwoorden.....	428
<i>Mai ka-ra ndede-n</i> (428), <i>ndadi</i> (429), <i>ampo-sa</i> (430), <i>ba</i> , enz. (430).	
• 283. Voegw. van wijze.....	430
<i>Une, bune, une (bune) santika</i> (430), <i>ambi-ambi</i> of <i>ambi-na</i> (434). Uitdrukking van <i>-dan</i> .	
• 284. Tijdbepalende voegwoorden.....	434
<i>Di ai, enz., ede-ra, ntika, sandede ntoi-na, santawi, sangge-sangge, saraa-raa, ampo ede, di ade en wunga.</i>	
• 285. Voorwaardelijke voegwoorden.....	435
<i>Nggára, nira, ridi, bune ai-du, sara-sa, enz., sura, pai-sa.</i>	
• 286. Toegevende en doelaanwijzende voegwoorden.....	436
<i>Kòne, kòne pòda mpowa; wàra-ka, enz., mòda-ka, enz.</i>	
• 287. Tusschenwerpsels.....	437

INLEIDING.

Het Bimaneesch behoort tot de taalfamilie, welke de Maleisch-Polynesische genoemd wordt. Wanneer men bij de talen dezer familie, welke in den Indischen Archipel gesproken worden, eene Westelijke en eene Oostelijke afdeeling onderscheidt, dan is het Bim. vooral door de plaatsing van de bestanddeelen eener samenstelling en door de genitief — constructie in het algemeen, tot de eerstgenoemde te brengen. Ten opzichte van de grammatica vertoont de taal de bijzonderheid, dat zij na alle achtervoegsels en de meeste voorvoegsels, althans als levende elementen, verloren te hebben, dit verlies gedeeltelijk door nieuwe vormingen hersteld heeft. Ook is op te merken de vorming van het verbum sinitum door de persoonelijke voornaamwoorden in verkorten of genitiefvorm voor het woord dat de handeling of toestand aanduidt te voegen (¹).

Het Bim. wordt gesproken in de rijken van Bima (Mbòdjo) en Dompo en naar gezegd wordt, overal zonder eigenlijk dialectverschil, hoewel er natuurlijk plaatselijke eigenaardigheden in uitspraak en woordgebruik bestaan (²). Alleen in Kòlo en Tòlo-Weri verschilt de taal merkelijk van die van het overige gedeelte van het land. Het verschil tusschen het Kòlosch en het Bim. bestaat voornamelijk in den woordenschat, doordien beide voor de meest voorkomende begrippen of zaken meermalen of geheel andere woorden bezigen (als bijv. *apa*, wat? *sei*, wie? *saapa*, hoeveel? *dika*

(¹) Ook in het Mak. en Bug. komen verbindingen van het voornw. met verbale woorden van intransitieve bsteekenis voor, het gebruik dezer verbindingen is echter tot bepaalde gevallen beperkt en in het algemeen kan men zeggen dat daar, waar genoemde talen van deze verbinding gebruik maken, bijv. in zinnen als Mak. *ngapa nu-lampa* (waarom gaat gij?) of Bug. *iya-mi ku-angka* (daarom slechts ben ik aanwezig) in het Bim. daarentegen een subst. constructie vereischt wordt. Meer overeenkomst bestaat er zoo het werkwoord transitief is, maar ook in dat geval bezigen Mak. en Bug. meermalen de genoemde verbinding, waar het Bim. een subst. constructie eischt, bijv. in uitdrukkingen als Bug. *wanuwa na-onrowi-e* (het land dat hij bewoont), of een Mak. *mate na-lollong djing* (sterven door een geest weggevoerd wordende).

In de schets der Sumbaasche grammatica van J. de Roo van Alderwereld (Tijds. v. Ind. T., L. en Vlk. XXXIV) wordt onder het hoofd *Verba* opgegeven de zinsnede: *mata ku-laku*, ik ben gegaan, wat overeenstemt met het Bim. taalgebruik (daargelaten dat daar het woord, dat het Perfectum aanduidt, met het verbale woord eene samenstelling vormt), elders treft men evenwel ziunen aan als *njuna laku mesa*, (hij gaat alleen), *njuna mbada taka*, (hij is gekomen). Ook bezit het Sumb. slechts voor den eersten en derden persoon enkelvoud den verkorten vorm van het voornw. De taal van Sawu kent de presfgeering van het pers. voornw. voor een verbaal woord niet. Eigenlijk sluit zich het Bim. in dat opzicht het meest aan bij de talen der Oostelijke afdeeling, al bestaat dit verschil, dat genoemde talen meestal het voornw. in volledigen vorm laten voorafgaan (doch niet altijd, bijv. niet in de taal van Sikka), wat in het Bim. ook wel kan plaats hebben, maar dan gewoonlijk nadruk op het voornw. legt.

(²) Vgl. N°. I, III, VIII en X der teksten.

mensch, *bulu*, betel, *pusa*, grond, *kāla*, maan, *rai*, zijn, *nanga*, spreken enz. waarvoor het Bim. bezigt *au*, *tjōū*, *sabune*, *doū*, *nahi*, *dana*, *wura*, *wāra*, *nggāhi*), of wel zulke woorden, die in den grond één zijn, doch door verschil in klankverschijnselen ook in vorm verschillen. Ten opzichte van den spraakkunstigen bouw onderscheidt zich het Kōlosch nagenoeg alleen van het Bim. door een ander prefix tot vorming van causatieve werkwoorden, hierbij is evenwel in aanmerking te nemen, dat het niet onmogelijk is, dat sommige grammaticale bijzonderheden door Bim. invloed verdrongen zijn. Overigens is de verwantschap, welke tusschen beide bestaat, zeer nauw; en kan het Kōlosch als een dialect van het Bim. beschouwd worden. De taal van Tōlo-Weri komt volkomen overeen met die van Kōlo ten opzichte der klankverschijnselen en grootendeels ook wat betreft den woordenschat, zij onderscheidt zich daarvan evenwel doordat zij hetzelfde prefix bezigt als het Bim. ter vorming van causatieve werkwoorden, alsmede door de vorming van de finiete vormen van het Perfectum (vgl. § 240) door middel van *kadja* in plaats van *waū*, bijv. T. W. *na-kadja-ti mate*, K. *na-waū-te mate*, Bim. *na-waū-du made*, hij is gestorven (¹).

Nog is op te merken, dat ook op den woordenschat, vooral waar het minder veelvuldig gebezigde woorden geldt, de invloed van het eigenlijke Bim. zoowel op het Kōlosch als op het Tōlo-Werisch groot is, hetgeen niet te verwonderen is, aangezien beide dialecten door een betrekkelijk gering aantal mensen gesproken worden, die voor hun verkeer met de buitenwereld van het gewone Bim. gebruik moeten maken.

Verschil van taalsoort is noch aan het Bim. noch aan de dialecten bekend. Wel bezigt men verschillende voornaamwoorden, naarmate men meer of minder beleefd spreekt; ook bestaat er een gering aantal van die woorden, welke het best met de Javaansche benaming van krāmå-inggil te benoemen zijn.

De woordenschat van het Bim. heeft ook den invloed van andere talen ondervonden. In de eerste plaats komt het Mak. in aanmerking, uit welke taal vele woorden in het Bim. zijn opgenomen. In de tweede plaats moet het Maleisch genoemd worden, wat zoowel op Bima als op Dompo, als officiële taal geldt, en waarin de wetten en wat het volk aan geschiedverhalen bezit, geschreven zijn. Van Javaanschen invloed is zoo goed als niets waar te nemen.

De Sanskritsche woorden zijn door eene andere taal heen in het Bim. gekomen. Opmerkelijk is het dat men de *d* in deze woorden gewoonlijk als *ɖ* uitspreekt, bijv. *paḍuka* voor *paduka*, wat wel zal toe te schrijven zijn, aan de uitspraak in de taal waardoor deze woorden in het Bim. gekomen zijn. Evenwel hoort men ook de uitspraak *paduka*. Eveneens weifelt de uitspraak van een woord als het Mak. *daeng*

(¹) Een tweetal teksten in het Kōlosche dialect, waarvan één eene vertaling uit het Bim. is, de andere een oorspronkelijk verbaaltje, vindt men achter de Bim. teksten. Van het Tōlo-Werisch heb ik alleen woordopgaven kunnen verkrijgen. De Bimanezen zijn zeer geheimzinig met deze dialecten, waaraan zij een bovennatuurlijken oorsprong toeschrijven en gewoonlijk met den naam van de taal der hemelnymsen bestempelen, zelfs in eene officiële (Maleische) beschrijving van de inhuldiging van den tegenwoordigen Sultan, (bij welke gelegenheid door verschillende hoofden eene aanspraak gehouden wordt, vgl. N°. III der teksten) heet het: *kamudian datang-lah galaran* (dorpshoofd) *Tōlo-Weri jang bērkata dēngan bēhasa pēri*. Zijdelings levert dit een bewijs, dat er overigens geen aanmerkelijke dialectverschillen voorkomen.

tusschen *dae* en *dae*. Voorts is, gelijk van zelve spreekt, een aantal Arabische woorden opgenomen, welke somtijds de inheemsche aequivalenter zelfs verdrongen hebben. De uitspraak van sommige der meest gewone woorden, als *ahera* (*achirat*), *haba(r)* (*chabar*) doet denken dat zij het eerst uit den mond van Makassaren vernomen zijn. Een gering aantal Portugeesche en Hollandsche woorden zijn nog door het Maleisch of Mak. heen, in het Bim. gekomen.

Het Bim. heeft, gelijk bekend is, geen eigenlijke litteratuur. Onder het volk leven verhalen (*mpáma* of *nuntu ro mpáma*) en liedjes (*rawa*) doch deze worden nooit opgeschreven. Er bestaan evenwel kleine geschriften over onderwerpen van meer praktischen aard, als over de godsdienstige verrichtingen, over geneesmiddelen enz., welche door den een of ander, meest voor eigen gebruik, naar Maleische of Mak. origineelen bewerkt zijn ⁽¹⁾.

De grootste verwantschap vertoont het Bim. met het Sumbaasch (de boven genoemde dialecten niet medegerekend, als ook niet de zoo goed als onbekende taal van Sanggar), zoowel ten opzichte der grammatica, vooral wanneer men de nieuwere vormingen in het Bim. buiten rekening laat, als door de punten van aanraking, welche beide talen ten opzichte van den woordenschat vertoonen. Minder overeenkomst bestaat er met Sawusch, wat den grammaticalen bouw betreft, meer daarentegen ten opzichte van den woordvorm en enkele klankverschijnselen. Moeilijker is de verhouding tot het Mauggaraisch te bepalen, zeker is de verwantschap veel minder nauw dan met het Sumbaasch en Sawusch, evenwel bestaan er toch nog meer punten van aanraking dan met eene der overige verwante talen. Op te merken is nog dat het Manggar. vele woorden uit het Bim. overgenomen heeft. Van de overige talen leveren het Mak. en Bug. nog de meeste punten van overeenkomst op; van het Sumbawareesch kan met zekerheid gezegd worden, dat het met het Bim. in geen nauwe verbinding staat, evenwel is van de taal, vooral ten opzichte der grammatica nog te weinig bekend, om te kunnen beslissen of het verder, of minder ver verwijderd is dan het Mak.

(¹) De twee stukken in gebonden stijl, waarvan fragmenten bij de teksten opgenomen zijn onder N°. XI en N°. XII, zijn oorspronkelijk, dat is te zeggen: het zijn geen vertalingen. Beide stukken zijn van denzelfden schrijver en schijnen in hun soort alleen te staan.

EERSTE DEEL.

K L A N K S T E L S E L.

§ 1. De Bimanees geeft bij het schrijven de volgende klanken door teekens weer:

*a, ā, e, ī, o, ū.
k, g, ng.
p, f, b, m.
t, d, n.
tj, dj.
l, r.
y, w.
s.*

h en de spiritus lenis, welke bij het schrijven met het Latijnsch letterschrift het best onuitgedrukt blijft.

(Door *u* wordt de vocaal aangeduid welke wij *oe* schrijven; vooral in de talen waar dikwijls vocalen op elkander volgen, verdient de schrijfwijze met *u* de voorkeur. De *f* stelt denzelfden klank voor als in het Nederlandsch. De *y* stelt de palatale halfvocaal voor. De door de *g* en door de samengestelde letterteekens *ng*, *tj* en *dj* uitgedrukte klanken zijn die, welke men bij het schrijven der zustertalen met Latijnsch letterschrift, (althans bij ons) door deze letterteekens pleegt aan te duiden).

Het aantal klanken is evenwel groter. Vooreerst kunnen ook de vocalen, *e* en *o* lang of kort zijn. Voorts bezit het Bim. twee soorten van *d*, eene meer dentaal, ecne meer linguaal, evenwel schijnen beide klanken niet zoover van elkander te staan als in het Javaansch, (ik heb slechts één *t* gehoord, uitgesproken als in het Makasaarsch ⁽¹⁾). Voorts kunnen de *g*, *p*, *b*, *t*, *d*, *tj*, *dj* aan het begin van een woord met een nasalen voor slag worden uitgesproken.

(¹) Men houdt in het oog dat de opmerkingen omtrent de uitspraak der klanken, voor zooverre de bijzonderheden daarvan door de Bimanezen zelf bij het schrijven niet duidelijk worden te kennen gegeven, alleen daarop beruften, dat ik meen ze aldus gehoord te hebben. Noodzakelijk moet dit gedeelte der grammaticale behandeling eener taal min of meer gebrekig blijven, zoo lang de waarnemingen alleen of althans grootendeels van de meerdere of mindere fijnheid van het gehoor afhangen, want gelijk bekend is, is het gehoor, vooral ten opzichte van fijnnere onderscheidingen, bij vele personen geen getrouwe maatstaf, hetzij in het algemeen, hetzij bij bepaalde klanken of klankverhoudingen. Daarenboven hebben de waarnemingen met het gehoor gedaan, aangenomen dat dit goed is, iets vaags, zoodat men bij de beschrijving daarvan niet veel verder komt dan tot aanduidingen als *bijv.* de *s*

(In mijne transcriptie stellen *e* en *o* den langen, *è* en *ò* den korte klank voor, daarentegen wordt door *a* de korte klank aangeduid, de lange door *ā*, de reden derer onregelmatigheid is dat de korte klank in de uitspraak zoo veel menigvuldiger voorkomt dan de lange. Om zoo veel mogelijk omslachtigheid te vermijden, wordt de *ā*, *è* en *ò*, eenvoudig door *a*, *e* en *o* aangeduid, waar de uitspraak uit de in de volgende § te geven regels gekend kan worden. De twee *d* klanken worden onderscheiden in *d* en *ɖ*. De zooeven bedoelde letters met nasalen voorschlag worden weergegeven met *ngg*, *mp*, *mb*, *nt*, *nd*, *n̊j* en *nd̊j*).

De palatale neusklank of *n̊j* als afzonderlijke klank ontbreekt in het Bim. en wordt vervangen door de *n*. (De kleur, welke de neusklank voor een *y*, *dj* of *ɖ* aanneemt vond ik noodeloos nader aan te duiden). Eveneens ontbreekt de klank, die aan de Javaansche *pépét* beantwoordt en wordt gewoonlijk door *i*, maar naar omstandigheden ook door andere klanken vervangen. Tweeklanken ontbreken eveneens.

§ 2. De *ā* klinkt als de *a* in ons *maken*, de *e* als de eerste *e* in *weten*, de *o* als de *o* in *bode*.

De *a* klinkt als de *a* in ons *bad*, de *è* als de *e* in *destig*, de *ò* als de *o* in *lot*.

De *a*, *e* en *o* zijn steeds lang in de geaccentueerde voorlaatste lettergreep van twee- of meer lettergrepige woorden, zoo de laatste lettergreep uit een vocaal bestaat, of met een halfklinker aavangt (ik schrijf dus naar hetgeen in § 1 gezegd is *mpai*, *mawu* enz. waarmede bedoeld wordt de uitspraak *mpāi*, *māwū*). Eene uitzondering vindt men bij de *o*.

De *a* is bovendien steeds lang in de slotlettergreep. Dewijl de klemtoon op de voorlaatste lettergreep valt, is de *a* aan het slot uit den aard, iets minder lang; verspringt de klemtoon evenwel naar de laatste lettergreep, vgl. § 5, dan klinkt zij geheel en al gelijk boven gezegd is.

De eenlettergrepige woorden die den *a*-klank bevatten, vervullen meestal een functie in den zin, waardoor zij niet minder accent worden uitgesproken dan het woord, waaraan zij voorafgaan of waarop zij volgen. De uitspraak van de *a* in deze woorden is, als in het algemeen in eene slotlettergreep. In een woord echter als *da* (het Noorden) is de *a* bepaald lang. Daarentegen wordt de *a* in de enklitische nadrukwijsers *da*, *ka*, *sa* en *ra*, alsmede in het veeltijds eveneens enklitische bijwoord *mpa* (slechts) bepaald kort uitgesproken. (Ook de lange slot-*a* wordt als regelmatig niet nader aangeduid, ik schrijf dus *awa* enz.; ook heb ik het noodeloos gevonden de korte *a* in de telkens terugkeerende enklitische woordjes aan te duiden).

wordt met meer (of minder) sissings uitgesproken dan enz. en dergelijke meer. Nog is een nadeel van de waarnemingen door het gehoor alleen, dat men de resultaten wel mededeelen kan, maar althans voor zooverre de klankverschijnselen eener taal geen middel tot controle oplevert, niet bewijzen kan. Volkommen zekere resultaten zijn eigenlijk eerst te verkrijgen, wanneer het gelukken zal de klanken eener taal te fixeren, liefst zoodanig dat ook een ander zintuig dan het gehoor den onderlingen afstand kan meten (bijv. door het phonographisch schrift) of wanneer ten minste de mogelijke fouten van het gehoor door een of ander middel tot een minimum terug kunnen gebracht worden, gelijk dit bij de waarneming van andere natuurverschijnselen geschiedt. Ik meende het bovenstaande even in berinnering te moeten brengen, om niet genoodzaakt te zijn herhaaldelijk hetzelfde voorbehoud te maken.

De *a* is altijd kort in de eerste lettergreep van een drielettergrepig woord. Ook in die van tweelettergrepige woorden, zoo het accent op de laatste lettergreep valt, tenzij die alleen uit eene vocaal bestaat. Dientengevolge is de *a* kort in alle voorhechtsels.

De *a* is regelmatig kort in de geaccentueerde voorlaatste lettergreep, indien de laatste met een consonant (uitgezonderd de halfvocalen) aanvangt. Als Hollander is men geneigd, woorden als *mada* (Mal. *mata*), *raka* enz. *madda*, *rakka* enz. te spellen.

Hierop zijn evenwel vele uitzonderingen, wanneer de laatste lettergreep met eene *h*, *r* of *l* aanvangt, of ook met eene *n* of *m*, of indien het woord begint met een van een nasalen voorschlag voorziene consonant. Eenige regel is hieromtrent niet te geven, en ook wordt hetzelfde woord niet overal met eene lange of korte *a* uitgesproken. Terwijl men bijv. op de hoofdplaats *mbani* (Mal. *barani*) zegt, heb ik ook de uitspraak *mbáni* vernomen, en omgekeerd ook *wali*, wederom voor *wáli* op de hoofdplaats. Ook spreken sommigen voor eene *n* of *m*, de *a* meermalen lang uit, zonder dat eene consonant met nasalen voorschlag voorafgaat, bijv. *táni* voor *tansi* (zwaar). Er schijnt in dit opzicht veel plaatselijk verschil te zijn; men vergelijkt hierbij het verschil in uitspraak van de *a* in een Mal. woord als *makan*, op verschillende plaatsen. De *d* is hier aangegeven volgens de uitspraak op de hoofdplaats. Op te merken is nog, dat de aanvangsconsonanten der aangehechte persoonlijke voornaamwoorden, de *a* aan het slot nooit verkorten.

De *e* steeds kort in een voorlaatste lettergreep wanneer er een neusklink met een consonant volgt, dus in *tjengga*, *bembe*, *bendo*. (Overigens wordt de korte *é* overal aangeduid).

In de laatste lettergreep is de *e* gewoonlijk lang, bestaat deze evenwel alleen uit de vocaal *e* en gaat onmiddelijk eene *e* vooraf, dan wordt de eerste steeds lang, de tweede echter kort en nasaal uitgesproken, *mbeè*, *neè*, *teè*. De nasale uitspraak blijft, ook wanneer het accent op de slotlettergreep komt te vallen. Kort en nasaal is de *e* ook in het eenlettergrepige *bè* (waar). (Hoewel het strikt genomen niet noodzakelijk is, schrijf ik steeds *mbeè* enz.).

De *o* is eveneens steeds kort in een voorlaatste lettergreep, indien een neusklink met een consonant volgt, dus in *bonggu*, *kombi*, *bonto* enz.

In de laatste lettergreep is de *o* gewoonlijk lang, evenwel zweemt de klank steeds naar *ò* wanneer de voorlaatste lettergreep dezen klank bevat, bijv. in *lòko*, *nòno*, *bòro* enz. doch niet zoo de voorlaatste lettergreep door een nasaal gesloten wordt, bijv. in *bonto*, *nggombo*; verspringt echter de klemtoon naar de laatste lettergreep, dan wordt de vocaal steeds als *o* uitgesproken. Eenlettergrepige woorden, die met *ò* worden uitgesproken, als bijv. *sò*, behouden dezen klank ten allen tijde. Bestaat de slotlettergreep uit eene *o* en gaat onmiddelijk eene *o* vooraf, dan worden beide als *ò* en zeer nasaal uitgesproken. (Ik schrijf *mboò*, *ròò* enz.).

De *i* klinkt altijd als onze *ie*, nooit als onze *i*, de *u* als onze *oe*. In de eerste lettergreep van een drielettergripig woord of in de voorlaatste, zoo die door een neusklank gesloten is, worden zij iets korter uitgesproken, ongeveer als de korte Duitsche *i* of *u*; in open geaccentueerde lettergrepene heb ik deze klanken, zoo als zij bijv. in het Bug. *tita* (lang van duur) of het Mak. *butta* (land) voorkomen, nooit vernomen. (Men zie echter de noot bij § 1). Ook aan het slot zijn de *i* en *u* steeds lang. Uitgezonderd is evenwel het woord *ti* vers, waarin men bepaaldelijk eene korte *i* (evenwel niet onze *i* als in *pit*) uitspreekt.

Wanneer de laatste lettergreep alleen uit een vocaal bestaat, kan deze in de uitspraak met de vocaal van de voorlaatste samenvloeien of wel geheel gescheiden blijven.

Het eerste heeft plaats:

Gewoonlijk bij opeenvolging van:

a en *i*, bijv. *lai*, *rai* enz.

a en *o*, bijv. *djao*, *lao*,

a en *u*, bijv. *bau*, *ndau*.

Zeldzamer bij opeenvolging van:

e en *i*, bijv. *ndei*, *wei*,

o en *u*, bijv. *bou*, *fou*.

De verhouding dezer ineengevloeide vocalen tot een eigenlijken tweeklank, is dezelfde als die van *ai* in een Mal. *lain*, of *au* in een Mak. *tau* tot de tweeklanken *ai* (of *ay*) en *au*. Een woord als *lai* blijft dus altijd tweelettergripig, vooral komt dit uit als het accent naar de slotlettergreep verspringt, (vgl. § 3), *lai-na* bijv. zou men voor het Hollandsch het best transcribeeren met *laai-* (of *laai-*) *na*.

(Wanneer bij de genoemde opeenvolging de slotvocaal afzonderlijk uit te spreken is, wordt dit door een trema aangeduid, bijv. *pai*. *mpaō*, *waū*, *deī*, *dōū*).

Wanneer nu de vocalen bij de uitspraak ineenvloeden, wanneer zij gescheiden blijven, kan niet onder vaste regels gebracht worden. In het algemeen kan men zeggen bij de opvolging van *ai*, *ao*, *au*, dat zij ineenvloeden in zulke woorden waar het Maleisch dezelfde uitspraak heeft en het Jav. tot samentrekking overgaat (mits de vocalen niet veranderd zijn) gelijk in het boven genoemde *lai*, dat beantwoordt aan het Mal. *lain*, Jav. *len*; *bau*, (zoenen) Mak. idem, vormelijk het Mal. *bau* of wel waar de beide vocalen een oorspronkelijken tweeklank vervangen, als in *djao*, dat beantwoordt aan de laatste lettergreep van het Mal. *hidjau*.

Daarentegen beantwoordt *pai* aan het woord dat de Maleiers *pahit* schrijven en in het Jav. ook niet samengetrokken wordt. Er zijn evenwel ook uitzonderingen op, vgl. § 19. Gewoonlijk heeft er voorts ineenvloeiing plaats als er eene consonant uitgevallen is, bijv. *rai* = Mal. *lari*, *lao* = Jav. *laku*, *ndau* = Mal. *djarum*, men vergelijke het Jav. *dom*, enz. Evenwel is ook in *mpaō* = Bug.

paro, Mal. *parau* eene consonant uitgevallen, hoogstwaarschijnlijk ook in *wāū* (in de beteekenis van eerst, voorheen).

Van de ineenvloeiing van de *e* en *i*, als ook van de *o* en *u*, kan ik volstrekt geen zeker regel stellen, aangezien mij van een te klein aantal der zoo uitgesproken woorden, de verwanten in andere talen met voldoende zekerheid bekend zijn. Het boven aangehaalde *ndei* is ontstaan uit *ndai*, ook kan *wei*, echtgenote, vrouw, uit *wai* ontstaan zijn, vgl. Kòlosch *pawai*, vrouw, vrouwelijk (in het algemeen), Sumba. *bai*, vrouwelijk van dieren, als ook het Bim. *wai*, grootmoeder, oude vrouw, en *siwe*, vrouw = Toumpak. *siwej*, wijfje van dieren. Eenige onzekerheid veroorzaakt evenwel het Kòlosche *kalawoi*, tot echtgenoot nemen, vergeleken met Sawusch *mobéni* (vgl. § 30). In het Sumbaasch schijnt ook enkele malen dezelfde ineenvloeiing voor te komen, althans men vindt bij de Roo van Alderwerelt de woorden *lej*, *rej* en *sej* waarin de *ej* wel de bovengenoemde uitspraak moet voorstellen. *Lej*, echtgenoot, moet beantwoorden aan een Mal. *laki*; *sej*, opstijgen, bestijgen, aan het Bul. *sake*, *sumake*, een paard bestijgen, Bug. *sai*, paardrijden. Bij *rej*, waarvan als beteekenis *keladi*, opgegeven wordt, vergelijke men het Bim. *hei*, waarmede evenwel de slingerplant bedoeld wordt, die in het Mak. *lālatang kaleleng* (klimbrandnetel) en in het Jav. *rawe* genoemd wordt, hoogstwaarschijnlijk zijn *rawe*, *rej* en *hei* (vgl. § 19, 28) vormelijk één. Het schijnt dus wel of bedoelde uitspraak zoowel in het Bim. als in het Sumba. alleen voorkomt waar de klinkeropvolging *ei* uit *ai* ontstaan is. Evenwel heeft dit niet steeds plaats, in *dei* bijv. beantwoordende aan het Mal. *dalam*, is de *e* evenzeer uit *a* ontstaan. Bij die woorden, waar de ineenvloeiende uitspraak gevonden wordt, zal wel eerst de medeklinker uitgevallen zijn, voor de *a* tot *e* werd, zeker is dit met *ndei* voor *ndai* het geval (vgl. § 114. Aanm.).

Omtrent de opeenvolging van *o* en *u* is ten eerste op te merken, dat in woorden waar de *o* uit *a* ontstaan is, de vocalen steeds gescheiden uitgesproken worden, bijv. in *doū*, dat beantwoordt aan het Mak. *tau*. De ineenvloeiende uitspraak vindt men bij *bou*, nieuw, dit behoeft niet juist volkommen aan het Mal. *baru* of *baharu* te beantwoorden (zoodat na het uitvallen der *r* de vocalen *a* en *u* op elkaar volgen) maar kan ook beantwoorden aan het Bul. *wēru*, wat zeer waarschijnlijk is, daar ook het Manggar. *wēru* heeft en het Sawu. *wiyu*, *wiu*, als ook het Sumba. *bidi* (voor *bidu*) op dien vorm wijzen. Vgl. ook de uitspraak van *bou* in de Bareë-taal (zie de grammaticale schets van de Bareë-taal door A^{lb}. C. Kruijt. Bijdr. t. d. T. L. en Vlk. vijfde vlg. dl. VIII.

In *fou* (najagen) moet uitstoting van de *r* plaats gehad hebben, aangezien het woord beantwoordt aan het Bat. *buro*, Tag. *bugau*, Mal. *buru*.

Er zijn mij nog slechts twee andere woorden bekend, die de bedoelde uitspraak van de *o*, *u* verloonen, namelijk *kou*, recht, recht van aard, en *ou*, roepen, ontbieden. In Kern's vergelijkende woordenlijst van het Fidji treft

men aan *donu*, recht, rechtstreeks, wat gelijkgesteld wordt met Iban. *tunung*, juiste richting, *matunung*, recht. Nu zou *tunung* in het Bim. *tonu* of *donu* (vgl. § 10 en 13) kunnen worden, of ook wel *konu*, (vgl. § 25) en ook het uitvallen van consonanten, zoo wel aan het begin als in het midden van een woord, komt meermalen voor. *Ou* zou kunnen beantwoorden aan een Jav. *uwuh*, schreeuwen, roepen, vgl. ook Bim. *kangqio*, jammeren, jammerend roepen en Mak. *kiyō*, roepen, ontbieden. De gelijkstelling der woorden is evenwel te onzeker om daaruit een bepaalde conclusie te trekken.

Andere vocalen worden bij opvolging steeds afzonderlijk uitgesproken: *mpaa*, *nae*, *rii*, *oi*, *tampuu* enz. moeten dus steeds als *mpaā*, *naē*, *riī*, *oī*, *tampuū* enz. uitgesproken worden. Nooit heeft er ook in eenenvloeiing plaats van eene vocaal in de lettergreep voorafgaande aan de geaccentueerde, met de vocaal in de geaccentueerde lettergreep.

Derhalve blijft de *a* in een voorhechtsel, hetzij dit nog levende beteekenis heeft of niet, steeds in de uitspraak afzonderlijk (ik schrijf dus *kaulu*, *maulu*, *kaua*, *taua*).

De medeklinkers worden uitgesproken als in de verwante talen, op te merken is slechts dat de *h* altijd duidelijk hoorbaar is, als ook het in § 1 gezegde.

Alleen de *b* heeft iets eigenaardigs, doordien men bij het vormen van dien klank den mond zet alsof men *mb* wilde uitspreken. Spreekt een Bimanees Maleisch, dan kan hij de gewone *b* zeer goed vormen, in Bim. woorden heb ik evenwel steeds de genoemde *b* gehoord (zie de noot bij § 1).

§ 3. De klemtoon valt regelmatig op de voorlaatste lettergreep, zeer zelden op de laatste. (Door eene schrijfwijze als *tjaū* wordt het accent op de laatste lettergreep aangeduid).

Woorden, die in de taal waaruit zij overgenomen zijn, tweelettergrepig zijn, maar in het Bim. driekletergrepig moeten worden, behouden gewoonlijk hun accent, zoo hebben bijv. *putiri* Mal. Skr. *putri*, *mantari* Mal. Skr. *mantri*, *kòròma* Mal. Arb. *kurma*, *sapatu* Mal. Arb. *séptu*, den klemtoon op de eerste lettergreep. Het spreekt van zelve dat er bij hen, die zich niet bewust zijn, dat deze of dergelijke woorden overgenomen zijn, eene neiging bestaat om ook hier het accent op de gewone wijze te leggen. Zoo wordt *kòròma* ook wel met den klemtoon op de voorlaatste lettergreep uitgesproken, steeds spreekt men op die wijze *taraku* (*buks*) uit, ofschoon het woord uit het Maleisch (*térkul*) overgenomen moet zijn.

Bij woorden welke door middel van een voorhechtsel afgeleid zijn, valt de klemtoon steeds op het grondwoord. Bij de overigens zeldzame afleidingen van éénlettergrepige grondwoorden valt dus de klemtoon steeds op de laatste lettergreep, bijv. *kambè*, blaten, van *mbè*, het geluid dat eene geit maakt.

De klemtoon wordt steeds op de laatste lettergreep gebracht:

1. Door aanhechting van een der persoonlijke voornaamwoorden in verkozen vorm. vgl. § 210.

2. Bij substantieven, indien zij in den vocatief staan, al of niet voorzien van het aanhechtsel *e*. Het woord *kodo-e*, dat thans de waarde van een tusschenwerpsel heeft, maar oorspronkelijk een subst. in den vocatief moet zijn, wordt dikwijls als *kodo-é* uitgesproken.

5. Somwijlen door aanhechting der nadrukswijzers, vgl. § 269.

Bij verspringing van den klemtoon wordt de klinker in de eerste lettergreep, waarop hij van nature rust, wel is waar eenigszins verdoofd, doch nooit zoodanig dat bijv. een lange *a* tot korte *a* wordt. (ik schrijf dus ook dan *ngâra-na* (zijn naam) enz.).

§ 4. Bij het schrijven zijner taal maakt de Bimanees gewoonlijk gebruik van het Arabische letterschrift, zooals dit voor het Maleisch gewijzigd is. Zeldzamer bezigt hij het Makassarsche schrift.

(¹) Dit laatste kan nog op verschillende wijzen geschieden. Soms bezigt men het Mak. schrift onveranderd, zoodat bijv. uit het verband te zien is of met de letter *pa* eene *p* dan wel eene *f* bedoeld is. Soms ook worden er verschillende veranderingen in gebracht en geeft men de *f* aan door een van de *p* afgeleid teeken; ook bezigt men voor de *h* wel het teeken dat in het Mak. de *y* aanduidt, terwijl deze laatste dan door het teeken \times wordt voorgesteld. Een neusklank in een woord als ook de nasale voor slag wordt soms aangeduid door een extra-streepje bij de letters te voegen (nam. bij de *p*, *t* en *b* van de overige letters waaraan een nasal kan staan, heb ik een dergelijk gevarieerde vorm nooit ontmoet) of wel, men schrijft de nasal voluit en plaatst daarboven het teeken, waardoor in het Bug. de á-klank wordt aangeduid (de *ájâ*), maar hier den rol van de *djezma* in het Arabische schrift vervult. Evenwel is het aanduiden der neusklanken uiterst zeldzaam. De samengestelde letterteekens, waarvan de Buginees zich soms bedient, schijnen op Bima niet gebruikelijk te zijn. Op te merken is nog, dat de genoemde veranderingen van het Mak. schrift, niet altijd te zamen behoeven te gaan.

Bij het gebruik van het Arabisch letterschrift, worden steeds de klinkertekens gebruikt. Vrij geregd schrijft men de *a* lang op het einde van een woord, dus (wat de slotlettergreep betreft): *anâ*, kind, *ama*, vader, *ohâ*, gekookte rijst enz.; steeds kort in de lettergreep voor die, waarop de klemtoon valt, in een door een neusklank gesloten lettergreep, alsmede bij de in § 1. genoemde eenlettergrepige woorden. Zeer onregelmatig is men daarentegen bij het schrijven van de korte *a* in de voorlaatste lettergreep, als die open is en er de klemtoon op valt. Door invloed van de Maleische spelling is men geneigd de *a* dan steeds lang te schrijven, maar dewijl de uitspraak daartegen strijd, spelt men zonder eenigen regel, hetzelfde woord nu eens met de korte, dan met de lange *a*. Herkent de Bimanees in het woord uit zijne taal een, dat ook in het Mal. gebruikelijk is, dan richt hij zich meestal geheel naar de

(¹) Van het door Raffles het eerst vermelde oude Bimaneesche schrift heb ik nooit iets te zien kunnen krijgen, ook heeft elk overlijfsel er van verloren te zijn geraakt. Evenwel spreekt men er van als van een bekende zaak.

Maleische spelling, bijv. *mada* (oog) zal hij bijna altijd *mâda* schrijven, *dana* (het Mal. *tanah*) vond ik in hetzelfde geschrift gespeld als *danâ*, *dândâ* en zelfs als *dânah*. Het veel voorkomende *wâli* wordt gewoonlijk met korte *a* geschreven, ook ter hoofdplaatse (vgl. § 2) wat wel uit de gedeeltelijke onverbibbaarheid van de *Wau* en *Alif* zal te verklaren zijn. De *e* of *è* wordt gewoonlijk in elke lettergreep, open of gesloten, onafhankelijk van het accent, aangeduid door het teeken van den tweeklank *ai*, de *o* en *ò* door dat van den tweeklank *au*, sommigen stellen echter deze klanken in eene door een nasaal gesloten lettergreep, of in de lettergreep voor die, waarop het accent valt, respectievelijk door de Kesra of de Dlamma voor. De *i* en *u* worden kort geschreven in de lettergreep voor die, welke den klemtoon heeft. Soms ook in eene, door eene nasaal gesloten, geaccentueerde lettergreep; overigens steeds lang, ook bij de enklitische nadrukwijzers. De neusklank in een woord wordt natuurlijk bij gebruik van het Arb. schrift steeds geschreven, de nasale voorstellen evenwel zeer zelden. In het begin van een geschrift worden zij gewoonlijk vrij nauwkeurig aangeduid, maar na de eerste regels worden zij niet meer geschreven.

WOORDVORM EN KLANKVERSCHIJNSELEN.

- § 8. De meeste woorden, welke thans als grondwoorden te beschouwen zijn, zijn evenals in de verwante talen, tweelettergropig. Nochthans is het aantal drielettergropige woorden verre van onaanzienlijk, deze bevatten evenwel meestal een thans in onbruik geraakt afleidingselement.

Van overgenomen woorden, die oorspronkelijk drielettergropig zijn, wordt soms de eerste lettergreep weggeworpen, bijv. *ntjuna*, witte uien, Mal. Skr. *lasuna*, *mpâma* verhaal van het Mal. Skr. *upama* (*umpama*), *rowa*, feesten van de afgestorvenen, Mal. Arb. *aruwah*. Ook niet overgenomen woorden hebben soms een tweelettergropigen vorm waar zij in de verwante (althans de Westelijke) talen dikwijs of steeds drielettergropig zijn, bijv. *wuu*, jaloersch, Mal. *tjemburu* enz., daartegenover echter staat dat er zeer vele woorden in het Bim. door een voorvoegsel drielettergropig zijn geworden, welke dit elders niet zijn, als *kaua*,ader, Mal. *urat*, *lampi*, vormelijk Mal. *pipi*, enz.

In de eerste lettergreep van een drielettergropig woord bezigt het Bim. bij voorkeur de klinker *a*, soms ook *i*, zeer zeldzaam zijn de voorbeelden waar een andere klinker gebezigd wordt, (uitgezonderd zijn natuurlijk de overgenomen woorden, die om een of andere reden onveranderd zijn gebleven) voorbeelden zijn: *kurewe*, Jav. *tjèrewet*, *tureli*, zekere titel. Bevat zulk eene eerste lettergreep oorspronkelijk een anderen klinker, dan wordt deze gewoonlijk in *a* veranderd.

Woorden van vier lettergrepes, die als grondwoorden beschouwd worden, worden eenigszins als twee woorden uitgesproken, zoodanig dat het hoofdaccent

op de voorlaatste, maar een nevenaccent op de eerste lettergreep valt. Daarom kan de klinker in zulk een eerste lettergreep ook lang zijn. Zie voorts § 7. Dergelijke woorden zijn gewoonlijk ontstaan uit samenkoppeling van twee tweelettergrepige woorden of door herhaling met veranderde klinkers, of wel bevatten zij een tweelettergrepig prefix. Ontstaat zulk een woord door afleiding met een nog bestaand prefix uit een drielettergrepig grondwoord, dan wordt het als één woord uitgesproken. Vijflettergrepige woorden, als bijv. *sambara-mbura* bevatten steeds duidelijk een in onbruik geraakt prefix, zij hebben dus steeds het hoofdaccent op de voorlaatste, en een nevenaccent op de tweedelettergreep.

Eenlettergrepige woorden zijn weinig talrijk, de partikels bestaan evenwel dikwijls uit eene lettergreep. Een enkele maal wordt een woord, dat in de verwante talen éénlettergrepig is, in het Bim. tweelettergrepig gemaakt door de vocaal die het bevat, nog eens te herbalen, zoo *masa*, namelijk gelijk Mal. *mas*, *taa* voor *tala* = Jav. *tal*, waarschijnlijk is in *sampuru*, in betrekenis het Mal. *sembur*, om een of andere reden de eindeconsonant op deze wijze gespaard gebleven. Op te merken is, dat deze woorden (de enige mij bekende waar deze sluitende medeklinkers op deze wijze zijn bewaard gebleven, zie ook de volgende §) oorspronkelijk op *l*, *r* of *s* eindigen, wat aan het Makassaarsch herinnert, dat deze sluitende medeklinkers regelmatig door een vocalen naslag spaart. In het Bim. evenwel wordt deze vocaal aan het einde op gewone wijze uitgesproken. Woorden, die behalve in eenlettergrepigen, nog in tweelettergrepigen vorm voorkomen door voorvoeging van eene vocaal als bijv. het Mal. *əmas* naast *mas*, zijn mij in het Bim. niet bekend⁽¹⁾. Wel plaatst de taal meermalen eene *a* voor drielettergrepige woorden, welke met eene *d*, *dj* of *r* beginnen en wier eerste lettergreep de vocaal *u* bevat, zoo *aduniya* naast *duniya* (Arb. *dunya*); *aduriya* naast *duriya* (Mal. *duriyan*), *adjumaà* naast *djumaà* (Arb. *djumaa*), *arupiya* naast *rupiya*, *arubana* = Mal. *rəbana*. De vocale voorschlag dient hier tot sparing van de *u*, welke men, gelijk boven gezegd is, geneigd is in *a* of *i* te veranderen.

- § 6. Het Bim. duldt geen medeklinkers aan het eind van een woord. In het algemeen wordt ook de sluitmedeklinker van overgenomen woorden in den uitspraak afgeworpen; men pleegt haar echter wel te schrijven, wanneer men ten minste met den eigenlijken vorm van het woord bekend is. De Bimanees kan evenwel een sluitenden medeklinker zeer goed uitspreken, dientengevolge blijft bij sommigen, meer ontwikkelden, de medeklinker ook wel in de uitspraak bewaard. Bij enkele aan het Arabisch ontleende woorden, welke op eene *l* eindigen is dit, althans ter hoofdplaats, vrij algemeen het geval, zoo zegt men meestal *asal* (Arb. *açal*), daarentegen pleegt men een woord als *kapal*, *kapa* uit te spreken. Op te merken is de verbastering *hadjal* uit het Arb. *hadjat*. Achter enkele woorden waarvan men den sluitmedeklinker om een of andere

(1) Mogelijk bevat een woord als *eli*, geluid (vgl. Jav. *ling* en Sawu. *li*; Sikka. *liing*) oorspronkelijk zulk een vocalen voorschlag, welke thans onafscheidelijk met het volgende verbonden is.

reden wil sparen, wordt somtijds eene *a* (als vertegenwoordigster van de *pəpəl*) geplaatst, bijv. *malama* (in *malama djumaa*, Mal. *malam djumaat*), *kadju manisa*, (Mal. *kayu manis*). Natuurlijk blijft bij zulke woorden het oorspronkelijk accent bewaard. Men vergelijkt hierbij een vorin als het Bug. *passalē* of *passalēng* van het Arb. *fāqal*. Een vorm als *hamisi* van het Arb. *chamlsj* is waarschijnlijk uit het Mak. ontleend.

Op te merken is nog, dat de Bimanees bij het spreken van de genitiefvormen der persoonlijke voornw. *ku*, *mu*, *na* en *ta* als aanhechtsels, alsmede van de enklitische nadrukwijzers *ra* en *sa* of *si*, zeer dikwijs de vocaal weglaat, zoodat bijv. *ruma-ku* (-*mu*, -*na*, -*ta*), mijn (uw, zijn, onze enz. heer) wordt tot *ruma-k* (*ruma-m*, *ruma-n*, *ruma-t*), *ede-ra* vormelijk Mal. *itu-lah* tot *ede-r*, *na-èda-sa* (of -*si*) (indien hij ziet) tot *na-èda-s*. Ook van *ra* voor *ro* (en) in samenstellingen wordt dikwijs de vocaal weggelaten: *ina-r ama* voor *ina ra ama*, moeder en vader, ouders, *ede-r pehe* voor *ede-ra-pehe*, onderrichten. De vocaal aan het einde der woorden wordt ook in deze gevallen, lang uitgesproken.

Van één niet ontleend woord is de sluitmedeklinker bewaard gebleven, dewijl het alleen voorzien van het aanhechtsel *e* (vgl. § 189), in den vocatief gebruikelijk is *nam*, *kaman-e*, (uitgesproken met het accent op *e*) makkers! (waarschijnlijk = Mal. *tēman* vgl. § 25). Tegenwoordig wordt de *e* ook wel weggelaten, maar dan wordt het woord met het accent op de laatste lettergreet uitgesproken alsof de sluitende *n* eene verkorting was van den genitief van het pers. voornw. derde pers. *na*.

Aan de uitspraak der eindvocalen is thans in het algemeen niet meer te hooren of het woord oorspronkelijk door een medeklinker gesloten werd of niet, vgl. § 2, uitgezonderd zijn evenwel de eenlettergrepige woorden, die niet tot de partikels behooren en met korte vocaal uitgesproken worden, als *pā*, pachter, uit het Mal. *pak*, Holl. pacht, *tji* Mal. Chin. *tjet*, verf, *nō* Sumba. *mong*, Mal. *gong* enz. waarin de uitspraak der vocaal op een weggevallen consonant wijst.

Als sluiters van eene lettergreet in een woord kunnen ook de neusklanken voorkomen, zoo de volgende lettergreet met eene verwante consonant begint. Op te merken is dat, wanneer de twee laatste lettergrepen van een drieverlettergreetig woord, waarvan de eerste lettergreet door een neusklank gesloten is, herhaald worden (vgl. § 173), de bedoelde neusklank mede herhaald wordt. Zoo luidt de herhaling van *kantjowa* (kuil) *kantjowa-nljowa*, van *tambari* (zich omwenden), *tambari-mbari* enz. De neusklank aan het begin van de herhaalde lettergrepen heeft geen invloed op de uitspraak van den eindklinker van het grondwoord. Hieruit schijnt veel opgemaakt te kunnen worden, dat voor het gevoel der Bim. zulk eene uitsluitende neusklank meer behoort bij den volgenden medeklinker. Op de uitspraak heeft dit echter, behalve bij de herhaling, geen invloed, vgl. § 2. Andere medeklinkers duldt het Bim. aan het einde van eene lettergreet in een woord niet. Wordt in een ontleend woord zulk eene lettergreet door een medeklinker gesloten, dan wordt deze gespaard door naslag van den klinker

der lettergreep zoo de sluitende medeklinker eene *l*, *r* of *s* is, bijv. *soroga*, Mal. Skr. *sorga*, *samporona* Mal. Skr. *sampurna*, *esene*, Arb. *isnain*, *esetiya*, verbastering van het Arb. *ichtiyar*, vgl. Jav. *istiyan* enz., in andere gevallen door achtervoeging van eene *a*, bijv. *sikasa*, Mal. Skr. *siksa*, *mantari*. Mal. Skr. *mantri*, *kumakuma*, Mal. Skr. *kumkuma*, terwijl hier ook bij te brengen zijn vormen als *wakatu*, Arb. *waqtu*, *sapatu* Mal. Arb. *séptu*, *ranggasasa*, (vgl. § 26.) Mal. Skr. *raksasa* enz. Zeldzaam verdwijnt de oorspronkelijke eindmedeklinker, als bijv. in *parësa*, Mal. Skr. *pariksa*, welk woord mogelijk aan het Makassaarsch ontleend is. Daarentegen wordt in de woorden *paraësa* naast *parësa* en *koroa*, Arb. *qorâن*, de voaal van de eerste lettergreep nageslagen alsof de *r* hier als sluitconsonant fungerde.

Eene andere uitzondering kan daardoor ontstaan dat het oorspronkelijke woordaccent verandert en op de voorlaatste lettergreep gebracht wordt, bijv. in *bareka*, Arb. *barqat*, *fitena*, Arb. *fitnah*, welke woorden behandeld zijn alsof er oorspronkelijk een *pépét* tusschen beide consonanten was, vgl. § 8.

Voor eene *y* volgende op eene andere consonant, wordt steeds eene *i* gevoegd, dus *duniya*, uit het Arb. *dunya*, *manusiya*, bij welke woorden het accent steeds op de voorlaatste lettergreep, dus op de *i* geplaatst wordt.

Bij den woordvorm is nog te vermelden, het groot aantal woorden welke met een nasalen voorslag beginnen, vgl. § 1. Uit § 154 zal blijken dat bij verreweg de meeste woorden de nasale voorslag grammaticale beteekenis heeft of (wat het meest voorkomt) heeft gehad. Er komen evenwel woorden voor, waarbij aan den voorslag onmogelijk eene andere dan phonetische waarde is toe te kennen, bijv. *nggusi* = Mal. *gutji*, *ngguntu* = Mal. *gëntung*, enz., vgl. nog *ngamo* (voor *nggamo*) = Mal. *gamoh*. Voor de gevallen dat de nasale voorslag grammaticale beteekenis heeft gehad is het te bewijzen dat hij vroeger ook bij woorden moet voorgekomen zijn, waar hij thans ontbreekt, vgl. § 154. Bij de klankverschijnselen is in het oog te houden dat dit wegvalLEN van den nasalen voorslag ook kan hebben plaats gevonden bij zulke woorden, waarin hij phonetische waarde had. Een vorm als *kiyu* (haai), Mal. *hiyau* enz. zal wel waarschijnlijk te verklaren zijn uit een ouder *ngkiyu* of *nggiyu* (vgl. § 19. en Fidji *ngkio*). Het onstaan van zulk een nasalen voorslag zal wel in de meeste gevallen daardoor te verklaren zijn, dat de woorden, waarbij hij voorkomt, oorspronkelijk van een of ander prefix door een neusklank gesloten, voorzien waren en later, het prefix afgevallen, de neusklank echter gebleven is. In § 5 is er reeds opgewezen dat het Bim. en de naastverwante talen dikwijls een prefix vertoonen waar dit in de Westelijke zustertalen ontbreekt. Bij de woorden die thans nog zulk een prefix bezitten, blijkt dat er zeer dikwijls eene neiging bestaat, het door een neusklank te sluiten; men vergelijkt het Hoofdstuk over de in onbruik geraakte voorvoegsels.

KLANKVERSCHIJNSELEN.

7. De *a* beantwoordt in den regel aan eene algemeene Mal. Pol. *a*, hetzij deze dan lang of kort uitgesproken wordt (vgl. § 2), de *ā* komt in den regel overeen met eene Mal. Pol. lang uitgesprokene *a*. Betrekkelijk zeldzaam gaat eene oorspronkelijke *a* (of *ā*) in het Bim. in een anderen klinker over, zoo dit het geval is, verandert zij meestentijds in de *o* (zie § 10). Voorb. *ada* (slaaf) Mak. *ata*, *ama* (vader) Bug. idem, *ana* (kind) Mal. *anak*, *dana* (grond) Mal. *tanah*, *lampa* (gaan) Jav. *lampah*, *ndadi* (worden, gelukken), Mal. *djadi*, *nangi* (weenen) Mal. *tangis*, *mēnangis*; *aru* (stamper) Mal. *alu*, *ndano* (stilstaand water) Daj. *danau*, *mbuda* (blind) Mal. *buta*, *wura* (maan) Mal. *bulan*, *ēda* (zien) Bug. *ita*, *oma* (droog rijstveld) Mal. *huma*, *ina* (moeder) Bug. idem, enz. *Āra* (bosch) Jav. *alas*, *ntjāra* (verkeerd) Mal. *salah*, *awa* (beneden) Mal. *bawah*, *fāre* (rijst) Mal. *padi*, *fai* (rog) Mal. *pari*, *āri* (jongere broeder) Jav. *ari*, *mbāru* (weduze) Mal. *balu*, enz.

In de eerste lettergreep van een drielettergripig woord kan de *a* in plaats van elke andere vocaal komen. Voorb. *pasaka* (erfstuk) Mal. *pusaka*, *salepe* (buikband) Mak. *sulepe* (sjerp), *sadeka* (aalmoes) Mal. Arb. *sidēkah*, *kađei* voor *kedei* verkorting van *akeđei* (hier), *karowa* (of *karoa*) uit *korowa* (de qorân), *alowa* = *olowa*, het Mak. *olowang* (voorstevens). De prefixen bevatten allen de vocaal *a*. Het is moeilijk uit te maken of de *a* hier voor een pēpēt staat, gelijk bijv. het Jav. en Mal. hebben, dan wel, of de *a*, die hier stellig oorspronkelijker is, is bewaard gebleven.

De *a* kan voorts in de eindlettergreep van een woord eene oorspronkelijke pēpēt vervangen, indien ook de voorgaande geaccentueerde lettergreep deze vocaal oorspronkelijk bevatte. welche dan in het Bim. tot *i* of *e* wordt, bijv. *ringa* (hooren) Oud. Jav. *rēngō*, Jav. *rungu*, Mal. *dēngar*: *mpinga* (doof) Tumpak. *wēngēl*, Bal. *bongol*; *hela* (tusschenruimte) Mal. *hēlat*, Jav. *ēlēt*; *mpesa* (ledig) Bul. *pēsēl*. Dikwijls wordt evenwel de oorspronkelijke pēpēt in de slotlettergreep ook door eene *i* of *e* vervangen (zie § 8 en 9).

In *baba* (omwinden) Mal. *bēbat*, Jav. *bēbēd*, Mak. *bābā* is de *ē* in beide lettergrepen door eene *a* vervangen. Nog komt de *a* weleens in plaats van de pēpēt in eene slotlettergreep zoo de voorgaande eene *a* bevat, bijv. *dāra* (hongerig) Mauggar. *darēm*, waarschijnlijk hetzelfde woord als Bul. *arēm*, *wata* (soudraal), O. Bug. *watē*. In dit geval is echter *i* meer in zwang.

Ook in de geaccentueerde lettergreep kan de *a* voor eene oorspronkelijke pēpēt staan, zoo de slotlettergreep eene *a* bevat: *rāsa* (betelpruim) Mal. *sēpah* (zie § 22); *raba* (omheining) Bug. *rābang*; *sana* (rustig) Mal. *sēnang*, Mak. *sannang*; *kala* (rood) Bug. *tjāla*; *ntanda* (aanzien) Kolo. *tonda*, vgl. Daj. *tendjang*; *santjamba*, *ntjamba* (verspreid) Jav. *sēbar*; zoo de laatste lettergreep eene *a* bevat, wordt anders de pēpēt gewoonlijk door eene *e* weergegeven. Zeldzamer treft men de *a* voor de pēpēt aan, zoo de laatste lettergreep eene andere vocaal

dan *a* bevat. Een voorbeeld levert *nggange* (wreed, boos) Mal. *bëngis*, O Jav. *wëngis* (toornig). Daj. *hangibangis* en *rangirangis* vgl. § 21. Een ander voorbeeld is *raso* (schoon, rein) Daj. *rasih*, Mal. *bëresih*, (zie bij § 10 en 11). Mogelijk beantwoordt voorts *hambu* (uitschudden) aan een Jav. *këbut*, *ngëbut*. Het behoeft wel geen betoog dat het steeds verdwijnen van de eindeconsonanten in het Bim., gepaard aan de dikwijs grote veranderingen, die de oorspronkelijke consonanten en ook meermalen de oorspronkelijke vocalen van een woord ondergaan, de vergelijking met de zustertalen, in vele gevallen, zeer onzeker maken.

Ten slotte merke men de klinkeropvolging op in de volgende woorden :

mbai (bedroven, rot). Jav. *wuk*, O. Jav. *wûk*, (voor * *wuuk*).

mbari (dronken) Jav. *wuru*.

(Over den nasalen voorschlag bij deze woorden zie men § 154. eene *w* moet na den nasaal in *b* veranderen, (zie § 17). De consonant, die in het Jav. *wuk* verdwenen is (vgl. Brandes, Bijdrage tot de vergelijkende klanken der Westersche Afdeeling van de Mal. Pol. taalfamilie) verdwijnt ook als regel in het Bim. terwijl in deze taal de vocalen niet plegen samengetrokken te worden (vgl. § 20). Met dezelfde vocalen zouden dus een Jav. *wuk* en *wuru* in het Bim. den vorm * *mbuu* en * *mburu* hebben). *Tjañ* (kam), Sumba *sai* (zie § 18 en 20), Bul. *susurur*, Bis. *sulud*, Ibn. *tugûd*. In dit woord heeft het Bim. *a—u*, het Sumba. wederom *a—i*, tegenover eene *u—u* elders.

Bij dit woord vertoont ook het Bol. Mong. dezelfde klankafwisseling, het luidt namelijk in die taal *totaid* (voor * *sosair*, de *t* voor *s*, als bijv. in *totoput* (blaasroer) Bul. *sëput*, de *d* voor *r* als in *moatod* (begeleiden). Ponos. *moator*, Jav. *atér*. In verband met elkaander beschouwd kan de gelijkstelling dezer woorden, gelijk boven geschied is, wel als zeker beschouwd worden.

Tegenover eene *u—u* elders kan ook nog de vocaalopvolging voorkomen, welke bijv. aangetroffen wordt in het Bal. *suwah* (kam) = Bul. *susurur* enz. Een voorbeeld daarvan in het Bim. is:

Kabuha (*buha* met prefix *ka* vgl. § 150), bedorven, rot, maar speciaal van een ei. De *h* staat in dit woord voor eene *r* of *s* (zie § 19). Wat de behandeling van de aanvangsconsonant van de laatste lettergreep betreft, staat *kabuha* tot het boven besproken *mbai* als het Jav. *buruk* of *bosok* tot *wuk*.

Minder zeker is de volgende gelijkstelling : *ura* (inschenken), waarnaast *owa* (gieten van metalen), Bul. *tuas*, Tonsaw. en Ponos. *tigis*, Mak. *tiri*. In het Bul. *tuas* mein ik dezelfde klankafwisseling tegenover *i—i* te zien, als bijv. in het Bal. *suwah* tegenover Bul. *susurur*. (De regelmatige vorm van het woord in het Bul. *tihis* heeft de beteekenis van droppel). Men merke hierbij op dat *u* en *i* ook in andere gevallen menigmaal verwisseld worden; het Bim. heeft meermalen *i—i* tegenover *u—u* elders; het genoemde Bal. *suwah* kan, behalve met het Bul. *susurur*, ook met het Mal. *sisir* vergeleken worden. Met zekerheid zou men de boven opgesonde woorden gelijk kunnen stellen, als het te bewijzen was, dat *ura* uit * *tura* was ontstaan, de *r* aanvangsconsonant van de laatste

lettergreep zou hier dan op de wijze behandeld zijn, als in het Mal.. Mak. enz. geschiedt, terwijl daarnaast *towa*, (over de verhouding van *o* tot *u* zie § 10) den meer regelmatigen vorm zou vertoonen. Het wegwerpen van eene consonant aan het begin van het woord, ook van eene *t*, heeft in het Bim. meermalen plaats; vgl. § 28.

Eveneens meen ik dat in:

ndai (eigen) *a-i* staat tegenover *i-i* en dat het woord oorspronkelijk één is met het Mal. *diri*. Reeds Dr. Brandes heeft in de Aanvullingslijst van bovengenoemde Bijdrage gewezen op de vormelijke overeenstemming tusschen het Mal. *diri* en de woorden voor „paal” in het Bul., Bug. enz. Het woord voor „paal” nu luidt regelmatig in het Bim. *rü*, de *r* moet na een neusklank, welke hier wel weder door een verloren voorvoegsel te verklaren kan zijn, (vgl. § 6) in *d* overgaan. Nog mogen de volgende, op deze wijze behandelde woorden hier eene plaats vinden:

ntjai (weg en deur). Dit kan met vrij veel zekerheid gelijkgesteld worden met het Sawusche *kelai* (weg), nam. *lai* met prefix *ke*, zie § 21. Het dialect van Kolo heeft *kaliyu*, weg en deur. Waarschijnlijk staan hier zoowel *a-i* als *i-u* (voorbeelden hiervan leveren ook de zustertalen meermalen op) voor *u-u*. Of nu in dit *(kaluu)* hetzelfde woord schuilt als het Jav. *lurung*, (over het wegvalLEN van de *r* vgl. § 28), wat in het Bim. ook nog in den vorm *laturu* (groote weg) vorhanden is, laat den aard van het Bim. en Sawu. wederom niet toe met zekerheid uit te maken.

tjingga (uitpeuteren), Mal. *tjungkil*, Jav. *tjukil*, Mak. *suki*, Bug. *suké*. Over de *g* voor *k* na een neusklank zie § 12. Waarschijnlijk is de *u* eerst tot *i* geworden (zie onder *i*). De klankafwisseling is eene eenigszins andere dan in de bovenbesproken woorden, maar komt overeen met die, welke bijv. het Jav. *kiwa* tegenover het Mal. *kiri* vertoont.

Aanm. Meer als gissing vermeld ik nog *muna* (weven) voor *nuna*, vgl. § 24 en dit voor *nunu* = Jav. *nénun*, zie §1 1 en vgl. onder § 154 vormen als *nangi* = Jav. *nangis*. Voor verwisseling van *a-a* en *u-u* vgl. § 11.

§ 8. De *e* en *è* (welke, wat den oorsprong betreft evenmin als de *å* en de *a* in het algemeen van elkander onderscheiden kunnen worden, (vgl. ook § 1) kunnen in de eerste plaats overeenkomen met dezelfde vocaal elders, hetzij dan lang of kort uitgesproken: voorb. *dele* (muskus) Jav. *deles*, *tjere* (ketel) Mal. *tjerek*, *bente*, Mal. *benteng*, *bengke* (stijf) Jav. *benkeng* (stijfhoofdig), *bela* (vriend) Mak. idem., *tjeha* (schoppen), Mal. *sepak*, *mbéko* (krom), Mak. *beko*, *kakero* (soort visch) Mak. *kerung-kerung*, *bore*, Jav. *boreh*, *pabule* (draagstoel), Mak. *bulekang* enz.

Voorals wordt door *e* in eene slotlettergreep gewoonlijk een oorspronkelijke tweeklank *ai* (*ei*) vertegenwoordigd: voorb. *ade* (hart), Daj. *atái*, *made* (sterven), Tag. *matay*, *fáre* (rijst), Tag. *palay*, *wése* (pagaai), Tag. *bagsay ane* (witte-mier), Mal. *anai-anai*, *lebe* (soort priester), Mal. *lébai*, *sarume* (soort vrucht), Mal.

tjérēmai, *siwe* (vrouwelijk), Toumpak. *siwej* (wijfje van dieren), *rame* (vlas), Sund. *haramaj* enz. Eene uitzondering hierop is *mbei* (geven), Mal. *béri*, Tag. *bigay*, wellicht ook *kadami* (smaak) = Mak. *kanjame*: vgl. Kern, de Fidji taal enz. s. v. *yama*.

In *banggulae* (soort boom), Mal. *bungelai* zijn de vocalen, die oorspronkelijk den tweeklank vormden, bewaard gebleven (daargelaten dat de *i* tot *e* geworden is, zie beneden), zoodat het woord in het Bim. vierlettergrepig is. Dit zal te verklaren zijn daardoor, dat het accent oorspronkelijk op de laatste lettergreep viel. Ook *wai*, oude vrouw, Kòlosch *pawai*, vrouw, vrouwelijk (dat is eene afleiding van *wai* met een prefix *pa*) bevat waarschijnlijk de vocalen van een oorspronkelijken tweeklank: vgl. Toumpak. *siwej*, Sund. *awewe*, Bent. *wawinei* enz. vgl. ook in § 10 o voor *au*.

Aann. Op te merken is nog het Kòlosche *weya* (geven), Bim. *mbei*, Mal. *béri*, Tag. *bigay*, waarin de *a* te vergelijken is met die in *matu* (sterven), uit *matay* in het Manggar. Ambonsch, enz. Het is evenwel ook mogelijk, dat *weya* beantwoordt aan het Sumbawa. *beyang*; vgl. § 21.

Aann. II. Op te merken is nog in het Bim. zelve het woord *ndai* uit *ndadi* ontstaan, vgl. § 114, Aann., waaruit zich de vormen *ndeï*, *nle* en *ndi* ontwikkeld hebben.

Voorts komt de *e* in eene geaccentueerde lettergreep (of ook *è*, zoo zij door een neusklank is gesloten, zelden in eene open lettergreep) dikwijls voor een oorspronkelijken pèpèt te staan, zoo de slotlettergreep eene *a*, of *i*, of *e* bevat: zie echter ook § 7 en § 9. Voorb. *genda* (trom), Mal. *kéndang*, *nemba*, Mal. *ménjémbah*, *kantya* (oprinsing). Sund. *tórab*, (vgl. § 20), *peða* (zwaard), Mal. *pédag*, *tera* (hard), Mal. *téras*, *seba* (openen), Bal. *sébak*, (wijd geopend), *bareka* voor Mal. Arb. *barékat*, *sadeka* voor Mal. Arb. *sidékah*, *peti* (kist), Mal. *péti*, *bedi* (geweer), Mal. *bétil*. (*besi* (ijzer). Mal. *béti*, *mbei* (geven), Mal. *béri*, (vgl. § 20) *weli* (koopen), Mal. *béli*, *gendi* (kruik), Mal. *géndi*; *sambele* (slachten), Mal. *sémbéleh*, *kagere* (kraken), Jav. *gérít*, *lebe* (soort priester), Mal. *tébai*. Voorbeelden van *è* voor een pèpèt in een open lettergreep zijn: *wése* (pagaai), Tag. *bagsay*, Bat. *borsi*, Mak. *bise*, Bug. *wise*; *kéta*, in *fáre keta* (kleefrijst), Mal. *kétan*, *djéka* uit het Arb. *zákat*, wegens het accent op de slotlettergreep. De pèpèt schijnt in deze woorden eerst *i* en daarna *è* geworden te zijn.

Nog kan eene *e* (in gesloten lettergreep *è*) voor de pèpèt staan in eene geaccentueerde lettergreep, indien oorspronkelijk, zoowel de voorlaatste als de laatste lettergreep die vocaal bevatten; in de laatste lettergreep wordt de pèpèt dan tot *a*, (zie onder § 7) of eveneens tot *e*, bijv. *kente* (gespannen), Jav. *kéntjéng*, Bug. *gáttáng*, *kebe* (onkwetsbaar), Mal. *kéhal*, Bug. *kábbang*, *tebe* (dik), Mal. *tébal*, vgl. Jav. *tébel* (stevig) en Bug. *tábbá*, in *tau tábbá-e*, Mak. *tau tihalaka*, de menigte. In *epu* (aardbeving), staat de *e* blijkens het Kòlosche *nopu*, het Mangg. *népu*, eveneens voor een pèpèt, terwijl de slotlettergreep de vocaal *u* bevat, in welk geval zij anders *o* pleegt te worden: vgl. § 10. Eenigszins kunnen hiernede vergeleken worden *keri* (troebel), Mal. *kéruh*, Sund. *kiruh* en *santjedi* (hikken), Mal. *sédu*, Mak. *tátjádó*, waar het Bim. in de slotlettergreep wel *i* heeft, doch deze vocaal eene oorspronkelijke *u* vervangt; vgl. § 9.

Ook in de slotlettergreep kan de *e* voor eene oorspronkelijke pēpēl staan, vooral indien de voorlaatste lettergreep de vocaal *u*, of *o* uit *u* ontstaan, bevat: *duwe* (soort vrucht). Jav. *duwēl*, *pule* (samenhangend, niet vloeibaar), Jav. *pulēn*, *pōde* (draaien), Jav. *putēr*, *ōle* (en *pōle*) (wringen), Jav. *pulēs*, *more* (rond) Sund. *bulōd*, *mbure* (nalatig), Sumba. *mbulēng*; somtijds ook, zoo de voorlaatste lettergreep eene *a* of *i* bevat, als bijv. *ntjae* (verbrijzeld, dun), Mal. *tjayar* of *tjayer*, *kabe* (haken). Toump. *kaōer*, *tire* (oester) Jav. *tiēm*, *mēè* (zwart), Sumb. *meting*, Sikka. *mitang*, Mal. *hitam*. Meer gewoon is in dit geval *i*, vgl. § 9.

Vooris kan de *e* of *ē*, de *i* vervangen. Bevat zoowel de voorlaatste als de laatste lettergreep oorspronkelijk eene *i*, dan kan of de eerste in het Bim. tot *e* worden, als in *weki* (lichaam, zelf) Sumba. *wiki*, Bal. *siki*, *leli* (versmolten), Mal. *lili*, of wel de beide *i*'s veranderen in *e*, als bijv. in *tebe* (druppel), Mal. *tiris*, vgl. § 20, *ngēnge* (bijten), uit **nggengge*, Mal. *gigit*, vgl. § 24, *peè* (met de vingers knijpen), Bul. *pihis*.

In de geaccentueerde lettergreep verandert de *i* vooris meermalen in *e* of *ē* zoo de laatste lettergreep eene *a* of *u* bevat: *mbēlja* (nat), Daj. *bisa*, *mbēna* (bleek) Jav. *biyas*, Mak. *pilasā*, *ēda* (zien), Bug. *ita*, *reya* (ember), Mal. *halīya*, *weya* = Bul en Savu. *wiya*, *ndeu* (badeu), Mal. *dirus*, *tjēdo* (lepel, oplepelen), Mal. *tjūduk*, *peyo* (boschhaan), Bal. *kiyuh* (boschkip). In *mēè*, Kōlosch *kamēte*, Sumb. *meting*, Sikka. *mitang* (zwart), is de *i* tot *e* geworden, terwijl de slotlettergreep eene *e* (oorspronkelijk pēpēl) bevat, waarschijnlijk ging hieraan een vorm met *i* in de beide lettergrepen vooraf, vgl. ook boven *wēse*. Bij een zeer groot aantal woorden blijft de *i* echter in deze gevallen onveranderd.

In de slotlettergreep treft men *e* voor *i* aan, bijv. in *bae* (in *da bae*, niet goed) Mal. *baik*, *bate* (smijten), Mal. *banting*, *ntjobe* (afgebrokken), Mal. *sumbing*, *neè* (opstijgen), Mal. *naik*, *kagere* (kraken), Jav. *gērit*, *ngare* voor **nggare* (ruw), Mak. *karisā*, *madjakale* (soort plant) Bug. *madjakälling*, *ōne* (voordeel, nut). Bat. *uli*, Mal. *oli* of *oleh* (verkrijgen), *kaingge* (zich verhoovaardigen), vgl. Jav. *inggil*, *pasōle* van het Mal. *pērsolik*. Voornamelijk dan heeft deze verwisseling van *i* met *e* plaats, zoo de eindlettergreep oorspronkelijk gesloten was en de voorgaande eene *a*, of *u*, of *o*, zeldzamer zoo die een andere vocaal bevatte. In vele gevallen blijft echter ook onder bovengenoemde voorwaarden, de oorspronkelijke *i* bewaard.

Daarentegen wordt de *i* soms ook wel tot *e*, al was de laatste lettergreep oorspronkelijk open, vooral weder na eene *a*, *u* of *o*: bijv. *banggulae* (zie boven) = Mal. *bungēlei*, *bae* (I zijde, II vijand) Bug. *wali*, (zijde) *bal*, (vijand), vgl. § 28, *ane*, Mak. idem, Mal. *ani*, *sarōme* (glimlachen) Mak. *tamuri*, *tōpe*, Mal. *topi* vgl. voorts *rade* (graf), Sumba. *reti* (voor *rati*), *bōte* (aap), Sumba. *buti*, *kabōē* (katjang), Sawu. *kabui*. Een enkele maal kent de taal zoowel de vorm met *i* als met *e*, bijv. *mbali* (dikwijls) naast *mbale*.

Vooris vertoont het Bim. wel *e* waar de verwante talen *u* hebben. In de eerste plaats in de geaccentueerde lettergreep, wanneer ook de laatste eene *u*,

of uit *u* ontstane *o* heeft, bijv. *lelo* (stuk, verbrijzeld), Mal. *luluh*, *nggero* (mager), Mal. *kurus* (vgl. § 12 en § 154, *wewu* (Kôlosch dialect: suik) Mal. *bubu*, *elo*, uiteinde, Mal. *udjung*. Ook treft men de *e* wel eens in plaats van in de geaccentueerde, in de laatste lettergreep aan, bijv. *nggore* (verruild), Bal. en Daj. *hurup*, Mal. *urup*, vgl. § 19 en § 154, *sudje* (braadspit), Jav. *sunduk*, Mak. *sude*, *tunde* (tros) Jav., *tuṇḍun*, Mak. *tunrung*.

Ook wordt wel eens *e—e* voor eene oorspronkelijk *u—u* aangetroffen, bijv. *wele* (oorpronkelijk: kiekendief, Jav. *wulung*, dewijl echter het Mal. *hēlang* heeft, kan de *e—e* hier ook uit *č—č* ontstaan zijn; *kere*, baar op het lichaam, waarschijnlijk neenvorm (met prefix *ka*) van *iri* (haartjes op de padi), Mal. *bulu*.

Ook als de slotlettergreep eene *a* bevat, kan eene *u* tot *e* worden, bijv. *rempa* (aanstooten) naast *rumpa*, Mak. *tirumpa*, *néfa* (vergeten), Mal. *lupa* en met klinkeromzetting: *hentja* (soort spook), Mal. *hantu*.

Als voorbeelden van *e* voor *u* in de laatste lettergreep, kan aangehaald worden *rōpe* (schors, schil), Lampong. *karumpung*; waarschijnlijk is ook *rede* (pijn, minnepijn) = Mal. *rindu*; vgl. Sawu. *kepue* = Jav. *puhun*, Bim. *suu*, *tāre*, Mal. *terung*.

Eigenlijk heeft men hier te doen met eene verwisseling van *u* en *i*, vgl. de volg. §, waar de *i* onder de hierboven behandelde invloeden tot *e* geworden is.

Eene oorspronkelijke *a* in de geaccentueerde lettergreep wordt somtijds *e* door invloed van eene volgende *i*, bijv. *ntedi*, in de uitdrukking *ntadi ro ntedi* (aanplant) uit *ntadi* (planten), *deni*, Kôlo. *kadempa*, Mak. *dampi* (nabij), *mèngi* (geurig), Jav. *wangi*, *sepi* (soort garnaal), Bul. *sapun* (waarin de *i* dus waarschijnlijk voor eene oorspronkelijke *u* staat), *deī* (diep, binnen), Jav. *dalēm* (*i* dus voor de *pēpēt*). Ook de uit *i* ontstane *e* kan denzelfden invloed hebben, bijv. *neè* (opklommen), Mal. *naik* en waarschijnlijk *mbore* (overstrooming), Jav. *bandjur*, vgl. § 16.

Zeer zeldzaam verandert de *a* in *e* door invloed van eene volgende *u*, een voorbeeld is *djenggo* (baard,) Mal. *djanggut*. Vgl. § 10 en § 50.

Ook wordt *e* voor *a* in de geaccentueerde lettergreep aangetroffen, wanneer de eindlettergreep eveneens *a* bevat: *sambaya* (bidden), Mal. *sěmbahyang*, *kaleya* (vlammen) Bul. *layas*, *lewa* (strijden), Jav. *lawan*, vgl. Mak. *ewai*, *djèka* naast *djaka* voor het Arab. *zakât*, *nempa* (lappen), Mal. *tampal*, (*ménampal*).

Somtijds staat ook voor eene oorspronkelijke *a* in de slotlettergreep eene *e*; *bale* (werpen) Jav. *balang*, *wele* (kiekendief) Mal. *člang*, Sund. *hōlang*; vgl. Jav. *wulung*, *rome* (zwak), Mal. *lēmah*, Bug. *lāmmá*, vgl. Bul. *lēme*. Waarschijnlijk is hier de *a* eerst tot *č* geworden. In *teč* = Mal. *tahan*, zijn de beide *a*'s tot *e* geworden, te vergelijken is Bug. *pepāng* (plank) met Jav. *papan*. In *lōke* (openmaken), Mak. en Bug. *luka*, schijnt de *e* door invloed van de voorafgaande *u* (*o*) ontstaan te zijn, mogelijk ook in *tule* (terugstooten), Mal. Jav. *tulak*. Tusschen *lenggo* (hoog) en het Manggar. *langkas*, Saleijer. *langkasā*, schijnt men een tusschenvorm welke *u* in de beide lettergrepen bevatte, aan te moeten nemen, vgl. het Kôlosche *kalonggo* en § 11.

Aantn. Het is onzeker of *ae* wel eens voor *aya* staat. Men vergelijkt evenwel *sae* (oudere broeder) met het Sumba. *aya*; *sae* zou alsdan een prefix moeten bevatten. Het Manggar. heeft *kae*; het Sikka. *wue*, mogelijk staat de *s* voor *w* en de *k* in het Manggar. woord voor *g*; vgl. § 21 (vgl. ook Sikka. *warti*, jongere broeder met Aru. *gali*, enz.). Mogelijk kan ook *nac* (groot) teruggebracht worden tot Mal. *raya*, Bug. *máradja*. *Nae* zou dan moeten staan voor **ndae*, gelijk *nata* (heet van smaak) voor **ndata* blijkens *sarata* (eenigzins heet).

§ 9. De *i* vertegenwoordigt in de eerste plaats dezelfde vocaal der verwante talen, bijv. *wiwi* (lip), Mal. *bibir*, *wi* (drommen), Mal. *mimpi*, Bug. *nipi*, *rii* (paal), Bug. *aliri*, *dindi* (wand), Mal. *dinding*, *ina* (moeder), Bug. enz. idem, *dimpa* (lever), Mal. *limpah*, *rima* (hand), Mak. enz. *lima*, *tira* (weverspoel), Jav. *walira*, *ipa* (overzijde), Bat. *ipar*, *siwe* (vrouw), Toumpak. *siwej*, *tiyo* en *tiro* (kijken), Bug. *tiro*, *niu* (kokosnoot), Mal. *njiur*, *tjihu* (elboog), Mal. *siku*, *ringu* (gek), Mak. *lingu*, *ilu* (neus), Mal. *hidung*, *asi* (vuur), Mal. *api*, *angi* (wind), Mal. *angin*, *lai* (ander), Mal. *lain*, *weli* (koopen), Mal. *béli*; *mengi* (geurig), Jav. *wangi*; *mori* (leven), Jav. *wip*; *ngunti* (schaar), Mal. *gunting*, *nggusi* (aarden pot), Mal. *gutji*, *uwi* (soort aardvrucht), Mal. *ubi*; *huri* (vel), Mal. *kulit*, enz., zie voorts de voorgaande §.

Hoewel het Bim. bij verwisseling van *e* en *i*, gewoonlijk de *e* verkiest, zijn er toch enkele woorden waarbij zich het omgekeerde geval voordoet: *riti* (geel koper), O. Bug. *reti*, *tjila* (hakmes), Sawu. *wela*, Sumba. *kabela*, *ori* in *ama ori* (oom), Bug. *ure*, *karinggo* (soort tor), Mak. *genggong*. Waarschijnlijk heeft het Bim. in deze woorden de oorspronkelijke vocaal bewaard.

Voorts kan *i* eene oorspronkelijke *pépét* vertegenwoordigen; of in beide lettergrepen, als in *ini* (zes), Jav. *éném*, *tiki* (stok), Jav. *téken*, *sintji* (berouw hebben), Mal. *sésal*, Bul. *manésél*, Ponosak. *manonsol*, *kimi* (in de vuist houden), voor **kingi*, (vgl. § 24 en § 12), Jav. *gégém*, Mal. *génggam*; of in de geaccentueerde lettergrep, als in *ilja* (één) Mal. *ësa*, *hina* (raken), Mal. *kéna*, *ringa* I (hooren) Mal. *déngar* en II (oliezaad), Mal. *lénga*, *kakida* (huiveren), Mal. *gétar*, *karifa* (kikvorsch), Sasak. *lépang*, *wisi* (kuit), Mal. *bétis*, *pili* (pijn), Jav. *périh* of Mak. *párisi*, *kipi* (onder den arm houden), Mal. *képit*, *djangkiri* (krekels), Jav. *djangkérík*, *kiro*, stijf, Mak. *kidoró*, Bug. *kúddò*; of wel in de slotlettergrep, als in *ati* (dekriet, dak), Jav. *atép*, Mal. *atap*; *oi* (water), Mal. *ajér*, *maladi* (brandnetel), Jav. *laténg*, *kadi* (jeuk), Jav. *gatél*; *dei* (diep, in), Mal. *dalam*, Jav. *dalém*, *isi* (zuigen), Jav. *ingsép*; *linggi* (oprollen), Mal. *lingkar*, Jav. *léngrér*, *ntjöki* (moeielijk), Mal. *sukar*; vgl. Jav. *sukér*. Men vergelijkt voorts de drie voorgaande paragraphen. Zeer zeldzaam wordt eene oorspronkelijke *pépét* in de voorlaatste lettergrep door eene *i* weergegeven, als de slotlettergrep eene *u*, of uit *u* ontstane *o*, bevat (vgl. de volgende §); een voorbeeld moet echter zijn *piku* (opvouwen), waarmede *póku* en *wóku*, alsmede het Jav. *tékul* te vergelijken zijn; zie ook *epu*, onder § 8. Ook in de slotlettergrep is *i* voor de *pépét* zeldzaam, als de voorafgaande eene *u*, of uit *u* ontstane *o*, bevat. vgl. § 8.

Meermalen heeft het Bim. *i* voor *u* elders. Zoo kan eene *i* in beide lettergrepen voorkomen, voor eene *u* in beide lettergrepen in de verwante talen,

bijv. *tjiki* (voldoende), Jav. *tjukup*, *niri*, *tiri* (richting, zich richten), Mal. *tudju*; vgl. § 16, *pihi* (kleine boor), Bal. *pusut*, *tarii*, d. i. *ü* met prefix *tar* (pissen), Jav. *uyuh*, *iri* (haarlijes op de rijst), voor *wiri*, (vgl. § 28), Jav. *wulu*, *sambui* (geleding), Mal. *buku*; *lü* (weeken), Daj. *lukum*, vgl. § 28. Zeldzamer wordt voor *u—u* elders, *i—u* (*o*) aangetroffen, voorbeelden zijn: *ilo* (fakkel), Mal. *suluh*, vgl. § 28; *piyu* (strijken), Mak. *purusú*. Meer gewoon is *e—u* (*o*) vgl. § 8. In *tuka* (stutten), Bug. *tukú*, Mak. *tungkulú* en *gondi* = *gondo* (kaal), Mal. *gundul*, is de volgorde der vocalen omgekeerd, wat wel aan klinkeromzetting zal toe te schrijven zijn. Eenigszins afwijkend is *tei* (toonen, onderrichten), wat een bijvorm van *turu*, Mal. *tundjuk*, moet zijn.

Voorbeelden van *i* voor *u* in de voorlaatste lettergreep terwijl de laatste *a* of *i* (hetzij oorspronkelijk, hetzij uit *ë* ontstaan heeft) zijn: *nisa* (eiland), Jav. *nusa*, *iha* (bedorven), Mal. *rusak*, (vgl. § 19), *giri*, scheel, Mal. *djuling*, *lili* (kapas zuiveren), Mak. *lolisi*, Bug. *telú*, *iti* (hersen), Jav. *uték*, *ida*, het Mal. *aduh* met klinkeromzetting.

In omgekeerde volgorde wordt ook *i* voor *u* in de slotlettergreep aangetroffen, als de voorlaatste *a* of *i* bevat: *tjafi* (bezem), Mal. *sapu*, vgl. Sawu. *kehai* (de *s* wordt in het Sawusch tot *h* en eene *p* die in het Bim. tot *f* wordt, valt gewoonlijk uit, bijv. *ai*, Bim. *afi*, Mal. *api*, *ao*, Bim. *afu* Mal. *apur*, *ano* Bim. *fano* Mal. *panau*, *are* Bim. *fâre*, Mal. *padi*); *utadi*, (planten), Jav. *tandur*, *nintji* (wannen), Mal. *njiru* vgl. § 20; *bini* (vol) Mal. *penuh*. Somtijds is de *a* of *i* door den invloed van de uit *u* ontstane *i*, tot *e* geworden, bijv. *sepi* (soort garnaal) Bul. *sapun*, *santjedi* (hikken), Mal. *sedu*, Mak. *tatjado*, *kéri* (troebel), Mal. *kérüh*; vergelijk § 8 en § 10. Op te merken is nog het Kòlosche *badji* = Bim. en Mal. *badju* (baadje).

In de eerste lettergreep der drielettergrepige woorden *bindanga*, Mak. *banranggang*; *bintala*, Mak. *bantalang*; *bintola*, Mak. *bantolang* komt eene *i* in plaats van *a* voor. Ook naast *bandera* wordt de vorm *bindera* aangetroffen. Al deze woorden vangen met *b* aan, terwijl hunne eerste lettergreep door eene *n* gesloten is. Dit is niet het geval in *biruwa*, Mal. *bérwang*, dit woord kan evenwel aan het Mak., dat ook den vorm *biruwang* heeft, ontleend zijn. Overigens heeft de eerste lettergreep der met *b* beginnen de drielettergrepige woorden, als zij open of door een anderen neusklank gesloten is, de vocaal *a*. Eigenlijk vervangt hier de *i* eene *a*, met de functie van een pèpt.

Mintji (duf, goor) vgl. § 24 en 26, schijnt hetzelfde woord te zijn als het Mal. *basi*. De *i* kan daaruit verklaard worden, dat de vocaal, na invoeging van den neusklank eerst tot een pèpt geworden is. Mogelijk zijn voor de *i—i* tegenover *a—i* de voorbeelden in § 7, te vergelijken. Ook *riu*, vlak, vergeleken met het Kòlosche *karatu*, Sikka. *dettun*, vertoont eene *i* voor eene *a*. Waarschijnlijk zijn deze vormen ontstaan uit een bijvorm van het Jav. *rata*, Mal. *datar*, met *u* in de beide lettergrepen, vgl. § 7 en 10. Ook in de slotlettergreep komt wel eens *i* voor *a* in de plaats. Een zeker voorbeeld is

tjiwi (negen), Sumbawa. en Ambon. *siva*, Sikka. *hiwa* enz. Voorts vergelijke men *mpóngi* (stom) met Sawu. *bângâ*, Sumba. *kambanga*; en ook met Sikka. *ngangan*; *bongi* met het Mal. *béras* (vgl. § 20) en waarschijnlijk ook *lohi* met Jav. *mutah*, Sumba. en Sikka. *muta* enz. (voor de *l* vgl. Sumba. *luri* (leven) met Bim. *mori* enz. en voor de *h* zie § 19).

De opeenvolging *i-i* voor *i-a* in *tjiwi* is wellicht te vergelijken met die van *a-i*, *a-u*, *u-a* voor *u-u* of *i-i*, vgl. § 7, ditzelfde kan van *lohi* gelden. Bij de andere woorden schijnt de *a* eerst tot een pêpét verdoofd te zijn, als bijv. in het Bug. *wárrá* = Mal. *béras*. Nog is het Kolosche *howi*. partikel van den vetaties, met het Tag. *huwag* te vergelijken.

§ 10. De *o* en *ò* (welke, in oorsprong, in het algemeen niet van elkander te scheiden zijn) beantwoorden in de eerste plaats aan dezelfde vocaal elders, hetzij dan lang of kort uitgesproken, bijv. *boto* (spelen), Jav. *botoh*; *kadôdo* (soort gebak), Mal. *dodol*; *gôlo* (soort houwer), Mal. *golok*; *ponto* (armband), Mal. *pontoh*, Mak. *ponto*, *djorô* (overhellen), Jav. *doyong*, Mak. *rorong*; *bore*, (inwrijven en bédak) Jav. *boreh*, *kantjowa* (kuil), Mal. *lobang*, vgl. § 22, *wadjo* (soort uitroep), Jav. *ayo*, *matjo* (soort hak), Mal. *patjol*; *mbèko* (krom), Mal. *bengkok*, enz.

Zeer dikwijls heeft er verwisseling van *u* en *o* (*ò*) plaats. Dit geschiedt trouwens in de verwante talen eveneens, zoo hebben bijv. de talen van Celebes zeer dikwijls *o* waar het Jav. en Mal. *u* hebben, beide vocalen zijn dus niet altijd goed uiteen te houden.

Voor eene *u* in de beide laatste lettergrepen elders, heeft het Bim. meermalen *ò-o* of *o-o*, bijv.: *sasongo*, (snor), Mal. *sungut*; *sôno* (soort visch), Mak. *súnú*; *soro*, (uitspruitsel), Bul. *suru*; *kôko*, (kraaien), Mal. *kukuk*, Mak. *tingkoko*; *gondo*, (kaal), Mal. *gundul*; *kôdo* (reiger), Mal. *kuntul*, Mak. *kondo*; *kôlo* (soort broodvrucht), Sumba. *kulu*, *môro* (groenachtig), Sumba. *muru*. Ook *o-u* voor *u-u* elders komt voor: *tuđu* (zonnehooftje), Mal. *tudung*; *tonggu* (bewaken), Mal. *tunggu*; *horu* (helpen), Mal. *tulung*, (vgl. § 19), *sou* (nazetten), Mal. *buru*, vgl. § 7, 8 en 9.

Eene oorspronkelijke *u* wordt in de voorlaatste lettergrep tot *ò* of *o*, zoo de laatste de vocaal *a* of *i* (hetzij oorspronkelijk, hetzij uit een pêpét ontstaan), of eene uit *i* ontstane *e* heeft, bijv. *oma* (droog rijstveld), Mal. *huma*; *òsa* (wrijven), Jav. *usap*; *gôla* (suiker), Mal. *gula*; *rowa*, (feesten voor de dodden), Mal. Arb. *aruwah*; *mpòka* (gebroken), O. Jav. *pukah*; (ook in *longgo* (ruim, los), Mal. *lunggar*, is de vocaal op dezelfde wijze te verklaren, daar de vocaal in de slotlettergrep oorspronkelijk eene *a* was), *tjori*, vormelijk = Mal. *tjuri*; *mori* (leven), Jav. *urip*; *ntjoki* (moeielijk), Jav. *sukér*; *bôle* (aap), Sumba. *buti*; *ònë* (nut), Bat. *uli* (voordeel), vgl. Mal. *oleh*; *ntjobe* (gekerfd), Mal. *sumbing*; *more* (rond), Sund. *bulôd*; *pôde* (draaien), Jav. *pulér*; enz.

Ook in de slotlettergrep wordt eene *u* meermalen tot *o* (of *ò*) zoo de voorlaatste eene *a* of wel eene *i* of *e* (die ook uit *u* ontstaan kunnen zijn),

of wel een uit eene *a* of een *pépét* ontstane *o* of *ò* bevat, bijv. *tjampo* (vermengd), Mal. *tjampur*; *djago* (mais), Mal. *djagung*; *padjo* (wiegen), Mal. *ayun*; *garo* (krabben), Mal. *garuk*; *djamaro* (smaragd), Mal. Arb. *djamarud*; *afio* (opium), Mal. Arb. *apiun*; *ilo* (sakkel), Mal. *suluh*, Mak. *sulo*; *sero* (passemant), Mal. *serun*; *kakero* (soort visch), Mal. *kerung-kerung*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *lelo* (verbrijzeld), Mal. *luluh*; *elo* (uiteinde), Mal. *hudjung*; *ponggo* (bijl), Mak. *pangkulú*; *ròò* (blad), Mal. *daun*; *ngontjo* (zuur), van * *nggontjo*, Jav. *kéjtut*; *nòro* (slok), Sund. *lèguk*, vgl. § 22. Gewoonlijk was de slotlettergreep oorspronkelijk gesloten, noodzakelijk is dit evenwel niet, een zeker bewijs leveren de beneden te bespreken woorden *nau* en *djao*; verder vergelijke men *rato* (vorst, prins), met Jav. *ratu*, (het woord zou evenwel ook aan een Mal. *datuk* kunnen beantwoorden), *mango* (droog) met Sawu. Fidji. *mangu*; *kato* (inwikkelen), met Sikka. *katu*; *tanaō* (leeren), met Jav. *sinahu*. Aan den anderen kant is het volstrekt geen noodzakelijkheid, dat de *u* in boven genoemde gevallen in *o* (of *ò*) verandert, er heerscht daaromtrent volstrekt geen regelmatigheid. Wanneer men bijv. ten opzichte van de vocaal in de slotlettergreep het Bim. met het naverwante Sawusch vergelijkt, blijkt dat herhaalde malen de eene taal de *u* behouden heeft, terwijl die bij de andere in *o* is overgegaan, of omgekeerd. Soms bestaan ook in het Bim. beide vormen naast elkaar, bijv. *runti* en *ronti*, vgl. ook *laso* en *lasu*, *po* dialectisch voor *pu*.

In de slotlettergreep wordt door *o* voorts gewoonlijk de oorspronkelijke tweeklank *au* (*ou*) vertegenwoordigd: *bango* (soort reiger), Mal. *bangau*; *fano* (witte plekken op de huid), Mal. *panau*; *mpaō* (schor), Mak. *parro*, vgl. Mal. *parau*; *nggalo* (herten jagen), Bol. Mong. *galou* (najagen), *lao* (gaan), Jav. *laku*, Bis. *lakau*. Eene *u* vertoont *sou* (najagen), Mal. Jav. *buru*, Tag. *bugau*.

Wanneer echter alleen de slotlettergreep met den oorspronkelijken tweeklank van een woord overblijft, wordt deze tot *ao*, tweelettergrepig, doch ineenvloeiend uitgesproken, voorbeelden zijn *nao* (arenpalm), Mal. *ñau* en *djao* (groen), Mal. *hidjau*.

Aanm. *Bura* (wit), schijnt tegenover Ibanag. *furau*, Bis. *pulau* (vgl. Fidji. *budo*), te staan als *weya*; *mata* tegenover *bigay*; *malay* vgl. § 8. Of heeft hier eene verwarring met het woord voor „schuim” (Daj. *buri*, Mak. *busa* enz.), plaats gehad? Men vergelijke Sikka. *bura*, evenals in het Bim.: wit, maar *bura-bara*: schuim, terwijl in het Bim. *bura-bara* de beteekenis van „geheel en al of al te maal wit” heeft. Vgl. ook Sumba. *bara* (wit). In het Daj. betekent *burā-barā(n)* „anhaltend tadeln” terwijl het Bat. *bura*, de beteekenis van „vervloeking” heeft, is hierbij het Bim. *bua* (vervloeken) te brengen? Uit het Oud Jav. *wérō* vgl. ook Bol. Mong. *loba* naast Ponos. *lowu*. Tonimp *lēwu*, is af te leiden daar er oorspronkelijk een vorm van het woord heeft bestaan met een *pépét* in beide lettergrepen, (de overige vormen schijnen wederom ontstaan te zijn uit een met *u—u*). Voor het wegvalen van de consonant vgl. Mal. *buwih*.

De (*ò* voor een *l*, *r*, *h*, *w* meest *o* uitgesproken) staat voorts bijna regelmatig (vgl. §§ 8, 9 en 11) voor eene oorspronkelijke *pépét* in de voorlaatste lettergreep, als de laatste eene *u* (of daaruit ontstane *o*), bevat. Voorb. *mbòtju* (verzadigd), Jav. *bèsur*; *dobu* (suikerriet), Mal. *lèbu*; *dolu* (ei), Mal. *tèlor*; *fòlu* (gal), Mal. *hampèdu*; *fònu* (zeeschilpad), Mal. *pènju*; *bòdo* (grote trom), Jav.

bēdug; *karōku* (vlieg), Bal. *lēgu* (muskiet), *tolu* (drie), Jav. *tēlu*; *sōbu* (nest), Bal. *sēbun*; *sōku* (soort wortel), Mal. *tjēkur*; *nōro* (slok), Sund. *lēguk*; *wōlu* (losbarsten), Bug. *bāltu*; *ngontjō* (zuur), Jav. *kētjut* enz. De uitspraak van *dobu*, is wel te verklaren uit een vroeger *dowu*, (het Kòlosch heeft *towu*). Het Sunb. verkiest hier juist als meest regelmatige vocaal de *i*, dus *bisu*; *tibu* enz.

Doch ook als de slotlettergreep een *a*, *i* of *e* (maar niet, zoo zij uit een pēpēt ontstaan zijn), bevat, komt somtijds de *ō* of *o* in plaats van een pēpēt. Bijv. *tjoma* (kahayaspeld), Sund. *sōmat* (speld), vgl. Mal. *sēmat* (insteken); *parōpa* (soort boom), Mal. *parēpat*; *bōla* (ontwaken), Sumba. *wāla*, vgl. ook *rome* (zwak), Mal. *lēmah*, alsmede *kōde* (lubben) met Sumb. *kēla*, vgl. § 8 en *mpōngi* (stom) met Sawu. *bānga*, Sumba. *kambanga*, vgl. § 9. De *ō* in *ōha* (gekookte rijst), is dus waarschijnlijk gelijkwaardig aan de *ē* in een Mal. *ēmas*. Voorbeelden met *i* of *e* in de laatste lettergreep zijn *mōti* (zee), Sanggar. *mellie*, vgl. Sikka *metting* *mētting* *bennu*, *mara* (vleed, ebbe), (*bennu* = Mal. *pēnuh*, *mara*, Mak. idem droog); *kōdi* (een kittelig gevoel hebbend), Jav. *gēli*; *kabōti* (pokken), Ponos. *buti*, doch Bug. *bālli*; *tjoi* (prijs), een neenvorm van *weli*, koopen, vgl. § 21, *pode* (stinkboontjes), Mal. *pētai*; *kōne* (zelfs) Bug. *kānneng*, vergelijk ook *lalōse* (fluisteren), met Jav. *kalēsik*.

Ook in de slotlettergreep vervangt *o* somtijds een pēpēt, bijv. *ndako* (aankleven), Jav. *rakēt*; *ndapo* (dichtaanen, vastzitten), Jav. *rapēt*; *ōto* (begeleiden), Jav. *atēr* (zie beneden). Bij deze woorden bevat de voorlaatste lettergreep althans oorspronkelijk eene *a*. Evenwel schijnt ook *sanggōbo* (vooroverliggen), aan een Jav. *kurēb* (met omzetting, vgl. § 26), gelijkgesteld te kunnen worden. Zie ook onder *o* voor *a* in de slotlettergreep.

Of een oorspronkelijke pēpēt in de beide laatste lettergrepen wel eens door *ō—o* wordt weergegeven, kan ik niet met zekerheid bepalen. Wel is waar beantwoordt een woord als *wōko* (groeien), aan een Bug. *wākkā*, Mak. *bakkā*, doch mogelijk is de vocaal en de slotlettergreep oorspronkelijk *a* geweest en later verdofd, gelijk dat in het Bug. dikwijs plaats heeft, wellicht is *mbōto* (veel), een andere vorm van *tebe* (dik), met omzetting, vgl. § 8 en is *donggo* (berg, gebergte), met Jav. *tēnggēr*, gelijk te stellen.

Dewijl eene *u* tot *o* (*ō*) kan worden onder dezelfde omstandigheden waar deze laatste vocaal een pēpēt vervangt, is het zeer wel mogelijk dat deze pēpēt eerst tot *u* geworden is, vgl. de volgende §. Van enkele woorden als *parōpa*, *ndapo* enz. is dit vrij zeker.

Somtijds wordt eene oorspronkelijke *a* in de voorlaatste lettergreep tot *o*: als de laatste eene *u* of daaruit ontstane *o* heeft; is de *u* in de slotlettergreep onveranderd gebleven en volgt zij terstond op de *o*, dan wordt zij steeds van de voorafgaande *o* afgescheiden uitgesproken. Voorb. *dou* (mensch), Mak. *tau*; *wōū* (lucht, geur), Mal. *bau*; *tjōū*, wie? naast *au*, wat? *rōō* (blad), Mal. *daun*; *dōō* (ver) Mal. *djauh*; *fōō* (mangga), Mal. *pauh*; *ōō* (bamboe), Kōlo. *keu* (met

prefix *ka*), Bug. *awo*; *ngoru* (naar visch ruiken), voor **nggoru* Jav. *arus*; *ponggo*, (*bijl*), Mak. *pangkulù*; *tòho* (plaatsen), Mal. *taruh*, *tòro* (landpunt), Mal. *tandjung*. Bij vele woorden blijft de *a* echter onveranderd. Naast elkaar bestaan *nggabu* en *nggabu* (dicht begroeid, behaard).

Doch ook in andere gevallen komt *ò*, ook wel eens *o*, in de plaats van *a*. Naast elkaar bestaan *langa* en *lònga* (wijd uiteen, schaars), vgl. Jav. *langka*, *longka*, en het Bul. *lèngka*, schaars. Waarschijnlijk is in dit woord een oorspronkelijke pèpèt op tweeërlei wijze behandeld geworden, of bestonden er oorspronkelijk twee vormen: een met een pèpèt, een met *a* in de voorlaatste lettergreep. Uit de Mak. woorden *pamakkang* (zolder), en *rappo-rappo* (hangslot), evenwel, hebben de Bim. *pamòka* en *ròpo-ròpo* gemaakt. *Bò* (wethoek), wordt wel eens geschreven *bob* en is dus waarschijnlijk uit het Arb. *bâb* (uitgesproken *bob*) ontstaan. Andere voorbeelden zijn *tòpa* (slaan met de hand), Mal. *tampar*, *òto* (begeleiden), Jav. *atér*, *lodja* (zeilen), Mal. *layar*, *oi* (water), Mal. *ajér* (wellicht heeft hier evenwel eene voorafgaande *w* invloed gehad), wellicht is *wòi*, *tand* = Jav. *bahém* (kies), vgl. Bul. *waang* (tand), te stellen. Naast elkaar bestaan nog *hadi* en *hodi* (verheugd). Bij enkele dezer woorden kan de *o* verklaard worden als in *lònga*, bij andere is een directe overgang van *a* in *o* aan te nemen.

Ook in de slotlettergreep komt wel eens eene *o* voor, waar de verwante talen *a* hebben, bijv. *longgo* (los, ruim), Mal. *lunggar*, Sumba. *kalongga*, *katòò*, Kòlosch (hard), Mal. *teras*, O. Jav. *twas*: *òmo* (in den mond houden), Bug. *omang*: *gòdo* (pakhuis), Jav. *gudang*; *lembo* (breed), Mal. *lebar*, Bul. *lèmpar*, vgl. O. Jav. *wèlar*, Sumba. *mbèlar*: *mito* (in *meè* *mito*, pikzwart), Sikka. *mitang*, Sumba. *meting*, vgl. Jav. *irèng*. De twee laatste voorbeelden leveren waarschijnlijk weder voorbeelden van de vervanging van een pèpèt of van eene tot pèpèt verdoofde *a* door *o*, van de andere laat zich dat niet met zekerheid bepalen.

Zelden heeft het Bim. *a* waar in de verwante talen *o* gevonden wordt, als in *wangga* (dij), Mak. *bongka*; *baka* (wegjagen), Mak. *bongka*. In deze woorden zal de *a* wel de oorspronkelijke vocaal zijn. Somtijds wordt in het Bim. een *o* aange troffen waar de verwante talen eene *i* vertoonen; bijv. *dòku* (wan), voor **dògu*, vgl. § 12, Ponos. Bol. Mong. *digu*, Bat. *anduri*, Mal. *njiru*; *mpòso* (zweer), Mal. *bisul*, vgl. Bal. *busul* (bloedvin). Het Bal. *busul* wijst aan dat in deze woorden eigenlijk *u—u*, met *i—u* verwisseld is, gelijk zoo dikwijls plaats heeft; de eerste *u* is, gelijk boven besproken is, in het Bim. tot *ò* geworden. *Nonto* (over eene brug gaan; brug), is wel te vergelijken met het Mal. *tìi*, *mèniti*, hier zal dan oorspronkelijk *u—u* tegenover *i—i* gestaan hebben, *wowa* (snot), schijnt gelijkgesteld te kunnen worden met het Sumba. *wira*, Sawu. *wàri*, vgl. § 21 en 28. Hier zal men wel te doen hebben met het omgekeerde van het in § 9 behandelde geval, nam. met *u* voor *i*, welke op de gewone wijze tot *o* geworden is. Dezelfde verhouding schijnt te bestaan tusschen

nompa (smijten), en het Mal. *lempar*. Een voorbeeld van *o* voor *u*, in de slotlettergreep levert *raso* (schoon, zuiver), vergeleken met Jav. *rēsik*, Mal. *bērsih*.

o voor *wa* wordt aangetroffen in *ao* (tegenover, weerstaan), Mal. Jav. *lawan*, wellicht in *oi* (water), zie boven. In *kamoaa* (sprinkhaan), Jav. *walang*, Sumba. *kabalang*, is de *o* waarschijnlijk uit *a* ontstaan, de *m* toch wijst op een ouder **hamboa*, uit **kambola* = **kambala*.

- § 11. De *u* beantwoordt in de eerste plaats aan eene *u* elders. Voorb. *suu* (stam), Mal. *puhun*; *wuu* (jaloers), Mal. *tjemburu*; *susu* (borst), Mal. *susuh*; *mbumbu* (kruiderijen), Jav. *bumbu*; *dumpu* (stomp), Mal. *tumpul*; *hudu* (luis), Mal. *kutu*; *uma* (huis), Jav. *umah*; *mbuda* (blind), Mal. *buta*; *wuwa* (vrucht), Mal. *buwah*, *ufa* (loon), Mal. *upah*; *ura* (regen), Mal. *hudjan*; *ruwe* (medevrouw), Bug. *maruve*; *buwe* (soort katjang), Sikka. *bue*, Manggar. *wue*; *pule* (klonterig), Jav. *pulēn*; *uwi* Mal. *ubi*; *huri* (vel), Mal. *kulit*; *ninu* (schaduw), Ponos. *olinu*; *puti* (soort hoor), Sikka. *putik*; *ndau* (naald), Mal. *djarum*; *kangampu* (vergeven), Mal. *ampun*; *afu* (kalk), Mal. *kapur*; *wadu* (steen), Mal. *batu*; *ndeū* (baden), Mal. *dirus*; *ilu* (neus), Mal. *hidung*; *pidu* (zeven), Jav. *pitu*; *doū* (mensch), Mak. *tau*; *mbotju* (verzadigd), Jav. *bēsur*; enz. vgl. § 7 tot 10.

Voorts kan *u* eene oorspronkelijke pēpēt vervangen, vooral in de geaccentueerde lettergreep, zoo de volgende met eene lipletter aanvangt: *supa* (soort hout), Mal. *sēpang*; *ndupa* (vadem), Mal. *dēpa*; *kalubu* (asch, stof), Mal. *lēbu*; *arubana* (tamboerijn), Mal. *rēbana*; *arubaa* (Woensdag), uit het Arb. *arba'a*; *dumu* (soort plant), Mal. *tēmu*; *sarume* (soort vrucht), Mal. *tjērēmei*.

Zonder invloed van eene lipletter wordt *u* voor de pēpēt aangetroffen in *suntu* (soort plant), Mal. *sēntul*; *mundu* (melati), Mal. *mēlur*, vgl. § 16; *puwa*, (persen), Mal. *pērah*, Jav. *poh*; *udi* (leguaan), Manggar. *wēti*, Sikka. *oli* (grote hagedis), in dit laatste woord kan ook de invloed van de oorspronkelijke aanvangsletter werkzaam zijn geweest.

De *u* voor een pēpēt in de laatste lettergreep wordt aangelotren in *rapu* (dicht, aaneen), Jav. *rapēt*, vgl. ook *daru*, houtskool in § 21, vgl. de vorige § .

Zelden staat *u* voor *i*, een voorbeeld is *manggusta*, Mal. *manggistan*. De *u* in *kui* (linksch), Mal. *kiri*, Mak. *kairi* enz. is waarschijnlijk niet uit *i*, maar uit eene *w* ontstaan, vgl. Bul. *kawihi*, Bat. *hambirang*, (vgl. ook Bim. *wāna*, Sumba. *kawana* (rechts), niet Mal. *kanaa*).

Hoewel bij verwisseling van *u* en *o* (ō) het Bim. gewoonlijk *o* (ō) heeft, wordt toch in enkele woorden eene *u* aangetroffen waar de verwante talen *o* hebben, bijv. *kamumu* (deu mond spoelen), Mak. *kalimōmord*, Sumba. *kamomu*; *kambuti* (soort mandje), Mak. *kamboti*; *tjōpu* (wisselen van tanden), Mak. *tjappo* enz.

Van verwisseling van *u*—*u* en *a*—*a*, als bijv. Bol. Mong. *dugu* (bloed), vergeleken met Mal. *darah*; Manggar. *nunu* (etter), vergeleken met Mal. *nanah*; Bug. *lupū* (longer), vergeleken met Mal. *lapar*, vertoonen, vinden zich ook in het Bim. eenige sporen, bijv. *lulu* — *fāre* (rijststoppels), Mak. *lalara*; *tanta*

(schudden), Mak. *tuntung*; Mal. *kapapa* (vergeven), is waarschijnlijk met Mak. *poporō* te vergelijken. Vgl. ook Kôlo. *karatu* in § 9, en *lenggo* in § 8.

Eene *u* voor *wo* elders, vertoont *rau* (soort vrucht). Mak. *rawo*; vgl. vormen als Sumba. *kalau*, Sawu. *kedjau* met Fidji. *kalavo*, Mak. *balawo*. Op deze wijze schijnt ook *ure* naast *bore* (wrijven met iets), te verklaren te zijn.

§ 12. In het algemeen beantwoorden Bim. *k*, *g* en *ng* aan dezelfde klanken in de verwante talen. Bijv. *kapu* (sluiten), Mak. *kapú*; *kebe* (onkwetsbaar), Mal. *kébal*; *kipi* (onder den arm dragen), Jav. *kémpit*; *koha* (klapperdop, schedel), Mal. *téngkorak*; *kui* (linksch), Mal. *kiri*; *baku* (mand), Mal. *bakul*; *baka* (verschrikken), Mak. *tabangka*; *weki* (lichaam), Sumba. *wiki*; *mbéko* (krom), Mal. *bengkok*; *tiki* (stok), Jav. *téken*; *sóke* (opgraven), Bug. *suké*; *puka* (soort net), Mal. *pukat*, enz.

garo (krabben), Mal. *garuk*; *gendi* (waterkruik), Mal. *géndi*; *gondo* (zaal), Mal. *gundul*; *nggunti* (schaar), Mal. *gunting*; *djagu* (met de vuist slaan), Jav. *djagur*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *longgo* (ruim), Mal. *lunggar*; enz.

ngára (naam), O. Jav. *ngaran*; *ngamu* (amok maken), Mal. *méngamuk*; *angi* (wind), Mal. *angin*; *mèngi* (geurig), Jav. *wangi*; *ringa* (hooren), Mal. *déngar*; enz.

Na den neusklank in een woord heeft de *k* neiging om tot *g* te worden, bijv. *langga* (stappen), Mal. *langkah*; *lenggo* (hoog), Sal. *langkasá*; *linggi* (oprollen), Mal. *tingkar*, Jav. *lengker*; *nangga* (de nangka), *tjanggi* (kop), Mal. *tjangkir*; *ponggo* (bijl), Mak. *pangkulú*; *binggu* (dissel), Mak. *bingkung*; *ranggasasa* voor **rangkasasa* uit Mal. Skr. *raksasa*; enz. Somtijds is de *ngg* nog tot *ng* geworden (vgl. § 24) bijv. *lónga* (niet dicht, schaars), Bul. *lengka*. Evenwel komt de *k* na den neusklank voor, in een aantal woorden, waarbij zeker niet aan overname kan gedacht worden, als: *bengke* (stijf), Jav. *bengkeng* (stijfhooldig); *singku* (arm), naast *tjihu* (elleboog), *rungka* (afbreken), *mangke* (met de hoorns stooten) enz.

Daarentegen kan een woord niet met *ngk* aanvangen, maar moet de *k* in dit geval tot *g* worden, terwijl *ngg* wederom tot *ng* worden kan, dus: *aggero* (mager), Mal. *kurus*; *ngguwu* (tijdelijke verblijfplaats), Jav. *kuwu*; *ngende* (bedelen), Jav. *kere*; (vgl. § 15) *ngare* (ruw), Mak. *karisá*, enz. vgl. ook § 19.

Omgekeerd wordt *g*, niet voorafgegaan door een neusklank, dikwijls tot *k*, bijv. *kadi* (jeuken), Jav. *galéł* (vgl. § 15); *kakida* (huiveren), Mal. *gétar*; *kiri* (iets draaien), Mal. *giling*, (vgl. § 16), *kóli* (een kittelig gevoel hebben), Jav. *gélí* (vgl. § 15), *kaba* (licht), Bal. *gampang*, (vgl. § 14), *doku* (wan), Bol. Mong. *digu*, (vgl. § 10) *laka* (in *lewa ro laka*: strijd, ruzie) Mal. Jav. *laga*; *karóku* (vlieg), Bal. Sawu. *légú* (muskiel); enz.

Voorts wordt eene oorspronkelijke *k* in het Bim. dikwijls tot *h* en is omtrekt de *ng* de veel voorkomende verwisseling der neusklanken in het oog te houden. Hierover, alsook over eenige minder veelvuldig voorkomende klankwisselingen enz. vergelijke men voor:

k § 19, 20, 23, 25

g § 19, 21, 22, 23

ng § 20, 24.

- § 13. In de eerste plaats heantwoorden Bim. *t*, *d*, en *n* aan dezelfde klanken elders, de *ɖ* aan de Javaansche *ɖ* of de plaatsvervangers van dien klank elders, voorb. *taa* (lontarpalm), Jav. *tai*: *tai* (drek), Mal. *tahi*; *tebe* (dik). Mal. *tēbal*; *tiki* (stok), Jav. *tēkēn*; *tōho* (plaatsen), Mal. *taruh* (vgl. § 20); *tuwa* (oud). Mal. *tuwah*; *ntasa* (rijp), Mak. *tasa*, vgl. Mal. *masak*; *ati* (dekriet), Jav. *atēp*; *kēta* (in *fāre kēta*, kleefrijst), Mal. *kētan*; *ita* (wij) Mal. *kita*; *iti* (hersenen), Jav. *utēk*; *ōto* (begeleiden), Jav. *atēr* (vgl. § 10), *uta* (visch), Sikka. *utang*; *puti* (boor), Sikka. *putik*; *nggunti*; (schaar), Mal. *gunting*; *linta* (bloedzuiger), Mal. *lintah*, enz. *Daga* (handeldrijven), Jav. *dagang*; *dāra* (ongerig). Manggar. *darēm*; *duniya* Jav. Arb. *dunya*; *bedi*, (geweer), Jav. *bēdil*; *kadōdo* (soort gebak), Mal. *dodol*; *todo* (door iets steken) Mak. *tōdō*; enz.

nana (etter), Mal. *nanah*; *nao* (arenpalm), Mal. *ēnau*; *nipi* (dun), Mal. *nipis*; *mbani* (dapper), Mal. *bērani*; *duna* (aal), Sumba. *tunah*; enz. *Dode* (muskus), Jav. *deles*; *duwe* (soort vrucht), Jav. *duwēt*; *ado* Jav. *aduh*; *bođo* (groote trom), Jav. *bēđug*; *peda* (zwaard). Jav. *pēđang*; *tođu* (soort hoed), Jav. *tudung*; *tjedo* (lepel), Jav. *sendok*; *dindi* (wand), Mal. *dinding*, Mak. Bug. *rinring*; *danda* (ankertouw), Mak. *ranrang*, vgl. Jav. *dañdan*; ook *dei*, Mal. *dalam*, Mak. *lalang*, Bug. *enralēng*, waar het Jav. de dentale *d* bezigt, zoo ook de praepartie *di*, Mal. *di*, Mak. en Bug. *ri*; enz.

Somtijds weifelt de taal tusschen *d* en *ɖ*, bijv. in de overgenomen woorden waarvan in de inleiding gesproken is. Een enkele maal treft men wel eens *d* aan, waar men *ɖ* zou verwachten, trouwens ook het Jav. verwart beide klanken wel eens. Als vaste regel geldt echter, althans voor de tegenwoordige taal, dat de *ɖ*, zoo een neusklank voorafgaat, tot *d* wordt, tenzij het woord met eene *ɖ* aanvangt, men zegt dus *dindi*; *danda* enz., doch *fanda*, Jav. *panđan*; *ndupa* (vadem), Jav. *dēpa* enz. Men zie hierbij evenwel de Noot bij § 1.

Zeer dikwijls wordt eene oorspronkelijke *t* tot *d*, zoowel in het begin als in het midden van een woord, bijv. *dahu* (vreezen), Mal. *takut*; *dana* (grond), Mal. *tanah*; *dau* (indigo), Mal. *tarum*; *dimu* (komkommer), Mal. *timun*; *dobu* (suikerriet), Mal. *tēbu*; *doū* (mensch), Mak. *tau*; *duna* (aal), Sumba. enz. *tunah*; *ada* (slaaf), Mak. *ata*; *ade* (hart), Mal. *hati*; *madu* (oog), Mal. *mata*; *ēda* (zien), Bug. *ita*; *mbuda* (blind), Mal. *buta*; *rade* (graf), Sumba. *reti*; *hudu* (luis), Mal. *kutu* enz. Naast elkander zijn *tumu* en *dumu* (uitspruitsel), in gebruik. Daarentegen zegt men voor *dalima* (granaatappel), gewoonlijk *talima*, wat zeker veroorzaakt is door het voorbeeld van een aantal drielettergrepige woorden, welke met het verouderde prefix *ta* beginnen. Op te merken is de overeenkomst tusschen het Bim. en het Sawusch. niet alleen wat de overgang van *t* in *d* betreft, maar vooral wat betreft de woorden, waarbij zich dat verschijnsel voordoet, hoewel er ook enkele verschilpunten zijn (bijv. Sawu. *dai*, Bim. *tai*, drek). In het Sumbasch heeft de overgang slechts zelden plaats,

naar het schijnt vooral na een neusklank. In het Bim. wordt de overgang na een neusklank slechts een enkele maal aangetroffen, voorbeelden zijn: *ndai* naast *ntai*, in de samenstellingen *niki* (voldoende) *ro ndai* of *ntai* en *taho* (goed) *ro ndai* (*ntai*), welke "volkomen" beteekenen (vgl. Sawu. *dai*, genoeg?); *dári* en *ntári*, ombinden (Mal. *tali*. Sawu. *dari*?), vergelijk ook *karenda*, mededeelen, met *renta*, uitspreken, vermelden en *ndonta*.

Onder de minder naverwante talen doet zich het verschijnsel ook voor bij het Sikkasch en het Fidjisch, echter alleen in het begin en meestal bij geheel andere woorden, bijv. Sikka. *daha* (gaar), *dala* (ster), *doi* (klein), Bim. *ntasa*, *ntára*, *toi*; daarentegen Sikka. *tewwu* d. i. *téwu* (suikerriet), *tello* (ei). *matang* (oog). Bim. *dobu*, *dolu*, *mada*, Fidji. heeft *doru*, Bim. *dobu* en *duna* (aal). Bim. idem. *duwa* (zekere plant), Bim. idem, doch *dio* (oester), *doa* (hart van een boom). *timo* (komkommer), *mata* (oog), Bim. *tire*, *tera* (Kolo. *katòo*), *dimu*, *mada*, enz. Een regel in welke gevallen de overgang van de tennis in de media in eene of andere taal plaats heeft, schijnt niet te bestaan.

De *d* komt voorts regelmatig in de plaats van eene Bim. *r* (hetzij deze oorspronkelijk, hetzij uit een anderen klank ontstaan is), na een neusklank, vgl. § 16. Hier staat de *d* wel voor eene *d*, vgl. boven.

De *n* staat nog voor de *nj* in het Jav. Mal. enz. Bijv. *niu* (kokosnoot), Mal. *njür*; *niwa* (bij), Lamp. *njiwan*, Sund. *njiruwan*; *mina* (olie), Mal. *minjak*; *fónu* (landschilpad), Mal. *pénju*; *huni* (kurkema), Mal. *kunjút*; *ngana* (vlechten). Mal. *ménganjam*; enz.

Meermalen staat *n* nog voor eene *l* elders, bij enkele woorden, die hiertoe gebracht kunnen worden, komt de verwisseling van beide klanken ook in de verwante talen voor. Voorb. *náru* (lang), Mal. *landjut*, vgl. § 16; *néfa* (vergeten), Mal. *lupa* (vgl. § 8); *nente* (rijden), Sumba. *kaleti*; *ninu* (schaduw), Bat. *linglom*, Ponos. *olinu*, Bul. *leno*; daarnaast *saninu* (spiegel), Sumba. *kaninu*, vgl. Jav. *péngilon*: *nótju* (rijstblok), Mal. *lésung*: *palanu* (het Mal. *pérgélangan*), Tond. *kulalu* (enkelring), Daj. *palaju* (armring): *panimba* (overzetten), uit het Mak. *palimbang*: *mbéna* (bleek), Mak. *pilasa*, Jav. *biyas*; *tjina* (broeder, vriend), Sund. *silah*: *óné* (nut. voordeel), Bat. *uli*, Jav. *oleh* (verkrijgen), *gunu*, in *djára gunu* (Isabellepaard), Mak. *gulung*; *kabunu* (klapperbast), Daj. *bulut*, Fidji. *bulu*, doch Tag. *bunut*, in de Alfoersche dialecten *wanut*, *banut*. (Het Mal. *sabut* zal wel hetzelfde woord zijn met omzetting, vgl. § 22 en voor de klinkers het bovengenoemde *wanut* en § 7).

Ook de *d* kan nog eene oorspronkelijke *l* vervangen, bijv. *dapi* (laag), Mal. *lapis*: *dimpa* (lever), Mal. *limpah*: *ngadi* (nacht), Mal. *malam*, vgl. Jav. *malém*, vgl. § 24; *kodi* (kitteling), Jav. *geli*; *kóde* (lubben), Sumba. *kéla*; *widi* (kiezen), Mal. *pilih*, vgl. § 17. Op deze wijze is ook de *d* in *kadami* (proeven), Mak. *kanjame*, te verklaren. vgl. Kern. De Fidjitaal enz. s. v. *yama*. In *dadju* (lui), vergeleken met Bal. *mayus*, Sumba. *mayou*, schijnt de *m* eerst tot *n* (vgl. § 24), toen tot *l* (als in Sumba. *luri* (leven), Bim. *mori*) en deze

weder tot *d* geworden te zijn. Ook de *d* in den nadrukswijzer *da* naast *ra*, schijnt uit *l* ontstaan te zijn, vgl. Mal. *lah*. Ook staat *d* wel eens waar elders *dj*. wordt aangetroffen, bijv. *dama* (aanraken), Mal. *djamah*, Mak. *djama*; *dodo* (vragen), vermoedelijk Jav. *djaluk*, vgl. § 10; *dondo* (lang van tijd), wel van denzelfden stam als Jav. *ladjur*, *djudjur*, Mal. *landjur*: *piða* (oogenblik), Mal. *kēdjas*, doch Jav. *kēdap*, Mak. *kida*; *ngodu* (potten bakken), Jav. *ngandjun*. In beide gevallen kan men de *d* als eene differentiatie van de *r* beschouwen, vgl. § 16. Ook in andere gevallen waarin eene Bim. *r* een anderen klank vervangt, wordt wel *d* daarnaast aangetroffen. Daarentegen schijnt de *r* zelden in *d* over te gaan, waar het Jav. en Mal. in het gebruik van dezen klank één weg gaan, daargelaten de bovengenoemde overgang in *d* na den neusklink.

Eene enkele maal schijnt de *d* nog voor eene Jav. *t* te staan, bijv. *kampodo* (knuppel), vgl. Jav. *pētuk*; *kōdu* (afsnijden, afhakken), vgl. Jav. *kētok*.

Zie voorts voor:

t § 19, 23, 25.

d § 15, 16.

n § 24.

d § 16.

§ 14. In het algemeen beantwoordt de *p* en *m* aan dezelfde klanken elders, de *b* aan de Jav. *b*, terwijl de *f* gewoonlijk eene oorspronkelijke *p* vervangt. Voorb. *pāha* (voederen), Jav. *pakan*; *pāi* (bitter), Mal. *pahit*; *peda* Mal. *pēdang*; *pidu* (zeven), Jav. *pitu*; *pili* (pijn), Mak. *pārisi*; *pōde* (draaien), Jav. *putēr*; *pule* (gestold, klontterig), Jav. *pulēn*; *api* (inklemmen), Mal. *apit*: *ipa*; (overzijde), Bat. *ipar*; *ndupa* (vadem), Mal. *dēpa*; *mpaō* (schor), Mal. *parau*: *mpesa* (ledig), Bul. *pēssēl*; *tjampo* (vernengd), Mal. *tjampur*; *lampa* (gaan), Jav. *lampah*; enz. *Baba* (omwinden), Mal. *bēbat*, vgl. Jav. *bēbēd*; *bale* (werpen), Jav. *balang*: *bedi* (geweer), Jav. *bēdil*; *bengke* (stijf), Jav. *bengkeng*; *bore* (besmeeren met zalf enz.), vgl. Jav. *boreh*; *tebe* (dik), Jav. *tēbēl*; enz. *Mada* (oog), Mal. *mata*; *mai* (komen), Bug. *idem*, Bul. *mei*, Mal. *mari*; *melji* (beminnen), vgl. Bug. *mase*, en Jav. *sih*; *mina* (olie), Mal. *minjak*; *mōda* (gemakkelijk), Mal. *mudah*; *mura* (planten), Bal. *mula*; *ama* (vader), Bug. *idem*, Jav. *rama*; *dimu* (komkommer), Mal. *timun*; *oma* (droog rijstveld), Mal. *huma*; *uma* (huis), Mal. *rumah*; enz. *Fui* (rog), Mal. *pari*, Jav. *pe*; *saku* (varen), Mal. *paku*; *fāre* (rijst), Mal. *padi*; *fiko* (oor), Jav. *kuping*, met omzetting; *afī* (vuur), Mal. *api*; *afū* (kalk), Mal. *kapur*, Jav. *apu*; *kafu* (draad), vormelijk Mal. *kapas*; *karifa* (kikvorsch), Sasak. *lēpang*; *lampisi*, Mal. *pipi*; *ufa* (beloonen), Mal. *upah*; *ufi* (blazen), vgl. Bal. *ngupin*; *nēfa* (vergeten), Mal. *lupa*; *nīfi* (droomen), Bug. *nipi*, Mal. *mimpī*; *ntjasa* (in iets hangen blijven, vastraken), Daj. *sampah*, Bal. *sampeh*, Mak. *sampara*, vgl. Mal. *dampar*; *tjasi* (bezem), Mal. *sapu*; *rifa* (duizendpoot), Mal. *lipan*; *safai* (bitterachtig), naast *pāi* (bitter), Mal. *pahit*; *safaō* (eenigszins schor) naast *mpaō* (schor), Mal. *parau*.

Dat de Bimaneesche *b* oorspronkelijk daar alleen voorkomt waar talen, als het Jav., Bug. enz. in het gebruik van dien klank met het Mal., Mak. enz. overeenkomen, is eigenlijk alleen op te maken uit de woorden, waarin eene oorspronkelijke *w* bewaard is gebleven, want in den tegenwoordigen toestand der taal staat de *b* ook dikwijls voor eene oorspronkelijke *w*. In de eerste plaats moet de *w* na een neusklank tot *b* worden, dus bijv. *mbani* (dapper), Jav. *wani*; *mbei* (geven), Jav. *weh*; *mbaru* (weduwé), Bug. *walu*. Doch ook zonder neusklank kan *b* voor *w* staan, bijv. *bou* (nieuw), Bul. *wēru*, Jav. *wahu*; *bae in da bae* (niet goed), Bug. *wadji*, Mal. *baik*; *bae en bali* (zijde), Bug. *wali*; *butu* (dak), Sumba. *witu*. Nu blijft het altijd mogelijk dat deze en dergelijke woorden vroeger met een nasalen voorzag zijn uitgesproken, welke later verdwenen is, van woorden als *bou* enz., kan dit wel met zekerheid gezegd worden, vgl. § 154, het is evenwel niet noodzakelijk, dat dit steeds het geval geweest is; ook het Jav. levert menig voorbeeld van den hier besproken overgang. Een voorbeeld van *b* voor *w* in een woord levert *dohu* (suikerriet), Kolo *towu*, Fidji. *dovu*, doch Jav. *tēbu*, vgl. § 10, andere voorbeelden zie onder § 20 en 21.

Verwisseling van *p* en *b* is niet zeldzaam na een neusklank, bijv. *mbāna* naast *pana*, (warm), Mal. *panas*; *mbēna* (bleek), Mak. *pilasā*, (doch Jav. *biyas*): daarentegen *mpinga* (doof), Tumpak. *wēngōl*, Mak. (dialect), *bongolō*; *mpōso* (zweer), Mal. *bisul*, vgl. § 10; *mpongi* (stom), Sawu. *banga*, Sumba. *kambanga* (dom, stom); *mpowa* (ledig), Daj. *boang*, vgl. ook *mpule* naast *mbure* (onbedachtzaam), Sumba. *mbulāng*, Sawu. *bālu* (vergeten), voorts: *ntjambu* (zich vermengen, handgemeen). Jav. Bal. *tjampuh*: doch *hampu* (warm), Bal. *kēbus*; wellicht is ook *ampa* (naar boven geleiden) met Jav. *ambat* te vergelijken. Zonder neusklank komen voor: *bini* (vol), Sumba. *binu*, Mal. *pēnuh*; *bento* (strijk), Mak. *pengko*; *binti* (schatting), Mal. *upēti*; *poro* (kort), Mak. *bodo*; *pōtu* (soort bamboes), Mal. *bēlung*; *ponte* (inwikkelen, pak), Jav. *buntēl*; wellicht is ook *pēke* (been, bot) = Mak. *buku*, vgl. § 8; voorts *kaba* (licht, niet zwaar), Bal. *hampang*, idem, Mal. *gampang* (licht, gemakkelijk); *apu* (mist), Sikka. *apung* (dauw), Mal. *ambun* (dauw), of wel = Fidji. *kabu* (nevel), *pahe* waarschijnlijk voor * *hepa*, in betrekenis en vorm = Mal. *sēmbar*, vgl. § 19. Van sommige dezer woorden kan wederom niet zekerheid gezegd worden, dat de neusklank (hetzij vooraan, hetzij in het woord) verdwenen is, bij andere kan dit ook het geval zijn. *Parasila*, uit het Mal. *bērsila*, zal wel vervormd zijn naar analogie met de meer lettergrepige woorden, welke het verouderde prefix *pa* bevatten.

B staat ook in het Sumbaaesch na den neusklank meermalen voor *p*, bijv. *mbana* (warm), *bini* (*mbini*) vol, enz. Zeer frequent is deze verwisseling voorts in het Sikkaesch, maar het schijnt zonder invloed van den neusklank, gedeeltelijk bij dezelfde woorden als bijv. *bennu* (*bēnu*) vol, doch ook bij vele andere, als *bait* (bitter), Bim. *pai*, Kolo *mpai*. Mal. *pahit*; *buhu* (wind, veest), Bim.

pòlju, Sumba. *kapisu*, Manggar. *pëtju*; vergelijk voorts *baing* (doorn, stekel), Bim. *pae* (angel); *bette* (*bëte*) (binden), Bim. *pete*; *bolek* (vet), Bim. *mpore*; *baa* (reeds), Sumba. *mbada*, Bim. *mpada* (geëindigd, op). Bij de laatste vier woorden, waarvan mij de vorm in andere talen niet bekend is, kan ook het Bim. afgeweken zijn. Daarentegen is *p* voor *b*, zoowel in het Sumbaasch als in het Sikkaasch, zoodal niet onbekend, toch niet gewoon. Sporadisch worden deze verwisselingen ook in andere talen aangetroffen, bijv. Jav. *biyas*, Mak. *pilasá*; Bug. *pilja*, Daj. *bisa*. Evenmin als voor den overgang van *t* in *d*, schijnt voor deze verwisselingen een regel opgesteld te kunnen worden.

Zeer moeilijk is het ook eenige regelmaat te vinden voor de gevallen waarin eene *f* eene oorspronkelijke *p* vervangt. De Bim. woorden, welke *f* in het woord hebben, eindigen oorspronkelijk, voor zooverre mij hunne vormen in andere talen bekend zijn, gewoonlijk op eene vocaal of eene *h*, of een neusklank. Hiertoe zijn ook te rekenen die woorden, welke in het Mal. enz. op eene *r* eindigen, welke evenwel in het Jav. verdwijnt, in het Daj. en Bal. tot *h* wordt (bijv. *afu*, *ntjasa*), dewijl ook in het Bim. deze letter, al waren niet alle eindeconsonanten afgevallen, zou moeten verdwijnen. Eene uitzondering maakt *kafa* (garen, draad), dat ik met het Mal. *kapas* meen gelijk te moeten stellen, vgl. Rottin. *abas*, zoowel kapas, als garen, als ook Sikka. *kappa*, Mal. *kapas*, doch *ggor* (Bim. *moro*) *kappa*, draad op een houtje rollen. Of nu omgekeerd elke *p* in een woord, dat oorspronkelijk op bovengenoemde wijze eindigde, in het Bim. tot *f* moet worden, kan ik niet beslissen. Eene bepaalde uitzondering schijnen die woorden te vormen, wier voorlaatste lettergreep oorspronkelijk eene *pépét* was, dus *nlupa* (vadem), Mal. *dépa*; *dipi* (mat). Bul. *téppe*, Bent. *dipi*, Sumba. *topo*, Kòlo *tòpu*. Voorts kan eene *f* niet na een neusklank voorkomen, dus *lampa* (gaan), Jav. *lampah*; *mpuu* (hulptelwoord), van *suu* (stam). *Tjapa* (schrijlings ergens opzitten), zal wel oorspronkelijk één zijn met *ntjasa* (ergens in blijven zitten, over iets heen hangen, als bijv. een doek over een heg), de *p* is hier dus gespaard om eene wijziging in de beteekenis aan te geven. Een woord als *nipa*, (de nipahpalm) is wellicht overgenomen.

Omtrent het voorkomen van de *f* aan het begin van een woord wordt het onderzoek bemoeielijkt door het veelvuldig gebruik van den nasalen voorschlag (welke later ook weer verdwenen kan zijn), zoodat bijv. alleen uit het toevallig aanwezig zijn der vormen *safuō* naast *mpaō*, *safai* naast *pai* te zien is, dat in deze woorden de *f* de plaats der *p* moet innemen. Naar het schijnt, heeft het Bim. dan regelmatig *f* aan het begin van een woord,wanneer de volgende lettergreep niet eene vocaal, eene *h* of de Maleische *r*, welke in het Jav. verdwijnt, aanvangt. Voorb. *foo* (mangga), Mal. *pauh*; *safai* (bitterachtig), naast *pai*, Mal. *pahit*; *suu* (stam), Mal. *puhun*; *fe* (rog), Mal. *pari*, Jav. *pe*; *safuō* naast *mpaō* (schor), Mal. *parau*, Daj. *pehau*. Doch *puwi*, (persen), Mal. *pérak*, wellicht door de *pépét* in de eerste lettergreep. Een woord als

paa (bijtel), Mal. *pahat*, is wellicht overgenomen, of andere onbekende oorzaken kunnen gewerkt hebben om de *p* te sparen. De *f* komt evenwel ook nog in het begin van andere woorden voor, een regel heb ik daarvan niet kunnen ontdekken. De *p* van het verouderde prefix *pa* (vgl. § 153), blijft steeds gespaard. Zoo ook die in het eenlettergrepige *pu* (vgl. § 270), Mak. *pa*, van daar is de *p* waarschijnlijk ook behouden in *kapo*, uit *ka* en *po* (*pu*) vgl. § 281, Balin. idem.

Van de verwante talen, welke naast *p*, eene uit *p* ontstane *f* bezitten, kan ik alleen het Malagasisch en het Samoasch vergelijken. Voor zooverre de gegevens eene beslissing toelaten, schijnt het dat, waar het Bim. eene *f* heeft ook de beide andere talen denzelfden klank bezigen, eene enkele maal ook *w*, bijv. Mlg. *wary* (rijst), Bim. *fáre*; Samoa. *wolu* (schildpad), Mlg. *fanu*, Bim. *fónu*, vgl. § 13. Daarentegen hebben genoemde talen zeer dikwijls *f*, waar in het Bim. de *p* behouden is, niet alleen voor aan het woord, waar de nasaal kan gewerkt hebben, maar ook in het woord, bijv.: Mlg. *refy* (vadem), Bim. *ndupa*, vgl. Sam. *ngasa*; Mlg. *tify* (dun), Sam. *manifi*, Bim. *nipi*; Mlg. *rafitrá* (aanéén), Bim. *rapu*, enz.

Tusschen het Bim. en Sawusch bestaat die overeenkomst dat eene *p*, welke in het Bim. tot *f* wordt, in het Saw. verdwijnt, terwijl de *p*, die in Bim. onveranderd blijft, ook in het Sawusch gespaard wordt. Voorb. *ādu* (gal), Bim. *fólu*; *anju* (schildpad), Bim. *fónu*; *ano* (witte plekken op de huid), Bim. *fano*; *are* (rijst), Bim. *fáre*; *ai* (vuur), Bim. *afi*; *ao* (kalk), Bim. *afu*; *ni* (droomen), Bim. *nisi*; *(ke)hai* (bezem), Bim. *tjafi*; daarentegen *pana* (warm), Bim. *pana*, Mlg. *fana*; *pári* (hoeveel), Bim. *pila*, Mlg. *firy*; *pote* (draaien, wringen), vgl. *mode*, Bim. *pode*, Mlg. *fulaná*; *pidu* (zeven), Bim. idem., Mlg. *fitu*; *āpa* (vier), Bim. *upa*, Mlg. *efatrá*; *rāpa* (vadem), Bim. *ndupa*, Mlg. *refy*; *lāpa* (vrouw), Bim. *lipi*, Mlg. *lefitrá*, enz. Uitzonderingen echter zijn: *pau* (maangga), Bim. *fóo*; *kepue* (stam), Bim. *fuu*; en aan de andere zijde *ment* (sijn), Bim. *nipi*. Het Kòlosch kent de *f* niet en heeft eenvoudig *p*, waar het Bim. *f* bezigt, vgl. § 30.

Eene enkele maal stelt de Bim. *f* ook eene oorspronkelijke *w* voor, gelijk dit in het Rottineesch regel is, en ook veelvuldig in het Samoasch voorkomt, bijv. *safaka* (zich openen), Mak. *tábakkará*, Bug. *tabakká*, Jav. *mékar*, waarnaast *sékar*, wat er op wijst dat de beginletter oorspronkelijk eene *w* was: *fada* (dingen), omzetting van * *dasa* uit * *tasa*, Mal. *tawar*; *sou* (najagen), Tag. *bugau*, Daj. *bohau*, Bat. *buro*, Mal. *buru*, ook het Jav. heeft *buru*, maar is ook reeds ten opzichte van de *r* onregelmatig; hoewel mij geen vorm van het woord met *w* bekend is, kan toch aan de bovengemaakte gelijkstelling niet getwijfeld worden.

Zie voorts voor:

p § 17, 19, 25.

b § 20, 21, 23.

m § 24.

§ 15. De *tj* kan beantwoorden aan denzelfden klank in het Jav. Mal. enz., zoo ook de *dj* doch zeldzamer; voorb.:

tjampo (vermengd), Mal. *tjampur*; *tjangga* (een gevorkt hout), Jav. *tjanggah*; *tjatja* (sijnhakken), Mal. *tjatjah*; *tjiki* (voldoende), Jav. *tjukup*; *tjöpu* (wisselen van tanden), Mak. *tjappo*; *ntjae* (vergruisd), Mal. *tjayer*; *pètje* (knijpen), Mal. *pitjù*; *putju* (punt), Jav. *putjuk*; *matjo* (bak), Mal. *patjol*; *kapantja* (soort plant), Jav. *patjar*; *ngontjo* (zuur), Jav. *këtjut*; *mbintja* (vergaan), Bal. *bëntja*; enz. *Djåra* (paard), Jav. *djaran*; *djanga* (kip), Mak. *djangang*; *djao* (groen), Mal. *hidjau*; *djenggo* (baard), Mal. *djanggut*; *djadja* (rondgaan), Jav. *djadjah*; *ladjo* (uitspannen een touw), Jav. *ladjur* (in de lengte); *tadji* (kunstmatige spoor), Mal. idem; *tindja* (gelofte), Mak. *tindjá*; enz.

Van de meeste woorden, waarin eene *dj* in het woord, beantwoordende aan eene *dj* elders, voorkomt, laat het zich moeielijk beslissen of zij als echt Bim. dan wel als overgenomen, zijn te beschouwen.

De *tj* staat voorts zeer dikwijls daar, waar het Jav. Mal. enz. eene *s* heeft. In de eerste plaats moet eene *s* in het Bim. na een neusklank tot *tj* worden, vgl. § 18. Maar ook zonder neusklank kan de *tj* zoowel vóóraan, als in het midden van een woord voor *s* staan. Voorb. *tja* (eens), Mak. *sa*; *tjasí* (bezem), Mal. *sapu*; *tjampu* (neef), Mak. *sampu*; *tjasa* (blijven hangen), Mak. *sampará*, Bal. *sampeh*; *tjapi* (koe), Mal. *sapi*; *tjihu* (elleboog), Mal. *siku*; *tjitji* (insteken), Mak. *sisi*; *tjiwi* (negen), Ambon. *siwa*, Bat. Bal. *siya*; *tjoma* (speld), Sund. *sômat*; *tjua* (spade), Jav. *suwan*; *watja* (wasschen), Bal. *bësah*, Tag. *basâ*, Sawu. *baha*; *metji* (beminnen), Bug. *mase*, Jav. *asih*; *matji* (zoet), uit **masin* voor Mal. *manis* (vgl. § 27); *ròljo* (schillen), Mak. *soso*, Sumba. *sisi*; *mbèlja* (nat), Daj. *bisah*, Mal. *basah*; *itja* (een), Mal. *ësa*; *nòtju* (rijstblok), Mal. *lësung*; *mbòtju* (verzadigd), Jav. *bësur*; *pòtju* (wind, veest), Sunba. *kapisu*, Manggar. *pètju*. Naast elkander staan *kasela* en *katjela* (uitzonderen). Een regel in welke gevallen *s* tot *tj* wordt laat zich wederom niet geven, alleen schijnt dit in het woord regelmatig te geschieden, wanneer de voorgaande lettergreep oorspronkelijk eene pèpèt bevatte; zie echter ook bij § 18, vooraan het woord bestaat ook weer de mogelijkheid van een verdwenen neusklank, uit *katjela* naast *kasela* (*tjela* of *selâ* met prefix *ka*), blijkt echter dat het volstrekt niet noodzakelijk is in alle gevallen den invloed van een nasaal aan te nemen. Van de verwante talen heeft vooral het Manggaraisch dezelfde neiging om de *s* in de *tj* te doen overgaan, hoewel de klank in die taal meer sissend is en wellicht beter door *tsj* getranscribeerd wordt.

Nog kan *tj* staan waar elders *dj* voorkomt, bijv. *patjinga* (ontbloot van de tanden), Daj. *djadjingar*; *pitja* (knippen met de nagels), vgl. Mal. *pidjat*; *pontjo* in *pontjo sambia* (avondster), Jav. *pandjér sore*; *kantjaka* (bale-bale), Sumba. *këndjaka*; *tjaka* (span), Bug. *tjakkâ*, Mal. *djangkal*. Naast *kantjadja* (sparen), van een grondwoord **(n)tjadja*, Mal. *sayang* komt *kantjatja* voor.

Eene Jav. Mal. *dj* wordt zeer dikwijls tot *r*, vgl. § 16 of *d*, vgl. § 13.

Er komen evenwel ook woorden voor waar het Bim. eene *dj*, tegenover een *r* elders vertoont, of *r* en *dj* afwisselen; voorb: *wudja* naast *wura* (strooien), *kamadjo* (iets in den mond hebben), Bug. *orong*, *morong*; *djampa* (stevig binden), Mak. (dial.), *rampā*; *ngudju* (wroeten), Sumba. *nguri*, wellicht is ook *hedja* (overrijp) te vergelijken met Mal. *merah*, Mak. *edja*, vgl. Sawu. *mea*, (rood en rijp), (voor de *h* zou wellicht Mal. *hitam* met Sumba. *meting*, Bim. *meè* te vergelijken zijn, vgl. § 19). Zie ook *babudju* en *tadja* onder § 20.

Hiervan is niet te onderscheiden *dj* voor *d*, als in *djoro* (hellen), Jav. *doyong*, Mak. *rorong*.

Eene enkele maal staat *dj* ook voor *d*, bijv. in *sudje* (braadspit), Jav. *sunduk*, Mak. *sude*, doch Bal. *sudji*, *sudjen*; *kadjudji* (soort spel), Jav. Skr. *djudi*, Bat. *djudji*. In *kantjada* naast *kantjatja* voor *kantjadja* staat de *d* omgekeerd voor de *dj*.

De *dj* vervangt voorts eene oorspronkelijke *y* na de klinkers *a*, *o* en *u*; bijv: *padjo* (wieg), Mal. *ayunan*; *padju* (zonnescherm), Mal. *padjung*; *hadju* (hout), Mal. *kayu*; *kampadja*, Mal. *papaya*; *kantjadja* (sparen, ontzien), van **(n)tjadja*, Mal. *sayang*; *lodja* (zeilen), Mal. *layar*; *kodja*, Mal. *koyan*; *kampudja* (soort plant), Mal. *lampuyang*, enz.

Zie voorts voor:

gj § 18, 21, 22, 23.

dj § 16, 18, 20, 23.

- § 16. De *r* beantwoordt in het algemeen, evenals in het Sumbaasch en Sawusch aan eene Jav. *r*, zij staat dus zoowel daar, waar het Jav. en het Mal. enz. eene *r* bezigen, als ook waar het Jav. *r* tegenover eene Mal. *d* heeft; de *l* beantwoordt in het algemeen aan een Jav. Mal. *l*. Voorb:

rapu (dicht aaneen), Jav. *räpet*, Mal. *rapat*; *rame* (vlas), Jav. Mal. *rami*; *rampa* (ontrukken), Jav. Mal. *rampas*; *raso* (schoon), Jav. *rësik*, Mal. *bëresih*; *garo* (krabben), Jav. Mal. *garut*; *djára* (paard), Jav. *djaran*, Mak. *djarang*; *tire* (oester), Jav. *tirém*, Mal. *tiram*; *nggero* (mager), Jav. *kuru*, Mal. *kurus*; enz. *Raa* (bloed), Jav. *rah*, Mal. *darah*; *rò* (blad), Jav. *ron*, Mal. *daun*; *ringa* (hooren), Jav. *rungu*, Mal. *dëngar*; *ruwi* (doorn), Jav. *revi*, *ëri* Mal. *duri*; *rindi* (donker), Bul. *rëmdëm* (zwart), Tonsaw. *dëmdëm* (donker); *dri* (jongere broeder), O. Jav. *ari*, Mal. *adik*; *färe* (rijst), Jav. *pari*, Mal. *padi*; *lira* (weverspoel), Jav. *walira*, Bug. *walida*; *liro* (zon), Mak. *allo*, Bug. *åsso*, Manggar. *lëso*; *kera* (zwager), Manggar. *kesa* (vgl. § 154, Aanm. II.); *kiro* (stijf), Mak. *kàdòro*, Bug. *kàddó*. Eene uitzondering is *duwa* (twee), Jav. *ro*, *loro*, Mal. *duwa* en zie beneden onder *l*.

lai (anders), Mal. *lain*, Jav. *len*; *laluru* (weg), Jav. *lurung*; *lampa* (gaan), Jav. *lampah*, Mak. *lampa*; *leli* (opgelost), Mal. *lilih*; *lili* (was), Mal. *lilin*; *linggi* (oprollen), Mal. *lingkar*, Jav. *lëngkér*; *lodja* (zeil), Mal. Jav. *layar*; *tolu* (drie), Jav. *télù*; *weli* (koopen), Mal. *bëli*; *hela* (tusschenruimte), Mal. *helat*, Jav. *éled*; *ôle* (uitwringen), Mal. *pulas*, Jav. *pulès*; *maladi* (brandnetel), Jav. *latëng*; enz.

De *r* moet na een neusklank tot *d* worden; voorb: *ndòo*, hulptelwoord van *ròo*, blad; *ndako* (kleven aan iets), Jav. *rakèt*; *ndapo* (aan iets vast blijven), vgl. *rapu*, Jav. *rapèt*; *ndasa* (bewonen), van *rasa*, (land), *ndawi* (iets maken), naast *rawi* (werken), *bindanga* uit het Mak. *banrangang*; *sando* (gencesheer), Mak. *sanro*; *genda* (trom), Mak. *ganrang*, Mal. *köndang*; *ngende* (bedelen), Jav. *kere*. *Dudu* (stekelvarken), Sikka. *rulung*, (voor het Sanggarsch is *térutung* opgegeven), zal wel weer een voorbeeld zijn van eene verdwenen nasaal.

Zeer dikwijls staat *r* voorts voor eene oorspronkelijke *l*; voorb: *rahi* (echtgenoot), Mal. *laki*; *rai* (hardloopen), Mal. *lari*; *reya* (gember), Mal. *halaya*; *ringa* (oliezaad), Mal. *lènga*; *ringu* (gek), Mak. *lingu*; *ruwi* (zekere huidziekte), Manggar. *luwi*; *dra* (bosch), Jav. *alas*; *aru* (stampen), Mal. *alu*; *karawo* (muis), Mak. *balawo*; *ngári* (graven), Mal. *gali*; *nljára* (verkeerd), Mal. *salah*; *kíri* (draaien), Mal. *giling*; *more* (rond), Mal. *bulat*; *wura* (maan), Mal. *bulan*; *huri* (vel), Mal. *kult*; *mundu* (melatie), Mal. *mélur* (met ingevoegden neusklank), enz.

Meermalen staat *r* nog voor eene Mal. Jav. *dj* in een woord; voorb: *nlíri* (in de richting van, zich richten), Mal. Jav. *tudju*; *tòro* (landpunt), Mal. *tandjung*; *turu* (wijzen), Mal. *tundjuk*; *náru* (lang), Mal. *landjut*, Jav. *ladjur*; *maru* (uitgestrekt liggen, slapen), Kòlo. *masu*, vgl. § 17, schijnt verwant met Jav. *udjur*, Mal. *budjur*; *mbere* (overstrooming), is wellicht = Jav. *bandjir*. Als aanvangsletter schijnt *d* voor *dj* verkozen te zijn, vgl. § 13; een voorbeeld met *r* is mij niet bekend; wel komt *nd*, dat zoowel uit *d* als uit *r* kan ontstaan zijn, voor in woorden, welke als reduplicaties te beschouwen zijn, bijv. *nduru*, (tonder), Mak. Bug. *djúdjú*; *ndanda* (in volgorde), Jav. *djadjar*; *ndindi* en daaruit *ndidi* (volgorde), Mak. *djidjiri*.

Ook waar het Mal. *dj*, doch het Jav. *d* heeft, heeft het Bim. *r* of vooraan *nd*, bijv. *ura* (regen), Mal. *hudjan*, Jav. *udan*; *ndau* (naald), Mal. *djarum*, Jav. *dom*; *ndadi* (worden), Mal. *djadi*, Jav. *dadi*; *ndeu* (baden), Kòlo. *riù*, Mal. *djirus* naast *dirus*, Jav. *dus*; O. Jav. *dyus*. *Dòo* (ver), Mal. *djauh*, Jav. *doh* zal wel staan voor **ndòo*, vgl. § 6.

De *l* is een der klanken, welke in het Bim. de meeste veranderingen ondergaan. Behalve dat zij meermalen tot *r*, *n* of *d* (vgl. § 13) wordt, komen zeldzamer nog meer veranderingen voor, waarover later zal gesproken worden. In welke gevallen en waarin eene oorspronkelijke *l* verandert, is niet te bepalen. Ook is het niet waarschijnlijk, dat er oorspronkelijk eenig verschil in uitspraak bestond tusschen de *l* bijv. van Mal. *malam*, welke tot *d* (*ngadi*) of die van Mal. *oleh*, welke tot *n* (*ònë*) of die van Mal. *bulan*, welke tot *r* (*wura*) wordt of die van Mal. *suluh*, welke gespaard blijft (*ilo*). Uit de in § 13 en hier gegeven voorbeelden blijkt, dat van invloed der vocalen geen sprake kan zijn.

Naast elkander komen voor *rima*, in de beteekenis van »hand» en *lima*, in de beteekenis van »vijf«; *uru*, steel van eene lans enz., *ulu*, vooraan, te voren; *róna*, stam, *lóna*, stam als hulptelwoord; ook *balu*, geurig, lekker van reuk en *tjáru*, lekker van smaak, schijnen oorspronkelijk één te zijn. Naast elkander

in dezelfde betekenis zijn nog in gebruik *mbure* en *mpule* (nalatig), Sumba. *mbulang*. Ook in het Sawusch bestaat de neiging de *l* in *r* te laten overgaan en meestal bij dezelfde woorden als het Bim., al komen enkele verschillen voor. Nog heeft Sawu. *mäda* (nacht), Bim. *ngadi*, Mal. *malam*; de aequivalenten der overige woorden, welke in het Bim. *d* voor *l* vertoonen, zijn mij in het Sawusch niet bekend, uitgezonderd nog dat van *widi* (kiezen), waar het Sawusch evenwel *pili* heeft. Hetzelfde geldt van de woorden, waar het Bim. *n* voor *l* heeft, uitgezonderd *ngahu* (rijstblok), Sumba. *ngusung*, Bim. *nolju*, Mal. *lesung*.

Nu en dan heeft het Bim. echter wel eens *l* waar men een anderen klank zou verwachten; *l* voor Mal. Jav. *r*; voorb: *pili* (pijn), Mak. *parisi*, Jav. *prih*; *kulu* (stomp), Bug. *kunru*; *ngolo* (tot een draad trekken) Jav. *ngurul*; *ngolo* (welriekend), Mal. *harum*, Jav. *arum* (vgl. § 10, *ngolo* zou dan moeten staan voor **nggolo*, vgl. § 19 en § 24; het wegvallen der eindconsonant verhindert evenwel, gelijk menigmaal, eene zekere vergelijking); *lòò* (gat), Sawu. *roa*, Jav. *rong*, vgl. Mal. *ruwang*, doch ook *lobang*; wellicht is *lepi* in betekenis het Mal. Jav. *rèbut*, ook vormelijk daaraan gelijk.

L voor een Jav. *r*, Mal. *d*, Bat. *g* wordt aangetroffen in: *ilu* (neus), Jav. *irung*, Mal. *hidung*, Bat. *igung*; *fòlu* (gal), Jav. *ampéru*, Mal. *hampédu*, Bat. *pogu*; *pila* (hoeveel), Jav. *pira*, Bat. *piga*, Mak. *pila*.

L voor eene Bim. *r* = Jav. Mal. *dj* staat hoogstwaarschijnlijk in *elo*, (top, uiteinde), Mal. *hudjung*; het wegvallen der slotconsonant maakt de gelijkstelling evenwel niet volkommen zeker. Hierbij kan gevoegd worden (*ka)balo* (schertsen), Mak. *bandjulú*, het Jav. heeft echter *banjol*, zoodat hier de *l* voor *nj* kan staan, vgl. *kadami* onder § 13.

L voor *d* wordt waarschijnlijk gevonden in *lenga* (makker), naast *dinga*, Mal. *dèngan*. De *d* in *dinga*, staat wel voor *d* (wellicht door invloed van *ndinga*), blijken, Bug. *rangång*.

Luu, ingaan, is mogelijk te vergelijken met Sawu. *nuhu*, wat wel met Jav. *nusup* gelijk te stellen is, zoodat hier de *l* voor *n* zou kunnen staan.

Voorts zijn op te merken de woorden *tjili* (verbergen, verborgen), *tjimi* (verbergen), *ntjimi* (verborgen), *ili* (verbergen), *sanggili* (verborgen, zich verbergen). *Tjili* en *tjimi*, *ntjimi* zijn stellig oorspronkelijk hetzelfde woord, zoodat de *m* uit *n* ontstaan is, vgl. § 24; *ili* kan hetzelfde woord zijn door wegvalling van de aanvangsconsonant; *sanggili* is waarschijnlijk *ili* met het in gebruik geraakte prefix *sa*, wat door een neusklink gesloten is, vgl. § 152, waardoor de spiritus lenis tot *g* geworden is, vgl. § 19; er zijn mij echter geen andere voorbeelden bekend van samenstelling van een, met een klinker beginnend woord, met een der in § 150, vlg. te behandelen prefixen van verbale betekenis, welke meermalen door een neusklink gesloten worden; mogelijk moet men zich dan ook *sanggili* van een neenvorm **gili* afleiden, voorstellen. Daar eene Bim. *g* eene oorspronkelijke *w* kan vertegenwoordigen, vgl. § 21, zou *tjili* vergeleken kunnen worden met Sumba. *wini* in *pakawini*, M. P. *wuni*. Evenwel

kan een vorm als *tjili*, even goed beantwoorden aan een Bal. *silib* (onopgemerkt, heimelijk) of aan een Daj. *basilim* (verborgen), mogelijk nog aan anderen. Ook is het mogelijk dat *ili* en *tjili* niet oorspronkelijk één zijn, zeker is het, dat eene *w* aan het begin van een woord, het meest aan wegwerping onderhevig is, zoodat dus mogelijk wel *ili*, maar niet *tjili* aan M. P. *wuni* beantwoordt. Het wegvalLEN van de slotconsonant helet ook hier weder eenige zekerheid te verkrijgen. Mogelijk staat *l* voor *n* nog in *lohi* (braken), vgl. § 9 en § 19 en vgl. ook *daju* onder § 15.

Ten slotte zij nog opgemerkt dat in het Bim. in hetzelfde woord zoowel twee *r*'s of *l*'s, als bijv. *rera*, *rero*, *leli*, *lelo*, als één *r* en *l* kunnen voorkomen, als *liro*, *liri*, *rela*, enz.

Zie voorts voor:

r § 19, 20, 21, 22.

l § 19, 22.

§ 17. De *y* staat nooit in het begin van een woord; in het midden van eene woord beantwoordt zij aan eene Jav. Mal. *y*, zoo eene *e* of *i* voorafgaat en eene *a*, *o* of *u* volgt, bijv. *reya* (gember), Mal. *haliya*; *kakeyo* (schreeuwen van ganzen), Mak. *keyo*; *peyo* in *djanga peyo* (boschhaan), Bal. *kiyuh*; *sambeya* (bidden), Mal. *sembayang*; *kaleya* (vlammen), Bul. *layas*; *siya* (hij), Bug. idem, Mal. *iya*; *iyo* (ja), Mak. idem; enz.

Onder dezelfde voorwaarden kan eene *y* ontstaan door het wegvalLEN van eene andere consonant, als bijv. in *kanteya* (oprising), Mak. *tera*; *tiyo* (kijken), naast het oudere *tiro*; *piyu* (strijken), Mak. *purusú* enz., of wel door achtervoeging van een enklitischen nadrukswijzer, als *ede-y-o*, uit *ede* (dat), en den nadrukswijzer *o*, vgl. § 270. Na de klinkers *a*, *o* of *u* wordt eene oorspronkelijke *y* tot *dj*, vgl. § 15. Tusschen *i* en *e*, of *e* en *i* spreekt het Bim. nooit eene *y* uit.

De *w* stelt in de eerste plaats de oorspronkelijke Mal. Pol. *w* voor; voorb.: *waa* (dragen), Bug. *wawa*, Mal. *bawa*; *wadu* (steen), Jav. *watu*, Mal. *batu*; *wau* (soort boom), Jav. *waru*, Mal. *baru*; *wawi* (varken), Mal. *babi*; *weli* (koopen), Mal. *béli*; *wése* (pagaai), Bug. *wise*, Mak. *bise*; *wisi* (kuit), Mal. *bétis*; *wiwi* (lip), Mal. *bibir*; *wou* (geur), Mal. *bau*; *wuri* (aar), Jav. *wuli*, Mal. *bulir*; *wui* (soort aardvrucht), Jav. idem, Mal. *ubi*; *riwu* (duizendtal), Jav. *ewu*, Mal. *ribu*; *iwa* (op den schoot houden), Mak. *riwa*, Mal. *riba*; *awa* (beneden), Mal. *bawah*; *karawo* (muis), Mak. *balawo*; *niwa* (bij), Lamp. *njiwan*, Sund. *njiruwani*; *luwa* (buiten), Mal. *luwar* enz. Zeer dikwijls is eene oorspronkelijke *w* tot *b* geworden, na den neusklank is dit regel, vgl. § 14; uit de bovenstaande voorbeelden echter blijkt, dat die overgang toch niet in die mate heeft plaats gehad als in het Mal., Mak. enz.

Voorts kan eene *w* ontstaan na eene *u* of *o* als de volgende lettergrceep met *a*, *i* of *e* aanvangt, bijv. *puwa* (uitpersen), Mal. *pérak*, vgl. § 20; *ruwi* (doorn), Mal. *duri* vgl. § 20, *buwe* (soort katjang), Sikka. *bue*, Manggar. *wue*, vgl. *kaboë* enz.

Tusschen twee *u's* kan, ofschoon zeldzaam, eene *w* voorkomen, bijv. *suwu*; *ntuwu*; nog zeldzamer geschiedt dit tusschen twee *o's*, bijv. *kowo*; meestal worden deze vocalen evenwel met een hiaat uitgesproken. Mogelijk moet de *w* in zulke woorden ook op andere wijze verklaard worden, vgl. § 21. Tusschen eene *o* en *u*, of *u* en *o*, komt nooit eene *w* voor.

Niet zelden ontbreekt de *y* na *i* of *e* en nog vaker de *w* na *u* of *o*, ook waar zij in andere talen aangetroffen worden, of eene consonant verdwenen is: bijv.: *kiu* (haai), Mal. *hiyu*; *kanggio* (roepen), Mak. *kiyō*; *riu* (vlak), Kolo. *karatu* vgl. § 7 en 9; *tjua* (schop), Jav. *suwan*; *ua* (betel), naast *wuwa* (vrucht); *kui* (links), Mal. *kiri*; *tjoi* (prijs), naast *weli*, Kolo. *woli* (koopen), enz. Meermalen worden verschillende woorden ook onderscheiden naarmate zij met of zonder *y* en *w* worden uitgesproken, als: *tiya* (mast), en *tia* (splijten); *toi* (gencesmiddel), en *lowi* (koken); *loa* (losmaken), en *lowa* (kunnen). Waarschijnlijk zal het streven om verschil te maken ook bij de andere woorden, het niet aanwezig zijn der halfvocalen veroorzaakt hebben, al is dit in elk bijzonder geval niet altijd meer na te gaan.

Eene enkele maal staat *w* voorts voor *y*, bijv. in *kawori*, of *tawori*, dat ontstaan is uit het Mak. *kiyori*, welke laatste vorm nog in officieele Maleische stukken in gebruik is. Voorts *hawi* (vischhaak), Mal. *kayil*, mogelijk ook in *karawe* (roeiriem), als dit beantwoordt aan Jav. *dayung*, Mak. *gayong*; het kan echter ook aan een Benten. *gogawel* beantwoorden, vgl. § 22, dewijl het ontbreken van de slotconsonant, de vergelijking weder onzeker maakt. Nog staat *w* somtijds voor eene oorspronkelijke *p*; voorbeelden zijn: *widi* (kiezen), Mal. *pilih*; *kawubu* (kwartel), Mal. *puyuh*, vgl. § 21; *wöke* (navel), Manggar. *putis*, vgl. ook *wöku* en *pöku* (opvouwen).

W tegenover eene *h* elders, vertoont *wadjo*, Sund. *hayu*, Jav. Mal. *ayo*, vgl. ook *wele*, Jav. *wulung*, Mal. *hëlang*.

Zie voorts voor *w* § 20, 21.

§ 18. De *s* beantwoordt aan denzelfden klank elders: bijv. *sando* (geneesheer), Mak. *sanro*; *såra* (missen), Mal. *salah*; *seba* (openen), Bal. *sébak*; *sèke* (nauw), Mak. *seké*; *silu* (sluit), Mal. *suling*; *sintji* (berouw), Mal. *sésal*; *sòke* (opgraven), Bug. *suké*; *soro* (uitspruitsel), Bul. *suru*; *supa* (soort hout), Mal. *sépang*; *suru* (achteruitgaan). Bug. *sord*; *ntasa* (rijp), Mak. *tasá*, Mal. *masak*; *wése* (pagaai), Bug. *wise*; *isi* (inhoud), Mal. idem.; enz.

Gelijk in § 15 gezegd is, wordt eene oorspronkelijke *s* dikwijls tot *ty*, wat regelmatig geschiedt na den neusklank, gelijk blijkt uit de vormen als: *mantji* (inkt), Jav. *mangsi*; *rantja* (ontrukken), Jav. *rangsang*; *sintji* (berouw), Mal. *sésal*, met ingevoegden neusklank, als in Bol. Mong. *monontol*; *lintji* (pit), Mak. *liserti*, eveneens met ingevoegden neusklank; *ntjára* (verkeerd), Mal. *salah*, naast *såra* (missen); *ntjeba* (open), naast *seba* (openen); *ntjewi* (overtreffend, zeer), naast *sewi*, overschat; enz.

Eene enkele maal heeft het Bim. *s*, waar omgekeerd elders eene *ty* voorkomt;

bijv. *sòku* (soort wortel), Mal. *tjèkur*; *sintji* (ring), Mal. *tjintjin*; *sontjo* (peperhuisje), Jav. *tjonlong*; *nggusi* (aarden pot), Mal. *gutji*, waarschijnlijk is ook *mobisa* (breken, als een touw enz.), vormelijk gelijk Mal. *pétjah*, vgl. Bis. *posá*, ofschoon het de beteekenis van Mal. *putus* heeft. In *sabiya* (spaansche peper), Mak. *tjabiya*, zal de *s* wel aan de analogie met de drielettergrepige woorden met het prefix *sa*, zijn ontstaan te danken hebben.

In *isi* (zaadkorrel) schijnt de *s* voor eene *dj* elders, te staan, gelijk dit ook wel in het Bulusch plaats heeft, zoodat het woord met het Mal. *bidji* gelijk te stellen is. Vgl. ook Kòlo. *masu* (liggen, slapen), met Bim. *maru*, vgl. § 15.

Zie voorts voor *s* §§ 19, 20, 21, 22, 23.

§ 19. De *h* beantwoordt zeer zelden aan denzeldien klank elders, slechts in enkele woorden als *hela* (tusschenruimte), Mal. *hèlat*; *hentja* (spook), Mal. *hantu*, is eene *h* aan het begin gespaard; ook in het woord is de *h* gewoonlijk verdwenen, zoowel tusschen gelijke klinkers, als bijv. in *paa* (bijtel), Mal. *pahat*; *suu* (stam), Mal. *puhun*; *teè* (teghouden), Mal. *tahan*, als tusschen ongelijke klinkers als bijv. in *paï* (bitter), Mal. *pahit*; *taï* (drek en zeker goudgewicht), Mal. *tahi* en *tahil*; *tanað* (leeren), vgl. Jav. *sinahu*. In het laatste geval worden de klinkers met een hiaat uitgesproken; eene uitzondering is *bau* (bras), Mal. *bahu*, dat wellicht uit het Makassaarsch overgenomen is. In *såha* (peper), Daj. *sahang*, is de *h* evenwel gespaard gebleven, mogelijk in meerdere woorden waarvan mij de vormen in de verwante talen niet bekend zijn.

Meestal stelt eene *h*, zoowel in het begin, als in een woord, eene oorspronkelijke *k* voor, voorb.: *hadju* (hout), Mal. *kayu*; *hera* (zwager), Sikka. *kera*, Manggar. *kesa*; *hma* (raken), Mal. *kéna*; *hudu* (luis), Mal. *kutu*; *huri* (vel), Mal. *kulùt*; *påha* (voederen), Jav. *pakan*; *rahi* (echtgenoot), Mal. *laki*; *dahu* (vreezen), Mal. *takut*; *mèhe* (hoesten), Jav. *ngekes*; *nahi* (betel), Jav. *kinang* (met omzetting), *panishi* (vleermuis), Mak. *panjiki*; *tjihu* (elleboog), Mal. *siku*; *pohu* (omhelzen), Bal. *pékul*; *uhu* (nagel), Mal. *kuku*; enz. In welke gevallen eene *k* tot *h* wordt, laat zich niet bepalen, de *k* van het prefix *ka* blijft regelmatig gespaard. Ook in het Kòlosch wordt de *k* dikwijls tot *h*, soms is er verschil met het Bim., bijv. *horu* (staan), Bim. *kidî*; daarentegen *kaluki* (vel), Bim. *huri*, ook wordt, het prefix *ka* in eene bepaalde functie wel tot *ha*, bijv. *hatei* (aantoonen), Bim. *katei*; *hanuwa* (mededeelen), vgl. Bim. *ngowa*, zie § 150.

Eene enkele maal staat *h* ook voor eene oorspronkelijke *t*, bijv. *hamiya* (soort bamboe), Sund. *tamiyang*; *horu* (helpen), Mal. *tulung*; *riha* (de drie steenen, waarop gekookt wordt), Mak. *taring*, met omzetting. Mogelijk beantwoordt verder (*ka)hantu* (kaloepat), aan Jav. *tumtum(an)*; *kahundu* (verzameld), aan Mak. *katulung*. Nog onzekerder is het, of *hampa* (grens), beantwoordt aan Mal. *batas* (met omzetting) en *p* voor *b* na een neusklink, vgl. § 14, en *lohi* (braken), aan Jav. *mulah*, Sikka. *mula*, vgl. § 9 en 16, te meer daar er mij geen zeker voorbeeld bekend is van eene *h* voor eene *t* in een woord, zie echter het volgende.

Ook kan de *h* voor eene oorspronkelijke *p* staan. Een zeker voorbeeld is *tjeha* (schoppen), Mal. *sepak*, voorts: *hade* (dooden), naast *made* (sterven), eigenlijk een verminkte vorm, blijkens Kòlosch *pahate*, wat beantwoordt aan een Mandareesch, Bareesch *papate*. Mogelijk beantwoordt nog *karahe* (groot), aan Mak. *karepú*; *hete* (plukken), aan Mal. *pétik*.

Nog kan eene Bim. *h* beantwoorden aan eene oorspronkelijke *r*, bijv. *koha* (klapperdop, schedel), Sikka. *korak*, Mal. *tengkorak*; *meha* (beschamid), Sund. *era*, Bat. *ila*, (*maila*), of wel Jav. *wirang*, vgl. Sikka. *meang*; *töho* (plaatsen), Mal. *taruh*, vgl. § 20; *kanáha* (winst, voordeel), Sawu. *nara*; *mpáha* (scherp, bijtend), Bug. *para*; (*ka)ljihi* (verstand, denken), Jav. *surup* of *sérép*, waarschijnlijk is voorts *páhu* (aangezicht, soort), met omzetting uit *rupa* ontstaan.

Nog kan eene Bim. *h* aan eene oorspronkelijke *s* beantwoorden, voorb.: *sahi* naast *sakasi* uit het Mal. Skr. *saksi*, (getuige), *hii* (vleesch), Sumbia. *isi*, Mak. *assi*, met omzetting; *hengga* (openen), Manggar. *tjengga*; *pihi* (soort boor), Bal. *pusut*; *huku* (strijken, wrijven), Mal. *gosok*, met omzetting, vgl. § 12; *talehi* (nier), Kòlo. *retji*; *ihā* is waarschijnlijk Mal. *rusak*, Ibg. Jav. *risak* met wegwerping van de eerste *r*, vgl. § 28; *pahe* kan het Mal. *sémbar* met omzetting zijn, vgl. § 14. In *kabuha* (bedorven), vgl. § 7, kan de *h* zoowel aan eene *r* als aan eene *s* beantwoorden.

Sporadisch schijnt de *h* ook wel voor *l* te staan, vergelijk *honggo* (hoofdhaar), met Sumba. *longgi*, vgl. § 9; *héko* (omsingelen, rondom), met Sikka. *likon*; *tarutöhe* met *darudöle*, waarschijnlijk is de *l* eerst tot *r* en daarna tot *h* geworden. Mogelijk beantwoordt ook *hodo* vormelijk aan het Mal. *djantung*, na verandering van de *dj* in *r*, vgl. § 16, wegwerping van den neusklank en verwisseling van *t* en *d*, vgl. § 13, en vergelijk voor de vocalen § 10.

Soms schijnt *h* tegenover eene *m* te staan, bijv. *hangga* naast *mangga*, zie § 204; *häri* (lachen), Kòlo. *máli*, Sawu. *mari*, *mare*. In het eerste woord staat de *h* evenwel waarschijnlijk voor eene oorspronkelijke *p*, de *m* van Kòlo. *máli*, Sawu. *mari*, kan grammatische beteekenis hebben, wat de beteekenis van het woord waarschijnlijk maakt, zoodat het niet uit te maken is of de Bim. *h* of voor een onbekenden klank, waarmede het stamwoord begon, staat, dan wel oorspronkelijk, of wel anorganisch is. Mogelijk is *hedja* (overrijp) in verband te brengen met Mal. *merah*, vgl. Mak. *edja* (rood), Sawu. *mea*, rood, rijp, ook Sumba. *rara*, rood, rijp. De *h* zou dan anorganisch zijn.

Een zeker voorbeeld van eene anorganische *h* levert *hanu* = Mal. *anu*.

Na een neusklank, hetzij met, hetzij zonder grammatische beteekenis, waarna een tenuis niet verdwijnt, moet de *h* tot *g* worden, vgl. de voorbeelden onder § 154. Natuurlijk kunnen zulke woorden, waar de *h* uit *k* is ontstaan, niet als bewijs gelden, daar de *k*, verzacht tot *g*, na den neusklank bewaard kan zijn, ook zijn mij van eenigen der in gemelde § opgesomde woorden de aequivalenten in de verwante talen niet bekend en daarmede ook de waarde van de *h*, vgl. echter *nygèko*, van *héko* zie boven, alsmede *nggore* (verruild),

Daj. *hurup*, Sawu. *huru*, Mal. *urup*. Een bewijs dat elke *h*, hoe ook ontstaan, op deze wijze behandeld is, levert het feit op dat ook de spiritus lenis in hetzelfde geval tot *g* wordt, bijv. *nggâna* (baren), van *ana* (kind), *nggati* (van een dak voorzien), van *ati* (dak), *nggeli* (spreken) van *eli* (geluid), *nggawe* nabij, Bug. *awé*; *ngoru* voor **nggoru*, Jav. *arus* (haar, visch, ruiken, enz.). Hieruit zijn denkbaar ook de vormen *kiau* (haai), naast Mal. *hiju*, vgl. Fidji. *ngkio* en *kuu* (zemelen), naast Sund. *huit* te verklaren. Onbeslist moet echter blijven, of, voordat deze woorden den voorgevoegden neusklank verloren, de neiging om eene *k* na den neusklank tot *g* te doen worden, nog niet bestond, dan wel, of de *g* na verlies van den neusklank, wederom tot *k* is geworden.

§ 20. Het Bimanesch vertoont als regel, evenals het Javaansch, geen consonant, waar de Philippijnsche talen eene *g*, het Maleisch eene *r*, het Dajaksch eene *h* vertoonden. Natuurlijk komen voor het Bim. slechts die woorden in aanmerking, waar de consonant oorspronkelijk aan het begin van een woord of lettergroep stond; voorb.: *kaua* (ader), *kui* (linksch), *haa* (bijten), *tau* (indoen), *dau* (indigo), *kanteya* (oprising), *raa* (bloed), *ndau* (naald), *ndeu* (baden), *ruwi* (doorn), *mpaō* (schor), *fai* (rog), *pura* (uitpersen), *kamaa* (kool), *mbani* (dapper), *ai* (dag), *bou* (nieuw), en *waū* (te voren), *mbeī* en Kolo. *weya* (geven), *wiya* (soort plant), *mbai*, vgl. § 7 (bedorven), *wuu* (jaloers), *rai* (hariloopen), *uma* (huis), *kaduwi* (nachtschade), *rii* (paal), vgl. ook *ndai* in § 7, *peè* (knijpend drukken), *fou* (najagen), *tjaū* (kam); voor de aequivalenten van bovenstaande en volgende woorden in de verwante talen vergelijke men de lijst, alsook de aanvullingslijst in Brandes' Bijdrage tot de vergelijkende klankleer enz.

Mbòo (vallen), is waarschijnlijk gelijk te stellen met Mal. *rēbah*, aangenomen dat er, toen de consonant nog niet verdwenen was, omzetting der lettergrepen heeft plaats gehad; voor de vocalen vgl. Bat. *robo*. *Pado* (hoek), kan wel niet anders dan het Jav. *padon*, vgl. Mal. *pēndjuru*, zijn; het Bim. pleegt anders vocalen niet samen te trekken, denkbaar heeft de samentrekking hier plaats gevonden, nadat het prefix *pa* niet meer als zoodanig gevoeld werd, vgl. *tato* (pop), wat wel eerst **tatau* (voor *tau-tau*) zal geluid hebben. *Mbaa*, wat gebezigd wordt voor elke uitwendige ziekte, meen ik verder met Mal. *barah*, bloedzweer, ontsteking, Sund. *barēh*, gezwollen, te mogen gelijkstellen en *mbaa* (jaar), houd ik bij gissing voor hetzelfde woord als Mak. *barā* (westinoeson), Mal. *barat* (westen). Nog is te noemen *amu* (wortel), Bisaya. *gamut*: Sikka. *ramut*.

Daarentegen wordt eene *r*, als in het Maleisch, aangetroffen in *tera* (hard), Kolo. echter *katōo*; *hiro* (slurpen), *ratu* (honderdtal), *riwu* (duizendtal), waarschijnlijk behoort hiertoe ook *ura* (inschenken), vgl. § 7, waarbij te vergelijken is *iri* (lekkern), en *katjiri* (Jav. *atis*), koud, terwijl daarentegen *owa* (metalen gieten), geen consonant vertoont.

Neenvormen met eene *r* zijn *mbiru*, jong, naast *bou* (nieuw), *taru* (inzetten

bij het spel), naast *tau* (indoen), en denkelijk *mbara* in *mbara—mbuntu* (gezwollen), en **bara* in *barakamate* (steenpuist), naast *mbarā*.

Eene *h* vertoont *tōho* (plaatsen), naast *tau* (indoen). Vgl. ook *kabuha* (bedorven), naast *mbai*. *Dōku* (wan), moet wel hetzelfde woord zijn als Tonsaw. Ponos. en Bal. Mong. *digo*, Bis. *nigo*, Mal. *njiru*. De *k* staat hier dus voor *g*, gelijk meermalen, vgl. § 12.

Op dezelfde wijze is, naar ik meen, de tweede *k*, in het Kòlosche *kaka* (bijten) = Bim. *haa*, te verklaren.

Naast het subst. *dōku* (wan), komt een werkwoord *nintji* voor, dit kan een neenvorm zijn in den trant van het Mal. *njiru* enz. doch met eene *s* in plaats van de Mal. *r* en met ingevoegden neusklank. Zie voor de vocalen § 9, voor *n* voor Mal. *ny* § 15, voor *tj* voor *s* § 18 en voor den ingevoegden neusklank § 26. Ook *isu* (het hoofd wassen), vergeleken met Sumba. *isu* (baden), schijnt een variant van *ndeu* met *s* te zijn, hoewel het ontbreken van de beginconsonant eenige onzekerheid veroorzaakt. Voor het ontbreken van de slotconsonant in het Sumbaasche woord, vgl. de vormen in het Tag. en Bisaya.

Eene *tj* voor *s* wordt aangetroffen in *katjiti* = *katjiri* (koud), zie ook beneden § 22.

Ook eene *ng*, welke nu en dan in de verwante talen voorkomt, bezit het Bim. in *bongi* = Mal. *bēras*; *sangi-sangi* (steeds), is denkelijk met het O. Jav. *sari-sari*, gelijk te stellen.

Talja komt in betekenis overeen met het Mal. *para-para*, Jav. *pågå* en is waarschijnlijk hetzelfde woord. Verwisseling van *t* en *p* komt voor, vgl. § 25. Ook is het op zichzelf niet onwaarschijnlijk, dat eene *dj*, welke zoowel een Mal. Jav. *g*, vgl. beneden § 25, als eene Mal. Jav. *r*, vgl. § 15, vervangen kan, ook kan staan voor den klank die in de Philip. talen tot *g*, in het Maleisch tot *r* werd. Voorbeelden van *dj*, wel niet van eene Philip. *g* tegenover eene Mal. *r*, maar toch van eene Bat. *g* tegenover eene Jav. *r*, levert de taal van Lio op West-Flores, vgl. Tds. v. I. T., L. en Vlk. DI. XXXV Afl. 2., bijv. *adji* (jongere broeder), Bat. *anggi*, O. Jav. *ari* Mal. *adik*; *idju* (neus), Bat. *igung*, Jav. *irung*.

Ook *babudju* (al wat uitsteekt, bijv. cene puist), houd ik voor eene variatie met *dj* van *mbara*, *mbarā*. De vocalen leveren geen bezwaar op; voor *u—u* tegenover *a—a* vgl. § 11, zie ook het Bug. *boro*.

Opmerkelijk is de *w* of daaruit ontstane *b* (zonder dat de voorafgaande vocal daarvan oorzaak is, als in *puwa*) in *awi-n* gisteren, blijkbaar een neenvorm van *ai* (dag), en in *tebe* (druppel). Ook *kawubu* (kwartel), mag hierbij genoemd worden, dewijl het Bim. tusschen twee *u*'s geen *w* pleegt uit te spreken. De *w* (*b*) is hier wel niet anders te verklaren dan als wisselklank met *r* of desnoods *g*, vgl. § 21. Wellicht kan hier bijgebracht worden *wuba* (bosch), Tag. *gubat*, Bat. *rubat*, dewijl de *g* en *r* in talen, waar men ze verwachten kan, optreden.

Ook het Sumb. en het Sawu. vertoonen in den regel in het boven behandelde geval geen consonant.

§ 21. Het in § 20 genoemde *wuba* laat zich evenwel ook anders verklaren. Eene Jav. *w*, Mal. *b* toch kan afwisselen met *s*, *tj*, *r*, *g* en *l*. Wel zal het zeldzaam voorkomen, dat, gelijk in de equivalenten van *wuba*, de vormen in verschillende talen meerdere consonanten vertoonen, mogelijk is dit evenwel toch. Een voorbeeld levert Jav. *wéngis*, Mal. *béngis*, Pamp. *bangis*, Daj. *bangi-bangis*, doch ook *rangi-rangis* of *rarangis*, Bim. *nggange*, waarin de afwisseling der consonanten niet met waarschijnlijkheid tot de in § 20 besprokene kan worden gebracht.

Nog is het volgende op te merken: uit de in § 20 genoemde vormen *awi*; *tebe* blijkt, dat de *w* niet steeds het oorspronkelijkst behoeft te zijn, verder kunnen de consonanten, welke met *w* afwisselen, ook onderling afwisselen (de *l* en *g* wat het Bim. ten minste betreft, voor zooverre de eerste voor *r* staat), het zal derhalve niet altijd uit te maken zijn, welke consonant als de oorspronkelijke moet beschouwd worden.

S voor *w* is uit de zustertalen bekend in vormen als Jav. *satang* naast *watang*, Mal. *batang*; *saréng* naast *baréng*, Mak. *sare* naast Bug. *wárre* enz. Zekere voorbeelden in het Bim. zijn voor aan het woord: *sera* (vlakte), Manggar. *beya*; *sera* (kakken), Mal. *berak*; en in het woord: *kabusu* (kruin van het hoofd), Mal. *ubun-ubun*, Mak. *ubung* en *buwung*, Bat. *ambubu*. In *sae* (oudere broeder), vergeleken met Sumba *aya*, Sawu. *aa*, houd ik de *s* ontstaan uit een in de oostelijke talen veelvuldig voorkomend voorvoogsel *u* of *w* ontstaan (bijv. Sikka. *wue*, oudere broeder, *wari*, jongere broeder). Het Manggar. heeft *kae*, ik vermoed dat de *k* hier voor *g* staat, als in Moa. *gári*, Sikka. *wari*. Zeer waarschijnlijk beantwoordt *asa* (mond), aan Mlg. *wawa*, Mak. *bawa* met wegwerping van de eerste *w* (vgl. § 28) en *lósa* (uitgaan), aan Bat. *ruwar*, Daj. *halua* (idem), Mal. *luwar* (buiten).

Tj voor *w* is vooral bekend uit het Sund. In het Bim. is niet uit te maken in hoeverre eene *ti* in plaats van *w* uit *s* is ontstaan; voorb. zijn: *tjoni* (prijs), vgl. Kolo. *woli*, Bim. *weli* (koopen), vgl. Daj. *bili*, koopen en prijs, Sumbawa. *béli* (koopen en prijs), Sumba. *wili*, Sikka. *weling* (prijs), voor het wegwerpen van de *l* vgl. § 28: *tjowa* (liegen), Bal. *bobab*; *tjila* (hakmes), Sawu. *wela*, Sumba. *kabela*; *mantjoro* (verkouden), vgl. Bug. *wold* of *holod* (snot), *holokáng* (verkouden). Wellicht ook *tjili* (verbergen), zie onder § 16. Nog is op te merken *ntjore* dat eene der betekenissen van Mal. *ramei* heeft, nam: met zijn velen, en Sanggar. *bore* (in de woordenlijst van Zollinger bij *pesta* en bij *rame*), zie ook beneden onder *g* voor *w*. Minder zeker is *otjo* (lossen) = Daj. *téwus*, Solor. *téwu*, Mal. *tébus*, wegens het ontbreken van de aanvangsconsonant.

R voor *w* wordt o. a. aangetroffen in Mal. *rantang*, Tumpak. *wantang* (mand), Bug. *reti* (geel koper), Bulu. *witu*, Bol. Mong. *bitu* (koper); Bug. *ritja* (nat), naast *pitja* en *wasa*, Daj. *bisa*, Bim. *mhétja*, Mal. *basah*. Voorb. in het Bim. zijn, zoo de consonant in het begin van het woord staat: *riti* (geel koper),

Bug. *reti*, Bul. *witu*; *ringi* (kapok), Sawu. *wungu*; (*sa*)*rere* (bevoelen), naast *bere* (aanraken), vergelijk voorts: *sareè* (Mal. *biyar*) met *mbeî* (geven), Mal. *biyar* schijnt mij eene omzetting te zijn van *bëri*, dat ook als *biyar* gebezigd kan worden. Op deze wijze zijn dan ook te verklaren Sumbawa. *beyang*, dat, zoowel voor het Mal. *bëri* als *biyar* gebezigd wordt en Mak. *pabeyang* (toestaan), vgl. voor de *ng* § 20. Wellicht is de *h* in Jav. *weh* ook uit den omgezette vorm te verklaren.

Minder zeker zijn *reè*, gelijk (ook in beteekenis) *wudu*, vgl. Mal. *butuh* en *sarentje* (haten), gelijk Mal. *bëntji* (mij is geen vorm van het woord met *w* bekend).

De *r* wordt na een neusklank tot *d*, wanneer dus een voorgevoegde neusklank later weder uitvalt, blijft de *d* als beginletter. Zoo is te verklaren *daru* (houtskool), Bul. *wuring*, Daj. *buring*, Sikka *warang*; omtrent de vocalen vgl. § 7, alsook Mao. *wharo*. Waarschijnlijk is *dei* (in *dei sare*) hetzelfde woord als Jav. *winh*, Daj. *binji*, waarmede het ook in beteekenis overeenstemt.

Voorbeelden van *r* voor *w* in een woord zijn waarschijnlijk (het ontbreken der eindeconsonanten veroorzaakt wederom onzekerheid): *ura* (veranderen), Jav. *owah*, Mal. *obah*, Bat. *uba*; *ári* in *ári-ári kai-na* (ten slotte), Jav. *wis*, Mal. *habis*; *kawiri* (pap), Mal. *bubur* (zoo ten minste de *b* uit *w* is ontstaan). Men vergelijkt ook *riru* (wolk), met Jav. *riwut* of *ribut* in de beteekenis van: betrokken, Bal. *liwut* of *hibut*, pikdonker en Lamp. *hariyuk* (wolk, regenwolk), (¹).

G voor *w* als in Sund. *gös*, Jav. *wis*; Bat. *qara*, Bug. *vara*, Mal. *bara*; enz. wordt aangetroffen in het bovengenoemde *nggange* (kwaadaardig), mogelijk in *sanggili* (zich verbergen), vgl. boven *tjili* en waarschijnlijk *ngemo*, Kôlo. *nggembô* (vliegen), zie beneden. Voorts vergelijkt men *nggári*, dat verscheiden, druk, bloeiend, betekent, dus gedeeltelijk de beteekenissen van het Mal. *ramei* heeft met het bovengenoemde *ntjore* voor *bore*. Beide woorden kunnen oorspronkelijk één zijn, indien zoowel de *b* (*ntj*), als de *g* of *ngg* uit *w* ontstaan zijn en de vocalen *u—u* of de varianten *i—u* of *u—i* waren, vgl. § 7. In het Bat. treft men in de beteekenis van Bim. *nggari* aan *ribur*, in het Mak. *suwarà*, in het Bug. *rowá*, de identiteit dezer woorden is niet te bewijzen; voor de vocalen zie § 7, en voor de verwisseling van *r* en *s* beneden § 22. De *b* van het Bat. woord is dus uit *w* ontstaan, het Bim. *ntjore* zoowel als *nggári* laten zich dus door omzetting van *ribur* verklaren. Naast *nggári* komt *nggasa* voor; voor de *s*, vgl. het Mak. *suwarà* en voor de *a—a* voor *u—u* (*u—i*) § 11.

L voor *w* als in Jav. *lintang* tegenover Mal. *bintang*, Bug. *witoëng* wordt aangetroffen in *kaleti* (kemiri), Sumba. *kawilu*, Bug. *kaweli* en in *lela* (blad, vel), Sumba. *wëla*. Wellicht is met *lawili* (borst), Bul. *wérwér* en met *loko* (buik), Jav. *wéteng* te vergelijken, vgl. § 10 en § 28.

Eene *w* vertoont *wète* (uitspatten), naast *karete* (hesprenkelen), Mal. *rëljik*.

(¹) Het Lamp. heeft menigmaal *k* aan 't einde voor *t* of *p*, bijv. *kutik* = Mal. *kulit*; *langik* = Mal. *langit*; *ikok* = Mal. *ikat*, Jav. *iket*; *huwok* = Sund. *huit*; *paguk* Mal. *pagut*; *hurik* = Jav. *urip*, Mal. *hidup*; *hatok* = Sund. *hatöp*, Mal. *atap*; *génuk* = Mal. *genap*; *angkuk* = Mal. *angkup*.

Woha (midden), beantwoordt denkelijk aan Sawu. (*te*)*lora* (idem), *Sikka. lorang* (middelste van drie); *woro* (land der afgestorvenen) aan Sawu. *liru*, Sumba. *londung* (hemelrijk). Ook *wombo* (ruimte onder het huis), zou aan *Sikka. lewwung* (*lewung*) kunnen beantwoorden; wellicht is *weki* (lichaam), Sumb. *wiki* (zelf), *Sikka. wiing* (zich), gelijk te stellen met O. Jav. Bal. *siki* (individu). Men vergelijke voor de beteekenis Sawu. *ngiu*, hulptelwoord in den zin van het Mal. *ekor* (en in die beteekenis ook in het Sumbaasch gebruikelijk), en: lichaam, zelf ⁽¹⁾. Evenwel versterken het Manggar. *wéki* en het Solor. *wékin* dit vermoeden niet, al is het niet onmogelijk dat de nadruk bij *siki*, dat toch wel uit *si* + *ki* is ontstaan, oorspronkelijk op de laatste lettergreep viel, en daaruit de vormen met de *pépé* in de eerste lettergreep zijn voorgekomen.

Bembe, in beteekenis gelijk Mal. *katjubung*. Daj. *kasubung*, zou daar ook vormelijk aan kunnen beantwoorden, vgl. § 8, en § 26; *benta* (aanstooten), aan *rempa* = *rumpa*, vgl. § 26.

Met groote waarschijnlijkheid kan *ntjubu* (in- of onderkruipen), gelijkgesteld worden aan Jav. Mal. *susup* of wel aan Bat. *suruk* ⁽²⁾. Voorts *kowo* (milt), ⁽³⁾ met Mal. *kura* (vgl. § 10); *wobo* (schuim), met Jav. *wuruh*, vgl. Mal. *buwih*; *kobo* (ledig), met Mal. *kosong*; *mbobo* (koken), Sumba. *kawurak*, vgl. Lamp. *runggak* (vgl. § 22). In al deze woorden kan de *w* (*b*) zich na wegwerping van eene consonant tusschen de beide vocalen, *u* of *o* ontwikkeld hebben, vergelijk evenwel het in de vorige § bij *kawubu* gezegde; na eene andere vocaal zijn mij evenwel geen andere voorbeelden dan de in § 20 gegevene, bekend. Ten slotte vergelijke men *dambe* (kind), met Jav. *lare*; Kolo. *ngembo* (vliegen), wat in het Bim. tot *ngemo* wordt, met Sumba. *wurung*, vgl. Mal. *burung*, (vgl. voor de vocalen § 8). Een zeker voorbeeld van een dergelyken overgang levert Jav. *sumbi* (weverskam), vergeleken met *suri* (kam), daargelaten dat dit woord tot de in § 20 behandelde, behoort. Vgl. ook Bal. *pénjambung* (scheide), met *sarung* in vele verwante talen.

§ 22. De in § 21 besproken consonanten kunnen ook onderling afwisselen (de *g* en *l* wel alleen door de *r* heen, terwijl de *tj* meestal voor *s* staat). De meest voorkomende dezer afwisselingen zijn reeds in § 15, 16 en 18 besproken, hier zullen de meer sporadisch voorkomende genoemd worden.

Eene *r* tegenover eene *s* elders vertoonen: *rasa* (betelpruim), Mal. *sépah*;

(¹) Volgens de Roo van Alderwerelt betekent *ngiu* in het Sumbaasch, staart. Dit kan zeer wel de oorspronkelijke beteekenis zijn, het gewone woord voor staart is *kiku*, d. i. blijkens de verwante talen *iku* met het prefix *k(a)*. Meermalen valt, zoowel in het Sawu, als in het Sumba, eene *k* uit, (voorbeelden uit de laatste taal zijn: *lai*, 't Mal. *laki*; *pani* (vleermuis), Mak. *panjiki* enz. Een neenvorm *tu* is dus zeer wel denkbaar. De neusklink kan evenals bij de Bim. hulptelwoorden verklaard worden, vgl. § 196.

(²) Mogelijk zijn ook *susup* en *suruk* oorspronkelijk een of althans variaties van denzelfden wortel (over de verwisseling van *s* en *r* zie beneden). Als overgangsvormen tusschen * *sup* en * *ruk* kunnen beschouwd worden * *suk* en * *rup*, men vergelijke nu Jav. Mal. *susup*, Mal. *sisip*, Jav. Bal. *surup*, Mal. *susuk* (ook het Jav. woord), *tjutjuk*; *masuk* en het Bat. *suruk*, welke alle het denkbeeld van ingaan, insteken enz. bevatten. Mogelijk behoort hier ook toe Bim. *suwu* (wonde), vgl. Mal. *tusuk* en voor de beteekenis Fidji. *kadulu*, (gewond), met Bis. *duhit* (snijdend indringen).

(³) De in het wdb. opgegeven beteekenis van »nieren« is verkeerd.

rötjo (schillen), Mak. *soso*, Manggar. *tjoljo*, Sumba. *sisi*; *rundu* (schuiven), Jav. *surung* Mal. *surong* met ingevoegden neusklank, vgl. Bim. *dundu* (duwen); *rusu* (insteken), Mal. *susuk*, vgl. ook Bim. *tjilji*; *mbara* (verrot), Jav. Bal. *basah*; *kera* (langs iets strijken). Bug. *gesa*: *puru* (punt), naast *putju*: *piri* (wrang), kan aan het Jav. *sépét* beantwoorden (met omzetting).

Daarentegen schijnt *saki* (onbegaanbaar door vuilnis, onkruid), te beantwoorden aan Bul. *raki*, Sawu. *rai* (vuil), vergelijk ook *kèse* in betekenis = Mal. *sendiri* met *kiđi*, Kòlo. *horu* in betekenis = Mal. *diri*.

Als ontstaan door verwisseling van *s* en *g*, als in Jav. *sarém* tegenover Mal. *garam*, is wel te beschouwen de vorm *tjira* = Jav. *tégérang*. Onzeker is de waarde van de *k* in *wòke* (navel), vergelijkt men Manggar. *putis* (voor de *s* vgl. § 154 Aanm. II), Bol. Mong. *putod*, dan zou de *k* voor de *t* kunnen staan (zie beneden), doch ook zou *k* uit *g* ontstaan kunnen zijn, vgl. § 12.

S (*y*) voor eene *l* elders, wordt aangetroffen in: *sewi* (overschot), *ntjewi* (meer), Jav. *téwih*, Mal. *tébih*; *sò* (inhám), Mal. *télok*, Bént. *luk*; *kantjowa* (kuil), Mak. *kalobang*: *tjompo* (modder), Mal. *lumpur*; Kòlo. *soki* (rivier), Sumba. *luku*; *ntjai* (weg), Sawu. *(ke)lai*: *ntjao* (strijden), Jav. Mal. *lawan*, vgl. Bim. *ao* en *lewa*; mogelijk is *tjaba* (*laf*) = Mak. *laba*, de *tj* zou hier echter ook voor *t* kunnen staan (zie § 23). Van *ntjera* (goedkoop), tegenover Mal. *murah* kan eene zelfde verklaring gegeven worden als van den vorm *dadju* tegenover *mayus* in § 13. *S* (*y*) voor *l* in een woord komt voor in *wontja* (soort mand), Sumba. *bola*; *antju* (bovenarm), Rotti. *alu*; denkelijk ook in *wantju* (zeer), vergeleken met Sumba. *kawalu* (hevig).

Daarentegen schijnt *lili* (indempelen), aan Daj. *sulop*, Sanggar. *sulok*, vgl. Mal. *tjélup*, te beantwoorden. Ook in de verwante talen komt *s* (*y*) voor *l* sporadisch voor; daargelaten vormen als Bug. *asso* (dag), tegenover Mak. *allo*, heeft het Mak. *tjipurú* (hongerig), tegenover Bug. *tupú*, Mal. *lapar*: over Mal. *sabut* = Daj. *bulut*, vgl. § 15.

R tegenover eene *g* elders wordt aangetroffen in *rawi* (werken), *ndawi* (maken), Jav. *gawe*: *nòro* (slok), Sund. *tégu*: *karinggo* (soort tor), Mak. *genggong*: Aruna (ananas), schijnt aan Nias. *gôna*, Sund. *ganás*, te beantwoorden (vgl. § 5). Zekere voorbeelden van *g* voor *r* zijn mij niet bekend, naast *doro* (berg), komt *donggo* voor; is *angga* (goederen), gelijk te stellen met Mal. *barang*, Bug. *warang* (vgl. § 28)?, *kanggâma* (werken), met Sumba. *parama*? Ook de verhouding tusschen Bim. *sori* (rivier) en Kòlo. *sòki*, Sumba. *luku*, Sawu. *loko* is niet duidelijk, wellicht staat de *k* overal voor *g*.

§ 23. Minder voorkomende klankafwisselingen komen nog voor tusschen:

k en *tj*, bijv. *kala* (rood), Bug. *tjallá*; *mbéko* (krom), naast *mbentjo*; *putji-anqgi* = Mal. *puki-andjing*; *tjaba* (*laf*), Mal. *taraw* (zie echter § 22). Vlg. ook *ngampo* (vermengen), met *tjampo* (vermengd), Mal. *tjampur*.

G en *dj*; bijv. *putji-anqgi* = Mal. *puki-andjing*; *giri* (scheel), Mal. *djuling*; *djimba* (schaap), Mak. *gimbali*; *udja* (ook), Jav. *uga*.

G en *b*, bijv. *garo* (krabben), en *baro* (naar zich toe krabben); Bim. *buntu* met Kôlo. *guntu*; *bumbu-djanga* (enkel) = *bunggu-djanga*.

T met *s* of *tj*, bijv. *meti* (schorpion). Sumba. *tamist*: *karète* (besprenkelen), Mal. *rétjik* (spatten), Mak. *rattji* en *bassi*, vgl. Bim. *wète*: *putu* (omwikkelen, bundel), Sumba. *kawusu(k)*: *nòto* (pikken), Mak. *tottó*, Jav. *nutjuk*; *kente* (gespannen), Bug. *gåttång*, Mal. *kéntjang*: *panta* (inslaan, indrijven), Mal. *pantjang*: *beti* (meetlijn), Mak. *bassi*; daarentegen *wisi* (kuil), Mal. *bétis*; *kaljiri* (koel), Sund. *tiris*.

- § 24. Niet zelden worden de neusklanken onderling verwisseld; voorb. *ngádi* (nacht), Mal. *malam*; *ngáha* (eten), Mal. *makan*: *ngao* (kat), Nias. *mao*, Mal. *mau* in *harimau*, vgl. Mak. *meyong*; *ngoda* (jong), Sund. *ngora*, Sumba. *mëngura*, Sawu *ngaru*, Mal. *mudah*: *medi* (spinuen), Jav. *ngantih*; *mehe* (hoesten), Jav. *ngékes*; vgl. ook *mepe* (slinken), met Jav. *këmpes* en *mòke* (in iets zien), met Sumba. *kòki*; *kimi* (handvol, vuist), Jav. *gégém*, Mal. *gënggam*, Mak. *gënggang* (het kan evenwel ook aan het Bal. *gémél*, beantwoorden), *ngowa* (mededeelen), Kôlo. *hanuwa*: *kango* (omroeren), naast *kantjo*, Mal. *kaljau*: *mabu* (vallen), Sumba. *nabu*, Sawu. *nawu*; *maladi* (voor * *naladi* uit * *latadi*, (brandnetel), Bug. *latång*, Jav. *laténg*; *simi* (duiken voor * *sini* uit * *si/i*), Jav. *silém*, Mal. *sélam*; *mimi* (zinken), Kôlo. *molo*: *tjimi* naast *tjili* (verbergen); *nipi* (sijnwrijven), Mal. *mamipis*; *nò* (gong), Sumba. *mong*, Sikka. *mò*; *deni* (nabij), Kôlo. *kadempí*, Mak. *dampí*: *ranu* (kneden), Bug. *djámmu*.

Meermalen wordt *ngg* tot *ng*, *mb* tot *m* en *nd* tot *n*. Een aantal voorbeelden bevat § 154, Aanm. Voorts: *ngemo* (vliegen), Kôlo. *nggembo*; *ngamo* (pot), voor * *ngamo*, Mal. *gamoh*; *ntjanga* naast *ntjangga* met eenigszins gewijzigde beteekenis; *romo* (recht), naast *rombo*; *kananu* (denken), Sumba. *kénandi*.

- § 25. Ook de tenues *k*, *t* en *p* worden somwijlen met elkaar verwisseld. Voorb. *kara* (droog), Bat. *hora*, Bul. *péra*; *kaman* in *kaman-e* (vgl. § 6), Mal. *téman*; *kompo* (afsnijden), naast *dompo* (*d* voor *t* zie § 13); *kumpa* (naar iets grijpen), naast *dumpa*, vgl. ook: *kou* (recht), en Fidji. *donu*, Ibanag. *matunung*, vgl. § 2: *tambe* (aangrijpen), Mak. *kambe*; *tuta* (hoofd), Sumba. *katiku*, Sawu. *kátu*; *karòto* (strot), Mal. *karungkungan*; *duba* (kleeren wasschen), Jav. *kumbah*, vgl. § 15; *bento* (strik), Mak. *pengko*; *kili* (oprapen), Sumbawa. *pili* (oprapen en uitkiezen), Mal. *pilih*, vgl. ook: *tako* (stengel), met *tapu* (idem), Bal. *tapuk*; evenwel zou *tako* ook met het Sawu. *pago* vergeleken kunnen worden; *peyo* (boschhaau), Bal. *kiyuh*; *piða* (oogenblik), Mak. *kidá*, Mal. *kédjap*; *tiso* (mes), naast *piso*; *kapenta* (plank), Mal. *papan* (met ingevoegden neusklank en vgl. voor de vocalen Bug. *pepång*); ook *ndenta* (op eene rij), denkelijk voor * *ndempa*, Mak. *remba*; *pabelo* naast *tabelo*, Mak. *tau-belo*; *nepi* (matras), Sumba. *läti*.
- § 26. Meermalen komt in het Bim. in het woord een neusklank voor, waar die in de verwante talen gemist wordt, terwijl zich ook, ofschoon zeldzamer, het omgekeerde geval kan voordoen. Voorb. *rangki* (vlot), Mal. *rakit*; *ranggasasa*

uit het Mal. Skr. *raksasa*; *rongko* uit het Mal. Holl. *rokok*; *bunggu* (in *bunggu djanga*, enkel), Mal. *buku*; *bungka* naast *buka* (einde van de vasten); *kampa* (meenen), Mak. *kapang*; *hambu* (uitschudden), Jav. *kébut*; *hampu* (warm), Bal. *kébus*; *wonto* (uittrekken), Sumba. *butus*; *binti* (schalting), waarschijnlijk = Mal. *upéti*; *ndanda* (in rijen), Jav. *djajar*; *ndindi* (volgorde), Mak. *djidjiri*; *kapantja* (soort plant), Mal. *patjar*; *sintji* (berouw), Mal. *sésal*; *kantjo* (omroeren), Mal. *katjau*; *ngonjjo* (zuur), Jav. *kéltjut*; *lintji* (pit), Mak. *tiseré*.

Baka (wegjagen), Mak. *bongka*; *bate* (neergooien), Mal. *banting*; *ndidi* (volgorde), naast *ndindi*; *kóda* (vreezen), Mal. *gundah*; *medi* (spinnen), Jav. *ngantih*; *tópa* (klap), Mak. *tempa*; *ntjobé* (gekerfd), Mal. *sumbing*; *mbasi-mbasi* (fluit). Mal. *bangsi*; *tóro* (landpunt), Mal. *tandjung*; *turu* (wijzen), Mal. *tundjuk*.

§ 27. Enkele malen komt in het Bim. omzetting van vocalen voor, doch op verre na niet zoo veelvuldig als in het Sawusch. Voorbeelden zijn: *silu* (fluit), Mal. *suling*; *sunga* (wasem), Bent. *sangu*; *hentja* (spook), Mal. *hantu*; *kempa* = *kapu* (sluiten), Mak. *kapú*; *kongge* (mondorgel), Mak. *genggong*; *ida* (uitroep) = Mal. *aduh*; *ambi* naast *imba*, Bal. *imba*, Mal. *imbas*; *kalau* (ruim), Mal. *luwas*; *mbai* (kaaiman), Sumba. *wuya*, Mal. *buwaya* (vgl. § 9). Omtrent dit laatste woord is op te merken, dat de vocaal, welke oorspronkelijk geaccentueerd was, het accent behouden heeft. Het accent op de laatste lettergreep heeft ook *au* (trap), wat met *mbai* gemeen heeft, dat het tweelettergripig is en de vocalen niet door eene consonant gescheiden zijn. Zoo dit uit *ua* is ontstaan, dan zou Bent. Ponos. *tukar*, Mak. *tuká*, vergeleken kunnen worden, zie § 28.

In het zelsde geval verkeert ook *tjaú*; heeft ook hier klinkeromzetting plaats gehad, dan schijnt *tjaú* voor * *tjua* niet alleen in beteekenis, maar ook vormelijk aan Mal. Skr. *suka* te beantwoorden.

Meermalen komt omzetting van medeklinkers voor, vooral onder invloed van eene *l*, *r* of *s* (*ȝ*), (welke beide laatste klanken in het Bim. ook tot *h* kunnen geworden zijn), of ook wel door eene *f*, bijv.: *lingga* (kussen), Bal. *galéng*; *pela* (plat), Mak. *lépá*; *kóla* (kaal), Bol. Mong. *logat*, Tonsea. *logas*, vgl. Mal. *lokos*; *rinta* (schoppen), Mak. *tinrang*, Mal. *téndang*; *sarome* (glimlachen), Mak. *támuri*; *riha* = Mak. *taring*, vgl. § 19, *páhu* = Mal. Skr. *rupa*, vgl. § 19; *hi* (vleesch), Manggar. *iti*, Mak. *assi*, Mal. Bal. *isi*; *huku* (wrijven), Mal. *gosok*; *pahe* (op iets aanvliegen), Mal. *sémbar*; *kabantja* (bespotten, smaden), Jav. *tjampah*; *sada* (dingen), Mal. *tawar*; *fiko* (oor). Jav. *kuping*. *Nggáli* (schaarsch), zou met omzetting = het Bul. *lengka* kunnen zijn, het is evenwel niet onmogelijk, dat het woord aan Mal. *djarang*, Sumba. *djaráng*, beantwoordt. Mogelijk, doch minder zeker, leveren nog de volgende woorden voorbeelden van omzetting op: *loi* (geneesmiddel), vgl. *uli* (in de beteekenis van bast), Kolo. *kaluki* en vgl. voor de beteekenis Sumba. *tada ai*; *mpori* (gras), vgl. Mal. *rumput*; *reka* (roest), vgl. Mal. *karat*, vgl. § 10; *disa* (durven), vgl. Jav. *wantér* en *santér* en vgl. § 13, 21 en 26; *siwi* (vleien), vgl. Mal. *budjuk* (*s* voor *dj* zie § 18).

Voorbeelden van omzetting waarbij eene der lettergrepen niet met eene der

bovengenoemde consonanten aanvangt, zijn: *dempa*, voor * *tempa* = Mal. *pintal*; *pampindi* (aanplakken), vgl. Mal. *tampal* en Jav. *tempel*. *Mboto* is, naar ik meen, met omzetting hetzelfde woord als *tebe*, Mal. *tébal*, vgl. Mak. *tau tábála*, Bug. *tau tábá* (de menigte). Deze woorden eindigen oorspronkelijk nog op eene *l*, *nahi* (betel) = Jav. *kinang*, levert echter een voorbeeld op van omzetting zonder invloed van *l*, *r* of *s*. *Mbonggo* (uithoozen), naast *ngombo* is mij in de verwante talen niet bekend. Ook *dompo* (afsnijden), schijnt een omzetting te zijn van Mal. *potong*.

In talen die eene consonant aan het einde dulden, kunnen ook de aanvangs- en slotconsonant der laatste lettergreep van plaats verwisselen, als bijv. in Bal. *pékul* (omhelzen), tegenover Mal. *péluk*. Ook in het Bim. zijn uit het tijdperk, dat de slotconsonanten nog niet verloren waren, voorbeelden van dergelijke omzetting bewaard gebleven, bijv. *matji* (zoet), uit * *masin*, Mal. *manis*; *beni* (niezen), uit * *benis*, Mal. *bërsin*; *pohu* (omhelzen), Bal. *pékul*, Mal. *péluk*; *uli* (met een hefboom oplichten), uit * *ulik*, Mal. *ungkil*, (*sang*)*gobo* (voorover liggen), Jav. *kuréb*. Mogelijk beantwoordt *bora* (voornaam) aan Sumba. *bokul* (zie voor de vocalen § 7, en *r* voor *l* § 16).

§ 28. Medeklinkers aan het begin van een woord of lettergreep worden somwijlen afgeworpen, het meest heeft dit plaats met *k*, *t*, *l*, *r*, doch ook met andere. Het spoorloos verdwijnen der slotconsonanten maakt echter in dit geval de vergelijking met andere talen dikwijls zeer onzeker. Voorbeelden zijn:

k. *adi* (bijten), Sumba. Fidji. *kati*; *èda* (zien), Tag. Bis. *kita*, Sumbawa. *gita*, Kolo. *hèta*; *ita* (voornw.) Mal. *kita*; (*sam*)*bii* (geleding), Mal. *buku*; *wòo* (hals), Sanggar. *woko*; *heè* (opgraven), Mak. *kekesé*; *lii* (weeken), Daj. *lukum*; vgl. ook *aú* (trap), met Mak. *tuká*, zie § 27 en *tjaú* met Mal. Skr. *suka*, vgl. § 27.

t. *ai* (touw), Mal. *tali*; *òtjo* (lossen), Mal. *tébus*, vgl. § 21, *ura* (inschenken), Bul. *tuwas*, vgl. § 7, *aú* (trap), Mak. *tuká*, vgl. § 27, *mè* (zwart), Sumba. *meting*, vgl. § 8; *riu* (vlak), Kolo. (*ka*)*ratu*, Mal. *datar*, vgl. § 7, (*kan*)*tee* (zeker, vast), Mal. *tétap*; *noi* (clitoris), Sumba. *ngéti*.

d. *angi* (makker), en *inga* (helpen), naast *dinga* (makker), Mal. *déngan*; *isu* (het hoofd wasschen), naast *ndeu* (baden), vgl. § 20; *ndai*, uit *ndadi*, vgl. § 114. Aanm.; *ndai* uit *ndidi* zie § 7; *saruwe* (helst), naast *sarunde*.

p. b. *òle* (uitwringen), naast *pôle*, Mal. *pulas*; *karaò* (bros); Mal. *rapuh*. Vgl. ook *maù* (mak), met Sawu. *mabo*, Sumba. *mopu*; *oru* (emmer), naast *boru*, vgl. *bui*.

tj. *òke* (verstikken), Mal. *tjékek*.

dj. *ála* (net), naast *djála*; *bae* (in: *da bae*, niet goed), Mal. *badjik*, vgl. ook *moù* (afvallen), met Sumba. *mundju*.

l. Van wegwerping der *l* als beginletter is mij slechts één voorbeeld bekend: *ao* (tegenover, weerstand bieden), Jav. Mal. *lawan*, vgl. § 10 en *ntjao* § 22.

Dikwijls echter wordt *t* in het woord weggeworpen: *ai* (touw), Mal. *tali*; *bae* (zijde), Mak. *bâle*, Bug. *wali*; *bae* (vijand), Mak. Bug. *bali*; *mbia* (stuk), Sumbawa *bëla*, idem, vgl. Mal. *bëlah*: *dei* (diep, binnen), Mal. *dalam*, vgl. § 8; *kamo* (sprinkhaan), Sumba. *kabalang*, Jav. *walang* vgl. § 10; *kinggi* (pink), Mal. *kalingking*; *koi* naast *kodi* (kittelen), Jav. *gëli*; *tjøi* (prijs) naast *weli*, vgl. § 21; *sôo* (smelten), Mak. *solong*; *wii* (nederliggen, verlaten), Sumbawa. *bilin* (verlaten).

r (buiten het in § 20 genoemde geval). *iha* (bedorven), Jav. *rusak* en *risak*; *iwa* (op den schoot houden), Mal. *riba*; *tijo* (kijken), naast het oudere *tiro*; *buwi* (begieten), Sawu. *buwi*, Sumba. *buri*; *doü* (in: *sa-doü-na*, oogeblikkelijk), Sumba. *kadiru*; *ei* (slaperig), Jav. Mal. *arip*; *kangge* (vinger), Sumbawa. *garangit*; *piyu* (strijken), Mak. *purusu*; *poo* (uitgeholde bamboe), Lamp. *paruh*; *tjiya* (stevig), Manggar. *tjira(ng)*; *siya* (zout), Bat. *sira*; *wau* (soort boom), Jav. *waru*.

s. *ampe* (over iets hangen), Mal. *sampei*; *ilo* (fakkeltje), Mal. *suluh*, Mak. *sulo*; *sii* (schelp), Sumba. Bul. *susu*.

w. *ani* (bij) Sikka. *wane*, Mak. *bani*; *awa* (beneden), Mal. *bawah*: *iri* (haren op de rijst), *kere* = *k(a)* + * *ere* (lichaamshaar) naast *wuru* (pubes), Sumba. *wulu*, Mal. *bulu*; *isi* (korrel), Mal. *bidji*, zie voorts § 17. *Wuwa* (vrucht), Mal. *buwah*; *ua* (pinang, oorspronkelijk één met *wuwa*, vgl. Mak. *rappo*), en *wua* (geladen), Daj. *buwat*, Mal. *muwat*, leveren een voorbeeld, hoe de wegwerping van eene consonant kan dienen tot onderscheiding der verschillende woorden.

Ng, ng en n. *anga* (gappen), Mal. *nganga*; *dei* = Jav. *winih*, vgl. § 21: *epu* (aardbeving), Kôlo. *nopu*; *mòo* (zacht), Mak. *mòmorò*; *panaa* (kauwen), Sumba. *ménjama*. Vgl. ook *neyo* (licht, niet zwaar) met Sumba. *(sa)limu*.

§ 29. Voorbeelden van Kramavormen, daargelaten zulke vormen als *iha*, overeenkomende met *risak* tegenover *rusak*, zijn: Kôlo. *panganta* (naam), = Bim. *ngára*, O. J. *ngaran*; Bim. *wunta* (bloem), Bul. *wuruk*, (bloesem). Ook *wati* (niet) houd ik voor een kramavorm, vgl. § 266.

§ 30. Het klankstelsel van het dialect van Kôlo komt in het algemeen met dat van het zuivere Bim. overeen. De voornaamste punten van verschil zijn de volgende: Eene oorspronkelijke pèpèt wordt in de voorlaatste lettergreep door eene *o*, in de laatste door eene *u* vervangen; bijv. *ösa* (één), Bim. *itja*, Mal. *ësa*; *koi* (scheren), Bug. *kárrí* (schapen); *hampola* (volwassen), Bim. *sampela*; *kadalú* (diep), Bim. *dei*, Mal. *dalam*, vgl. Jav. *dalém*; *woli* (koopen), Bim. *weli*, Mal. *bëli*; *onu* (zes), Bim. *ini*, Jav. *ëném*; *londú* (duister), Bim. *rindi*, Tons. *dëndëm* (donker), Bul. *rëmdëm* (zwart). Derhalve zal *horu* (staan), wel hetzelfde woord zijn als Bim. *kidi*.

Eene *a* voor *u* wordt niet tot *o*, maar tot *e*: *keu* = *k(a)* + * *eu* (bamboe), = Bim. *öö*; *kadeu* (ver) = Bim. *dòo*.

De *f* ontbreekt, dus *api* (vuur), voor Bim. *afî*; *kapu* (kalk), van Bim. *afu*; *pâre* (rijst), voor Bim. *fâre*.

De *t* wordt niet tot *d*, bijv. *tolu* (ei), Bim. *dolu*; *towu* (suikerriet), Bim. *dobu*; *mate* (sterven), Bim. *made*; *mata* (oog), Bim. *mada*; *mbuta* (blind), Bim. *mbuda*.

De *l* pleegt niet in *r* over te gaan, bijv. *âlu* (acht), Bim. *wâru*; *mpulu* (tiental), Bim. *mpuru*; *lima* (vijf), Bim. *rima*; *alu* (stamper), Bim. *aru*; *gâli* (graven), Bim. *ngâri*. Ook in andere opzichten ondergaat de *l* niet zoo vele veranderingen, bijv. *kalupa* (vergeten), Bim. *nèfa*; *molu* (zinken), Bim. *mimi*; *kaðalu* (diep), Bim. *dei*.

De *s* wordt meermalen tot *h*, dan in het Bim. bijv. *ha* (één) als in *ha-kâli* (éénmaal), Bim. *sa*, *sa-kâli*; *hangadji* (vorst), Bim. *sangadji*; *hamata* (indachtig zijn), Bim. *samada*; *hampôla* (volwassen), Bim. *sampela*.

TWEEDE DEEL.

OVER DE AFGELEIDE WOORDEN EN DE HULPWOORDEN.

- § 31. Men kan de woorden verdeelen in stamwoorden en afgeleide woorden. Als stamwoorden zijn te beschouwen die woorden, welke in den tegenwoordigen toestand der taal, naar de in de taal geldende regels, niet tot een eenvoudiger vorm kunnen teruggebracht worden. Als zoodanig zijn dus niet alleen te beschouwen woorden als: *ana*, kind; *langi*, hemel; maar ook een woord als *pabule*, draagstoel, al leert ook eene vergelijking met het Bug. *uleráng* enz., dat het woord een prefix *pa* bevat, aangezien de taal thans geen levend prefix *pa* meer kent. Onder afgeleide woorden versta men die, welke uit een ander gevormd zijn, door die middelen, welke nog heden daartoe in gebruik zijn. Buitendien kunnen uit de stamwoorden, nieuwe woorden gevormd of hunne beteekenis gewijzigd worden door reduplicatie en samenstelling (¹), waarover later zal gesproken worden (vgl. § 155 vlg. en § 173 vlg.).
- § 32. In vergelijking met de verwante talen, zijn de middelen om afgeleide woorden te vormen, in het Bim. zeer gering in getal. Van de in de Mal. Pol. talen voorkomende meest verspreide prefixen, vindt men in het Bim. slechts een paar, van de bekende affixen geen enkel, terug. Zeker is het evenwel, dat de taal, ten minste wat die prefixen betreft, vroeger rijker moet geweest zijn; een aantal daarvan leeft nog in verbinding met bepaalde woordstammen voort, op zichzelf echter als doode elementen, zonder het vermogen om nieuwe afleidingen te maken; terwijl ook hunne beteekenis, in verband met een woord, dikwijls geheel of gedeeltelijk verloren is gegaan. Over de voornaamste dezer doode prefixen zal later (§ 149 vlg.) gesproken worden. Van elders voorkomende affixen is daarentegen nauwelijks eenig spoor overgebleven, vgl. § 154, Aann. II. Dat het Bim. ze eenmaal bezeten heeft, volgt reeds daaruit dat reeds voor de scheiding der verschillende Mal. Pol. stammen, de nu nog meest verspreide affixen reeds in de grondtaal aanwezig moeten geweest zijn, zooals blijkt uit de talrijke overblijfselen daarvan in de talen van Polynesië, enz.

(¹) Om verwarring te voorkomen zal er hier steeds onderscheid gemaakt worden tusschen samenstelling en afleiding, al is het laatste ook eigenlijk slechts eene bijzondere soort van het eerste.

Het Bim. dan bezit heden slechts de prefixen *ka* en *ma*, terwijl het prefix *sa*, in ééne beteekenis, gedeeltelijk ook nog levende kracht bezit.

Behalve deze prefixen bezit het Bim. nog enkele woordjes, welke oorspronkelijk eene zelfstandige beteekenis hadden en dienden tot omschrijving van hetgeen door de verloren gegane prefixen of affixen werd uitgedrukt, maar langzamerhand hunne zelfstandige beteekenis verloren hebben, en dus nu slechts als hulpwoorden te beschouwen zijn. Zoodanig zijn: *raa* of *ra*, *waū* en *ndai* (ook *ndei*, *nde*, *ndi* of *neē*). Van deze woorden is *raa* op het punt van in een prefix over te gaan; in mindere mate is dit ook met *waū* het geval, terwijl *ndai*, enz. steeds een afzonderlijk woord blijft. Dewijl deze woorden dezelfde functie vervullen als de prefixen en affixen, zullen zij tegelijk met deze behandeld worden. Ook kent het Bim. eene samenstelling van een verbalen stam met de praeposities *kai* en *labo*; welke soms zoo nauw is, dat *kai* en *labo*, geheel als affixen te beschouwen zijn, evenals bijv. in het Mal. *kan*, in: *mëlarikan*; in andere gevallen evenwel zeer los en scheidbaar is. Eenigszins anders is de samenstelling van een verbale stam met *weya*, aangezien dit als afzonderlijk woord in de taal niet voorkomt, en dus eene scheiding, als bij bovengenoemde praeposities, niet mogelijk is; doch is de verbinding niet zoo eng, dat *weya* geheel als een affix kan beschouwd worden.

Aanm. Men zou hier nog bij kunnen rekenen: *angi*, waarmede het Bim. reciproque werkwoorden vormt, doch, hoewel het een dood woord is, wordt het nooit met het werkwoord tot één woord verbonden, er kan dus gevoegelijk later bij de behandeling der verba over gesproken worden.

§ 33. De woordsoorten zullen later afzonderlijk besproken worden; hier is alleen dit op te merken: dat, met uitzondering der voornaamwoorden en enkele bijwoorden, voegwoorden en voorzetels, elk stamwoord als een substantief te beschouwen is. Een verbale stam, als bijv. *lao*, (gaan), kan, wel is waar, in bepaalde omstandigheden wel eens dienst doen voor een finiet werkwoord, maar het is dan uit den tegenwoordigen toestand der taal nog te bewijzen, dat in dit geval *lao*, ter verkorting of uit gemakzucht, in plaats van een anderen vorm, gebezigd wordt; meestal evenwel kan een stamwoord, zonder meer, niet anders dan als substantief opgevat worden. Dergelijke verbale stammen, zijn hier en in het woordenboek steeds met den infinitief vertaald, waartegen in het Bim. nog minder bezwaar bestaat dan in andere talen, dewijl hier deze vorm ook werkelijk gebezigd wordt om onzen infinitiefs uit te drukken, vgl. § 248 vlg. Bijvoegelijke naamwoorden bezit het Bim. wat den vorm betreft, niet; hunne plaats wordt ingenomen door een bepaald soort van intransitieve werkwoorden. Zulk een stamwoord, bijv. *nae* (groot), is dus in de eerste plaats even goed een verbaal subst. als *lao*; dewijl echter *nae* ook voorkomt als verkorting van *manae*, welke vorm geheel de functie vervult van ons bijv. naamw. als attribuut gebezigd, zijn dergelijke woorden gemakshalve door een adjektief vertaald, gelijk dit boven met *nae* is geschied.

HET PREFIX *ka*.

§ 34. Door middel van het prefix *ka* worden woorden afgeleid met verbale beteekenis. Vormelijk is zulk een afgeleid woord, gelijk dat met een stamwoord het geval is, als een substantief te beschouwen, en kan dus door onzen infinitiefs weergegeven worden, (vgl. de vorige §).

In de eerste plaats dient *ka* tot vorming van causatieve werkwoorden.

Het grondwoord kan zijn: 1°. een werkwoord, met eene enkele uitzondering steeds van intransitieve beteekenis, waartoe, zoals gezegd is, ook de stamwoorden der adjektieven gerekend moeten worden: 2°. een substantief; 3°. een telwoord, of ook wel een enkele keer een woord, dat thans alleen als bijwoord of voorzetsel in gebruik is. Ook van eene samenstelling van twee woorden kan eene afleiding met *ka* gevormd worden.

I. *Kadòho*, doen zitten, iemand plaats doen nemen, van *dòho* zitten; *kadula*, doen terugkeeren, iets terugbezorgen, van *dula*, terugkeeren; *kaeli*, geluid doen geven, bijv. *kaeli genda*, de trom geluid doen geven, de trom roeren, van *eli*, geluid geven; *kakani-kani*, iemand aankleeden, van *kani-kani*, zich kleeden of iets aantrekken; *kakidi*, doen staan, v. d. iets oprichten, bijv. een gebouw, van *kidi*, staan; *kalosa*, doen uitgaan, bijv. iemand uit een land, naar buiten doen gaan, van daar: iets ergens doen uitgaan, iets ergens uitdoen, bijv. het wit uit een ei, iemand iets (bijv. de kleederen) uitdoen enz., van *lòsa*, uitgaan, naar buiten gaan; *kaluu*, doen binnengaan, binnen brengen, iets ergens indoen, van *luu*, ingaan, binnen gaan; *kamai*, doen komen, een bevel doen toekomen, van *mai*, komen; *kamori*, levend maken, van *mori*, leven; *kanika*, doen huwen, in het huwelijk verbinden, van *nika*, huwen; *kandadi*, doen ontstaan, doen worden, iets doen zijn, aanstellen tot, van *ndadi*, ontstaan, worden, iets zijn; *kandeu*, iemand baden, van *ndeu*, baden, zich baden; *kanggawo*, beschaduwen, van *nggawo*, in de schaduw zijn; (vgl. § 154); *karai*, snel doen gaan, bijv. een paard, van *rai*, snel gaan; *karongga*, doen aankomen, overbrengen, bijv. eene boodschap, van *rongga*, aankomen; *kawára*, doen zijn, aanwezig doen zijn, van *wâra*, zijn.

Kaambi, gereedmaken, van *ambi*, gereed; *kabou*, nieuw doen zijn, vernieuwen, bijv. een huis, van *bou*, nieuw; *kadòo*, ver doen zijn, met het wederkeerig voornaamwoord: zich verre houden van iets, *kaiha*, iets bederven, verwoesten, van *iha*, bedorven of bederven (intransitief); *kakubi*, fijn maken, van *kubi*, fijn; *kamami*, gaar maken, of *mami*, gaar; *kamapu*, lenig maken, van *mapu*, lenig; *kanae*, groot maken, v. d. *kanae ana*, een kind groothalen; *kanae eti*, zijne stem groot maken = verheffen, van *nae* groot; *kangontjo*, zuur doen zijn, v. d. *kangontjo pâhu*, het aangezicht zuur doen zijn, een zuur gezicht zetten, van *ngontjo*, zuur; *kantjuwu*, wonden, van *ntjuwu*, gewond; *kapana* warm maken, bijv. water, van *pana*, warm; *karaso*, schoonmaken, reinigen, van *raso*, rein; *kataho*, goed maken, verbeteren, herstellen, bijv. eene vervallen

omwalling, van *taho*, goed; *katenggo*, krachtig, sterk doen zijn, v. d. bekraftigen, bijv. een verdrag, van *tenggo*, krachtig, sterk; *katjampo*, vermengen en v. d. ook: in het huwelijk verbinden, van *tjampo*, vermengd; *katjiya*, vast doen zijn, bevestigen, bijv. eene overeenkomst, van *tjiya*, vast, stevig; *katjumpu* afgedaan doen zijn, afdoen, bijv. eene rechtszaak, van *tjumpu*, afgedaan, af.

Met het wederkeerig voornaamwoord beteekenen deze werkwoorden dikwijls zich houden als dat, wat het grondwoord aanduidt, bijv. *kabengke weki*, zich stijf maken = zich stijf houden, van *bengke*, stijf; *kahengge weki*, zich houden alsof men de koorts heeft, van *hengge*, koortsig zijn, de koorts hebben; *kamidi weki*, zich stil houden, van *midi*, stil zijn; *kamaru weki*, zich houden alsof men slaapt, van *maru*, slapen.

Van samenstellingen afgeleid, zijn: *kadawâra*, iets niet doen zijn, (7.6) van *da-wâra* uit *da*, niet, en *wâra*, zijn; *kaljuwa-tjuwa-lai*, elk afzonderlijk doen zijn (90.5) van *tjuwa-tjuwa-lai*, elk afzonderlijk, uit *tjuwa-tjuwa*, ieder, elk en *lai*, anders, afzonderlijk; *kasama-piri*, even vlak doen zijn (12.22), van *sama-piri*, uit *sama*, gelijkelijk en *piri*, vlak.

De enige mij bekende afleidingen van een transitief werkwoord zijn: *karinga*, van *ringa*, hooren, met de beteekenis van: iemand iets mededeelen en *kantau*, doen hebben, van *ntau*, hebben, bezitten; vgl. verder § 37. *Karinga* wordt geconstrueerd met den accusatief van den persoon, terwijl de zaak, welke medegedeeld wordt, door de praepositie *ba* (of *ba supu*) ingeleid wordt, bijv. *na-karinga-du wei-na ba supu wâra-na parenta ruma sangadji*, hij deelde zijne vrouw mede, dat er een bevel van den vorst was, (46.14) *na-lao karinga wâli-ra pande hadju ba waû-ra dula kali di uma-na*, hij ging den timmerman wederom mededeelen, dat de kali naar huis was gegaan, (54.18). Schijnbaar treft men somtijds eene constructie met twee directe objecten aan, bijv. *na-karinga-ku wei-n sa-buwa rupiya* (hij deelde zijne vrouw mede dat er één gulden was), (24.2) doch het is duidelijk dat deze constructie is ontstaan door het verwijgen van *wâra*, zijn, voorafgegaan door *ba*.

Aanm. Van *èda angi*, ontmoeten, lett. elkaar zien, wordt afgeleid *kaèda angi*, doen ontmoeten, ofschoon nu *angi* oorspronkelijk het direct object van *èda* moet geweest zijn, dient thans *èda* met *angi*, wat het begrip aangaat, als een samengesteld werkwoord beschouwd te worden, al is deze samenstelling dan ook niet vormelijk uitgedrukt, terwijl dit samengesteld werkwoord daarenboven intransitief is, dewijl de persoon, dien men ontmoet, door de praepositie *labo* moet ingeleid worden, vgl. § 216, zoodat dan ook *kaèda angi* als van een intransitief afgeleid, moet beschouwd worden. Gewoonlijk wordt evenwel het causativum van reciproque werkwoorden op dezelfde wijze als dat der transitieven omschreven.

II. *Kaada*, tot slaaf maken, van *ada*, slaaf; *karahi*, tot echtgenoot maken, huwen (van eene vrouw gezegd), van *rahi*, man, echtgenoot; *kawei*, tot echtgenoote maken, huwen (van een man gezegd) van *wei*, vrouw, echtgenoote.

III. *Kaduwa*, twee doen zijn, bijv. *kađuwa dosa*, de zonde twee doen zijn, eene dubbele zonde begaan (87.34) van *duwa*, twee; zoo ook van het samengestelde telwoord *duwa mbuwa*, *kađuwa-mbuwa*, bijv. *kaduwa-mbuwa rahi*, de

echtgenooten twee doen zijn, twee mannen hebben (88.8), *kasanaï*, op een dag doen zijn, van *sa-nai*, één dag; *kasela*, uitzonderen, van *selâ*, behalve, uitgezonderd; *kakèse*, alleen doen zijn, van *kèse* (meest *kèse-kèse*), alleen.

- § 35. In de tweede plaats vormt *ka* werkwoorden, welke beteekenen: beschouwen als, houden voor, ten opzichte van iemand of iets dat zeggen wat het grondwoord aanduidt. Deze functie van *ka* hangt, gelijk bekend is, nauw samen met de in de vorige § behandelde. Het grondwoord is hier meest een kwalificatief werkwo. of subst.

Kafaralu, als verplicht beschouwen van *faralu*, verplicht; *kanae* van *næ*, groot, kan ook beteekenen: als groot beschouwen, bijv. *kanae weki*, zich zelven als groot beschouwen, zich verheffen: *karingu*, als gek beschouwen, voor den gek houden, van *ringu*, gek: *kasama*, als gelijk beschouwen, gelijkstellen, van *sama*, gelijk; *katjowa*, als leugenachtig beschouwen, iemand voor een leugenaar houden, van *tjowa*, leugenachtig; *karuma*, als heer beschouwen, van *ruma*, heer: van *bela*, vriend, komt *kabela*, van daar: *kabela angi*, elkander als vriend beschouwen, met elkander bevriend zijn (wellicht beter te verklaren als: elkander tot vriend hebben, zie § 216).

Zelden of nooit worden zij afgeleid van andere verbale grondwoorden: alleen van *wâra*, zijn, kan het volgende voorbeeld aangehaald worden: *na-ka-dawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla*, hij (of men) doet niet zijn lichaam geschapen zijn door God, z. v. a. men ontkennt door God geschapen te zijn (8.14). Van het nu alleen als bijwoord gebezigde *kombi* (wellicht) wordt afgeleid *kakombi*, van iets wellicht zeggen, iets betwijfelen; op deze wijze kan ook verklaard worden: *kanahu*, zich iets toeigenen, lett. van iets zeggen: het is het mijne, van *nahu*, ik.

- § 36. Vervolgens wordt *ka* gebezigd om werkwoorden te maken van klanknabootsing of uitroepen.

Kangao, miauwen, van *ngao*, het geluid, dat een kat maakt (ook de kat zelve); *kambe*, blaten, zoals cene geit, van *mbe*, het geluid, dat eene geit (*mbee*) maakt.

Deze werkwoorden kunnen ook transitieve beteekenis hebben, bijv. van *dje*, een uitroep, waarmede men een buffel aandrijft, wordt afgeleid *kadje*, wat transitief gebezigd wordt in *kadje sâhe*, een buffel aandrijven door *dje* te roepen. Zoo ook *kahowe djâra*, een paard aandrijven, van *howe*. Op dezelfde wijze zijn gevormd: *kaiyo*, ja zeggen, van *iyo*, ja en *katjoû*, wie roepen, iemand vragen wie hij is, van *tjoû*, wie.

- Aanm. Er zal wel geen bezwaar bestaan, ook hier *ka* de beteekenis van maken, te geven, zoodat zulk een werkwoord eigenlijk beteekent: het geluid maken, dat door het grondwoord wordt voorgesteld. Het Bim. wijkt in de vorming van dergel. woorden, van de verwante talen af; het Bat. bijv. maakt van woorden, die een geluid te kennen geven, intransitieve werkwoorden door middel van het prefix *mar* of het infix *um*, transitieve met *mang* (bijv. *mandoda*, een hond met *doda* roepen), het Jav. verkiest meestal, tenzij het 't genoemde infix bezigt bij intransitieven den neusklink evenals bij transitieven (bijv. *njâpâ = katjou*), ook de talen die een causatief prefix kennen, maken deze werkwoorden op gelijke wijze, bijv. Mak. *anjaung* = Bim. *kangao*, door welke middelen aan het woord enkel een verbaal karakter wordt gegeven, zonder meer. Het

Bim. kent deze wijze, om een werkwoord te vormen, niet meer (vgl. § 154). het zou dus niet onmogelijk zijn, dat men hier met eene nieuwere formatie heeft te doen, ontstaan, toen de oudere werkwoordsvorm in onbruik geraakte. Men treft nog een aantal woorden aan, die nu als stamwoorden te beschouwen zijn, welke met *ka* aanvangen en het een of ander geluid maken, beteekenen. Hiertoe behooren bijv. *karege* en *karugu*, welke beide rammelen, bijv. als een keten, beteekenen. Deze bevatten stellig het bovengenoemd prefix, want al is nu ook, ten minste voor zooverre mij bekend is, geen *rege* of *rugu* meer als klanknabootsing in gebruik. blijkt toch voldoende, uit het ongeveer in dezelfde beteekenis als verbum gebezige *rege-rugu*, dat zulk een woord eenmaal bestaan heeft. Eenigszins anders is het gesteld met een woord als *kagoro*, snorken, vgl. Mal. *gēroh*, al neemt men aan, dat het grondwoord als eene klanknabootsing is te beschouwen, is het in alle gevallen zeer onzeker of het als zoodanig gevoeld werd, toen de vorm met *ka* in zwang kwam, ten minste in de verwante talen is daarvoor geen bewijs te vinden. Men moet dus aannemen, dat *kagoro* afgeleid is van den nominalen vorm, maar ook dan kan het prefix dezelfde beteekenis hebben, men denke bijv. aan ons gedruisch maken. Evenwel zou *ka* in dit woord nog op een andere wijze verklaard kunnen worden, vgl. § 150. Op deze wijze kan het Bim. evenwel nu geen afleidingen meer vormen. Het enige voorbeeld van een op deze wijze gevormd woord in eene verwante taal, dat mij bekend is, is het Fidjische *vadungu*, ruischen, loeien van de zee, van *dungu*, ruischen, loeien. (^).

§ 37. Soms heeft *ka* de beteekenis van: hebben tot. Een duidelijk voorbeeld hiervan vindt men in het van 't Arab. *çifat*, eigenschap (spec. van God) afgeleide *kaçifat*, bijv. *Allah ta'āla makaçifat çifat bou*, God, die tot *çifat* heeft, de *çifat* der schepping, (97.5).

Voorts treft men aan *kantau*, geheel in dezelfde beteekenis als *ntau*, wanneer dit als verbum gebezigt wordt, nam: bezitten, hebben, bijv. *Allah ta'āla makantau çifat duwa mpuru*, God, die de twintig eigenschappen bezit, (96.1 v. o.) *mbōto-ra doū makantau-na ade mabawa*, velen zijn de lieden, die een ijverzuchtig gemoed hebben, vele lieden hebben een ijverzuchtig gemoed, (104.29). Men zou in beide voorbeelden even goed het meer gewone *ntau* kunnen bezigen. *Kantau* zal hier wel verklaard moeten worden als afgeleid van het subst. *ntau*, bezitting, eigendom, en dus eigenlijk beteekenen: tot bezitting hebben, het schijnt alleen attributief gebezigt te worden met het prefix *ma*. Daarnevens bestaat nog een ander *kantau*, afgeleid van het verbum *ntau* en dus met de beteekenis van: doen bezitten, doen hebben, bijv. *indo kapo raa-imbi-mu ede*, *kantau-pu pāhu*, wat gjij gelooft, doe het een voorkomen hebben, (doe het zichtbaar worden, 105.19). Zoo is wellicht ook te verklaren de *ka* in *kaneè*, wat naast *neè*, willen, in dezelfde beteekenis voorkomt, doch alleen in de uitdrukking *ra-kaneè* (of *ra-kaneè kai*) *ba Allah*, het door God gewilde, *sa-mena-mena-na raa-rāwi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waū mena-ku ba ruma Allah ta'āla*, al wat gjij verricht hebt en geheel uw lot was reeds te voren door God gewild, (van een mensch sprekende wordt in een dergelijken zin eenvoudig *ra-neè* gebezigt), vgl. hierbij *kaila = iла*, niet willen en het Bug. *powelō = maelō*. Het zou evenwel ook mogelijk kunnen zijn, dat men hier met een ander *ka*, als in het Mal. *kahēndak*, te doen had.

Met meer zekerheid kan men de waarde van *ka*, als gelijk aan die in

(^) Vgl. Kern., De Fidjitaal enz. pag. 57.

kaçifat, stellen in *kanggáhi*, wat naast *nggáhi*, zeggen, spreken, aange troffen wordt, doch alleen, voor zooverre mij bekend is, in den imperatief, bijv. *kanggáhi weya-pu ruu-na ana-ku duwa-na ede*, zegt hoedanig het lot zal zijn voor deze mijne beiden kinderen! (64.19). Oorspronkelijk zal dit woord wel niet anders betekend hebben, dan iets tot woord of gezegde hebben, vgl. ook het Bug. *powada*, nu is deze oorspronkelijke beteekenis evenwel in zoo verre verloopen, dat het evenals *nggáhi*, zonder object kan gebezigd worden, bijv. *kanggáhi-pu kai masapôda-pôda-na*, spreekt naar waarheid! (64.15). Op dezelfde wijze is ook te verklaren *karawi*, iets doen, verrichten, van *rawi* (vgl. het Bug. *pogau*), wat nog vrij duidelijk uitkomt in eene uitdrukking als: *karawi rawi mataho*, een goed werk verrichten, eene goede daad doen; overigens heeft het spraakgebruik beslist, dat *rawi* nu steeds de functie van een substantief vervult (met de beteekenis van: werk, daad, handeling), *karawi* die van verbum, het kan eveneens als intransitief dienst doen, bijv. *nggâra na-lao sara pande malao karawi*, als de timmerman was gaan werken (50.10). De hier besprokene wijze van afleiding met *ka* moet thans als verouderd beschouwd worden; uit een woord als *kaçifat*, van een Arab. grondwoord, blijkt evenwel, dat zij voor betrekkelijk korten tijd nog in zwang was en begrepen werd.

Aann. In *katei* = *tei* tonen, aantoonen, onderwijzen, moet *ka* eene andere beteekenis hebben, dewijl *katei* geheel als *tei* den persoon, die onderwezen wordt, tot direct object heeft, bijv. *sa-nai-nai ratu-ratu-na duñ ndai katei-na*, dagelijks werden honderde mensen door hem onderwezen (50.2). Dit wordt bevestigd door den vorm van het woord in 't dialeet van Kôlo, nam. *hatei*, terwijl anders de *ka* van het prefix nooit in *h* overgaat. Waarschijnlijk is het eigenlijk een substantief, vgl. § 150. Over *biro* en *kabiro* zie § 150.

§ 38. Sommige van substantieven, door voorvoeging van *ka*, afgeleide verba zijn in zooverre onregelmatig, dat zij, wat de beteekenis betreft, schijnen afgeleid te zijn, niet van het subst. zelf, maar van een woord, dat zou beteeken: hebben, zijn met, of als datgene, wat het subst. voorstelt. Zoo bijv. *kasikasa* iemand straf doen hebben, iemand straffen, van het, aan het Maleisch ontleende *sikasa*, straf. Bij dit woord kan ook medegewerkt hebben de analogie met *kantjöki*, wat o. a. straffen, kwellen, betekent, dewijl daar een substantief *ntjöki*, straf, kwelling, tegenover staat: *ntjöki* is evenwel geen oorspronkelijk subst., en *kantjöki* is regelmatig afgeleid van het intransitieve verbum. Voorts van *oi*, water, vocht, *kaoi*, iets met vocht doen zijn, iets bevochtigen, *kaoi kai ngontjo*, met aziën bevochtigen (4.28); van *aō*, beteekenis, begrip, *kaaō* iets met een begrip doen zijn, iets begrijpen; *katebe*, met of als druppels doen zijn, doen druppelen, bijv. *katebe oi di asa*, water bij druppels in den mond gieten, (66.27) van *tebe*, druppel (vgl. *kataru-tebe*, druppelen, waar *ka* een auder prefix is, vgl. § 150); *kasupa*, als sëpang doen zijn, met sëpang verwen, van *supa*, sëpang-hout.

Aann. Op dezelfde wijze gevormd vindt men, bijv. in het Bug. *padara*, met bloed doen zijn, doen bloeden; *padaung*, als een blad doen zijn. Het Bug. bezit evenwel daarnevens afleidingen als: *mâdura*, bloeden enz. welke het Bim. mist.

§ 39. Het prefix *ka* is bovendien nog duidelijk te herkennen in een aantal woorden, welke nu als grondwoorden te beschouwen zijn (buiten en behalve de in

§ 36, Aanm. besprokene), bijv. in *kantjadja*, iets sparen, ontzien, lett. van iets zeggen, dat het jammer is, vgl. Mal. *sayang*; *kamentji*, idem, vgl. *mötji*, liefhebben en Jav. *asih* en Mal. *kasih* en *kasihan*; *kaingge* in *kaingge weki*, zich verhoovaardigen, vgl. Jav. *inggil*. Zoo naar alle waarschijnlijkheid ook in woorden, als *kawangka* (*weki*) = *kaingge weki*, *katari* en *kantai*, gereedmaken, *karana*, warm maken enz.

§ 40. Zeer dikwijls worden de met *ka* aangeleide werkwoorden met andere verbonden om weer te geven wat wij in onze taal uitdrukken door samenstellingen van een werkwoord met een adverbium of adjetief, als: opeten, schoonmaken enz., menigmaal moeten wij, in dat geval, het met *ka* aangeleide woord ook door een afzonderlijk bijwoord weergeven. Het met *ka* aangeleide werkwoord, staat evenals elke nadere bepaling, na het hoofdwoord, en beide vormen eene samenstelling, gelijk dit in het Bim. meestal het geval is, wanneer een verbum door een bijwoord bepaald wordt, (vergl. § 177); dus komen in een finieten zin de nadrukwijzers, bij de substantiesconstructie de genitief van het persoonelijk voornaamwoord, *kai*, *labo* en *weya* bij samenstelling met deze woorden steeds achter het tweede werkwoord te staan, 269 vlg., 243 vlg. vgl. § 115 vlg., 141 en 142 vlg.

Gewoonlijk is het eerste werkwoord transitief en is zijn object tevens het object van het met *ka* aangeleide werkwoord.

Voorb.: *mbadju kakubi*, iets stampen en het fijn doen zijn, iets fijn stampen (4.21) uit *mbadju*, stampen en *kakubi*, fijn doen zijn van *kubi*, fijn; *tjafi kanira*, schoonvegen (18.4) uit *tjafi*, vegen en *kanira*, schoon doen zijn, van *nira*, schoon; *ntjanggo kamami*, gaar braden, (4.27) uit *ntjanggo*, braden en *kamami*, gaar doen zijn, van *mami*, gaar; *na-waa kadula dja-ra Putri Tjahaya Hairani di rasa Tjina*, hij bracht de prinses Tj. H. ook naar China terug, (80.11) (*waa*, *kadula*, terug brengen, uit *waa*, brengen en *kadula*, doen terugkeeren, van *dula*, terugkeeren); *mustahi daa waa kaneè-na*, het is niet te denken dat hij (hem) niet boven zal brengen, (75.4) (*waa kaneè*, boven brengen, uit *waa*, brengen en *kaneè*, doen naar boven gaan van *neè*, klimmen, naar boven gaan); *ede-ra ngári kalòsa hai-na*, daarop groef hij (het goud) uit, (*ngári*, graven, *kalòsa* van *lòsa*, uitgaan); *ku-waü-ra baka kalòsa mena*, ik heb ze al te gader weggejaagd, (18.8); *na-nuntu weya-du rawi Tjahaya Hairani maou kaluu siya*, zij verhaalde hem de handeling van Tj. H. die haar binnen had geroepen, (72.16) (*ou* *kaluu* uit *ou*, roepen en *kaluu*, doen binnengaan van *luu*, binnengaan); *na-ou kamai-du*, hij riep hem herwaarts, (75.26), *kamai*, van *mai*, komen; *ede-ra hinti kalondo kai ba doü*, daarop sleepten de lieden (hem) naar beneden, (75.31), *hinti*, trekken, *kalondo*, van *londo*, naar beneden gaan; *nde pala sa-buwa na-nenti kalai-du*, maar één hield zij afzonderlijk (72.38), *nenti*, vasthouden, *kalai* van *lai*, afzonderlijk; *tau katjampo mena-na di ade balase guni*, (daarop) deed hij alles door elkaar in een goenizak, (42.18) *tau*, iets ergens indoen, *katjampo*, vermengd;

ta-diki kantjao-ku këto-ta, laat ons de staarten bij elkaar binden, (28.19) *diki*, binden, *kantjao* van *ntjao*, bij elkaar komen, elkander ontmoeten of raken. Natuurlijk kan ook reeds het eerste werkwoord met *ka* afgeleid zijn, bijv. *na-ljuwa-ljuwa kamami kalai-ku*, zij deed alles afzonderlijk gaar worden, (44.24). Deze samenkoppeling van twee transitieve verba is ook aan de verwante talen niet onbekend, al heeft daar geen vormelijke samenstelling plaats. In het Bim. kan echter het eerste werkwoord in een bepaald geval ook intransitief zijn, bijv. *ede-ra nangi kantjii-ntjii kai ade-na*, daarop weende zij op hartverscheurende wijze, (57.15), *nangi*, weenen, *kantjii-ntjii*, verscheuren, van *ntjii*, gescheurd. Zoo zegt men ook: *mpaa kađih-i-dih-i ade*, samengesteld uit *mpaa*, spelen en *kađih-i-dih-i* van *dih-i*, verheugd. (78.28).

Men vergelijke ook den volgenden volzin: *pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjöki mandake — — — ku-zakât kapôda-ku ade*, gesteld (of: indien) ik van dergelijke kwellingen geweten had, zoude ik het hart waar (oprecht) doende zijn (d. i. met een orecht hart) de *zakât* opgebracht hebben, *kapôda* van *pôda*, waar, orecht. het Arab. *zakât* wordt in het Bim. ook als intransitief verbum gebezigd, (85.4). In plaats van samenstelling treft men, als het eerste werkwoord intransitief is, ook eene constructie aan als in het volgende: *labo rai-na kapôda-pôda-na ade-na ba supu dahu-na*, met zijn wegijlen (d. i. terwijl hij tevens wegijlde) uit al zijne macht, uit vrees, (27.38), waarbij beide werkwoorden in substantiefsform staan, afhangende van de praepositie *labo* en dus gecoördineerd zijn. Het schijnt dat de werkwoorden met *ka*, alleen met *ade* (hart) als object, op deze wijze bij een intransitief werkwoord de rol van een bijwoord vervullen.

- § 41. Ten slotte vormt *ka* in het Bim. ook nog eigenlijke bijwoorden, welke eveneens met het voorafgaande werkwoord eene samenstelling vormen. Voorb.: *ede mbeî ngowa katupa-tupa ro kantiri-ntiri-pu labo nahu: apôda-tji ndai weha* geeft nu ordelijk en juist te kennen: wat moet nu werkelijk genomen worden? *mbeî ngowa*, kennisgeven, *katupa-tupa* van *tupa*, in orde en *kantiri-ntiri*, van *ntiri*, juist, (34.8); *nggâhi kantiri-ntiri-pu labo nahu*, *nggâra wati sara waü-mu horu nahu!* zeg het mij met juistheid, indien gij mij niet helpen kunt, (37.22); *na-neè-ra londo lao raka sae-na*, *na-nenti kantjore-du ba doü*, zij wilde naar beneden gaan naar haren broeder, maar men hield haar in menigte tegen, *nenti*, vasthouden, tegenhouden, *kantjore* van *ntjore* = Mal. *ramei* (75.2); *la-kaa kantjore-pu*, laat ons hem in tegenwoordigheid van velen verbranden! (22.24); *ai-na nggâhi kanae-nae lalo-mu*, *na-bola doü mantau roma peya ede*, spreek niet al te luid, de eigenaar van het huis wordt aanstonds wakker, *nggâhi*, spreken, *kanae-nae* van *nae*, groot, luid, van de stem (33.41); *ampo ta-lambo kantjih-i-ku*, vervolgens slaat gij hem terdege, *lambo*, slaan, *kantjih-i* van *ntjih-i*, voldoende, (5.29); *sandaka kataho-taho-pu sâhe-mu*, bewaak uwe buffels goed! *sandaka* bewaken, *kataho-taho*, van *taho*, goed, (29.42); *ede-ra honto kai ntjai-na ro kuntji katjiya-na kuru besi ede*, daarop deed zij de deur toe en sloot de ijzeren

kooi stevig dicht, *kuntji*, sluiten, *katjiya* van *tjiya*, stevig, vast (47.25); *ndadi-ra raka-ta-ra pehe katantu* — — — *ruma Allah ta'ala*, aldus verkrijgen wij, dat wij God den Heer met zekerheid leeren kennen, *pehe*, leeren kennen, *katantu* van *tantu*, zeker, (97.16); *na-kidi di doro-na madése, donggo-na manae, ndai ntanda kasaraa, éda kasanai kai na lamada (ada-na)*, moge hij staan op zijn hoogen berg, op zijne groote hooge om daardoor tegelijk te aanschouwen en op een dag te zien, ons, zijne onderdanen, *ntanda kararaa* uit *ntanda*, zien, aanzien en *kasaraa*, van *saraa*, tegelijk; *éda kasanai* uit *éda*, zien en *kasana* van *sa-nai*, één dag. (16.5 v. o.). Blijkbaar staat in al deze zinnen het tweede verbum volstrekt niet in betrekking tot het object van het eerste, het heeft enkel de functie van een bijwoord, in denzelfden zin als het eenvoudige stamwoord dat elders en ook dikwijls in het Bim. doet. Omrent het spraakgebruik is nog het volgende op te merken. Het gebruik van woorden als *kasaraa* (zie het laatste voorbeeld) is in de tegenwoordige taal geheel en al verouderd, men bezigt nu eenvoudig *saraa*. Ook niet alle van kwalificatieve werkwoorden met *ka* afgeleide vormen kunnen tegenwoordig op deze wijze als bijwoorden gebezigd worden, alleen die, welke het gebruik nu eenmaal als zoodanig gejikt heeft. Daaronder zijn er wederom sommige als: *kantiri, katupa, kantiji, katantu*, die steeds *ka* hebben (ten minste als het eerste werkwoord transitief is), bij andere treft men ook wel het grondwoord als bijwoord aan, bijv. in plaats van *nggáhi kanae-nae*, zegt men ook *nggáhi nae-nae*, (39.14), zoo ook *ntjore*, in plaats van *kantjore*, bijv. *waa ntjore*, in menigte iets brengen, (15.13).

Aann. Na een intransitief werkwoord, heb ik deze abverbia met *ka* nooit met zekerheid aangetroffen. Wel leest men *punasa kapadipadi*, met tusschenpoozen vasten, het vasten telkens verbreken, (85.19), maar de juiste waarde van *ka* in dit woord kan ik niet bepalen, dewijl de beteekenis van het grondwoord mij onbekend is, (thans schijnt het grondwoord, evenals de afgeleide vorm, alleen als adverbium in gebruik te zijn, in dezelfde beteekenis; maar het zoude ook wel eene verkorting van den vorm met *ka* kunnen zijn; in alle gevallen de oorspronkelijke beteekenis kan het hier niet vertoonen). Is het grondwoord oorspronkelijk een subst. dan is het woord misschien te vergelijken met een Mak. *kaallá-allá*, tusschenpoozen hebbende, met tusschenpoozen. Een ander voorbeeld is: *lao kalai*, afzonderlijk of anders gaan, zich afscheiden van, (84.12), hier zou *kalai* een van *lai* afgeleid adverbium kunnen zijn, maar ook zou men hier met het adj ectief *kalai*, (vgl. § 150), te doen kunnen hebben. De tegenwoordige taal geeft stellig bij intransitieven de voorkeur aan het gebruik van het grondwoord, bijv. *na-tuu-ra nári-nári*, hij stond langzaam en zachtjes op, (48.3), daarentegen: *lón kandri-nári-pu*, laat het zachtjes vallen, (31.6 v. o.).

§ 42. Dewijl het Bim. geen vorm heeft voor het causatief van een werkwoord met transitieve beteekenis, moet het daarvoor zijne toevlucht nemen tot omschrijving, meestal geschiedt dit door het woord *kau*, bevelen, laten. Op dezelfde wijze wordt meestal het causatief van de reciproque werkwoorden met *angi* omschreven, bijv. *òne-na ndai makaluu-ta dei ade sòroga*, *ndai makau-ta éda angi labo ruma Allah ta'ala*, het dient om ons in den hemel te doen gaan, om ons God den Heer te laten ontmoeten (92.15 v. o., vgl. 12.6). Een woord als het Mal. *ménérbangkan*, kan zoowel door den vorm met *ka* weergegeven

worden, bijv. *kangemo dambe toi*, met een kind wegvliegen, *kangemo van ngemo*, vliegen, (82.9), als door eene omschrijving met *waa* (Mal. *bawa*), bijv. *dambe toi ra-waa ngemo*, een kind, waarmede weggevlogen is, (*ibid.* 7). Voor *mëlarikan*, schaken, zegt men steeds: *waa rai*.

Aann. Het prefix *ka* vertoont alzoo in het Bim. volgende schakeeringen van beteekenis: maken, maken tot, beschouwen als, hebben tot; terwijl het tevens dienst doet om bijwoorden te vormen van kwalificatieve werkwoorden en met *sa* (één) samengestelde woorden. Het vertoont dus groote overeenkomst met het in verscheidene M. P. talen gebezigde *paka* of *maka* (vgl. Kern, De Fidjitaal enz. pag. 45 volg.). Ook elders komt een met *paka* synoniem prefix *ka* voor, het Mak. bijv. bezigt *ka* in *karannu-rannu* = Bug. *pakarannuránnu*, vreugde veroorzakend, verblijdend, (vgl. ook het Bim. *katjáru*); *kasíri'-siri* = Bug. *pakasíri'-siri'*, schande veroorzakend, schandelijk, enz. (vgl. Matthes, Mak. Sprk. § 73, Bug. Sprk. § 77). Voorts komt *ka* voor in een woord als *kutuwo*, verzorgen, waarvan het grondwoord *tuwo* niet meer gebruikelijk is, maar in het Bug. nog voorkomt in de beteekenis van: leven, groeien, terwijl *atuwo* (*a* met *de* in het Bug. veelvuldig voorkomende wegwerping der *k*) in die taal zoowel den zin heeft van het Mak. *katuwo* als van *pakatuwo*, doen leven. In het Bug. komt het prefix voor zoowel met wegwerping, als met behoud van de *k*. Voorbeelden van het eerste zijn, behalve *atuwo*, *ageno*, tot een halsketen (*geno*) maken; *asigarú*, tot een *sigari* (soort muts) maken; van het tweede: *kuringi'-kringki'* = Mak. *karingi'-ringi*, *kačléélé* = Mak. *kaalialu*, overal tusschenruimten hebben, vgl. Matthes, Bug. Sprk. § 70 en 75. (Waar overigens in het Bug. behalve het prefix *a*, in het Mak. behalve *ka* of *pa* nog een affix voorkomt, heeft men in de meeste gevallen te doen met eene afleiding van secundaire stamwoorden, evenals in het Mal. bij *mëngatalahui* en in het Jav. *masrahi* = *njérahi*). Men vergelijke ook *ka* in het Dajaksch, in een woord als *kaasoaso*, zich steeds als een hond voordoen, zich steeds hondsched gedragen (vgl. Hardeland pag. 40, alsook *ha* in het Bat. in woorden als: *marhamaol* (*hon*), iets duur (*maol*) achten, op prijsstellen, *marhatulu* (*hon*), iets voor waarhouden (v. d. Tuuk, Tob. Sprk. § 96). Bij *ka* als formatief element van adverbia, vergelijke men het gebruik van *vaka* in het Fidjisch en van *pe* in het Sawusch. Overal is het gebruik van het prefix in genoemde beteekenis evenwel beperkt en min of meer verouderd. Het gebruik van *ka* als causatief prefix zou verklaard kunnen worden uit de beteekenis van *ka* als voornw., nam: tot. Een woord als *kadihi* (verheugd doen zijn) zou dan oorspronkelijk niets anders zijn dan: tot het verheugd zijn, tot vreugde (strekken); *kanac*, (groot doen zijn), tot het groot zijn, tot grootte of groothed strekken.

Op te merken is, dat ook *maka* de beteekenis van "strekken tot" kan hebben (vgl. Kern, de Fidjitaal enz.), zeker kan bij woorden als *kaada* (tot slaaf maken), *karinga* (doen hooren), bovengegeven verklaring niet gebezigd worden, maar het kan zeer goed mogelijk zijn, dat men *ka*, nadat het in woorden als *kadihi*, als het ware causatieve beteekenis had verkregen, ook op analogische wijze bij andere woorden is gaan bezigen. Dat een woord als *kadihi* enz. in het Bim. de waarde van een subst. heeft, zou dan daaruit te verklaren zijn, dat *ka*, hoewel voor ons gevoel een voorzetsel, toch nog de oorspronkelijke grammaticale waarde van een aanwijzend voornw. bewaard heeft; iets dergelijks moet ook het geval zijn met een Mal. passieven vorm als: *di-pukul*, welke toch eveneens de waarde van een subst. moet hebben. Het eigenlijke causatieve prefix in *maka* zou ook *ka* kunnen zijn, waaraan *ma* dan de verbale kracht geeft, en waarvan *paka* dan weder den aangeleiden subst. vorm voorstelt. Vroeger moet in het Bim. ook een prefix *pa* bestaan hebben, blijkens *páha*, doen eten (met direct object van den persoon, terwijl de zaak die men laat eten door de praepositie *kai* ingeleid wordt, soms evenwel ook met de zaak als direct object geconstrueerd). In het Kolosch is het gewone prefix *pa*, bijv. *panae ana* = Bim. *kanae ana*, een kind grootbrengen, *panec lopi* = Bim. *kaneč lopi*, een vaartuig naar boven doen gaan, op het drooge brengen, *pariu dika mamate* = Bim. *kandeu doü mamade*, een doode baden. Zeer dikwijls bezigt men evenwel ook in het Kolosch met *ka* aangeleide woorden, gedeeltelijk kan dit wel aan den invloed van het Bim. worden toegeschreven, wat zoowel de eigenaardige woorden, als vormen van het Kolosch, hoe langer hoe meer schijnt te verdrijven; men vindt *ka* echter ook in woorden waarbij in alle

gevallen niet aan directe overname gedacht kan worden, bijv. in *kawoli* = Bim. *landa*, verkoopen. Een overlijfsel van *maka* = *paka* wordt waarschijnlijk aangetroffen in woorden als: *makadunu ori kai-na* = *duwa ori kai-na*, ten tweede. enz., vgl. §. 202

HET PREFIX *ma*.

- § 43. Het prefix *ma* wordt in de eerste plaats gebezigd voor woorden van verbale beteekenis, hetzij grondwoorden, hetzij met *ka* afgeleide. De functie van *ma* is hierbij de volgende: het vormt participia activa, welke over het algemeen overeenkomen met onze tegenwoordige deelwoorden.
- § 44. De actieve deelwoorden met *ma*, afgeleid van een transitief of intransitief werkwoord (met uitzondering van de kwalificatieve), worden in de eerste plaats gebezigd zoowel tot nadere bepaling van een substantief (of voornaamwoord) als van een praedicaat. De beteekenis van den vorm komt hierbij duidelijk aan den dag en oorspronkelijk schijnt dit ook de enige wijze te zijn, waarop zij zelfstandig kunnen optreden, vgl. § 102, volg. In onze taal kunnen zij ook bijna altijd door een deelwoord verstaanbaar worden weergegeven, al eischt ons taaleigen ook om ze liever door een betrekkelijk voornaamwoord met volgend finiet werkwoord of door een bijzin, aanvangende met de voegwoorden: als, terwijl, toen, enz. te vertalen.

Voorb: *amu sanda dipi matarambeyo*, zwevende wortels van de *pandan tikar*, (4.14); *ana doü malowa-ra karaso weki ndai*, een kind, dat zichzelven reinigen kan, (94.41); *nasi mangemo ntiri rasa-na nggáhi kai-mu raa-wuwa ade-mu*, aan (of door) een vogel, welke in de richting van zijn land vliegt, moet gjij uw voornemen (om den oorlog te verklaren), zeggen (13.12); *bè-ku ntjai malampa èse Kolo*, waar is de weg, die naar Kolo gaat? (17.10); *ede-ra nangi kantjii-ntjii kai ade-na ba supu samada-na ana-n duwa-n mamidi ári lawa, wati kau luu ba doü matonggu ntjai*, daarop begon zij op hartverscheurende wijze te weenen, dewijl zij dacht aan hare kinderen, die buiten de deur stonden en niet binnen gelaten werden door de lieden, die de deur bewaakten (57.15); *wára sabuwa wai malabo ompu manggeè di ade nggáro-na*, er was eene oude vrouw benevens een oude man, die in hunnen tuin woonden (59.1); *ndede wápu sára-na ita manggeè di duniya*, zoo is nu eenmaal de wijze van handelen voor ons, die op aarde wonen (76.35); *nggomi ñóho manggeè di sori*, gjij allen, die in de rivier wonen (21.7); *utika na-ëda-ku; sabuwa ompu malampa*, daarop zag hij een ouden man, die ging. z. v. a., daarop zag hij een ouden man gaan (42.19); *au nggáhi-na doü mambòto maëda ita runa-ku malondo*, wat zullen de menschen zeggen, ziende Uwe Hoogheid asdalende (als zij Uwe Hoogheid zien asdalen, 75.3); *nde pala ba doü di amba maëda lu Kasipahu maluu di amba, ede-ra tjuwa-tjuwa bale kai-na hadju*,

de mensen op de markt evenwel, toen zij *Kasapáhu* op de markt zagen komen, wierpen hem met (stukken) hout, (62.6): *na-waū-ra lao rai dōo di sera makalai ba supu dahu-na maringa eli rawa ede*, zij waren ver weg gevlogen naar een ander woud, uit vrees, hoorende het geluid van den zang. (toen zij dat zingen hoorden (69.32). *Na-dih ade-ku maringa eli genda*, mijn hart (ik) was verheugd, toen ik het geluid van de trom hoorde (20.30): *na-ringa-si ba dōu manae lōko, na-mabu ana-na — — — nasi mangemo na-dengga makadeè weya eli wai-ku*, indien eene zwangere vrouw het hoort, ontvalt haar het kind, — — — een vliegende vogel houdt stil, als hij luistert naar de stem mijner grootmoeder (69.21); *indo kapo kāli ede mbui ntene-pu lao ngāro rero-n di ade kōla ede mangupa djāra-na*, de kali ging nog in den vijver heen en weder, terwijl hij zijn paard zocht, (53.41); *anakoda-na lopi na-waū mpara made, malao lodja pala dei rasa rade*, de gezagvoerder van het schip is gestorven, koers zettende (koers gezet hebbende) naar het land van het graf, (101.39); *mu-lumu-meme-du wiwi-mu, tjingi-tjanga-du asa-mu marai warawito-ra ba nae-na madju ro meha-mu*, gij laat uwe lip hangen en vertrekt uw mond, her- en derwaarts vluchtende uit groote schaamte (85.25); *kanggitja mena-na maraho oi nōno*, zij jammeren, vragende om drinkwater (88.21 v. o.); *ai-na kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu*, verhef uwe stem niet, overtreffende de stem (boven die) uwer ouders, (9.5); *na-mbei-du parenta makau lao ou kabōro mena sa-mena-mena-na dōu mōne*, hij gaf bevel, bevelende (om), alle mannen te gaan samenroepen (74.7); *maru madōho kanteè*, rustig zittende slapen, slapen terwijl men rustig zit (11.25); *maru maruku loki, mapambōdu tutu*, slapen, terwijl men het achterste beweegt en het hoofd schudt.

- § 45. Afgeleid van een kwalificatief werkwoord, worden de deelwoorden met *ma* gewoonlijk tot bepaling van een substantief gebezigt en vervullen dan de plaats van onze adj ectieven, wanneer deze attributief gebezigt worden. Voorb.: *oi mapana*, water warm zijnde, of dat warm is = warm water (35.4); *dōu maringu*, een gek mensch, een gek (43.21); *na-lampa-si di doro madēse, na-ndadi-piri, na-lampa-si di dana mapiri, na-ndadi sori*, als zij over een hoogen berg gingen, werd deze vlak, gingen zij over vlakken grond, dan werd deze eene rivier (78.9); *amu oo sa-kimi malonggo*, bamboewortels een ruime handvol (een handvol ruim) (4.15); *dōu masupu ede*, de zieke (5.28). Meerdere voorbeelden treft men passim in de teksten aan. Soms worden zij ook bij een praedicaat gebezigt, bijv. *maru makanteè* (8.40 vgl. 11.24), rustig zijnde slapen, (rustig slapen) waarvoor men evenwel ook zeggen kan: *maru kanteè*, waarin *kanteè* adverbium is, vgl. boven § 44, *madōho kanteè*.
- § 46. De deelwoorden met *ma* kunnen ook afgeleid worden van verbale composita, dat zijn dezulke, wier eerste lid verbale beteekenis heeft of uit het bijwoord *da* (niet) bestaat. Omrent hun gebruik valt niets bijzonders te zeggen. Voorb. *Tjahaya-Hairani maou kaluu siya*, T. H. die haar binnen riep (72.16); *na-waū-ra warawito rima-na, mabatu rero karōku*, bare handen gingen heen en

weder, overal de vlieg volgende (73.15); *amu madaraka-pu dana*, wortels, die den grond nog niet bereiken (4.14); *maru madapampeso*, zich niet bewegende slapen (8.41). Alleen zij hier even de aandacht gevestigd op het gebruik van *ma* bij de bezittelijke samenstellingen, waarover later (§ 159, volg.), uitvoeriger zal gesproken worden, bijv. *ana sangadji djawa mamade dousodi-na*, een Javaansche vorstenzoon, wiens verloofde dood (vgl. § 51) was (22.28); *dou madawara oi sambaya*, iemand, die geen water voor het gebed heeft (11.28); *dou siwe mataho weki-n*, eene vrouw, wier lichaam schoon is, eene schoone vrouw (56.28).

§ 47. Uit de gegeven voorbeelden blijkt het spraakgebruik der actieve deelwoorden met *ma* in het, in de vorige §§ bedoelde geval, voldoende. Alleen zij nog opgemerkt, dat het Bim., dat geen betrekkelijk voornaamwoord bezit, evenmin als bijv. het Mak. of Bug., met uitzondering van een paar gevallen, elke relatieve zinsnede door een participiale constructie wedergeeft, waarbij het natuurlijk van den zin afhangt of het hier behandelde, dan wel de in § 62 en de in §§ 66, 67, 73 (of §§ 82, 85) te behandelen vormen, gebezigt worden; vandaar bezigt men de vormen met *ma* ook na woorden als: *tjou-tjou-du* of *tjou-du* (ieder die; al wie); *au-au-du* of *au-du*, *bè-du* (al wat, wat het ook zij). Bijv. *indo kapo tjou-tjou-du marungka-na ro masapa-na nggáhi galara ede, tani-na* enz., al wie zich verzet tegen het bevel van het dorpshoofd en het overtreedt, word beboet enz. (15.50). *tjou-tjou-du mamejji ipi-na duniya*, al wie de wereld te zeer bemint (105.9); *nggára wára-sa djára ro sáhe ro au-au-du mamade ro mantjuwu dei ade ntadi dou*, indien er een paard of een buffel of wat ook, dat gedood of gewond is, (gevonden wordt) in de aanplanting van iemand (41.4 v. o.); *paki ulu waü-ku au-du mandako dei weki*, allereerst verwijderen al wat aan het lichaam kleeft (93.2 v. o.); *bè-du mantjih*, al wat juist of goed is (85.15). De bedoelde uitzonderingen hebben alleen plaats bij het gebruik van *waü*, zie § 85, en somtijds bij dat der bezittelijke samenstellingen, vgl. § 161. Voorts merke men op, dat, indien het werkwoord *èda* (zien) gevuld wordt door een anderen zin, welke het object van het werkwoord is, het oorspronkelijk subject van dien voorwerpszin, het object van *èda* wordt, terwijl het oorspronkelijk praedicaat den vorm van een deelwoord aanneemt.

Hier volgen nog enige voorbeelden: *ntika na-èda-du sa-buwa nasi mantuu di suu hadju nae ede*, daarop zag zij een vogel op dien grooten boom zitten, (65.27); *ndadi na-luu-ra di bili-na, na-èda-ku wei-na mamaru*, vervolgens ging hij in de kamer en zag zijne vrouw slapen, (51.40); *èda ba Tjahaya-Hairani anakoda manee luu, ede-ra bonto kai-na ntjai bili*, toen Tj. H. zag dat de gezagvoerder binnen wilde gaan, sloot zij de deur van de kamer (72.9); *bune-ku da häri kai nahu, ku-èda-ku nasi mamboto mapahé londe di möti, makalai mapahé-na, makalai nec mangáha-na*, hoe zou ik niet lachen, ik zag verscheidene vogels naar visschen in zee neerschieten, en andere waren het

die ze vingen, andere die ze opaten (59.37). Ook kan het deelwoord een bezittelijke samenstelling zijn: *na-èda-ku ita marindi mada*, hij ziet u duistere oogen hebben, hij ziet dat uwe oogen duister zijn (75.20).

Aanm.

Dit is de meest gewone constructie na *èda*, evenwel niet de eenig gebruikelijke. In de eerste plaats bezigt men ook wel na *èda*, een verbaal subst. evenals gewoonlijk dergelijke voorwerpszinnen na andere werkwoorden in het Bim. worden weergegeven, bijv. *èda kai ba anakoda tahengga ntjai bili*, toen de gezagvoerder het opengaan van de kamerdeur zag, toen de gezagvoerder de kamerdeur zag opengaen (72.8); *ampo de ku-èda mai luu lulo-na di ade tjere*, zoo even heb ik het rechtstreeks door in den waterketel zien gaan (54.34). Of wel men lost het deelwoord op in een sinieten zin, dit geschiedt meestal wanneer men het hulpwoord *wañ* bezigt, vgl. § 85, doch ook het actieve deelwoord met *ma* wordt nu en dan zoo omschreven, bijv. *ntika na-hina-ku èda wei pande ede*, *na-dihò di tantongu uma ndai-dja-na*, plotseling zag hij toevallig de vrouw van den timmerman ook voor het venster van haar huis zitten (50.16); *ntika na-èda mpuudu djára-n mamida ede*, *na-mai luu lalo di ade tjere*, plotseling zag hij zijn verloren paard rechtstreeks in den waterketel komen (54.30); *ntika na-èda mpuudu parange la Bango na-kou ra romo*, toen zij zagen dat de aard van Bango oprecht was (34.37). Bij deze laatste constructie vervult het subject van den voorwerpszin eigenlijk eene dubbele functie, het is zoowel object van den hoofdzin, als subject van den nevezin, van daar dat, indien het praedicaat van den voorwerpszin intransitief is, het verkorte persoonlijke voornaamw. voor het werkwoord ook weggeletten kan worden, vgl. § 231, bijv. *na-kasi pòda-pòda ade ndai-ku mardu ndai-mu nggeè kise-kise* (voor *mu-nggeè*), ik heb veel medelijden, daar ik u alleen zie wonen (51.7); *bunc-ku daa karente kai lamada dihò*, *èda-ku kanatja — manggeè mena di sori rai londo mena di möti* (*rai londo* voor *na-rai londo*), hoe zouden wij niet aan de oppervlakte van het water zijn gekomen, terwijl wij zagen dat de *kanatja*-visschen — die de rivier bewonen, allen naar zee vluchten? (21.2).

§ 48. Omrent den vorm is nog op te merken, dat, zoo twee synoniemen, ook al zijn zij door *ro* (en) verbonden, den vorm van het deelwoord aannemen en hetzelfde woord bepalen, *ma* alleen voor het eerste behoeft geplaatst te worden. Voorb. *doü siwe mamidi ro mañ*, eene zachteerde vrouw (52.25 en 26); *ba ita doü mabawa ro tuna*, door ons, lage en geringe menschen, (92.17); *doü manae ro bora*, de grooten en aanzienlijken (86.50); *nggáhi Mayang-Mangure mamika ro hambu ina-r ama-na*, de woorden van M. M., die hare ouders verwijtingen deed (78.24). Somtijds geschiedt dit ook wel eens al zijn beide woorden geen synoniemen: *suu mangge manae ro taho*, een grote en schoone tamarinde boom (41.4); *doü siwe mampula ro tjilaka*, eene domme en onheil-aanbrengende vrouw (87.42). Men kan evenwel *ma* ook voor beide synoniemen plaatsen: *doü makambera ro makatjáru*, een vriendelijk, aangenaam mensch (52.58, daarentegen 52.40: *makambera ro katjáru*), zelfs wanneer een der beide woorden afzonderlijk niet meer in gebruik is, bijv. *mambari ro mambute* (98.5).

§ 49. Wanneer het deelwoord met *ma* tot direct object een persoonlijk voornaamwoord heeft, pleegt dit in verkorten vorm achter het deelwoord gevoegd te worden. Voorb. *rato mawawa-ku*, de vorsten, die boven mij staan (16.9); *kone wára doü mamai sou batu-la*, *wati dja-du raka-na*, al is er ook iemand, die ons achterna komt zetten, zal hij (ons) toch niet bereiken (41.6); *ba èda-mu lènga-mu małèse morotaba marada-mu*, dewijl gjij ziet, dat uwe makkers een hoogen rang hebben, welke u (volgens ons spraakgebruik: den

uwen) overtreft § 52 : *na-èda-ku djára mambòto labo doù waü manente-na*, zij zag vele paarden met de daarbij behorende mensen, die ze vasthielden (74.52); *káli ra-balunggu na-tiyo dja-ku ba doù masandaka-na*, de kali die gebooid was, werd ook in het oog gehouden door de lieden, die hem bewaakten (54.11); *raka-pu di lawa, raho kai-na hengga njai labo doù masandaka-na*, toen zij aan de poort gekomen was, vroeg zij om de deur te openen, aan de lieden, die haar (de deur) bewaakten 57.4. Zelden wordt het volledige voornaamwoord gebezigd; een voorbeeld is: *maoù kalnu siya*, vgl. het eerste voorbeeld in § 46, zoo ook: *wira doù makawe ita*, daar is iemand, die ons wenkt (70.6 en 8). Dikwijls wordt ook het voornaamwoord als object verzwegen: *kombi wára doù mamai sou batu*, wellicht komt iemand (ons) nazetten (41.8). Soms wordt het verkorte persoonlijke voornaamwoord van den derden persoon *na* het deelwoord met *ma*, pleonastisch gebezigd, hoewel het een substantief tot object heeft. Voorb. *na-hompa-ra doù matunti ro doù mataala-na nuntu ro mpáma ake*, hij, die schrijft en hij, die dit verhaal ordent, zouden vermoeid worden (79.21); *ndadi sa-mena-na doù mantau uma maringa-na nggáhi la Bango*, wati kapóro-na, zoodat de bewoners van het huis, toen zij hoorden wat Bango zeide, niet toornig waren (54.52); *mandai pehe katantu kai-la wára-na Allah ta'ala makantau-na cífat duwa mpuru*, waardoor wij met zekerheid leeren kennen het bestaan van God, die de twintig eigenschappen bezit, (96.41). In bovenstaande voorbeelden kan *na* wel moeielijk met iets anders in verband gebracht worden dan met het volgend object; niet zoo zeker is dit evenwel bij het volgende: *na-tjuva-tjuva lao wáli-ra, di amba kombi-kombi wára doù makasi ade mambei-na tali-taki ngáha*: hier zou *na* ook op den persoon, het indirecte object kunnen slaan, zoodat de vertaling zou luiden: beiden gingen wederom naar de markt, wellicht zou er een medelijend mensch zijn, die hun etwaren gaf (62.5), (vgl. onder § 102 *nahu neè mambei-mu sintji inta*, ik zal u een diamanten ring geven). Zeker slaat *na* op den persoon in den volgenden zin: *sa-bunc-bunc-du parenta ndai ruma sangadji makau-na ntaw wei*, wati ngawa-na ntaw wei, verscheidene bevelen van den vorst-zelven waren er geweest, hem bevelende om te trouwen (berhaaldeelijc had de vorst-zelf hem gevallen om te trouwen), maar bij wilde niet trouwen: (42.5), dewijl *kau* twee directe objecten pleegt te hebben, vgl. § 156, vergelijk hierbij: *haruhara madakau-ku maru*, onrust, die mij niet laat slapen: (XIII); *ndai makau-la èda angi*, om ons te laten ontmoeten (92.14 v. o. vgl. § 96).

§ 50. Wordt een substantief bepaald door een deelwoord met *ma* en tevens door den genitief van een der persoonlijke voornaamwoorden, dan wordt deze laatste na het substantief en voor het deelwoord geplaatst, of wel met het substantief verbonden, indien het voornaamwoord in verkorten vorm optreedt. Voorb. *wára waü nggáhi ro aka ndai-ku marongga labo káli*, het zullen eerst mijne eigen woorden en mijn plan zijn, die tot den kali komen (51.12); *mbangi-la manac bata djuru*, ons groot opperhoofd de *bata djuru* (100.5);

amu fanda dipi —— ta-weha-ku sumpu-na mangoña, van de wortels der *pandan tikar* neemt gij de jonge uiteinden (4.14); *kuntji waü-na matjiya*, het bij de (ijzeren kooi) behorende stevige slot, (46.21); *tiki-na matenggo*, zijn sterke stok (16.14). Ook een bepalend substantief in genitivo staat meestal voor het deelwoord: *doü kakai Radja Puspa-Indra mawaa sura*, een gezant van vorst P. I., die een brief medebrengt, (76.20); *djára kali mataho weki*, het schoone paard van den kali (53.10); alleen in geval de beteekenis van het deelwoord zoodanig is, dat het ook met het bepalende subst. in betrekking zou kunnen gebracht worden, wordt dit laatste achteraan geplaatst, bijv. *wati-du wára rawi-na makalai kali ede*, er was geen andere bezigheid van den kali (z. v. a. de kali deed niets anders, 53.8) dewijl *rawi-na kali makalai* zou beteekenen: de bezigheid (het werk) van een anderen kali.

De aanwijzende voornaamwoorden worden na het deelwoord geplaatst: *doü marupu cde*, die of de zieke [man] (5.18); *ampo ta-katjampo mena-ku pâhu mawára ede*, vervolgens vermengt gij al de aanwezige soorten (4.19). Een deelwoord, dat de plaats van ons adjetief vervult, komt overigens, behoudens de bovengenoemde uitzonderingen, dadelijk na het daardoor bepaalde substantief (of pronomen) te staan.

Bepalen twee deelwoorden hetzelfde substantief, dan gaat dat, wat met ons adjetief overeenkomt, vooraf: *doü makalai maraho inga labo ndai-ku*, een ander mensch, die mij hulp vraagt (50.26); *kani-kani ana sangadji manae-nae manika*, de kleeding van zeer hooge vorstenkinderen, welke huwen (68.10). Daarentegen staat het actieve deelwoord, waar wij het door een betrekkelijk voornw. met een volgend finiet werkwoord plegen weer te geven, na elke andere bepaling, uitgezonderd de aanwijzende voornw.: *wára njai dei woha sera manjangga upa*, er is een weg in het woud, welke zich in vier takken splitst (97.5); vgl. *ana duwa-n mamidi ári lawa*, hare beide kinderen, die buiten de deur wachten, onder § 45, en zie ook de andere voorbeelden van deze §. Wanneer het actieve deelwoord voor nevenzin dient, heeft het steeds betrekking op het subject van het hoofdwerkwoord, dit laatste kan zoowel den vorm van een finiet werkwoord hebben, als in substantiesconstructie staan. Alleen indien woorden als: *ade* (hart), *lóko* (buik), als subject optreden in overdrachteijken zin, slaat het deelwoord niet op het grammatisch, maar op het logisch subject: *na-díhi ade-ku maringa*, mijn hart was verheugd (ik verheugde mij) hoorende (toen ik hoorde, 20.50); *na-lelo lóko-ku mantanda*, mijn buik gaat stuk (ik word zeer bedroefd), ziende (als ik zie, 51.1). Het deelwoord wordt in deze beteekenis steeds na het hoofdwerkwoord, na het object en na alle andere bepalingen geplaatst. Het bovenstaande blijkt genoegzaam uit de in § 44 gegeven voorbeelden,

Voorts zij opgemerkt, dat, indien het subject van een zin geheel vóóraan staat, het actieve deelwoord, ook in laatsgenoemde beteekenis, steeds tot bepaling van dit substantief kan gemaakt worden; *ba anakoda maëda rawi*

Putiri ede na-lembō ntene mpa ade-na, de gezagvoerder, die zag (= ziende of toen hij zag) wat de prinses deed, bleef toch geduldig (70.42, over *ba* vgl. § 272). Een ander voorbeeld zie boven in § 44.

- § 51. Omtrent de betekenis van het actieve deelwoord met *ma* valt nog op te merken, dat, ofschoon het meestal met ons tegenwoordig declwoord overeenkomt en dus hij het imperfectum van het werkwoord behoort, somtijds in de betekenis van het actieve deelwoord van het perfectum wordt gebezigd, ofschoon het Bini, voor het laatste een afzonderlijken vorm heeft (vgl. § 72 en 85): *ta-lao weka-pu*, *lamada neè makara-na*, *ampo ta-lao-ku landa awa kapa mabou mai*, *ga* (die melatie's) halen, ik zal ze vlechten, en vervolgens moet gij ze op het schip, dat pas gekomen is, gaan verkoopen (71.22); *ede-ra dula kai doù maparaësa*, daarop keerden de lieden, die onderzoek gedaan hadden, terug (59.15). Voorts hebben: *mamade*, *mantjuwu*, *maiha* en eenige dergelijke meer, steeds de betekenis van een verleden deelwoord, *nam*. dood, gewond, bedorven, terwijl *made*, *ntjuwu*, *iha*, in de finiete tijden van het imperfectum, de betekenis hebben van: sterven, gewond worden, bederven, (corrumpti). Over de verhouding dezer woorden tot die, welke ook naar den vorm verleden deelwoorden zijn als: *maramade*, *nawaü-ra ntjuwu*, vergelijke men § 242.
- § 52. Wanneer een actief deelwoord met het prefix *ma*, afgeleid van een kwalificatief werkwoord, een substantief bepaalt, wordt *ma* in vele gevallen weggelaten, bijv. *rowa bou*, een nieuwe pot (4.41); *suu hadju nae*, een grote boom (68.27); enz. Dit kan ook plaats hebben bij de bezittelijke samenstellingen, wanneer het eerste lid een kwalificatief werkwoord is, bijv. *doù taho weki-n*, een schoone vrouw (22.34); *doù lai rasa*, iemand van eene andere plaats, een vreemdeling (42.22).

Wordt *ma* weggelaten terwijl het woord bepaald wordt door den genitivus der persoonlijke voornaamwoorden, hetzij in verkorten of volledigen vorm, of wel door een ander subst., dan wordt de bepaling niet achter het substantief geplaatst, zooals in § 50 vermeld is, maar na het adjetief. Vormelijk maakt dus het adjetief zonder *ma*, dan eene samenstelling uit met het daardoor bepaalde substantief. De voorbeelden van een aldus bepaald substantief met een adjetief zonder *ma*, zijn evenwel schaarsch; gewoonlijk vindt men in dat geval *ma* gebezigd, tenzij substantief en adjetief te zamen duidelijk een begrip uitmaken en dus logisch eene samenstelling vormen; waarschijnlijk moeten ook alle woorden, waarbij *ma* in dit geval weggelaten is, zoodanig beschouwd worden, vgl. § 157.

Regels voor het spraakgebruik omtrent de weglating van *ma* zijn moeilijk te geven. Meestal kan *ma* gebezigd worden; zoo zegt men zoowel: *oi mapana* (warm water, 36.4), als *oi pana* (ibidem reg. 9); *sa-buwa suu hadju manae*, een grote boom (67.12); *doù siwe mataho weki-n*, eene schoone vrouw (56.29); vgl. de voorbeelden boven; doch is hier de vorm zonder *ma* gebruikelijker, wat over het algemeen geldt, wanneer het substantief een persoon of voorwerp voorstelt (behoudens de hieronder te noemen uitzonderingen).

Stelt het subst. geen concreet voorwerp voor, dan bezigt men meer *ma*, gewoonlijk zegt men: *ruu mataho*, goed lot, geluk; *rawi mataho*, een goed werk; *dosa manae*, een groote zonde; *ai-nai-u mataho*, een goede dag; *supu manae*, eene hevige ziekte; men zegt evenwel ook: *haba (chabar) taho*, goed nieuws, bijv. (47.51); *hadats nae ro hadats toi*, groote en kleine onreinheid (11.54). De adjetieven, welke eene kleur beteekenen, vindt men steeds zonder *ma*: *mangko bura*, een wit kopje (5.55); *buwe keta*, paarsche buwe (ibid. reg. 55); *karoku moro*, een groenachtige vlieg (75.11); *bindera montja*, een gele vlag (77.42); *tembe lanta*, een witte saroeng (70.3); *djára meè*, een zwart paard (32.59); alleen bij tegenstellingen wordt wel eens *ma* gebezigd: *paramata mabura* — — — *paramata makala*, witte edelstenen — — — roode edelstenen (91.25—26), alsook indien het substantief door een voornaamwoord bepaald is: *djenggo-na malanta*, zijn witte baard (49.22). Andere adjetieven behouden *ma* bijna altijd, bijv. *masupu*, ziek, vgl. I. passim, VIII. passim, waarschijnlijk omdat *supu* niet alleen als verbaal substantiel (het ziek zijn), maar ook als benaming van een bepaalde toestand (ziekte) in algemeen gebruik is, vgl. § 182, 183, men kan evenwel ook zeggen: *doü supu* (bijv. 5.27). Eenige adjetieven evenwel kunnen nooit zonder *ma* gebezigd worden, hiertoe behoren: *makalai*, ander, bijv. *doü makalai*, een ander mensch; *makalau*, kaal (*bune-ku pâhu-na nggeè-ku labo ana doütoi ake di sera makalau*, hoe kan ik met dit kleine kind op de onbegroeide vlakte wonen, 62.27); *makambera*, vriendelijk; *masawai*, slecht; *mambuda*, blind; *mampinga*, doof, en andere met een neusklink beginnende adjetieven. De oorzaak hiervan schijnt te zijn, dat al deze woorden nog een prefix bevatten, waardoor zij ook vormelijk verha zijn, vgl. § 180 volg. Alleen in samenstellingen treft men sommige dezer woorden zonder *ma* aan, (vgl. *ana mori mboto* onder § 185). Er zijn nog enige andere adjetieven, welke *ma* bij bepaalde woorden nooit verliezen, waarvan mij de oorzaak evenwel niet bekend is, bijv. *tuwa*, oud, luidt in verbinding met *doü* (mensch) steeds: *matuwa*, men zegt echter: *binata tuwa*, oud dier (41.16). Behalve hetgeen boven nog gezegd is over het door een pronomen bepaald substantief, blijft *ma* bij alle adjetieven gewoonlijk gespaard:

I. Als de nadruk op het adjetief valt, dus waar in het Mal. *jang* zou gebezigd worden.

II. Als hetzelfde substantief door meerdere adjetieven, of hetzelfde adjetief meer dan één substantief bepaalt. De oorzaak hiervan zal wel zijn, dat het adjetief dan niet onmiddelijk het substantief volgen kan, vgl. boven, uitzonderingen op dezen regel komen, zooveel ik weet, niet voor, wel is het in het eerste geval soms voldoende *ma* alleen voor het eerste adjetief te plaatsen, vgl. § 48.

III. Als het adjetief gereduplicerend is, met zeer zeldzame uitzonderingen. Voorbeelden vindt men passim in de teksten.

Aann. Schijnbaar in strijd met al wat boven gezegd is, is de volgende uitdrukking: *nemba*

mbito-mbito-na ada-m, zeer vele nederige groeten van uwen dienaar (27.38), dewijl *mbito* als adjetief de *ma* niet verliest en hier daarenboven gereduplicateerd is. Men moet hier evenwel *nemba mbito-mbito* als eene samenstelling beschouwen, en wel als eene samenstelling van een verbaal substantief met het oorspronkelijk adverbium. In verreweg de meeste gevallen worden in het Bim. de adverbia met de werkwoorden samengesteld, en deze samenstelling blijft bestaan, zoo het verbum den vorm van een subst. aanneemt, bijv. *nggahi nae-nac-pu*, spreek luide, in subst. vorm: *ba supu nggahi nae-nac-mu*, om reden van uw luide spreken, omdat gij luid spreekt, enz., vgl. § 259. *Nemba* kan niets anders dan zulk een verbaal substantief zijn, wat de vorm reeds aanwijst, vgl. § 154. Op dezelfde wijze is te verklaren de uitdrukking: *kangampu mbito-mbito*: z. v. a. duizendmaal verschoning.

§ 55. Het hierboven besproken weglaten van *ma* kan alleen plaats hebben, zoo het grondwoord een kwalificatief werkwoord is, en dus de niet *ma* afgeleide vormen met ons attributiefs gebezigt adjetief overeenkomen, nooit kunnen verbaal adjetieven als: *mantjuwu*, gewond; *maiha*, bedorven; *mamade*, dood, zonder *ma* voorkomen, evenmin als de overige, hetzij van transitieve of intransitieve werkwoorden afgeleide deelwoorden, uitgezonderd in enkele, vrij zeldzame samenstellingen, als bijv. *doū mpaanga*, dief, enz., vgl. § 157. Evenmin kan een deelwoord, waar het in plaats van een nevenzin optreedt, *ma* verliezen, zonder tevens geheel het karakter van een deelwoord te verliezen. Wel treft men constructie's aan als de volgende: *ede-ra mbeī kai-na parenta*, *kau lao lēto*, daarop gaf hij bevel, bevelende hen (om hen) te gaan binden (60.8); *na-lao-ra di amba*, *waa talima tolu mbuwa*, hij ging naar de markt, medenemende (en nam mede) drie granaatappels (25.10); *ede-ra kalondo ro kai*, *waa di asi*, daarop bracht men (de kooi) naar beneden en droeg haar, haar naar het paleis brengende (= en droeg haar naar het paleis) (49.11), en zeker zou men hier evengoed *makau* (zie een der voorbeelden in § 44) en *mawaa* kunnen bezigen, doch zijn *kau* en *waa* hier geen deelwoorden maar verbale substantieven, welke constructie dikwijls in plaats van de paritcipiale gebruikt wordt. Men vergelijke slechts volgende voorbeelden: *ede-ra pāhu ra-parenta ruma-ku*, *kau-na waa sura*, dit is de gedaante van wat door mijn heer bevolen is, (aldus heeft mijn heer bevolen) om een brief te brengen (76.59); *mandinga labo parenta ruma-ta labo ama-ro-duwa labo pasiki*, *kau-na lao tonggu weya kapa sangadji*, terwijl de vorst tevens beval aan den *ama-ro-duwa* en den *pasiki* (twee hofbeamten) om het schip van den vorst te gaan bewaken (59.29); *ede mpara tjuwa dula-n*, *waa-na sāhe-na di uma-na*, daarop keerden zij terug, hunne buffels naar huis brengende (en brachten hunne buffels naar huis). Hier zijn *kau-na*, en *waa-na* door den genitief van het persoonlijk voornw. derden persoon duidelijk als subst. gekenmerkt, vgl. voorts § 245 volg. Deze substantieven-constructie kan steeds gebezigt worden in de plaats van het deelwoord, wanneer dit de plaats van een nevenzin vervult. Voorts pleegt men uitdrukkingen als ons: al glimlachende, al weenende, te omschrijven door den nominalen vorm van het werkwoord, in samenstelling met het adverbium *salaho* (tevens), voorafgegaan door de praepositie *labo* (met, bencvens): *ntjambe*

kai ba ina doü siwe ede labo saròme salaho-na, de moeder van het meisje antwoordde al glimlachende (27.39); *nggåhi kai ina-na labo nangi salaho-na*, de moeder sprak al weenende (65.4). Ook *labo* (*labo-ku*, *mandinga labo* en *mandinga labo-ku*) alleen voor den nominalen vorm van een verbum, dient dikwijls ter omschrijving van een participium in zulke zinnen, waar wij terwijl, tevens, bezigen: *na-luu ngåro-ra dei ade dobu ede labo wonlo-na peda-n*, hij ging in het suikerriet en trok daarin her- en derwaarts met het trekken van het zwaard (zijn zwaard tevens trekkende; terwijl hij te gelijk zijn zwaard trok, 26.10): *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na riü uma-na mandinga labo nangi kanggitja-na*, zij hield zich stijf, terwijl zij den huisstijl vastgreep en tevens weende en jammerde (52.11).

- § 54. De actieve deelwoorden met *ma*, afgeleid van verbale woorden, zoowel van transitieve, intransitieve, als van kwalificatieve beteekenis, kunnen ook als praedicaat optreden. Het deelwoord wordt zoodanig gebezigt in plaats van het gewone verbum sinitum, vgl. § 228, indien het subject een bijzonderen nadruk krijgt, wat wij voldoende door het accent kunnen uitdrukken, maar waarvoor in het Bimaneesch, dat evenmin als de verwante talen, het redeaccent kent, eene afzonderlijke constructie moet bezigen: *mu-kau-ku lao landa weki-mu*, *pala tjumpu-kai-na nggomi malao landa nami*, gij gaast (ons) bevel u te gaan verkoopen, maar ten slotte verkoopt gij ons (41.18, (zonder nadruk op gij, zou het zijn: *mu-lao landa nami*); *peya di ai wakatu katei ba ita*, *lamada makau-na*, enz., wanneer gij zult onderwijzen, dan zal ik bevelen, enz. (72.23), (zonder nadruk: *ku-kau* of *ku-kau ba lamada*); *kone na-éda-ku ba mada-na*, *ade-na pala mambuda*, al zien zij het met hunne oogen, zoo is hun hart toch blind (zonder nadruk: *na-mbuda ade-na*, 86.10). Treden twee synoniemen als praedicaat op, dan behoeft *ma* alleen voor het eerste deelwoord geplaatst te worden (vgl. § 48); ‘*amal-mu ede daa maraka ro tjiki*, uwe goede werken zijn ontoereikend en onvoldoende (85.15). Hoe dikwijls dergelijke constructie's ook aangetroffen worden, toch schijnt dit praedicatief gebruik der deelwoorden in het Bim. oorspronkelijk niet in zwang geweest te zijn, ten minste niet op boven- genoemde wijze. Men kan namelijk vóór ieder praedicatief optredend deelwoord het hulpwoord *ndai* (nee) bezigen, zonder enige verandering in de beteekenis, en de functie van *ndai* schijnt hier geen andere te zijn, dan om van het deelwoord een substantief te maken met de beteekenis van dat, wat (hij, die) en wat het werkwoord verder uitdrukt, zoodat *nahu (ndai) malao* eigenlijk betekent: ik (ben) het, die gaat, vgl. de volgende §. Het gebruik van het actieve deelwoord alléén als praedicaat, meen ik dan ook, dat uit genoemde constructie met *ndai*, ontstaan is. Het nadere hierover, alsook over het praedicatief gebruik der deelwoorden in het algemeen, zie bij *ndai* § 102.
- Aann. De deelwoorden in het Bim. kunnen dus niet dienen, om onze praedicatief gebezigte deelwoorden weer te geven, daarvoor moet men gebruik maken van het woord *wunga* (met volgend verbaal substantief), dat eigenlijk 'juist met iets bezig zijn' betekent (vgl. Mal. en Jav. *lagi*), *ina-na wunga medi-na*, de moeder was juist bezig te spinnen, de moeder was spinnende (17.14).

- § 55. Elk actief deelwoord met *ma*, afgeleid van een verbaal grondwoord of van een, reeds met *ka* afgeleid, verbum, kan bij de werkwoorden: *wâra* (zijn); *mbòto* (veel zijn) en enige andere, als subject, dus als substantief optreden met de beteekenis van dat, wat (bij, die) en wat het grondwoord aanduidt: *ai-na wâra matapa-na oi ede*, niet zij dat, wat het water afhoudt (laat er niets zijn wat het water afhoudt, 11.11); *wâra mangupa timba tjina-na*, *wâra mangupa timba awatoi-na*, er waren, die (= sommigen) zochten het lijk van hun broeder, er waren, die (= sounmigen, anderen) zochten het lijk van hun oom (79.34); *ma-mbòto maponggu*, velen zijn of worden zij, die ziek zijn (velen zijn of worden ziek 14.4). Ook hier is, indien twee synoniemen als subject optreden, *ma* bij het eerste deelwoord voldoende: *wâra mpara maqadju ro hau ade*, er zijn er, die lui en traag zijn (sommigen zijn lui en traag). Ook hier echter moet het hulpwoord *ndai* als verzwegen beschouwd worden (vgl. de vorige §) men zie § 109.
- § 56. Heeft evenwel zulk een actief deelwoord met *ma* tot grondwoord een kwalificatief werkwoord, dan kan het geheel en al als een substantief gebezigd worden, in de beteekenis van "dat, wat en wat het grondwoord verder uitdrukt" en kan dan dikwijls weergegeven worden met ons adjetief als substantief met het onzijdige lidwoord gebezigd; zeer zelden stellen zij een persoon voor: *ndai makatarowa-na marindi*, om te verlichten het duistere (92.16); *kafaralu-ku masaralu ro kasuna-ku masuna(t)*, als verplicht beschouwen dat, wat verplicht is en als verdienstelijk beschouwen, wat verdienstelijk is (11.4); *tjengga-ku masaradlu labo sunnat*, onderscheidt wat verplicht en wat verdienstelijk is (95.1, vgl. § 48); *doü malowa-ra tjengga mataho ro maiha*, iemand die het goede en kwade kan onderscheiden (11.10); *paki-pu maiha, weha-pu au-du mataho*,werp weg, wat slecht is, neem al wat goed is (105.21); *pâhu-na une santika mabura dolu djanga*, het ziet er uit als het wit van een kippenei (10.22); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe — — — manjihu sara na-waü-ra santjihu*, het goed is ongelijk (slecht) geworden, — — — het juiste is met hoeken (d. w. z. onjuist) geworden (99.14 en 16); *ai-na rupe-rape-mu dei masawai*, stort u niet doldriftig in het slechte (13.8); *na-lampa-si di manira ro makala*, als hij ging door het schoone en kale (waar het schoon en kaal of onbegroeid was, (42.34); *èse mamango*, op het drooge, op den vasten wal, aan land, bijv. (66.21). Is het grondwoord gereduplicateerd, dan kan het subst. weergegeven worden door: iets, met het adjetief in genitivo (bijv. iets goeds); *weha-pu, wâra-si èda-mu makala-kala ngganga*, neem iets roodachtigs, als gjij dat ziet (34.10); *ede-ra nggâhi nggomi dôho mpa makau weha kadale matani-tanî*, dit hebt gjij gezegd: (namelijk) om bij voorkeur iets zwaars te nemen (33.39); *qiyâs mpuðu dei makalai-lai*, analogie zij er (naar analogie worde er gehandeld) ten opzichte van iets anders (84.1). *Malanta*, eigenlijk: het witte, wordt gewoonlijk gebruikt in den zin van: wit goed, wit katoen: *ede-ra lao ntjongan kai-na malanta doü ndai tembe-na*, daarop ging hij wit goed van iemand lenen,

om hem tot saroeng te dienen (24.40): *ampo na-wira weya-ku malanta, na-tala mena-du èse wawo malanta pingga ro piri*, daarna spreidde zij een stuk wit goed uit, en schikte daarop de schalen en borden (44.29). Het eenige mij bekende woord, dat ook een persoon kan voorstellen is: *makalai*, hij, die een ander is, een andere, bijv. *mustahil kidi labo-na makalai*, het is onmogelijk dat Hij (God) bestaat met een ander (6.4. v. o.); zoo ook in de uitdrukking: *makalai — — makalai*, de een — de ander, sommigen — anderen.

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat deze substantieven zoowel als subject in het algemeen (vgl. § 55), als direct object en na eene praepositie kunnen gebezigt worden; in genitiefbetrekking tot een ander subst. kunnen zij evenwel niet staan, aangezien zij dan niet van attributief gebezigde adj ectieven zouden te onderscheiden zijn, (uitgezonderd *malanta*; bijv. *sabune tjo-na malanta ede*, hoeveel is de prijs van (kost) dit stuk wit goed?

Na *sa-mena-na*, wat vormelijk een substantief is, zoodat een daaropvolgend subst. in den genitief moet staan, zoo ook na *sa-niki-niki-(na)* en *bè-bè-na* kunnen zij evenwel gebezigt worden: *sa-mena-na mawâdjib*, al wat verplicht is (6.25, v. o.); *sa-mena-na masaki*, al wat niet schoon, (met onkruid en begroeid) is (92.16).

De functie van praedicaat plegen deze substantieven alleen dan te vervullen, als het subject een bijzonderen nadruk heeft en dus vooraan staat, over welke constructie reeds in § 54 gesproken is: zonder nadruk op het subject, in welk geval een ander substantief, als praedicaat optredende, vooraan staat, bijv. *kafir nggomi*, een ongeloovige zijt gij, vgl. § 154, zou men hier niet het subst. met *ma*, maar het finiete werkwoord van denzelfden stam bezigen. Indien een subst. met *ma* in eene meer concrete beteekenis, als bijv. het boven genoemde *matani-tani*, iels zwaars, als praedicaat optreedt, treft men nog eene bijzondere constructie aan, gelijk men uit het volgende voorbeeld zien kan: *ake-ku, ngau-na, kau-na weha matani-tani*, dit is wellicht dat zware, wat zij bevolen hebben om te nemen, (33.37); het bijzondere hiervan is, dat het lijdend deelwoord *kau-na weha* (hier, zoals meermalen, het lijdend deelwoord van den tegenwoordigen tijd in de beteekenis van dat van het perfectum, vgl. § 51) in plaats van, zoals gewoonlijk *achter*, *vóór* het bepaalde woord staat. Dit geschiedt klaarblijkelijk daarom, dewijl men bij *ake-ku matani-tani*, het eerste zou denken aan de beteekenis: dit is zeer (of eenigszins) zwaar, en letterlijk betekent dus het bovenstaande voorbeeld: dit is dat, wat door hem bevolen is te nemen, het zware: zoo ook: *ake-ku, kira-ku, raa-nggáhi-na maburabura aka-n de*, dit is, naar ik meen, het gezegde, het witte van zoeven (dat witte, waarvan zij gesproken hebben, 34.3).

Buitendien kunnen ook de actieve deelwoorden met *ma* van *wára*, zijn, en *ntau*, bezitten, hebben, (in eene samenstelling als: *ntau eli*, geluid geven, klinken) op boven genoemde wijze als substantieven gebezigt worden: *na-ntau eli-ra mantau eli*, wat geluid had, gaf geluid (77.13), vooral na: *sa-mena-na, sa-niki-niki:*

sa-niki-niki mawāra, al het zijnde, al het bestaande (6.12. v. o.): *sa-niki-niki mantau eli*, al wat geluid heeft (26.27). Ook het deelwoord van *wati*, wat wij door „niet” moeten vertalen, maar eigenlijk wel „niet zijn” zal beteekenen, vgl. § 266, wordt op dezelfde wijze gebezigd: *doü manggáhi mawati wāra labo pāhu*, iemand, die zegt dat, wat niet met eene gedaante is(iemand, die ijdele praatjes gebruikt, 81.5).

Aann. Geheel onderscheiden van dit, als zelfstandig substantief optreden der deelwoorden, is natuurlijk het geval, wanneer het bepaalde substantief eenvoudig verzwegen is, als bijv. in het volgende: *mu-neè sara ngāha sihe. sambele-pu matoi-toi-ni! Njambe kai ba rido-na: sihe toi ake wati mpore-na*, manae ede mampore, indien gij buffels wilt eten, slacht dan kleine! De schoonzoon antwoordde: deze kleine buffels zijn niet vet. (maar) die grote zijn vet (28.31); *wāra ana-na tolu mbuwa mine ntjau, masasae tangāra kai — — — madi-woha tangāra kai — — — maūri-āri pōda tangāra-kai*, enz., hij had drie kinderen, altemaal zoons, de oudste werd genoemd (heette) — — —, de middelste — — —, en de jongste — — — (55.7).

§ 57. Onze infinitief, afhangende van een ander werkwoord, wordt in het Bimaneesch in afwijking van de verwante talen, niet door den vorm met *ma*, maar door het verbale subst. uitgedrukt, bijv. *nggāra ta-neè sara ēda*, indien gij wilt zien (3.15); *wati romo ngawa-na taho*, (de ziekte) wilde volstrekt niet beter worden (58.15); *wati disa-ku horu*, ik durf niet te helpen (37.2). Later zal hierover uitvoiger gesproken worden, (vgl. § 243), volledigheidshalve zij hier alleen het volgende aangeduid. In bepaalde gevallen bezigt men, indien het onderwerp van bet tweede werkwoord als substantief of als volledig voornaamwoord onmiddelijk voor het tweede werkwoord geplaatst wordt, den vorm met het prefix *ma*, in plaats van het verbaal substantief: *wati-du waū-ku nahu makiri weki*, ik kan mij niet meer omkeeren (19.9), (daarentegen *wati-du waū-na kōne kiri weki*, hij kon zich zelfs niet meer omwenden, ibid. 1); *wādjib di ita mabae kai ade*, het is verplicht voor ons, om te weten (6.19. v. o.); (daarentegen: *wādjib ndeu-na mpa ndai*, het is slechts verplicht, dat hij zich baadt (93.8. v. o.); *wati lowa-na ana rumā-rumā maweli* enz., de prinsen kunnen (mogen) niet koopen, enz. (15.56), (daarentegen: *lamada ake wati lowa-ku tuu*, ik kan niet opstaan, 24.18).

§ 58. Het praefix *ma* kan behalve voor verbale woorden, ook voor andere woordsoorten gebezigd worden. In de eerste plaats voor substantieven of samenstellingen van een substantief met een ander woord. In waarde staan deze afleidingen gelijk met de van kwalificatieve werkwoorden afgeleide deelwoorden; zij worden evenwel alleen attributief gebruikt. Voorb. *ngāra masangadji*, vorstelijke naam (van *sangadji*, vorst (61.20); *rawi malako*, een hondsche handelwijze (van *lako*, hond, 30.30); *kalo matunde-tunde*, pisangs aan trossen zijnde, pisangs, tros aan tros (van *tunde*, tros, 65.42); *doü mamada nowa*, wichelaar (van *mada*, oog en *nowa*, helder, 64.6). Van *sae*, oudere broeder en *āri*, jongere broeder, vormt men met *ma* en verdubbeling: *masasae (maūri-āri)*, bijv. 26.8. v. o. en 28.8.

Weglatting van *ma* heeft gewoonlijk niet plaats, om de duidelijke reden, dat anders het adjetief niet van een subst. in genitivo te onderscheiden zou

zijn, voor: *doū māmāda nowa* kan men evenwel ook zeggen: *doū māda nowa* (64.24). De woorden *mōne* (mannelijk) en *siwe* (vrouwelijk), welke wel oorspronkelijk als substantieven te beschouwen zullen zijn, vormen gewoonlijk eene samenstelling met het voorgaande subst: *wāra tolū-n ana mōne-n*, zij hadden drie zoons (26.8. v. o.); *ada siwe-na*, zijne slavin (17.7): alleen wanneer er de nadruk opvalt, krijgen zij *ma* voor zich: *sa-mena-na islām munōne ro islām masiwe*, alle gelooigen, zoowel mannen als vrouwen (6.24. v. o.).

Maweki ntjau, naakt (uit *weki*, lichaam en *ntjau*, enkel, alleen) maakt daarin eene uitzondering op het bovengezegde, dat het ook als bepaling van een praedicaat, als praedicaat, enz. kan gebezigd worden: *tolū-na doū mōne mambadju-na*, *maweki ntjau mena*, drie mannen moeten het stampen, allen naakt [zijnde] (4.20). Als verhaal substantief treedt *weki ntjau* op (88.19) alsof het een kwalificatief werkwoord ware.

Men bezigt *ma* ook dikwijls voor een substantief dat als appositie bij een ander subst. staat: *ntjambe kai ba āri-na mapasuki*, daarop antwoordde de jongere broeder, de *pasiki* (soort hofbeampte, 59.57): *nggāra wāra-sa doū manggeya*, indien er een vampyr is (14.19. v. o.): (*nggēya* is subst. en bet. vampyr). Het eerste subst. schijnt zelfs weggelaten te kunnen worden: *da ndai marongga-ku nekeka ēla ro doū nahu masangadji* — — — *doū mabitjāra* — — — *doū maqaddli*, mogen niet later tot mijn volk komen, vorsten — — — rijksbestierders — — — rechters (94.36), *masangadji* staat hier voor *doū masangadji*, gelijk uit het volgende duidelijk te zien is. Zoo zijn ook te verklaren de uitdrukkingen: *ai mangađi*, nacht, Mal. *hari malam* (*ngađi* = *malam*), *ai marai*, ochtend, enz.

§ 59. Voorts wordt *ma* ook voor telwoorden, geplaatst: *ompu mađuwa-n aka-n de*, de genoemde beide oude lieden (43.42); *au-au-đu masaori-ori pāhu malōsa watu ntjai mađuwa mbuwa*, alles, wat het ook zij, wat door de twee wegen uitkomt, (8.39); *oi matolu mbuwa pāhu ede*, de drie soorten van vocht (4.26), *bunga masabuwa ake*, deze ééne bloem (72.55). *Masabuwa* kan ook voor het substantief geplaatst worden: *sa-buwa rupiya na-mbei-ku wei-n*, *masabuwa rupiya na-wii-ku di ade pōo*, een gulden gaf hij aan zijne vrouw, de eene (= de andere) gulden legde hij in de holle bamboe (24.5., vgl. ibid. reg. 4); *na-lao-ra raho masa masaratu arupiya*, zij ging vragen om de honderd gulden (welke haar beloofd waren, 52.57, vgl. 41.40); *kakiđi paruga maratu-ratu*, honderde looden oprichten (79.9); *doū mapila-pila mpuru riwu labo sangadji kabata-na mampuru-mpuru*, verscheiden tienduizenden van mensen, alsook onderhoorige vorsten bij tientallen, (63.15); *lao sambele ro ngāha-pu sāhe ndoi ndai-mu maupa mbuwa lima mbuwa sa-nai*, ga vier of vijf buffels van je zelven per dag slachten en opeten (29.19).

De enkelvoudige eigenlijke telwoorden krijgen zelden *ma*, men zegt bijv. *ada pasaka-ku upa-n ede*, mijne vier geërfde slaven, en niet; *maupa-na* (vgl. 40.19, volg.). Uitgezonderd het geval, dat een getal met volgend substantief

als appositie na *masa* (geld) staat, (een voorbeeld hiervan zie boven), of wel eene praepositie voorafgaat (zie beneden) is mij *ma* alleen voor *duwa-n* (beiden) bekend, wat toch ook meestal zonder *ma* gebezigd wordt: *ana-na duwa-n ede*, hunne beide kinderen, (bijv. 65.20). Ook is *ma* bij de andere geenszins noodzakelijk, bijv. *bè-bè-na mpara malòsa watu ntjai duwa mbuwa*, al wat door de twee wegen uitgaat (11.18, vgl. boven); *bakai-ku sâhe ake sa-buwa*, waar is één van deze buffels? (28.28); *bune santika masa saratu arupiya*, wat de honderd gulden betreft (51.34, vgl. 53.7); *ratu-ratu-na doû*, honderde mensen (50.2).

Het praefix *ma* wordt ook voor telwoorden geplaatst, welke het eerste lid van eene bezittelijke samenstelling uitmaken: *sâhe masambaa umu-na*, een éénjarige buffel (15.12); *doû masabuwa ina ro ama*, menschen, die één vader en moeder hebben, broeders van denzelfden vader en moeder (60.27). Ook hier kan *ma* bij attributief gebruik weggelaten worden, bijv. *ilo lili duwa djari náru-na*, eene waskaars van twee vingers lengte (34.35); wordt het subst. in dit geval ook nog bepaald door den genitief van een persoonlijk voor-naamwoord, dan wordt dat aan het subst. gehecht: *ilo lili-na duwa djari náru-na*, de (bijbehorende) waskaars van twee vingers lengte (4.5).

Wanneer een met *sa* (één) samengesteld woord of wel een telwoord, hetzij al of niet door een substantief gevuld, door eene praepositie wordt voorafgegaan, wordt gewoonlijk het prefix *ma* gebezigd: *di ade masambaa*, in één jaar, per jaar (8.5); *di ade masanai-nai*, elken dag (55.11); *na-taho lalo mpa di ade masadoû-doû-na*, hij was in één oogenblik heter (61.18); *ede mpara ndai rawi-na di masanáru-náru-na ntjai*, zoo deden zij over de geheele lengte van den weg (78.15); *òn-e-na ba masapóku tjiwu ro masamore doû*, het nut van één *póku tjiwu* (eene maat van de lengte van de hand tot den elleboog), en één *more doû* (eene maat van de breedte van het lichaam en één arm), is, enz. (14.4); *di ade mapidu nai mpabuwa-ku tjumpu-na*, in zeven dagen moet het af zijn (22.1); *nahu matjòla-na kai mađuwa ratu ringgi*, ik zal het betalen met 200 riksdaalders, (55.6); *tjòla dòho-pu kai mapidu reya sa-buwa*, betaalt ze met zeven reyalen per stuk (29.29); *di ade matolu-n ede*, onder deze drie, van deze drie (personen, 61.13 v. o.).

Hoewel *ma* gewoonlijk in dit geval gebezigd wordt, is het gebruik van dit prefix toch niet noodzakelijk, men kan ook zeggen, bijv. *di ade sa-mbaa*, per jaar (9.9 v. o. en ibidem 5 v. o.).

De woorden *sa-ori-ori* (*páhu*) »het een of ander» en *sa-niki-niki(na)*, »elk» plegen meestal met het praefix *ma* gebezigd te worden: *di masaori-ori páhu*, in het een of ander (6.5 v. o.); *au-đu masaori-ori páhu supu*, de eene of andere ziekte, welke het ook zij (7.59); *ai-na wára-na masaori-ori páhu*, dat er niet het een of ander zij, enz. (8.32); *ai ruma-e, wati-đa wíra madawára, masaniki-niki mantau eli*, o heer! er is niets, wat er niet is (niets ontbreekt er), al wat geluid heeft (elk muziek instrument) is er (23.22); *masaniki-niki doû ndai*

maparenta-na, (zoodat) elkeen het bevelen geeft (51.2); *dei masaniki-niki-na pamōka*, op elken zolder (91.34); wederom kan men evenwel zeggen: *au-du sa-ori-ori pāhu*, bijv. 10.10; *di sa-niki-niki rasa*, in elk land, bijv. 59.5; ook voor *sabune-bune-du* of *sabune-du*, bijv. in de uitdrukking *sabune (-bune)-du ntoi-na* = het Mal. *bēbērapa lama-nja*, vindt men nu en dan, ofschoon zeldzamer, *ma* gebezigd, bijv. (26.11; 57.41). Na een subst. heest *sabune-bune* meestal het prefix: *doü masabune-bune mbōto*, verscheidene mensen (19.26).

- § 60. Ook sommige bijwoorden en voorzetels kunnen met het prefix *ma* als adj ectieven gebezigd worden: *doü siwe mabune-tji ndai ngupa*, hoedanig eene vrouw (wat voor eene vrouw) moet gezocht worden? (van *bune* of *bune-tji*, hoe? 32.23); *dunya masadoü-na* (of *masadoü-doü-na* cf. 103.7), de wereld, die slechts één oogenblik bestaat (van *sa-dou-na*, oogenblikkelijk, aanstonds, 92.15); *sjarañ-na maaho-pu ba weha oi*, de voorschriften, welke (opgevolgd moeten worden) vóór het nemen van het water (van *aho-pu*, vóór, 11.10); *bē-bē-na mpara madri mai ba ede*, al wat daar buiten is (9.13 v. o.); *mađiwoha*, middelste, van *di woha*, in het midden. Meestal treden deze woorden met *ma* alleen attributief op, zij kunnen evenwel ook op andere wijze gebezigd worden en wel als subst. op dezelfde wijze als de deelwoorden met *ma*, afgeleid van een kwalificatief werkwoord, bijv. *mabune wāli-tji ndai weha*, iets hoedanigs moet genomen worden? (35.40). Attributief gebezigd kunnen juist deze woorden ook zonder *ma* gebruikt worden, bijv. *sumpu awa-na ba naraka*, het benedenste einde der hel (87.17, *awa*, beneden, als praep.: onder).

Voorts is omrent het gebruik van *ma* bij deze woordsoorten nog het volgende te vermelden.

Van de woorden *ntjewi* (overtreffen), *ntjöki* (lastig, hinderlijk zijn), *lai* (verschillend zijn) en *wantju* (overtreffen), worden bijwoorden gevormd met de betekenis van »zeer, erg«, welke met het werkwoord, eene samenstelling vormen (vgl. § 259, vgl.) en steeds het prefix *ma* hebben: *na-balu mantjewi-ku*, het is (was) zeer geurig (3.6); *na-ndiha mantjöki-ku nika āri nggomi ede*, het huwelijksfeest van uwen jongeren broeder was erg druk (26.26); *na-diki mantjöki-ku ade-ku*, ik was erg verheugd (20.30); *na-nala malai-ku iyu-ku*, het was bijzonder scherp voor mijn gevoel (75.6); *na-dāra malai-ku, ade-ku*, ik heb ergen honger (43.22); *mawanlju mbōto doü*, zeer veel zijn de menschen (veelen zijn er, 97.7); *mu-tani mawantju-ku ba suu-mu-mu dosa*, gij zult zeer zwaar zijn, dewijl gij de zonden draagt (87.57). (In plaats van *mantjewi* en *mawantju* bezigt men dikwijls die constructie, waarbij het werkwoord den vorm van een substantief aanneemt, vgl. § 245, vlg.). Geen ander als adverbium gebezigd woord, heeft in samenstelling met het werkwoord ooit het prefix *ma*, ook niet de met bovengenoemde bijwoorden synonieme woorden *pōda* (waar, juist en als adverbium ook: zeer) en *ipi*. Ook buiten samenstelling heeft het bijwoord nooit *ma*, uitgezonderd alleen: *maai ake*, heden, nu, van *ai*, dag en

ake, deze: *maai ake wāra nggadu-na sura*, nu heeft hij een brief gezonden (73.37); *maai ake ku-sanggapi weya-ku edi toi-m ake*, nu zal ik uwe teenen afknijpen (28.24); voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden; men kan evenwel ook het woord, zonder *ma*, als bijwoord bezigen, bijv. *ai ake wati-đu lowa-ta katei lamada*, nu kunt gij mij niet meer onderrichten (73.21). Een geheel ander geval is het natuurlijk, dat een losstaand bijwoord een adjetief wordt, wanneer het werkwoord een formeel substantief wordt, bijv. *lampa ro rai kai-na marōtji-rōtji*, (daarop geschiedde) zijn loopen en vluchten, wat zeer snel was = daarop vluchte hij zeer snel heen (25.24).

Op te merken zijn nog de bijwoordelijke uitdrukkingen bestaande uit het voorzetsel *kai* en het actieve deelwoord met *ma*: *kai daa mantiri*, op onjuiste, onrechtmatige wijze (9.17 v. o.); *kai matjili*, in het verborgen, in het geheim (38.8); klaarblijkelijk heeft men hier te doen met als substantieven optredende deelwoorden, vgl. § 56. Ook worden deze uitdrukkingen gevormd van verbale woorden, welke met *sa* samengesteld zijn, bijv. *kai masapôda-pôda*, in waarheid = het Mal. *sasungguh-nja* (9.2 en 7); of *kai masapôda-pôda-na*, bijv. *kanggâhi-pu kai masapôda-pôda-na*, spreek uit naar waarheid! (64.13); *nahu-ra neè mainga-mu kai masawaü-waü*, ik zal u helpen uit alle macht (zooveel ik kan, 57.18; *sa-waü-waü* van *waü*, kunnen; (vgl. ook § 59). Eenigszins vreemd is het gebruik van eene dergelijke uitdrukking in volgende zinsnede: *wāra wei nggomi mamai ãra nahu mawaa parakâra ba supu raa-lambo ro boë ba nggomi kai madawâra sa-ori-ori pâhu ntjâra-na* (52.23). De beteekenis is duidelijk genoeg: uwe vrouw is hier bij mij gekomen om eene aanklacht in te dienen, dewijl gij haar geslagen hebt, terwijl zij volstrekt geen schuld heeft; men zou hier evenwel verwachten: *labo daa wāra-na ntjâra-na*, met het niet zijn van hare schuld = terwijl zij geen schuld heeft; terwijl men *kai madawâra* enz. op zichzelf beschouwd, naar analogie der andere voorbeelden, zou moeten vertalen met: op schudeloze wijze. Mij schijnt het toe, dat de uitdrukking eigenlijk onjuist is en aan verwarring haar ontstaan te danken heeft; *kai* en *labo* toch zijn als praeposities in vele gevallen van gelijke beteekenis, *mawâra* kan, evengoed als bijv. *mantjihî*, als substantief optreden (vgl. § 56); naar analogie van eene uitdrukking als *kai daa mantiri*, verneen ik, dat *kai madawâra* gevormd is voor *labo daa wāra-na*, waarvan het de beteekenis behouden heeft.

Volgende voorzetels hebben dikwijls het prefix *ma*, nam: *saraka*, *hampa*, *labo*, *kai*, *hampa* en *dei* (dit laatste echter zeldzaam), bijv. *na-nuntu weya-đu watu lampuu waü-na* — — — *masaraka tjumpu-kai-na*, hij verhaalde hem van af het allereerste begin tot aan het einde (58.33); *watja-ku rima bali bae mahampa tjihu*, beide handen wasschen tot aan den elleboog (8.35); *lumba-ku sena mahampa wòo*, terwijl ik door den dauw waad tot aan de keel, (109.2); *sâra-na ana malabo ina ro ama*, het gedrag der kinderen jegens hunne ouders (9.1); (*tuđu*) *makai penta rima*, aanraken met de palm van de hand (8.42).

Een voorbeeld van *maðei* vindt men 106.8 en 9, v. o. *Labo* met het prefix *ma*, is meer in gebruik als voegwoord, in de beteekenis van: benevens, enz., terwijl het woord zonder het prefix, meer als voornaamwoord optreedt. Het bezigen van *ma* voor *saraka* vereischt bijna geen verklaring; oorspronkelijk toch is het een verbale vorm, afgeleid van *raka*, bereiken (vgl. § 152), en *ma* vervult hier dus eigenlijk de gewone functie van er een deelwoord van te maken; ditzelfde geldt van *ma* voor *ðei* (oorspronkelijk = het Mal. *dalam*); *hampa* is thans, behalve als praepos., in gebruik als subst. met de beteekenis van »grens», waarschijnlijk echter zal de oorspronkelijke beteekenis van het woord wel verbaal geweest zijn. *Kai* en *labo* zijn thans alleen als voorzetels (het laatste ook als voegwoord) in gebruik, maar het vermoeden ligt voor de hand dat zij oorspronkelijk ook verbale beteekenissen hadden, en *ma* dus ook hier dezelfde functie vervult als voor *saraka*. Wat *labo* betreft, wordt dit bevestigd, doordien het in: *doü labo-na*, zijne volgelingen, in samenstelling met een substantief voorkomt. De praepositie's *di* en *ba* krijgen het prefix nooit.

Voorts komt het prefix *ma* nog voor in de uitdrukkingen: *makento mpara ba ede*, daarna; *mandede wáli*, zoo ook, *mandinga labo*, en daarbij, tevens. *Makento* enz. zijn hierin als substantieven gebezigeerde deelwoorden, zoodat de uitdrukkingen eigenlijk beteekenen: dat, wat achter of later is dan dit; dat, wat ook alzoo is; dat, wat te zamen is met.

§ 61. Een enkele maal wordt het prefix *ma* gebezigt voor een woord, dat blijkbaar in passieven zin gebruikt wordt, bijv. *doo-na mangáha ba beditoi hela-na bente*, de afstand, welke door eene buks gegeten wordt (zoover eene buks draagt) moeten de tusschenruimten tusschen de bentings zijn (12.8 v. o.). Men houdt hierbij in het oog dat, zoover eene buks draagt, eigenlijk wil zeggen: zoover eene buks kan dragen, wat in Bimaneeche woorden uitgedrukt, is: de afstand welke te eten is door eene buks, zoodat *mangáha* in den zin gerundieve beteekenis heeft. Ditzelfde geldt van alle andere mij bekende voorbeelden, namelijk: *doü mòne ro doü siwe mangáha ba sura nika*, een man en vrouw, die te eten zijn door het huwelijksschrift = die met elkander huwen kunnen (8.42); *supu madangáha ba loi*, eene ziekte, welke niet te eten is door geneesmiddelen (welke door geneesmiddelen niet te verdrijven is, 5.12); *ede-ra ia kai-na rido-n ede*: *matongge ba doü*, *maranda ba doü*, *malota kamubu ba doü*, daarop schold zij haar schoonzoon uit: (jij) die door de mensen de tongge (soort strafwerklijf) moet omgedaan worden, die door de mensen voortgesleurd en fijngehakt moet worden (30.16). Dit is aldus te verklaren: de woorden *ngáha*, enz. hebben hier de waarde van subst. (vgl. het hoofdstuk over *ndai*), en bepalen het voorafgaande subst. bij wijze van appositie; deze subst. zijn nu op de wijze behandeld als in § 58 vermeld is, wat hier mogelijk is, dewijl door het volgende *ba*, eene verwarring met den actieven vorm niet te vreezen is. Vergelijk ook § 130, Aanm.

§ 62. Aan het einde van dit hoofdstuk is het de geschikte plaats, om over een anderen grammaticalen vorm te spreken, welke door geen prefix gekenmerkt is en moeielijk op eene andere plaats behandeld kan worden, namelijk: het tegenwoordig lijdend deelwoord (participium praes. pass.). Om dit deelwoord uit te drukken, bezigt het Bim. den nominalen vorm van het werkwoord, waarvoor in deze taal het stamwoord optreedt (of wel het stamwoord met het prefix *ka*), terwijl de agens uitgedrukt wordt door den aangehechten genitief der persoonlijke voornaamwoorden of wel door een volledig voornaamwoord of substantief, voorafgegaan door *ba*. In vorm is deze constructie alzoo niet te onderscheiden van andere, waarin het werkwoord in den vorm van een substantief optreedt, waarvan wij reeds tevoren eenige voorbeelden gezien hebben; het verschil in betekenis is alleen uit den zin op te maken, slechts wordt de agens zeer zelden verzwegen, wanneer de vorm als deelwoord gebezigt wordt, terwijl dit in andere gevallen zeer veelvuldig plaats heeft. Deze deelwoorden worden gebezigt: ten eerste tot bepaling van een subst., enz. wanneer wij een zin met een betrekkelijk voornaamwoord en volgend passief werkwoord gebruiken, of wel wanneer bij ons dit betrekkelijk voornaamwoord als object fungeert, in welk geval ook de verwante talen, gelijk bekend is, passieve vormen moeten bezigen. Ten tweede wordt dit deelwoord na een praedicaat gebruikt, wanneer wij ook zulk een deelwoord bezigen kunnen, maar dit gewoonlijk vervangen door een nevenzin, beginnende met: als, terwijl, enz. en volgend passief werkwoord, of wel door een dergelijken nevenzin, waarvan het subject van den hoofdzin, het object is. *Tjou mantau mbeè ngèna-m ede*, wie bezit die geiten, welke door u gehoed worden (van wien zijn die geiten, welke gjij hoedt? 17.15); *wára dja ada pasaka upa doü-na mai waa-ku di ndai-mu*, er zijn vier erfslaven, welke ik u kom brengen, (*mai*, komen, vormt in het Bim. met een volgend verbum, meestal eene samenstelling, welke, als dit tweede verbum actief is, ook in het passief kan gebezigt worden, 40.12); *bakai-tji iyu-ku woü manusiya iyu ba nahu*, waar ruik ik toch die menschenlucht, welke door mij geroken wordt (68.36); *mundo mpara mada-na, ntanda batu-na dei raa-rawi rampa weya ba doü*, hunne oogen zijn wijdgeopend, terwijl zij hetgeen gewerkt is (d. w. z. hunne goede werken) nastaren, wat hun door de mensen ontrukt wordt (84.6); *na-èda-du nasi mamboto mapahé uta di ade móti pahe ba lènga-na makalai*, hij zag, dat verscheidene vogels, welke visschen in zee aanvielen, door andere makkers van bun (andere vogels) aangevallen werden (59.33); *nggeè mpara koha tutu-na oro tja awa ba oi*, zijn schedel bleef over, welke door het water naar beneden (stroomafwaarts) gevoerd werd (57.58); *wara èda-ku doü mawaa taraku labo au kombi tundu-na sa-ponte nae*, ik heb iemand gezien, die eene buks droeg en het een of ander, dat door hem op den schouder werd gedragen (dat hij op den schouder droeg), als een groot pak (26.2); *ku-batu mena-du au-au mpara nggâhi ita*, ik zal alles volgen, wat gjij zegt (51.30); *bè-du da*

waū-na ngāha na-kau-ku lemba waa di uma ndai dōho-na, al wat zij niet konden eten (vgl. § 111), liet hij hen naar hunne eigen huizen brengen (28.23); *ede-ra made-na ngāha ba afi*, vervolgens stierven zij, door het vuur verslonden (terwijl het vuur hen verslond, 70.21); *mu-made-ra hade ba nahu*, gjij zult sterven, door mij gedood wordende (gjij zult door mijne hand sterven, 41.15); *mpoi mpada uma labo sa-mena-na dou-ña ngāha ba afi*, de huizen en menschen waren geheel op, verslonden wordende (verslonden, vgl. § 51) door het vuur (de huizen en menschen waren geheel en al door het vuur verslonden, 65.11); *na-waū-ra mpoi masa-na mbeñ-na dou siwe ede*, zijn geld is op, door hem gegeven wordende aan die vrouw (bij geeft al zijn geld weg aan die vrouw, 51.9); *kakiti-kiti tjahaya-na boë ba liro*, de glans (der *uwi tandü*) schittert, geslagen wordende door de zon (de *uwi tandü* heeft een schitterende glans, als de zon haar beschijnt, 106.15); het grammatisch onderwerp van *kakiti-kiti* is *tjahaya*, het logisch onderwerp evenwel de *uwi tandü*, werd de uitdrukking attributief gebezigt dan zou men er eene bezittelijke samenstelling van maken: *uwi tandü makiti-kiti tjahaya-na*, in zulk een geval heeft dit deelwoord, evenals het actieve met *ma*, betrekking op het logisch subject, vgl. § 50. In deze laatste voorbeelden moeten *boë (ba liro)*, enz. verklaard worden als verbale subst., welke bij wijze van absolutieven gebezigt worden, vgl. § 249. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat het in § 47 tot § 50 behandelde, omtrent de plaatsing der deelwoorden, het gebruik na *eda*, ook hier van toepassing is. Ook wordt het wel in de betekenis van ons verleden deelwoord gebezigt: *oha ro uwa kantai-na*, de door haar gereedgemaakte rijst en toespijken (43.15, vgl. § 51). In *dadi ro lewi-na waū mena-du mpoi rampa*, hunne velden en tuinen zijn op, geroofd geworden, (zijn geheel en al weggeroofd, 101.50), heeft men een voorbeeld, waarin de agens verzwegen is, zoo ook 105.13.

Ook praedicatief kan deze zelfde vorm optreden, het staat dan, evenals het actieve deelwoord met *ma* in de betekenis van het verbum finitum, zoo het subject (het oorspronkelijk object bij actieve constructie) een bijzonderen nadruk heeft: *upa mpuru upa tuita dou matuwa ngupa-na*, vier en veertig hoofden van oude lieden zijn het, welke door hem gezocht worden (44 hoofden van oude lieden worden door hem gezocht, IV 85). Ook hier is wederom het hulpwoord *ndai* weggelaten (vgl. § 54 en § 55). Als subject, enz. komen deze deelwoorden zeer zelden zonder dit *ndai* voor, een voorbeeld vindt men in § 106.

Aanm. Het prefix *ma* is uit de zustertalen algemeen bekend als formatief element in actieve werkwoordsvormen. De verschillende vormen, waarin het in de verwante talen kan voorkomen, naarmate het door een of anderen consonant gesloten is (als *mar*, *mang*, enz.) of niet, bestaan in het Bim. niet, of liever niet meer, en daarmede is ook elk verschil in gebruik of betekenis der verschillende vormen van het prefix, gelijk dat in de verwante talen voorkomt, verdwenen, zoodat in het Bim. *ma* alleen dient om een woord vormelijk als een actief werkwoord aan te duiden. Hoe het nu in het Bim. bepaaldelijk de waarde van een deelwoord gekregen

heeft, is niet moeilijk te verklaren. Het is reeds aangetoond geworden dat de werkwoordsvormen, zooals zij in de meeste M. P. talen optreden, eigenlijk deelwoorden zijn, al vervullen zij daarbij ook den rol van ons werkwoord (vgl. Kern, de Fidjitaal, enz. pag. 33). Aangezien het Bim. zich nu zoo ontwikkeld heeft, dat het een verbum finitum *steeds* uitdrukt door de verbinding van een der persoonlijke voornaamwoorden met het woord, dat de handeling aanduidt en daarnedens nog de vormen met het prefix *ma* in gebruik zijn gebleven, treedt het oorspronkelijk deelwoordelijk karakter dezer laatste meer op den voorgrond dan in de andere talen. Ook waar *ma* optreedt voor een woord, dat oorspronkelijk geen verbale beteekenis heeft, mag men aan het prefix geen andere beteekenis toeschrijven, dan die, dat het formeel aanduidt, dat dit woord als actief deelwoord gebezigd wordt. Dat dit gebruik mogelijk is, ligt niet aan het prefix, maar aan het woord zelve, ook als intransitief verbum finitum kan zulk een woord optreden, bijv. *pai ku-djára*, gesteld ik was een paard, of, mocht ik een paard zijn (108.10), even goed als men zeggen kan, bijv. *pai ku-nae*, gesteld ik was groot, vgl. § 228. Zeer duidelijk komt dit uit in eene uitdrukking als: *dōū maqādli* (vgl. § 58), wat letterlijk niets anders kan zijn, dan: een mensch, die qādli is. Ook een woord als: *masupu*, ziek, kan men niet verklaren bijv. met "een ziekte hebbend" want "hij is ziek" luidt in het Bim. *na-supu*, bijv. 41.21, v. o. Waar men "hebben" wil uitdrukken, moet men in het Bim. gebruik maken van *ntau*, bezitten, hebben, bijv. *ntau wei*, eene vrouw hebben, gehuwd zijn, *bērbini*; *ntau ngíra*, als naam hebben, heeten, *bērnama*; of wel van *wára*, zijn: *dōū manwára katjíhi*, *orang bērbudi*. Uit hetgeen hier gezegd is, volgt verder, dat uitdrukkingen als, bijv. *di ade masambaa* en *masaori-ori pahu* (vgl. § 61) moeten beschouwd worden, als waren zij deelwoorden, afgeleid van intransitieve verba, welke als substantief gebezigd worden, zoodat de letterlijke beteekenis is, "in dat, wat één jaar is" en "dat, wat het een of ander is", wat in beteekenis wel niet verschilt van: in één jaar en het één of ander. De verklaring van *ma* levert dus ook in dit geval geen moeilijkheden op; waarom het Bim. evenwel bij voorkeur van deze meer omslachtige wijze van uitdrukking gebruik maakt, weet ik niet. Het eenige geval waarin de verklaring van *ma* bezwaar oplevert, is gelegen in het bezigen van *mandjewi*, enz. als bijwoord (vgl. § 61), tenzij men zou willen aannemen, dat *mantjewi* enz. in zulke zinnen eene dubbele functie vervult, en als deelwoord in betrekking staat tot het subject en als bijwoord, het werkwoord, bepaalt. Het in dezelsde § behandelde *maai ake*, is wederom als een subst. gebezigd deelwoord te beschouwen: dat, wat heden is = heden.

Aanm. II. In de taal van *Kòlo*, waarin het prefix *ma* overigens geheel en al als in het Bim. gebezigd wordt, kan het bovendien nog gebruikt worden in uitdrukkingen als de volgende: *ana makontu enda-enda*, een kind, dat een schoonen rug heeft.

Raa OF ra.

§ 63. *Raa*, of bij verkorting *ra*, is oorspronkelijk een afzonderlijk woord, hetwelk gebezigd voor een ander woord van verbale beteekenis (en een enkele maal voor een substantief) zijn eigen beteekenis verloren en nagenoeg geheel en al het karakter van een prefix aangenomen heeft (vgl. de Aanm. aan het slot van dit hoofdstuk na § 76).

In de eerste plaats wordt *raa* of *ra* gebezigd voor woorden van verbale beteekenis en vormt dan substantieven, welke naar de beteekenis in twee soorten kunnen onderscheiden worden.

§ 64. De eerste soort dezer substantieven met *raa* (*ra*) wordt gevormd van elk verbaal stamwoord, onverschillig of de beteekenis eene transitieve, intransitieve

dan wel kwalificatieve is, alsmede van de met het prefix *ka* aangeleide woorden en van verbale samenstellingen. De betekenis is deze: het stelt den inhoud van het werkwoord, waarvan het gevormd is, voor in substantiefvorm en duidt tegelijkertijd aan, dat de handeling voleindigd, afgeloopen is. Men bezigt dit substantief in plaats van een simiel verbum in het perfectum, in het algemeen in dezelfde gevallen, waarin men het eenvoudige verbale substantief in plaats van het imperfectum bezigt. Het nadere hierover zie men in het hoofdstuk over de substantieconstructie, § 241 volg. Voorb. (*Sumpu awa-na ba naraka*) *hiđi-na ba doü daa mangawa puwasa ro sambeya ba raa-dadju-na kombi ro ba raa-ngupa-na dunya*, (het onderste uiteinde der hel) is de plaats voor hen, die niet wilden vasten en bidden, hetzij door het lui geweest zijn, hetzij door het de wereld gezocht hebben (hetzij doordien zij lui geweest zijn, hetzij doordien zij de wereld gezocht hebben, 87.18); *tuna ro bawa mpara nggomi ba raa-satoi 'amal-mu*, gij zult gering en laag zijn door het weinig geweest zijn van uwe goede werken (doordien uwe goede werken weinig zijn geweest, 83.28); *wára wei nggomi mamai ára nahu mawaa parakára ba supu raa-lambo ro boë ba nggomi*, uwe vrouw is hier bij mij gekomen om eene aanklacht in te dienen, omdat gij haar geslagen hebt (52.23); *bune-ku da lao rai kai lamada dòho labo ra-sou ngáro ba udi-ro-mudi*, hoe zouden wij niet op de vlucht zijn gegaan, terwijl wij her- en derwaarts door den leguaan zijn nagejaagd? (21.8); *saraka ntjöki nami ba ra-léto ba doü*, zoodat wij zelfs in moeilijkheden kwamen, dewijl de lieden ons bonden (41.19); *di ai ra-tópa ro djagu-na*, ten tijde van zijn slaan, enz. (toen hij hem met hand en vuist geslagen had, 75.29); *waü-ra ulu waü ra-larima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha*, reeds van den beginne af, hebben wij ontvangen (is voor ons bepaald geworden) zoowel voorspoed als tegenspoed (58 57); *duwa nai mpa raa-ndawi ba nahu*, in twee dagen slechts heb ik het vervaardigd 22.10); *ndake-ku ra-ufi ba lamada*, zoo heb ik geblazen (19.19); *mu-ringa ruwa-si ra-made nahu*, als gij wellicht hoort, dat ik gestorven ben (107.21); *wati pòda-pòda ra-sangadja weya-ku hade ana-n ede, ra-ringa-ku eli genda, ede-ra* enz., werkelijk heb ik niet met opzet gehandeld om uw kind te doden, mijn gehoord — hebben (werkelijk heb ik uw kind niet met opzet gedood, toen ik het geluid van de trom gehoord had, toen, enz. (20.20); *une doü maweli wati kòne raa-sada*, als iemand, die koopt, zonder zelfs gedongen te hebben (100.35, vgl. 102.40 en 106.6).

Uit bovenstaande voorbeelden kan men zien, dat de agens op dezelfde wijze uitgedrukt wordt als bij de eenvoudige verbale substantieven, vgl. § 254, waarnaar ik hier verwijst.

§ 65. De tweede soort dezer substantieven wordt alleen gevormd van transitieve werkwoorden. Zulk een subst. heeft de betekenis van ons verleden deelwoord, wanneer dit zelfstandig gebezigt wordt, als bijv. het geschrevene, het gesprokene, dat, wat geschreven (gesproken) is; of wel onbepaald: iets, dat geschreven

(gesproken), is; een persoon stelt het echter nooit voor. Voorb. *nika na-èda-du raa-tuuti di ròo mundu ede*, toen zij zag het geschrevene (wat geschreven was), op het melatieblad (72.41); *doü mamadja wati-da disa-na rungka raa-sake*, iemand, die eergevoel heeft, durft niet verbreken dat, wat beloofd is (durft eene belofte niet verbreken, 103.19), *mbui-pu kawára-mu-ro raa-sake-mu*, herinnert gij u nog wat door u beloofd is (wat gij beloofd hebt? 36.2); *mu-kabantja ro sungge mpa raa-nggâhi-na guru-mu*, gij bespot slechts wat door uwen leermeester gezegd is, (wat uw leermeester gezegd heeft, 88.11 v. o., over het uitdrukken van den agens bij *nggâhi*, enz. vgl. 254), *na-karinga mena-ku raa-nggâhi la Kalai*, hij deelde hem alles mede wat door *Kalai* gezegd was 21.4, v. o.); *ndadi wati-du karongga-na raa-parenta ruma-ta*, aldus bracht hij niet over, hetgeen door den vorst bevolen was (46.42); *na-èda-du ba sangadji Ana-ana na-waü-ra nggâri saraa ro malai-lai pâhu raa-kamami ba ana ompu ede*, toen vorst *Ana-Ana* zag, dat hetgeen door de dochter van den ouden man gaar gemaakt was, zeer verscheiden en van velerlei vorm was (44.38); *ra-nljonggo nggomi tolu mbuwa matja*, het door u verschuldigde is, (bestaat uit) drie tijgers (38.51, vgl. § 106). *wâra-ra ra-parenta rato*, er is iets, dat door den prins bevolen is (er is een bevel van den prins, 22.3); *wâra raa-sudje-na wâra ra-kato-na* (vgl. § 109), er was, wat door haar aan het spit gestoken was, er was, wat door haar in bladen gewikkeld was (het een was door haar aan het spit gestoken, het andere ingewikkeld, (44.26); *sabune-bune-du mbôto ra-weha-na* (vgl. § 109), hoeveel ook, was de veelheid van wat hij genomen had (toen hij eene zekere hoeveelheid (hout) genomen had, 80.15); *paruga sâra ore-pu daa ra-ngawa panta*, van de paruga's (soort gebouw) voor de hadat zijn er nog veel, welke (men) niet heeft willen opzetten (102.9, vgl. § 109 en § 111), *sa-mena-na ra-waa-na ede*, al het door hen medegebrachte (al wat zij medegebracht hadden, 69.1); *na-waü-ra dòo pôda dei raa-katâri*, hij is zeer ver geraakt van het gereedgemaakte (van dat, wat hij voor zich bereid of bestemd had, (100.30); *mada na-midi madei ra-èda*, het oog vindt rust in het geziene (in hetgeen het gezien heeft, 106.10, v o.).

Indien de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit op dezelfde wijze in het algemeen, als bij de eerste soort dezer substantieven, welke van transitieve werkwoorden gevormd zijn; een enkele maal evenwel komt een volledig voornaamw. zonder *ba* voor, (vgl. de volgende §). De aangehechte genitief van een persoonlijk voornaamwoord duidt dus ook doorgaans den agens aan, eene enkele maal evenwel duidt hij een bezit aan, als in het volgende: *parabo-sa pala na-waü-ra mbia longko-na*, *na-waü-ra pala saloa raa-diki-na*, *na-waü-ra pala sarolju mena wôle-na*, van de kist nu, is het deksel gebroken, het gebondene (van de kist) losgeraakt, de grenzel (wat tot sluiting diende) verschoven (102.18).

- § 66. In de tweede beteekenis worden deze substantieven ook gebezigt om een ander substantief of een persoonlijk voornaamwoord te bepalen, bijv. *dindi raa-tero*,

het opgehangene (een opgehangen) gordijn. Oorspronkelijk moet dus het substantief met *raa* als eene appositie opgevat worden, (zoodat het hierboven genoemde voorbeeld letterlijk beteekent: het gordijn, het opgehangene, of een gordijn, iets, dat opgehangen is); het onderscheidt zich evenwel van andere substantieven, welke als appositie gebezigd worden, daarin, dat het nooit het prefix *ma* kan hebben (vgl. § 58), aangezien de beteekenis dan geheel zou veranderen (vgl. beneden § 72). In hoeverre het thans nog als een substantief te beschouwen is, is moeilijk uit te maken; waarschijnlijk zal de substantief beteekenis bij het veelvuldig bezigen als bepaling van een ander substantief en naar analogie van het actieve deelwoord met *ma*, wel op den achtergrond zijn geraakt, zoodat de vorm in dit geval gelijk is geworden aan ons verleden deelwoord, attributief gebruikt; wilde men het ook nu nog als een substantief opvatten, dan zou, vooral indien het eerste substantief nog andere bepalingen heeft, bijv. *edja wilu duwa mpuru raa-nladi*, twintig stuks geplante *edja wilu* (104.41), de constructie tamelijk gewrongen zijn. Hoe dit ook zij, in alle gevallen vervult de vorm met *ra* de functie van ons attributief gebezigd verleden deelwoord, en dient in 't algemeen ook om eene bepaling weer te geven, welke wij uitdrukken door een betrekkelijk voornaamwoord of met volgend passief werkwoord in het perfectum (plusquamperfectum) of wel door eene relatieve zinsnede in denzelden tijd, waarin het betr. voornaamw. object is. Het kan zoowel gebezigd worden na substantieven, die een persoon, als die eene zaak voorstellen. Voorb. *nira-pu uta-n oi mangge raa-ranu*, de toespijs (bij de rijst) was het vocht van sijn gekneden tamarinde (27.15); *doü mpanga raa-lèto aka-n de*, de genoemde dieven, welke vastgebonden waren (41.1); *na-weli wáli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n de*, hij kocht wederom allerlei soorten (van allerlei) gelijk aan de zoo even vermelde (43.24); *beti raa-lára na-waü-ra mbèko*, de uitgespannen lijn is krom geworden (100.21); *laturu bitjára raa-bou kaníra-sa na-waü tjíri*, de weg van het recht, welke pas schoongemaakt is, hebben zij onbegaanbaar gemaakt (99.9); *doü ra-kakai* iemand, die als gezant gezonden is (59.19, *doü kakai*, gezant, vgl. § 183); *bune santika parakâra raa-ringa-mu*, *pohu ro ngilu angi-na doü ra-kakai ba* *nahu malao tonggu kapa nggòmi*, en wat de zaak betreft, welke gij gehoord hebt, dat de lieden, die ik gezonden had om uw schip te bewaken (en de vrouw) elkander omhelsden en kusten (61.7): *sintji eda sintji ra-kani waü-na*, *ra-mbei ba ina-r ama-na*, deze ring was een ring, welken hij van zijne jeugd af gedragen had en welke hem door zijne ouders gegeven was (dezen ring had bij van zijne jeugd af gedragen en was hem door zijne ouders gegeven, 72.33); *kira-kira wára sa-singku dei-na dana ra-ngári-na ede*, toen ongeveer een singku (armslengte) de diepte was van de aarde, welke hij uitgegraven had (toen hij de aarde tot ongeveer een singku had uitgegraven, 62.30); *nggára mu-suru-sa punggawa raa-kadale-mu ndai kaulu-mu*, indien gij terugtrekt, moet gij den aanvoerder, welken gij gekozen hebt, vooraan plaatsen

(13.3); *lao sodi wâli weya-pu lamada doü ra-sodi ba sae-ku ede*, vraag wederom voor mij ten huwelijk het meisje, dat mijn oudere broeder gevraagd heeft (27.34); *nggâra wâra-sa djára ro sâhe raa-haa ba lako, nggâra na-made-sa*, enz., indien er een paard of buffel is, welke door een hond gebeten is en indien hij dan sterft, enz. (15.6).

Indien de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit gewoonlijk op dezelfde wijze als in de vorige § vermeld is, nochthans komen er voorbeelden voor waarbij een substantief of volledig voornaamwoord als agens niet door *ba* ingeleid wordt: *mai sara sura raa-waa doü balanda*, indien er een brief komt, welke door de Hollanders is gebracht (100.59); *sintji mata mee raa-waa dae Moi*, een ring met zwarte steenen, welke door daeng Moi medegebracht is (109.15); *kapo ede ruu ra-tarima sarumbu-m*, maar dit is het lot, dat uw lichaam ontvangen heeft (dat voor u bestemd is, 27.32); *ake-du kamâla nahu ra-mpanga-na lako ake*, dit is mijn bezwaarsteen, welke door dezen hond (schurk) gestolen is (66.5); *nggâhi huku ra-nenti nahu*, de woorden der wet, welke ik handhaaf (52.19 en 26, vgl. § 70). Hetgeen in § 50 van het actieve deelwoord met *ma* gezegd is over de plaatsing met betrekking tot de andere bepalingen, is ook hier van toepassing, gelijk uit de in deze § gegevene voorbeelden genoegzaam blijkt. Alleen zij nog opgemerkt, dat het bijwoord *daa* of *da* als ontkenning, bij deze als attribuut gebezigeerde subst. met *raa*, niet gebruikelijk is, maar men daarvoor *wati* bezigt, dat het werkwoord in den vorm van een substantief vereischt, bijv. *ede-ra kani kai-na saraba mataho-taho weki, wati-pu wâra raa-kani-na di sa-niki-niki djumaa makalai*, daarop kleedde hij zich met een zeer mooie hoofddoek, nog niet was zijn gedragen — hebben op elken anderen Vrijdag (welken hij nog op geen enkelen anderen Vrijdag gedragen had, 53.13. Het woord *wâra*, zijn, wordt dikwijls pleonastisch na *wati* gebezigt, vgl. § 241).

- § 67. Ook tot aanvulling van een praedicaat kan het substantief met *raa*, gebezigt worden: *pôku lamad* van een praedicaat kan het substantief met *raa geya-na ba sahada marimba*, toen ik terugkeerde, was mijn kind gestorven, gedood door den buffel (dewijl de buffel het gedood had, 20.27); *ede-ra made kai-na Maharadja Indar-dewa ra-tuba ba Maharadja Kurma*, daarop stierf vorst I. d. doorstoken door vorst K. (79.24); *na-èda-du sa-buwa bôte mamade ra-api*, hij zag een aap, welke bekend gestorven was (welke, gestorven was, doordien hij bekend was, 80.23); *na-waü-ra mbia kône saninu-n ra-hina bata ba kapenta dindi*, en haar bril was zelfs gebroken, aangeraakt door de planken van den wand, (doordien zij met de planken van den wand in aanraking was gekomen, 73.18, over *hina*, in samenstelling met een ander werkwoord, vgl. § 170); *wati-du wâra-na kône sa-mpuu suu hadju, raso mena mbò mbali-elo-na ro mbâru-mbanta-na ra-bò ba rido-mu*, geen enkele boom is er meer, alle zijn schoon op, ondersteboven en doorelkander liggende (zij liggen al te maal ondersteboven en door elkander), geveld door uw schoonzoon (30.36); *ngâra-na*

rero ra-kamboü ba doü, hun naam gaat rond, verbreid door de mensen (hun naam is her- en derwaarts verbreid geworden, 106.14 v. o.). Klaarblijkelijk behouden de woorden met *raa* ook hier hunne waarde als zelfstandige naamwoorden, vooral uit het eerste voorbeeld blijkt dit ten duidelijkste door den aangehechten genitief van het persoonl. voornaamw. Deze substantieven zijn dus als absolutieven te beschouwen, dewijl zij dienen tot nadere bepaling van hetgeen in den hoofdzin gezegd is en dus eigenlijk de plaats van een bijzin vervullen. Willen wij ze eveneens door een substantief weergeven, dan moeten wij, evenals bij andere absolutieven, (vgl. § 249), de voorzetsels *met*, *door* of *bij* bezigen, letterlijk betekent dus het hierboven gegeven eerste voorbeeld: »mijn kind was dood (met of door) het gedood hebben van den buffel, enz.”, men bezigt dan ook wel in plaats van het absolutivum, de praepositie's *labo* of *ba* voor het subst. met *raa*, vgl. in § 64 de voorbeelden: *labo ra-sou ngaro* en *ba ra-léto*. Geheel op dezelfde wijze is te verklaren het gebruik van het stamwoordelijke verbale substantief om het lijdend deelwoord van den tegenwoordigen tijd uit te drukken, waarover in § 52 gesproken is. In bovengenoemde beteekenis staan deze substantieven steeds achter het hoofdwerkwoord van den zin. Wanneer zij vóór het praedicaat staan, kunnen wij ze weergeven door het voorzetsel »na” voor het substantief te plaatsen: *di tòi waü-na*, *ra-weha-na*, *saraka nae sampela-na*, *nggee sama-sama labo-na* *di ade nisa ede*, van haar vroegste jeugd af, na het wegnemen van hen, nam.: de reuzen (nadat de reuzen haar weggenomen hadden), tot dat zij volwassen was, woonde zij met hen te zamen op dit eiland (66.12); *ndonta wáli-du koha tutu aka-n de*, *ra-oru ba oi*, *antjo kaneè-du ba balumba ése kengge móti*, spreken wij wederom van den hoofdschedel, nadat hij door het water medegevoerd was, wierpen de golven hem aan het zeestrand (58.17).

Is den agens in bijzin en hoofdzin dezelfde, dan kan zulk een vóórop geplaatst subst. ook gebezigt worden in plaats van een actief deelwoord: *ra-ringa-ku eli genda*, *ede-ra tuu rebo kai nahu*, bij mijn gehoord — hebben (gehoord hebbende of toen ik gehoord had) het geluid van de trom, begon ik te dansen (20.21); vgl. hierbij het volgende voorbeeld: *ringa ba nabi Isa eli doü masalam*, *na-tambári kui*, enz., toen Jezus de stem hoorde van iemand, die groette, keerde hij zich links, enz. (58.21); waarvoor men evengoed zou kunnen zeggen: *nabi Isa maringa*, enz. of *na-tambari kui nabi Isa maringa*, enz., vgl. bijv. § 44 en zie ook § 243, vgl. De substantieven met *raa* worden evenwel zelden op deze wijze voor den hoofdzin gebezigt, meestal wordt in deze beteekenis *waü*, met volgend stamwoord gebezigt, vgl. § 78.

- § 68. Het substantief met *raa* kan ook als praedicaat optreden. In § 54 is gezegd geworden dat het actieve deelwoord met *ma* als praedicaat optreedt in plaats van het verbum finitum in het *imperfectum*, indien het *subject* (de agens) een bijzonderen nadruk heeft, op overeenkomstige wijze treedt het substantief met *raa* als praedicaat op voor het verbum finitum in het

perfectum, indien de bijzondere nadruk valt op het oorspronkelijk *object*, wat dus, overeenkomstig een algemeen geldenden regel in de Mal. Pol. talen, als onderwerp van een passief moet optreden. Voorb. *kōne pōda mpowa ua sa-tia, nahi sa-lela raa-weha-mu, wali-sa rela dōu mantau-na, ede mpanga-ku ngāra-na*, al is slechts een halve pinang, één blad sirih dat, wat door u weggenomen is (al hebt gij slechts een halve pinang, één blad sirih weggenomen) zonder toestemming van den eigenaar, dan heet dit diefstal (50.4); *sa-tebe sara raa-nōno-ta pala pidu mpuru mbaa daa mango*, indien gij één druppel (uit de Kautsar) gedronken zult hebben, zult gij in 70 jaar geen dorst hebben (93.20); *au-tji ra-mpanga-mu*, (vgl. § 104) wat is het, dat door u gestolen is (wat hebt gij gestolen, 54.25); *au-du raa-nggāhi-na*, wat ook door hem gezegd wordt, wat hij ook zegt (103.20, vgl. § 104); *dana ro oi raa-kalōsa-na dei sōroga, afi labo angi raa-kalōsa-na dei naraka*, aarde en water zijn het, welke hij uit den hemel heeft doen uitkomen, vuur en wind zijn het, welke hij uit de hel heeft doen uitkomen (aarde en water heeft hij uit den hemel voortgebracht, vuur en wind uit de hel, 101.21); *made mangodu ra-lao-ku ngupa*, sterven, jong zijnde (jong te sterven) ga ik zoeken (107.23, over den genitivus van het pronomen *na lao* vgl. § 170).

Aanm. In strijd met het bovengezegde schijnt het praedicatieve gebruik van den vorm met *raa* in het volgende te zijn: *nggāra wira-sa djāra ro sāhe mangiha ntadi dōu —————— nggāra raa-tuba-sa djāra ro sāhe ede, nggāra na-made-sa*, enz., indien een paard of een buffel van iemand aanplanting eet, —————— indien dat paard of die buffel gestoken wordt [en] indien hij [dientengevolge] sterft, enz. (14.4 v. o.). Uit den zin blijkt, dat op de woorden *djāra ro sāhe*, volstrekt geen bijzondere nadruk valt, wat boven dien ook blijkt uit de plaatsing na het praedicaat. Deze constructie is evenwel zoo te verklaren, dat hier het werkwoord *wāra*, zijn, verzwegen is. Men zie hierover nader § 241.

§ 69. Omtrent den vorm der met *raa* afgeleide substantieven, is nog op te merken, dat zoo twee woorden van synoniemie beteekenis door het voegwoord *ro* (en) verbonden zijn, het voldoende is *raa* alleen voor het eerste te plaatsen, vgl. § 48. Voorb. *di ai ra-tōpa ro djagu-na*, toen hij (hem) geslagen had met de hand en met de vuist (75.29); *ba ra-lēto ro tongge ba dōu*, doordien men (ons) gebonden en de tongge om den hals gedaan heeft (41.19); *uta ra-kamami ro kapuwa*, toespijs, welke gaar gemaakt is (54.42). Daarentegen vindt men *raa* somtijds pleonastisch gebruikt, bijv. *lopi raa-bou raa-ndawi*, het pas vervaardigde schip (101.7); voor: *lopi raa-bou ndawi*.

§ 70. Omtrent de beteekenis moet nog opgemerkt worden, dat het subst. met *raa*, zoowel wanneer het zelfstandig optreedt, als ook wanneer het een ander subst. bepaalt, nu en dan in plaats van het verbale substantief of het lidend deelwoord van het durativum gebezigd wordt, bijv. *mbei ngowa-pu Maharadja Kurma*: *bune santika raa-neē-na, ku-tarima weya-du ba nami dōho*, lett. meld aan M. K. wat betreft het door hem gewilde, wij berusten er in; d. i. meld aan M. K., dat wij berusten in hetgeen hij wil (78.42, vgl. ook 17.3); *raa-imbi-mu ede kantau-pu pāhu*, lett. het door u geloofde, doe het eene gestalte aannemen,

d. i. doe uw geloof eene gestalte aannemen (breng uw geloof in toepassing, 105.19). Zoo leest men 102.41: *raa-nggāhi kitāb*, wat de schrift zegt, tegenover: *nggāhi sjetān*, het woord van den duivel (wat de duivel zegt). Voorbeelden van het substantief met *raa*, tot bepaling van een ander substantief op deze wijze gebezigt, zijn: *kōne bune santika makalai-lai ra-neè nggōmi, ku-mbei-ku ba nahu*, lett. zelfs iets anders wat door u begeerd is, zal ik u geven, d. i. al is er ook iets anders wat gij begeert, ik zal het u geven (48.28); *huku ra-nenti nahu*, de wet, welke ik houd (handhaaf, 52.19 en ibid reg. 26); *raho-pu tjempe labo wuwa hadju ra-landa ba wai ede*, vraag om ze te ruilen voor de vruchten, welke de oude vrouw verkoopt (of te koop heeft, 24.13), daarentegen *raa-landa*: verkocht (51.12).

- § 71. Ten slotte zij gewezen op eene adverbiale uitdrukking met voorvoeging van het voorzetsel *kai*, die, wat den vorm betreft, naar analogie van de in § 60 behandelde bijwoordelijke uitdrukkingen, als *kai mantiri* gevormd is. Op 11.21 leest men: *tuđu angi huri labo dou siwe* (het vel van eene vrouw aanraken en wederkeerig), *makai daa ra-lama*. De zin dezer laatste woorden, kan wel niet anders zijn dan: terwijl het niet bedekt is, vgl. ook de paralelplaats op 94.25, maar eigenlijk kunnen de woorden niets anders beteekenen dan: met (d. i. bezigende) het onbedekte, wat desnoods zou kunnen zijn: op onbedekte wijze, evenals *kai mantiri*, met het juiste, op juiste wijze; wat hier echter niet te pas kan komen. De uitdrukking zal wel zoo verklaard moeten worden, dat, evenals bij het § 60 behandelde *kai madawâra ntjâra-na*, *kai* hier staat voor *labo* (met, benevens), *labo daa ra-lama* toch zou beteekenen: met (benevens) het niet bedekt hebben, d. i. terwijl men het niet bedekt heeft of terwijl het niet bedekt is. Geheel in overeenstemming met een *kai mantiri* is: (*ma*)*kai raa-nqina kai*, op de wijze, waarop men het gewend is, volgens gewoonte (10.38, over *kai* vgl. § 118 volg.).
- § 72. Naast het passieve deelwoord van het perfectum bezit het Bim. ook nog een actief deelwoord van denzelfden tijd. Het wordt op tweederlei wijze gevormd: of door *raa* te plaatsen voor het actieve deelwoord van den tegenwoordigen tijd, of door *ma* te voegen voor het passieve deelwoord van het perfectum; van *lambo* (slaan) luidt dus dit deelwoord: *raa-malambo* of *maralambo* (als het op de eerste wijze gevormd wordt, bezigt men altijd *raa*, is het op de tweede wijze gevormd, steeds den verkorten vorm). Beide vormen worden zonder eenig verschil van beteekenis of gebruik gebezigt. De verleden deelwoorden der intransitieve werkwoorden worden uit den aard der zaak op deze wijze gevormd.
- § 73. Deze deelwoorden worden in de eerste plaats gebezigt tot bepaling van een substantief of persoonlijk voornaamwoord.

A, afgeleid van een woord van transitieve beteekenis: *Na-waü-ra mawu une dou raa-manono tuwa*, hij is dronken als iemand, die saguweer gedronken heeft (99.35); *ita raa-maweha ntau*, gij, die goederen weggenomen hebt

(105.11); *doü raa-mampanga ede rima-na watı ngawa-mu dompo*, den lieden, die gestolen hebben, wilt gjij de handen niet afskappen (86.27); *na-kau-ku waü ro lèto anakoda labo ompu marakantjöki-na di maulu-n*, hij beval den scheepsgezagvoerder te grijpen en te binden, alsook den ouden man, die hem vroeger gekweld had (75.25); *ndadi wai marakaloa-na ede na-lao-ra raho masa*, en de vrouw, die hen gekoppeld had, ging (haar) geld vragen (52.57); *na-èda angi-na labo ibili marakafitena kali ede*, hij had eene ontmoeting met den duivel, die den kali in verzoeking gebracht had (52.50).

B, afgeleid van een werkwoord van intransitieve beteekenis: *waü-ra ulu-waü ra-larima ba ndai-ta sa-mena-mena-na ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha raa-mamai mena watu Allah ta'ala*, reeds van den beginne af, hebt gjij ontvangen (is voor u beschikt) zoowel uw geluk als uw ongeluk, welke beide van God zijn gekomen (58.57); *rawi raa-maulu*, handelingen, die vroeger geweest zijn, (dat, wat vroeger gedaan werd, 99.16); *wára dja sa-buwa suu hadju marambòò*, er was een omgevallen boom (57.52); *ede-ra tuu mena kai doü maramade aka-n de*, daarop stonden de gestorvenen allen weder op (10.21); *na-donggo-du kamála Maharadia Kurma maramabu di ai ra-töpa ro djagu-na*, hij overhandigde aan M. K. zijn kamala-steen, die gevallen was, toen hij hem geslagen had (75.28); *lao tiyo tja-pu ama-mu maralao sati ruwi*, ga eens naar uw vader zien, die doorns is gaan hakken (19.2); *kombi-kombi doü makawe ita ake doü mararaka ba lalehe ba ra-mbia lopi-na*, wellicht zijn zij, die ons wenken, lieden, die in het ongeluk gekomen zijn „door het gebroken zijn van hun schip” (doordien zij schipbreuk geleden hebben, 70.8).

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat ook bij dit deelwoord geldt, hetgeen in § 50 omtrent de plaatsing gezegd is van het actieve deelwoord van het durativum, zoo ook wat in § 49 behandeld is, omtrent den verkorten vorm van het voornaamwoord als object van een deelwoord. Daarentegen worden de actieve deelwoorden van het perfectum nooit gebezigt in de plaats van een bijzin; wil men bijv. in het Bim. uitdrukken: dit genomen hebbende ging hij heen, dan kan men den vorm *maraweha* niet bezigen, maar moet men gebruikmaken van *waü*, vgl. § 78, of wanneer het geen onduidelijkheid veroorzaakt, kan men ook het tegenwoordig deelwoord bezigen, vgl. § 51. De oorzaak hiervan is, dat de actieve deelwoorden van het perfectum, zooals beneden blijken zal, in tegenstelling met die van het durativum, substantieven zijn met de beteekenis van: „dat, wat (hij, die) en wat verder het woord aanduidt, uitgedrukt in het perfectum”, zoodat *maraweha* eigenlijk is: dat, wat (hij, die) genomen heeft, of het (de) genomen hebbende. Deze subst. nu kunnen bij wijze van appositie, ter bepaling van een ander substantief gebezigt worden, gelijk dat reeds bij de passieve deelwoorden van het perf. behandeld is, zoodat *doü maraweha* eigenlijk wil zeggen: de man, de genomen hebbende, d. i. de man, die genomen heeft, maar hunne beteekenis laat onmogelijk toe om de plaats van een nevenzin, als bijv. in bovengenoemden zin, te vervullen.

§ 74. Het actieve deelwoord van het perf. kan ook optreden als subject, enz., na eene praepositie, en ook als praedicaat: *wata wára raa-makanla*, niets is er wat het verboden heeft, (88.7); *indo kapo dalil-na bou-na sa-mena-na 'álam ede ura-ura-na*; *dei maradaawára-sa, na-waū mpara wára ro dei raa-mawára, na-waū mpara daa wára, ede-i ndai tangára-kai ura-ura-na*. *Kapo mandede ede ndai weha-ta mandai dalil maturu weya-ta tantu wára-na raa-makaura-ura-na, mustahil pòda-pòda lowa-n mpa ura-ura, nggára daa wára sara marakaura-ura-na*, het bewijs nu, dat hij het heelal geschapen heeft, is de verandering: (namelijk) „uit iets dat niet is⁽¹⁾, is iets en uit iets, dat is, is iets niet” (iets bestaat, terwijl het tevoren niet bestond en iets bestaat niet meer, terwijl het te voren bestond), dit nu wordt verandering genoemd. En dit nu moeten wij tot bewijs nemen om ons te tonen, dat er iets is, wat die verandering veroorzaakt heeft, want het is geheel onmogelijk dat iets verandert, indien er niets is, wat die verandering veroorzaakt heeft (97.11, volg.); *kóne mada-na maziná rahi-mu* „al zijn het slechts de oogen van uw man, die overspel gepleegd hebben” (al heeft uw man slechts met de oogen overspel gepleegd, 87.55); *tjoü marakara-na bunga ake*, wie heeft deze bloemen tot een krans gevlochten? (72.3, vgl. § 104).

Uit de laatste voorbeelden blijkt, dat dit deelwoord in hetzelfde geval als praedicaat in de plaats treedt van een finiet werkwoord in het perfectum, als het actieve deelwoord van het durativum voor een in den daarmede overeenkomstigen tijd, namelijk dan, wanneer het subject (de agens) een bijzonderen nadruk heeft. Ook treedt het in de gegeven voorbeelden op dezelfde wijze als subject en na eene praepositie op, als het actief tegenwoordig deelwoord, vgl. § 55 en § 56. Er bestaat evenwel dit onderscheid tusschen beide, dat het actieve deelwoord van het perfectum nooit het hulpwoord *ndai*, nog eenig ander hulpwoord bezigt en ook niet kan bezigen, waaruit volgt, dat deze woorden uit zichzelve substantiever moeten zijn, met de beteekenis, waarvan in de vorige § gesproken is. Van personen worden *zij* alleen als bepaling van een ander subst. gebezigt, vgl. § 65.

§ 78. Omrent den vorm is nog op te merken dat, wat in § 48 en § 69 gezegd is van twee synoniemen, ook hier van toepassing is: *doü raa-mampanga ro kukokéko ntau*, lieden, die goederen gestolen en op bedriegelijke wijze ontfutseld hebben (87.20).

Is het grondwoord een kwalificatief werkwoord of het werkwoord *wára* (vgl. § 56) dan heeft het actieve deelwoord van het perfectum somtijds den vorm van het passieve, bijv. *sangadji ra-awa mai parenta-na*, de vorsten, die onder zijne bevelen stonden (77.55). Het perfect wordt hier gebezigt als bij een kwalificatief werkwoord, (vgl. § 242); *lampa rawi raa-tlálíim*, een levenswandel, die onrechtvaardig geweest is (98.11); *raa-da-wára na-kadawára-ku*, wat is, doet hij niet zijn (7.5, vgl. het tweede voorbeeld in § 74). Van een gebruik

⁽¹⁾ Bij de vertaling houde men in het oog, dat *wára* (zijn) in bovengenoemde beteekenis in het Bim. meestal in het perfectum gebezigt wordt, vgl. § 242.

van het actieve deelwoord van het perfectum in plaats van dat van den tegenwoordigen tijd, is mij nooit een geval voorgekomen.

§ 76. *Raa* kan ook voor eigenlijke substantieven geplaatst worden, en deze woorden, die zoowel afzonderlijk, als tot bepaling van een ander substantief gebezigt kunnen worden, duiden dan aan: »dat, wat (hij, die) geweest is wat het substantief aanduidt, bijv. *mòda-ku lowa-na kawei ra-wei sangadjì Ana-ana*, opdat hij kon huwen haar, die de vrouw van vorst A-a geweest was (opdat hij de gewezen vrouw van vorst A-a kon huwen, 46.4); *na-waa-du doù siwe raa-wei sangadjì Ali*, hij bracht de vrouw mede, die de echtgenote van vorst A. geweest was (59.10); *ra-hidi rasa Puspa-sari*, dat, wat de plaats geweest was van de stad P. s. (de plaats, waar de stad P. s. gestaan had, 76.14); *masa ra-tjoi sâhe aka-n de*, het geld, wat de prijs geweest was der genoemde buffels (het geld, dat de genoemde buffels opgebracht hadden, 31.13). Ook als van een substantief afgeleid, kan men beschouwen woorden, als: *raa-lampa rawi-raa-rawi, raa-ntjâra*, als bijv. in: *nuntu tala weya-pu sa-mena-na raa-lampa rawi ita dôho*, vertel geregeld alles, »wat onze lotgevallen geweest zijn» (al de lotgevallen, welke wij ondervonden hebben, 72.31; *lampa rawi*, zonder *raa*, is eenvoudig: de lotgevallen, bijv. 73.25); *sa-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè waü mena ba Allah ta'âla*, »al wat uw werk geweest is» (al wat gij verricht hebt) en uw lot was te voren door God gewild (58.36); *ede-ra kangampu weya kai raa-ntjâra-na*, daarop vergaf hij hem »dat, wat zijn misslag geweest was» (wat hij misdreven had, 61.16); *au-tji raa-ntjâra-mu*, »wat is het, wat uw misslag geweest is», (wat hebt gij misdreven? 36.42); *au-au wâli kombi raa-dosa ro durhaka-mu wâli*; »wat (het) bovenbien ook (is) wat uwe zonden en ongehoorzaamheid geweest zijn», (wat ook bovenbien uwe zonden en ongehoorzaamheid geweest zijn, 85.15). Eigenlijk zijn de meeste hierboven behandelde woorden substantievormen van werkwoorden met intransitieve beteekenis, welke op dezelfde wijze gebezigt worden als bijv. bij ons: dit is zijn streven, in den zin van: dit is het, waarnaar hij streeft.

Aanm. I. Ook hier doet zich wel eens het in § 70 besproken geval voor, dat *raa* gebezigt wordt zonder dat er van een praeteritum sprake is, bijv. *wati-qu waü-na siya ba doù di ade rasa raa-rawi ana ruma ede*, de mensen in het land konden niet meer verdragen, de handelingen van den prins, (de zin is nam. wat hij deed, niet wat hij gedaan had, 55.12); *bune santika ra-hadjal ndai-mu ede, ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande*, wat betreft hetgeen gij noodig hebt, ik neem op mij, om het een werkman te laten maken. (62.14, *hadjal*, verbastering van het Arab. *hâdjat* betekent reeds op zichzelve: wat noodig is, iets, wat men noodig heeft, - vgl. 40.10). Voor zooverre deze woorden, alsook die genoemd in § 65, afzonderlijk als substantieven optreden, is dit gebruik wel te begrijpen; ook in andere talen ziet men de als substantief gebezigte verleden deelwoorden, wanneer zij geheel het karakter van een subst. hebben aangenomen, buiten tijdsbepaling gebezigt worden, als bijv. het Latijnsch dictum, in eene uitdrukking als: *mutua dicta reddere*, het Fransche *fait*, in eene uitdrukking als: *sur le fait*, met welke woorden de Bim. *raa-nggâhi* en *raa-rawi* vergeleken kunnen worden. Worden deze woorden evenwel als bepaling van een ander subst. gebezigt (vgl. § 70) dan kan dit moeilijk anders dan als misbruik of verwarring beschouwd worden. Gelijk bekend is, dient het in de M. P. talen algemeen verspreide prefix *ka*, zoowel tot vorming van verleden deelwoorden,

als van abstracte subst. (vgl. Kern., Fidjitaal, enz. pag. 40). Zoo uitgebreid is de functie van *raa* nu nog niet, een woord als *ra-neè*, vgl. § 70, kan wel synoniem zijn met een Jav. *karép*, in zooverre dit ook de beteekenis hebben kan van: dat, wat gewild wordt, maar in een uitdrukking als: *duwe karép* is het niet te bezigen, maar moet de eenvoudige substantiefsform van het werkwoord gebruikt worden, dus *ntau neè*.

Aanm. II. In de verbinding van *raa* met een eigenlijk gezegd subst., moet de verklaring van den vorm gezocht worden. *Raa* komt ook thans nog in de taal als afzonderlijk woord voor met de beteekenis van: spoor van iets, bijv. *raa edi*, voetspoor. Dat zulk een woord in verband met een ander subst. licht eene meer overdrachtelijke beteekenis krijgt, ja zelfs de eigenlijke beteekenis meer en meer verliest, toont het Mal. *békas*, in uitdrukkingen als: *békas rumah tuwan itu*, het geweven huis van dien heer, en nog meer het Jav. *tilas* in: *tilas děmang*, een geweven děmang, welke woorden in formatie geheel en al overeenkomen met een Bim. *raa-sive*. Uit bovenstaande voorbeelden is op te maken dat de oorspronkelijke beteekenis van het woord, neiging heeft om te verlopen in eene, welke in het Hollandsch moeilijk anders uit te drukken is als door: „het (de) gewezene of dat, wat (hij of zij, die) geweest is”, ofschoon dit niet geheel juist is, dewijl in het Bim., enz. het tweede subst. in genitiefbetrekking tot het eerste staat. De zustertalen nu hebben van dit woord geen verder gebruik gemaakt, des te meer echter het Bim., wat het zelfs in betrekking met de substantief vormen der werkwoorden heeft gebracht; waarschijnlijk was door veelvuldiger gebruik met eigenlijke substantieven, de verloopen beteekenis meer op den voorgrond getreden dan dit in de andere talen het geval geweest is. Wanneer men nu *raa* in bovengenoemde beteekenis, in verbinding brengt met de substantief vormen van woorden als: *mai*, komen, *ngupa*, zoeken, of *dadju*, lui zijn, dan heeft *raa-mai-na raa-ngupa-na* of *raa-dadju-na* vanzelf de beteekenis van: zijn geweven handeling van komen (zoeken) of zijn geweven toestand van lui zijn, wat op hetzelfde neerkomt als: zijn gekomen zijn, zijn gezocht hebben, zijn lui geweest zijn. Dat zulk een woord, afgeleid van transitieve werkwoorden, tevens een verleden deelwoord kan beteekenen, is reeds uit het Hollandsch op te maken, waar wij eene uitdrukking als „dat, wat zijn zoeken is geweest”, wel allereerst zouden opvatten als gelijk aan: dat, wat hij gezocht heeft. Dewijl *raa* oorspronkelijk een subst. is, moeten de met *raa* samengestelde of afgeleide vormen het eveneens zijn, wat ook bevestigd wordt, door de wijze waarop zij gebezigt worden. Het actieve deelwoord van het praat. moet van den besproken vorm afgeleid of liever naar analogie daarvan, gevormd zijn. Gelijk gezegd is, zijn van dit deelwoord twee vormen in gebruik, als bijv.; *raa-mangupa* en *marangupa*; logisch is eigenlijk alleen de tweede juist, welke in dezelsde verhouding staat tot *ra-ngupa* als *mangupa* tot *ngupa*. Toch schijnt de taal zich oorspronkelijk van den eersten vorm bediend te hebben. Tot bewijs hiervan kan strekken: in de eersten plaats, dat een vorm als: *marangupa*, waarin *raa* reeds tot *ra* geworden is, eene inniger betrekking van dit woord tot het verbale subst. doet zien, dan een vorm als: *raa-mangupa*; vooral echter doet de substantiefwaarde dezer vormen de prioriteit aan *raa-mangupa* toevoegen; uit de oorspronkelijke waarde van *raa* als substantief toch is die van de samenstelling gemakkelijk af te leiden, terwijl de substantiefwaarde van *marangupa* in tegenstelling tot *mangupa*, alleen daaruit te verklaren is, dat deze vorm als geheel en al gelijkwaardig met den eersten wordt beschouwd. Men moet zich deze woorden dus voorstellen als gevormd van het part. praat., naar analogie van de schijnbare verhouding van het part. pass. praat., tot dat van het durativum: dus *raa-mangupa* van *mangupa* als schijnbaar *raa-ngupa*, gezocht van *ngupa*, gezocht wordende (vgl. 62). Uit deze vorming blijkt, dat ten tijde zij ontstond, *raa* in zulk eene betrekking reeds een woord was geworden, zonder andere grijpbare beteekenis, dan, om iets verledens uit te drukken, anders toch is de samenkopeling met een deelwoord niet te verklaren. Het lijdt geen twijfel of in vormen als: *marangupa*, *raa-ngupa* en *ra-ngupa*, moet *raa* thans beschouwd worden als één met het volgende woord en dus geheel als prefix, vooral de verminkte vorm *ra* kan toch onmogelijk meer als een afzonderlijk woord gelden. Het zou dus consequent geweest zijn om, in plaats van *ra-ngupa*, het woord in een te schrijven als: *rangupa*, evenals dit bij andere prefixen pleegt te geschieden; dewijl echter de volledige vorm nog zoo duidelijk het oorspronkelijke karakter van samenstelling doet erkennen, heb ik

zoowel voor den volledigen als voor den verkorten vorm, de voorkeur aan de thans gevolgde schrijfwijze gegeven. De Bimaneezzen zelven schrijven, wanneer zij het Arabisch schrift bezigen, den volledigen vorm *raa* altijd als een afzonderlijk woord, doch veel gewicht legt dit niet in de schaal, daar door de eigenaardigheid van het Arab. schrift *raa* (ر) moeielijk met het volgende woord tot een geheel kan verbonden worden. In het Makass. schrift staan uit den aard der zaak, zoowel *ra* als *raa* met het volgende woord aaneengeschreven (^).

WAÜ.

§ 77. Zeer na verwant met *raa* door het gebruik wat er van gemaakt wordt, is *waü*; zeer dikwijls toch hebben de vormen, waarbij *waü* gebezigd is geheel en al dezelfde waarde als die met *raa*.

Waü heeft als afzonderlijk woord in de tegenwoordige taal meestal de waarde van eene praepositie met de beteekenis van »na“. Ettelijke malen kan men in de teksten de uitdrukking aantreffen: *waü ede*, ook *waü-ra ede* (bijv. 64.10) of *waü ba ede*, in de beteekenis van *kento* (*makento*) *ba ede*, daarna, daarop. Als bepaling van een subst. op de in § 60 beschreven wijze, vindt men dit woord gebezigd in: *ede raa malösa mawäü ba nggåna*, dit is het uitkomende bloed, wat na de bevalling is (dit is het bloed, dat na de bevalling te voorschijn komt, 10.57). Op oorspronkelijk verbale kracht van *waü* wijzen evenwel vormen als: *waü-na-ra ba upa mpuru nai*, na veertig dagen (93.11 v. o.), en *waü kai-na* (vgl. § 115, vgl. bijv. 83.38), terwijl *waü-sa* (bijv. 13.36) wel niet anders op te vatten is, dan »als het afgeloopen is“, vgl. de Aanm. aan het slot en § 270.

§ 78. *Waü*, gevuld door den substantiefvorm van een werkwoord, hetzij met transitieve, hetzij met intransitieve of kwalificatieve beteekenis, wordt in de eerste plaats gebezigd tot uitdrukking van die tijdelijke adverbiale zinnen, welke wij vormen door de voegwoorden »nadat“ of »toen“ met volgend werkwoord in het perfectum of plusquamperfectum; *waü* wordt dan steeds gevuld, hetzij door een der enclytische nadrukwoordjes *ra*, *du* of een enkele maal *pu* (doch nooit *ku*), hetzij door de niet enclytische *mpara* of *mpuðu*, alleen wanneer op *waü* de nominale vorm van een werkwoord met intransitieve beteekenis volgt, wordt het somtijds zonder nadrukswoord aangetroffen. Voorb.: *lao kai-na teè (tamba-na) èse doro*, *waü-ra teè-na*, *ai mambia*, hij ging (zijn net) op de bergen uitzetten, toen hij het uitgezet had, werd het avond (17.1 v. o.); *nde pala koha tutu ede*, *waü-ra mbeï-na salam*, *ede-ra made-na*, de schedel, nadat hij zijn groet gegeven had, stierf, (nadat de schedel gegroet

(^) In de opmerkingen over de grammatica van het Manggaraisch (achter de Lijst van enige woorden der Manggaraische taal verzameld door J. W. Meerburg, T. v. I. T. L. en Vlk. Deel XXXV. Af. I.), wordt het Bim. *raa* door *bate* weergegeven, bijv. *lako ra-lambo* (een hond, die geslagen is) door: *atju bate kakal*. Dit *bate* zal wel hetzelfde woord zijn, als het Mak. *bate*, spoor, teeken, en dus oorspronkelijk één in beteekenis met Bim. *raa*. Overigens kan ik niet beoordeelen, of zulk een constructie met *bate*, zuiver Manggar. is, het komt mij echter waarschijnlijk voor, dat de vertolker iets van de oorspronkelijke kracht van het Bim. *raa* voelde (ook heb ik het in het Mal. wel door *békas* hooren weergegeven) en dit letterlijk door *bate* vertolkt heeft.

had, stierf hij, 58.26); (*na-*) *donggo weya-du* *oi di tjere watja kai edi-na*, *waü-ra watja-na*, *ede-ra döho kai-na*, hij reikte hem water in een ketel aan om zich te wasschen; nadat hij zich gewasschen was, ging hij zitten, (44.55); *nira-pu di ai ndadi-ta sangadji* — — — *wati wára raka-ta ana*, *nira-pu waü-du raka-ta ntjòki ro kasipáhu*, *ampo na-wára ana*, in den tijd nu, toen wij vorsten waren — — — hebben wij geen kinderen gekregen en nu, nadat wij ellende en armoede bereikt hebben (tot ellende en armoede zijn gekomen), nu hebben wij een kind (62.23); *waü-pu ringa ba ruma-ta sa-mena-na nuntu ro nggáhi-na*, *na-mbeï-du parenta*, enz., nadat de vorst gehoord had al wat hij verhaalde en zeide, gaf hij bevel, enz., (74.6) *ede-ra kamòlji ro kabòro kai*, *waü mpara kamòlji*, *ede-ra tjuwa lemba kai*, enz. daarop pakten zij (hunne draagbare goederen) bij elkander; nadat zij die ingepakt hadden, droegen zij ze, enz. (55.54); *ede mpara lao kai-na mbako ndai pande ede*, *waü mpara mbako*, *ede mpara ngáha-na*, *waü mpara ngáha*, *ede-ra luu kai-na ade bili-na*, daarop ging de timmerman- zelf koken; nadat hij gekookt had, at hij; toen hij gegeten had, ging hij in de kamer (52.4); (*tjuwa-tjuwa ngáha kai-na*) — — — *waü mpara ngáha*, *tjuwa-tjuwa hâri lalòne kai-na*, *kambata ro paiya kai-na*, *waü mpudu tjuwa-tjuwa kadishi-na ade-n*, *ede mpara tjuwa-tjuwa maru kagòro-n*, (vervolgens aten zij allen) — — — nadat zij gegeten hadden, lachten en schertsten, schreeuwden en juichten zij, nadat zij zich vermaakt hadden, ging elk hunner slapen en snorken (29.33); *ede-ra ou kai ba ana doho-n*, *waü-ra mai dou malanda ede di uma-na*, *na raho-ra*, enz., daarop riepen de kinderen haar aan en nadat de koopvrouw bij het huis gekomen was, vroegen zij, enz., (24.10); *ede-ra lao wáli kai-na di sigi*, *waü-ra sambeya djumaa*, *donggo kai*, enz., daarna ging hij wederom naar de moskee, toen hij het Vrijdagsgedeb verricht had, gaf hij, enz., (56.42); *waü-du rugi*, *ta-laba dja-ra*, nadat wij verlies geleden hebben, hebben wij nu ook winst (50.5); *ede-ra waa kai aka sera*, *waü mpara ronggo di sera*, *ai na-mbia-ra*, daarop brachten zij (hem) naar het woud, toen zij daar gekomen waren, viel de avond in (22.25); *na-lao-ra ndeu di sori* — — —, *waü mpara ndeu*, *tjuwa dula mena kai di uma-na*, zij gingen in de rivier baden — — —, nadat zij zich gebaad hadden, keerde ieder naar zijn huis terug (29.37); *ndadi ruma-t lao luu-ra di ade nggáro dobu*, *waü mpudu luu ruma-t*, *nenti kai-na djára*, enz., daarop ging de vorst in de aanplanting van suikerriet; nadat de vorst daarin gegaan was, hield hij het paard vast, enz., (26.7); *wára la Dadju maufi djalitu aka-n de* — — —, *waü mpudu dengga ufi-na*, *wati-du waü-ku*, enz., zoo even was hier Dadju, welke op de fluit speelde — — — nadat zijn blazen opgehouden had (nadat hij opgehouden had met blazen) kon ik niet, enz., (19.7); *ede-ra lao kai kapana oi*, *waü-ra taho mbobo-na*, *na-ura kai-du katowa*, daarop ging hij water warm maken, toen goed geworden was het koken er van (toen het goed kookte), goot hij het over in een pot (35.2, over het gebruik van het perfectum bij kwalificatieve werkwoorden vgl. § 242);

ede-ra ngári wáli kai-na dana, waü mpara dei kira-kira hampa wòo-na, ede mpara londo babu kai ndai-na, daarna groef hij de aarde uit; nadat het diep [geworden] was ongeveer tot aan zijn hals (toen de kuil eene diepte bereikt had ongeveer tot aan zijn hals) sprong hij er zelf in (55.21): *ede-ra tjuwa rai mena kai-na, waü mpara dòo, na-sodi wáli-ku*, enz., daarop vluchtte ieder van hen, toen zij ver (gevlucht) waren, vroegen zij, enz., (41.54); *pala ana ede, waü tjumpu sera, ede-ra lampa kai-na*, nadat het kind nu zijne behoechte verricht had, ging het (verder) voort (86.6).

In de plaats der nadrukswoorden *ra* enz. kan ook *sa* (*si* of *sara*), vgl. § 270 achter *waü* gevoegd worden, om aan te duiden, wat wij uitdrukken door een zin, ingeleid door de voegwoorden »als, indien“ enz. met volgend werkwoord in het futurum exactum of perfectum, bijv. *lao lèto-pu lako ede, waü sara lèto, lao waa-pu*, enz., ga dien hond van een kerel binden, als gij hem gebonden hebt (of: zult hebben), breng hem dan, enz. (22.25). Gewoonlijk bezigt men evenwel in dezen zin een finiet werkwoord in het perfect. (voorbeelden zie men in § 240), tenzij de agens onbepaald is, vgl. de volgende §.

- § 79. Uit de hierboven gegeven voorbeelden blijkt dat de hoofdzin, welke steeds volgt op den nevenzin met *waü*, meestal gevormd wordt door *ede-ra* (*ede mpara*), met volgend werkwoord in den substantiefvorm of wel door eene daaraan gelijkwaardige constructie, vgl. § 126, maar dat hij ook door een finieten zin kan uitgedrukt worden. De agens van het verbale subst. na *waü* wordt uitgedrukt op de gewone wijze, welke reeds in § 65 bij de subst. met *raa* besproken is. De agens kan uitgedrukt of verwegen worden; de enige daarvoor geldende regel is de duidelijkheid; is de agens verschillend in den hoofdzin en den met *waü* aanvangende nevenzin, zoo ligt het in den aard der zaak, dat hij meestal uitgedrukt wordt; waar evenwel geen verwarring kan ontstaan, wordt de agens meest weggelaten. Onderscheid tusschen actief en passief kan het Bim. bij het bezigen van *waü* met volgend verbaal nomen niet maken; maar indien de agens verwegen is, kunnen wij de uitdrukking dikwijls met eene passieve constructie weergeven, bijv. *ede-ra loa kai ba ana sangadji, waü-ra, loa, ede-ra runtju mena kai sa-mena-mene-na kani-kani ana sangadji ede*, daarop maakte de prins (hem) los; nadat hij losgemaakt was, trok de prins al zijne kleeren uit (22.40); *ede mpara kaa-n hadju ede, waü mpuudu kaa, taho-ra kaleya-na, ede mpara tjuwa-tjuwa nggontju mena-na di ade afi*, daarop staken zij het hout aan, toen het aangestoken was en goed vlamde, sprongen zij allen in het vuur (23.35); *lao weha weya dja-pu nahu! Waü-pu weha, ngáha kai-na ba guru-na*, (de leermeester sprak): gaat ook voor mij (wat) halen! Nadat het gehaald was, at hij er van (3.7). Zoo ook wanneer de verwegen agens onbepaald is, bijv. (*wua hadju ede*) *waü sara ngáha pala, ampo na-póku ro dula*, wanneer er nu van die vruchten gegeten is (of wanneer men van die vruchten gegeten heeft), keeren (de takken) naar hunne plaats terug (91.5); *waü sara nòno oi ede, na-náha-náha tarowa-ra pala*

pāhu, als er van dit water gedronken is, dan glanst het gelaat hoe langer hoe meer (93.23).

Aanm. In de hierboven behandelde uitdrukkingen moet *waū* oorspronkelijk verbale waarde gehad hebben. Naar den vorm zou men het houden voor een intransitief werkwoord in den derden persoon met weglatting van het voorgevoegde verkorte pers. voornaamwoord, vgl. § 231, men vergelijke slechts: *waū-ra* (of *-du*) of *waū mpara (mpudu)* *lao-na*, nadat hij gegaan was, met: *lao-ra* (*-du*) of *lao mpara (mpudu)* *dōi ede*, die man gaat (of ging). Daarentegen moet men *waū* in eene uitdrukking als: *waū-pu ringa-na* (nadat hij gehoord had), zelve voor een verbaal subst. houden. Het Bim. toch bezigt *pu* als nadrukswoord, behalve bij den imperatief, bijna uitsluitend bij als absolutieven optredende verbale subst., bijv. *ede-ra lao waa kai ba wai bunga, rongga-pu aka kapa, lepi mena kai ba dōi bunga ede, ringa ndede-pu ngango di tuta kapa, na-hengga-du ntjai bili-na Tjahaya-Hairani*, de oude vrouw ging daarop de bloemen brengen; bij de komst op het schip (toen zij op het schip kwam) ontrukte de bemanning haar de bloemen, bij het aldus hooren van die opschudding op het voorschip (toen zij aldus die opschudding op het voorschip hoorde) opende Tj. H. hare kamerdeur (71.36). In *waū-pu ringa*, staat *ringa* dus in genitiefsbetrekking tot het verbale subst. *waū*. Het weergeven van zulke tijdelijke adverbialzinnen door den subst. vorm van een werkwoord, komt zoo volkomen overeen met hetgeen wij in het Bim. zelf zien bij het absolutief bezigen van een subst. met *raa*, als bijv. *ra-ringa-ku*, bij mijn gehoord hebben, toen ik gehoord had, vgl. § 64, alsook met de correspondeerende uitdrukkingen in de verwante talen, men denke aan een Jav. *sa-tēka-ne* en dergel. dat men zich onwillekeurig afvraagt of *waū* in *waū-ra* (enz.) *lao* ook niet de waarde van een subst. hebben kan. Onmogelijk is dit niet, maar toch niet waarschijnlijk. Als bewijs zou aangehaald kunnen worden, dat *waū-ra* of *waū-du* met volgend verbaal subst. te zamen, soms de waarde van een substantief hebben kan, vgl. § 81, doch dit kan ook verklaard worden, zonder dat men de toevlucht behoeft te nemen daartoe, om *waū-ra* reeds op zichzelve als een subst. te beschouwen. Daartegen pleit evenwel het gebruik van *ra*, enz. als nadrukswoorden, dewijl men deze in het Bim. na eigenlijke en verbale subst. althans in de tegenwoordige taal, niet bezigt. Daarenboven bewijst het feit, dat men een eenvoudigen finieten zin in het perfectum ook in den zin van den hierboven behandelten adverbialen bijzin kan bezigen, zoodat bijv. *na-waū-ra lao*, hij is, (was) gegaan, ook den zin kan hebben van "nadat hij gegaan was" (vgl. de volgende §. Aanm.) dat eene substantieconstructie voor het Bim. in deze uitdrukkingen geen bepaald vereischte is. Men vergelijkt ook het Makass. *lēbaki*. In elk geval is *waū* in genoemde uitdrukkingen voor de tegenwoordige taal een dood woord zonder eigen zelfstandige, maar alleen met grammaticale betekenis.

§ 80. Door voor *waū* met een der nadrukswoordjes en volgend verbaal subst. een voornaamwoord in verkorte vorm te plaatsen, vormt men in het Bim. het finiete perfectum, dus *ku-* (*mu-* of *na-* of *ta-*) *waū* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *ringa*, ik heb (gij hebt, hij heeft of zij hebben, of wij hebben gehoord); *ku-* (*mu-*, of *na-*, of *ta-*) *waū* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *mai*, ik ben (gij zijt; hij is of zij zijn, wij zijn) gekomen; *ku-* (*mu-* of *na-* of *ta-*) *waū* (*-ra* of *-du* of *mpara* of *mpudu*) *nae*, ik ben (gij zijt, hij is of zij zijn, wij zijn groot (geworden)). Van de in § 78 genoemde nadrukswoorden is *pu* alleen hier ongebruikbaar. Gevolgd door een intr. werkwoord, treft men *waū* ook hier nu en dan zonder nadrukswoord aan. Voor meerdere voorbeelden zie men § 240.

Aanm. Men houde in het oog dat onder bepaalde omstandigheden het verkorte voornw. verzwegen kan worden, vgl. § 231, bijv. *e nasi, waū-du henggu weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ro ninu ruma-la*, vogel! Zijne Majesteit, onze vorst heeft uwe kooi geopend (49.19); *waū-du tjumpu mena kapa wadu ede*, het steenen schip is geheel en al klaar (22.9). Indien dit plaats

heeft, bestaat er dus vormelijk geen onderscheid tusschen deze constructie en de hierboven in § 78 behandelde, de beteekenis moet dan uit het verband opgemaakt worden. Daarentegen vindt men ook somtijds een finiet perfectum gebezigd in den zin van de in genoemde § 78 besproken constructie, bijv. *ede mpara nōno-n kahawa, na-wāū mpara nōno kahawa, ede mpara iyu-na manu*, daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde hij zich bedwelmd (47.35). Meerdere voorbeelden zie men onder § 240.

§ 81. *Waū-ra* of *waū-du*, gevuld door een verbaal subst., hetzij met transitieve, hetzij met intransitieve of kwalificatieve beteekenis, kan ook gebezigd worden als synoniem van het verbale subst. met *raa* als nominale vorm van een werkwoord in het perf.; alleen bij kwalificatieve vormen kan tusschen beide vormen eenig onderscheid gemaakt worden, vgl. § 82. De niet enclytische nadrukswoorden *mpara* en *mpudu*, als ook *pu*, kunnen in deze beteekenis niet gebezigd worden. Voorb. *ta-karinga-pu waū-ra wāra nasi*, deel hem mede dat de vogel er reeds is, (49.1, vgl. § 242); *ntoi waū-du kau-na ngupa ba ina-ku doū makambera*, lang is het bevolen hebben mijner moeder (mijne moeder heeft sinds lang bevolen) om een vriendelijk persoon (als vrouw) te zoeken (32.40); *na-raka-ra tolu nai waū-ra kaa ede, la Kalai na-kani-kani-ra kani ana sangadji djawa*, (toen) het verbrand hebben drie dagen bereikt had, (drie dagen nadat men den Javaanschen prins verbrand had), trok Kalai de kleederen van den Javaanschen prins aan, enz. (23.8); *maai ake na-ipi lalehe ade-ku ba waū-du sake labo wei anakoda*, enz., nu voel ik mij zeer bezwaard wegens het afgesproken hebben (dewijl ik die afspraak gemaakt heb) met de vrouw van den scheepsgezagvoerder (72.21); *labo tjuwa hāri linti mpa duwa-na labo wei maēda weya rawi ruma sangadji ro ruma-t bitjāra mandinga labo waū-du boru kakòlu mena weya gendi mada-na*, hij en zijne vrouw lachten met gedruisch (schaterden van lachen) toen zij zagen hoe de vorst en de rijksbestierder zich gedroegen, met het geheel kaal afgeschoren hebben van de wenkbauwen, (terwijl zij hun beiden de wenkbauwen geheel kaal afgeschoren hadden, 48.56); *na-karinga-du ompu ro la Bango ba waū-ra kasi ade doū matarima-na*, zij berichtte aan den ouden man en aan Bango, dat de mensen medelijden gehad hadden (zoo goed geweest waren) om hem (als schoonzoon) aan te nemen (31.12 v. o.); *ntika na-ringa-ku nangi wai ede ba supu waū-ra made ompu*, plotseling hoorden zij de oude vrouw weenen, dewijl de oude man gestorven was (39.10); *ede-ra kakente-n ba waū-ra hini mena tut-a-na ba oi tarii*, hij verschrok daarop, dewijl zijn hoofd vol urine [geworden] was (41.12, vgl. § 242); *ede-ra londo rai kai-na labo waū-ra kòla gendi mada kui-na*, daarop ijde hij naar beneden, terwijl zijne linker wenkbauw kaal (afgeschoren) was (47.42); *na-lao-ra karinga Tjahaya-Hairani ba waū-ra tjumpu doū*, hij melde aan Tj. H. dat de mensen op waren (dat er geen mensen meer waren, 75.7).

Gelijk uit de voorbeelden blijkt, volgt de agens, zoo die uitgedrukt wordt, op het verbale subst. na *waū*, of wordt daaraan verbonden, indien hij door een voornaamw. wordt voorgesteld. Nevens dezen vorm is evenwel ook een

andere in gebruik, waarbij het voornaamw. als agens optredende, aan *waū* wordt gehecht, terwijl dit laatste bijna altijd zonder *ra* of *du* voorkomt: bijv. *ba waū-mu batja sura*, wegens uw gelezen hebben in geschriften (dewijl gij geschriften gelezen hebt, 98.56); *ede-ra waū-ku kanira weya*, *ede-ra katēsa kai-na nami dōho*, toen ik (den tuin) voor hen schoongemaakt had, joegen zij ons beiden weg (51.9). Over de subst. constructie na *ede-ra*, vgl. § 126): *makento mpara dī waū-na lodja*, dat, wat na zijn onderziel gegaan zijn was (nadat hij onderziel gegaan was, 81.12 v. o.), *ba waū-mu nae ro nene*, dewijl gij groot en voornaam geworden zijt (98.25). Een enkele maal treft men ook bij dezen vorm het nadrukswoordje *ra* aan, bijv. *ba waū-na-ra ntāu*, wegens zijn rijk geworden zijn (omdat hij rijk geworden is, 99.35).

Aanm. Tot verklaring van den eersten vorm van den nominalen vorm van het perfectum met behulp van *waū*, denke men aan de subst. met *raa*. Deze kunnen, gelijk in § 67 gezegd is, ook als absolutieven optreden, zoodat in bepaalde constructie *ra-ringa-ku* ook beteekenen kan: bij mijn gehoord hebben, toen ik gehoord had. Aan dit *ra-ringa-ku* in boven genoemde beteekenis was en is de uitdrukking *waū-ra* (enz.) *ringa-ku* volkomen synoniem. Toen nu *waū* langzamerhand zijne eigene, zelfstandige beteekenis verloren had, is men de uitdrukking gaan oppatten als één geheel, evenals *raa* met het volgende verbale substantief één geheel vormt. Dewijl nu *waū-ra ringa-ku* in beteekenis geheel gelijk was aan *ra-ringa-ku* als absolutief gebezigd, is men de geheele uitdrukking ook als een zoodanig gebezigd subst. gaan beschouwen, en is men *waū-ra ringa* ook in andere gevallen, bijv. als subject, of na praepos. geheel als synoniem van *ra-ringa* gaan gebruiken. Het valt gemakkelijk te begrijpen waarom men de niet enclytische nadrukswoorden *mpara* en *mpudu* niet in deze beteekenis na *waū* bezigt, toen men toch de uitdrukking, wat de beteekenis betreft, als een geheel ging voelen, was men vanzelf geneigd deze eenheid ook formeel uit te drukken; eene volkomen ineensmelting der beide woorden als in *ra-ringa*, kon niet plaats hebben, dewijl *waū* in de uitdrukking waaruit het subst. ontstaan is, nu eenmaal altijd met een nadrukswoord voorkwam, (men kan dus wel aannemen dat *waū* zonder nadrukswoord in eene uitdrukking als: *waū tumpu* vgl. boven § 78 eene afslijting van veel later tijd is), men heeft dus de grootste en meest hinderlijke verwijderd. Eigenlijk zou ook het Bim., toen men de uitdrukking eenmaal als één woord opvatte, ook daar, waar zij gebezigd wordt als in § 78 beschreven is, de woorden *mpara* en *mpudu* niet kunnen gebruiken, maar daar waren zij nu eenmaal in zwang, als reminiscens van den tijd, dat *waū* en het volgend verbaal subst. nog als twee afzonderlijke woorden gevoeld werden, en zijn daar dan ook in gebruik gehleven. Ook het niet bezigen van het trouwens ook in het geval van § 78 zeldzame *pu*, is wel te verklaren. Het Bim. bezigt *pu* als nadrukswoord alleen bij den imperatief en bij verbale subst. als absolutief gebezigd, het ligt dus in den aard der zaak, dat het waar *ra* (*du*) gebezigd kon worden, *pu* als strijdig met zijn taalgevoel verworpen heeft. Daarenboven komt het mij waarschijnlijk voor, dat eene uitdrukking als: *waū-pu weha* (nadat hij genomen had) verklaard moet worden als eene latere formatie, vgl. § 85, Aanm. I. en dus voor de verdere geschiedenis van de uitdrukking van geen invloed is geweest.

Van deze als een subst. gebezigde uitdrukking moet de finiete vorm van het werkwoord in het perfectum zijn afgeleid, dus *ku-waū-ra (-du) ringa* van *waū-ra (-du) ringa*, gelijk *ku-ringa* van *ringa*, vgl. § 228. Nu kunnen evenwel in den finieten vorm wederom *mpara* (*mpudu*) als nadrukswoorden optreden. Dit kan op volgende wijze verklaard worden. Mettertijd is men zich eene uitdrukking als: *ku-waū-ra ringa*, zonder zich de eigenlijke afleiding bewust te zijn, gaan voorstellen als een finiet werkwoord, gevuld door een verbaal subst., gelijk bijv. *ka-neè-ra ringa*, ik wil hooren. Dit kan gemakkelijk plaats vinden, dewijl *waū-ra ringa* wel naar den zin, maar niet naar den vorm eene eenheid uitmaakt. Men stelde zich dus den vorm voor als samengesteld uit *ku* + *waū-ra* + *ringa* en niet, zoals het werkelijk is, uit

ku + waū-ra ringa. Dewijl men nu, in plaats van *ku-neè-ra ringa*, zeggen kan *ku-neè mpara* (*mpudu*) *ringa*, heeft men dat ook toegepast op *ku-waū-ra ringa*, wat des te lichter viel omdat een vorm *waū mpara* (*mpudu*) *ringa* zelve (vgl. § 78) reeds bekend was. Nadat men dus eerst de tweede woorden als één heeft beschouwd, is men later in de finiete vormen, deze eenheid weder als uit twee verschillende woorden te bestaan, gaan beschouwen, en wel met dit verschil, dat, terwijl in het geval van § 78 het volgend verb. subst. oorspronkelijk het subject van *waū* moet zijn, het hier fungeert als van *waū* afhankelijke infinitief. Het bewijs dezer verklaring, vindt men in den tweeden vorm, welke het verbale subst. van het perf. met *waū* kan aannemen. Na eene paepositie, bijv. *ba*, luidt eene uitdrukking als: *ku-neè-ra ringa: ba neè-ku ringa* (door mijn willen hooren = dewijl ik wilde hooren), op dezelfde wijze nu, vormt men *ba-waū-mu batja*, vgl. boven, alsof *waū* een afzonderlijk woord ware. Dat men nu ook hier nog weer wel eens *ra* aantreft, als in *ba waū-na-ra ntau*, is eigenlijk weder eene nieuwe verwarring, daaruit ontstaan, doordien men in andere gevallen *ra* als onafscheidelijk aan *waū* gehecht voelt.

§ 82. Indien het verbale subst. na *waū-ra* (-*du*) afkomstig is van een werkwoord met transitieve beteekenis, dan kan de geheele uitdrukking, evenals het subst. met *raa* ook de beteekenis hebben van het passieve deelwoord van het perfectum. Gewoonlijk worden deze deelwoorden gebezigd tot bepaling van een ander subst. Voorb. *mas tiyo tja-pu di ade talaga ake iwa nggomi dòho waū-ra ngåha ba nami*, kom eens in dezen vijver kijken naar de makkers van ulieden, welke wij gegeten hebben (wij zouden zeggen: waarvan wij gegeten hebben, 37.33); *ana-n mađuwa-n wati-du kau luu ntjai lawa waū-ra bonto ro wòle*, hare beide kinderen lieten zij niet toe de poortdeur, welke gesloten en gegrendeld was, binnen te gaan (57.6); *na-wii-du ai kabunu waū-ra huku kai-na mina* (voor *huku-na kai mina*, vgl. § 125) *ndai sumbu, sa-bae di karombo sa-bae èse uma*, zij legden een kabunu-touw, dat zij te voren met olie ingewreven hadden om er eene lont van te maken zoo, dat het eene uiteinde in de kuil, het andere op het dak van bet huis lag (69.40); *makento mpara ba ede, na-ringa wáli mpara ba ina ro ama dou mòne ede ana-na waū-du landa wáli*, toen daarna de ouders van dien man hoorden „hun kind dat wederom verkocht was“ (dat hun kind wederom verkocht was, 28.5, vgl. § 255). Men treft ze ook wel eens op andere wijze gebezigd aan, bijv. als praedicaat (natuurlijk onder dezelfde voorwaarden waaronder het deelw. met *raa* als praedicaat optreedt), bijv. *rawi raa-maulu-sa waū-du kaila, rawi ai ake, enz.*, het werk dat te voren geweest is, is het, wat niet gewild geworden is (dat wat men vroeger verricht heeft, wil men reeds niet meer doen), dat wat thans verricht wordt, enz. (99.16); *rawi sâra dana Mbôdjø waū-du pakî ári woha sera*, wat voor den Hadat van Bima verricht moet worden is het, wat buiten in 't woud geworpen is (99.6); *nahu ake waū-ra hina ba fitena ba dou*, ik ben hier onder den invloed geraakt van den laster der menschen (76.33). Ook van het verleden deelwoord met *waū* bestaat een andere vorm, welke ontstaat door voor *waū*, wat dan gewoonlijk geen nadrukswoord heeft, nog het prefix *raa*, meestal in verkorten vorm te plaatsen, bijv. *kampasu ra-waū tòho na-waū-ra mbentjo*, de cirkel, welke getrokken was, is niet meer goed rond (100.25, vgl. in denzelfden zin *djangka raa-tòho*, ibid. 29); *djagu ra-waū*

ntjango, gehakken mais (69.15); *ntjöki ra-waü nuntu ro ndonta*, de verhaalde en vermelde straffen (84.6, v. o.). Somwijlen wordt echter ook hier het nadrukswoordje *ra* achter *waü* gehecht: *katjai ba matja iwa ndai pòda-na ra-waü-ra ngäha ba mbeè*, naar de tijger meende, was het werkelijk een makker van hem, welken (z. v. a. waaraan) door de geit gegeten was (37.36). Een voorbeeld van zulk een deelwoord als subject optredende, is *raa-waü-na-ra nggahi na-waü-ra mbali*, hetgeen door hen gezegd is (wat zij gezegd hebben) is teruggekeerd (z. v. a. niet in vervulling gekomen, 102.23). Uit het laatste voorbeeld blijkt dat bij den tweeden vorm van het verleden deelwoord met *waü*, het voornaamw. als agens optredende, aan *waü* gehecht wordt op dezelfde wijze als dit bij den tweeden vorm der verbale subst. met *waü* plaats heeft. Omtrent de plaatsing van dit deelwoord gelden dezelfde regels als van het met *raa* gevormde, vgl. § 66.

Aanm. De tweede vorm der passieve deelwoorden met *waü* moet op dezelfde wijze verklaard worden als die der verbale substantieven met *waü*, namelijk uit de schijnbare vorming van het finiete perfectum. Omtrent het nadrukswoord *ra* bij den tweeden vorm geldt hetzelfde, wat aan het einde der aanmerking na de vorige § gezegd is. Een zeer sterk voorb. van de verkeerde opvatting omtrent de verhouding van *waü* tot het volgend verhaal subst. in deze woorden is volgende constructie, welke ik éénmaal (98.40) aantrof: *doü mauba-uba dae ndai waü-na-ra imba*, wat beteekenen moet: de aanzienlijken, de daeng's, zijn door hen nagevolgd; *ndai waü-na-ra imba* moet hier dus de beteekenis hebben van: *ra-imba-na* of *waü-ra imba-na* (of *ra-waü-na imba* als praedicaat gebezigt); maar vormelijk is het een als praedicaat optredend lijdend deelwoord van het imperfectum (met het hulpwoord *ndai*, vgl. § 98), van een verondersteld werkwoord *waü*, gevolgd door een verb. subst. als infinitief, evenals bijv. in eene uitdrukking als: *ake-ra ndai tjau-na ngäha*, dit is het, wat door hem bemind wordt om te eten, (hij houdt er veel van om dit te eten, vgl. bijv. 97.37). Het enige verschil is, dat hier *waü* wederom met *ra* als 't ware samengegroeid is.

§ 83. Door voorvoeging van *ma* worden van de passieve deelwoorden van het perfectum met *waü*, actieve gevormd, evenals van die met *raa*, bijv. *nde pala nahu kasi ade-ku labo nggomi döho mawaü-ra nangi ake*, maar ik heb medelijden met ulieden, die geweend hebt, (24.16); *mandai tangära kai-ta doü mawära 'ilmu ro mawaü-ra raka mortabat*, om door ons genoemd te worden iemand, die in 't bezit is van wetenschap en die een rang heeft bereikt (97.19); *sabune-bune-du doü —— mawaü-ra luu dei ade naraka ba supu raa-daa-kasi kai-na ade ana jalim*, verscheidene zijn de menschen, die in de hel zijn gekomen (verscheidene mensen zijn in de hel gekomen) terwijl zij geen erbarmen gehad hebben met de weezen (103.39); *na-weha-ra röö ro hadju, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu*, hij nam bladeren en hout, en maakte die fijn om daarmede zijn lichaam, dat gewond was in te wrijven (62.5); *na-waü-ra bini ba wolo mawaü-ra meda*, het is vol gezuiverde wol (34.6); *wära-tji patu mai waa kai-mu di uma doü mawaü-ra mbai kalinti*, past het, dat gjij naar huis komt brengen (het lijk van) een mensch, dat reeds erg stinkt? (33.4); *rawi-mu kombi, nggähi-mu kombi mawaü-ra daa laho*, hetzij eene daad, hetzij een woord van u, dat niet goed geweest is (II.). Hier volgen nog enige voorbeelden van dit deelwoord, gevormd van

bezittelijke samenstellingen, vgl. § 46 *nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kananu ndai nggâhi*, een woord, waarvan het gedacht hebben afgeloopen is, (een woord, waarover voldoende nagedacht is), moet uitgesproken worden (103.18); *wati tjaü-ku ba nahu doü siwe mawaü-ra mbâra-mbuntu lawili ndedo-n*, ik houd niet van iemand, die zulk een opgezwollen borst heeft (32.20); *bune-tji da kapôro kai-ku labo mbeü-mu hòba kuu ro hiwa labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila mbuwa djompa*, hoe zou ik niet boos zijn, dat gjij zemelen en gruis van rijstkorrels te eten geeft „met uwe rijst, die ettelijke gevulde schuren heeft” (terwijl ettelijke rijsthuisjes met uwe rijst gevuld zijn, 27.27). Behalve als bepaling van een subst., treft men deze deelwoorden ook wel als subject aan, in dezelfde gevallen, waarin het actieve deelw. van het imperf. als subject optreedt: *rawi-na na-mbôto-ra mawaü-ra tjura-tjura*, van zijne daden is veel wat verward [geworden] is, (veel van hetgeen hij verricht, is verward, IX.); *na-mbôto-ra mawaü biko-bako*, velen zijn het, die bedrog gepleegd hebben, (velen hebben bedrog gepleegd, 100.22).

Het taalgebruik heeft bij deze actieve deelwoorden het uitsluitend gebruik van *ra* na *waü* verkozen. Hier toe kan wel medegewerkt hebben, de omstandigheid dat het Bim., zoo het na een actief deelwoord van het imperf. een nadrukswoord bezigt, daartoe steeds *ra* verkiest. Een enkele maal treft men *waü* zonder nadrukswoord aan (zie het laatste voorbeeld). Omrent de plaatsing gelden bij dit deelwoord dezelfde regels als bij de andere. Nooit heb ik deze actieve deelwoorden met *waü* ontmoet afgeleid van een werkwoord met transitieve beteekenis. Één voorbeeld is mij bekend, waarin men het werkwoord als transitief zou kunnen beschouwen, nam.: *sangadji mawaü-ra kani mantika-ntika* (77.40); waarin *kani mantika-ntika* zou opgevat kunnen worden als „iets prachtigs dragen”, doch meen ik dat dit onjuist is, en dat *mantika-ntika* hier adverbium is, dat de vorm van een adjetief gekregen heeft, dewijl het bepaalde werkwoord den vorm van een subst. heeft, vgl. § 60, zoodat het geheel betekent: de vorst, welke zich zeer prachtig gekleed had, en *kani* dus hier ook intransitief is.

- § 84. De verbale subst. en deelwoorden, gevormd van werkwoorden met transitieve of intransitieve beteekenis (met uitzondering der kwalificatieve) door middel van *waü-ra* (*du*) komen in beteekenis volkomen overeen met die, welke met *raa* gevormd zijn, alleen worden die met *raa* veel meer gebezigt. Eene uitzondering hierop maken intransitieven als: *mbia*, breken (frangi), *tjumpu*, eindigen (finiri), *ntjuwu*, gewond worden, *mbâra-mbuntu*, opzwollen, *made*, sterven, enz. kortom de zoodanige, waarvan het verleden deelwoord ook in onze talen meer het karakter van een adjetief heeft, alsook die intransitieven, welke het prefix *sa* (*ka*, *ta*) bevatten (vgl. § 150—152), van deze werkwoorden nu vormt men het verbale subst. en het deelwoord van het perfectum bij voorkeur met *waü*, zonder dat nochthans de vormen op *raa* geheel uitgesloten zijn. Voorts vindt men *waü* herhaaldelijk bij de kwalificatieve werkwoorden. Hierbij maakt het taalgebruik eenig onderscheid tusschen de vormen met *raa* en *waü*,

terwijl de (trouwens zeldzaam voorkomende) vormen met *raa* meestal »het geweest zijn“ aanduiden, drukken die met *wau* »het geworden zijn“ uit; over het perf. bij de kwalificatieve werkwo., vgl. § 242.

Aanm. Een voorbeeld van *ra* in plaats van *wau* gebezigd, is: *sangadji ra awa mai parenta-na* (77.33, vgl. § 75).

§ 85. Ter bepaling van een subst. dat in den zin de functie vervult van direct object, bezigt men, zoo subject en praedicaat voorafgaan, in plaats van het actieve verleden deelwoord, dikwijls een sinieten zin met het werkwoord in het perfectum. Ditzelfde geschiedt ter bepaling van een subst., wat de functie van subject in een zin vervult, mits het praedicaat daaraan voorafgaat. Vooral geschiedt dit, in plaats van de actieve deelwoorden met *wau*, dus indien het werkwoord kwalificatieve beteekenis heeft en ook, hoewel in mindere mate, bij de overige intransitieve werkwoorden. Noodzakelijk is deze omschrijving echter niet, gelijk uit de voorbeelden in § 73 en § 83 blijkt. Voorb. *nahu malao kina nggomi mandadi sangadji di sa-buwa rasa ndai matjèpe-na sangadji di rasa ede na-wau-ra made*, ik zal u aanstellen tot vorst in een land, om te vervangen den vorst in (van) dat land »hij is gestorven“ (die gestorven, is, 58.39); *wāra tolu-n ana mōne-n na-wau-ra nae sampela mena*, er waren drie kinderen van hen, zij waren allen groot en volwassen [geworden], d. i. zij hadden drie kinderen, welke allen reeds groot, en volwassen waren (26.8 v. o.); *wāra sa-buwa sāhe na-wau-ra mpèke bange pòda-pòda*, er was eens een buffel, die zeer imager was (35.21 v. o.). Na *èda*, zien, (vgl. § 47) wordt het actieve deelwoord met *wau* steeds op deze wijze omschreven: *ntika na-èda mpuḍu doū (siwe) mamade wāli wau-ra anga asa-n, kadora mada-n*, daarop zag hij wederom eene doode vrouw, wier mond en oogen open waren (52.38); *na-èda mpara kula na-wau-ra bini ba wolo*, toen zij de mand zagen, welke vol wol was, enz. (34.5); *labo èda-ku sarumbu-na na-wau-ra kēta-kēta mena*, terwijl ik tevens zag, dat haar lichaam geheel en al bont en blauw was (52.24); *ntika na-èda mpara ba londe di mōti sa-mena-na uta isi sori na-wau-du lao mena awa mōti*, toen de visschen in de zee zagen, dat de visschen, die de rivier bewonen, allen naar zee waren gegaan (20.7) *na-èda mena-ḍu ndai kāli na-wau-ra lōsa watu kuru besi*, toen zij zagen, dat het de kali zelf was, welke uit de ijzeren kooi gekomen was, enz. (49.20). Het verkorte voornaamw. kan voor het werkwoord van den bepalenden zin ook weggelaten worden, vgl. § 47: *ba èda-na ana-na wau-ra made*, omdat zij zagen, dat hun kind dood was (35.13); *èda ndede ba wei sangadji Ana-ana kāli wau-ra luu di ade kuru besi*, toen de vrouw van vorst A. a. zag, dat de kali in de ijzeren kooi was gegaan, enz. (24.47). Het enige voorbeeld van een omschreven actief verleden deelwoord van een transitief werkwo. mij bekend, is: *ntika na-èda mpuḍu sāhe na-wau-ra ngdha kapule mena isi lewi ede, ede-ra lao weha kai-na ba doū mantau lewi ede hadju*, enz., toen hij zag, dat de buffel, hetgeen in den tuin was, schoon opgegeten had,

ging de eigenaar van den tuin een (stuk) hout halen, enz. (38.10 v. o.) vgl. ook § 254. Eene uitzondering maken de actieve deelwoorden, afgeleid van samenstellingen als: *made sarènga*, op den rug doodliggen (vgl. § 168, en over het gebruik van het perf. bij deze woorden § 242) welke nooit in een sinieten zin plegen opgelost te worden: *na-èda mpara doü siwe mawaü-ra made sambanta di woha ntjai*, hij zag eene vrouw uitgestrekt dood op den weg liggen (32.25); *na-èda-du timba ompu mawaü-ra made sarènga di ade peti ede*, zij zagen het lijk van den ouden man achterover dood in de kist liggen (39.35); *èda ba wai Tjahaya-Hairani mawaü-ra lôsa djaru-djoro oi mada-na*, toen de oude vrouw zag Tj. H., wier tranen gevloeid hadden (toen de oude vrouw zag, dat de tranen van Tj. H. gevloeid hadden, (73.2).

Deze omschrijving van het actieve verleden deelwoord kan alleen dan plaats vinden, indien het bepaalde subst. op de wijze, als boven gezegd is, als subject of object optreedt, nooit na een subst. in genitivo of voorafgegaan door eene praepositie. Dewijl nu de agens van een transitief werkwoord door de praepos. *ba* wordt ingeleid, kan daarbij nooit van eene oplossing in een sinieten zin sprake zijn.

Ook daar waar een actief deelwoord van het perfectum zelve als object, enz. zou kunnen optreden, op dezelfde wijze als dat van het imperfectum, vgl. § 56, kan het in een sinieten zin ontbonden worden, bijv.: *raa-da-wâra na-kawâra-ku*, *na-waü-du wâra na-kadawâra-ku*, wat niet is, doet hij zijn, het is (voor »dat wat is», *marawâra*), doet hij niet zijn (37.5. Over het gebruik van het perf. vgl. § 242). Ook de verbale subst. van het perfectum worden dikwijls ontbonden, vgl. § 255.

Aanm. Het zou het gemakkelijkst zijn, *waü* te verklaren door aan te nemen, dat de oorspronkelijke betekenis is »afgelopen, afgedaan«. Een bewijs hiervoor heeft men evenwel niet, dewijl *waü* als levend woord, bijv. in een zin als: het werk is afgelopen enz. in de taal niet voorkomt. Een gelijklijidend woord evenwel komt thans nog voor als adverbium in de betekenis »eerst, vooraf«, vgl. § 264. Het is mogelijk, dat deze beide gelijklijidente woorden ook oorspronkelijk één waren. Eene uitdrukking als *waü-ra* (enz.) *ngâha*, *ede-ra maru kai-na* (nadat hij gegeten had, ging hij slapen), zou dan oorspronkelijk alleen betekenen: vooraf (was) het eten, daarop ging hij slapen. Wanneer te kennen wordt gegeven, dat de handeling van eten, voorafging aan het gaan slapen, dat dus van het tegenovergestelde standpunt beschouwd, die handeling ten opzichte van het gaan slapen, gepasseerd was, wordt daardoor dus op andere wijze hetzelfde denkbeeld uitgedrukt als door: nadat hij gegeten had, ging hij slapen. Daar *waü*, wat wij, aangenomen dat het bovenstaande juist is, door een bijwoord zouden weergeven, juist de hoofdzaak is van hetgeen in de eerste afdeeling van de uitdrukking wordt medegedeeld, is het geheel volgens den regel, dat het als praedicaat optreedt, vgl. § 259 (of desnoods bij subst. constructie als verbaal subst. met het volgende in genitivo). Hoe men *waü* nu ook opvatte, zeker is het, dat het woord eerst zijne betekenis moet verloren hebben om het mogelijk te maken, dat verbale subst. en deelwoorden van den vorm, als boven beschreven is, konden ontstaan. Om nu tot het hierboven onderstelde terug te keeren, zoo kan, zooals uit hetgeen boven gezegd is blijkt, ook wanneer men voor *waü* oorspronkelijk de betekenis van »vooraf« aanneemt, in eene uitdrukking als *waü-ra* (enz.) *ngâha*, *ede-ra maru-kai-na*, *waü-ra ngâha* vervangen worden door een subst. met *raa* als absolutief gebezigd. Ook in dit geval kunnen dus, toen de oorspronkelijke betekenis van *waü* verloren was gegaan, beide vormen geheel gelijkgesteld zijn, gelijk dat in de Aanm. bij § 81 nader besproken is. Daardoor nu moet

dan de beteekenis van den vorm volgende verandering ondergaan hebben: terwijl bijv. *waū-ra ngāha* oorspronkelijk een relatief perfectum aanduidde, namelijk het afgeloopen zijn der handeling ten opzichte van eene volgende, moet door deze gelijkstelling die beteekenis overgegaan zijn in die van een absoluut perfectum. Nu houdt men wederom in het oog, dat *waū* door het volgende nadrukswoord formeel een afzonderlijk woord blijft, vandaar dat de taal steeds onzeker is, en de uitdrukking nu naar den zin als een geheel, dan naar den vorm als uit twee afzonderlijke woorden bestaande, beschouwt, vgl. de Aanm. na § 81 en § 82. Het is dus zeker niet onmogelijk, dat dergelijke uitdrukkingen als: *waū-ra ngāha*, in een zin als: *waū-ra ngāha, ede-ra maru kai-na*, na eerst als een geheel beschouwd te zijn, later wederom, vooral door invloed van de finiete vormen van het perfect, als uit twee woorden bestaande, gevoeld is, maar nu als absoluut een perfectum aanduidende, zoodat het zinsverband medebracht aan *waū*, wat door den vorm als een finiet werkwoord wordt aangeduid, de beteekenis van: afgeloopen zijn, algetaan zijn, te geven. De nominale vorm van *waū*, nu weder in deze beteekenis, als afzonderlijk woord gebezigt, is als absolutief gebezigt, gelijk aan een Jav. *sa-wis-e*, en kan dus als praepositie gebezigt worden. De praepositie *ba*, welke dikwijls na *waū* aangetroffen wordt, kan gemakkelijk verklaard worden uit analogie met zulke vormen als: *kento ba, na; ulu ba, voor, enz. van daar: waū ba ede = kento ba ede = waū ede*, vgl. § 77: *waū-na-ra ba upu mpuru nai* •bij (na) den afloop" d.i. •na" veertig dagen (93.11 v.o.). (Op te merken is hier wederom het nadrukswoord *ra*). Het komt mij waarschijnlijk voor, dat de vorm *waū-pu*, vgl. § 78 voor *waū-ra*, enz. het ontstaan te danken heeft aan deze opvatting van *waū* als afzonderlijk woord met de beteekenis van "afgeloopen zijn". Al het bovenstaande blijft evenwel slechts eene veronderstelling, het rechtstreeks bewijs zou alleen te leveren zijn, indien aangetoond kon worden, dat een vorm als *waū-na-ra ba*, bepaaldelijk posterieur was aan *waū-ra* met verbaal subst. tot uitdrukking van tijdelijke adverbialzinnen. Het bijwoord *waū*, vooraf, eerst, kan thans niet meer als praedicaat optreden, maar komt alleen in samenstelling voor, vgl. § 264 vandaar zoude later de identiteit met het hier behandelde *waū* niet opgevallen kunnen zijn en dus het laatste ook lichter de eigenlijke beteekenis verloren kunnen hebben.

Aanm. II. Op te merken is nog volgende uitdrukking: *na-somba waū daa wira-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha*, hij onderwerpt zich, •na het nog niet vernield zijn van één geweerkogel, of één takar kruid" d.i. voordat één geweerkogel of één takar kruid vernield d.i. verbruikt is (13.39). Omtrent den vorm is op te merken, dat *sa-buwa ana bedi, loi sa-taka*, wegens den nadruk, aan het verbale subst. *iha* voorafgaan, wat daardoor den vorm van een deelw. aanneemt, vgl. § 255. Ook volgt hier de bijzin op den hoofdzin, waaruit op te maken is, dat *waū* hier geheel als praepositie dient beschouwd te worden.

NDAI (NEE).

§ 86. *Ndai*, ook *nde*, *ndi* (dit laatste zeldzaam) uitgesproken, is een woord, waarvan de eigenlijke beteekenis (zie de Aanmerking aan het slot na § 114) naar het verschillend gebruik, dat er van gemaakt wordt, nu eens in meerdere dan in mindere mate op den achtergrond is geraakt. Nu eens vormt het met het volgende woord, wat den zin betreft, een geheel, dan weder kan het als een afzonderlijk woord beschouwd worden. In dit laatste geval kunnen wij het meestal weergeven door: •te, •om te", soms door •tot", maar ook wel door •strekken tot, dienen tot". *Ndai* onderscheidt zich van *raa* en *waū* daarin, dat het zich op welke wijze ook gebezigt, vormelijk steeds als een afzonderlijk

woord voordoet, en wel daardoor dat het 't prefix *ma* aannemen kan, zonder dat dit evenwel eenig verschil in de beteekenis teweeg brengt. Zoo is bijv. in tegenstelling van wat bij *raa* en *ruu* geschieht, *mmandai ngūha* (van *ngūha*, eten) evengoed van passieve beteekenis als *ndai ngūha*, terwijl de actieve vormt luidt: *ndai mangāha* of *mandai mangāha*. Het gebruik nu van het prefix *ma* voor *ndai*, is geheel willekeurig, in elk geval kan den vorm niet of zonder *ma* gebezigd worden: men treft *ndai* zonder *ma* aan daar, waar de tegenwoordig geldende regels der taal *ma* vereischen, bijv. als attribuut en omgekeerd. Hieruit is op te maken, dat *ndai* voor de tegenwoordige taal, ook daar waar wij het nog vertalen kunnen, eigenlijk een dood woord is, terwijl het gebruik van *ma* te verklaren is als overblijfsel van eene vroeger ook gevoelde verbale beteekenis van het woord. Voorts zij opgemerkt dat men *ma* alleen voor *ndai* pleegt te zetten, en niet voor de meer verloopen vormen *nde*, *nde* of *ndi*.

Bovendien onderscheidt zich *ndai* nog daarin van *raa* en *ruu* dat, terwijl de laatste steeds eene verandering van beteekenis teweegbrengen, *ndai* in bepaalde gevallen, de beteekenis van het volgende woord volstrekt niet verandert, maar het alleen in staat stelt om eene bepaalde functie in den zin te vervullen.

In de tegenwoordige taal bezigt men, althans in het eigenlijke Bima, in plaats van *ndai* meestal *neè*, geheel op dezelfde wijze en in dezelfde functie's, alleen pleegt men nooit het prefix *ma* voor *neè* te bezigen, hetgeen dan ook verwarring met *neè* in den zin van "willen" zou veroorzaken. *Ndai*, enz. is niet geheel en al uit het gebruik geraakt, maar geldt nu als een zeer destig woord, vandaar dat men bij het schrijven steeds van *ndai*, nooit van *neè*, gebruik maakt.

§ 87. *Ndai (neè)* wordt gebezigd, in de eerste plaats zoowel voor den nominalen vorm van een woord met verbale beteekenis, hetzij stamwoord, hetzij afgeleide vorm met *ka*, hetzij eene verbale samenstelling, alsook voor eenen, reeds van het prefix *ma* voorzien verbaal vorm; in het eerste geval moet de beteekenis van het werkwoord eene transitieve zijn, in het tweede kan zij zoowel transitief als intransitief (ook kwalificatief) zijn. Deze uitdrukkingen nu kunnen gebezigd worden ter bepaling van een substantief, als praedicaat, na sommige werkwoorden en ook zelfstandig.

§ 88. De uitdrukking, gevormd door *ndai* met den substantievorm van een werkwoord met transitieve beteekenis, gebezigd tot bepaling van een substantief of voornaamwoord, heeft de beteekenis van een gerundivum. Meestal duidt dit gerundivum eene noodzakelijkheid aan, zeldzamer eene mogelijkheid, dikwijls ook een bestemd zijn voor iets, terwijl wij het dikwijls, waar het begrip van noodzakelijkheid of bestemd zijn niet zoo zeer op den voorgrond treedt, door een futurum kunnen weergeven. Voorb.: *sáhe mandai kalōsa weya-la djèha-na ede sáhe mamaü*, de door ons als zakát op te brengen buffel (de buffel, welke wij als zakát moeten opbrengen), (zij) een makke buffel (9.6 v. o.); *la-tunti weya-ku*

dei kāratas ndei kani-na, gij schrijft voor hem op het papier, dat door hem te dragen is, (dat hij bij zich moet dragen, 6.1); *mu-n̄ggāhi kantjēko ro kantuku-ntēko au-du ndai par̄esa*, op onrechtmatige wijze doet gij uitspraak over al wat te onderzoeken is (88.6 v. o.); *ai-na wāra matapa-na oi ede dei hiq̄i ndai watja*, er zij niets wat het water van de te wasschen plaats af houdt (11.11); *malabo masatoi tolu uwa ndei wii de ade rowa*, benevens in den pot te leggen klein geld, ter waarde van 30 duiten (benevens klein geld ter waarde van dertig duiten, om in den pot te leggen, 4.40); *watu bae ele-na duwa mbuwa dolu djanga labo òha-na duwa pore*, *ilo lili-na duwa djāri nāru-na nde kaa*, aan de Oostzijde (legt gij neder) twee kippeneieren, met twee pakjes rijst en eene kaars van 2 vingers lengte om aan te steken (4.2); *saō ua sa-rima nde weha-ta èse elo-na*, een handvol door u boven uit den top te nemen pinang vruchten, (een handvol pinangvruchten, welke gij boven van den top van den boom moet nemen, (4.57); *sabune-bune-du sori mādei ndai sapa-na labo sa-bune-bune-du doro mādēse ndai teka-na*, vele waren de door hem over te trekken diepe rivieren, alsook de door hem te beklimmen hooge bergen (vele diepe rivieren moet hij overtrekken en vele hooge bergen moest hij beklimmen, 65.7); *ra-ntjonggo n̄ggomi tolu mbuwa matja neè waa-mu labo nahu*, het door u verschuldigde zijn drie tijgers, welke door u aan mij gebracht moeten worden (gij ziet verschuldigd mij drie tijgers te brengen (38.51); *besi ndai ndede-na wati waü-na ronto*. het te smeden ijzer (het ijzer, dat hij smeden moet) kan hij niet schoonmaken (102.38); *ndadi bune santika bōte madumpa kamo, na-waü-ra wāra kamo ra-dumpa-na, na-wii-kipl-ku di saliri-na, ndadi na-dumpa wāli-ku kamo makalai, ndadi kamo ndai dumpa-na ede wati raka-na, kamo raa-kipl-na ede na-waü-ra rai ngemo*, het zou gaan als met een aap, die sprinkhanen ving, hij had reeds één gevangen en dien in zijn oksel gelegd om hem vast te houden (eig. knijpen), daarop greep hij weer naar een anderen, zoodat hij den te grijpen sprinkhaan, (den sprinkhaan, welken hij zou grijpen) niet kreeg en die, welken hij onder den arm gehouden had, weggevlogen is (51.23); *bune santika sarae manggēè di sò-na mbōto manusiya mandede wāli djāra ro gadja ndai nente ba ana sangadjì-ngadjì dōho*, talrijk als het zand, dat ligt in een inham der zee, waren de menschen, alsook de paarden en olifanten, die te berijden waren (bereden zouden worden) door de verschillende prinsen (77.34); *pahāla ndai paki-mu ede riwu-riwu lasa*, de vruchten welke gij moet of zult verwerpen (door aldus te handelen) zijn duizenden, tienduizenden (87.36); *ba daa wāra ndoi-na mandai kabōro-na*, wegens het niet zijn van erflanden om door hen verzameld te worden (dewijl de erflanden niet aanwezig zijn, welke zij kunnen verzamelen) (98.4); vgl. ook § 119. *Ndai* wordt ook wel eens verzwegen, bijv. *na-karawi-ku masaori-ori pāhu karawi-na labo wati bae kai-na ade*, men doet iets, wat men te verrichten heeft zonder te weten (wat men doet, 8.24). Zoowel *ndai* als het hepaalde woord is verzwegen in volgende, als scheldwoord gebezigeerde uitdrukking: *e longge randa-e* (18.8), van *longge*,

iemand in de *tongge* (soort strafwerkzeug) zetten en *randa*, voortsleuren, zoodat de beteekenis is: o gij, die in de *tongge* te zetten en voort te sleuren zijt, o gij, die verdiendet in de *tongge* gezet en voortgesleurd te worden, vgl. ook § 61.

- § 89. *Ndai* met een verbaal woord, voorzien van het prefix *ma*, kan gebezigd worden tot bepaling van een subst. De beteekenis verschilt alleen in zooverre van die van *ndai* met het verbale subst. als een actieve vorm van een passiever. Vandaar bezigt men dezen vorm ten eerste: bij intransitieven: *umu sâhe ndai malôsa ede umu mantjewi duwa mbaa*, wat de leeftijd betreft van den bussel, die moet uitkomen (d. i. die opgebracht moet worden), de beste leeftijd is twee jaar (9.5 v. o.). In de tweede plaats bezigt men dezen vorm ook bij transitieve verba, bijv. *dallî ndai maturu weya-la wâra-na Allah*, een gids om ons te toonen (die ons toonen moet of zal) het bestaan van God (97.2); *asjhadu ede lafatl sjahâdat — — — ndai makanira-na ntjai târlqat, »asjhadu»* is een woord van de geloofsbelijdenis, om schoon te maken (wat zal schoonmaken), den weg der tariqat, (95.26—24 v. o.); *ede pala 'amal ndai mahanta kađese weya martabat*, dit is een goed werk om onzen rang te verheffen, (dat onzen rang zal of moet verheffen 92.39). Het is duidelijk, dat het Bim. bij transitieven den passiever vorm daar gebruikt, waar het bepaalde subst. het object van het op *ndai* volgende werkwoord is, den actieven daarentegen waar het den agens voorstelt. Ook in dit laatste geval kan *ndai* verzwegen worden. Wel is waar kan men in vele gevallen niet met zekerheid onderscheiden of *ndai* weggelaten is, dan wel of men eenvoudig met het actieve deelwoord met *ma* te doen heeft, aangezien het verschil in beteekenis tusschen beide constructie's soms al zeer gering is, als bijv. in: *dallî ndai maturu*, een gids om te toonen, in het boven aangehaalde voorbeeld, en *dallî maturu*, een gids, die toont (97.13). Soms evenwel is het verwijgen van *ndai* duidelijker merkbaar, als bijv. in: *ake sura marongga di*, enz., dit is een brief om te komen tot (72.29—50), waarvoor men dan ook elders vindt: *ake sura ndai marongga di* (78.32—54); zoo ook in: *oi maraso makaraso-na*, schoon water om het (lichaam) te reinigen (8.31). Omtrent de plaatsing der passieve en actieve vormen met *ndai* als bepaling van een subst. of voornaamwoord geldt hetzelfde als in § 50 en § 62 omtrent de plaatsing der actieve en passieve deelwoorden gezegd is.
- § 90. Men bezigt voorts de passieve en actieve vormen met *ndai* om uit te drukken datgene, wat wij te kennen geven door een infinitief, voorafgegaan door »om te« (of ook wel door een infinitief alleen door »te« voorafgegaan, mits deze niet het rechtstreeksch object zij van het voorafgaande werkwoord, vgl. § 247). Is het eerste werkwoord transitief, dan bezigt men den passiever vorm met *ndai* van het eenvoudige werkwoord, (vgl. het einde van deze §), als beide werkwoorden het object gemeen hebben of wel, als de agens van het eerste, object van het tweede is. Voorb.: *na-nгupa tuta doū matuwa ndai dompo-n*, hij zoekt hoorden van oude liederen om af te slaan (25.36);

na-lao-ra weha hadju kaa duwa-duwa-na labo wei neè lao landa rero-na di ade rasu, hij ging te zamen met zijne vrouw brandhout halen om dit her- en derwaarts in het land te gaan verkoopen (65.16—17); *na-mai-ra sa-buwa doü pande manee weha hadju ndai ndawi-na marakani uma*, er kwam een timmerman, die hout wilde halen om het tot huisraad te bewerken (85.14—15); *ku-sanggapi weya-ku editoi-mu ake neè waa weya-ku ina-ku*, ik zal uw kleinen teen afknijpen om hem aan mijne moeder te brengen (18.24—25); *ta-ngupa weya-pu ade binata upa mpuru upa ndai ngâha-ku*, zoek voor mij vier en veertig harten van dieren om op te eten (67.3—4); *kabere hampa-pu nggâhi maðese daa ndai pita ba nggâhi doü*, bezig zooveel mogelijk hooge taal om niet gedrukt te worden (opdat gij niet in het nauw gebracht wordt) door de woorden der anderen (13.15—16). De vorm met *ndai* komt steeds na het object van het hoofdwerkwoord, al behoeft het ook niet onmiddelijk daarop te volgen (vgl. het tweede voorbeeld), alleen wanneer een telwoord als object optreedt, kan dit ook de laatste plaats innemen, bijv. *na-paki-ku awa dana neè ngâha ba djanga sarunde-na*, bij wierp de helst op den grond om door de kippen gegeten te worden (bij wierp de helst op den grond voor de kippen om te eten, 29.40). Dit geschieht waar-chijnlijk alleen ter wille van de duidelijkheid, dewijl woorden als *sarunde-na* met een praedicaat met *ndai* (*neè*) plegen geconstrueerd te worden, en men, indien *sarunde-na* voorasging, den zin allicht zou opvalten als: bij wierp (de rijst) op den grond, de helst werd door de kippen opgegeten, vgl. verder op § 104 en § 152. Het object kan ook verzwegen worden, bijv. *nggâdra ta-neè-sa mbeï doü ndai kani-na*, indien gij (ze d. i. de talisman), aan iemand geven wil om te dragen (5.42). In bepaalde gevallen moet onze infinitief met "om te" ook aangeduid worden door den passieve vorm met *ndai* van een met *kai* samengesteld werkwoord, men zie § 122 en § 152.

Aanm. Wanneer beide werkwoorden ook den agens gemeen hebben en daarbij het object verzwegen is, maakt het Bim. van beide werkwoorden één samengestelde uitdrukking, bijv. *ede-ra ngâri kalûka kai-na, waa katci-ku wei-na*, daarop groef hij (het goud) uit en bracht het aan zijn vrouw om het haar te toonen (62.32), vgl. § 165.

§ 91. *Ndai*, gevolgd door een verbaal woord met het prefix *ma*, bezigt men in het in de vorige § genoemd geval na een transitief werkwoord, zoo het object van het hoofdwerkwoord tevens den agens van het werkwoord na *ndai* voorstelt: *na-rongga-ra kananu-na sangadji Indar-Anggasa makau ngupa doü mamada nowa neè matiyo weya ana-na duwa-n ede ruu-na*, vorst I A. kreeg in de gedachten om (vgl. de volgende §) waarzeggers te laten zoeken om naar het lot van zijne beide kinderen te zien (64.1—2); *taho mpara ou-ta guru lebe labo sa-buwa ro duwa-na doü maturwa-tuwa neè manenti weya rima lamada*, het is het beste, dat wij een priester roepen, benevens een of twee oude lieden om onze handen vast te houden (45.14—15); *aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doü ndai maðoto-la lao*, eerst zullen wij gereedschappen en mensen gereedmaken om u op uwen tocht te vergezellen (76.1—2, verg. ibid. reg. 3); *nahu malao kina nggomi mandadi sangadji di sa-buwa rasa ndai matjèpe-na sangadji di ade rasa ede*, ik zal u aanstellen

tot vorst in een land om den vorst van dat land op te volgen (58.39—40). Ook hier kan *ndai* verzwegen worden, bijv. *dōū ra-kakai ba nahu malao tonggu kopa nggomi*, de lieden, die ik gezonden heb, om uw schip te bewaken (61.7—8); *na-ngupa-ra dōū makalai mandadi imām*, zij zochten iemand anders om voorganger bij het gebed te zijn (55.6); *djuru batu-na neè kandadi-na matjēpe anakoda*, de stuurman werd door hem aangesteld om den scheepsgezagvoerder op te volgen 78 32—53.

De actieve vorm met *ndai* is ook dan te bezigen, wanneer het volgende werkwoord intransitief is en den agens met het eerste gemeen heeft: *ele-ra matjēpe-na Mahāradja Indar-Dewa neè mandadi sangadji di rasa Anta-Baranta*, deze nu volgde vorst I. D. op om vorst te zijn, (als vorst) van het land A. B. (80 5—6).

Aanm. In plaats van de hierboven behandelde constructie met den actieven vorm met *ndai* kan ook het verbale subst. gebezigd worden, vgl. § 248.

§ 92. Is het eerste werkwoord intransitief, dan is de passieve vorm met *ndai* te bezigen zoo het subject van het eerste, object van het tweede is; hebben zij den agens gemeen, dan is de actieve vorm te gebruiken. Alleen is op te merken, dat ook hier in bepaalde gevallen de passieve vorm met *ndai* van een met *kai* samengesteld werkwoord moet gebezigd worden, vgl. § 122 en § 132. Voorb. *ta-waū-ra taho ndai maiha mpa*, wij zijn goed (geworden) om maar te verderven (XIII); *sāhe mamau raa-ngina ndai manenti rawi*, een makke busel, die gewoon is om te werken (9.5 v. o.: *raa-ngina* heeft den vorm van een passief deelwoord, oorspronkelijk zal het dit ook wel zijn, thans echter betekent *raa-ngina* als verb. subst. niet het gewend hebben, maar het gewend, gewoon zijn, dus is het ook boven als het deelwoord van een intransitivum op te vatten). Soms moeten wij een vorm met *ndai* na een intransitief door een zin met »zoodat“ vertalen of liever een woord als »te, genoeg“ bij het eerste werkwoord plaatsen: *na-iha-sa ndadi* (= *ndai*, vgl. § 114) *da lowa weya-na kani*, en het bederft (wordt geschonden), zoodat hij het niet meer kan gebruiken of indien het te geschonden wordt om door hem gebruikt te kunnen worden (15.7); *sōroga masampōrona ndai roi*, de hemel die volmaakt is, zoodat hij te prijzen is, of die volmaakt genoeg is om geprezen te worden, (84 13); *nggāra mbōto sara nggāhi-na malao ntjau da ndai waū-na karawi*, indien veel zijn de woorden (indien hij vele woorden bezigt) die te ijdel zijn om uitgevoerd te kunnen worden (97.21). Onze infinitief met »te“ of »om te“ na een onpersoonlijk werkwo., als bijv. het is onmogelijk (om) dit te doen, wordt in den regel in het Bim. niet door *ndai* weergegeven, maar men maakt dezen infinitief ook grammatisch tot subject van het eerste werkwoord, alleen de in de volgende §§ te noemen woorden, hebben eene constructie, die met de onze gelijkwaardig is. Bij den actieven vorm kan *ndai* verzwegen worden: *kombi-kombi wāra dōū makasi ade mambeī-na taki-taki ngāha*, of er wellicht iemand was, die (zoo) medelijdend was om hun eetwaren te geven (62.5—6); *wati*

taho ade-ku maèda weya raa-na masambara-mbura, niet goed is mijn hart (het smart mij) om te zien hoe hun bloed zich overal verspreidt, (64.30). Overal waar na een intransitief werkwoord de actieve vorm met *ndai* te bezigen is, kan ook een verbaal subst. gebruikt worden.

Op te merken is nog dat, zoo hier *ndai* bij den actieven vorm weggelaten wordt, deze bij sommige woorden moeilijk van het deelwoord met *ma* te onderscheiden is, zoo kan bijv. *na-neyo ade-na maringa* beteekenen: hij was verheugd om te hooren, dat hij hoorde; (vgl. ook § 248 sub. II en III), maar ook: hij was verheugd, hoorende, toen hij hoorde; somtijds is het verschil in beteekenis tusschen beide vormen zoo gering dat de zin beide opvattingen toelaat, bijv. *mbui ntene-pu lao ngáro rero-na di ade kòla mangupa djára-na*, hij ging nog maar in den vijver heen en weder naar zijn paard zoekende of om zijn paard te zoeken (53.41—42).

§ 93. Veelvuldig komen de vormen met *ndai* voor na *wára* (zijn) in de uitdrukking *wára-ka* (*wára-ku*, *wára káda*, — *kuðu*, — *kiði*, — *kampaða*, — *kumpuðu*, — *kimpíði*, vgl. § 270). Letterlijk beteekent *wára-ka*, enz. *ndai* „opdat hij (zij, het) zij om te“. Als logisch onderwerp van *wára* fungeert een subst. of voor-naamw. in eene voorafgaande zinsnede; volgt *wara-ka* enz. terstond daarop dan kunnen wij de geheele uitdrukking door eene relatieve zinsnede en het werkwoord „kunnen“ weergeven, anders door „opdat“ of „om te“. Het verwijgen van het verkorte voornw. *na* als representant van het subject van *wára* is tegen den regel, vgl. § 231. Eigenlijk is *wára* hier ook niet meer als een op zich zelfstaand werkwoord te beschouwen, evenmin als *móda* in *móda-ka*, enz.

Behalve de voorbeelden onder deze § zie men ook § 112, § 122 en § 132. Voorb. *ta-tjempe mpuðu wuxa hadju-mu ake labo isi kòroma*, *wára káda ndai ngguðu-ma*, verruil uwe vruchten voor dadelpitten „opdat zij zijn om door u geplant te worden“ (om ze te planten, 24.14); *kòne bune santika djára nahu ede na-raho wáli-ku wii ba ina ra wai nggomi*, *wára-ka mandai nento-na wokatu dende-na nai-s ede*, zelfs mijn paard hebben uwe moeder en grootmoeder mij gevraagd om achter te laten, „opdat het zij om“ (om) morgen bij den huwelijksopocht door hen bereden te worden (26.27—28); *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi duwa mpuru kombi*, *wára-ka ndai tjengga ðóho*, het is het best, dat gij mij gaat verkoopen, hetzij voor 10, hetzij voor 20 (rijksdaalders), „opdat zij zijn om (door u) verdeeld te worden“ (welke gjillieden kunt verdeelen 40.2—3); *ake, ana-e, wára-ku neè ngáha-mu di ntiai-ntjai*, dit is, kinderen „opdat het zij om door u gegeten te worden onder weg“ (dit, kinderen, is om onder weg door u gegeten te worden, 64.39); *taho pôda weki-na ba katjampo ròljì-ta*, *wára-ka ndai matjèpe-ta úta duwa-n ake*, het is het best, dat wij (hen) snel in het huwelijk verbinden, opdat zij ons kunnen opvolgen (68.4—5). Men bezigt nu wederom de passieve constructie met *ndai*, zoo het subject van *wára* het object is van het werkwoord *na ndai*, de actieve, zoo het ook daar het subject is.

Aanm. Men zoude in de uitdrukking *wâra-ku*, enz. *ndai* het verbale woord met *ndai* ook als subject van *wâra* kunnen beschouwen, gelijk dit gedaan moet worden in het onder § 109 te noemen geval, het verwijgen van *na* als representant van het subject van *wâra*, zoude dan geheel volgens den regel zijn. De beteekenis bijv. van *wâra kada ndai ngguda-mu* ware dan: opdat zij dat, wat door u te planten is, opdat er iets zij, wat door u geplant moet of kan worden, opdat gij iets te planten hebt. De meeste zinnen, waarin *wâra-ku* voorkomt, zouden ook deze opvatting wel toelaten. Men zie echter vooral het voorbeeld sub § 112: *wâra-ku ndai ruma*, enz. De zin schijnt daar toch niet te zijn: opdat er iemand zij, die heer is, maar: opdat hij strekken moge tot heer, opdat hij een heer (of vorst) zij, enz. Zoo dit juist is, dan kan de vorm met *ndai* niet het subject zijn, maar moet "hij" uit het voorgaande als subject van *wâra* genomen worden.

§ 94. Veelvuldig bezigt men *ndai* voorts na de overgenomen woorden: *wâdjî* (*wâdjib*) *hara* (*harâm*) en *suna* (*sunnat*). Het werkwoord na *ndai* is dan bierbij logisch het subject, doch grammatisch treedt, hetzij het object, hetzij het subject van dit werkwoord als subject van het eerste op, bijv. *wâdjib ndai bae kai ade mawâdjib di rasulu'llahi*, het is plichtmatig te weten wat plichtmatig jegens den gezant Gods is (6.22 v. o.). Logisch is hier "het weten" subject, doch grammatisch treedt het object van weten (*mawâdjib*, vgl. § 56), als zoodanig op. Zoo ook in het volgende: *rahi-na mangupa zind, ampo na-wâdjib ndai kanta*, (als) de man overspel zoekt te drijven, dan is het plichtmatig hem te verbieden (88.4). Het duidelijkste komt deze constructie uit, zoo *wâdjib* attributief gebezigd wordt, als in: *sarumbu mawâdjib ndai watja*, het lichaam, waarvan de wassching plichtmatig is (het lichaam, dat men verplicht is te wassen, 8.52). Plichtmatig is natuurlijk niet het lichaam, maar het wassen, doch *wâdjib ndai watja* wordt als één geheel genomen en gebezigd als attribuut van *sarumbu*, vandaar dat *wâdjib* het prefix *ma* voor zich krijgt. *Wâdjib ndai watja* is dus als eene bezittelijke samenstelling te beschouwen (vgl. § 159) bier als attribuut gebezigd, terwijl in de voorafgaande voorbeelden *wâdjib* met *ndai* en volgend werkwoord op dezelfde wijze als eene bezittelijke samenstelling als verbum finitum gebezigd, moet opgevat worden. Nog een ander voorbeeld van het attributieve gebruik is: *çifat duwa mpuru mawâdjib mandai bae kai-ta ade*, de twintig eigenschappen (van God) "waarvan het weten door ons plichtmatig is" (welke wij verplicht zijn te weten, 96.42). Het is duidelijk dat in al deze voorbeelden de passieve vorm met *ndai* gebezigd moet worden, dewijl het woord, dat als subject van *wâdjib* dient beschouwd te worden, object van het verbum na *ndai* is. Op dezelfde wijze zijn te verklaren: *sami'a*, enz. *sunnat udja ndai batia wâli*, het is verdienstelijk ook (de woorden) *sami'a*, enz. op te zeggen (het bovendien opzeggen der woorden: *sami'a*, enz. is verdienstelijk, 93.17); *indo kapo mahardm ndai* (*mandai*, 10.41) *karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori*, wat voorts ongeoorloofd is om gedaan te worden door hem, die geen water voor het gebed heeft, zijn drie zaken (11.28). De constructie met *ndai* is evenwel na deze woorden niet noodzakelijk; het logisch onderwerp kan ook als het grammatische optreden, bijv. *wati wâdjib-na dula-na tembe, wâdjib ndeu-na mpa*

ndai, (vgl. § 215), niet plichtmatig is zijn wasschen van zijn kleedingstuk, plichtmatig is slechts zijn zich baden (het is niet plichtmatig, dat hij zijn kleedingstuk wascht, het is slechts plichtmatig, dat hij zich baadt, 93.8 v. o.); *wâdjib luu-na dei naraka*, plichtmatig is zijn ingaan in de hel, het is plichtmatig (naar alle recht), dat hij in de hel gaat, (XII); *wâdjî karahi ntene ba ndai-mu kali aka*, gij verdient toch den opperpriester te huwen (51.27); *harâm pala sambele*, het slachten is ongeoorloofd (83.36); *harâm wuu ro pata*, ongeoorloofd is het ijverzuchtig worden (het is ongeoorloofd ijverzuchtig te worden, 88.5). Is in deze laatste voorbeelden het werkwoord na *wâdjib* of *harâm* transitief, dan zou men ook somtijds aan eene weglatting van *ndai* kunnen denken, is het daarentegen intransitief, zoo kan daarvan geen sprake zijn, dewijl een intransitief werkwoord na *ndai* natuurlijk steeds den actieveën vorm met *ma* moet hebben. Stellig is *ndai* verzwegen in het volgende: *parenta-na ruma-ta pala Allahi wâdjib tei ro ngowa, mpabuwa-ku uli*, het is plichtmatig de bevelen Gods te onderwijzen en mede te deelen, men doe dit zooveel mogelijk (104.7—8); *maharâm rawi-na-sa na-wau-ra boro*, wat ongeoorloofd is te doen, heeft hij verzameld, (op hetgeen ongeoorloofd is te doen, heeft hij zich toegelegd, 96.2). Ook *patu*, (voegzaam, gepast, natuurlijk) pleegt op dezelfde wijze met *ndai* geconstrueerd te worden: *patu-ra pala neè raka kai-mu supu*, het was voegzaam (het was rechtmatig) dat gij daardoor (vgl. § 118) eene ziekte kreegt (61.5); *pai-pai-sa mabu gölo-na ro tasabe-na ro masa-na, na-patu neè lao doro ro simi rero-na*, veronderstelt, dat zijn hakmes of rozenkrans of geld (in het water) gevallen ware, dan zou het natuurlijk zijn, dat hij daarnaar ging rondlasten en er her- en derwaarts naar ging duiken (53.52—33). *daro* is in het Bim. steeds transitief, ook *simi* kan, evenals het Mal. *sêlam*, transitief gebezigt worden; over de samenstelling van *lao* met een transitief, zie § 170); *wati-du patu-na ndai ngêna ana matjilaka ede*, het past niet op dit ongelukskind te wachten (56.15. *ngêna* is in het Bim. steeds transitief); *taho-ra ba katjampo-la ana-ta duwa-n ede, na-patu-ra neè mantau wei ro ntau rahi*, wij moeten onze beide kinderen in het huwelijk verbinden, het is voegzaam voor hen eene vrouw en een man te hebben (68.3); *doü mone mapatu-ra ndai mantau wei, doü siwe mapatu-ra ndai mantau rahi*, een man, wien het past eene vrouw te hebben, eene vrouw, wie het past een man te hebben (94.26 en 27). Uit het laatste voorbeeld vooral blijkt overtuigend dat men ook hier weder met bezittelijke samenstellingen te doen heeft; in de beide laatste voorbeelden is de actieve vorm met *ndai* gebezigt, dewijl het subject van het werkwoord na *ndai*, in de voorgaande de passieve, dewijl het object van dit werkwoord het grammatisch subject van *patu* is. Men kan *patu* evenwel ook zonder *ndai* bezigen: *patu tanaö-mu rawi lewa*, het is voegzaam, dat gij het oorlogshandwerk leert (14.15); *wâra patu doü mahompa ra maki mbei-mu ngâha òha ro uia mandake pâhu ake*, is het gepast, dat gij aan een vermoeid mensch te eten geeft rijst en toespijs, welke er aldus uitzet? (27.25).

Na *patu* bezigt men ook somtijds *ndai* met volgend verbaal subst. samengesteld met *kai*, vgl. § 128.

Op dezelfde wijze is te verklaren: *pehe ndai masambeya labo sewi-na ede*, het is mogelijk te bidden met dat overblijfsel (van de onreinheid, 10.40). Het grammatisch onderwerp van *pehe* is wederom hetzelfde als dat van *masambeya*, het is hier verzwegen, wat meestal geschiedt, indien men in het algemeen wil uitdrukken, wat wij door »men“ te kennen geven, het logisch onderwerp is het bidden. Meer algemeen construeert men *pehe* met het logisch onderwerp als subject, bijv. *kađuwa mbuwa raki daa mapehe*, het hebben van twee mannen is niet mogelijk (twee mannen te hebben kan niet, 88.8).

§ 95. Een enkel woord is nog te zeggen over het gebruik van *ndai na wati*. *Wati*, de meest gebruikelijke ontkenning, vereischt het werkwoord na zich in den vorm van een subst., bijv. ik ga niet, is in het Bim. *wati lao-ku*, in welke zinnen *wati* als praedicaat en het werkwoord als grammatisch subject te beschouwen is. Bezigt men nu evenwel *ndai na wati*, zoo wordt, hetzij het subject, hetzij het object van het werkwoord na *ndai*, subject van *wati*, hoewel *wati* ook in dit geval nooit den vorm van een werkwoord door voorvoegd voornaamwoord aanneemt, bijv. *dei afi naraka puru kai sikasa, kombi-bombi wati mpada ndai malosa*, in het helsche vuur zal hij tot straf gebraden worden »wellicht is hij in het geheel niet om uit te gaan“ (wellicht zal hij er in het geheel niet uitkomen, 105.29—30); *sòroga mandai ruu-na peya-sa ede wati-da ndai matjaū-na*, de hemel, welke zijn deel zou zijn (vgl. § 112) »zal niet meer zijn om op hem gesteld te zijn“, (zal niet meer op hem gesteld zijn, 86.15; *ntjaū*, op iets gesteld zijn, van iets houden, is in het Bim. steeds transitief). In den volgenden zin is het object van het werkwoord na *ndai* subject van *wati*: *lodja-na lopi na-waū-ra ntjiū ndambi ripa-ripa, wati romo mpara mandai lowa weya nempa*, de zeilen van het vaartuig zijn ten eene male aan flarden gescheurd, »zij zijn volstrekt niet om gelapt te kunnen worden“ (zij kunnen volstrekt niet meer gelapt worden, of men kan ze volstrekt niet meer lappen, 101.27—28). Dcze constructie van *wati* met *ndai*, alsook de gewone met het verbale subst. is gemakkelijk te verklaren uit de oorspronkelijke beteekenis van »niet zijn“. Men zou in bovengenoemde voorbeelden niet, zonder verandering in de constructie te brengen, *wati* door *daa (da)* of *indo* kunnen vervangen, dewijl deze geheel het karakter van bijwoorden aangenomen hebben en in geen geval praedicaat kunnen zijn, terwijl *ndai* met volgend verbum zonder uitgedrukt subject hier ook als praedicaat zou kunnen optreden, vgl. § 98. Daarentegen kan zoowel *wati* als *daa* (of *indo*) gebezigd worden daar, waar door bijzonderen nadruk, hetzij op den agens, hetzij bij passieve constructie op het oorspronkelijk object, *ndai* met volgend verbum als praedicaat kan optreden, vgl. § 98, bijv. *nae-na hadju ede wati-da ndai waū-ta nuntu*, de grootte van dien boom kunnen wij niet beschrijven (91.28); *ni'mat da ndai waū-ta kira-kira*, de zaligheid kunnen wij niet berekenen (92.56); *'ibadat masunnat ba siya pala*

wati ndai karawi, de verdienstelijke godsdienstvoorschriften worden door hen niet verricht (83.24). Grammaticaal blijft tusschen beide zinnen natuurlijk dit verschil bestaan, dat in den eersten *wati* het hoofdwoord van het gezegde is, al wordt dit ook formeel niet uitgedrukt, terwijl in den tweeden *da* als bijwoord het gezegde *ndai wau-ta kira-kira* bepaalt. Over het algemeen behoort het gebruik van *ndai na wati* meer tot de dichterlijke taal en wordt het in de spreektaal niet gebezigd, uitgezonderd in de gevallen, waarover in § 98 § 96 en § 101 gesproken zal worden.

Ndai wordt voorts gebezigd na *ndawi*, maken; *weha*, nemen in de beteekenis van: om te zijn tot; voorbeelden vindt men § 112 en § 108. In dezelfde beteekenis treft men *ndai* aan na het steeds in substantiefvorm voorkomende woord *one*, in de uitdrukking *one-na*, het nut er van is = strekken tot, ten gevolge hebben: *kapo one-na ba salawa ede ndai madindi-ta dei ari naraka*, het gebed nu strekt om ons te beschutten voor het helsche vuur (12.5); *one-na ndai makaluu-ta dei ade soroa*, *ndai makau-ta eda angi labo ruma Allah ta'ala*, (de *tarib*) strekt om ons te doen ingaan in den hemel, om ons te doen ontmoeten God den Heer (92.28). Ook hier kan *ndai* wederom verzwegen worden, bijv. *kapo one-na ba ndidi-ndai-na ede makau-ta eda angi labo Allah ta'ala*, de volgorde (*tarib*) strekt om ons God te doen ontmoeten (12.6); *kapo one-na ba niyat ede makataho weya weki-ta di rade*, de *niyat* nu strekt om ons lichaam goed te doen zijn in het graf (11.37). Heeft het werkwoord na *one-na* een ander woord tot subject dan het in genitivo na *one* staande subst., zoo bezigt men een sinieten zin, bijv. *one-na ba-mpuli dupa-na*, *na-mboto maponggu*, het nut van het juist voldoende zijn van de maat, is (dat de maat juist voldoende is, heeft ten gevolge) dat de zieken talrijk zijn (14.3).

Hierbij is nog te vermelden het gebruik van *ndai na lao*, gaan, welke uitdrukking wij moeten weergeven met: zijn tot, zijn als; voorbeelden zie men onder § 112.

§ 97. Het Bim. geeft onzen infinitief na woorden als: gaan (*lao*), willen (*ngawa*), durven, mogen (*disa*), enz. weer, door den substantiefvorm van het werkwoord, bijv. *na-ngawa-ra tanað*, hij wil leeren, *na-lao-ra karawi*, hij gaat werken enz., vgl. § 248.

Ndai, gevolgd door den subst. vorm van een transitief werkwoord, kan nu in hetzelfde geval gebezigd worden om uit te drukken, wat wij door den passieven infinitief weergeven, bijv. *bune santika ana ita ruma-ku maðuwa-na ake*, *na-nae malai-ku tjilaka-na*, *wati disa neè wii kantoi di ade rasa*, wat nu de beide kinderen van uwe Majestieit betreft, het zijn echte ongelukskinderen, zij mogen niet langen tijd in het land gelaten worden (64.20—21, vgl. ibid. reg. 27); *ore pôda mpara nggâhi-na daa malao ndai rawi*, (vgl. § 111), zeer talrijk zijn zijne woorden, welke niet gaan om gedaan te worden (waarop geen daden zullen volgen, 102.22, vgl. 105.32); *zamân ai aka-na wati-da ngawa ndai aku*,

de vroegere tijd wil niet gemeten (tot maatstaf gebezigt) worden (99.17). Veel gebruik van dezen vorm maakt het Bim. evenwel niet. Hij kan alleen gebezigt worden dan, wanneer de agens van het eerste werkwoord object van het tweede is, terwijl tevens de agens van het tweede werkwoord verzwegen is. Wordt die agens vermeld, dan bezigt men eene actieve constructie, waaraan ook overigens steeds de voorkeur wordt gegeven. Hierbij is te vergelijken het in § 94 behandelde. In een zin toch als: *sarumbu mawâdjib ndai watja*, is *wâdjib ndai watja* als eene bezittelijke samenstelling te beschouwen, *ndai watja* vervult dus de plaats, welke door een substantief bij zulk eene samenstelling moet ingenomen worden en moet dus ook hier de waarde van een passief verbaal substantief hebben.

Aanm. Hoewel het op zichzelfe niet waarschijnlijk is, dat *ndai* in dit geval verzwegen kan worden, dewijl de zin dan een geheel andere betekenis zou krijgen, vond ik toch volgenden zin: *ake sura watu (doü) manae tjlaka madalowa wii kantoi di ade rasa*, wat blijkbaar betekent: dit is een brief (van hen) die echte ongelukskinderen zijn, die niet lang in het land kunnen gelaten worden (78.32–33). Eigenlijk staat er: welke niet lang in het land kunnen laten; evenwel is het niet met zekerheid te zeggen, dat de zin foutief is, *ndai* wordt toch zoo dikwijls verzwegen, ook in de hierboven genoemde bezittelijke samenstellingen, dat het niet onmogelijk is dat dit verwijgen ook hier, waar toch geen verwarring in den zin kan ontstaan, geoorloofd is.

§ 98. *Ndai*, hetzij gevuld door den nominalen vorm van een werkwoord, hetzij door een verbaal woord met het prefix *ma*, kan ook als praedicaat optreden. Wat nu in de eerste plaats den passieve vorm betreft, zoo heeft deze bij praedicatief gebruik, ten eerste wederom gerundieve betekenis, bijv.: *au-tji ndai weha*, wat is te nemen? wat moet genomen worden, of wat moet (ik) nemen? (33.33). Evenwel blijft deze gerundieve kracht niet altijd bewaard, dikwijls toch is het verschil tusschen een als praedicaat gebezigt gerundivum en eene eenvoudige passieve constructie uiterst gering. Men vergelijke den volgenden zin: *di maulu-ulu-nu mbeè ndai ngâha ba matja, djama ai ake na-waü-du wâri ba Allah ta'âla, matja ndai ngâha ba mbeè*, vroeger was de geit (of bok) om opgegeten te worden door den tijger, in den tegenwoordigen tijd heeft God het omgedraaid (thans heeft God het veranderd), de tijger is om gegeten te worden door de geit (57.51 en 32). Hierin heeft *ndai ngâha* nog wel degelijk gerundieve betekenis, toch zouden wij hier liever zeggen: vroege werd de geit door den tijger gegeten, enz. Dewijl nu in sommige gevallen het verschil in betekenis tusschen zulk eene constructie met een gerundivum en een eenvoudig passief uiterst gering is, laat het zich denken, dat eene of andere taal nog een stap verder kan gaan en denzelfden vorm bezigt, zoowel om een gerundivum als om een eenvoudig passief uit te drukken. Dit geval doet zich nu in het Bim. voor, al is het ook onder de hierbeneden te noemen voorwaarde, bijv. *hubbu'ddunyâ aô-na samata-mata duniya mpa ndai tjaú ro metji*, de betekenis van *hubbu'ddunyâ* is: slechts de wereld wordt hemind (89.17). Uit den zin, of anders uit het verband der andere zinnen, is meestal gemakkelijk

op te maken of de gerundieve beteekenis al dan niet op den voorgrond staat. Voorb. *ake ndai batja*, dit moet gerekiteerd worden (I); *ede mbeī ngnwa katupa-tupa ro kantiri-ntiri-pu nahu, au pôda-tji ndai weka*, geef mij dan duidelijk en juist te kennen: wat moet nu werkelijk genomen worden (54.8—9); *nggâhi mawaū-ra tjumpu raa-kananu ndai nggâhi, wati-da wâra patu-na mandai wâli tahi*, •een woord, waarvan het overdacht hebben afgeloopen is" (een woord, dat goed overdacht is) moet uitgesproken worden, het is niet voegzaam het nogmaals te overwegen (105.15); *sa-mena-na dosa ro durhaka-na doū ndai waa ro tiwi*, alle zonden en ongehoorzaamheid van anderen moeten gedragen worden (moeten zij hiernamaals dragen, 84.8); *nggâra mu-suru-sa, punggawa raa-kadale-mu ndai kaulu-mu*, indien gij terugtrekt, moet gij den door u gekozen aanvoerder vooropplaatsen (15.5); *mhee ake neè landa-ro*, (is) deze geit om te verkoopen? (54.23); *bidiadâri masandede ede ba doū mûmin mandai kawai*, al deze nymphen (hoeri's) zijn bestend om door de gelovigen tot vrouw genomen te worden (92.6); *ede mpa mandai rawi-na ba rahi-na ede sa-ntoi-ntoi-na*, dit was steeds door haar man te verrichten, of: dit was het, wat haar man steeds verrichtte (24.5); *loki-na mpa ndai karaso, asa-na-sa na-luru rase*, de partes posteriores zijn het, die door hen gereinigd worden (zij reinigen hun achterste), hun mond evenwel eet maar alles (rein of onrein, 96.3); *ba daa wâra ndoi-na mandai kaboro-na, ntau doū mpara mandai baro-na*, dewijl er geen goederen zijn, welke hij verzamelen kan, zijn het de goederen van anderen, welke hij naar zich toehaalt, 98.4); *nggâra edja sara, ngèna weya-ku tòro-na, nggâra lède sara ndai ngèna-la, ntika raka mpudu ba made*, indien het de kéladi (soort plant) is, laat ons dan wachten tot zij droog is, (en zij niet meer jeuken), indien het de gadung (soort plant) is, waarop door ons gewacht wordt (waarop wij wachten; *ngèna* is in het Bim. steeds transitief) plotseling sterft zij (d. w. z. de gadung sterft voordat zij hare bedwelmende eigenschap verliest, 104.59—40); *ratu-ratu-na doū ndai katei-na di parakâra hukum agâma*, honderden waren de lieden, welke door hem onderricht werden (welke hij onderwees) aangaande de wetten van den godsdienst (50.2—3); *wâu mpara made anakoda, djuru-batu-na neè kandadi-na matjèpe anakoda*, nadat de scheepsgezagvoerder gestorven was, was het de stuurman, welke door hem werd aangesteld (welken hij aanstelde) om hem op te volgen (75.52); *wati-pu made-ku nahu ake, wôu mbai pôtju-ku neè iyu ba nqgòmi ede*, ik ben nog niet dood, stank van den wind, dien ik gelaten heb, is het, welke door u geroken wordt (of welke gij ruikt, 33.17).

- § 99. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat de passieve vorm met *ndai* dan alleen de beteekenis van een eenvoudig passief hebben kan, wanneer het oorspronkelijk object, wat dus bij de passieve constructie subject wordt, een bijzonderen nadruk heeft. Het vervult dus voor het durativum denzelfden rol als de als praedicaat optredende verbale substantieven met *raa* (of *wâu*) voor het perfectum, vgl. § 68 en 74 (en § 82 en 83). Evenals deze praedicatief optredende

substantieven met *raa* of *wāu* bij de gelijkkluidende verleden deelwoorden behooren, behoort de passieve vorm met *ndai*, in deze beteekenis als praedicaat optrekkende, bij het in § 62 behandelde passieve deelwoord van het durativum. Ook waar de gerundieve beteekenis behouden blijft, valt de nadruk op het oorspronkelijk object.

- § 100. Ook hier kan *ndai* wederom verwzeggen worden. Waar de gerundieve beteekenis op den voorgrond staat, bezigt men meestal het aanhechtsel *ku*, vgl. § 270 achter het verbale subst., bijv. *ndadi rasa-ku ede ao-ku ba nggomi kai rera-mu*, vervolgens is de door mij gekauwde sirihpruim door u met de tong in ontvangst te nemen (vervolgens moet gij met uwe tong mijne sirihpruim aannemen, 41.26); *wati wāra kōne sa-balae tjoj waa-n, malai-na-sa sake mpa: tjoū-tjoū-du makaporō landa-ku*, er is zelfs geen duit bruidschat (te betalen) maar alleen eene afspraak (te maken); ieder, die (of hij, die) toornig wordt, moet verkocht worden (27.5). Dit *ku* is evenwel niet noodzakelijk, men vindt ook: *tjoū makaporō landa* (28.15). Het spreekt vanzelf dat, daar wij hier slechts met een verwijgen van *ndai* te doen hebben, dit aanhechtsel *ku* ook gebezigd kan worden indien *ndai* uitgedrukt wordt; toevallig ontbreekt evenwel daarvan een voorbeeld, zie echter de volgende § en § 108. Is de beteekenis van het praedicaat enkel passief, zoo wordt geen aanhechtsel gebezigd: *ndadi kēto-na djāra ede nenti katjiya ba nahu*, daarom is het de staart van het paard, die stevig door mij vastgehouden wordt, (de staart van het paard houd ik daarom stevig vast, 54.34); *eli mēhe rahi lamada ringa-ku ede*, het is het geluid van het hoesten van mijn man, dat daar door mij gehoord wordt (het is het geluid van het hoesten van mijn man, dat ik daar hoor, (48.34); *upa mpuru upa tutu dōu matuwa ngupa-na*, vier en veertig hoofden van oude lieden worden door hem gezocht (25.37). Wanneer de zin ontkennend is, maakt men, zoo de gerundieve beteekenis niet op den voorgrond staat, geen gebruik van de constructie met *ndai*, althans niet in de meer gewone taal, vgl. § 95. Om eene ontkenning uit te drukken, gebruikt men *wati*, wat steeds het werkwoord na zich in substantievorm vereischt, daarop volgt dan in gewone gevallen het object, wil men nu dit object met nadruk doen uit komen, dan plaatst men het eenvoudig voor *wati*, zonder verdere verandering, vgl. § 258. Wil men daarentegen de gerundieve beteekenis doen uitkomen, zoo wordt *ndai na wati* gebezigd (vgl. § 95): *wati-du neē hade nggomi*, gij zijt niet meer om te dooden, gij behoeft niet meer gedood te worden, (19.36, vgl. ibidem reg. 33), *wati ndei tjii weya oi ntjidi-na*, het rijstwater ervan is niet af te gieten (het rijstwater moet er niet van afgegoten worden, 3.33). Het onderwerp staat hier, dewijl het geen nadruk heeft, evenals altijd, na het praedicaat, vgl. § 258.
- § 101. *Ndai* met volgend verbaal subst. kan ook een afzonderlijken zin vormen, doordien het onderwerp verwzeggen wordt. Natuurlijk is de beteekenis steeds eene

gerundieve, dewijl het subject niet den nadruk hebben kan. Men kan dezen vorm, die voornamelijk bij voorschriften, medicinale recepten, enz. in gebruik is, als een soort passieven imperatief beschouwen, bijv. *ndei nōno*, te drinken, d.w.z. het (uit bovengenoemde ingredienten bestaande geneesmiddel) moet gedronken worden, het worde gedronken (4.25), *ndei nōno-na*, het worde door haar gedronken (5.54); *nde pampindi*, het worde als eene pap aangelegd (4.31). Dikwijls maakt men hier van het in de vorige § genoemde aanhechtsel *ku* gebruik, bijv. *ndai imbi-ku*, in hem (den profeet) worde geloofd, men gelooft in hem (7.55—56 *imbi* is in het Bim. steeds transitief); *ade-o tangāra kai doū maraho kangampu*, *ndai kaada-ku ba ruma-ta*, deze wordt genoemd iemand die vergiffenis vraagt, hij worde tot slaaf gemaakt door den vorst (13.25—26); vgl. ook de voorbeelden onder § 120. Als ontkenning bezigt men *wati*: *ta-mbadju kakubi lalo-ku*, *wati ndei nintji*, gij stampet het zeer fijn, (maar) het worde niet gewand (4.21). Het Bim. maakt evenwel zelden gebruik van dezen vorm; meestal verkiest het de constructie met een finiet werkwoord met *ku* als teeken van den conjunctief.

- § 102. Wanneer *ndai*, gevuld door een verbaal woord met het praefix *ma*, als praedicaat optreedt, kan de vorm de beteekenis hebben van het actieve gerundivum, wat in § 89 reeds als attribuut besproken is. Toevallig ontbreken mij de voorbeelden hiervan, men vergelijke echter de volgende §. In die beteekenis kan ook het aanhechtsel *ku* gebezigt worden, men zie het voorbeeld: *da ndai marongga-ku*, enz. onder § 108.

Meestal evenwel wordt deze vorm, hetzij het werkwoord transitieve, hetzij intransitieve beteekenis heeft, op andere wijze gebezigt, namelijk in plaats van een finieten zin, bijv. *tolu ori ndai maharám dei doū daa mawāra oi sambaya*, drie zaken zijn het, welke ongeoorloofd zijn (drie zaken zijn ongeoorloofd) voor hem, die geen water voor het gebed heeft (94.36); *ndai mantjāra* (vgl. beneden § 108) *mpara mandai mantjora-nljora*, het verkeerde is het, wat steeds aanbonst (steeds op den voorgrond treedt, 104.27); *nira-pu ai ake kōne-pu mbee-mbee neè mawaü-mu* (vgl. § 111) *aka ro kampula nggomi*, nu echter is het zelfs iets als eene geit, dat kan (nu kan zelfs iets als eene geit) u bedriegen en dom maken (38.8); *malai-na-sa Allah ta'ala ndai matjēpe-na kasi ade nggomi*, maar God is het, die zal vergelden uw medelijden (maar God zal uw medelijden vergelden, 47.15); *ede-ra made-na, ruma-t bitjāra neè matjēpe-na sa-dou-na*, daarop stierf hij, de riksbestierder was het, die hem voor het oogenblik opvolgde (de riksbestierder volgde hem voor het oogenblik op, 58.7); *mai-ka-ra ndede-n sára-na di ade rasa ake: di ai-na-na adjumaa, na-kabòro mena sa-mena-mena-n dou madarere nggee ro mori, ndai ruma-t bitjāra neè mamhei-na sadeka*, want het is gewoonte in dit land, dat op Vrijdag de armen zich verzamelen en de riksbestierder zelve hun de aalmoezen geeft (56.23—24), *ana bidiadâri wâli ndai mabini mena-na*, het zijn wederom de hoeri's die alle (plaatsen) vullen (91.35).

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat de actieve vorm met *ndai* dan gebezigt wordt in plaats van een finieten zin met een werkwoord in het durativum, zoo de agens een bijzonderen nadruk heeft. De vorm moet dus beschouwd worden als te behooren bij het actieve deelwoord met *ma*. Ook als actief gerundivum is de vorm te bezigen, zoowel bij intransitieven, als bij transitieven, indien de agens een bijzonderen nadruk heeft; men zie de drie eerste voorbeelden van de volgende paragraaf.

- § 103. Ook hier kan *ndai* verzwegen worden. Een voorbeeld daarvan, waar de beteekenis met het gerundivum overeenkomt is: *kapo niçâb bongi ede: tolu ratu ganta tolu mpuru ganta malôsa*, wat de belastbare hoeveelheid van rijst betreft: 300 gantangs, dertig gantangs (daarvan) moeten uitgaan (50 van de 300 zijn als zakât op te brengen, 9.8 v. o.); zoo ook: *nggâra sâhe sara tolu mpuru sa-niçâb, sa-buwa malôsa*, wat buffels betreft, 30 (daarvan maken uit) één niçâb, één daarvan moet uitkomen (is op te brengen, 9.6 v. o.); *de malama djumaa mbadju kai* (vgl. § 131) *dei woha ntjai, tolu-na doû mone mambadju-na*, op Vrijdag-nacht (den nacht van Donderdag op Vrijdag) moet het gestampt worden, midden op den weg, drie mannen moeten het stampen (4.19—20).

Herhaaldelijk treft men in de teksten zinnen aan, waarin een bijzondere nadruk op den agens valt, welke dan ook de eerste plaats in den zin inneemt en als praedicaat heeft een verbaal woord met het prefix *ma*, doch zonder *ndai*. Ook hier moet *ndai* als verzwegen beschouwd worden (althans oorspronkelijk, men vergelijke vooral Aanm. II. na § 110. Voorb.: *upa mpuru upa tuta doû matuwa ngupa-na, ampo upa mpuru tolu mawâra*, vier en veertig hoofden van oude lieden zoekt hij, pas drie en veertig zijn er (25.37); *na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa, ndai ruma-t masèke pôda rebo*, zij gingen allen dansen, en de vorst zelve danste het hardst (19.20—21); *ampô-sa sanuru nggomi dôho mambéi parenta*, het is immers ulieder (eigen) mond, die bevel gaf (50.33); *au rawi-mu luu di tamba nahu? Madju mataho; nggâhi ba ina-ku*, wat doet gij in mijn net in te gaan? Herten zijn het, die goed zijn, naar het zeggen van mijne moeder (18.23—24); *kône na-eda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga*, al zien zij het ook met hunne oogen, hun hart evenwel is het, wat stekeblind is (hun hart is toch stekeblind, 86.10); *munâfq aô-na: sawai ade-na, asa-na mpa mataho, munâfq* betekent: slecht zijn van het hart, de mond echter is het, die goed is (terwijl de mond het goede spreekt, 89.6); *nggâhi-na na-ntjihî mpa, rawi-na mpa manijâra*, zijn woorden zijn juist, doch zijn werk is verkeerd (99.30).

- § 104. Het is evenwel niet noodzakelijk om de bovenbehandelde constructie te bezigen, indien men een bijzonderen nadruk, hetzij op den agens, hetzij op het object wil uitdrukken. In *nggâhi-na na-ntjihî mpa, rawi-na mpa manijâra*, vgl. de vorige §, heeft zoowel *nggâhi-na* als *rawi-na*, bijzonderen nadruk. Hieruit blijkt, dat die nadruk ook kan uitgedrukt worden door den agens

geheel voorop te plaatsen, zonder nadruk toch zou de zin luiden: *na-ntjihimpa nggáhi-na*, vgl. § 258. Op dezelfde wijze kan den nadruk op het object te kennen gegeven worden door vooropstelling met behoud van de actieve constructie, bijv. *sa-buwa rupiya na-mbeī-ku wei-n*, *masabuwa rupiya na-wi-ku di ade pōn*, één gulden gaf hij aan zijne vrouw, den anderen legde hij in de bamboe (24.5 en 6). Meerder voorbeelden zie men op § 258. Er zijn evenwel eenige woorden, welke steeds in plaats van een finiet werkwoord, de constructie met *ndai* vereischen, hetzij dat dit dan uitgedrukt of verzwegen is.

Hiertoe behoren de aanwijzende voornaamwoorden *ake* en *ede*, indien zij als subject optreden, hetzij om den agens voor te stellen, hetzij in plaats van een object: *ro na-kandadi-du radja Buljangga-Indra amaniya ba Putiri Tjahaya-Hairani*, *ede-ra matjèpe-na Mahradja Indar-Dewa*, en hij stelde B. I. den broeder van prinses Tj. H. tot vorst aan, die nu was het, die vorst I. D. opvolgde (80.4—5); *indo kapo ake-ra matangára kai* (vgl. § 157) *çifat duwa mpuru*, dit nu draagt den naam van de twintig eigenschappen (dit nu worden de twintig eigenschappen genoemd, 6.15 v. o.); *mandede wáli nggáhi-na lao ngupa uma madantau riha aō-na ede*: *na-lao ngupa-ku sigi ro langga*, *ede mpa madantau riha*. zoo ook, als hij zeide, dat hij een huis zonder stookplaats ging zoeken, dan betekende dit: bij ging eene moskee of kapel zoeken, deze slechts hebben geen stookplaats (4.15—16); *ede-o mataho*, dit is goed (12.10 v. o.); *tembe ro badju la Kalai mampasa-mpasa*, *ede-ra ndai kani-na ba ana sangadji ede*, de sarong en het baadje nu van Kalai, welke geheel versleten waren, deze nu trok de vorstenzoon aan (2.42); *ede mpara mandai rawi-na di masanáru-náru-na ntjai*, dit werd door hen gedaan (zoo deden zij) den geheelen weg langs 78.13); *ede-i ndai tangára-kai* (vgl. § 157) *ura-ura-na*, dit wordt verandering genoemd (97.12); *ede-ku tangára kai*, enz. dit wordt genoemd, enz. (41.27).

Dezelfde constructie wordt voorts vereischt na het vragende voornaamwoord *au* (wat?), hetzij dit zelfstandig optreedt of met een subst. verbonden, (in den zin van: wat voor een?), zoo ook na het vragende voornaamwoord *tjou* afzonderlijk of verbonden met *dou* (wie?); vgl. § 222. Voorb. *au-tji éda-mu*, wat wordt door u gezien (wat ziet gij? 64.17); *au mai landa-la*, wat komt gij verkoopen? (71.39, vgl. § 170); *nasi au-tji sodi-mu labo nahu*, naar welken vogel vraagt gij mij? (66.32, *sodi*, vragen, heeft de zaak, waarnaar gevraagd wordt, tot direct object); *kapa au mamai ake*, wat voor een schip is hier gekomen (wat voor een schip is het, dat hier gekomen is? 71.5, (vgl. § 111. *Weta-na ede, la tjilaka! tjou-ra ndai ou*, door dit jammeren, ongelukkigen, wie wordt geroepen (wie wordt, ongelukkigen, door dit jammeren geroepen? 88.16 v. o.); *tjou ringa-ku maméhe-méhe awa dana ede*, wie hoor ik daar beneden hoesten? (48.32, vgl. § 222); *mai-ka-ra ndede-na, na-waū sara lósa dòho*, *tjou-ra mandai makaruma-la ita dòho*, want, indien zij allen (nam. de onderdanen) weggegaan zijn, wie zal ons dan als vorst beschouwen? (55.32); *tjou-tji maou-ou ári lava ede*, wie roept daar herhaaldelijk buiten de poort? (50.29);

tjou mantau djåra, wie bezit (dit) paard, (van wien is dit paard? 53.2); *tjou dou-dou-ra mamaï tjèpe weki-na labo nggomi*, wat voor een mensch zou er gekomen zijn om zich voor u in de plaatst te stellen? (23.6).

Voorts zijn er enkele woorden, die eveneens de constructie met *ndai* voor het praedicaat vereischen, zoo zij als agens optreden, doch niet, indien zij als object fungeeren. Hiertoe behooren: *makalai* — *makalai*, anderen — anderen, de een — de ander, bijv. *ku-edo-ku nasi mamboto mapahé londe di möti*, *makalai mapahé-na*, *makalai neè mangáha-na*, ik zag vogels, die visschen vingen in zee, de een ving ze en de ander at ze op (59.38); zoo ook *sabuwa* — *sabuwa* in dezelfde beteekenis: *bune santika ana-na ede*, *sa-buwa manggée ipa bae ba nanga*, *sa-buwa manggée watu sa-bae ba nanga*, wat nu de beide kinderen betreft, het eene bleef aan de overzijde der rivier, het andere aan deze zijde (87.39). Zoo ook *sarunde-na*, wat zoowel de helft, als in het algemeen, een gedeelte te kennen geeft, bijv. *sarunde-na makarawe*, *sarunde-na mawése*, *sarunde-na magála*, een gedeelte van hen roeide, (sommigen roeiden), een gedeelte pagaaide, een geleelte boomde (20.13); *sarunde dou-na malao nggee ada èse ruma-ta*, de helft der lieden (of een gedeelte) ging boven (in het paleis) den vorst bericht geven (60.6).

Aanm. Uit bovenstaande voorbeelden is te zien, dat indien de woorden *au*, hetzij zelfstandig of na een substantief of *tjou*, als subject optreden, het praedicaat meestal (hoewel het niet bepaald noodzakelijk is) bepaald wordt door de aanwijzende voornw. *ake* en *ede* (soms ook *aka*), welke wij door: hier of daar, kunnen weergeven. In werkelijkheid blijven het in het Bim. evenwel aanwijzende voornaamwoorden, daar bijv. *kapa au mamaï ake*, letterlijk zeggen wil: welk schip is dit gekomene (dit, wat gekomen is, vgl. § 110. Aanm. II. Men vergelijkt hierbij een Maleische uitdrukking als: *siyapa jang tuwan panggil itu*. Hoewel zeldzamer treft men het praedicaat nu en dan ook, als een ander woord het subject is, op die wijze bepaald aan, men zie het laatste voorbeeld onder § 98, alsook de voorbeelden onder § 100.

§ 108. De volledige persoonlijke voornaamwoorden treden alleen als subject op, zoo er de nadruk op valt. Vandaar kunnen zij, evenals een met nadruk als subject optredend subst., een praedicaat met *ndai* (hetzij dit uitgedrukt of verzwegen is), na zich krijgen. Zoo de nadruk niet op het voornaamw. valt, bezigt men in het Bim. steeds het verkorte voornaamwoord in verbinding met het verbum, vgl. § 228. Voorb. *midi nggomi döho akeðei*, *nahu neè malao raho sadeka*, blijft gjilieden hier, ik ga om een aalmoes vragen (56.16); *ai-na-ti mpara nggáhi wáli bune santika nahu matoi ake neè mawaü-na ao matja ede*, hoeveel te minder kan ik, die klein ben, den tijger wee staan (37.16—17); *wati taho-na lao ita — — — maai ake lamada labo ana duura-na ake ndai malao raho sadeka*, het is niet goed, dat gij gaat — — — ik met deze beide kinderen zal een aalmoes gaan vragen (6.18—19); *e ana döho-e, ngéna mpa ári lava ake*, *ndai-ku mpa ndai malanda weki-ku*, kinderen, wacht hier buiten de poort, ik zelve zal mij verkoopen (40.6—7); *ndake-ku*, *Bango-e*, *nggomi maneè èse uma*, *nami duwa neè maao-na watu awa*, aldus Bango, gij gaat boven in huis, en wij beiden zullen het van beneden in ontvangst nemen (53.32); *ro bune santika ada ra kau nggomi mena ndai maparenta-na ro mandede wáli*

sa-mena-na ntau ro wâra ro masa ra piti nggòmi mena mantau, en wat (mijne) onderdanen betreft, *gij zult ze bevelen, zoo ook de schatten en het geld, gij zult dat alles bezitten* (48.21—22); *ai ake nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake, bune santisca nahu taho mpara lôsa-ku, thans zult gij dit land regeeren, en wat mij betreft, het is het best, dat ik wegga* (55.28); *siya mpara ndai manèè di loba, zij zijn het, die begeerig zijn naar winst* (21.4); *wati sara ngawa-ta lôsa, ede siya dôho mena neè malôsa, indien wij niet willen weggaan, dan zullen zij weggaan* (het land verlaten, 55.50—51); *maai ake wii-pu ba nggòmi upa kôdu, nahu malao waa-na tolu dompo aka sudaga-daga di ade rasa, legt gij nu vier stukken weg, ik zal drie stukken naar de verschillende kooplieden in de stad gaan brengen* (62.34—35); *kangampu mbôto-mbôto lampâ-ta nai-s, lamada maraho tempo pidu nai wâli, duizendmaal verschooning voor uw gaan op morgen* (ga toch niet morgen, vgl. § 238), *ik vraag een uitstel van 7 dagen* (76.1); *ai-na lalehe-lalehe-mu, ndai-ku masanggu-na kawâra, wees niet bezorgd, ik neem op mij het aanwezig te doen zijn* (30.24); *nami doù matjilaka ake manèè mai uggee ada, wij, de ongelukskinderen, willen onze opwachting maken* (8.32); *sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu — — — pala nggòmi mampanga-na, zoo lang reeds verdwijnen mijne bananen — — — gij nu zijt het, die ze steelt* (45.42—61.1); *wuwa raa-sake: nami dôho ndai malanda-na, maai ake siya malanda nami, onze afspraak was, dat wij haar zouden verkoopen en nu verkoopt zij ons* (40.29—30). Evenals er eene tweede constructie bestaat om den nadruk aan te dragen bij een subst. als subject, zoo is dit ook het geval bij de volledige voornaamwoorden, namelijk door deze te gelijk met den verkorten vorm te bezigen, vgl. § 250. Ook indien het persoonlijk voornaamwoord als object den nadruk heeft, bezigt men de constructie met *ndai*: *kône mada-na raa mazinâ rahi-mu, nggòmi ndai kasikasa, al heeft uw man maar met de oogen overspel gepleegd, zoo zijt gij het, die gestraft wordt* (87.55). Over het gebruik der volledige persoonlijke voornaamwoorden zie men nader § 209.

Aanm. Met de bovenbehandelde constructie is niet te verwarringen die, in een zin als de volgende: *nuh ake neè nika labo ana rato*, (231). Hierin kan *neè* niet door *ndai* vervangen worden, want dan zou het intransitieve verbum *na neè* het prefix *ma* moeten hebben. *Neè* staat hier voor *neè-ku*, mijn wil (is), en men heeft hier te doen met een verbaal nomen, voorop geplaatst, in plaats van een sinetene zin, op dezelfde wijze als men bijv. in het Jav. *karép-ku* bezigt, vgl. § 251. Het volledig persoonlijk voornaamwoord wordt hier gebezigt, omdat de persoon hier pas begint te spreken, vgl. § 209. De vertaling moet dus luiden: ik wil met eene prinses huwen.

§ 106. Zoowel de passieve als actieve vormen met *ndai* kunnen zelfstandig als substantieven optreden. *Ndai* met volgend verbaal substantief heeft dan in de eerste plaats de beteekenis van een zelfstandig gebezigt gerundivum, doch ook wel die van een zelfstandig lijdend deelwoord van het imperfectum. *Ndai èda* kan dus de beteekenis hebben van: »het (de) te ziene“ of dat, wat

(hij, die), te zien is, »maar ook van: het (de) gezien wordende" of »dat, wat (hij, die) gezien wordt", waarvoor wij ook dikwijls het actief gebruiken met het betrekkelijk voornaamw. als direct object., als: »dat, wat (hij, dien) men ziet", enz. Men bezigt nu de zelfstandige passieve vormen met *ndai* ten eerste als buiten het eigenlijke zinsverband met nadruk vooropgeplaatste subst. Voorb. *ndai paraësa sara na-waū mpara runtu, kòne sa-ori-ori wali-pu raa-waū runti*, (wat betreft) het te onderzoekene, het is talrijk, »zelfs iets heeft hij nog niet kunnen afdoen" (toch heeft hij nog niets kunnen afdoen, 102.39); *ndai èda-na ba doū mamade wati èda-na ba doū mamori, ndai iyu-na ba doū mamade, wati iyu-na ba doū mamori*, wat gezien wordt door de dooden (wat de dooden zien), zien de levenden niet; wat de dooden voelen, voelen de levenden niet (95.14). Dikwijls wordt de vorm door *kapo* of *indo kapo* ingeleid: *kapo mandai kalòsa-ta sa-tènga mitsqâl*, dat nu, wat door u op te brengen is (dat, wat gij moet opbrengen), is een halve mitsqâl (10.1); *indo kapo mandai tjaū-na ngâha tolù mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè*, dat nu, waarvan deze drie houden om te eten (vgl. § 111), zijn steeds geiten (97.37); *indo kapo ndai rawi-na ba wei pande ede, na-waū sara lao rahi-na, na-kaambi weya-du oi di tjere*, dat nu, wat door de vrouw van den timmerman gedaan werd (wat de vrouw van den timmerman nu deed, was het volgende), als haar man was uitgegaan, maakte zij water in den ketel voor hem gereed, enz. (50.12); een voorbeeld van het verzwijgen van *ndai*, ook bij deze constructie, is: *mandede wâli èda-mu di ade talaga ede lai-na matja pôda*, enz., zoo ook dat, wat gij in den vijver zaagt, was geen echte tijger, enz. (38.10). Over het algemeen zal *ndai* evenwel hier niet dikwijls verzwegen worden, dewijl er anders licht verwarring zou kunnen ontstaan met den nominalen vorm van het werkwoord, wanneer dit vooropgeplaatst wordt, vgl. § 249. Waar zulk eene verwarring evenwel niet te vreezen is, bijv. indien het werkwoord met *kai* is samengesteld, wordt *ndai* ook in dat geval meermalen verzwegen, vgl. § 121.

§ 107. Ook als object kunnen de passieve vormen met *ndai* optreden: *tahi-pu mandai nggâhi, timba waii-pu ndai rawi*, weeg wat te zeggen is, overweeg eerst wat te doen is (88.16); *na-kau-du ndawi weya ndai kani-kani-na ana-n duwa-n ede*, zij bevalen te maken dat, wat als kleeding te dragen was door hunne beide kinderen, (63.31—32); *na-masaka-ra labo wei ro ana-na mandai rawi dôho-na*, hij overwoog met vrouw en kinderen, wat zij te doen hadden (56.15—16); *pata kabae-pu ba nggomi mandai tangâra kai* (vgl. § 137) *ruma*, onderscheid goed wat een vorst te noemen is (90.22). Ook treft men ze na *ndawi* aan: *na-ndawi-ku mpa mandai daha-daha kai nggâhi*, zij maken (de wetenschap) slechts tot datgene, waarmede door hen hunne woorden versierd worden (waarmede zij hunne woorden versieren, 96.28 vgl. § 118, vlg.).

Ook kunnen deze passieve substantieven met *ndai* voorkomen na de woorden *sa-mena-na*, allen; *sa-niki-niki-(na)*, elk; *bè-bè-na*, wat ook van, al wat, (een

voorbeeld van dit laatste zie onder § 121) welke woorden door hunne vorming een genitief na zich vereischen, bijv. *sa-mena-na mandai nggáhi labo rawi na-neè-neè waü-ra ba kađale ra widi*, al wat te zeggen of te doen is, behoort eerst uitgekozen en uitverkoren te worden (105.15); *sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi*, al wat gedaan moet worden, behoort overwogen te worden (87.32); *masaniki-niki ndai ngâha ro nôno*, al wat te eten en te drinken is (23.23). Verder kunnen zij ook daardoor in den genitief komen te staan, doordien, in geval zij zonder nadruk als subject optreden (vgl. § 109), het werkwoord, waarvan zij oorspronkelijk het subject zijn, den vorm van een substantief aanneemt, vgl. § 255. Overigens plegen deze woorden niet als genitief voor te komen. Na voorzetsels zijn zij mij niet voorgekomen (zie echter de volgende §).

- § 108. Wanneer de vorm *ndai*, gevuld door een verbaal woord met *ma*, als substantief optreedt, kan het zoowel de beteekenis van een zelfstandig gebezigt actief gerundivum, als van een aldus gebezigt actief deelwoord van het imperfectum hebben. *Ndai maluu* kan dus zoowel zijn: dat, wat (hij, die) moet ingaan, als: het (de) binnengaan of dat, wat (hij, die) binnengaat. In de eerste plaats treft men deze actieve vormen met *ndai* aan buiten het eigenlijk zinsverband met den nadruk vooraan geplaatst: *na-salaka mpowa-ku kombi*, *na-pâhu marakani-ku kombi*, *sama mena mpa lôsa-na*, *ndai malôsa ede duwa suku tolu uwa*, hetzij het enkel (onbewerkt) zilver is, hetzij het den vorm van gereedschap heeft (d. i. bewerkt zilver), er wordt evenveel voor opgebracht, »dat wat uit moet gaan“ (wat als belasting opgebracht moet worden) is twee kwartjes en dertig duiten (9.2 v. o.). *Indo kapo na-nggáhi-ku ba nabi-ta rasulu'llahi: da ndai marongga-ku nekeka ela ro doü nahu masangadji une parange asad aô-na: matja*, enz., voorts zegt onze profeet, de gezant Gods: dat wat later niet moet komen tot mijn volk is: een vorst, die den aard heeft van een asad, dat wil zeggen: een tijger (eig. een leeuw), enz., 97.35). Dikwijls treft men deze vormen ook zonder *ndai* aan, hetzij al of niet ingeleid door *kapo* of *indo kapo*, bijv. *makaiha-na sjahâdat ede upa ori*, dat, wat de geloofsbelijdenis krachteloos maakt, zijn vier zaken, (8.12): *indo kapo makaiha-na oi sambeya ede upa ori*, wat nu het bidwater krachteloos maakt zijn 4 zaken (8.58); *indo kapo maluu di cîfat istiqâr ede duwa ori*, wat voorts ingaat (opgesloten ligt) in de cîfat istiqâr zijn twee zaken (II): *indo kapo maharâm ndai karawi-na ba doü madawâra oi sambeya ede tolu ori*, wat voorts ongeoorloofd is om te doen voor iemand, die geen water voor het gebed heeft, zijn drie zaken (11.28); *kapo maharâm dei doü madjunub ede pala-ni, tampuu-mpuu-na sambeya-na pala wati pehe-na-ni*, enz., wat nu ongeoorloofd is voor iemand, die onrein is, de arme, (is het volgende): ten eerste kan het gebed niet gedaan worden, enz. (93.1 v. o.). Ook na *ndawi* komt de actieve vorm voor: *ndawi-ku ndai malampa ulu weya dahâ-ta*, gij maakt ze tot »dat, wat voor uwe wapenen gaat“ (een krijgsterm, gebezigt voor hen, die zich vrijwillig

onderwerpen, (15.20). Men vergelijke ook § 148). Voorbeelden, waarin de actieve vorm met *ndai* als direct object optreedt, zijn mij niet voorgekomen, uitgezonderd de in § 56 behandelde als substantief optredende deelwoorden met *ma*, bij welke ik evenwel *ndai* nooit uitgedrukt gevonden heb. Den genitief na *sa-mena-na*, enz. (vgl. de vorige §) trefst men aan in: *bè-bè-na mpara malòsa watu ntjas duwa mbuwa*, wat ook van wat uitkomt (wat ook uitkomt) uit de twee wegen (11.18); *sa-mena-na matangára kai* (vgl. § 137) *binata*, al wat dier heet (38.7); vergelijk overigens wederom § 56. Voorts kunnen ook deze substantieven daardoor in den genitief komen te staan, doordien het werkwoord, waarna zij oorspronkelijk als subject zonder nadruk optreden (vgl. de voorbeelden der volgende §) na: *ai-na*, *wati*, enz., den vorm van een subst. aanneemt. Een voorbeeld van actieven vorm met *ndai* na eene praepositie is: *bonto-ku 'aurat hampa ndai mapatu*, men bedekke het gedeelte van het lichaam, waarover men zich schamen moet, tot aan het behoorlijke (tot zoover, als het behoorlijk is, 95.5), men vergelijke daarbij wederom § 56.

Aanm. Wanneer de passieve of actieve vorm buiten het eigenlijke zinsverband met den nadruk vooropgeplaatst en ingeleid wordt door *kapo* of *indo kapo*, wordt hij meestal (doch niet altijd) bepaald door het aanwijzend voornaamw. *ede*. Dit staat, als gewoonlijk, het laatste van alle bepalingen, dus hier na het object of den agens of de bepalingen van het als substantief gebezigeerde deelwoord. Aldus bepaalt in de bovenaangehaalde voorbeelden: *indo kapo makaiha-na oi sambuya ede upa ori*, *indo kapo maharám ndai karawi-na bi doú madawára oi sambuya ede tolu ori*, het voornaamwoord *ede*, respectievelijk de woorden *makaiha* en *maharám* en niet het subst. *oi sambuya*, vgl. § 217 en ook boven *ndai malòsa ede*. Men zou *ede* evenwel ook kunnen opvatten, als het grammatische onderwerp, zoodat *indo kapo makaiha-na oi sambuya ede upa ori*, letterlijk zou zijn: dat nu, wat het water om te bidden krachteloos maakt, dat zijn vier zaken (¹). Men vergelijkt echter het zevende voorbeeld onder deze §, alsook volgenden zin: *indo kapo tanda wâdjib wâra-na Allahu subhâna-hu wa ta'ila ede*, *na-bou sa-mena-nu 'alan ede*, het teeken nu dat God moet bestaan is: hij heeft de wereld geschapen (6.13, o. v.). Het is duidelijk dat *ede* hier niet bij Allah kan behoren en in dezen zin evenmin kan beschouwd worden als onderwerp van het volgende. *Ede* dient dus alleen om aan het door *kapo* of *indo kapo* ingelcide woord meerderen nadruk te geven. Zoo vergelijkt men ook volgenden Javaanschen zin (uit eene Javaansche verhandeling over *wulu* en *salat* opgenomen in de Aanteekeningen achter het Soendaneesch leesboek van G. J. Grashuis): *utawi wiwitlan-e waktu asar iku*, *sa-wus-e wunuh satilik wawajangan sa-widji-widji saking waktu luhur*; *iku* kan hier niet als bepaling van *waktu asar* beschouwd worden, men vergelijkt slechts het volgende *waktu*, maar wordt gebezigt, omdat *wiwitan-e* ingeleid wordt door *utani*, de Javaansche uitdrukking voor *indo kapo*. Ook daar waar *indo kapo* wel niet uitgedrukt is, maar toch in gedachten ingevuld kan worden, vindt men deze bepaling door *ede* gebezigt, zoo als uit de bovengegeven voorbeelden te zien is, vgl. voorts § 281.

§ 109. Ook als subject kunnen de passieve en actieve vormen met *ndai* optreden, doch in het algemeen alleen bij bepaalde praedicaten. In de eerste plaats treden zij op na *wâra* (zijn) en worden dan zoowel van personen als van

(¹) Als bijv. in het Soendaneesch: *ari rasaönana mata teh, éta opat parkara* (zedeleer naar Ghazzâli, uitgegeven door G. J. Grashuis, blz. 1), zoo: *nja éta* (ibidem, pag. 5), waar evenwel reeds door *teh* de aandacht op het voorgaande gevestigd wordt.

zaken gebezigd. Voorb. *di afi naraka wâra mpara mandai puru, wâra mpara mandai lowi*, in het helsche vuur zijn er, die gebraden worden of te braden zijn, zijn er die gekookt worden (in het helsche vuur worden sommigen gebraden, anderen gekookt, 84.9); *sa-buwa doû manae tangâra kai Bata dadi, au-au-du rawi-na mataki dida-na, wâra mpara mandai dôdo-na ro mandai dida-na*, één der grooten wordt genoemd de *Bata dadi* (soort titel) al wat hij doet, is gewoon (bij al wat hij doet, is hij gewoon) te onderdrukken, „er is wat door hem gevraagd en wat door hem onder zich gehouden wordt” (de eene zaak vraagt hij, de andere houdt hij onder zich, 100.9—11); *mandede wâli mpa uta, wâra ndai ntjango-na, wâra ndai lowi-na, wâra ndai santa-na, wâra ndai palu-mara-na, wâra ndai puru-na, wâra raa-sanggapi-na, wâra raa-kato-na*, zoo ook de visschen, (en andere toespijken) sommige daarvan bakte zij, andere kookte zij, er was daaronder wat zij met klappermelk gereedmaakte, er was wat zij droogkookte, er was wat zij braadde, het eene heeft zij vastgeklemd, het andere aan het spit gestoken of (in bladeren) gewikkeld (44.25); *selâ-ti pala maru loki mamidi, ibârat kône pôda mpowa wâra-na mandai nîfî*, uitgezonderd evenwel is het slapen, terwijl het achterste in rust blijft „zelfs bij voorbeeld bij het zijn van dat, wat gedroomd wordt” (zelfs indien men bij voorbeeld iets droomt, 94.30—31); *wâra mpara ndai mapae ro (wâra) mpara ndai mahau ro ngènge*, er zijn die steken, er zijn die bijten (sommige steken, andere bijten, 94.17); *habar dei ade kitâbu'llahi ede indo wâra ndai manjata* „de berichten in het boek Gods, niet is wat duidelijk is” (van de berichten in het boek Gods, is niets duidelijk (84.4. v. o.); *sa-mena-na raa rawi nahu wati wâra-na mantjîhi*, „al wat ik gedaan heb, niet is wat juist is” (van al wat ik gedaan heb, is niets goed, 33.6—7); *wati wâra makasi ade inga ro horu nahu*, „niet is, die medelijden heeft” (niemand is er, die medelijden heeft) om mij te helpen en bij te staan (37.12); *wâra mpara manggâhi*, er zijn die zeggen of sommigen zeggen (85.2).

Meestal treft men den actieven vorm evenwel zonder *ndai* aan: *ede-ra kambata ro paiya kai-na, wâra maweha hadiu, wâra maweha wadu*, daarop schreeuwden en juichten zij, sommigen namen een stuk hout, anderen een steen (62.2—1. v. o.); *nggâra na-wâra sara daa mahina wati çah-na ndeu, indien er is, wat niet geraakt is*” (indien iets niet geraakt is), is het bad niet geldig (10.19). In bovengenoemde voorbeelden is *ndai* niet op te vatten als afhankelijk van *wâra* (als bijv. in *wâra-ka ndai*, § 93). Wel is waar zijn er eenige, die een dergelijke opvatting zouden kunnen begunstigen, bijv. het eerste voorbeeld, wat men geneigd zou kunnen zijn te verklaren als: er zijn er om gebraden te worden enz. (hetgeen, wat den zin betreft, op hetzelfde zou neerkomen). Maar zoo men de constructie aldus wilde verklaren, dan zou men het subject van *wâra* als verzwegen moeten beschouwen en uit hetgeen vooraafgegaan is (vergelijk de teksten) in gedachten moeten aanvullen, waarbij het hier minstens vreemd zou zijn, dat het verkorte voornaamwoord verzwegen is (vgl. § 231).

Vergelijkt men nu evenwel het tweede of vierde voorbeeld, dan ziet men dat er noch in den zin zelven, noch in hetgeen voorafgaat, iets is, wat als subject van *wára* opgevat kan worden, hetzij dan als logisch, hetzij dan als grammatisch subject, zoodat er niets anders overblijft dan den vorm met *ndai* als onderwerp aan te nemen. Men vergelijkt ook het derde voorbeeld, waar de vorm met *ndai* afgewisseld wordt door het subst. met *raa*, terwijl men bij den actieven vorm denke aan het Mal. *ada, jang*. Uit de gegeven voorbeelden blijkt dat het Bim. in die gevallen van deze vormen na *wára* gebruik kan maken, waar wij de onbepaalde voornaamwoorden of telwoorden: iets, iemand, sommige, of met de ontkenning: niets, niemand, of wel (met herhaling van *wára*) het (de) een — het ander (de andere), sommige — sommige, sommige — andere, als onderwerp bezigen. Tevens blijkt dat het Bim. ook bij deze constructie dat, wat wij door den genitief na deze woorden uitdrukken (als bijv. geen dezer lieden), zoo het een substantief is, kan weergeven door eenvoudige vooropstelling; andere woordsoorten moeten door *di ade* ingeleid worden. Onvermijdelijk valt daardoor evenwel een bijzonderen nadruk op zulk een woord, wil men dien nadruk niet, dan moet dit subst. tot onderwerp van *wára* gemaakt worden, vgl. de volgende §.

Voorts treden de actieve deelwoorden als subject op na de woorden: *mbòto*, veel, en synoniemen (alsook na: *ntuma*, voltallig, vgl. de volgende §); *satoi*, weinig; *nggali*, zeldzaam, welke wij meestal weergeven door de onbepaalde telwoorden: vele, weinige (enkele), waarbij wij dus dat, wat in het Bim. praedicaat is, tot subject maken en omgekeerd, evenals dat eigenlijk ook bij *wára* geschiedt. Voorb. *kapo òne-na ba mpuli ndupa-na: na-imbòto-ra maponggu*, het nut (gevolg) nu van het juist voldoende zijn van de maat is; „veel zijn zij, die ziek zijn” (dat velen ziek zijn, 14.3—4); *na-ore mpara daa malao ndai rawi*, veel is, dat, wat niet gaat om gedaan te worden, (veel zal niet verricht worden, 105.32); *nira-pu mantaro(s) na-waū-ra mbòto mabiko-bako, mbòto-ra ntau isi lopi raa-kuku-kèko*, van de matrozen nu zijn velen bedriegelijk, vele goederen, welke de lading van het schip uitmaakten, zijn op bedriegelijke wijze ontfutseld (102.7); *satoi pòda mpa malampa lao di*, zeer weinig slechts zijn zij, die westwaarts gaan (zeer weinigen slechts gaan westwaarts 97.7); *doù manae ro bora na-nggali-ra daa masäsiq ro tlâlim pala*, van de grooten en aanzienlijken zijn slechts enkelen niet slecht en onrechtvaardig (86.50, vgl. ook de volg. §). Gelijk uit de voorbeelden blijkt, kan ook hier door een vooropgeplaatst subst. uitgedrukt worden wat wij door den genitief na deze woorden te kennen geven. Onvermijdelijk valt dan echter een bijzonderen nadruk op deze woorden; wil men ze zonder nadruk uitdrukken, dan moeten zij tot het subject van *mbòto*, enz. gemaakt worden, terwijl wat bij ons praedicaat is, als bepaling van dit substantief optreedt. Bij deze constructie is dan evenwel in het algemeen het verschil niet uit te drukken, wat wij maken tusschen „vele mensen” en „velen der menschen”, tenzij het

subst. bepaald is door den genitief van een persoonlijk voornaamwoord, vgl. de volgende §, welk verschil in het algemeen dus alleen kan te kennen gegeven worden, zoo een bijzondere nadruk valt op het woord, dat bij ons in den genitief staat, evenals dat het geval is met het verschil tusschen »sommige mensen“ en »sommigen der menschen“, in het Bim. uitgedrukt met behulp van *wâra*. Toevallig is *ndai* in alle voorbeelden na *mbôto*, enz. niet uitgedrukt, dat het hier evenwel als *verzwegen* dient beschouwd te worden, blijkt voldoende uit de analogie met de voorbeelden waar *wâra* als praedicaat optreedt en voorts uit de volgende §. Valt er bijzondere nadruk op deze subst. dan kunnen zij vooropgeplaatst worden, terwijl een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt: *ndai mantjâra mpara mandai manljora-ntjora*, het verkeerde is zeer talrijk (104.27, *ntjora-ntjora*, is hier als synoniem van *mbôto* te beschouwen). Dit voorbeeld kan eveneens tot bewijs strekken van het bovenbesproken *verzwijgen* van *ndai* na *mbôto*. Een voorbeeld, waarin het subject vooropstaat zonder *ndai*, is: *nahu mambei-mu salampe songge ro badju antala, makuru wâra mpa, makabaya wâra mpa*, ik zal u geven slendangs van soengkit (soort stof) en baadjes van atlas, waarvan sommige *badioe koeroeng's* (vgl. § 257), andere kabaya's zijn (48.18—19; *wâra* staat hier voor *na-wâra*, vgl. § 251).

Ook kunnen deze substantieven als subject optreden na *lai-na* (van *lai*, anders). *Lai-na* is vormelijk een substantief, dat evenwel steeds als praedicaat pleegt op te treden, bijv. *lai-na nggâhi* — — — *lai-na rawi*, anders is het woord — — — anders is de daad (85.30). Dit *lai-na* wordt ook in de betekenis van het Mal. *bukan*, niet zijn, niet, gebezigt, vgl. § 266, bijv. *doû masampurna 'aqal labo 'ilmu, ede doû matuwa, lai-na doû matuwa ba dondo 'umu(r)-na mampowa-mpowa*, hij, wiens verstand en wetenschap volmaakt zijn, is een oud mensch, niet een oud mensch enkel door lengte van leeftijd (90.6—7). Letterlijk betekent *lai-na doû matuwa*, enz. evenwel: een ander, dan deze of iets anders, dan dit (nam. het bovengenoemde) is een oud man, enz. waarbij dus *doû matuwa* als subject van *lai-na* moet beschouwd worden. Zoo moet ook in volgenden zin: *nggâra wati sara ndede-na, lai-na tangâra kai mani*, indien het niet aldus is, wordt het niet semen genoemd, (10.25), *tangâra kai mani* als subject van *lai-na* beschouwd worden. Alleen zou het de vraag kunnen zijn, dewijl *ndai* ontbreekt, of *tangâra kai* ook als het verbale nomen, vgl. § 243, vlg. moet opgevat worden, zoo als bijv. na *wati*, doch de letterlijke betekenis kan wel niet anders zijn dan: anders dan dat (namelijk wat onmiddelijk voorafgaat aan: *nggâra wati sara ndede-na*) is datgene, wat semen genoemd wordt. Wij zouden hier, verondersteld, dat wij een met *lai-na* overeenkomstig woord bezigden, zeggen: indien het niet aldus is, is het iets anders dan dat, wat genoemd wordt, enz., doch het Bim. kan ons »het“ zonder nadruk hier niet uitdrukken en moet daarom *tangâra kai* tot subject maken. Men zie ook de volgende §.

Is het grondwoord van een actieven vorm met *ndai* een kwalificatief werkwoord, dan kan het ook in andere gevallen als subject optreden, vgl. § 56. Over de passieve vormen met *ndai* als subject na *bune*, *ba-bau*, enz. in samenstelling met *kai*, vgl. § 124, 125 en 135.

- Aanm. Eenmaal trof ik nog volgende uitdrukking aan: *ba supu sama malao ndai ruu-na*, „ter zake van het gelijk zijn van dat, wat ging als hun lot” (dewijl dat, wat hun lot was gelijk was, 66.39). alwaar dus *malao* optreedt als oorspronkelijk subject van *sama*, maar *lao ndai* met de beteekenis van: iets zijn, vgl. boven § 69, zal wel, evenals *wára* „zijn”, op dezelfde wijze behandeld worden als de kwalificatieve werkwoorden, waarvan de vormen met *ma*, gelijk in § 56 te zien is, vrijer in hun optreden zijn dan die der overige werkwoorden.
- § 110. Wanneer na de in de vorige § genoemde werkwoorden, een ander substantief als subject optreedt, bezigt men dikwijls ter bepaling van dit substantief den actieven of passieven vorm met *ndai*, in plaats van het gewone deelwoord, bijv. *ai ake wati-da wára-na doù ndai mangawa-mu horu*, „thans is niet meer een mensch, die u wil helpen” (thans is er niemand meer, die u helpen wil, 88.14. v. o.); *ai-na wára-na masaori-ori pâhu ndai matapa-na oi ede di sarumbu*, niet zij het een of ander (laat er niet het een of ander zijn), dat het water van het lichaam afhoudt (8.52, vgl. *ai-na wára matapa-na oi ede*, 11.11); *nggali-ra ada-na ndai malowa èda*, schaarsch zijn zijne dienaren, die hem kunnen zien (weinigen zijner dienaren kunnen hem zien, 97.9); *na-ntjewi kai-ku labo nae ro nene-n ro mbòto sangadji-ngadji ndai kabata-na*, „hij stak uit door grootheid en voornaamheid” (hij was zeer groot en voornaam) „en veel waren de vorsten, die hij beheerschte” (en vele vorsten werden door hem beheerscht, 55.6—7, *mbòto* hier voor *na-mbòto* volgens § 231); *sarumbu-sa pala na-ntuma mpa iyu ndai mantjòki*, wat het lichaam betreft, voltallig zijn de gevoelens, welke onaangenaam zijn, (het geheele gevoel van het lichaam is onaangenaam, 83.19). Nu is het niet te ontkennen, dat, waar *wára* het praedicaat is, *ndai* zich wel op de gewone wijze laat verklaren, en in het Hollandsch door „om te” kan weergegeven worden, maar in het derde en vierde voorbeeld is *ndai* toch moeielijk op deze wijze op te vatten. Het schijnt mij toe dat het Bim. in dit geval gaarne den subst. vorm met *ndai* als appositie na het eerste subst. bezigt, in plaats van het gewone deelwoord. Hiervoor pleit nog, dat, zoo *mbòto* het praedicaat is, de bepaling ook voor het bepaalde substantief kan komen, bijv. *nggára ta-lewa-sa di ade rasa-ta*, *na-mbòto maiha doù siwe ro ntaw ro wára-ta*, indien wij in ons land strijdvoeren, zullen vele vrouwen en vele onzer schatten verloren gaan (79.3); *na-mbòto-ra masadompo ade-na doù labo-mu* „velen (zijn) wier hart half bij de zaak is, uwe volgelingen” (velen uwer volgelingen zijn met hun hart half bij de zaak (13.4). Ook indien *wára* het praedicaat is, kan deze constructie gebezigd worden, een voorbeeld vindt men onder § 121. Dit vooropplaatsen der bepaling zal wel dan alleen mogelijk zijn als het woord, gelijk hier, intransitieve beteekenis heeft. Op deze wijze meen ik ook *ndai* te moeten verklaren in volgenden zin: *lai-na nggáhi raa-nngguða-mu*, *lai-na rawi ndai mawòko*, anders

is het woord, dat gij geplant hebt, anders is het werk, dat (de daad, die) opgroeit (85.30).

Noodzakelijk evenwel is het gebruik van *ndai* in geen geval, gelijk uit de volgende voorbeelden te zien is: *daa wâra-na sa-ori-ori pâhu malama-na udja wâli*, „bij het ook niet zijn van” (terwijl er ook niet is) het een of ander, wat (de huid) bedekt (94.25); *kananu ba nami dôho: wali-du wâra-na sa-mena-na matangâra kai binata di ade duniya ake mawaü ao nggomi*, wij dachten; „niet is alles wat dier heet” (niets van alles wat dier heet) hier op aarde is in staat om u te weerstaan (38.6—7); *nggara wali-sa wâra-na doü maeda-na mpangga-na ro kaiha angi-na ede, mai kai-ra ndede-na ede, na-mboto doü mahori djâra rangga nuadawâra wei-na*, indien er niemand was, die het vechten en elkander toetakelen (der paarden) zag (of gezien heeft), dewijl velen de hengsten los laten loopen zonder merries (15.4—5); *mboto-ra doü makantau-na ade mabawa*, vele mensen hebben een ijverzuchtig hart (zijn ijverzuchtig, 104.29); *na-mboto ipi doü siwe mamai ake*, zeer vele vrouwen komen hier (wij zouden zeggen: daar) aan (79.32).

Aanm. I. Wellicht is in den volgenden zin: *wati lowa-ku lao nahu, malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede, waa weya-pu ba nggomi*, ik kan (zelf) niet gaan, maar de kleedingstukken, waarom zij vragen, breng gij die voor (hen) mede (25.16), *ndai* op dezelfde wijze te verklaren. Uit het verband blijkt dat *ndai raho-n* onmogelijk hier „door hen te vragen” kan beteekenen. Mogelijk is hier eene valsche analogie met het gebruik van *ndai na lai-na* in het spel, hoewel de constructie eigenlijk een geheel andere is, dewijl *malai-na-sa*, voor de tegenwoordige taal een voegwoord (vgl. § 280) en oorspronkelijk zulk een met nadruk vooropgeplaatste vorm is, waarover in § 106 gesproken is, en niet de functie van praedicaat vervult. Een ander voorbeeld met *malai-na-sa* is mij evenwel niet bekend. Vgl. ook het slot van Aanm. II.

Uit het Bim. blijkt duidelijk waarom in de M. P. talen woorden als: veel, weinig, enz., steeds vóór het bepaalde subst. staan. Met *lai-na* is eenigszins het Jav. *liyâ* te vergelijken, hoewel op te maken is, dat het Bim. woord voor *liyâ* ter bepaling van een subst. nam.: *makala*: steeds na het subst. geplaatst wordt.

Aanm. II. Zonder nu reeds te spreken over de oorspronkelijke beteekenis van *ndai* of *neè*, is uit het voorgaande reeds het volgende vast te stellen. Uit § 106, vlg. blijkt, dat een vorm als *ndai (neè) éda* (van *éda*, zien) eigenlijk een substantief is. Hieruit is af te leiden, dat de vorm, ook als praedicaat, de waarde van een subst. heeft, evenals dit het geval is bij het praedicatief gebruik der verbale substantieven met *raa*, vgl. § 68. Letterlijk betekent dus een zin als: *nggomi ndai éda-na*, „gij ziet het, die door hem te zien is”, of met de reeds in § 98 besproken verwakking van beteekenis „gij (ziet het) die door hem gezien wordt”, op welke wijze dan ook reeds bij voorbaat de bovengegeven voorbeelden vertaald zijn. Het is duidelijk dat deze constructie bijzonder geëigend is om het eerste woord met nadruk te doen uitkomen. Waar nu *ndai* bij deze constructie niet aangetroffen wordt, heb ik het als verzwegen beschouwd. Hierbij is evenwel op te merken, dat eigenlijk het gebruik van *ndai*, ten minste waar de beteekenis geen gerundieve meer is, niet noodzakelijk kan genoemd worden. Gelijk boven opgemerkt is, heeft het substantief met *raa*, bijv. *raa-éda*, zoowel de beteekenis van „het gezien hebben” als van „het gezien”, vgl. § 65. Deze beide beteekenissen liggen, gelijk daar gezegd is, opgesloten in het verbale subst., *raa* is daarop van geen invloed, dus moet ook in *éda* tegelijk de beteekenis van: „het gezien wordende” opgesloten liggen, zooals wij dan ook in het Hollandsch kunnen zeggen „dit is zijn zoeken” voor „dit is, hetgeen hij zoekt” (hetgeen door hem gezocht wordt). Men vergelijkt hierbij ook het gebruik, dat het Bim., evenals de

zustertalen, maakt van sommige verbale substantieven vooraan in den zin, in plaats van een finiet werkwoord, bijv. *dòdo-ku ndende umu-na*, mijn vragen (in beteekenis gelijk aan: hetgeen door mij gevraagd wordt) is, dat lang zijn leven zij (16.6. v. o.); *dòdo-ku ding-a-ku nè makalei-na*, mijn vragen (of wat door mij gevraagd wordt) zijn makkers van mij om het te dragen (49.3). In deze gevallen bezigt het Bim. nooit *ndai*, vgl. § 251. Dewijl nu evenwel het eenvoudige verbale substantief in het Bim. zoo veel in gebruik is, veel meer dan dat met *raa*, is het licht te verklaren, dat de taal er de voorkeur aan gegeven heeft, de beide bovenbesproken beteekenissen vormelijk van elkaar te onderscheiden. Dewijl *ndai* nu in dit geval niet noodzakelijk is, zou men, waar het ontbreekt, eigenlijk niet van verwijgen kunnen spreken. Daartegenover staat evenwel, dat ook *ndai* dikwijls daar ontbreekt, waar de beteekenis zeker eene gerundieve is (en daarop heeft zeker het min of meer onverschillige van het al of niet gebruiken van het woord in de andere beteekenis, grooten invloed gehad), en aldaar dus zeker als verzwegen moet beschouwd worden, en de taal verder geen onderscheid maakt in de behandeling der vormen, of de beteekenis eene gerundieve is of niet, zoodat de constructie voor het taalgevoel in beide gevallen thans geheel en al één en dezelfde is, kan men ook van het verwijgen van *ndai* spreken, zoo de vorm eenvoudig passieve beteekenis heeft, vooral daar *ndai* altijd ingevuld kan worden.

Eenigszins anders is het gesteld met de actieve vormen. De oorspronkelijke beteekenis van *ndai* is daar wederom zeker die, welke boven een actief-gerundieve genoemd is. Uit de voorbeelden is te zien, dat ook hier de beteekenis verzwakken kan zoo verre, dat in zinnen als: *ndai mantjára mandai mantjora-ntjora* en *hampa ndai mapatu*, aan *ndai* in het geheel geen beteekenis meer te geven is. Uit het gebruik blijkt evenwel, dat het substantieven zijn. Nu bestaat tusschen de passieve en actieve vormen (bijv. *ndai èda* en *ndai maëda*) het volgende verschil. In beide heeft *ndai*, waar het gerundieve op den achtergrond is geraakt, geen beteekenis meer; maar bij den passieve vorm dient het alleen voor de duidelijkheid van een woord, dat reeds op zichzelf de beteekenis heeft, welke hier vereischt wordt en daarenboven uit den aard nooit iets anders dan een subst. kan zijn. Bij den actieven vorm als *ndai maëda*, dient *ndai* zeker niet ter verduidelijking of om verwarring te voorkomen, het kan dus hier alleen strekken om een vorm als *maëda* tot een substantief te maken, waaruit noodzakelijk volgt dat een deelwoord met *ma* (oorspronkelijk althans) in het Bim. niet als een subst. kan optreden, waar dus zulk een vorm als subst. zonder *ndai* aangetroffen wordt, moet *ndai* als verzwegen beschouwd worden. Uit het feit dat een vorm als *ndai maëda* ook als praedicaat optreedt, is af te leiden, dat dit praedicaat wederom, evenals bij den passieve vorm als zoodanig gebezigt het geval is, de waarde van een subst. heeft; *nahu ndai maëda* betekent dus letterlijk: ik (ben het), die ziet (zoo als dan ook reeds bij voorbaat de voorbeelden in § 102 vertaald zijn). Waar *ndai* dus ontbreekt, is het wederom als verzwegen te beschouwen, waaruit volgt dat in het Bim. een deelwoord met *ma*, niet als praedicaat kan optreden, tenzij het eerst tot een subst. gemaakt is, wat vooral in het oog te houden is, in tegenstelling met wat men in de zustertalen ziet plaats vinden. Nu is het niet te ontkennen, dat door het veelvuldig verwijgen van *ndai*, de tegenwoordige taal er wel eenigszins toe gaat neigen, om zulk een deelwoord met *ma* ook zonder hulpwoord als subst. te doen optreden. Evenwel juist bij het praedictieve gebruik dezer vormen, ten minste in de teksten, overtreft het aantal der gevallen, waarin *ndai* of *nè* gebezigt is, verre dat, waarin het verzwegen is; waar zij als subject optreden is de verhouding omgekeerd, maar toch kan in beide gevallen steeds *ndai* ingevuld worden. Daarentegen zal nu niemand meer in uitdrukkingen als *èse mamango*, op het drooge; *sa-niki-niki mawára*, het geheel van wat er is (al wat er is), *ndai* bezigen, hoewel ook hier *ndai* oorspronkelijk verzwegen moet zijn, wat nog ten overvloede door het uit een gedicht genomen *hampa ndai mapatu* bewezen wordt. Ik heb deze substantieven dan ook reeds bij *ma* behandeld, wat naar de eigenlijke afleiding onregelmatig, maar in overeenstemming met het tegenwoordige taalgebruik is.

Naar aanleiding van het in de laatste § behandelde, zou ook de vraag kunnen opkomen, of men het in § 62 behandelde passieve deelwoord van het imperfectum, attributief gebezigt, niet zou moeten beschouwen als te zijn ontstaan door verwijging van *ndai*. Onmogelijk

zou dit zeker niet zijn, maar evenmin is de vorm noodzakelijk zoo te verklaren, dewijl zulk een verbaal subst. gelijk boven besproken is, zelve deze beteekenis in zich bevat. Daarenboven heb ik den passieven vorm met *ndai* als attribuut gebezigd (met uitzondering van de boven in deze § behandelde gevallen, die alle toch eene verklaring toelaten) nooit anders dan met gerundieve beteekenis aangetroffen. Ik vind dus geen voldoende reden om ook deze deelwoorden als uit den passieven vorm met *ndai* ontstaan, te beschouwen.

§ 111. Omtrent de vormen, ontstaan door de verbinding van *ndai*, hetzij met een verbaal subst., hetzij met een verbalen vorm met *ma*, is in het algemeen nog het volgende op te merken. Indien bij den passieven vorm de agens uitgedrukt wordt, geschiedt dit geheel en al op dezelfde wijze als dit steeds bij het verbale subst. plaats heeft, men vergelijke § 64, enz. Voorbeelden hiervan, alsook voor de meeste volgende opmerkingen, zijn voldoende in de voorafgaande paragrafen te vinden. In gedichten vindt men bij praedicatief gebruik den agens wel vóór dezen vorm geplaatst, bijv. *ntau-na doü ba nggomi ndai kakuko-kèko*, de goederen van anderen worden door u op bedriegelijke wijze ontfutseld (83.4). Waar twee woorden door *ro* (en) verbonden zijn, is het zoowel bij de passieve als bij de actieve vormen voldoende, zoo *ndai* slechts éénmaal uitgedrukt wordt, meestal vindt dit plaats bij synoniemen, doch ook bij andere woorden, bijv. *ndai kaljela ro kasela*, uit te zonderen (94.22); *ndai tongge ro balunggu*; in de tongge en in de voetboeien te zetten (85.17); *na-patu neè lao daro ro simi rero-na* (vgl. boven § 94); *ndai mahaa ro ngènge* (vgl. boven § 109); *na-patu-ra neè mantau wei ro ntau rahi* (vgl. boven § 94); vergelijk ook § 54, 55.

Wanneer een voornaamwoord het direct object van een der actieve vormen met *ndai* is, wordt het meestal in verkorten vorm aangehecht, evenals dit bij de deelwoorden met *ma* het geval is, bijv. *nahu-ra neè mainga-mu*, ik zal u helpen (37.18). Dikwijls wordt ook het voornaamwoord, indien het belanghebbend object is en dus bij ons in den datief staat, in verkorten vorm aangehecht: *nahu neè mambei-mu sintji inta*, ik zal u een diamanten ring geven (48.15); *ndai maturu weya-ta wâra-na*, enz., om ons te wijzen het bestaan, enz. (97.2); *ndai makapadja-ta hidî*, enz., om voor ons ruini te maken de plaats, enz., (11.38); *ndai makaròlji-ta lampa*, enz., om voor ons snel te doen zijn het gaan, enz., (11.42). Als rechtstreeksch object is daarentegen *ta* te beschouwen in *ndai makau-ta èda angi*, om ons te laten ontmoeten (92.29); dewijl *kau* een dubbelen accusativus regeert, vgl. § 156. Zeer dikwijls wordt het verkorte voornaamw. van den derden persoon pleonastisch gebezigd om het volgend direct object aan te duiden, als bijv. in *ndai matjèpe-na sangadji* (58.40). Vergelijk hierbij § 49.

Vreemde woorden als: *harâm*, *wâdjib*, enz. worden nu eens als intransitieve werkwoorden beschouwd, dan weder als subst., met de beteekenis van *ndai mahâram*, enz., bijv. *mandede ede harâm*, het zoodanige nu is ongeoorloofd, (9.9—10).

Voorts is op te merken, dat, zoo de werkwoorden: *ngawa*, willen, genegen

zijn; *tjaú*, Mal. *suka*; *waū* en *lōwa*, kunnen, in staat zijn, gevolgd worden door het verbale subst. van een transitief werkwoord, zij ten opzichte van *ndai* met het volgend verbaal subst. als één geheel beschouwd worden en in het passief kunnen gebezigd worden, bijv. *huri-mu mpa ndai tjoro-mu bore, tantangga-mu mpa ndai ngawa-mu ure*, uwe huid slechts wordt door u geveinsd het invrijen" (veinst gjij in te wrijven, vgl. § 170), uw voorhoofd wordt door u gewild het besmeeren" (wilt gjij besmeeren, 104. 15—16); *nae-na hadju ede wati-da ndai waū-ta nuntu*, de grootte van dien boom is niet om door ons gekend te worden het verhalen" (kunnen wij niet verhalen, (91.28); *pāhu-na wati ndai lōwa weya-ta sune kai matantu*, hun uiterlijk kunnen wij niet met zekerheid beschrijven (91.22); *indo kapo mandai tjaú-na ngāha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè*, dat nu, waarvan deze drie houden om te eten, zijn steeds geiten (97.37). Ditzelfde komt ook nog wel bij andere werkwoorden voor, men zie in het eerste voorbeeld *tjoro*, zoo ook bij *lao* (gaan) of *mai* (komen), indien zij door een verbaal subst. van transitieve beteekenis gevolgd worden, doch van deze woorden moet het eerste, en kunnen de laatste in elk geval eene samenstelling met het volgende verbaal subst. vormen, de bovengenoemde evenwel slechts bij het gebruik van den actieven en passieven vorm met *ndai* en bij de actieve en passieve deelwoorden van het imperfectum en van het perfectum; vgl. ook de voorbeelden sub § 62 en § 66. Zie voorts § 170. Wanneer bij actieve constructie het verbale subst. na deze woorden een persoonlijk voornaamw. tot direct object heeft, dan wordt dit meestal in verkorte vorm achter het eerste werkwoord geplaatst: *ai ake wati-da wāra-na doū ndai mangawa-mu horu*, nu is er niemand, die u wil helpen (88.14 v. o.); *wati-da wāra-na doū mangawa-na kantjatja*, niemand wil zich over het (land) ontfermen (96.37, *kantjatja* is in het Bim. transitief). Ook vindt men het voornaamwoord wel tweemaal: *nira-pu ai ake kōne mbeè-mbeè mawaū-mu aka ro kampula nggomi*, maar nu kan zelfs iets als eene geit u bedriegen en dom maken (38.8), en ook zoo het verkorte voornw. van den derden persoon, pleonastisch na het eerste werkwoord gebezigd; *ai-na-li mpara nggāhi wāli bune santika nahu matoi ake neè mawaū-na ao matja ede*, hoeveel te minder kan ik, die klein ben, den tijger weerstaan (37.16).

Omtrent de beteekenis der vormen is nog op te merken, dat, waar de vorm met *ndai* optreedt voor het deelwoord, dus als praedicaat, subject, enz. deze vorm wel eens gebezigd wordt, niettegenstaande de zin een vorm van het perfectum eischt, evenals dat bij de deelwoorden het geval is, vgl. § 51. Voorb. *tjōu marakara-na bunga ake?* *Ndai-ku makara-na bunga ake*, wie heeft deze bloemen tot een krans gevlochten? Ik zelve heb ze gevlochten (72.3—4, *makara-na* voor *marakara-na*); *kapa au mamai ake*, wat voor een schip is hier gekomen? (71.5, *mamai* voor *maramas*); *bune santika sāhe-ta, wai-e, na-waū mpuđu mpoi, wāra mpara ndai sambele ngāha-na, wāra mpa ndai*

landa-na ba rido-mu, wat uwe buffels betreft, moedertje, die zijn op, sommige heeft uw schoonzoon geslacht om op te eten, andere heeft hij verkocht, (50.14, *wâra mpara ndai sambelo ngâha-na*, enz. voor: *wâra mpara raa-sambele ngâha-na*, enz.).

Hoewel het begrip van uitvoerbaarheid reeds in het gerundivum opgesloten ligt, bezigt het Bim. meestal nog de werkwoorden *waü* of *lowa na ndai*, om dit begrip uit te drukken; *djára daro maharuhamda ndai waü kamampa ro kahowe*, *sâhe lindo manuhemaha da ndai waü kasuru ro kadje*, een wild paard, dat onrustig is, is door roepen niet voort te krijgen of tot stilstand te brengen; een schuwe buffel, die voortdurend in beweging is, is door roepen niet tot stilstand te brengen (85.34); *nggâhi malao ntjau da ndai waü-na karawi*, woorden, die ijdel zijn, zoodat zij niet uit te voeren zijn (97.21). Meerdere voorbeelden kan men vinden onder § 95. In de meest gewone taal zegt men, bijv. voor »de menigte was niet te tellen«; *wati waü bila mbôto-na* (lett. niet (is) het kunnen tellen van de menigte), bijv. 91.19, 77.34, dus geheel en al zunder aanduiding van een gerundivum. Daarentegen pleegt *ndai*, indien het de gerundieve beteekenis behoudt, na *wati wâra* de mogelijkheid aan te duiden, bijv. *wâra sa-buwa doü siwe mataho pôda weki-na*, *wati-dâ wâra-na ndai kantewi kai-ta*, er is eene zeer schoone vrouw, niemand is er die door ons met haar te vergelijken is (niemand kunnen wij met haar vergelijken, 56.34). Zonder ontkenning drukt het Bim. de uitvoerbaarheid nooit door een gerundivum uit, tenzij soms bij het attributief gebruik van den vorm, vgl. § 88.

§ 112. Behalve voor woorden van verbale beteekenis, is *ndai* nog in gebruik voor eigenlijke substantieven. Deze vormen worden op dezelfde wijze en in dezelfde gevallen gebezigd als die, welke ontstaan door de verbinding van *ndai* met een verbaal woord. Wat nu de beteekenis betreft, zoo drukt de vorm gewoonlijk eene noodzakelijkheid of een tot iets bestemd zijn, uit, zoodat wij dien kunnen vertalen met »om te strekken tot, om te zijn dat, wat het subst. aanduidt«; waar de vorm daarentegen als praedicaat of subject, enz. optreedt, verdwijnt dikwijls dit meer gerundieve in de beteekenis, en kunnen wij deze beteekenis weergeven door »strekken tot, zijn dat, wat het subst. voorstelt«. Het subst. na *ndai* kan bepaald worden door een persoonlijk voornaamwoord in genitivo, of een deelwoord. Voorb. *Ake masa saratu dina ndai ôsu-mu*, »dit (is) geld honderd dinar's, welke bestemd zijn tot uw reisgeld, (hier zijn honderd dinar's tot reisgeld voor u, 42.10); *wati waü-na siya ba rido ngâha òha kuu ro hiwa, oi mangge ndai ula-na*, de schoenzoon kon het niet uithouden zemelen en gestampte rijstkorrels te eten, met het sap van de tamarinde, wat tot toespijs moest dienen, (tot toespijs, 27.21—22); *tuwa ngontjo nde oi-na*, zure palmwijn »welke tot vocht er van moet zijn« (om het te bevachten, 4.31); vgl. § 88, 89. *Labo mbei-na parenta kau-na kaambi sa-buwa uma neè hiđi ba ruma masupu ede*, en tevens gaf hij bevel

om een huis gereed te maken • om te zijn eene plaats voor den zieken vorst" (tot plaats of verblijf voor den zieken vorst, 59.18—19); *na-n̄ggāhi-ku ba dōu aka-n ede: ita ruma-ku mangupa (tuta) dōu matuwa ndai t̄joi waa ita ruma-ku*, de man van zoo even zeide: Uwe Majesteit zoekt hoofden van oude lieden, tot huwelijksgrift van Uwe Majesteit (26.18—19); *ku-sodi-ra siwe dōu mantau ro wāra ndai wei-ku*, ik zal eene vrouw, en wel eene rijke vragen tot mijne vrouw, (80.6 en 5 v. o.); *na-wāu-ra ambi mena naraka ndai hidi-na*, (de afdeelingen) der hel zijn gereed om hunne plaats te zijn (86.14). Vgl. § 90—92. Men kan evenwel bij deze laatste voorbeelden het subst. ook zonder *ndai* bezigen: *lao waa weya-pu peda sangadji kai nahu tanda-na wati-du ndai hade*, gaat mijn vorstelijk zwaard brengen (tot) teeken (in plaats van : *ndai tanda-na*) • van zijn niet zijn om gedood te worden" (dat hij niet gedood zal of moet worden, (19.55). *Ku-dōdo wāli weya-ku nāru wāli mori-na ——— nae kuwasa-na, wāra-ka ndai ruma ndende ba ana mōne, ruma ndaka ba ana siwe sa-ntoi-ntoi duniya*, wij vragen voorts voor hem, dat hij lang moge leven — — dat zijne macht groot zij, • opdat hij zij om te zijn een langdurende vorst voor de zonen, een voortdurende vorst voor de dochteren" (opdat hij moge strekken tot een steeds voortbestaand vorst voor onze zonen en dochters), zoo lang de wereld zal bestaan (16. 17 en 18, vgl. § 93). *Kōne-pu bada ro gadja ro baruwa manae ro madēse, mapatu ndai bae-na ba matja, wati disa-na horu*, zelfs de neushoorn en de olifant en de beer, die groot zijn en voor wie het passend is om tegenstanders van den tijger te zijn, durven (u) niet helpen (57.15—16). Vgl. § 94. *Sa-mpuru duwa hidi wati ndai hidi-na ba ruma-la*, twaalf plaatsen • zijn niet om de plaats te zijn" (zijn niet bestemd tot plaats) van onzen Heer (92.32). Vgl. § 95. *Na-ndawi-ku ndai saninu ba dōu labo-mu*, uwe volgelingen zullen dit (nam.: deze wijze van handelen) tot spiegel maken (uwe volgelingen zullen zich daaraan spiegelen, 13.6); *ndawi-ku ndai ada taho*, gjij maakt (of men make) ze tot goede onderdanen (13.21), ('ilmu) *mandai ndawi ndai bente ro kota, tjiri ro kuta*, de wetenschap om gemaakt te worden (welke hij bestemd om te maken) tot versterking en vesting, dorenhaag en beschutting, (97.22); *kapo mandede ede ndai weha-la mandai dalil*, wat zoodanig is nu, moeten zij nemen tot gids (97.15). In de Bim. uitdrukking voor • tot voorbeeld nemen" pleegt men *ndai* niet te gebruiken, men zegt eenvoudig: *weha ntewi*, vgl. 95.5; 23.24; enz.; *kapo òne-na ba takbir ede ndai padjana malaho tarowa dei rade*, de takbir is nuttig om te zijn tot eene lamp met een helder licht in het graf (de takbir strekt tot eene lamp met een helder licht in het graf; 11.39); *òne-na dei ade rade mandai dipi ro nepi*, in het graf strekt het tot mat en matras (93.9): *mandai songko ro badju, saraü ro padju òne-na*, om te zijn tot hoofddeksel en baadje, tot zonnehoed en zonnescherm is het nuttig (93.26); *sareè-pu na-lao* (!)

(!) Vergelijk hierbij eene Bugineesche uitdrukking als: *lao-ata*, slaaf zijn, bijv. in deel I van de Boeg. Chestomathie van Matthes, pag. 498.

kimpidi ndai tai dou, laat hen gaan om te zijn de uitwerpselen der menschen, (laat hen zijn het uitvaagsel der menschen, 99.6); *ba supu sama malao ndai ruu-na*, om reden van het gelijk zijn van dat, wat ging als hun lot (dewijl hun lot gelijk was, 66.59, vgl. boven § 109 Aann.). Vgl. § 96. *Dou ra-kadale-mu ndai lawili-na*, door u uitverkoren lieden »(zijn) om het centrum te zijn», (moeten het centrum der slagorde zijn, 12.2. v. o.); *dou mboto ede ndai wale-mu*, de menigte moet uwe kracht zijn, (15.8); *Ruma-ku Bitjára nde lodja-na malembo, danda-na malenggo, samparadja-na matjiya*, onze heer de riksbestierder »is om te zijn» (moet zijn) zijn breed zeil, zijn stevige ankerketting, zijn sterk anker (16.6); *Ompu-ku Djena luma, Djena mòne ndai parabo-na mabou-ra tongko, peti-na matjiya-ra kuntji ba sára dana Mbódjo*, onze grootvaders (d. i. hoofden), de Djena Luma, en de Djena mòne moeten zijn de kist met een nieuw deksel, de kist met een stevig slot, volgens de hadat van Bima (16.12); *indo kapo sumpu awa-na ba naraka ——— mandai hidji-na ba dou daa mantiri parésa*, het onderste uiteinde der hel ——— is bestemd tot plaats voor hen, die eene rechtszaak niet juist onderzocht hebben (87.17—24); *nahu ake-ra ndai tjépe-na*, ik zal zijn opvolger zijn (70.58); *ake mandai loi-na*. dit is het geneesmiddel er van, dat strekt tot geneesmiddel er van (5.52); *hadju mandubu waú mandai balata*, hout, wat reeds van den beginne door de wormen aangetast is, strekt tot stutten (102.10). Vgl. § 98, 102. *Ndai ada ruma-ta-ku*, zij moeten onderdanen van den vorst zijn (VIII); *ndai ntau ruma-ta-ku*, zij moeten eigendom van den vorst zijn (VIII, vgl. Aant. bij de teksten, pag. 117). vgl. § 97 en 100. *Nira-pu ndai qiblat-na masa-nnganga ro salaka, tjandu ro afio*, wat hun voorts tot qiblat strekt is goud en zilver, extract van gekookte opium en opium (98.5); *ndai ntjai-na mpa rawi manusiya ro rawi mbai*, dat, wat Hem tot weg strekte, waren de handelingen der mensen en van den kaaiman (58.37); *ndai parango-na ba dou munafiq ro fásiq ede*, *au-du raa wuwa nggáhi-na dou ma'álím, na-iha kai-ku ade*, wat betreft den aard van de huichelaars en slechten, wat ook de wijzen gezegd hebben, zij bedroeven er zich over (85.29). Vgl. § 106. *Sa-mena-na nljöki pala wára mena mandai hidji*, (van) alle kwellingen is iets wat tot plaats strekt, (voor alle kwellingen is eene plaats bereid, 87.14). Vgl. § 108. *Sangadja-ku ndai rukú*, doen met opzet dat, wat de rukú is (de buiging des lichaams met opzet doen plaats hebben, 12.22); *ede-o ampo kabae weya-ku mandai rawi-na ro ndai sára-na ba ada di ruma-na*, dan moet gjij goed voor hen vaststellen wat het werk en wat de gewoonten zijn van onderdanen ten opzichte van den vorst (15.28). Vgl. § 107.

Vooral uit de laatste voorbeelden, waarin *ndai* met volgend subst. als subject, enz. optreedt, blijkt, dat ook de vorm *ndai* met volgend subst., wat de betekenis betreft, nu als één geheel opgevat moet worden, evenals dat het geval is, indien het door een verbaal woord gevuld wordt; al kunnen wij het ook dikwijls door een afzonderlijk woord vertalen, vormelijk blijven

het evenwel altijd twee afzonderlijke woorden, zoodat men in plaats van *ndai* steeds naar willekeur *mandai* kan bezigen (vgl. boven § 86), en het subst. steeds eene bepaling kan verkrijgen. Omrent den vorm is nog op te merken, dat de genitivus van een subst., dat na het op *ndai* volgend subst. staat, dikwijls behalve door den verkorten vorm van het pers. voornw. van den derden persoon nog door de praepositie *ba* uitgedrukt wordt (vgl. § 187, 188) of ook wel alleen door *ba*. Voorts kan *ndai* dikwijls betrekking hebben op meerdere op elkaar volgende substantieven.

Aanm. Wanneer de nominale vorm van een werkwoord, tevens in gebruik is als een eigenlijk subst. met actieve beteekenis, bezigt men wel eens na *ndai* dit subst. in plaats van den verhalen vorm met *ma*, bijv. *nahu ndai tjèpe-mu panta weya kuta-m ake*, ik zal uw vervanger zijn in het zetten van deze laag (voor: *nahu ndai matjèpe-mu*, enz., 25.40, vgl. 22.33). Is de nominale vorm tevens in gebruik als subst. met passieve beteekenis als bijv. *nggāhi*, „het spreken” en ook „gezegde, woord” dan zijn natuurlijk de passieve constructie met *ndai* en die van *ndai* met volgend subst. vormelijk niet te onderscheiden, evenmin als de passieve vorm met weglatting van *ndai* van het eigenlijke subst. *Rawi*, dat afzonderlijk nooit als werkwoord voorkomt (ten minste in de tegenwoordige taal), maar steeds een subst. is, met de beteekenis van: „werk, daad, handelwijze”, wordt na *ndai* zeer dikwijls voor *karawi* gebezigd, als in: *sa-mena-na mandai rawi*, al wat te doen is, (87.32); *maḥarām (ndai) rawi*, wat verboden is om te doen (96.2); enz. Oorspronkelijk moet *rawi* wel verbale beteekenis gehad hebben; *ndai rawi* is daarom hierboven als *ndai*, gevolgd door een verbaal subst., behandeld geworden. Hetzelfde is op te merken omrent *raa-rawi*.

§ 113. *Ndai* gevolgd door een subst. kan ook, attributief gebezigd, eenvoudig beteeken: „zijn dat, wat het subst. voorstelt” zonder tevens de noodzakelijkheid of het bestemd zijn, uit te drukken, zoo het subst. een persoon voorstelt, bijv. *nii kai-ku ade sa-mena-na doū ndai bae ntjau-na ruma Allah ta'āla*, haten alle mensen, die vijanden zijn van God den Heer (9.22. v. o.); *doū ndai punggawa*, de man (bij) die opperbevelhebber is, *ku-sakasi-ku nabi Muḥammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'āla*, ik getuig den profeet M. den gezant Gods te zijn (ik getuig, dat de profeet M. de gezant Gods is, (7.92—8.1; voor de constructie, vgl. § 247).

§ 114. In een der in de teksten opgenomen geschriften (Nº. V) wordt in plaats van *ndai* of *neè* steeds *ndadi* gebezigd, bijv. *wati pōda-pōda lowa-na waa wuwa nggāhi ntjundu ro lōo ba doū makalai, malai-na-sa galara ndadi mawaa-na*, het kan volstrekt niet dat een ander eene aanklacht inbrengt, maar het dorpshoofd is het, die de aanklacht inbrengt, (14.18. v. o.); *indo kapo na-raho kangampu siya manijāra ede bune santika raa-ngina kai-ta makai kaleli sa-buwa —— ro asu-na, ede mandadi waa ntjore ro waa sama-na*, voorts dan vrage de schuldige om vergiffenis, volgens onze gewoonte met een stuk gambir —— en de (daarbij behorende kalk), dit is door hem in tegenwoordigheid van velen (in optocht) en gezamenlijk te brengen (15.10—13); *ruu galara nggāra wāra-sa doū ndadi bitjāra ro paraès-a-na*, enz., de winst (het honorarium) van het dorpshoofd, indien er iemand is, over wie hij recht spreekt, is enz. (15.17); *nggāra na-made-sa ro na-ihā-sa ndadi da lowa weya-na kani*, indien het sterft of bedorven wordt, zoodat het niet meer door

hem gebruikt kan worden (15.7); *na-kalôsa udja-ku piti-na sa-mena-na doû dei ade rasa loi ndadi weli kai-na di doû mantau sâhe ede*, en de lied'en in de dorpen moeten ook hun geld opbrengen, om daarmede (vgl. § 122), te koopen bij de eigenaars der buffels, (14.8. v. o.).

Aanm. Uit hetgeen hierboven gemeld is, is reeds met vrij grote zekerheid op te maken, dat *ndai* is ontstaan uit *ndadi* (Mal. *djari*, Jav. *dadi* enz.). Dit wordt bevestigd door het gebruik dat gemaakt wordt van *ndai* met een volgend eigenlijk subst. Bekend is het gebruik van de aequivalenten van het Bim. *ndadi* in sommige verwante talen, in de beteekenis van: iets, bijv. regent, zijn; het Bim. woord zelve komt eveneens in die beteekenis voor als praedicaat (bijv. 20.24) en na werkwoorden (attributief heb ik het alleen in bovenvermeld geschrift aangetroffen: *doû mandadi kakai-na galara ede*, de man (hij) die gezant van het dorpshoofd is, 15.19). Deze beteekenis nu is aan *ndai* toe te kennen in de onder § 113 aangehaalde voorbeelden, men vergelijke slechts den aldaar genoemden volzin: *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âta*, met denzelsden zin in het Soendancesch: *kaula njaho jen sa-têméntêmén-na nabi Muhammad djadi piwarangan Allah*. Met de beteekenis aan *ndai* toe te kennen in een zin als: *ake mandai loi-na* (vgl. boven § 112) is te vergelijken, die van het Jav. *dadi* in een zin als: *karânâ banju iku dadi parabol-ing asusutji*. Het best wordt hier *ndai* of *ndadi* weergegeven door, -strekken tot, dienen tot, zijn tot, en deze beteekenis is gemakkelijk daaruit te verklaren, dat de oorspronkelijke beteekenis, van *ndadi* en aequivalenten eigenlijk is: worden, wat naar den zin als een soort passief van *maken* kan opgevat worden; men vergelijkt het Latijnsche *fieri* als passivum van *facere*, waardoor *ndadi*, enz. ook in beteekenis gelijk kan zijn aan een Jav. *ginawe* (*kégawe*) of *pinaka* (*minongkâ*) of een Mal. *di-buwat*, strekken tot, dienen tot. In de genoemde gevallen is *ndai* dus naar alle waarschijnlijkheid uit *ndadi* ontstaan. Brengt men nu *ndai* met de laatstgenoemde beteekenis van *ndadi* in verbinding met een verbaal subst., bijv. in een zin als: *ake ndai weha-na* (dit is het, wat door hem genomen moet worden), dan moet de letterlijke beteekenis zijn: -dit is het, wat strekt (dient) tot zijn nemen", of -dit is tot het door hem genomen wordende", wat wel op hetzelfde neerkomt als: dit is door hem te nemen, dit is bestemd om (dit moet) door hem genomen worden. Dewijl de gerundieve beteekenis zich op deze wijze gemakkelijk laat verklaren, is het nu in het verband met het voorgaande met zekerheid te zeggen, dat ook hier *ndai* uit *ndadi* is ontstaan. De gerundieve beteekenis, welke de verbinding van *ndai* met een verbaal subst. heeft, is waarschijnlijk later ook overgegaan op de verbinding van *ndai* met een eigenlijk substantief. Om de beteekenis van een eenvoudig passief te verklaren, welke een vorm als *ndai weha* hebben kan, zou men, ook daargelaten het in § 99 opgemerkte, aan de beteekenis -worden", welke *ndadi* hebben kan en aan het gebruik, dat wij van dit woord tot vorming van passieven maken, kunnen denken: *ake ndai weha-na*: dit is het, wat wordt het door hem genomen wordende = dit is het, wat door hem genomen wordt of zal worden. Wat nu de waarde van den vorm betrifft, zoo moet *ndai*, als ontstaan uit *ndadi*, een verbaal subst. zijn, zoodat de beteekenis van den vorm in de eerste plaats is: het strekken tot (worden, zijn) wat het verbale of eigenlijke subst. aanduidt. Maar evenals het verbale subst. van een transitief werkwoord, als bijv. *èda*, zien, ook de beteekenis kan hebben van -dat, wat gezien wordt". vgl. § 110 Aanm. II, zoo kan een verbaal subst. van een intransitief werkwoord tevens beteekenen: dat, wat het werkwoord aanduidt, bijv. *ndadi*, zoo wel -het worden, enz." als -dat, wat wordt". Nu wordt weliswaar ook in het Bim. een verbaal subst. van een intransitief werkwoord niet zoo dikwijls in deze tweede beteekenis gebruikt als dat van een transitief, geheel onbekend is het echter, ook tegenwoordig, niet. In de eerste plaats zijn er concrete subst. in deze beteekenis ontstaan uit het verbale subst., vgl. § 183, en vervolgens wijzen daar ook op vormen als *raa-wâra* (dat, wat geweest is of is) voor *raa mawâra*, vgl. § 75. Meer bepaald ten opzichte van *ndadi* vergelijkt men de Makassaarsche uitdrukkingen: *djarinna andjaya*, de afstammelingen (d.i. lett. dat, wat wordt, ontstaat of wat geworden of ontstaan is) van de stervelingen, *djari-launna taua*, iemand's afstammelingen (lett. dat van iemand, wat mensch wordt of geworden is). Aldus kunnen de vormen van *ndai* met een

verbaal of eigenlijk subst. ook beteekenen: dat, wat strekt tot (wordt, is) wat het subst. aanduidt.

Bij de verklaring der vormen, ontstaan uit de verbinding van *ndai* met een volgend verbaal woord met het prefix *ma*, stuit men op eene moeilijkheid. Men zou een vorm als bijv. *ndai maturu* kunnen verklaren door: "strekken tot dat, wat aanwijst", maar dan moet aangenomen worden dat zulk een deelwoord vroeger reeds uit zichzelve als een subst. in gebruik is geweest, terwijl nu juist *ndai* vereisch wordt om er een subst. in deze betekenis van te maken, vgl. § 110. Aanm. II. Men zou *ndai maturu* ook kunnen verklaren als: "strekken om aan te wijzen", wat zeker het waarschijnlijkst is, maar hierbij is op te merken, dat het voor de tegenwoordige taal minstens twijfelachtig is, of ooit een werkwoord, dat op een ander werkwoord volgt (waar wij een infinitief bezigen, hetzij met, hetzij zonder om te, of te), het prefix *ma* kan hebben, zonder dat *ndai* als verzwegen dient beschouwd te worden, dus zonder dat *ndai*, al is het in 't verborgene, invloed heeft uitgeoefend. Het best is, eenvoudig den vorm te verklaren als te zijn gevormd naar analogie van den veel meer in gebruik zijnde passieven. In alle gevallen zijn deze vormen, als geheel, subst., dewijl *ndai* de waarde van een subst. moet hebben, wederom in de dubbele betekenis. Hiermede is verklaard, hoe deze vormen gebezigt kunnen worden als subject, enz., als praedicaat (vgl. Aanm. II na § 110) en ook als attribuut; door het willekeurig gebruik van *ma* voor *ndai* is het niet uit te maken of in het laatste geval de vorm als appositie dient beschouwd te worden, evenals het verbale subst. met *raa* (vgl. § 66) of als een deelwoord, afgeleid van een samengestelden vorm. Het verder gebruik van *ndai* is genakkelijk te verklaren. Alleen is hierbij het volgende op te merken. Wanneer het Bim. ons "om te", waarmede het doel van een werkwoord wordt aangegeven, uitdrukt zonder *ndai*, bijv. *kapo mai dōho-ra simi ro daro inga wrya*, komt nu allen duiken en rondtasten om mij te helpen (53.30), of *na-rētje-du nei sangadji Ana-ana luu*, enz., hij spoerde de vrouw van vorst A. a. aan om binnen te gaan (47.36), dan geeft het Bim. onzen infinitief met "om te" eenvoudig weer door het verbale subst., wat als een absolutief zonder nadere aanduiding van de syntaktische waarde na het eerste werkwoord geplaatst wordt, hetzij onmiddelijk, hetzij voorafgegaan door het object of ook den agens van het eerste werkwoord. Wij kunnen dat weergeven door de praepositie "tot" en den infinitief met het lidwoord, hier dus: "duiken en rondtasten tot het helpen" (tot hulp) en "overhalen tot het binnengaan". Bij het bezigen van *ndai* is de constructie eigenlijk geheel en al dezelfde, bijv. *kaambi uma ndai hidī-na* (vgl. § 112) betekent letterlijk: een huis gereedmaken (tot) het strekken tot zijne woonplaats = om te strekken tot zijne woonplaats, *ngupa tula ndai dompo-na* (vgl. § 92) hoofden zoeken (tot) het strekken tot zijn afhouwen (of: tot dat, wat door hem afgehouden wordt) = om te strekken om door hem afgehouden te worden. De vormen met *ndai* zijn dus hier eveneens als absolutieven gebezigtde subst.

Men kan in deze zinnen de vorm met *ndai* niet als attribuut van het object van het eerste werkwoord opvatten, want, hoewel hij gewoonlijk onmiddelijk op dit object volgt, kan toch de agens tusschen beide geplaatst worden, vgl. § 90, vlg., wat onnogelijk zou zijn, indien de vorm het subst. attributief bepaalde. Hetzelfde geldt van den vorm *ndai*, gevuld door een verbaal woord met *ma* op deze wijze gebezigt. De reden van het gebruik van deze vormen is geen andere dan dat het door de betekenis "strekken tot" van zelve het doel van het werkwoord aanduidt. Op dezelfde wijze vindt men ook wel in het Jav. *kēgawé* gebezigt, bijv. *topi-ne di-silihake kēgawé siwur*; *kampil iki dak-gāwā kēgawé madahi dunit-e*; enz. (in den laatsten zin zou het Bim. evenwel geen actieve vorm na *ndai* bezigen, maar een passiever met *kai*, vgl. § 122. Het laat zich denken, dat dit gebruik van *ndai* het begin is geweest, waardoor men er toe gekomen is, het voor verbale vormen te bezigen. Waar *ndai* verder aangewend wordt als na: *patu*, *ndawi*, enz., moet de vorm steeds op de boven- genoemde wijze verklaard worden, behalve in het in § 97 behandelde geval, waar de vorm de waarde heeft van "het worden wat het werkwoord aanduidt".

Gelijk reeds boven gezegd is, kan thans aan *ndai* alleen, in geen geval eene eigenlijke betekenis meer toegekend worden; het maakt nu één begrip uit met het volgende woord. Toen dan ook eenmaal *ndadi* tot *ndai* geworden was, wat wel door het veelvuldig gebruik te verklaren zal zijn en *ndai* soms weder verliep in *nde*, of *nde*, moest vanzelf het bewust-

zijn van de identiteit met *ndadi* en daarmede de levende beteekenis van het woord verdwijnen. Vormelijk blijft *ndai* evenwel steeds van het volgende gescheiden, in meerdere mate zelfs dan dit bij *waū-ra* (vgl. § 81, Aanm.) het geval is, daar toch geeft de voorvoeging van het prefix *ma* eene geheel andere beteekenis aan het geheel, terwijl het hier niets terzake doet. Eigenlijk zou bij deze vormen het prefix *ma* dan alleen voor *ndai* kunnen gebezigt worden, wanneer zij attributief optreden, dewijl de vorm anders steeds de waarde van een subst. moet hebben. Nu echter wordt *ma* in elk geval naar willekeur al dan niet gebezigt, het moet beschouwd worden als een reminiscens van de vroegere verbale beteekenis van het woord; met de levende beteekenis daarvan, is ook het gevoel van het juiste gebruik van het prefix verdwenen. Wat nu *neè* betreft, dit is zeker hetzelfde woord als *neè*, willen, dat gelijk uit de verwante talen, bijv. het Mal. *hēndak*, blijkt, sommige functie's met *ndai* gemeen kan hebben en later geheel en al als synoniem daarvan in gebruik is gekomen.

Als aequivalent van den vorm *ndai* met volgend verbaal subst. trefst men in de verwante talen het met het aanhechtsel *én* (*m*, *ōn*, *an*) afgeleide subst. aan, behoudens de eigenaardigheden van het spraakgebruik der verschillende talen. Veel overeenkomst bestaat nu in het gebruik van het met dit aanhechtsel afgeleide subst. in het Bat. en dat van den Bim. passieve vorm met *ndai*, bijv. *ack inumon ni gadja*, water om door de olifanten gedronken te worden; *di-bunvat ma sada djuhut panganon di opput-togu*, door hem werd genomen een vrachtheest om gegeten te worden door O. T.; *matsadi tonggi on panganon*, dit is zeer zoet om gegeten te worden; *rappingon ma pinggal-na*, hare ooren moeten worden verscheurd, vgl. II. N. Van der Tuuk, Tobasche spraakkunst, § 132, volg. Het gebruik van den met het aanhechtsel *én* afgeleiden vorm als passieve imperatief, is uit het Jav. bekend, terwijl het Bulusch denzelfden vorm bezigt in finiete passieve zinnen.

Met den vorm *ndai* gevuld door een eigentlijk subst. kan het best vergeleken worden de subst. in het Sundaneesch van den vorm als bijv. *pisalukiōn* (hij die bestemd is tot echtgenoot) daargelaten dat de beteekenis van dit laatste enger is dan die van den Bim. vorm, vgl. Coolsma, Handleiding bij de beoef. der Sund. taal, § 74.

Met den vorm *ndai*, gevuld door een verbaal woord met het prefix *ma*, weet ik alleen te vergelijken Sundaneesche vormen als: *pimaparinōn*, *pinguranganōn* (onder hetzelfde voorbehoud als boven gemaakt is), vgl. Coolsma § 40, de omschrijvingen, waardoor andere talen hetzelfde begrip uitdrukken, gelijk bijv. het Mal. door middel van *akan*, kunnen, daargelaten het engere spraakgebruik, moeilijk geheel als eene eenheid opgevat worden op de wijze als dit met den Bim. vorm het geval is. Opmerking verdient nog het tot hetzelfde doel gebezigeerde Mak. *maka*, wat ook, ofschoon in mindere mate, in het Bug. gebruikelijk is. Dit *maka* is thans een dood woord, maar schijnt hetzelfde woord te zijn als het Jav. *mongkā*, dus de actieve vorm van het O. Jav. *pinaku* (N. Jav. *minongkā*), de actieve vorm nu van dit woord kan in de beteekenis van "iets uitmaken" geheel en al hetzelfde uitdrukken als de passieve (vgl. Kern. Kawi-studien, pag. 110, de Fidjitaal, enz., pag. 45—46), zoodat het Mak. *maka* vrij wel een synoniem van het Bim. *ndadi* is.

- Aanm. II. Er blijft nog over een eenigszins moeilijk te verklaren gebruik van *ndai* te behandelen. In volgenden zin: *doū labo-na waū-ra made menu, neè rato labo mbōda mpa mamori* (21.14. v. o.), kan *neè* door *ndai* vervangen worden, en in beide gevallen verklaart de Bim. het woord door het Mal. *tinggal*, wat in het verband zeer goed past, de beteekenis van genoemden zin is dus: de volgelingen stierven allen, overbleven de prins en zijn bode slechts, die leefden (slechts de prins en de bode bleven in leven). De overige plaatsen, waar deze constructie in de teksten voorkomt, zijn: *ampu upa mpuru manwiru, neè sa-huwa-pu ngupa-na*, eerst 43 zijn er, er blijft nog één over om te zoeken (25.37); *muai ake neè kasi ade ro samporona ita rumaku mpa*, nu blijft slechts over (nu kan ik alleen maar mijne toevlucht nemen) tot het medelijden en de volmaaktheid van Uwe Hoogheid (52.16); *wati-du wāra-na, rum-e, malai-na-sa neè ana wai Kabaya manati-pu mai*, er zijn niet meer (menschen), heer! maar over blijft de zoon van moeder K., welke nog niet gekomen is (alleen de zoon van moeder K. is nog niet gekomen, 74.22—23). Dit *neè* (of *ndai*) nu kan hier nooit den vorm van een finiet werkwoord aannemen (door het voorgevoegde verkorte persoonlijke

voornw. en achtergevoegd nadrukswoord). Hetzelfde kan het Bim. nog op andere wijze uitdrukken met het werkwoord *nggeè* (blijven, verblijven, wonen), bijv. *sa-bunc-bunc-du mboto ra-weha-na, nggeè sa-löna-pu hadju mantjewi nae wati waü-na waa* (80.15—16, vertaling van het Mal. *telah berapa banjak di-ambil-nja, tinggal sa-balang kayu amat besar tiada terbawa oleh-nja*); *ede-ru hinti kai ba mbai, na-ngáha mena weya-du sa-mena-na sarumbu-na, nggeè mpara koha tuta-na oro tja awa ba oi*, daarop trokken hem de kaaimannen (in het water) en aten zijn gehele lichaam op, alleen zijn schedel bleef over, welke door het water stroomafwaarts gevoerd werd (57.37—38). Hieromtrent is op te merken, dat in deze beteekenis *nggeè* steeds vooraan in den zin staat, ook waar, gelijk in den tweeden zin het geval is, de subjecten van twee nevengeschikte zinnen niet dezelfde zijn, terwijl anders het subject van den tweeden zin steeds voorop geplaatst wordt. Ook schijnt hier nooit het verkorte voornaamw. voor *nggeè* geplaatst te worden, waardoor men geneigd zou zijn *nggeè* voor een subst. te houden, in den zin van: het overblijvende, dat wat overblijft. Hierop wijst ook in den eersten zin met *nggeè* de plaatsing van *pu* (dat daar geen nadrukswoord is, doch de beteekenis van: nog, heeft) na *sa-löna* en niet na *nggeè*, maar dan is de plaatsing van *mpara* in den tweeden zin verkeerd en alleen te verklaren door aan te nemen, dat de waarde van *nggeè* toch niet recht meer gevoeld wordt. *Neè* kan evenwel in de boven aangehaalde zinnen nooit door een woord van het volgend subst. gescheiden worden. Schijnbaar vormt het daarmede dus weder eene éénheid, maar verklaren laat het zich niet, daar al wat op het subst. volgt door den vorm duidelijk bepalingen van het subst. zijn en er dus geen volzin gevormd wordt; kon men aannemen, dat het eigenlijke woord voor „overblijven” uitgevallen is, en *neè* dus staat bijv. voor: *neè manggeè*, dan zou de zaak in orde zijn, dit is echter niet zeer waarschijnlijk. Er blijft dus niets anders over dan aan te nemen, dat *neè* in boven aangehaalde zinnen, werkelijk de beteekenis van: „overblijven” heeft (mogelijk als corruptie van een ander woord) en dat het de waarde van een subst. heeft, zooals boven van *nggeè* is gezegd, en dat men later dit *neè* is gaan verwarringen met *neè = ndui*.

Kai.

- § 115. Het woord *ka* (ook soms *makai*, vgl. § 60) heeft in het tegenwoordige Bimaneesch als afzonderlijk woord de waarde van eene praepositie en wordt gebezigd om den instrumentalis uit te drukken, bijv. *ampo ta-diki-ku kai ai*, dan bindt gij (het) vast met een touw (4.7). In sommige gevallen evenwel kan dit *kai* met het verbale woord samengesteld worden, gelijk in het volgende: *na-neè-ku bisa ai ra-diki kai sarumbu-n ede*, hij wilde breken het touw, waarmede vastgebonden was zijn lichaam (18.22). Het is duidelijk dat in dit tweede voorbeeld de praepositie *kai*, die oorspronkelijk bij het subst. (*ai*) behoort, met het werkwoord (*diki*) is samengesteld geworden, van welk samengesteld werkwoord uit den aard der zaak het subst., dat buiten samenstelling door die praepositie zoude ingeleid moeten worden, het direct object is, zoodat het dan ook door het verleden deelwoord van dit samengesteld werkwoord kan bepaald worden, vgl. § 66.
- § 116. Als afzonderlijk woord wordt *kai* met de in de vorige § genoemde beteekenis meestal gebezigd na een finiet werkwoord, na een werkwoord in substantief-vorm en na de actieve deelwoorden en vormen met *ndai*: *ta-weha oi de tune kai mangko bura*, gij neemt water uit een vat met een wit kopje (!): *ampo*

na-bonto-ku kai tonggo, daarop dekte zij (ze) toe met een deksel (45.15—16); *nggåra wati-sa ngawa-na ngadjii*, *ku-lambo-ku kai tiki-ku ake*, indien zij niet willen leeren, zal ik ze met dezen mijn stok slaan (80.2, v. o.); *waü-du kandeu ba nahu kai oi pana*, ik heb (hem) gebaad met warm water (55.9); *lao balunggu wáli-pu edi-n kai hadju pèto*, gaat wederom zijne voeten boeien met dëdap-hout (54.59); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjåra — — makai kaleli sa-buwa*, enz., voorts vrage de schuldige om vergiffenis — — — met één stuk këmiri, enz. (4.10—11); *dama ro tuđu-ku marakani dou mòne ro dou siwe makai penta rima ro makai loka-na kange*, de pudenda van man of vrouw aanraken met de handpalm of het binnenste der vingers (8.41—42); *wati-da ngawa-ku weha ntaw kai ôle ro pòde*, ik zou niet gewild hebben de goederen (van anderen) met (of door middel van) bedriegerijen te nemen (85.5); *bune santika tjere ai-na isi kai oi*, en wat den ketel betreft, vul (dien) niet met water (51.18—19); *ai-na tiyo-mu duwa-na ede kai tiyo makadure*, zie deze beiden niet aan met een stuurschen blik (9.11); *mandinga labo kawe-na kai tembe lanta*, „met hun wuiven” (terwijl zij wuifden) met een witten doek (70.5, de constructie zou hetzelfde zijn indien er stond *labo raa-kawe-na* of *labo waü-ra kawe-na*, voorbeelden met het subst. van het perf. ontbreken evenwel toevallig in de teksten); *nahu matjöla-na kai maduwa ratu ringgi*, ik ben het, die het zal betalen met 200 rijksdaalders (53.6); *nahu maufa nggomi kai sampari malabo djalitu*, ik zal u beloonen met eene kris en eene fluit (18.26).

Aann.

Van de constructie met *kai* van de actieve deelwoorden met *ma* als attribuut, enz. alsmede van die van de actieve deelwoorden van het perfect. ontbreken voorbeelden in de teksten, het is echter duidelijk, dat zij dezelsde moet zijn als in de boven aangehaalde voorbeelden, uit deze toch blijkt dat als regel dient aangenomen te worden, dat na elke actieve constructie *kai* een afzonderlijk woord blijft, zie evenwel ook de volgende §.

§ 117. De in de vorige § behandelde constructie is de meest algemeen voor- komende. Somtijds evenwel wordt *kai* ook in finiete zinnen met het werkwoord samengesteld. Dit geschiedt meestal dan, wanneer het direct object verzwegen is, wat gewoonlijk geschieht, wanneer wij dit object uitdrukken door een persoonlijk voornaamw. van den derden persoon of wel indien het werkwoord geen direct object heeft. Voorb. *nde pala lamada wati wåra pili-k*, *ndadi ku-tjempe kai-ku* (men merke op dat *kai* hier en in de volgende voorbeelden geplaatst is vóór de nadrukswoorden *ku*, *du* of *ra*, in tegenstelling met de zinnen in de vorige §) *isi kòroma di ade pòo ede*, maar ik had geen geld, dus heb ik (ze, nam. de vruchten) verruild met de dadelpitten in die bamboe (24.27—28); *ta-bonto kai-ku malanta*, gij bedekt (het) met wit goed (4.41; daarentegen zonder enige nuance van beteekenis: *ta-bonto-ku kai malanta*, 5.27); *ta-kabini kai-ku oi*, gij vult (het) met water (4.8); *ampo ta-panta kai-ku paku*, dan steekt gij het vast met een spijker (5.13); *na-lambo kai-ku kampòdo ah ba malaeka(t)* Zabaniyat, de engel Z. slaat (hem) met een knuppel van vuur (87.22); *nggåra na-raho sara weli ba kåli*, ede landa kai-pu maduwa ratu ringgi, indien de

kali vraagt om (het paard) te koopen, verkoop (het) dan met (d. i. voor) 200 rijksdaalders (52. 35—36); *na-tarima mena-du ra-parenta ndai-mu ede, na-tundu kai-du lipi, na-suu kai-du tuta*, hij vindt goed alles wat gij bevolen hebt, hij draagt (dit) op de schouders en het hoofd (27.8—9); *ampo na-tulu kai-du sambore besi di tuta ranggasasa*, daarop stampete zij met een ijzeren hamer op het hoofd der reuzen (69.17); *ampo nggáhi-ku: mori, made, tjumpu kai-ku mori*, vervolgens spreke men (de woorden) »leven, dood” uit; men eindige met (het woord) »leven” (14.11). Nu en dan ziet men deze samenstelling gebezigd ook dan als er een direct object aanwezig is: *weha kai-ku tlálim ndoi ro ndala doú*, (men) neme met geweld de goederen van anderen (105.12; vgl. ibid. 28); *ampo ta-samo kai-ku weki sára móne-ta oi ede*, vervolgens maakt gij uwe pudenda een weinig nat met dit water (5.8). Voorbeelden van samenstelling bij den substantiefsform van het werkwoord zijn: *tióla kai-pu pidu reya sa-buwa-buwa, nde ai-na tjóla kai-mu piti, tjóla kai-pu ringgi*, betaalt ze met zeven reyalen per stuk, maar betaalt niet met duiten, betaalt niet rijksdaalders (29.5—6); *maai ake mu-waa tjóla kai-ku ntjonggo-mu sa-buwa*, nu brengt gij één (tijger) om daarmede uwe schuld te betalen (38.32). In het Bim. is *sa-buwa* zoowel het direct object van *waa* als van het samengestelde *tjóla kai*, welke beide werkwoorden wederom eene samenstelling vormen, vgl. § 165) *na-neè-ku mai tjóla kai ntjonggo-na nahu ake*, hij wil met mij (of door middel van mij) zijne schuld komen afbetaLEN (ibid. reg. 35). Gelijk uit de laatste voorbeelden blijkt, kan zoowel het door de samenstelling ontstane nieuwe rechtstreeksche object (de oorspronkelijk door *kai* ingeleide instrumentalis) onmiddelijk volgen op het samengestelde werkwoord, of wel het oorspronkelijke directe object gaat vooraf. Nog eens zij herhaald, dat in geen der aangehaalde voorbeelden de samenstelling met *kai* noodzakelijk is en dat de voorbeelden, waarin men het aldus in samenstelling ontmoet veel minder talrijk zijn dan die, waarin *kai* als zelfstandig woord voorkomt. In één geval maakt men ook in liniete zinnen, enz. geregeld gebruik van de samenstelling van *kai* met het werkwoord, namelijk wanneer het subst., dat door *kai* zou ingeleid moeten worden, pas genoemd is of wegens den nadruk vooraan in den zin geplaatst is. Door deze samenstelling toch maakt men dit subst. tot rechtstreeksch object van het werkwoord, en zulk een rechtstreeksch object wordt in het Bim., wanpeR het te voren genoemd is (en wij het dus zouden weergeven door een der voornaamw. van den derden persoon) gewoonlijk verzwegen. Dewijl wij in onze taal dergelijke samenstellingen juist niet kennen, moeten wij ons in de vertaling behelpen door »daarmede” bij het werkwoord te voegen, bijv. *ede-ra weha kai-na* (zie verder § 126) *oi mawa, karéte weya kai-du páhu-na*, daarop nam hij rozenwater, (en) besprekkelde daarmede haar aangezicht, (73.41—42); *indo kapo óne-na ba sampari ede, nggára turu kai-sa doú, na-made lalo mpa*, wat nu het nut van die kris uitmaakt (is, dat) zoo men daarmede naar iemand wijst, hij .

terstond sterft (18.28); *tjoi-na ede ku-weli kai-du mbeè siwe*, „de opbrengst daarvan, ik koop daarmede eene geit” (voor de opbrengst daarvan zal ik eene geit koopen, 80.8. v. o); *parakára mandede ede ku-waū-ra ngina kai*, dergelijke zaken, ik ben gewend daarmede (aan dergelijke zaken ben ik gewend, 50.25); *nggára wâra-sa djára ro sâhe ro au-au-du mamade ro mantjuwu dei ade ntadi doü, wati lowa-na katani kai doü ede ba bitjára*, indien er een paard of buffel of wat het ook zijt, wat dood of gewond is, in de aanplanting van iemand gevonden wordt, dan kan de rechtbank dien man daarmede niet bezwaren (14.6—5 v. o). Somlijds wijst *kai* ook op een te voren vermeld subst. of handeling, welke de oorzaak van het volgende is (vgl. de volgende §): *au-du raa-wuwa nggáhi doü ma'âlim na-ihâ kai-ku ade*, alwat door de wijzen gezegd is, hij bedroeft zich om reden daarvan (over alwat door de wijzen gezegd is, bedroeft hij zich, 85.30); *na-tlâhir pôda dei doü siwe padôko-mu dei rahi-mu, na-nijára kai-ku ba doü siwe*, en geheel en al wordt bij de (andere) vrouwen uwe jalouzie jegens uw echtgenoot openbaar, en de vrouw faalt daardoor (nam. door het ijverzuchtig zijn, 87.41—42). In meer gewone taal wordt *kai* op deze wijze zelden of nooit gebezigd.

- § 118. Het meest wordt gebruikgemaakt van de samenstelling van *kai* met een verbaal woord, bij de verleden deelwoorden met *raa*, den passieven vorm met *ndai* en het participium passivum praesens. behandeld in § 62, de enigste vormen, waarin zich in het Bim. eene bepaalde passieve constructie ontwikkeld heeft. Dit is zeer begrijpelijk, bij de actieve constructie toch is het alleen maar eene zaak van vorm of men zegt: *ta-bonto-ku kai malanta* of *ta-bonto-kai-ku malanta* (vgl. de vorige §), bij de passieve constructie daarentegen gaat daaraan tevens verschil in beteekenis gepaard. Beteekenen toch, bijv. de van het eenvoudige *diki* (binden) afgeleide vormen *raa-diki* en *ndai diki*, dat, wat gebonden is en dat, wat te binden is (dat, wat gebonden wordt), zoo hebben de van het uit *diki* en *kai* samengestelde werkwoord *diki* afgeleide vormen *raa-diki kai* en *ndai diki kai* eene beteekenis, die wij moeten omschrijven met, „dat, waarmede is gebonden”, en „dat, waarmede te binden is (gebonden wordt)”. Heeft het werkwoord oorspronkelijk intransitieve beteekenis, dan wordt het door samenstelling met *kai* transitief, zoodat er dus ook bovengenoemde passieve vormen van afgeleid kunnen worden, bijv. van *mai* (komen) *raa-mai kai* en *ndai mai kai*, de beteekenis van welke vormen wij moeten omschrijven met „dat, waarmede (men) gekomen is” en dat, waarmede men komen moet „(dat, waarmede men komt)”.

Wat de beteekenis dezer vormen betreft, is nog op te merken, dat *zij* behalve het instrument, ook nog de oorzaak kunnen aanduiden, in welk geval wij ze op bovengenoemde wijze kunnen omschrijven door in plaats van „waarmede”, „waardoor” of „waarom” te bezigen. De samenhang dezer beteekenissen is bekend genoeg (zie ook Aanm. II. na § 140), alleen zij nog vermeld dat *kai* als zelfstandige praepositie nooit gebezigd wordt om de

oorzaak aan te duiden. Een enkele keer bezigt het Bim. wel eens *kai* waar wij een ander voorzetsel zouden gebruiken, bijv. *landa kai* (52.36), verkoopen voor (eene zekere som); *ngina kai* (15.11); gewend zijn aan, enz. Bij samenstelling van *kai* met zulk een werkwoord kan dan weder een woord ontstaan als: *raa-ngina kai*, dat, waaraan men gewend is.

Omtrent den vorm-zelf is hier voorloopig het volgende op te merken. Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis, dan kunnen de hier besproken passieve vormen zoowel van het samengestelde als van het enklevoudige werkwoord afgeleid worden; naast eene uitdrukking als: *ai ra-diki kai* (*ndai diki kai*) *sarumbu-na*, het touw waarmede zijn lichaam gebonden (te binden) was, (vgl. boven § 115), afgeleid van het samengestelde werkwoord, kan dus ook eene voorkomen als: *sarumbu-na ra-diki* (*ndai diki*) *kai ai*, zijn lichaam, dat gebonden (te binden) was met een touw. Wanneer nu, gelijk hier in het eerste voorbeeld, de agens niet uitgedrukt wordt en het tweede object onmiddelijk op *kai* volgt, dan is bij het spreken volstrekt niet te hooren, dat de verhouding van *kai* tot het werkwoord in het eerste voorbeeld eene geheel andere is dan in het tweede, dewijl in beide gevallen het werkwoord en *kai* hun eigen klemtoon behouden. Ook wanneer de Bimanees schrijft met het Arabische letterschrift, wordt *kai* in alle gevallen als een afzonderlijk woord voorgesteld, wordt daarentegen de agens uitgedrukt, bijv. door het verkorte pers. voorw. v. d. 3^{den} pers. *na*, dan zal de Bim. in het eerste geval steeds zeggen en schrijven: *ai ra-diki kai-na* (*ndai diki kai-na*) *sarumbu-na*, in het tweede geval meestal: *sarumbu-na ra-diki-na* (*ndai diki-na*) *kai ai*, vgl. voorts § 123. Nog is op te merken dat de meeste bijwoordelijke bepalingen in het Bim. meest met het werkwoord samengesteld worden, vgl. § 259, vlg.; bij samenstelling wordt *kai* dus, indien zulke bijwoordelijke bepalingen aanwezig zijn, achter deze geplaatst. Omtrent het gebruik dezer vormen, die natuurlijk evenals die, welke van de eenvoudige werkwoorden afgeleid zijn, de waarde van subst. hebben, is het volgende op te merken. Het participium passivum praesentis met *kai* is alleen attributief te gebruiken, dewijl alleen daar de vorm uitgesproken passieve beteekenis heeft, vgl. § 62 (als praedicaat, enz. optredend zonder *ndai* zal dit woord wederom als verzwegen beschouwd worden, vgl. § 110 Aanm. II.), de vormen met *raa* en *kai* zijn overal daar te bezigen, waar *raa* met het volgende verbale subst. de beteekenis van ons verleden deelwoord heeft, de passieve vormen met *ndai* kunnen op dezelfde wijze gebezigd worden, als die van het eenvoudige werkwoord afgeleid.

- § 119. In de eerste plaats worden deze vormen dan gebezigd tot bepaling van subst. Voorb. *wára wáli sa-buwa kapa mai kai bela ruma-t*, er is wederom een schip, waarmede kwam (gekomen is, vgl. § 51. 62) de vriend van den vorst (71.24); *ana tjumpu kai-na*, het kind waarmede men eindigt, het laatste, jongste kind; *ntika na-hengga-ku ba ompu malanta ra-bonto kai oha ro uta*

ede, toen de oude man het laken oplichtte, waarmede de rijst en toespijzen bedekt waren, enz., (44.37—38); *labo loa salaho-na ai ra-pete kai Mahardja Kurma*, terwijl zij tevens het touw, waarmede M. K. vastgebonden was, losmaakte (66.22—23); *ede nggahi raa-sama kai*, dit is de reden, »waarmede» (waarover, waaromtrent) men te zamen is (overeengekomen is, 16.20, vgl. 17.4); *sudju(d) raa-kaeli ade kai-na*, eene nederbuiging, waarmede men een voornemen heeft gehad, (een bepaaldelijk voorgenomen nederbuiging XIV, vgl. 12.24); *oi nde nōnō kai oi pana, oi busi*, enz. het vocht, waarmede het te drinken is, (gedronken moet worden) is warm water, koud water, enz. (4.25); *ake patula ndei ufi kai dou raa-hina ba rawi dou*, dit is een afweeringsmiddel, waarmede men moet blazen tegen iemand, die door tooverij getroffen is (5.42); *kau-pu ndawi weya garagadjji — — — ro sa-mena-na marakani neè ndawi kai lopi*, bevel (hem) voor mij te maken eene zaag — — — en alle werktuigen, waarmede een schip vervaardigt moet worden (21.7—5, v. o.); *sa-ori wāli mandai ringi-rōnga kai pala ade-ta*, een ding nog »waarmede ons hart nu verbaasd zal zijn» (waarover wij nu verbaasd zullen zijn), is, enz. (91.12); *makento mpara ba ede, na-wāū-du raka kananu ndai hade kai sangadjji Ana-ana*, daarna heeft hij eene gedachte gekregen »waarmede» (waardoor, door middel waarvan) vorst A. a. te dooden was (53.3—4); *ntjai mantjewi ntiri mandai pehe katantu kai-ta wāra-na Allah*, de zeer juiste weg, waardoor door ons met zekerheid is te kennen (waardoor wij met zekerheid kunnen leeren kennen) het bestaan van God (96.41); *bune santika supu-na maneyo ndai kura kai mōrotaba-na — — — ro au-du masaori-ori pāhu supu ndai tuna ro bawa kai weki-na*, als bijvoorbeeld eene lichte ziekte, waardoor zijn aanzien minder moet worden — — — of welk soort van ziekte ook, waardoor zijn lichaam gering en laag moet worden (7.39); *kapo nggara mu-neè sara bade açal mandai ndede kai-na*, indien gij nu de oorzaak wilt weten waarom zij aldus moeten zijn (97.53). *Ndai* is als verzwegen te beschouwen in: *na-nggahi-ku ba ade-na: wati-da ntjai mori kai-na*, zij zullen in hun hart zeggen, »dat er geen weg meer is, waardoor zij kunnen leven» (dat er geen middel meer op is om te leven, 12.6—5, v. o.); *marakani lewa kai-ta*, de gereedschappen, waarmede door ons te strijden is, onze oorlogsgereedschappen (77.21); *kani lewa kai-na*, zijn oorlogsgewaad (79.4); *genda lewa kai-na*, hun (of: de) oorlogstrom (79.10). In deze laatste voorbeelden kan men *lewa kai* ook wel als »waarmede gestreden wordt» verklaren.

Aanm. In plaats van het boven aangehaalde *ntjai mori kai-na*, kan men ook eene andere constructie bezigen, bijv. *wati-du wāra ntjai-na*, *tjampo labo wei-mu*, er is geen weg meer voor het (uw) vereenigen met uwe vrouw (er is geen middel meer op, dat gij u met uwe vrouw vereenigt, 52.27—28).

§ 120. De passieve deelwoorden met *raa* en *kai*, als ook de passieve vormen met *ndai* en *kai*, kunnen voorts als praedicaat optreden onder de voorwaarden, welke in § 68 en § 98 besproken zijn: *sa-mena-mena-na raa-rawi-mu ro ruu-mu ra-kaneè wāū mena kai ba ruma Allah ta'āla*, al wat gij verricht

hebt en wat uw lot geweest is (is het), waarmede of waarover de Heer God reeds te voren zijn wil gehad heeft" (heeft God reeds van den beginne af gewild, 58.36); *duwa ratu ringgi neè landa kai-ku*, tweehonderd riksdaalders zijn het, »waarmede (het) door mij verkocht wordt" (voor 200 riksdaalders verkoop ik het, 53.5); *daa mu-low-a-sa èda angi labo doù bae-mu — — — sâhe malampa ntiri rasa-na ndai nggâhi kai-mu eli ade-mu*, indien gij den vijand niet kunt ontmoeten — — — »een buffel, die rechtstreeks naar zijn land gaat, moet het zijn, door welken gij uw voornemen zegt" (dan moet gij (den vijand) door een buffel, welke rechtstreeks naar zijnu land gaat, uw voornemen, namelijk: om oorlog te gaan voeren, mededeelen, 13.10—13); *ede-ra ndai kantewi kai doù manggâhi mawati labo pâhu*, dit is het, waarmede te vergelijken zijn (hiermede moet men vergelijken) menschen, die spreken »dat wat geen gedaante heeft" (woorden zonder zin, 81.3); *ake ndei sodi kai doù ngâha ba nggeya*, hiermede (met deze woorden) moet men iemand ondervragen, aan wien de vampyr's gegeten hebben (I). Voorbeelden, waarin *ndai* verzwegen is, zijn: *ake kuta kai weki, ta-londo-sa awa dana*, dit is om er het lichaam mede te beschermen (hiermede moet het lichaam beschermd worden), indien gij naar beneden (d. i. uit huis) gaat (6.5); *ampo ta-kandeu-ku, upa bonto ngâmo kandeu kai*, vervolgens baadt gij (hem), vier potdeksels zijn het, waarmede (gij) baadt (nam.: met eene hoeveelheid water van 4 potdeksels, 5.30—51); *nggâra ku-wau-sa raka, sa-ratu arupiya usa kai-ku ita*, indien ik haar verkrijg, »honderd gulden zijn het, waarmede ik u beloonden zal" (zal ik u met honderd gulden beloonden, 50.20); *nasi mangemo ntiri rasa-na nggâhi kai-mu raa-wuwa ade-mu*, door een vogel, die rechtstreeks naar zijn land vliegt, deelt gij mede wat gij besloten hebt (13.12, vgl. boven). Voorbeelden van *kai* met *ndai*, gebezigt op de wijze als in § 101 besproken zijn: *ndei nôno labo ndei bore kai weki*, het worde gedronken alsook er worde het lichaam mede ingewreven (4.25); *ndei sampuru kai*, er worde mede gespoten (6.10).

- § 121. Dezelfde vormen kunnen ook als vooropgeplaatst subst., als subject. enz. optreden: *nika ra ndai kai-na ba islâm ede upa ori*, dat, waardoor de islâm volmaakt wordt (bestaat uit, of zijn) vier zaken (8.17); *indo kapo niki kai-na ba islâm ede une santika niki kai-na ba imân udja mpa*, datgene nu, waardoor de islâm volmaakt wordt, is ook geheel gelijk aan datgene, waardoor de imân volmaakt wordt (10.4); *kapo nggâhi kai doù maraho kangampu ede, na-peso-ku weki-na punggawa-na*, enz., voorts dat, waarmede gezegd worden (wat nu genoemd worden) lieden, die vergiffenis vragen, (dit is, indien) de bevelhebber zich verwijderd heeft, enz. (13.23), *indo kapo nggâhi kai nasi mangemo, doù ra-wau weya rasa-na, malao tako rasa makalai*, wat nu genoemd wordt een vliegende vogel (is) hij, wiens land genomen is en die zijne toevlucht neemt naar een ander land (13.54); *kanggâri kai-mu mori-mu sangi-sangi ntau doù*, datgene, waarmede gij uw leven verlevendigt, (bestaat) steeds (uit) de goederen

van anderen (85.23): *na-sapāhu pōda rahi ndai-ku labo ndai-mu, lai kai-na ba supu siwe labo mōne mpa*, mijn man gelijkt sprekend op u, •dat, waardoor het anders is, (is) door het vrouw en man zijn alleen" (het verschil bestaat alleen daarin, dat de een eens vrouw, de andere een man is, 75.54—55); *ntjambe kai ba sangadji Ana-ana mai kai lamada duwa, mai karinga-ku ita ba neè-ku dula*, vorst A. a. antwoordde: dat, waarvoor wij komen, is: (de reden, dat wij hier komen, is): ons aan u mededeelen (om u mede te delen), dat wij willen terugkeeren, enz. (45.27); *ntjambe kai-na: iyo, ruma-e, mai kai lamada raa-lambo ro boē ba rahi-ku*, zij antwoordde: ja heer! •dat, waarom ik kom is het geslagen zijn door mijn man", (de reden, dat ik kom is, dat mijn man mij geslagen heeft, 52.15); *e sangadji Ana-ana, kamai kai ba nahu nggomi lao ngupa weya-pu*, enz., o vorst A. a. dat, waarom ik u laat komen is (daarom laat ik u komen), ga voor mij zoeken, enz. (46.10); *wati-du wāra-na ndai kantewi kai-ta*, niemand is er, die wij daarmede vergelijken kunnen (niemand kunnen wij met haar vergelijken, 56.34); *kōne sa-umu kiyama ngupa-na — — — wati wāra ndai raka kai-na*, al zoekt hij zijn leven lang tot aan den dag der opstanding — — — niets is er, waardoor hij het krijgen zal (46.31—32); *wati wāra neè latehe kai-mu ade-mu kani-kani-mu*, er is geen kleedingstuk, waarover gij bezorgd moet zijn (over geen enkel kleedingstuk behoeft gij bezorgd te zijn, 48.15, voor de constructie vgl. § 110); *bè-bè-na mpara ndai nèsa ntjau kai ade, •wat ook van dat, waardoor het hart vergeet*" (wat het ook is, waardoor men zijn bewustzijn verliest, 11.24).

De subst. met *raa* en *kai* (waarvan voorbeelden, waarin zij als subject, enz. optreden, toevallig in de teksten ontbreken) kunnen ook na praeposities voorkomen, bijv. *makai raa-ngina kai*, met dat, waaraan (men) gewoon is, volgens gewoonte (10.38).

Aanm. Het voorkomen van *niki kai* in het tweede voorbeeld, *na bune santiku*, dat steeds een subst. na zich vereischt, vgl. § 283, zal wel alleen daardoor mogelijk zijn, dat het grondwoord een kwalificatief werkwoord is, vgl. § 107.

§ 122. De passieve vormen met *ndai* en *kai* worden ook nog gebezigt om uit te drukken wat wij door •om te, met volgenden infinitief" te kennen geven, indien het object van het eerste werkwoord, zoo het transitief is of het subject, zoo het intransitief is, tevens ten opzichte van het tweede werkwoord het middel of de oorzaak aanduidt: of wel, indien de handeling in het eerste werkwoord uitgedrukt, zelve als middel of oorzaak van het tweede werkwoord te beschouwen is; *ampō ta-weha-ku oi de tune, ta-waa-ku dei ntjai mantjanga nde buwi kai hadju ra-weha-ta ede*, daarop neemt gij water uit het vat, gij brengt (dit) naar een kruisweg, om (of om daarmede) het hout, dat gij genomen hebt, te begieten (5.7—8); *ake mandai karawi-ta, nggāra ta-mpaa mentja-sa, ndei kantjuwu kai doū*, dit moet gij verrichten, indien gij schermt om (of om daardoor) de mensen te verwonden (I); *na-weha-ra rōo rō*

hadju, na-nipi-ku ndai bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra njuwu, zij namen bladen en hout, en maakten dat sijn om er hun gewoud lichaam mede in te wrijven (62.4); *na-weha-ra suu ua manae-nae, na-kaleme-ku neè koki kai-na woi-na*, zij namen (twee) zeer groote pinangboomen en maakten die scherp, om hunne tanden mede uit te peuteren (69.10—11); *na-kaambi weya-du ngâha ro nôno ba ruma-ta, neè lao ou kai-na anakoda malabo wei-na*, de vorst maakte voor hen eten en drinken gereed, opdat zij daarmede den scheepsgezagvoerder en zijne vrouw gingen uitnoodigen (75.26; in het Bim. is *lao ou kai* één samengesteld transitief werkwoord, vgl. § 170); *kau kai-na* (vgl. § 126) *kaambi sa-buwa kapa neè lao kai-na raho loi weki-na labo sangadji makarama*, vervolgens beval hij een schip gereed te maken om daarmede aan den wonderdoenden vorst te gaan vragen om hem te genezen (59.6—7); *na-ngupa-ra katjhi ro aka neè lowa kai-na kawai wei pande ede*, hij zocht eene list om daardoor de timuermansvrouw te kunnen huwen (50.18); *kombi-kombi wâra kapa ro sakona masai ñi nisa ede, wâra-ku ndai numpa kai-na*, of er wellicht een schip of schoener was, welke het eiland aandeed »opdat het was om mede te varen door hen“ (waarmede zij mede konden varen, 66.15—16; vgl. § 93); *dôdo kai-ku masa sa-bune-bune kombi kasi ade-mu, wâra kumpidi ndai rowa kataho kai-ku ompu ede*, wat ik er voor vraag is geld, zooveel als gij medelijden hebt (om te geven), opdat ik daarmede voor den ouden man naar behooren offerfeesten kan aanrichten (40.12—13); *taho-pu lao-mu landa nahu sa-mpuru kombi, duwa mpuru kombi, wâra-ka ndai tjengga dôho, wâra kuðu ndai lao timba kai-mu*, gij moet mij maar verkoopen, hetzij voor tien, hetzij voor twintig rijksdaalders om die onder elkander te verdeelen, om daarvoor opium te gaan koopen (40.3); *mbuda isi mada-mu nggomi, neè da èda kai-mu katantu au-au-du mawâra ñi ade pôo ede*, waren uwe oogappels blind (waart gij blind) »om niet duidelijk te zien“ (zoodat gij daarmede (met de oogen) of daardoor (door het blind zijn) niet duidelijk kondt zien) wat er in deze bamboe was? (24.31); *na-neyo kimpidi ñi ndai tjondo —— na mango kidi karanggo ndai reko mandai bou mena kai ade lamada ada-ta*, moge het te scheppen water licht zijn —— mogen de te binden twijgen droog ziju, opdat daardoor het hart van ons, uwe onderdanen, als nieuw worde (16.4—5, v. o., men houde in het oog dat *bou kai* in het Bim. transitief is); *dou daa mantiri paresa, mabitjâra kantjéko mandai raka kai-na piti ro masa*, lieden, die niet juist onderzoeken, die onrechtvaardig rechtspreken om daardoor geld te verkrijgen (87.24—25); *ampo ta-lambo kantjihiku da ñdei ntjâra kai-na*, daarop moet gij goed slaan, opdat het (d. w. z. de handeling) daardoor niet mislukt (3.29). Ook vindt men na intransitieven *ndai* hier wel verwegen, bijv. *hadju raa-bou sati taho dja mpa nggâhi kai raa-wuwa ade-mu*, een boom, waaraan pas gehakt is, is ook goed om daardoor mededeeling te doen van uw plan (om oorlog te voeren, 15.14); *ndadi matja na-sanawa-ra kalalo kai-na hompa-na*,

de tijger hield aldus rust om zijne vermodheid (daardoor) te verdrijven (37.40—41).

- § 123. Eenige voorbeelden uit de teksten, waarin *kai* bij de behandelde vormen als zelfstandige praepositie moet opgevat worden, gelijk dat in § 118 besproken is, zijn: *kapa masa-nnganga ra-tata kai inta*, een gouden zadel, ingelegd met diamanten (77.41); *weki sára móne ro sára siwe ndai dama kai lóko-na kange*, (indien) de pudenda van een man of vrouw worden aangeraakt met het binnenste van den vinger (94.52—53). Met uitgedrukten agens: *ndadi na-lósa mena-ra binata matoi-toi — — — ra-kóki-na kai suu ua ede*, zoodat al de kleine diertjes te voorschijn kwamen — — — welke zij met de pinangstammen uitgepeuted hadden (69.11—12). Gelijk gemakkelijk te begrijpen is, worden de samengestelde en niet samengestelde vormen, die uiterlijk van elkander niet verschillen, somtijds verward, zoo leest men 69.41: *ai waü-ra huku kai-na mina*, touw, dat door hem ingewreven was met olie, waar dus de agens soutief achter *kai* geplaatst is.
- § 124. Er zijn eenige woorden in het Bim. na welke een verbaal woord steeds den vorm van een subst. met *kai* moet aannemen. In de eerste plaats zijn dit de woorden waardoor naar de oorzaak van iets gevraagd wordt, en gedeeltelijk ook die, waardoor de oorzaak van iets gegeven wordt, namelijk: *Bau*, meest *ba bau*, waarom? (uit *ba au*, door wat? met nog eens *ba* van den nadruk, vgl. § 265). Voorb. *ba bau nde nangi kai nggòmi*, waarom weent gij? (25.27; letterlijk staat er dus: door wat (is) dat, waarom gij weent) *ba bau neè kapòro kai-mu nahu*, waarom ziet gij toornig op mij (24.30); *ba bau neè da mai kai-na ana nggòmi*; waarom is uw kind niet gekomen? (74.25—26).

Ndai kan ook verzwegen worden: *ba bau-si da ila loi kai-mu isi mada-mu*, waarom heft gij toch uwe oogen niet een weinig opengedaan? (32.13); *ba bau-si hade kai-mu ana nahu ake*, waarom hebt gij mijn kind gedood? (20.19—20). Tusschen *ba bau* en het subst. met *kai* kan nog een ander woord geplaatst worden, bijv. een bijwoord, meermalen de agens, toch ook wel een subst. in den vocatief (zie beneden bij *au habar*); *bau-tji*, *nggòmi*, *tjili kai-mu ana saudaya ede*, waarom hebt gij het kind van dien koopman verborgen? (82.5). Voorbeelden met subst. van het perfectum zijn: *ba bau dja kombi waü-ra kòla kai-na gendi mada-ta*, waarom toch is uwe wenkbrauw kaal [geworden] (49.52); *ba bau-si, nggòmi, waü-ra mpèke ndake lalo kai-mu*, gij, waarom ziet gij aldus erg mager [geworden] (35.19. v. o.). *Ba au*, als twee woorden, komt voor op 97.27: *nggára mu-imbi-sa ba au daa dahu kai-mu*, *nggára mu-dahu-sa ba au daa karawi kai-mu*, indien gij gelooft, waarom vreest gij dan niet, indien gij vreest, waarom handelt gij dan niet?.

Men kan *ba bau* ook constueren met een eenvoudig verbaal subst. doch deze constructie is vrij zeldzaam, het enige voorbeeld daarvan in de teksten

is: *ba bau-si wati wāra-na kōne ḥha di tāre ade*, waarom is er zelfs geen rijst in deze schaal? (52.3).

Somtijds plaatst men nog na *ba bau* pleonastisch het woord *supu* (oorzaak): *ba bau supu-na kaeli kai-mu genda*, waarom hebt gij de trom geluid doen geven? (20.53); *ba bau supu-na, nggomi, neè disa kai-mu mai waa wāli di tando nahu doù duwa-na ede*, gij, waarom (of: hoe, vgl. de volgende §) durft gij die twee mensen voor mij te komen brengen (60.20). Men merke op, dat het subst. met *kai* niet attributief, maar in genitief betrekking tot *supu* staat, blijkens den aangehechte genitief van het pers. voornaamw. v. d. derden persoon.

Au (wat?), wanneer dit als synoniem van *ba bau* gebezigd wordt: *au-tji neè ntanda kai-ta lamada mandede-ndede lalo*, wat is het, dat gij mij zoo aanzielt, (waarom ziet gij mij zoo zeer aan? 75.32); *e pande, au-tji nangi rero kai-mu*, zeg, haas, waarom gaat gij weenende rond? (52.31). Ook hier kan de constructie met een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au mai luu-na di tamba nahu binata ake*, »wat is het binnenkomen van deze dieren, (waarom zijn deze dieren binnengekomen) in mijn net? (18.2); *au mai luu mena-m nggomi dōho*, waarom zijn gjilieden binnengekomen? (18.13). Tusschen *au* en het volgende subst. met *kai* of eenvoudig verbaal subst. kan nooit een ander woord geplaatst worden.

Au supu-na, (wat is de reden van? waarom?) wordt op dezelfde wijze geconstrueerd: *au-tji supu-na neè ngāha kai-na nggomi*, wat is de reden, dat hij u zal opeten? (56.11—12); *au supu-na ndai hade kai-mu ana lēnga-mu ake*, wat is de reden, dat gij het kind van uw makker gedood hebt? (13.16); *au supu-na da ngawa kai-mu mantau wei*, wat is de reden dat gij niet wilt trouwen? (42.4—5). Het subst. met *kai* staat hier wederom, evenals bij *ba bau supu-na* in den genitief. Ook hier kan wederom een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au supu-na, nggomi dōho manggē di sori, lao rai mena awa mōti*, wat is de oorzaak, gjilieden, die de rivier bewoont, van het allen vluchten (dat gij allen vluchttet) naar de zee? (21.7).

Au haba(r) (wat is het bericht, wat is er voor nieuws?) pleegt eveneens met een subst. met *kai* geconstrueerd te worden: *au-tji habar mai kai nggomi*, wat is het nieuws, waardoor gij hier komt, wat voor nieuws is er, dat gij hier komt, of waarom komt gij hier? (52.14); *au kombi habar, ruma-e! mai kasampu-sampu kai edi ita ruma-ku di uma mbintja lamada ake*, wat is er voor nieuws, heer, dat Uwe Majesteit komt (waarom komt Uwe Majesteit) hare voeten vuil maken in mijn bouwvallig huis (47.29—30). Eene andere constructie treft men aan in: *au kombi habar ndai* (zie over dit *ndai* § 215) *ruma kāli mamaï kasampu-sampu edi*, enz., waarom komt mijnheer de kali zijne voeten vuil maken, enz., (46.59—40) welke constructie ontstaan moet zijn uit die met een eenvoudig verbaal subst. door vooropplaatsing van den agens, vgl. § 255.

Au rawi (wat is het werk?) wordt op dezelfde wijze gebezigd: *au kombi rawi, ita ruma-ku, lao simi rero kai-ta di ade kôla ake*, wat doet Mijnheer toch, dat hij in dezen vijver ber- en derwaarts onderduikt (waarom duikt Mijnheer toch, enz., 53.26); *au-tji rawi-mu kandake kai weki-mu*, wat doet gij, dat gij uzelven aldus doet zijn (waarom handelt gij aldus tegen u zelven? 22.30). Ook hier kan een eenvoudig verbaal subst. gebezigd worden: *au-tji rawi-mu mai di uma nahu*, wat is uw werk om in mijn huis te komen (waarom komt gij in mijn huis, 54.19); *au rawi-mu luu di tamba nahu*, waarom zijt gij in mijn net gegaan? (18.23).

In indirecte vragen, drukt men »waarom» uit door het uit het Arab. ontleende *asa* of *asal* (*açal*), ook *asa(l)- usu(l)*, wat het inheemsche *supu* in dergelijke zinnen, althans ter hoofdplaatse, geheel verdrongen heeft. Ook dit woord vereischt een subst. met *kai*: *na-sodi-ra asa(l) ndai wâra kai-na di nisa ake*, bij vroeg, waarom zij op dit eiland waren (70.11); *ndadi na-sodi-du ba Radja Mangendar-Sri asal neè nangi ro mbisa kat-na*, vorst M. S. vroeg derhalve, waarom zij geweend had en flauw gevallen was (73.42—74.1). Het gebruik van *ndai* is te verklaren doordien het subst. met *kai* niet als attributieve bepaling, maar als genitief na *asal* voorkomt, evenals boven na *ba-bau supu-na*, enz., het is in het Bim niet noodzakelijk het verkorte voorrnw. van den derden persoon te bezigen bij de genitief-constructie, vgl. § 187; vergelijk ook het hier volgende.

Asa(l)-na of *asa(l)* en *ede asa(l)-na* of *ede asa(l)* (de reden van, en: dit is de reden van, daarom) vereischen eveneens de constructie met het subst. met *kai*. Het eerste wordt gebezigd, indien de zin, die de oorzaak uitdrukt, volgt; het tweede, indien deze voorafgaat: *indo kapo asal-na ndai mai rai kai lamada, na-neggâhi-ku ba doû aka-n ede*, enz., daarom nu ben ik (hierheen) komen vluchten, (dewijl) die man zeide, enz. (26.17—18); *asal-na ndai ntanda kai ba ndai-ku, na-sapâhu pôda rahi ndai-ku labo ndai-mu*, daarom zie ik u zoo aan, (omdat) mijn man zoo sprekend op u gelijkt (75.34), men zou bier ook even goed het subst. met *kai* alleen vooropgeplaatst, kunnen bezigen, vgl. § 121); *asal neè lôsa kai oi mada-ku, wâra sasili — — — na-luu di mada-ku — — — ede asal-na neè lôsa kai ai mada-ku*, mijne tranen vloeiende daarom, (dewijl) er eene mier was — en deze in mijn oog kwam — daarom vloeiden mijne tranen (73.5—7); *bune-ku daa boë kai-ku* (vgl. de volgende §) *genda labo èda-ku doû malodja — — — ede asal-na neè boë kai-ku genda*, hoe zou ik de trom niet geslagen hebben, terwijl ik de mensen zag zeilen — — — daarom sloeg ik de trom (20.34—35); *nde pala na-kara-kiro mena weki-ku, ede asal neè mai kamapu kai weki-ku*, maar mijn lichaam is overal geheel stijf, daarom kom (ik) het lenig maken (22.31—32). Een voorbeeld waarin *asal* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd wordt, is mij niet voorgekomen, uitgenomen het volgende: *ake asa(l) ndali nggeya*, (8.1) waarin *asal* evenwel

meer de beteekenis van oorsprong heeft: dit is de oorsprong van het ontstaan van vampyrs.

Het subst. met *kai* wordt voorts gebezigd na *ndadi au*. Letterlijk betekent *ndadi au*: worden of strekken tot iets, wat ook (*au* staat hier voor *au-au* of *au-du*), bijv. *indo ndadi au-ku isi kòroma*, niet strekken tot iets van mij dadelpitten (ik heb niets aan dadelpitten, 24.15). De uitdrukking wordt evenwel ook vragend gebezigd in de beteekenis: strekt tot wat, waartoe? en evenals voor *bau*, waarom, wordt er dan nog soms de praepositie *ba* voor geplaatst: *ba ndadi au-mu weha kai-mu wunta ro wolo*, waartoe neemt gij wol? (34.28); *ndai au-mu kalondo kai-mu wadu riha doü ake*, waartoe brengt gij die steenen uit de keuken van dien man beneden? (33.38, men merke op dat *ndadi* hier tot *ndai* geworden is, vgl. de Aanm. na § 114). Wanneer op *ndadi au* geen werkwoord volgt, wordt de uitdrukking zelve soms met *kai* samengesteld: *ndadi au kai-mu wadu riha ake*, waartoe zijn u (wat hebt te maken met) deze steenen uit de keuken? (34.26). Waarschijnlijk is dit zoo te verklaren, dat hier een woord, dat naar de oorzaak vraagt, verzwegen is, zoodat de beteekenis letterlijk zou zijn: wat is de reden, dat u tot iets dient, enz. Nu evenwel is *kai* met deze uitdrukking tot één geheel samengegroeid, zoodat er wederom de praepositie *ba* voorgeplaatst kan worden: *ba ndadi kai-mu wunta ro wolo*, wat doet gij met wol? (34.7).

Het verzwijgen van een woord, dat naar de oorzaak vraagt of die uitdrukt, wat zoo even als verklaring van den vorm *ndadi au kai* gegeven is, komt in de taal meer voor, bijv. *bakai mena-ku sâhe-mu*, *neè da wâra kai*, *èda-ku*, *kône sa-buwa*, waar zijn al uwe buffels, dat er niet één is, naar ik zie (wat is de reden dat er niet één is? 50.7—8); *sâhe pasaka nggomi-ro neè lao landa mena kai-mu*, zijn het door u geerfde buffels, dat gij ze allen zijt gaan verkoopen? (reden waarom gij ze allen zijt gaan verkoopen, 50.10); *kombi wâra lalehe rasa ro dana-ta*, *neè karente mena kai londe di mòti ake*, wellicht is er eene ramp van ons land (heeft eene ramp ons land getroffen), dat (reden, waarom) al deze zeevisschen bovenkomen (20.11); *au rawi ro nggâhi*, *neè da wontu ntene kai-na kâli ede*, wat zou (de kali) doen of spreken, dat (reden, waarom) hij toch niet te voorschijn komt (47.20); *pasole mabune nggomi ede*, *neè boru kampoi kai-mu gendi mada-mu sa-bae*, wat een pronker zijt gij, dat (reden, waarom) gij uwe eene wenkbrauw geheel afgeschoren hebt, (49.28).

Op te merken is nog, dat het oorspronkelijke Bimaneesche woord voor oorzaak: *supu*, behalve wanneer het na *au* of *ba bau* geplaatst is, steeds met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd wordt, nooit met een subst. met *kai*: *supu da ngawa-ku ntau wei*, de reden „van mij niet willen trouwen” (dat ik niet wil trouwen, 42.6); *ba supu inga-mu ro sandaka-mu*, de oorzaak van uw helpen en bewaken (9.10); *ba supu da weha-na madju*, omdat hij de herten niet medegebracht had (18.20).

Aann. Er moet nog gewezen worden op een wonderlijk gebruik van het woord *èda*, zien, na de woorden die 'waarom' betekenen. Op 20.37. leest men: *au supu-na, nggòmi dòho, neè èda kai-mu lodja-lodja ro karawe-rave ro wèse ro gála*, hetgeen men naar analogie van de andere voorbeelden zou vertalen: gijlieden, waarom ziet gij het zeilen (op verschillende wijze), het rocien, het paggaïen en het boomen. Uit het verband blijkt evenwel dat er gevraagd wordt; waarom hebt gij gezeild, enz. Wil men hier eenigen zin aan *èda* geven, dan zou men het moeten opvatten, alsof het een causatief prefix bevatte en betekende: doen zien, vertoonen, dus: waarom hebt gij vertoond het zeilen, enz. Op 63.19 wordt tegen iemand, die pas uit eene flauwte bijkomt gezegd: *au-tji neè èda kai-mu ndake*, wat ook wel niet anders op te vatten is als: waarom vertoont gij dit? Op 31.6 wordt gezegd tegen iemand, die onverwachts met zijne bruid thuis komt: *au supu-na neè èda kai-mu mai ndake dòho*, waarom vertoont gij het aldus met tweeën te komen (waarom komt gij aldus met u tweeën)? Nog eenmaal komt *èda* na de woorden 'waarom' in de teksten voor en wel in den volgenden zin: *au supu-na raa-ráwi-mu kombi ro raa-nggíhi-mu kombi di maulu-ulú-u neè èda kai-mu raka supu mandake ake* (60.38). Hier zou men *èda* desnoods in de eigenlijke betekenis kunnen opvatten, zoodat de vertaling zou zijn: om welke reden, hetzij (die bestaat in) hetgeen gij te voren gedaan, hetzij (in) hetgeen gij te voren gezegd hebt, is het, dat gij ziet het verkrijgen van eene dergelijke ziekte. Maar even goed kan men hier *èda* ook wederom in de betekenis van 'vertoonen', opvatten, dus: dat gij het verkrijgen van eene dergelijke ziekte vertoont = dat gij eene dergelijke ziekte verkregen hebt. Eene verklaring van dit taalgebruik is mij niet bekend.

§ 125. Het subst. met *kai* wordt voorts gebezigt na *bune* (hoe? ook: hoe is het mogelijk?), wat verklaard wordt door den nauwen samenheng van de woorden die de wijze, hoe iets geschiedt en die, welke de oorzaak aanduiden, vgl. § 140, Aann. II. Ook kunnen de woorden voor 'hoe en waarom' in het Bim. dikwijls voor elkander gebezigt worden (een voorbeeld hiervan vindt men in de vorige § onder: *ba bau supu-na*). Voorb. *bune-ku lowa kai luu labo djára di ade dobu ake*, hoe kan (ik) met een paard in dat suikerriet gaan? (26.4); *bune-tji da kaporo kai-ku labo mbei-mu hòba kuu ro hiwa*, hoe zoude ik niet boos zijn, terwijl gij mij zemelen en fijngestampte rijstkorrels te eten geeft! (27.27); *bune-ku-tji neè kantjöki kai-mu ompu ake*, hoe (d. i. waarom) hebt gij dien ouden man mishandeld? (19.17); *bune-ku da hâri kai-ku, ku-èda-ku*, enz., hoe of waarom zou ik niet lachen, ik zag, enz. (59.57); *bune-ku wii kai-mu nahu*, hoe is het mogelijk, dat gij mij achterlaat, hoe kunt gij mij achterlaten, (39.7).

Dikwijls wordt na *bune* nog *páhu-na* (de gedaante van) gevoegd, het subst. met *kai* staat dan wederom als genitief van *páhu*. Voorb. *bune páhu-na neè lowa kai-na mai wâli la Kalai labo waü-ra mpangi*, hoe zou Kalai terug kunnen komen, terwijl hij verbrand is, (23.16); *bune-ku páhu-na neè lowa kai-na mbora di oi*, hoe kan het in het water verdwijnen? (53.34); *bune-ku páhu-na tundu mbanta kai-na hadju malabo amu*, hoe is het mogelijk, dat hij een boom met de wortels voor zich uitgestrekt, draagt? (52.4).

Men treft hier ook wederom de constructie met het eenvoudige verbale subst. aan: *bune ringu-mu rawa nahu ede*, hoe hoort gij mijn gezang (hoe vindt gij mijn gezang? 69.20); *bune-ku páhu-na katei-ku labo nahu wati lowa-ku*, hoe is het mogelijk, dat ik het onderwijs, terwijl ikzelf het niet

kan (72.22); *bune-ku pahu-na nggee-ku labo ana dou loi ake di sera makalau*, hoe kunnen wij met dit kleine kind in het uitgestrekte woud wonen? (62.27). Men treft *bune* ook aan met een passieven vorm met *ndai* zonder *kai*, maar dan bepaaldelijk met gerundieve beteekenis: *ni ake bune-ku ndai rawi-la*, hoe moeten wij nu handelen? (70.5—6).

Ook *sabune* (hoeveel?) wordt met een subst. met *kai* geconstrueerd, wanneer naar den prijs wordt gevraagd voor hoeveel iets gekocht of verkocht is (vgl. § 118) of hoeveel voor iets betaald is, bijv. *sabune ndei landa kai-mu*, voor hoeveel verkoopt gij het? (53.2). Anders wordt *sabune* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd.

§ 126. Het aanwijzend voornw. *ede* (dat) kan ook gebezigt worden om de oorzaak aan te duiden en wordt dan geconstrueerd met het subst. met *kai*: *bune-ku da lao rai kai lamada döho labo ra-sou ngaro ba udi-ro-mudi*, *ede lao rai kai awa möti*, boe zouden wij niet op de vlucht zijn gegaan, terwijl de leguaan ons overal na heeft gezet, dat is het, waarom wij naar zee gevlogen zijn (21.8—9); *wara djära-ku marongga möda di ade kola ake*, *ede neè daro rero kai ro neè siwi rero kai-ku di ade kola ake*, mijn paard is in dezen vijver verdwenen, dat is het, waarom ik overal in dezen vijver rondtast en duik (53.28—29).

Ede-ra is oorspronkelijk eene versterking van *ede* (over *ra*, het Mal. *lah*, zie § 270) en wordt eveneens geconstrueerd met het subst. met *kai*, terwijl *ndai*, naar gewoonte uitgedrukt of verzwegen kan worden, bijv. *maune santika raa la Kio, na-balu mantiewi-ku, ede-ra ngäha kai ba lamada döho*, wat het bloed van Kio betreft, dit rook zeer lekker, daarom hebben wij er van gegeten (gedronken, 3.6—7); *waü mpudü dengga ufi-na, wati-du waü-ku nahu makiri weki, ede-ra neè maru kai-ku èse waivo ruwi ake*, toen zijn blazen ophield (toen hij ophield met blazen), kon ik mij niet omwenden, daarom lig ik boven op deze doornen (19.8—9). Gewoonlijk bezigt men evenwel *ede* zonder *ra* om de oorzaak aan te duiden, en *ede-ra* in de beteekenis van: daarop, volgens, toen; zoodat bijv. *ede-ra ndai nggahi kai-na*, meestal betekent: daarop zeide hij. De constructie zal wel zoo verklaard moeten worden, dat een zin als de bovenstaande, oorspronkelijk alleen betekent heeft: „dat is de reden, dat hij sprak”, terwijl daarnaast *ede-ra* ook in gebruik was in de beteekenis van: vervolgens (vgl. het Mal. *itu-pun*), waarschijnlijk geconstrueerd met een eenvoudig verbaal subst. (vgl. beneden) doch dat beide constructie's dooreengeloopen zijn, zoodat *ede-ra* ook in de laatste beteekenis, eveneens met het subst. met *kai* geconstrueerd is geworden en dat deze constructie later het meest in zwang gebleven is.

Het Bim. maakt zeer veel gebruik van dit *ede-ra*; het is zelfs het meest gebruikelijke bij- en voegwoord in den verhalenden stijl, waaruit reeds op te maken is, hoe veelvuldig de vormen met *kai* voorkomen.

Men bezigt *ede-ra* in de eerste plaats om de beteekenis van „daarop,

vervolgens, toen" aan het begin van een hoofdzin (of ook wel van een nevengeschikte zinsnede, zie beneden): *raka mpa di hidî ede, ai-n mpara doû mawâra wâli, hòne-pu djâra na-wau-ra mòda wâli. Ede-ra ndei hera kai ade-na ruma-t ede, wati-du sakâli-kâli lowa-n nggâhi*, toen zij op de plaats kwamen was niet alleen de man er niet meer, maar zelfs het paard was verdwenen. Toen verwonderde zich de vorst en kon bij volstrekt niet spreken (26.22—23); *ro na-sodî-na asal ndai wâra kai-na di nisa ake. Ede-ra neè nuntu mena kai ba Mahâradja Kurma*, enz., en hij vroeg waarom zij op dit eiland waren. Daarop verhaalde M. K., enz. (70.11); *ede-ra ntjambe kai-na ba ruma sangadji: ai ake nggomi-ra ndai maparenta rasa ake — — Ede-ra tuu kai-na*, enz., toen antwoordde de vorst (of de vorst antwoordde) gij zult thans dit land besturen. — — — Daarop stond hij op, enz. (55.27 en 29). Men bezigt *ede-ra* ook wel, evenals *makento mpara ba ede*, daarna, (zie § 264), aan het begin van een verhaal, bijv.: *wâra-wâra ruwa-n ompu ro wai, wâra tolu-n ana mone-n, na-wau-ra nae sampela mena. Ede-ra nggâhi kai ba ana-n masasae*, enz., er was eens, naar verhaald wordt, een oude man en vrouw, die drie zoons hadden. welche allen groot en volwassen waren. Daarop zeide de oudste zoon, enz. (26.8—7. v. o.). Meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden.

Men bezigt *ede-ra* voorts dikwijls, wanneer een tijdelijke nevenzin, welke bij ons begint met de voegwoorden "toen, nadat", voorafgaat, in dit geval blijft *ede-ra* bij ons onvertaald: *ntika na-ringa-du ba saudaga ro na-èda-du pâhu masa-ngganga mambôto ipi lalo, ede-ra neè hera kai-na*, toen de koopman (dit) hoerde en zag hoe hijzonder veel goud er was, verwonderde hij zich (62.39—40); *ntika na-ringa mpara ba rahi-na ede nggâhi mandede pâhu, ede-ra kaporo kai-na labo wei-na*, toen de man deze dusdanige woorden hoorde, werd hij toornig op zijne vrouw (24.28—29); *ntika na-èda mpara ba la Dadju, mai doû mambôto malaho daha mena, ede-ra dôho ao kai ba la Dadju watu èse tantonga pamoka-na*, toen Dadju eene menigte menschen, allen met wapens, zag aankomen, ging hij voor zijn zoldervenster zitten met het aangezicht naar hen gericht (19.27—28); *rongga-pu akadawa, ede-ra ngeè ada kai ba ruma-t bitjâra*, daar gekomen maakte de riksbestierder zijne opwachting bij den vorst (toen de riksbestierder daar gekomen was, maakte hij zijne opwachting bij den vorst, 55.23); *ra-ringa-ku eli genda, ede-ra tuu rebo kai*, toen ik het geluid van de trom gehoord had, begon ik te dansen (20.21—22); *wau-ru watja-na ede-ra dôho kai-na, nadat hij (zijue voeten) gewasschen had, ging hij zitten* (44.36, vgl. § 78); *makento mpara ba ede, ede-ra londo waü kai-na ndai-na sangadji masupu ede*, daarna ging de zieke vorst—zelf het eerst aan land (59.22).

Ede-ra kan ook verzwegen worden, zoodat in dezelfde beteekenis alleen overblijft *ndai* met volgend verbaal subst. met *kai* of wanneer ook *ndai* nog verzwegen wordt, wat wel het meest voorkomende geval is, alleen het

verbale subst. met *kai*: *bakai itji isi kòromma ede?* *Nde nggâhi kai ba ina-na ana doü dòho ede*, enz., waar zijn die dadelpitten? Daarop zeide de moeder der kinderen, enz., (24.25); *ntika na-èda mpara wei-na ede wunga nangi bonto weki-n*, *ndai nggâhi kai ruma-t*, enz., toen de vorst zijne vrouw zag, die weende en zich in haar sarong gebuld had, zeide hij, enz. (25.26—27); *sodi kai ba ina-na: bë-lji ula ra-waa-mu, Dadju-e?*. *Ntiambe kai ba la Dadju: wati wâra-na uta*, de moeder vroeg, waar zijn de visschen, welke gjij medebracht, Dadju? Dadju antwoordde: er waren geen visschen (18.7); *ede-ra lao sama kai duwa-na ede di palando*. *Nggâhi kai ba palando*, enz., vervolgens gingen zij beiden gezamenlijk naar het dwergert; toen zeide het dwergert (20.24—25); *mandinga labo na-donggo-du kamâla Maharadja Kurma maramabu di ai ra-töpa ro djagu-na di ade lewi*. *Ao kai ba Maharadja Kurma kamâla ede*, enz., en tevens overhandigde hij aan M. K. den bezoorsteen, die gevallen was, toen hij hem in den tuin geslagen had. M. K. nam den steen aan, enz., (75.28—29); *ntika na-èda ama-na — — — nggâhi kai ba ana dòho-na*, toen de kinderen hun vader zagen — — — zeiden zij (19.4—5); *waü-ra sambeya djumaa, donygo ro inbei wâli kai sadeka ba ruma-t bitjâra*, nadat het Vrijdaggebed verricht was, deelde de riksbestierder wederom aalmoezen uit (57.1); *raka mpara di sera diki waü kai-na wai ede*, toen zij in het woud gekomen waren, bonden zij de oude vrouw eerst vast (55.12).

Het verwijgen van *ede-ra* is, gelijk uit bovenstaande voorbeelden te zien is, aan geen regel gebonden en kan steeds plaats hebben. Zeer dikwijls heeft dit weglaten plaats om van twee zinnen, die beide met *ede-ra* aanvangen, een samengestelden zin te maken, in welk geval wij ze door de conjunctie »en« plegen te verbinden, bijv. *ede-ra wonto kai sampari, turu sa-buwa-buwa kai ba la Dadju*, daarop trok (Dadju) zijne kris en wees daarmede één voor één aan (19.28—29); *ede-ra lôsa kai-na ruma paduka ede, dòho kai-na di tando doü ede*, vervolgens kwam de vorstin uit huis en ging tegenover den man zitten (25.9); *ede-ra lao kai-n di ade rasa ede, raho kai-n sadeka*, toen ging zij het land in en vroeg om aalmoezen (56.21); somtijds wordt de eerste zinsnede ook wel met een finiet werkwoord gecontrueerd of wordt eene finiete zinsnede ingevoegd, tusschen twee met *ede-ra* geconstrueerde: *na-lôsa sama-sama-ra watu nggâro dobu, lao ngupa kai doü mapanta kuta aka-n de*, zij gingen te zamen uit de rietaanplanting en gingen den man, die de heg zette, zoeken (26.21); *ede-ra kalei kai ba ana dòho-na ede, lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji*, lao nuntu mena kai sa-mena-na raa-rawi *la Dadju* daarop droegen hem zijne kinderen, en zij brachten hem terstond naar het huis van den vorst en verhaalden al wat Dadju verricht had, (19.9 en 10), *lao waa lalo-ku* staat voor *na-lao waa lalo-ku*, vgl. § 231). Een enkele maal treft men de conjunctie *ro* (en) aan voor het verwegen *ede-ra*: *ede-ra lao kai doü mambôte malao waü ro lêto la Kalai ro waa kai aka sara*, daarop ging de menigte Kalai grijpen en vangen en bracht zij hem naar het woud

(22.24—25). In plaats van de tweede zinsnede met *ede-ra* te construeeren kan men even goed een enige finiete zinsnede, hetzij al dan niet met *ro* (en) aanvangende, bezigen, (voorbeelden leveren de teksten *passim*) of wel een eenvoudig verbaal subst., bijv. *ede-ra nangi kanggitja kai-na ro raho-na ntjára*, daarop weende en jammerde hij en vroeg om vergiffenis (48.39); *ede-ra sambele kai-na mbee ede, kamami ra kapuwa-na*, daarop slachten zij den bok en maakten hem gereed (54.27); *ede-ra batu kai-na ba Ama Seho, kidi-na di kantu Ama Kambeyo*, daarop volgde A. S. (den bussel), A. K. (den bok) en ging achter hem staan (57.19). Dewijl *ede-ra* ook door een eenvoudig verbaal subst. kan gevuld worden (zie beneden) zijn de in deze zinnen gebezigeerde subst. als afhankelijk van het voorafgaande *ede-ra* te beschouwen. Bevat de eerste zinsnede alleen een der werkwoorden, welke "gaan", komen, enz. betekenen, dan is het wel zoo gewoon om beide zinsneden tot één enkelen zin te vereenigen, vgl. § 170.

Voorals wordt *ede-ra* gebezigt aan het begin van een bijzin als voegwoord in de betekenis van: toen; de daarop volgende hoofdzin kan dan ook met *ede-ra* geconstueerd worden: *ede-ra ringa kai ba ruma-t ro sa-mena-na doü madoho ede, na-tjuwa-tjuwa tuu rebo mena mpa*, toen de vorst en allen, die zaten (dit geluid) hoorden, stonden zij allen op om te dansen (19.20); *ede-ra èda kai ba wai ranggasasa, nggáhi kai-na*, enz., toen de reuzin dit zag, zeide zij, enz., (70.19); *nde ringa kai ba rato nggáhi ra-karongga ba la Kalai, ede mpara nangi rato*, toen de prins de door Kalai overgebrachte woorden hoorde, weende hij (23.27); *èda kai ba doü di ade kapa rawi mandede ede, ede-ra lanti ro ngango kai-na*, toen de lieden op het schip deze handelwijze zagen, maakten zij opschudding (60.4). In het volgende voorbeeld is het werkwoord van den hoofdzin verzwegen *ede-ra ndai ringa kai ntjambe ana doü ede ba doü aka-n de: na-mpinga-ku pala lako ake*, toen die lieden het antwoord van het kind hoorden, (zeiden zij): deze bond is doof (17.12, zoo ook 21.23—24. v. o.). Somtijds, hoewel niet dikwijls, wordt *ede-ra* ook geconstueerd met een eenvoudig verbaal subst., bijv. *ede-r nggáhi ba rato ede*, daarop zeide de prins (21.25, v. o.); *ede-ra maru sadoho-na*, daarop ging bij zittende slapen (41.11); *ede-ra dòdo-na dula*, daarop vroeg hij verlof naar huis te gaan (85.26); *ntika na-èda-du ba anakoda Maharadja Kurma di nganto kapa, ede-ra lao dundu-na*, enz., toen de scheepsgezagvoerder M. K. aan den rand van het schip zag, ging hij hem een duw geven, enz. (70.26—27).

Aanm. Men houde in het oog, dat een subst. als *nggáhi kai*, ontstaan uit de uitdrukking: *ede-ra nggáhi kai*, en dus in betekenis niet van het eenvoudig verbale subst. *nggáhi* te onderscheiden, alleen reden van bestaan heeft, doordien *ede-ra* er bij verondersteld wordt, en het dus alleen dan kan gebezigt worden, wanneer dit *ede-ra* kan ingevuld worden. De verhouding van dit *nggáhi kai* tot *nggáhi* is dus eene geheel andere als bijv. die van het Mal. *pérkataan* tot *kata*.

§ 127. *Ede mpara* (over *mpara* vgl. § 270) komt in waarde volkomen overeen met *ede-ra* en wordt eveneens als bijwoord gebezigt. Het spraakgebruik

heeft echter gewild, dat deze uitdrukking als regel geconstueerd wordt met een eenvoudig verbaal subst. en slechts nu en dan trefst men het, gevolgd door het subst. met *kai*, aan: *ede-ra udu mena kai hadju masabune-bune mbôto-n ede, ede mpara kaa-n hadju, waū mpuđu kaa ——, ede mpara tjuwa-tjuwa nggontju mena-n di ade afi*, daarop stapelden zij eene zekere hoeveelheid hout op, vervolgens staken zij het aan; nadat zij het aangestoken hadden —— sprong elk van hen in het vuur (23.54, vlg.); *ede-ra hengga weya kai ntjai, ede mpara luu-na*, daarop opende men de deur voor haar, vervolgens trad zij binnen (57.5); *ede mpara nòno-n kahawa, na-waū mpara nòno kahawa, ede mpara iyu-na mawu*, daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde bij zich dronken (47.55); *makento mpara ba ede, na-tjuwa ngâha mpudu. Ede mpara dula-na dei guru-na*, daarna at elk van hen. Daarop keerden zij naar hunnen leermeeester terug (3.5).

Ede mpara lao kai wai maweha pòo ede, daarop ging de oude vrouw de bamboe halen (24.19); *makento mpara ba ede, djâra ede ntika na-môda mpara di woha kôla ede. Ede mpara lao daro rero kai ro simi rero kai ba ndai kali di ade kôla ede*, daarna verdween het paard plotseling midden in den vijver. Daarop ging de kali-zelf overal in dien vijver rondtasten en duiken (53.22—23); *na-ringa ba ompu eli djalitù ede, ede mpara tuu maka kai ompu ede*, toen de oude man het geluid van de fluit hoorde, stond hij op (begon hij) te dansen (18.35—36).

Evenals *ede-ra*, kan ook *ede mpara* meerdere zinsneden beheerschen, bijv. *ede mpara kamidi-na weki-na, —— bonto-na târe ede, londo lao-na aka dorö*, daarop hield hij zich stil —— dekte de schaal toe en ging naar beneden (uit huis) naar het gebergte (28.19). In een zin als: *mpoi mpada mena pâhu mawâra ele, tau katjampo mena-na di ade balase*, toen alle soorten, die er waren, op (gekocht) waren, deed hij alles in een zak (42.17—18) is, hetzij *ede-ra*, hetzij *ede mpara*, als verzwegen te beschouwen.

Aan het begin van een nevenzin heb ik *ede mpara* nooit aangetroffen.

Aanm. *Ede-ra* in de beteekenis van: het is genoeg! houd op! wordt steeds met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd, vgl. § 238. *Ede-ra* als versterking van *ede* in de eigenlijke beteekenis, wordt naar den zin met passieve of actieve vormen met *ndai* geconstrueerd, vgl. § 104

§ 128. *Patu, wat gewoonlijk, hetzij met den passieven, hetzij met een actieven vorm met *ndai* geconstrueerd wordt*, vgl. § 94, wordt, wanneer het vragend gebezigd wordt, soms gevolgd door *ndai* en een subst. met *kai*, bijv. *wâra tji patu-na neè lao simi rero kai-na djâra di ade kôla*, is het voegzaam om overal naar het paard te duiken in den vijver? (53.31); *wâra patu-tji mai waa kai-mu timba manusiya ake*, is het passend, dat gjij hier dit lijk komt brengen? (32.32).

Aanm. Van deze constructie weet ik geen andere verklaring te geven, dan dat *wâra tji patu-na?* in beteekenis vrij wel overeenkomt met *bune*, hoe is 't mogelijk? Verder trof ik de constructie met *kai* nog aan in den volgenden zin: *wati patu-na neè hâri kai-mu parakara ede*, het is niet voegzaam over deze zaak te lachen (59.39); waarin *kai* wellicht te verklaren is, door aan *wati patu-na* de beteekenis te geven van: er is geen grond of oorzaak voor. Men zou de constructie evenwel ook anders kunnen verklaren, door *hâri* (lachen) hier als gewoonlijk in

intransitieve beteekenis te nemen, terwijl *kai* dan eene andere praep. vervangt, vgl. § 129, 135. Het subst. met *kai* zal hier wederom als in genitief betrekking tot *patu* te staan, opgevat moeten worden.

- § 129. *Kai* kan, behalve om het instrument en in samenstelling ook de oorzaak aan te duiden, ook dienen om de praepositie *di*, in zooverre het eene plaatselijke betrekking en eene enkele maal ook, indien het eene tijdelijke betrekking aanduidt, te vervangen. Hierbij houde men in het oog, dat *di* de plaatselijke betrekking slechts zeer in het algemeen aangeeft en door ons naar omstandigheden met verschillende woorden als: in, van, op, naar, enz., te vertalen is. Als afzonderlijk woord heb ik *kai* in deze beteekenis slechts éénmaal aangetroffen, nam. *ampo ta-tau-ku kai öko ròo tula*, daarop doet gij in een mandje van rotan *tula* bladen (5.15); welk voorbeeld wel eenigszins verdacht lijkt. Hierbij is evenwel aan te halen: *bakai* (waar? van waar? enz.) uit *ba* en *kai*, waarin *ba* alleen voor den nadruk schijnt te dienen als in: *ba bau*. Veelvuldig treft men *kai* daarentegen in samenstelling aan. In finiete zinnen en in 't algemeen in elke actieve constructie bezigt men het zelden; waar men het evenwel bezigt, is het steeds (behalve in het eene boven genoemde voorbeeld) met het verbale woord samengesteld. Men treft het dus ook wel bij die vormen aan (bijv. het actieve deelwoord, enz.) waarbij het om een instrument aan te duiden, niet pleegt samengesteld te worden. Door de samenstelling wordt natuurlijk het woord, dat anders door eene praepositie ingeleid zoude moeten worden, wederom direct object. Voorb. *ta-tau kai ku mangko bura*, gij doet (het) in eene witte kom (5.35, vgl. *ampo ta-tau-ku de rowa bou*, daarop doet zij het in een nieuw pot, 4.38); *kaduwa mbuwa rahi kai matjili ede daa mapehe, lôsa kai-du ngâra manusiya, luu kai-du djâra ro sâhe*, twee mannen in het geheim te hebben, kan niet, (dan) gaat men uit den naam (verliest den naam van) mensch en gaat in (gaat behooren tot) de paarden en buffels, (88.8—9, vgl. *ta-luu-ra dei djumla*, 92.19); *ta-nljenggu toi kai-du qaum kâfir*, gij scheidt u af van de ongelooigen (92.21); *wâu-ra taho mbobo-na, na-ura kai-du katowa*, toen het water goed kookte, goot hij het over in een pot, (38.2—3); *ljou-ljou-du manggawo kai-na siya, na-hina-du ba bala*, alwie schaduw zoekt onder hem (dien boom), wordt door eene ramp getroffen (86.33); *ake patula ndei batja, ta-neè-sa maru daa luu kai ba rawi dou*, dit is een afweringmiddel om op te zeggen, indien gij wilt slapen niet binnengegaan wordende door tooverij, (zonder dat tooverij tot u komt; I, dezelfde constructie als bijv. *made ngâha ba afi*, vgl. § 62); *na-wâu-du pule saraa ruwi rangga aka-n de maka ro mpaa kai ba ompu*, de bidara-doornen waren geheel en al verbrijzeld, bedansd wordende door den ouden man (dewijl de oude man er op gedanst had, 18.36—37); *na-mpoi hina tula ro pâhu-na ra-mboho kai ba mina*, en zijn hoofd en aangezicht waren geheel geraakt, overstort door de olie (81.2, constructie als: *made ra-hade ba*, vgl. § 67). Men bezigt *kai* in de actieve constructie ook wel pleonastisch te

gelijk met *di* of *watu* (van uit), bijv. *ampo ta-wii kai-ku kalubu dei oha-na*, vervolgens legt gij asch op de rijst (3.20); *na-katebe kai-du oi di asa-na*, zij liet water droppelsgewijze in zijn mond vallen (66.27); *na-lampa kai-ku watu ntjanga makalai*, hij ging langs een anderen tak van den weg, (hij volgde een anderen weg, 56.8); *na-wara dja nasi manggee kai-na di suu hadju*, er waren vogels, welke op dien boom woonden (82.22, v. o.). In de meest gewone taal zegt men meestal: *nggee di*, bijv. 61.8 v. o.); *labo tóho kai-na di ade bo(b) ake*, met hun inzetten (terwijl zij het invoegden) in dit wetboek (15.26); *ampo na-lowá nggori kai dei dosa*, dan kan hij bevrijd zijn van zonden (103.34); *daa wára kai-na ba haidl dei weki*, het niet zijn van bloed op het lichaam (11.12).

Een voorbeeld, waarin *kai* in samenstelling eene tijdelijke betrekking aanduidt, is: *wati-sa mai-na de wakatu mboha ai*, *na-mai kai-ku wakatu subu*, komt hij niet te middernacht, dan komt hij ten tijde van den ochtend (3.24).

Steeds bezigt men *kai*, wanneer dit betrekking heeft op een voorafgaand subst., op dezelfde wijze en om dezelsde reden als in § 117 vermeld is: *ampo ta-wii-ku de kompe maru-kai-na* (vgl. § 139), *ampo ta-kaa kai-ku ilo lili*, vervolgens zet gij (het) terzijde van zijne slaapplaats, vervolgens brandt gij daarbij eene waskaars (5.9—10); *ta-wira-ku roò ntana . . . ampo ta-tala kai-ku oha*, gij spreidt ntana-bladen uit, . . . en vervolgens schikt gij daar rijst op (3.20—21); *sadja-na lopi — — — na-luu djuru-mudi kai-ku ba la Sawi*, jammer van het schip — — — Sawi is stuurman daarop geworden (101.7—9); *sadja-na mpara lopi — — — madjuru-batu kai-na doü dei nisa dae Manasa*, jammer van dit schip — — — waarop bootsman is iemand van de eilanden, genaamd Daeng Manasa (101.31—34); *mai ka-ra ndede-na nisa ake, habar doü, wára ranggasasa manggee kai-na*, want, wat dit eiland betreft, volgens het gerucht zijn er reuzen, die daarop wonen (die het bewonen, 70.7). Somtijds heeft *kai* geen betrekking op een voorafgaand subst., maar op eene te voren vermelde handeling: *ampo mu-batja wáli-ku — — — ai-na hâri kabalo kai-mu*, dan bidt gij wederom — — —, lach daarbij (bij dit bidden niet) en maak geen gekheid daarbij (92.2—3); *bae kai-ku* (vgl. § 135) *ade luu-na wakatu mandinga wáli labo kanteè kai-ku ade matantu ro makai katjai kai-ta pala wára-na ronggu-na wakatu*, weten, wanneer de tijden voor het gebed beginnen, terwijl het hart (men) daarbij (bij dit weten) vast overtuigd is, of wij daarbij vermeenen, dat zulk een waktu gekomen is, (95.2—4). In meer gewone taal bezigt men *kai* nooit op laatgenoemde wijze, zoo luidt eene parallelplaats van het laatste voorbeeld: *na-bae kai-ku ade luu-na wakatu mandinga labo kanteè ade-na ro katjai-na* (11.32). Het voorafgaand subst. kan bij deze constructie met *kai* ook nog door *di* worden ingeleid: *dei ntjai malao ele mawantju mbôto doü malampa lele kai-na*, op den weg, die oostwaarts gaat, gaan zeer vele menschen hellend naar beneden (97.6).

§ 130. Vooral maakt men wederom van de samenstelling met *kai*, als plaatsvervanger van *di*, gebruik hij de passieve vormen (vgl. § 118). In de eerste plaats dienen deze wederom ter bepaling van subst.: *ai pôda-pôda-na daa batu-na nggâhi galara di ade rasa ro hidî nggeè kai-na*, laat hij toch vooral volgen het bevel van het dorps hoofd in (van) het dorp en de plaats, waarin hij woont (15.15—16); *kandai-ku kai oi di sa-mena-na huri ro hidî wôko kai ba kere*, doe met het water in aanraking komen het geheele vel en al de plaatsen, waarop haar groeit (11.7); *wati lao batu-na di ntjai lampa kai ba ama ro ina-na*, hij volgde niet den weg, langs welken zijne ouders gegaan waren (56.8); *ede-r lao kai ana dôho-n aka sera lao sati kai ruwi ba ama-n*, daarop gingen de kinderen naar het bosch, waar hun vader dorens was gaan hakken (19.5—4, imperf. voor perfectum), *na-raka dia-ra hidî panta kai kuta ede*, hij bereikte ook de plaats, waar de haag gezet werd (25.42); *hadju maladi-âra nggumpa kai ba hei ro handa*, een maladi-âra-boom, waarom zich de planten hei en handa slingeren (86.52); *na-èda-du tantoru kalubu rai kai ba matja*, hij zag eene stofwolk, waarin de tijger liep (37.20—21); *na-ura kai-du katowa ra-mbale kandeu kai la Keu ede*, hij goot het over in den pot, waarin Keu dikwijls gebaad was (55.3); *na-raho-ku besi-na di saudaga ra-wi kai-na besi ede*, hij vroeg zijn ijzer aan den koopman, bij wie hij het ijzer nedergelegd (in bewaring gegeven) had (81.11—10. v. o.); *sabune-bune-du sera makalau ndai lampa kai-na*, verscheidene waren de uitgestrekte bosschen waardoor hij gaan moest (door verscheidene uitgestrekte bosschen moest hij gaan, 65.7); *raso hidî kûdi kai-na ndai sambeya kai-na*, het rein zijn van de staanplaats, waar iemand bidden moet (11.55); *ede-ra kapôro kai rato maèda ndau sa-dompo neè ndawi kai marakani masandede mbôto*, de prins werd toornig, toen hij die ééne naald zag, waaruit hij zoovele gereedschappen moest maken (21.2—1. v. o.). *Ndai* is als verzwegen te beschouwen in *taki wi kai masa-ngganga*, iets om goudwerk in te doen (25.17—18); *nepi maru kai*, bultzak om op te slapen (68.34); *tabe kamami kai òha*, een pot om rijst in gaar te koken (69.3).

Een voorbeeld waar *kai* op den tijd slaat, is: *kapo hidî mabu kai ba niyat ede di ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mparu sarumbu*, het tijdstip nu waarop het voornemen (om zich te reinigen) vallen moet, is het oogenblik, waarop het water welk gedeelte van het lichaam ook ontmoet (10.17); *tolu kâli ngâha kai-ku mbôto-na*, (voor) driemalen, waarop of waarin wij eten, is de hoeveelheid er van (er is genoeg om driemaal te eten, 29.3). Gewoonlijk wordt de tijd waarop, als bepaling van een subst., door een eenvoudig verbaal subst. uitgedrukt, bijv. *nai-sa wakatu mai-na*, morgen is het de tijd van hun komen (66.41, vgl. § 244).

Aannm. Voor het subst. met *kai* als bepaling van een ander subst. optredende, treft men wel eens het prefix *ma* aan, bijv. *hidî mawâra kai-na ba oi*, eene plaats, waar water is (82.15, v. o. vgl. § 61).

§ 131. Als praedicaat kunnen de passieve vormen met *ra* of *ndai* en *kai* optreden in hetzelfde geval als die, welke in § 120 behandeld zijn: *pala nisa ede nggee kai ba sa-buwa ranggasasa*, dit eiland nu (was het), waarop een reus woonde (66.10); *lewi-na ba sòroga pala ade rade ede ndai nggee kai-na*, de hemelhof is het, waarin hij in het graf zal wonen (93.6); *hampa raa wü nahu, ake dula kai-mu* de door mij gestelde grens, deze is het, waarheen gjij terugkeeren moet (4.10). Somtijds wordt het subject nog door eene praepositie ingeleid: *dei ade afi naraka nekeka ndai iyu kai-na sikasa*, het helsche vuur is het, waarin hij later kwelling zal voelen (87.27); *dei hela tanda-na doü mamade de ndei döho kai ba doü masupu ede*, de tusschenruimte tusschen de graftekens der dooden is het, waar de zieke moet zitten (5.29); *di ntjai lawa aka ngëna kai-na*, gindsche poortdeur is het, waar zij wachten (40.15); *awa katere butu döho kai ndeu*, het vooruitstekend gedeelte van het dak is het, waaronder (hij) moet zitten om te baden, (5.5); *watu siya mpa wontu kai tjilaka*, zij (de tong) is het, waaruit ongeluk voortspruit (108.40).

De malama djumaa mbadju kai, de nacht van Donderdag op Vrijdag is het, waarop het gestampt moet worden (4.19—20).

Voorts kunnen deze vormen wederom als subject, object, enz. optreden *tjengga duwa-ku ba ruma-ta labo punggawa nae raa-mboo kai tunggu*, de vorst en de opperbevelhebber zullen in tweeën deelen, »dat, waarop het veldteeken gevallen is» (benaming van eene oorlogsschatting, 15.23); *sura wåra ndasalöngi kai ntjada mboko ama-m*, mits er iets zij, waarin uw vader zijn kapmes steken kan (17.18).

§ 132. De passieve vormen met *ndai* en *kai* in deze beteekenis kunnen ook gebezigt worden om ons »om te met volgenden infinitief» als doel van een werkwoord uit te drukken, in de gevallen analoog aan die, welke in § 122 vermeld zijn: *na-kakiđi-ra saladja-ladja neè nggee kai-na*, hij richtte hutten op om in te wonen (65.13); *na-lao-ra ngåri dana neè panta kai riü-na*, hij ging aarde uitgraven om daarin de stijlen (van het huis) te plaatsen (62.29); *na-weha-đu sa-buwa tau nde luwa tjura kai isi guni ede*, zij nam een bak om daarin door elkander den inhoud van den goenizak uit te storten (43.9); *na-kawåra ndai mboo kai tunggu ede sa-kati sa-tai*, zij moeten aanwezig doen zijn (opbrengen) één kati en één tahil »om door het veldteeken opgevallen te worden (opdat het veldteeken er opvalt en het daardoor eigendom van den overwinnaar wordt, 13.20. Men merke op, dat hier het direct object van het werkwoord achteraan komt, vgl. het voorbeeld met *sa-runde-na* onder § 91); *nggåra na-lampa-sa di suu hadju malaho-taho nggåri ro sori malaho-taho nowa oi-na, na-sanawa-ra kađih-i-đihî weya kai ude tuwan Putiri duwa-na ake*, als zij door schoon begroeid geboomte gingen of langs rivieren met mooi helder water, hielden zij rust om de beide prinsessen daar te vermaken (78.12); *ede-ra lao kai sangadji Ana-ana madôđo kuru besi labo ruma-ta, wåra-ka ndai tau kai nasi*, daarop ging vorst A. a. eene ijzeren kooi aan den

vorst vragen om den vogel daarin te doen (46.21—22, vgl. § 93); *watu ake pala mataho ndai lao nonto lao ipa kai-ta*, hier is het goed voor ons om over te gaan naar de overzijde (87.34).

- § 153. Eenige woorden vereischen uit kracht van hunne beteekenis, wanneer zij door een verbaal woord gevuld worden, eene constructie met het met *kai*, als plaatsvervanger van *di*, samengestelde subst.

Hiertoe behooren in de eerste plaats de woorden welke »waar?“ beteekenen: *bakai* (vgl. boven § 129), waar, waarheen, van waar? en *bakai-kai* of *bakai-du* (of ook alleen *bakai*, bijv. 71.1), waar ook, waar, in nevenzinnen. Voorb. *bakai-tji ra-poku kai-mu*, van waar zijt gij teruggekeerd? (38.5); *bakai-du ra-lôsa kai-mu, ededei mandai luu kai-mu*, waar gij ook uitgekomen zijt, daar moet gij ingaan (6.3). *Ra* wordt ook wel voor *bakai* geplaatst in stede van voor het verbale subst., bijv. *ra-bakai raka kai-mu ringgi mambôto ake*, van waar hebt gij deze vele riksdaalders verkregen? (50.3); *bakai ndai raka kai-ta nasi mantau djenggo*, waar zullen wij een vogel met een baard krijgen? (6.17); *bakai-tji lao kai-mu*, waar gaat gij heen? (76.20); *bakai-tji kau kai-ta lao ana-ta ede*, waarheen bevalt gij uwe kinderen te gaan? (76.32); *ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku bakai-kai neè lao kai-ta, lamada neè mawaa-na* (na voor *ta*) zeg waarheen gij gaan wilt, dan zal ik u dragen. (70.32, het eerste *neè* moet hier in de beteekenis van »willen“ genomen worden, zoodat het subst. met *kai* afgeleid is van het samengestelde *neè lao*). Zelden wordt *bakai* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd: *bakai-tji iyu-ku waü manusiya iyu ba nahu ake*, waar ruik ik deze menschenlucht, welke ik ruik? (68.36).

Het substantief met *kai* vereischt ook: *bè-bè-du, bè-du* (*bè-ra* of *bè mpara*) of *di bèbè-du*, enz., waar (van waar, waarheen) ook, waar (in nevenzinnen) waar — daar, dit laatste wordt dan uitgedrukt door *ededei*, wat dan eveneens eene constructie met het subst. met *kai* vereischt (*bè-ku*, waar? schijnt alleen voor eigenlijke subst. gebezigd te worden, bijv. *di bè-ku doü pasaka-ta ede*, waar (zijn) uwe erfslaven, 40.14). Voorb. *waa-pu nahu di bè-ra lao kai kapa ake*, breng mij daar, waarheen dit schip gaat (70.33); *di bè-du lao kai karòku, ededei-ra kaluu kai-na ndau*, waar die vlieg ging, daar stak zij haar naald in (73.12); *di bè-bè-du rasa lao kai ita, ededei neè wii kai-ta lamada duwa*, waar ook het land is, waarheen gij gaat, daar moet gij ons beiden aan land zetten, (70.13). Ook hier kan het eenvoudig verbale subst. gebezigd worden: *ndupa-ku, bè mpara neè-la, padja-na ro náru-na*, meet af, waar gij wilt, de breedte en lengte (14.1). In de beteekenis van »wat ook“ wordt *be-du* (en dan ook wel *di bè-du*, 32.10) met een deelwoord geconstrueerd, vgl. § 47 en 62.

Ededei wordt alleen dan met het subst. met *kai* geconstrueerd, wanneer, evenals in bovenstaande voorbeelden, bijzondere nadruk op het woord valt, anders wordt het als een gewoon bijwoord behandeld, vgl. § 262.

Aanm. Ook de overige bijwoorden van plaats kunnen op dezelfde wijze geconstrueerd worden zoo de nadruk er op valt, voorbeelden daarvan komen in de teksten niet voor, het volgende evenwel: *nai sa-ra ta-lewa wáli-ku, akadawa-ra, nggòmu, èda kai-mu bisa-na sa-mena-na daha-ku*, is mij als vertaling gegeven van een Maleisch: *esuk harilah kita bërpérang pula, di sana-lah angkau lihat kasaktian sëgala sëndjata-ku*.

§ 134. *Di ade*, in het hart, in het binnenste, en van daar als praepositie gebezigd: in, binnen in, wordt, zoo een verbaal woord volgt, dikwijs met het subst. met *kai* geconstrueerd: *di ade lampa kai ndai-mu, ana-e, wati wåra èda-mu dambe toi duwa-na*, hebt gij in uw gaan (gedurende uw tocht, terwijl gij ging) geen twee kleine kinderen gezien? (76.22); *di ade lampa kai-na ede, na-lampa-si di doro madèse, na-ndadi piri*, als zij gedurende dit hun gaan, (onder het gaan) over een hoogen berg gingen, werd deze vlak (78.9); *sabune-bune-du ntoi-na di ade, kadíhi kai-na ade na-mafaka-ra*, enz., eenigen tijd lang, terwijl men zich verheugde, beraadslaagden, enz. (78.29); *di ade ndede kai-na*, terwijl het aldus is (82.20. v. o.); *au-tji ndadi-ta ita-ra ake di ade waü kai-na-ra mango oi kòla ake*, wat zal er van ons worden, terwijl het water in dezen vijver uitgedroogd is? (82.18. v. o. Hier is *waü-ra* wederom als afzonderlijk woord beschouwd, vgl. § 81, 82). Even zoo vele malen treft men evenwel *di ade* met een eenvoudig verbaal subst. geconstrueerd aan: *di ade batja-na ede, na-lòsa kadjaru-djoro oi mada-na*, onder het lezen kwamen hare tranen in droppels te voorschijn (72.42); *di ade dòho-na ede, wati paki-na mada-na*, enz., gedurende het zitten, wende zij haar oogen niet af, enz. (73.31); *ampo na-nangi ro nggáhi di ade nangi-n ede*, toen weende zij en zeide onder het weenen, enz. (39.6—7).

Aanm. De eerste constructie zal wel zoo verklaard moeten worden, dat het subst. met *kai* als appositie staat bij het subst. *ade*, zoodat er letterlijk staat: in het hart (d. i. het binnenste, het inwendige), waarin, enz.; waarbij men zich "het binnenste" moet voorstellen niet van ruimte, maar van tijd gebezigd.

§ 135. De praeposities *labo* en *ba* kunnen evenals *kai* gebezigd worden om den instrumentalis uit te drukken, vgl. § 272, 275, de drie voorzetels zijn dus gedeeltelijk synoniemen, de beide eerste hebben echter ook functien te vervullen, waarvoor *kai* als afzonderlijk woord, niet gebezigd kan worden. Dewijl de woorden evenwel gedeeltelijk synoniem zijn, wordt *kai* in samenstelling met een verbaal woord wel gebruikt in eene beteekenis, welke oorspronkelijk alleen aan de andere eigen is. Hierbij is echter op te merken, dat *kai* alleen voor *labo* gebezigd kan worden in die gevallen, waarin het in overdrachtelijke beteekenis voorkomt; ook kan *kai* nooit in de plaats van *ba* treden, waar dit woord den agens (of genitief) aanduidt. Op dezelfde wijze kan *kai* ook wederom in de plaats van *di* treden, waar dit voorzetsel in figuurlijken zin gebezigd wordt. Evenals in de samenstellingen, waarin *kai* *di* met plaatselijke beteekenis vervangt, kan de praepositie, voor welke *kai* in de plaats treedt, nog pleonastisch genoemd worden; in elk geval is *kai* onafscheidbaar aan het verbale woord verbonden. Voorb. *sa-waü-waü kasi kai-pu ade nahu*, heb zooveel mogelijk medelijden met mij! (48.14, *kasi*, samengesteld

met *kai* is natuurlijk transitief, vandaar kan *pu* hier gebezigd worden, vgl. § 235); *ba supu raa-daa-kasi kai-na ade ana jałm*, wegens hun geen medelijden gehad hebben (dewijl zij geen medelijden gehad hebben) met de weezen (103.42, vgl. *kasi ade-mu labo nahu*, heb medelijden niet mij! 22.36, deze constructie is de meest gewone): *nde pala ba ruma-ta na-wára lalo kai-ku ade labo wei sangadji Ana-ana*, maar de vorst was met zijn hart zeer bij (was zeer verliefd op) de vrouw van vorst A. a. (45.42); *mandinga labo wali-du hori ba mada-na wei sangadji Ana-ana, na-wára kai-du ade*, terwijl hij tevens de oogen van de vrouw van vorst A. a. niet afwendde, (dewijl) hij op haar verliefd was (46.41—42, vgl. *na-wára pòda ade-ku nahu ake labo ngyòmi*, mijn hart is (ik ben) waarlijk verliefd op u, 47.5). Opmerking verdient nog dat in zinnen, als bovenstaande, wanneer het werkwoord niet met *kai* is samengesteld, *ade* (hart) als grammatisch subject optreedt (althans gewoonlijk, vgl. § 161, 162), en dan steeds door den genitief van een der pers. voornw. bepaald is, terwijl, indien het werkwoord met *kai* ter vervanging van eene andere praepositie samengesteld wordt, het logisch subject tevens als het grammatische optreedt en *ade* door geen voornw. bepaald wordt. Bij uitzondering treedt *ade* echter ook hier wel eens als grammatisch subject op, maar dan bevat de zin een pleonasme, bijv. *saraa ade ita ruma-ku makasi kai ade lamada*, enz. wat letterlijk is: éénmaal heeft uw hart medelijden (in het) hart met mij, d. i. (slechts) éénmaal hebt gij medelijden met mij (47.8).

Op deze wijze zijn ook te verklaren de uitdrukkingen: *nae kai ade*, groot van hart zijn ten opzichte van, zeer naar iets verlangen 9.20. v. o.); *neyo kai ade*, licht van hart zijn ten opzichte van, iets licht achten (9.12. v. o.); *nira kai ade*, zuiver van hart zijn ten opzichte van iets (10.9). En zoo zal ook wel de uitdrukking: *bae kai ade*, iets (weten, kennen) te verklaren zijn (bijv. *pai-sa ku-bae kai-ku ade*, verondersteld dat ik geweten had, 85.3; *wâdjib ndai bae kai ade*, plichtmatig om geweten te worden, 6.22. v. o., enz.). Het woord *bae* zal hierin wel te vergelijken zijn met het Jav. *bahud* of wel met het Mal. *bau* (vgl. Kern. over de verhouding van het Mafoorsch tot de Mal. Polijn. talen, s. v. *fau* en vgl. § 8).

Andere voorbeelden zijn: *na-patu-ra galara ede kapòro kai-na siya*, het is voegzaam, dat het dorpshoofd toornig op hem is (15.14, *kapòro labo*, bijv. 19.11); *dahu kai-ku kantjöki ba ruma Allah*, vreezen het straffen van God (9.21. v. o., *dahu ba* 9.15. v. o.; 97.24; *dahu di* 98.10; *dahu* kan ook zonder voorzetsel gebezigd worden, bijv. 96.14); *ndadi na-nuntu kai-du labo ruma-ta*, enz., zij verhaalde dus aan den vorst (68.2); *na-nuntu kai-du wei-na*, hij verhaalde aan zijne vrouw (67.21); *wati-pu disa-na ngeè ada kai-na ruma-t*, zij durfden het nog niet aan den vorst mededeelen (64.16, gewoonlijk *nggeè ada labo*, bijv. 25.5); *wára sa-buwa sangadji — — — na-ntjeëri kai-ku labo nae ra neno-n*, er was een vorst — — — en hij stak uit (die uitstak) door

grootheid (55.5—6); *wára sa-buwa kòla na-ntjewi kai-ku ba taho*, er was een vijver, welke uitstak door schoonheid (82.23. v. o.); *na-mbòho kai-ku ba raa*, het druipt van bloed (12.10. v. o.; *mbòho labo*, 53 42); *ba kamentji kai-mu ade dei ntaw-na doü*, dewijl gij het jammer vindt van (gierig zijt ten opzichte van) de bezittingen van anderen (88.2. v. o.).

- § 136. *Kai* wordt voorts gebezigd bij de passieve vormen van *kau* (bevelen) en *kanta*, verbieden, wanneer deze de beteekenis hebben van, „dat wat bevolen (verboden) wordt of is“: *ringa ro batu-ku au-au-du raa-kau kai ba ina ro ama ede*, hooren en opvolgen al wat door de ouders bevolen wordt (9.2); *rawi raa-kau kai-na ba ruma Allah ta'ala*, een door God bevolen werk (9.20. v. o.); *nggåra* (*wára*) *mandai kau kai ba Allah ta'ala mu-turu-tere*, als er iets door God bevolen wordt, ontwijkt gij het maar (104.13); *raa-kanta kai ba Allah ta'ala na-ári romo metji*, wat door God verboden is, beminnen zij zeer (104.17); *kadòo-ku weki dei sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah ta'ala*, zich verwijderd houden van al wat door God verboden is (9.19. v. o.). Noodzakelijk is het gebruik van *kai* hier niet, bijv. *sa-mena-mena-na ra-kau ba la Kasipâhu*, al wat door K. bevolen was (63.34). Zonder *kai* zijn steeds de passieve vormen van *kau*, indien zij te kennen geven den persoon, aan wien iets bevolen wordt: *saudaga ra-kau-na ndawi sa-mena-mena-n marakani ede*, de koopliden, wien hij bevolen had al dit geraad te vervaardigen (63.33); of wel, wanneer *kau* met het daarop volgende werkwoord, zoo dit transitieve beteekenis heeft, te zamen eene passieve uitdrukking vormt: *marakani ra-kau-na ndawi ede*, het geraad, dat door hem bevolen was, gemaakt te worden, (het geraad, dat hij bevolen had te maken (63.37); *wára ana lamada, ra-kau-ku sandaka sahada marimba* (= *sâhe*), ik had een kind, dat ik den buffel bevolen had te bewaken (20.26). Ditzelfde vindt bij *kanta* plaats: *ampo na-wâdjib ndai kanta*, dan moet hij verboden worden (88.4); andere voorbeelden biervan ontbreken toevallig in de teksten. Het gebruik van *kai* bij de eerste voorbeelden zal dus wel alleen ter onderscheiding dienen. Letterlijk moet een vorm als *ra-kau* (*kanta*) *kai* beteekenen: dat, waaromtrent iets bevolen (of verboden) is, zoodat *kai* hier de plaats van *di* in overdrachtelijke beteekenis inneemt. Bij de actieve constructie bezigt men *kai* gewoonlijk niet, bijv. *ampo ta-kau-ku kani malanta doü masupu ede*, daarop beveelt gij den zieke zich in het wit te kleeden (5.27); *na-kau-ku waa doü ede*, zij beval den man (het) mede te nemen (25.20); *ampo ta-kau-ku simi*, dan beveelt (laat) gij (hem) duiken (5.21, vgl. voorts § 258); *wati-tji raa-kanta-mu nôno tuwa*, hebt gij niet verboden palmwijn te drinken? (85.9). In gedichten ontmoet men ook bij het actief wel de constructie met *kai*: *wati-tji raa-kau kai-mu sambeya*, is niet uw bevolen hebben (hebt gij niet bevolen) te bidden? (85.9); *na-lowa mpa kanta kai doü labo ndai-na makarawi*, hij is knap den menschen (iets) te verbieden, terwijl hij zelve het doet (86.20).

In den volgenden zin moet *kai* daarentegen den persoon aanduiden: *ra-katei kai ba ina-m ro katei kai ba ama-m, nggomi Kalai-e, mandawi* (vgl. § 255) *mangga sarae*, heeft uwe moeder en heeft uw vader u geleerd, u Kalai, om een anker van zand te maken? (22.18, vgl. ibid. reg. 16 en 21); *ra-katei kai* is hier geen passieve vorm, maar het verbale subst. van het perfectum, vgl. boven § 64 en verder § 241; lett. is dus de beteekenis: (is) het geleerd hebben aan (u) van uwe moeder, terwijl het voornaamwoord als direct object verzwegen is, vgl. § 258. Gewoonlijk heeft *katei* zoowel den persoon, die onderwezen wordt, als de zaak tot direct object.

§ 137. *Kai* wordt voorts aangetroffen in de als voegwoord, in de beteekenis van »omdat, dewijl, want», gebezigde uitdrukking: *mai-ka* (of meestal: *mai ka-ra*) *ndede-na* (of *ndede-n*), bijv. *nde pala ba nahu wati disa-ku inga ro horu, mai-ka-ra ndede-n na-nijāra waū ndai-na*: maar ik durfde hem niet helpen en bijstaan, dewijl hijzelf het eerst schuld had (56.37); *ai-na ngeri, mai-ka ndede-n nahu ake na-hido-ra lōko-ku*, blijf niet te lang, want ik heb honger (26.6); vgl. voorts § 282. De volledige vorm van deze uitdrukking is: *mai kai-ra ndede-na* of *mai kai-ra ndede-na ede*, zoo als zij aangetroffen wordt op 15.4. De letterlijke beteekenis is dus: dat, waardoor het aldus zijn daarvan (van wat voorafgegaan is) komt, dat, waardoor het aldus is, vgl. boven § 121. Het nadrukswoordje *ra* achter het subst. met *kai* zal wel zoot te verklaren zijn, dat de geheele uitdrukking afgeleid is van (*na*)-*mai-ra ndede-na*, evenals *waū kai-na-ra* van *waū-ra*, vgl. § 77, 85. Aanm. II., *wati kai-pu* van *wati-pu*, bijv. *ba-bau wati ntene kai-pu mai-na*, waarom is hij nog niet gekomen? (19.3). Hierbij is tevens te vergelijken: *ndede-ra kai-na*, dat, waardoor het aldus is, het is aldus, omdat (10.31), van *na-ndede-ra*, het is aldus, waar het nadrukswoord met het voorgaande eveneens als één woord behandeld is.

Op te merken is voorts *tangāra* (van *ngāra*, naam) dat steeds met *kai* geconstrueerd wordt, en zoowel »heeten, den naam dragen van» als »noemen» kan beteekenen. Men treft dus zoowel aan: *ede-i matangāra kai*, enz., dit heet, enz., als: *ede-i tangāra kai* (-*na*, -*ta*, enz.), dit wordt genoemd (door hem, ons, enz.).

§ 138. Omtrent de met *kai* afgeleide vormen is in het algemeen nog het volgende op te merken. Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis dan wordt de agens, zoo deze vermeld is, op dezelfde wijze als bij de andere verbale subst. uitgedrukt, nam. door den aangehechten genitief van een der persoonlijke voornaamw. of door een volledig persoonlijk voornaamw. of subst., ingeleid door *ba*, in welk laatste geval naar willekeur nog de genitief van het pers. voorn. v. d. derden pers. aan het verbale subst. kan gehecht worden, vgl. boven § 64, 65 (§ 79, 81, 82) § 111 en verder § 254. Heeft het werkwoord oorspronkelijk intransitieve beteekenis, dan wordt het door de samenstelling met *kai* transitief, en de agens kan dus uitgedrukt

worden op dezelfde wijze als boven gezegd is; dikwijls evenwel wordt ook de samenstelling in dat opzicht als intransitief behandeld en de agens dus niet door *ba* ingeleid (vgl. § 228). Men kan dus zeggen: *ede-ra lao kai-(na) ba doü ede* (daarop ging de man) of wel: *ede-ra lao kai (-na) doü ede*, in beteekenis of gebruik bestaat er hoegenaamd geen verschil in. Voorbeelden hiervan vindt men passim in de voorgaande §§. Eveneens wordt de agens bij samenstelling van *kai* met werkwoorden als: *nggáhi* (spreken), *utjambe* (antwoorden), welke afzonderlijk onverschillig als transitieve of intransitieve werkwoorden behandeld kunnen worden, (vgl. § 254) naar verkiezing al of niet door *ba* ingeleid.

Heeft het werkwoord oorspronkelijk transitieve beteekenis en wordt het oorspronkelijk object er van uitgedrukt, zoo kan de agens aan dit oorspronkelijk object voorafgaan, als bijv. *ede-ra kalosa kai ba wai saninu*, daarop haalde de oude vrouw (haar) bril uit (73.9); *ede-ra lao boru kai ba wei sangadji Ana-ana gendi mada ruma sangadji*, daarop ging de vrouw van vorst A. a. de wenkbrauw van den vorst afscheren (48.29—50); of wel de agens volgt op het oorspronkelijk object: *ede-ra lao donggo kuntji-na ba sangadji Ana-ana di ruma sangadji*, toen gaf vorst A-a. den sleutel (van de kooi) aan den vorst (49.16); *ede-ra wura ao kai bongi montja ro karaba ba ana ro wei*, daarop strooiden zijne vrouw en kinderen gele en geroosterde rijst voor hem uit (54.15—16).

In § 118 is reeds opgemerkt dat *kai* geplaatst wordt na de met het werkwoord samengestelde bijwoorden. Wanneer twee werkwoorden van synonieme beteekenis, welke door het voegwoord *ro* (en) verbonden zijn, met *kai* worden samengesteld, pleegt *kai* alleen na het tweede uitgedrukt te worden: *wau-du pule saraa rawi rangga aka-n de maka ro mpaa kai ba ompu*, de bidara-dorens waren ten eenmale vergruisd »bedanst geworden door den ouden man», (dewijl de oude man er op gedanst had, 18.36—57); *ede-ra dòdo kai-na dula, lampa ro rai kai-na maròlji-ròtji*, daarop vroeg hij verlof heen te gaan en liep en ijde met snelheid voort (25.24); *ede-ra hina hanta kai-ku maneyo, donggo ro mbei kai-ku*, daarop tilde ik toevallig iets lichts op, en vervolgens overhandigde [en gaf] ik het (34.27—28). Somtijds, doch zeldzamer, treft men dezelfde constructie aan als de woorden geen synonieme beteekenis hebben: *ede-ra weha ro mbei kai taraku ede*, daarop nam zij de buks en gaf die (25.24); *ede-ra tjuwa nemba ro dula mena kai-na di uma-na*, daarop maakte ieder zijn sembah en keerde naar huis terug (63.40); *ede-ra tjòla ro waa kai-na di uma-na*, daarop betaalden zij het en brachten het naar huis (54.25).

Wanneer de constructie eene samenstelling van het werkwoord met *kai* eischt en *kai* terstond daarop als zelfstandige praep. zou moeten optreden, wordt *kai* slechts éénmaal uitgedrukt: *ede-ra ao dja kai rera ba doü mpanga*, daarop nam de dief (het) met de tong aan (41.29, vgl. ibid. reg. 26: *ao-ku ba nggòmi kai rera-mu*); *ede-ra kabe sa-buwa-buwa kai tadio sampari-na*,

daarop haakte hij (hen) één voor één met het heft van zijne kris aan (19.38—39, vgl. 18.29); *ede-ra siwe ro sangáme kai nggáhi ro eli mataho*, daarop vleide hij haar met mooie woorden (70.38). Men kan bier ook de gewone constructie bezigen door in plaats van de afzonderlijke praepositie *kai*, de synoniemen *labo* of *ba* te gebruiken. Ook indien een verbaal woord reeds met *kai* is samengesteld en de constructie nog eens *kai* zoude vereischen wordt het slechts éénmaal uitgedrukt: *na-weha-ra hadju*, *ede-ra lambo kai-na wei-na ede*, hij nam (een stuk) hout, en vervolgens sloeg hij zijne vrouw (daarmede, 52.12, als finiete zin geconstrueerd, zoude het laatste luiden: *na-lambo kai-ku wei-na*, vgl. § 117); *ede-ra tangára kai-na ana-na ede Maharadja Kurma*, daarop noemde hij zijn zoon M. K. (62.26, vgl. de vorige §).

§ 139. Het subst. ontstaan door de samenstelling van *kai* met een verbaal subst. komt eene enkele maal in een meer concrete betekenis voor en wel dan, wanneer *kai* gelijk aan *di* is, in welk geval zij beteekenken kunnen: de plaats, waar hetgeen het werkwoord voorstelt, geschiedt of geschieden moet of kan: *malao lalo aka nggee-kai bada*, doorgaande naar de woonplaats van den neushoorn (36.18); *ta-weha-ku oi dei nanga mantjanga èse, tjampo awa-na, ampo ta weha-ku oi di tjampo-kai-na kai ngamo*, gij neemt water uit eene rivier, die in den bovenloop vertakt is, terwijl zij zich in den benedenloop vereenigt, gij neemt het water met een schepper op de plaats, waar (de takken) zich vereenigen (5.24—25). Voorts worden in de teksten nog aangetroffen: *lewa-kai*, slagveld (13.5) en *maru-kai*, slaapstede, bed (4.42, 5.10).

Evenwel worden deze subst. op bovengenoemde wijze in het Bim. slechts zelden gebezigd. Meestal wordt *hidi* (plaats), (bijv. *hidi nggee kai*, 62.3) of wel een ander subst. dat eene plaats aanduidt (bijv. *sera lewa kai*, veld, waar men strijdt, slagveld, 82.10) er voorgevoegd. De betekenis van plaats enz. welke deze woorden hebben, is dan ook ontstaan, door verwijging van *hidi* of een dergelijk woord. Die subst. welke meer een geraad aanduiden als: *maru-kai* (door de Bim. verklaard als: *marakani ndai maru kai*, geraad om in te slapen), *katuse-kai*, kwispedoer, plegen meer zelfstandig gebruikt te worden, wat wel aan de lengte der uitdrukking is toe te schrijven.

Omtrent de subst. waar *kai* op het instrument of de oorzaak wijst, is alleen op te merken, dat *tjumpu-kai* (van *tjumpu*, eindigen, finiri) dikwijs geheel in de betekenis van *tjumpu* als subst., gebezigd wordt, bijv. *tjumpu-kai-na mpáma* (85.2, 61.21) = *tjumpu-na mpáma* (bijv. 49.35), einde van een verhaal; *watu tampuu-mpuu-na saraka tjumpu-kai-na*, van het begin tot aan het einde (bijv. 58.33—34), en als adverb. *tjumpu-kai-na*, ten slotte, bijv. 98.2, 104.32, enz. Naar analogie van dit *tjumpu-kai* moet *waü kai-ra* (van *waü-ra*, vgl. § 77) afloop, of als absolutivum: na afloop, (102.1) gevormd zijn, het wordt ook als bijwoord, geheel synoniem met *tjumpu-kai-na* gebezigd. bijv. 85.38. In dezelfde betekenis komt voor: *ári-ári-kai-na* (105.58), waarvan het grondwoord niet meer in gebruik is, vgl. § 21.

§ 140. Zelden wordt *kai* samengesteld met een woord, dat niet oorspronkelijk verbale beteekenis heeft, en waar dit geschiedt, zijn deze woorden als intransitieven werkwoorden te beschouwen, vgl. § 257. Zoo ontstaat uit het oorspronkelijk subst. *sangadji*, vorst, *sangadji kai*, dat, waardoor men vorst is", bijv. *peda sangadji kai*, het zwaard, waardoor men vorst is, het rijkszwaard (19.33). Eene afleiding van *bune* (hoe?) met *kai* trefst men aan in de uitdrukking: *wati mpa bune kai-na*, het doet er niets toe (12.10—9. v. o.); waarin *bune* eigenlijk staat voor: *bune-bune*, hoe ook, terwijl na *wati*, *wâra* verzwegen is (vgl. § 266); zoodat de uitdrukking letterlijk betekent: er is niets, waardoor het hoe ook wordt. Van *wati-pu*, nog niet, komt *wati kai-pu*, vgl. § 137. Van het samengestelde telwoord *duwa mbuwa*, twee, trefst men eene samenstelling met *kai* in den volgenden zin aan: *bune-ku da duwa mbuwa kai-na sa-nai labo mbôto weki lamada dôho mangâha*, hoe zouden (de buffels) niet twee stuks per dag zijn, terwijl veel zijn onze personen, die eten? (hoe zouden wij niet twee buffels per dag eten, daar wij met ons velen zijn? 29.18). Vooral echter wordt de samenstelling na *kai* met een telwoord gebezigd in uitdrukkingen als: *duwa (mbuwa of ori) kai-na*, *tolu (mbuwa of ori) kai-na*, enz.: dat, waardoor het twee is of wordt, ten tweede; dat, waardoor het drie is of wordt, ten derde, enz., vgl. N°. II en III, der teksten passim.

Aanm. I. Naast den vorm *duwa (mbuwa of ori) kai-na*, enz. trefst men ook aan: *makaduwa (mbuwa of ori) kai-na*, enz. (bijv. N°. V der teksten). Aan het prefix *ma* kan hier niet gedacht worden, want om van andere redenen te zwijgen, zoude men, indien *ma* hier werkelijk het in § 43 vlg. behandelde prefix ware ook kunnen zeggen: *maduwa kai-na*, wat nooit aangetroffen wordt en door de Bim. ook als verkeerd beschouwd wordt. De tweede vorm bevat daarentegen steeds *ma*. Men zal daarom wel in dezen vorm het o.a. nog in het Mak. en Bug. voorkomende prefix *maka* moeten aannemen, terwijl de samenstelling met *kai* naar analogie van den eersten vorm gevormd is.

Aanm. II. Door de samenstelling van *kai* met een verbaal woord wordt in het Bim. hetzelfde uitgedrukt, wat in talen als het Mal., Jav. enz. door de suffixen *kan* (ake, akén, enz.) en *i*, enz. wordt te kennen gegeven, in zooverre deze respectievelijk instrumentale en locatieve werkwoorden vormen, daargelaten dat het Bim. van de samenstelling meestal alleen bij nominale vormen gebruik maakt. In de talen van Noord-Celebes, in de Philippijnsche talen, enz. worden de instrumentale werkwoorden gevormd door middel van een prefix *i*. Datzelfde prefix vormt in sommige dezer talen ook nominale afleidingen, welke kunnen beteekenen: dat, waarmede iets geschiedt, bijv. Iban. *ipamutul*, dat, waarmede onthalsd wordt; dat, waarom iets geschiedt, Iban. *ipabbalot*, waarom geranseld wordt (vgl. boven § 124); de wijze hoe iets geschiedt, Iban. *ilalakad*, gewone wijze van gaan, Fidji. *idola-dola*, wijze van openen (vgl. het gebruik van het subst. met *kai* na *bune*, hoe? § 125); tevens kan datzelfde prefix uitdrukken de tijd waarop, bijv. Iloco. *idadaténg*, tijd van komen en de plaats waar, Fidji. *itutu*, plaats om te staan (vgl. Kern, de Fidjitaal, enz. pag. 53 vlg.) voorts vergelijke men den vorm der ranggetallen: Tag. *ikaluá*; Bis. *ikaduha*; Iban. *ikarua*, Fidji. *ikarua*, enz. De functiën, welke *kai* in samenstelling in het Bim. vervult, kunnen dus in het algemeen in de verwante talen ook door een en hetzelfde prefix worden uitgedrukt, zij het dan ook, dat niet alle betekenissen in één taal voorkomen. Voorts vergelijke men het Sund. suffix *an* (= Jav. Mal. *i*) en het Bal. Mak. en Bug. *ang* (= Mal. *kan*).

De oorspronkelijke beteekenis van *kai* weet ik niet met zekerheid te bepalen. De om-

standigheid, dat de praepos. dikwijls met het prefix *ma* gebezigd wordt (vgl. § 60), zou doen vermoeden, dat de beteekenis oorspronkelijk verbaal was, zoodat *ma* een overblijfsel is uit den tijd, toen dit ook nog gevoeld werd. Wellicht is *kai* in verband te brengen met *kani*, in beteekenis gelijk het Mal. *pakei*, zoodat *makai* dus gelijk zou zijn aan een Jav. *ngganggo*, Sund. *make*, welke woorden eveneens als praepositie gebezigd worden; *kani* zou dan op dezelfde wijze tot *kai* moeten geworden zijn, als *ndadi* tot *ndai*. Dat *kai* nu tevens dient om den locatief aan te duiden, zou dan verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat de praep. *di* oorspronkelijk ook in het Bim., evenals de equivalenten van dit woord in de verwante talen (*i*, *ing*, *ri*), gebezigd kon worden om den instrumentalis uit te drukken, en *kai* (*makai*) dus in deze beteekenis daarmede synoniem zijnde, bij het verloren gaan van de eigen beteekenis, ook voor *di*, als teeken van den locatief, in gebruik is gekomen.

LABO.

§ 141. De praepositie *labo* kan op dezelfde wijze als *kai* samenstellingen vormen met verbale woorden. In de tegenwoordige taal heeft *labo* als praepositie meer dan ééne beteekenis: het kan o. a. den instrumentaal en den datief aanduiden; in samenstelling wordt het evenwel alleen gebezigd in de beteekenis van: met = te zamen met, in gezelschap van, welke beteekenis, blijkens de samenstelling *dou-labo*, volgeling, metgezel, en den zin, die het woord als voegwoord heeft: benevens, en", wel de nieest oorspronkelijke zal zijn.

Deze samenstelling kan plaats hebben bij actieve constructie: *nde pala wati-ra ntumbu labo-na Maharadja Kurma*, maar zij ontmoeten M. K. niet (68.29, voor *ntumbu-na labo*, vgl. Mal. *bériemu dèngan*); *mustahil kidi labo-na makalai*, het is onmogelijk, dat Hij (God) staat (bestaat, is) te zamen met een ander (6.4. v. o.); *na-nljára-nljau labo-ku sa-mena-na mabou*, Hij verschilt van het nieuwe (= het geschapene, 6.6. v. o.). Men merke het nadrukswoord *ku* op, dat in den indicatief bij eigenlijke werkwoorden alleen na die met transitieve beteekenis voorkomt, terwijl *nljára-tjau* op zichzelf intransitief is).

Het subst. waarop *labo* betrekking heeft, kan ook voorafgaan, in dat geval is de samenstelling met het verbale woord noodzakelijk, evenals bij die met *kai*, vgl. § 117 en § 129: *ntoi waü-du kau-na ngupa ba ina-ku dou makambera ro katjáru, ampo ake ntumbu labo-ku*, lang heeft mijne moeder bevolen een vriendelijk en aangenaam mensch te zoeken, nu eerst ontmoet ik hem (32.40—41); *na-nljára-nljau labo-ku sa-mena-na mabou, mustahil sama labo-na*, Hij verschilt van al het geschapene, het is onmogelijk dat Hij gelijk daarmede is (6.6—5 v. o.); *mandede wáli ana rn wei dou ai-na lao-mu djina labo*, en voorts met de dochters en vrouwen van anderen pleegt geen overspel (50.4—5).

Door samenstelling met *labo*, evenals met *kai*, worden ook de oorspronkelijk intransit. werkwoorden transitief, en kunnen dus ook in het passief gebezigd worden: *tjoü mai labo-mu ake*, wie is het met wien gjij hier komt (met wien komt gjij hier? 45.41); *wára sa-buwa dou ra-lampa labo aka-n de*, daar was

een man, met wien (ik) zoo even gelopen heb (43.5); *wati wâra ndai ntewi ro kasama labo kai*, er is niets waarmede (God) te vergelijken en gelijk te stellen is (6.5. v. o.). Dit laatste voorbeeld bevat eene eigenaardige samenvoeging van *labo* en *kai*. Eigenlijk behoort *kai* alleen bij *nijewi* (vgl. bijv. 92.33; 56.34; 23.24) en *labo* bij *kasama* (vgl. *sama labo-na*, 6.5. v. o.), maar nu zijn de beide, door *ro* verbonden, verbale woorden als één geheel behandeld, gelijk dikwijls geschiedt, vgl. boven § 138, en daardoor zijn beide praeposities in samenstelling er achter gevoegd; *kai* staat het laatste, dewijl het ook anders steeds de laatste plaats in eene samenstelling inneemt, vgl. boven § 117 en § 142.

Bij deze samenstellingen met *labo* is evenwel in het oog te houden, dat *labo* ook op de wijze van een adverbium, dus zonder de rectie van het werkwoord te veranderen, met een verbaal woord kan samengesteld worden, *labo* is dan te vertalen door: tevens, en daarbij, bijv. *na-èda mena-du pala ndai kali na-waü-ra lôsa watu kuru besi*, *na-waü-ra safangga labo djenggo-na malanta ede*, zij zagen allen, dat de kali uit de ijzeren kooi gekomen was, (terwijl) zijn witte baard daarbij geheel verward was (49.21); *na-kau-ku dôdo labo taraku*, zij hebben (mij) bevolen tevens eene buks te vragen (25.22).

WE YA.

- § 142. *Weya* komt in de tegenwoordige taal alleen voor in samenstelling met woorden van verbale beteekenis. Het geeft te kennen de betrekking, welke wij door den datief uitdrukken, dus de persoon (zeldzamer de zaak), die het verwijderd object eener handeling is, alsook dat, wat het werkwoord voorstelt, ten voordeele of nadeele van een persoon, zeldzamer van eene zaak, geschiedt; uit de hier beneden volgende voorbeelden zal blijken, dat het zoowel met het verbum finitum als met de verbale substantieven in samenstelling gebezigt wordt; voorts dat het, indien het verbale woord met adverbia is samengesteld, vgl. boven § 117 en § 259, vlg., na deze geplaatst wordt, doch voor *kai*, indien de zin of constructie eene samenstelling met dat woord vereischt. In tegenstelling met *kai* en *labo* treedt het subst., waarop *weya* betrekking heeft, bijna nooit als subiect van de passieve vormen op, vgl. § 145.
- § 143. Omtrent het spraakgebruik van de met *weya* samengestelde vormen is het volgende op te merken. In de eerste plaats kan *weya* betrekking hebben op een volgend vnv. of subst. Voorb. *lao ou weya-pu nahu*, ga (hem) voor mij roepen (23.20); *ta-kaambi weya-pu lamada isu ro bore*, maak voor mij gereed dat, waarmede het hoofd gewasschen en het lichaam ingesmeerd wordt (77.5—6); *lao ngupa weya-pu nahu nasi mantau djenggo*, ga voor mij een vogel

met een baard zoeken (46.11); *ra-rongga-ra kananu sangadji Indar-Anggasa makau ngupa doü mamada nowa neè maliyo weya ana-na duwa-n ede ruu-na, na-taho ro iha*, het viel vorst I. A. in om wichelaars te laten zoeken om voor zijne beide kinderen te zien of hun lot goed of slecht zou zijn (64.1—2); *malai-na-sa ina makalösa weya tutu-na doü malao tonggu-na kapa-mu ede*, maar (hun) moeder was het, die voor (ten opzichte van) hen, die uw schip waren gaan bewaken, het hoofd uit (haar kamer) stak (61.9); *dalil ndai maturu weya-ta wâra-na Allah ta'âla*, een gids om ons het bestaan van God te tonen (97.2); *ku-sanggapi weya-ku* (vgl. beneden § 145) *edi toi-m ake neè waa weya-ku ina-ku*, ik zal u de toonen afklemmen om die voor mijne moeder mede te brengen (18.24—25). Soms vindt men *weya* ook pleonastisch tegelijk met *di* gebezigd: *ndadi na-kalondo weya-du bâla di sangadji ede*, Hij deed nederdalen ten opzichte van (hij zond) den vorst eene ramp (58.11); *na-ôto weya-du ba doü malanda oi ani labo mina di doü matapa*, de koopman in honing en olie bracht den kluizenaar een geschenk (80.10. v. o.). Uitgezonderd in dit laatste geval, volgt gewoonlijk het woord, waarop *weya* betrekking heeft, terstond na het werkwoord, hoewel dit, gelijk uit de voorbeelden blijkt, niet bepaald noodzakelijk is. Op deze wijze wordt *weya* vooral gebezigd om den dativum *commodi et incommodi* uit te drukken, dus *die*, *welken wij met "voor"* kunnen omschrijven, terwijl die, *welken wij met "aan"* omschrijven, gewoonlijk door praeposities (*labo* of *di*) wordt uitgedrukt. Na een actieven vorm met *ndai* wordt *weya* wel verzwegen, indien het indirect object een persoonlijk voornaamwoord is, dewijl dit in den verkorten vorm aan het verbale woord gehecht kan worden: *ndai makapadja-ta hûdi di rade*, om voor ons de plaats in het graf breed te doen zijn (11.38); *ndai makaritji-ta lampa*, om voor ons snel te doen zijn den gang, enz. (11.42).

§ 144. Dikwijls wordt het indirect object, waarop *weya* betrekking heeft, verzwegen en moet het uit den zin opgemaakt worden: *nggâhi kai ba ruma-t: lao hade weya-pu la Dadju*, de vorst zeide daarop: gaat Dadju voor (mij) dooden (19.26); *nggâhi kai ba ruma-t: lao waa weya-pu pabule*, de vorst zeide daarop: haalt (mij) een draagstoel (74.27); *malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede waa weya-pu ba nggomi*, maar de kleedingstukken, om welke zij gevraagd hebben, neemt gij die voor (hen) mede (25.16—17); *wâra sa-buwa ana sangadji manggee di ade loko kiyu ede, lao weha-pu ròo, rase weya-pu di asa kiyu ede*, er is een koningszoon in den buik van dien haai, ga bladen halen, en steek die voor (dien prins) in den bek van den haai (71.11—12); *mai ndai anakoda manes luu udja di ade bili, na-bonto weya-du ntjai ba wei-na*, toen de scheepskapitein zelf kwam en ook in de kamer wilde gaan, sloot zijne vrouw (hem) de deur (72.16—17); *ndadi na-tjiru weya-du kareðo, kaluu weya-du di asa-na*, daarop schepte zij voor (hem) de pap op, en deed het (hem) in zijn mond ingaan (66.28); *na-waü sara lao rahi-na, na-kaambi weya-du oi di tjere*, als haar man was heengegaan, maakte zij water voor (hem) in den

ketel gereed (50.13); *ede-ra ou ro ròdjo kai ba ompu kau neè ro donggo weya-du oi di tjere*, daarop riep de oude man (hem) en sprak (hem) aan, om boven (in huis) te komen, en reikte (hem) water in een ketel toe (44.55); *nahu ake waū-ra hina ba fitena ba doü, na-nggáhi weya-ku*, enz., mij heeft men met lasterlijke praatjes getroffen (bedrogen), men zeide mij, enz. (76.33); *ndadi na-nuntu tala mena weya-du sa-mena-na lampa rawi-na Mahradja Kurma*, aldus verhaalde zij (hem) in geregeld volgorde al de lotgevallen van M. K. (74.1); *ede-ra neè kai-na dòho, ede-ra lòsa kai wei sangadji Ana-ana malòsa wira weya dipi umpu*, daarop ging (de kali) naar boven (in huis) en zette zich; daarop kwam de vrouw van vorst A. a. uit (haar kamer) en spreidde een gezoomde mat voor (hem) uit (46.38); *bune santika ra-hadjal-mu ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande*, wat nu betreft wat gij noodig hebt, ik neem op mij (het) een werkman voor (u) te laten maken (62.40—41); *taho pòda mpa mbako weya-ta bòngi makalai*, het best is maar »uw koken voor hem van andere rijst“ (dat gij andere rijst voor hem kookt, 43.12—13); *nggára na-mòda-sa djára rangga ede, ntaa na-wára mpara djára rangga doü makalai di ade-na ede, wali waū weha weya ba doü mantau djára mamóda ede*, indien de hengst verloren gaat, en er ook een hengst van een ander bij geweest is, dan kan de eigenaar van het verloren paard het (hem, nam. den ander) niet nemen (ontnemen, 15.3—4; uit de laatste voorbeelden blijkt, dat zoo het werkwoord den vorm van een subst. aanneemt, zoowel het direct als het indirect object verzwegen kan worden, wanneer zij bij ons door een persoonlijk voornw. worden uitgedrukt); *raka-pu di lawa, raho kai-na hengga ntjai — — — ede-ra hengga weya kai ntjai*, toen zij aan de poort kwam, vroeg zij de deur te openen — — — daarop opende men (haar) de deur (57.4—5); *ede-ra nuntu weya kai-na*, daarop verhaalde hij hem (36.12); *mundo mpara mada-na, ntanda batu-na dei raa rawi rampa weya ba doü*, bunne oogen zijn wijd geopend, terwijl zij bunne werken nazien, welke (of waarvan de vrucht) hun door anderen ontroefd wordt (84.6—7); *ede-ra kau waa kalei kai aka uma ra-kaambi weya*, vervolgens beval hij (den vorst) naar een voor (hem) gereedgemaakt huis te dragen (59.28).

Waar wij den datief met »aan“ kunnen omschrijven, kan in plaats van *weya* ook *kai* gebezigd worden, vgl. § 135. Op 36.30, leest men: *na-nuntu weya kai-du* (hij verhaalde hem) waarin dus een van beide overtuiging is.

- Aanm. Een enkele maal wordt *weya* wel eens gebezigd om een verzwegen persoon na een werkwoord, dat den persoon gewoonlijk tot direct object heeft, aan te duiden: *kapo mai dòho-ra simi ro ñaro inga weya di ade kòla ake*, komt dus allen en duikt en zoekt in dezen vijver om mij te helpen (53.30, vgl. *inga sa-waū-waū-pu nahu*, help mij zooveel gij kunt, 36.27); *wira pòda hadjal lamada ake. ta-sa-waū-waū karaka weya ba ita*, ik heb werkelijk iets noodig, doet gij zooveel mogelijk uw best, dat ik dit verkrijg, (50.19—20).
- § 145. Zeer vaak wordt *weya* voorts gebezigd, wanneer een subst. of persoonlijk voornw., dat naar den zin als belanghebbend object kan beschouwd worden, in genitief — betrekking staat tot het direct object. Voorb. *nentitoi weya-pu*

djára nahu ake, houdt dit mijn paard even voor mij vast! (26.5); *runtju mena weya-pu sa-mena-mena-n kani-kani-n*, trekt hen al hunne kleederen uit, (64.32); *na-kangampu weya-du raa-nijára-mu*, hij vergeeft u uwe schuld (19.37); *waü-du hengga weya njai kuru-mu ba hawo ro ninu ruma-ta*, Zijne Majestetit de vorst heeft u de deur uwer kooi geopend (49.19); *ede-ra — — — kangampu weya kai raa njára-na*, daarop — — — vergaf (hij) hem zijne schuld (61.16). Omtrent bovenstaande voorbeelden, waarin ook wij den datief of de omschrijving daarvan met »voor» bezigen, te zamen met het bezittelijke voornw., is op te merken, dat het Bim. alleen den genitief van het voornw. bezigt; wordt het belanghebbend object evenwel door een subst. uitgedrukt, zoo kan dit ook na het verbum met *weya* en voor het direct object, wat dan nog met den genitief van het pers. voornw. v. d. 3de pers. (*na*) voorzien is, geplaatst worden, (een voorbeeld hiervan vindt men boven § 143) of wel na het object met *na* en ingeleid door *di*, bijv. *tiyo weya-pu ruu-na mataho ro ruu-na maiha di ana-ku duwa-na ake*, zie voor mijne beide kinderen, »hun geluk of ongeluk» (of hun lot gelukkig of ongelukkig zal zijn, 64.13). Voorts wordt *weya* gebezigt, wanneer het op bovengenoemde wijze bepaalde direct object betekent of het lichaam, of een gedeelte daarvan (ook in overdrachtelijke beteekenis, als dikwijls *ade*, hart of wel wat als een aanhoorigheid van het lichaam kan beschouwd worden, als bijv. de stem): *ede-ra tuu kai rahi-na malao dama weya weki-na*, daarop stond haar man op om haar het lichaam te bevoelen (om haar lichaam) te bevoelen (52.8); *hukum-na doü daa mangawa sambeya ede, dompo weya-ku wòo-na, hukum-na doü raa manono tuwa, lambo weya-ku loki-na*, de straf van hen, die niet willen bidden is: men snijde hen den hals af, de straf voor hen, die palmwijn gedronken hebben is: men sla hen het achterste (men sla hen op het achterste 86.28 en 29), *wati-du pèso-pèso-na mada-n mantanda weya pâhu wei sangadjí Ana-ana*, hij wendde zijne oogen volstrekt niet af van het aanzien van het gelaat van de vrouw van vorst A. a. (46.1); *nasi mangemo na-dengga makadéè weya eli wai-ku marawa*, een vliegende vogel houdt op, luisterende naar de stem van mijne grootmoeder als zij zingt (69.22); *ba supu neè ngâha weya ade-na ba nggomi*, om reden van uw willen (dewijl gij wilt) zijn hart eten (36.21); *ku-ngâha sipa-sipa weya-ku sarumbu-na*, ik zal zijn lichaam verscheuren en eten (37.39); *ai-na katoi weya ade-na*, maak hun het hart niet klein (ontmoedig hen niet, 13.5); *mandinga labo waü-du boru kakòla mena weya gendi mada-na*, met het geheel kaalgeschoren hebben van de wenkbauwen, terwijl (zij) hen de wenkbauwen geheel kaal afgeschoren hadden, 48.37—38). Ook in bovenstaande voorbeelden kunnen wij *weya* meestal door den datief of wel door een accusatief van den persoon, terwijl de zaak door een of ander voorzetsel ingeleid wordt, weergeven; het Bim. bezigt het evenwel in het geval in den aanvang van deze § genoemd, ook dikwijls waar ons taalgebruik dit niet medebrengt: *ta-waü mpuðu ngâha weya pala ana lamada*, gij hebt

dan (mij, ten mijnen nadeele) mijn kind opgegeten (3.13); *na-waū mpuḍu made lelo ana lamada ra-hade weya ba sahada marimba*; mijn kind was verpletterd, (mij, ten mijnen nadeele) gedood door den buffel (20.27—28); *pala na-tarima weya-du dowa-n ede ba ruma Allah ta'āla*, God verhoorde zijn gebed (58.21); *bune santi ka ra-neè-n ede ku-tarima weya-du ba nami dōho*, wat betreft het door hem gewilde, wij nemen het aan (berusten er in, 78.42; uit dit voorbeeld blijkt, dat het object ook kan voorafgaan), *mu-kaiha-ku mpa ade-mu nggomi ba rungka weya nafasu-mu*, gij bedroeft u, dewijl men uwe hartstochten afbreekt, (dewijl men u tegengaat in uwe hartstochten, 88.10. v. o.); *kombi-kombi wāra èda angi-na labo wai raa-mawaa weya pōo-na aka-n ede*, wellicht zoude hij de oude vrouw nog ontmoeten, welke zijn (met geld gevuld) stuk bamboe mede genomen had (of hem ontdragen had, 24.37—38); *kasi-ra ade-mu makaada weya ana-ku ede*, wees zoo goed om mijn kind tot slaaf te maken (d. w. z. als schoonzoon aan te nemen, 27.3); *mu-kapòro-ro ba supu landa kampoi weya sâhe-mu ede*, ziet gij boos, omdat (ik) uwe buffels (ten uwen nadeele) al te maal verkocht heb? (30.11). Men merke voorts op het gebruik van *weya* na woorden als: *èda*, zien, *ringa*, hooren, (behalve het reeds behandelde geval als het direct object, een deel van het lichaam, enz. voorstelt): *rawi doū mpa mandai èda weya-mu pala ntjára-na*, *nira-pu rawi ndai-mu-sa mantjára wati pala èda-na* (*na* voor het rijm in plaats van *mu*), van de handelingen van anderen wordt door u (ten hunnen opzichte, tot hun nadeele) het verkeerde gezien (hoe anderen verkeerd handelen ziet gij), uwe eigene verkeerde handelingen ziet gij niet (86.16 en 17); *labo tjuwa hāri linti mpa duwa-na labo wei maèda weya rawi ruma sangadji*, hij en zijne vrouw schaterden beiden maar van het lachen, toen zij de handelwijze van den vorst (ten zijnen opzichte tot zijn nadeele) zagen (toen zij zagen hoe de vorst zich gedroeg, 48.36—37); *wati-du waū-na teè ade-na Maharadja Kurma makasi ade maèda weya nāra ro sāra wai ro ompu ede*, M. K. kon zich niet meer bedwingen uit medelijden, toen hij zag hoe de oude man en vrouw zich gedroegen (76.41); *sa-mena-na doū mantau uma maringa-na nggahi la Bango*, *wati-du wāra kapòro-na*, *malai-na-sa tjuwa-tjuwa hāri linti maringa weya rawi la Bango mampanga*, toen de bewoners van het huis hoorden wat B. zeide, waren zij niet meer toornig, maar elk schaterde van het lachen bij het hooren, hoe B. gehandeld had bij het stelen (34.32—34); *kadèè weya-pu paiya-na ro kambata-na doū bae-mu*, *na-mambe-sa eli-na*, enz., luister er naar hoe uwe vijanden juichen en schreeuwen: is hun geluid zwak, enz. (12.4. v. o.).

Omtrent het in deze § behandelde is nog op te merken, dat *weya* hoewel zeer veelvuldig gebezigd, toch in deze gevallen niet bepaald noodzakelijk is, men treft ook zinnen aan als de volgende: *na-donggo-du kamāla Maharadja Kurma maramabu*, enz. hij overhandigde aan M. K. zijn kumala-steen, welke gevallen was (78.28); *lao balunggu wāli-pu egi-na*, gaat zijne voeten wederom

binden (54.39); enz. Dat ook na *eda*, enz. het gebruik van *weya* niet noodzakelijk is, blijkt uit de boven aangehaalde zinnen. *Weya* kan voorts nooit gehezigd worden, indien den genitief van het voornw. achter het direct object terugslaat op den agens. Men zegt dus: *ku-sambele-ku wōo-ku lamada*, dan snijd ik mij den hals af (28.13, en niet *ku-sambele weya-ku*); *na-runtju-ku sapatu-na*, hij trok zijne schoenen uit (42.36); zoo ook in de voorbeelden boven: *na-kaiha-ku ade-na* en *wati waū-na tee ade-na*, vgl. ook § 214). Wanneer twee werkwoorden op elkaar volgen, vindt men wel eens *weya* achter het eerste gevoegd, hoewel het naar den zin bij het tweede behoort, bijv. *wati pōda ra-sangadja weya-ku hade ana-m ede*, het is geheel en al mijn voornemen niet geweest uw kind te dooden (20.21).

Aanm. Het enige voorbeeld mij bekend, waarin een passieve vorm met *weya* attributief wordt toegekend aan het subst., waarop *weya* betrekking heeft, is: *indo kapo nggahi kai nasi mangemo: dōu ra-waū weya rasa-na malao tako rasa makalai*, wat nu een vliegende vogel genoemd wordt, is iemand, wien (ten wiens voordeele) zijn land genomen is, die zijn toevlucht neemt naar een ander land (13.34). Men kan hier *ra-waū weya rasa-na* niet als een absolutivum in de betekenis van: nadat zijn land genomen is, opvatten, vgl. § 67, al komt het in den zin op hetzelfde neer, dewijl de volgende attributieve bepaling niet van het subst. kan gescheiden worden, dan door andere bepalingen van hetzelfde subst., indien het aldus moet zijn, dan is voor *malao tako* te lezen: *na-lao-ra tako*, vgl. ibid. reg. 30.

§ 146. In de voorgaande § heeft *weya* steeds eene betrekking tot personen aangeduid. Hoewel zeldzamer vindt men het in de eerste plaats ook wel gehezigd als het indirect object een dier en nog zeldzamer, zoo het eene plant of levenloos voorwerp voorstelt: *ede-ra lao kai ndai-na kali malao kina weya rante djāra*, daarop ging de kali zelve zijn paard den ketting aandoen (53.11—12); *ndadi na-api weya-du kēto-na ba hadju ra-bia ede*, zoodat het gespleten hout den staart (van den aap) vastklemde (80.21); *nggāra edja sara ngēna weya-ku toro-na*, wat de keladi betreft, men wachte het droog- zijn er van af (men wachte tot hij droog is, 104.39); *sāhe mandai kalōsa-ta weya djēka-na*, de buffel, welken gjij voor de zakāt moet opbrengen (9.6. v. o.); *saraka ana ra wai-ta mangāha weya tjo-i-na*, *wati waū-na kampoi*, tot onze kinderen en kleinkinderen toe, als zij eten (leven) van de opbrengst ervan, kunnen zij het niet opmaken (62.33—34); *wati ndei tjii weya oi ntjidi-na*, het water van die rijst moet niet weggeworpen worden (3.33).

§ 147. *Weya* kan ook betrekking hebben op eene voorafgegane handeling. De betekenis is dan eigenlijk wederom »ten voordeele van«, maar deze betekenis is zoodanig verzwakt, dat wij het kunnen vertolken met: tevens, daarbij. Voorb. *ta-kaluu mena-ku wunta hadju ede de ade rowa — — — oi dei temba ndei tau de rowa ede, ampo ta-kaa weya-ku ilo lili*, gjij doet al die bloemen in een pot — — — water uit de put moet gjij in dien pot doen en vervolgens steekt gjij daarbij (ten voordeele daarvan) eene kaars aan (4.41—42); *ampo ta-weha oi dei tune, ta-balju weya-ku salawa tolu kali*, dan neemt gjij water uit een vat, en gjij spreekt daarbij driemaal een gebed uit (8.6); *makento mpara ba ede, na-waū mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na di ade pingga*,

sa-pingga sa-páhu sapingga sa-páhu, ampo na-wira weya-ku malanta, daarna, toen alles gaar was, schepte zij (de spijzen) in schotels, elke soort in een anderen schotel, en vervolgens spreidde zij daarbij wit goed uit (44.27—29). Men vergelijke hierbij: *ampo ta-wii-ku de kompe maru-kai-na, ampo ta-kaa kai-ku ilo lili*, vervolgens plaatst gij het ter zijde van zijn legerstede, daarop steekt gij er eene kaars bij aan (5.9—10); vgl. § 129, welke constructie vrijwel hetzelfde uitdrukt, al ziet *kai* oorspronkelijk meer op de plaats, *weya* op het belang.

- § 148. In de volgende voorbeelden vervangt *weya* de praepos. *di* na een kwalificatieve werkwoord, dat, naar den zin, in den comparatief staat: *wati wára maulu weya ulu-na ro wali wará-na makento weya-na ndai tjumpu kai-na*, er is niets (of niemand) die vroeger is dan „zijn vroeg zijn“ (dan Hij) en er is niets (of niemand), die later is dan Hij, om het einde te zijn (niemand heeft vroeger of zal later dan God bestaan, 6.10—9. v. o.); *ndawi-ku ndai malampa ulu weya daha-ta*, gij maakt hen tot dezulken, die vóór uwe wapenen gaan (soort technische term voor onderworpen bevolkingen, 13.20, vgl. ibid. reg. 37).

Blijkbaar heeft men hier weder met een geval te doen, waarin een woord (in casu *weya*) dewijl het in eene bepaalde beteekenis met een ander (in casu *di*, vgl. onder § 143) overeenstemt, ook voor het andere gebezigt wordt, in eene beteekenis, welke het oorspronkelijk niet bezit.

- Aanm. I. Behalve in bovenstaande beteekenis, komt in de teksten geen voorbeeld voor, waarin *weya* met een intransitief werkwoord is samengesteld, uitgezonderd volgend: *kapo ba supu ndede-na malaho sara na-waū mpara taru-tehe, indo wára weya mangawa kataho* (99.14—15). Waarop *weya* hier betrekking heeft is eigenlijk uit den zin niet op te maken, desnoods zou het echter uit wat vooraf is gegaan, kunnen opgemaakt worden, en dus het voornw. van den eersten pers. meerv. verzwegen zijn (vgl. de aangehaalde plaats). De vertaling zou dan luiden: daardoor nu is, wat goed is, verkeerd geworden, er is niemand voor ons, die het wil verbeteren. De beteekenis van *wára weya* zou dan overeenkomen met het Lat. est met den datief. Dat *weya* hier te verklaren zou zijn op de wijze, welke besproken is in § 145, is niet waarschijnlijk, twee opeenvolgende werkwoorden, zoals daar ter plaatse voorkomen, worden dikwijls als eene samenstelling behandeld, vgl. § 165, wat niet het geval is met *wára* en volgend als subject optredend deelw., vgl. ook de volgende Aanm. Een ander intransitief werkwoord: *sambaya* is mij in samenstelling met *weya* opgegeven in volgenden volzin: *sa-mena-na 'álím masambaya weya timba-na sjaris Hasan* welke de vertaling is van een Mal. *segala 'álím ménjembahjangkang mait Sj H.*

Tevens kan hier opmerkzaam gemaakt worden op het gebruik, dat somtijds van *weya na lówa* gemaakt wordt. Op 101.27—28 leest men: *lodja-na lopi na-waū-ra ntjii ndambi ripa-ripa, wali rómo mpara mandai lówa weya nempa*, de zeilen van het vaartuig, zijn geheel en al in flarden gescheurd, zij kunnen in 't geheel niet meer gelapt worden. Men zou hier *weya* nog kunnen opvatten als betrekking hebbende op *lopi* (schip) met de constructie bedoeld in § 145, zoodat *weya* eigenlijk bij *nempa* behoort. Eveneens zou in het volgende: *páhu-na nati ndai lóna weya-la sune kai matantu*, het uiterlijk (der vruchten, kunnen wij niet met zekerheid beschrijven (91.22), *weya* op *na*, wat *wua* (vrucht) vervangt, kunnen slaan. Op 15.6—7 evenwel wordt gelezen: *nggára wára-sa djára ro sáhe raa-haa ba lako, nggára na-made-sa ro na-ihá-sa ndadi da lówa weya-na kani*, enz., indien een paard of buffel door een hond gebeten is, en sterft of bederft (verminkt raakt), zoodat het dier niet meer door hem (den eigenaar) gebruikt kan worden, enz. Hier

kan *weya* niet op deze wijze verklaard worden, en is zelfs geen indirect object, vgl. hierbij 100.31 en 102.31. De oorzaak van dit gebruik na *lōwa* is mij onbekend. Meestal vindt men evenwel het woord zonder *weya*; bij het synonieme *wāū* heb ik het nooit ontmoet.

- Aanm. II. Als afzonderlijk woord komt *weya* in de hedendaagsche taal niet voor; wel leest men op 104.1–3: *indo kapo ma'ina jatim ede duwa ori: sa-buwa ana jatim daa mawāra ngdha ro kani; ama-na-tji weya mawāra ina-na wati, ede-i sa-buwa udja pala*, wat wel niet anders kan betekenen dan: de betekenis van *jatim* (wees) is tweelerlei (wat eigenlijk niet voor *jatim*, maar voor het Bim. equivalent *kasipāhu* geldt), de één is hij, die geen voedsel of kleeren heeft; zijn vader is er, zijne moeder niet, (die wel een vader, maar geen moeder heeft), is de andere nu. Deze constructie is wellicht te vergelijken met: *nggōmi mena ndai maparenta-na* voor *nggōmi maparenta mena-na* (gij zult ze allen beheerschen), vgl. § 268, zoodat *weya* als een adverbium, dat gewoonlijk in samenstelling met een werkwoord beschouwd zou kunnen zijn. Omtrent *wāra weya* zie men de vorige Aanm. Oorspronkelijk zal *weya* wel een voorzetsel geweest zijn, vgl. het Bul. *wiye*, Saw. *wiye* (aan).
-

DE IN ONBRUIK GERAAKTE PREFIXEN.

- § 149. Onder den taalschat van het Bim. komen verscheidene woorden voor, welke nog een of ander prefix bevatten als overblijfsel van een vroegeren toestand. De waarde van sommige dezer prefixen wordt nog min of meer gevoeld; alle komen echter daarin overeen, dat er geen nieuwe woorden mede gevormd kunnen worden en zij dus als dood te beschouwen zijn. De voornaamste daarvan zullen hier beneden besproken worden.

- § 150. *Ka*. Behalve het in § 34, vlg. behandelde prefix *ka*, bezit het Bim. meerdere gelijkhuidende doode prefixen. In de eerste plaats treft men een prefix aan, evenals in de verwante talen, zowel bij de benamingen van planten en dieren als bij andere subst. van concrete beteekenis. Eenige voorbeelden van woorden, waarin het Bim. dit prefix heeft, terwijl verwante talen het missen, zijn: *kapantja*, Mal. *patjar* (soort plant); *kapala*, Mal. *pala* (muskaatnoot); *kampodu*, Sasak. *pētu* (tortelduif); *karifa*, Sasak. *lēpang* (kikvorsch); *kababu*, Oud-Mak. Bug. *babú* (baadje); *kadōdo*, Mal. *dodol* (soort gebak); *kadjudji*, Mal. *djudi* (soort spel); Bat. *djudji* (spel); *kalubu* (asch, stof); Mal. *lēbu* (stof); *kamaa*, Mal. *bara*, Jav. *wāwā* en *māwā* (gloeiende kool); *kaua*, Mal. *urat* (ader).

Somtijds wordt *ka* nog door een neusklank gesloten, vgl. het boven genoemde *kamaa* en *kantjowa* (kuil), Mak. *kalobang*, vgl. § 22, vgl. ook Mal. *kēmuntjak* = *puntjak*.

Het is evenwel niet zeker of *ka* hier steeds oorspronkelijk is, daar de *k* als beginletter van de derde lettergreep van achteren zeer goed in de plaats van een anderen medeklinker kan gekomen zijn (vgl. v. d. Tuuk, Tobasche Spraakk. § 22), zoo bijv. in *kantonga* uit het Mak. *tontongang* (venster), vgl. ook *karumpa*, Jav. *lērumpah*; *kampadja*, Sund. *papaya*; *kampudja*, Mal.

lampuyang. Omgekeerd is het ook mogelijk, dat het prefix *ka* vervat is in woorden, die nu met een anderen medeklinker beginnen.

Een substantiefvormend prefix *ka* schijnt voorts vervat te zijn in *kangampu*, Mal. *ampun*, ofschoon het woord thans ook als verbum gebezigd wordt. Evenwel zou èn de neusklank na *ka* èn het spraakgebruik der verwante talen er eerder toe leiden om dezen vorm als uit *pangampu* ontstaan, te beschouwen, dan om in *ka* het, vooral in het Daj. en Sund. (als ook in het Mak. in de afgeleide vormen) nog zeer gebruikelijke prefix tot vorming van abstracte subst. te zien, ofschoon de neusklank met een beroep op een Jav. vorm als *di-ngapurá* voor *di-apurá*, of door hem als uit *ngg* ontstaan, te beschouwen (vgl. § 19 en *sanggili* onder § 16) zou verklaard kunnen worden. Het is evenwel niet onmogelijk, dat het Bim. vroeger een prefix *ka*, al of niet door een neusklank gesloten, gekend heeft om dat aan te duiden, wat eene taal, als het Jav. door *pa* met een neusklank te kennen geeft, evenals het 't causativum door *ka*, in plaats van het meer gebruikelijke *pa* vormt. Het is toch niet het prefix, dat bij het verbale subst. de grammaticale waarde bepaalt, maar deze ligt in het grondwoord zelve, gelijk ten duidelijkste blijkt uit talen, als het Bim. Het prefix dient dus slechts om de grammaticale functie nader te specialiceeren. Naast *kangampu* wordt *kapapa* in dezelfde beteekenis aangetroffen, waarmede waarschijnlijk Mak. *popporó*, *pamopporó* te vergelijken is, (vgl. § 11). Nog kan hier bijgevoegd worden *kabantja* (bespotten), Sund. *njampah*, vgl. Jav. *tjampah*, en ook *katei* = *tei*, aantoonen, onderrichten (vgl. § 9), wel geeft de vorm in 't Kòlosch *hatei* enige moeielijkheid, dewijl de *k* van de prefixen *ka* niet *h* plegen te worden, doch dit kan aan het onkenbaar worden te wijten zijn. Ook nog bij andere woorden kan *ka* wellicht als substantiefvormend prefix beschouwd worden, zij zijn echter alle tevens als werkwoord in gebruik, terwijl de beteekenis van het grondwoord of hun vorm in andere talen, mij niet voldoende bekend zijn. Zoodanige woorden zijn o. a. *kasaro* en *kambowa* (wensch, wenschen); vgl. Sumba. *mbusang?* *katjai* (meening, meenen); *kananu* (gedachte, denken), Sumba. *könandi*; *katjiki* (denken, verstand, vgl. Jav. *surup*, Kråmå en Bal. *sérep* of wel van Bim. *tjíhi*, tot maat nemen, vgl. de beteekenissen van Jav. *andugá* en Bal. *ngukur?*); enz. Bij enkele dezer subst. doet de functie van *ka* meer aan die van het prefix in woorden als het Mal. *kahéndak*; Daj. *kaharati*; enz., denken.

Een meer verbaal karakter draagt *ka* in de eerste plaats in woorden als: *kanggado*, bewegen of schudden (intr.), zich bewegen of schudden (waarnaast: *kado*, iets bewegen of schudden); *kanginda*, zich schudden (*kinda*, iets schudden), waarbij te vergelijken zijn: *kandindo* en *kangganti*, welke beide bewegen (intr.), zich bewegen, beteeken. Voorts *kantero*, hangen (intr.), terwijl *tero* 'iets ophangen' betekent; *kambeyo* = *tarambeyo* (vgl. § 151), afhangen; *kanteya* (Mak. *aterá* Jav. *atap*), eene oprisping hebben; *kakila* schitteren (Mal. *bérikilat*, Jav. *kumilai*, Bug. *tjarilaksila*), waarbij te vergelijken

zijn de synoniemen: *kakiti*, *kantjilo*, *kantjindo*, schitteren, glinsteren; *kakida*, huiveren (Mal. *gumētar* of *tērkētar*); *kataru-tebe*, droppelen, als druppels uitloopen (het laatste gedeelte van het woord is: *tebe*,滴, druppel), waarbij te vergelijken zijn: *kadjoro* en *kadjaru-djoro*, uitvloeien (als tranen uit de oogen). Bij de bovenopgesomde woorden zouden de verwante talen, als Jav., Mal., enz. of het prefix bezigen, waarvan de Mal. vorm *bēr* is, dan wel het infix *um*. Er is evenwel nog een prefix, waarmede hetzelfde kan uitgedrukt worden, nam. dat, waarvan de Mal. vorm *tēr* is. Men vergelijkt boven de aequivalenten in de zustertalen van *kakila* en *kakida*. Een woord als: *kantero* wordt in het Jav. uitgedrukt door: *gumantung*, in het Mal. door: *bērgantung*, daarentegen in het Mak. door: *tāgentung*, Bug. *tāgattung*. Het gebruik van *tēr* bij een werkwoord met mediale beteekenis als *tāgentung*, is te verklaren uit het begrip van »van zelf, uit zich zelven», dat gewoonlijk in de met dit prefix afgeleide woorden ligt. Dewijl *tēr* dus een medium kan uitdrukken is er geen enkele reden, waarom het niet gebruikt zoude kunnen worden bij woorden als: zich bewegen, enz. Het spraakgebruik der verwante talen moge geen voorbeelden vertoonen van het gebruik van dit prefix, waar wij het kunnen weergeven door een werkwoord met »zich» in den accusatief (wanneer men althans zulke woorden als Mak. *tārimba*, zich bewegen, wapperen, als bijv. een vlag, niet mede rekenen wil), in het Bim. moet het op deze wijze in gebruik zijn geweest; men zie de voorbeelden onder § 151. Dewijl nu de prefixen *ka* en *ta* ook in de verwante talen dikwijls voor elkander gebezigd kunnen worden, als bijv. in bepaalde gevallen in het Bataksch, terwijl in het nieuwere Javaansch *tēr*, behalve in enkele woorden, geheel door een zwakkeren bijvorm van *ka* (*kē*) verdrongen is, kan aangenomen worden, dat in de bovenopgesomde woorden vervat is: een prefix *ka* in waarde gelijk *tēr*. Sommige dezer woorden bevatten na *ka* nog een neusklank, waarover men vergelijkt § 152. Even zij nog opgemerkt, dat, als aan *ka*, hier en beneden, verbale kracht toegeschreven wordt in tegenstelling van *ka*, bijv. in *kangampu*, daarmede alleen het volgende wordt te kennen gegeven. In een woord als *kangampu*, wijzigt *ka* de beteekenis niet, maar specialiceert alleen (althans oorspronkelijk) de grammaticale waarde van het woord; in een woord als *kanggado* daarentegen, specialiceert *ka* de beteekenis van het werkwoord zelve. Overigens is *kanggado* op zichzelf even goed een verbaal subst. als *kangampu*. Bij enkele der opgenoemde woorden, bijv. *kakila*, is niet met zekerheid uit te maken met welk *ka* men te doen heeft, doch de synoniemen maken het waarschijnlijk, dat *ka* hier verbale beteekenis heeft; *kanteya* kan bovendien ook subst. »oprisping» beteekenen, bijv. *eli kanteya-na*, het geluid hunner oprispingen (69.13, vgl. § 151, bij *tari*).

Op bovengenoemde wijze is *ka* met groote waarschijnlijkheid in een aantal andere woorden te verklaren, bijv. in: *kakente* en *kambia*, schrikken, vgl. Mal. *tērkēdjut*; *kantjora*, in beteekenis Mal. *tēlandjur*. Zoo ook in *kabōro*,

zich verzamelen, naast *bòro*, verzamelen, waarbij evenwel op te merken is, dat *kabòro* thans ook geheel en al in den zin van *bòro* gebezigd wordt. En zoo kan ook de *ka* in *kagòro* (snorken) op dezelfde wijze als bijv. in *kantaya* verklaard worden, vgl. § 36.

Ka = O. J. *ka*, wordt aangetroffen in woorden als: *karunu*, vergruisd (worden of geworden), omtrent het gebruik van het perfectum bij deze woorden zie § 242), vgl. Jav. *rénjuh*; *katuntu*, tegengehouden, belemmerd: *katehe*, ingedeukt; *kabuha*, bedorven, vgl. § 7; enz.

Een prefix *ka* is voorts vervat in *kalai*, ander = *lai*, Mal. *lain*, al maakt het spraakgebruik dit verschil, dat *lai* in deze beteekenis alleen gebezigd wordt in samenstelling, bijv. *dou lai rasa* iemand, van een ander land, een vreemdeling (42.22), daarentegen: *rasa makalai*, een ander land (43.32); *bongi makalai*, andere rijst (43.11); enz. Verscheidene kwalificatieve werkwoorden of adjetieven schijnen dit *ka* te bevatten, bijv. *katjiri*, koud, koel (vgl. Sund. *tiris*); *kalau*, uitgestrekt (vgl. Mal. *luwas*); *kađori*, zoet; *katjori*, flauw; *kapori*, snel, enz. Meer nog dan in het eigenlijke Bim. wordt dit *ka* in de taal van Kólo aangetroffen, bijv. *kabeu*, nieuw (Bim. *bou*); *kadalu*, diep (Bim. *dei*); *kađempi*, nabijzijnd (Mak. *dampi*, vgl. Bim. *deni*); *kadeu*, ver (Bim. *doo*); *kalonggo*, hoog (Bim. *lenggo*); *kamète*, zwart (Bim. *meè*); *kapada*, kort (Bim. *poro*); *karatu*, vlak (Bim. *riyu*); *katòo*, hard (Bim. *tera*); *katuwa* oud (Bim. *tuwa*). Omtrent de waarde van *ka* in deze woorden is uit het spraakgebruik niet veel op te maken, zij kunnen als subst. en als verbum optreden, bijv. Kólosch: *ba katòo*, *kaluki-mu* (Bim. *ba tera huri-mu*, 82.13 v. o.), wegens het hard zijn van uw vel (dewijl uw vel hard is, 110.17): *oi makadalu* (Bim. *oi madei*), diep water; *na-kađalu-te oi ène* (Bim. *na-dei-ra oi ede*), dit water is diep. Alleen het Bim. *kalai* treedt nooit als subst. op, wel de vorm zonder *ka*. Hierdoor wordt het meer dan waarschijnlijk, dat de functie van *ka* in deze woorden oorspronkelijk niet is geweest om abstracte subst. te vormen, maar integendeel het woord door *ka* vormelijk als een verbaal woord werd aangeduid. Eenigszins is hiermede te vergelijken het gebruik van het prefix *ba* in het Dajaksch, in woorden als *batatap*, vaardig, bereid. Men vergelijke voorts § 154.

Aanm. Bij sommige woorden is de functie van *ka* nog vrij duister, bijv. in: *kamodjo*, iets in den mond houden, op iets zuigen. In de verwante talen, voor zoover mij bekend, luidt dit woord: Daj. *unggun*, Bug. *orong*, Bat. *ongom* of *omom*, Mal. *kulum*, Mak. *kalimummung* of *kalimommong*. Dit schijnen alle variaties van hetzelfde woord te zijn, waarvan het Daj. den volledigsten vorm vertoont en de Mak. en Bat. vorm van het woord ontstaan is door de gewone verwisseling van *ngg* en *ng* en verder van de neusklanken onderling (vgl. de beide vormen in het Bat., terwijl in de overige talen de consonant, welke in het Daj. woord *g* luidt, een klankverloop moet gehad hebben overeenkomstig met dat der *g* in de Philippijnsche talen in een woord als: Tag. *bigás*, Mal. *béras*. Wat de klinkers betreft, vertoont het Mak. zoowel den vorm met *u* als met *o*. Bij deze woorden bevat het Maleische eene *k* meer dan het Daj. Bug. en Bat., het Bim. *ka* en bovendien eene *m*. In het Mak. en Bug. trefst men *kali* (Bug. ook *ali*) aan voor eenige woorden van verbale beteekenis, bijv. *kalibangâng*,

verstomd staan (vgl. Bat. *bongang*); *kalipontjing*, omkrullen als een touw; *kaliputusu* naast *putusú*, ronddraaien (intr. en trans.); *kalipotosó* naast *polosó*, in den knoop; Bug. *kalitutu* naast *tutu*, zorgzaam, voorzichtig. Nog staat een Bim. *ka* tegenover een Mak. *kali* in *kamumu*, den mond spoelen, Mak. *kalimómoro*, Bug. *kalimómö*. De bijzondere uitspraak van de eerste *o* in het Mak. woord wijst op een weggevallen consonant; vergelijkt men hierbij het Bul. *tumimumu*, Tonsaw. *malimuchmuchi*, gorgelen, waarin van het Mak. Bug. *kali* alleen de tweede lettergreep overgebleven is, en ook Mal. *kémur*, Jav. *kému*, dan blijkt dat de weggevallen consonant die klank moet geweest zijn, welke in de Philip. talen *g*, in het Mal. *r*, enz. luidt. Uit de vergelijking van *kémur*, *kému* (Sawu. *kammu*) met *kamumu*, enz. blijkt, dat het Bim. enz. de laatste lettergreep van het Mal. woord verdubbeld bevatten en dat het Mal. en Jav. woord *ké* bevat, evenals het Bim. *ka*. (De *pépét* zou in het Mal. en Jav. woord ontstaan kunnen zijn doordat het oorspronkelijk *kému(r)mu(r)* luidde). Wellicht heeft *ka* hier wederom de met het Mal. *bér* of het infix *um* overeenkomstige beteekenis, welke boven behandeld is. Deze is toch ook aan de zustertalen niet geheel onbekend, vgl. bijv. het Mak. *kapulung*, zich verzamelen, Bug. *sipulung* van *pulung*, verzamelen en het Mal. *kembali*. De functie van het Mak. *kali* zou dan ook ongeveer dezelfde moeten zijn, de hier bovenopgesomde woorden, welke dit *kali* bevatten, zijn dan ook alle intransitief (al kan *kaliputusu*, ook trans. gebezigd worden, wat te begrijpen is, dewijl het voorvoegsel nu niet meer begrepen wordt). Evenzoo kunnen *kamodjo* (Mak. *kalimommong*, Mal. *kulum*) oorspronkelijk intr. vormen geweest zijn, die later ook transit. gebezigd zijn, evenals ook het Bug. *morong*. Moeielijkheid veroorzaakt evenwel de *m* na de *ka* in het Bim. en Mak. woord, tenzij men aanneemt, dat *modjo* (*mommong*) op zichzelf al eene afleiding is, op de wijze van het Bug. *morong*. Ook in het Bim. zelve zijn een paar woorden, die een voorvoegd *kali* bevatten, nam. *kalileko*, onrechtvaardig zijn of handelen, vgl. Mak. *leko-leko*, kronkelen en *kalingango* = *kangango*, storen, hinderlijk zijn, van *ngango*, drukte, rumoer. De gegeven voorbeelden maken het waarschijnlijk, dat de verhouding van *kali* tot *ka* zoodanig is, dat door het eerste tevens eene frequentatieve beteekenis wordt aangeduid. Bij andere woorden is de waarde van *ka* moeilijk te bepalen, daar de beteekenis van het grondwoord of de verwantschap met woorden in de zustertalen mij niet bekend is. Hiertoe kan ook gebracht worden: *kadami* = Mak. Bug. *kanjame*, smaken, proeven, smaak, wellicht verwant met Mal. *name*, Sumba. *lama*, Fidji. *yama*, tong, wat evenwel de functie van *ka* nog niet duidelijk maakt.

§ 151. *Ta*. Een prefix *ta* geheel gelijk in waarde aan een Mal. *ter*, enz., wordt aangetroffen in: *tahengga*, open, naast *hengga*, openen; *takapu* gesloten, dicht, naast *kapu*, sluiten; *tampiku* en *tariku*, gekruld; *taduku* en *taduki*, gerimpeld, gefronsd; *tangguru*, los; *tampôde-mpôde*, ineen gedraaid, gekronkeld, in ringen opgerold als een touw, naast *pôde*, ineendraaien. Omrent het gebruik van het perfectum bij deze woorden vergelijke van § 242.

Voorts treft men dit prefix aan in: *tafèsa*, wapperen, (de vorm te vergelijken met Mak. *tárimbá*). De *r*, waarmede het voorvoegsel oorspronkelijk sloot, is bewaard gebleven in: *tarü*, wateren (vgl. Jav. *uyuh*, O. Jav. *ëyéh*, terwijl de vorm met Mak. *tameya* te vergelijken is). Dat de kracht van het voorvoegsel in dit woord niet meer gevoeld wordt, blijkt daaruit, dat men ook zegt: *oi tarü*, urine. Om een of ander onbekende reden moet de *r* ook gespaard zijn gebleven in: *tarambeyo* = *kambeyo*, afhangen. Op dezelfde wijze gebezigd als *ka* in: *kanggađo*, enz. treft men *ta* aan in: *tambári*, zich omwenden, naast *wári*, iets omwenden; *tambíri*, schudden (van het hoofd gezegd), naast *wiri*, *mbiri* (*tuta*), het hoofd schudden); *tanggili*, draaien, naast *kiri*, iets

draaien, iets omwenden. Van het subst. *fuu*, stam, is afgeleid *tampuu*, meestal met verdubbeling, *tampuu-mpuu*, beginnen (vgl. Jav. *awit*), ook als subst. in de beteekenis van »begin» in gebruik en met den genitief van het pers. voornw. derden pers.: *tampuu-mpuu-na*, gebezigd in den zin van »ten eerste». Van *ngára*, naam, is afgeleid *tangára*, steeds met *kai* geconstrueerd, en zoowel »heeten, genoemd worden» als »noemen» betekenende. Uit bovenstaande voorbeelden blijkt, dat het Bim. dit prefix ook bezigde, waar in andere talen dat, waarvan de Mal. vorm *bér* luidt, of wel het infix *um*, gewoner is (vgl. beneden § 154). Omtrent den neusklank, welken verscheidene woorden na *ta* vertoonen, zie men de volgende §. Een enkel, op deze wijze gevormd woord, is geheel tot subst. geworden, nam. *tandii*, stijl, dat in vorm beantwoordt aan een Mal. *térdiri*; vgl. *rii*.

Aanm. Ook bij sommige subst. komt een prefix *ta* voor, bijv. *tagambe*, gambir. Op te merken is voorts: *taua*, soort schaal of doos voor betel, vgl. *ua* (voor *wua*) betelnoot, vgl. Kern., de Fidjitaal, enz. § 226, i. v. *tálu*.

§ 152. *Sa*. *Sa* heeft als prefix met verbale beteekenis dezelfde waarde als *ta* — Mal. *tér*, evenals in het Bug. *tjá* naast *tá* staat, bijv. *saloa*, los, naast *loa*, losmaken, losbinden; *sampori* en *sanggori*, idem (*horí*, loslaten); *sarótjo* afgeschilverd, (als verf) (*rótjo*, schillen); *sadundu*, opgestapeld; *santjihu* »gehoekt», met hoeken (v. *tjihu*, elleboog); *sanggöbo*, vooroverliggen (vgl. § 27); *sarènga*, achteroverliggen (Mak. *lengang*); *sambanta*, recht uitgestrekt; *safaka*, zich openen, geopend als eene bloem (vgl. § 14); *santjamba* en *santjaru-nijamba*, zich verspreiden (vgl. *tjamba*); *sambura* (versterkt *sambara-mbura*) idem (*wura*, strooien); *sanggili*, zich verbergen, naast *ili*; iets verbergen (vgl. § 16); *saróme*, glimlachen; *santjedi* (Mak. *tátjádo*), hikken. Omtrent het gebruik van het perf. bij deze woorden, vgl. § 242.

Voorts treft men verscheidene woorden met *sa* aan, afgeleid van kwalificatieve werkwoorden, waarin *sa* eene verminderende kracht heeft, evenals een Bat. *tar* in woorden als: *targosing*, geelachtig, bijv. *safai*, bitterachtig (*paí* voor *mpai*, vgl. § 154, bitter), *safað*, eenigszins schor (*mpað*, schor); *sarata*, eenigszins heet of bijtend op de tong (*nata*, heet, bijtend); *sabura*, witachtig (*bura*, wit); *sakala*, roodachtig (*kala*, rood); *sameè*, zwartachtig (*meè*, zwart); *sangontjo*, zuurachtig (*ngontjo*, zuur); *sampinga-mpinga*, doovig, hardhoorend (*mpinga*, doof); *sampini-mpini*, eenigszins door den neus sprekend (*mpini*, door den neus sprekend). In deze beteekenis nu is het prefix niet geheel in onbruik geraakt. Op 47.16—17 wordt volgende zin aangetroffen: *waú-ra tolú nòro, upa nòro nòno-na, ntika na-iyu mpa wára sapili-pili tuta-n ro sambari-mbari-na ba bembe aka-n de*, toen hij drie of vier slokken gedronken had, voelde hij een weinig hoofdpijn en een weinig duizeligheid door de katjoeboeng. Op zichzelf nu bestaat er geen *sapili-pili tuta* of *sambari-mbari*, maar in eene constructie met *wára* (zijn) gevolgd door het verdubbelde stamwoord met *sa* en den genitief van een der persoonlijke voornw. kan van

elk kwalificatief werkwoord of samenstelling, welke als zoodanig dienst doet (als *pili tuta*), op deze wijze gebezigd worden. Het gebruik van *wāra* is in bovenaangehaalden zin noodzakelijk, ook dan, wanneer zij attributiefs gebezigd worden, bijv. *dōu wāra* (voor *na-wāra*, vgl. § 161) *sambari-mbari-na*, iemand, die een weinig dronken is; terwijl daarentegen woorden als: *safai*, eenvoudig op de gewone wijze het prefix *ma* voor zich krijgen. Het heeft er allen schijn van, alsof bovengenoemde constructie ontstaan is door verwarring van het prefix *sa*, met *sa* in de beteekenis van één. Zeer gewoon toch is bij gebruik van dit tweede *sa* eene constructie als: *kuru besi wāra sa-ndupa nāru-na* (een ijzeren kooi van één vaam lengte, 46.25). Vervolgens zou *sa* met verminderende kracht, naar mij medegedeeld is (voorbeelden komen in de teksten niet voor) ook nog bij imperatieve gebruikt kunnen worden, als: *sakadèse-dèse-pu* (*kadèse* van *dèse*, hoog), maak het een weinig hoog; *sakambèko-mbèko-pu* (*kambèko* van *mbèko*, krom), maak het een weinig krom; *sakanae-nae-pu*, maak het een weinig groot; *saròtjo-ròtjo-pu nīu ede*, doe het omhulsel wat af van die kokosnoot. Uit alles blijkt, dat het gevoel voor de kracht van *sa* in woorden als: *safai* bewaard is gebleven, maar dat de eigenlijke aard ervan niet meer begrepen wordt.

Ook bij de met *sa* afgeleide woorden treft men dikwijls een met den medeklinker, waarmede de volgende lettergreep begint, correspondeerenden neusklank aan. Een woord als het bovenaangehaalde *samplinga-mpinga* bestaat duidelijk uit: *sa-mpinga* (verdubbeld). Vergelijkt men dit woord nu met: *safai* en *safað*, alsook met: *mpinga*, *pai* (Kolo. *mpai*) en *mpað*, dan blijkt, dat *safai*, enz. afgeleid zijn van den grondvorm zonder neusklank; woorden als: *samplinga-mpinga* daarentegen van den vorm met den neusklank. Dewijl nu die neusklank voor dergelijke woorden oorspronkelijk beteekenis moet gehad hebben, vgl. § 154, kan met zekerheid gezegd worden dat eene afleiding als: *samplinga-mpinga* uit een later tijdperk der taal is (daarop wijst mogelijk ook de verdubbeling), toen de waarde van den neusklank niet meer gevoeld werd, het is dus eene afleiding van eene afleiding. Het zou de vraag kunnen zijn, of niet bij vele woorden, welke na *ka*, *ta* of *sa* in andere beteekenis een neusklank bevatten, hetzelfde geval zich voordoet. Zeker is het, dat bij sommige woorden, welke zoowel met den neusklank alleen als met een der genoemde prefixen voorkomen, de beteekenis van den vorm met den neusklank alleen niet, of althans zeer weinig verschilt, van die met een der prefixen (bijv. *nggori* en *sanggori*, vgl. § 154). Ook schijnen vormen als *tambári*, *sambura*, waarin de *w* tot *b* geworden is, eerder van * *mbári*, (vgl. *mbari-rihu*), en * *mbura* afgeleid, dan ontstaan uit * *tawári*, * *sawura*. De mogelijkheid bestaat echter ook, dat de *w* na *ta*, enz. tot *b* werd als in het Bug. Evenwel is het volstrekt niet noodzakelijk den neusklank na de prefixen bij alle woorden op deze wijze te verklaren. Waar het gevoel voor het prefix als zoodanig is verloren geraakt, wordt het met het volgende tot één

geheel, en het sluiten van de eerste lettergreep van een driesyllabig woord door een neusklink is ook in de verwante talen een veel voorkomend verschijnsel (vgl. v. d. Tuuk, Tob. Sprk. § 22, III. a). Een voorbeeld daarvan levert het Bal. *tangkedjut*, Daj. *tangkedjet* = *térkedjut*. Vgl. vormen als Mal. *ténggélam*, *kémbali*, enz.

Nog wordt een *sa* aangetroffen in: *samango*, van *mango*, droog, in de benaming: *ina samango*, drooge min, alsook in *sambètja*, van *mbètja*, nat, in *ina sambètja* = *ina makasusu*, min, zoogster (van de kinderen van den Sultau). Hierbij behoort ook *santjiwe* (van *siwe*, vrouw, vrouwelijk, vgl. § 18) in *galara santjiwe*, de vrouwelijke galara's, d. w. z. de vrouwen der dorpshoofden. Eene beteekenis weet ik hier niet aan *sa* toe te kennen, alleen zou *sa* hier eene functie kunnen hebben, overeenkomende met die van *ka* in een woord als *kalasi*.

Nog een ander *sa* met verbale kracht komt voor in: *sakontu*, zich met den rug richten naar (bijv. *kau-ku sakontu njai*, laat hem met den rug naar de deur gaan staan, 5.11), van *kontu*, rug; *satando*, zich met het aangezicht ergens heen richten (bijv. *satando-ku qiblat*, zich met het aangezicht richten naar de qiblat, 11.55, vgl. 95.6) van *tando*, dat nu alleen met *di* als praepositie, de beteekenis van 'voor' heeft, maar oorspronkelijk wel 'voorzijde' zal betekend hebben; *sakompe*, zich met de zijde wenden naar, van *kompe*, zijde. Hierbij zijn wellicht te brengen: *sangáme*, iets met fijnheid of zachtheid doen, vgl. *ngáme*, fijn; *sandaka*, bewaken, vgl. Bug. *paraka*, enz. Met dit *sa* is in de eerste plaats te vergelijken het Sund. *njang* in *njangharōp*, enz. Er bestaat evenwel dit verschil, dat de Bim. woorden transitief zijn, terwijl men in het Sund. bijv. zegt: *njangharōp ka kiblat*. mogelijk is dit Bim. *sa*, Sund. *njang*, hetzelfde als het Sumbaw. *se* of *sa*, gebezigd bij causatieve vormen, bijv. *sébrési*, schoonmaken, bijv. een weg van onkruid, van *brési*, vgl. het Mal. woord. (Ook in de woordenlijst van Zöllinger te vinden s. v. *tjoetji*). In deze woordenlijst wordt nog aangetroffen: *samate*, dooden, van *mate*, dood. Ook wordt *sa* soms door een neusklink gesloten, bijv. *sangita*, doen zien (voor * *sanggita*, van *gita*, zien). Wellicht kan hiermede nog vergeleken worden het prefix *si*, wat in het Ternat. en Galelar. dient tot vorming van causatieve en instrumentatieve werkwoorden. Nog komt een voorvoegsel *sa*, meest door een neusklink gesloten, voor in verscheidene subst. Dikwijls schijnt het niet van *ka* te verschillen, bijv. *santjaka* = *kantjaka*; *saninu*, spiegel = Sumba. *kaninu*.

- § 153. *Pa*. Een prefix *pa* wordt in eenige subst. aangetroffen. Daaronder zijn echter de meesten zeker, of althans meer dan waarschijnlijk, ontleend. Bij enkelen evenwel kan dit niet het geval zijn. Deze zijn bijv. *pabule*, draagstoel (Mak. *bulekang*); *padju*, wieg (maar ook verbaal: wiegen), Mal. *ayunan*; *pangáha*, koekjes, gebak, van *ngáha*, eten, vgl. Jav. *panganan*. Het prefix heeft in deze woorden eene beteekenis, welke naar het passieve overbelt,

zoals o. a. in het Bug. en Sumba. zeer gebruikelijk is, en soms ook wel in het Mal. voorkomt, als in *pētaruh*, wat vormelijk weder gevonden wordt in het Bim. *patōho*, maar met de afwijkende beteekenis van: schuldvordering. Uit den vorm *pangāha* schijnt men te moeten opmaken, dat er nog woorden met *pa* konden gevormd worden, toen de *ng* in *ngāha* reeds als tot het grondwoord behorende werd beschouwd. Uit het Kòlosch is mij nog bekend *panganta* = Bim. *ngāra*, naam, vgl. § 29.

In het Kòlosche *palinga*, hooren (Bim. *ringa*) naast *kalinga* = Mal. *tēlinga*, kan *pa* wel oorspronkelijk niet anders dan het verbale subst. aangeduid hebben. Uit het eigenlijke Bim. zijn als voorbeelden van deze functie van *pa* aan te halen: *pampindi*, aanplakken, vgl. § 27; *pambōdu*, het hoofd buigen, naast *wōdu*, iets buigen; *patala*, ordenen, naast *tala*; mogelijk ook *paiya-iya*, juichen, Mak. *riyā*, Mal. *teriyak*, *tereyak*.

Vervolgens komt *pa* voor met verbale beteekenis. Gelijk in de Aanm. na § 42, vermeld is, kent het Kòlosch een *pa* als causatiefprefix. In het eigenlijk Bim. vindt men dit met zekerheid terug in een woord als *pāha*, voederen, te eten geven, (naast *ngāha*, eten).

Een *pa* = *ta* in *tambāri*, *ka* in *kanggadō*, komt voor in *pampēso*, zich afwenden, zich verplaatsen, naast *pēso*, afwenden, vgl. ook *pangempe*, afhangen, dus in beteekenis = *tarambeyo*, *kambeyo*. Hoewel het nu niet onmogelijk is, dat de *p* hier voor *k* of *t* staat (vgl. § 25), is toch een prefix *pa* in waarde gelijk Mal. *tēr*, ook uit de verwante talen bekend, bijv. in het Daj. *padjawut*, uitgetrokken; *patep*, toegesloten (vgl. Hardeland, Daj. Gramm. pag. 52), en zoo ook in het Bug. *paita*, zichtbaar, van *ita*, zien. Wellicht is biermede te vergelijken de *pa* in het Bim. *patjinga*, zichtbaar van de tanden (vgl. Daj. *djadjingar*).

Aanm. Nog schijnt een *pa* bij sommige adjetieven voor te komen, bijv. *pagege*, gierig (Mal. *kikir*?); *padōko*, idem (Sumba. *kutus*?), *padere*; enz. De functie van *pa* kan hier wel geen andere zijn dan die van *ka* in *kalai*, men vergelijke het gebruik van *pa* in het Sumbasch in een vorm als *pakāmbu*, zwanger, van *kāmbu*, buik.

§ 154. De neusklank. Eenige woorden met verbale beteekenis vangen in het Bim. met een der neusklanken *ng*, *m* of *n* aan, waar deze in de verwante talen, als grondwoorden, een vocaal, een tenuis of *s* als beginletter vertoonen, bijv. *ngamu*, Mal. *amuk*; *ngāna*, Mal. *anjām*; *ngane*, Mak. *ane*, Mal. *ani*; *ngāri*, Bug. *kali*, Mal. *gali*; *medi*, Jav. *antih*, vgl. § 24; *nangi*, Mal. *tangis*; *nemba*, Mal. *sēmbah*; *nōto*, Mak. *totō*; *numpu*, Jav. *tumbuk*. Uit deze woorden blijkt, dat voorheen ook in het Bim. de in ettelijke verwante talen nog gebruikelijke werkwoordsvorming door middel van het prefix *mang*, *mēng* of den neusklank alleen in zwang was. Thans evenwel is het gevoel van de waarde van de nasaal geheel verloren gegaan en dient een vorm als *nangi*, weenen, ook als verbaal subst. Op deze wijze moet ook *ngilu* (kussen) afgeleid zijn van *ilu* (neus).

Een groot aantal woorden met verbale beteekenis vangt aan met: *mb*, *nd*,

ngg, *mp*, *nt* en *nj*. De neusklank voor de *g*, *b* of *d* kan in de eerste plaats een overblijfsel zijn van de bovenvermelde in onbruik geraakte wijze van werkwoordsvorming. Evenwel stuit men bij het bepalen van de waarde van den neusklank bij een met eene media beginnend verbaal woord op eene moeielijkheid. In § 6 is er opgewezen, dat er een aantal woorden in het Bim. aanvangen met een neusklank, die alleen phonetische waarde heeft. Het is al op zichzelf niet waarschijnlijk, dat deze neiging tot het bezigen van een nasalen voorschlag alleen beperkt is gebleven tot de eigenlijke substantieven, bovendien wordt het tegendeel bewezen bij woorden, welke met een tenuis beginnen als: *mpou*, naast *sou* (najagen); *ntanda* (aanzien); Kolo. *tonda*, Daj. *tendjang*; men vergelijke ook woorden als: *ngunti*, wat zoowel »knippen» als »schaar» betekent; *ndau*, »naaien» en »naald»; voorts *mbiri tutu* (het hoofdschudden) geheel en al gelijk aan *wiri tutu*. In het algemeen laat zich dus de bovenbedoelde waarde van den neusklank bij verba, die met eene media beginnen, niet aantoonen. Strikt genomen, kan men ook niet zeker bewijzen dat een vorm als *nangi*, niet uit een **ntangi* ontstaan is, maar het is niet waarschijnlijk, dat bij al de bovenopgesomde woorden eene gelijksoortige klankverwisseling heeft plaats gehad (daargelaten de vraag of een vorm als *ngamu*, dat dan uit **nggamu* zou moeten voortgekomen zijn, bestaanbaar is, zonder dat de nasaal werkelijk ter wille van de beteekenis er bijgevoegd is). Daarenboven is er nog wel een enkel woord, waarin aan de nasaal voor de media de bovenbesproken waarde kan toegekend worden, nam. *ndawi*, iets maken, naast *rawi*, werk, *karawi*, werken, vgl. ook *ndasa*, bewonen, naast *rasa*, land (vgl. een vorm als het Daj. *mangkalewu*).

Voorts zijn er een aantal woorden van verbale beteekenis, die aanvangen met een neusklank, hetzij gevuld door eene tenuis, hetzij door eene media, waarnaast een vorm zonder neusklank met afwijkende beteekenis voorkomt en waaruit zich dus eene bepaalde waarde van de nasaal laat afleiden, gelijk uit de volgende voorbeelden blijkt: *mbali*, terugkeeren, *bali* doen terugkeeren, terugzenden, teruggeven; *mbètja*, nat, *bètja*, natmaken; *mbia* en *mbisa*, breken, *frangi*, *bia* en *bisa* breken, frangere; *mbalo*, rond, *bolo*, omgeven (hier zouden evenwel twee woorden in elkander gelopen kunnen zijn, vgl. Mak. *bòdong* en *bolong*); *mbòo*, vallen, *bòo*, vellen; *ndore*, liggen, *dore*, leggen; *nggiri*, draaien, circumverti, *kiri*, draaien, circumvertere (Mak. *giling*); *nggori*, losraken of zijn, *hori*, loslaten; *mpula* gesloten en dom, *pula*, sluiten, stoppen, bijv. een gat, bedekken; *ntiri*, in de juiste richting zijn, *tiri*, recht op iets afgaan; *ntodo*, met gaten worden of zijn, *todo*, door iets heen steken; *ntjafa*, over iets heen hangen, *tjafa*, over iets heen doen hangen, bijv. een doek over eene heg; *ntjára*, mis, verkeerd zijn, *sára*, iets missen, bijv. bij het schieten; *ntjeba*, open, geopend, *seba*, openen; *ntjengga*, scheiden, zich scheiden, *tjengga* iets van iets scheiden.

Voorts *mbunta*, in beteekenis = Mal. *bérbunga*, naast *wunta*, bloem; *mbuwa* =

zoals o. a. in het Bug. en Sumba. zeer gebruikelijk is, en soms ook wel in het Mal. voorkomt, als in *pētaruh*, wat vormelijk weder gevonden wordt in het Bim. *patōho*, maar met de afwijkende beteekenis van: schuldvordering. Uit den vorm *pangāha* schijnt men te moeten opmaken, dat er nog woorden met *pa* konden gevormd worden, toen de *ng* in *ngāha* reeds als tot het grondwoord behorende werd beschouwd. Uit het Kòlosch is mij nog bekend *panganta* = Bim. *ngāra*, naam, vgl. § 29.

In het Kòlosche *palinga*, hooren (Bim. *ringa*) naast *kalinga* = Mal. *tēlinga*, kan *pa* wel oorspronkelijk niet anders dan het verbale subst. aangeduid hebben. Uit het eigenlijke Bim. zijn als voorbeelden van deze functie van *pa* aan te halen: *pampindi*, aanplakken, vgl. § 27; *pambōdu*, het hoofd buigen, naast *wōdu*, iets buigen; *patala*, ordenen, naast *tala*; mogelijk ook *paiya-iya*, juichen, Mak. *riyā*, Mal. *teriyak*, *tereyak*.

Vervolgens komt *pa* voor met verbale beteekenis. Gelijk in de Aanm. na § 42, vermeld is, kent het Kòlosch een *pa* als causatiefprefix. In het eigenlijk Bim. vindt men dit met zekerheid terug in een woord als *pāha*, voederen, te eten geven, (naast *ngāha*, eten).

Een *pa* = *ta* in *tambāri*, *ka* in *kanggado*, komt voor in *pampēso*, zich afwenden, zich verplaatsen, naast *pēso*, afwenden, vgl. ook *panggempe*, afhangen, dus in beteekenis = *tarambeyo*, *kambeyo*. Hoewel het nu niet onmogelijk is, dat de *p* hier voor *k* of *t* staat (vgl. § 25), is toch een prefix *pa* in waarde gelijk Mal. *tēr*, ook uit de verwante talen bekend, bijv. in het Daj. *padjawut*, uitgetrokken; *patep*, toegesloten (vgl. Hardeland, Daj. Gramm. pag. 52), en zoo ook in het Bug. *paita*, zichtbaar, van *ita*, zien. Wellicht is hiermede te vergelijken de *pa* in het Bim. *patjinga*, zichtbaar van de tanden (vgl. Daj. *djadjingar*).

Aann. Nog schijnt een *pa* bij sommige adjetieven voor te komen, bijv. *pagege*, gierig (Mal. *kikir*?); *padōko*, idem (Sumba. *kutus*?), *padere*; enz. De functie van *pa* kan hier wel geen andere zijn dan die van *ka* in *kalai*, men vergelijkt het gebruik van *pa* in het Sumbasch in een vorm als *pakāmbu*, zwanger, van *kāmbu*, buik.

§ 154. De neusklink. Eenige woorden met verbale beteekenis vangen in het Bim. met een der neusklinken *ng*, *m* of *n* aan, waar deze in de verwante talen, als grondwoorden, een vocaal, een tenuis of *s* als beginletter vertoonen, bijv. *ngamu*, Mal. *amuk*; *ngāna*, Mal. *anjām*; *ngane*, Mak. *ane*, Mal. *ani*; *ngāri*, Bug. *kali*, Mal. *gali*; *medi*, Jav. *antih*, vgl. § 24; *nangi*, Mal. *tangis*; *nemba*, Mal. *sēmbah*; *nōto*, Mak. *tolō*; *numpu*, Jav. *tumbuk*. Uit deze woorden blijkt, dat voorheen ook in het Bim. de in ettelijke verwante talen nog gebruikelijke werkwoordsvorming door middel van het prefix *mang*, *mēng* of den neusklink alleen in zwang was. Thans evenwel is het gevoel van de waarde van de nasaal geheel verloren gegaan en dient een vorm als *nangi*, weenen, ook als verbaal subst. Op deze wijze moet ook *ngilu* (kussen) afgeleid zijn van *ilu* (neus).

Een groot aantal woorden met verbale beteekenis vangt aan met: *mb*, *nd*,

ngg, *mp*, *nt* en *nij*. De neusklank voor de *g*, *b* of *d* kan in de eerste plaats een overblijfsel zijn van de bovenvermelde in onbruik geraakte wijze van werkwoordsvorming. Evenwel stuit men bij het bepalen van de waarde van den neusklank bij een met eene media beginnend verbaal woord op eene moeielijkheid. In § 6 is er opgewezen, dat er een aantal woorden in het Bim. aanvangen met een neusklank, die alleen phonetische waarde heeft. Het is al op zichzelf niet waarschijnlijk, dat deze neiging tot het bezigen van een nasalen voorstel alleen beperkt is gebleven tot de eigenlijke substantieven, bovendien wordt het tegendeel bewezen bij woorden, welke met een tenuis beginnen als: *mpou*, naast *sou* (najagen); *ntanda* (aanzien); Kolo. *tonda*, Daj. *tendjang*; men vergelijke ook woorden als: *nggunti*, wat zoowel »knippen» als »schaar» betekent; *ndau*, »naaien» en »naald»; voorts *mbiri tuta* (het hoofdschudden) geheel en al gelijk aan *wiri tuta*. In het algemeen laat zich dus de bovenbedoelde waarde van den neusklank bij verba, die met eene media beginnen, niet aantoonen. Strikt genomen, kan men ook niet zeker bewijzen dat een vorm als *nangi*, niet uit een **ntangi* ontstaan is, maar het is niet waarschijnlijk, dat bij al de bovenopgesomde woorden eene gelijksoortige klankverwisseling heeft plaats gehad (daargelaten de vraag of een vorm als *ngamu*, dat dan uit **nggamu* zou moeten voortgekomen zijn, bestaanbaar is, zonder dat de nasaal werkelijk ter wille van de beteekenis er bijgevoegd is). Daarenboven is er nog wel een enkel woord, waarin aan de nasaal voor de media de bovenbesproken waarde kan toegekend worden, nam. *ndawi*, iets maken, naast *rawi*, werk, *karawi*, werken, vgl. ook *ndasa*, bewonen, naast *rasha*, land (vgl. een vorm als het Daj. *mangkalewu*).

Voorts zijn er een aantal woorden van verbale beteekenis, die aanvangen met een neusklank, hetzij gevolgd door eene tenuis, hetzij door eene media, waarnaast een vorm zonder neusklank met afwijkende beteekenis voorkomt en waaruit zich dus eene bepaalde waarde van de nasaal laat afleiden, gelijk uit de volgende voorbeelden blijkt: *mbali*, terugkeeren, *bali*. doen terugkeeren, terugzenden, teruggeven; *mbèija*, nat, *bèja*, natmaken; *mbia* en *mbisa*, breken, *frangi*, *bia* en *bisa* breken, frangere; *mbalo*, rond, *bolo*, omgeven (hier zouden evenwel twee woorden in elkander gelopen kunnen zijn, vgl. Mak. *bòdong* en *bolong*); *mbòo*, vallen, *bòo*, vellen; *ndore*, liggen, *dore*, leggen; *nggiri*, draaien, circumverti, *kiri*, draaien, circumvertere (Mak. *giling*); *nggori*, losraken of zijn, *hori*, loslaten; *mpula* gesloten en dom, *pula*, sluiten, stoppen, bijv. een gat, bedekken; *ntiri*, in de juiste richting zijñ, *tiri*, recht op iets afgaan; *ntodo*, met gaten worden of zijn, *todo*, door iets heen steken; *ntjasa*, over iets heen hangen, *tjasa*, over iets heen doen hangen, bijv. een doek over eene heg; *ntjåra*, mis, verkeerd zijn, *såra*, iets missen, bijv. bij het schieten; *ntjeba*, open, geopend, *seba*, openen; *ntjengga*. scheiden, zich scheiden, *tjengga* iets van iets scheiden.

Voorts *mbunta*, in beteekenis = Mal. *bërbunga*, naast *wunta*, bloem; *mbuwa* =

In de taal van Sumba treft men op deze wijze gevormd aan: *langidip*, hikken (waarvan het stamwoord mij onbekend is) en *lamudji*, zuigen, uitzuigen. Dit laatste nu moet het Bim. *kamodjo* zijn, waarvoor het Mak. den vorm *kalimummung* of *kalimommong* vertoont, vgl. § 150 Aanm. Hierbij is ook te vergelijken het Sikkasche *lamur*, den mond spoelen. Mal. *kēmur*, Bim. *kamumu*, waar de Mak. vorm eveneens *kali* vertoont, vgl. § 150. Aanm. Nu kan *la* in: *langidip*, *lamudji* beantwoorden aan of een overblijfsel zijn van *kali*; in dat geval kan het evenwel het gebruik van het prefix in een woord als: *langēda angi* niet ophelderden, want daarin kan het die beteekenis niet hebben. Evengoed kan evenwel de *la* in *lamudji* dezelfde functie vervullen als de *ka* in *kamodjo* en dus wederom dienen tot vorming van intransitieve verba, zoodat *lamudji* staat tot *kalimummung* als Bug. *timōmó* tot Bug. *kalimōmū*, en die waarde kan het zeker in de Bim. woorden hebben. De neusklink is bij deze woorden denkelijk op dezelfde wijze te verklaren als na: *ka*, *ta* en *sa*. Ook bij subst. wordt een gelijkkluidend prefix aangetroffen, bijv. *lampifi* = Mal. Jav. *pipi* (hoewel het Bim. woord meer de streek bij de slapen aanduidt). Zoo ook in: *langgiri*, soort garenwinder, vergeleken met *nggiri* en *kiri*; *langgoro*, eveneens een soort garenwinder, vergeleken met *moro*, garen winden. Eveneens in de taal van Sumba, bijv. *lēnggurung*, strot, vgl. Jav. *gurung*. Ook in het Mal. is het prefix bij plantennamen als: *lēmpuyang*, *lēmpunai*, *lēgundi* geenszins ongewoon. Ook hier schijnt het in functie niet van *ka* te verschillen. Synoniem moet ook nog zijn *ti* als in Bug. *tigerrō*, strot, vgl. ook het bovenaangehaalde *timōmó*.

In *metji*, beminnen, moet een prefix *ma*, in beteekenis gelijk het Jav. *ma* of *a*, vervat zijn, vgl. Jav. *asih*.

Ook *mori*, leven, vergeleken met Jav. (*h)urip*, Mal. *hidup*, moet een prefix bevatten. (De vergelijking van deze woorden wordt bevestigd door den vorm van het woord in het Manggarisch: *mōse*, deze taal toch pleegt eene *s* te vertonen, in woorden waar het Mal. *d*, het Jav. (en ook het Bim.) eene *r* heeft, bijv. *ase* = Mal. *adik*, O. J. *ari*, Bim. *āri*; *isu(ng)*, Jav. *irung*, Mal. *hidung*, Bim. *ilu*, (Kōlosch *iru*); *ngasa(n)*, Jav. *ngaran*, Tag. *ngalan* (vgl. Brandes, Bijdr. t. d. vgl. klankl.), Bim. *ngára*; *sau(n)* of *sau(ng)*, Mal. *daun*, Jav. *ron*, Bim. *rōo*; *siri* (stijl), Bim. *rii*, vgl. Mal. *diri*. De nasale slotletters der Manggar. woorden heb ik tusschen haakjes geplaatst, dewijl in eene door den heer Meerburg vervaardigde woordenlijst van die taal, deze woorden op een vocaal eindigen, ik vermeen evenwel ze met *ng* of *n* te hebben hooren uitspreken. Ook in de bedoelde woordenlijst komen trouwens de *ng* en *n* als sluiters voor, bijv. *asan* = Mal. *arang*, Bat. *agong*). Dat *mori* uit *ma* en *uri* ontstaan zoude zijn, komt mij onwaarschijnlijk voor, aangezien het Bim. niet tot samentrekking overgaat. Men vergelijkt voor de vocaal § 10. Waarschijnlijker dunkt het mij, dat *m* een overblijfsel is van *um* als prefix gebezigt. Een ander voorbeeld daarvan is *made* = Mal. *mati*. Ook *ngáha* moet vormelijk gelijk Mal. *makan* zijn. In *marakani*, gereedschap, geraad, utensilia, vgl. *kani*, gebruiken, schijnt een oud prefix *par* (of *mar*) te zijn bewaard gebleven.

In *tanaō*, leeren, discere, wat te vergelijken is met het Jav. *sinahu*, enz. en het Mal. *tahu*, kan een overblijfsel van het infix *in* schuilen, waarvan de *i* in de derde lettergreep tot *a* geworden is, vgl. § 7.

Batumba = Mal. *bēlumbang* vertoont, vergeleken met het Mak. *bombang*, het infix *al*. Zoo ook *salunga* = Jav. *kukusan*, vgl. met *sunga*, Jav. *kukus*. *Sarumbu*, lichaam, schijnt het infix *ar* te vertonen, (bekend is het, dat lichaam in de M. P. gewoonlijk als meervoudig wordt beschouwd, ook in het Bim. kan, zoo lichaam het object is, bij het werkwoord *mēna* gevoegd worden, vgl. § 229). te vergelijken is het Mal. *tubuh*. Ten slotte zij nog even gewezen op de woorden: *hade*, doden, naast *made*, sterven; *beli* = *landa*, verkoopen, naast *weli*, koopen; *ono*, drenken, naast *nōno*, drinken en *kina* = *mēngēnakan*, naast *hina*, Mal. *kēna*. De twee eerste luiden in het Kōlosch: *pahate* en *kamoli*, waarschijnlijk hebben ook deze woorden in het Bim. een prefix verloren.

Gelijk reeds in § 32 opgemerkt is, zijn de overblijfsels van andere suffixen in het Bim., voor zooverre ik zien kan, zeer zeldzaam. Een spoor van een oud suffix *én* wordt denkelijk aangetroffen in *tiki* (stok), wat schijnt te beantwoorden aan Jav. *tēkēn*, (Bug. *tākkāng*, Sumba. *tokung*), vgl. Sund. *itōk*, het zou evenwel niet onmogelijk zijn, dat het woord beantwoordde aan een Mal. *tungkat*, vgl. § 9 en 26.

Wura, strooien, vertoont, vergeleken met Mal. *hambur*, Jav. *sawur* of *tanur*, eene *a*, die niet tot den woordstam kan behooren; het spraakgebruik van het woord verspreidt evenwel geen licht over de waarde van dat suffix; *teka*, beklimmen, schijnt vergeleken te kunnen worden met Sumbaw. *éntek*, Sund. *taek*, Mal. *naik* (waarschijnlijk is een der vocalen bij dit woord uitgestoten). Hoewel ook hier het gebruik van het woord de beteekenis van het suffix niet' volkommen ophe'dert, dewijl het ook intransitief in de beteekenis van: opgaan van zon of maan, kan gebezigd worden, staat overigens *teka* tot *neè* als in het Sund. *naakan* tot *nack*, wat doet vermoeden dat in *wura* en *teka* een overblijfsel van een suffix *an*, in waarde gelijk aan het Sund. *an*, schuilt. Dewijl overigens naast *wura* een *sambura* voorkomt, moet *wura* reeds ten tijde, dat *sa* nog een levend element was, als een grondwoord zijn beschouwd.

SAMENSTELLING.

- § 155. Samenstellingen worden in het Bim. gevormd door nevenstelling. Gewoonlijk worden zij gevormd van twee woorden, zoowel het eerste woord als het tweede kan evenwel op zichzelf reeds eenen samenstelling zijn. Bij de samenstelling van een werkwoord met bijwoorden (en ook bij de bezittelijke samenst.) komen composita van meer dan twee woorden voor. Indien het eenen lid van eene samenstelling het andere bepaalt, dan volgt het bepalende steeds op het bepaalde, gelijk dit de regel is in de westelijke verwante talen; evenals overal elders heeft een woord somtijds in samenstelling eene beteekenis, die eenigszins afwijkt van die, welke het als afzonderlijk woord heeft, zoo is *rawi doù*, lett. menschenwerk, bepaalde lijk in de beteekenis van: tooverij, in gebruik.
- § 156. Bij samenstelling van twee substantieven staat het bepalende in de meeste gevallen in genitief-betrekking tot het eerste, bijv. *ana doù*, menschenkind, kind; *ana bedi*, geweerkogel; *oi mada*, oogvocht, traan; *mada oi*, wel; *raa edi*, voetspoor; *hii madju*, hertenvleesch; *kangge rima*, vinger; *kangge edi*, teen. Op te merken is nog: *ilo lili*, waskaars (bijv. *ilo lili-na sa-djári náru-na*, eene (daarbij behorende) waskaars van één vinger lengte (4.2) wat, zoover mij bekend is, het enige voorbeeld is, waarin een subst., dat een stof aanduidt, met een ander samengesteld is. Overigens levert het Bim. bij deze soort van samenstellingen niets op, wat het van de verwante talen onderscheidt. Alleen is in het oog te houden, dat ook de genitief dikwijls door eenvoudige nevenstelling wordt uitgedrukt. Aan den vorm zijn deze samenstellingen dus niet te onderkennen en wanneer beide woorden niet noodwendig één begrip uitmaken, is het moeilijk met zekerheid te bepalen of zij eene samenstelling vormen of niet, ten minste bij die woorden, waarna de genitief met *na* ongebruikelijk is, vgl. § 187. Zoo is het bijv. in het Bim. niet uit te maken of *loi pili tula*, geneesmiddel tegen hoofdpijn, in zijn geheel eene samenstelling is of niet, dewijl men ook zegt: *loi pili tula*

madangawa dengga, middel tegen hoofdpijn welke niet wil ophouden, (4.32), waarin *loi* zeker geen samenstelling met *pili tula* vormt. Van eenig practisch belang is dit evenwel niet. Minder talrijk zijn de samenstellingen waarin het tweede subst. als appositie bij het eerste staat. Deze worden ook vormelijk daardoor aangeduid, dat bij bepaling door den genitief van het pers. voornw., dit achter het tweede subst. wordt geplaatst, terwijl bij niet-samenstelling juist het omgekeerde plaatsheeft. Voorbeelden zijn: *ana mori*, leerling (bijv. *na-rada mpudu guru ba ana mori-na*, de leerling overtrof den meester, 3.2), uit *ana*, kind, en *mori*, het Arb. *murid*, leerling; *doū bae*, vijand (*daa mulowa-sa èda angi labo doū bae-mu*, als gij uwen vijand niet kunt ontmoeten, 13.11), uit *doū*, mensch en *bae* = Mak. *bali*, vijand; *ada pasaka*, erfslaaf (*ada pasaka-ku upa-n ede*, deze mijne vier erfslaven, 40.19) uit *ada* slaaf en *pasaka* = Mal. *pusaka*, erfstuk. Op deze wijze moeten ook beschouwd worden de samenstellingen met woorden, die het geslacht uitdrukken als *mòne*, man; *siwe*, vrouw. Voorts behooren hiertoe de samenstellingen van *fuu*, boom; *uta*, visch; *nasi* vogel; enz. met de bijzondere soortnamen. Ook kunnen hiertoe gerekend worden die samenstellingen, waarbij het eerste lid met het laatste vergeleken wordt, bijv. *fâre kète ntjuna*, witte kleefrijst, uit *fâre kéta*, kleefrijst en *ntjuna*, witte ui, dus letterlijk: kleefrijst als witte uien; *fanda dipi*, paudan als een mat.

Eindelijk komen nog copulatieve samenstellingen voor namelijk, zulke, waarvan de leden bij oplossing der samenstelling door "en" verbonden moeten worden. De meeste, die hiertoe gerekend zouden kunnen worden, zijn substantief-vormen van werkwoorden. Bepaaldelijk alleen als subst. in gebruik is *ndidi ndai* naast *ndidi ro ndai*, volgorde, waarin evenwel de beide leden op zich zelve niet meer gebezigt worden, met deze samenstelling wordt gewoonlijk het Arb. *tarlib* weergegeven (8.37, 11.17). Een voorbeeld van zulk eene samenstelling van twee eigenlijke subst. vindt men in de volgende uitdrukking: *rato mawawa-ku madjaneli tureli*, de boven mij staande vorsten, de djaneli's en tureli's (16.10), vgl. § 58.

Gewoonlijk echter worden twee eigenlijke subst. steeds door de conjunctie *ro* verbonden, bijv. *ina ro ama*, moeder en vader, d. i. ouders; *doro ro wuba*, bergen en woud, z. v. a. wildernis, bijv. *nde pala kali wati-du waü-na sára madja ade-na labo doū mamboto mandinga labo dahu-na labo ruma sangadji*, *ede-ra tuu londo rai kai-na di doro ro wuba*, maar de kali kon zijne schande tegenover de menigte niet verdragen, daarenboven was hij bevreesd voor den vorst, hij ging dus naar beneden (uit het paleis) en vluchtte naar de wildernis (49.24—26). Dikwijls geeft de taal ook vormelijk te kennen, dat beide woorden eene éénheid vormen, door de conjunctie *ro* te verzwakken tot *ra* of zelf tot *r*, bijv. *ina-r ama* (78.39, 78.25, enz.). Men is dus gerechtigd ook dezen vorm onder de samenstellingen te rekenen, al zijn het dan ook oneigenlijke.

De Bimanees houdt er van twee substantieven van synonieme of bijna synonieme betekenis door middel van *ro* te verbinden om één begrip uit te drukken, bijv. *âra ro wuba*, welke beide „woud”, *donggo ro doro*, welke beide „berg”, beteekenen. Ook hier kan *ro* in *ra* veranderd worden, zoodat ook deze verbindingen als oneigenlijke samenstellingen zijn te beschouwen. Hier nog enige voorbeelden: *ba supu neè-na rëtja lao tigo dja rasa ra dana-na*, dewijl hij (zijne vrouw) wilde overhalen ook zijn land te gaan bezichtigen (45.19—20); *taho-ra dula-mu aka uma ro saladja-mu*, gij moet maar naar huis terugkeeren (lett. naar uw huis en bijgebouwen, 30.42); *na-nuntu kai-du — masaraka nggâhi ra eli Ama Kambeyo*, hij verhaalde hem — tot en met de woorden van A. K. (38.5).

In de bovenstaande voorbeelden behouden beide subst. nog altijd hunne waarde en kunnen desnoods bij vertaling nog door twee subst. worden weergegeven. Dit is echter niet steeds het geval. *òsu ro siya* bijv. betekent letterlijk: reisvoorraad en zout, maar als samenstelling is het ongeveer gelijk *òsu* alleen, men zoude het kunnen weergeven met: allerlei reisvoorraad (bijv. 59.8), het verschilt voornamelijk daarin van *òsu* alleen, dat dit laatste ook „geld voor de reis” kan beteekenen. *Wunta ro wolo*, lett. „bloem en kapas”, maar als samenstelling komt het geheel overeen met *wolo* alleen (bijv. 34.29). *Ama ro duwa*, lett. „vader en oom” is als samenstelling de benaming van een soort hofbeampte, bijv. *ndadi kandadi-du ba ruma-t ama ra duwa*, *sa-buwa kandadi-ku pasiki*, de vorst maakte den eenen tot *ama ro duwa*, den ander tot *pasiki* (58.2—3). Dikwijls is ook een der subst., welke zulk eene samenstelling vormen, niet meer in gebruik, bijv. *ada ra kau*, onderhoorigen, ongeveer = *ada*, behalve dat het bepaaldelijk op een meervoud ziet (bijv. 23.34); *kampo ro mporo* = *kampo*, *kampong*, erf (43.38); *asi ro kara* = *asi*, paleis (63.96), waarvan *kau*, *mporo* en *kara*, als afzonderlijke woorden niet bestaan. Op te merken is nog: *udi ro mudi*, in verhalen voor *udi*, (één) leguaan, (vgl. 20.1).

§ 157. Eene samenstelling kan voorts bestaan uit een subst. en een grondwoord met verbale betekenis. Wanneer dit laatste een werkwoord met transitieve betekenis is, zoo kan het in de samenstelling, zoowel actieve als passieve betekenis hebben; ook kan het subst. het werktuig zijn, waarmede de handeling verricht wordt, bijv. *doü mpanga*, dief, geheel gelijk aan: *doü mampanga*, bijv. *wâra sa-buwa doü mpanga ede*, enz., er was één der dieven, enz. (39.27) en *wâra doü mampanga upa-n malampa*, er waren vier dieven, die op weg waren (39.9); *doü sodi*, ten eerste: vrijer, verloofde (van *doü*, mensch en *sodi*, vragen, ten huwelijk vragen, bijv. 45.2), maar wordt ook van het meisje gebezigt, waarin dus *sodi* in passieve zin te nemen is (bijv. 22.22); *hadju kaa*, z. v. a. *hadju ndai kaa*, brandhout (31.3. v. o.); *ama (ina, ama) tjempe*, stiefsvader (— moeder, — kind) van *ama (ina, ana)*, vader (moeder, kind) en *tjempe*, verwisselen; *linggi pohu*, rollkussen, het Mal. *guling*,

van *linggi*, kussen en *pohu*, omvatten; *woi haa* z. v. a. *woi ndai haa kai*, slagtand, van *woi*, tand en *haa*, bijten (81.12). In *pande ndede*, smid, van *pande*, = het Mal. woord en *ndede*, smeden, gevormd op dezelfde wijze als *pande hadju*, timmerman, vervult *ndede* de plaats van een verbaal subst., zoo ook in *tjoi waa*, koopsom voor eene vrouw, van *tjoi*, prijs en *waa*, brengen, voeren (hier spec. naar huis voeren, vlg. de uitdrukking *oto ro waa*). Tot deze soort van samenstellingen moet ook gebracht worden: *dou labo*, medgezel, volgeling, ofschoon *labo* thans niet meer als werkwoord in gebruik is, vgl. § 60. Zeer veelvuldig komen deze samenstellingen overigens in het Bim. niet voor. Omrent eene samenstelling als: *dou mpanga* zij nog opgemerkt dat die niet gebezigt kan worden met een object. genitief, een woord als paardendief kan dus niet weergegeven worden met: *dou mpanga djåra*, maar moet luiden: *dou mampanga* (of *marampanga*) *djåra*.

Ook komen samenstellingen voor met de grondwoorden der kwalificatieve werkwoorden, gewoonlijk heeft dan of het eerste of het laatste lid der samenstelling in meerdere of mindere mate zijn eigenlijke beteekenis verloren, bijv. *ama toi*, klein-vader, d. i. oom; *ana tatoi* (voor *toi-toi*) in *ana tatoi-na ba galara*, de klein-kinderen, d. w. z. de onderhoorigen van een dorpshoofd (15.28); *masa-ngganga*, goud, naar Bim. spraakgebruik lett. roodachtig geld, *mada nowa*, helder-oog, d. i. wichelaar (64.3). Hiertoe zijn ook te brengen soortnamen als: *bure këta*, paarsche bure; *sâre nae*, harige padie (lett. groote padie), enz. evenals bijv. ons roodekool, enz. *Mbôto*, veel, wordt in samenstelling gebezigt, wanneer het niet juist een groot aantal, maar eenvoudig een meervoud te kennen geeft, bijv. *ede mpara nggâhi-na de ana mori mbôto-na*, daarop zeide hij tot zijne leerlingen (3.2). Op deze wijze is ook te verklaren de samenstelling van *dôho* met een subst. om een meervoud aan te duiden, vgl. § 185, ofschoon *dôho* thans geen levende beteekenis meer heeft. Somtijds evenwel treft men samenstellingen aan, waarin het subst. geheel en al in de eigenlijke beteekenis genomen wordt, terwijl ook het tweede lid zoodanig kan worden opgevat, bijv. *na-iwa-ku ana toi-n ede*, zij hield haar klein kind op den schoot (24.9); *wâra dja kombi ana ita? Ntjambe kai ba ompu*; *wâra ana siwe sampela-ku sa-buwa*, (bij vroeg:) hebt gij ook kinderen? De oude man antwoordde: ik heb één volwassen dochter (42.24—25); *au kombi habar, ruma-e, mai kasampu-sampu kai edi ita ruma-ku di uma mbintja lamada ake*, wat is er, heer, dat uwe Hoogheid hare voeten komt vuil maken in mijn bouwvallig huis? (47.30). Hier zoude het de vraag kunnen zijn of de samenstelling alleen formeel is, gelijk bijv. in het Bug., waar elk met onze adjetieven overeenkomend woord steeds met het bepaalde subst. zulk eene formele samenstelling vormt, bijv. *aniarang makessin-na*, zijn mooi paard; dan wel of beide woorden ook eene eenheid van begrip te kennen geven. Mij schijnt het laatste het geval te zijn, zoodat de vertaling, bovengegeven, vooral van de beide laatste

voorbeelden, te sterken nadruk legt op het adjetief, *ana toi* is m. i. in dit verband weer te geven met »kindje», *ana siwe sampela*, eenvoudig met »dochter» (tegenover meisje of dochtertje), *uma mbintja*, door krot of iets dergelijks. Somtijds daarentegen vormt een subst. met volgend kwalificatief werkwoord één begrip, zonder dat dit door den vorm wordt aangeduid, zoo is *dou mambolo* (menigte) gebruikelijker, dan *dou mbolo*, vgl. ook *ai mangađi*, nacht; *ai marai*, dag; enz. vgl. ook § 52.

- § 158. Steeds in samenstelling met een subst. staan de woorden voor rechts en links: *wâna* en *kui*, bijv. *rima wâna-na manenti tadio sampari*, *rima kui-na mabonto suwu-na*, zijne rechterhand hield (met zijne rechterhand hield hij) het gevest van zijn dolk vast, zijne linkerhand bedekte (met zijne linkerhand bedekte hij) zijne wonde (79.25). Zoo ook de namen der windstreken: *watu bae di-na* (*do-na*, *ele-na*, *da-na*), aan de west- (zuid-, oost-, noord-) zijde (3.34, 4.1 en 2 en 4). Voorts *wâu*, eerst, van oudsher en *ntjau*, al te gader, welke ook als adverbia steeds met het werkwoord samengesteld worden, vgl. § 264, 265: *kuru besi malabo kuntji waû-na*, een ijzeren kooi met een slot, dat daar steeds bij geweest is (met het bij behorende slot of sleutel, 46.20—21); *sa-mena-na dou ndai bae ntjau-na ruma Allah*, alle mensen, welke al te gader vijanden van God zijn (9.22. v. o.). De samenstelling van *weki* (lichaam) en *ntjau* heeft geheel de waarde van een kwalificatief werkwoord gekregen, vgl. § 58.
- § 159. Bezittelijke samenstellingen of bahuvrihi's zijn composita, waarin het laatste lid een subst. is, dat tot het eerste in de verhouding van subject tot praedicaat staat en aanduiden, dat iets de in het laatste lid genoemde zaak of voorwerp bezit met het in 't eerste lid genoemde praedicaat. Ofschoon ook in onze taal dergelijke samenstellingen aanwezig zijn (steeds met den uitgang »ig» als goedhartig, langarmig, enz.) is hun aantal echter beperkt; in het Bim. komen zij echter, evenals in de verwante talen, veelvuldig voor en moeten wij ze dikwijls omschrijven, wat altijd kan geschieden door middel van »hebben» of bij attributief gebruik, door den genitief van het betr. voornaamw. met het in zijne bestanddeelen ontbonden compositum. Het eerste lid van zulk eene bezittelijke samenstelling kan in het Bim. in het algemeen zijn: een kwalificatief of intr. werkwoord of wel een telwoord; het tweede een eigenlijk of verbaal subst. en kan al dan niet bepaald worden door den genitief van het pers. voornaamw., dat overeenstemt met het subst. of voornw., waaraan de samenstelling als attribuut of praedicaat wordt toegeschreven. In de eerste plaats bezigt men deze samenstellingen attributief, in welk geval zij het prefix *ma* voor zich krijgen (vgl. § 46), *ma* kan evenwel verzwegen worden, indien het eerste lid uit een kwalificatief werkwoord bestaat, bij die woorden, waarbij dit ook buiten samenstelling kan plaats hebben, vgl. § 52, of indien het eerste lid een telwoord is, vgl. § 59. Voorb. *dou siwe mataho weki-n* (56.28) of *dou taho weki-na* 22.34—35), eene schoone vrouw;

dou siwe mataho pôda weki-na (56.34), eene zeer schoone vrouw (van *taho*, goed, of van de samenstelling *taho poda*, vgl. § 261, zeer goed en *weki*, lichaam); *saraba ro badju djuba ro kami mataho-taho weki*, een prachtige hoofddoek, tabbaard en hemd (83.13); *dou makalai rasa* (56.29) of *dou lai rasa* (42.22), een mensch, wiens land een ander is, iemand van een ander land, een vreemdeling; *pangâha malai-lai pâhu* (47.14) en *pangâha maniki-niki pâhu* (46.27), koekjes van verschillende (van allerlei) soorten; *oi kôla masandede dei*, water van een vijver, waarvan de diepte zoodanig is, (water van een vijver van zoodanige diepte, 53.35); *dou masabune-bune mbôto*, mensen, wier getal eenigen is (eenige mensen, 19.26); *hadju masabune-bune mbôto-n*, eene zekere hoeveelheid hout (23.34—55); *dosa mantjewi nae*, eene zonde, wier grootte bovenmate is (eene zeer groote zonde, 94.7); *wâra sa-buwa dou-na mantjewi dahu*, er was één der lieden, die zeer bevreesd was (41.8). Steeds worden ook deze samenstellingen gebezigd, wanneer attributies aan een persoon wordt toegeschreven, wat figuurlijk van het hart, enz. gezegd wordt: *dou mahau ade-na*, luie mensen (XII.); *dou makasi ade*, een medelijdend mensch (62.5); *dou manae lôko*, eene zwangere vrouw (69.21). Voorheelden, waarin het eerste lid een intr. werkwoord is, zijn; *ana sangadji djawa mamade dou sodi-na*, een Javaansche prins, wiens verloofde gestorven is (22.28); *dou madawâra oi sambeya*, iemand, die geen water voor het gebed heeft (11.28); *djâra rangga madawâra wei-na*, een hengst, die geen merrie heeft, een hengst zonder merrie (15.5); *dou siwe masupu malôsa raa*, eene zieke vrouw, wier bloed uitkomt (eene vrouw, die aan bloedvloeiing lijdt, 5.32); *dou madaa-mai raa*, eene vrouw, wier menstrua niet uitkomen (11.37); *nggâhi mawaü-ra tjumpu raa-kananu*, een woord, waarvan het overdacht hebben, afgeloopen is, (een woord, wat voldoende overdacht is, 103.15). Het eerste lid is een telwoord in: *sâhe masambaa umu-na*, een éénjarige buffel (15.12), *ada dou masampuru ruma*, eene slavin, die tien meesters heeft gehad (17.27).

Somtijds bestaat het laatste lid uit meerdere subst., bijv. *dipi maupa ndupa nâru ro padja-na*, een mat wier lengte en breedte vier vaam is (een mat van vier vaam lengte en breedte, 69.4). Hier kan *nâru ro padja* nog als eene oneigenlijke samenstelling (vgl. boven § 156) beschouwd worden. Moeielijk kan dit evenwel bij het volgende: *weki ntjau daa mawâra saraü, tembe ro sambôlo*, naaktheid, welke geen zonnehoed, saroeng of hoofddoek heeft (88.19). Het subst. kan voorts bepaald zijn door een genitief of deelwoord: *sori mataho-taho nowa oi-na*, eene rivier, waarvan de helderheid van haar water zeer mooi is, (eene rivier met mooi helder water, 78.12); *ba èda-mu lènga-mu madëse morotaba(t) marada-mu*, dewijl gij uwe makkers ziet, wier plaats, welke u overtreft, hoog is, (dewijl gij ziet, dat uwe makkers eene hooge plaats hebben, welke de uwe overtreft, 83.27). In het volgende is het subst. wederom door eene bezittelijke samenstelling bepaald: *ake loi dou siwe*

masupu malōsa raa madaadengga lōsa ede, dit is een geneesmiddel voor eene vrouw, die ziek is, wier bloed uitkomt, waarvan (nam. van het bloed) dit uitkommen niet wil ophouden (dit is een geneesmiddel voor eene vrouw, die lijdt aan onophoudelijke bloedvloeiingen, 5.32). Het subst. in de tweede bezittelijke samenstelling is nog bepaald door *ede*, vgl. ook een voorbeeld onder de volgende §. Omtrent het eerste lid is nog op te merken, dat ook een subst. als zoodanig kan optreden in een zin als: *rasa Anta-Baranta(-ku) ngāra-na*, een land, welks naam A. B. is (het land dat A. B. heet, 61.9. v. o.). Eigenlijk treedt hier het subst. op met de waarde van een intr. werkwoord, vgl. § 257, voor deze samenstellingen wordt *ma* evenwel niet gebezigd. In een zin als: *na-èda-ku palando raa-sambele wōo-na*, hij zag een dwerghert met een afgesneden hals, kan *raa-sambele wōo-na* wel niet anders dan als eene bezittelijke samenstelling beschouwd worden, waarvan dus het eerste lid wederom een subst. is, vgl. § 64, vlg. *Ma* kan natuurlijk ook hier niet gebezigd worden, dewijl het den zin geheel zou veranderen. Ongewoon is het de deelen der samenstelling te scheiden; in dichterlijke taal echter trefst men wel eens zinnen aan als: *dōu malōsa pala mani*, iemand, wiens semen uitgevloeid is (93.9. v. o.). Omtrent de bezittelijke samenstellingen, waarvan het laatste lid een verb. subst. met *ndai* is, vergelijke men § 94.

- § 160. Men bezigt de bezittelijke samenstellingen voorts na: *èda*, zien (vgl. § 47); *na-èda-ku iia marindi mada*, hij ziet u een duister oog hebbende (hij ziet, dat uwe oogen duister zijn, 73.20); *èda ba wai Tjahaya-Hairani mawaū-ra lōsa djaru-djoro oi mada-na*, toen de oude vrouw zag, dat de tranen van Tj. H. gevloeid hadden (73.2—3). Ook waar een deelwoord met *ma* als praedicaat kan optreden, vgl. § 54: *siya mpa makadjoro wowa*, hij is het, wiens snot uitloopt (104.32), alsook daar, waar een deelwoord met *ma* als subject enz. kan optreden, vgl. § 55, 56 en 109: *wāra mpara madadju ro hau ade* (vgl. § 48), sommigen zijn lui en traag (85.11), *na-mbōto-ra masadompo ade-na dōu labo-mu* (bepaling vooraan, vgl. § 110), velen uwer lieden hebben een half hart" (zijn met een half hart bij de zaak, 13.4): *wati wāra makasi ade inga ro horu nahu ake*, er is niemand, die medelijden heeft om mij te helpen en bij te staan (37.12); *wāra-ra mandadi ana fana-n ede goroda*, *wāra mandadi nāga*, *wāra-ra mandadi ura afi*, er waren er wier pijlen garuda's werden, van sommigen werden zij tot draken, van anderen tot een vuurregen (79.18 en 19). Men merke op het verwijgen van het tweede lid der samenstelling bij de herhaling); *saniki-niki maupa wela-na*, al wat vier zijden heeft (93.4).
- § 161. Wanneer evenwel een verbum finitum gebezigd moet worden, treden de bezittelijke samenstellingen in den regel niet als praedicaat op, maar wordt het compositum ontleed, zoodat het subst., wat daarin het tweede lid vormt, als subject optreedt, terwijl het subst. of voornw., wat bij attributief gebruik der samenstelling het geatribueerde is, in genitief-betrekking tot dit subject

geplaatst wordt, bijv. *na-kasi pôda-pôda ade ndai-ku maèda ndai-mu*, mijn hart heeft (d. i. ik heb) zeer veel medelijden als ik u zie (51.7—8); *na-dahu ade-ta lao di doû ake*, ons hart is (wij zijn) bevreesd naar die mensen te gaan (51.22. v. o.); *na-dâra malai-ku ade-ku*, mijn hart is (ik ben) zeer hongerig (45.22); *makento ba ede*, *na-nae wâli-ra loko-na wei-na sangadji ede*, daarna werd de buik van de echtgenote van den vorst wederom groot (daarna werd de echtgenote van den vorst wederom zwanger, 63.28—29); *mango pôda wôo-ku ake*, mijn keel is zeer droog (ik heb ergen dorst, 50.31). De oplossing dezer samenstellingen, welke blijkens bovenstaande voorbeelden ook daar gebezigd wordt, waar woorden als *ade*, in figuurlijken zin voor den persoon zelven staan, welke woorden in het Bim. als subject optredende meer de waarde van een grammatisch subject hebben (vgl. het gebruik der deelwoorden, § 50), heeft a fortiori ook in alle andere gevallen plaats: *na-wâra-ra katjihî-na*, hij heeft oordeel des onderscheids (11.5); *wâra dja-ra ana-mu-ro*, hebt gij kinderen? (50.38); *kira-kira wâra sa-singku dei-na dana ra-ngaâri-na ede*, ongeveer één arm was de diepte van den door hem uitgegraven grond (den grond had hij ongeveer één arm diep uitgegraven, 62.30); enz. Eenige der bezittelijke samenstellingen kunnen niet in een finieten zin opgelost worden. Hier toe behoort (*ma)taho weki(n)*, schoon. De reden hiervan zal wel zijn, dat (*na)taho weki-na*, als finieten zin, gewoonlijk in andere beteekenis gebezigd wordt, bijv. *taho pôda weki-na sai-mu di uma*, het best is, dat gij even in huis aangaat, gij moest even in huis aangaan (42.25). Moet dit woord als praedicaat optreden, dan maakt men het door er een subst. voor te plaatsen wederom tot attribuut, bijv. *ama rato ka-mai doû taho weki-na*, die prinses ginds is een schoon mensch = is schoon (22.34); *wei pande ede doû sampela taho weki-na*, de timmermansvrouw was jong en schoon (50.8). Op dezelfde wijze zegt men ook: *lamada dôho tolu-n ake doû masabuwa ina ro ama*, wij met ons drieën zijn van één vader en moeder (50.27). Opmerking verdient nog *malai-lai pâhu*, veelsoortig, van allerlei soort. Bij dit woord is het prefix *ma* met het overige van het woord samengegroeid, en zoo treedt het woord ook in dezen vorm als praedicaat op, waar anders een finiet werkwoord vereischt wordt, bijv. *na-èda-du ba sangadji Ama-ana na-waû-ra nggâri saraa ro malai-lai pâhu raa kamami ba ana ompu ede*, toen vorst A. a. zag, dat wat de dochter van den ouden man gekookt had van zeer verscheiden en van allerlei soort was (44.38—39); *nggâri eli-na marwantju-wantju pala malai-lai pâhu*, de verscheidenheid van hun geluid is van zeer verschillenden aard (91.51). Hier treedt *malai-lai pâhu*, als subst. in het laatste lid eener bezittelijke samenstelling op, in waarde staat het dus gelijk met de in § 56 besproken subst. met *ma*, hoewel deze niet praedicatief plegen op te treden.

Ook wanneer een werkwoord in substantieform moet optreden en het oorspronkelijk subject dus in genitief-verhouding tot dit verbale subst. komt

te staan, heeft er geen samenstelling plaats, bijv. *nggâhi mpa wâra-na imbi deî na-wa-mu*, *nggâhi mpa wâra-na dahu-na ade-mu*, gij zegt, dat er geloof in uwe ziel is (dat gij gelooft), gij zegt, dat er vrees van uw hart is (dat gij God vreest, 104.11—12); vgl. § 247. Dewijl het nu echter in het Bim. veel gebruikelijker is den genitief van het pronomen van den 3^{den} persoon in zulk een geval te verzwijgen, ook daar waar geen kwestie van samenstelling is, dus *wâra dahu ade-mu* voor *wâra-na dahu-na ade-mu*, is het gewoonlijk aan den vorm niet te zien, of er samenstelling plaats heeft of niet: *na-ipi pôda dâra ade-na doû ede*, deze man heeft zeer groten honger (43.7—8); *ku-raho ntene-ku sa-wau-wau kasi ade-mu*, ik vraag toch, dat gij zooveel mogelijk medelijden hebt (57.13—14); *nahu wati bade-ku nggali tjoï-na peyo ede*, ik wist niet, dat boschhanen duur waren (18.11). In zinnen evenwel als: *loba ro tama' aô-na lelu ro naè neè*, (nae neè, begeerlijkhed, uit *nae*, groot en *neè*, wil, 8.22—23); *wati-du wâra-na ndai kantewi kai-ta taho weki-na doû ede*, er is niets, waarmede wij de schoonheid dezer vrouw kunnen vergelijken (56.54—55); *pili tuta madangawa dengga*, hoofdpijn, die niet wil ophouden (4.32), zal men de woorden, *nae neè*, *taho weki-na* en *pili tuta*, dewijl zij duidelijk één begrip aanduiden, als samenstellingen van twee subst. dienen te beschouwen. In de praktijk maakt het zeer weinig verschil of men samenstelling aanneemt of niet, dewijl de vorm dezelfde is. Bovendien treft men in minder gewone taal, ook waar men deze woorden als één begrip aanduidende zou beschouwen, alle mogelijke constructies aan, bijv. *mango-na wòo*, dorst (88.21); voor *mango wòo*, als op 85.1, 93.19; *sintji-ta ade*, uw berouw, voor *sintji ade-ta* (84.11). Ook bij de constructie met *kai* heeft geen samenstelling plaats: *ede-ra ndai hera kai ade-na ruma-t ede*, daarop verwonderde zich de vorst (26.23); *ede-ra neyo kai-na ade-na*, daarop was haar hart licht (daarop was zij verheugd, 62.19).

- § 162. Bij het in de vorige § behandelde geval kan de constructie evenwel ook eene andere zijn. In de eerste plaats is op te merken, dat verscheidene woorden, die aan het hart, enz. eene of andere eigenschap toezeggen, ook wel van den persoon zelven kunnen gebezigt worden, bijv. *dahu*, vreezen; *hera*, zich verwonderen (40.28); *hidô*, honger hebben, (bijv. *doû mahidô* 14.16 v. o. vgl. 85.1) en dus, als elk ander eenvoudig werkwoord, ook als praedicaat kunnen optreden, wanneer het subject een persoon voorstelt. Vervolgens wordt ook de bezittelijke samenstelling nu en dan als praedicaat gebezigt, bijv. *mu-pili loko-mu-ro*, hebt gij buikpijn? (19.6); *sura mu-kasitoi ade labo nahu*, mits gij toch medelijden met mij hebt (48.22); *na-mbani pôda anakoda ake*, *na-sabuwa guru-na ro na-tjampu saraa labo ompu mantau lewi ede*, deze scheepsgezagvoerder is zeer brutal, hij heeft één leermeester gehad met en is neef in den eersten graad van den ouden man, die eigenaar van den tuin is (75.22). Deze constructie moet steeds gebezigt worden in uitdrukkingen als: *kasi kai ade* voor *kasi ade labo*, vgl. § 135. Ten slotte kan, indien het

logisch onderwerp wordt voorgesteld door een persoonlijk voornw., dit aangeduid worden door het volledig voornw. na den genitief ervan te herhalen: *wati wâra masa-ku nahu kône sa-balue*, ik heb geen geld, zelfs geen duit (57.28); *mbuda isi mada-mu nggòmi*, zijt gij blind? (24.31). Bij deze constructie valt geen bijzondere nadruk op het voornaamwoord, dewijl dit achteraan staat en dus de gewone plaats van het subject inneemt (vgl. § 289). Wil men den nadruk er op leggen, zoo wordt het vooraan geplaatst, bijv. *nde pala ai-na ngeri*, mai ka ndede-n nahu ake na-hido-ra loko-ku, maar maak het niet te lang, want ik heb honger. (Het Bim. moet hier nadruk op *nahu* leggen, dewijl het subject in de hoofd- en nevenzin verschillend is, vgl. § 230, 26.6). Met nadruk kan ook een subst. als logisch onderwerp vooraan geplaatst worden, bijv. *riyana-n ake mbòto sâhe-na*, (van) den schoonvader vele waren de buffels (de schoonvader had vele buffels, 27.11). Men vergelijke ook het gebruik der volledige voornaamw. te zamen met hunnen genitief na *wati*.

- § 163.** Ook een attributief gebezigeerde bezittelijke samenstelling wordt dikwijls ontbonden, wanneer zij een woord bevatten dat „zeer, erg” betekent, bijv. *wâra sa-buwa kôla na-nstjewi kai-ku ba taho*, er was een zeer schoone vijver (voor: *mantjewi taho*, 82.23. v. o.); *wâra sa-buwa lewi na-mbòto malai-ku isi-na*, er was een tuin, wiens inhoud zeer veel was (waarin zeer vele planten waren, 65.54). Ook de samenstellingen, welke de lengte en breedte te kennen geven, worden dikwijls op de volgende wijze ontbonden: *ede-ra mbeï kai ba ruma-t kuru besi wâra sa-ndupa náru-na*, *sa-tenga ndupa dëse-na*, daarop gaf hem de vorst eene ijzeren kooi van één vadum lengte en één halven vadum hoogte (46.22—23); op dezelfde wijze, dus als bij praedicatief gebruik in een zin als: *kira-kira wâra sa-singku dei-na dana ra-ngâri-na*, vgl. boven § 161.

Aanm. Slechts zelden treft men in het Bim. eene constructie aan, waarbij een subst. gevolgd door een deelwoord dient tot attributieve bepaling van een ander subst. Een voorbeeld is: *sintji mata mandanda*, een ring met steentjes op een rij (108.18) zoo ook: *doü neé-na matahu*, iemand van goeden wil (13.8).

- § 164.** Andere samenstellingen, waarvan het eerste lid een werkwoord, het tweede een subst. is, zijn niet zeer talrijk. Voornamelijk treft men ze aan, als het werkwoord intransitief is, in de beteekenis van: als dat, wat het subst. voorstelt den inhoud van het werkwoord verrichten, bijv. *sadja-na lopi — na-luu djuru muqî kai-ku ba la Sawi*, jammer van het schip, — waarop Sawi als stuurman in dienst is gekomen (101.7—9); *neé hadji* = Mal. *naik hadji* (10.5); *nggee ada*, lett: als slaaf blijven of wonen, v. d. zijne opwachting maken bij den vorst of een hooggeplaatste en v. d. wederom ook als een transitief werkwoord gebezigt met de beteekenis van: iets berichten of mededeelen aan een hooggeplaatste, vgl. de teksten passim.

Voorts vormen eenige werkwoorden met hun object, wat dan steeds een verbaal subst. is, eene samenstelling, bijv. *mbeï ngowa*, (bijv. *mbeï ngowa-pu*, 54.8) mededeeling geven, kennisgeven; *mbeï ntjongan*, lenen, ter leen geven: *nggâra ta-mpaa mentja-sa*, als gij *mentja* speelt (schermt, l.). Eene enkele

maal staat het subst. ook in andere verhouding tot het werkwoord, bijv. in *mpaa luba*, kaartspelen,

- § 165. De samenstellingen van twee woorden van verbale beteekenis zullen hier voor het gemak verdeeld worden naar de transitieve of intransitieve beteekenis der woorden, die de samenstelling vormen.

Twee woorden met transitief-verbale beteekenis worden in de eerste plaats samengesteld om daardoor een begrip uit te drukken, wat bij ons wordt te kennen gegeven door samenstelling van een transitief werkwoord met een scheidbaar partikel of bijwoord: *nijiki-ndai-na*, *nggomi*, *ake pala biya weya-ku tuta-mu*, het juiste er voor (voor wat gij verricht hebt) zou zijn, gij, mijn stukslaan van uw hoofd (uw verdiende loon zou zijn, dat ik uw hoofd stuk sloeg, 30.31—32, *pala bia* uit *pala*, slaan en *bia*, breken, frangere); *ede-ra ponggo bòo mena kai-na suu aduriya*, daarop hakte hij al de doerian-boomen om (30.22—23, *ponggo bòo* uit *ponggo*, hakken en *bòo*, vellen); *pata tjengga-ku rawi mamada labo mamami*, onderkennen (uit elkander kennen) onrijpe en rijpe daden (90.4, *pata tjengga* uit *pata*, kennen en *tjengga*, scheiden); *kòne wâra dou mamai sou batu-la*, al is er iemand, die ons komt nazetten (41.6—7 *sou batu* uit *sou*, jagen, nazetten en *batu*, volgen). Op deze wijze is ook te verklaren een zin als: *kani imba-ku kani kafir* (*kani imba* uit *kani* = Mal. *pakei* en *imba*, nabootsen) nabootsend dragen de kleeding der ongelooigen, zich als de ongelooigen kleeden (9.14. v. o.). Verder behooren hiertoe de samenstellingen van een transitief werkwo. met een ander, voorzien van het prefix *ka*, als *mbadju kakubi*, fijnstampen, waarvan reeds in § 40 voorbeelden gegeven zijn. Dewijl dat, wat wij door een scheidbaar partikel, adverbium of adjetieven uitdrukken, het eigenlijk bepalende element is, wordt dit in het Bim. ook steeds door het tweede werkwoord voorgesteld. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat het Bim. evenals de verwante talen, dikwijls een enkelvoudig werkwoord bezigt, waar bij ons het gebruik van een compositum noodzakelijk is, bijv. *ndadi haa lalo weya ba wai rera dou mpanga ede sa-dompo*, de oude vrouw beet daarop dadelijk een stuk van de tong van den dief af (41.30).

In de boven aangehaalde voorbeelden vormen de twee werkwoorden niet alleen eene samenstelling naar den vorm, maar ook naar den zin, dewijl zij te zamen duidelijk één begrip uitdrukken. Dikwijls echter stelt het Bim. ook twee transitieve werkwoorden naar den vorm samen, zonder dat er aan eene eenheid van begrip te denken is, bijv. *ede-ra lao sou batu kai-na raa edi Ama Seho ede*, daarop ging hij A. S. (d. i. den buffel) achterna, zijne voetstappen volgende (36.18). Deze samenstellingen worden gebezigt, wanneer het tweede werkwoord door een deelwoord kan vervangen worden en beide werkwoorden hetzelfde object hebben, vooral wanneer dit laatste verzwegen is (dus bij ons door een voornaamw. wordt weergegeven). Het hier gegeven voorbeeld stelt dus een bijzonder geval voor, dat alleen daardoor mogelijk is, omdat het tweede werkwoord, *batu*, hier eigenlijk eene dubbele functie vervult,

in de eerste plaats heeft het tot object *raa egi*, maar in gedachten is het tevens met het eerste werkwoord als *fou batu* verbonden en heeft dan *Ama Seho* tot direct object (vgl. het vierde voorbeeld in deze §). Een ander voorbeeld is: *raka-ku matani, lao mbeï kai ba nahu, ntika na-paki ao-ku* (*paki ao* uit *paki*, wegwerpen en *ao*, aannemen), toen ik iets zwaars gevonden had, gaf ik het (hun) en op eens wierpen zij (het) weg (het) aangenomen hebbende (toen zij het aangenomen hadden, wierpen zij het op eens weg, 34.25). Vgl. de paralelplaats op 53.37: *ede-ra ao kai ba doü mpanga, na-èda-ku pala wadu, ede mpara paki-na*, daarop namen de dieven het in ontvangst, maar toen zij zagen, dat het steenen waren, wierpen zij ze weg. Bij deze samenstellingen kan het ook voorkomen, dat de volgorde der leden vrij onverschillig is, bijv. *ede-ra kalei waa kai di tando rumma-t*, daarop droegen zij (hem), (hem) voor den vorst brengende (en brachten hem voor den vorst, 59.23) en: *ede-ra kau waa kalei kai aka uma ra-kaambi weya*, daarop beval (de vorst hem) dragende te brengen naar het voor hem gereedgemaakte huis (ibidem, reg. 28). Natuurlijk is het gebruik dezer samenstellingen niet noodzakelijk en kan in plaats van het tweede werkwoord, een deelwoord met *ma*, een verbaal subst. (vgl. § 249) of wel eene afzonderlijke zinsnede gebezigt worden, als bijv. *ede-ra kalei kai ba ana dòho-na ede, lao waa lalo-ku aka uma ruma sangadji*, daarop droegen hem zijne kinderen en brachten hem terstond naar de woning van den vorst (19.9).

In het geval, bedoeld in de Aanm. na § 90, kunnen wij het tweede werkwoord van zulk eene samenstelling teruggeven door een infinitief, voorvoorgeschaagd door »om te», bijv. *ede-ra ngåri kaløsa kai-na, waa katei-ku wei-na*, daarop groef hij (het) uit en bracht (het) aan zijne vrouw om (het) haar te laten zien (62.32); *ede-ra ngupa kai-na mbee neè sambele tjøla kai tindja-na*, daarop zochten zij eene geit om te slachten om daarmede hun gelofte te voldoen (54.17); *na-waü-ra wåra kamo ra-dumpa-na, na-wii kipi-ku di saliri-na*, er is reeds een door hem gevangen sprinkhaan (hij heeft reeds een sprinkhaan gevangen), welken hij onder den oksel gelegd heeft om (hem) vast te houden (51.23—24); *ku-waü mpuðu sambele ngåha*, ik heb (ze) geslacht om (ze) op te eten (29.16). Vgl. ook § 169.

- § 166. Wanneer een transitief werkwoord met een intransitief wordt samengesteld, zoo heeft dit laatste het karakter van eene adverbiale bepaling. Gewoonlijk zijn het dan ook kwalificatieve werkwoorden. Van de andere intransitieven zijn mij alleen als tweede lid in eene samenstelling met een transitief werkwoord bekend: *rero, ngåro* en andere werkwoorden, welke »rondgaan, her- en derwaarts gaan« beteekenen (waaromtrent nog op te merken is, dat sommige bijna adverbia zijn geworden, dewijl zij meest altijd in samenstelling voorkomen), alsmede *sai*, ergens even aangaan. Deze kunnen hier behandeld worden, dewijl zij eigenlijk, evenals *ao* in *paki ao* (zie de vorige §), in plaats van een deelwoord staan. Alleen zij opgemerkt, dat hier de samenstelling steeds plaats heeft:

ngupa rero kai-na doū woro, masabune-bune ntoi ngupa warawingo-na, enz., daarop zocht hij rondgaande (= overal) naar het spook; nadat hij een tijd lang her- en derwaarts [gaande] gezocht had, enz. (26.11); *ede-ra lao dāro rero-na*, daarop voelde hij overal rond (39.19); *bune-ku da lao rai kai lamada labo ra-fou ngāro ba udi ro mudi*, hoe zouden wij niet gevlucht zijn, terwijl wij overal heen door den leguaan vervolgd werden? (21.8—9); *ede-ra neè loa djadja kai-na iwa dōho-n*, daarop maakte hij zijne makkers rondgaande (z. v. a. den een na den ander) los (41.1); *na-neè-ra wii sai masa sa-buwa rupiya ede di ade pōo*, hij wilde den éénen gulden even aangaande (z. v. a. in het voorbijgaan) in het stuk bamboe leggen (24.24); *na-ōno sai waū-pu djāra-na di ade kōla*, hij drenkte in het voorbijgaan zijn paard eerst nog uit den vijver (53.17).

- § 167. Een intransitief werkwoord wordt met een transitief samengesteld in de eerste plaats: om een begrip uit te drukken, wat wij te kennen geven door samenstelling van een intransitief werkwoord met een scheidbaar partikel, soms ook moeten wij het tweede werkwoord door een bijwoord of voorzetsel weergeven; de samenstelling heeft in het Bim. steeds transitieve waarde. Voorb. *lampa hèko-ku labo pii napas ede*, men moet het omlopen, terwijl men den adem inhoudt (14.7, *lampa hèko* uit *lampa*, loopen en *hèko*, omgeven); *ede mpara mabu-na awa dana, mabu pita-ku lènga dōho-na*, daarop viel hij op den grond boven op zijne makkers (41.31, *mabu pita*, incidere uit *mabu*, vallen en *pita*, op iets zijn, op iets drukken); *ampo ta-dōho pita-ku*, vervolgens gaat gij er bovenop zitten (3.21); *tjōū-tji malampa rumpa weya koha tuta doū ake*, wie loopt daar tegen den schedel van dezen mensch (d. i. van mij) aan? (33.28, *lampa rumpa*, incurrende uit *lampa*, loopen en *rumpa*, aanbansen); *wati-du bae-bae-na rai rumpa-na hadju ro wadu*, zonder juist te weten wat hij deed, rende hij tegen boom en steenen aan (38.36, *rai rumpa* uit *rai*, snel loopen en *rumpa*, aanbansen); *na-mai tiri weya-si tada-ku*, indien hij op mijne deur aankomt (31.14. v. o., *mai tiri* uit *mai*, komen en *tiri* zijn koers nemen naar); *ede-ra teka kai-na niu ede, kalondo mena kai wuwa-na*. *Ede-ra londo batu kai-na ba la Kalai*, daarop klom hij in den klapperboom en wierp de vruchten naar beneden. Daarop ging Kalai ze achterna (21.22—21. v. o., *londo batu* uit *londo*, nederdalen en *batu*, volgen); *ede-ra londo kai-na watu èse elo hadju, na-londo raka-du Ama Metjo*, daarop daalde hij van den top van den boom af [en daalde neer] naar den tijger (38.13—14, *londo raka*, afdaalen naar, uit *londo*, afdaalen en *raka*, bereiken). Op dezelfde wijze gevormd zijn: *lao raka*, gaan naar, bijv. *ntika na-èda-du obu afi*, *ede-ra lao raka kai-na*, toen hij den rook van het vuur zag, begaf hij zich daarheen (65.33—34); *rai raka*, ijlen naar: *na-waū-ra rai raka Ama Barewo*, hij is naar A. B. toe geijld (36.38); *mai raka*, komen bij: *na-mai raka-ku nahu*, hij is bij mij gekomen (36.36). Op te merken is, dat wanneer het eerste lid van zulk eene samenstelling gevormd wordt door de woorden: *mai*, komen; *lao*, gaan of een

werkwoord, wat wij door eene samenstelling met »gaan” kunnen weergeven, de beteekenis van het compositum ook eene andere kan zijn, zoodat wij het tweede werkwoord door een infinitief, al of niet voorafgegaan door »om te”, moeten vertalen, vgl. § 170. Zoo kan *londo batu* evenals boven beteekenen: »afdalen, volgende iets, wat eveneens afgedaald is”, maar ook: afdalen om iets, wat bijv. op den weg loopt, te volgen. In de tweede plaats worden ook op deze wijze, evenals van twee transitieve werkwoorden, enkel formele samenstellingen gevormd, vgl. § 165, bijv. *ede-ra luu batu-kai-na lapa ede di ade lewi*, daarop ging hij den tuin binnen, volgende de goot (of door de goot, 65.39). Zoo zijn ook te verklaren samenstellingen als *nangi kantjii-nljii ade*, op hartverscheurende wijze weenen, enz., waarvan voorbeelden zijn gegeven in § 40.

Aanm. In deze samenstellingen worden de in § 154 besproken transitieven en intransitieven, als *bia* en *mbia*, door elkander gebezigt in transitieve beteekenis, zoo leest men op 13.11—13: *oi malao ntiri rasa-na, nasi mangemo ntiri rasa-na*, water, dat op zijn land afgaat of naar zijn land toestroomt, een vogel, die op zijn land afvliegt, waarin *ntiri* blijkbaar voor *tiri* staat, dewijl anders voor *rasa-na* eene praepositie moet staan, zoo ook na een transitief werkwoord: *ta-loo mbia-ku rowa ede*, gij werpt den pot stuk (5.3); *waü ede, na-pöde wári nggiri-du ba onpu-mu*, daarna hebben uwe grootouders het ineengedraaid en omgewend (87.1).

§ 168. Zeer talrijk zijn de samenstellingen van twee intransitieve werkwoorden, soms kunnen wij deze eveneens door eene samenstelling weergeven, somtijds moeten wij het tweede door een deelwoord of de omschrijving daarvan, of wel door een adjetief, soms ook door een bijwoord of bijwoordelijke uitdrukking vertalen, ook in dit laatste geval vervult het tweede werkwoord in het Bim. eigenlijk de functie van een deelwoord. Bijv. *na-èda-ku ama-na wunga maru sarènga-na*, (toen) zij hunnen vader achterover zagen liggen (19.4—5, *maru sarènga* uit *maru*, liggen en *sarènga*, ook alleen: achteroverliggen); *na-maru sambanta-ra di lewa-kai ede*, hij lag languit op het slagveld (79.27); *na-lantu ndadi mbòto-ra*, zij zullen zeker veel worden (vermeerderen, 80.8. v. o.); *wunga maru ngèpa-na awa fuu dobu*, terwijl hij onder het suikerriet verscholen lag (26.12, *maru ngèpa*, zich verschuilende liggen); *ede-ra made lelo kai-na ana udi-r mudi ede*, daarop stierf het kind van den leguaan, verpletterd (20.17); *saraka mabu tarambeyo-na di kèto Ama Metjo*, totdat hij viel, hangende aan den staart van A. M. (d. i. den tijger), tot dat hij viel, terwijl hij aan den staart van den tijger bleef hangen (38.37); *na-lao lampo rero-ra di kengge moti*, zij ging op het strand rondlopen (66.18); *na-sera sai-ra*, hij ging even aangaande (in het voorbijgaan) zijne behoeften doen (56.5); *na-luu ngaro-ra di ade dobu ede*, hij ging rondgaande (d. i. nu hier dan daar) in het suikerriet (26.10); *na-waü-du mbia sambara-mbura pingga ro mangko*, de schalen en koppen waren »zich overal verspreidende» (in duizend stukken) gebroken (27.23); *au-tji habar mai mbòto kai weki nggomi dòho ake*, wat is er, dat gij lieden komt veel zijnde (met uw velen, 85.16); *sabune-bune-du ntoi nggee tjampo-na*, een tijd lang woonden zij »gemengd” (te zamen, 58.5).

Somtijds is de volgorde der leden van de samenstelling anders dan men, naar hetgeen in § 155 gezegd is, verwachten zou, bijv. *dou siwe mawaū-ra made sambanta di woha ntjai*, eene vrouw, die dood op den weg lag (32.25), waarin het tweede lid der samenstelling het hoofdwerkwoord is, dergelijke met een voorvoegsel voorziene werkwoorden, worden steeds in zulk eene samenstelling achteraan geplaatst, men kan *mawaū-ra made sambanta* ook verklaren door: welke dood was en nederlag, vgl. § 169. Moeilijker is de volgorde in *mimi made*, verdrinken (uit *mimi*, verzinken en *made*, sterven, bijv. *nggāra ta-lodja lao dei-sa, ta-mimi made*, als gjij naar binnen zeilt, zult gjij verdrinken (21.18—17. v. o.); *taho wāli-pu mbia sambura labo mimi made-ta*, het is ook beter om schipbreuk te lijden, dan dat wij verdrinken (21.16. v. o.). In alle gevallen laat zich ook *mimi made* verklaren door „verzinken en sterven”. Woorden als *lōsa*, uitgaan en dergelijke, welke wij door eene samenstelling met „gaan” kunnen weergeven, staan in samenstelling met een ander intr. werkwoord vooraan, ook daar waar wij ze door een bijwoord moeten weergeven. Bijv. *ede-ra hengga-na ntjai tamba-n ede, lōsa ngemo mena kai djanga peyo ede*, daarop deed hij de deur van het net open, en de boschhanen „gingen alle vliegende uit” (vlogen er alle uit of weg, 18.3); *ede mpara londo babu kai ndai-na*, daarop sprong hij-zelf naar beneden, 33.22); *na-lao londo nggontju watu nggaranggonggo uma-na*, hij ging afdalen, springende van den gevel van zijn huis, (bij sprong van den gevel van zijn huis af, 48.3). *Mai*, komen, gaat ook aan deze woorden vooraf: *au mai luu-ma di tamba nahu binata ede*, waarom zijn die dieren mijn net binnengekomen (18.2). Ook *lao*, gaan, staat vooraan; zulke samenstellingen met *lao*, zijn evenwel te beschouwen als die, welke te behandelen zijn in § 170. *Rai* (Mal. *lari*) kan zoowel het eerste als het tweede werkwoord zijn, bijv. *ede-ra tjuwa rai lōsa kai-na watu kampo pà ede*, daarop ijlde ieder om te gaan buiten (daarop verliet elk ijlings) het erf van den pachter (41.2); *na-neè-rai nggontju watu tantonga, wati lowa-na*; *ede-ra rai luu tjili kai weki-na di ade kuru besi*, hij wilde ijlings uit het venster springen, maar hij kon niet; daarop ging hij ijlings in de ijzeren kooi om zich te verbergen (47.23); daarentegen: *ede-ra londo rai kai-na watu ntjai riha*, daarop vluchtte hij naar beneden (d. i. uit het huis) door de keukendeur (47.42); *ede-ra tuu londo rai kai-na di doro ro wuba*, daarop stond hij op en vluchtte naar beneden (uit het huis) naar de wildernis (49.26). Staat *rai* voorop, dan kan de samenstelling beschouwd worden als eene, welke in § 170 te vermelden is, in het andere geval als de in deze § behandelde; veel verschil in den zin geeft het evenwel meestal niet.

Somtijds moet eene samenstelling van twee intransitieve verba, door ons met twee door de conjunctie „en” verbonden werkwoorden worden weergegeven, zie de volgende §.

§ 169. Zeer dikwijls bezigt het Bim. verba van synonieme of bijna synonieme

betekenis om één begrip uit te drukken, bijv. *donggo ro mbeï*, overhandigen en geven (bijv. 34.28). Gewoonlijk zijn dan beide woorden door de conjunctie *ro* (en) verbonden. Niettemin dienen zij toch als samenstellingen beschouwd te worden, zij het dan ook als oneigenlijke. Wanneer toch *ma*, *raa* of in finiete zinnen een verkort persoonlijk voornw. gebezigd moet worden, is het voldoende dit alleen voor het eerste woord te plaatsen: *amal-mu ede daa maraka ro tjiki*, uwe goede werken zijn onvoldoende (83.13), vgl. § 48, *wâra mpara ndai mahaa ro ngènge*, sommige bijten, 84.17), vgl. § 111; *ba supu raa-lambo ro boë ba nggòmî*, (dewijl gij haar geslagen hebt (52.23), vgl. § 69; *na-kadòri ro matjî*, zij zijn zoet (89.2) vgl. § 227, vlg. Ook kan *ro*, evenals tusschen twee substantieven, verzwakt worden tot *ra* of *r*.

Zeldzamer wordt *ro* geheel weggelaten en maken dus de beide woorden ook naar den vorm eene samenstelling uit. Voorb. *ta lèto pèto waü-pu lamada*, bind mij eerst vast! (19.15, *lèto* = *pèto*), *eli hadju ra-lòo bate ba la Bango*, het geluid van het hout, dat door Bango neergesmeten was, (32.2, *lòo* = *bate*) *mu-waü-ra nae sampela pala*, gij zijt nu groot en volwassen geworden (78.22).

Zeer dikwijls is het eerste of tweede woord alleen niet in gebruik, bijv. *wuu ro pata*, gelijk of versterking van *wuu*, jaloers (*pata* alleen in deze betekenis niet gebruikelijk); *mpaa ro mpidji* = *mpaa*, spelen (*mpidji* ongebruikelijk); *nggasa ro nggârî* = *nggârî*, in de betekenis: levendig zijn, bloeien van een land (*nggasa* alleen ongebruikelijk); *lewa ro laka*. strijden, ruzie maken (*lewa* alleen „striden, oorlog voeren“ *laka* alleen ongebruikelijk). Soms ook heeft het woord, dat nog afzonderlijk in gebruik is, alleen eene andere betekenis, bijv. *ede-ra hidî*, vast, bestendig (*ede* heeft geen levende betekenis meer, *hidî* alleen betekent „plaats“ vgl. Jav. *génah*, vast, in het Bal. plaats). Soms zijn ook beide woorden alleen ongebruikelijk, bijv. *ede ro pehe*, vermanen, onderrichten (*pehe* alleen bestaat wel, maar betekent: kunnen en kennen).

In dit geval wordt *ro* dikwijls verzwegen, bijv. *ede-hidî* naast *ede ra hidî*; *ntjihî-ntjao*, voldoende; *santjaru-ntjamba* = *santjamba*, verspreid; *ntara-ntodo* = *ntodo*, vol gaten zijn, enz. Van deze woorden moeten vele thans als grondwoorden beschouwd worden.

Somtijds worden zulke copulatieve samenstellingen ook wel gevormd van woorden, die geene synonieme betekenis hebben, bijv. *mandinga labo nangi kanggitja-na*, terwijl zij daarbij weende en schreeuwde (52.11); *ai-na hâri kabalo kai-mu*, lacht en spot daarbij niet (92.3). Deze samenstellingen laten zich echter ook wel verklaren als die in § 165 en § 168. Alleen als copulatieve samenstelling evenwel laat zich verklaren: *luu lôsa*, in- en uitgaan, bijv. 11.2.

§ 170. Omtrent de samenstelling der woorden van verbale betekenis is nog het volgende op te merken. De woorden *lao*, gaan; *mai*, komen, alsmede die, welke wij door eene samenstelling met „gaan“ kunnen weergeven, nam.:

luu, ingaan; *lôsa*, uitgaan; *londo*, naar beneden gaan, af dalen; *neè*, naar boven gaan, opklimmen, als ook *tuu*, opstaan, kunnen met het daarop volgende werkwoord, wat wij weergeven door een infinitief alleen of een infinitief voorgegaan door »om te“, naar willekeur al of niet samengesteld worden. *Rai*, snel gaan, ijlen, vóóraan geplaatst, wordt steeds met het volgende werkwoord samengesteld, (voorbeelden zie men boven onder § 168). Bijv. *lao weha-pu kapa ede*, ga dit scheepje halen (22.7); *ake bunga, wai-e, ta-lao-ra landa di kapa mabou mai ede*, hier zijn bloemen, grootmoeder, ga die verkoopen op het schip, dat pas aangekomen is (71.35); *na-lao hade-du*, zij gingen hen dooden (75.32); *na-lao-ra weha hadju kaa*, hij ging brandhout halen (65.16); *ede-ra lao weha kai-na hadju*, daarop ging hij hout halen (62.28—29); *ede-ra lao kai wai maweha pôo ede*, daarop ging de oude vrouw het stuk bamboe halen (24.19); *na-mai waa kalei-ra ba doû di tando ruma-t*, de lieden kwamen hem in tegenwoordigheid van den vorst dragen (60.35); *ku-mai pôda mpa dôdo oi nôno*, ik kom werkelijk alleen maar om drinkwater vragen (50.50); *na-londo ao-du ba radja Mangendar-Sri*, vorst M. S. ging naar beneden om hem te gemoet te gaan (75.5—6); *ede-ra londo kai wei sangadji Ana-ana awa tinti tonda maa ruma-t sangadji mamai ede*, daarop ging de vrouw van vorst A. a. naar beneden, onder aan de trap om den vorst bij zijne komst te gemoet te gaan (48.1); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake*, bet is het beste, dat ik opklim om te slapen (ga slapen) op den top van die tamarinde (40.41); *taho mpara neè-ku maru èse elo-na*, het best is, dat ik op den top ga slapen (41.9); *na-luu dja-ra raho*, zij ging ook binnen om te vragen (56.27); *ede-ra luu tiyo kai ba ina-na*, daarop kwam zijne moeder binnen om te kijken (35.2); *ede-ra lôsa kai ompu makaringa sangadji Ana-ana*, enz., daarop ging de oude man naar buiten om vorst A. a. mede te delen, enz. (45.12); *ta-lôsa ao-ku aka woha ntjai*, wij zullen uittrekken om hem halverwege te gemoet te gaan (79.2); *ede-ra tuu rebo kai nahu*, daarop stond ik op om te (ging ik) dansen (19.7); *ede-ra tuu kai ompu malao sodi ana-na ede*, daarop stond de oude man op om zijn kind te ondervragen (45.7—8).

Vaak ook worden deze werkwoorden op de volgende wijze geconstrueerd: eerst worden zij als afzonderlijk woord gebezigd en dan herhaald in samenstelling met het volgend werkwoord als deelwoord of in substantief vorm als plaatsvervanger van het deelwoord (vgl. § 44 en § 249). Voorb. *ede-ra lao kai wai malao raho*, enz., daarop ging de oude vrouw [gaande] vragen, enz. (72.1); *wati ntene-pu mai-na kali mamai waa wei sangadji Ana-ana*, toch kwam de kali de vrouw van vorst A. a. nog niet brengen (47.19); *ede-ra lôsa kai wei sangadji Ana-ana malôsa wira weya dipi umpu*, daarop ging de vrouw van vorst A. a. naar buiten (uit haar kamer) om eene omzoomde mat voor hem uit te spreiden (46.38). Gewoonlijk geschiedt dit, wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, doch ook wel in een finieten zin, bijv. *nggâra na-lao sara ama ro rahi-na malao nggee ada di*

ruma-ta, als de vaders en echtgenooten het aan den vorst gingen mededeelen (55.11). Ook wordt *lao* wel pleonastisch na *londo*, enz. gebezigd: *ede-ra londo kai-na watu uma-na malao hengga ntjai lawa*, daarop ging zij uit haar huis naar beneden om de poortdeur open te maken (50.32); *ede-ra née kai Radja Mangendor-Sri malao parèsa ngango ede*, daarop ging vorst M. S. naar boven om onderzoek te doen naar die opschudding (73.40); *taho-ra ba lôsa-ta, lao ngupa rasa makalai*, wij moesten maar uit (het land) gaan om een ander land te zoeken (55.14); *ede-ra luu kai-na ade bili-na lao maru*, daarop ging zij in haar kamer om te slapen (52.6). Ook na *mai* treft men wel eens *lao* aan: *ntika na-mai-ra doü kakai malao ou doü mataki mòke*, toen kwamen de afgezanten om de wichelaars te ontbieden (64.10—11). Dit zal echter wel als eene slordigheid te beschouwen zijn.

Bij deze samenstellingen is nog volgende constructie op te merken. Wanneer het direct object van een actief deelwoord of een actieven vorm met *ndai* een pers. voornw. is, pleegt dit in verkorten vorm aan het deelw., enz. gehecht te worden. Geheel volgens den regel vindt men dan ook: *doü mamai sou batu-ta*, iemand die ons komt achternazetten, (41.7); waarin *ta* het direct object is van het deelwoord met *ma* van het samengestelde transitieve werkwoord *mai + (sou + batu)*. Nu kan evenwel dit pers. voornw. ook na het eerste woord geplaatst worden, bijv. *doü mamai-na sou batu*, iemand die hem komt achternazetten (41.34), hoewel *mai* alleen gebezigd natuurlijk nooit een rechtstreeksch object bij zich kan hebben. Hetzelfde vindt men bij de passieve vormen.

De regelmatige vorm van het passief van een samengesteld werkwoord *mai* (of *lao*) *sou batu* wordt bijv. aangetroffen in eene uitdrukking als *doü (ra-, ndai) mai* (of *lao*) *sou batu-na*, iemand, wien hij komt of gaat (is gekomen of gegaan; moet komen of gaan) nazetten, voorbeelden zijn hierboven, alsmede onder *raa* en *ndai* te vinden. Somtijds echter wordt de agens, zoo die door een pers. voornw. wordt voorgesteld, niet als boven aan het einde van het compositum gehecht, maar na *lao* of *mai*, alsof deze op zichzelf transitieve werkwoorden waren, bijv. *made mangodu ra-lao-ku ngupa*, een jonge dood (jong te sterven is het), wat ik ben gaan zoeken (107.23); *wuwa-na pala ede ndai mai-na waa ro ôto*, hunne vruchten nu komen zij brengen en aanbieden (91.2). *doü lao-na raka*, de liedien naar wie hij zich begeeft (13.35—36).

Eigenlijk is *lao raka* meer eene samenstelling van de soort, welke in § 167 behandeld is, aangezien *raka* alleen niet in deze beteekenis gebezigd wordt; uit den aard der zaak worden beide soorten echter niet scherp onderscheiden. Eene enkele maal, doch zeer zelden, treft men ook bij het finiete werkwoord deze constructie aan: *lao tja-pu kanira toi lewi-ta*, ga onzen tuin eens wat schoonmaken (30.20, *pu* is bij den imperatief alleen na transitieven te gebruiken, vgl. § 235).

Hierbij is te vergelijken wat in § 111 gezegd is omtrent *ngawa*, *tjau*, *lawa* en *waü*, gevuld door een ander werkwoord. Deze woorden worden evenwel slechts zoo geconstrueerd in de actieve en passieve deelwoordelijke vormen, in finiete zinnen en als verbaal subst. vormen zij nooit met het volgende werkwoord eene samenstelling.

Hina, treffen, kan eveneens naar willekeur met een volgend werkwoord samengesteld worden of niet. Niet samengesteld is het bijv. in: *na-hina-ra daro edi opmu*, hij trof tastende aan te raken", (bij het rondtasten raakte hij toevallig aan) den voet van den ouden man (39.29); *ntika na-hina-du hanta wadu riha*, daarop trof hij op te lichten de haardsteen (het trof, dat hij de steenen van de keuken oplichtte, 33.35); *ntika na-hina-ku èda wei pande ede*, daarop trof het, dat hij de timmermansvrouw zag (daarop kreeg hij de timmermansvrouw in het oog, 50.16). Samengesteld is het bijv. in: *ntika na-hina daro mpudu peti nae aka-n ede*, daarop trof het, dat zij tastende de vermelde grote kist aanraakten (39.19); *ntika na-hina upa-ku ana udi-r-mudi*, daarop trapte hij bij ongeluk op het jong van den leguaan (20.17).

Ook *kau*, bevelen, gelasten, vormt somtijds, bij de constructie met *kai*, met het volgende werkwoord eene samenstelling, bijv. *ede-ra kau waa kalei kai*, daarop beval hij (hem) te dragen en te brengen, enz., (59.28), *ede-ra kau lao kai ba ruma-ta parèsa kapa mamai ede*, daarop beval de vorst om onderzoek te gaan doen naar het schip, dat gekomen was (59.12). Veel gewoner is evenwel eene constructie als: *ede-ra kau kai-na lao*, enz. Ook in finiete zinnen wordt *kau* nooit met het volgende werkwoord samengesteld.

Steeds in samenstelling komt voor: *tjoro* (meestal *tjoro-tjoro*), voorwenden, voorgeven, wat wij dikwijls door: voor de leus, kwansuis, moeten weergeven: *nira pu ba nggomi* (vgl. § 258) *ndai matjoro-tjoro lári-na*, gij echter geeft voor het recht uit te spannen (87.3); *ndadi na-tjoro-tjoro kamaru-du weki-na*, zij hield zich dus voor de leus slapeude (39.16). Ook in de passieve vormen kan het gebezigd worden met eene constructie als boven beschreven is: *huri-mu mpa ndai tjoro-mu bore*, uwe huid wordt door u voor de leus ingewreven (104.15).

Oorspronkelijk werkwoorden zijn ook *tjuwa* of *tjuwa-tjuwa* en *náha-náha*, welke nu alleen in samenstelling voorkomen, vgl. § 207 en § 261. Zoo ook *turu*, vgl. het Wdb.

§ 171. Een werkwoord kan ook samengesteld worden met een telwoord. Voorb. *tjengga duwa-ku*, verdeel ze in tweeën (7.21); *ta-tjengga upa taho-ku*, laat ons het juist in vieren verdeelen (39.23); *mpóka pidu*, in zevenen gebroken (101.4); *ntjai manjangga upa*, een weg, die zich in vieren splitst (97.5—6).

Over de samenstelling van een werkwoord met een bijwoord, zal in § 259, volg. gesproken worden.

- § 172. Voor de samenstelling van een telwoord met een subst. zie men onder de telwoorden. Ook voor zooverre samenstellingen van andere woordsoorten voorkomen, zullen zij in de daarover handelende hoofdstukken besproken worden.
-

WOORDHERHALING.

- § 173. Omtrent den vorm bij woordherhaling is alleen op te merken, dat tweelettergrepige woorden geheel herhaald worden; terwijl, als een woord uit zichzelf of door een nog gebruikelijk of niet meer gebruikelijk voorvoegsel meer dan tweelettergrepigen bevat, alleen de beide laatste herhaald worden; dus *salama-lama* van *salama*, het Arb. *salāmat*; *sangadji-ŋadji*, van *sangadji*, vorst; *kantjii-ntjii* van *kantjii*, verscheuren; *tampuu-mpuu* van *tampuu*, beginnen, *tambāri-mbāri*, van *tambāri*, zich omwenden. Alleen vreemde woorden, die in de Bimaneesche uitspraak drielettergrepig worden, moeten in hun geheel herhaald worden als *mantari-mantari*. *Kai*, *labo* en *weya* hebben natuurlijk geen invloed op de herhaling, zij worden, zoo de zin dit vereischt, eenvoudig achter het herhaalde woord geplaatst. Hoewel de woordherhaling in het Bim. niet zeldzaam is, is toch hare functie niet zoo uitgebreid als in sommige verwante talen; er is mij bijv. geen subst. bekend, ontstaan uit de herhaling van een verbaal woord, als in het Mak. en Bug. niet zeldzaam zijn; ook eene herhaling van een subst. als bijv. het Mal. *kuda-kuda*, kan in het Bim. wel beteekenen: iets als een paard, maar er is mij geen voorbeeld bekend, dat zulk een herhaald subst. als benaming van een bepaald voorwerp optreedt, gelijk zulks in het Mal. het geval is. Met enige zeldzame uitzonderingen geeft de herhaling in het Bim. nooit eene andere beteekenis aan het woord, maar wijzigt deze slechts eenigermate, wat wij meestal door eene nadere bepaling aanduiden. Deze wijziging van beteekenis nu komt overeen, met die, welke woordherhaling of reduplicatie in de zustertalen veroorzaakt.

- § 174. Is het woord een subst. dan drukt de herhaling in de eerste plaats een verschil of verscheidenheid of een onbepaald meervoud uit, bijv. *mbōto sangadji-ŋadji ndai kabata-na*, vele vorsten (van allerlei rang) stonden onder zijne bevelen (55.7); *ampo na-wii-du rōo-rōo hadju ēse wawo-na*, vervolgens legden zij er (verschillende) boombladeren bovenop (69.40); *ro ndake-ra karawi-ku labo dōu-dōu makalai maraho inga labo ndai-ku*, en zoo handel ik jegens andere mensen (of iemand anders), die mij hulp komt vragen, (50.25—26). In de tweede plaats geeft de herhaling eene versterking te kennen, welke wij wel niet anders kunnen weergeven, dan door bij het subst. het adjetief "geheel" te voegen: *na-dōdo tja-awa-ku*, *na-ēda-ku dōu sōdi-na wunga bore-na loi*, *na-kanteyā mena labo lawili-wili-na*, hij keek omlaag en zag zijne verloofde, terwijl zij zich juist met een geneesmiddel besmeerde, (zoodat) "zij zichtbaar

was met haar geheele borst (zoodat hare geheele borst te zien was, 32.10—11); *ede mpara tundu kai-na labo suu-fuu-n labo sanga-sanga-n labo amu-amu-n*, daarop droeg hij (den boom) met den geheelen stam en al de takken en wortels (31.1. v. o.). In de derde plaats kan de herhaling eene verzwakking van beteekenis te kennen geven, zoodat het herhaalde woord aanduidt, iets als dat, wat het subst. beteekent: *nira-pu ai ake kòne-pu mbee-mbeè neè mawaü-mu aka ro kampula nggòmi*, maar nu is zelfs een dier, als eene geit, in staat om u te bedriegen (38.8); *ede-ra nggee wâli kai-na ade wuba, na-kakidi-ra saladja-ladja neè nggee kai-na*, daarop gingen zij wederom in het bosch wonen en richtten iets als een schuur (of een soort schuur) op om in te wonen (65.12—13).

Ook bij woorden, die oorspronkelijk tot andere woordsoorten behooren, maar geheel als subst. gebezigt worden, heeft de herhaling dezelfde beteekenis, bijv. *watu tampuu-mpuu-na*, van het geheele begin af, bijv. 60.27. (Ditzelfde woord wordt ook gewoonlijk herhaald, wanneer het adverbiaal gebezigt wordt in de beteekenis: allereerst, ten eerste); *kamötji mena-pu sa-mena-na maälu-älu*, bergt al het verschillende fijne goed op (55.34); *lao weha-pu mabura-bura*, haal het een of ander, dat wit is, (iets wits, 34. 26, vgl. § 56); *au-supu-na, nggòmi döho, neè èda kai-mu* (vgl. § 124. Aanm.) *lodja-lodja ro karawe-rave ro wèse ro gâla*, wat is de reden, dat gij vertoont hebt allerlei gezeil, geroei, gepagaai en geboom (wat is de reden, dat sommigen uwer gezeild hebben, anderen geroeid, gepagaaid of geboemd? 20.37), uit dit voorbeeld blijkt, dat bij zulk eene opsomming van al of niet door *ro* verbonden subst., het voldoende is een of enkele te herhalen, om de beteekenis der herhaling ook op de andere, niet herhaalde, te doen overgaan, vgl. ook onder § 176.

Op te merken is nog dat *åri-åri* van *åri*, jongere broeder of zuster, gewoonlijk attributief gebezigt wordt in den zin van »jongste», bijv. *ana maäri-åri*, jongste kind.

§ 175. Wordt een woord van verbale beteekenis herhaald, wanneer dit als praedicaat of als verbaal subst. in plaats van een finiet werkwoord optreedt, dan duidt de herbaling, hetzij het voortdurende of herhaaldelijke eener handeling aan, hetzij dat in een hoogen graad plaats heeft, wat het grondwoord beteekent: *makento mpara ba ede, lao kai-na wai ede di uma pande, na-boë-boë-du ntjai lawa mandinga labo ou-ou-na, ntjambe kai ba wei pande; tjou-tii maou-ou åri lawa ede*, daarop ging de oude vrouw naar het huis van den timmerman en klopte herhaaldelijk op de deur van de poort, terwijl zij tevens herhaaldelijk riep; de vrouw van den timmerman antwoordeerde: wie roeft daar zoo buiten (20. 28 en 29); *ede-ra dula kai-na pande ede labo nangi-nangi salaho-na*, daarop ging de timmerman naar huis, terwijl hij voortdurend weende (52.28); *ede-ra lampa-lampa wâli kai-na*, daarop gingen zij wederom aanhoudend (daarop wandelden zij weder voort, 42.29 en 34, vgl. 58.22); *nde pala ta-ai-na*

katjampo, ta-kalai-lai weya-pu, doe het, als 't u blieft, niet door elkaar, (maar) houd het goed afzonderlijk voor mij! (44.20); *na-èda-du lampa rawi-na ana doü dòho ede, na-taho-taho parange-na*, toen hij zag aan de wijze hoe de beide kinderen zich gedroegen, dat hun aard zeer goed was (58.1—2); *tjaú-tjaú-ku-ni*, het is mijne bepaalde begeerte (30.18), (heeft *tjaú* meer de waarde van een eigenlijk subst., dan betekent de herhaling: de geheele begeerte, bijv. *tjaú-tjaú nggòmi*, uwe geheele begeerte, al wat gij begeert, 31.3). Vooral *wati* (niet), *ai-na* (niet!) is de herhaling zeer gebruikelijk: *wati patu-patu-na neè nggee kai-la rasa ake*, het gaat in het geheel niet aan, dat wij in dit land wonen (57.21); *ede-ra tjuwa rai mena wáli kai-na, kapòda-pòda ade-n dòho-na, wati kóne tambári-mbári-na*, daarop vluchtten zij allen zoo hard zij konden, zonder zelfs maar om te zien (41.36); *na-tjáru malai-ku iyu-na maru-na aka-n de mpa, saraka ake wati kakente-kente-na*, hij slaapt erg lekker, tot nu aan toe is hij in 't geheel niet wakker geworden (35.9—10); *ai-na-ra sambele-mbele wáli-mu sáhe ake*, slacht vooral niet wederom (van) deze buffels! (28.34); *nde pala mu-wáu-si karahi, ai-na dja nèfa-nèfa-mu ndai-ku*, maar als gij (hem) gehuwd hebt, vergeet mij dan ook vooral niet (31.27—28). Zelden drukt de verdubbeling bij verbale woorden eene verwakking, en dus een in geringeren graad plaats hebben van of een pogem tot dat, wat het grondwoord betekent, uit. Een voorbeeld is: *nde pala ai-na kandeu kai oi busi, karana-rana toi-pu oi*, maar baad hem niet met koud water, maak het water wat warm (34.42); *neè ntjimbi-ntjimbi tja-pu ali uma-ta*, ga eens naar boven om het dak van ons huis wat te herstellen (32.8). Behalve in den imperatief met *sa* of *toi*, vgl. § 235, schijnt deze beteekenis evenwel niet voor te komen. Hiertoe kan ook gebracht worden de herhaling, die *tabai* (beproeven) dikwijls vertoont in den imperatief (bijv. 24.12; 31.21. v. o.; 36.18, enz.) of in eene omschrijving van den imperatief als: *maai ake taho-ra tabai-bai-mu nòno loi nahu ake*, nu moet gij maar eens beproeven mijn geneesmiddel te gebruiken (60.36—37).

Een aantal verbale woorden wordt tengevolge van hunne beteekenis, steeds of meestal herhaald, gebezigt, als: *kakiti-kiti*, schitteren; *tafèfa-fèfa*, wapperen, *tjoro-tjoro*, Mal. *pura-pura*; *beta-beta*; Jav. *ali-ali*. Evenwel heerscht hier volstrekt geen regelmaat in, zoodat woorden van synonieme beteekenis dikwijls niet verdubbeld worden.

Nèfa-nèfa van *nèfa*, vergeten, kan ook de bijzondere beteekenis van: voortdurend vergeten, d. i. malen, niet wel bij het hoofd zijn, hebben. *Kani-kani* onderscheidt zich van *kani*, dat het eerste: een kleedingstuk aantrekken, het tweede: een kleedingstuk dragen of in het algemeen iets gebruiken of bezigen, betekent, doch komt het niet herhaalde woord ook dikwijls in de beteekenis van: *kani-kani* voor (bijv. 42.38, 55.13). *Mpaa-mpaa* is gelijk Mal. *bérmain-main* van *mpaa* = Mal. *bérmain*.

- § 176. Wordt een woord van verbale beteekenis attributief gebezigt dan kan de beteekenis dezelfde zijn als in de vorige § vermeld is: *doü malanda-landa*

wuwa hadju, iemand die voortdurend vruchten verkoopt, een fruitverkooper of verkoopster (24.10): *ba supu wára-na ade-na matakabu-kabu*, dewijl hij een zeer hoogmoedig hart bezat (dewijl hij zeer hoogmoedig was, 52.21); *na-weha-ra suu ua manae-nae*, zij nam een zeer groeten pinangstam (69.10).

Maar dikwijls ook duidt de herhaling van het als attribuut gebezige woord aan, dat het toe te kennen is aan het geattribueerde in meer algemene betekenis of als onbepaald meervoud genomen: *ede-ra hinti kai-na lodja labo lodja mpa, sarunde-na makarawe, sarunde-na mawése, sarunde-na magála*. *Nika na-éda-du ba nasi tótekadju doú malodja-lodja, makarawe-rave mawése-wése ro magála-gála*, enz., daarop heeschen zij de zeilen en zeilden, een gedeelte roeide, pagaide of boomde. Toen de vogel *tótekadju* de menschen zag, waarvan eenigen zeilden, anderen roeden, pagaaiden of boomden, enz. 20.13—15, vgl. 20.24, waar de herhaling slechts bij een enkel woord gebezigt is); *lao weha weya-pu tjépe lebe ro doú matuwa-tuwa duwa ra tolu-na ndai makanika lamada dòho*, haalt voor mij een plaatsvervangend priester en twee of drie oude lieden om ons beiden in het huwelijk te verbinden (31.9—10); *kombi wára ruwi ro hadju maleme-leme di ade oi ede*, wellicht zijn er scherpe doorns of scherpe stukken hout (of: wellicht is er een of andere doorn of scherp stuk hout) in het water (44.14); *doú matoi-toi na-ngawa sara tanaö tunti*, enz., indien kleine mensen (z. a. kinderen) schrijven willen leeren, enz. (89.52). Wanneer een woord van verbale betekenis op andere wijze gebezigt wordt, duidt de herhaling steeds eene versterking aan: *ai-na nggahi nae-nae*, spreek niet zeer luid (of: te luid, 39.14); *na-lampa labo rai-rai*, zij liep met alle snelheid (zoo snel mogelijk, 24.22—23). Gewoonlijk worden herhaald, hoewel niet altijd, de in § 41 behandelde vormen *ka*, als ook de met *sa* samengestelde bijwoordelijke uitdrukkingen als: *sa-wáu-wáu*, zooveel mogelijk; *sa-ntoi-ntoi-na* = Mal. *salama-lama-nja*; *sa-náru-náru ntjai*, den geheelen weg over; enz.

§ 177. Ook bij de tot andere woordsoorten behorende woorden drukt de herhaling eene versterking uit of maakt de betekenis algemeener, bijv. *ratu-ratu-na doü*, honderde mensen (80.2); *sa-nai-nai*, elken dag (ibidem); *sa-buwa-buwa*, ieder (bijv. 59.23); *au-au*, wat ook, al wat; *tjoü-tjoü*, wie ook, al wie; *bakai-kai*, waar ook; *ntjau-tjau*, bijv. in *lao do ntjau-ntjau*, enkel maar zuidwaarts gaan (36.33); *kombi-kombi*, heel misschien; *ai-ai tópo-na-ra kakombi* trekt het toch vooral niet in twijfel (84.2); *taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü*, gjij moest maar reeds dezen zelfden dag gaan (*maai-nai-n ake*, dezen dag, heden, 46.15). Gewoonlijk met herhaling worden gebezigt: *kèse-kèse*, alleen, op zichzelf; *sangi-sangi*, steeds; *sangge-sangge*, zoo dikwijls als; *ambi-ambi*, evenals. Meer over deze woorden zoeke men onder de respectieve hoofdstukken.

§ 178. Ook woordherhaling met veranderde klinkers komt in het Bim. voor, doch slechts bij enkele bepaalde woorden, en is dus als een doode vorm te beschouwen.

Voorbeelden zijn: *kara-kiro*, stijf en stram, van *kiro*, stijf; *sambara-mbura*, zich rechts en links verspreiden, van *sambura*, zich verspreiden. Omgekeerd is de volgorde in: *bura-bara*, van *bura* wit. Hierbij zijn te vergelijken uitdrukkingen als: *kandantja ro kandintji*, op verschillende wijze helder zijn van geluid; *karugu ro karege*, op verschillende wijze rammelen, waarvan evenwel elk woord ook afzonderlijk gebezigt kan worden. Dikwijls is er van een op deze wijze herhaald woord geen gebruikelijk grondwoord aanwezig, bijv. *djaro-* (of *djaru*)- *djoro*; *biko-bako* (*wiko-wako*, *tjiko-tjako*); *bilo-balo*; *idi-oda*; *kidi-koda*; *ringi-ronga*; *tjingi-tjanga*; *kiri-kori*; *kili-kole*; *dumpa-dampa*; *rubu-raba*; *kule-kale*; *kure-kare*; *mpule-mpale*; *rugu-rege*; *kanutju-kanetje* (waarin bij uitzondering het geheele drielettergripig woord herhaald wordt); *kuku-keko*; *luku-leko*; *koda-kada*, uit welke voorbeelden tevens de verhouding der vocalen in het herhaalde woord blijkt.

Eene herhaling met verandering van medeklinkers is wel aan te nemen in woorden als: *duki-duri*; *tjaba-raba*. Bij woorden als: *mbáru-mbanta*, heeft het eenigen schijn alsof zij bestaan uit eene herhaling met verandering zoowel van vocalen als van consonanten, evenwel is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat het samenstellingen van eenmaal bestaan hebbende woorden zijn.

- § 179. Reduplicatie of herhaling van de eerste lettergreep komt in het Bim. alleen in zeer enkele woorden voor, nam. in: *sasae*, van *sae*, oudere broeder, wat steeds attributief gebezigt wordt in: *ana masasae*, oudste kind, de tegenhanger van: *ana maári-ári*. Voorts: in *tatoi* voor *toi-toi*, in de uitdrukking: *ana tatoi*, = *ompu*, kleinzoon, voor zooverre dit laatste ook overdrachtelijk gebezigt wordt voor: onderhoorigen van een hoofd.
-

DERDE DEEL.

OVER DE VERSCHILLENDÉ WOORDSOORTEN.

HET SUBSTANTIEF.

- § 180. De substantieven kunnen ook in het Bim. verdeeld worden in eenvoudige of stamwoordelijke, dat zijn dezulke, die in een vorm, welke in den tegenwoordigen toestand der taal als stamwoord te beschouwen is, optreden en in dezulke, waarbij een stamwoord, verbonden met een of meer andere elementen, als een geheel in de waarde van een subst. optreedt. Deze laatste soort wordt gewoonlijk onderscheiden in samengestelde en afgeleide subst., naar gelang het aan het hoofdwoord toegevoegde nog als afzonderlijk woord kenbaar is, of wel eene zoodanige uitbreiding en verandering van beteekenis heeft ondergaan, dat het niet meer als een afzonderlijk woord beschouwd kan worden. Waar dit verlies van zelfstandig bestaan als woord, nog niet geheel en al zijn beslag heeft gekregen, is het toegevoegde boven met den naam hulpwoord genoemd.
- § 181. De eenvoudige of stamwoordelijke subst. kunnen wederom verdeeld worden in zulke, welke oorspronkelijk substantief-beteekenis hebben en in woorden van oorspronkelijk verbale beteekenis, als zoodanig gebezigt.

De tot de eerste soort behorende woorden zijn alle benamingen van zinnelijk waarneembare voorwerpen of van wat als voorwerp voorgesteld wordt, als: *djára*, paard; *mada*, oog; *uma*, huis; *besi*, ijzer; *sangadji*, vorst; *ada*, slaaf; *ára*, woud; *mòti*, zee; *langi*, hemel; *angi*, wind. Waar de zinnelijke waarneembaarheid niet zoo zeer op den voorgrond treedt, is de oorspronkelijke beteekenis eenigsins gewijzigd, als bijv. de beteekenis van *wura*, maand, ontstaan is uit die van „maan”, zoo *mbaa*, jaar, naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk = Mal. *barat*; *ai*, dag, oorspronkelijk „zon”, vgl. het Jav.. Woorden als *aō*, beteekenis; *òné*, nut; *tjoi*, prijs, maken hierop geen uitzondering, hoewel zij alleen als subst. voorkomen; het zijn oorspronkelijk woorden van verbale beteekenis, welke volgens algemeen geldende M. P. taalregelen steeds in substantief-vorm voorkomen. Eene werkelijke uitzondering maakt *ngára*, naam, maar niet onwaarschijnlijk bevat dit woord in de *ng* een oud prefix, wat het bepaaldelijk tot subst. maakte, in welke waarde het ook

thans nog bewaard is gebleven. Andere abstracte subst. zijn, zoo het woord niet tevens als werkwoord in gebruik is, van vreemden oorsprong, als: *dosa*, *morotaba* (Arb. *mortabat*), enz.

Aanm. Omtrent het verbaal optreden der concrete subst. zie men § 257.

§ 182. Elk stamwoord van verbale beteekenis, betwijf de beteekenis transitief of intransitief of kwalificatief is, kan als een subst. optreden. De algemeene beteekenis van zulk een verbaal subst. is deze: het stelt den inhoud van het werkwoord in substantief-vorm voor, wat wij wel niet anders weergeven kunnen dan door den infinitief met een lidwoord of bezittelijk voornaamw. (soms ook door den infinitief alleen, vgl. § 248). Evenals in elke andere M. P. taal, moeten ook in het Bim. deze subst. somtijds in plaats van een finiet werkwoord gebezigd worden, waarover meer eigenaardig bij het werkwoord zal gesproken worden. Uit hunne beteekenis vloeit voort, dat zij door ons somtijds door een abstract subst., nam. een nomen actionis of het bij een adjetief behoorend subst. weergegeven kunnen worden, bijv. *raho inga*, vragen om het helpen = om hulp vragen (bijv. 56.56); *raho kangampu*, om het vergeven (= om vergiffenis) vragen (bijv. 15.10); *imân ndai ngâha-mu*, *dahu mandai kani-mu*, *madja ndai lombo-mu*, het geloof zij u tot voedsel, het vreezen (de vreeze Gods) tot kleeding, de schaamte tot dekking (84.25. v. o.), *ngèna kau ro ou* (85.16, *ngèna kau ro rundu*, 31.8 v. o.), wachten op bevel en uitnoodiging (aansporing); *parësa nango ede*, onderzoek doen naar die opschudding (73.40); *pana-na afi*, de hitte van het vuur, *nae-na hadju ede*, de grootte van dien boom (91.28). Hierbij is in het oog te houden, dat zulke verbale subst., ook waar wij ze op bovengenoemde wijze door een abstract zelfst. naamw. kunnen weergeven, in het Bim. altijd iets meer verbaals blijven behouden, wat daaruit blijkt dat, zoo een werkwoord transitieve beteekenis heeft, het object ook na zulk een subst. in den accusativus blijft; vgl. § 243, vlg.

In de tweede plaats kan elk verbaal subst. als het woord transitief is, eene beteekenis hebben, welke wij door het als subst. gebezigde lijdende deelwoord van den tegenwoordigen tijd kunnen weergeven, het gebruik van het subst. in deze beteekenis is echter aan bepaalde regelen onderworpen, zie onder *ndai*.

§ 183. Dikwijls heeft het subst. van woorden met verbale beteekenis, behalve de algemeene, nog eene andere, meer eigenlijk substantief-beteekenis. Is het werkwoord transitief, dan staat op den voorgrond eene beteekenis, die met de algemeene in de vorige § in de tweede plaats genoemde, overeenkomt, nam. iets, wat ondergaan heeft of te ondergaan heeft, wat het stamwoord uitdrukt, bijv. *ngâha*, verb. subst. van »eten“ en »voedsel, eten“; *ntadi*, verb. subst. van »planten“ en »aanplanting, het geplante“; *ntjongo*, verb. subst. van »leenen, schuld maken“ en »schuld“; *nggâhi*, verb. subst. van »spreken“ en »woord, taal (Sprache)“; *nuntu*, verb. subst. van »verhalen“

en »verhaal», (evenals het Lat. *narratio*); *ntau*, verb. subst. van »hebben, bezitten” en »bezitting”; *ponte*, verb. subst. van »inwikkelen” en »pak”; *pore*, verb. subst. van »kneden” en »klomp”: *rawa*, verb. subst. van »zingen” en »lied”: (evenals gezang en het Lat. *cantus*); *dompo*, verb. subst. van »snijden, afsnijden” en »stuk, brok”; enz., enz. Zeldzamer stelt het een persoon voor; een voorbeeld is: *kakai*, verb. subst. van »zenden” en »gezant”.

Zeer dikwijls betekent dit subst. ook een instrument of middel, bijv. *bonto*, verb. subst. van »dekken, bedekken” en »deksel”; *ponggo*, verb. subst. van »hakken” en »bijl”; *ndau*, verb. subst. van »naaien” en »naald”; *tjaf*, verb. subst. van »vegen” en »bezem”; *kapi*, verb. subst. van »knijpen” en »nijptang”; *toi*, verb. subst. van »genezen” en »geneesmiddel”; *èda*, verb. subst. van »zien” en »gezicht, gezichtsvermogen”. Zeldzamer betekent het eene plaats, als *tau*, verb. subst. van »ergens iets indoen” en »dat, waarin iets gedaan wordt of kan worden, een bak en dergl.”. Zelden ook stelt het den persoon voor die de handeling verricht, als *tjèpe*, verb. subst. van »vervangen” en »vervanger”.

Is het werkwoord intransitief, dan kan het subst. ook de beteekenis hebben van het tot subst. gewordene deelw. met *ma* in meer speciaLEN zin genomen, bijv. *mubu*, verb. subst. van »vergruizen of vergruisd zijn” en »dat, wat vergruisd is”; spec. »meel”; *eli*, verb. subst. van »luiden” en »dat, wat luidt, woord”; *nljara*, verb. subst. van »verkeerd zijn” en »wat verkeerd is, schuld, misdrijf”; *röka*, verb. subst. van »roesten, geroest zijn” en »dat, wat geroest is, roest”. Er is mij in het gewone Bim. geen voorbeeld bekend dat het ook van personen gebezigd wordt; in dichterlijke taal echter wordt *made*, verb. subst. van »sterven, dood zijn”, ook gebezigd in de beteekenis van »de dooden”. Vervolgens kan het subst. eene beteekenis hebben, overeenkomende met de in den aanvang van de vorige § vermelde algemeene beteekenis, doch in meer eigenlijk substantieven zin genomen, bijv. *eli*, verb. subst. van »luiden” en »geluid”; *kanteyä*, verb. subst. van »oprispen” en »oprisping”; *pölyu*, verb. subst. van »veesten” en »veest”. Eene enkele maal betekent het ook wel: dat, waarmede of dat, waar geschiedt wat het woord aanduidt: *tjumpu*, verb. subst. van »eindigen (finiri)” en = *tjumpu-kai*, dat waarmede iets eindigt, einde, slot, bijv. van een verhaal; *tampuu*, verb. subst. van »beginnen” en »begin”; *labu*, verb. subst. van »anker” en »waar men ankert, haven”.

Of nu een verbaal subst., behalve met de algemeene ook met eene der hier boven opgesomde beteekenissen in gebruik is, kan alleen uit de praktijk geleerd worden. Natuurlijk kan zich ook het omgekeerde voordoen en de substantief-beteekenis de oorspronkelijke zijn, zoo zal wel van *santa* de beteekenis van »klappermelk” anterieur zijn aan die van »iets met klappermelk gereedmaken”. In vele gevallen evenwel, waar de vorm van het woord niet beslissend is, zal wel niet uit te maken zijn welke beteekenis de oorspronkelijke moet geweest zijn. Somtijds worden ook voor het subst. en het naar den zin daarbij behoorende werkwoord geheel verschillende woorden

gebezigd als: *garagadji*, zaag, *ndiri*, verb. subst. van »zagen»; *pabule*, draagstoel, *kalei*, verb. subst. van »dragen (in een draagstoel, enz.)»; *tjila*, kapmes, *fati*, of *manti*, verb. subst. van »kappen».

De verwante talen, die rijker zijn in afgeleide vormen, bezigen meestal gelijk bekend is, om de hierboven en in de vorige § genoemde subst. uit te drukken, vormen, welke met een voor- of achtervoegsel of wel met beide te zamen, samengesteld of afgeleid zijn. Voornamelijk wordt daardoor het woord ook formeel als subst. aangeduid; dewijl echter reeds het stamwoord als zelfst. naamw. in verschillende betekenissen kan optreden, kan elke dezer afleidingsvormen ook, zoo niet in alle, dan toch in de meeste dezer betekenissen voorkomen, al worde deze nu ook niet altijd in één en dezelfde taal aantreffen. Even zij herinnerd dat ook in onze talen woorden, op dezelfde wijze als de *nomina agentia* gevormd, de hierboven opgenoemde betekenissen (uitgezonderd die van een persoon) kunnen hebben.

§ 184. De afgeleide en samengestelde subst. zijn in de vorige afdeeling uitvoerig behandeld geworden. De afgeleide, als ook de door middel van *ndai* gevormde zijn grootendeels verb. subst. en behouden dit karakter ook, alleen de in § 56, § 65 (sommijds) en § 139 behandelde, naderen in hunne betekenis de meer eigenlijke subst. Voorts behooren uit hun aard, de in § 76 behandelde tot de eigenlijke subst., terwijl die in § 112 een meer verbaal karakter dragen. Een samengesteld subst. is natuurlijk te rekenen bij de soort, waartoe het eerste lid behoort. Ook de met *ka* afgeleide en de samengestelde werkwoorden kunnen als verbaal subst. optreden, vgl. ook § 243, vlg.

Het is duidelijk, dat het Bim. ook een groot aantal werkelijke subst., welke in andere talen door afleidingsvormen van verbale woorden worden uitgedrukt, alleen door omschrijving kan aanduiden, als het stamwoord in die betekenis niet gebruikelijk is, en er ook geen samenstelling op de wijze van § 157 of arder woord (zoo als in de vorige § vermeld is) bestaat, die dat begrip uitdrukken. Zoo moet een persoon, die iets doet of ondergaat, in de meeste gevallen uitgedrukt worden door een subst. met een actief of passief deelwoord; Mal. woorden als: *pénunggu*, *tawanan*, *buwangan*, kunnen in het Bim. niet anders dan door: *doü mangéna*, *doü ra-raka*, *doü ra-paki* worden weergeven. Wordt eene zaak als zoodanig voorgesteld, dan kunnen de actieve en passieve vormen met *ndai* (voor zooverre bruikbaar) en die met *raa* gebezigd worden, als er geen onduidelijkheid ontstaat. Dikwijls echter moet ter wille van de duidelijkheid tevens een eigenlijk subst. gebezigd worden. Zoo kan bijv. *ra-mbei*, het gegeven, geschenkene, als subject of object optredende, zelfstandig gebezigd worden in de betekenis van »geschenk», in een zin echter als: *sintji ede sintji ra-mbei ba ina-r ama-na*, deze ring was een geschenk zijner ouders (vgl. 72.33), zoude het subst. voor *ra-mbei* niet gemist kunnen worden, daar de zin anders zou opgevat worden als: deze ring (en niet iets anders) was het, wat zijne ouders hem gegeven

hadden. Een werktuig moet aangeduid worden door een subst. (in het algemeen *marakani*, werktuig) en den passieven vorm met *ndai* en *kai*; het Mal. *gantungan*, galg, bijv. kan in het Bim. alleen door *marakani ndai tero kai* worden weergegeven. De plaats wordt soms door den in § 139 besproken vorm, meestal door omschrijving met *hidi*, uitgedrukt, bijv. *hiḍi ndai bungka kai wua*, losplaats.

Op dezelfde wijze moet het Bim. meestal te werk gaan om afleidingen van een subst. uit te drukken. Een Mal. *kayuan* of *kayu-kayuan*, geboomte, kan in het Bim. alleen gebrekig weergegeven worden met *sa-mena-na hadju-hadju*. Een woord als *karadjaañ* in de betekenis van »koninkrijk» kan niet op eene soortgelijke wijze worden weergegeven, maar alleen door *rasa* of *dana* (land) aangeduid worden (in de betekenis »koninklijk» is het *sangadji kai*, vgl. § 140).

- § 185. Een subst. heeft evenals in de verwante talen, op zichzelf geen getal, en kan op zichzelf zoowel het enkelvoud als het meervoud voorstellen. Wil men bepaaldelijk het meervoud uitdrukken, dan plaatst men na het subst., zoo het een persoon voorstelt, *dōho*, wat meestal eene samenstelling met het subst. vormt, bijv. *ana-na ba pande lima dōü-n* — — —; *pala wāra dja dōü malanda-landa wuwa hadju*, ede-ra ou kai ba ana dōho-n ede, de timmerman had 5 kinderen — — —; er was nu ook eene fruitvrouw en de kinderen riepen deze aan (24.8—10); *mai kara ndede-n ana dōho-mu na-nangi*, dewijl uwe kinderen weenden (ibidem, reg. 26). Somtijds blijft *dōho* ook wel een zelfstandig woord, bijv. *iwa-na dōho*, zijne makkers (28.37); daarentegen *iwa dōho-n*, (ibidem, reg. 36). Ook wanneer dieren als personen voorgesteld worden, kan dit woord gebezigd worden, bijv. *ede-ra mafaka kai bōte dōho*, daarop kwamen de apen overeen (38.1). Zoo kan het ook na woorden als *ade*, hart, geplaatst worden, wanneer deze in plaats van den persoon gebezigd worden: *ede-ra tjuwa rai mena wāli kai-na kapōda-pōda ade-n dōho-na*, daar vluchten zij wederom »hunne harten recht makende of er op zettende» (zich daartoe zooveel mogelijk inspannende, uit alle macht, 41.36). Met *dōho* wordt ook het meervoud der pers. voornw. gevormd, vgl. § 208, en zoo vindt men het ook wel op de volgende wijze gebezigd: *na-kau-du lemba waa di uma dōho-na* (of *uma ndai dōho-na*; 28.24), hij beval hun het naar hunne huizen (hunne eigene huizen) te brengen (29.11—12); waarin *dōho*, hoewel in samenstelling met het subst., niet het meervoud daarvan aanduidt, wat trouwens niet zou kunnen, dewijl het geen persoon voorstelt, maar het meervoud van den genitief van het persoonlijk voornw. Ook *mbōto*, veel, kan dienen tot uitdrukking van het meervoud, hetzij in samenstelling met het subst. als in: *ede mpara nggāhi-na di ana mori mbōto-na*, daarop zeide hij tot zijne leerlingen (3.2), hetzij als afzonderlijk woord met *ma*, gelijk in: *ede-ra suru mena-na sangadji-ngadji mambōto ede*, daarop trokken de verschillende vorsten terug (79.52). Na andere subst. heb ik *mbōto* alleen zóó aangetroffen,

dat er geen reden bestond om het woord anders, dan in de eigenlijke beteekenis van „veel” op te vatten. Er bestaat dit verschil tusschen *dōho* en *mbōto*, dat het eerste ook gebezigd kan worden van twee personen: *sae dōho-ku*, mijne beide oudere broeders (28.18, gelijk uit het verband blijkt), terwijl het tweede altijd een groter getal te kennen geeft.

Evenals in het Mal. *ségala*, wordt ook in het Bim. *sa-mena-na*, zoowel voor subst., die een persoon als die eene zaak voorstellen, dikwijs zoo gebezigd, dat het eenvoudig een meervoud aanduidt, als bijv. in: *ede-ra masaka kai-na labo sa-mena-na mantari-mantari hulubala-na —— maai ake taho-ra ba kaambi-ta sa-mena-na marakani lewa kai-ta*, daarop beraadslaagde hij met zijne mantri's en legerhoofden —— wij moeten nu onze oorlogsgereedschappen klaar maken (77.18—20), meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Eindelijk kan een meervoud aangeduid worden door verdubbeling van het subst. (§ 174) of van het attribuut (§ 176). Evenals in de verwante talen wordt het meervoud vaak niet uitgedrukt, en moet uit het verband het getal van het subst. opgemaakt worden, maar bij subst., die een persoon voorstellen, wordt het meerv. vaker te kennen gegeven dan gewoonlijk in het Mal., enz. Het meervoud wordt niet uitgedrukt te gelijk met een telwoord, na *mbōto* als praedicaat, enz., dewijl hier geen onduidelijkheid kan voorkomen. Somtijds echter wordt wel van de herhaling gebruik gemaakt nevens telwoorden, zoo die niet een bepaald getal aanduiden, als bijv. „twee of drie”, enz., een voorbeeld daarvan zie men onder § 176. Ook treft men wel de middelen om het meervoud aan te duiden pleonastisch bij elkaar aan, bijv. *ndadi na-tjuwa ambi mena-ra sa-mena-na sangadji-ngadji dōho ede*, daarop maakten de verschillende vorsten zich gereed (79.12); *sa-mena-na dinga dōho-ku*, mijne kameraden (55.24).

Een bepaald enkelvoud wordt uitgedrukt door een der samengestelde telwoorden, welke één beteeken, vgl. § 195, vlg.

- § 186. Het geslacht der subst. wordt zoo noodig uitgedrukt door achter de woorden, die een persoon voorstellen, *mōne*, voor het mannelijk, *siwe*, voor het vrouwelijk geslacht, te plaatsen. Van dieren bezigt men *rangga*, voor het mannelijk geslacht, bijv. *djāra rangga*, hengst (14.3. v. o.); *sāhe rangga*, stier (29.10) en voor het vrouwelijke geslacht *siwe*: *djāra siwe*, merrie (14.3. v. o.) en soms ook *wine*: *mbeè wine*, geit (17.16). Bij enkele subst. is het geslacht door hunne beteekenis bepaald, als *rahi*, man, echtgenoot; *wei*, vrouw, echtgenote; *ama*, vader; *ina*, moeder; *ompu*, grootvader; *was*, grootmoeder. Voor het mannetje van dieren bestaan somtijds afzonderlijke benamingen, die gewoonlijk tegelijk met den soortnaam gebezigd worden: *mbeè mbō*, bok; *djanga sawu*, haan. Waar geen verwarring kan ontstaan, bezigt men dikwijs den soortnaam alleen, bijv. *tadji djanga*, een haan de sporen aanbinden en v. d. hanen laten vechten.
- § 187. De casusverhoudingen der subst., voor zooverre zij de betrekking van een

subst. tot een werkwoord te kennen geven, moeten óf uit het verband opgemaakt worden óf worden door voorzetels aangeduid. In dit laatste geval kan somtijds het werkwoord eene samenstelling met zulk een voorzetsel vormen, waardoor het subst. dan tot direct object of bij passieve constructie tot subject wordt. Enkele malen wordt dan ook wel een zelfstandig voorzetsel nog pleonastisch voor het subst. gebezigd. Over den nominatief en accusatief zie men § 258. De overige verhoudingen van het subst. tot een werkwoord, welke in onze talen door naamvalen worden uitgedrukt, worden in het Bim. op de volgende wijze omschreven: de datief door de praepos. *di* en *labo* en door samenstelling van het werkwoord met *kai*, vgl. § 138 en *weya*, vgl. § 142, vlg.; de instrumentalis door de praep. *labo* en *kai*, hetzij afzonderlijk, hetzij in samenstelling met een werkwoord, vgl. § 115, vlg.; de locatief door de praep. *di* en *kai* in samenstelling met een werkwoord, vgl. § 129, vlg.; de ablatief door de praep. *ba*, *watu*, *di* en het verouderde *sa*, alsook door samenstelling van *kai* met een werkwoord, vgl. § 129, vlg. Door samenstelling van *labo* met een werkwoord, vgl. § 141, drukt het Bim. nog eene betrekking van een subst. tot een werkwoord uit, welke casus den naam draagt van socialis.

De genitief of verhouding van een subst. tot een ander wordt in het Bim. op drie wijzen uitgedrukt. Ten eerste door den genitief van het voornw. van den 3^{den} persoon: *na*, te voegen achter het subst., waarvan de genitief afhankelijk is, waarna het subst. in genitivo als appositie volgt; ten tweede door eenvoudige nevenstelling; ten derde door voorplaatsing van de praepositie *ba*, waarmede eene aanhechting van den genitief van het pers. voornw. v. d. 3^{den} persoon al of niet gepaard kan gaan. Van deze drie wijzen van uitdrukking zijn de eerste en tweede in den grond één en is de tweede zoo te verklaren, dat de genitief van het pers. voornw. verzwegen is, gelijk dit in sommige verwante talen, als bijv. het Mal., regel is geworden. Er bestaat dan ook, behoudens enige hieronder te melden gevallen, geen verschil in het gebruik, het doet er niets toe of het subst. bepaald is of niet, evenmin doet de naamval, waarin het subst., waarvan de genitief afhangt, staat, iets ter zake. Voorb. *na-waū balu mpara raa-na la Kio*, het bloed van Kio rook lekker (3.4); *na-ngowa di guru-na : maune santika raa la Kio na-balu mantjewi-ku*, zij zeiden tot hunnen leermeester: wat het bloed van Kio betreft, het is zeer geurig (ibid. reg. 6); *na-mai mpara ina-na la Kio*, de moeder van Kio kwam (3.9); *na-nggāhi mpara ina la Kio*, de moeder van Kio sprak (ibid. reg. 13); *kanggāhi weya-pu ruu-na ana-ku duwa-na ede*, zegt mij wat het lot van deze mijne beide kinderen zal zijn (64.19); *ai-na dahu ro ili ro pita-mu ruu ana-k ede*, vreest niet en verbergt niet wat het lot van deze mijne kinderen zal zijn (64.14); *raka mpara di uma-na dou siwe ede*, toen zij bij het huis van deze vrouw kwam (31.18. v.o.); *raka mpudu uma wai*, toen zij het huis van de oude vrouw bereikten (39.38—39); *wāra dja sa-buwa peti*

peti nae di saladja wai ede, er was eene groote kist in de schuur van de oude vrouw (39.5); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake*, ik moest maar in den top van dezen tamarindeboom gaan slapen (40.41—42); *ede-ra londo-na watu èse elo mangge*, daarop daalde zij af uit den top van de tamarinde (41.38—39); *waü mpara kuntji, hengga ro rundu weya kai-na ntjai-na kuru ede*, nadat zij het slot geopend hadden, openden en schoven zij weg de deur der kooi (49.17—18); *raho-na hengga weya ntjai kuru besi ede*, terwijl hij vroeg de deur van de ijzeren kooi voor hem te openen (48.40); *ba nae-na madja ro weha-mu*, door de grootte uwer schaamte (83.26); *ba supu pana sunga*, door de hitte van den wasem (69.7); *bune santika sarae mbòto dòu*, als zand was de menigte der menschen (77.34—35); *mu-kakai-ku ada-mu ruwa-na ede, ada-na dòu wâli*, gij zendt uwe slaven uit, naar het heet, maar het zijn wederom slaven van iemand anders (85.11); *wâra mpara djára rangga dòu makalai*, en er is een hengst van een ander (15.2). Wanneer een werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, komt de agens daardoor in den genitief te staan; heeft een werkwoord nu intransitieve beteekenis, dan wordt deze genitief op eene der beide hier behandelde wijzen aangeduid, eveneens geheel naar willekeur, vgl. § 243, vlg.

Het kan natuurlijk voorkomen, dat ter wille van de duidelijkheid, de vorm met *na* bij voorkeur gebezigd zal worden. Zoo zal bijv. in een zin beginnende met *nae-na hadju ede* (de grootte van dien boom), enz., *na* niet licht weggelaten worden, dewijl men anders geneigd zou kunnen zijn de woorden op te vatten als: groot is deze boom, vgl. § 231. Zoo ook zal men *na* steeds bezigen als de twee subst. van elkander gescheiden zijn, als bijv. in: *wati-du wâra pasa-na di ade rasa ede taho weki-na*, er was geen wedergade van hare schoonheid in het land (45.57—58); *pili tutu — — — ake loi-na*, voor hoofdpijn — — — is dit het geneesmiddel (4.50). Op te merken is, dat bij de ontbonden bezittelijke samenstellingen met *ade*, enz. in finiete zinnen, vgl. § 161, *na* bij voorkeur gebezigd wordt: *kakente mena-ra ade-na riyanâ mòne ro riyanâ siwe-na*, zijne schoonouders schrokken (32.1—2); *ntika na-nae mpara loko-na wei-na*, toen werd zijne vrouw zwanger (62.11); *na-nae wâli-ra loko-na wei-na sangadji ede*, wederom werd de vrouw van den vorst zwanger (65.29). Deze voorbeelden zijn daarom van gewicht, dewijl ook het tweede subst. *na* heeft, en het dus na het eerste al lichter zoude verzwegen zijn (al kan dit nu niet eene bepaalde noodzakelijkheid genoemd worden, vgl. de voorbeelden bij § 243, vlg.). Onvermijdelijk schijnt het gebruik van *na* evenwel niet te zijn; wel is mij geen voorbeeld zonder *na* in een finieten zin bekend, doch waar een verbaal subst. optreedt, treft men ook constructie's aan als: *na-karinga-du — — — ba waü-ra kasi ade dòu*, zij deelde hun mede — — — dat de lieden medelijden hadden gehad (31.12. v. o.); *sa-bune-bune ntoi kadeè-na kasi ade ruma-t*, nadat zij eenigen tijd gewacht had of de vorst medelijden zou hebben (51.11—12). Daarentegen zijn er

eenige gevallen, waarin de genitief met *na* niet of althans hoogst zelden gebezigd wordt.

Nooit bezigt men *na* als het subst. in genitivo de stof uitdrukt, waaruit het eerste bestaat, als bijv. *sintji masa-ngganga*, een ring van goud, een gouden ring. Eene samenstelling vormen deze woorden evenwel niet, want worden zij bepaald door den genitief van een pers. voornw., dan wordt dit aan het eerste gehecht, bijv. *rante ro kapa-na masa-ngganga*, zijn gouden teugel en zadel (78.2).

Bijkans nooit bezigt men *na* achter die subst., welke voorafgegaan door eene praepositie of ook alleen, de functie van een praepositie vervullen, als bijv. *di ade* of *ade*, in het binnenste van, binnen in; *di kompe*, terzijde van; bijzijden; *di woha*, in het midden van; *di tanda*, aan de voorzijde, voor; *ba supu*, om reden, omdat. Een voorbeeld met *na* levert 9.4: *ai-na lampa rumpa watu tando-na ina ro ama-la*, loop niet aan aan de voorzijde uwer ouders (loop niet van voren tegen uwe ouders aan).

Voorts zijn er een aantal subst., waarna het ongebruikelijk is *na* te bezigen ter aanduiding van den genitief van een volgend subst. Hier toe behooren in de eerste plaats de meeste der in § 183 besproken subst., welke tevens de algemeene beteekenis van een verbaal subst. kunnen hebben. Men zegt: *loi dou masupu*, geneesmiddel voor een zieke (4.11); *loi pili tutu*, middel tegen hoofdpijn (4.27); *eli genda*, het geluid van de trom (20.16); *bune santika eli mabu wadu manduha eli hari dou mamboto*, gelijk het geluid van het vallen van een instortenden steen (hoop), was het geluid van het lachen der menigte (49.22 en 23); *nggahi sura ede*, het woord (de inhoud) van den brief (78.32 en 40); *ntadi dou*, iemands aanplantingen, wat iemand geplant heeft (14.4 en 5. v. o.). Zoo ook: *sama' aō-na ringa Allah ta'āla*; *baçar aō-na èda Allah ta'āla* (7.8 en 10), het gehoor van God; het gezicht van God (daarentegen *ringa* of *èda ba Allah ta'āla*, het hooren of zien van God of wat God hoort of ziet). Het is bepaald ongebruikelijk hier den genitief met *na* te bezigen, tenzij de duidelijkheid het gebiedend noodzakelijk maakt. De oorzaak hiervan is moeilijk op te geven. In sommige gevallen zal het wel ter wille der duidelijkheid geschieden, dewijl bijv. *èda-na Allah ta'āla* op zichzelf zou kunnen beteekenen: bij zijn zien van God, toen hij God zag; doch niet bij alle woorden is onduidelijkheid te vreezen. Ook zijn er woorden van dezelfde soort, die even goed met *na*, als zonder *na* gebezigd kunnen worden, bijv. *ntau*, bezitting; *ruu*, lot.

Ook aan eenige oorspronkelijke subst. (of die althans nu als zoodanig te beschouwen zijn), pleegt *na* in de genitiefconstructie niet gehecht te worden, als: *lewi*, tuin; *ngáro*, tuin, aanplanting; *timba*, lijk.

Voorts wordt in zinnen als: *ba bau supu-na* (*au supu-na*, *bune-ku pâhu-na*) *lao kai-na*, *supu* en *pâhu* steeds met *na* geconstrueerd; daarentegen in een uitdrukking als: *au haba(r) lao kai-na*, *haba(r)* steeds zonder *na*, terwijl

willekeurig gezegd wordt: *ede asa(l)* of *ede asa(l)-na lao kai-na*. Hier kan de eindconsonant van het vreemde woord van invloed geweest zijn.

§ 188. De derde genitiefconstructie moet in de eerste plaats steeds gebezigd worden, zoo het subst. in genitivo den agens van een transitief werkwoord in substantiefvorm voorstelt, vgl. voorts § 243, vlg. In het algemeen is dit ook het geval bij de afgeleide transitieve verbale subst.; bij het verschillend gebruik, dat van deze vormen gemaakt wordt, komen evenwel sommige afwijkingen voor, welke behandeld zijn in § 66, 138.

Voorts wordt op deze wijze vrij algemeen de genitief aangeduid bij familiebetrekkingen en wat daarmede overeenkomt. Voorb. *ruma-ta biltjára Muhammad Ya'qub ama-na ba Abdu'nabi*, onze riksbestierder M. J. zoon van A. (15.23); *ana-na ba pande ede*, de kinderen van den timmerman (24.8); *Sultán mantau uma djati ama-na ba Sultán mawaa padju*, de Sultan met het huis van djatihout, de vader van den Sultan met het zonnescherm (90.20); *ári-na ba ruma-ta paduka*, de jongere broeder (of zuster) van de vorstin (25.5); *amaniya ba Tuwan Putiri*, de broeder van de prinses (80.6); *ruma-na ba doü bae-ta*, de vorst uwer vijanden (13.32); *ana tatoi-na ro ompu-na ba galara*, de onderhoorigen van een dorpshoofd (14.9). Na de woorden *ama* (vader), *ina* (moeder) is in de gewone taal de in de vorige § genoemde genitiefconstructie gebruiklijker, meest zonder *na*; na de andere woorden, die hier besprokene, men kan echter ook wel de eerste bezigen, bijv. *ana wai aka*, het kind van gindsche oude vrouw (26.7. v. o.). Ook na de woorden *rahi* (echtgenoot), *wei* (echtgenote) wordt de genitief bijna altijd door enkele nevenstelling uitgedrukt; men vindt evenwel ook: *wei-na ba ompu*, de vrouw van den ouden man (19.2). Zeer dikwijls wordt deze genitiefs met *ba* ook aangetroffen na *ònè* (nut), voorb. vindt men onder § 96, voorts: *ònè-na ba sampari ede*, het nut van de kris (18.28), maar ook *ònè-na sampari ede* (ibidem, reg. 27).

In meer deftige taal wordt de genitief met *ba* ook nog na andere subst. gebezigd, zelfs na verbale subst. van intransitieve betekenis: */uu-na ba islám*, de grondslagen van den islam (10.3); *sjarat-na ba djunub*, de voorschriften van (voor) de reiniging (11.3, maar ook *sjarat rukú'*, 12.22); *tanda-na ba doü mawára katjíhi*, het teeken van hen, die oordeel des onderscheids hebben (103.12); *parange-na ba sa-mena-na doü munâfiq ede*, het karakter der huichelaars (83.29); *lewi-na ba soroga*, de tuin des hemels (93.6.); *ndadi ruu ba la Kasipáhu*, het ontstaan van geluk van (voor) K. (63.26); *ndede-ra mori-na ba doü*, aldus is het leven der mensen (97.38). Ook na sommige als praepositie optredende uitdrukkingen wordt *ba* gebezigd, vgl. § 272. Hierbij is het gebruik van het Mal. *oleh* te vergelijken.

Aanm. Het subst. in genitivo kan ook met nadruk geheel vooropgeplaatst worden, bijv. *pili tuta — — — ake loi-na*, voor hoofdpijn — — — is dit het geneesmiddel (4.30), meerdere voorbeelden zie men onder § 258. Ook wordt het in dat geval wel geplaatst onmiddelijk voor het subst., waarvan de genitivus afhankelijk is, waaraan dan steeds *na* gehecht wordt, bijv. *imbi-ku*

aherat ntjòki-na, gelooft in de straffen van het leven hiernamaals (105.11), *ta-kalbesa-ku dolu buru-na*, uit het ei doet gij het wit (3.31).

Aanm. II. Omtrent het spraakgebruik is nog op te merken, dat men gewoonlijk bij uitdrukkingen als: de vorst of de mensen van dit land, enz. geen genitief bezigt, maar men zegt: de vorst of de mensen in (*di* of *di ade*) het land, voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. (Bij uitzondering is een genitief gebezigt op 49.12). Ook al volgt de naam van het land, enz., wordt dezelfde constructie gebezigt, bijv. *ndadi sangadji di rasa Anta-Baranta*, vorst van A. B. worden (80.6), *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa*, *sangadji di rasa Anta-Baranta*, toen I. D. vorst van A. B. hoorde het bericht, enz. (77.16). Als titel, gelijk in den laatsten zin, bezigt men anders meestal den genitief, bijv. *sára dana Mbòdjø*, de riddersraad van Bima (16.12, enz.).

§ 189. Tot uitdrukking van den vocatief wordt achter het subst. een soort aanhechtsel *e* gevoegd wat oorspronkelijk wel gediend zal hebben om de stem bij het uit de verte roepen, beter te doen doordringen. Door dat *e* wordt het accent op de laatste lettergreep verplaatst, gaat het woordt op *e* uit, dan versmelt het aanhechtsel met de laatste lettergreep, dus *dambé* (kinderen!) voor *dambe-e*. Voorbeelden: *iyo ina-e*, ja moeder! (3.13); *wati-po*, *guru-e*, *dulu-na de uma-na*, hij is nog niet t' huis gekomen, meester! (3.11); *ake-ku uma-ku*, *ana-e*, hier is mijn huis, kind! (42.39). Staat de vocatief aan het begin van een zin, dan wordt nog een partikel *ai* of *e*, ook *hai* of *he*, voorgevoegd: *ai ana-e*, *wára podo hadjal ndai-ku*, kind, ik heb werkelijk iets noodig (40.10); *e ana dòho-e*, *ngéna mpa ári lawa ake*, kinderen, wacht bier maar buiten de poort (40.6); *ai tjina-e*, *bau-tji nggáhi tjowa kai-mu*, vrienden, waarom spreekt gij leugens! (104.9). Wordt een subst. op eene of andere wijze bepaald, dan wordt *e* gewoonlijk aan het laatste woord gehecht, ook al heeft er geen samenstelling plaats van het subst. met zijne bepaling; *e doü matuwa-e!* (28.38); *ai ana Kio-e*, mijn zoon Kio! (3.12); *ina ruma-e* (33.15). Evenwel kan *e* ook weggelaten worden, bijv. *mu-kapòro-ro*, *wai?* *Ntjambe kai ba wai:* *wati kapòro-ku*, *ana*, zijt gij toornig, grootmoeder? De oude vrouw antwoordde: ik ben niet toornig, kind (30.41 en 42); *ai ana dòho*, (40.1); *hai mbòda* (21.1. v. o.). Op te merken is nog *kaman-e*, makkers (ook wel eens *kama-n*), wat alleen in den vocatief voorkomt en daardoor de sluitende consonant bewaard heeft.

Aanm. Van woorden met verbale beteekenis worden dikwijls scheldwoorden gevormd, die als subst., ten minste in die beteekenis, alleen in den vocatief gangbaar zijn. Of het grondwoord alleen treedt, met achtervoeging van *e*, als zoodanig op, bijv. *e longge randa-e!* (18.8), of *ma* wordt voor het grondwoord gevoegd, terwijl een subst. ingeleid door *ba* volgt (vgl. § 61); *maranda ba doü* (30.16). Enkele kunnen ook wel in andere naamvalen gebezigt worden, maar dan steeds in verbinding met een ander subst., bijv., *wati-du ngawa-ku tjampo wali labo longge pande ede*, ik wil niet meer leven met dat galgenbrok van een timmerman 52.17).

§ 190. Eigennamen van personen, zoowel van mannen als vrouwen, worden aangeduid door voorvoeging van *la*, indien zij van inheemschen oorsprong zijn: *la Dadju dula-r di uma-na*, Dadju keerde naar huis terug (18.42); *raa-na la Kio*, het bloed van Kio (3.4); *lao hade-po la Kio*, gaat Kio doodden (3.3); *ntjambe kai ba la Kalai*, daarop antwoordde Kalai (21.9. v. o.); *bune ai nahu*

manee angi labo la Mpâno, wanneer heb ik het met Mpano gehouden (17.23); *Ama la Dambe*, Vader van Dambe (als eigennaam, 17.19). Door *la* kunnen ook woorden, die niet als naam gebruikelijk zijn en zelfs geheele uitdrukkingen, tot eigennamen gemaakt worden: *la Padoli-kohi*, de Gierige (96.17); *la Wodja*, de Vervloekeling (105.5); *la Da-ngâha-ba-tei*, de Onvatbare — voor — leerling (101.5). *La* valt altijd weg in den vocatief, bijv. *ai Bango-e* (33.17); of: *e Bango!* (33.10); ook als de eigennaam als bepaling staat: *e tjilaka Bango-e*, o ongeluk van een Bango! (52.18); *ai ana Kio-e* (3.12). Alleen bij zulke gemaakte eigennamen, als *la Wodja*, blijft *la* ook in den vocatief, dewijl deze woorden anders niet als namen zouden herkend worden. Ook wanneer een titel voorafgaat, wordt *la* niet gebezigt, bijv. *sangadji Ana-ana* (42.1, enz.); *dae(ny) Malònga* (100.41), daarentegen wel na beroepsnamen, bijv. *pande la Kawi* (101.8). Ten slotte wordt *la* meestal niet gebruikt voor namen van vreemden oorsprong, vooral indien het dubbele namen zijn.

De namen van landen, steden enz. staan meestal als appositie: *rasa* (of *dana*) *Mbôdjo*, Bima (16.10); *toro Lawi-lawi*, kaap L. l. (101.10). Bij bekende namen wordt de algemeene begripsnaam dikwijls weggelaten: *ai Mbôdjo-e*, o Bimal! (96.35); *dula dei Gowa*, naar Gowa terugkeeren (101.16). De namen van landen, enz. worden in den genitief (zonder *na* aan het voorafgaande subst.) gebezigt om onze van die namen afgeleide adjetieven uit te drukken, bijv. *ana sangadji Djawa*, een Javaansche prins (23.5); *doü Balanda*, Hollander (100.39). Wil men bepaaldelijk de afkomst uitdrukken, zoo bezigt men het ontleende *asa(l)* of *açal*: *doü asal Djawa*, iemand afkomstig van Java, vgl. (101.15). De namen van de dagen der week staan gewoonlijk in den genitief, bijv. *ai-nai-na djumaa*, de dag van Vrijdag, Vrijdag (4.5), het woord voor »dag» kan evenwel ook verzwegen worden, bijv. 53.14.

Elke bepaling van een subst. door een ander, welke wij door appositie uitdrukken, wordt in het Bim. op dezelfde wijze te kennen gegeven. Voorbeelden zijn reeds boven te vinden. Elk der subst. kan op zichzelf bepaald zijn: *nemba mbôto-mbôto-na ada-mu la Bango*, vele nederige groeten van uw dienaar Bango, (31.16. v. o.); *ede-ra lao sai kai-na di bela-na sangadji ede*, daarop ging bij aanleggen bij zijn vriend den vorst (71.5—4); *na-kandadi-du radja Budjangga-Indar amaniya ba tuwan Putiri Tjahaya-Hairani*, bij stelde B. I., den broeder van Prinses Tj. H., tot vorst aan (80.4—5). Wanneer de nadruk valt op het subst. in appositie, neemt het dikwijls het prefix *ma* voor zich, vgl. § 58 en het gebruik van het Mal. *jang*. Ook na een pers. voornw. kan een subst. als appositie staan: *ita doü matjilaka*, wij, ongeluksmensen (15.23); *lamada ada-ta*, wij, uwe onderdanen (16.4. v. o.).

HET TELWOORD

- § 191. De hoofdgetallen, zooals zij bij het tellen opgenoemd worden zijn: *üja*, één; *duwa*, twee; *tolu*, drie; *upa*, vier; *lima*, vijf; *ini*, zes; *pidu*, zeven; *wáru*, acht; *tjiwi*, negen; *sa-mpuru*, tien; *sa-mpuru sa-buwa*, elf (vgl. beneden § 195); *sa-mpuru duwa*, twaalf; enz.; *duwa mpuru*, twintig; *duwa mpuru sabuwa*, één en twintig (vgl. bij elf); *tolu mpuru*, dertig; enz.; *sa-ratu*, honderd; *sa-ratu sa-buwa*, honderd en één; *duwa ratu*, twee honderd; *sa-riwu*, duizend; *duwa riwu*, twee duizend. Hoogere getallen worden evenals in het Mal. enz. met aan het Sanskrit ontleende benamingen benoemd. Het Bim. zal deze benamingen zeker uit eene der verwante talen overgenomen hebben, vandaar vertoonen zij ook de gewone afwijking van de oorspronkelijke beteekenis en worden zij evenals *ratu*, enz. behandeld. Naar de Bimaneesche uitspraak luiden zij: *sa-lakasa*, tienduizend; *sa-kati*, honderdduizend; *sa-djuta*, miljoen. De woorden *mpuru*, *ratu* en *riwu* beteekenen, evenals hunne vertegenwoordigers in de verwante talen: tiental, honderdtal en duizentdal, bijv. *sabune-bune mpuru*, eenige tientallen (14.14. v. o.).

Aanm. In het dialect van *Kulo* luiden de hoofdgetallen: *ösa*, *duwa*, *tolu*, *upa*, *lima*, *onu*, *pitu*, *alu*, *lape*, *sa-mpulu* of *ha-mpulu*, *sa-mpulu sa-mbuwa* of *ha-mpulu ha-mbuwa* (elf), *duwa mpulu*, *sa-ratu*, *sa-riwu*, enz. Met *lape* is wel te vergelijken het Mak. *salapang*.

- § 192. Behalve bij het tellen, wordt één steeds uitgedrukt door *sa*, wat steeds in samenstelling met een subst. voorkomt. *Sa* wordt of aan het te tellen subst. zelve gehecht of wel aan een ander subst., dat dan als hulpwoord gebezigd wordt, vgl. beneden § 195. Het eerste is, met eene uitzondering, vgl. § 204, alleen het geval zoo het subst. de beteekenis heeft van eene maat, van een deel van een geheel, eene tijdsverdeling of geldswaarde, bijv. *sa-ndupa*, één vadem (62.31); *sa-singku*, één armslengte (62.30); *sa-tebe* (de hoeveelheid van) één druppel (10.35); *sa-tjanggi* (de veelheid van een) één kopje (47.54); *sa-mpuru*, één tiental; *sa-tenga*, een (de) helft (46.23); *sa-bae*, de ééne zijde (57.33); *sa-bae* — *sa-bae*, de ééne zijde — de andere zijde (69.41 en 42); *sa-nai*, één dag (68.31); *sa-mbaa*, één jaar (9.9. v. o.); *sa-vida mada*, één oogenblik (10.38); *sa-reya*, één reyaal (15.18); *sa-balae*, één duit (57.29). In verbinding met een ander subst. komen deze woorden, voor zooverre zij niet de functie van een hulptelwoord vervullen of geheel tot telwoord geworden zijn, als *sa-mpuru*, achteraan, bijv. *mundu sa-kula nae*, ééne grote mand melatiebloemen (72.26); *sumpu-na sa-bae*, het einde aan den éénen kant, het ééne uiteinde (69.41); *kapantja sa-kimi*, één handvol patjar (4.17); *oi sa-ongge* (de hoeveelheid van) één waterschepper water (5.15); *masa loi sa-uwa*, tien duiten klein geld (4.23).

Aanm. De beteekenis van 'een' moet *sa* ook hebben in woorden als *saraa*, eenmaal en ten eene male; *saramba*, eerst, *sarunde* en *saruwe*, de helft; zij zijn echter thans als grondwoorden te beschouwen, dewijl het oorspronkelijke grondwoord geen beteekenis meer heeft, en ook niet met een ander telwoord kan verbonden worden, ik heb daarom ook *sa* zonder koppelteeken met het volgende aaneengeschreven. *Saloi*, weinig, zal wel letterlijk 'ééne kleinigheid' beteekenen.

- § 193. Evenals in de verwante talen geeft *sa* ook de verwante beteekenis van: al, geheel, te kennen, bijv. *ada-ta sa-dana Mbodjo*, uwe onderdanen van geheel Bima (16.5) *sa-mbia ai labo sa-bala ai*, een geheelen avond en ochtend (48.41). Deze beteekenis heeft *sa* ook in *sa-niki-niki-na*, de geheele voltalligheid van, v. d. elk, van *niki*, voltallig; *sa-mena-na*, de geheelen gezamenlijkheid van d. i. allen, van *mena*, geheel.

Slechts zelden geeft *sa* in het Bim. een deelgenootschap te kennen. De mij bekende voorbeelden zijn: *sapāhu*, wat verbale kracht heeft, „van één uiterlijk zijn met (*labo*), gelijken op”, en *satjina*, van *tjina*, broeder en dus „medebroeder”, bijv. *ita ake — satjina*, wij zijn medebroeders, wij zijn broeders van elkander (59.41); *doū masatjina*, menschen, die broeders van elkander zijn (61.14. v. o.). In deze beteekenis is *sa* thans als niet meer levend te beschouwen (ik heb daarom *sa* met het volgende aanéén geschreven), woorden als: dorpsgenoot, enz. drukt men met eene bezittelijke samenstelling uit, als: *doū masaibuwa rasa*, enz. (vgl. § 159 en § 195).

- Aann. Over *sa* in woorden als: *sa-pōda-pōda-na* = Mal. *sa-sungguh-sungguh-nja*, zie men § 272.
 § 194. De hoofdgetallen van twee tot en met negen worden afzonderlijk gebezigt in de eerste plaats voor de subst. welke *sa* kunnen aannemen, dus: *upa kaki*, vier voet (52.41); *tolu tjiru* (de hoeveelheid van) drie lepels (66.29); *duwa bae*, twee (beide) zijden (81.21); *upa wela*, vier zijden (93.4); *duwa mbaa*, twee jaar (9.4. v. o.); *ini nai*, *pidu nai*, zes dagen, zeven dagen (10.29); *wāru reya*, acht reyalen (14.15. v. o.). In verbinding met een ander subst. komt het subst. met het telwoord wederom achteraan: *masa-ngganga pidu dompo*, vier stukken goud (62.33).

In de tweede plaats bezigt men deze telwoorden bij subst., welke een persoon voorstellen. Steeds wordt dan de genitief van het pers. voornw. 3^{den} pers. aan het telwoord gehecht. De gewone plaats van het telwoord is dan achter het subst., bijv. *ana-ta duwa-na ede*, uwe twee kinderen, uwe beide kinderen (76.26); *ada pasaka-ku upa-n ede*, mijne vier erfslaven (40.19); *doū mpanga pidu-n*, zeven roovers (55.37). Soms wordt tusschen het telwoord en *na* nog *doū*, mensch, geplaatst, wat aldus een soort samenstelling met het telwoord vormt: *ada pasaka upa doū-na*, vier erfslaven (40.12). De telwoorden, altijd met *na*, worden ook wel voor de subst. geplaatst. Steeds schijnt dit te geschieden, zoo een bijzondere nadruk op het telwoord valt, als: *upa-na doū nde lao labo-ta sela-li doū supu ede*, vier menschen moeten met u gaan, de zieke niet medegerekend (5.27). Zoo zoude de plaatsing ook verklaard kunnen worden in: *ba supu duwa-na ana-na saraa landa mena ba wai*, dewijl harc beide kinderen op eenmaal door de oude vrouw verkocht waren (28.7). Moeilijker echter valt het om een bijzonderen nadruk aan te neinen in een zin als: *wāra tolu-n ana mōne-n*, zij hadden drie zonen (26.8. v. o.), zoodat wel aangenomen moet worden, dat het telwoord ook zonder nadruk vooraan geplaatst kan worden, al is dit ook niet de meest

gewone constructie. Na de persoonlijke voornaamwoorden wordt het telwoord zonder *na* gebezigd: *lamada duwa*, wij beiden (48.27); *lamada dōho tolu ake*, wij drieën (60.26); *nggomi duwa ake*, gij beiden (60.15); *siya tolu ode*, zij drieën, deze drie (97.41). Ook wordt wel de genitief van het voornw. nog aan het telwoord gehecht: *ita ake tolu-la*, wij met ons drieen (89.40). Uit de plaatsing van *ake* blijkt dat het telwoord bij deze constructie niet als eene appositie van het vooruw. kan opgevat worden, men moet het dus als een absolutivum beschouwen, dus *tolu-la*: „bij ons drie zijn, terwijl wij drie zijn”, vgl. § 249 en 257. Voor *duwa-na* na een subst., dat een persoon voorstelt, kan men ook zeggen: *maduwa-na* of *maduwa-n*, steeds met behoud van *na*, vgl. § 59. Om één uit te drukken, moet ook bij personen gebruik gemaakt worden van het hulptelwoord *sa-buwa*, steeds zonder *na*. Eene enkele maal wordt ook wel bij de andere getallen een hulptelwoord gebezigd, bijv. *wāra ana-na tolu mbuwa*, hij had drie kinderen (55.7), wat dan eveneens *na* niet aanneemt.

- § 195. Bij alle andere subst. moet om de getallen van één tot negen aan te duiden na het telwoord gebruik gemaakt worden van zekere subst., die als eene maat of maatstaf beschouwd worden en dus *sa* en de overige telwoorden voor zich kunnen hebben, en daarmede verbonden als hulptelwoord dienst doen. De eigenlijke beteekenis dier subst. gaat daarbij steeds in meerderre of mindere mate verloren, meest blijft er zooveel van over, dat zij alleen bij voorwerpen gebezigd worden, die eene zekere gelijkenis met wat het subst. eigenlijk voorstelt, vertoonen; soms blijft van die beteekenis niets over. Over het gebruik van *ma* bij deze woorden vgl. men § 59. Het voornaamste dezer subst. is het woord, dat in verbinding met *sa* als *buwa*, met de andere telwoorden als *mbuwa* (vgl. Aanm. na § 169) wordt uitgesproken. (In het Kòlosch zegt men ook *sa-mbuwa* of *ha-mbuwa*). Het is natuurlijk oorspronkelijk identisch met het Mal. *buwah*, Bim. *wuwa*, vrucht, maar wordt geheel als hulptelwoord gebezigd, zoodat het zoowel bij de meeste concrete subst. als van abstracte, welke daarvoor vatbaar zijn, gebruikt wordt. *Sa-buwa* kan ook als telwoord zonder nadruk dienen om de functie van ons onbepaald lidwoord te vervullen. Vooraan geplaatst heeft het gewoonlijk de beteekenis van ons onbepaald lidwoord: *ntika na-èda-du sa-buwa ana dōu siwe*, plotseling zag hij een meisje (67.15); *na-mai-dja-ra sa-buwa karòku mòro*, daar kwam ook eene groenachtige vlieg (73.11); *na-ntumbu-ra siya labo sa-buwa wawi*, hij ontmoette een varken (81.10); *na-nggeè-ra di sa-buwa uma*, hij woonde in een huis 75.33—34); *lampa di sa-buwa rasa makalai*, naar een ander land gaan (43.32); *na-lao ntjasa-ra di sa-buwa nisa*, hij spoelde op een eiland aan (66.9); *wāra sa-buwa wakatu*, er was een tijd, z. v. a. op zekerentijd (70.24); *wāra sa-buwa parakāra ndai nuntu wau*, er is eene zaak, welke eerst verhaald moet worden (60.23); *sa-buwa durhaka mantjewi nae*, eene zeer grote ongehoorzaamheid (98.12). *Sa-buwa* vervult ook de functie van onbepaald

lidwoord bij die subst., welke *sa* voor zich krijgen, wat natuurlijk alleen kan geschieden, zoo zij niet als maat, enz., maar als voorwerp van hunne soort gebezigt worden, zoodat de woorden, die niets dan eene maat, enz. voorstellen, vanzelf uitgesloten zijn, dus: *sa-buwa rupiya*, een gulden, als geldstuk. Een dag evenwel wordt uitgedrukt door: *ai sa-nai*, waarbij dus *sa-nai* de functie van hulptelwoord vervult, bijv. *wára ai sa-nai*, op een dag, vgl. de teksten passim.

Eene enkele maal betekent *sa-buwa*, vooraan geplaatst, bepaaldelijk: één, bijv. *sa-buwa sáhe masambaa umu-na malabo bongi sampuru ganta*, één éénjarige buffel benevens tien gantangs rijst (15.12). Meestal evenwel staat het in die beteekenis achteraan, ook al valt er geen bijzondere nadruk op: *bune santika bunga masabuwa ake ai-na lópo-lópo landa-mu labo doü makalai*, verkoop die ééne bloem vooral niet aan een ander (72.55); *wára-dja ana móne-na sa-buwa*, hij had één zoon (67.9); *waū daa wára-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha*, voordat één geweerkogel en één takar kruid bedorven (d. i. verbruikt) is (13.59—40). Daarentegen vindt men bij uitzondering *sa-buwa*, als onbepaald lidwoord achteraan: *wára-dja doü manggèko sa-buwa ede*, er was ook eene hofdame (25.5). *Sa-buwa — sa-buwa*, de een — de andere, wordt zoowel voor als na het subst. geplaatst: *sa-buwa rupiya — masabuwa rupiya ede* (24.3 en 4); *sa-buwa tabe — sa-buwa tabe*, een pot — een andere pot (69.2 en 3); *wati wára éda-mu ðambe toi ðuwa-na, siwe sa-buwa, móne sa-buwa*, hebt gij niet twee kindertjes gezien, het een een jongen, het andere een meisje? (76.22—23).

Duwa mbuwa, enz. wordt gewoonlijk achter het subst. geplaatst: *ntjai duwa mbuwa*, de twee wegen (11.19); *oi talága duwa mbuwa ede*, het water der twee vijvers (69.10)); *parenta-na maini mbuwa*, zes zijner voorschriften (15.27); *wakatu tolu mbuwa ede*, deze drie waqtu's (5.25). Valt de nadruk op het telwoord, dan wordt dit vooraan geplaatst: *ra-ntjonggo nggòmi tolu mbuwa matja — — — maai ake mu-waa tjola kai-ku ntjonggo-mu sa-buwa*, gij ziet drie tijgers schuldig — — — en nu brengt gij er één om uwe schuld te betalen (38.31—32); *tani upa mbuwa ringgi*, het gewicht van vier riksdaalders (10.80). Men bezigt het hulptelwoord ook wel eens vooraan, eigenlijk minder juist, waar de geldwaarde bedoeld wordt, bijv. 54.25); *na-tada di rera-na wáru mbuwa húrus*, duidelijk moeten op de tong zijn (duidelijk moeten uitgesproken worden) alle acht letters (12.16—17).

§ 196. Als hulptelwoorden worden voorts gebezigt de woorden, welke een stuk, gedeelte van iets, aanduiden: *tako edja pidu dompo*, zeven stuks kaladie stengels (5.15); *kapenta sa-dompo*. ééne plank (21.15. v. o.); *kapenta sa-tobe ake*, deze ééne plank (21.11. v. o.). Als hulptelwoorden komen deze woorden bijna alleen bij de hier vermelde subst. voor, soms ook nog bij de benamingen van kleinere gereedschappen als naalden, spijkers, enz., waarbij evenwel *buwa* (*mbuwa*) gebruikelijker is. In meer eigenlijke beteekenis komen deze woorden voor in uitdrukkingen als: *masa-ngganga pidu dompo* (62.31, of

kòdu ibid. reg. 34), zeven stukken goud; *karata sa-bintji*, één stuk papier. De constructie blijft hetzelfde als men wil zeggen: een stuk van iets, bijv. *lako sa-dompo*, een stuk van een hond (31.14. v. o.). In dat geval kan evenwel een aanwijzend voornw. vooraf gaan: *ndadi haa lalo weya ba wai rera doù mpanga ede sa-dompo*, daarop beet de oude vrouw in eens een stuk van de tong van den dief af (41.30).

Verder zijn als hulptelwoorden in gebruik:

kabore, iets rolronds, als subst. alleen als hulptelwoord gebruikelijk, voornamelijk bij het tellen van stukken houtskool: *kamaa sa-kabore* (34.15). Ook zegt men wel: *siya sakabore*, één korrel zout, doch ook: *siya sa-buwa*.

lela, blad (vgl. § 21), doch alleen als hulptelwoord in gebruik, wordt gebezigd bij het tellen van bladeren: *ròo wunta sa-lela*, één kapas-blad (3.18); *ròo salira pidu lela*, zeven salira-bladeren (5.12); *mpori sa-lela*, één grashalm (97.5). Ook eene bladzijde van een boek heet: *sa-lela*. Voorts wordt het bij het tellen van haren gebruikt (10.18).

lobe, afdeeling, wordt somtijds bij het tellen van matten gebezigd: *lante sa-lobe*, vgl. 16.6.

lòna, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, eigenlijk stam, vgl. *ròna*, wordt gebezigd bij het tellen van boomstammen (80.16); en voorts van lansen, messen, kaarsen; *ilo lili pidu lòna*, zeven kaarsen, (63.6).

mòbo, bloemknop, wordt gebezigd bij het tellen van bloemen: *wunta kaduwi tarende pidu mòbo*, zeven bloemen van de *kaduwi tarende* (soort nachtschade, 4.28); *wnnta djene mawara pidu mòbo*, zeven kambodja-bloemen (4.36).

mpuu, alleen als hulptelwoord in gebruik, van *suu*, boomstam, wordt gebezigd bij het tellen van boomen, enz., bijv. *hadju sa-mpuu* of *suu hadju sa-mpuu* (31.2. v. o. en 30.37); *edja wila duwa mpuu*, 104.41). Men zegt ook: *sa-mpuu nggáhi*, één woord.

ndòo, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, van *ròo*, blad, wordt gebezigd bij het tellen van dunne en platte voorwerpen, als matten (vgl. 16.6), hoofddoeken, baadjes, enz.

nggini, alleen als hulpwoord gebruikelijk, wordt gebezigd bij het tellen van zaden, *isi sisi pidu nggini*, zeven sisipitten (4.27), en wat daarop gelijkt, als een steentje: *dori wadu sa-nggini*, één steentje (97.5).

tako, stengel, wordt ook als hulptelwoord gebezigd bij het tellen van sommige wortels: *amu niu mangoña tolu tako*, drie pinangwortels (ibidem).

tembe, alleen als hulptelwoord gebruikelijk, wordt gebezigd bij het tellen van peulvormige vruchten: *sabiya tolu tembe*, drie stuks spaansche peper (5.34); *mangge sa-tembe*, één tamarindenvrucht (14.20. v. o.).

tumu, uitspruitsel, wordt somtijds als hulptelwoord gebezigd bij het tellen van stengels: *randa nahi pidu tumu*, zeven betelstengels (4.37).

Voorts worden nog als hulptelwoorden opgegeven: *babudja*, wat uitsteekt, bijv. *doro duwa babudja*, twee bergen; *hadju*, hout; bijv. *tembe duwa hadju*,

twee stukken saroengstof; *kani*, eigenlijk : kleeding of als werkwoord: gebruiken, bij het tellen van zeilen, maar *buwa* (*mbuwa*) is gebruikelijker; *lamba*, alleen als hulptelwoord in gebruik, vgl. het Mal. *lēmbar* = *ndoò*; *lingyi*, ineenrollen, als subst. alleen als hulptelwoord in gebruik: *rante tolu linggi*, drie kettingen; *labu*: *ála sa-labu*, één net (vgl. het Bug. *labuwang*). In de teksten komen biervan geen voorbeelden voor.

De gewone plaats dezer woorden, hetzij met *sa*, hetzij met een der overige telwoorden tot negen verbonden, is na het te tellen subst. Valt de nadruk op het telwoord, dan worden zij gewoonlijk vooraan geplaatst, bijv. *wati-du wāra-na kōne sa-mpuu suu hadju*, niet één boom is er meer (30.30—31); *ai-na daa hina-na kōne sa-lela honggo ro kere*, laat niet één haar van het hoofd of lichaam niet geraakt zijn (10.18). De hulptelwoorden met *sa* kunnen ook wel ons onbepaald lidwoord uitdrukken, bijv. *ede-ra weha kai-na hadju sa-mpuu ma-wāu-ra made mbangga*, daarop nam hij een boom, die geheel dood was (31.2. v. o.); in dat geval is echter *sa-buwa* gebruikelijker; bijv. *sa-buwa hadju* (67.12). Uit het voorlaatste voorbeeld blijkt, dat eene deelwoordelijke bepaling soms ook na het hulptelwoord geplaatst wordt, wanneer zij wat uitgebreid is; gewoonlijk is de plaatsing omgekeerd.

Aanm. De vormen *mpuu*, *ndoò*, enz., alsook *mpuru*, zijn natuurlijk daaruit te verklaren, dat het telwoord oorspronkelijk voor woorden, die eene maat, enz. aanduiden en dus ook voor de hulptelwoorden, met een neusklink sloot, als in het Jav., Bat. en Mak. Thans geldt echter deze regel niet meer; de Bimaneezen beschouwen *mpuru* als een afzonderlijk woord, in den tegenwoordigen toestand der taal kunnen dus *mpuu*, *ndoò*, enz. ook wel niet anders dan als afzonderlijke woorden opgevat worden, vooral dewijl zij ook na *sa* den neusklink vertoonten.

Mogelijk is de neusklink bij sommige woorden, die hoewel geen hulptelwoorden, toch eene maat, enz. aanduiden, als *ndupa*, vadem; *mbaa*, jaar, op deze wijze te verklaren, maar evengoed kan hij alleen phonetische waarde hebben. De vorm *nai* daarentegen in: *sa-nai, duwa nai*, van *ai*, dag, moet evenals *mpuru* verklaard worden, zoodat de *n* daarin dus staat voor de *ng*. De uitdrukking *nai-s*, morgen, zal wel af te leiden zijn van: *sa-nai-s*, nog een dag. Of *ai-nai-na* bijv. in *ai-nai-n(a) djumaa*, Vrijdag, eene sainenkoppeling is van *ai* en *nai* (als grondwoord beschouwd) + *na*, dan of de *n* in het midden door inwerking van de *n* of *na* op het einde is ontstaan, is mij niet duidelijk, evenmin als de reden, waarom het Bim. hier niet eenvoudig *ai* of *ai-na* bezigt in overeenstemming met de verwante talen.

§ 197. Een soort hulptelwoord is nog *ori*, waarvan de eigenlijke beteekenis onbekend is. Het wordt alleen van abstracte begrippen gebezigd: *madja ára dunisia ake sa-ori*; *madja dei ahera pidu mpuru ori*, de schaamte hier op deze aarde is één, de schaamte hiernamaals is zeventig (of zeventigsoortig, 83.21); *indo kapo ma'and jatím ede duwa ori*, de beteekenis van *jatím* is tweederlei (104.1); *indo kapo masalaru di oi sambaya ede ini ori*, wat verplicht is omtrent het water voor het gebed is (bestaat uit) zes zaken (11.14); (vgl. bijv. Sundan. *ari pérku wulu éta gënep pérkara*, Grashuis, Sund. Leesb. pag. 52); *tolu ori ndai maharám*, drie dingen zijn verboden, enz. (94.36); of zelfstandig: *sa-ori wâli*, één ding nog, voorts (12.12. v. o., ibid. 6 v. o., enz.); *ake wâli sa-ori*, dit is nog iets, 5.4 en 16). Vgl. voorts § 202. In plaats van *ori* kan ook *buwa* (*mbuwa*) gebezigd worden, bijv. 94.20.

- § 198. De telwoorden van af tien worden voor of achter de subst. geplaatst, terwijl hulpwoorden gewoonlijk niet gebruikt worden, (uitgezonderd *ori*), dewijl *sa-mpuru*, enz., reeds zelf het karakter van een hulptelwoord dragen. Evenwel kan een hulpwoord gebezigd worden, bijv. *bindera duwa ratu mbuwa* (78.3, zonder hulpwoord 77.42). De getallen, waarin één voorkomt, als: elf, een en twintig, zijn in het Bim. echter niet anders uit te drukken dan door: *sa-mpuru sa-*; *duwa mpuru sa-*, enz. en een hulptelwoord, in de meeste gevallen *buwa*, zoodat men ook bij het tellen zegt: *sa-mpuru sa-buwa* (vgl. § 191). De telwoorden van af tien komen altijd voor de subst., die *sa* voor zich krijgen, dus: *sa-mpuru nai*, tien dagen; *upu mpuru nai*, veertig dagen (68.9); *tolu ratu ganta*, driehonderd gantang's (9.8, v. o.); *sa-ratu arupiya*, honderd gulden (50.20). Bij de andere subst. komen zij gewoonlijk achteraan: *ade binata upa mpuru upa*, vier en veertig harten van dieren (68.41); *çifal duwa mpuru*, de twintig eigenschappen (van God, 96.42). Na subst., die een persoon voorstellen, krijgen zij *na* niet, dus *nabi duwa mpuru lima*, de 25 profeeten (II); *malaeka upa mpuru upa*, veertig engelen (II). Met nadruk worden ook deze telwoorden vooraangeplaatst: *tani duwa mpuru lima ringgi sa-niqâb*, het gewicht van 25 rijksdaalders is één belastbare hoeveelheid (9.2. v. o.); *upa mpuru upa tutu doü matuwa ngupa-na*, *ampo upa mpuru tolu mawâra*, vier en veertig hoofden van oude lieden zoekt hij, eerst drie en veertig zijn er (25.37); *pidu mpuru duwa bidiadâri* (92.5).
- § 199. De telwoorden kunnen ook afzonderlijk gebruikt worden, doordien het subst., wat zij tellen, verzwegen is; in dat geval moeten bij getallen onder de tien op de gewone wijze de hulpwoorden of, zoo een persoon bedoeld wordt, de genitief van het pers. voornw. 3^{den} pers. *na* gebezigd worden. Voorb. *nde pala sa-buwa ede na-nenti kalai-du*, maar die ééne (nam. bloem) hield zij afzonderlijk (72.38); *sa-buwa ede: ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha*, dit eene (een van beide): moeten wij hem gaan halen of niet? (70.6); *ede-ra sambele kai-na duwa mbuwa*, daarop slachten zij er twee (nam. buffels, 29.31); *nahi upa lela duwa lela masarënga*, *duwa lela masanggöbo*, vier bladen sirih, terwijl twee op de voorzijde, twee op de achterzijde liggen (4.22—23). Bij hogere getallen dan tien wordt geen hulptelwoord gebezigd: *upa mpuru tolu mawâra*, drie en dertig (nam. hoofden) zijn er (25.37).
- Na-nijâra-nijao labo duwa-na ede*, hij kreeg twist met deze twee (61.11. v. o.); *di ade matolu-n ede*, onder deze drie (61.12. v. o.); *na-nggampo-ra eli duwa-na ede*, zij beiden vereenigden hunne stemmen (69.24); *sa-mena-mena-na raa-nuntu duwa-na*, al wat door deze twee (hen beiden) verhaald was (60.2); *ndadi na-lampa-ra upa-n ede*, daarop gingen deze vier voort (daarop gingen zij met hun vieren voort, 56.2—3); *ede-ra mabu kai duwa-na ede*, daarop vielen zij beiden (70.21); *ede-ra lôsa lampa kai-na lima doü-na ede*, daarop trokken zij met hun vijven uit (55.36). Het telwoord wordt ook wel herhaald: *ede-ra lao kai-na mpanga tolu-tolu-n ede*, daarop gingen zij met hun drieën stelen (33.31).

Het Bim. pleegt ook een telwoord te gebruiken, wanneer een persoon gezegd wordt iets te verrichten te zamen met een of meer anderen, in het laatste geval echter alleen wanneer het getal bepaald en niet te groot is. Het telwoord stelt dan de som der handelende personen voor, het kan naar willekeur herhaald worden of niet. Treedt in zulk een geval volgens ons taaleigen een persoonelijk voornw. van den derden pers. als agens op, dan vervult in het Bim. het telwoord deze functie: *na-sama made-ra duwa-na labo ruma sangadji*, zij stierf te zamen met den vorst (79.40—41); *na-lao-ra weha hadju kaa duwa-duwa-na labo wei-na*, hij ging met zijne vrouw brandhout halen (65.16—17); *ede-ra lôsa lampâ kai-na tolu-tolu-n labo ana-na — — — sabune-bune-du sera makalau lampâ kai tolu-n labo ana-n*, enz., daarop trok hij met zijne beide kinderen uit (het land), — — — verscheiden uitgestrekte vlakten had hij met zijne beide kinderen begaan, enz. (57.22 en 23); *ede-ra tjuwa ngâha ro nôno kai-na upa-upa-na labo ana-na*, daarop aten en dronken zij (de beide ouders) met hunne twee kinderen (56.41). Treedt een subst. als agens op, dan wordt het telwoord daar achter geplaatst: *pala nisa ede nggee kai sa-buwa ranggasasa duwa-na labo wei-na*, dat eiland nu werd bewoond door een reus met zijne vrouw (66.10); *na-lao-ra la Kasipâhu duwa-duwa-na labo wei-na luu di ade rasa*, K. ging met zijne vrouw de stad binnnen (61.3. v. o.). Hoewel deze constructie voornamelijk voorkomt, indien van den agens gezegd wordt te zamen iets te doen, kan zij, wanneer het subst. uitgedrukt is, ook in alle andere gevallen gebezigd worden, bijv. *ake sura watu Mahâradja Kurma malabo Radja Mangendar-Sri duwa-na labo hera-na*, dit is een brief van M. K. en zijn zwager M. S. (78.32—33). Ook kan het subst. ook hier verzwegen worden, wanneer het geen onduidelijkheid veroorzaakt: *ede-ra mbeî kai-na ba ruma-t bitjâra sadeka tolu-n labo ana-na*, daarop gaf de rijksbestierder aalmoezen "aan de drie met de kinderen" (aan haar en hare beide kinderen, 56.50). Vgl. de constructie in het Mal. als *radja kaampat (dêngan) anak-nja*, enz. Op te merken is nog dat, zoo een telwoord als agens optreedt, noch na een transitief werkwoord (vgl. § 220) noch na een verbaal subst. (vgl. § 254) of de passieve vormen (vgl. § 65, 66 en 111), *ba* gebezigd wordt.

De telwoorden, de hulptelwoorden, de subst. met *sa*, enz. kunnen ook als praedicaat optreden. In § 197 zijn reeds voorbeelden daarvan met het hulptelwoord *ori* te vinden, hier volgen nog enkele: *ana-na ba pande ede lima dou-n*, de kinderen van den timmerman waren vijf (in getal, 24.8); *dei masabuwa-buwa lapu-na wuwa-na pidu mpuru riwu*, aan elken stengel zijn de vruchten zeventig duizend (in getal, 91.20). Achter het telwoord kan nog *mboto-na* (de menigte er van) gevoegd worden, wat dan de functien van subject vervult, terwijl wat nu het subject is, een met nadruk vooropgeplaatste genitief wordt. Als praedicaat treden deze woorden ook op in zinnen als: *tolu singku turu naru-na*, drie singku turu's (soort maat) zij de lengte er van

(zij, nam. de vlag, zij drie singku turu's lang, 14.10); *sa-pida mada-na midi-na*, één oogenblik is het aanhouden er van (het houdt een oogenblik aan, 10.38). Men kan bierbij ook *wára* (zijn) bezigen, bijv. *wára sa-singku dei-na*, de diepte er van was één armslengte (het was één armslengte diep, 62.30); *mbeè-na wára* (voor *na-wára*) *tolu mbuwa*, hare geiten waren drie (zij had drie geiten, 17.8), vgl. voorts § 257.

- § 200. •'Eén van", enz. wordt uitgedrukt door het telwoord of hulptelwoord te plaatsen na een der aanwijzende voornw., welke het subst. bepalen: *bakai-ku sáhe ake sa-buwa*, waar is één dezer buffels? (28.28); *bakai-ku wáli-ku sáhe ake duwa mbuwa*, waar zijn wederom twee van deze buffels? (29.15—16); *lao sambele-pu sáhe aka duwa mbuwa*, gaat twee van gindsche buffels slachten (29.28). Waar geen verwarring kan ontstaan, kan de gewone constructie der telwoorden gebezigd worden, bijv. *nde pala wára sa-buwa doü mpanga ede*, *na-ipi pòda-ku nae neè-n*, één der dieven echter was zeer begeerig (39.27); hier is door het gelijktijdig gebruik van het bepalende *ede* en van *wára* de zin duidelijk genoeg aangegeven. •'Een van hen" is: *sa-buwa doü-na*, bijv. *ntika na-nggori sa-buwa doü-na*, *ede-ra neè loa djadja kai-na iwa dòho-n*, één van hen kwam plotseling vrij, daarop maakte hij zijne makkers ieder op hunne beurt los (41.1, vgl. 41.8); zoo ook *sa-buwa doü-la*, één van ons (vgl. 39.23); *sa-buwa doü-mu*, één van u (86.38). Nadere bepalingen komen gewoonlijk bij wijze van een vooropgeplaatsten genitief geheel vooraan, vgl. 41.1.

Uitdrukkingen als ons •één of twee, enz." om iets onbepaalds aan het getal te geven, worden in het Bim. op dezelfde wijze uitgedrukt, bijv. *sa-buwa ro duwa-na doü matuwa-tuwa*, één of twee oude lieden (45.14, *doü matuwa sa-buwa ro duwa-na*; ibid. reg. 16); *doü matuwa-tuwa duwa ra tolu-na*, twee of drie oude lieden (31.10, *duwa* en *tolu* vormen hier eene oneigenlijke samenstelling, evenals soms twee subst., vgl. § 156 vandaar *ra* voor *ro*). Wanneer niet over personen gesproken wordt, wordt meestal geen voegwoord tusschen de telwoorden geplaatst: *kaređo duwa tolu tjiru*, twee of drie lepels pap (66.29); *sáhe maupa mbuwa lima mbuwa*, vier of vijf buffels (29.20). Ook wordt het subst. wel mede herhaald: *duwa nai*, *tolu nai*, twee of drie dagen (75.19), wat natuurlijk altijd moet geschieden, om één of twee, uit te drukken, bij de woorden die *sa* voor zich krijgen.

- § 201. •'Half" of •een half" wordt thans bij de woorden, welke *sa* voor zich krijgen, uitgedrukt door: *sa-tènga*: *sa-tènga ringgi*. (de waarde van) een halven riksdaalder (87.4); *sa-tènga nai*, een halve dag. Het echte Bim. woord schijnt *sa-dompo* (een deel) te wezen, het wordt echter hoe langer hoe meer door *sa-tènga* verdrongen, men zegt echter nog wel *sa-dompo nai*. De helft van voorwerpen is: *sarunde-na* (13.22, 29.40, 72.28), of *saruwe-na*. Somtijds betekent *sarunde-na* niet zoo bepaaldelijk de helft, als wel een gedeelte, bijv. *sa-runde-na makarawe*, *sarunde-na mawèse*, *sarunde-na magála*, een deel van hen roeide, een deel

pagaaiide, een deel boomde (20.13 en 14). De »helft van hen” is: *sarunde-na* of *sarunde doü-na* (60.6), vgl. de vorige §. Ook nog andere woorden worden aangewend om de helft van iets te kennen te geven, als: *sa-bintji*, bijv. *na-tia weya-du kahuntu sa-bintji ai masidi*, *sa-bintji ai mambia neè ngáha ba ári-na*, hij spleet (deelde) katoepat voor zijne zuster, om het ééne deel (de ééne helft) ’s morgens, de andere helft ’s avonds te eten (65.8—9); *sa-tia* (van *tia*, splijten), bijv. *ua sa-tia*, één halve pinangnoot (50.4).

Breuken, kleiner dan een half, worden aangeduid door: *tjengga* (deel) in samenstelling met den noemer, dus: *tjengga tolu-(na)*, één derde; *tjengga upa*, één vierde; *tjengga lima*, één vijfde. Een vierde heet ook: *sa-parapa* (vgl. het Mak. en Bug.). Breuken met een groteren teller dan één, worden door omschrijving uitgedrukt, op dezelfde wijze als in het Mak. en Bug. Evenwel kan men zeggen: *duwa tjengga*, twee derden; *duwa (tolu) parapa*, twee (drie) vierden. Ook het gebruik der andere breuken, vooral als de noemer groot is, wordt meestal door andere zinswendingen vermeden.

- § 202. De rangschikkende telwoorden zijn: *saramba*, *makaduwa* (vgl. § 140, Aanm. I.) of *makaduwa mbuwa*, *makatolu* of *makatolu mbuwa*, enz. Met uitzondering van *saramba* worden zij zeer zelden gebezigd, de Biun. zegt gewoonlijk in plaats van »eerste hoofdstuk (artikel)”, enz. »ten eerste”, enz., vgl. bijv. №. V. der teksten. De hoeveelste dag van eene maand wordt door een hoofdgetal, gevuld door *na*, uitgedrukt, bijv. *di sa-mpuru lima-na wura*, op den vijftienden der maand (62.20). Ten eerste is: *saramba-na* (86.42); maar meestal: *tampuu-mpuu-na* (№. II. passim). ook wel: *itja kai-na* (10.42). Ten tweede is: *duwa kai-na* (bijv. 94.24) of *makaduwa kai-na* (bijv. 7.27), of *duwa mbuwa kai-na* (bijv. 7.22) of *duwa ori kai-na* (bijv. 8.1) of *makađuwa ori kai-na* (51.28); ten derde is: *tolu kai-na* of *makatolu kai-na* of *tolu mbuwa kai-na* (bijv. 7.29) of *makatolu mbuwa kai-na* (II) of *tolu ori kai-na* (II) of *makatolu ori kai-na*; enz. Ten een en twintigste is: *duwa mpuru sa-buwa kai-na* of *makađuwa mpuru sa-buwa kai-na* (15.17); of met *ori*. Er wordt volstrekt geen verschil gemaakt tusschen de samenstellingen met *mbuwa* of *ori*. De genitief van het pers. voornw. 3^{den} pers. *na* wordt ook wel weggelaten, dus: *duwa (ori) kai* (16.12. v. o., 7.22); enz.

Eerst in »nu eerst” is *ampo*; in »voor het eerst” *ampo de*, vgl. § 264.

- § 203. De multiplicativa zijn: *saraa* of *sa-káli*, *duwa káli*, *tolu káli*, enz., *sa-mpuru sa-káli* (elfmaal), enz. bijv. *pidu káli dende héko asi ede*, zevenmaal voerde (men hen) om het paleis (68.12); *duwa káli tolu káli lampa héko-na*, twee of driemaal liep hij (er) om been (65.37); *kóne tolu káli ngáha kai-ku mbóto-na*, zelfs driemaal om door ons gegeten te worden is de hoeveelheid er van (er is zoo veel, dat wij er zelfs drie keer van eten kunnen, 29.3); *sa-káli ade ndai dòho-m*, *sa-mpuru káli tarima ba ndai-ku*, »éénmaal is ulieder hart, tienmaal wordt het door ons aangenomen” (als gjí éénmaal goed jegens ons zíjl, zijn wij er tienmaal dankbaar voor, 27.2, vgl. een dergelijken zin op

47.8 met *sa-raa-riwu-riwu kdli*). Meestal neemt het verbum na deze woorden, ook al valt op hen geen bijzondere nadruk, den substantief-vorm aan, men kan ze evenwel met een finiet werkwoord bezigen, vooral bij den imperatief of plaatsvervangenden conjunctiefs; zij worden dan achter in den zin geplaatst: *ta-batja weya-ku salawa tolu kâli*, gij bidt daarbij driemaal (5.6); *ta-tjompo-ku kangge rima tolu mbuwa ndei ñama kai wòke-na tolu kâli, tolu nai-dja*, gij dompelt drie vingers (in het water) om daarmede zijn navel aan te raken „drie keer, drie dagen ook” (drie dagen lang drie maal, I.).

Tweevoudig, enz. is: *duwa lipi* (of *lapi*) of *duwa kâli ganda-na*, enz.; elfvoudig is: *sa-mpuru sa-lipi*, enz.

- § 204. Distributieve telwoorden bezit het Bim. niet, waar deze dus in verwante talen gebezigd moeten worden, kan het Bim. de hoofdgetallen gebruiken. Evenwel komen er enkele constructie's voor, waardoor meer bijzonder wordt te kennen gegeven dat, wat elders door de distributieven wordt uitgedrukt: *ede-ra tjedo kai-na di ade pingga, sa-pingga sa-pâhu sa-pingga sa-pâhu*, daarop schepte zij het in schotels „één schotel één soort, één schotel één soort” (op iederen schotel telkens één soort 44.28—29). Op te merken is, dat *sa* gebezigd wordt in deze constructie voor subst., waarvoor dit anders niet geoorloofd is, *pingga* toch is hier niet eene maat, maar het subst. als voorwerp, en ook *pâhu* wordt met het hulpwoord *buwa* (*mbuwa*) geteld (bijv. 4.26), de herhaling van *sa-pingga sa-pâhu* geschiedt voor den nadruk, doch is niet noodzakelijk. Van personen evenwel gebruikt men *sa* niet, maar zegt bijv. *wâra òha sa-ponte sa-buwa doü*, er is rijst één pakje één mensch (er is van ieder een pakje rijst, 28.57—38). Eene andere constructie is, dat men voor het hulptelwoord of de samenstelling van *sa* (en andere telwoorden) met een subst. plaatst de woorden *mangga* of *hangga*, waarvan de eigenlijke beteekenis onbekend is: *nai-sa tjuwa-tjuwa waa dôho òha mangga sa-ponte*, morgen brengt ieder uwer rijst mede, ieder één pakje (28.24—25); *labo ngemo waa-na ba nasi di sumpu-na mangga sa-bae*, terwijl de vogels ieder aan eene zijde dragende (het stuk hout) wegvlogen (82.8—7. v. o.); *ròo ntana ro ròo wuntha këta hangga sa-lela-na*, *ntana-* en *wuntha këta*-bladen, telkens één blad er van (van ieder één blad, 3.18); *hangga satoi ndei tòsi*, van ieder moet een weinig afgesneden worden (5.6). Vgl. ook de Kòlosche vertaling van het tweede voorbeeld met *mangga*: *nangi* (= Bim. *labo*) *nggembo* (= Bim. *ngemo*) *waa ba nasi sumpu-na hangga ha-bintje* (= Bim. *sa-bintji*, 110.22).

Aanm.

Zoude in *mangga* een oud prefix schuilen, dat later niet meer verstaan en als een afzonderlijk woord beschouwd is geworden? *Mangga* zoude dan wel uit *maka* moeten zijn ontstaan (vgl. Jav. *mongkâ* en voor de *g* voor *k* § 12). Een vorm als bijv. *makaðuwa* kan ontstaan zijn uit *maka* en *duwa*, dus „tot twee maken” (vgl. § 140.). Aanm. I) maar men zoude het zich ook ontstaan kunnen denken uit *ma* en *kaðuwa* (tweetal, vgl. de Mal. beteekenis „alle twee”) een voorbeeld van eene afleiding van een telwoord, reeds van het prefix *ka* voorzien, leveren de ranggetallen in het Fidjisch en in de Philippijnsche talen, bijv. Tag. *ikalui*, tweede, wel letterlijk: waardoor het een tweetal (of twee) wordt, vgl. het Bim. *duwa kai*. Een in dien zin hypothetisch Bim. *makaðuwa* zoude dan beduiden: bij tweetallen, en zeer goed

als distributief telwoord gebezigd kunnen worden, vgl. het Daj. *hadaduñ*. Een bezwaar hier tegen is dat het Bim. nog een vorm *makaðuwa* kent, en dus het onherkenbaar worden van het prefix minder waarschijnlijk is, doch mogelijk is het ook, dat ter onderscheiding reeds vroeg of wellicht van het begin af de neusklank *na ma* voorkwam, wanneer het woord distributieve beteekenis had, waaruit later *mangga* ontstond, waarin geen *ma* en *ka* meer herkend werd (vgl. ook het Daj. *hangkalimā* (vijfmaal) met een Bulusch *makaliwa*). Een ander bezwaar levert *hangga* op. Het waarschijnlijkste is dat *h* hier voor eene oorspronkelijke *p* staat (vgl. § 19), vgl. bijv. Bent. *pakarua* = Bul. *makarua*.

§ 205. »Twee aan twee, enz.” wordt door verdubbeling van het telwoord aangeduid, als adverbiale bepaling en tevens ter onderscheiding van andere verdubbelingen staat het dan meestal in samenstelling met het werkwoord: *ede-ra kabe sa-buwa-buwa kai tadjo sampari*, daarop haakte hij (hen) één voor één met het gevest van zijne kris aan (19.38); *ede-ra tiyo sa-buwa-buwa kai-na*, daarop bezag zij (de soorten) één voor één (44.18). *Mpuru, ratu, enz.* worden ook verdubbeld met *ma na* een subst. gebezigd: *sangadjī mampuru-mpuru*, vorsten bij tientallen, tientallen van vorsten (63.15); *paruga maratu-ratu*, honderde hulpgebouwen of baroega's (79.10); van personen gebezigd kunnen zij ook nu vooraangeplaatst worden: *ratu-ratu-na doü*, honderden van lieden (50.2). Ook subst., welke eene maat, enz. aanduiden, worden verdubbeld niet *ma na* een subst. geplaatst: *pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu matunde-tunde*, zoolang toch verdwijnen mijne bananen bij trossen (65.42—66.1).

§ 206. Tot de onbepaalde telwoorden kunnen gerekend worden:

sabune (vgl. § 272) of *sabune-ku*, hoeveel? bijv. *sabune-ku lji-na mbeè akè*, hoeveel is de prijs van dezen bok? (hoeveel kost deze bok, 14.24). Het wordt ook als vraagwoord gebezigd bij woorden, die eene uitgebreidheid van ruimte of tijd aanduiden, dus: *sa-bune nae-na*, hoe groot is het? *sabune ntoi-n*, hoe lang? *sabune* vervult in het Bim. steeds de functie van praedicaat, een zin als: hoevele mensen wonen in dit land? moet in het Bim. weergegeven worden door: *sabune doü manggeè di ade rasa ake*, lett. hoeveel zijn de in dit land wonende mensen? Een werkwoord moet derhalve na *sabune*, om als subject op te treden, den substantiefsform aannemen, vgl. § 245, in een bepaald geval wordt ook het verbale subst. met *ndai* en *kai* gebezigd, vgl. § 125. In indirecte vragen wordt nooit *sabune-ku*, maar *sa-bune* of *sabune-du* (zie beneden) gebezigd, vgl. § 224.

Pila, hoeveel? treedt nooit als praedicaat op, maar behoort bij het subst. evenals de telwoorden (vgl. beneden *pila-pila*); *boë pila*; hoe laat is het? *Sabune-bune* of *sabune-bune-du* (zelden *ra* en nooit *ku*, vgl. § 270), waarvoor bij verkorting ook *sabune-du* (zeldzamer *sabune mpara* of *mpudu*) en zelfs *sabune* alleen, voorkomt, heeft in de eerste plaats de beteekenis van: hoeveel ook: *sabune-bune-du raho-mu*, hoeveel gij ook vraagt. Dikwijls moeten wij het door »hoezcer“ vertalen: *sabune-bune-du raho ba doü weli wati neè-na mbeï*, hoezeer de lieden ook vroegen om (ze) te koopen, wilde zij (ze toch) niet geven (72.38); *sa-bune-bune-du siwi ba ruma-l — — — wati romo-romo*

ngawa-na kawai ba ruma-t, hoezeer de vorst haar ook vleide — — — wilde zij toch in 't geheel niet door den vorst tot vrouw genomen worden (58.8). Vervolgens duidt *sabune-bune*, enz. eene onbepaalde doch niet te groote hoeveelheid aan, in welke beteekenis wij het door »eenige“, kunnen vertalen, bijv. *sabune-bune ntoi supu-na ede*, eenigen tijd was hij ziek geweest of nadat hij eenigen tijd ziek geweest was (58.15); *sabune-bune-du ntoi lampa-na ede*, eenigen tijd was hij voortgegaan (32.24, (*sabune mpara ntoi lampa-na*, idem 58.21)). Eindelijk kan *sabune-bune*, enz. ook eene onbepaalde groote hoeveelheid aanduiden, in weke beteekenis wij het door »verscheidene, ettelijke, enz“. kunnen vertalen: *sabune-bune-du doū maçālih* — — — *mawaūra luu dei ade naraka*, verscheidene vrome mensen (menig vroom mensch) — — — zijn (is) in de hel gekomen, enz. (103.39); *sabune-bune sanda maloi-na* (*sabune-bune-du sando maloi-na*, 59.25), ettelijke geneesheeren behandelden hem (58.15); *sabune-bune-du sori madei ndai sapa-na*, verscheidene diepe rivieren moesten zij oversteken (65.7), of met volgend verbaal subst. *sabune-bune-du sapa-na sera makalau-lau*, veel was zijn doortrekken van uitgestrekte velden (verscheidene uitgestrekte velden trok hij door, 76.11); *sabune-bune lampa-ku di doro madēse-dēse*, over ettelijke hooge bergen ben ik gegaan (76.37); *wati-pu sabune ntoi-na dula-na*, nog niet veel was de lengte van tijd van zijn terugkeeren (nog niet lang was hij teruggekeerd, 25.25). In alle deze zinnen, onverschillig hoe wij ze weergeven, vervult *sabune-bune*, enz. blijkbaar steeds de functie van praedicaat (zoodat het dus na *wati* bij wijze van een verbaal subst. is te beschouwen, vgl. § 266), het daarop volgend subst., hetzij eigenlijk of verbaal, is dus steeds het subject. Anders dan als praedicaat (of het praedicaat vervangend verb. subst. na *wati*), kan het woord niet voorkomen; men kan dus, bijv. »door verscheidene mensen“ niet weergeven met »*ba sabune-bune doū*“. Voor dat geval maakt men van *sabune-bune* als praedicaat en *mbōto* of *ntoi* als subject, eene bezittelijke samenstelling, welke dan attributief achter het subst. gevoegd wordt: *ede-ra lao kai doū masabune-bune mbōto*, daarop gingen verscheidene mensen (19.26); *ede-ra udu mena kai hadju masabune-bune mbōto-na ede*, daarop stapelden zij de ettelijke stukken hout op elkander (23.34—35); *labo sa-mena-na mantari-mantari masabune-bune mbōto-na*, met al zijne ettelijke mantri's (77.33—34). Deze constructie kan niet gebezigd worden, zoo het aldus bepaalde subst. het subject zou worden, in dat geval moet de eerst behandelde gevuld worden, tenzij op het subst. als subject een bijzondere nadruk valt, zoodat de in § 58 behandelde vormen als praedicaat optreden, bijv. *kanggūja ro kanggio masabune-bune mpudu ntoi manāha-nāha ntjöki*, het langdurig jammeren en schreeuwen wordt hoe langer hoe ellendiger (84.3. v. o.). Gelijk gezegd is, moet *sabune-bune* na *wati* bij wijze van verbaal subst. beschouwd worden, ditzelfde is het geval in den volgenden zin: *kōne na-ntoi sabune-bune mpuru mbaa-na*, al duurt het (wat vooraf gezegd is) ook tientallen van jaren (14.14. v. o. De zin is eenigszins vreemd, waarschijnlijk

is zij ontstaan uit een Mal. *bĕbĕrapa tahun lama-nja* en wist de vertaler met het laatste woord geen weg). *Ntoi*, dat hier geheel als ons „duren” gebruikt wordt, moet hier als een transitief werkwoord beschouwd zijn, waarvan de zin *sabune-bune mpuru mbaa-na* (veel zijn de tientallen van jaren er van) het direct object is, en dus het praedicaat den substantiefsform aanneemt, vgl. § 245. Na praeposities evenwel kan het woord nooit op deze wijze gebruikt worden (vgl. de volgende § bij *mbōto*). Over het gebruik van het prefix *ma* bij dit woord zie men § 59. Over den zin *dōdo kai-ku masa, sabune-bune kombi* (vgl. § 265) *kasi ade-mu*, wat ik er voor vraag is geld, zooveel als gij medelijden hebt (zooveel als gij geven wilt, 41.12—13), zie men beneden bij *sandede*.

Pila-pila is een synoniem van *sabune-bune*, het wordt evenwel op andere wijze geconstrueerd, het treedt niet afzonderlijk als praedicaat op, maar behoort bij het subst., waarvoor het geplaatst is, wat een der hulptelwoorden zijn kan, die gebruikt worden voor die subst., welke deze bij de telwoorden van één tot tien vereischen. Voorb.: *waū-ra pila-pila mbuwa kombi* (vgl. § 265), *sera raa-sapa-na*, nadat hij verscheidene vlakten overgetrokken was, (37.38, het is onverschillig of men *waū-ra* hier als praepositie, dan wel als aanduiding van het perf. wil opvatten, vgl. § 242); *labo fāre-mu mawaū-ra bini pila-pila mbuwa djompa*, „terwijl uwe rijst ettelijke volle schuren heeft” (terwijl uwe rijst ettelijke rijsthuisjes vult, 27.28); *waū-ra pila-pila nai*, na ettelijke dagen (75.40). In verbinding met een hulptelwoord en vooral met *mpuru*, enz. wordt het ook na het subst. geplaatst, bijv. *dōu mapila-pila mpuru riwu*, verscheidene tienduizenden van mensen (65.15).

Sandede en *sandake*, zooveel (vgl. § 272 en Mak. *sikamma*, *sikontu*, Bug. *siku*) treden wederom alleen als praedicaat op: *sandede* (of *sandede mbōto-na*) *ntau dōu mamōda*, zoovele schatten der mensen gingen verloren. *Sandede* en *sandake* worden, evenals *sabune*, ook gebezigd bij woorden, die eene uitgebreidheid van ruimte of tijd te kennen geven, in welk geval wij het door „zoo” vertalen. Evenals wij *sabune* soms moeten weergeven door „hoezeer”, zoo moeten wij *sandede* soms vertalen met „zoozeer”, bijv. *kōne bune santika sangadji Ana-ana sandede-ra tjaū ba lamada, ai-na-li mpara nggāhi wāli ita ruma-ku*, „zelfs wat vorst A. a. betreft zoozeer is mijn beminnen” (zelfs vorst A. a. bemin ik zoozeer) hoeveel te meer dan u (47.8). Zeer veelvuldig treft men *ntoi* na deze woorden aan: *pala sandake ntoi-na rongga mōda mpa kalo nahu — — — pala nggomi mampanga-na*, zooveel nu is de lengte van tijd van, enz” (zoolang nu verdwijnen mijne bananen — — — gij nu zijt — de dief, 65.42); *di ade sandede ntoi-na mbisa-na, na-katjai-ku ba ompu na-waū-ra made*, terwijl hij zoolang bewusteloos was, meende de oude man dat hij dood was (66.7, hierin is *sandede* wederom als een verbaal subst. geconstrueerd: „onder het zoolang zijn zijner bewusteloosheid”). *Sandede ntoi-na* kan ook in de beteekenis „zoolang als” gebezigd worden, bijv.

sandede ntoi tjampo-na labo pande wati-pu wâra-na rôpo ro nggadi-na, zoo lang als zij gehuwd was met den timmerman, hadden zij nooit twist of ruzie gehad (66.9). De zin is eigenlijk, zoolang is haar getrouwde zijn, zoo lang enz. maar de beteekenis van dit herhaalde »zoolang“ wordt in het eene samenge trokken. Andere voorbeelden zijn: *nde pala masandede* (*ma* voor het praedicaat evenals soms voor *sabune-bune*, vgl. § 59) *ntoi nggee-na ede siwi —— wati ngawa-na tarima*, zoolang als zij bleef, wilde zij geen liefkoozingen —— aannemen (61.1); *nggâra na-ndede-sa, nggee nggomi sandede ntoi-n*, (constructie met vooropgeplaatst onderwerp, vgl. § 258), *mu-nggee labo ade maiha*, als het aldus is, hebt gij, zoolang als gij hier verblijf hieldt, met een gebroken hart gewoond (68.27). Ook in den nazin kan *sandede ntoi-na* voorkomen, bijv. *ede mpara rawi-na sa-nai-nai, sandede ntoi-na nggee-na di ade wuba*, dit deden zij elken dag, zoolang als zij in het bosch woonden (62.10).

Hierbij is te vergelijken het boven aangehaalde: *dôdo kai-ku masa, sabune-bune kasi ade-mu*, de zin is eigenlijk: hoeveel ook uw medelijden is (of: hoeveel gij ook geven wilt), zooveel geld vraag ik er voor. In *sabune-bune* wordt echter de beteekenis van »hoeveel ook — zooveel“ samenge trokken, evenals in *sandede ntoi* die van »zoolang — zoolang“, er staat dus: zooveel, hoeveel dit dan ook zij, uw medelijden is, vraag ik er geld voor (in omgekeerde volgorde der zinnen), men kan in het Bim. *sabune-bune kasi ade-mu* niet als bepaling van *masa* beschouwen, het blijven twee afzonderlijke zinnen.

In dezelfde gevallen, waarin *sabune-bune* in eene bezittelijke samenstelling moet gebezigt worden, moet dit ook geschieden met *sandede* of *sandake*, bijv. *oi kôla masandede dei*, het water van een vijver, die zoo diep is (53.35). In gedichten vindt men weliswaar *sandede* alleen na een subst. gebezigt, bijv. (*bidiadâri*) *masandede ede ba doû mûmin mandai kawei*, »deze zoovele hoeri's zullen door de gelovigen tot vrouw genomen worden (92.6), in meer gewone taal wordt hiervan gezegd: *masandede mboto-(na)*, bijv. 21.1. v. o.). Te vermelden is nog de behandeling van zinnen met *sandede*, enz. na een woord, dat de constructie met *kai* vereischt, bijv. *ba bau sandake ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu*, enz., waarom is er zoo langen tijd geen verhaal of woord van u geweest“, waarom hebt gij zoo langen tijd niets verhaald of gezegd, enz. (68.25), zoals blijkt wordt *kai* hier niet achter *sandake*, maar achter het eigenlijke of logische praedicaat van den zin geplaatst. Men kan evenwel ook zeggen: *ba bau sandake ntoi-na da wâra nuntu ro nggâhi-mu*, vgl. § 124. Deze constructie moet gebezigt worden, waar op het woord terstond een subst. met deelwoordelijke bepaling volgt (als bijv. in het eerste voorbeeld bij *sandede*).

§ 207. Veel, weinig, enkele, wordt uitgedrukt door de woorden: *mboto* (en synoniemen), *satoi* en *nggali*, die dan wederom als praedicaat optreden, vgl. § 109, echter alleen in hetzelfde geval wanneer ook *sabune-bune* als praedicaat optreedt,

dat is wanneer volgens ons taaleigen »vele”, enz. als subject, dan wel als adjetief bij een als subject optredend subst. staan. Anders staan zij, als elke andere attributieve bepaling, na het subst., bijv. *na-èda-ku doü siwe mambòto malòsa watu rasa*, hij zag vele vrouwen uit de stad komen (79.30—31), terwijl »velen”, enz. dan moet uitgedrukt worden door »vele mensen”. Wel kan *mbòto*, enz. den vorm van een verbaal subst. aannemen als plaatsvervanger van het praedicaat, dan is echter de zin een andere, namelijk zoo, dat het ook volgens ons taaleigen het praedicaat zou zijn, bijv. *labo mbòto weki lamada dòho mangáha*, »met het veel zijn van onze lichamen, die eten” (terwijl wij, die aten met zijn velen waren (29.19). *Satoi* in de beteekenis van »een weinig” komt achter het subst., bijv. *ròo rangga satoi*, een weinig bidara-bladen (4.18): *sari satoi*, een weinig (een klein stukje) van den vloer (5.5).

»Elk, ieder” is *sa-niki-niki-na* of *sa-niki-niki*, (dikwijs met het prefix *ma*, vgl. § 59), wat een subst. is (vgl. boven § 195), terwijl het volgende subst. in den genitief staat, gelijk uit den genitief van het pers. voornw. *na sa-niki-niki* voldoende blijkt: *di sa-niki-niki-na rasa*, in elk land of elke stad (103.31); *dei masaniki-niki-na pamöka-na*, in elk der zolders (91.34); *di sa-niki-niki djumaa*, elken Vrijdag (53.14); *doü sa-niki-niki laluru*, de menschen van elken weg (die langs elken weg woonden, 49.12); *dei sa-niki-niki galara ede*, aan elk der dorpschoofden (V.); *labo kau-na dòho èse kadera sa-niki-niki saudaga ede*, terwijl hij elk der kooplieden beval op een stoel te gaan zitten (63.36). Ook bezigt men in dien zin: *sa-buwa-buwa*, bijv. *dei masabuwa-buwa tapu-na*, aan elk der stengels (91.20), wat steeds moet gebezigd worden, indien het subst. na het woord voor »elk” verzwegen is: *bune santika nae tjanggi nae-na sa-buwa-buwa*, als de grootte van een kopje was de grootte van elk” (elk (der gevallen) was zoo groot als een kopje, 52.17); *tjòla kai-pu pidu reya sa-buwa-buwa*, betaalt elk met 7 reyalen (betaalt zeven reyalen per stuk, 29.5); waar geen verwarring kan ontstaan, bezigt men wel *sa-buwa* zonder herhaling, vgl. de paralelplaats van het laatste voorbeeld *tjòla dòho-pu kai mapidu reya sa-buwa* (29.29—30).

Bij de subst., waarbij het getal wordt uitgedrukt door samenstelling met *sa*, wordt »elk” te kennen gegeven door herhaling van deze samenstelling, bijv. *sa-nai-nai*, elke dag, elken dag, dagelijks (bijv. 65.18, 75.34, enz.) Men vindt ook wel in deze beteekenis *sa-nai* zonder herhaling; elke nacht (*ai mangađi*) is *sanai ai mangađi* (bijv. 9.10. v. o.); *sa-bae-bae*, elke zijde, aan weerszijden (48.17); *sa-káli-káli*, elke keer, telkens, evenals *sa-káli* met het werkwoord in substantievorm geconstrueerd, bijv. *sa-káli-káli mabu kamaa, nggáhi-ra la Bango*, enz., telkens als een kool viel, zeide Bango, enz. (34.15). *Sa-raa-raa* wordt meest in de beteekenis van »zoodra” gebezigd met een finiet werkwoord); *dei masakamburu-mburu*, aan elken tros (91.21); *dei masanggini-nggini*, aan elk (van vruchten, zaden, enz. gebezigd, 91.6).

Stelt „elk, ieder” evenwel den agens voor (onverschillig of deze daarbij tevens het grammatisch subject is of niet), dan bezigt men *tjuwa* of met herhaling *tjuwa-tjuwa*. Dit woord staat steeds in samenstelling met het logische praedicaat, onverschillig of dit met het grammatische overeenstemt, dan wel in den vorm van een eenvoudig verbaal subst. (ook na praepositie's) of van een afgeleid verbaal subst. voorkomt. Bij die samenstelling neemt het steeds de allereerste plaats in, dus komt het nog voor *náha-náha* of *tjoro-tjoro* te staan, vgl. §§ 170, 261. Ongetwijfeld hangt het woord samen met *sa-buwa*, vgl. Bug. *suwa* en *tjuwa*, in het Bim. heeft het echter naar alle waarschijnlijkheid verbale kracht, zoodat daardoor de plaats, die het in de samenstelling inneemt, verklaard wordt, terwijl de *tj* dan te verklaren is uit een vroeger voorafgaanden neusklank (vgl. § 15 en § 154), de eigenlijke beteekenis zou dan kunnen zijn: telkens één zijn, dus *na-tjuwa-tjuwa lao-ra*, zij zijn telkens één om te (of: in het) gaan, zij gingen ieder of ieder van hen ging, vgl. *sa-buwa-buwa*, ieder, lett. telkens één. Het niet herhaalde *tjuwa* houd ik voor eene verkorting, evenals men soms *sa-buwa* voor *sa-buwa-buwa* bezigt, wat hier des te meer kon plaatsvinden, dewijl er geen verwarring kan ontstaan. Voorb. *wâra maweha hadju wâra maweha wadu, na-tjuwa-tjuwa tòba-du la Kasipâhu mandinga labo sou kalôsa-na*, sommigen namen een (stuk) hout, sommigen een steen en zij wierpen ieder (of ieder van hen wierp) dien naar K. en joegen (hem) weg (61.1. v. o.); *ro mandede wâli mpa sa-mena-mena ana sangadji na-tjuwa-tjuwa kina-du bae ade-na*, en zoo bracht ook elk der prinsen zijne kunde in toepassing (79.17—18); *ede-ra tjuwa-tjuwa mbisa gantu-gantu-na*, daarop viel elk van hen van de eene flauwte in de andere (75.11); *labo tjuwa-tjuwa kambèke-na hidî mandai rai kai, »met het zoeken van ieder“* (terwijl ieder zoekt) eene plaats om te vluchten (84.1. v. o.); *na-tjuwa nangi ndiha-ra tolu-n ede*, elk der drie weende hevig (65.1); *ede-ra tjuwa lemba kai ba ndai ruma-t labo ana-na tolu-n, tuwa Putiri na-suу-ra*, de vorst zelve en zijne drie zonen droegen elk op de schouders, de vorstin droeg op het hoofd (55.35). Ook als attributief actief deelwoord kan de samenstelling met *tjuwa* voorkomen: *iyu ni'mat dei masanggini-nggini sa-riwu matjuwa-tjuwa lai*, de aangename smaak in elk is duizend, waarvan elk anders is (in elke (vrucht) zijn duizenderlei, elk van elkander verschillende smaken, 91.6). De Bimanees maakt veel gebruik van dit woord, altijd kan het worden vertaald gelijk boven is geschied, maar dikwijls wordt het zoo gebezigd, dat wij, volgens ons taaleigen, het werkwoord eenvoudig in het meervoud zetten of wel „alle“ bezigen: *ede-ra tjuwa ngâha ro nôno kai-na upa-na labo ana-na*, daarop aten en dronken zij met hunne beide kinderen (56.41); *na-tjuwa-tjuwa lao wâli-ra di amba*, zij (de man en vrouw) gingen wederom naar de markt (62.5). Zoo bezigt men het ook in een zin als: *wai ranggasasa tjuwa maru kai-na duwa-na labo rahi-na*, de oude reuzin nu ging vervolgens slapen met haar man (69.26), dewijl *duwa-na* het grammatisch onderwerp is. Ook

tegelijk met *mangga* (vgl. § 204) wordt het gebezigt: *waū mpara ngāha, tjuwa londo kai-na nōno di talāga mangga sa-buwa talāga*, nadat zij gegeten hadden, gingen zij (man en vrouw) naar beneden om ieder uit een vijver te drinken (69.9). Zeer dikwijls wordt het bij intransitieven tegelijk met *mēna* (vgl. § 229) aangetroffen, bijv. *na-tjuwa-tjuwa luu rebo mēna mpa*, elk van hen allen stond maar op om te dansen (allen »stonden op om» (gingen) maar dansen, 19.20); *ede-ra tjuwa-tjuwa hāri linti mēna kai-na ruma sangadji ro ruma-l būjāra labo sa-mēna-na dōu mambōto ede*, daarop schaterden de vorst en de riksbestierder benevens de geheele menigte het allen uit van het lachen (49.34); *ndadi na-tjuwa kara mango mēna oi talāga duwa mbuwa ede*, zoodat al het water der beide vijvers uitdroogde (69.9—10, letterlijk staat er: »dat elk der wateren (*mēna* wordt ook van twee personen of zaken gezegd, vgl. § 229) der beide vijvers uitdroogde»). »Elk van hen, elk van u», enz., zoo het niet den agens voorstelt, is *sa-buwa-buwa dōu-na, sa-buwa-buwa dōu-mu*, bijv. *ai-na wāra makura ro mantjewi di sa-buwa-buwa dōu-ta*, laat er niet iets te weinig of te veel zijn aan elk onzer (laat geen onzer iets te veel of te weinig hebben, 39.23).

»Alle» wordt uitgedrukt door *sa-mēna-na* of *sa-mēna-mēna-na*, wat als een versterkte vorm te beschouwen is. Het is een subst. (vgl. § 193) evenals *sa-niki-niki-na* en heeft dus eveneens het volgende subst. in den genitief achter zich. Voorbeelden zijn in de teksten overal te vinden. Soms wordt het volgende subst. nog met *mēna* samengesteld, bijv. *sa-mēna-mēna-na mantari raayal mēna-na*, al zijn mantri's en onderhoorigen (79.8—9), doch dit geschiedt zeer zelden. Dikwijls duidt *sa-mēna-na* eenvoudig het bepalend lidwoord en te gelijk het meervoud van het volgende subst. aan, vgl. § 185. Bij woorden, die een collectieve beteekenis hebben, kan *sa-mēna-na* ook »geheel» beduiden, evenals het Mal. *sēgala*: *sa-mēna-na sarumbu*, (vgl. § 154 Aanm. II) het geheele lichaam (10.18); *sa-mēna-na 'ālam*, de geheele wereld (97.1); *sa-mēna-na nuntu ro nggāhi*, het geheele verhaal (60.14). Het kan ook op meerdere subst. betrekking hebben: *sa-mēna-na huri ro hidi wōko kai ba kere*, het geheele vel en alle met haar begroeide plaatsen (11.7). Steeds moet het echter door een subst. gevuld worden, om ons »alle» (zelfstandig gebezigt) of »alles» uit te drukken, moet dus steeds het subst., dat bedoeld wordt, achter *sa-mēna-na* geplaatst worden. Stelt »alle, alles» evenwel den agens voor, zoo kan het, indien het logische praedicaat eene intransitieve beteekenis heeft, door samenstelling van *mēna* met dit praedicaat worden weergegeven, vgl. § 229, of wel door *tjuwa-tjuwa*, hetzij het praedicaat intransitieve, hetzij het transitieve beteekenis heeft (zie boven).

»Sommige» hetzij zelfstandig gebezigt als subject, hetzij als adjectief bij een als subject optredend subst., kan uitgedrukt worden door de constructie met *wāra mpara*, (vgl. § 109), of wel door *sarunde-na*, wat ook in andere gevallen te bezigen is. »Sommigen van hen» is *sarunde dōu-na* (60.6).

»Geen“ wordt evenals in de verwante talen uitgedrukt door »niet een“ *wati wâra masa-ku nahu kône sa-balae*, ik heb zelfs niet één (geen) duit geld (57.28). Natuurlijk kan, wanneer de nadruk niet op één valt, het woord voor één verzwegen worden: *wati-du wâra uma*, *wati-du wâra doû*, er was geen huis, er was geen mensch meer (76.14). »Geen enkel“ wordt uitgedrukt door »niet — elk“, bijv. *wati wâra sa-niki-niki kapa ro sakona madisa sai di nisa ede* »niet is er elk schip of schoener«, (er is geen enkel schip of schoener), dat bij dit eiland durft aanleggen (66.16—17). Vgl. het boven aangehaalde voorbeeld op 39.23.

Aanm. Omtrent het Kôlosch is nog op te merken, dat na subst., welke een persoon voorstellen, het telwoord dikwijls *ka* voor zich krijgt, hoewel het niet noodzakelijk is, bijv. *haû* (= Bim. *nahu*) *maneè nggâna ana kapitu-n* (= Bim. *pidu-n*), ik wil zeven kinderen baren (110.7 v. o.); *ha-kuli nggâna-na ana pitu-n*, *kaonu-n* (= Bim. *ini na*) *mamône*, *ha-mbuwa pawai* (= *sa-buwa siwe*), eenmaal baarde zij zeven kinderen, zes jongens en een meisje (1105—4 v. o.). *Sabune* luidt in het Kôlosch *saapa*, voor het overige bezigt men de Bim. woorden.

VOORNAAMWOORDEN.

§ 208. Van sommige persoonlijke voornaamwoorden bestaat in het Bim. naast een vollediger een verkorten vorm.

De volledige persoonlijke voornaamwoorden zijn:

Voor den eersten persoon enkelvoud:

Nahu. Dit woord is als het eigenlijke voornaamwoord van den eersten persoon te beschouwen, het wordt gebezigd, wanneer men bij zich zelven spreekt, of wanneer men familiaar spreekt tegen iemand van gelijken stand, voorts wanneer een meerdere tegen een mindere, of een oudere tegen een jongere spreekt. Ook wordt het gebezigd wanneer men tegen de Godheid spreekt.

Lamada. Dit woord wordt gebezigd wanneer een mindere tegen een meerdere of een jongere tegen een oudere spreekt.

Ndai-ku. Wanneer men beleefd spreken wil, doch niet zoo nederig als wanneer men *lamada* bezigt, gebruikt men *ndai-ku*, bijv. wanneer personen van gelijken rang met elkander spreken, wanneer zij elkaar niet familiaar kennen. Wanneer iemand tegen een ander, die lager in rang, toch ouder is dan hij, beleefdheidshalve *lamada* bezigt, dan zegt deze *ndai-ku*, dewijl *nahu* te gemeenzaam zoude zijn.

Voor den eersten persoon meervoud:

Ita = Mal. *kita* gebezigd, wanneer de toegesproken persoon mede ingesloten wordt.

Nami = Mal. *kami* wanneer de toegesproken persoon uitgesloten wordt.

Deze beide woorden behooren als meervoud bij *nahu*. Dikwijls zegt men ook *ita dôho* en *nami dôho*.

Lamada dōho behoort als meervoud bij *lamada*.

Ndai-ta of *ndai-ku* behoort als meervoud bij *ndai-ku*.

Voor den tweeden persoon enkelvoud;

Nggòmi, wordt gebezigd in dezelfde gevallen als *nahu*.

Ita, wordt gebezigd in dezelsde gevallen als *lamada*, spreekt men echter tegen iemand, hetzij man of vrouw, van zeer hoogen rang, dan gebruikt men:

Ita ruma-ku.

Ndai-mu, wordt gebezigd als *ndai-ku*.

Voor den tweeden persoon meervoud:

Nggòmi dōho, meervoud van *nggòmi*.

Ita dōho, meervoud van *ita*.

Ndai dōho-mu, meervoud van *ndai-mu*.

Een meervoud van *ita-ruma-ku* is niet gebruikelijk.

Te vermelden is nog:

Siyara-e! dat in meer verheven taal en alleen in den vocatief voorkomt, zonder onderscheid van rang.

Voor den derden persoon enkelvoud:

Siya. Dit kan gebezigd worden van mensen, dieren (bijv. 73.16), voorwerpen (bijv. 105.41), of zaken (bijv. 10.3). Het volledig voornaamwoord van den derden persoon komt zelden voor; als subject zonder nadruk wordt het vervangen door den verkorten vorm *na* (zie bij het werkwoord), als direct object wordt het meestal verzwegen, vgl. § 258; in andere gevallen bezigt men in plaats van het voornaamwoord meestal het subst., wat er mede bedoeld wordt, hetgeen steeds geschiedt, zoo men van een persoon spreekt jegens wien men erbied verschuldigd is. Toch kan het, nagelaten de gevallen waarin men het beleefdheidshalve niet bezigt, op dezelfde wijze als de overige volledige voornaamwoorden gebruikt worden.

Als een beleefder voornaamwoord van den derden persoon kan beschouwd worden:

Ndai-na of *ndai*, wat evenwel steeds gevolgd wordt door een subst., dat een persoon voorstelt, vgl. § 215.

Voor den derden persoon meervoud:

Siya dōho (bijv. 55.31) en

Siyadara ede of *siyadera ede* (55.15); of meestal *sa-mena-na* (*sa-mena-mena-na*) *siyadara* (*siyadera*) *ede*, ook wel met wegverping van de slotvocaal *a* (vgl. de Aanm.) *sa-mena-na siyader ede* (bijv. 56.26).

Er bestaat geen verschil tusschen heide vormen van het meervoud; omtrent het gebruik geldt hetzelfde wat boven bij *siya* gezegd is.

Een meervoudsvorm van *ndai-na* is mij nooit voorgekomen.

Alle persoonlijke voornaamwoorden worden zonder onderscheid van geslacht gebezigd. Gelijk uit het voorgaande blijkt, onderscheidt het Bim. alleen een enkelvoud en een meervoud. Wil men bepaaldelijk twee of drie, enz.

aanduiden, dan plaatst men de telwoorden *duwa*, *tolu*, enz. achter het volledige voornaamwoord, in welk geval *dōho* bij de voornaamwoorden, die hun meervoud met dit woord vormen, naar willekeur kan vervallen of blijven, dus *lamada duwa* of *lamada dōho duwa*, vgl. § 194, men kan echter *lamada dōho*, enz. zonder telwoord ook voor twee personen bezigen. Behalve voor een telwoord wordt *dōho* na de volledige voornaamwoorden zoo goed als nooit weggelaten, slechts eene enkele maal, als de zin zeer duidelijk is (bijv. *lamada ada-ta sa-dana Mbòdjo*, wij, uwe onderdanen van geheel Bima, 16.12. v. o.) geschiedt dit, maar ook, wanneer er geen verwarring kan ontstaan, wordt *dōho* gewoonlijk gebezigd.

De verkorte persoonlijke voornaamwoorden komen alleen in verbinding met andere woorden voor.

Zij zijn:

ku (achter een woord soms tot *k* verkort), wat bij *nahu* behoort; *ta*, wat bij *ita* in beide betekenissen behoort (zoo het bij *ita* "wij" behoort, achter een woord soms verkort tot *t*); *mu* (achter een woord soms tot *m* verkort), wat bij *nggòmi*, *na* (achter een woord soms tot *n* verkort), wat bij *siya* behoort. Over het spraakgebruik dezer verkorte vormen en over de uitdrukking van het meerv. zie men § 210. De overige voornaamwoorden bezitten geen verkorte vormen.

Aanm. De vormen der verkorte persoonlijke voornaamwoorden leveren niet het minste bezwaar op, van de meeste der volledige voornaamwoorden is niet hetzelfde te zeggen. *Nahu* is ongetwijfeld oorspronkelijk een emphatische vorm als een Jav. *ingaku*, een Bulusch *ni-y-aku* (wat mij betreft), te vergelijken is het Mak. *inakke*. *Nami* is natuurlijk verwant met Mal. *kami*, ik kan evenwel niet beslissen of men het zich ontstaan moet denken uit *mami* (O. Jav. genitief van *kami*, in het N. Jav. ook nominatief en accusatief, vgl. Fidjisch *kei mami*, vgl. Kern., De Fidjitaal, enz., pag. 19, volg.) met verwisseling der aanvangsneuskanken, vgl. § 24, dan wel uit een oorspronkelijk emphatische vorm van *kami*, welke voor de *k* met een neusklank sloot (vgl. *nggòmi*), bijv. *ing kami*, waaruit eerst **inggami* en na wegvalling van de *i* als bij *nahu* **nggami*, waaruit weder met de gewone verwisseling van *ngg* en *ngami*, waaruit wederom *nami* ontstaan is. Ook *nggòmi* zal wel oorspronkelijk een emphatische vorm geweest zijn. In de laatste lettergreep zal de *i* wel, gelijk zoo vaak in het Bim., voor *u* staan, zoodat ik het woord voor identisch met Mal. *kamu* houd, de *o* voor *a* in de eerste lettergreep is dan te verklaren door het oorspronkelijk accent van het woord (bijv. Bat. *hamu*), vgl. § 10 en Fidjisch *kemu* (in *kemuni*, enz.), Tonga. *kimo*, (Kern., Fidjitaal enz., pag. 19, volg.). Het Mal. *kamu* heeft weliswaar oorspronkelijk meervoudbetekenis, doch er is niets vreemds in, dat ditzelfde woord in eene andere taal meer bepaaldeelijker voor het enkelvoud gebezigd wordt, men vergelijke slechts het gebruik van *mami* in O. en N. Jav. als ook dat van het Bat. *hamu*. *Ita* is het Mal. *kita*, in dezen vorm wordt het woord ook in het Daj. aangetroffen. *Siya* komt in denzeldien vorm ook in het Bul. voor, te vergelijken is ook de nominatievevorm *siya* in het Tagal.

Een duister woord is *lamada*. Naar analogie van de verwante talen is met vrij grote zekerheid te gissen, dat hierin *ada*, slaaf, onderdaan, schuilt. Is *la* hierin identisch met het *la*, dat voor eigennamen pleegt geplaatst te worden? (vgl. bijv. het gebruik van *si* in het Jav. en Mal. en Tag. *siya*, hij, Ibanag. *sikau*, gjij (dus nominatief) en het gebruik van het Fidjisch *ko* (Kern., Fidjitaal, l.l.). Evenwel blijft dan de *m* onverklaarbaar, tenzij men die wilde verklaren als klinkerscheider, waarbij dan de *m* nog als uit *n* ontstaan zou zijn te beschouwen,

er is mij in het Bim. evenwel geen enkel voorbeeld van het gebruik van een klinkerscheider bekend. Of is het eerste gedeelte van het woord een prefix, waarover in Aanm. II. na § 154 gesproken is? Maar ook dan zoude men de *m* wederom als uit *ng* ontstaan moeten denken, terwijl bovenindien de beteekenis van dit prefix geheel in het duister ligt. Wellicht is het Fidji. *tamata* (mensch) te vergelijken.

Siyadera of *siyadara* in *siyadara* (*siyadara*) *ede* bestaat duidelijk uit *siya* en *dera* of *dara*. Vroeger moet dit laatste bestanddeel meer in gebruik zijn geweest tot vorming van het meervoud. Op 14.13 leest men *nggòmi dera* = *nggòmi dòho*, ibid. *rato dera* = *rato dòho*. Mogelijk bevat dit *dera* of *dara* het meervoudsexponent *ra*, gelijk bijv. het Bulusche *sera*, maar hoe het te verklaren is, is mij onbekend. De Bimaneezen schijnen de laatste lettergreep als het nadrukswoord *ra* te beschouwen, vandaar de vorm *siyader* (met het accent op de laatste lettergreep, vgl. § 3). Met den volledigen vorm van het woord: *siyadara* (*siyadara*) *ede* is te vergelijken het Mal. *marika itu*. *Sigara-e* (de *e* is het teeken van den vocatief, vgl. § 18) zal wel oorspronkelijk een meervoud van *siya* geweest zijn, wat later van den tweeden persoon is gebezigt geworden.

Ndai-ku, enz. betekent letterlijk "ik zelve", enz. vgl. § 213.

Dòho waarmede het meervoud der meeste voornaamwoorden gevormd wordt, is besproken in § 135.

§ 209. De volledige voornaamwoorden worden gebezigt: in de eerste plaats, wanneer de nadruk op het voornaamwoord valt, dus wanneer zij emphatisch vooraangeplaatst worden, hetzij al dan niet ingeleid door *bune santika* of *ba* (wat betreft); zulk een vooropgeplaatst voornaamwoord kan zoowel het subject voorstellen, in welk geval het gevuld wordt door het finiete werkwoord met het voornaamwoord nogmaals in verkorten vorm, vgl. § 230, alsook het direct of indirect object of wel een genitief (vgl. § 248). Zoo ook, wanneer zulk een voornaamwoord met nadruk als subject optreedt, waarna een actieve of passieve vorm met *ndai* (hetzij *ndai* uitgedrukt of verzwegen wordt) als praedicaat volgt, vgl. § 98, vlg. In bepaalde gevallen kan een volledig voornaamwoord met meer of minder nadruk ook na het praedicaat optreden, vgl. § 230. Voorts worden zij somtijds als genitief met meer of minder nadruk gebezigt, vgl. de volgende §. Natuurlijk treden steeds als zoodanig op die, waarvan geen verkorte vorm bestaat.

De volledige voornaamwoorden moeten voorts gebezigt worden, al valt er volstrekt geen nadruk op:

Als subject, zoo een eigenlijk subst. als praedicaat optreedt (evenwel met enige uitzonderingen, vgl. 257).

Als direct object na een finiet werkwoord of verbaal subst. (na een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai* bezigt men meestal de verkorte voornaamwoorden, vgl. § 49 en § 111).

Als indirect object na een met *weya* samengesteld werkwoord, vgl. de voorbeelden onder § 142, 143. (Na een actieven vorm met *ndai* bezigt men ook hier dikwijs het verkorte voornaamwoord, vgl. § 111 en § 143).

Na eene eigenlijke praepositie. Na eene als praepositie gebezidge uitdrukking bestaande uit eene eigenlijke praepositie en een subst., als bijv. *di tando*, aan de voorzijde, voor, bezigt men van het voornaamwoord van den derden

persoon steeds den verkorten vorm, van de andere voornaamwoorden heb ik steeds den volledigen vorm aangetroffen. Vgl. het Hoofdstuk over de Voorzetsels.

De volledige vorm wordt uit den aard der zaak ook gebezigd bij den vocatief der voornaamwoorden, voor zooverre deze voorkomt, als vocatief treedt steeds het voornaamwoord zonder *e* (vgl. § 189) op (uitgezonderd het in de vorige § vermelde *siyara-e*).

Voorbeelden van het gebruik der volledige voornaamwoorden vindt men onder de boven aangehaalde §§.

Van hun gebruik als direct object zijn de voorbeelden gemakkelijk in de teksten te vinden. Den vocatief treft men aan in zinnen als: *ba-bau-si*, *nggòmi*, *waü-ra mpèke ndake kai-mu*, waarom zijt gij zoo mager [geworden]? (35.19. v. o. vgl. § 124). Ook in *'amal-mu ede*, *nggòmi*, *daa maraka ro tjiki*, uwe goede werken, gij, zijn niet voldoende (83.13), is *nggòmi* als vocatief op te vatten, blijkens de plaatsing na *ede*. In een zin als *mu-ngeeë mpara nggòmi dei sòroga maawa nganto*, gij woont aan den beneden rand des hemels (83.1) is *nggòmi* geen vocatief, vgl. § 230. Van *ita* en *ita ruma-ku* bezigt men zelden den vocatief, zoo ook van *ndai-mu*, maar tegen zeer hooge personen zegt men: *ruma-e*, heer! tegen oude lieden: *ompu-e*, zoo het een man, *wai-e*, zoo het eene vrouw is, of wel men bezigt de woorden, die den graad van bloedverwantschap aanduiden of wel den eigenaam, al naarmate de verhouding is, waarin men tot den aangesprokene staat, toch kan de vocatief ook gebezigd worden, bijv. 49.32.

§ 210. De verkorte persoonlijke voornaamwoorden worden, behalve de reeds in de vorige § genoemde gevallen, gebezigd:

In de eerste plaats als genitief der volledige voornaamwoorden na eigenlijke en verbale subst., dus in de beteekenis onzer bezittelijke voornaamwoorden. Zij vormen één geheel met het subst., waaraan zij gehecht zijn en doen den klemtoon dus verspringen op de oorspronkelijk laatste lettergreep. Voorbeelden van hun gebruik na eigenlijke subst. zijn overal in de teksten te vinden, voor die van hun gebruik na verbale subst., vgl. men § 64, 65, 81, 82, 111 en 241 vlg. In de spreektaal wordt dikwijls de eindvocaal weggelaten, zoodat men bijv. zegt *ana-k* (natuurlijk met den klemtoon op de laatste lettergreep) voor *ana-ku*, *ana-m* voor *ana-mu*, *ana-n* voor *ana-na*, *ana-t* voor *ana-ta* (in de beteekenis van: ons kind; is *ta* verkorting van *ita*, als beleefd voornaamwoord van den tweeden persoon, dan heeft die wegwerping van de slotvocaal niet plaats), vooral het verkorte voornaamwoord van den derden persoon *na* wordt dikwijls tot *n*. De verkorte voornaamwoorden als genitief na een eigenlijk of verbaal subst., of als object na een deelwoordelijken vorm of een actieven vorm met *ndai* komen in gebruik overeen, met de volledige voornaamwoorden, waarbij zij behooren; men zegt dus *ana-mu*, wanneer men *nggòmi*, *ana-ta* wanneer men *ita* bezigt, alleen wordt *ku* ook gebezigd als

genitief van *nami*, zie beneden. Omtrent *na* is op te merken, dat het geheel en al zonder onderscheid van stand gebruikt wordt. Het meervoud van *mu* en *na*, dus de verkorte voornaamwoorden bij *nggomi dōho* en *siya dōho* behoorende, kan uitgedrukt worden door *dōho* achter en in samenstelling met het subst. (eigenlijk of verbaal) te plaatsen en daarachter *mu* of *na* als genitief te voegen, bijv. *sura kutika dōho-mu*, ulieder wichelaarsboeken, uwe wichelaarsboeken (64.8); *na-nljāra kananu dōho-mu*, ulieder gedachte is verkeerd (55.19); *ai-na-ra mbure mena dōho-mu*, „niet zij het allen nalatig zijn van ulieden” (zijt allen niet nalatig! 77.22); *uma doho-n*, hunne huizen (29.12); *na-masaka-ra* — — — *mandai rawi dōho-na*, hij beraadslaagde — — — over wat zij te doen hadden (56.15—16). Is het verwijgen van *dōho* bij de volledige voornaamwoorden eene grote zeldzaamheid, bij de verkorte heeft dit dikwijls plaats: bijv. *salama-lama lao-mu ana dōho-e*, vaartwel kinderen (45.32—33), enz. Een enkele blik op de teksten doet zien, dat vooral het enkelvoudige *na* veel meer in gebruik is ook in meervoudige beteekenis dan *dōho-na*; *ta* (als verkorting van *ita*, gij) heb ik nooit met *dōho* aangetroffen, zoo ook geen der verkorte voornaamwoorden na een actief deelwoord met of zonder *ndai*. Gelijk in § 185 gezegd is wordt het meervoud van subst., die een persoon voorstellen, op dezelfde wijze uitgedrukt, komt nu *dōho* met *na* of *mu* achter zulk een subst., dan is alleen uit den zin op te maken of *dōho* bij het subst. of het pronomen behoort, bijv. op (45.32) leest men: *ama dōho-n*, alleen uit het verband is te zien dat dit betekent „hun beider vader”. Dat *dōho* ook hier eene samenstelling vormt met het subst. blijkt voldoende uit de constructie met *kai*, bijv. *wāra kuđu ndai lao timba dōho kai-mu*, opdat gijlieden daarvoor opium kunt gaan koopen (40.4).

De voornaamwoorden, die geen verkorte vormen hebben, treden na eigenlijke subst. in hun volledigen vorm als genitief op, dus bijv. *ade lamada*, mijn hart (67.2); *rahi ndai-ku*, mijn echtgenoot (73.34); *ade ita ruma-ku*, uw hart of het hart van uwe Hoogheid (57.9); *nggahi ndai-mu*, uw woord (81.6). Als den agens representeerende genitief na verbale subst., worden *zij* geheel als de subst. behandeld. Voorbeelden zijn bij de verschillende verbale subst. te vinden. Als genitief van *nami* na eigenlijke subst. wordt, gelijk gezegd is, *ku* steeds zonder meervoudsteeken gebezigd: *sintju-ku* (40.32); *ade-ku* (82.16. v. o.). Ook na verbale subst. kan *ku* gebezigd worden, maar na transitieven bezigt men meestal *ba nami*, ook na intransitieven kan *nami* als genitief optreden, bijv. *saraka nljöki nami*, „tot aan ons in moeilijkheden komen, (totdat wij in moeilijkheden kwamen, 41.19). Doch ook de volledige vorm der voornaamwoorden *nahu*, *nggomi* en *ita* (wij) kan als genitief optreden.

In de eerste plaats geschiedt dit, wanneer er een bijzondere nadruk op het voornaamwoord valt, bijv. *ake-du kamđla nahu ra-mpanga-na lako ake*, dit is mijn bezwaarsteen, welken deze hond gestolen heeft (66.5); *āri-mu ede di maulu-na parenta ro kuwasa nahu*, maai ake *nggomi* mantau parenta ro kuwasa

di siya, (over) uwe jongere zuster (d. i. vrouw) was vroeger mijne macht, thans hebt gij de heerschappij en macht over haar (45.50); *ndadi ntjao-ra rera nggomi labo rera nahu*, zoodat uwe tong de mijne ontmoet (41.26—27). Maar dikwijls worden zij ook zonder eenigen nadruk gebezigd. Somtijds geschiedt dit voor de duidelijkheid. Zoo zal men, wanneer hetzij in één, hetzij in twee verbonden zinnen, een volledig voornaamwoord van den eersten persoon en een genitief van het voornaamw. van den tweeden persoon (of omgekeerd) voorkomt, dezen genitief gewoonlijk door het volledige voornaamwoord uitdrukken. Evenzoo wordt, indien in een zin een genitief van den eersten en van den tweeden persoon voorkomt, gewoonlijk één daarvan of wel beide door het volledig voornaamwoord uitgedrukt. Dit geschiedt zoowel na eigenlijke subst., als daar, waar het voornaamw. na verbale subst. tot uitdrukking van den agens optreedt, in het laatste geval is het na transitieven wederom door *ba* in te leiden. Voorb. *au-mu luu mena-m nggomi dōho di ade tamba nahu*, wat hebt gij in mijn net in te gaan (18.13—14); *wāra wei nggomi mamai ḏra nāhu*, uwe vrouw is bij mij gekomen (52.25); *simpa wāra kasi ade nggomi labo nahu*, wellicht hebt gij medelijden met mij (47.2); *pala sandake ntoi-na rongga mōda kalo nahu — — — pala nggomi mampanga-na*, zoo lang nu verdwijnen mijne pisangs — — — gij nu zijt de dief (65.42—66.1); *maai ake taho-ra tabai-bai-mu loi nahu ake*, nu moest gij dit mijn geneesmiddel beproeven (60.36—37); *dōü ra-kakai ba nahu malao tonggu kapa nggomi*, de lieden door mij gezonden om uw schip te bewaken (61.7—8). Gelijk gezegd is, geschiedt dit gewoonlijk, een vaste regel is het evenwel niet, men kan ook den verkorten vorm bezigen, als bijv. in: *ai-na neè-mu mbōto nggāhi ro rawi ḏra nahu*, wil niet veel pratts en drukte hier bij mij hebben (37.30). Men vergelijke voorts § 230. Meermalen vindt men evenwel de volledige voornaamwoorden *nahu*, *nggomi* en *ita* ook gebezigd, terwijl er noch de nadruk op valt, noch enige onduidelijkheid te vreezen is, bijv. *pōda ipi lalo nggāhi nggomi*, zeer juist zijn uwe woorden (52.18); *na-bini saraa-ku tamba nahu aka-n de*, mijn net was zoo even geheel vol (18.6); meerdere voorbeelden zijn in de teksten passim te vinden. De slotsom is dus, dat de genoemde volledige vormen gebezigd moeten worden als er nadruk op valt, maar ook in elk ander geval gebezigd kunnen worden. Ook *siya* kan als genitief optreden, wanneer er de nadruk op valt: *nggāhi nahu tai dōü, nggāhi siya tai lako* „mijn zeggen“ (ik zeide), dat het menschendrek was, „zijn zeggen“ (hij zeide), dat het hondendrek was (42.32); in andere gevallen bezigt men steeds den verkorten vorm. Op te merken is nog, dat *nahu* in den genitief, evenals *ku*, ook in plaats van *nami* optreedt, bijv. *bune ringa-mu rawa nahu ede*, hoe hoort (vindt) gij ons gezang? (69.20). Staan de volledige voornw. in het meervoud, dan komt ook in den genitief *dōho* achteraan: *iwa nggomi dōho*, een makker van ulieden (37.55).

In de tweede plaats worden de verkorte voornaamwoorden gebezigd in

samenstelling met een ander woord, doch vooraangeplaatst tot vorming van het finiete werkwoord, waarbij zij dus tevens het subject zonder nadruk kunnen uitdrukken. Bij dit gebruik staat *ku* niet alleen voor *nahu* en *nami*, maar ook voor *lamada*, *lamada dōho*, *ndai-ku*; *mu* voor *nggomi* en *nggomi dōho*, *ndai-mu* en *ndai dōho-mu*; *ta* voor *ita* in beide betekenissen en voor *ita ruma-ku*; *na* voor *siya* en *siya dōho*; zie voorts het Hoofdstuk over de werkwoorden, § 227, vlg.

§ 211. Het verkorte voornaamw. van den derden persoon *na* wordt nog gebezigd:

Tot vorming van den genitief, vgl. § 187.

Voorts wordt het, evenals in vele verwante talen, dikwijls zoo gebezigd, dat wij het door het lidwoord of in het geheel niet weergeven, hoewel het de eigenlijke beteekenis behoudt, bijv. *ta-wira-ku rōo ntana labo rōo wunla*, *ampo ta-tala kai-ku ḥa upa mbuwa ede*, *ampo ta-wii kai-ku kalubu deī ḥa-na*, gij spreidt *ntana* en kapasbladen uit, dan spreidt gij daarop de vier soorten rijst uit, dan doet gij asch op de rijst (lett. de rijst er van, nam. van die bladeren, 3.19—21); *watu bae ēle-na: duwa mbuwa dolu djanga labo ḥa-na duwa pore, ilo lili-na duwa djāri nāru-na nde kaa*, aan de oostzijde (legt gij) twee kippeneieren benevens twee klompen rijst (lett. rijst er van, rijst, die er bij behoort) en één waskaars van twee vingers lengte om te branden (4.2); *kalōsa-ku djēka-na*, *nggāra wāra-sa masa-na maraka bila-na*, „opbrengen zijn zakāt, indien er is zijn geld, dat het getal ervoor bereikt”, (de zakāt opbrengen, indien men geld heeft, dat de belastbare som bereikt (8.3); *bune santika sarae manggēe di sō-na mbōto manusiya*, de mensen waren talrijk als het zand, dat zich bevindt in een inham (ervan, nam. van de zee, 77.34—35); *mpoi mpada mena uma labo sa-mena-na dou-na ngāha ba afi* „geheel op verteerd door het vuur” (geheel verbrand) waren de huizen met alle mensen (65.13). Men vergelijke ook het gebruik van *na* in adverbiale uitdrukkingen, vgl. § 267.

Nog bezigt men *na* bij enkele woorden om de tijd als verstreken aan te duiden tegenover *sa* (*si* of *s*), vgl. § 264, *didi-na* of *didi-n*, eergisteren tegenover *didi-sa*, *didi-si* of *didi-s*, overmorgen; *awi-na* of *awi-n*, gisteren tegenover *nai-s*, morgen, zoo doet men *aka*, ginds, (vgl. § 217) door aanvoeging van *na* onbepaald op een verleden tijd duiden: *djama ai aka-na*, de verleden tijd tegenover *djama ake* of *djama ai ake* (vgl. 49.17). Van hetzelfde woord maakt men door achtervoeging van *na* en *ede* een bijwoord van tijd: *aka-na ede*, *aka-n ede*, *aka-n de*, in de beteekenis van „daareven”, dat ook evenals het Jav. *wahu* gebezigd wordt, zie § 219. Vgl. het gebruik van *na* in het Bat., v. d. Tuuk, Tobasche Spraakk. § 150. 4°.

§ 212. Omrent de persoonlijke voornaamwoorden is nog het volgende op te merken. Wanneer men beleefd of zelfs nederig spreekt, maakt men niet uitsluitend gebruik van de meer beleefde of nederige voornaamwoorden. Dit blijkt reeds uit *ita ruma-ku*, gij mijn heer, waarvan het laatste bestanddeel *ku*

niet tot de beleefde taal behoort. Spreekt een Bim. bijv. tegen den vorst en dergelijken, dan zal hij wel nooit het volledige voornaamw. *nuhu* in plaats van *lamada* bezigen, maar als genitief zal hij herhaaldelijk *ku*, nu en dan afgewisseld door *lamada*, gebruiken (bijv. *eli mèhe rahi lamada ringa-ku ede, ruma-e*, het is het hoesten van mijn echtgenoot, wat ik daar hoor, heer! 48.34, vgl. ook №. VI der teksten). Is de aangesprokene minder hoog, dan wisselt ook het volledige *nuhu* met *lamada* af. Wat hier gezegd is voor het geval, dat men met *lamada* spreekt, geldt natuurlijk in nog hogere mate, zoo *ndai-ku* gebezigd wordt. *Nggòmi* en *ita* (*mu* en *ta*) plegen niet verwisseld te worden, behalve in algemeene voorschriften, waarin nu eens het eene dan het andere woord gebezigd wordt. De genitief van *ita ruma-ku* wisselt herhaaldelijk met *ta*; *ndai-mu* met *nggòmi*. Soms worden *ndai-ku* en *ndai-mu* zonder bepaalde reden gebezigd, tusschen *nuhu* en *nggòmi* door; voorbeelden zijn hiervan moeielijk te geven. *Nahu, lamada, enz.* treft men overal in de teksten aan, van de minder dikwijls voorkomende volgen hier eenige plaatsen:

ndai-ku: 27.1 en 2, 40.19, 50.24 en 26, 51.8 en 28, 72.4, 73.34, enz.

ndai-mu: 27.8, 35.24, 40.12, 50.21 en 27, 51.6 en 8 en 10, 51. 27, 62.37 en 40, 66.34, 72.11, 73.35, enz.

siyara-e: 83.17, 84.2, 85.36, 92.30.

sa-mena-na siyadera ede: 84.10. v. o., 85.7, 86.12, 98.1, 55.15, 81.23, enz.

In beleefde taal dient *lamada dòho* ook voor *nami*. Zoo zegt (44.22) eene vrouw tot haar man: *lamada dòho siwe*, wij vrouwen, vgl. 52.19. Het eenigszins beleefde voornaamwoord voor *nami* is *ndai-ku* (vgl. de vorige §) bijv. 82.12 en 13. v. o.

Tot versterking van den nadruk wordt somtijds *ra* achter het voornaamwoord gevoegd: *nggòmi-ra ndai maparenta rasa ake*; gij zijt het, die dit land zult besturen (55.28). Ook wordt *ku* tot hetzelfde doel gebezigd (vgl. 10.3), alsmede *mpara* (22.33, enz.). Op te merken zijn nog de uitdrukkingen *ruma-ta* of meer gewoon *ruma-t*, letterlijk: onze heer, en *ruma-t bitjára*, onze heer de riksbestierder, welke natuurlijk oorspronkelijk van den vorst en den riksbestierder van Bima gebezigd worden, maar waarin de genitief van het voornaamwoord eigenlijk dood geworden is, zoo dat deze woorden ook voor de vorsten, enz. in elk ander land gebezigd worden, bijv. *ringa kai ba ruma-t nggáhi ruma-t bitjára*, daar de vorst hoorde wat de riksbestierder zeide (55.26), in de teksten komen deze woorden meermalen voor.

•Het mijne”, enz. is *ntau-ku*, of wel men drukt dit begrip uit door eene omschrijving geheel gelijk aan die in de verwante talen; uitdrukkingen als •de mijnen” enz. worden eveneens geheel op dezelfde wijze als in de verwante talen omschreven.

§ 213. In plaats van *siya* gebruikt men, gelijk reeds in § 208 gezegd is, gewoonlijk het subst., waar het op wijst. Een subst. te bezigen in plaats van de

voornaamwoorden van den eersten of tweeden persoon, gelijk in het Maleisch uit beleefdheid zoo dikwijls plaats heeft, is aan het Bim. in het algemeen vreemd. Alleen van den vorst wordt wel in den tweeden persoon *hawo ro ninu ita ruma-ku* (*hawo* = *ninu*, schaduw) gezegd, zooveel als: Uwe Majesteit, bijv. *pôda ipi lalo nggâhi hawo ro ninu ita ruma-ku*, zeer juist zijn de woorden van Uwe Majesteit (het is zeer juist, wat Uwe Majesteit zegt, 46.32—33). In den derden persoon bezigt men daarvoor *hawo ro ninu ruma-ta*, bijv. *waü-du hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ra ninu ruma-ta*, Zijne Majesteit heeft de deur van uwe kooi geopend (41.19). Nu en dan evenwel worden in plaats van de voornaamwoorden van den eersten en tweeden persoon wel eens de subst., waar zij op wijzen, gebezigt, doch niet juist uit beleefdheid, bijv. *maai ake ku-neè-ra ngâha weya ade Ama Soho ede*, nu wil ik het hart van A. S. (den toegesprokene, dus van u) eten (36.4); *wâra sasili, kira-ku, di ade bunga wai ake*, er was, meen ik, eene mier in de bloem van deze oude vrouw (de toegesprokene, dus = van u, 73.5—6); *tjou-tji malampa rumpa weya koha tula doü ake*, wie loopt tegen den schedel van dezen mensch aan? (33.25, met *doü ake* wordt de spreker bedoeld). In plaats van het enkele voornaamwoord treft men ook wel eens *weki* (lichaam) met den genitief van het voornw. aan, bijv. *na-waü-ra wâra silena pala di weki nahu ake*, „er is evenwel kwaadstokerij tegen mijn lichaam geweest” (men heeft evenwel kwaad tegen mij gestookt, 46.18—19); *mai kara ndede-n weki ita ke na-mbôto*, dewijl onze lichamen veel zijn (dewijl wij met zijn velen zijn, 29.20). In deze laatste uitdrukking pleegt men meest *weki* te gebruiken, vgl. 29.7 en 19, 55.16. Ook zegt men *sa-mena-na weki-na*, zij allen (28.23, 29.32), = *sa-mena-na siyadera ede*. Evenals de verwante talen, omschrijft het Bim. dikwijls bij woorden, die eene gemoeds-aandoening of eene lichamelijke gewaarwording aanduiden, het pers. voornw. door een subst., een lichaamsdeel voorstellende, met een genitief van het pronomen, als: *na-kasi-ra ade-mu*, „uw hart heeft” (= gij hebt) medelijken; *na-ndiha-ra ade-ku* „mijn hart is” (= ik ben) vrolijk; *na-hido-ra loko-na* of *na-dâra-du ade-na* „zijn buik of zijn hart” (= hij) is hongerig; *na-nae-ra loko-na*, haar buik is groot = zij is zwanger; *na-mango wôo-ku*, mijne keel is droog = ik ben dorstig. Evenwel kan men voor de meeste dezer woorden ook de voornw. bezigen (natuurlijk niet in de beide laatste voorbeelden, dewijl dit een geheel anderen zin zoude geven), bij alle kan men het logisch onderwerp scherper doen uitkomen, vgl. § 189, vlg. Waar wij een voornw. bezigen als subject, terwijl het praedicaat bepaald wordt door een subst., wat een lichaamsdeel of eigenschap van het subject aanduidt, als: ik heb pijn in het hoofd, hij is goed van aard, dan moet dit subst. in het Bim., evenals in de andere M. P. talen grammatisch subject worden, dus: *na-pili-ra tuta-ku*, *na-taho parange-na*. Dat echter zulk een subst. ook slechts als grammatisch onderwerp gevoeld wordt, bewijzen

constructie's als: *na-pili-ra tuta-ku nahu* of zelfs *ku-pili-ra tuta-ku*, vgl. § 162. Staat in zulk een geval het voornw. in den accusatief, bijv. *hij* nam hem bij de hand, dan bezigt men het werkwoord met *weya*, dus *na-nenti weya rima-na*, vgl. § 145.

- § 214. De reflexieve voornaamw. in den accusatief worden uitgedrukt door *weki* (lichaam) met den genitief van het pers. voornw. Gelijk in de vorige § gezegd is, kan *weki* ook dienen ter vervanging van de gewone pers. voornw., evenwel niet in den accusatief, ook kan men dan steeds het gewone voornw. er voor in de plaats stellen, terwijl men nooit zeggen kan: *ku-kamaru-ku nahu* of *lamada*, maar dit steeds moet luiden: *ku-kamaru-ku weki-ku*. Voorb. *peya nahu makandadi weki-ku mbeè*, ik zal mij aanstonds tot een bok maken (54.20); *ku-lowa kimpidi rai pèsò waü weki-ku*, opdat ik mij eerst ijlings kan verwijderen (37.23); *taho-ra ba kaambi mena weki-ta*, het beste is, dat wij ons allen gereedmaken (79.2); *he saé, ta-lao neè kamidi-pu weki-ta*, man, ga gij naar boven om u te verbergen (46.25); *katuna ro kabawa-ku weki-ta labo ina ro ama-ta*, uzelven vernederen voor uwe ouders (9.8); *kahengge-pu weki-mu* »doe u de koorts hebben“ (doet alsof gij de koorts hebt, 51.20); *maru kamidi-pu weki-mu di ade bili-mu*, ga liggen, u stihoudende (ga liggen en houd u stil) in uwe kamer (51.19); *na-pèsò-ku weki-na punggawa-na*, hun aanvoerder heeft zich verwijderd (13.24); *na-tangåra kai-du weki-na la Kasipåhu*, hij noemde zich K. (61.7. v. o.); *ede-ra iyu kai weki-na*, »daarop voelde zij zich“ (daarop kwam zij tot zichzelve, 73.42). De genitief van het voornw. na *weki* kan ook verzwegen worden, bijv. *kabawa-ku weki*, zich vernederen (10.6); *kanae weki*, zich verhoovaardigen (89.11); *mu-waü-ra mai wii weki labo nahu*, gij zijt gekomen om u aan mij toe te vertrouwen (37.17—18). Men moet de reflexieve voornw. ook gebruiken, wanneer, in het geval dat een subst. of pers. voornw. met een deelw. in plaats van een verbaal subst. als object van een ander werkwoord optreedt (vgl. § 255), het voornw. als object op het subject terugslaat, bijv. *na-bade-du weki-na ra-hina ba sitena*, zij wisten zich getroffen door laster, zij wisten, dat zij door laster getroffen (nam. misleid) waren (65.14); *na-pehe-ku weki-na waü bonggu*, zij erkennen, dat zij overwonnen zijn (13.30); *wati-du iyu-na weki-na hina ba ruwi rangga*, hij voelde niet meer, dat de bidara-doorns hem raakten (18.39); *na-kadawåra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'åla*, »hij doet zich niet zijn geschapen“ (hij zegt niet geschapen te zijn) door den Heer God (8.14); *ntika na-iyu-du ba wawi weki-na na-waü-ra ntjuwu*, toen het varken voelde, dat het gewond was (81.11). Voorts moeten de reflexieve voornw. gebezigd worden na *raho* en *dòdo* (vragen), gevuld door een verbaal subst., indien het object van dit verbale subst. terugslaat op het subject van *raho* of *dòdo*. Voorb. *kau kai-na kaambi sa-buwa kapa neè lao kai-na raho loi weki-na labo sangadjie makarama*, daarop beval hij een schip gereed te maken om den wonderdadigen vorst te gaan vragen hem te genezen (59.6—7);

na-mai raho horu weki-na, hij kwam vragen hem te helpen (36.20); *ku-neè-ku dòdo kaada weki-ku lamada labo ita dòho*, ik wensch u beiden te verzoeken mij tot slaaf te maken (= als zoon aan te nemen, 45.6). Na *raho* pleegt men ze ook te gebruiken, zoo het subject van het tweede werkwoord op het subject van het eerste terugslaat, bijv. in het passim voorkomende *na-raho-ra weki-na dula*, hij verzocht om terug te keeren, hij vroeg verlof om terug te keeren (wat tevens overeenkomt met ons: hij nam afscheid); *na-neè raho weki-na lao mpaa-mpaa di sa-buwa lewi*, zij wilde verlof vragen om zich in een tuin te gaan vermaken (67.29); *na-raho-ra weki-na malao* (vgl. § 255) *weha ári-na*, hij verzocht verlof (of hij nam afscheid) om zijne zuster te gaan halen (77.25). Na *dòdo*, dat volkomen synoniem is met *raho*, alleen beleefder, bezigt men *weki* in dit geval niet. Men zegt dus: *dòdo dula = raho weki-na dula* (bijv. 25.24); *lamada neè dòdo lao mpaa-mpaa aka lewi*, ik wensch verlof te vragen om mij in giudschen tuin te vermaken (67.33). Waarom *weki* gebezigd kan worden, is gemakkelijk in te zien, vooral als de persoon, aan wien men vraagt, vermeld wordt, zoude er verwarring kunnen ontstaan, bijv. *na-raho-ra dula labo nahu* zoude opgevat kunnen worden als: hij vroeg mij, dat ik terugkeerde. In vele gevallen is deze verwarring evenwel niet te vreezen. Een reden waarom *weki na raho* wel, na *dòdo* niet pleegt gebezigd te worden, zal wel niet te vinden zijn. Enkele malen ontbreekt *weki* ook wel eens na *raho* (bijv. 81.6. v. o.). *Dula* of *lao* worden na *raho* of *dòdo* wel verzwegen, bijv. *ede-ra raho kai weki-na labo Tjahaya-Hairani*, daarop namen zij afscheid van Tj. H. (69.27); *na-dòdo-ra labo riyana-na*, hij nam afscheid van zijn schoonvader (29.42); vgl. het Mal. *minta diri*.

De reflexieve voornw. kunnen alleen in den accusatief optreden. Als genitief dient die der pers. voornw., bijv. *ku-sambele woò-ku lamada* (vgl. § 230), ik snijd mijn hals af (28.13); *na-hengga-ku padju-na*, hij opende zijn zonnescherm (44.12). Dat *weya* hier niet gebruikt kan worden is reeds in § 145 opgemerkt. Waar wij in andere gevallen „zich” bezigen, is in het Bim. *ndai* te gebruiken, vgl. de volgende §. Alleen is nog op te merken, dat *weki* als subject, niet alleen eenvoudig in de plaats van het pers. voornw. kan treden, maar ook tevens kan aanduiden, wat wij uitdrukken door „uit zichzelf”, bijv. *nira neè teka rasa-na*, *na-mai mpara weki-na doù ede*, enz., indien (gij) de stad of het land wilt aanvallen, en de inwoners komen uit zichzelf (nam. om hunne onderwerping aan te bieden), enz. (13.20).

§ 215. Anders wordt „zelf” uitgedrukt door *ndai*. Dit is een subst. en krijgt derhalve de voornw. of een ander subst. op de gewone wijze in genitivo achter zich, dus: *ndai-ku*, ik zelve; *ndai-na*, hij zelve, *ndai-na ruma-t* of *ndai ruma-t*, de vorst zelve. Dit aldus bepaalde subst. kan wederom in genitivo achter een ander subst. geplaatst worden (het eerste subst. staat dan steeds zonder *na*), bijv. *uma ndai-ku*, het huis van mijzelven = mijn eigen huis.

Voorb. *wati disa-ku inga ro horu nggòmi, mai ka-ra ndede-n ndai nggòmi wau manjára*, ik durf u niet te helpen, want gjl zelve draagt stellig de schuld (36.14); *weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e, lamada ake wati lowa-ku tuu*, neem gjl ze maar zelve, moedertje, ik kan niet opstaan (24.18); *na-kau-ku wâli-du mbako ba supu hiđo-na, ndai-na na-lao wâli-ra ngupa uma madantau riha*, hij beval wederom rijst te koken, dewijl hij honger had, zelf ging hij wederom een huis zonder haard zoeken (43.27—28); *na-tjœi kaneè-ku ba ndai-na ruma sangadji*, de vorst zelve droeg (haar) naar boven (67.21); *na-wau-ru mboito doü masodi-na, nde pala wati tjaú-na ba ndai ãri-m ede*, velen hebben om hare hand gevraagd, maar uwe jongere zuster zelve wilde niet (45.3); *nde pala wati waa weya-ku ngâra ndai-mu di kali, wâra wau nggâhi ro aka ndai-ku marongga labo kali*, „maar ik zal uw naam niet brengen tot den kali, mijn eigen woorden en raad zullen tot hem komen” (maar ik zal niet uit uw naam tot den kali spreken, als mijn eigen woorden en raad zal het tot hem komen, 51.12); *mu-eda-ku mpa ninu ndai-mu ba nggòmi*, gjl zaagt uw eigen spiegelbeeld (38.10); *mbeè wine ake mbeè ina-ku, mbeè toi ake mbeè ndai-ku*, die geit is van mijne moeder, dit bokje is van mij zelven (17.11); *ndadi wati-du karongga-na raa-parenta ruma-la — — — na-wontu mpara neè ro hadjal ndai-na*, hij bracht derhalve niet over wat de vorst bevolen had, — — — (maar) zijn eigen begeerte en behoeftte kwam te voorschijn (46.42—47.1); *bè-du da wau-na ngâha na-kau-ku lemba waa di uma ndai ãđho-na*, al wat zij niet konden opeten, beval hij hun naar hunne eigen huizen mede te dragen (28.23—24). Men kan *ndai* ook bij de reflexieven voornw. bezigen, natuurlijk achteraan, dus *weki ndai*, „eigen lichaam”, mij zelven, enz. (bijv. 94.41).

Ndai met den genitief der voornw. van den eersten en tweeden persoon kan, zoo als gezegd is, ook optreden in de beteekenis van het eenvoudige pers. voornw. Dikwijls ook, wanneer het gevuld wordt door een subst., vooral als dit de titel van een aanzienlijk persoon voorstelt, als bijv. *ndai ruma-t*, *ndai kali*, gaat de beteekenis van „zelf” geheel verloren, eene uitdrukking, als bijv. *ndai ruma-t* is dan eenvoudig te beschouwen als beleefd dan het subst. alleen, evenals *ndai-ku* beleefd is dan *nahu*. Voorbeelden zijn moeilijk te geven, daar meestal alleen uit het geheele verband kan blijken of *ndai* de beteekenis van „zelf” heeft of niet; uit de volgende zinsneden blijkt het gebruik der uitdrukking echter vrij duidelijk: *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kali*, uit vreugde, dat de kali ongedeerd teruggekeerd was (54.16—17); *wâra doü waro raa-kakai ba ina ro wai ndai ruma paduka*, er is iemand uit het geestenland, gezonden door de moeder en grootmoeder (de vrouwelijke voorouders) der vorstin (25.4—5). Evenals *ndai-ku* evenwel telkens door *nahu* vervangen wordt, zoo bezigt men ook zulk een subst. met en zonder *ndai* door elkander.

Men bezigt voorts *ndai* als absolutivum of adverbiale bepaling, tot uitdrukking

van dat, wat wij door eene praepositie met „mij zelven, zich zelven”, enz. te kennen geven. In dat geval wordt *ndai* dikwijls verdubbeld, bijv. *na-kiḍi ndai-ndai-na Allah ta'âla*, God staat op zich zelven (6.4. v. o.); *lamada ku-ufi ndai-ndai-ku djalitu ake*, ik blies voor mij zelven op deze fluit (19.18—19); *bongi ede na-kalai-ku ndai-na*, *kaboë ede na-kalai-ku ndai-na*, de rijst hield zij afzonderlijk [op zich zelve], de katjang hield zij afzonderlijk (44.22—23).

Te vermelden is nog *kèse*, dat gewoonlijk als absolutivum gebezigd (en dan ook meestal verdubbeld) eveneens de beteekenis heeft van „op zich zelven”, maar meer eene geheele afscheiding aanduidt, zoodat wij het door „alleen” weergeven, bijv. *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku*, ik ga maar „op mij zelven” (= alleen, 76.8). Het wordt echter ook wel als genitief na een subst. gebezigd, bijv. *ai-na batu neè kèse-mu*, volg. niet uw eigen wil (of uw eigen wil alleen, 13.7—8).

Aanm. De eigenlijke beteekenis van *ndai* kan wel niet anders zijn dan „wat staat, persoon, lichaam” (vgl. § 8). Hoe zulk een woord, zoowel in de beteekenis van „zelf” als van een eenvoudig pers. voornw. kan optreden, leert het Mal. *diri*, vgl. het Jav. *dewek-e*. Als verbaal woord heeft het Mal. *diri* de beteekenis van „staan” en zoo zal *kèse* ook waarschijnlijk een andere vorm zijn van *kiḍi*, staan.

§ 216. Het reciprocum of wederkeerig voornaamw. is *angi*. Na dit *angi* kunnen de pers. voornw. in genitivo geplaatst worden, doch meestal worden zij verzwegen, daarentegen is het gewoonte, zoo het werkwoord den substantiefvorm moet aannemen den genitief van het pers. voornw. niet achter het verbale subst., maar achter *angi* te voegen. Van samenstelling van *angi* met het werkwoord is overigens geen sprake, dewijl bij de finiete vormen het nadrukswoord na het verbale woord en niet na *angi* geplaatst wordt, zco ook *kai*. De oorspronkelijke beteekenis van het woord zal wel „makker” geweest zijn. In de tegenwoordige taal is nog gebruikelijk de samenstelling: *tjina ro angi*, makkers, vrienden, vanwelke samenstelling alleen het eerste woord nog in afzonderlijk gebruik is, in de beteekenis van: broeder, vriend.

Voorb. *wâra-wâra ruwa-n udî-ro-mudi labo sahada marimba makabela angi*, er was eens een leguaan benevens een buffel, die „elkander tot vriend hadden” (met elkander bevriend waren, 20.1); *ta-rôdjo-ku*, *ta-lowâ kuḍu pehe angi*, laten wij (hem) aanspreken, opdat wij elkander kunnen leeren kennen (38.2); *wati-pu wâra-na rôpo ro nggadi-na*, *malai-na-sa metji-metji angi-na*, zij hadden nog nimmer twist of strijd gehad, maar elkander steeds bemind (50.9—10); *nggâra wati-sa wâra-na doû maèda-na mpangga-na ro kaiha angi-na*, indien niemand gezien heeft, dat zij vochten en elkander beschadigden (15.4); *taho mpara kawai ro karahi angi-ta*, het beste is, dat wij elkander huwen (41.21); *ede-ra nangi ro pohu ngilu kai angi-na*, daarop weenden zij en omhelsden en kusten zij elkander (60.14—15); *tuḍu ro bere angi doû mone ro doû siwe*, het elkander aanraken van een man en eene vrouw (8.41). Wanneer de agens bestaat uit een voornw. en een subst., wordt dit laatste na *angi* geplaatst, voorafgegaan door *labo*: *ba supu pohu ro ngilu angi-na labo wei ruma-ta*,

•ter oorzaake van hun elkander omhelzen en kussen met de vrouw van den vorst" (dewijl zij en de vrouw van den vorst elkander omhelsd en gekust hadden, 60.5—6).

Het Bim. pleegt *angi* ook te gebruiken, wanneer de beteekenis van het werkwoord een reciproque is, doch er slechts van een persoon of zaak met betrekking tot de andere gesproken wordt. Voorb. *nasi ma/uwa-n ede na-kabela angi labo kura-kura*, deze beide vogels nu waren bevriend met een landschilpad (82.21. v. o.); *na-tjetji angi uma-na labo uma doü malanda oi niwa*, zijn huis was in de nabijheid van dat van een honigverkooper (80.11. v. o., *tjetji* is in het Bim. transitief); *ai Mpåno, nggåhi ba puwa-mu aka: nahu manee angi labo nggomi*, Mpåno, je meesteres zeide, dat ik het met je houd (17.25; *neè angi* van *neè*, willen); (*oi ede*) *ai-na nggëte angi labo ai mafaralu*, laat (dit water) niet in aanraking komen (zich vermengen) met het water, dat aan de vereischten voldoet (11.8). Zoo is ook te verklaren: *batu angi*, elkander volgen, v. d. bijeenbehooren, en van eene zaak gezegd: behooren bij, bijv. 10.34. Zeer veel voorkomend is: *èda angi*, lett. elkander zien, vandaar: elkander ontmoeten, en van één persoon gebezigt: iemand ontmoeten, waarvan met het prefix *ka* een causativum: *kaèda angi*, doen ontmoeten, kan gevormd worden, bijv. *raka-pu di sera makalau na-èda-ra angi-na labo doü mpanga pidu-n*, in een uitgestrekt woud gekomen, ontmoeten zij zeven rovers (55.37); *na-kaèda topo-ku angi labo nabi Isa, kòne pôda mpowa sa-pida mada èda angi-ku labo nabi Isa*, moge Hij (mij) Jezus doen ontmoeten, al is het slechts één oogenblik, dat ik hem ontmoet (58.19). Men bezigt *èda angi* ook in de beteekenis van "elkander weerzien, iemand weerzien", bijv. *wati-du èda angi-ta, ana-e, mu-waü-ra nae sampela ampo ta-èda angi*, wij hebben elkander niet weergezien, kinderen, eerst nu gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander weer (78.21—22); *ndadi na-èda-ra angi labo rahi-na* zij zag haar man dus weder (61.19). Wordt in plaats van het subst. *na labo*, volgens ons spraakgebruik een voorname van den derden persoon gebezigt, dan wordt *labo* met *èda* samengesteld, dus: *wati-du èda labo-na angi*, niet was zijn (hem of haar) ontmoeten (hij ontmoette (hem of haar) niet, bijv. 24.38). Op te merken is nog volgende constructie: *tudu angi huri labo doü siwe*, het aanraken van de huid (van een man) van of het in aanraking komen van de huid van een man met (die van) eene vrouw (11.21). In het Bim. is *huri* als genitief bij het verbaal subst. de representant van het subject, doch slechts van het grammaticale subject (vgl. § 213); wanneer er van twee personen gesproken werd, zouden wij het kunnen weergeven met "het elkander aanraken van een man en eene vrouw met de huid", in het Bim. bezigt men het evenwel ook op de bovenbesproken wijze van één persoon, vandaar volgt *na labo* niet *huri doü siwe*, maar hetgeen logisch in de gedachte ligt eenvoudig *doü siwe*.

In al deze voorbeelden is *angi* steeds het direct object en anders kan het,

in het algemeen, niet voorkomen. *Weya* kan bij het werkwoord niet gebezigd worden, dus indirect object kan het niet zijn. Als genitief kan het voorkomen in een zin als: *na-nenti rima angi-na* (vertaling van *berpègangan tangan*, in de teksten komt er geen voorbeeld van voor), waarin evenwel *angi* toch het logisch direct object is. Waar dit niet het geval is, bijv. in een zin als „zij namen elkanders bezittingen” kan *angi* ook niet gebruikt worden. Dergelijke zinnen moeten in het Bim. op andere wijze uitgedrukt worden, en dikwijls kan daarbij het woord *lènga*, makker, waarmede *angi* oorspronkelijk synoniem moet zijn, gebezigd worden, zoo zoude genoemde zin uitgedrukt kunnen worden door: *na-tjuwa-tjuwa weha (weya)-ku ntaw lènga-na*, ieder nam het eigendom zijns makkers. Wanneer wij „elkander”, voorafgegaan door eene praepositie, bezigen, kan het Bim. somtijds eveneens van *lènga* gebruik maken, bijv. *ede mpara nggáhi kai-na labo lènga dòho-n*, zij zeiden tot hunne makkers (= tot elkander, 20.11) of wel, het geeft het denkbeeld door adverbia terug als: *sama-sama*, te zamen, met elkaar; *tjampo*, (vermengd), onder elkaar; *mbâru-mbanta*, door elkaar (vallen of liggen), enz..

Voor „onder elkaar” bestaat de uitdrukking *angi ndai* met genitief van het pers. voornw., waarvoor ook wel gezegd wordt: *kai* of *sama angi ndai* (dat laatste denkelijk naar het Mal. gevormd): *nggâra wâra-sa ana tatoi-na ro ompu-na ba galara mantjâra-ntjau ro rôpo sama angi ndai-na*, enz., indien er onderhoorigen van een dorpshoofd zijn, die verschil en twist onder elkaar hebben (18.9—10); *mu-dahu tjempe mpara kai angi-mu ndai-mu lèko*, gjij zijt bevreesd om op oneerlijke wijze onder elkaar te ruilen (86.35).

Aanm. Er bestaat nog eene andere wijze om den reciproquen vorm uit te drukken, welke evenwel zeer zelden gebezigd wordt, namelijk door het actieve deelw. met *ma* als subject te doen optreden, terwijl het passieve deelwoord (meest zonder *ndai*) samengesteld met *udja* of *dja* (ook) het praedicaat vormt, bijv. *ndadi na-tjuwa luu-ra ntjambu angi-na*, *mafati sati dja-ku*, *matuba tuba dja-ku*, *mapala pala dja-ku*, daarop ging ieder van hen binnen (in de gelederen van den vijand) om handgemeen te worden, „de houwende werd ook gehouwen” (zij hieuwen elkaar), zij staken elkaar, zij sloegen elkaar (79.15—16). Over *ku* hier, vgl. § 270. Wellicht is deze constructie als eene overbrenging van Mal. vormen als *tulung-ménulung*, enz. te beschouwen.

§ 217. De aanwijzende voornaamwoorden zijn: *ake*, deze, dit; *ede*, die, dat en *aka*, geene of gindsche, in de spreektaal dikwijls verkort tot *ke*, *de* en *ka*.

In de eerste plaats worden zij gebruikt ter bepaling van subst., als bijv. *uma ake*, dit huis; *uma ede*, dat huis; *uma aka*, gindsch huis; voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden. Alleen omtrent *aka* is op te merken, dat het dikwijls gebezigd wordt bij subst., die een persoon voorstellen, wanneer de persoon niet bij den sprekende aanwezig, maar toch in de nabijheid is, bijv. *ndai-ku malao nggâhi labo kali aka*, ik zal het den kali zeggen (51.10). In plaats van *aka* bezigt men in dat geval ook wel *aka mai* of bij verkorting *ka mai*, bijv. *ro ana rato ka mai doû taho weki-na*, en gindsche (of die) prinses is schoon (22.34). Men kan echter in zulk een

geval ook *ede* bezigen, vgl. 28.9 met ibid. reg. 12; 51.22. v. o. met ibid. 20 v. o., enz.

Soms moeten wij *ake*, *ede*, en *aka* na een subst. door de bijwoorden: hier, of daar, of ginds, vertalen, dewijl het Bim. de aanwijzende voornw. in plaats van de bijwoorden bezigt: ten eerste, als het werkwoord in den actieven of passieven vorm met *ndai* als praedicaat voorkomt: *uma ita mamudu aka*, het is ons huis, dat ginds brandt (70.20); meerdere voorbeelden zie men onder § 104; ten tweede, zoo er geen werkwoord in den zin voorkomt, bijv. *rasa au-ku ngâra-na ake ro au-ku ngâra-na sangadji ake*, 'een land, welks naam is hoe, is dit' (hoe is de naam van dit land) en hoe (is) de naam van den vorst hier? (71.20); *au kombi èsc wawo kontu-n aka*, wat (is) daar ginds toch op zijn rug (38.25). Vgl. § 262.

Ede dient voorts, evenals het Mal. *itu*, om het bepalend lidwoord, zoo wel het genereele als het individueele uit te drukken, ook na verbale subst., als bijv. *di ade batja-na ede*, onder het lezen van haar, terwijl zij las (72.42); *masuna dei ndeu ede*, wat verdienstelijk is bij het baden (11.5); *raa-sake ede* het afgesprokene (27.42); enz. Voorbeelden leveren de teksten overal op. Alleen is op te merken, dat *ede* als genereel lidwoord vooral dan gebezigd wordt, zoo het subst. met nadruk voorop wordt geplaatst (vgl. N°. II en III der teksten), anders wordt het lidwoord gewoonlijk niet uitgedrukt, tenzij de duidelijkheid het bepaaldelijk eischt (een voorbeeld daarvan vindt men onder § 220). Ook zonder dat de duidelijkheid het bepaaldelijk vereischt, kan het wel gebezigd worden, bijv. *lewi-na ba sorga pala ade rade ede ndai nggeè kai-na*, de hemelhof nu is in het graf hunne woonplaats (93.6), maar veel gewoner is bijv. *òne-na ndai makapadja-na ade rade*, het dient om het inwendige van het graf voor hen ruim te maken (ibid. reg. 1). Als individueel lidwoord staat het daarentegen even dikwijls als er géén nadruk op het subst. valt, het kan evenwel zeer goed weggelaten worden, zoo zal bij subst., die den titel, enz. aanduiden, *ede* gewoonlijk niet gebezigd worden, tenzij zij met nadruk voorop worden geplaatst, hoewel het ook dan niet noodzakelijk is, bijv. *nggâhi kai ba ruma sagadji*, de vorst zeide (46.30); *ntjambe kai ba ruma-t bitjâra*, de riksbestierder antwoordde (ibid. reg. 32); *ede-ra lao kai kali*, daarop ging de kali (ibid. reg. 34): *wei pande na-lao-ra weha oi nòno*, *na-mbei-du wai*, de timmermansvrouw ging drinkwater halen, en gaf (het) aan de oude vrouw (50.33) enz., aan den anderen kant staat het ook dikwijls overtollig, bijv. waar het woord reeds door den genitief van een voornw. bepaald is: *na-pala-du sae-na ede*, zij herkende haar broeder (75.1). Somtijds treedt *ede* ook als lidwoord op na eigennamen, bijv. *wati wâra èda-na Maharadja Kurma ede*, zij zag M. K. niet (74.19—20), dit kan zelfs geschieden, zoo *la* voor den naam komt: *ede-ra kandadi kai ba ruma-t ruma-t bitjâra la Dadju ede*, daarop maakte de vorst Dadju tot riksbestierder (19.41—42); *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na la Allah ta'âla*, ik getuig dat M. de gezant

Gods is (7.42—8.1). Wanneer men evenwel spreekt of iemand in een verhaal sprekende ingevoerd wordt, schijnt *ede* voornamelijk na een eigennaam gebezigt te worden om eene zekere minachting uit te drukken, bijv. *na-waū-dū lao rai pēso weki-na di hidī makalai sangadji Ana-ana ede*, die vorst A. a. is ijlings de wijk gaan nemen naar eene andere plaats (46.30); *tjōo tja-āra-pu Ama Seho ede, neè-ku ngāha weya ade-na*, lever dien Ama Seho uit, ik wil zijn hart opeten (37.26). *Ake* na een eigennaam geeft daarentegen in dit geval bewondering of verwondering te kennen: *nggāra na-ndēde sara, Mahāradja Kurma ake asal-na dōu manae-nae*, als het zoo is, dan is M. K. van hooge afkomst (74.34); *ede-ra kananu kai ade ruma-t: wāra pala bisa-r guna-na la Dadju ake*, de vorst dacht bij zich zelven: deze Dadju heeft bovennatuurlijke vermogens (19.32). Wanneer men spreekt of wanneer in een verhaal iemand sprekende wordt ingevoerd, kan *ake* evenzeer de plaats van ons lidwoord vervullen, bijv. *na-wāra-pu dōu di ade rasa ake*, zijn er nog mensen in het land? (74.22). Of ons individueel lidwoord in zulk een geval weer te geven is door *ake* of *ede*, (*aka*, zie het begin), hangt natuurlijk daarvan af, welk der beide aanw. voornw. te bezigen zou zijn, zoo daar meerdere nadruk op viel. Na subst., die een persoon voorstellen, wordt *ake* gebezigt, evenals na eigennamen, om verwondering aan te duiden: *ndadi kananu-n ba dōu mambōto ede: na-rongga-ra ringu-na kāli ake*, de menigte dacht bij zich zelve: de kali is gek geworden (53.30—51); *nggāhi kai ba la Kalai: na-tjōwa pala rato ake*, Kalai zeide: de prins heeft gelogen (21.19. v. o. Uit het verband blijkt, dat de prins niet zoo nabij is, dat *ake* dienen kan om op hem te wijzen). De aanwijzende voornw., hoe wij ze ook moeten weergeven, staan steeds het laatste van alle bepalingen van het subst. Nu kan evenwel een subst. bepaald worden door een ander in den genitiefs, of wel, indien het 't verbaal subst. van een transitief werkwoord is, kan het een subst. als direct object achter zich hebben, of wel een bepalend actief deelwoord kan een object bij zich hebben, of wel het subst. zelve of een bepalend deelwoord kan bepaald worden door een subst. voorafgegaan door eene praepositie, wanneer nu een aanw. voornw. achteraan geplaatst wordt, kunnen zich verschillende gevallen voordoen. In de eerste plaats kan het aanw. voornw. alleen bij het allereerste subst. behooren, bijv. *ede-ra kuntji kai ba ruma-t kuru besi ede*, daarop ontsloot de vorst de kooi van ijzer (de ijzeren kooi, 49.17); *na-nljāra-nljūwa-ra kaa-ta la Kalai ake, nai-s siđi, ampo ta-kaa*, mislukt is dit ons verbranden van Kalai, morgen zullen wij (hem) verbranden (22.26); *pao-mu òha ede issi-na dadi dōu, ngāha-mu wuwa hadju ede, lewi dōu raa-kanahu* „het rijsthappen van u, (het is) de inhoud van de velden van een ander, het vruchteneten van u, de toegeëigende tuin van een ander” (indien gij rijst eet, is het uit de velden van een ander, indien gij vruchten eet, zijn zij uit den tuin van een ander, welke gij u toegeëigend hebt, (83.6 en 7). Dit is echter zelden het geval, slechts waar het voornw. alleen

bij het eerste subst. kan genomen worden, als in de beide eerste voorbeelden, of het subst. met nadruk voorop is geplaatst, als in het laatste, zal men een aanw. voornw. bezigen, wanneer het alleen op het eerste subst. betrekking mag hebben, gewoonlijk wordt het echter niet uitgedrukt, evenals boven bij *lewi doū*: de tuin van een mensch (ander). In de tweede plaats kan het aanw. voornw. alleen bij het als genitief, enz. bepalende subst. behooren, bijv. *raka mpara èse elo-na, tjapa kai-na sanga mangge ede*, toen hij op den top kwam, ging hij schrijlings op een tak van die tamarinde zitten (41.10—11); *ai-na teka-mu niu nahu ede* •niet zij uw klimmen” (klim niet) in dien klapperboom van mij (21.24. v. o.); *nggåra wati-sa wåra doū maeda-na mpangga-na ro kaiha angi-na ede*, als er niemand is, »die dit hun vechten en elkander beschadigen ziel” (die hen ziet vechten en elkander beschadigen, 15.4); *na-hompa-ra — — — doū mata-na nuntu ro mpåma ake*, de man (of hij, die) dit verhaal ordent, zou vermoeid worden (79.21—22). In de meeste gevallen evenwel kunnen de aanw. voornw. gerekend worden als bij alle voorafgaande subst. te behooren, bijv. *ompu lewi ede*, de oude man van den tuin (76.26); *eli hâri doū mambôto ede*, het geluid van het lachen der menigte (49.23); *ompu mantau lewi ede*, de oude man, die den tuin bezat (76.23); enz.; staat een aanw. voornw. na een subst., dat voorafgegaan door eene praepositie een ander subst. bepaalt, dan zal het in het algemeen wel te beschouwen zijn, als bepaaldelijk bij het laatstgeplaatste te behooren, hoewel het naar den zin dikwijls ook tevens bij het bepaalde subst. kan genomen worden. Toch kan ook in zulk een geval het aanw. voornw. meer bepaaldelijk op het eerste subst. slaan, nam. als dit met nadruk, al of niet ingeleid door *indo kapo*, vooropgeplaatst wordt, als bijv. *indo kapo ndai maharâm mandai karawi-na ba doū madei hadats nae ede lima ori*, voorts, dat, wat verboden is te doen voor iemand, die in de groote onreinheid is, is vijfderlei (10.41); *ede* behoort hier speciaal bij *ndai maharâm*, dewijl men na een woord als *hadats*, dat hier zonder nadruk staat, het (genereele) lidwoord niet pleegt te bezigen (althans in gewone taal), wel daarentegen na met nadruk vooropgeplaatste subst. (vgl. N°. II, III en IV der teksten, en de Aanm. na § 108). In het voorbijgaan zij nog opgemerkt, dat het plaatsen van *na* bij de genitieconstructie, volstrekt niet aanduidt, dat het aanw. voornw. speciaal bij het bepalend subst. behoort, bijv. *ede mpara ntanda sagei-na labo këlo mada-na, ndadi na-lowâ-du kaaö ba Mayang-Mangure ntanda-na Radja Mangendar-Sri ede*, daarop zag hij (R. M. S.) (haar) van ter zijde aan, zoodat M. M. dien blik van R. M. S. kon begrijpen (78.25—26) en vgl. voorts de teksten N°. II en III. Evenmin doet het pleonastisch bezigen van *na* achter een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai* iets ter zake, bijv. *indo kapo makaiha-na oi sambœya ede*, dat wat nu het water voor het gebed krachteloos maakt (11.18); waar *ede* wederom bij *makaiha* behoort.

Wanneer twee subst. door *ro* of *labo* verbonden zijn, plegen de aanw. voornw. alleen achter het laatste geplaatst te worden: *anakoda labo ompu lewi ake* (75.31); *wai malabo ompu ede* (76.31).

- § 218. De aanw. voornw. kunnen voorts nog gebezigt worden na telwoorden: *ndadi na-lampa-ra upa-n ede*, daarop gingen deze vier (zij met hun vieren) voort (66.2—5); *di ade matolu-n ede*, onder (van) deze drie (61.12. v. o). Zoo ook na de pers. voornw.: *nahu ake neè nika labo ana rato*, ik wil huwen met eene prinses (22.31); *nahu ake-ra ndai tjèpe-na*, ik zal zijn vervanger zijn (70.38); *lamada ake-ra ana matjilaka*, ik ben het ongelukskind (77.1); *bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-du ba nami dòho ake*, wat zijn wil betreft, wij onderwerpen ons daaraan (78.42—79.1); *hori toi-pu nahu ake*, help mij een weinig! (36.10); *kombi-kombi doù makawe ita ake doù mararaka ba lalehe*, wellicht zijn zij, die ons wenken, menschen, wien een ongeluk overkomen is (70.8); *nahu matoi ake*, ik, die klein ben (37.17); *tjou-tji ndai-mu ake, âri?* wie zijt gij, zuster? (66.34); *au-tji lalche-mu nggòmi ake*, wat scheelt u? (36.25); *na-nggâhi-ku ada pasaka-na nggòmi dòho ake*, zij zeide dat gjilieden hare erfslaven waart (40.27); *pasôle mabune nggòmi ede*, wat een pronker zijt gij! (49.28); *di ai wakatu katei ba ita ede*, op den tijd, dat gij (haar) onderwijst (72.23); *siya tolu ede*, zij drieën (97.41); vgl. *siyadera ele*.

Voornamelijk worden de aanw. voornw. na de pers. gebezigt, wanneer deze met nadruk vooropgeplaatst worden, maar ook, gelijk uit de voorbeelden blijkt, wanneer zij object zijn, na eene praepositie staan. Eenige verandering in de betekenis wordt door het gebruik der aanw. voornw. niet veroorzaakt, ook kan men ze naar willekeur bezigen of niet, zoo luidt (52.1): *nahu ake ku-hengge-ku* (ik heb de koorts), maar (52.7): *nahu ku-hengge-ku*. Na de voornw. van den tweeden persoon wordt zoowel *ake* als *ede* gebezigt, verschil in het gebruik heb ik niet kunnen opmerken. Komt na een pers. voornw. met een aanw. voornw. een nadrukswoord, bijv. *ra*, zoo wordt dit na het laatste geplaatst, vgl. de voorbeelden.

- § 219. In verhalenden stijl worden subst., hetzij zij een persoon of zaak voorstellen, dikwijls bepaald door *aka-na ede* meest *aka-n ede* of *aka-n de*, dat eigenlijk: daar straks, daareven, beteekent, zoodat bijv. *ompu aka-n ede* (43.3); *guni aka-n ede* (ibidem, reg. 4), eigenlijk wil zeggen: de oude man van zoeven, de goeniezak van zoeven, vandaar: de vermelde oude man, de vermelde goeniezak, enz., terwijl wij het meestal eenvoudig met het bepalend lidwoord weergeven. Het wordt dus op dezelfde wijze gebezigt als het Jav. *mahu*. Evenals *ake*, enz. staat het 't laatst van alle bepalingen, voorhelden zijn in de teksten gemakkelijk te vinden.
- § 220. De aanw. voornw. kunnen ook zelfstandig optreden. In de eerste plaats kunnen zij als subject met den nadruk voor verbale woorden gebezigt worden, zij kunnen dan zoowel betrekking hebben op een persoon of zaak, als op

een geheelen zin, vgl. hiervoor de voorbeelden onder §§ 98, 100, 102, 104. (Men vergelijke ook *ede-ra*, *ede mpara*, §§ 126, 127, oorspronkelijk moet *ede* hierbij ook subject met den nadruk geweest zijn, door de verandering van beteekenis evenwel, welke deze woorden ondergaan hebben, zijn zij thans als praedicaat te beschouwen; eene constructie toch als *ede mpara dula-na*, hij ging daarop naar huis, komt geheel en al overeen met een *na-tantu-ra nlau-ku*, ik zal zeker rijk zijn, waarin, wat bij ons bijwoord is, in het Bim. praedicaat wordt, vgl. § 243, vlg.); zonder nadruk kunnen de aanw. voornw. voor een verbaal woord niet als subject gebezigt worden, maar moeten vervangen worden, hetzij door het subst., waarop zij wijzen, hetzij door een pers. voornw. zonder nadruk, dus in verkorten vorm gehecht aan het verbale woord.

Treedt evenwel een eigenlijk subst. als praedicaat op, dan kunnen de aanw. voornw. zoowel met als zonder nadruk als subject optreden, in het eerste geval staan zij voor, in het tweede na het praedicaat. Dewijl het Bim., wanneer er geen verbaal woord in den zin is, de bijwoorden »hier« en »daar« door de aanw. voornw. vervangt (vgl. boven § 217), moeten wij deze dikwijls door die bijwoorden weergeven. Voorb. *ake loi pilis tuta*, dit is een geneesmiddel voor hoofdpijn (4.32); *ake-ku pala dou siwi ede* (vgl. § 217), dit nu is de vrouw (is eene ware vrouw, 44.40); *ake masa sa-ratu dina ndai osu-mu*. hier zijn honderd dinar's tot reisgeld (42.10); *ede pala 'amal ndai mahanta kadese weya mortabal*, dat zijn goede werken, welke (uw) rang zullen verhoogen (92.39); *ede-ku dou mone masamporona*, dat is een volmaakt man (44.6); *he dou ake*, heil dit is een mensch of hier is een mensch (39.50, vgl. het verband van den zin aldaar); *sođi kai-na: nonto au ake!* *Ntjambe kai ba ompu: nonto dou ake, ana-e!* *Ntjambe kai ba sangadji Ana-ana: lai-na nonto dou ake, enz.*, hij vroeg: wat is dit voor eene brug? De oude man antwoordde: dit is eene brug voor menschen, mijn zoon. Vorst A. a. antwoordde: dit is geen brug voor menschen, enz. (42.29—50, *lai-na* wordt niet als verbaal subst. behandeld, vgl. § 266); *tjou-tji ake*, wie is dit of wie is hier? (33.26); *lai-na mposo barakamate ede*, dat zijn geen steenpuisten (32.18); *tjou-tji ede*, wie is dat of wie is daar (34.18).

De aanw. voornw. kunnen na eene praepositie voorkomen, zij slaan dan evenwel niet zoo zeer op een bepaalden persoon of zaak, maar op een geheelen, voorafgegaan zin of wel zijn zij door ons met »hier, daar (of van tijd: nu, dan)« te vertalen. Voorb. *waū ede*, *waū ba ede* (vgl. § 77), na dat (wat voorafgegaan is), daarna; *makento mpara ba ede*, »dat, wat na dat, wat voorafgegaan is, is«, daarna, van tijd en plaats gebezigt, vgl. de teksten passim; *āri mai ba ede* (9.15. v-o.) of *āri mai ba ake* (98.17); buiten of behalve dat (dit); *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-la*, hier langs is het goed voor ons om naar de overzijde als over eene brug te gaan (57.34); *ede-ra lampa kai-na waru ede*, daarop gingen zij daar langs (33.24); *saraka*

ake, tot nu toe (35.10). Om onze aanw. voornw. in genitivo, dativo of na een voorzetsel, zoo zij op een bepaalden persoon of zaak wijzen, uit te drukken, moet men in het Bim. gebruik maken van het subst. of van het pers. voornw.

Op dezelfde wijze kunnen de aanw. voornw. ook in den accusatief voorkomen: *tiyo-pu ake*, *wati ngawa-na ngâha òha ro uta ake*, zie dit (of hier), hij wil de rijst met toespijs niet eten (43.21); *ake, ao rotji-pu ake!* dit (hier), neemt snel (dit of hier) aan! (34.5). In dezen laatsten zin wijst *ake* eigenlijk wel op een voorwerp, dat de spreker vasthoudt, maar het komt toch niet volkomen met ons aanw. voornw. overeen. Wanneer de spreker niet zou kunnen wijzen, bijv. in verhalenden stijl, in een zin als »toen zij dit aannamen“, is het aanw. voornw. als object niet te gebruiken. Men zoude het tweede *ake* ook, evenals het eerste, als een afzonderlijken zin kunnen opvatten. Overigens moet een aanw. voornw., zoo het object zoude zijn, indien er nadruk opvalt tot subject worden gemaakt, met de constructie vermeld in § 104, terwijl het, zoo er geen nadruk op valt, of door een subst. te vervangen is of verzwegen wordt. In zinnen als »toen bij dit hoorde“, enz. wordt het aanw. voornw. in het Bim. of verzwegen, bijv. *ringa ba ruma-la, ede-ra kau kai-na*, enz., toen de vorst dit hoorde, beval hij (62.17); of wel vervangen door *ndede* (aldus), bijv. *ringa-pu ndede-na* (of *ringa ndede-pu* 71.37); *ba wai pande, ede-ra londo kai-na*, enz. toen de timmermansvrouw dit hoorde, ging zij naar beneden, enz. (50.31).

Wanneer *ake* met nadruk als subject optreedt, krijgt het dikwijls de nadrukswoorden *ra* (bijv. 6.15. v. o.), *du* (bijv. 66.5) of *ku* (bijv. 44.40), zeldzamer *mpara* of *mpudu*, na zich. Ook na *ede* kunnen deze gebruikt worden (*ede-ra*, 80.5; *ede mpara*, 78.13), doch, uitgezonderd *ku* in *ede-ku*, dat nog al dikwijls voorkomt, worden zij niet veel gebezigd, dewijl *ede-ra ede mpara* en *ede-du* meest in andere beteekenis voorkomen. In plaats daarvan bezigt men na *ede* dikwijls *tji*, of *o*, waarbij op te merken is, dat terwijl *ake-ra*, enz. gebezigd wordt, hetzij men beleefd of minder beleefd spreekt, *ede-tji* gebezigd wordt als men gemeenzaam, *ede-i* en *ede-o* (*ede-y-o*) als meu beleefd spreekt. Volgens zeggen zoude *ede-o* als beleefder gelden dan *ede-i*, in de teksten is dit niet te bemerken.

§ 221. *Ake* en *ede* samengesteld met *udja*, verkort *dja*, hebben de beteekenis van »dezelfde“ (dezelfde, diezelfde), vgl. het Mal. *ini djuga* en *itu djuga*. Meestal wordt er nog *mpa* (vgl. § 265) achtergevoegd, bijv. *ede udia mpa* (97.3). Als subject zonder nadruk, enz. bezigt men *siya udja mpa* of *siya dja mpa* (bijv. 10.3 en 4).

Ede siya (10.35) of *ede-ku siya* (75.8) is in beteekenis gelijk aan het Mal. *itu diya*.

Ake en *ede* kunnen ook op zichzelf een onvolledigen zin of uitroep vormen, bijv. *ake, ao rotji-pu ake!* (34.5, vgl. de vorige §); *ake, sarae sa-kalea*

ake kau-na mbeī ita ruma-ku, hier (of zie hier), dezen klapperdop zand heeft hij bevolen u te geven (22.14); *ede awa-du sa-kabore*, daar, een stuk is beneden (34.15). Ook kunnen zij vooraangeplaatst als bijwoord optreden; in welk geval *ake* door: „nu”, *ede* door „dan, toen” te vertalen is. Voorb. (gij bevaalt eene vrouw te zoeken), *ake, na-waū-du wāra doū siwe mamidi ra maū, mu-kau-ku lao kadula wāli*. *Ede doū mabune pōda-tji ndai ngupa*, nu er eene stille en rustige vrouw is, beveelt gij (mij) haar te gaan terugbrengen, wat voor eene moet (ik) dan zoeken? (32.34 en 35); *nggāra na-raho sara weli ba kāli*, *ede landa kai-pu maduwa ratu ringgi*, als de *kali* vraagt het te koopen, verkoop (het) dan voor twee honderd riksdaalders (52.35); *nggāra wati-sa ngawa-na tarima*, *ede na-patu-ra galara ede kapōro kai-na siya*, indien hij (het) niet wil aannemen, dan moet het dorpshoofd toornig op hem zijn (15.13—14); *ede bakai-ku madju ede*, waar zijn dan die herten (18.18); *wāra upa nai, lima nai ndede-na ede*, *ede nika raka ba supu mandake ake*, vier of vijf dagen was het alzoo, toen kreeg (ik) op eens deze ziekte (61.3—4). Over het gebruik van *ake* of *ede* bij *kapo*, *ampo* zie men § 264 en § 281. *Aka* kan ook als praepositie optreden, vgl. § 274.

§ 222. De vragende voornaamwoorden zijn: *au* en *tjou*.

Au wordt zelfstandig en met een subst. verbonden gebezigd. Zelfstandig gebezigd heeft het de betekenis van: wat? bijv. *au-tji aō-na nggāhi-na ede*, wat is de betekenis van dit gezegde van hem? (44.7); *au òne-na sampari ede*, wat is het nut van (waartoe dient) die kris (18.27); *au* (of *au-tji*) *supu-na*, wat is de oorzaak? (vgl. § 124); *au habar*, wat is er voor nieuws? (ibidem); enz.

Au, verbonden met een subst., wordt daar achter geplaatst en heeft de betekenis van: wat voor, welk? bijv. *nonto au ake*, wat voor eene brug is dit? (42.30); *nasi au-tji sođi-mu labo nahu*, naar welken vogel vraagt gij mij? (66.32); *parakāra au-tji nee nuntu-mu labo nahu ede*, „welke zaak is dat mij mede — te — deelene” (welke zaak hebt gij mij dan mede te delen, 60.25). Zooveel mij bekend is, wordt *au*, ook in verbinding met een subst., alleen van voorwerpen en zaken, niet van personen, gebezigt.

Tjou vraagt naar personen, bijv. *tjou-tji ndai-mu ake*, wie zijt gij? (66.34). Achter *tjou* kan het subst. *doū* gevoegd worden: *tjou doū*, welk mensch? (vgl. 104.38); *tjou doū-dōu-ra*, welk soort mensch, wat voor een mensch? (23.6). (Uit de plaatsing van *ra* blijkt, dat *tjou doū* als samenstelling te beschouwen is). Andere subst. kunnen, voor zooverre mij bekend is, na *tjou* niet voorkomen.

De vragende voornw., alsook het subst. met *au*, staan steeds vooraan in den zin en kunnen alleen in den nominatief voorkomen, meestal als subject, soms als praedicaat, vgl. ook § 224. Over de constructie van het verbum na deze woorden, vgl. men § 104

In plaats van den accusatief dezer woorden bezigt men den nominatief

met den passieven vorm met *ndai*; in plaats van den datief en van een praepositie voor deze woorden bezigt men insgelijks den nominatief met den passieven vorm met *ndai* van het met *kai* of *labo* samengesteld werkwoord; in plaats van den genitief bezigt men zooveel mogelijk andere zinwendingen, bijv. »wie bezit dit paard? voor »wiens paard is dit», waar dit niet mogelijk is, plaatst men ze vooraan en voegt *na* achter het subst., dat den genitief veroorzaakt, bijv. *tjoū ana-na nggòmi ake*, wiens kind zijt gij?; *au landa-na ake*, van wat is dit een teeken?. Vgl. hierbij constructie's als een Mal. *bérésin itu apa 'alámat-nja*, van wat is niezen een voorteken? of een Mak. *nai ballá-na andjo*, van wien is dat huis?. (Er moet bijgevoegd worden, dat men mij een Mal. *angkau ini anak siyapa* ook wel vertaald heeft door: *nggòmi ake ana tjoū*, maar het schijnt, dat dit eenvoudig eene woordelijke vertaling is, zooals men zoo dikwijls krijgt).

Zoo een nadrukswoord *na au* gebezigd wordt, bezigt men daarvoor in gemeenzame taal meest *tji*, eene enkele maal ook *ku* (bijv. 49.23). De andere nadrukswoorden zullen waarschijnlijk wel gebezigd kunnen worden, maar geven meestal aan het woord een anderen zin, vgl. § 224. Na *tjoū* bezigt men insgelijks in gemeenzame taal meest *tji*, ook *ra* komt voor (55.32). Na *au* treft men dikwijls *kombi* aan, in de beteekenis van het Mal. *garangan* (vgl. § 265).

Op te merken is nog, dat *au* soms na een subst. gebezigd wordt, niet om vormelijk te vragen, maar in de beteekenis van een uitroep, bijv. *rawi au malako ndede*, welk werk is zoo hondsch, wat een hondsch werk, wat een gemeene streek! (30.31); *nggáhi au maturu karawi lako ndede*, wat een slecht, gemeen praatje (17.22). Voorts wordt *au* met het verbale subst. van een intr. verbum als subject, dikwijls in de beteekenis van *ba bau*, waarom? gebezigd, vgl. § 124. Op te merken is nog de uitdrukking: *rasa au-ku ngára-na ake*, hoe heet dit land? (71.20); lett. een land, welks naam is wat, is dit, waarin dus *au* als eerste lid van eene bezittelijke samenstelling fungeert.

Aanm. *Au* is denkelijk ontstaan uit *anu* (vgl. § 28), dat, gelijk bekend is, in het O. J. en Sund. de functie van betrek. voornw. vervult, in het Mak. en Bug. dat, wat, iets, beteekent en in het Tagal. als vragend voornw. (wat?) optreedt. In den zin, waarin *anu* in het N. Jav. en Mal. voorkomt, bezigt het Bim. *hanu*. *Tjoū* moet staan voor *soū* (vgl. § 15 en § 10) en is dus te vergelijken met het Jav. *sápda*.

§ 223. Behalve de eigenlijke vragende voornw. doen nog als zoodanig dienst:

Mabune, hoedanig (van *bune*, hoe?), bijv. *nde pala doū siwe mabune-tji ndai ngupa*, maar eene hoedanige vrouw (wat voor eene vrouw) moet (ik) zoeken (52.25). Dit *mabune* doet denzelfden dienst na een subst., dat een persoon als *au* (in den zin van »wat voor?«) na een, dat een voorwerp of zaak voorstelt, ook in een zin als: *pasôle mabune nggòmi ede*, wat een pronker zijt gij, (49.28). Naar een voorwerp vraagt *mabune* zelfstandig gebezigd, bijv. *ai ake, mabune wáli-tji ndai weha*, hoedanig iets moet nu wederom genomen worden (33.40); eigenlijk niet onderscheiden van *au-tji ndai weha*,

(bijv. 33.33). Van bepaalde voorwerpen of zaken bezigt men, zoo naar de hoedanigheid gevraagd wordt, *au pâhu-na* (Mal. *apa rupa-nja*), bijv. *au-tji pâhu-na sake ede*, hoedanig of hoe is die afspraak? (35.16. v. o.). In plaats van *au* kan ook *bune* gebezigd worden, maar dan geeft het, ten minste gewoonlijk, niet zoo zeer eene vraag, dan wel een uitroep te kennen: *bune mpara pâhu-n lewi mawaü-ra ndake pâhu-na ake*, hoedanig is een tuin (wat is een tuin, wat heeft men aan een tuin), „waarvan deze zijne gedaante aldus geworden is” (die er zoo uitziet! 30.31); *bune mpara sarae, hina sara ba oi, na-leli mena sarae ede*, hoe is zand, indien het water (daarmede, nam. iets, wat van zand gemaakt is) in aanraking komt, dan gaat al het zand uit elkander (22.17).

De woorden *bakai* en *bè*, welke „waar”? beteekenen, worden eveneens als vragende voornw. voor personen of voorwerpen gebezigd: *bakai-tji manusiya madisa mai di hidî ita ake*, welk mensch durft bij ons komen? (68.37); *bè-ku ntjai malao èse Kôlo*, welke weg gaat naar Kôlo? (17.10).

Aanm. Hetgeen hierboven van de vragende voornw. gezegd is, geldt voor directe vragen. In het algemeen bezigt het Bim. in indirecte vragen geen woorden, die eene vragende beteekenis hebben, dus niet alleen geen vragend voornw., maar ook niet zulke woorden als: hoe, waarom, enz.; zoo zegt men voor „hij vroeg waarom”, enz. „hij vroeg de reden”, vgl. § 124.

Hier mogen nog enige voorbeelden volgen: *na-sodi-ku nonto*, hij vroeg wat voor een brug het was (42.33); daartegenover staat in de directe rede *nonto au ake?* (ibid. reg. 30); *ede-ra kau lao kai ba ruma-la parësa kapa mamai ede*, daarop beval de vorst onderzoek te gaan doen naar het schip, dat gekomen was (welk schip gekomen was, 59.12); vgl. *kapa au mamai ake?* (71.5); *kanggâhi weya-pu ruu-na ana-ku duwa-na ede*, spreekt uit wat het lot zal zijn van mijne beide kinderen (64.19). Daarbij is nog te bemerken, dat men na woorden als „zeggen, vragen”, enz. gewoonlijk in de directe rede overgaat. Waar in eene indirecte vraag een zelfstandig gebezigd vragend voornw. zou moeten optreden, bezigt men daarvoor een onbepaald, vgl. de volgende §. *Au* na een subst. alsook *mabune* kan, zoover mij bekend is, in indirecte vragen niet gebruikt worden, wel echter *bè* of *bakai*, ofschoon het, gelijk gezegd is, zeer zelden geschiedt, een voorbeeld zie men onder de volg. §.

§ 224. Van *au*, *tjoü* alsook van *bè* ontstaan door verdubbeling de onbepaalde betrekkelijke voornw. *au-au*, *bè-bè*, al wat, wat ook, en *tjoü-tjoü*, al wie, wie ook (*bakai-kai* heb ik alleen ontmoet in den zin van „waar ook”). Gewoonlijk krijgen zij een nadrukswoordje en wel meestal *du*, men treft evenwel ook *au-au mpara* (bijv. 58.28), *au-au mpudu* (bijv. 46.25), doch nooit *au-au-ku*, aan. Zeer dikwijls wordt voor het gemak de niet gereduplicateerde vorm gebezigd met een nadrukswoord, vandaar zijn thans *au-du*, *au mpara* (bijv. 45.21) en *au-ra* (51.5), zoo ook *bè-du* of *bè-ra*, zoo goed als uitsluitend in gebruik in de beteekenis van *au-au-du* of *bè-bè-du* (vgl. de vorige §). Waar geen verwarring kan ontstaan, worden *au* en *tjoü* alleen ook wel in die beteekenis gebezigd. Naast *bè-bè-du* bestaat de vorm *bè-bè-na mpara*. Voorb. *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-du mamade ro mantjuwu dei ade ntadi doû*, indien er in de aanplanting van iemand is (gevonden wordt) een paard of buffel of (iets), wat ook, dat dood of gewond is (14.6. v. o.); *paki ulu waü-ku au-du mandako dei weki*, verwijder eerst al wat aan het lichaam kleeft, (93.2. v. o.); *ringa*

*ro batu-ku au-du raa-kau kai ba ina ro ama ede, luisteren naar en opvolgen van al wat door de ouders geboden is (9.2); weha-pu au-du matsho, neem al wat goed is (103.21); ku-batu mena-du au-au mpara nggahi ūa ede, ik zal opvolgen al wat gij zegt (51.30); au-du parenta ita ruma-ku ku-suu-ku ba lamada, al wat u beveelt, draag ik op het hoofd (volg ik op, 48.23); au-au-*du* (11.18: bē-bē-na mpara) malōsa watu ntjai mađuwa (of duwa) mbuwa, al wat uit de twee wegen komt (94.21); wii-ku ndadi au ana matjilaka, laat die ongelukskinderen worden tot wat ook (64.32, vgl. § 124); wāra talima raa waa-n labo au kombi di ade sonijo, een granaatappel droeg hij benevens (iets), wat ook, in een peperhuisje (23.19); wāra èda-ku doū mawaa taraku labo au kombi tundu-na sa-ponte nae, ik heb een man gezien, die eene buks droeg, terwijl er (iets) wat ook was, dat hij als een groot pak op den rug droeg (26.2); bē-*du* da-waū-na ngāha na-kau-ku lemba, enz., wat zij niet konden openen, beval hij hun te dragen, enz., (28.23, bē-bē-*du* in denzelfden zin: 29.11); ndai maluu dēi sorga bē-*du* pala mantjihī, hetgeen in den hemel komt, is al wat waar (goed) is (85.13); kani imba-ku kani kāfir, bune santika diki wōo — — — ro bē-bē-na mpara maāri mai ba ede, enz., de kleeding der ongelovigen nabootsen, als bijv. eene das — — — en »al wat van dat, wat“ (alwat) daar buiten is (9.14.—13. v. o.); tjoū-tjoū-*du* manggawo kai-na siya na-hina-*du* ba bala, alwie onder hem (dezen boom) schaduw zoekt, (hem) treft eene ramp (86.33); tjoū-tjoū-*du* manèe lao mpaa-mpaa, raho waū rela, alwie zich wil gaan vermaaken (in dien tuin), vrage eerst verlof (of indien iemand, enz. 67.35); indo kapo tjoū-tjoū-*du* marungka-na ro masapa-na nggahi galara ede, tanī-na, enz., voorts alwie het bevel van het dorpshoofd te niet doet en overtreedt, zijne boete is (hij wordt beboet), enz. (15.30); tjoū-tjoū-*du* makapōro landa-ku wie toornig wordt, worde verkocht (27.5, tjoū makapōro in denzelfden zin: 27.41 en 28.15); kadi-na edja ro mbari-na lède, wati-*da*, tjoū doū daa mabade, het jeukveroorzakende van de kaladi en het dronkenmakende van de gadoeng, »niet is er wie ook, die het niet weet“ (weet ieder, 104.37—38).*

Omtrent het gebruik dezer woorden is het volgende op te merken. De woorden voor »al wat“ kunnen gelijk uit bovenstaande voorbeelden blijkt (vgl. ook de nog hier beneden volgende), zoowel subject als object, enz. zijn, terwijl zij ook na eene praepositie kunnen voorkomen. Dewijl in deze woorden eene relatieve beteekenis ligt, en elke relatieve volzin in het Bim. door eene participiale constructie moet uitgedrukt worden, worden zij dikwijls door een deelwoord gevuld, (na bē-bē-na moet dit uit den aard der zaak den genitief zijn van een verbaal subst. met *ndai*). Waar zij als subject of object optredende, op hunne gewone plaats staan (dus na het praedicaat, vgl. § 258) of wel na eene praepositie voorkomen, is het uit de voorbeelden gemakkelijk te zien, dat het volgende verbale woord, niets dan een deelwoord kan zijn. Dientengevolge moet in een zin als de bovenaangehaalde, *be-*du* da wāu-na*

ngāha na-kau-ku lemba, het eerste gedeelte niet als een afzonderlijke volzin beschouwd worden, maar *be-du* is gelijk een vooropgeplaatst object (vgl. § 258) bepaald door een deelwoord, dus z. v. a. »wat betreft dat, wat zij niet konden opeten», enz. Ook in zinnen als de volgende: *au-au mpudu rawi lamada ta-ai-na rōdjo ro nggāhi*, wat ik ook doe, spreekt gij niet (46.26); *au-au-du rawi ai-na ngēna kau ro rundu*, welk ook het werk zij, wacht niet op bevel en aansporing (31.9. v. o.); *bè-bè-na mpara pāhu supu, mbaa mpara kombi, ake ndei rawi-ta*, welke ook de aard der ziekte of kwaal is, dit moet gij doen (I), is *au-au mpudu rawi lamada*, enz. niet als eene afzonderlijke zinsnede met subject en praedicaat te beschouwen, maar *au-au-du* is op te vatten als een absolutivum, zoodat het geheel de beteekenis heeft van »bij al wat ik doe«. Dit blijkt duidelijk waar, gelijk in het laatste voorbeeld *bè-bè-na* gebezigd wordt, *bè-bè-na mpara pāhu supu* betekent niets anders dan: »welke ook van de soorten van ziekten«, zoodat hier dus van geen subject of praedicaat sprake kan zijn. Een subst. na *au-au-du* of *bè-du*, bijv. *au-au mpara pāhu supu*, welke ook de aard van de ziekte is (59.3) of *bè-du sewi-na*, al wat het overblijfsel er van is (3.32), moet dus, naar het geen boven gezegd is, als genitief beschouwd worden. *Tjōū-tjōū-du* kan evenals *au-au-du* behandeld worden; meestal echter wordt het, welke functie het ook in den zin vervult, buiten het eigenlijk verband van den zin vooraangeplaatst (vgl. § 258), zoodat zulk een zin lett. te vertalen zou zijn: »wat betreft ieder, die«, enz. Het verbale woord na *tjōū-tjōū-du* is wederom als deelwoord te beschouwen, dit is niet alleen op te maken uit de relatieve kracht, die in het woord ligt, maar ook uit een zin als: *tjōū-tjōū-du mabatu-na parenta masasu-na ede kahina-n*, alwie de bevelen zijner hartstochten opvolgt, wordt door hem, d. i. den Duivel, bedrogen (86.5), waarin *tjōū-tjōū-du* niet vooropgeplaatst is, maar het grammatisch subject van *kahina* moet zijn, zoodat *mabatu-na* niets anders dan een deelwoord zijn kan. Ook in een zin als: *kōne tjōū-tjōū maraho hengga ntjai wati ngawa-na hengga*, (als iemand) wie ook haar vroeg de deur te openen, wilde zij niet openen (50.12), moet *maraho* niet als praedicaat beschouwd worden, maar *tjōū-tjōū-du* is, evenals boven *au-au-du*, als een absolutivum op te vatten.

Omtrent *bè bè-na mpara* is nog op te merken, dat het, behalve geheel en al gelijk aan *au-au-du*, nog meer speciaal gebruikt wordt in de beteekenis van »welk gedeelte ook« van iets, of »welke ook« van een bepaald aantal, bijv. *di ai saramba ntuu kai ba oi bè-bè-n mpara sarumbu*, op het oogenblik dat het water voor het eerst in aanraking komt met welk gedeelte ook van het lichaam (10.7); *watja tutu, bè-bè-n mpara tutu*, het hoofd, welk gedeelte van het hoofd ook, wasschen (11.15); *bè-bè-na mpara huruf mawāru mbuwa ede*, welke ook van de acht letters (12.10). Voorts heeft ditzelfde woord soms dit eigenaardige, dat een deelwoord, of vorm met *ndai*, wat een volgend subst. bepaalt, niet achter dit, maar onmiddelijk op *bè-bè-na mpara* volgt,

bijv. *ake loi doü masupu, bè-bè-na mpara ndei loi kai supu*, dit is een geneesmiddel voor zieken, welke ook de daarmede te genezen ziekte zij (4.11), *bè-bè-na mpara nde rai kai-na oi matolu mbuwa pâhu ede*, op welke der drie soorten vocht men ook gesteld is (4.26). In *bè-bè-na mpara mamai dei maupa mbuwa pâhu ede*, welke van deze vier gedaanten ook kome (3.26), wordt het subst. nog door eene praep. ingeleid. Men bezigt echter ook de gewone constructie, bijv. *bè-bè-na mpara wakatu mai kai-na*, op welke waqtu hij ook kome (ibid. reg. 25).

Deze onbepaalde voornw. worden ook gebezigd in indirecte vragen, bijv. *mbuda isi mada-mu nggomi neè da èda kai-mu katantu au-au-du mawâra di ade pòo ede*, ziet gij blind om niet zeker te kunnen zien wat er in dat stuk bamboe was? (24.31). Hierbij is de volgende zin te vergelijken: *maai ake taho-ra ba lao-ta tiyo ai-nai-n bè-tji mataho ndai lampa kai-ta*, nu moest gij maar gaan zien welke dag goed voor u is om op reis te gaan (75.40—41). Hierin is *bè-tji* waarschijnlijk als onbepaald voornw. „welke ook”, te beschouwen, zoodat *bè-tji mataho*, welke ook de goede (dag) zij, als appositie staat bij *ai-nai-n*, het direct object van *tiyo*, dus dezelfde constructie als in het boven aangehaalde *watja tutu, bè-bè-na mpara tutu*. Anders is de plaats van *bè-tji* onverklaarbaar, dewijl het in directe vragen steeds praedicaat is, vgl. § 223. Zie ook § 262.

- § 228. Ons onbep. voornw. „men” kan weergegeven worden door *doü*, meestal evenwel bezigt men het voornw. van den derden persoon in verkorten vorm: *na* (vgl. § 228) of wel de constructie bedoeld in § 231.

„Het” en „er” worden, evenals in de verwante talen, niet uitgedrukt, dewijl men zegt voor „er was een vorst”, „een vorst was”, enz. Slaat „het” als subject op een geheelen zin, dan wordt het door *na* weergegeven, bijv. *nggâra na-ndede-sa*, als het aldus is (bijv. 60.18); vgl. § 257. „Iemand” als grammatisch subject kan door de constructie met *wâra mpara*, hetzij al dan niet gevolgd door *doü*, uitgedrukt worden, vgl. § 109. Somtijds, kan het ook door *tjoü-tjoü-du* weergegeven worden, vgl. de voorbeelden onder de vorige §. In andere naamvalen en na praepositie’s is het door *doü* weer te geven. „Niemand” is op dezelfde wijze als „iemand”, maar met de ontkenning, weer te geven. „Iets” kan door de constructie met *wâra mpara* worden uitgedrukt, vgl. § 109, soms ook door *au-au*, vgl. de voorgaande § of wel door *sa-ori pâhu* of meest met verdubbeling *sa-ori-ori pâhu*, bijv. *na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na ede* enz., hij (men) doet iets, wat hij (men) te verrichten heeft, enz. (8.24—25); *wodja ra samba-n — — — nggâra ku-bade-s sa-ori-ori pâhu*, verdoemd mag ik zijn — — — indien ik (er) iets (van) weet (24.16—17). Dikwijls wordt deze uitdrukking ook na *wâra mpara* gebezigd, ook na praepositie’s kan zij voorkomen: *di masaori-ori pâhu*, in iets (6.5. v. o.). Ook wordt *pâhu* wel weggelaten: *kai masaori-ori*, met iets (11.5). Ook treft men *sa-ori-ori pâhu* wel na *au-au-du* aan, bijv. 7.39, 8.38. „Niets” is „iets” met de ontkenning.

Als onbep. voornw. is voorts nog *hanu*, het Mal. Jav. *anu* te betrachten. Het wordt ook na het voornw. van den tweeden persoon gebezigd: *nggòms hanu-e*, gij, wie gij ook zijt! (6.2).

- § 226. Een betrekkelijk voornw. bezit het Bim. niet; eene relatieve zinsnede, waarin zulk een voornw. den agens zou moeten vervullen, wordt weergegeven door een actief deelwoord of den actieven vorm met *ndai*; zulk eene, waarin het rechtstreeksch object zoude zijn, door de passieve deelwoorden of den passieven vorm met *ndai*. Relatieve zinnen, waarin het in den datief of na eene praepositie zoude moeten voorkomen, worden weergegeven door de passieve deelwoorden of den passieven vorm met *ndai*, afgeleid van een met *kai* of *labo* samengesteld werkwoord; zulke waarin het als genitief zoude voorkomen, zoo men geen andere zinswending bezigt, door eene bezittelijke samenstelling.

• Degene, hetgene" kunnen, zoo zij een geheel algemeenen zin hebben door *tjou-tjou-du* of *au-au-du* worden weergegeven. Anders kunnen zij door de actieve of passieve vormen met *ndai* worden uitgedrukt (vgl. § 166) in de gevallen, waarin deze vormen bruikbaar zijn, of door het als subst. gebezigde deelw. met *raa*; voor •degene" bezigt men echter ook dan meestal *doü* met de relatieve zinsnede als deelwoord, enz. Valt er geen nadruk op deze woorden, dan worden zij uitgedrukt door subst. als *doü*, mensch; *rawi*, werk; *parakára*, zaak; *páhu*, soort, gedaante; enz. met volgend deelwoord.

• Zoodanig, dusdanig, zulk" worden uitgedrukt door het deelwoord van *ndake* en *ndede*, dikwijls gevuld door het correspondeerende aanwijz. voornw.: *supu mandake ake*, eene dusdanige ziekte (60.39); *na-èda-ku rawi mandede ede*, toen zij dit zoodanige werk zag, (toen zij zag, wat er gebeurde, 72.11); *ntika na-èda mpara páhu òha ro uta mandede ede*, toen hij zag •het zoodanige uiterlijk van de rijst en toespijs" (dat de rijst en toespijzen er zoodanig uitzagen, of: hoe de rijst en toespijzen er uitzagen, 43.19). Ook kan *ndake* of *ndede* eene bezittelijke samenstelling met *páhu* vormen, bijv. 30.31. Soms vormt *ndede* ook eene samenstelling met het bepaalde subst. bijv. *ba supu ndede-n*, om eene dergelijke reden (14.21. v. o.). Ook als subject met den nadruk kunnen deze woorden optreden: *kapo mandede ede ndai weha-ta*, enz., het zoodanige nu moet gij nemen; enz. (97.13, vgl. § 260).

- Aanm. Het Kòlosch heeft volgende afwijkende woorden en vormen: *hau* (voor *ahu*) = Bim. *nahu*, als meervoud is opgegeven *hau dòho* (Bim. *ita*), doch als genitief heb ik steeds *ta* aangetroffen; *hami* = Bim. *námi*; *heu* (uit *kau*) = Bim. *nggòmi*; *iya* = Bim. *siya*; *bae-ku* (-mu, -na, enz.), = Bim. *ndai-ku* (-mu, -na, enz.) zoowel in de beteekenis van •ik zelve", enz. als in de beteekenis van •ik", enz.; *tuwu* (vgl. Mal. *tubuh*) = Bim. *weki*, bijv. *pèso tuwu* Bim. *pèso weki*; *angi* blijft in het Kòlosch, bijv. *ndadi pala angi-n nangi* (= Bim. *labo*) *ina-n*, vervolgens herkenden zij en hunne moeder elkander (111.12); *ini* = Bim. *ake*; *ène* = Bim. *ede*, *apa* = Bim. *au*, *apa-le* = *au-du*, bijv. *apa-le nanga* (Bim. *nggáhi*) *ku-batu kena* (= Bim. *mena*), wat gij ook zegt, zal ik opvolgen (110.20); *sei* = Bim. *tjou*.

HET WERKWOORD.

§ 227. Naar den vorm kunnen de werkwoorden in het Bim. onderscheiden worden in stamwoordelijke als *lao*, gaan (waartoe thans ook te rekenen zijn vormen als *tahengga*, enz., vgl. § 180, vlg.); in afgeleide met het prefix *ka*, vgl. § 34, vlg.; in samengestelde met *kai*, vgl. § 115, vlg., *labo*, vgl. § 141 of *weya*, vgl. § 142, vlg. of eenig ander woord, vgl. § 159, vlg.

Naar de beteekenis zijn zij te verdeelen in transitieve en intransitieve (waarbij ook de kwalificatieve behooren). Dit verschil in beteekenis heeft ook in vele gevallen verschil in de behandeling ten gevolge.

Een werkwoord kan voorkomen als verbum finitum, als deelwoord en als verbaal subst.

Vormelijk drukt het Bim. in het finiet werkwoord twee tijden uit. Door den eenen wordt de handeling als nog niet voltooid aangeduid, onverschillig of zij reeds begonnen is of niet, terwijl tevens het onvoltooide der handeling hetzij absoluut, hetzij ten opzichte eener andere handeling kan zijn, dientengevolge hebben wij dezen tijd weer te geven door onzen tegenwoordigen tijd of toekomenden tijd, of wel door onzen onvoltooid verleden tijd, (ook als historische tijd). De tweede geeft te kennen, dat de handeling voltooid is, en is door ons met ons perfectum, plusquamperfectum of futurum exactum weer te geven (vgl. § 240). Evenals bij het finiete werkwoord heeft men ook bij de deelwoorden en de verbale subst. vormen, welk dit verschil in tijd uitdrukken. Men kan deze tijden met de namen imperfectum en praeteritum of perfectum onderscheiden. Soms wordt de eerste tijd nog nader door bijwoorden als: *maai ake*, nu; *peya* (voor het futurum) aangeduid, vgl. § 264. Als een soort deelwoord te betrachten zijn nog de actieve en passieve vormen met *ndai* in hunne eigenlijke beteekenis, waarnaast een overeenkomstig verbaal subst. staat. Over de deelwoorden vergelijke men de hoofdstukken over *ma*, *raa*, *waū* en *ndai*; voor de verbale subst. dezelfde en voorts § 243; vlg.

§ 228. De aantoonende wijs van het imperfectum wordt gevormd door de pers. voornw. in den verkorten vorm te plaatsen voor het verbale subst. (d. i. het woord in den vorm, waarvan het thans als grondwoord te beschouwen is of wel dit woord, voorafgegaan door *ka* of gevolgd door het element waarmede het samengesteld is), het doet hierbij niets ter zake of de beteekenis van het werkwoord eene transitieve of intransitieve is. Meestal wordt het werkwoord in den indicatief gevolgd door een der nadrukswoordjes *ra*, *du*, *ku*, *mpara* of *mpudu*, verschil in beteekenis veroorzaken deze woorden volstrekt niet, alleen bestaat er verschil in gebruik, naar gelang van de transitieve, intransitieve of kwalificatieve beteekenis van het werkwoord, waarover men nader zie § 270. Intransitieve werkwoorden komen wel eens zonder nadrukswoord voor; heeft het werkwoord daarentegen transitieve beteekenis,

dan schijnt het in den indicatief altijd van een nadrukswoord voorzien te moeten worden, tenzij het gevolgd wordt door *mpa*, dat eigenlijk „slechts, maar” betekent, maar dikwijls ook geen eigen beteekenis meer heeft, vgl. § 265. De nadrukswoorden vervallen voor het vraagpartikel *ro*. Komt aan het begin van eene zinsnede *nggåra* (indien) te staan, dan worden bovengenoemde nadrukswoorden vervangen door *sa* of *sara*, welke ook de beteekenis van het werkwoord zij, vgl. § 270. In de eerste plaats is omtrent het finiete werkwoord op te merken, dat de verbinding van het pers. voornw. en het handeling-aanduidend woord vrij innig is, waardoor het Bim. werkwoord meer het onze nadert, dan dat het geval is met de werkwoordelijke vormen der overige westelijke M. P. talen. De derde persoon bijv. van *lao* is *na-lao-(ra, enz.)*, hij (zij. het) gaat (ging, of zal gaan) of zij gaan, enz., dit *na* blijft echter ook, wanneer een subst. als subject optreedt, „de vorst gaat” luidt dus *na-lao-ra ruma-t*; nu kan men, althans in de tegenwoordige taal, wel is waar ook zeggen: *lao-ra ruma-t*, vgl. § 231, maar het is duidelijk, dat in dit geval *na* als verzwegen te beschouwen is, indien de vorm zonder *na* toch als de eigenlijke aan te merken was, dan zoude daar, waar *na* gebezigd wordt vanzelf de agens met eenigen nadruk op den voorgrond gesteld worden, en dit is nu geenszins het geval. Ook is nu nog het weglaten van *na*, zelfs bij het spreken, uitzondering, meestal wordt het uitgedrukt.

In de tweede plaats is op te merken, dat het Bim. door middel van een finiet werk. geen actief of passief kan onderscheiden. Een eenvoudig passief zonder dat tevens de agens genoemd wordt, als bijv. „ik wordt geslagen”, kan in het Bim. eigenlijk niet uitgedrukt worden; wel kan men, gelijk in het hoofdstuk over *ndai* aangetoond is, met nadruk op „ik”, zeggen: *nahu ndai lambo*, ik ben het, die geslagen wordt, waarbij dan de agens genoemd of verzwegen kan worden, doch zonder nadruk op het lijdend subject is dit onmogelijk. Nu en dan kan, wat wij door zulk een eenvoudig passief uitdrukken, in het Bim. door een intransitivum worden weergegeven, zoo kan bijv. een Bim. *nggåra na-ih-a-sa* (15.7) door ons vertaald worden met „indien het geschonden wordt”, terwijl „schenden” *kaiha* is, dit hangt natuurlijk van de beteekenis van het werkwoord af. In het algemeen moet dus de agens vermeld worden, maar ook dan kan het Bim. geen onderscheid maken tusschen zinnen als „ik wordt door hem geslagen” en „hij slaat mij” zonder tevens bijzonder nadruk op „ik” te leggen bij de eerste wijze van uitdrukken, in welk geval geen finiet werkwoord, maar de passieve vorm met *ndai* te bezigen is; zonder nadruk zegt men in het Bim. steeds *na-lambo-ra* (enz.) *nahu*. Treedt een subst. zelve als agens op bij een transitief werkwoord, zonder dat er bijzondere nadruk op valt, zoodat het op de gewone plaats achter het praedicaat staat, dan krijgt het werkwoord wederom *na* voor zich, maar het subst. moet, met eenige later te vermelden uitzonderingen,

steeds ingeleid worden door de praepositie *ba*, waardoor evenzeer een subst. als agens bij de passieve deelwoorden wordt ingeleid, dus bijv. *na-lambo-(ra)* enz.) *nahu ba dōū*, wat wij, naar omstandigheden, kunnen vertalen door »ik wordt door een mensch geslagen“ of door »een mensch slaat mij“. (Zie ook de Aanm.).

Wanneer de voornaamwoorden, waarvan geen verkorte vormen bestaan, gebezigd moeten worden, staan zij na het praedicaat, waarbij zij, zoo dit transitief is, door *ba* moeten ingeleid worden, terwijl voor het verbale woord naar omstandigheden *ku*, *mu*, *ta* of *na* gebezigd moet worden, dus: *ku-lao-ra nami* (*lamada*, *lamada dōho* of *ndai-ku*); *ta-lao-ra ndai-ta*; *mu-lao-ra ndai-mu*; *ta-lao-ra ita ruma-ku*; *na-lao-ra sa-mena-na siyadera ede*; *ku-lambo-ra ba nami* (*ba lamada*, *ba lamada dōho*, *ba ndai-ku*); *ta-lambo-ra ba ndai-ta*; *mu-lambo-ra ba ndai-mu* of *ndai dōho-mu*; *ta-lambo-ra ba ita ruma-ku*, *na-lambo-ra ba sa-mena-na siyadera ede*. Dikwijls echter bezigt men in de finiete vormen eenvoudig *ku* in plaats van *ku* — (*ba*) *lamada*, *ku* — (*ba*) *ndai-ku*, enz. In het voorbijgaan is hier nog op te merken, dat de agens ook, zoo er nadruk op valt, buiten het verband van den zin vooraangeplaatst kan worden, bijv. *dōū ede na-lao-ra*, wat wij letterlijk kunnen vertalen met: (wat betreft) dien mensch, hij ging, maar bij ons gewoonlijk alleen door het redeaccent onderscheiden wordt van een zin, die weergeeft wat het Bim. uitdrukt door *na-lao-ra dōū ede*. Dewijl zulk een vooropgeplaatste agens buiten het verband van den zin staat, wordt hij voor transitieven niet door *ba* ingeleid, dus: *dōū ede na-lambo-ra nahu*; *nggomi mu-lambo-ra nahu*, enz. Voorb. *ku-kaporo wāū ni*, ik ben zeker toornig (27.27); *nahu ku-hengge-ku*, ik ben koortsig, ik heb de koorts (52.7); *mai ka-ra ndede-n nahu ku-ntoi*, want [wat mij betreft] ik ben klein (38.15); *ku-made-ra*, *wati sara kasi ade nggomi*, ik sterf, zoo gjij geen medelijden hebt (36.41); *ku-lampa mpa kese-kese-ku*, ik zal maar alleen op weg gaan (76.8); *nggára ku-maru-sa awa fuu mangge*, enz., indien ik (ga) slapen onder de tamarinde, enz. (41.9); *ku-sakasi-ku* *wati wāra-na ruma makalai*, enz., ik betuig, dat er geen andere heer is, enz. (7.41); *nai-sa ku-lemba-ku sa-mena-na mawára ede*, morgen zal ik alles wat er is, mededragen (18.11); *nggára na-ntjih-ntjau-sa tjo-na*, *ku-landa mpa*, als de (geboden) prijs billijk is, zal ik (het) verkoopen (53.3—4); *bune-ku da-hári kai nahu*, *ku-èda-ku nasi* enz., hoe zoude ik niet lachen, terwijl ik vogels zag, enz. (59.37—38); *nggára ku-landa-sa*, *tjo-na ede ku-weli kai-du mbeè siwe*, als ik (de melk) verkoop, zal ik voor de opbrengst daarvan eene geit koopen (80.8. v. o.); *nggára ta-lewa-sa di ade rasa-la*, enz. indien wij in ons land strijden, enz. (79.3); *bune santika ra-neè-n ede ku-tarima weya-du ba nami*: *dōho ake*, wat zijn wil betreft, wij onderwerpen ons daaraan (78.42): *ta-lao raho tja-pu sa-panta labo dōū maweli-n ede*, *ku-neè-ku èda ba lamada*, ga eens een ruiker aan de lieden, die ze gekocht hebben, vragen, (want) ik wensch (ze) te zien (72.1); *au-du parenta ita ruma-ku ku-suú-ku ba lamada*,

wat u ook beveelt, neem ik op mij (48.23); *ku-lao ngupa-ku ba ndai-ku*, ik zal zelf gaan zoeken (32.22); *mu-made-ra ba nahu*, gij zult door mij sterven (65.42); *ai ake mu-kaporo pala*, nu zijt gij toch boos (27.28); *mu-meji pôda pala nggomi labo nahu*, gij bemint mij wel zeer (45.24); *mu-rumpa-sa*, *ai-na hèko-mu bente*, als gij aanvalt, omsingel dan de benteng niet (12.6. v. o.); *na-dula dja-ra di uma-na*, hij keerde ook naar huis terug (18.35); *nggâre na-made-sa ro na-ihâ-sa*, indien het (dier) sterft of bederft (15.7); *nggâre na-nae-sa supu-na*, indien de ziekte hevig is (4.22); *na-sawai poda-ku karoku tjilaka ede*, die ongelukkige vlieg is wel slecht (73.19); *na-mai dja-ra sa-buwa karoku*, daar kwam ook eene vlieg (73.10); *waû mpara tjumpu tunsi*, *na-kaluwu-du sa-buwa sintji di ade bunga ede*, nadat hij geschreven had, deed hij een ring in die bloemen (72.32); *ntika na-èda mpara ba la Dadju mai doû mambôte*, enz., toen Dadju de menigte zag komen, enz. (19.27); *ndadi sa-mena-mena-na raa-nuntu duwa-na ede na-ringa mena-ku ba ina-na*, zoodat al wat deze beiden verhaald hadden door hunne moeder gehoord werd (60.2); *makenlo mpara ba ede wei pande na-kawi-du ba kali*, daarna huwde de opperpriester de timmermansvrouw (52.37); *ro mandede wâli mpa sa-mena-na ana sangadji na-tjuwa-tjuwa kina-du bae ade-na*, en zoo ook wendde elk der prinsen zijne kunde aan (79.17—18).

Uit bovenstaande voorbeelden is te zien, dat het Bim. de finiete vormen bezigt in hoofd- en nevenzinnen, in vragende of uitroeplingszinnen, kortom overal waar de taal niet het gebruik van het verbaal subst. of van de actieve of passieve vormen met *ndai* eischt; over de verhouding van deze laatste tot een met nadruk vooropgeplaatsten agens (of object) met volgenden finieten zin, vgl. § 258.

Aanm. De agens, zoo deze een volledig voornw. of subst. is, wordt na de finiete vormen geheel op dezelfde wijze uitgedrukt als na de verbale subst., bijv. *ba supu lao-ku* en *ba supu lao nahu*; *ba supu lao-(na) doû*; *ba supu lambo-ku* en *ba supu lambo ba nahu*; *ba supu lambo-ra ba doû*. Na alle verbale subst. nu staat de agens in den genitief, terwijl de genitiefsform der pers. voornw. als zoodanig kan optreden. Dewijl nu ook in de verwante talen het woord, dat de handeling aanduidt, zoo het door de verkorte voornw. wordt voorafgegaan, in den vorm van het verbale subst. optreedt, kunnen de finiete vormen wel niet anders beschouwd worden, dan als oorspronkelijk verbale subst. te zijn. Hierbij is nog op te merken, dat vooreerst woorden als *neè*, willen; *nngâhi*, zeggen, ook thans nog, zonder verschil van betekenis, hetzij als finiet werkwoord, hetzij als verbaal subst. worden gebezigd (vgl. § 251). Bij andere werkwoorden geschieht dit, in de gewone taal, gewoonlijk alleen in bepaalde gevallen, maar in gedichten ziet men vooral voor den derden persoon dikwijs het verbaal subst. gebezigd voor het finiete werkwoord, ook in een hoofdzin, vgl. § 252. Nu is dit gebruik juist niet dichterlijk te noemen, ook bij het gewone spreken, vooral wanneer men verhaalt, wordt dikwijs gebruik gemaakt van het verbale subst. (vgl. het Kôlosche verhaal onder N°. XIV der teksten), maar dit wordt als minder net, boersch of hoe men het noemen wil, beschouwd. Er bestaat dus niet het minste bezwaar om aan te nemen, dat de finiete vormen oorspronkelijk de waarde van een subst. hebben gehad. Indien dit zoo is, dan kunnen de voorgehechte voornw. oorspronkelijk ook niet anders dan genitieven geweest zijn, (vgl. Brandes, over de genitief-constructie in de „Bijdrage tot de vergelijkende Klank!“ pag. 20, volg.). Oorspronkelijk moet dus een vorm als *na-lao-ra doû* gelijk gesteld

worden met *lao-na doü*, terwijl de vorm *lao doü* met verwijging van *na* zijne wedergade vindt in *lao-ra doü* (vgl. § 231), zoo ook *na-lambo-ra ba doü* en *lambo-ra ba doü* met *lambo-na ba doü* en *lambo ba doü*; *ku-lambo-ra ba nami* met *lambo-ku ba nami*. Men vergelijkt hierbij een vorm als het Bat. *hu-buwat hami*. De verbinding van het verkorte voornw. met een intransitivum is in de meeste der meer bekende talen niet gebruikelijk, wel echter in het Mak. en Bug., maar ook daar niet op dezelfde wijze als in het Bim. In het Bug. toch zal men "hij slaapt, ik ben ziek" enz. weergeven door: *matinro-i, malosa-w-á*, niet als in het Bim. door: *na-maru-ra, ku-supu-ra*, alleen in bepaalde gevallen zal men in eerstgenoemde talen de met de Bim. overeenkomende constructie bezigen, dit is een der redenen, waarom zich in deze talen nooit een volkomen finiet werkwoord ontwikkeld heeft. De verbinding van een pers. voornw. met een transitief werkwoord heeft in verschillende talen passieve waarde, zoo als blijkt uit het gebruik van het verbale subst. met de praepositie *di*, als bijv. in het Jav. en Mal. tot uitdrukking van den derden persoon; door vormen als *di buwat ho* voor den tweeden persoon in het Bat. Ook in het Mak. en Bug. zijn deze vormen dikwijls passief op te vatten, bijv. in een Mak. *parassangang na-pamantangi-a* = Bim. *rasa nggee kai-na ede*, het land, dat hij bewoont. Maar het kan niet gezegd worden, dat de betekenis bepaaldelijk eene passieve moet zijn, dat dezelfde constructie ook bij intransitielen gebezigd kan worden, bewijst reeds het tegendeel, eigenlijk geeft de vorm niets anders te kennen, dan dat de handeling plaatsheet, terwijl het actieve of passieve der handeling geheel en al in het midden gelaten wordt. Men kan ook den finieten vorm in het Bim.. ontstaan door de verbinding van een voornw. met een transitief werkwo., volstrekt niet gelijkstellen, wat het gebruik betreft, met het zoogenaamde subjectief-passief in het Mal., enz. Zeker kan zulk een passief in het Bim. meestal door den finieten vorm worden weergegeven, maar het Bim. bezigt deze ook dikwijls, waar de verwante talen den actieven-vorm bezigen, in een zin bijv. als het bovenaangehaalde *ku-sakasi-ku wali wára-na*, enz. zullen de genoemde talen den actieven vorm bezigen, bijv. Sund. *kaula nganjahokén, jen*, enz. Ook het Mak. en Bug. bezigt den vorm dikwijls op deze wijze. Het komt mij daarom beter voor al de finiete vormen als actief te beschouwen, of ten minste niet van actief en passief te spreken, vooral dewijl er toch geen verschillende vorm voor bestaat, en het ook niet waarschijnlijk is dat *ku-lao-ra* of *na-lao-ra* en *ku-lambo-ra* of *na-lambo-ra* voor het taalgevoel der Bim. zullen verschillen, terwijl ook het gebruik van *ba* als genitiefteken na de eigenlijke verbale subst. te frequent is, om bij de finiete vormen noodzakelijk het gevoel van een passief op te wekken. Al mogen nu de finiete vormen te verklaren zijn uit een verbaal subst., thans hebben zij dezelfde kracht als bij ons een werkwoord; zij kunnen dan ook nooit gebezigd worden, waar de taal een verbaal subst. eischt, een gebruik als bijv. in het Bug. *sabá na-paránnuwangi-mu* (wegen zijn vertrouwen stellen op u), waarin het verbale woord met voorgevoegd voornw. geheel als verbaal subst. optreedt, is in het Bim. onmogelijk.

Aanm. II. Wanneer een volledig voornw. na een finieten vorm bepaald wordt door een subst. of deelw., zoo wordt soms deze bepaling als den eigenijken agens beschouwd, bijv. *na-ndede mena nami siwe*, zoo zijn wij vrouwen allen (32.19, het werkwoord dus in den derden persoon). Men vergelijkt hierbij ook volgende genitief-constructie: *ndede wáü-pu sára-na ita manggee di duniya*, dewijl nu eenmaal dus de wijze van handelen is van ons, die in de wereld wonen (76.35). Vgl. ook v. d. Tuuk, Tob. Spraakk. § 103, Aanm. II.

§ 229. In den eersten persoon en bij het gebruik der volledige voornw. wordt het enkel- of meervoud reeds door het pronomen aangeduid. De verkorte voornw. van den tweeden en derden persoon zijn evenwel dezelfde voor het enkel- en meervoud. In dat geval wordt dikwijls het meervoud aangeduid op eene der volgende wijzen: door samenstelling met *dóho*, bijv. *nggára wali sara neé-na lósa, ede ampo mu-lósa dóho*, indien hij niet uit (het land) wil gaan, dan eerst moet gijlieden vertrekken (55.21). Veelvuldig wordt *dóho* in den indicatief echter niet gebezigd. (Het kan ook bij

transitieven voorkomen, vgl. 41.5, waar het werkwoord in substantiefvorm staat en § 238).

Door samenstelling van het werkwoord met *mēna* (het grondwoord van *sa-mēna-na*, allen), zoowel wanneer een voornw. als wanneer een subst. den agens voorstelt, onverschillig of het meervoud reeds bij het subst. uitgedrukt is of niet; *ndadi na-lōsa mēna-ra binata matoi-toi*, zoodat de diertjes uit (te voorschijn) kwamen (69.11); *na-ei mēna dja-ra mada-na*, hunne oogen (zij) worden ook slaperig (41.3); *na-wāra mēna sa-mēna-na rato-rato*, (de prinsen waren er (49.5). Bij transitieven duidt *mēna* gewoonlijk het meervoud van het object aan, vgl. § 265.

Ook de samenstelling van *tjuwa* of *tjuwa-tjuwa* met een verbaal woord, zoowel van transitieve als van intransitieve beteekenis (in het laatste geval nog dikwijls met *mēna* verbonden), geeft meermalen een meervoud te kennen, vgl. § 207.

Dikwijls echter en vooral bij transitieven wordt het enkel- of meervoud niet vormelijk aangeduid en kan het alleen uit het verband opgemaakt worden. Voorbeelden zijn in de teksten passim te vinden.

- § 230. Niet zelden worden de volledige pers. voornw. *nahu*, *nggomi* en *ita*, na het finiet werkwoord gelijk met hunnen verkorten vorm gebezigd; zoo het werkwoord transitief is, ingeleid door *ba*. Dit geschiedt niet om den nadruk op het voornw. te leggen, hiertoe bezit het Bim. reeds twee constructie's met vooropplaatsing van het volledige voornw., terwijl het hier op de gewone plaats van den agens staat, zoodat er geen of althans weinig nadruk op valt. Het gebruik der volledige voornw. in dit geval komt overeen met hun gebruik als genitief, in plaats van den verkorten vorm zonder bijzonderen nadruk, vgl. § 209. Wanneer bijv. in een zin een finiet werkwoord in den eersten persoon en een volledig voornw. van den tweeden persoon als direct of indirect object voorkomt, of omgekeerd, zal men gewoonlijk den agens èn door het verkorte èn door het volledig voornw. uitdrukken. Zoo ook, wanneer van twee verbonden zinnen de agens verschillend is (gewoonlijk zoo de eerste en tweede persoon, zeldzamer zoo de eerste of tweede persoon en de derde tegenover elkander staan), zonder dat nochthans eene eigenlijke tegenstelling in den zin ligt. In dat geval kan in beide of, gelijk meestal, in een der verbonden zinnen een volledig voornw. gebezigd worden. Maar evenmin als bij het gebruik der volledige voornw. als genitief, zijn dit vaste regels, noodzakelijk is het bezigen der volledige voornw. in bovenstaande gevallen niet, terwijl men ze daarentegen ook wel eens aantreft, waar moeielijk een reden voor hun gebruik te vinden is. Voorb. *mu-metjī pōda pala nggomi labo nahu*, gij bemint mij dan wel zeer! (45.24); *nde pala kombi nggomi mu-lampa ntjubu rongga di wombō-wombō hadju*, *ndadi ku-mabu-ra nahu bata ba hadju ede*, maar wellicht zult gij onder de boomen doorkruipen en dan zal ik »vallen, geraakt door die boomen“

(afgeworpen worden door die boomen, 38.17—18); *ndake-ku matangára kai nika batí: ku-mama wáu nahu, ndadi rafa-ku ede ao-ku ba nggòmi*, aldus is dat, wat het onderhandsche huwelijk heet: eerst kauw ik betel, en die betelpruim van mij moet gjij aannemen (41.25—26); *kònè bune santíka makalai-lai wáli ra-neè nggòmi ku-mbeï-ku ba nahu*, zelfs andere dingen, die ook door u begeerd worden, zal ik (u) geven (48.29); *mu-nggeeëmpara ñéi sorga maawa nganto, mu-ndasa ñu ba nggòmi sorga makobo*, gjij zult wonen in een hemel, wiens rand onder is" (in den laagsten hemel), gjij zult een ledigen hemel bewonen (83.1); *nggára wati sara dula sama-ku labo ana siwe-mu, ku-hade kampoi-ku ba nahu*, indien ik niet te zamen met uwe dochter terugga, dood ik (u) allen (*ba nahu* hier gebezigd, dewijl *nggòmi*, hoewel niet uitgedrukt, doch in de gedachte ligt, 31.1—2); *kònè pòda mpowa na-dula, wati sara waa-na nasi mantau djenggo, ku-hade ntene-ku ba nahu*, al keert hij ook terug, indien hij geen vogel met een baard medebrengt, dood ik hem toch (48.9—10). Gelijk vanzelf spreekt, worden in de bovengenoemde gevallen ook *lamada*, enz. meestal uitgedrukt. Het voornw. van den derden persoon daarentegen wordt uiterst zelden op deze wijze gebezigd. Een voorbeeld levert 73.20: *na-èda-ku ita marindi mada, na-mai wáli-ra siya makalingango*, zij (de vlieg) ziet dat gjij "duister van oogen zijt" (niet goed zien kunt) en nu komt zij wederom hinderen. Op te merken is hierbij, dat niet in den zin, waarin het volledige voornw. *ita* voorkomt, maar in den daarmede verbondene, die denzelfden agens heeft, *siya* gebezigd wordt, vgl. 41.16—17: *mai ka-ra ndede-n mu-wáu-ra karinga nami ñóho: tampuu-mpuu-na mu-nggáhi ba nggòmi*, enz., dewijl gjij ons voor den gek hebt gehouden, (want) ten eerste zeidet gjij, enz. Een ander voorbeeld geeft 15.11: *indo kapo na-raho kangampu siya mantjára ede*, dan vrage de schuldige vergiffenis. (Het is duidelijk, dat, wanneer eene bepaling van het voornw. te vermelden is, steeds de volledige vorm moet gebezigd worden, toevallig ontbreken voorbeelden, waarin de overige voornw. op deze wijze bepaald zijn, in de teksten). Een derde voorbeeld levert 44.7—8: *nggáhi nahu tai doü, na-nggáhi-ku ba siya tai lako*, ik zeide, dat het menschendrek was, hij (echter) zeide, dat het hondendrek was. (Hier valt zeker wel nadruk op *siya*, vgl. ook 42.32, *nggáhi nahu — nggáhi siya*. Ware hier het voornw. van den tweeden persoon te gebruiken geweest, dan had men waarschijnlijk gezegd: *nggòmi mu-nggáhi-ku*, met het voornw. van den derden persoon echter schijnt deze constructie minder in gebruik te zijn, zij is mij althans nergens voorgekomen, en daar het volledige voornw., al is het achteraan geplaatst, te zamen met den verkorten vorm toch allicht eenigen nadruk geeft, vooral het zeldzaam gebezigde *siya*, is het niet onverklaarbaar dat deze constructie in de plaats kan treden van die met het vooropgeplaatste voornw.).

Hier volgen nog eenige parallelplaatsen, waaruit te zien is dat het hier besproken gebruik der volledige voornw. nooit noodzakelijk is: *nggára na-luu*

wâli sara nai-sa, ku-waa mena-ku ba nahu, als zij morgen wederom (in mijn net) binnengaan, zal ik ze allen medebrengen (18.21, vgl. *nggâra na-luu wâli sara nai-sa, ku-lemba-ku sa-mena-mena-na mawâra ede*, 18.11); *mai ka-ra ndede-n mu-waû-ra karingu nami dôho, tampuu-mpuu-na mu-nggâhi-ku ba nggomi mbòto ntau ro wâra-mu di ade peti nae*, enz., want gij hebt ons allen voor den gek gehouden, ten eerste zeidet gij, dat er vele schatten in die groote kist waren, enz. (41.16—17, vgl. *mu-waû-du kampula-mpula nami dôho ake, mu-nggâhi-ku mbòto ntau ro wâra-m di ade peti nae*, 39.39—40).

§ 231. Gelijk reeds te voren opgemerkt is, kan het verkorte voornw. in de finiete vormen soms verzwegen worden.

I. Dat kan in de eerste plaats geschieden in den derden persoon, zoowel bij een intransitief als transitief werkwoord, wanneer een subst. als agens optreedt en na het praedicaat staat, en in den eersten of tweeden persoon, wanneer uit beleefdheid *lamada*, *ndai-ku*, enz. na het praedicaat staan (daarentegen wordt *ku*, voor zooverre mij bekend is, nooit verzwegen zoo *nami* na het praedicaat staat, ook worden de verkorte voornw. nooit verzwegen bij het in de vorige § vermelde gebruik der volledige voornw.). Voorb. *dula mena-ra rato labo doû labo-na. nggee mpara la Kalai kese-kese-na*, de prins en zijne volgelingen gingen naar huis, en Kalai bleef alleen (22.27, vgl. *ede-mpara dula-na la Kalai di uma-na, na-nggee-ra ana sangadji ede kese-kese-na di sera*, daarop keerde Kalai naar huis terug en de vorstenzoon bleef alleen in het woud, 23.2); *ntoi rongga-mu-ro*, „is al lang uwe komst” (zijt gij al lang aangekomen? 75.18, vgl. *na-ntoi-ra supu-mu-ro*, zijt gij al lang ziek geweest? 59.24); *pôda mena nggâhi ndai-mu. ana-e*, „waar zijn uwe woorden” (gij hebt gelijk) mijn kind (51.6, vgl. *na-pôda mena nggâhi ita de, wai!* 51.13); *kasi-ra ade-ta, wai-e mainga lamada*, „uw hart heeft medelijden” (gij zijt wel goed), moedertje, om mij te helpen (51.33); *ndadi kandadi-du ba ruma-ta ama-ra-duwa*, de vorst maakte (hem) vervolgens *ama-ra-duwa* (58.2, vgl. *na-kandadi-ku ba ruma-ta djuru kuntji*, ibid. reg. 4); *na-neè sara ngâha, pao weya-ku ba doû*, indien hij wilde eten, gaf men het hem in den mond (58.14); *bune mpara pâhu-na sarae, hina sara ba oi*, enz., wat is zand, als water het aanraakt, enz. (22.17); *ra-oro ba oi, antjo kaneè-du ba balumba*, nadat het water (den schedel) medegevoerd had, wierpen de golven hem op het strand (58.17); *au-du parenta ita ruma-ku suu-du ba lamada dôho*, wat u beveelt, nemen wij op ons (60.22, vgl. *ku-suû-ku ba lamada*, 48.23); *ndadi katjai-du ba lamada dôho lalehe rasa ro dana*, zoodat wij meenden, dat er was een onheil van bet land (dat een onheil het land getroffen had, 21.4).

Uit de vergelijking der verschillende voorbeelden blijkt voldoende, dat het verzwijgen van het verkorte voornw. geen verandering in de beteekenis medebrengt.

Een intransitief werkwoord kan ook nog zonder nadrukswoord aangetroffen

worden, bijv. *ede-ra lao ou kai, mai tote-kadju*, daarop gingen zij (den vogel *tote-kadju*) roepen en deze kwam (20.32, de parallelplaatsen hebben *mai-ra*, ibid. reg. 36 en *mai mpuudu*, ibid. reg. 40); *wâra-wâra ruwa-n dou mampanga sa-uma-uma, mpinga ama-n mpinga ina-n, mpinga ana-n*, er was eens iemand, die met zijn geheele huis doof was, doof was de vader, doof was de moeder, doof was het kind (17.6); *nggâra mu-teka-si, made ana-m, mu-londa-si, made ina-m mu-midi mboha-si, made ndai-mu*, als gij opklimt, sterft uw vader; daalt gij af, dan sterft uwe moeder; blijft gij in het midden, dan sterft gijzelve (21.24 en 23. v. o.). Nu verschilt het werkwoord in deze zinnen volstrekt niet in vorm van het verbale subst., ook kan niet gezegd worden dat een verbaal subst. in deze zinnen niet gebruikt zou kunnen worden (vgl. § 252) alleen slechts, dat hier een finiet werkwoord het gebruikelijkst zoude zijn. Men kan deze vormen dus ook als werkelijke verbale subst. opvatten. Van werkwoorden van transitieve beteekenis, zonder voorgevoegd verkort voornw. en zonder nadrukswoord, is mij geen voorbeeld bekend, dat niet zeker als verbaal subst. op te vatten is.

Nogmaals zij hier opgemerkt, dat het verwijgen van het verkorte voornw., op deze wijze hier vermeld, altijd nog eene uitzondering is. Bij transitieven heeft het zeer zelden plaats, bij intransitieven echter meer. In sommige veel voorkomende uitdrukkingen is de weglating regel, bijv. *taho weki-na* (zie de teksten passim), lett. het lichaam er van is goed, (mooi), v. d. het is schoon, het is goed, goed!. Ook *wâra* (zijn) komt meestal zonder voornw. en nadrukswoord voor, bijv. *wâra sa-buwa sangadji*, er was een vorst (55.5); *wâra tolu-n ana mone-n*, er waren drie zoons van haar (zij had drie zoons, 26.8. v. o.); *wâra ana siwe-ta-ro*, hebt gij eene dochter? (43.36); *na-hengga-ku padju-na, kombi wâra sawa ro meli*, enz., hij stak zijn zonnescherm op, (dewijl) er wellicht slangen of schorpioenen zouden zijn, enz. (44.12). Men treft echter ook aan: *wâra-dja-ra ana-mu-ro*, hebt gij ook kinderen? (50.38); *na-wâra-pa dou*, zijn er nog menschen? (74.22); *na-wâra-ra katjihî-na*, hij heeft oordeel des onderscheids (11.3); vgl. ook § 240, vlg.

II. Bij een intransitivum kan het voornw. van den derden persoon verzwegen worden, zoo een subst. als subject vooraangeplaatst is, bijv. *ndadi wawi ede na-made-ra ro dou ede made dja-ra*, het zwijn stierf derhalve, en de man stierf ook (81.15); *ndadi ruma-t lao luu-ra di ade nggâro dobu*, daarop ging de vorst in de rietaanplanting (26.7). Bij werkwoorden van transitieve beteekenis, kan in dit geval het verwijgen van het voornw. niet plaats hebben.

III. Wanneer twee of meer volzinnen, die te zamen een samengestelden volzin vormen den agens gemeen hebben, kan het verkorte voornw. in de tweede en volgende zinsneden verzwegen worden. De in de eerste zinsnede uitgedrukte agens kan zoowel een subst. als een pers. voornw. zijn, het is niet noodzakelijk dat hij tevens grammatisch subject zij. De verschillende

zinsneden kunnen of eenvoudig neven elkaar gesteld zijn, of door de conjunctie's *ro*, *ampo* of *ndadi* verbonden zijn. Voorb. *ede-ra tuu kai-na, lao karinga-ku wei-na ro ana-na*, enz., daarop stond hij op »en ging zijne vrouw en kinderen berichten, enz. (55.29); *ndadi na-tjiru weya-du karedo, kaluu weya-du di asa-na*, daarop schepte zij de pap met een lepel op en deed hem die in den mond (66.28); *ede mpara dula-na ompu ede, lao karinga-du wai*, enz., daarop keerde de oude man naar huis terug en hij ging de oude vrouw mededeelen, enz. (30.35—36); *ampo na-dula, na-bali mena-ku sâhe-n waa di uma-n, lao kaluu mena-ku di ade parangga-na, nai sidi ndede wâli rawi-na, lao waa-ku sâhe-n di doro*, enz., dan keerde hij terug en hoedde bij de buffels, (ze) naar huis voerende, en ging ze in hun stal brengen. Den volgenden dag deed hij wederom aldus, bij ging zijne buffels naar de bergen brengen, enz. (27.17 en 18); *ede mpara —— mabu-na awa dana, mabu pita-ku lènga dôho-na*, daarop —— viel hij op den grond, bovenop zijne makkers (41.51, vgl. § 167); *ede-ra lao nenti kai ba dou mambôto, lao waa wâli-du aka uma ntâru, balunggu weya-ku edi-na*, daarop ging de menigte hem vatten, en ging hem wederom naar een leeg huis brengen, en boeide hem de voeten (54.41 en 42); *ede-ra ou ro rôdjo kai ba ompu, kau neé ro donggo weya-du oi di tjere*, daarop riep hem de oude man en sprak hem aan, hem bevelende boven te komen, en reikte hem water in een ketel aan (44.38); *ede-ra lao kai dou malao nenti ro randa kâli ede, waa-du di sa-buwa uma ntâru, kalôsa mena weya-du sôroba ro kami-na, sarowa-na, ampo mbeï-du, kau kani, tembe ro badju makalai, ndadi balunggu weya-du edi-na*, daarop gingen de lieden en grepen en sleurden den opperpriester mede, en brachten hem in een leeg huis, ontdeden hem van zijn hoofddoek, hemd en broek, gaven hem een andere saroeng en baadje met bevel die aan te trekken, en boeiden dan zijne voeten (54.1—3); *ede-ra lao kai dou malêto-na, waa-du di sa-buwa uma mbôda, nai sidi ampo hade-ku*, daarop gingen zij, die hen binden zouden heen en brachten hen in het huis van een *mbôda*, »den volgenden dag, dan zouden zij hen dooden” (terwijl zij hen den volgenden dag zouden dooden, 60.9—10); *ede-ra tjola ro waa kai-na di uma-na, nai sidi, ampo sambele*, daarop betaalden zij (den bok) en brachten hem naar huis, terwijl zij hem, den volgenden dag zouden slachten (54.25). Een voorbeeld, waarin het voornw. van den eersten persoon verzwegen is, levert 20.22: *ede-ra tuu rebo kai nahu, hina upa-du ana nggòmi*, daarop stond ik op om te dansen en vertrapte bij ongeluk uw kind (zoo ook ibidem reg. 31). Een voorbeeld van zulk eene weglatting met een intransitief werkwoord levert 21.15. v. o. *ede-ra wâri kai lodja ede, lao âri-ra*, daarop wenden zij de zeilen en gingen buitenwaarts, ook 62.7—8: *na-rai-ra la Kasipâhu duwa-na labo wei, lao wâli-ra aka wuba hidî-na, Kasipâhu* en zijne vrouw vluchten en gingen wederom naar het woud, dat hunne woonplaats was. Bij de intransitieven schijnt overigens in dit geval het verwijgen zelden plaats te hebben, de

beide voorbeelden hierboven zijn de enige, die de teksten opleveren. Doch ook bij transitieve werkwoorden is het verwijgen hier niet noodzakelijk, integendeel, meestal wordt het voornw. uitgedrukt, zooals een enkele blik op de teksten kan leeren. Men treft ook wel samengestelde zinnen aan waarbij in ééne zinsnede het voornw. uitgedrukt is, in de andere niet, bijv. *ede-ra kanae ra kabuwa kai ro ndawi weya-du kani-kani ro na-ndawi weya-du sa-buwa malige*, daarop brachten zij haar groot en verzorgden haar en maakten kleederen voor haar en bouwden voor haar een paleis (67.24 en 25). Hier is eigenlijk de agens ook in de eerste zinsnede verzwegen, bij elke constructie, waarbij een werkwoord den substantief-vorm moet aannemen, kan de agens, als die door een voornw. wordt voorgesteld, verzwegen worden, zoo er geen onduidelijkheid ontstaat, gelijk reeds uit de verbale subst. met *raa* en *ndai* gebleken is; voor de volgende sinieten zinnen blijft de toestand, alsof de agens uitgedrukt ware, zoo ook bijv. *rongga-pu di asi, kuru besè ede tohò-du di tando ruma-t*, bij het komen in het paleis zetten zij de ijzeren kooi voor den vorst neer, 49.14—15); *na-londo ao-du ba radja Mangendar-Sri, na-djaba, tanga-ra, waa kaneè-ra èse paruga*, vorst M. S. ging naar beneden hem te gemoet, schudde hem de hand en bracht hem boven in de raadzaal (75.5—6).

IV. In de tot dusverre behandelde gevallen is het verwijgen van het verkorte voornw. afhankelijk van de vermelding van den agens, terwijl zij ook volstrekt geen beteekenis heeft, en dus alleen te verklaren is uit gemak-zucht of streven naar kortheid. Evenwel wordt het verkorte voornw. soms ook verzwegen, zonder dat de agens op eene andere wijze vermeld wordt, bijv. *ndonta wâli-du parakâra Mahâradja Ali*, enz. (58.8): *ndonta wâli-ra was aka-n de*, enz. (40.35), enz. Dit *ndonta-ra* zou bijv. in het Mal. luiden: *tërsébut-lah*. Het Mal. bezigt dezen vorm, wijl, gelijk bekend is, in inlandsche verhalen de persoon van den verhaler geheel op den achtergrond treedt en dus de agens van het werkwoord in dit geval onbepaald is. Zoo duidt nu ook de weglatting van het verkorte voornw. in het Bim. de onbepaaldheid van den agens aan. Wij kunnen den vorm weergeven door »men“ als subject te bezigen of wel door eene passieve constructie te gebruiken. De vertaling der bovenstaande zinsneden luidt dus: men vermeldt verder, of er wordt verder vermeld omtrent de zaak van vorst Ali (omtrent de genoemde oude vrouw), enz. Andere voorbeelden zijn: *indo kapo ône-na ba sampari ede, nggâra turu kai-sa doû, na-made lalo mpa, nggâra neè sara kamori wâli*, enz., het nut nu van die kris is, (dat) indien men er mede naar iemand wijst, deze terstond sterft, en (dat) indien men hem weder in het leven wil terug-roepen, enz. (18.28 en 29); *makento mpara ba ede, na-ringa-ra habar ba sangadji masupu —— kau kai-na kaambi sa-buwa-kapa ——, ndadi kaambi weya-du sa-buwa kapa*, daarna hoorde de zieke vorst het bericht —— daarop beval hij een schip uit te rusten —— daarop werd er voor hem een schip uitgerust (59.6—7); *kađuwa mbuwa rahi kai matjili ede*

daa mapehe, lôsa kai-du ngâra manusiya, luu kai-du djâra ro sâhe, in het geheim twee mannen te hebben mag niet, »men gaat uit den naam van mensch, men gaat in tot de paarden en buffels“ (men verliest daardoor den naam van mensch en gaat behooren tot de paarden en buffels, 88.8—9). Uit den aard der zaak wordt van deze weglatting van het pers. voornw. dikwijls gebruik gemaakt bij algemeene voorschriften, recepten, enz. bijv. *dou raa-maweha ntau dou, wali raa-mbali-na, rante weya-ku asa-na, tongge weya-ku woo-na, tarungku wali weya-ku bali bae-na edi*, (wat betreft) hen, die de goederen van anderen weggenomen hebben zonder ze teruggegeven te hebben, men doe hun een ketting om den mond, men zette hun hals in de *tongge*, en men boeie hunne beide voeten (87.10—12. Vgl. ook voor dit en de volgende voorbeelden § 233); *hukum-na dou daa mangawa sambeya ede dompo weya-ku woo-na, hukum-na dou raa-manono tuwa lambo weya-ku loki-na*, wat betreft de straf voor hen, die niet willen bidden, men snijde hun den hals af, de straf voor hen, die palmwijn gedronken hebben is, men sla hun op het achterste (86.28—29); *kadòo-ku au-du nahi, pata tjengga-ku rawi mamada labo mamami*, men verwijdere al wat onrein is, men onderscheidt rijpe en onrijpe handelingen (90.3 en 4). Nu is ook hier wederom het verzwijgen van het verkort voornw. niet bepaald noodzakelijk te noemen, bij een enkele blik op №. I. (vooral het laatste gedeelte) en №. IV. (vooral van af blz. 13 reg. 21) der teksten ziet men, dat het Bim. in algemeene voorschriften, enz. of den hier behandelen vorm bezigt, dan wel zich richt tot een onbepaalden tweeden persoon. Uit №. IV is tevens te zien, dat de vorm met het verzwegen verkort voornw. (althans voornamelijk) dan gebezigt wordt, wanneer men met *ta* spreekt, terwijl zoo men met *nggom* spreekt, het voorschrift meest in den vorm van den imperatief gebracht wordt (vgl. § 235). In dergelijke zinnen is dus *ta* als verzwegen te beschouwen. Evenwel heb ik ook hier den agens in de vertaling met »men“ weergegeven. Op zichzelf duidt de vorm toch geen tweeden persoon aan, evengoed zou bet den derden kunnen zijn (vgl. ook beneden), althans zoo in den zin geen voornw. van den tweeden persoon is voorafgegaan, in welk geval het ook onder I. of III. gebracht zou kunnen worden. Ook wordt, als het een bepaalde persoon is, die met *ta* aangesproken wordt, het voornw. zelfs in den imperatief niet weggelaten, vgl. § 235. De vorm met het weggelaten voornw. is dus als nog onbepalder te beschouwen, al is het verschil bijv. tusschen *weya-ku* en *ta-weya-ku* niet groot, evenmin als bij ons tusschen: men neme, en gij neemt of gij moet nemen. Vgl. ook § 233. In het eerste en derde voorbeeld kan alleen *na* verzwegen zijn (in het tweede en vierde kan men of *na* of *mu* (*ta*) invullen), hierbij is echter in het oog te houden, dat *na* een onbepaalden agens voorstellende, alleen uitgedrukt wordt, zoo het geen verwarring kan veroorzaken (vgl. beneden V), in eene uitdrukking als: *ndonta-ra* pleegt het nooit vermeld te worden.

Bij intransitieven heb ik het verzwijgen van het verkorte voornw. nooit aangetroffen als de agens een onbepaalden persoon voorstelt, wel indien wij het verzwegen voornw. door „het” kunnen vertalen, bijv. *nggdra ndede-sa*, indien het aldus is (60.31, *na-ndede*, bijv. ibid. reg. 15); *pôda dja*, het is waar (78.39).

V. Een bijzonder gebruik wordt gemaakt van de finiete vormen met weglatting van het voorgevoegd verkort voornw. om het onbepaalde van den agens aan te duiden in zinnen als de volgende: *indo kapo sjarañ imâñ ede sa-mpuru ori*: *metji ro tjaú-ku ruma Allah ta'âla, metji-ku sa-mena-na malaeka*, enz., de voorschriften van den imân nu zijn: God te beminnen en lief te hebben, de engelen lief te hebben, enz. (9.24 en 23. v. o.). Wij zouden bier een infinitief bezigen en ook het Bim. kan hier het verbale subst. gebruiken, bijv. *indo kapo maharâm ndai karawi-na ba doû madawâra oi sambeya ede tolu ori*: *sambeya; hèko bait'ullah; nenti qoraan ro tiwi ro waa* (*waa-na* in de parallelplaats 94.38), voorts wat verhoden is om te doen voor hem, die geen water voor het gebed heeft, is drieërlei: bidden, het huis Gods omgaan, de Qorân vasthouden of dragen (11.28 en 29). In het voorbijgaan zij berinnerd dat de Westelijke verwante talen in zulk een geval den werkwoordsvorm bezigen, bijv. Jav. *utawi parlu-ne wulu iku néném* —— *kaping têlu amasuh tangan karo*; zoo ook Sund. *katilu ngumbah lóngon*, vgl. Grashuis, Soend. Leesb. pag. 137 en 48., daarentegen Bim. *tolu ori kai-na watja-ku rima bali bae*, 8.38 of *watja antju bali bae*, 11.14). Bij intransitieven wordt nu of het verbale subst. of een finiete vorm met voorgevoegd voornw. gebezigd; is de beteekenis daarentegen transitief, dan is de finiete vorm met het weggelaten voornw. het meest in gebruik. Het verzwegen voornw. is *na*, somtijds wordt het ook wel uitgedrukt, men vergelijke bijv. 10.13 en 14: *indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori*: *karawi labo daa bae ade; bade-ku mpa wati ngawa-na karawi*; —— *kabantja ro sungge-ku doû makarawi mataho* (wat den islâm krachte-loos maakt is vierderlei: eene godsdienstige handeling (verrichten zonder te weten (wat men doet), weten en niet willen verrichten, —— hen die het goede doen, bespotten) met 8.24 vlg. *indo kapo makaiha-na islâm ede upa ori*: *tampuu-mpuu-na na-karawi-ku masaori-ori pâhu karawi-na ede labo wati bae kai-na ade; duwa ori kai-na na-bae kai-ku ade wati ngawa-na karawi*; —— *upa ori kai-na na-kabantja ro sungge-ku doû makarawi mataho*. Voorts: *kakiidi-ku sambeya* (9.10. v. o.) en *na-kakiidi-ku sambeya* (8.1), het gebed „doen staan” (verrichten). Uit deze laatste voorbeelden, alsook uit meerdere in N°. II en III der teksten, is te zien, dat *na* zoowel als genitief, als voor een werkwoord gevoegd, op een onbepaalden agens kan duiden. Over het nadrukwoord *ku*, dat gewoonlijk na deze vormen gebezigd wordt, zie men de Aann. na § 233.

§ 232. Bij den in § 228 gestelden regel, dat een subst. of volledig persoonlijk

voornw., als agens optredende, na een finiet transitief werkwoord steeds door *ba* moet ingeleid worden, zijn de volgende uitzonderingen en bijzonderheden op te merken, welke ook voorkomen bij de uitdrukking van den agens na een verbaal subst. met transitieve beteekenis, voor zoo verre de voorbeelden bij de finiete vormen ontbreken, vgl. men aldaar.

I. In de eerste plaats wordt de agens niet door *ba* ingeleid, indien het direct object bepaald wordt door den genitief van een persoonlijk voornw., dat met den agens correspondeert (welk voornw. evenwel ook verzwegen kan worden), en de agens na het direct object geplaatst is. Bijv. *ampo na-weha-ku ntaw-na Allah ta'ala*, dan neme God zijn eigendom (58.20); *ntika na-èda mpuudu ninu ndai-na Ama Metjo di ade talaga ede*, toen A. M. (de tijger) zijn eigen spiegelbeeld in dien vijver zag (37.35); *ku-sambale wòo-ku lamada*, (dan) snijd ik mijn hals af (28.13). Bij uitzondering vindt men ook hier wel eens den agens door *ba* ingeleid, bijv. *mu-èda-ku mpa ninu ndai-mu ba nggòmi*, gij zaagt slechts uw eigen beeld (38.10). Wanneer een werkwoord *weki*, in de beteekenis van het reflexieve voornw., of *angi* tot direct object heeft, wordt de agens nooit door *ba* ingeleid, dewijl het in de beteekenis dezer woorden ligt, dat zij bepaald worden door den genitief van een met den agens correspondeerend voornw., al kan dit voornw. ook verzwegen worden. Men vergl. § 214 en § 215.

II. Sommige transitieve werkwoorden kunnen, wanneer zij zonder object vermeld worden, ten opzichte van den agens hetzij als transitieven, hetzij als intransitieven behandeld worden. Voornamelijk zijn dit de woorden *nggåhi*, spreken, zeggen; *ntjambe*, antwoorden; *nuntu*, verhalen, ook *parenta*, bevelen, zou hier toe gerekend kunnen worden; in finiete zinnen pleegt dit echter niet voor te komen, men zegt dan: *mbei parenta*; met verbale beteekenis treft men het vooral aan in den vorm: *raa-parenta*, wat gewoonlijk den agens zonder *ba* na zich heeft (daarentegen wordt *kau*, bevelen, altijd als een transitivum behandeld): *makento mpara ba ede*, *na-nggåhi-ra ruma sangadji: wali wåra-na*, enz., daarna zeide de vorst: is niet enz. (48.5, vgl. 48.26, 76.28); *wåra-ra upa*, *lima nai*, *nggåhi-ra riyana-na*, na verloop van vier of vijf dagen zeide zijn schoonvader, enz. 31.3. v. o., met weggelaten voornw.), daarentegen: *tampuu mpuu-na na-nggåhi-ku ba iwa-ku: daro-pu*, enz., ten eerste zeiden mijne makkers: voel, enz. (34.24); *na-nggåhi-ku ba Allah ta'ala di ade qorân*, God zegt in den Qorân (III). Somtijds, doch zeldzamer, worden ook andere werkwoorden op deze wijze behandeld, in de teksten zijn mij alleen *ngåha*, eten, *nôno*, drinken, *mbako*, kooken (speciaal rijst), *teka*, opklimmen, voorgekomen, doch het is wel aan te nemen, dat dit ook met andere kan plaats hebben, zoo er slechts geen verwarring tusschen agens en object kan ontstaan. Evenwel wordt bij deze werkwoorden toch gewoonlijk de agens door *ba* ingeleid. Volgt een object dan bezigt men steeds *ba* (vgl. echter § 254) bijv. *mu-nggåhi-ku ba nggòmi mbòto ntaw ro wåra di ade peti nae*,

gij zeidet »het veel zijn van” (dat er veel waren) schatten in de groote kist (41.17). Afgescheiden hiervan, doet zich ook in het Bim., evenals in andere talen, het feit voor, dat sommige werkwoorden zoowel transitief als intransitief kunnen zijn, zoo is *metji*, beminnen, meestal transitief, men kan echter ook zeggen: *metji labo*.

De agens wordt voorts niet door *ba* ingeleid na de volgende werkwoorden, ofschoon zij een direct object bij zich hebben.

Na *raho*, vragen, in de uitdrukkingen: *raho dowa*, bijv. *makento mpara ba ede*, *na-raho dowā nabi Isa di Allah ta'ala*, daarna vroeg Jezus beden (bad Jezus) tot God (58.27); en *raho kangampu*, bijv. *na-raho-ra kangampu ruma-na*, en hun heer vraagt vergiffenis (13.53); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjāra*, voorts vrage hij, die schuldig is om vergiffenis (15.10). Anders wordt *raho* op de gewone wijze behandeld, bijv. *na-raho-ku ba dōu mantau*, en de eigenaars vragen (om hun eigendom, 85.24).

Ntau, voor zoover mij bekend is, onverschillig wat het object is: *na-ntau eli-ra nò nae*, de grote gong had (gaf) geluid (77.38), *makento mpara ba ede*, *na-ntau wāli mpara neè ana-na maāri-āri pòda*, daarna had de allerjongste zoon wederom begeerde (naar die vrouw, 28.8).

III. Wanneer een werkwoord in substantiefvorm staat na de werkwoorden *lao*, *mai*, *neè*, *ngawa*, *lowa*, *waü*, *disa*, vgl. § 248, alsook *na raho* en *đòđò* (zoo de agens van beide werkwoorden gelijk is) wordt de agens, zoo die door een subst. of volledig voornw. wordt voorgesteld, gewoonlijk na het tweede werkwoord geplaatst, is dit laatste transitief dan wordt hij door *ba* ingeleid, is het intransitief, dan volgt de agens zonder *ba*: *na-neè-ku ngâha weya ade-ku ba Ama Metjo*, A. M. (de tijger) wil mijn hart eten (36.11); *nggâra na-raho sara weli ba kali*, indien de opperpriester vraagt (het paard) te koopen (52.35); *ndadi na-lowâ-du kaað ba Mayang-Mangure ntanda-na ede*, zoodat M. M. dien blik van hem kon begrijpen (78.26); *lowa pòda-ra kurewe asa-m* je mond kan erg babbelen (gij kunt erg babbelen, 17.26). Op het tweede werkwoord is ook toepasselijk hetgeen boven onder I en II gezegd is, vandaar: *na-neè-sa ngâha ade-na*, indien »hun hart wil” (zij willen) eten (90.1 v. o.). Wordt echter de agens tusschen de beide werkwoorden geplaatst, eene constructie, welke overigens bij de finiete vormen niet dikwijls voorkomt, dan hangt het al of niet bezigen van *ba* van het eerste werkwoord af, vandaar: *mu-lowâ pòda pala nggòmi*, *wai-e*, *saa hudu*, gij kunt wel zeer goed luizen vangen, kleindochter (69.18). Ook *neè*, willen, is dan als een intransitief te beschouwen, hoewel er, indien het zelfstandig gebezigd wordt, vormen als *ra-neè* van bestaan (gewoonlijk wordt ook *na ra-neè* de agens niet door *ba* ingeleid, dus *ra-neè ndai-na*, 47.32, *ra-neè nggòmi*, 48.29, evenwel komen bij het verbale subst., in de betekenis van het deelwoord als subst., meer afwijkingen voor, vgl. § 254).

Wanneer overigens het verbale subst. met gelijken agens als object

van het eerste werkwoord staat, kan de agens na het tweede geplaatst worden en moet dan steeds door *ba* ingeleid worden, al is het intransitief, bijv. *na-iyu mpara mbari ba ruma-t*, de vorst voelde »het dronken zijn» (dat hij dronken was, 48.26). Meer gewoon is het evenwel in dit geval, den agens na het eerste werkwoord te plaatsen. Zoo ook bij de omschrijvende constructie met *weki* (vgl. § 214); *niika na-iyu-du ba wawi weki-na na-wau-ra niujuwu*, toen het zwijn voelde, dat het gewond was (81.11, dewijl de agens voor *weki* komt, geldt het sub. I opgemerkte hier niet).

Wanneer een verbaal subst., afhangend van een ander werkwoord, een anderen agens heeft dan dit, staat de agens van het eerste werkwoord voor het verbale subst. en wordt, naar gelang zulk een werkwoord transitief of intransitief is, al of niet door *ba* ingeleid. Is het eerste werkwoord een der woorden, die »bevelen, laten, verbieden, beletten, vragen (verzoeken)» beteekenen, dan pleegt de agens na het afhankelijke verbale subst. geplaatst te worden, zoo de agens daarvan niet uitgedrukt wordt; steeds wordt bij door *ba* ingeleid, zoodat men bijv. zegt: *na-kau-ku mai ba ruma-t*, de vorst beval (zijn) komen (hem te komen), vgl. § 284. Ook hij de constructie met *weki na raho* of *dōdō* (vgl. § 214) wordt de agens na het afhankelijke verbale subst. geplaatst, in dit geval echter zonder *ba*, bijv. *ku-neè-ku dōdō kaada weki-ku lamada labo ita dōho*, vgl. § 214.

- § 233. De conjunctief kan in het Bim. uitgedrukt worden, maar dikwijls is de vorm niet van dien van den indicatief te onderscheiden, gelijk uit het volgende te zien is.

I. Door achter een finiet werkwoord de volgende nadrukswoorden te bezigen: de enklitische *ku* of *ka*, of de samengestelde en niet enklitische *kuḍu*, *kada*, *kidi*, *kumpudu*, *kampada*, *kimpiḍi* (*kumpiḍi*), ondergaat het eene wijziging in de beteekenis, welke wel niet den conjunctief in het algemeen aanduidt, maar toch iets wat daartoe behoort, namelijk wat in het Latijn door »ut met den conjunctief», door ons met »opdat en den conjunctief» (voor zooverre wij dien dan nog bezigen) zou uitgedrukt worden. Omrent *ku* is op te merken, dat het in tegenstelling van het bij den indicatief gebezige *ku*, ook na eigenlijke intransitieven kan gebezigt worden, vgl. § 270. Men treft deze woorden in de eerste plaats aan na *wāra* (zijn) in de reeds in § 93 besproken uitdrukkingen: *wāra-ku*, *wāra-ka*, enz., opdat zij, opdat, als ook in *mōda-ku* enz., wat wij wel niet anders dan door »opdat» kunnen weergeven, vgl. § 284. Andere voorbeelden zijn: *ku-lampa mpa kēse-kēse-ku*, *na-rotji kuḍu lao ro-mai-ku*, ik zal maar alleen gaan, »opdat snel mijn gaan en komen zij» (opdat ik snel ga en weer terugkom, 76.8); *nggāhi kantiri-nīri-pu labo nahu*, *nggāra wati sara wāu-mu horu nahu*, *ku-lowā kimpiḍi rai peso wāu weki-ku*, zeg mij oprecht, indien gij mij niet kunt helpen, opdat ik mij eerst ijlings verwijderen kan (37.22—23); *patu tanaō-mu rawi lewa*, *mu-èda weya kuḍu òne-na dei woha sera*, het is voegzaam, dat gij het oorlogs-

handwerk leert, opdat gjij het nut daarvan ondervindt op het slagveld. (14.14).

II. Dezelfde nadrukswoordeu worden nu gebezigd na den finieten vorm met het voornw. van den eersten persoon, tot omschrijving van den imperatief. Gewoonlijk gaan dan *mai-ra* of *mai* = het Mal. *mari-lah* of *taho-ra* of *taho mpara* (vgl. § 235) = het Mal. *baik-lah* vooraf. Voorb. *mai-ra ta-lampa-ku*, komt, laat ons op weg gaan (56.13, het Latijn en Grieksch bijv. zouden hier den conjunctief bezigen); *mai-ra ta-neè-ka di uma wai*, komt, laat ons het huis van de oude vrouw inklimmen (39.18); *mai-ra ta-lao kada lampa*, komt, laat ons verder gaan (17.13); *maai ake mai ta-lao kuðu nggeè ada labo ruma-t*, welaan, laat ons nu onze opwachting gaan maken bij den vorst (80.15—16); *maai ake taho-ra ta-lòsa kada*, welaan, laat ons nu uit (het land) gaan (55.34); *kapo de taho-ra ta-lao kada rai aka uma-ta*, daarom laat ons naar onze huizen vluchten (20.12). Evenwel behoeven de woorden *mai-ra* of *taho-ra* niet vooraf te gaan: *ntjambe kai ba iwa dòho-n*, *iyo*, *kaman-e*, *taho pòda weki-na*, *ta-maru kada*, de makkers antwoordden: ja kameraden, het is goed, laat ons gaan slapen (41.6, *taho weki-na* betekent hier »goed, het is goed» als antwoord op eene vraag, *taho-ra* is = *mai-ra* en kan door ons nooit met »het is goed» worden weergegeven, zie § 238, in andere gevallen echter zijn beide uitdrukkingen geheel en al gelijk van beteekenis); *nggåra dou-sa*, *ta-rai kada*, als er iemand is, laat ons dan vluchten (39.31 en 33); *nahu ku-lao-ku lewa*, *âri-e*, laat ik ten strijde gaan, vrouw (79.6). Na een werkwoord van transitieve beteekenis heb ik nooit een ander nadrukswoord aangetroffen dan *ku*, hetzij *mai-ra* of *taho-ra* voorafgaat, hetzij niet. Eigenlijk is er dus geen verschil in vorm met den indicatief, alleen is op te merken, dat dit *ku* hier niet, gelijk in den indicatief, verwisseld kan worden met *ra*, *du*, enz. Voorb. *mai-ra ku-tundu-ku waa di uma-ku*, welaan, laat ik haar op de schouders nemen en naar huis dragen (32.41); *maai ake taho-ra ta-hanta-ku peti ake*, laat ons nu deze kist opnemen (39.25); *iyo*, *taho pòda weki-na*, *ta-ròdjo-ku*, ja, goed, laten wij hem aanspreken (38.2); *lao uaa-pu ake sera*, *ta-kaa kantjore-ku*, brengt (hem) naar het woud, laten wij (hem) in tegenwoordigheid van velen verbranden (22.23—24). Wel wordt somtijds geen nadrukswoord gebezigd: *taho weki-na*, *ta-lao weha dou ede*, goed, laat ons die mensen gaan halen (70.9).

Omtrent deze hier behandelde uitdrukking is nog op te merken, dat zij ook gebezigd wordt in plaats van den tweeden persoon van den imperatief, wanneer het werkwoord nader bepaald wordt door de woorden: *labo nahu*, met mij, bijv. *wati sara imbi-mu mai ta-lao sama-sama-ku labo nahu*, indien gij (het) niet gelooft, welaan ga dan te zamen met mij (38.11). Dit *ta* is hier niet het voornw. van den tweeden persoon, want men spreekt hier met *nggåmi*, gelijk uit het verband blijkt, maar het voornw. van den eersten persoon meerv., lett. zegt dus de Bim.: welaan, laat ons te zamen gaan met mij (ik medegerekend), zoo ook: *Bango-e ede-ra lao-mu mpanga*, *mai-ra*

ta-nggeè sama-ku labo nahu, Bango, ga niet meer uit stelen, ga met mij samenwonen (34.35); *mai-ra ta-lao-ku labo nahu nggeè ada labo ruma-t*, komt, gaat met mij onze opwachting bij den vorst maken (33.22). Zonder dit *labo nahu* moet bij den tweeden persoon na *mai-ra* en *taho-ra* steeds de imperatief gebezigd worden.

De woordjes *ku*, *ka*, *kuḍu*, enz. kunnen ook nog gebezigd worden in zinnen, voorafgegaan door *ede-du* of *sareè-pu*, § 236.

III. *Ka* en de samengestelde woorden *kudu*, *kaḍa*, enz. worden (althans voor zooverre mij bekend is) alleen in de twee bovengenoemde gevallen gebezigd, doch het gebruik van *ku* is ruimer.

Wanneer men in den imperatief spreekt en dan *ampo*, »dan, vervolgens“ bezigt, dan moet na dit *ampo* in plaats van den imperatief, een finieten vorm met voorgevoegd verkort voornw. (dat evenwel ook verzwegen kan worden) en het nadrukswoord *ku* gebezigd worden. Een voorbeeld levert 12.12. v. o. vlg.: *niru panta-mu bente, ngári wau-pu dana —— ampo mu-kimi-ku*, *ampo mu-sangafa-ku*, als gjl eene versterking aanlegt, graaf dan eerst de aarde uit —— houd die dan vast (of dan moet gjl die vasthouden), beruik ze vervolgens, enz. Op zichzelf kan nu een *mu-kimi-ku* ook indicatief zijn, maar dat deze vorm hier voor den imperatief optreedt, alsmede het feit, dan men hier voor *ku* nooit *ra*, enz. ontmoet, doet reeds in den vorm een conjunctief zien. Vergelijkt men hierbij 71.27: *ta-lao weha-pu*, *lamada neè makara-na*, *ampo ta-lao-ku landa*, ga gjl ze halen, ik zal ze vlechten, en ga gjl ze dan verkoopen, dan ziet men dat ook hier *ku* na een intransitivum kan geplaatst worden, en dus hetzelfde is als het sub I en II besprokene, en niet het bij den indicatief gebezigde nadrukswoord. Hierbij vergelijke men: *peya na-wau sara maru wai*, *ampo ta-neè-ku weha weya peti-na*, als de vrouw zal zijn gaan slapen, laat ons dan in (huis) klimmen om hare kist weg te nemen (39.15). Ware hier *ampo* niet te gebruiken geweest, dan had men gezegd: *mai-ra ta-neè-ku* (of *ka*, enz.), na *ampo* mag echter *mai-ra* of *taho-ra*, dat een imperatief is, niet gebezigd worden, terwijl tevens alleen *ku* als nadrukswoord in gebruik is.

Men leest op 70.6: *sa-buwa ede, ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha*, dit ééne (wij zouden zeggen »één van tweeën“) zullen wij (ze) gaan halen of niet. *Ta-lao weha-ku* zoude op zichzelf wederom indicatief kunnen zijn, doch op te merken is, dat de nadrukswoorden van den indicatief niet voor het vraagwoord *ro* (vgl. § 228) gebezigd worden. Maar vooral het tweede lid van den vraag is beslissend; eenvoudig »of niet“ zou zijn: *ro wat*, maar *ede-ra lao weha* is eene van de wijzen, waarop men een verbod uitdrukt, vgl. § 237. Hier kan de beteekenis geen andere zijn, dan die van een conjunctief met eene ontkenning, gelijk trouwens de vormen, waarmede men verbiedt, gewoonlijk voor den conjunctief in ontkennende zinnen gebezigd worden. (Men zie beneden). Hieruit is met zekerheid op te maken, dat

ku hier den conjunctief aanduidt, en het Bim. dus ook in twijfelende vragen deze wijze gebruikt.

Bij algemeene voorschriften, vermaningen, recepten, enz. bezigt men in den tweeden persoon, wanneer men met *ta* spreekt, den finieten vorm met *ku* als nadrukswoord (terwijl, gelijk reeds in § 231 sub III opgemerkt is, bij het gebruik van *nggomi* den imperatief gebezigd wordt, behalve na *ampo*), bijv. *ake tjumpu kai-na ba ndeu patula —— ta-weha-ku oi*, enz., dit is de laatste der baden om eene ziekte af te weren —— *gij haalt (moet halen) water*, enz. (5.24). Voorbeelden zijn overal, vooral in N°. I en IV der teksten te vinden. Dat *ta* verzwegen kan worden en voorbeelden daarvan, zijn besproken in § 231 sub III. Ook in den derden persoon wordt dan als nadrukswoord *ku* gebezigd, bijv. *ampo na-hori-ku bongi raa-kimi-na ede*, dan late hij (de zieke) de rijst, die hij in de hand gebouden heeft (houdt) los (5.21); *nggara na-made-sa, na-tjèpe-ku, nggara na-supu mpowa-sa, na-loi-ku*, sterft hij, dan moet hij hem vervangen, wordt hij slechts ziek, dan moet hij hem genezen (14.12. v. o.). Aangezien nu ook hier voor *ku* nooit *ra*, enz. gebezigd wordt, moet het 't teeken van den conjunctief zijn. Somtijds echter bezigt men in 't geheel geen nadrukswoord, bijv. *ampo mu-batja salawa tolu kâkî*, bid dan driemaal een gebed (12.11. v. o.); *ta-weha wunta wau*, gij moet nemen bloemen van de waroe (4.32); *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede*, voorts vraag hij, die schuldig is om vergiffenis (15.10); *ampo ta-dula dei uma*, dan moet gij naar huis terugkeeren (5.22); *au-du raa rawi-mu —— na-dula dei ra-hidi-na, na-mbali dei weki ndai-mu*, wat gij ook verricht hebt —— keere terug tot wat zijne plaats is geweest, het keere tot u zelven terug, (6.2 en 3). Vgl. ook sub II en onder *sareè-pu* en *ede-du*, § 238. In dat geval is dus de conjunctiefvorm van een intransitief werkwoord niet van den indicatiefvorm te onderscheiden.

Ten slotte zij herinnerd aan het gebruik van *ku* bij de vormen met *ndai*, zoo de gerundieve beteekenis op den voorgrond moet treden, vgl. § 150. Over den conjunctief *na sura* (mits) vgl. men § 238 en zie voorts bij: *ampo* (§ 264) alsook bij: *kombi* en *kone* of *kone pôda mpowa* (§ 265).

De gewone ontkenning *wati* doet het werkwoord den substantiefvorm aannemen, dientengevolge krijgt het geen nadrukswoord en zou men dus ook den conjunctief niet van den indicatief kunnen onderscheiden. Heeft het werkwoord transitieve beteekenis, dan bestaat er de constructie van *wati* met den passieven vorm met *ndai* (bijv. *wati ndei tjii weya oi ntjidi-na*, het rijstwater ervan moet niet afgegoten worden, men giet het rijstwater niet af, vgl. § 101), welke tegenover *wati* met het enkele verbale subst. (bijv. *wati tjii weya oi tjidi-na*, men giet het rijstwater niet af) staat als een conjunctief tegenover een indicatief. Evenwel wordt deze vorm zelden gebezigd, en kan bij intransitieven in 't geheel niet gebruikt worden, dewijl bijv. een *wati ndai malôsa*, niets anders dan eene dichterlijke uitdrukking

van *wati lōsa* »(hij) gaat niet uit“ is, vgl. § 95. Men bezigt in plaats van den conjunctief in zinnen met de ontkenning, bij transitieven gewoonlijk, bij intransitieven altijd de vormen, waarmede men verbiedt, vgl. § 237.

- Aanm. In het in § 231 sub V behandelde geval, waarin het verkorte pers. voornw. kan verzwegen worden, wordt als nadrukswoord gewoonlijk *ku* gebezigd (bij weglatting van het voornw. heb ik nooit een ander dan *ku* aangetroffen). Nu kan men zeker in een zin als: *indo kapo sjaraṭ imān ede sa-mpuru ori: metji ro tjaū-ku ruma Allahu ta'āla*, enz. *metji ro tjaū-ku* als een conjunctief opvatten, zoodat de letterlijke vertaling zoude zijn: de voorschriften van den imān nu zijn tienderlei, men beminne God en hebbe hem lief, enz. (vgl. de aangehaalde §). Moeilijk evenwel valt het in een zin als: *indo kapo makaiha-na imbi ede sa-mpuru ori —— imba-ku rawi kafir*, wat het geloof vernietigt is tienderlei —— de handelingen der ongelooigen navolgen enz. (9.18—15. v. o.) in *imba-ku* een conjunctief te zien. Nu vergelijke men hierbij zinnen met de ontkenning: *indo kapo sjaraṭ-na maaho ba weha oi, sambeya ede ini ori —— ai-na wāra matapa-na oi*, enz. de voorschriften nu van dat, wat voor het nemen van het water voor het gebed moet zijn, zijn zesderlei —— het niet zijn van iets, wat het water belet (lett. laat er niets zijn, dat het water belet) dus een bepaald verbod, vgl. § 237 (11.11). Daarentegen: *indo kapo makaiha-na imbi ede sa-mpuru ori —— wati dahu-na ba mabu imbi-na* (niet vreezen dat zijn geloof valt); *indo kapo makaiha-na islam ede upa ori —— bade-ku mpa wati ngawa-na karawi* (vgl. § 231). Bij hetgeen van het standpunt der schrijvers niet goed is, bezigt hij den verbiedenden vorm (welke, gelijk boven gezegd is, in ontkennende zinnen in plaats van den conjunctief treedt), bij hetgeen op zijn standpunt slecht is, het verbale subst. met *wati*, dat is de uitdrukking van den indicatief met de ontkenning. (In het voorbijgaan zij er opgewezen, dat, als men in plaats van de finiete vormen hier het meer kleurloze verbale subst. bezigde als ontkenning *daa* gebruikt wordt). Hieruit is de conclusie te trekken, dat, waar iets van het standpunt der schrijvers goed is, de conjunctief gebezigd wordt (vgl. ook 8.35; *watja-ku rima* met 94.13 *watja-pu rima*, imperatief, zoo ook ibid. reg. 12), anders de indicatief. Dat nu ook, in dit laatste geval *ku* steeds als nadrukswoord pleegt gebruikt te worden is licht verklaarbaar. Vooreerst toch kan *ku* ook in den indicatief voorkomen, met zekerheid is verder wel te zeggen, dat er, wanneer indicatief en conjunctief vormelijk niet te onderscheiden zijn, hier en daar verwarring tusschen beide wijzen moet ontstaan, het verschil in gebruik is hier in beide gevallen zoo gering, dat wij zoowel den indicatief als den conjunctief door een infinitief weergeven en ook het Bim. in beide gevallen een verbaal subst. kan bezigen, dewijl men in het ééne geval steeds *ku* moest bezigen, is men er toe gekomen *ku* als het vaste nadrukswoord voor de op deze wijze gebezigde finiete vormen te beschouwen. Wordt *na* wel uitgedrukt, dan kan ook in zinnen, waarin noch goed- noch afkeuring van het standpunt van den schrijver wordt uitgedrukt, een ander nadrukswoord gebezigd worden: *indo kapo masfaralu sambeya tolū ori —— na-nlau-ra katjihī*, wat nu verplichtend is voor het gebed is drieënlei —— men heeft (het hebben van) oordeel des onderscheids (11.35). Voor een ander gebruik van *ku* in den indicatief, en wel een bepaald misbruik zie men § 270.
- § 234. De optatief wordt uitgedrukt door *tōpo* achter het werkwoord te plaatsen, bijv. *ede-ra raho kai-na dowa di ruma Allah ta'āla koha tutā ede; na-kaèda tōpo-ku angi labo nabi Isa*, daarop bad de schedel tot God: moge hij (mij) Jezus doen ontmoeten (58.18—19); *pōda-si nahu asal-ku dēwa-dēwa, ndadi tōpo-ra rasa*, indien ik werkelijk van goddelijke afkomst ben, moge (dan) eene stad ontstaan (77.8—9). Men kan den optatief ook uitdrukken door als finiet werkwoord *kamōda* te bezigen, wat letterlijk »gemakkelijk maken“ betekent, maar in dezen zin voor ons onvertaalbaar is (vgl. het Mal. *mudah-mudahan*), waarachter wederom *tōpo* met het nadrukswoord gevoegd wordt, terwijl

dan dit *kamòda* het eigenlijke werkwoord van den zin den vorm van een verbaal subst. doet aannemen. Voorbeelden leveren de teksten niet op, de volgende zinnen zijn mij evenwel opgegeven: *sura ake na-kamòda tòpo-ku karongga ba Allah ta'ala*, enz., moge God dezen brief doen toekomen, enz.: *na-kamòda-mòda tòpu-ku tjèpe weya ba Allah ta'ala sa-mena-na rawi taho nggòmi*, moge God u uwe goede werken vergelden. Een derde wijze van uitdrukking van den optatief bestaat daarin, dat men na *simpa-simpa-(na)*, wat wij op zichzelf door „wellicht, misschien” moeten weergeven, *tòpo* plaatsst, waarna het werkwoord in substantievorm volgt: *simpa-simpa tòpo-(na) ndundu umu-mu*, moge uw leven lang zijn, mocht gij lang leven, vgl. (100.4). De optatief in ontkennende zinnen wordt uitgedrukt door den verbiedenden vorm met *tòpo*, vgl. § 237.

Aanm. In het tweede voorbeeld volgt na *ndadi tòpo* als nadrukswoord *ra*, mij is verzekerd dat *ku* daar niet kan gebruikt worden. zoodat aan te nemen is, dat in den optatief de nadrukswoorden van den indicatief worden gebezigd. Vgl. nog § 270.

§ 235. De tweede persoon van den imperatief wordt, indien men met *nggòmi* spreekt, bij een intransitief werkwoord uitgedrukt door het enkele stamwoord of wel door *ra* achter het stamwoord te voegen, bijv. *mu-neè sara raho sadeka*, *lao aka uma sigi*, als gij eene aalmoes wilt vragen, ga dan naar de moskee! (56.22); *e tjina-e, kasi ade-mu labo nahu*, vriend, heb medelijden met mij! (22.36); *lao-ra, ana-e, salama-lama lao-mu*, gaat kinderen en gelukkig zij uwe reis! (65.5); *nggåhi kai ina-n: lao dja-ra ngupa ra dei ndai ngåha ro nöno*, de moeder zeide: ga iets zoeken om te eten en te drinken! (17.3. v. o.).

Is het werkwoord transitief dan wordt de imperatief in dit geval gevormd door achter het stamwoord *pu* te plaatsen: *nggåhi kai ruma paduka: weha-pu taraku ede, mbei-pu dou ake*, de vorstin sprak: haal die buks (en) geef die aan dezen man! (25.23); *ai ina-e, lao sođi weya-pu lamada ana wai aka*, moeder, ga voor mij de dochter van gindsche vrouw (ten huwelijk) vragen (26.7. v. o.); *inga sa-waü-waü-pu nahu*, help mij zooveel gij kunt (36.27); *mu-rumpa-sa, kadeè weya-pu paiya-na ro kambata-na dou bae-mu*, als gij een aanval doet, luister (dan) naar het schreeuwen en juichen uwer vijanden (12.5—4. v. o.); *kapo de lao tiyo-pu*, gaat derhalve naar (hem) zien (19.3).

Somtijds wordt het volledig voornw. na den imperatiefvorm geplaatst. Dit geschiedt zoowel, wanneer de zin den nadruk op het voornw. doet vallen, als in die gevallen, waarin ook in den indicatief, enz. het volledig voornw. pleonastisch achteraan geplaatst wordt, vgl. § 230. Is het werkwoord transitief dan wordt het door *ba* ingeleid, het kan dus ook na een intransitief niet als een vocatief beschouwd worden. Voorb. *nggåhi kai ba rahi-na: midi nggòmi dòho ake dei, nahu neè malao raho sadeka*, de man zeide: blijft gij hier, ik zal aalmoezen gaan vragen (56.16); *wati-đu wåra-na masa di nahu, lao-ra nggòmi aka asi*, enz., ik heb geen geld meer bij mij, ga naar het paleis, enz. (57.3); *nami dòho ake neè lao ngguða oma, sandaka-pu uma*

nggòmi, wij willen onze velden gaan beplanten, bewaak gij het huis (34.39—40); *wati lowa-ku lao nahu — malai-na-sa kani-kani ndai raho-n ede waa weya-pu ba nggòmi*, ik kan niet gaan, — maar wat de kleederen betreft, waarom zij gevraagd hebben, breng die voor mij (28.16—17). Gewoonlijk bezigt men ook het volledige voornw., wanneer de imperatief de eerste woorden uitmaakt, die men tot iemand spreekt. Hieraan is het gebruik van het voornw. toe te schrijven, bijv. 78.41: *lao-ra dula nggòmi, mbei ngowa-pu*, enz., keer terug (en) geef bericht, enz.: 20.8: *karente mena nggòmi dòho, ñambe*, komt allen aan de oppervlakte, makkers, gelijk uit het verband te zien is. Ook kan het voornw., indien er bepaald nadruk opvalt, voorafgaan: *nahu malao ngupa ahi, nggòmi dòho midi èse wawo wadu ake*, ik ga vuur halen, ga gij rustig op dezen steen zitten (65.32).

Hoewel het evenmin als in de verwante talen noodzakelijk is het meervoud aan te duiden, gelijk ook uit de voorbeelden boven te zien is, kan het ook in den imperatief bij intransitieven door *mena* en *dòho*, bij transitieven door *dòho* aangeduid worden: *lao lòsa mena*, gaat er uit! (18.3); *lao kaa dòho-pu nahu*, gaat mij verbranden (23.31—32); *sâhe mambui-pu ede tjòla dòho-pu kai mapidu reya sa-buwa*, betaalt de nog overige buffels met zeven reyalen per stuk (29.29). *Tjuwa-tjuwa* heb ik in den imperatief nooit ontmoet, er is echter geen reden voor te vinden, waarom het niet gebezigd zou kunnen worden, vgl. voorts § 229.

Sprekt men met *ita* dan wordt de imperatief aangeduid door voor den eigenlijken imperatiefsvorm het verkorte voornw. *ta* te plaatsen (vgl. ook § 237); bijv. *ta-lao-ra nggee ada labo ruma-ta, ta-karinga-pu wau-ra wâra nasi mantau djenggo, ta-raho-pu dou*, enz., ga (of ga u) uwe opwachting maken bij den vorst, deel hem mede, dat de vogel met een baard er is, vraag hem lied, enz. (48.42 en 49.1); *ta-lao weli weya-pu lamada sa-mena-na bune santika pâhu mawâra ake, — — — ta-kalai-lai weya-pu*, koop voor mij „alles gelijk de soorten, die hier zijn” (van alles, wat hier is) — — — maar houd het goed uit elkander (44.19 en 20). Sprekt men met *ita ruma-ku*, dan wordt dit nog achteraan gevoegd: *malai-na-sa ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku bakai-kai neè lao kai-ta*, maar uwe Hoogheid zegge, waarheen zij wenscht te gaan (70.32). Is het werkwoord intransitief, dan is alleen uit het verband op te maken of een vorm als: *ta-lao-ra* den indicatief of den imperatief voorstelt.

Omtrent den tweeden persoon van den imperatief is nog op te merken, dat men, schoon zelden, na een transitief ook wel *mpuðu* voor *pu* bezigt: *kapo lèto ro wau dòho mpuðu*, bindt en grijpt ze daarom; (40.34—35); *ta-tjempe mpuðu wuwa hadju-mu*, ruil uwe vruchten (24.14, wordt *ta* gebezigd, dan is wederom alleen uit het verband te zien of de zin imperatief is of den indicatief aanduidt).

De tweede persoon imperatief kan worden voorafgegaan door *mai-ra* of

taho-ra (taho mpara); vgl. de vorige § sub II. Bijv. *mai-ra lao batu-pu nahu*, kom, volg mij (35.14—13. v. o.); *taho-ra taampa kaneè waū-pu*, welaan, breng hem eerst boven (75.9); vgl. § 233. (*Mai-ra* is natuurlijk de imperatief van *mai*, komen; *taho-ra* ook *taho mpara* (een voorb. vindt men hieronder in de Aanm.) is eigenlijk de derde persoon van den indicatief, terwijl de volgende imperatieve zin logisch het subject is; dit verband wordt echter niet uitgedrukt, want dan zoude het werkwoord na *taho-ra* als verbaal subst. moeten optreden (vgl. de volgende §), vandaar wordt *taho-ra* evenals *mai-ra* behandeld, als of het ook een imperatief ware, en kan niet in deze beteekenis na *ampa* optreden). Door *tja* (het Mak. en Bug. *sa*) achter het werkwoord te plaatsen wordt het bevelende van den imperatief eenigszins verminderd, wij kunnen het door »eens“ weergeven, bijv. *e ðambe, lao tiyo tja-pu ama-mu*, kinderen, gaat eens naar uw vader zien (19.2); *tiyo tja-pu lampa rawi-na la Tahi*, let eens op het gedrag van Tahi (104.33); *ai ana-e, neè ntjimbi-ntjimbi tja-pu ati uma-ta ake*, zoon, ga eens naar boven om het dak van ons huis te herstellen (32.8). Hoewel de imperatief met *ta* uit den aard der zaak steeds meer het karakter van een verzoek heeft, wordt toch ook bij dezen wel *tja* gebezigd: *ta-lao raho tja-pu sa-panta*, ga u eens een bloemruicker voor mij vragen (71.42). Ook *tabai* (beproeven) wordt dikwijls tot hetzelfde doel gebezigd (vgl. het gebruik van *tjoba* in het Maleisch): *parakâra au-tji neè nuntu-mu labo nahu ede, maai ake tabai tja-pu nuntu*, welke zaak hebt gij mij te verhalen, verhaal nu maar eens! (60.25—26); *tabai-bai-tja-pu lao raka Ama Gedjo*, ga maar eens naar A. G. (36.15); *tabai* kan in dezen zin ook achter het andere werkwoord komen, bijv. *lao raka tabai-tja-pu Ama Barewo* (36.32). Ook kan het werkwoord na *tabai* als een gecoördineerde imperatief staan: *tabai-bai tja-pu raho-pu tjempe labo wuwa hadju*, vraagt maar eens (ze) te ruilen voor de vruchten (24.12). Men bezigt *tabai* ook wel twee malen, als: *tabai tja-pu, lao tabai-pu*, probeer maar eens, ga maar eens (probeer maar eens te gaan 26.5—4. v. o.). De imperatief krijgt het karakter van een verzoek door *toi* (een weinig, vgl. *satoi*) achter het werkwoord te plaatsen. Wij kunnen het door »wat“ of »even“ weergeven: *kasi to ade nggomi, nenti toi weya-pu djâra nahu*, heb wat medelijden (wees zoo goed en) houd mijn paard even vast (26.5); *weha toi-pu ba ndai-mu, wai-e, lamada ake wati lowa-ku tuu*, neem het even zelve, moedertje, (want) ik kan niet opstaan (24.18). Evenwel kan *toi* ook bij den imperatief in de meer eigenlijke beteekenis voorkomen, bijv. *mai rötji toi, mai ka-ra ndede-n nam dôho ake wunga sèke tagiya-ku*, kom een beetje snel terug, want wij zullen spoedig behoefté aan opium krijgen (40.8). Uit het geheele verband blijkt beter dan uit het enkele voorbeeld, dat er hier van geen vriendelijk verzoek sprake is. Vgl. ook 34.42).

Door *tôpo* (vgl. § 234) achter het werkwoord te plaatsen, krijgt de imperatief het karakter van eene bede of dringend verzoek, bijv. *e ruma-e, kamori tôpo*

weya-pu nahu koha tula ake, o heer, doe voor mij dezen schedel levend worden, (58.29—30); *ai tjina-e, sandaka-pu töpo-ni rera-mu*, o vrienden, bewaakt toch uwe tong! (105.39). Hier is *töpo*, om er nog meer nadruk op te leggen, niet in samenstelling met het werkwoord gebracht, vgl. § 237). Ook wordt *töpo* wel tegelijk met *toi* gebruikt: *inga töpo toi-pu nahu ake*, help mij toch! (36.40 en 37.9).

Aanm. Op 68.38—39 leest men: *nggåra ta neè-sa ngåha lamada, ta-ngåha-ra*, indien gij mij wilt eten, eet dan! Vergelijk hierbij *ta-nòno waü-ra* (*ta-nòno waü*, 48.22) *kahawa, ruma-e*, drink eerst koffie, heer! (47.12); vgl. *taho mpara ta-nòno waü kahawa* (47.34). Men zoude deze zinnen kunnen verklaren, door aan te nemen, dat hier uit beleefdheid de indicatiefvorm voor den imperatief gebezigd is. Andere voorbeelden zijn mij echter van een dergelijk gebruik van den indicatief niet bekend. Waarschijnlijk zijn ze dus te verklaren door aan te nemen, dat deze werkwoorden hier als intransitieven behandeld zijn. vgl. § 232: wel is waar heeft *nòno* hier een object, maar men vergelijkt § 254.

§ 236. De eerste persoon van den imperatief wordt gewoonlijk omschreven op de wijze als in § 233 sub II. behandeld is; de derde persoon kan door den enkelen conjunctief weergegeven worden, zie de aangehaalde § sub III. Voorts kunnen alle personen van den imperatief op de volgende wijze omschreven worden.

I. Door het werkwoord in substantiefsform tot subject te maken van *taho*, goed. Wij kunnen het zoowel letterlijk vertalen met: „het is goed (het zoude goed zijn) dat”, dan wel weergeven met: „ik, enz. moet maar”, bijv. *maai ake taho mpara kawai ro karahi angi-ta*, nu moesten wij maar te zamen trouwen (41.21); *taho-ra maru-ta awa fuu mangge ede*, wij moesten maar onder die tamarinde gaan slapen (41.5); *taho-pu neè maru-ku èse elo-n mangge ake*, „beter nog” (het best) is, dat ik op een tak van die tamarinde ga slapen (40.41); *e sangadji kiu-e, taho-ra ngåha-mu nahu*, o vorst haai, gij moet mij maar opeten (27.29); *au kombi hadjal ndai-mu, ana-e, taho mpara kalôsa-mu*, wat hebt gij van noode, mijn zoon, gij moet dit maar uitspreken, (50.21); *taho-ra lao polo-ta mundu ede*, gij moet die melatie’s maar gaan plukken (71.52); *maai ake taho-pu lao-mu landa nahu ake*, nu moet gij mij maar gaan verkoopen (40.2); *taho mpara made ama-ku*, dan moet mijn vader maar sterven, of het beste is, dat mijn vader sterft (21.22. v. o.). Na *taho* kan ook de praepositie *ba* (vgl. § 272) met het verhaal subst. volgen, bijv. *nhu ake taho-ra ba made-ku*, ik moet maar sterven (70.29); *nggåra wati sara tjaü ba ita ruma-ku*, *taho-ra ba lao paki-ta*, indien u niet van (hen) houdt, moesten wij (ze) maar gaan verbannen (64.31); *taho-ra ba katjampo-ta ana-ta duwa-n ede*, wij moeten die beide kinderen maar in het huwelijk verbinden (68.3); *maai ake taho-ra ba kaambi-mu sa-mena-na marakani*, nu moet gij maar alle benoodigdheden gereedmaken (77.29). Men bezigt ook wel in deze zinnen *taho weki-na*, in welk geval het verbale subst. in genitivo na *weki* komt te staan, bijv. *taho pôda weki-na sai-mu di uma, peya ku-kau mpa mbako*, gij moet maar (bij mij) in huis aangaan, dan zal ik laten kookken (45.25).

II. Door *neè*, willen, gevuld door een verbaal subst. of door *ba* met een verbaal subst., bijv. *nggâra na-waū sara nggâhi ro nuntu ina ro ama* (vgl. § 232); *indo kapo neè-ra nljambe kai nggâhi mangâme*, als (uwe) ouders iets gesproken of verteld hebben, moet (gij) antwoorden met beleefde woorden (9.5—6); *sa-mena-na mandai rawi na-neè-ra ba tahi*, al wat gedaan moet worden, moet overwogen worden (87.52); (*neè* wordt in de betekenis van „iets begeeren” eveneens met *ba* geconstrueerd). Vgl. het Mal. *hëndak-lah*. Ook *patu*, met volgend verbaal subst. of de constructie met *ndai*, kan dikwijls als omschrijving van den imperatief beschouwd worden.

III. Door het bezigen der woorden: *sareè-pu*, *ede-đu*, *tôho* of *katôho*, welke met het Mal. *biyar-lah* overeenkomen. *Sareè-pu* kan worden gevuld door een verbaal subst.: *mu-neè sara mbei*. *sareè-pu mbei*, indien gij (haar) wilt geven, geef (haar) dan maar! (31.5); dan wel door een finiet werkwoord met een der in § 235 genoemde woorden als nadrukswoord: *sa-reè-pu na-lao kimpidi ndai tâi doü*, laat hem tot het uitvaagsel der menschen worden (99.5—6); doch deze nadrukswoorden kunnen ook verwegen worden: *sareè-pu ku-landa*, laat ik ze maar verkoopen (30.11 en 19). *Ede-đu* wordt gevuld door een finiet werkwoord, met een der in § 235 genoemde woorden als nadrukswoord, dat echter ook verwegen kan worden: *ede-đu na-bötjo-si bötjo kaja*, laat het ongelijk zijn (17.21; zonder nadrukswoord; ibidem reg. 17. *Tôho* en *katôho* worden door een verbaal subst. gevuld: *tôho-ra nggero-(ku)*, laat ik maar mager zijn (108.13); *katôho mpara ntjenyga(-na)* laat hen maar scheiden 88.3).

Aanm. *Sareè-pu* is de tweede persoon imperatief van een werkwoord, dat „overgeven aan, toelaten”, moet betekenen. Ten minste in deze betekenis komt het voor in den vorm *kasareè*, (wat mogelijk oorspronkelijk een substantief-vorm is, vgl. § 150, de gewone betekenis kan het prefix *ka* hier niet hebben). *Tôho* betekent als afzonderlijk woord „stellen”, *katôho*, overgeven aan, vertrouwen op, berusten (ook hier is de functie van *ka* twijfelachtig, eigenlijk is *katôho* niet te onderscheiden van *tôho*, vgl. *taru*, dat zoowel „zetten, inzetten” betekent als synoniem met *katôho* is). Men vergelijke hierbij het gebruik van *nanro* en *boli* in het Mak. *Tôho* en *katôho* staan in den bovengenoemden zin in den indicatief, letterlijk staat er dus: men vertrouwt er op of men berust er in, dat, enz. *Ede-đu* is het aanwijz. voornw. *ede* met het nadrukswoord *đu*, letterlijk betekent dus het bovenaangehaalde voorbeeld: dit, (dit is het nu eenmaal), het zij ongelijk.

§ 237. De imperatief met de ontkenning wordt uitgedrukt:

I. Door *ai-na* (*ai-na-ra* of versterkt *ai-ai-na-ra*), met volgend verbaal subst. Dit is het meest gewone woord. Het kan in alle personen gebezigd worden, alleen wanneer men met *ita* spreekt, heeft de tweede persoon een bijzonderen vorm; dewijl evenwel de genitiefs van het persoonlijk voornw. na het verbaal subst. dikwijls verwegen wordt, is ook de persoon dikwijls alleen uit het verband op te maken. Voorb. *ai-na katôku kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu*, maak uwe stem niet sterker en luider dan die uwer ouders (9.4 en 5); *ai-na tiyo-mu duwa-na ede kai tiyo makadure*, zie deze beiden niet met stuursche blikken aan (ibid. reg. 11); *ai-na kakai doü matjaba-raba*,

zend geen grootspreker (13.16); *ai-na-ra sambele wâli sâhe*, slacht geen buffels meer (29.23); *ai-na nggâhi nae-nae*, laat (ons) niet luide spreken (30.14); *lawa-na ede ai-na hina-na ba angi nae*, wat de poort betreft, laat een hevige wind deze niet raken (12.8. v. o.); *ai-na turu kadeè au-au-du habar daa mawâra tantu*, laat (hij) het oor niet leenen aan elk onzeker gerucht! (90.35).

Het meervoud kan op dezelfde wijze als in § 235 gemeld is, uitgedrukt worden, bijv. *ai-na-ra ngango dôho-mu*, maakt geen opschudding! (74.4); *ai-na-ra mbure mena dôho-mu*, weest niet nalatig (77.22).

Door *tôpo* in samenstelling achter *ai* te plaatsen, krijgt het geheel het karakter van eene bede of een wensch: *ai-ai tôpo-na katjai-mu nggâhi makiri-kori*, meen toch niet, dat het verwachte gezegden zijn, (93.13); *ai-ai tôpo-na-ra kakombi*, bewijst (het) toch niet! (84.2); *ai tôpo-na-ra nêfa-mu* — — *duniya ahera*, vergeet toch niet — — het tijdelijke en eeuwige leven (100.17). Ook wordt *tôpo*, vooral verdubbeld, wel afzonderlijk na *ai-na* geplaatst, bijv. *ai-na tôpo-tôpo landa-mu labo dvû makalai*, verkoop (ze) toch vooral niet aan een ander (72.58); *ai-na tôpo-tôpo paki-mu nahu*, verwerp mij toch vooral niet (74.38).

Wanneer men met *ita* spreekt, plaatst men voor *ai-na* met het verbale subst. het verkorte voornw. *ta*: *ta-ai-na lao ntoi*, ga niet voor langen tijd weg! (69.28); *ta-ai-na lalehe ade!* (of *ade-ta*. 46.19), wees niet bekommert (66.42); *ta-ai-na katjampo*, *ta-kalai-lai weya-pu*, doet (ze) niet door elkander, maar houdt ze voor (mij) afzonderlijk! (44.20). Het behoeft geen betoog, dat deze constructie eenvoudig naar analogie van die van den beleefden imperatief gevormd is. Eigenlijk zou *ta*, een verkort voornw., nooit voor een subst., zooals *ai-na* klaarblijkelijk is, kunnen staan.

II. Door *ede-ra* met volgend verbaal subst. Meestal geven wij *ede-ra* weer door 'niet meer', het kan evenwel ook geheel en al gelijk aan *ai-na* zijn. Voorb. *ai Bango-e, ede-ra lao-mu mpanga*, ga niet meer stelen, Bango! (34.35); *ede-ra kapôro, ina-e*, wees niet meer boos, moeder! (18.20); *ede-ra dôho, sura kiđi mpa*, zit nu niet meer, (het is nu geen tijd meer van zitten), maar het is tijd van staan! (25.6); *ede-ra lalehe-lehe-mu ba supu ngâha ro nôno*, wees niet bekommert wegens het eten en drinken (71.29). Voorbeelden, waarin men met *ita* spreekt, ontbreken in de teksten, in dit geval is bijv. 'wees niet toornig' door *ede-ra kapôro-ta* (niet *ta-edé-ra kapôro*) weer te geven. Het kan ook in de andere personen gebezigt worden; voorbeelden ontbreken in de teksten (zie echter beneden).

III. Om een verzoek met de ontkenning uit te drukken, bezigt men *kangampu* (vergiffenis) of meestal *kangampu mbôto-mbôto* (zeer veel, duizendmaal verschooning) met volgend verbaal subst. Voorb. *kangampu mpara dôho, sura kiđi mpa* (23.26); vlg. sub II. *ede-ra dôho*, enz.; *ai ana dôho, kangampu mbôto-mbôto hade-mu nahu, indo au-dja òne-na*, kinderen, doodt mij niet, het

zoude tot niets nuttig zijn (40.1—2); *kangampu mbòto-mbòto lampa-ta nai-s*, *lamada maraho tempo pidu nai wàli*, ga toch niet morgen op reis, ik vraag nog zeven dagen uitstel (75.42). Het kan ook in de andere personen gebezigd worden, vgl. 64.40. De vormen voor de verbiedende wijs (uitgezonderd *kangampu*) worden, gelijk reeds in § 233 gezegd is, ook gebezigd tot uitdrukking van den conjunctief in een zin met de ontkenning.

De in § 233 sub II behandelde omschrijving van den eersten persoon imperatief is met de ontkenning niet anders dan door *ai-na* en volgend verbaal subst. uit te drukken.

Waar bij algemeene voorschriften enz. de tweede persoon van het werkwoord met *ta* in den conjunctief wordt gebruikt, ziet men in zinnen met de ontkenning steeds *ai-na* gebezigd. Men zie de teksten vooral No. 1 en IV. (Hoewel het in de teksten niet voorkomt, zou ook *ede-ra* gebruikt kunnen worden). Men bezigt in dit geval nooit het verkorte voornw. *ta* voor den vorm. De derde persoon wordt eveneens door *ai-na* met het verbale subst. weergegeven, vgl. de Aanm. na § 233. Vooral in den derden persoon echter bezigt men dikwijls eene omschrijving met *lawa* of *waü*, bijv. *wati lawa-na* (of *waü-na*) *weha*, „hij kan of mag niet nemen”, voor: „hij neme niet”, vgl. vooral No. V der teksten.

Nog is hierbij aan te halen het reeds in § 233 sub III behandelde: *sa-buwa ede*, *ta-lao weha-ku-ro ro ede-ra lao weha*, waaruit te zien is, dat de constructie met *ede-ra*, als deze een conjunctief met ontkenning uitdrukt, niet tot den tweeden persoon beperkt is. Opdat niet (vgl. § 233 sub L) luidt: *mòda* (*mòda-ka*, enz.) *ai-na*, bijv. *ai-na nggáhi nae-nae*, *mòda ai-na ringa ba wai*, laat ons niet luid spreken, opdat de oude vrouw het niet hoort (39.14); *ndadi kèto-na djåra ede nenti katjiya ba nahu*, *mòda ai-na mòda wàli-na*, den staart van het paard houd ik dus stevig vast, opdat het niet wederom verdwijnt (54.34—35); *ndeï kani-na*, *mòda-ka ai-na hina ba rawi dòü*, om door hem gedragen te worden, opdat hij niet door tooverij getroffen worde (6.1). Vgl. ook de verwante talen. Voorts kan *ai-na* nog voorkomen na *sareè-pu* of *ede-đu*: *sareè-pu* (*ede-đu*) *ai-na rampa masaori-ori pâhu*, laten zij niets rooven; voorbeelden komen in de teksten niet voor.

Zinnen als: *ai-ai tòpo-na weha-na nggáhi ntjundu*, moge hij geen (valsche) aanklacht opnemen (90.34), kunnen beschouwd worden als de uitdrukking van den optatief met ontkenning.

Aanm. *Ai-na* kan niets anders zijn dan een subst., waarna het verbale subst. blijkens *na* in genitief betrekking staat, vgl. de constructie van het Fidjisch *kakua* (Kern. De Fidjitaal, enz., pag. 122). Zonder *na* komt *ai* voor in zinnen als de volgende: *ai ama-tji mapata ana*, *ai ana-tji mapata ama*, noch de vader herkende den zoon, noch de zoon den vader (58.42 en 59.1). In dergelijke zinnen bezigen de verwante talen, voor zooverre ik weet, het gewone woord voor „niet”. Verder is in het oog te houden, dat, wanneer in zinnen als: *wati bade(-na) ba dòü ede*, die man weet het niet, waar een verbaal subst. moet gebezigd worden, de nadruk op het logisch onderwerp (hier dus *dòü ede*) valt, dit vóór het werkwoord.

geplaatst moet worden, wat den vorm van een deelwoord aanneemt, dus: *wati doū ede-mabade*, vgl. § 255. In den bovenaangehaalden zin valt zeker wegens de tegenstelling nadruk op *ama-na* en *ana*, en dat de constructie met het deelwoord in de plaats van die met het verbale subst. staat, is daaruit op te maken, dat *ai* geheel vooraan, vóór het onderwerp met den nadruk geplaatst is. Waarschijnlijk is dus *ai* oorspronkelijk gelijk *uati*, terwijl de substantieconstructie van het werkwoord dan te verklaren zal zijn uit de oorspronkelijke beteekenis van „niet zijn”. Wellicht is hierbij te vergelijken het Tondanosch: *rai* of *dai*, Bulusch *rei*, niet, het Fidjisch *de*, opdat niet, alsmede het Kôlosch *rai* = Bim. *wâra*, zijn. Het Kôlosch bezigt voor *ai-na*: *howi*, bijv. *howi tōpo hengga nggoū* = Bim. *ai-tōpo-na hengga asa*, open toch den mond niet (110.19). De oorspronkelijke beteekenis van dit woord is mij onbekend. *Ede-ra* is het aanwijzend voornw. *ede* met het nadrukswoord *ra*; *ede-ra kapōrō(-mu)* bijvoorbeeld is dus letterlijk: dit is uw toornig zijn, d. i. tot zooverre zij uw toornig zijn, voldoende is uw toornig zijn, vgl. het Jav. *sampun* als Kr. van *wis* en van *ādjā*, alsook het gebruik van *alam* (genoeg) in het Skr. bij den vetatief (vgl. Kern. de Fidjitaal, vgl. § 112).

§ 238. Omschrijvingen van den vetatief zijn weinig in gebruik; als zoodanig kan alleen beschouwd worden: *wati patu-na* met de constructie met *ndai*, vgl. § 94. Over den vetatief na *sareē-pu* en *ede-du* is in de vorige § gesproken: na (*na*) *neè-ra* en *tōho* of *katōho* is hij niet gebruikelijk.

Evenals in de verwante talen geest de ontkenning (voor het verbale subst.) na het partikel van den vetatief aan het geheel het karakter van een dringend bevel: *ai dja-na daa umbu-mu doū mamade*, begraaf ook vooral de doden (15.6); *ai pōda-pōda-na daa batu-na nggâhi galara*, laten zij vooral het bevel van het dorpshoofd opvolgen (15.15). Als ontkennend partikel kan hier *wati* niet gebezigd worden, vgl. § 266.

Op te merken is nog de volgende uitdrukking: *ai-na mpara nggâhi wâli* (14.9. v. o.) of zooals zij gewoonlijk luidt: *ai-na-ti* (of *nti*) *mpara nggâhi wâli*, lett. „spreek niet meer van” of „laat ons niet spreken van”, waarmede het Bim. ons „laat staan” of „hoeveel te meer (hoeveel te minder)” weergeeft. *Ti* of *nti* (zooals de beste vorm heet te zijn) is een nadrukswoordje, het komt bijv. ook voor in de uitdrukking: *selā-ti* = *selā-tji* = *selā-đu*, uitgezonderd. *Mpara* is thans volkommen = *ra*; mogelijkerwijze heeft het hier de oorspronkelijke beteekenis van *mpa*, slechts, maar. Voorb. *kōne bune santika sangadji Ana-ana*, *sandede-ra tjaū ba lamada*, *ai-na-ti mpara nggâhi wâli ita ruma-ku*, zelfs vorst A. a. bemin ik zoo zeer, hoeveel te meer dan u (47.5—6). Dikwijls vindt men na de uitdrukking nog *bune santika*, als, gelijk, wat betreft, bijv. *ndake-ra karawi-ku labo doū-doū makalai maraho inga labo ndai-ku*, *ai-na-nti mpara nggâhi wâli bune santika ndai-mu*, zoo handel ik jegens andere mensen, die mij om hulp vragen, hoeveel te meer dan wat u betreft (50.26 en 27); *kōne-pu* — — — *wati disa-na horu*, *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu*, *matoi ake*, *neè mawaū-na ao Ama Metjo ede*, zelfs (zij) — — — durven niet helpen, hoeveel te minder kan ik, die klein ben, A. M. (den tijger) weerstaan (57.15—17). Op te merken is dat *nahu* hier het met nadruk vooropgeplaatste subject van *neè mawaū-na* is, zoodat aan de eigenlijke betrekking van *nahu* tot het voorafgaande niet meer gedacht

wordt, en de geheele uitdrukking slechts de waarde van een bijwoord heeft). Dergelijke beteekenis heeft ook *ai-na mpara*, bijv. *ai-na mpara doü mawâra wâli*, (vgl. over de constructie § 255), *kone-pu djâra na-waiü-ra mòda wâli*, laat staan dat de man er was, zelfs het paard was verdwenen (26.22); en *kangampu mpa* (vgl. ook de vorige § sub IV.), bijv. *kangampu mpa lao di rasa ro dana ita, kone pôda mpowa lao luu di moli af*, laat staan om naar uw land te gaan al ware het 't ingaan in eene zee van vuur (45.21). Ook *ndonta ra* kan in dezelsde beteekenis voorkomen: *ndonta-ra gendi mada nahu, kone bune santika makalai-lai wâli ra-neè nggomi, ku-mbeî-ku ba nahu*, laat staan mijne wenkbrauw, ook iets anders, wat gij verlangt, zal ik geven 48.28); *ndonta-ra bune santika ita rumâ-ku ndai karuma neè da tarima ro neè da tjaû kone bune santika sangadjî Ana-ana, sandede-ra tjaû ba lamada, ndonta wâli-ra ita rumâ-ku*, men zwijge er van dat Uwe Majesteit niet zoude aangenomen of bemind worden, zelfs vorst A. a. beminde ik zoo zeer, hoeveel te meer dan u (48.12). *Ndonta-ra* betekent lett. men vermeldt, maar is natuurlijk hier ironisch bedoeld, in den zin van "men vermelde niet, men zwijge er van". Op te merken is, dat in het laatste voorbeeld *ita rumâ-ku* wederom als met nadruk vooropgeplaatst subject van *neè da tarima* staat.

Op te merken is voorts de uitdrukking: *sura ila ku*, in de beteekenis van "mits niet", bijv. *sura ila-ku katada nggero*, mits de magerheid niet zichtbaar wordt (109.27). Dewijl *ila* eigenlijk "niet willen" betekent, is hierbij het Mak. *teya*, niet willen, en partikel voor den vetatief, alsook het Mal. *açal djangan* te vergelijken. *Ila* staat zeker in den conjunctief, dewijl het intransitief is en *ku* als nadrukswoord heeft. Gewoonlijk wordt *sura*, zoo de zin bevestigend is, door een verbaal subst. gevuld. De enige voorbeelden in de teksten met een finieten zin zijn: *sura weha-ku sewi ndupa-na*, mits men neemt "een overschat van de maat" (iets meer dan de maat, 14.2); *suru mu-kasitoi ade-mu labo nahu*, mits gij een weinig medelijden met mij hebt (48.22). Het werkwoord kan in deze zinnen zoowel in den conjunctief als indicatief staan, de uitdrukking *sura ila-ku* maakt het evenwel waarschijnlijk, dat men het als een conjunctief moet beschouwen.

- § 239. Er bestaat in het Bim. ook een passieve imperatief, welke reeds in § 101 behandeld is. Deze is evenwel alleen in den derden persoon te gebruiken. Uitdrukkingen als: word bemind of gij moet bemind worden, zijn in het Bim. wanneer men niet tevens den nadruk op "gij" wil laten vallen, alleen uit te drukken door omschrijvingen als: *neè-ra metji nggomi* (met weglatting van den agens om de onbepaaldheid aan te duiden), men moet u beminnen. Door voorvoeging van *wati* laat zich evenwel van dezen imperatief een passieve vetatief vormen (vgl. de aangehaalde §). Door de bijzondere constructie van *ndai na wati* kan deze vetatief ook in de andere personen gebezigt worden zonder dat er bijzondere nadruk op den patiens valt, bijv. *wati ndai hade nggomi*, gij moet niet gedood worden, vgl. § 95.

HET PERFECTUM.

§ 240. Gelijk de finiete vormen van het imperfectum worden gevormd van het eenvoudige verbale subst. zoo worden die van het perfectum gevormd van het met *waü-ra* (of-*du*) samengestelde verbale subst., vgl. § 80. *Ra* en *du* krijgen in de finiete vormen wederom hun eigenlijk karakter van nadrukswoorden terug, en kunnen vervangen worden door *mpara* of *mpuđu* (nooit door *ku*), vgl. § 80 en 81 Aanm. Zelden treft men *waü* zonder nadrukswoord aan. Omtrent de uitdrukking van den agens, het gebruik van een volledig voornaamwoord achteraan, alsmede omtrent het verwijgen van het voorgevoegd verkort voornw. gelden dezelfde regels als bij het imperfectum. Voorb. *ku-waü-ra ipi hompa-ku*, ik ben zeer vermoeid [geworden] (37.28); *ku-waü-đu ndonta parange edja ro lèlè dei saçal-na maulu aka-na ede*, ik heb den aard van de kaladie en gadoeng zooeven in het vorige hoofdstuk vermeld (106.9 en 10); (*bakai-ku sâhe — — —?*), *ku-waü-đu (ku-waü mpuđu, 29.16) sambele ngâha*, (waar zijn de buffels — — —?) ik heb ze geslacht om te eten (28.29); (*bakai-ku madju ede — — —?*) — — — *ku-waü-ra hori mena*, (waar zijn de herten — — —?) ik heb ze alle laten gaan (18.19); *nde pala mu-waü-ra mai wii weki labo nahu, nahu-ra neè mainga-mu*, maar (daar) gij gekomen zijt om u zelven aan mij toe te vertrouwen, zal ik u helpen (37.17 en 18); *mu-made-ra hade ba nahu — — — mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami dôho*, gij zult door mij sterven, — — — dewijl gij ons voor den gek hebt gehouden (41.15—16); *e ruma-e, na-waü-ra mai la Kalai*, Kalai is teruggekomen, heer! (23.15); *maai ake na-waü-đu ringu*, nu is hij gek geworden (55.35); *na-waü-ra ndeu saraa ba howi sarumbu-mu*, uw lichaam is geheel en al gebaad in zweet (bedekt met zweet, 36.25 en 26); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe*, het goede is ongelijk (slecht) geworden (90.14); *sâhe-la, wai-e, na-waü mpuđu mpoi*, uwe buffels, moeder, zijn op (50.14); *pò'ku lamada, na-waü mpuđu made lelo ana lamada*, toen ik terugkeerde, was mijn kind verpletterd gestorven (20.27); *na-waü lelo saraa eđi ro sarumbu-na*, zijne voeten en zijn lichaam waren geheel stuk gegaan (18.39); *na-wâra pòda la Kalai, na-waü mpuđu kansi sambôlo songke*, Kalai is er werkelijk en hij heeft aangedaan een hoofddoek van soengkit, enz. (25.17—18); *wati wâra ra-nijâra-mu nggòmi dôho, nde pala na-waü-đu landa ba wai*, gij hebt niets misdreven, maar de oude vrouw heeft (u) verkocht (40.26—27); *djama ai ake na-waü-đu wâri ba Allah ta'âla*, heden ten dage heeft God het veranderd (37.32); *bara-barâ wua lopi-sa na-waü-đu ngâha ba kako*, de goeleren, de lading van het schip, zijn door de wormen opgegeten (102.6). Voorbeelden met een volledig voornw. achteraan zijn: *mu-waü-ra mpore, éda ba nahu, nggòmi ake*, gij zijt vet geworden, naar ik zie (36.1); *e-ama-e, ta-waü sara ntjaú ba ita, ake mpa weki lamada*, vader, als gij behagen in hem schept, „dit is mijn lichaam” (dan onderwerp ik mij aan uw wil, 45,10). Voorbeelden met verzwegen verkort voornw. zijn: *waü-đu tjumpu mena kapa wadu ede*, het

steenenschip is geheel af (22.9); *mai ka-ra ndede-n nahu waū-du mbòto rugi-ku*, want, wat mij betreft veel is geworden mijne schade" (ik heb veel schade geleden, (22.54); *waū-du mbai wáli ndai-ku*, nu stink ik zelf ook (lett. nu ben ik zelf ook bedorven, 33.20); *e nasi — — —*) *waū-du hengga weya ntjai kuru-mu ede ba hawo ro ninu ruma-ta*, o vogel, — — — zijne Majestiteit heeft de deur van uwe kooi geopend (49.18—19); *nira-pu sadopa ro sapatu waū-du waa rai ba lako*, met de muilen en schoenen is een hond weggerend (102.5); *ede-ra dula karinga kai-na rato: waū mpuðu bòro hadju, ruma-e*, daarop keerden zij terug en berichtten den prins: men heeft het hout verzameld, heer! (23.31).

Somtijds bezigt men ook de finiete vormen in plaats van de in § 78 behandelde constructie, dus *na-waū-ra mai* voor *wā-ru mai(-na)*, nadat hij gekomen was, bijv. *indo kapo doū siwe aka-n de, na-waū-ra tarima sadeka, lao kai-na di amba*, de genoemde vrouw ging, nadat zij eene aalmoes ontvangen had, naar de markt (56.38 en 39); *ede mpara nōno-n kahawa, na-waū mpara nōno kahawa, ede mpara iyu-na mawu*, daarop dronk hij koffie; nadat hij koffie gedronken had, voelde hij zich duizelig (47.38); *kapo wei pande, na-waū-ra dula wai ede, na-lao-ra hengga ntjai*, enz., de timmermansvrouw nu ging, nadat de oude vrouw naar huis gegaan was, de deur openen, enz. (51.36). Vooral na *makento mpara ba ede* worden de finiete vormen dikwijls in dien zin gebruikt, bijv. *makento mpara ba ede, na-waū-ra tjumpu sambaya ro dowa-na, ede mpara londo lao kai-na*, enz., daarna, nadat zijne gebeden geëindigd waren, ging hij naar beneden (uit de moskee) om te gaan, enz. (43.16); *makento mpara ba-edē, na-waū mpara mami mena, ede-ra tjedo kai-na*, daarna, nadat alles gaar was [geworden], schepte zij (het) met een lepel op (44.28). Men kan echter ook zeggen: *makento mpara ba ede, waū mpuðu tjumpu sambaya, na-tjuwa londo*, daarna na afloop van het gebed, ging ieder naar beneden (53.36—37).

De vormen van het perfectum kunnen ook de beteekenis van het futurum exactum hebben, vooral is dit het geval in zinnen, die met *nggåra* "indien, als" beginnen, waarbij dan *sa* (*si*) of *sara* als nadrukswoord na *waū* komt (dezelfde zin heeft ook het gebruik dezer nadrukswoorden alleen). Voorb. *ku-waū sara tarima masa, ku-mai mbeī*, als ik het geld zal ontvangen hebben, zal ik het komen geven (40.7); *wára pôda hadjal lamada aks — — —, nggåra ku-waū-sa raka, sa-ratu arupiya usfa kai-ku ita*, ik heb werkelijk iets noodig — — —, als ik het verkregen heb, zal ik u met honderd gulden beloonen (50.19—20); *nde pala, mu-waū-si karahi, ai-na dja néfa-néfa-mu nahu*, maar als gij getrouwde zult zijn, vergeet mij dan ook niet (51.27); *ta-kaluu mena-ku — — — de ade rowa bou, ta-waū-sa tau, ta-bonto kai-ku malanta*, gij moet alles doen — — — in een nieuwe pot, als gij het er in gedaan hebt (of: zult hebben), moet gij (dien) met wit goed bedekken (4.40—41); *nggåra mu-waū-si mpore, ku-ngdha weya-ku ade-mu*, als gij vet

zult zijn [geworden], zal ik uw hart eten (35.15. v. o.); *mai ka-ra ndede-n, na-waū sara lōsa dōho, tjoū-ra ndai makaruma-la ita dōho*, want, als zij weg zullen gegaan zijn, wie zal ons (dan) als vorst erkennen? (65.32); *wāra sa-buwa parakāra ndai nuntu waū labo ita ruma-ku, waū-si ringa ba ita ruma-ku nggāhi ro rawi ake, wati dja-du lowa, enz.*, er is ééne zaak, die eerst aan u moet verhaald worden, als uwe Majesteit deze woorden en deze zaak gehoord zal hebben, kan het niet anders of, enz. (60.23—24). Soms moeten wij dergelijke met *nygāra* aanvangende zinnen ook met het perf. (of plusq. perf.) vertalen: *nggāra na-waū sara ringu, wati-du lowa-la kandadi kāli*, als hij gek geworden is, kunnen wij hem niet meer opperpriester doen zijn (53.39 en 40); *sāra-na ruma-t bītjāra: na-waū sara sambeya djumaa ro na-waū sara mbeī sadeka, — — — na-luu-ra di ade asi*, het was de gewoonte van den rijksbestierder, dat, als hij het Vrijdagsgedienst verricht en aalmoezen gegeven had, — — — hij het paleis binnen ging, (56.31 en 32); *na-lampa-si di sori, na-kani-ku sapatu-na, na-waū sara lōsa walu oi ro sori, na-runtju-ku sapatu-na*, als hij door eene rivier ging, dan trok hij zijne schoenen aan, als hij weder uit het water [en de rivier] gekomen was, trok hij zijne schoenen uit (42.35 en 36).

- § 241. In vragen en antwoorden wordt dikwijls in plaats van de finiete vormen het verbale subst. van het perf. gebezigd: *na-sodi-ku: ra-rōpo ndai-mu-ro labo rahi-mu?* — — — *iyo ra-rōpo-ku lamada*, en zij vroeg: hebt gij twist gehad met uw man? — — — ja, ik heb twist gehad (72.11 en 12); *na-sodi-du la Bango: waū-du kandeu-mu-ro āri-mu aka-n ede?* — — — *waū-du kandeu ba nahu kai oi pana*, zij vroegen aan Bango: hebt gij daareven uw broeder gebaad? — — — ik heb (hem) gebaad met warm water (35.18 en 19). Men kan echter, evenals in het imperfectum, ook de finiete vormen bezigen, bijv. *na-waū-ra wāra doū sođi-na-ro?* — — — *na-waū-ra mbōto doū masođi-na*, heeft zij al een vrijer? — — — „veel zijn geweest die” (velen) hebben haar ten huwelijk gevraagd, (45.2 en 3). Buiten vraag en antwoord leest men 72.17: *kira ba nahu ra-rōpo-na anakoda ede labo wei-na*, naar ik meen, heeft de scheepsgezagvoerder met zijne vrouw twist gehad. (Het is niet waarschijnlijk, dat *ra-rōpo* hier object van *kira* is, vgl. § 247, ten eerstewel dergelijke woorden, als *kira*, gewoonlijk als absolutieven gebezigd worden, waarbij het volgende in de directe rede staat, vgl. § 251 en ten tweede, dewijl de verbale subst. met *ra*, althans in meer gewone taal, niet in dezen zin als object plegen op te treden, vgl. § 255). Nu vergelijke men hierbij 66.11: *pala ranggasasa ede wāra ra-weha-na ana sangadji*, de reuzen nu, hadden eene koningsdochter genomen (geroofd). Natuurlijk heeft hier *ra-weha na wāra* de beteekenis van het verbale subst. van het perf., niet, gelijk in de voorbeelden onder § 65, die van „het genomene”. Het zoude absoluut hetzelfde geweest zijn, indien men voor *wāra ra-weha-na* gezegd had *na-waū(-ra*, enz.) *weha*. Men kan dus voor de finiete vormen van het

perfectum *wára* met het verbale subst. van het perf. bezigen, welke constructie wederom gelijkwaardig is met die in de drie eerste voorbeelden, waarin het verbale subst. zonder *wára* optreedt en waarin men *wára* als verzwegen kan besehouwen, (noodig is dit evenwel niet, vgl. § 252 en zie ook hier beneden). Een ander voorbeeld is: *bakai ilji isi kóroma ede? — — — wára ra-tero di ade poò ede* (24.17), wat wij kunnen weergeven met: waar zijn die dadelpitten? — — — zij zijn opgehangen in die bamboe (wij zouden uauwkeuriger zeggen: zij zijn in die bamboe, welke daar hangt). Wij kunnen hier *wára ra-tero* door een passief vertalen, het Bim. kan ook hier geen eigenlijk passief te kennen geven, maar door verzwijging van den agens na *ra-tero*, welke ook niet uit het verband is op te maken, drukt het toch uit, wat misschien meer letterlijk te vertalen is met „men heeft ze opgehangen”, wat hier evenwel al zeer weinig verschilt van „zij zijn opgehangen”. Op deze wijze zal wel ook de zin op 14.3—2. v. o. te verklaren zijn, waarop reeds in de Aanm. na § 68 gewezen is: *nggára wára-sa djara ro sáhe mangáha ntadi doù — — — nggára raa-tuba-sa djára ro sáhe ede*, enz., indien een paard of buffel van de aanplanting van iemand eet, — — — indien dat paard of die buffel (met eene lans, enz.) gestoken is, enz. De woorden: *djára ro sáhe ede* zijn het object van *raa-tuba*, terwijl de agens niet uitgedrukt is. Over het algemeen wordt er zeer weinig gebruik van dezen vorm gemaakt, uitgezonderd, gelijk boven gezegd is, in vragen en antwoorden. Ook daar kan *wára* uitgedrukt zijn, maar dan pleegt men in plaats van het verb. subst. van het perf., het eenvoudige verbale subst. van het imperf. te bezigen. Voorb. *wati wára éda-mu doù woro mawaa taraku*, enz., hebt gij niet iemand uit de andere wereld gezien, die eene buks droeg, enz.? — — — ik heb iemand gezien met eene buks, enz. (26.1 en 2); *wati wára éda-mu Ama Seho aka-n ede?* — — — *wára mai raka-na nahu*, hebt gij A. S. (den buffel) zooeven niet gezien? — — — hij is naar mij toe gekomen (36.19 en 20); *wára waa-la saninu-r?* — — — *wára waa-k saninu*, hebt gij uw bril medegebracht — — — ik heb mijn bril medegebracht (73.8). Valt er nadruk op den agens, dan komt deze na *wára* te staan en wordt het verbale subst. in een deelwoord veranderd, vgl. § 255, bijv. *wati wára-na káli mamai aka-n, ede?* — — — *wati wara-na, rum-e, mai-na akedéi*, is de opperpriester niet zooeven gekomen? — — — hij is hier niet gekomen (47.28 en 29). Zoo is ook te verklaren: *e pande, wára wei nggomi mamaí ára nahu mawaa parakára*, enz., baas, uwe vrouw is hier bij mij gekomen, brengende eene zaak (aanklacht), enz., (52.23); *he kaman-e, wára djára-ku marongga móda di ade ake kóla ake*, makkers, mijn paard is verdwenen in dezen vijver (53.28). Uit het verband blijkt, dat men deze zinnen niet heeft op te vatten als: er is eene vrouw van u, die, enz., en: er is een paard van mij, dat, enz. Beide zinnen leveren tevens voorbeelden van het gebruik van de in deze § behandelde uitdrukking van het perfectum, buiten

vraag en antwoord, terwijl in beide het teeken van het perf. voor den verbaal vorm na *wára* ontbreekt. Een ander voorbeeld nog is: *maai ake wára nggadu-na sura*, nu heeft hij een brief gezonden (73.37).

Niet altijd evenwel heeft *wára*, gevuld door een eenvoudig verbaal subst., de beteekenis van het perfectum, het kan ook imperf. zijn. In dat geval echter geeft de constructie aan het werkwoord steeds eene nadrukkelijke beteekenis. Dit kan nu ook het geval zijn, zoo de constructie in plaats van het perfectum staat, bijv. in de antwoorden, maar uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat zij ook gebezigd wordt, waar volstrekt geen bijzondere nadruk op het werkwoord valt. Voorb. *ede-ra kau lao tiyo kai ba pà*. *Ede-ra èda kai ba dō malao parèsa-na aka-n de, na-wára pòda èda-na dō upa-na*, daarop beval de pachter te gaan kijken. Daarop zag hij, die ging onderzoeken (rond) en bij zag werkelijk de vier mensen (40.15—16). Eigenlijk drukt de constructie met *wára* hier hetzelfde uit, wat ook reeds door *pòda* »werkelijk» wordt te kennen gegeven, vgl. 54.22. Vooral in ontkennende zinnen met *wati* is deze constructie gebruikelijk: *na-tambári kui, na-tambári wána, wati wára èda-na dō masalám*, hij wendde zich links, hij wendde zich rechts, maar hij zag volstrekt niemand, die groette (58.24); *makento mpara ba ede kadeè-deè ba ruma sangadji, wati-pu wára mai-na ruma-t bitjára ro káli*, de vorst wachtte daarna langen tijd, maar de rijksbestierder en opperpriester kwamen nog in het geheel niet terug (47.40); *wati wára ntjambe-na sangadji Ana-ana*, vorst A. a. antwoordde volstrekt niets (46.12); *indo kapo poò ede wati-du wára èda-n*, de bamboe evenwel zag hij in 't geheel niet meer (24.24); (het nut van zich naar den qiblat te richten is): *wati-da wára-na hina-na pala ba sikasa*, dat straf hem zeker niet treffen zal (93.2).

§ 242. Omtrent het gebruik en de beteekenis van het perfectum is nog het volgende op te merken. Het perf. der kwalificatieve werkwoorden betekent in de meeste gevallen: »geworden zijn, wat het woord aanduidt». Voorb. zijn in de voorgaande §§ te vinden, hier volgen nog enkele: *wati-du èda angi-ta, ane-e, mu-waü-ra nae sampela, ampo ta-èda angi*, wij hebben elkaar niet weer gezien, eerst nu gij groot en volwassen geworden zijt, zien wij elkander weder (87.21—22); *na-waü-ra takabu rawi-na ba waü-na lowa*, zijn gedrag is laatdunkend geworden, dewijl bij knap geworden is (99.31). Sooms kunnen wij het vertalen door »reeds, al» in te voegen: *wára tolu-n ana monè-n, na-waü-ra nae sampela mena*, zij hadden drie zoons, die allen reeds groot en volwassen waren (26.8. v. o.). Dikwijls wordt evenwel ook het perfectum gebruikt, waar wij dit niet zouden gebruiken. Men houde hierbij in het oog, dat deze woorden, in het imperfectum gebezigd, door ons ook dikwijls weer te geven zijn door »worden, enz.,» wat het woord verder aanduidt, bijv. *makento mpara ba ede, na-supu-ra ompu*, daarna werd de oude man ziek (39.2); *na-taho lalo mpa supu ede*, dan werd de ziekte terstond »goed» (beter, 59.4). Hoe wij nu deze werkwoorden vertalen moeten, hangt

af van de verhouding van subject en praedicaat. Stelt het praedicaat eene eigenschap van het subject voor, welke vast of als vast gedacht is, dan geven wij het werkwoord weer door „zijn”, anders door „worden” en wat het woord verder aanduidt; bijv. *nahu ku-ntoi*, ik (de aap) ben klein (van natuur, als vaste eigenschap, 38.15); *na-taho-taho parange-na*, hun aard is zeer goed (58.2); *na-ringu pôda pala doü ede*, die man is werkelijk gek (43.11). Hier wordt *ringu* als blijvende eigenschap gedacht, terwijl men in het midden laat of het subject dit geworden of altijd geweest is); enz. Wanneer nu een dergelijk praedicaat geen vaste eigenschap van het subject aanduidt, maar eene, welke er op het oogenblik aan wordt toegekend, dan bezigt het Bim. het perf., bijv. *na-waü-ra mawu une doü raa-manono tuwa*, hij is dronken als iemand, die palmwijn gedronken heeft (99.33); *rongga —— ura ro fôde*, *na-waü-du rindi saraa möti ede*, er kwam —— regen en storm, en de zee was geheel duister (70.24—25); *indo kapo tuwa kali ede na-waü-ra bura mena djenggo-na*, wat nu de opperpriester betreft, zijn baard was geheel wit. (46.9). Ook wanneer een deelwoord te bezigen is, wordt op dezelfde wijze gebruik van het perf. gemaakt, alleen is in herinnering te brengen, dat het deelwoord met *waü-ra* veelal in een finieten zin ontleed wordt, vgl. § 85. bijv. *wára sa-buwa sâhe na-waü-ra mpèke bange pôda-pôda*, er was (eens) een buffel, die zeer mager was (35.21. v. o.). Vgl. ook de voorbeelden onder § 83—85. Stelt het woord eene vaste eigenschap of eene, die als blijvend gedacht wordt, voor, dan bezigt men het deelwoord van het imperfectum. Ook bij het verbale subst. dezer woorden geldt dezelfde regel voor het gebruik van het perf., men zie de voorbeelden onder § 81, maar hier bezigt men ook dikwijls het subst. van het imperf. voor dat van het perf.. bijv. 54.7: *ba supu ringu-na*, ter oorzaake van zijn gek zijn, (naar de beteekenis: dewijl hij gek geworden was), zoo ook ibid. reg. 8, *ba ringu-na*, enz. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat woorden als: *hengge*, de koorts hebben; *pili*, pijnlijk zijn; op gewone wijze in het imperf. worden gebezigt. Slechts zelden is het perf. der kwalificatieven ook door ons met denzelfden tijd te vertalen, zoo kan bijv. opgevat worden *waü-du mboto rugi-ku*, veel is geweest mijne schade (ik heb veel schade geleden 22.34).

Wat betreft die woorden, waarvan het deelwoord van het imperfectum door ons weergegeven wordt met verleden deelwoorden als: *maiha*, bedorven, geschonden, vernield; *mambai*, bedorven, verrot; *mantjuwu*, gewond; enz., is op te merken, dat *zij* in deze beteekenis, *hetzij* als deelwoord, *hetzij* in de finiete vormen of als verbaal subst. alleen dan voorkomen, zoo zij eene vaste eigenschap of eene als zoodanig gedachte aanduiden, wat uit den aard der zaak, vooral bij de deelwoorden, geschiedt. Is dit niet het geval dan hebben *zij* de beteekenis van: bederven (corrumpi), verrotten, enz. en moeten om ons „bedorven”, enz. uit te drukken in het perf. geplaatst worden: *nggåra*

na-made-sa of *na-ih-a-sa*, indien het sterft of bederft (of: geschonden wordt, 15.7); *sandaka-pu iha ngâra-mu*, zorg voor het bederven van uw naam (zorg dat gjij geen slechten naam krijgt. 84.26. v. o.); *na-waü-ra iha mena kône tembe-ku*, zelfs mijn saroeng is heelemaal vernield (34.32); *iha ade*, zich bedroeven (83.30, 86.18), maar: *bente maiha*, eene vernielde, vervallen versterking (78.36); zoo ook in de uitdrukking: *ruu maiha*, ongeluk, tegenspoed (bijv. 8.11); *tiyo weya ruu-na*, *na-taho ro na-ih-a*, zien naar iemands lot, of het goed of slecht is (64.3); *iyu-na na-mbai*, de lucht er van is bedorven, het stinkt, als vaste eigenschap (10.28); *föö mambai*, bedorven, rottige mangga's (62.16); maar *na-waü-ra mbai wðu-na ake*, die lucht van haar is bedorven, zij stinkt (33.9, als toevallige eigenschap); *nggâra na-ntjuwu mpowa-sa*, als het alleen maar gewond wordt (15.8); *ndei bore kai-na sarumbu-na mawaü-ra ntjuwu*, om zijn gewond lichaam mede in te wrijven (62.4); maar *ai-na paki-mu doü mantjuwu*, werp niet weg (laat niet in den steek) de gewonden (13.5); *ndadi na-ambi mena-ra sa-mena-na sangadji-ngadji dòho ede*, *waü mpara ambi*, enz., daarop maakten de verschillende vorsten zich gereed, toen zij gereed waren, enz. (79.12—13); *na-waü-ra ambi waü oi di tjere*, het water in den ketel stond al te voren gereed (44.34). Het deelwoord met *ma* van *made*, sterven, heeft de betekenis van ons adjetief „dood” *ai-dja-na daa umbu-mu doü mamade*, begraaf toch vooral de doden (13.6); *nggâra wâra-sa djâra ro sâhe ro au-au-du mamade*, indien er is een paard of een buffel of wat ook, dat dood is (14.6. v. o.); daarentegen: *kamori mena-pu doü maramade ake*, maak (weder) levend al deze lieden, die gestorven (die door uw toedoen gedood) zijn (19.37—38).

Bij enkele veel voorkomende woorden wordt wel eens het perf. niet vormelijk uitgedrukt, bijv. bij *tjumpu*, eindigen (finiri): *na-waü-ra tjumpu doü di ade rasa-ro?* — — — *tjumpu-ra*, zijn de mensen uit dit land op? (zijn er geen mensen meer in het land?) — — — zij zijn op (74.13 en 14); *nggâra na-tjumpu sara oi*, als het water op is (5.2); *na-mpoi-sa mai-na*, als hun komen afgeloopen is (als er niet meer komen, IV.); *na-bini saraa-ku tamba nahu aka-n de*, mijnen net was ten eene male vol (18.6, *waü-ra bini*, ibid. reg. 2 en 15). Ook als het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, wordt het perf. dikwijls niet aangegeven, bijv. *wati-pu made-ku nahu ake*, ik ben nog niet dood (33.17). Daarentegen wordt in de finiete vormen als historische tijd, het perf. voor het imperf. gebruikt: *ede mpara mbia sambura pôda-na lopi rato aka-n ede*; *doü labo-na waü-ra made mena*, enz., „daarop brak het schip van den prins werkelijk uiteen” (daarop leed de prins werkelijk schipbreuk), zijne volgelingen zijn allen omgekomen (kwamen allen om), enz. (21.15—14. v. o.); *ede-ra hanta kai-na târe malabo longgo ro pingga, lôo bate mena kai ba rido-n na-waü-du mbia sambara-mbura mena pingga ra mangko*, daarop nam de schoonzoon de schalen met deksels en borden op, en wierp ze neer, (zoodat) al de borden en koppen (z. v. a.

het aardewerk) in stukken braken (27.22—23). Op te merken is nog, dat de hier behandelde woorden de beteekenis van het perf. hebben in samenstellingen: *made lelo*, verpletterd (door verplettering) sterven (20.17 en 27); enz.

De woorden, welke gevormd zijn met de in onbruik geraakte en voor het Bim. geheel synonieme prefixen *ka*, *ta* en *sa* worden op dezelfde wijze behandeld. Het duidelijkst valt dit in het oog bij die woorden, welke wij door adjetieven of verleden deelwoorden kunnen weergeven als: *tahengga*, open: *sanggori*; los; *sambanta*, uitgestrekt. Evenals nu *supu*, indien het geen blijvende eigenschap uitdrukt door ons weer te geven is met "ziek worden", evenzoo betekent in datzelfde geval *tahengga*, open worden, d. i. zich openen, opengaan; *sanggori*, los worden, los gaan; *sambanta* "uitgestrekt" worden (niet als passief van uitstrekken, maar als een adjetief met worden, extendi, zich uitstrekken). Wil men nu uitdrukken "open zijn", enz., dan moet derhalve het perf. gebezigd worden. Men zegt dus: *na-èda-du ntjas lawa-na na-waü-ra tahengga mena*, hij zag, dat de poortdeur geheel open stond (51.38 en 39); *na-èda-du Maharadja Indar-Dewa na-waü-ra sambanta*, hij zag vorst I. D. uitgestrekt liggen (79.37—38); *parada sara na-waü-ra saròljo*, de verf is afgeschilverd (100.26); *na-waü-ra pala saròlju mena wòle-na*, de grendel is geheel afgeschoven [geraakt] (102.20). Doch ook bij die woorden, welke wij anders weergeven, geldt dezelfde regel. Een woord als *kakila*, bijv. vertalen wij door: schitteren, glanzen, maar eigenlijk behoort het tot dezelfde catagorie woorden als: *tahengga*, men zegt dus: *na-waü-ra kakila bune saninu weki-na djära ede*, het lichaam van het paard glom (lett. ongeveer: was glinmende geworden) als een spiegel (52.41). Om dezelfde reden is het perf. gebezigd in: *labo waü kadjaro-djoro raa weki-na* "met het in strooien vloeien van het bloed van hun lichaam", (terwijl het bloed in stroomen vloeide uit hun lichaam, 62.2). Men vergelijke nog de vertaling van volgenden Maleischen zin: *pandji-pandji marika itu pon berkibaran-lah dan sëgala lambung marika itu pon berkilatan-lah dan sëgala parisi marika itu pon gumirlapan-lah: bindera siyadera ede na-waü-ra tasèfa-fèfa labo sa-mena-na budja siyadera ede na-waü-ra kakila labo sa-mena-na tende siyadera ede na-waü-ra kantjindo*.

Een woord als *sarènga* vertalen wij door "op den rug of achterover liggen", en deze beteekenis kan het ook werkelijk hebben, bijv. in de substantief-constructie, anders is het wederom in het perf. te bezigen: *timba ompu na-waü-ra made sarènga di ade peti*, het lijf van den ouden man, dat achterover (dood) in de kist lag (59.55, *waü-ra* behoort bij *sarènga*, over deze samenstelling, waarin van de gewone volgorde afgeweken wordt, zie men § 168).

Stellen deze woorden evenwel eene blijvende eigenschap voor, dan staan zij in het imperf., maar in de beteekenis, welke anders het perf. heeft, dus:

amu fanda matarambeyo, afhangende pandan-wortels (d. i. afhangend zijnde, niet wordende, als vaste eigenschap, pensilis, 4.14); *rii masadi*, recht opstaande stijlen (16.10); *kaliti-kiti tjahaya-na boë ba liro*, de glans er van nam. van de *uwi tandii*, (soort plant) schittert, als de zon haar beschijnt (106.15). Voorts dikwijls in samenstellingen als: *maru sambanta*, liggen uitgestrekt zijnde, uitgestrekt liggen (79.47); *maru sareng*, liggen achteroverliggende, achteroverliggen (19.5). Ook wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen of ook in eene daarvoor in de plaats tredende constructie met het deelwoord: *ba bau neè tahengga kai mena ntjai lawa*, waarom is de poortdeur geheel open? (51.41); *duwa lela masareng*, twee bladen achteroverliggende, vóór: met het achteroverliggen van = terwyl achteroverliggen twee bladen, vgl. § 255 (4.23).

Hier volgen nog eenige voorbeelden van het gebruik van het imperf. bij deze woorden: *doü mumin na-neè-sa ngâha ade-na*, *ampo na-kanggaðo sanga-na hadju ede*, als de vroomen willen eten, dan bewegen zich de takken der boomten (90.1. v. o. "bewogen worden", moveri, in beweging komen); *na-tambâri kui*, *na-tambâri wâna wati wâra èda-na*, enz., hij wendde zich links, hij wendde zich rechts, maar hij zag volstrekt niet, enz. (58.24); *na-tjoro-tjoro kamaru-du weki-na*, *na-kagoro-ra eli nawa-na*, zij hield zich slapende en het geluid van haar adem werd snorkende (en zij begon te snorken 39.16); *wati taho ade-ko maëda weya raa-na masambara-mbura ede*, ik kan het niet verdragen te zien •hun bloed, dat zich overal verspreidt of verspreidt wordt, 64.30).

Wâra (zijn) pleegt in het perf. te staan in de finiete vormen zoo het "bestaan, in wezen zijn" betekent, bijv. *na-waü-du wâra na-kadawâra-ku*, het bestaat (is) reeds (voor "wat bestaat", vgl. § 85) doet hij niet bestaan (7.5, vgl. 97.12). Doch in substantiefvorin wordt steeds het imperf. gebezigd, bijv. *wudjûd aö-na wâra Allah* (6.14 v. o.); *tanda wâdjib wâra-na Allah* (ibid. reg. 13. v. o.). Ook in de betekenis "ergens aanwezig zijn" wordt dikwijls het perf. gebezigd, wanneer er over iemand of iets gesproken wordt, dat te voren ergens nog niet aanwezig was, bijv. *na-waü-si wâra doü siwe ede âra uma ake mpa, ku-mhei-ku*, enz., als die vrouw hier in dit huis zal zijn (ongeveer: aanwezig geworden zal zijn, gekomen of gebracht zal zijn), zal ik geven, enz. (51.34); (gij hebt bevolen eene vrouw te zoeken): *ake, na-waü-du wâra doü siwe mamidi ro mau, mu-kau-ku lao kadulu wâli*, en nu er eene stille en rustige vrouw is, beveelt gij haar weder terug te brengen (32.34); (hij gaf bevel alle bewoners van het land bijeen te roepen), *ndadi sa-mena-mena-na doü di ade rasa ede na-waü-ra wâra mena*, vervolgens waren al de inwoners van het land tegenwoordig (74.12). Ook wel in substantiefvorm: *ba supu neyo ade-na ba waü-ra wâra Mahardja Kurma*, uit vreugde dat M. K. aanwezig (teruggekomen) was (75.34—35). Doch bezigt men ook wel eens in dit geval het imperf., zoo leest men 23.15: *na-waü-ra mai la*

Kalai, Kalai is teruggekomen, en verderop (reg. 17): *na-wâra pôda la Kalai*, Kalai is er werkelijk. Wanneer het al of niet te voren aanwezig zijn niet in aanmerking komt, bezigt men het imperf., bijv. *di ai wakatu ede*, *na-bini-ku doû manggee ada labo ruma-ta*, *wâra-dja ruma-t bitjâra*, *wâra dja tuwa kâli*, enz., op dien tijd was het vol met mensen, die hunne opwachting bij den vorst maakten, de rijksbestierder was ook aanwezig, ook de opperpriester (46.7—8 zoo ook 49.6, 67.30). In zinnen, waarin wij „hebben” bezigen, kunnen wij het perf. door „reeds. al”, weergeven: *na-wâu-ra wâra doû sodi-na-ro*. heeft zij al een vrijer? (45.2), daarentegen is het imperf. gebezigt in: *wâra dja-ra ana-mu-ro*, hebt gij ook kinderen? (50.58). In een zin als: *na-wâu-ra wâra fitena pala di weki nahu ake*, maar er is geweest laster jegens mij (maar men heeft mij belasterd, 46.18), heeft het perf. de betekenis van het onze.

De woorden, die een geluid nabootsen en ook de daarvan met *ka* afgeleide woorden, worden meestal in het perf. gezet: *na-wâu-ra tarutake eli koha tutu-na*, het geluid van zijn schedel was *tarutake* (zijn schedel maakte een dof geluid, 38.38); *na-wâu-du rugu-rege tampôde-mpôde-na labo tjere ede*, zijn op en over elkander rollen met den ketel was *rûge-rege* (maakte een rammelend geluid 54.31); *eli-na afi na-wâu-ra kagaka*, het geluid van het vuur is loeiend (84.13. v. o.); *eli au-tji mawaü kantaru-nlou* (30.28). Doch vindt men ook *karege ro karugu eli rante-na* (84.12. v. o.); *eli mboö hadju makantaru-nlou ndede lalo ede*, het geluid van het vallen der boomen, dat zoo zeer *nlaru-nlou* was (30.27). Het perf. bij deze woorden zal wel op dezelfde wijze als bij de kwalificatieven te verklaren zijn, alleen schijnt er bij het gebruik meer willekeur te heerschen.

Hetzelfde geldt van het gebruik van het perf. bij *ngango* en *linti*, in opschudding raken, bijv. *tjuwa-tjuwa mbisa gantu-gantu-na*, *na-wâu-ra ngango saraa èse tadja ede*, zij vielen van de eene flauwte in de andere, en men raakte op den zolder in groote opschudding (75.11 en 12, zoo ook 73.19); *ndadi sa-mena-mena doû —— na-wâu-ra ngango mena malao batu*, enz., de menschen —— geraakten in opschudding, terwijl zij volgden, enz. (49.12); *na-wâu-ra linti di rasa ede ba supu mboü*, enz., en men geraakte in opschudding in het land, omdat algemeen bekend werd, enz. (45.36), maar ook *rongga-pu di rasa*, *na-ngango ro linti mena-ra doû*, toen zij in de stad kwamen, geraakten de lieden allen in opschudding (67.18—19).

Ook *ndede* en *ndake* worden somtijds in het perf. gebezigt (bijv. 22.39, 76.9), gewoonlijk echter staan deze woorden in het imperf. (bijv. 43.8, enz.).

Omtrent het gebruik van het perf. bij de overige intransitieven en transitieven is alleen nog op te merken, dat men somtijds wel het imperf. in den zin van het perf. bezigt, evenals in de verwante talen, hoewel betrekkelijk zeldzaam, bijv. *pai-sa ku-bqe kai-ku ade ntjòki mandake*, *ku-sambeya ro ku-puwasa*, verondersteld dat ik deze kwalen gekend had, dan had ik gebeden en gevast (85.3 en 4).

SUBSTANTIEF-CONSTRUCTIE.

§ 243. In vele gevallen moet een werkwoord een vorm aannemen, welke den inhoud van het werkwoord met de waarde van een substantief weergeeft. Evenals bij de finiete vormen en de deelwoorden, zijn ook bij de verbale subst. twee tijden vormelijk te onderscheiden, het imperf. en het perf. (Ook het subst. met *ndai* kan in een bepaald geval voor het verbale subst. van het imperf. staan, vgl. § 97). Als subst. van het imperf. treedt op het woord, dat in de tegenwoordige taal als stamwoord te beschouwen is, (dus *èda*, verbaal subst. van »zien«; *næ*, verbaal subst. van »groot zijn«; *tahengga*, verbaal subst. van »opengaan«; enz.) of wel het stamwoord met het prefix *ka*, vgl. § 34, volg., of wel het stamwoord samengesteld met *kai* of *labo* (deze subst. komen weinig voor, voorbeelden zijn te vinden onder § 117 en § 141, zij zijn niet te verwarren met het subst. met *ndai* en *kai* wat door weglatting van *ndai* vormelijk gelijk kan zijn); met *weya*, vgl. § 142, vlg., of eenig ander woord, vgl. § 159 vlg. Over het verbale subst. van het perf. zie men § 64 en 81. Ook bij de substantief-constructie plegen de meeste bijwoordelijke bepalingen met het verbale woord samengesteld te worden. Omtrent actief of passief geldt hetzelfde, wat bij de finiete vormen gezegd is. In herinnering is evenwel te brengen, dat na enkele werkwoorden een subst. met *ndai* gebezigd kan worden in de waarde van onzen passieven infinitief (zonder uitgedrukte agens) vgl. § 97. De agens staat bij de verbale subst. uit den aard der zaak in den genitief. Wordt de agens door een subst. voorgesteld, dan wordt, zoo het werkwoord intransitief is, de genitief uitgedrukt of door aanhechting van *na* aan het verbale subst. of door eenvoudige nevenplaatsing, evenals dit bij de eigenlijke subst. plaatsvindt; is het werkwoord transitief, dan wordt de genitief uitgedrukt door *ba* voor het subst. te plaatsen, terwijl achter het verbale subst. *na* al dan niet kan geplaatst worden. Treedt een pers. voornw. als agens op, dan kan de genitief worden uitgedrukt door den verkorten of eigenlijken genitiefsform aan het verbale subst. te hechten of wel door het volledig voornw., in de gevallen in § 209 vermeld, terwijl dan wederom na transitieven *ba* gebezigd moet worden, wat natuurlijk ook het geval is bij die voornw., waarvan geen verkorte vorm bestaat. Voorbeelden zijn in de volgende § te vinden, en voor enkele bijzonderheden zie men § 254. De wijze, waarop wij het verbale subst. weergeven, kan verschillend zijn, altijd kunnen wij het vertalen door een infinitief, hetzij bepaald door het lidwoord of een voornw., hetzij niet, maar meestal brengt ons taaleigen mede, dat wij met verandering van constructie, een finiet werkwoord bezigen, somtijds echter moeten ook wij een infinitief, hetzij bepaald, hetzij onbepaald gebruiken. Vooral de verbale subst. van het imperf. kunnen wij ook dikwijls met onze abstracte subst. weergeven, maar in het Bim. behouden deze subst. altijd een meer verbaal karakter, wat vooral merkbaar

is, zoo het werkwoord transitieve beteekenis heeft, dewijl dan ook het verbale subst. een rechtstreeksch object regeert. Uit den aard der zaak is dit minder duidelijk bij de verbale subst. der intransitieven en vooral bij die der kwalificatieven. Wanneer zulk een woord iets, door de zinnen waarneembaars voorstelt, dan heeft het verbale subst. wel eens eene meer eigenlijke substantief-beteekenis, evenals bij ons woorden als: warmte, koude, enz. somtijds eene bijna concrete beteekenis kunnen hebben (bijv. eene aangename warmte verspreiden). Meestal kunnen deze subst. echter ook als verbale opgevat worden, niet alleen in zinnen als: *wati-pu (mbui-pu) pana-na*, "nog niet (nog) is het warm zijn er van, het is nog niet (nog) warm" maar ook in zinnen als: *ba pana-na af*, door de hitte (= het heet zijn) van het vuur, *ba nae-na angi*, door de hevigheid (het hevig zijn) van den wind, enz.

§ 244. Wanneer een verbaal woord moet optreden als subject of als direct object of als bepaling van een subst. (zoo die bepaling niet door een deelwoordelijke vorm, maar door eene genitief moet uitgedrukt worden) of wel na eene praepositie, dan heeft het steeds den vorm van een subst. Voorb. *kaduwa mbuwa rahi kai matjili ede daa mapehe*, het de mannen twee doen zijn (het hebben van twee mannen) in het geheim kan niet (88.8); *dahu mandai kani-mu, madja ndai lombo-mu*, het vreezen (de vreeze nam: Gods) zij u tot kleeding, het beschaamd zijn (de schaamte) tot dekking (84.25. v. o.); *na-mpoi-sa mai-na*, als hun komen afgeloopen is (als er niet meer komen, IV.); *na-waū-du rugu-rege lampōde-mpōde-na labo tjere*, zijn op en over elkander rollen met den ketel maakte een rammelend geluid (54.31—32); *na-njāra nljuwa-ra kaa-ta la Kalai ake*, ons verbranden van Kalai mislukt (22.26); *nggāra na-nae-na supu-na*, als zijn "ziek zijn" (ziekte) hevig is, enz. (4.22); enz.

Sandaka-pu iha ngāra-mu marada sandaka-mu nlau-mu, bewaak (zorg voor) het bederven van uw naam, overtreffende uw bewaken (zorgen voor) uwe bezittingen (draag meer zorg voor uw goeden naam, dan voor uwe bezittingen, 84.26. v. o.); *ndai makarōlji-ta lampa dei nonto*, enz., om voor u snel te doen zijn het gaan (den gang) over de brug (11.42); *kaedo-hidi-ku karawi sa-mena-n masawai*, men doet voortdurend zijn het verrichten van al wat slecht is (9.14. v. o.); *kanae-nae-pu lembo ade-mu*, doe groot zijn het "breed zijn van het hart" = het geduldig zijn (vermeerder uw geduld, 65.24).

One-na ba kidi, het nut van het staan (11.38); *lampa rawi njengga-na labo*, enz., de toedracht van haar scheiden (scheiding) van (73.36); *wati-du wāra ntjai-na tjampo labo wei-mu*, er is geen weg meer voor het uw vermengen (er is geen weg of middel meer om u te vereenigen) met uwe vrouw (52.27—28). Dikwijls ook staat een verbaal subst. in den genitief, dewijl het 't logisch subject is van een ander verbaal subst.: *waū mpara tjumpu tunti*, na afloop van het schrijven, toen het schrijven afgeloopen was (72.32); *sabune-bune ntoi-na ngēna-na Maharadja Kurma*, toen zij een tijd lang (op) M. K. gewacht had (67.5—6); *marai warawito-ra ba nae-na madja ro weha-mu*

*ba èda-mu lènga-mu madèse mòrotaba, her- en derwaarts ijlend wegens •het groot zijn van uw beschaamd en verlegen zijn" (wegens de grootte uwer schaamte en verlegenheid) •door uw uwe makkers zien, die" (dewijl gij ziet, dat uwe makkers) een hoogen rang hebben (83.26 en 27); *dahu ba mabu imbi*, vreezen voor het vallen (verminderen) van het gelooven (geloof) (9.15. v. o.); *di toi waü-na — — — saraka nae sampela-na*, van haar vroegste klein zijn (jeugd) — — — tot aan haar groot en volwassen zijn (totdat zij groot en volwassen was, 66.12); *di raka-ku madja taho-pu batu-ku nggåhi ruma-l bitjära*, (in vergelijking) van mijn verkrijgen het beschaamd zijn, is het beter, dat ik de woorden van den rijksbestierder opvolg (het is beter dat, enz., dan dat ik schande verkrijg, 55.27); *nggåhi kai ina-na labo nangi salaho-na*, daarop zeide de moeder •met het tevens weenen" (al weenende, 65.4); *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na*, zij hield zich stijf, terwijl zij den stijl van haar huis vasthield (52.11); *ede-ra ao kai-na mandinga labo wiđi salaho-na*, zij nam (de bloemen) vervolgens aan en zocht ze tevens uit (72.49); *ede-ra kapôro kai-na labo wei-na saraka in ro kamai-na*, toen werd hij toornig op zijne vrouw •tot aan zijn schelden" (zoo zeer, dat hij ging schelden, 24.29); *nuntu mena kai — — — watu lampuu waü-na masaraka luu-na di ede asi*, zij verhaalden — — — van het eerste beginnen (begin) tot aan haar binnengaan in het paleis (57.18 en 19); *na-mai dja-ra ndai ruma-la watu nggalo*, (niet lang daarna) kwam ook de vorst terug van het jagen (van de jacht, 25.28—26). Zoo ook na de als praepositie gebezigde uitdrukkingen *di ade*, waarna evenwel ook het subst. met *kai* gebruikt kan worden, vgl. § 134 en *ba supu*: (doe uwe ouders geen verwijten) *ba supu wâra-na karawi-mu mataho di dou duwa-na ede*, *ba supu inga-mu ro sandaka-mu*, ter oorzaake van uw verricht hebben (omdat gij verricht hebt) een goed werk jegens hen beiden, (of) omdat gij (hen) helpt en bewaakt (9.9 en 10); *na-nangi-ra ba supu hidö-na*, zij weende, dewijl zij honger had (65.22). Na *di ade* en *ba supu* staat het verbale subst. natuurlijk in den genitief. Op te merken is nog dat *labo* en *mandinga labo* ook als conjunctie kunnen optreden en dan een sinet werkwoord na zich krijgen. Voorbeelden met het subst. van het perf. zijn te vinden onder § 64 en § 81. Over het gebruik van het verbale subst. in zinnen als: *indo kapo mafaralu di oi sambeya ede — — — watja pdhu*, enz., is reeds gesproken onder § 231.*

§ 245. Een verbaal woord moet in substantiefsform als subject optreden in ieder geval, dat het woord logisch het subject van een zin is, het kan dan nooit door een zin met een sinet werkwoord omschreven worden. (Men vergelijke echter § 258). Dientengevolge zijn onze onderwerpszinnen, die met •dat" en meestal ook die met •hoe" (vgl. Aanm. na § 223) aanvangen, door het verbale subst. weer te geven. (Vangen dergelijke zinnen aan met •hetgeen, dat, wat", dan zijn natuurlijk de subst. met deelwoordelijke beteekenis te bezigen, voor zooverre deze als subject plegen op te treden, anders is een

subst. met deelwoordelijke bepaling te gebruiken, tenzij het verbale subst. ook in eene meer eigenlijke substantief-betekenis in gebruik is, die men met „dat, wat” kan omschrijven, bijv. *na-pôda mena nqgâhi ita de*, uwe woorden zijn waar, (hetgeen gij zegt is waar, 51.21—22). Voorb. *taho mpara tjili waü-ku ita*, het is het best, dat ik u eerst verberg (68.34, vgl. § 236); *wati taho-na* (vgl. § 253) *lao ita*, het is niet goed, dat gij gaat (56.18); *wati-du ndadi-na* (vgl. § 253) *lao tiyo*, het ging niet door (het geschiedde niet), dat zij gingen zien (76.31); *mustahîl mpinga-na*, het is onmogelijk, dat hij doof is (7.8); *mustahi daa waa kaneè-na ba radja Mangendar-Sri*, het is niet te denken, dat vorst M. S. (hem) niet bovenbrengt (75.4); *hidî kalôsa-na tjuke-na*, het staat vast (het is noodzakelijk), dat hij schatting opbrengt (13.33); *wati kura-na tiyo ro ngupa*, „het was niet te weinig, dat zij rondzagen en zochten” (zij schoten niet te kort in het rondzien en zoeken, 65.19); *ndadi mpara tada-na daa wâra-na madja-mu*, het gevolg is, dat zichtbaar wordt, dat gij geen schaamte hebt (105.41): *pai-sa mu-nuntu kai, pehe-ra kau-ku lao ngupa*, verondersteld, dat gij het aan (ons) verteld hadt, dan was het mogelijk geweest, dat ik bevolen had (hem) te gaan zoeken (68.26). Zoo ook bij *wâdjî(b)*, *harâm (hara)*, *patu*, na welke woorden echter meestal (na *pehe* somtijds) het verbale subst. met *ndai* gebezigd wordt, vgl. § 94, welke constructie door ons weer te geven is met: het is verplichtend, enz. (om) te, enz. Bij andere woorden is deze constructie niet gebruikelijk, men zegt dus: *na-ipi-ku ntjöki-na* (vgl. de volgende §) *ndawi weya marakani ede*, het is zeer moeilijk (om) dit geraad te vervaardigen (62.42); ook wel bij *pehe*: *wati pehe-na karawi sambeya*, het is onmogelijk het gebed te verrichten (94.37). Voorts: *nae-na hadju ede wati-du ndai waü-la nuntu*, de grootte van dezen boom (hoe groot deze boom is) kan niet door ons beschreven worden (91.28); vgl. § 98.

Ook wanneer zulke zinnen bij ons een subst. in genitivo (na een ander subst.) omschrijven, zijn zij in het Bim. door een verbaal subst. weer te geven: *nai-sa wakatu mai-na*, morgen is het de tijd „van hun komen” (dat zij komen, 66.41); *ai watja-la*, op het tijdstip, dat gij wascht (5.9); *di ai sapâ-la nanga*, op het tijdstip, dat (toen) wij de rivier overstaken (56.8). Hier kan ook het subst. met *ndai* en *kai* gebezigd worden, vgl. § 130; *tanda nggawe ro deni tlâhir imâm Mahdi*, het teeken, dat nabij is de verschijning van den Mahdi (99.12—13).

Aanm. Zinnen als *qâd.run aô-na makuwasa, mustahîl marôme, qâdirun* betekent „sterk”, het absurde is „zwak” (7.16), kunnen natuurlijk evenals in elke andere taal voorkomen.

§ 246. Zeer dikwijls treedt een verbum in substantiefvorm als subject op, waar ons taaleigen een finiet werkwoord als praedicaat eischt. Dit geschiedt, wanneer de nadruk valt op eene nadere bepaling van plaats, tijd of omstandigheid, wat, volgens een algemeen geldenden M. P. regel, aangeduid moet worden door een subst. (of partikels, deze laatste komen echter in het Bim. niet

voor, vgl. Kern, De Fidjitaal, enz., pag. 107). Een zin als: ik zal zeker rijk worden, wordt in het Bim. weergegeven door: *na-tantu-ra ntau-ku* (80.6. v. o.); waarin blijkbaar, wat bij ons praedicaat, subject is, en wat bij ons adverbiale bepaling, praedicaat is. De eigenlijke waarde van zulk een zin is (vgl. de voorgaande §): „het is zeker, dat ik rijk zal worden”, het is ook in onze taal duidelijk, dat door deze constructie op „zeker” nadruk gelegd wordt. (Vgl. ook het gebruik van *an* in het Oud Jav., en in het in deze § genoemd geval, en in de beteekenis van ons „dat” na woorden als: zeggen, enz., vgl. Proeve Rāmayana, pag. 12).

I. Nadruk valt in het Bim. steeds op de woorden: waar? waarheen? van waar?, enz. (*bakai, bē*, vgl. § 135 en § 262); waarom? (*ba bau*, enz., vgl. § 124); hoe? (*bune-ku*, enz., vgl. § 125), *sabune* (hoeveel? vgl. § 128): alsmede op *bakai-kai*, enz., (waar ook).

Na deze woorden moet een werkwoord ten alle tijde den vorm van een subst. aannemen, evenwel is hier het subst. met *ndai* en *kai* gewoner dan het verbale subst. (uitgezonderd na *sabune*). Het vragend bijwoord van tijd „waanneer?” luidt in het Bim. *bune ai*, ook hier moet een verbaal subst. volgen, wat evenwel als een genitief na *ai* te beschouwen is.

II. De nadere bepalingen dier woorden, die eene uitgebreidheid in ruimte of een duur van tijd of den prijs of de waarde van iets te kennen geven, krijgen steeds den nadruk, bijgevolg moet het verbale woord steeds als subject in den substantiefvorm staan: *tolu singku turu nāru-na*, hij is (of zij) drie *singku turu lang*, enz. (14.10). Het is onnoodig meerdere voorbeelden te geven, in de verwante talen geldt toch dezelfde regel. Alleen zij opgemerkt, dat enkele woorden, die steeds eene bepaling bij zich hebben moeten (hetzij het vragende *sabune*, hetzij eene bevestigende) alleen in substantiefvorm voorkomen, bijv. *umu(r)*, het oud zijn, leeftijd; *tjoi*, het waard zijn, prijs; *hela*, het verwijderd zijn, afstand (*doō-na mangāha ba bedi toi hela-na bente*, de bentengs moeten een buksschots afstand van elkander verwijderd zijn 12.8—7. v. o.).

III. In de meeste gevallen echter hangt de nadruk alleen van den zin af. Voor zooverre het uit de volgende voorbeelden niet zelve blijkt, kan men uit het verband zien, dat daarin de nadruk op de nadere bepaling vallen moet: *tabai-bai tja-pu lao raka Ama Gedjo, da sumpu dana ka-kn nggee kai-na*, ga maar eens naar A. G. (den olifant), in het Noorden op gindsche landtong woont hij (36.15; over *ku* vgl. § 270; het subst. met *kai* laat zich hier opvatten, hetzij als een met *kai* samengesteld verbaal subst., hetzij als het subst. met *ndai* en *kai*); *ampo duwa nai, tolu nai rongga-ku di ade rasa ake*, eerst twee of drie dagen ben ik in dit land gekomen (75.19); *nai sidi neè-ku lampā*, morgen wil ik op reis gaan (75.42); *na-ntoi-du rongga-mu-ro*, is het lang geleden, dat gjij gekomen zijt? (75.18); *na-ntoi-ra tjampo-mu labo pande*, zijt gjij al lang met den timmerman gehuwd? (80.37);

nggåra na-taho sara kubi-na, als het goed sijn is (4.24); *nggåra na-èda sara nggòmi, tantu-ra dompo weya-na tutu-mu*, als hij u ziet, zal hij u zeker het hoofd afslaan (25.38); *ku-lampa mpa kèse-kèse-ku, na-rötji kuđu lao ro mai-ku*, ik ga maar alleen, opdat ik snel ga en kome (76.8); *taho-taho ro salama-lama lao-mu*, ga in voorspoed en vredest! (45.32—33). Ook kan eene praepositie voorafgaan, bijv. *saraka boha ai nangi-na*, tot middernacht weende zij (39.9); *watu ai masidi waū ngupa-na madju*, van den vroegen ochtend af had hij herten gezocht (67.11); *di toi waū-na, ra-weha-na, saraka nae sampela-na nggee sama-sama labo-na di ade nisa ede*, van hare vroegste jeugd, nadat zij (de reuzen) haar medegenomen hadden, totdat zij volwassen was, had zij te zamen met hen op dit eiland gewoond (66.12); *nira-pu ai ake labo-ku möda-na raka-ta ana siwe*, nu echter hebben wij met gemak een meisje gekregen (67.17); *sa-nâru njai mabu kamaa ede, sa-nâru njai dja nggâhi la Bango*, enz., den geheelen weg over vielen de kolen, den geheelen weg over sprak Bango de woorden, enz. (34.18 en 16). Voorbeelden met het subst. van het perf. zijn te vinden onder § 64 en § 81.

Hierbij is nog het volgende op te merken:

Bij eene bepaling van tijd wordt somtijds, doch zeldzaam, het subst. met *kai* gebezigt, bijv. *ampo djumaa ede kani kai-na badju mantika-ntika*, eerst dien Vrijdag had hij een prachtig baadje aangetrokken (53.14).

Tijdsbepalingen, ingeleid door *ai*, *di ai*, *di ai wakatu* of *di ade*, die wij door een bijzin vertalen, hebben nooit invloed op het werkwoord van den hoofdzin; zoo er nadruk op valt, worden zij eenvoudig vóóraan, anders achteraan geplaatst. Zoo ook niet: *di ai wakatu ede*, te dien tijde; *djâma ai ake*, thans, (bijv. 37.32); *di maulu-ulu-na*, vroeger, (bijv. ibid. 31), al zijn zij vooraangeplaatst (bijv. 46.7, 49.6). En zoo wordt elke tijdsbepaling, ofschoon vooraangeplaatst, door een finieten zin, al of niet door *ampo* (vgl. § 264) ingeleid, gevuld, zoo wij die bepaling kunnen weergeven met een zin, beginnende met »nadat, als«, bijv. *ndâra-s wakatu loho(r)*, *ampo na-dula ngâha*, straks, als het middag is, komt hij thuis om te eten (50.36); *waū-ra teè-na*, *ai mambia*, *ai masidi*, *na-lao-ra tiyo tamba-n ede*, toen hij (het net) gezet had, was het avond, toen het morgen geworden was, (den volgenden morgen) ging hij naar zijn net zien (17.1. v. o. — 18.1). In plaats van een finieten zin kan in den verhalenden stijl, evenals na de constructie met *waū-ra*, (vgl. § 78) *ede-ra* of *ede mpara* gebezigt worden, bijv. *makento ba ede*, *wakatu subu nae*, *ede mpara lao kai rido-n*, daarna toen de dag aangebroken was, ging de schoonzoon, enz. (30.22). De oorzaak is natuurlijk, dat deze woorden in dit geval eene afzonderlijke zinsnede vormen.

Enkele bijwoorden als *wâli*, *waū*, enz., die steeds in samenstelling voorkomen, kunnen niet op de bovengenoemde wijze behandeld worden. Dit zelfde geldt ook van eenige, die nooit in samenstelling voorkomen, als *kombi*; bij deze kan echter de nadruk door hunne vooropplaatsing worden uitgedrukt. Dit

geschiedt ook wel, doch zeldzamer, bij zulke, welke de behandelde constructie wel toelaten, bijv. *kombi-kombi wâra dôu mamaï batu-ku, tantu* (niet: *tantu-ra*) *na-raka-ku ro na-èda-ku nahu*, als er misschien iemand mij achterna komt zetten, zal bij mij zeker bereiken en zien (40.41, zoo ook 41.9). Over *ntjewi*, *ipi*, enz., vgl. § 261.

Ook wanneer men beveelt, enz. kan bovengenoemde constructie worden toegepast: *sa-waü-waü karongga weya-mu hadjal nahu ake*, doe mij zooveel gjij kunt bereiken, wat ik noodig heb! (47.7); *sa-waü-waü toi* (vgl. § 238) *waa weki ita ruma-ku*, maak u eens op, zoo gjij maar eenigsins kunt (25.12); *sa-waü-waü tòpo lao rotji*, ga toch zoo snel als maar mogelijk is (23.26); *nira tampuu-mu rawi ulu waü kakai-mu dôü*, als gjij het werk (nam: den oorlog) begint, zend dan eerst iemand als gezant (15.10); *nai-sa ljuwa-ljuwa waa dôho òha*, morgen breng ieder rijst mede (28.24). In dergelijke zinnen is het natuurlijk alleen aan den toon, waarop men spreekt te bemerken, dat de beteekenis eene imperatieve is, uitgenomen daar, waar *toi* en *tòpo* gebezigd zijn. Gewoonlijk evenwel blijft ook in dit geval de imperatief-vorm. Is de nadere bepaling een bijwoord, dat gewoonlijk in samenstelling voorkomt, dan kan de nadruk worden aangegeven, bijv. door verdubbeling (*nggâhi kantiri-ntiri-pu!* 37.22; enz.); door voorplaatsing van een præpositie (bijv. *kamai labo rotji toi-pu*, doe haar een weinig snel komen! 46.34 enz.); dikwijls ook alleen maar door bijvoeging van woorden als *pôda*, zeer; *lalo*, uitermate, *toi*, een weinig, enz. Eene andere wijze om den nadruk te kennen te geven is, dat men in plaats van het bijwoord, een werkwoord met *ka* bezigt, bijv. *karotji mpudu paki*, doe snel zijn het wegwerpen! werp het snel weg! dit behoort evenwel tot den meer deftigen stijl. Eene tijdsbepaling kan vooraangeplaatst worden en is dan te verklaren als boven: *nai sidi lao tja-pu kanira toi lewi-la*, als het morgen geworden is, ga (ga morgen ochtend) onzen tuin een weinig schoonmaken (30.20). Eene plaatsbepaling moet subject worden, terwijl het subst. met *ndai* in gerundieve beteekenis en *kai* als prædictaat optreedt, vgl. § 151. Hetgeen hier voor den imperatief gezegd is, geldt ook voor den vetalief en den conjunctief. Men zie slechts N°. I, II, III en IV der teksten.

Wanneer het werkwoord in den vorm van een deelwoord (waartoe ook te rekenen is de constructie na *ede-ra*, *ede mpara*) of in substantiefsform, om andere redenen dan de in deze § besprokene, voorkomt, is de nadruk op eene bepaling van plaats of tijd uit den aard der zaak, alleen aan de plaats in den zin herkenbaar. In de sub I en II genoemde gevallen blijft de regel steeds gelden (*wati sabune ntoi-na*; *lili masadjâri náru-na*, enz.), overigens geldt hetzelfde, wat omtrent den imperatief gezegd is. Wanneer het werkwoord den substantiefsform aanneemt wegens eene voorafgaande præpositie, waar wij een finieten zin met een voegwoord bezigen, wordt dikwijls eene adverbiale bepaling in substantiefsform (ter vervanging van het prædictaat) vooropgeplaatst:

labo-ku tjáru-na pitja-mu, »met het lekker zijn van uw pidjetten“ (terwijl gij lekker pidjet, 69.19); *ba supu ngeri lao nggomi*, dewijl gij zoo laat gaat (74.37).

§ 247. Een verbaal woord moet als rechtstreeksch object in substantiefvorm optreden, telkens wanneer 't logisch het object van een ander werkwoord is. (Vgl. evenwel ook § 255). Dientengevolge zijn onze voorwerpszinnen, welke met »dat“ en dikwijls ook die met »hoe“ (vgl. § 245) aanvangen, steeds door een verbaal subst. weer te geven. (Vangen zij met een ander woord aan, dan geldt hetzelfde wat onder § 245 gezegd is, bijv. *kawára raa-sake-na*, zich herinneren wat men belooft heeft, bijv. 36.2; *ringa nggáhi-na*, hooren zijn woord, hooren wat hij zegt; *èda rawi-na*, zien wat hij doet, vgl. de teksten passim). Dikwijls ook moeten wij het verbale subst. door een infinitief weergeven.

Men treft deze constructie, ter vervanging van onzen voorwerpszin, voornamelijk aan na de werkwoorden, welke beteekenen: zien, hooren, voelen; zeggen, mededeelen, vertellen; denken, meenen, gelooven; weten; vragen, bidden; wenschen, willen; bevelen, laten, verbieden, beletten.

Voorb. *èda kai ba anakoda tahengga ntjai bili*, toen de scheepsgezagvoerder zag dat de deur van de kamer open was (of ging, 72.8); *djára nahu — — — ampo de ku-èda luu lalo-n di ade*, enz. mijn paard — — — heb ik daar net binnen zien gaan in, enz. 54.33—34); *ringa ba ompu ro wai wára-na koha tutu duwa mbuwa di sera ede*, toen de oude man en vrouw hoorden, dat er twee schedels in het woud waren (76.24); *ringa ndede roi ba Tjahaya-Hairani*, toen zij aldus hoorden het prijzen van Tj. H. (toen zij aldus hoorden, dat Tj. H. hen prees 69.22 en 23); *ndadi na-ringa-ra ba rumai nuntu weya ba djuru kuntju asa(l)-usu(l)-na*, toen nu de vorst den sleutelbewaarder zijne afkomst hoorde verhalen (60.30); *na-kakente-ra doü mantau uma, na-ringa-du nggáhi doü: ede awa-du sa-kabore*, de huisheer schrok wakker en hij hoorde iemand zeggen: daar ligt er één (34.16—17); *ndadi na-iyu-ra ba Maharadja Kurma luu oi busi ede*, M. K. voelde daarop het koude water ingaan (door de keel gaan, 66.27); *ede mpara iyu-na mawu*, daarop voelde hij, dat hij dronken (bedwelmd) was (of werd, 47.38).

Nggáhi-mu (vgl. § 251) *mpa raso-na, kodo-e, rahasiya-mu, nggáhi mpa wára-na imbi dei nawa-mu, nggáhi mpa wára-na dahu-na ade-mu*, gij zegt maar, dat uw innerlijk rein is, ongelukkige, gij zegt maar, dat gij geloof in uwe ziel (in u) hebt, gij zegt maar, dat uw hart (= gij) vreest (nam.: God, 104.10—12); *mu-nggáhi-ku mbóto ntau ro wára-m di ade peti ede*, gij zeidet, dat veel waren de schatten (dat er veel schatten van u waren) in die kist (39.40); *na-nggáhi weya-ku nae tjlaka-na ana duwa-n ede*, zij zeiden mij, »dat groot het ongeluk der beide kinderen was“ (dat beide kinderen veel ongeluk zouden aanbrengen, 76.33—34); *ba bau sandaka ntos-na da wára kai nuntu ro nggáhi-mu karinga-mu nami wára sae-mu*, waarom hebt gij zoo lang niets verhaald of gesproken om ons mede te delen, dat er een

oudere broeder van u is? (68.25 en 26); *na-nuntu, wâli-du ndawi-na sa-buwa rasa*, hij verhaalde bovendien, dat hij eene stad gesticht had (77.28); *ede-ra nuntu tala mena kai ba wai ngâra rasa ro ngâra sangadji ro di ai wakatu lao nggalo-na wâra raka-na sa-buwa ana siwe*, daarop verhaalde de oude vrouw in geregelde volgorde den naam van het land en van den vorst (hoe het land en de vorst ervan heette) en hoe deze, toen hij op jacht was gegaan, een meisje gevonden had, (71.21 en 22); *ndonta-ra raho-ta labo ruma, kône labo doû*, enz., men vermeldt dat wij vragen aan den vorst (d. i. laat staan, dat wij aan den vorst vragen), al is het ook aan de inwoners, enz. (62.13); *dall maturu weya-la lantu wâra-na raa-makaura-ura-na*, een gids om ons te wijzen, dat er zeker iets bestaat, wat het veranderd heeft (97.13).

Na-katjih-i-ku neè mbumba langi, zij dachten, dat de hemel wilde (zoude) instorten (69.25); *na-katjai mpudu tendo-na oi madei*, hij meent, dat diep water ondiep is (98.42—99.1); *makai katjai kai-ta pala wâra-na rongga-na wakatu*, terwijl gjij daarbij meent, dat de tijd voor het gebed gekomen is (95.4); *na-katjai-ku rongga supu-na kâli*, »zij meenden, dat eene ziekte van den opperpriester kwam“ (zij meenden, dat de opperpriester ziek (d. w. z. gek) was geworden, 85.27); *imbi-ku kasi ade-na ruma Allah ta'âla*, men gelooft, dat God barmhartig is (9.21. v. o.); *na-bae kai-ku ade luu-na wakatu*, men wete, dat de tijd voor het gebed is ingegaan (11.32, zoo ook 95.2); *nahu wati bade-ku nggali tjoi-na peyo ede*, ik wist niet, dat de boschhanen zoo duur waren (18.11); *ntjai mandai pehe katantu kai-ta wâra-na Allah*, een weg, waardoor wij met zekerheid leeren kennen, dat God bestaat, (het bestaan van God, 96.41); *ku-dôdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu(r)-na, dêse morotaba(l)-na, nae kuwasa-na*, wij vragen (bidden) wijders voor hem, dat lang zij zijn leven (dat hij lang leve) en een hoogen ouderdom bereike, dat zijn rang verheven, zijne macht groot zij (16.17 en 18); *dôdo-ku di ruma Allah ta'âla — — — nggasa ra nggâri-na dana Mbôdjo malai labo nggasa ro nggâri-na marawaü*, wij bidden tot God — — — dat Bima moge bloeien anders (meer) dan het te voren bloeide (16.12—10. v. o.); *ede-ra raho-na hengga weya ntjai*, hij vroeg de deur voor hem te openen (48.40); *raho kai-n hengga ntjai labo doû masandaka-na*, daarop vroeg zij aan de wachters de poort te openen (57.4); *wati ngâwa-na kawai ba ruma-l*, zij wilde niet dat de vorst haar tot vrouw nam (58.10, vgl. § 248); *nggâra ta-neè sara rôtji nae ade lamada*, indien gjij wenscht, dat mijn hart spoedig groot wordt (67.3 zoo ook 68.41); *ai-na neè-mu mbôto nggâhi ro rawi*, wil niet dat veel zij (uw) zeggen en werken (wil niet te veel praats en drukte hebben, 37.30).

Ampo ta-kau-ku kani malanta doû masupu ede, vervolgens laat (beveelt) gjij den zieke wit goed aan te trekken (8.27); *na-kau-ku waa doû woro ede*, zij beval het spook (het) mede te nemen (25.20); *ku-sanggu mpa kau ndawi weya pande*, ik beloof het een goudsmid voor u te laten maken (62.40—41);

kau-pu ndawi weya garagadji, beveel (hem) eene zaag voor mij te maken (21.7. v. o.); *lamada duwa wati kau-na luu*, ons beiden lieten zij niet binnengaan (57.19); *wati-tji raa-kanta-mu nōnō tuwa*, hebt gij niet verboden palmwijn te drinken (85.9); (*dou siwe*) *makaantanana ntau-na wei mahalāl rahi*, (eene vrouw), die haar man belet, (nog) eene vrouw, die hem geoorloofd is, te nemen (87.30).

Op te merken is nog: *ngēna*, wachten op iemand of iets, dat in het Bim. transitief is, vandaar: *dou di uma sigi, na-waū-ra ngēna mena neè-na kāli*, de menschen in de moskee nu hadden daarop allen gewacht, dat de opperpriester naar boven (in de moskee) ging (53.19—20).

Voorts geeft het verbale subst. elken infinitief van onze taal weer, die het object van een voorgaand werkwoord is, zoo beide werkwoorden den agens gemeen hebben of de agens van het eerste het rechtstreeksch object van het tweede is (waar wij dus een passieven vorm bezigen), bijv. *tanaō tunti ro ngadji*, schrijven en lezen leeren (89.32); *tabai tja-pu pala*, probeer eens te staan (30.32); *raho* (of *raho weki-na*) of *dōdō dula*, vgl. § 214; *ndai-ku masanggu-na kawāra*, ik beloof (neem op mij) haar aanwezig te doen zijn (50.24); *wati-da waū-na sāra ngāha kuu*, hij kon het niet meer verdragen zemelen te eten (28.3); *lamada dōho wati-du waū siya kantjöki ba ana ruma-ta*, wij kunnen niet meer verdragen „het kwellen van” (gekweld te worden door) den zoon van den vorst (55.18); enz. Op deze wijze is ook te verklaren het verbale subst. *na hina*, bijv. *ku-hina-ku èda* of *ku-hina èda-ku*, ik raakte te zien, ik zag toevallig of bij ongeluk, vgl. § 170). Ook zij zoo te verklaren de passim voorkomende verbale subst. *na tjaū*, behagen in iets scheppen, er van houden om, beminnen, dat in het Bim. steeds transitief is, alsmede *na neè*, willen, begeeren, voornemens zijn (zie ook boven), bijv. *tjaū hāri-hāri*, er van houden om te lachen (89.27); *nggāra ta-neè-sa mbeī dou*, indien gij het iemand wilt geven (5.42) enz.; of evenwel, vooral het laatste, als een werkelijk transitief is te beschouwen, is twijfelachtig, vgl. beneden § 284.

Nog zijn de volgende opmerkingen te maken:

Het werkwoord *èda*, zien, heeft meestal de constructie met het deelwoord vgl. § 47 en § 62, zeker als het volgende werkwoord transitieve beteekenis heeft.

Volgt op *ringa* nog als object *haba(r)*, dan staat het volgende werkwoord als subst. in genitivo, bijv. *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa wāra sa-buwa rasa mabou ndadi*, vorst I. D. hoorde het bericht, dat er eene stad was, die pas was ontstaan, (dat er pas eene stad was ontstaan, 63.19 en 20).

Na de werkwoorden, welke „zeggen, mededeelen, meenen”, enz. beteeken, gaat men meestal over in de directe rede. Na *sodi*, vragen en *kananu*, denken, bezigt men steeds de directe rede. Eene uitzondering maakt *nuntu*, verhalen, doch ook na dit woord gaat men in de directe rede over, als er te veel verbale subst. zouden moeten volgen. Men zie bijv. het vervolg van den bovenaangehaalden zin met *nuntu* (71.21, vlg.).

De woorden, welke „mededeelen” beteekenen, kunnen ook gevuld worden door de praepositie *ba* of door *ba supu* met volgend verbaal subst. Voorb. *na-nuntu weya-du ba neè-na londo awa paruga Mayang-Mangure*, zij verhaalde hem, dat M. M. van de *paruga* had willen afdalen (75.8 en 9); *na-nuntu —— ba supu lingi vo samada ade-na labo ina-r ama-na*, hij verhaalde, dat hij verlangen had naar zijne ouders (75.38); *ede-ra lao kai nggee ada di ruma-t ba waü-ra balunggu-na kali*, daarop gingen zij den vorst berichten, dat zij den opperpriester geboeid hadden (54.6); *malao nggee ada di ruma sangadji ba supu kali na-waü-ra ringu* (vgl. § 255), gaande berichten aan den vorst, dat de opperpriester gek geworden was (53.38); *na-lao-ra karinga Tjahaya-Hairani ba waü-ra tjumpu doü*, hij ging Tj. H. mededeelen, dat de mensen op waren (dat er geen mensen meer in het land overbleven 75.7). Voornamelijk, hoewel niet uitsluitend, gelijk uit de voorbeelden blijkt, bezigt men *ba* of *ba supu* voor een verbaal subst. van het perf. In een zin als: *ede-ra nuntu kai —— watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na leto ro kantjöki ba ompu mantau lewi* (66.37 en 38), staan de verbale subst. *leto* en *kantjöki* als appositie bij *tjumpu-kai-na*, dus: (hij) verhaalde daarop (alles) van het eerste begin tot aan het einde, tot daaraan toe, hoe de oude man, die eigenaar van den tuin was, hem gebonden en mishandeld had, (vgl. ook 58.34, 68.21). Zoo ook: *ndadi na-nuntu weya-du watu tampuu waü-na saraka tjumpu-kai-na di ai luu-ua di lawa ruma-t, bonto ba doü njai*, hij deed hem het verhaal van het eerste begin tot aan het einde, tot daaraan toe, dat de lieden, toen zij (hunne moeder) de poort van den vorst was binnengegaan, de deur sloten (59.42). Op dezelfde wijze staan in: *ede-ra nuntu weya kai-na watu tampuu-mpuu-na raa-sake ro kampore ba Ama-Metjo*, daarop deed hij hem het verhaal van af het begin, daar van af, hoe hij eene overeenkomst gemaakt had en hoe A. M. (de tijger) hem veiliggesteld had (36.12 en 13), de verbale subst. in appositie bij *tampuu*. Eene enkele maal gaat men ook wel in de directe rede over, (bijv. 60.27). Zoo een werkwoord op *raho* of *dòdo* volgt, pleegt de agens, zoo deze door een voornw. wordt voorgesteld, ook al is hij verschillend van dien van het eerste werkwoord, niet aangegeven te worden en is dus uit het verband op te maken, bijv. *kòne bune santika djåra nahu ede na-raho wåli-ku wii ba ina ro wai nggomi*, zelfs mijn paard vroegen (verzochten) uwe moeder en grootmoeder (mij) ook achter te laten (of ik achterliet, 26.27); *nggåra na-raho sara weli ba kali*, indien de opperpriester verzoekt (het paard) te koopen (of hij het paard mag koopen, 52.35).

Kau, *kanta* en *kaantanana* hebben zoowel den persoon, wien bevolen, enz. wordt, als het verbale subst. tot rechtstreeksch object. Nooit kan een verkort voornw. na het verbale subst. gebezigd worden ter aanduiding van den agens. Uit de voorbeelden is te zien, dat na deze woorden eerst het verbale subst. met de bepalingen en dan het subst. of voornw., dat den persoon voorstelt,

wordt geplaatst, alleen uitgezonderd het geval, dat aan het eerste werkwoord in den vorm van een deelwoord een verkort voornw. gehecht is, vgl. § 49. Vgl. ook § 136 en § 170. *Mbeī parenta*, bevel geven, wordt steeds gevuld door *makau* of *kau-na*.

Somtijds wordt ook de agens van het verbale subst., wanneer deze dezelfde is als die van het voorafgaande werkwoord, nog door een verkort voornw. aangegeven: *tarima weya ba Allah t'adla kantjih-i-nljau-na loi ede*, toen God het goed gevonden had (toen het God behaagd had, vgl. beneden § 249) het geneesmiddel voor (hem) eene goede uitwerking te doen hebben (61.17); *neè dòdo ba lamada boru waū weya-ku gendi mada kui-ta*, ik wensch (u) te verzoeken of ik eerst uwe linker wenkbrauw mag afscheren (47.37—38), vgl. boven: *na-nuntu wáli-du ndawi-na*, enz.

Ten slotte is nog op te merken, dat het verbale subst. van het perf. in gewone taal zelden of nooit als object pleegt op te treden. Enkele voorbeelden kan men vinden sub § 64 en § 81. Gewoonlijk echter bezigt men de in § 255 te vermelden constructie.

§ 248. Het verbale subst. wordt nog na andere werkwoorden gebezigt in de volgende gevallen:

I. Na de volgende intransitieven, waarmede het verbale subst. als het ware één begrip uitmaakt: *lao*, gaan; *mai* komen; enz., vgl. § 170; *ngawa*, willen, geneigd zijn (*na-ngawa sara tanaō tunti*, als zij willen leeren schrijven, (89.32); *wati ngawa-na taho*, zij (de ziekte) wilde niet beter worden (58.15, vgl. 59.25; vgl. ook *neè* en *tjaū* onder de vorige §); *lowa*, kunnen, in staat zijn (bijv. *lowa tuu*, kunnen opstaan, 24.18); kunnen = mögen (*wati lowa-na katani*; *kai dou ede ba bitjāra*, de rechtkant kan of mag dien man daarmede niet bezwaren, 14.5. v. o.); kunnen = bekwaam zijn (bijv. *lowa kara bunga*, bloemen kunnen vlechten, 73.14); *waū*, kunnen = in staat zijn (*waū kiri weki*, zich kunnen omwenden, 19.1); kunnen = mögen (*wati waū weya ba dou mantau djāra mamoda ede*, de eigenaar van het verloren paard kan of mag het niet nemen, 15.3); *disa*, durven (*dou mamadja wati-da disa-na rungka raa-sake*, iemand, die eergevoel heeft, durft wat hij overeengekomen is (zijn woord) niet breken, 105.19; *wati disa-ku inga ro horu nggomi*, ik durf u niet helpen en bijstaan, (36.14). Meerdere voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Zoo ook *na rongga* in de uitdrukkingen: *rongga wára*, aanwezig komen te zijn, op eens aanwezig zijn (74.29, 75.20, 76.13) en *rongga mòda*, verloren komen te zijn, op eens wegraken (53.28, 65.42); beide uitdrukkingen vormen thans eene samenstelling (*raka* in uitdrukkingen als: *raka èda*, te zien krijgen, 41.9; *raka nuntu*, te vermelden krijgen, er toe komen om te vermelden, 83.10, is als transitief te beschouwen, als nadrukswoord bezigt men *na raka*, dat met het volgende woord geen samenstelling vormt, *ku*, vgl. § 270).

II. Na de woorden, die eene gemoedsgesteldheid aanduiden als: vreezen,

zich verheugen, zich bedroeven, zich schamen, berouw hebben, ook na twijfelen en overtuigd zijn, (het woord *ade* kan daarbij verzwegen worden). Voorb. *ba supu dahu-na* (of *dahu ade-na*, vgl. sub III) *ngâha ba mbee*, ter oorzaake van zijn vreezen (uit vrees) dat de bok (hem) zou opeten (37.38); *ba dahu-na neè tjòla kai ntjonggo ba Ama Batu*, uit vrees, dat A. B. (de aap) met (hem) zijne schuld zou willen betalen (38.36—37); *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kali*, „om reden van het licht zijn van hun hart” (uit vreugde), dat de opperpriester ongedeerd was teruggekeerd (34.16); *ba supu wedi ade-na wâra-na Mahadja Kurma di ade rasa ede*, dewijl zij ontsteld was daarover, dat vorst K. in dit land was (73.1); *ba kakente ade-na, mbui-pu* (vgl. § 264) *mori-na*, dewijl hij schrok, dat hij (de ander) nog in leven was (34.16); *wati taho ade-ku lampa kese-kese-ta*, „mijn hart is niet goed” (het bevalt mij niet, het smart mij), dat gij alleen gaat (76.6); *ade-ku na-pili ro rede kandu-na 'adjab*, mijn hart heeft pijn (het smart mij), dat hij bezit dat, waarover men zich verwonderen moet (XII); *na-wau-sa kanteè ade-ta ra-fati ba dou bae-mu*, als uw hart rustig is (als gij overtuigd zijt) dat uwe vijanden (den boom) hebben omgehakt (13.14—15); *na-nggongga ade-na wâra Allah ta'ala ro wati*, hij twijfelt of God bestaat of niet (8.13). Men kan evenwel na deze woorden ook eene praepositie met volgend verbaal subst. bezigen, bijv. *dahu ba* (9.15. v. o.); *di* (84.7. v. o., vandaar als transitief met *kai*, vgl. § 135: *dahu kai-ku kantjöki ba Allah*, men vreeze door God gestraft te worden, 9.21. v. o.); *neyo ade ba* (75.38); enz. Is de agens van het volgende verbale subst. gelijk aan dien van het voorafgaande werkwoord, dan valt het gebruik tevens onder het hieronder te noemen geval.

III. Om weer te geven onzen infinitief voorafgegaan door „om te” (of ook door „te”, in de gevallen, waarin hij niet het direct object van het voorgaande werkwoord uitmaakt, in welke gevallen wij dan ook, althans in de spreektaal, zeer dikwijls „om te” bezigen), doch alleen dan, wanneer ook de actieve vorm met *ndai* kan gebezigd worden.

(Omtrent het verbale subst. na: *luu, lôsa, londo, neè, rai* en *tuu*, zie men § 170).

Voorb. *ba supu neè-na rêtje lao tiyo dja rasa ra dana-na*, dewijl hij (haar) wilde aansporen (om) ook zijn land te gaan zien (45.19—20); *makento mpara ba ede, na-rêtje-du wei sangadji Ana-ana luu di ade bili*, daarna spoerde hij de vrouw van vorst A. a. aan (om) in de kamer te gaan (47.36); *kau-ku* (vgl. § 251) *mai ba nahu kali ro ruma-t bitjâra mamaï ou nggomi lao nggœ di asi*, ik heb den opperpriester en den rijksbestierder bevolen u te gaan uitnoodigen (om) uwe opwachting in het paleis te gaan maken (48.7—8); *na-kakai-ra dou lao karinga ina-r ama-na*, bij zond iemand om zijne ouders bericht te gaan geven (78.15); *na-hanta-ra weki-na — — — lao raka*, zij maakten zich op — — — om te gaan naar, enz. (ibid. reg. 16—17); *bune santika ntjai uma-mu ra-ngina-mu bonto ro wôle*, uwe huisdeur nu, zit gij gewoon te sluiten en te rendelen (51.16); *ede mpara hinti kai-na wei-na*

lao maru, daarop sleurde hij zijne vrouw mede om te gaan slapen (52.10); *ngemo lao ngupa ngâha*, (uit)vliegen om voedsel te zoeken (77.57); *na-waü-ra suru sera*, zij zijn achteruitgegaan (hebben zich verwijderd) om hunne behoeften te doen (99.8); *kapo mai dôho-ra simi ro daro inga weya di ade kôla ake*, komt derhalve duiken en rondtasten in dezen vijver om (wij) te helpen; (53.30); *neè-ku* (vgl. § 251) *mai raho inga ndawi weya sa-mena-na marakanî masa-ngganga ake*, ik wensch (u) te komen vragen, of gjij mij helpt om voor mij te maken al dit gouden geraad (62.58); *nahu mpara ndai tjèpe nggòmi nika labo ana rato ede*, ik zal u vervangen om te huwen (ik zal in uwe plaats huwen) met die prinses (22.33); *na-dahu ngâha ribâ*, hij is bang om woekerwinst te †eten" (te behalen, 96.14); *na-dahu ade-ta lao sodi doü aka* †onze harten" (wij) zijn bang om dat meisje te gaan vragen (26.6. v. o.); *lamada dahu ade-ku nggee këse-këse*, ik ben bang alleen te blijven (69.29); *daa madja-na rungka raa-sake*, zijn zich niet schamen om af te breken, wat hij overeengekomen is (97.25); *daa madja-mu nggâhi*, gjij schaamt u niet (vgl. § 252) te zeggen (83.8); *wati wâra makasi ade inga ro horu nahu ake*, niemand was (zoo) medelijdend om mij te helpen en bij te staan (37.12); *ore mpa doü mahau ade-na ngâri*, †veel zijn zij, die (te) lui zijn" (velen zijn te lui) om te graven (XII).

Somtijds wordt ook hier de agens van het verbale subst. nog door een verkort voornw. aangeduid: *ba bau sandake ntoi-na da wâra kai nuntu ro nggâhi-mu karinga-mu nami*, enz., waarom hebt gjij zoo lang niets gesproken en verteld om ons mede te delen, enz. (68.25); *na-tenggo kandadi-na sa-mena-na mumkin*, hij is krachtig (hij heeft de macht) om het aanwezen te geven aan al wat mogelijk is (7.4—5).

Aanm. Na een subst. wordt ons †om te" door den genitief weergegeven als het een eigenlijk subst. is, bijv. *ntjai-na tjampo*, weg of middel van zich vermengen of vereenigen (om zich te vermengen of te vereenigen, 52.28). Is het subst. evenwel een verbaal subst., dan volgt of een ander verbaal subst. of de actieve vorm met *ndai*, bijv. *au-tji rawi-mu mai di uma nahu* (34.19, vgl. § 124); *na-rongga-ra kananu-na sangadjî Indar-Anggasa makau ngupa*, de gedachte van vorst I. A. kwam (vorst I. A. kwam op de gedachte) om te laten zoeken (64.1—2); *ndaqi wati-dû karongga-na raa-parenta ruma-la malao ou*, enz. hij bracht dus niet over het bevel van den vorst om te gaan ontbieden, enz. (46.42).

§ 249. De verbale subst. worden op verschillende wijze als absolutieven gebezigd. Hun gebruik laat zich vrij wel onderscheiden naar de plaats, die zij in den zin innemen, al zijn de grenzen niet scherp te trekken.

I. Vooraan in den zin geplaatst, staat een verbaal subst. als absolutivum ten eerste in plaats van tijdelijke adverbiale zinnen, voorafgegaan door *ntika* of *ede-ra*. Voorb. *èda ba Tjahaya-Hairani anakoda manè luu*, *ede-ra bonto kai-na*, enz., toen Tj. H. zag, dat de scheepsgezagvoerder wilde binnengaan, sloot zij, enz. (72.9); *ringa ba nabi Isa eli doü masalam*, *na-tambâri* enz., toen Jezus eene stem hoorde, die hem groette. wendde hij zich, enz., (58.23); *ringa ba iwa-na*, *ede-ra tjuwa tòho kai-na peti ede*, toen zijne makkers dit hoorden,

zetten zij de kist neer (39.34); *mai ndai anakoda* — — — *na-bonto weya-du ntjai ba wei-na*, toen de scheepsgezagvoerder kwam, — — — sloot zijne vrouw de deur voor hem (72.16); *ntumbu wáli labo nonto, na-sòdi wáli-ku*, enz., toen hij weder bij eene brug kwam, vroeg hij wederom, enz. (43.40); *mai teka liro, ampo nòno-ku*, als de zon opkomt, moet men het drinken (5.35). Een voorbeeld van het gebruik van het subst. van het perf. vindt men onder § 64, meestal wordt echter in het perf. de constructie met *waū(-ra*, enz.) gebezigd, vgl. § 78. Doch ook hier, evenals overal waar een verbaal subst. te bezigen is, staat dikwijls dat van het imperf. voor dat van het perf., bijv. *lòsa-na watu uma pà, na-sai-ra di amba*, toen zij uit het huis van den pachter was gegaan, ging zij even naar de markt (40.36); *raka-ku matani, lao mbei kai ba nahu*, toen ik iets zwaars had gevonden, ging ik het (hun) geven (34.25); *ngèna ba ita watu ai masidi waū masaraka ai mambia, wati-pu lòsa-na ina-la*, (maar), nadat wij van den vroegen ochtend tot den avond gewacht hadden, kwam onze moeder nog niet buiten (60.1). Somtijds wordt na het verbale subst. in dit geval een nadrukswoord gevoegd en wel *pu*: *ringa-pu ndede-na ba wei pande, ede-ra londo kai-na*, toen de timmermansvrouw hoorde dat het aldus was (toen de timmermansvrouw dit hoorde) ging zij naar beneden (50.31); *waū ede, bala-pu ai sanai, na-tjuwa-tjuwa lao wáli-ra di amba*, daarna, toen een zekere dag aanbrak (of: was aangebroken) gingen zij wederom naar de markt (62.4—5). Gewoonlijk treft men dit *pu* aan na *rongga* en *raka*, bijv. *rongga-pu di uma-na, èda-kai ba ina ro ama-na*, enz., toen hij in huis gekomen was, zagen zijne ouders, enz. (31.4); *raka-pu di mamango, nggáhi kai ba rato*, enz., toen hij op het drooge gekomen was, zeide de vorst, enz. (21.13. v. o.); de agens pleegt na deze woorden nooit uitgedrukt te worden, men vergelijke de teksten. Zeer zelden bezigt men ook bij deze woorden de constructie met *waū-ra*, een voorbeeld levert 25.39.

Aanm. Men treft vooral na *raka* ook wel de nadrukswoorden aan, die bij de finiete vormen gebruikt worden, als: *du* (bijv. 18.34, 79.9); *mpara* (41.10, *rongga mpara*; 29.13); *mpudu* (40.6). Meestal kan men ze dan ook als een finiet werkwoord beschouwen. Evenals toch bijv. *na-waū-ra lao* zonder voorafgaande conjunctie, gebezigd kan worden in de beteekenis van *wáu-ra lao*, vgl. § 240, zoo kan dit ook in het imperf. plaats vinden, bijv. *na-raka mpuðu di dou ede, ede-ra tjuwa waū kai-na*, (toen) zij bij die lieden kwamen, grepen zij hen (40.23); *na-raka mpara di uma ede, weha kai-na oi*, (toen) hij het huis bereikt had, nam hij water, enz. (43.2). Is het verkorte voornw. *verzwegen*, dan kan dit beschouwd worden als te vallen onder § 231. In een zin als: *makento mpara ba ede, raka mpuðu ba ai-nai-n djumaa, ede-ra lao kai*, enz. daarna, „toen het tot Vrijdag was gekomen“ (toen het Vrijdag was geworden), ging hij, enz. (53.11), kan het *verzwijgen* van *na* verklaard worden door het onbepaalde van den agens, vgl. § 231. Evenwel kan men *raka*, enz. ook hier als subst. beschouwen, de oorzaak dat men *du*, enz. gewoonlijk niet bezigt na verbale subst. zal wel geen andere zijn, dan om verwarring met de finiete vormen te voorkomen; eene reden, waarom zij niet zouden kunnen voorkomen, zal wel niet bestaan, en wij nu in de constructie met *waū* (§ 78) ook *du*, *mpara* en *mpudu* gebezigd worden (al is de oorzaak daarvan ook oorspronkelijk eene andere), zou het ook niet onmogelijk zijn, dat men ze in navolging daarvan ook bij het verbale subst. van het imperf. is gaan gebruiken, waar dit op dezelfde wijze werd aangewend als de constructie met *waū*, vooral in zulk eene bijna staande uitdrukking als *raka* in de beteekenis van „gekomen“.

II. In de tweede plaats staan de verbale subst. vooraan ter vervanging van een zin, beginnende met *nggåra*, indien, als: *mandede wâli nggåra na-lampa-sa di hawo hadju, na-hengga-ku padju-na mandede wâli lampa-na di sori ro di oi, na-kani-ku sapatu-na —— mandede wâli nggåhi-na lao ngupa uma madantau riha, aō-na ede, enz.*, zoo ook (dat), als hij onder de schaduw der boomen ging, hij zijn zonnescherm opstak, —— voorts (dat), als hij door eene rivier of een water ging, hij zijne schoenen aantrok en als hij zeide dat hij een huis zonder keuken ging zoeken, dan betekende dit, enz., (44.13 en 15); *patu-ra nahu, ngâha-ku, wati mbötju-ku* (vgl. § 253), *isu, wali ngiri-na, ndeu wali mbetja-ku —— pala ba supu neè èda angî labo nggòmi*, het is natuurlijk dat ik, zoo ik at, niet verzadigd werd, dat (mijn haar), zoo ik het waschte, niet glad werd, dat ik, zoo ik mij baadde, niet nat werd —— omdat ik verlangde u te ontmoeten (71.16); *labo tembe-na hinti tja-èse, wati rongga èse-na, hinti tja-awa, wati rongga awa-na*, terwijl zijn saroeng niet tot bovenaan kwam, indien hij hem naar boven trok (al trok hij hem naar boven) en niet tot onderaan kwam, als hij hem naar beneden trok (61.7 en 6 v. o.); *iha-na lopi siya mpara mantau ngâra ndai zamân*, als het schip te gronde gaat, zal hij een naam hebben, die durend zal zijn (101.14); *pao-mu òha ede, isi-na dadi doü, ngâha-mu wuwa hadju ede, lewi doü raa-kanahu*, zoo gjij rijst hapt (eet), den inhoud der velden van anderen (wat de velden van anderen opleveren, bezigt gjij daarvoor), zoo gjij vruchten eet, dan heb (gjij) den tuin van een ander (u) toegeëigend (83.6 en 7).

Voorts zijn nog op te merken zinnen als: *nggeè-mu dei duniya ake, sangi-sangi mpa biko-bako*, bij uw verblijf (gedurende uw verblijf in deze wereld, pleegt (of pleegdet) gjij steeds bedrog (83.3); *weta-na ede —— tjoü-ra ndai ou*, met dit klagen —— wien roeft (gjij)? 88.16. v. o.). In meer gewone taal pleegt men hier praeposities voor het verbale subst. te bezigen.

III. In den zin, hetzij tusschen het praedicaat en het subject, hetzij tusschen het subject en eene bepaling, wordt het verbale subst. op de volgende wijze gebezigt: *maai ake, wai-e, mbôto, èda-ku, bunga mundu*, nu, grootmoeder, naar ik zie, zijn er vele melatie-bloemen (71.26); *mu-waü-ra mpore, èda ba nahu, nggòmi ake*, gjij ziet vet geworden, naar ik zie, (36.1); *wâra sasili, kira-ku, di ade bunga*, er was, naar ik meen, eene mier in de bloemen (73.5—6); *bakai mena-ku sâhe-mu ede*, niet da wâra-kai, èda-ku, kône sa-buwa, waar zijn al uwe buffels, dat er, naar ik zie, niet één is? (50.7—8); *nai sidi, sake-na, tjuwa-tjuwa waa mena masa*, den volgenden dag zou ieder, volgens belofte, geld mede brengen (29.7). Eene vaste plaats heeft het verbale subst. zoo gebezigt evenwel niet, het kan ook achteraan in den zin komen, bijv. *maai ake na-waü-ra lao raka wâli Ama Gedjo-ku* (vgl. § 270), *nggåhi-na*, nu is hij wederom naar A. G. (den olifant) gegaan, naar hij zeide (36.22—23), door deze plaatsing valt meer nadruk op het object); *wâra doü noë-na*,

ringa-ku habar matantu, (en) hij heeft eene maîtresse, naar ik eene zekere tijding gehoord heb (naar ik met zekerheid vernomen heb, 51.9). Wanneer een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, dan wordt het verbale subst. regelmatig niet tusschen het subject en praedicaat geplaatst, dus: *djanga peyo mataho, nggâhi ba ina-ku*, boschhanen zijn het, die goed zijn, volgens het zeggen van mijne moeder (18.14, vgl. ibid. reg. 24). Ten slotte kan het verbale subst. in deze beteekenis ook vooraangeplaatst worden: *ringa ba nahu, ruma-ta ede na-ngupa tutu doû matuwa*, naar ik hoor, zoekt de vorst hoofden van oude lieden (25.36).

IV. Achter in den zin geplaatst, bebben de verbale subst. van het imperf. en van het perf. van een transitief werkwoord in de eerste plaats de beteekenis, die wij kunnen weergeven door een lidend deelwoord, als in: *mado ngâha (ra-ngâha) ba afi*, sterven, verslonden wordende (verslonden) door het vuur, vgl. § 62 en § 67. Ook een intransitief, met een anderen agens dan het hoofdwerkwoord, kan op deze wijze als absolutivum gebezigd worden, bijv. *tjou-tji maou-ou âri lawa ede, wali wâra* (voor *labo wali wâra*) *ndai-na pande*, wie roeft daar herhaaldelijk buiten de poort, terwijl de baas-zelf er niet is? (50.29); *tudu angi huri labo doû makalai, daa wâra-na sa-orv-ori pâhu malama-na*, elkanders vel aanraken, terwijl er niets is, wat het bedekt (94.24—25); *ampo ta-kau-ku nôno, ntjao asa labo röpe-na*, vervolgens laat gjij hem (het ei) opslurpen, terwijl zijn mond den dop ontmoet (3.31—32); *ampo ta-kau-ku ntjubu dei wombo uma-na luu watu da, lôsa watu do*, dan laat gjij hem kruipen door de ruimte onder het huis, terwijl hij aan den Noordkant ingaat en aan den Zuidkant uitkomt (5.22).

V. De verbale subst. van het imperf., transitieve en intransitieve, kunnen echter ook zoo gebezigd worden, dat hun agens overeenstemt met dien van het hoofdwerkwoord. Zij staan dan in plaats van de deelwoorden met *ma*. Voorb. *bune-ku da karente kai lamada dôho, éda-ku kanatja — — — manggeè mena di sori rai londo mena di mòti*, hoe zouden wij niet aan de oppervlakte gekomen zijn, (met) het zien (= ziende of toen wij zagen), dat de *kanatja*'s — — —, die in de rivier verblijf houden, allen naar zee vluchten (21.2); *kâli na-mbuï ntene-pu lambuhu-lambate labo tjere, bate tja-do, bate tja-da-na*, de opperpriester was nog maar aan het worstelen met den ketel, dien naar Zuid en Noord smijtende (terwijl hij dien links en rechts smeet, 54.40 en 41); *mundo mpara mada-na ntanda batu-na dei raa-rawi*, hunne oogen zijn wijd open, terwijl zij hunne werken nazien (84.6); *wali-du wâra-na kône sa-mpuu hadju, raso mena mbôo mbali-elo-na ro mbâru-mbanta-na*, er is niet één boom meer, zij zijn schoon op, ondersteboven gevallen en door elkander liggende (30.37); *mandinga labo parenta ruma-ta — — — kau-na lao tonggu*, terwijl de vorst tevens beval — — — bevelende (= om) te gaan bewaken, enz. (59.29). Meestal wordt evenwel het verkorte voorrnw. na het verbale subst. verzwegen: *ede-ra mbeî kai-na parenta, kau lao lèto*, daarop gaf hij

bevel bevelende (= om) (hem) te gaan binden (60.8—9, vgl. 30.33, 68.28); *na-nangi-ra* — — — *raho waū weya nasi ede*, zij weende — — — vragende om voor haar dien vogel te vangen (65.28); *labo wetə* — — — *raho oi* tevens jammeren — — — om water vragende (85.1); enz.

Aanm. De verbale subst., die in plaats van het deelwoord met *ma* staan, zijn niet te verwarren met die, welke afhangen van een voorafgaand *ede-ra* (*ede mpara*), daar, waar een dezer woorden als verzwegen kan beschouwd worden, vgl. § 126 en 127.

VI. Ten slotte zij nog gewezen op de volgende absolutieven: *aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doū ndai maōto-ta lao*, eerst moeten wij ook de benoodigheden en mensen uitrusten om u te vergezellen op uw tocht (76.1—2); *ede-ra nāha-nāha kanae kai-na eli-n rawa*, daarop verhieven zij hunne stem hoe langer hoe meer bij het zingen (69.23). De verbale subst. *lao* en *rawa* staan hier wederom voor deelwoorden, doch hier voor attributief gebezige. Het Bim. drukt deze bepalingen namelijk door een deelwoord uit, derhalve: *taho pōda eli ita marawa*, zeer mooi is de stem van u, die zingt (zeer mooi is uwe stem bij het zingen of als gij zingt, 69.20); *ana-ta malao ede wati dja mpa ipi lalo ntjōki-na*, „uwe kinderen, die gingen, ook niet al te zeer was hun in moeielijkheden zijn“ (uwe kinderen nu hebben op hunnen tocht niet al te veel moeielijkheden ondervonden, 76.36). In de eerste zinnen staan dus *lao* en *rawa* als bepalingen van de verkorte voornw. *ta* en *na*, en dewijl deze geen attributieve bepaling kunnen aannemen, is de substantiefvorm gebezigt, dat kan evenwel ook alleen in dit geval geschieden. Andere voorbeelden, waarin eene dergelijke bepaling door een deelwoord uitgedrukt wordt, zijn: *wati-du paki-na mada-na mantanda*, zij wendde niet af bare oogen, die aanzagen (zij wendde bare oogen niet af van het aanzien, enz. (73.31, vgl. 46.1); *doū labo-na mampanga*, zijne medgezellen, die stalen (in het stelen, 34.20—21); *iwa mangēna sdhe*, makkers in het buffelhoeden (28.36); *ku-waū-ra ipi hompa-ku malao ngupa rero siya*, ik ben zeer vermoeid, hem her- en derwaarts gaande zoeken (van het hem her- en derwaarts gaan zoeken, 37.28). In dit laatste voorbeeld wordt het deelwoord niet meer attributief gebezigt, wijl hier de agens dezelfde is als die van het hoofdwerkwoord (zoo een subst. of volledig voornaamwoord als subiect fungeert, kan het natuurlijk ook attributief gebezigt worden, als in het bovenaangehaalde *ana-ta malao ede*). In plaats van het deelwoord kan dus hier, gelijk boven vermeld is, steeds een verbaal subst. gebezigt worden, dus: *na-waū-ra ipi hompa ade-ku marai lao di lao raka-ku Ama Bedo, rai lao da lao raka-ku Ama Gedjo, rai lao do lao raka-ku Ama Barewo*, ik ben zeer moede van het Westwaarts vluchten om mij naar A. B. (den neushoorn) te begeven, van het Noordwaarts vluchten om mij naar A. G., van het Zuidwaarts vluchten om mij naar A. B. te begeven (37.11 en 12); *mu-bawa-ra dei mori-mu pala, mu-tuna-ra made*, laag zijt gij in uw leven, gering zijt gij (zult gij zijn) dood zijnde (in den dood, 84.21. v. o.).

- § 250. Op het praedicaat valt bij gewone orde altijd eenige nadruk door de plaats, die het in den zin inneemt. Een zeer sterke nadruk kan te kennen worden gegeven door de subst. met *ndai* (in actieven of passieven vorm) voorop te plaatsen vgl. § 106 en 121. Enkele verbale woorden treden steeds in stamvorm met den nadruk vooraangeplaatst op, namelijk *aō(-na)*, dat wat het beteekent, de beteekenis er van, *ōne(-na)*, dat waartoe het dient, het nut, het voordeel er van; alsook *asa(l)*, waarvan (iemand) afkomstig is, afkomst, wat het inheemsche *nū* bijna geheel verdrongen heeft: *qodrat*, *aō-na tenggo* — — — *aō-na tenggo ede*: *na-lenggo kandadi-na*, enz., *qodrat*, dat beteekent: kracht — — —, de beteekenis nu van kracht is: dat Hij krachtig is om te scheppen, enz. (7.4); *gradlab*, *aō-na mbale kapōro*, *gradlab* • de beteekenis er van is" (beteekent) dikwijls toornig worden (84.24). Over *ōne* vgl. men § 96; *nggāra na-ndede sara*, *Maharadja Kurma ake asa(l)-na doū manae-nae*, als het aldus is, dan is deze vorst K. afkomstig van zeer aanzienlijke lieden (74.34). Vooraan staan deze woorden ook in afhankelijke zinnen: *pōda-si nahu asal-ku dewa-dewa*, als het waar is, dat ik van goddelijke afkomst ben (77.8—9, vgl. 65.10); *labo na-bade-ra asa-usu-na Putiri Mayang-Mangure sangadjī nae-nae*, en zij wisten, dat de prinses M. M. van een zeer groot vorst afkomstig was (75.35). *Asa(l)* kan ook attributief optreden, bijv. *doū ačal (asa) Djawa* (vgl. 101.15), maar behoudt dan toch steeds den substantiefs-vorm. Voorts kunnen hiertoe nog gerekend worden woorden als: *ntjihī ndai-na*, dat, wat het juiste daarvoor is, bijv. *ntjihī ndai-na nggomi ake pala bia weya-ku tutu-mu*, •dat wat het juiste daarvoor zoude zijn (ten opzichte van) u, is mijn stukslaan" enz. (gij verdient, dat ik daarvoor je hoofd stuksloeg (50.31 en 32); *ntjihī-ndai-na pāhu-mu* — — —: *doū manae-nae-y-o neè makawai-mu*, uw gelaat verdient — — — dat een aanzienlijk man u tot vrouw neemt (51.3); *sāra-na*, het is de gewoonte daaromtrent, bijv. *mai kai-ra ndede-n sāra-na di ade rasa ake: di ai-nai-na adjumaa na-kabōro*, enz., want, dat, wat daaromtrent gewoonte is in dit land, is: (want het is de gewoonte in dit land) dat zich elken Vrijdag verzamelen, enz. (56.23); *sāra-na ruma-t bijāra* — — — *na-luu-ra di asi*, enz. de gewoonte van den riksbestierder was — — — hij ging het paleis binnen (de riksbestierder was gewoon — — — het paleis binnen te gaan, ibid. reg. 31). Zoo treft men ook aan: *hidi-na*, (dat wat vast is daaromtrent, is) met volgenden sinieten zin (bijv. 7.9), niet te onderscheiden in beteekenis van *hidi* gevuld door een verbaal subst. (het is vast dat, enz.).
- § 251. Bij de woorden welke zeggen, denken, meenen, vragen (verzoeken) beteekenen, alsmede bij *neè*, willen, en soms ook bij *kau*, bevelen, bezigt men dikwijls een verbaal subst. in plaats van de siniete vormen. Voorb. *nggāhi nahu taī doū*, *nggāhi siya taī lako*, ik zeide dat het menschendrek was, hij zeide, dat het hondendrek was (42.32); *na-ou dja-ra ana wai Kabaya ede*, *nde pala* *nggāhi-na ba* *Maharadja Kurma: kangampu*, enz., zij ontboden ook den zoon

van grootmoeder K., doch deze zeide: verschooning, enz. (74.10); *ra-niggâhi ba ina-ku, na-waū sara mbai, ede lao umbu-ku*, mijne moeder heeft gezegd: als (iets) hedorven is, ga het dan begraven (33.18); *nggâhi-mu mpa raso-na, kodo-e, rahasiya-mu, nggâhi mpa wâra-na imbi deī nawa-mu*, gjij zegt maar, helaas, dat uw gemoed rein is, (gij) zegt maar, dat gjij geloof hebt, (104.10 en 11); *nggee ada, ruma-e, bune santika sa-mena-na dinga dôho-ku di ade rasa, wati-da tjaū-na*, enz., ik deel mede, heer, dat mijne makkers in het land (mijne medeburgers) niet meer willen, enz. (55.24); *ntika na-èda mpudu ninu ndai-na — — — katjai ba Ama Metjo iwa ndai pôda-na*, toen hij zijn eigen spiegelbeeld zag, — — — meende A. M., dat het werkelijk een makker van hem was (57.55—56): *katjihî ba lènga dôho-na, katjai-na wâra doû*, enz. zijne makkers dachten, [meenende], dat er iemand was (41.33, vgl. 83.27); *ndadi kananu-n ba doû mambôto ede: na-rongga-ra ringu-na kâli ake*, de menigte dacht derhalve: de opperpriester is gek geworden (53.30); *dôdo-ku ndende umu-na nâru mori-na*, wij bidden, dat lang zijn leven moge zijn (16.6. v. o.); *dôdo-ku dinga-ku neè makalei-na*, ik vraag om eenige mijner mededienaren om hem (den vogel) te dragen (49.3); *nggâra wâra sara nata ro ntjií ade ita ruma-ku, neè-ku mai dôdo wòka-wòka sadeka*, als gjij medelijden en erbarmen hebt, wenschte ik te komen vragen om wat er van de aalmoeken over gebleven is (57.9); *nahu ake neè nika labo ana rato*, ik wil huwen met eene prinses (22.31); *waū mpudu raka tolu nai, lao wâli kai-na mbôda di la Kalai: kau mai ba rato* enz., nadat het de derde dag geworden was, ging de *mbôda* wederom naar Kalai (en zeide): de prins beveelt (mij) te komen (22.89); *doû na-ringu mena-ku pala, kau-ku mai ba nahu kâli ro ruma-t bitjâra mamaï ou nggomi*, enz., de menschen zijn gek, ik had den opperpriester en den riksbestierder bevolen u te komen ontbieden, enz. (48.7). *Dôdo* en *neè* hebben deze constructie alleen in den eersten persoon.

Wanneer na de woorden, welke »zeggen, denken», enz. beteekenen wordt overgegaan in de directe rede, laat zich het verbale subst. ook verklaren op de wijze van § 249 III. Overigens maakt het volstrekt geen verschil of men hier een subst. dan wel de finiete vormen bezigt. Men vergelijkt de volgende zinsneden met de bovenaangehaalde: *nggâhi nahu tai doû, na-niggâhi-ku ba siya tai lako* (44.7—8); *ku-dôdo wâli weya-ku nâru wâli mori-na, ndende wâli umu-na* (16.15); *nggâra wâra-sa kasi ade ita ruma-ku, ku-neè dôdo wuwa foô*, als gjij medelijden hebt, wensch ik mangga's te vragen (62.16). Men vergelijkt ook het gebruik van het Jav. *karêp-ku, pangrâså-ku*, enz. Vgl. ook de volgende §.

§ 252. Ook andere verbale woorden worden wel eens in substantiefvorm aangetroffen, zonder dat een der bovenbehandelde gevallen zich voordoet en zonder dat een woord voorafgaat, dat eene substantief-constructie eischt, (vgl. de volgende §). Trest men zoo een transitief werkwoord aan met het object op de gewone plaats achteraan, als: *tarima-ku ba nahu raa-parenta rato ede, ik*

neem op mij, wat de prins bevolen heeft (22.8); *e mboda-e suu kai tutu, tundu kai lipi raa-parenta rato, mbòda*, (ik) draag op het hoofd en op de schouders, wat de prins bevolen heeft (21.9. v. o.), dan kan men desnoods *ndai* als verzwegen beschouwen, zoodat de zin is: dat, wat ik aanneem (dat, wat de prins bevolen heeft) is, enz., hoewel het gebruik van den vorm hier wel eenigszins vreemd zou zijn, dewijl hij dan gelijkwaardig zou zijn aan de finiete vormen van het werkwoord (bijv. 48.23, enz.). In den zin: *ai-na lalehe-lehe-mu ba supu ngáha ro nòno nggòmi, ngáha kuu nahu* (vgl. § 254), *ngáha kuu nggòmi, ngáha hiwa nahu, ngáha hiwa nggòmi*, weest volstrekt niet bezorgd over uw eten en drinken, als ik zemelen eet, zult gij zemelen eten, eet ik fijngestampte rijstkorrels, dan zult gij ze eten, (71.29 en 30), is blijkens de plaatsing van den agens aan dezen vorin niet te denken (het eerste en derde *ngáha* valt natuurlijk onder § 249 II.). Zoo ook, als het werkwoord intransitief is, bijv. *tjowa-na binata mbòda ake*, dat dier van een *mbòda* liegt (23.15, vgl. 66.3), waarin *tjowa-na* wel niet verschillen zal in beteekenis met *na-tjowa*, bijv. in: *na-tjowa pala rato ake*, deze prins liegt! (21.19. v. o.). Vooral in gedichten wordt wel gebruik gemaakt van een verbaal subst. op deze wijze, bijv.: *kanggitja mena-na maraho oi nòno ba mango-na wòo, mandede wàli mpara wela-na ba lòko mahido, weki-ntjau daa mawára sarau, tembe ro sambòlo, nangi wàri-sore ba madja-na labo rai warawito*, zij schreeuwen, vragende om drinkwater, wegens hunnen dorst, eveneens jammeren zij wegens den honger, zij zijn naakt, hebbende geen zonnehoed, saroeng of hoofddoek, zij weenen allerhevigst uit schaamte, terwijl zij tevens her- en derwaarts ijlen, (88.21 tot 18. v. o.); *ngawa-mu ngadji kitâb, daa ngawa-mu tobât*, gij wilt wel de boeken lezen, maar gij wilt u niet bekeeren (98.13 en 14); *na-niggâhi-ku ba ade-na: nahu ake-ra manljewi lowa, kamòda-na lodja daa mawâra padoma, daa tjaû-na batu niggâhi doû matuwa*, enz., hij zegt bij zich zelven, ik ben zeer knap en hij maakt zich het zeilen gemakkelijk geen kompas hebbende en hij wil de woorden van ouderen niet volgen, enz. (101.11 tot 13); *kanahu-đu weki-na ndai anakoda dae Malònga labo siya pala doû madèse nèfa ro mènga, lodja kai-na (= lodja-na kai) lopi-na mawâu-ra waru-wònga*, enz., als scheepsgezagvoerder werpt zich daeng M. op, terwijl hij een zeer vergeetachtig mensch is, hij zeilt met een schip, dat geheel lek is, enz. (100.41 tot 101.1). Men vergelijke verder №. XI en XII der teksten. Men zie ook het gebruik der verbale subst. met *raa*. Zooals deze verbale subst. op de hierboven besproken wijze in de proza-teksten voorkomen, laat zich nog denken, dat ter wille van den nadruk den substantiefsform gebezigd wordt, hoewel een finiete vorm ook steeds te gebruiken is, maar zooals zij in de dichterlijke teksten voorkomen, is het moeilijk eene reden te vinden, waarom hun gebruik noodzakelijk zou zijn. Doch niet alleen in poëtische geschriften, ook in meer gewone taal treft men dergelijke verbale subst. aan. Het wordt als minder beschouwd, veel gebruik te

maken van deze constructie, maar in de spreektaal wordt *zij* toch wel vernomen, zoo ook in minder goed gestijleerde verhalen. Men zie de volgende zinsneden uit het Kôlosch verhaal: *âla* (Bim. *weha*) *ina-n ra-longge, padula-na* (Bim. *kadula-na*) *masa ha-riwu* (Bim. *sa-riwu*). *Nadâi pata angi-n nangi* (Bim. *labo*) *ina-n, ndadi waa-n ina-n*, *zij* haalden hunne moeder, die in de *tongge* was, *zij* gaven het geld ter waarde van duizend (gulden) terug, *zij* en hunne moeder herkenden elkander daarop, *zij* voerden hunne moeder vervolgens mede (111.11 en 12). Er kan wel geen twijfel bestaan of het verbale subst. heeft hier geheel en al dezelfde waarde als de finiete vormen. Men kan dus meestal een verbaal subst. bezigen in plaats van de finiete vormen, al geschiedt dit in den meer beschaafden proza-stijl zeldzaam.

§ 253. Er bestaan nog eenige woorden, die afgescheiden van de bovenbehandelde regels, steeds eene substantief-constructie vereischen. Hiertoe behoort bijv. *wati*, niet, waarvan de eigenlijke beteekenis is: niet zijn, zoodat een volgend werkwoord vanzelf als subject moet optreden. Voorts: *ai-na*, het partikel van den vocatief, het daarmede synonieme *kangampu*, enz. Voor zooverre deze woorden nog niet in de vorige hoofdstukken behandeld zijn, zullen zij besproken worden in die, welke over de bij- en voegwoorden handelen.

§ 254. Omtrent de verbale subst. is nog op te merken:

I. Dat omtrent het gebruik van *ba* om den agens aan te duiden na een transitief werkwoord, dezelfde uitzonderingen voorkomen als bij de finiete vormen. (Waar toevallig van het eenvoudige verbale subst. geen voorbeelden in de teksten voorkwamen, zijn die met het subst. met *ndai* en *kai* genomen): *nai siði, sake-na, tjuwa-tjuwa waa mena masa weki-na mambôto ede*, den volgenden dag zou, volgens afspraak, ieder van hen allen geld medebrengen (29.7, vgl. *na-kalôsa udja-ku piti-na sa-mena-na doû dei ade rasa toi*, de lieden uit de dorpen moeten hun (volgens ons spraakgebruik: het) geld opbrengen. 14.8—7. v. o.); *ede-ra hanta kai-na tuta-na Ama Kambeyo*, daarop hief A. K. zijn hoofd op (38.10); *sura wâra ndai salângi kai ntjada mboko ama-m*, mits er iets zij, waarin uw vader zijn krom kapmes kan steken (17.18). Vandaar ook nooit *ba* gebezigd als *weki* (als reflexief voornw.) of *angi* het direct object is, vgl. § 214 en 216, als ook 232. I.

Watti wâra ntjambo-na sangadji Ana-ana, vorst A. a. antwoordde volstrekt niet (46.12); *ede-ra raho kai-na dowa di ruma Allah ta'âla koha tuta ede*, daarop bad de schedel tot God (51.18—19, vgl. ibid. 10—11); *irâdat aô-na ntau neè Allah ta'âla, irâdat*, dat is: het een wil hebben van God (7.7); *ba ncè ntau wei rahi ede*, dewijl de man eene vrouw wil hebben (88.1); *ede mpara lao kai-na mbako ndai pande ede*, daarop ging de timmerman zelve (rijst) kookken (52.4—5); *mai teka liro, ampo nôno-ku*, als de zon opkomt, moet men het drinken (5.35—36). Vgl. § 232. II.

Aanm. Gewoonlijk worden deze werkwoorden als het object vermeld wordt, als transitieven behandeld. Evenwel treft men na *ngâha* ook wel eens den agens zonder *ba* aan, al is het object vermeld, bijv. *ngâha kuu nahu, ngâha kuu nggòmi*, enz. (vgl. § 252). Men zou hier kunnen denken

aan een verzwegen genitief van het voornw. na *kuu*, zoodat de zin zoude zijn: eet ik mijne zemelen, dan zult gij uwe zemelen eten; men vergelijke echter de voorbeelden in de Aanm. na § 235, waaruit schijnt te blijken, dat *ngâha* en *nôno* zelfs met uitgedrukt object ook geheel en al als intransitieven kunnen behandeld worden. Eene andere afwijking treft men aan 75.3: *au nggâhi-na doû mambôto*, wat zal de menigte zeggen, en 58.28: *au-au mpara raho-n nabi Isa*, wat Jezus ook vroeg. Deze kunnen evenwel op de wijze van eigenlijke subst. behandeld zijn, in welke categorie de van een verbaal woord afkomstige subst., met de betekenis van het zelfstandig gebezigtde deelwoord, dikwijs overgaan. Echter zijn dit de enige voorbeelden in de teksten, waarbij deze woorden, als zij ter vervanging van een finiet werkwoord gebezigt worden, de agens op deze wijze uitgedrukt wordt.

Ba supu neè ngâha weya ade-na ba nggomi, dewijl gij zijn hart wil opeten (36.21); *ba neè-na nika tjina-na ede*, omtrent het willen huwen van haar broeder (25.15); *wati-du ngawa-na kadeè ba wei-na*, zijne vrouw wilde niet meer naar hem luisteren (§2.6 en 7); *tanaö-pu 'ilmu ndai ngawa kai-na dahu ade-mu dei Allahu ta'âla*, leert de wetenschap, waardoor uw hart geneigd wordt [voor] God te vreezen (98.12); *wati-du lowa-na katjihî ba wai ede*, de oude vrouw kon niet meer denken (39.3); *wati lowa-ku lao nahu*, ik kan niet gaan (25.16); *wati-du waü-na tee ade-na Maharadja Kurma*, vorst K. kon zich niet meer bedwingen (76.41); *wati-dja-du waü-na siya ba Maharadja Kurma kasi ade-na* (agens met *ba* dewijl hij voorafgaat), vorst K. kon zijn medelijden ook niet meer verdragen (bedwingen) (65.2); *wati disa-k inga ba nahu*, ik durfde (hem) niet te helpen (36.31 en 32); *ede-ra raho kai-na dula Maharadja Kurma*, daarop verzocht M. K. naar huis te mogen gaan (76.9—10). Het verkorte voornw. kan na het eerste werkwoord naar willekeur geplaatst worden of niet.

Sabune-bune-du raho ba doû weli, hoezeer de lieden ook vroegen om (ze) te koopen (72.38); *neè pôda ade-ku ngâha sâhe*, mijn hart heeft (ik heb) ergen lust buffels te eten (28.21). Voorbeelden met de andere werkwoorden zie men onder § 255.

Sangi-sangi raka-na nuntu mpa ba doû, de menschen komen er telkens toe (het) te vertellen (85.10); *wati-du waü-na siya ba rido ngâha òha kuu*, de schoonzoon kon het niet meer verdragen zemelen-rijst te eten (27.21); *tarima weya ba Allah ta'âla kantjihî-ntjau-na loi ede*, toen God goed gevonden had het geneesmiddel eene goede uitwerking te doen hebben (61.17).

Ede-ra kau kai lao paki ba nahu, daarop beval ik (ze) te gaan wegwerpen (verbannen, 76.34); *nde pala wati kau-na dula ba ruma-t*, maar de vorst liet haar niet naar huis gaan (57.13); vgl. § 232. III, alsook § 247.

II. Treedt een pers. voornw. als agens op, dan bezigt men de volledige vormen in dezelfde gevallen, waarin deze na een eigenlijk subst. als genitief optreden. Staat een verbaal subst. in de plaats van een finieten zin, dan kan de agens, evenals bij de finiete vormen, verzwegen worden om uit te drukken, dat deze onbepaald is, evenwel kan de genitief van het pers. voornw. van den derden persoon *na* ook, waar geen verwarring te vreezen is, op een onbepaalden agens slaan, bijv. *wati dahu-na*, men vreest niet (9.15. v. o.).

Wanneer het verbale subst. afhangt van *wati*, niet, en een pers. voornw. als agens optreedt, dan is het gewoonte om tegelijk met den verkorten vorm het volledige voornw. achteraan te plaatsen. Nadruk wordt hiermede volstrekt niet te kennen gegeven, maar alleen laat men daardoor den logischen agens beter uitkomen. In geval men bij de finiete vormen een volledig voornw. achteraan zou plaatsen, wordt dit bij *wati* juist geheel vóóraan geplaatst, terwijl een sterke nadruk op den agens wordt te kennen gegeven door deze tusschen *wati* en het verbale woord te plaatsen (vgl. de volgende §): *wati nangi-ku lamada*, ik ween niet (73.5), was het alleen te doen om het beleefde voornw. te bezigen, dan was *ku* geheel overbodig, vgl. bijv. *pòku lamada*, toen ik terugkwam, 20.27); *wati ringu-ku nahu*, ik ben niet gek (54.4); *wati disa-ku nggee ada ba lamada döho ruu-na ana-k ede*, wij durven niet zeggen, wat het lot der kinderen zijn zal (64.18); *wati-pu made-ku nahu ake*, ik ben nog niet dood (33.17); enz. Voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden.

Evenals bij de finiete vormen kan door *döho*, *mena* en *tjuwa* een meervoud worden aangeduid.

Hoe het verbale subst. van het imperf. talooze malen voor dat van het perf. staat, kan uit de voorgaande §§ blijken.

- § 255. Indien de nadruk valt op een agens, welke in genitivo na een verbaal subst. zou moeten optreden, dan wordt bij vóór het verbale woord geplaatst, terwijl in plaats van het subst., een vorm met het prefix *ma* optreedt (zie beneden): *wau-du ana mapala ama ro ama mapala ana*, nadat de kinderen hun vader en de vader zijne kinderen herkend had (60.33 en 34, vgl. § 78); *wati wåra-na kåli mamai aka-n ede*, is de opperpriester niet zoo even gekomen? 47.28, vgl. § 241); *waü daa wåra-pu ana bedi sa-buwa, loi sa-taka maiha*, „nadat nog niet bedorven is” (voordat verbruikt is) één geweerkogel, en één takkar kruid (15.59—40); *wati wåra lamada marakantjöki ompu*, niet ik heb den ouden man gekweld (19.18); *sabune-bune-du nahu manee labo ana siwe*, hoezeer heb ik verlangd naar eene dochter (67.16, vgl. § 206); *bune ai nahu manee angi labo la Mpåno*, wanneer heb ik het met Mpåno gehouden? (17.23, vgl. § 246); *kangampu mboto-mboto, ina-e, lamada maweha kamåla ake*, laat ons dezen bezoaarsteen maar niet aannemen, moeder! (64.40—41, vgl. § 237); *wati-da tjoü mawaü-na tule* „niet wie ook” (niemand) kan er zich tegen verzetten (102.15); *wati-da tjoü doü daa mabade*, niemand is er, die het niet weet (104.38); *na-nggåhi-ku ba doü aka-n ede ita ruma-ku mangupa tula*, enz., de man van zooeven zeide, dat gij hoofden zocht, enz., (26.18), *nggåhi ba puwa-mu aka nahu manee angi labo nggomi*, uwe meesteres daar zegt, dat ik het met u houd (17.25); *wåra-dja kombi ra-ngina kai-ta ringa*, *ruma kåli-e, karawo mangåha besi*, zijt gij soms gewoon te hooren, heer rechter, dat ratten ijzer opeten? (82.10); *ruu nae pòda-ta ita döho ake maraka masa-nnganga*, — — —, *saraka ana ra-wai-ta mangåha weya tjoü-na*, enz., een

groot geluk is ons te beurt gevallen, dat wij goud gevonden hebben — — — tot aan het eten onzer kinderen en kleinkinderen" (zelfs als onze kinderen en kleinkinderen leven) van de opbrengst daarvan, enz. (62.32—33); *labo ndai-na makarawi*, "met het doen van hem zelven" (terwijl hij zelve het doet, 86.20) *labo fâre-mu mawaü-ra bini pila-pila mbuwa djompa*, terwijl uwe rijst verscheidene schuren vult (27.27—28).

Maru pala maruku loki, mampabodu tutu, loki-ta makangganti, slapen het achterste bewegend, met het hoofd schuddend, terwijl ons achterste beweegt (94.29, hier staat: *loki-ta makangganti* voor wat zonder nadruk op den agens zoude zijn: *kangganti loki*, dat is een verbaal subst. als absolutivum, vgl. § 249. IV). Zoo ook te verklaren: *nahi* — — — *upa lela mantjao këto, duwa lela masarënga, duwa lela masanggòbo*, vier bladen betel, waarvan de onderste uiteinden verbonden zijn, terwijl twee bladen achterover, twee vooroverliggen (4.38—39); *na-waü-ra sambanta* — — — *rima wâra-na manenti tadjo sampari, rima kui-na mabonto suwu-na*, hij lag uitgestrekt, terwijl zijne rechterhand vasthield (met de rechterhand vasthoudende) het gevest van zijne kris, met de linkerhand zijne wond bedekkende (79.38 en 39); *mada nahu marindi, mai wâli*, enz., terwijl mijne oogen duister zijn, komt hij bovendien, enz. (73.16).

Op te merken is nog de volgende zinsnede: *indo kapo wâdjib di ita mabae kai ade*, enz., dat, wat voor ons verplichtend is te weten, enz. (6.19. v. o., vgl. ibid. reg. 23. v. o.), waar de vooropgeplaatste agens van *bae kai ade* tevens met *wâdjib* in verbinding is gebracht.

Er bestaat op het hierboven gezegde eene uitzondering, namelijk: wanneer een verbaal subst. afhangt van *ede mpara* (of *ede-ra*) en de agens gaat vooraf, dan neemt het verbale woord nooit *ma* voor zich: *ede mpara wai ede dula-na*, daarop keerde de oude vrouw naar huis terug (24.22); *ede-ra la Dadju lao dula-n*, daarop keerde Dadju terug (18.16); enz. De oorzaak van deze afwijking zal wel de volgende zijn. Oorspronkelijk volgt op *ede-ra* een subst. met *ndai* (en *kai*) als praedicaat. Toen *ede-ra* de eigenlijke beteekenis verloor en eigenlijk een bijwoord werd, is men het ook met een eenvoudig verbaal subst. gaan construeeren (eene substantief-constructie was nu eenmaal voor het taalgevoel noodig), alsof het een bijwoord met den nadruk was, als in § 246. Dewijl nu op een subst. met *ndai* een voorafgeplaatste agens geen invloed heeft, is dit ook overgegaan op de later ontstane constructie met het eenvoudig verbaal subst.

Evenzoo kan het direct object, zoo èr de nadruk opvalt, vooropgeplaatst worden, waarop dan natuurlijk een passieve vorm volgt (vgl. beneden): *ede-ra nangi wâli kai wai ede mantjewi-ntjewi ba supu duwa-na ana-na saraa landa mena ba wai mantau ana siwe ede*, daarop weende de oude vrouw wederom zeer hevig, dewijl de vrouw die het meisje bezat" (moeder van het meisje) hare beide zoons ten eenemale verkocht had, (28.6—7).

Van deze constructie wordt veel gebruik gemaakt wanneer het verbale subst. van het perf. als object zoude moeten optreden, ook wanneer er eigenlijk geen nadruk op den agens of op het direct object valt. Heeft het werkwoord intransitieve beteekenis dan plaatst men het actieve deelwoord van het perf. na den agens, waarbij het deelwoord met *waü-ra* gewoonlijk in een sinieten zin opgelost wordt, vgl. § 85; heeft het werkwoord transitieve beteekenis dan plaatst men het passieve deelwoord na het object. Voorb. *imbi-ku ruu mataho ro ruu masha raa-mamai watu Allah ta'ala mena mpa*, men geloove, dat alle voor- en tegenspoed van God is gekomen (8.11); *na-ringa mena-ra ba doü di ade kampo ede sangadji Ana-ana waü-ra mai*, enz., (toen) de lieden in de kampong hoorden dat vorst A. a. teruggekomen was, enz. (45.55—56); *ba ringa lewi-na waü mena-du mpoi suu hadju-na*, doordat zij hoorde, „haar tuin, welks hoomen alle op waren” (dat haar tuin geheel van boomen ontbloot was, 50.39). Wanneer een voornw. van den derden pers. den agens zou moeten voorstellen, wordt het gewoonlijk verzwegen: *na-katjai-ku ba ompu na-waü-ra made*, de oude man meende, dat hij (vorst Kurma) dood was (66.7); *ntika na-iyu mpudu na-waü-ra kòla*, toen hij voelde, dat zij (de wenkbrauw) kaal (afgeschoren) was (49.33). Voorbeelden met een transitief werkwoord zijn: *na-nuntu kai-du wei-na ana doü ede* (zie beneden) *ra-raka-na di ade wuba ede*, hij vertelde aan zijne vrouw, dat hij dit kind in het woud gevonden had (67.21—22); *na-waü-ra ringa kali waü-ra balunggu*, (toen) zij gehoord hadden, dat de opperpriester geboeid was (54.8). Is nu, waar het subst. van het perf. te bezigen is zoo het werkwoord intransitief is, de agens, zoo het transitief is, het direct object gelijk aan den agens van het eerste werkwoord, dan wordt de constructie met *weki* gebezigt, waarvan voorbeelden te vinden zijn onder § 214.

Ook de genitief van het verbale subst. van het perf. pleegt zoo behandeld te worden na de uitdrukking *ringa habar*, bijv. *na-ringa-ra habar ba Maharadja Indar-Dewa sangadji di rasa Anta-Baranta Maharadja Kurma na-waü-ra dula*, toen vorst I. D., vorst van A. B., het bericht hoorde, dat vorst K. teruggekeerd was (77.16—17); *na-ringa mpara habar ba ina-r ama-n ana-na waü-du landa*, toen de ouders het bericht vernamen, dat hun kind verkocht was (27.30). Zeldzamer vindt men ook in andere gevallen dezelfde constructie gebezigt, zonder dat de nadruk op den agens of op het object valt; voorbeelden zijn: *ba supu kali na-waü-ra ringu*, dewijl de opperpriester gek geworden was (53.38); *na-waü-ra mboü — — kali waü-ra balunggu*, het was algemeen bekend, — — dat men den opperpriester geboeid had (54.6—7). Daarentegen wordt eene enkele maal het verbaal subst. van het perf. ook als object gebezigt; behalve de voorbeelden onder § 64 en § 81 komt nog in de teksten voor: *ringa ba doü mampanga aka-n de waü-du kakente doü mantau uma*, toen de dieven hoorden, dat de heer des huizes wakker was geworden (34.20—21).

Op 38.9 leest men: *wâra patu-tji mbeè neè mangâha matja*, zou het mogelijk

zijn, dat een bok een tijger opeet? wat natnurlijk niet de constructie met *ndai* na *patu* bevat (vgl. § 94), maar staat voor: *wára patu-lji ngâha ba mbeè matja*. Op 89.13—14 vindt men: *wára sa-buwa sanqadji* — — — *neè mama raho*, enz., een vorst — — — is gekomen om te vragen, enz. In deze zinnen staat de vooropgeplaatste agens als subject met den nadruk, gelijk dat in § 98 behandeld is, tegenover het tweede werkwoord. Vergelijkt men hierbij het voorbeeld boven: *ana doù ede ra-raka-na*, dan blijkt uit de plaats van *ede*, dat *ra-raka-na* niet als attributief bij *ana doù* gevoegd kan zijn. Dezelfde plaats heeft *ede* in: *ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na ba Allah ta'âla* (8.1, vgl. § 113) alsook in: *na-kadawâra-ku weki-na ede raa-kandadi ba ruma Allah ta'âla* (8.14, vgl. § 214). Daarentegen wordt het deelwoord van het perf. van een intransitief werkwoord in een finieten zin opgelost, alsof het attributief gebezigt werd (ten minste zoo het subst. niet door een aanwijzend voornw. bepaald wordt). De eerste constructie is zeker de meest juiste, het met nadruk vooropgeplaatste subst. of volledig voornw. staat op zichzelf niet in verband met het woord waarvan de substantief-constructie afhankelijk is, maar de geheele zin staat bij wijze van subject, object, enz., dus staat dit subst. of voornw. ten opzichte van het volgende werk. als subject met den nadruk vooropgeplaatst. Evenwel blijkt het, dat de taal zelve hier onzeker is, vandaar staat in het begin van deze §, dat een vorm met *ma* of een passieve vorm voor het verbale subst. optreedt, waarbij in het midden wordt gelaten welke de waarde van dien vorm is, met andere woorden of *ndai* als verzwegen moet beschouwd worden of niet.

§ 256. Wanneer bij de woorden *lao*, *mai*, *lowa*, *waü* en *disa*, de agens, in den vorm van een subst. of volledig voornw., tusschen het eerste werkwoord en het volgende verbale subst. wordt geplaatst, verandert dit laatste in een vorm met het prefix *ma*. (Bij *ngawa* is mij deze constructie nooit voorgekomen, in het enige voorbeeld uit de teksten waar de agens zoo na *neè* geplaatst wordt, verandert het verbale subst. niet: *neè pôda ade-ku ngâha sâhe*, vgl. § 232). Zoo ook het eerste werkwoord in substantief-constructie staat, valt door deze constructie volstrekt geen bijzondere nadruk op den agens. Men vergelijke bijv. 14.19—18. v. o. en 15.38—39, met 15.33 en 36. Voorh. *ede-ra* *lao kai sae-na mabale kai wadu*, daarop ging haar broeder (den vogel) met een steen werpen (65.28); *ede-ra* *lao mena kai doù masodi-na*, daarop gingen de mensen hem vragen (54.32); *ede-ra* *lao kai sangadji Ana-ana madôdo kuru besi*, daarop ging vorst A. a. eene ijzeren kooi vragen (46.21). Zoo pleegt de agens na *lao* steeds geplaatst te worden bij de constructie met *ede-ra*, zoo men beide werkwoorden niet in samenstelling brengt); *mada nahu marindi*, *mai wâli siya makangango*, terwijl mijne oogen duister zijn, komt hij bovendien gedruisch maken (73.16); *wati pôda-pôda lowa-na ana ruma-ruma ro ana rato-rato makarawi-na*, enz., het kan volstrekt niet, dat de vorsten en prinsenzonen verrichten, enz. (15.33); *wati-du waü-ku*

*nahu makiri weki, ik kon mij niet meer omkeeren (18.9, het gebruik van *nahu na wati* volgens § 284); *wati disa-na manusiya ro binata mamaï deni di hidî ita ake*, geen mensch of dier durft dicht bij 'onze plaats' (ons) te komen (69.30).*

Op 76.7 leest men: *kangampu mbòto-mbòto kau-mu lao dou ndai maòto ndai-ku*, beveel niet aan de lieden te gaan om mij te begeleiden, (dat zij mij gaan begeleiden). De verklaring is dus naar alle waarschijnlijkheid, dat men in dit geval den vorm, welke overeenkomt met onzen infinitief, voorafgegaan door 'om te', na de genoemde werkwoorden bezigt, vgl. § 90. Vgl. ook het gebruik van den passieven vorm met *ndai na lao*, enz. in § 97. Eene enkele maal blijft het verbale subst. gespaard, *zoo na lao* (61.3. v. o., 73.27), *na lowa* (69.18—19), waar evenwel een subst. in den vocatief tusschen den agens en het tweede werkwoord staat, daarentegen is in hetzelfde geval de vorm met *ma* gebezigd 74.39).

Aanm. Wanneer het volgende werkwoord direct object van het eerste is, dan veroorzaakt de plaatsing van den agens voor het tweede werkwoord in den regel geen verandering, bijv. *raho ba dou weli* (72.38); enz. In de uitdrukking: *raho weki-na lao* of *dula*, vgl. § 214, bezigt de taal onverschillig het verbale subst. of den vorm met *ma*. Eene enkele maal geschiedt dat ook wel eens bij andere werkwoorden; *zoo* leest men 22.18—19: *ra-katei kai ba ama-mu, nggomi Kalai-e. mandawi*, heeft uw vader u geleerd, gij Kalai, te maken enz.; ibidem reg. 21: *ra-katei kai ba ama ralo ede mandawi*, enz., daarentegen ibid. reg. 16—17: *ra-katei kai ba ama-na ndawi*. *Zoo* ook 70.30: *wati-du wau-ku siya ba nahu maiyu*, ik kan niet uithouden te voelen, enz. Te vermelden is ook nog het gebruik van *ma* in den volgenden zin: *ruu nae pòda ita dòho ake maraka ana dou siwe*, het is een zeer groot geluk voor ons, dat wij een meisje vinden (67.15); het gebruik van *ma* is hier te verklaren doordat de agens in den vorm van een volledig voorrnw. voorafgaat, hoewel dit hier niet de met nadruk vooropgeplaatste agens is, maar in den genitief als bepaling van het voorafgaande subst. Gaat het volledig voorrnw. niet vooraf, dan bezigt men volgens den regel het verbale subst., bijv. *da ruu-si ndinga*, als het 't lot niet is te zamen te zijn (108.8).

Aanm. II. In de teksten komen enkele voorbeelden voor, waarin een vorm met *ma* zonder reden voor een verbale subst. gebezigd wordt: *au supu-na da ngawa kai-mu mantau nei*, waarom wilt gij niet trouwen? (42.4—5). Het is mogelijk dat *ngawa* ook met den vorm, die overeenkomt met onzen infinitief met 'om te', kan geconstrueerd worden, vgl. ook het gebruik van den passieven vorm met *ndai*, (§ 97). Overal elders evenwel, *zoo* ook ibid. reg. 6, volgt het verbale subst. op dit veel voorkomende woord.

Tjaù makambòto-mbòto maru, er van houden om 'het slapen, zeer veel te doen zijn' (zeer veel te slapen, 89.26). Daarentegen wordt ibidem reg. 27 *tjaù*, evenals overal elders, door een verbale subst. gevuld. Ook overigens wordt *tjaù* steeds transitief gebezigd. Wellicht is hier óf aan invloed van het Maleisch óf eenvoudig aan eene schrijflout te denken.

Sandaka maraho rela, er voor zorgen om verlof te vragen (9.7). Hier kan wel met zekerheid gezegd worden, dat *ma* hier voorkomt, omdat in het Maleisch origineel (zie de Aant. op de teksten) *maminta* stond.

OVER HET GEBRUIK VAN EENIGE ANDERE WOORDSOORTEN ALS WERKWOORD.

§ 257. Elk eigenlijk subst. kan als werkwoord optreden met de beteekenis van "zijn, wat het suhst. aanduidt". In hoofdzinnen nu maakt men in den eersten en tweeden persoon geen gebruik daarvan, maar zegt bijv. *nggåra na-ndede-sa*, *ana nahu pala nggomi döho tolu ake*, als het aldus is, dan zijt gij drieën mijne kinderen (60.31); *lamada ake dou kakai*, ik ben een afgezant, met den nadruk op het pers. voornw. (76.20). In den derden persoon evenwel behandeld men de subst., zoo zij als predicaat optreden en er geen nadruk op het voornw. valt, als werkwoorden, bijv. *na-waü-du ruu lamada ndai maraka rugi*, (vgl. Aanm. I. na de vorige §), het is nu eenmaal mijn lot, schade te lijden (81.7. v. o.); *na-tjampu saraa labo ompu ede*, hij is neef in den eersten graad met (hij is een neef van) den ouden man (75.23). Het verkorte voornw. van den derden persoon wordt echter dikwijls verzwegen, bijv. *sáhe pasaka nggomi-ro*, zijn het buffels, die gij geërfd hebt? (50.10). In nevenzinnen, welke met *nggåra*, indien; *pai-(sa)*, gesteld dat, aanvangen, kan ook in den eersten en tweeden persoon het verkorte voornw. gebezigt worden. Het enige voorbeeld in de teksten is 108.10 en 11: *pai ku-djåra*, *ntoi waü-du nggero*; *pai ku-lopi*, *ntoi waü-du sela-n*, gesteld ik ware een paard, dan zou ik (of: het) reeds lang mager zijn, gesteld ik ware een schip, dan zou het reeds lang uit elkander zijn. In den derden persoon kan ook hier het verkorte voornw. uitgedrukt of verzwegen worden, bijv. *nggåra na-siwe-si*, indien het eene vrouw is (14.15. v. o.); *nggåra na-mòne-sa*, indien het een man is (14.14. v. o.); *nggåra djåra rangga-sa*, indien het een hengst is (14.14. v. o.).

Voorbeelden van den conjunctief van een als werkwoord gebezigt subst. zijn: *na-salaka mpowa-ku kombi*, *na-påhu marakani-ku kombi*, *sama mena mpa lôsa-na*, hetzij het eenvoudig (onbewerkt) zilver is, hetzij het in de gedaante van geraad (bewerkt zilver) is, evenveel wordt er (als zakât) van beide opgebracht (9.2. v. o.); *watja tuta*, *bé-bè-na mpara tuta*, *na-deri-ku kompe fiko*, het hoofd wasschen, al wat hoofd is, hetzij de nek, hetzij de rand van het oor (11.15—16). De verkorting *kompe fiko* voor *na-kompe fiko-ku* heet geoorloofd te zijn). Men vergelijkt het gebruik van den conjunctief bij subst. in het Jav. In de gevallen, waarin de taal bij een gewoon werkwoord de substantief-constructie eischt, bezigt men, zoo een eigenlijk subst. als praedicaat optreedt en een voornw. van den eersten of tweeden persoon het subject is, dezelfde constructie als in een finieten zin, bijv. *na-nggåhi-ku ada pasaka-na nggomi döho ake*, zij zeide. dat gjilieden hare erfslaven waart 40.21). Ditzelfde heeft plaats, zoo een ander subst. als subject fungert, bijv. *na-nggåhi-ku dou siwe mena marasodi-na ede*, zij zeide, dat degenen, die haar ten huwelijk

gevraagd hadden, altemaal vrouwen waren (48.4). Zoo het subject een voornw. van den derden persoon is, kan in dit geval het verkorte voornw. vooraan niet gebezigd worden, het subject wordt dan verzwegen, bijv.: *katjai ba Ama Metjo iwa ndai pôda-na*, A. M. (de tijger) meende dat het werkelijk een makker van hem was (37.36); *na-katjih-i-ku ári ndai-na*, hij dacht, dat het zijne eigene zuster was (66.32—53). Ook de andere voornw. kunnen, zoo er geen verwarring door ontstaan kan, verzwegen worden, bijv. *lai kai-na ba supu siwe labo mòne mpa*, dat, waardoor het (uiterlijk) verschilt, (is) maar door het vrouw en man zijn (het verschil in uiterlijk bestaat alleen daarin, dat gij eene vrouw en hij een man is, 73.35).

Uitdrukkingen als: *ba wau-mu sabandar*, door uw havenmeester geworden zijn (dewijl gij havenmeester zijt geworden (98.30), moeten ontstaan zijn, nadat men *wau* (-*ra*, -*du*) wederom als een afzonderlijk woord ging beschouwen, vgl. § 81. Aanm.

Ook als absolutivum kan een eigenlijk subst. optreden; zoo is bijv. in een zin als: *wau-ra teé-na*, *ai mambia*, *ai masidi na lao-ra tiyo*, enz. (18.1) *ai masidi* als absolutivum op te vatten, gelijk reeds in § 246 besproken is. Somtijds bezigt men ook de constructie met *wau-ra* (§ 78), bijv. *kira-kira wau-ra loho*, *na-dula-ra rido aka-n ede*, toen het ongeveer middag (geworden) was, keerde de schoonzoon terug (27.13).

Men vergelijke voorts § 58.

Een voorbeeld, waarin een telwoord, zij het ook als eerste lid van eene bezittelijke samenstelling, in een hoofdzin als een werkwoord behandeld wordt, levert 75.22: *na-sabuwa guru-na labo ompu ede*, hij heeft één leermeester gehad met dien ouden man. In bijzinnen met *nggára*, enz., behandelt men de telwoorden steeds als werkwoorden (tenzij op het subject bijzondere nadruk valt), bijv. *nggára na-lima mpuru ringgi-sa*, indien het (nam. het geld) vijftig rijksdaalders zijn (8.4); *sampuru-sa doü-na*, indien het tien van zijne lieden zijn (IV). In de gevallen, dat een verbaal subst. vereischt zou worden, geldt hetzelfde, wat van de subst. is gezegd, bijv. *na-karinga-ku wei-na sa-buwa rupiya*, hij deelde zijne vrouw mede, dat het één gulden was, (24.2). Vgl. voorts § 59.

Onder de als werkwoord gebezige woorden zouden nog kunnen genoemd worden woorden als: *awa*, *ári*, *èse*, die zoowel tot de bijwoorden als tot de voorzetels kunnen gebracht worden, bijv. *awa-du sa-kabore*, beneden (is) één stuk (34.18 en 16 en 17); *èse-du wura matarowa sambia*, boven (is of staat) de maan, die 's nachts schijnt (108.18); *wau mpara awa dana peli ede*, nadat de kist beneden op den grond was (59.22); *wau mpara èse uma*, toen zij boven in huis waren (39.9). Zij kunnen in bepaalde gevallen het prefix *ma* aannemen, vgl. § 60. Evenwel zal men voor dergelijke woorden het verkorte voornw. niet gebruiken; gaat het subject niet nadruk voorop, als bijv. in: *au kmibi èse wawo kontu-n ake*, wat (is) daar op zijn rug (38.23), dan wordt er ook

geen vorm met *ma* van gemaakt. Dewijl deze woorden in dergelijke zinnen steeds als praedicaat optreden, hebben zij, evenals bijv. *sabune*, hoeveel, *bakai*, waar; enz. een nadrukswoordje, evenals een verbaal praedicaat. Attributief gebezigd kunnen zij het prefix *ma* aannemen, dewijl zij oorspronkelijk substantief-betekenis moeten hebben gehad.

OVER DE WOORDSCHIKKING.

§ 258. Het voornaamste, wat hieromtrent te melden valt, is reeds in de voorgaande §§ behandeld geworden, hier moge alleen nog een kort overzicht volgen, van de meer algemeen geldende regels.

Het onderwerp staat, zoo er geen bijzondere nadruk op valt, hetzij het door een volledig pers. voornw., hetzij het door een subst. wordt voorgesteld, steeds na het praedicaat, tenzij het reeds opgesloten ligt in het verkorte voorgehechte pers. voornw. van den finieten vorm; men vergelijke de voorbeelden onder § 228, vlg., en voorts de teksten. Wanneer het werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, geeft dit alleen in zooverre verandering, dat het verkorte voornw. als genitief na het verbale subst. wordt geplaatst.

Valt de nadruk op het onderwerp, dan wordt dit vóóraangeplaatst. Dit kan op twee wijzen geschieden. In de eerste plaats doordien na het vooropgeplaatste subject de actieve vorm met *ndai* (waarbij *ndai* uitgedrukt of verzwegen kan worden), dan wel een der actieve deelwoorden van het perf. als praedicaat optreedt. In de tweede plaats door het onderwerp, al of niet ingeleid door *ba* of *bune santika* (wat betreft), buiten het eigenlijke zinsverband te plaatsen, waarna dan weder een finiete zin volgt, aanvangende met een met het voorafgaande subject correspondeerend verkort pers. voornw. (vgl. § 228, vlg.). Door de eerste wijze wordt de meeste nadruk op het subject gelegd, men vergelijke de voorbeelden onder § 68 en 74; § 82 en 83; § 98—100 en 102. De tweede wijze wordt vooral veel gebezigd, wanneer in verbonden zinsneden het onderwerp verschillend is, zonder dat zij nochthans eene bepaalde tegenstelling bevatten, bijv. *na-dōho-ra ári luwa, wei pande na-lao-ra weha oi nōno*, zij (de oude vrouw) ging buiten zitten, en de timmermansvrouw ging drinkwater halen (50.33); *ndadi wawi ede na-made-ra ro dou ede made dja-ra*, zoodat het zwijn stierf en de man ook stierf (81.13). Men bezigt deze constructie ook daar, waar niet het hoofdaccent, maar om bovengenoemde reden een nevenaccent op het subject valt, als bijv. *pāhu-na na-pule, iyu-na na-mbai*, de gedaante ervan is klonterig, de lucht ervan is stinkend (het ziet er klonterig uit (en) het stinkt, 10.28); *tolu singku turu nāru-na, lembo-na duwa singku turu*, hij zij drie singku-turu's lang en twee breed (14.10). Gelijk blijkt, heeft deze vooropplaatsing van het onderwerp of in eene of in meerdere zinsneden plaats.

Wanneer in twee verbonden zinsneden het subject verschillend is en op beide de nadruk valt, bezigt men meestal in de eerste de constructie met het buiten het zinsverband geplaatste onderwerp, bijv. *nahu ku-ntoi, nggomi manae*, ik ben klein (en) gij zijt groot (38.15); *nggahi-na na-tjihî mpa, rawi-na mpa mantjâra*, zijne woorden zijn juist, (doch) zijne daden zijn verkeerd (99.30).

Nog is op te merken dat, zoo een persoon pas begint te spreken, gewoonlijk op het voornw. van den eersten persoon nadruk wordt gelegd, meestal door den volledigen vorm tegelijk met het verkorte voornw. te bezigen, als *nahu ku-lao-ku lewa*, laat ik ten strijde gaan (79.6).

Wanneer een verbum den vorm van een subst. aanneemt, komt de logische agens in den genitief te staan. Een sterke nadruk op dien agens wordt uitgedrukt op de wijze als in § 255 vermeld, een minder sterke door het gebruik van het volledig voornw. als genitief of, indien de agens een subst. is, door geheele vooropplaatsing (vgl. beneden), men zie echter ook het onder § 254 opgemerkte. Natuurlijk laten zich deze beide wijzen van den nadruk op het subject uit te drukken niet overal zeker uit elkander houden, en hangt het dikwijls van de willekeur van den spreker of schrijver af, welke gebezigd wordt.

Het subject is altijd een subst., voornw. of telwoord. Het kan evenwel door eene praepositie of eene uitdrukking, welke als zoodanig dienst doet, worden voorafgegaan.

Behalve de voorbeelden onder § 131, 246, vgl. men de volgende: *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-ta*, hierlangs is het goed om over te gaan naar de overzijde (57.34, in het Bim. is *mataho* praedicaat van het voorafgaande *ake*, vandaar het gebruik van het prefix *ma*, niettegenstaande aan *ake* eene praepositie voorafgaat), zoo ook: *di ade matolu-n ede matjuwa-tjuwa ndadi mena sangadji*, ieder van hen drieën was vorst (61.13. v. o.); *ba supu siya neè èda kai ntjöki ita dôho*, hij is het door wien wij onze ellende ondervinden (86.14). Ook in eene uitdrukking als: *taho-ra ba lôsa-ta = taho-ra lôsa-ta*, wij moesten maar uittrekken, vgl. § 256, wordt het subject door eene praepositie ingeleid.

Op het praedicaat valt bij de gewone constructie, waarbij het onderwerp volgt of alleen in den vorm van een verkort pers. voornw. voorafgaat, steeds de nadruk. Als zoodanig kunnen in dit geval optreden de finiete vormen van een werkwoord, een eigenlijk subst., een telwoord, bijwoord of bijwoordelijke uitdrukking (vgl. § 257 en § 246). Gaat evenwel het onderwerp vooraf, zonder nochthans buiten het eigenlijk zinsverband geplaatst te worden, dan kan het praedicaat alleen voorkomen in substantief-vorm (de vormen met *ndai*, de deelwoorden van het perf., een eigenlijk subst. (telwoord of voornw.). Bijzondere nadruk op het praedicaat kan nog aangeduid worden op de wijze in § 250 vermeld.

Het object staat, zoo er geen bijzondere nadruk op valt, na het praedicaat. Het kan zoowel vóór als na den agens komen te staan: *ku-hade-ku nggomi ba nahu*, ik zal u dooden (46.12); *ku-tjaú ba nahu dou ári mai*, ik bemin

dien man daar buiten (45.11); *na-tarima weya-du dowa-na ba ruma Allah ta'ala*, God verhoorde zijn gebed (58.21); *ntika na-èda-ku ba ruma-t dou siwe taho weki-n*, toen de vorst de schoone vrouw zag (57.8). Wanneer het werkwoord is samengesteld met *weya* en dit betrekking heeft op eene genitief-bepaling van het direct object, volgt dit laatste gewoonlijk terstond op het werkwoord. Over het direct object van een met *kai* (of *labo*) samengesteld werkwoord, vgl. § 117, 129 en 141. Voor het geval, dat een verbaal subst. als direct object fungeert, vgl. § 247 en 254. Wanneer het werkwoord zelve den vorm van een subst. moet aannemen, heeft dit geene verandering in de plaatsing van het object ten gevolge, behalve dat de agens, zoo die door den genitief van een pers. voornw. wordt uitgedrukt, natuurlijk steeds voor het object komt te staan.

De nadruk op het object kan op twee wijzen te kennen gegeven worden. Ten eerste door het oorspronkelijke object tot subject te maken, terwijl als praedicaat volgt de passieve vorm met *ndai* of een der passieve deelwoorden, vgl. § 68 en 82, en § 98—100, 120 en 131. Ten tweede kan de nadruk op het object te kennen gegeven worden door vooropplaatsing buiten het eigenlijke zinsverband, al of niet ingeleid door *bune santika* (wat betreft). Voorb.: *sa-buwa rupiya na-mbei-ku wein*, *masabuwa rupiya na-wii-ku di ade poo*, één gulden gaf hij aan zijne vrouw, één gulden legde hij in de bamboe (24.5 en 6); *dou siwe ake ampo de ku-èda*, deze vrouw zie ik nu voor het eerst (56.28); *ro wai Kabaya na-kau dja-ra neè di ade mungku(r)*, en moeder K. lieten zij ook in de draagstoel stijgen (78.7); *lamada duwa wati kau-na luu*, ons beiden lieten zij niet binnenkomen (57.19); *ndadi òha —— ede, wati-du ngâha ba dou*, zoodat de lieden de rijst —— niet aten, (54.42); *tjoi-na ede ku-weli kai-du mbeè siwe*, van de opbrengst ervan zal ik eene geit koopen (80.8. v. o.); *ana ro wei dou ai-na lao-mu djina labo*, pleegt geen overspel met de dochters en vrouwen van anderen (80.5); *une santika kalea ta-bonto-ku kai malanta*, wat den klapperdop betreft, gjij bedekt dien (den klapperdop bedekt gjij) met wit goed (5.27); *bune santika tjore ai-na isi kai oi*, vul den ketel niet met water (51.18). Zoo het werkwoord den substantievorm aanneemt, wordt de nadruk op het object te kennen gegeven als in § 255 is vermeld.

Door de eerste wijze wordt stellig de meeste nadruk te kennen gegeven, maar in het gebruik is weinig of geen onderscheid tusschen beide wijzen te bemerken.

Nog is ontrent het direct object op te merken, dat het, wanneer het reeds te voren genoemd en dus uit het verband op te maken is, zeer dikwijls verzwegen wordt. Bijna altijd heeft dit plaats, waar wij een pers. voornw. van den derden persoon zouden bezigen: *wati-du sabune lao-na*, *na-raka-ra di lawa*, *na-èda-du ba ruma-t bitjâra*, enz., niet lang was hij (de vorst) gegaan, of hij kwam bij de poort (en toen) de rijksbestierder (hem) zag, enz. (47.41):

nggåra ta-ufi sara, na-ringa sara ba doü, indien gij (op de fluit) blaast en de mensen (het) hooren (18.30). Meerdere voorbeelden zijn overal in de voorgaande §§ te vinden. Hoewel zeldzamer worden ook de voornaamwoorden van den eersten en tweeden persoon als object verzwegen: *ta-lao kudu nggee ada labo ruma-ta, kòne poda mpowa na-hade-ku ba ruma-ta*, laat ons (het) mede gaan deelen aan den vorst, al zal de vorst (ons) ook doden (60.16); *ai-na karinggu-mu, na-tjengga-ku ba doü bae-mu*, wees niet onvoorzichtig, zoodat uwe vijanden (u) afscheiden (13.1—2); *nggåra wati sara lowa ro bade-ta, na-kantjöki-ku ba Allah ta'ala*, indien gij (het) niet kunt en weet, zal God (u) straffen (II.).

Met nadruk vooropgeplaatst en buiten het eigenlijke zinsverband gebracht, wordt ook dikwijls een woord, dat in genitief-betrekking staat tot eenig ander woord in den zin, bijv. *suu hadju ede suu-na tambâga*, van dezen boom is de stam van koper (91.16); *nggee nggomi sandede ntoi-na* „van uw verblijven, zoo lang als de duur er van was”; (zoo lang gij hier verblijf gehouden hebt, 68.27, vgl. § 206); *ntika na-waū mpuðu dengga djaliitu, na-tjuwa-tjuwa iyu mena mpada di weki-na, la Dadju wati-du wâra-na*, vervolgens, nadat de fluit opgehouden had, kwam ieder tot zich zelven, (maar) Dadju was er niet meer (19.24—25); *pili tuta — — — ake loi-na*, voor hoofdpijn — — — is dit het geneesmiddel (4.30); *djâru nahu maramoda di ade kôla ampo de ku-èda mai luu lalo-n*, mijn paard, dat in den vijver verdwenen was, heb ik zoeven rechtdoor zien binnengaan, enz. (34.53); *doü raa-mampanga ede rima-na wati ngawa-mu dompo*, van hen, die gestolen hebben, wilt gij de hand niet afhakken (86.27); *nde pala suu hadju ede mbôto bôte èse elo-na*, maar op den top van dien boom ware vele apen (37.40).

Wanneer de logische agens door de constructie in den genitief komt te staan en door een pers. voornw. wordt voorgesteld, wordt een niet te sterke nadruk, overeenkomende met dien, welke bij de finiete vormen door vooropplaatsing van het subject buiten het eigenlijke zinsverband wordt te kennen gegeven, gewoonlijk uitgedrukt door als genitief het volledige voornw. te bezigen. Dewijl men evenwel gewoon is in een zin met *wati*, benevens het verkorte voornw., ook nog het volledige voornw. achteraan te plaatsen, zonder dat eenige nadruk bedoeld is, wordt deze alsdan door vooropplaatsing van het voornw. aangeduid. Voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Ditzelfde geschiedt om dezelfde reden, wanneer een woord als *ade*, enz. als grammatisch subject optreedt (vgl. § 284).

Ook het indirect object kan met nadruk vooropgeplaatst worden, bijv. *wâra patu doü mahompa ra maki mbeï-mu ngâha òha ro uta mandake pâku ake*, is het wel behoorlijk, dat gij aan een vermoeid mensch zoodanige rijst en toespijs te eten geeft? (27.25). Over de overige bepalingen is gesproken bij de behandeling der deelwoordelijke vormen. Ook kunnen nog eenige rhetorische omzettingen voorkomen, als: *mandai songko — — — òne-na* (voor

òne-na —— mandai songko), het strekt —— tot hoofddeksel (95.26); *pòde ro òle mu-disa*, gjij durft bedrog plegen (88.7. v. o.); welke evenwel in de meer gewone taal niet gebruikelijk zijn.

HET BIJWOORD.

- § 259. Het aantal woorden, dat in de tegenwoordige taal uitsluitend als bijwoord gebezigd wordt, is betrekkelijk niet groot. Grootendeels zijn het woorden, welke oorspronkelijk óf verbale óf substantief-betekenis hebben (in het laatste geval al dan niet door eene praepositie voorafgegaan) welke als zoodanig optreden. Van de woorden, die thans alleen als adverbium voorkomen, laten zich sommige, als bijv. *lalo*, Mal. *lalu*; *wati*, niet; *nai-s* morgen, van *ai*, dag, als tot bovengenoemde woordsoorten behorende, erkennen. Het behoeft niet nader aangetoond te worden, dat, evenals in de verwante talen, de betekenis van menig werkwoord zoo bepaald is, dat wij die door een verbaal woord met een bijwoord moeten weergeven. Ook wordt wat bij ons eene adverbiale bepaling is, dikwijls door een ander werkwoord aangeduid, als bijv. *hina èda*, raken te zien, toevallig zien; *waa kalòsa*, brengen naar buiten doen gaan, naar buiten brengen, enz. Wanneer de nadruk valt op eene bijwoordelijke bepaling treedt deze in den regel als praedicaat op, vgl. § 246, en zoo het woord oorspronkelijk verbale betekenis heeft, neemt het dan ook geheel en al het karakter van een werkwoord aan.
- § 260. Als bijwoorden van hoedanigheid worden, zoo zij ter bepaling van een transitief werkwoord dienen, de in § 41 vermelde met het prefix *ka* afgeleide vormen gebezigd, voor zooverre zij ook nu nog gebruikelijk zijn. Evenwel kan ook dikwijls, zelfs in dit geval, het eenvoudige stamwoord van een kwalificatief werkwoord als zoodanig optreden, wat steeds het geval is, zoo er geen met *ka* afgeleide vorm bestaat (en bij intransitieven). Voorb. *sandaka taho-* (= *kataho-*) *ku*, men zorge goed (11.8); *taho pòda weki-na ba katjampo ròtji-* (zeldzaam *karòtji-*) *ta*, wij moesten (hem) maar spoedig in het huwelijk verbinden (68.4); *ai-na nggåhi nae-nae* (*kanae-nae*, vgl. § 41), spreek niet zoo luid! (39.14); *na-bini taho-ku dipi*, de maat was goed (geheel en al) vol, (69.4); *na-mpoi taho-ku òha*, de rijst was goed (geheel) op (ibid. reg. 8); *ede-ra rai doò kai-na labo wuba ede*, zij vluchtten verre weg van het woud (69.36); *ta-ai-na lao ntoi*, ga niet lang (voor langen tijd) weg (69.28—29); enz.
- Zoo wel de met *ka* afgeleide als de eenvoudige stamwoorden, welke op deze wijze als bijwoorden gebezigd worden, worden gewoonlijk samengesteld met het woord, dat zij bepalen. Eene enkele maal staan zij evenwel ook afzonderlijk, bijv. *na-tuu-ra nári-nári*, bij stond langzaam op (48.3). De met *ka* gevormde bijwoorden kunnen niet, zoo er de nadruk opvalt, als praedicaat

optreden, in plaats daarvan is dan het stamwoord te bezigen; zoo dit den zin zou veranderen (als bijv. bij *tantu* en *katantu*), het stamwoord voorafgegaan door de praepositie *labo*; of wel men duidt den nadruk door verdubbeling aan.

Het vragend bijwoord van hoedanigheid is *bune*, meestal van de nadrukswoordjes *ku* of *tji* voorzien, dikwijls gevolgd door *pâhu-na*. (Soms worden beide nadrukswoordjes wel te zamen gebezigd, bijv. *bune-ku-tji nika bati ede*, hoe is dat »geheime» huwelijk, 41.25). Over de constructie vgl. § 125. Het wordt, voor zooverre ik weet, alleen in directe vragen gebezigd, ons »hoe» in nevenzinnen wordt of niet uitgedrukt, vgl. § 245 en § 247 en de Aanm. na § 223, of wel weergegeven door *pâhu*, bijv. *ntika na-èda mpara pâhu òha mantjewi-nljewi wâli da bae-na*, »toen hij zag het uiterlijk van de rijst, dat wederom zeer slecht was» (toen hij zag hoe erg slecht de rijst weer was (29.39); *ntika —— na-èda-du pâhu masa-ngganga mambôto ipi labo*, toen —— zij zagen hoe erg veel goud er was (62.39); *wati-du wau-la kadondo nuntu ro mpâma pâhu lampa-na*, wij kunnen niet meer voortgaan te verhalen hoe hunne tocht was (78.4).

De aanwijzende bijwoorden van hoedanigheid zijn: *ndake*, aldus, alzoo. Het zijn intransitieven, wier deelwoorden wij weergeven door: zoodanig, dusdanig, vgl. § 226, welke ook zelfstandig als praedicaat, optreden bijv. *nggâra na-ndede-sa*, als het zoodanig is, als het zoo is (37.2); *ede-ra sodi kai-na ba nabi Isa asa(l)-usu(l) neè ndede kai ruu-na*, Jezus vroeg vervolgens waarom alzoo zijn lot was (58.32—33); *ringa-pu ndede-na* »bij het horen, dat het alzoo was», (toen zij hoorde, dat het alzoo was, of toen zij dat hoorde, 50.31); en dan ook weder als bepaling van een ander werkwoord dienst kunnen doen: *ndake-ra karawi-ku*, aldus handel ik (50.28); *ba bau-si mpèke ndake lalo kai-mu*, waarom zijt gij aldus mager? (35.19. v. o.); *ringa ndede-pu*, toen (zij) alzoo hoorde (71.37); *au rawi-mu lao ndede*, waarom gaat gij zoo (op die wijze, 76.39); *djâra na-wau-la ntika ndede lalo*, het paard, dat zoo buitengemeen schoon was (53.1). Men kan hetzelfde ook door middel van *pâhu* uitdrukken: *ede pâhu-na kuwasa-na ruma Allah la'âla* zoo is de gedaante van (zoo, zoodanig is) de macht van God (30.5); *ede-ra pâhu ra-parenta ruma-ku*, zoo (zoodanig) is, wat mijn heer bevolen heeft (76.40). Vgl. ook 78.11: *na-lampa-si di sori, na-ndadi-ra bune santika möti ba pâhu mbôto-na edi manusiya*, zoo zij door eene rivier gingen, werd deze als eene zee door de zoovele menschenvoeten, waarin *pâhu* eigenlijk *sandede* (vgl. § 206) vervangt.

Op te merken is nog *ingge*, wat door de Bimanezen als synoniem met *ndede* wordt opgegeven. Het wordt gevolgd door *de* (*ede*) soms gebezigd tot bevestiging van den inhoud van een voorafgaanden zin, bijv. *ede mantangâra kai sabu-kati-na ingge de*, dit heet de sabu-kati, alzoo (is het) (13.29). In poëtische taal treedt het ook wel als praedicaat op. Een verkort voornw. of het prefix *ma* krijgt het echter nooit voor zich en het wordt ook niet gebezigd tot bepaling van een substantief.

Aanm. Het Kôlosch heeft *marini* = Bim. *ndake* en *marène* = Bim. *ndede*, welke woorden door middel van een thans niet meer gebruikelijk prefix afgeleid zijn van *ini* = Bim. *ake* en *ène* = Bim. *ede*. Wanneer men hiermede de Maleische vormen *bëgini* en *bëgitu* vergelijkt, dan is het zoo goed als zeker, dat deze laatste het prefix bevatten, dat gewoonlijk *bér* luidt, maar waarvan de eindconsonant bij deze twee woorden behandeld is op de wijze als dit in de Philippijnsche talen gebruikelijk is. Ook de *r* in het Kôlosch is hier onregelmatig, dewijl dit, evenals het eigenlijke Bim, de *r* pleegt af te werpen in hetzelfde geval als het Javaansch. Vergelijkt men nu *ndake* en *ndede* met *ake* en *ede* dan is het waarschijnlijk, dat ook deze woorden oorspronkelijk eene *r* bevatten, welke door den voorgevoegden neusklank op de gewone wijze in *d* veranderd is. Het ontstaan van dien neusklank kan aldus verklaard worden, dat men de derde lettergreep, van achteren gerekend, van een verondersteld *marake* (*maredé*) met een neusklank is gaan uitspreken, gelijk dat zoo veelvuldig voorkomt bij de woorden, welke oorspronkelijk met prefixen als *ka*, *ta* of *sa* zijn afgeleid, waardoer dus de vormen *mandake* en *mandede* ontstonden, waarin *ma* dan later beschouwd werd als het prefix, zooals het thans gebezigd wordt, en dus als grondvormen *ndake* en *ndede* overbleven.

Een moeielijk te verklaren woord is *bune*, hoe? Evenals het Latijnsche „ut” en het Duitsche „wie” heeft het ook de beteekenis van: als, gelijk, maar komt dan meestal voor in den vorm *une*. Het is mogelijk, dat *bune* ontstaan is uit *ba une*, men vergelijke *ba bau*, § 265 en *bakai*, § 262, evenmin als aan het eerste *ba* in *ba bau*, zou het noodig zijn hier beteekenis aan de praepositie toe te kennen, deze zou enkel gebezigd kunnen zijn tot meerderen nadruk. Men zou dan moeten aannemen, dat de oorspronkelijke beteekenis van *une* „zoo, dus” was, waaruit zich die van „als”, ontwikkeld heeft, als bijv. bij het Mak. *kamma*, het Bug. *ku*, *ko*, terwijl dit woord, op vragenden toon gebezigd, de beteekenis van „hoe” heeft verkregen. Bovendien echter komt *bune* voor in de uitdrukking *bune ai*, wanneer? Eerder zoude men hier *au* verwacht hebben. In het Maleische *bétapa*, het Sund. *kumaha*, het Bat. *borhá* is, hoe ook het eerste gedeelte dezer woorden te verklaren is, het vragend voornaamwoord *apa*, *aha* duidelijk te herkennen, wellicht, dat ook *une* en *au* oorspronkelijk van hetzelfde woord zijn af te leiden, nam. *anu*, waarbij dan in het eene geval de *n* zou afgeworpen zijn, en in het andere geval omzetting van de klinkers zou plaats gehad hebben, waarbij de *a* tevens door inwerking van de *u* tot *e* geworden zoude zijn; of evenwel de vorm *bune* met voorgevoegde *b*, zoo de verklaring van *une* juist is, op de wijze als boven is geschiedt, dient verklaard te worden, dan wel of aan de praepositie beteekenis moet toegekend worden (dus eigenlijk „met wat, op wat, op welke wijze”, zoo misschien ook in het Sund. *kumaha*), is moeielijk uit te maken, ook al had de *b* oorspronkelijk beteekenis, dan is die toch in de tegenwoordige taal, in de uitdrukking *bunc ai*, verdwenen. De beteekenis „als” zou, indien *une* werkelijk „wat” betekend heeft, uit „hoe” moeten ontstaan zijn.

§ 261. Om een hoogen graad uit te drukken bezigt men:

a. *Ipi*. Het treedt meestal als praedicaat op en vormt dus met het woord, dat het bepaalt, eene bezittelijke samenstelling, welke constructie ook in finiete zinnen behouden wordt: *na-ipi lingi ade-na labo ita*, „zijn hart” (hij) verlangt zeer naar u (23.26); *ku-waü-ra ipi hompa-ku*, ik ben zeer vermoeid [geworden] (37.28); *na-ipi-ku madja-na*, hij is zeer beschaamd (105.16); *na-ipi-ra ntjöki ade-na*, hij was zeer verontrust (81.7). De oorzaak dezer constructie is oorspronkelijk de in § 246 genoemde, de oorspronkelijke beteekenis van *ipi*, welke onbekend is, moet eene verbale zijn, vandaar dat het ook steeds den vorm van een werkwoord aanneemt met het verkorte voornaamwoord en nadrukswoord. Evenwel kan het ook na het bepaalde woord geplaatst worden, zonder dat men zeggen kan, dat bij de eene constructie meer nadruk op het woord valt dan bij de andere, bijv. *na-mboto ipi dou siwe*, zeer veel zijn de

vrouwen (79.32); ook kan er eene afleiding met *ka* van gevormd worden: *na-rai wento kaipi-ra weki-na*, hij ijde zich zeer in te spannen (ijlings spande hij zich zeer in, 36.8).

Ipi kan ook de beteekenis hebben van „te veel, te”, bijv.: *tjou-tjou-du mameți ipi-na duniya*, al wie de wereld te zeer bemint (103.9); *nae-na na-kura, naru-na maipi*, de grootte ervan is te weinig, de lengte is te veel (hij is niet groot genoeg, maar te lang (XII)).

b. *Ntjewi*, werkwoordsvorm van *sewi*, wat overblijft, overschot, wat meer is, Mal. *lëbih*, Jav. *luwih*. Het wordt meestal op dezelfde wijze geconstrueerd als *ipi*: *na-ntjewi-ku bisa ro guna-na*, overtreffend is zijne wondermacht, hij is zeer wondermachtig (74.34); *na-ntjewi-ku âli(m)*, hij was zeer geleerd (30.1); *ntjai mantjewi ntiri*, een zeer juiste weg (om iets te bereiken, 98.41). Het woord kan ook dienen om den superlatief uit te drukken, bijv. *mantjewi taho na-neè-ra muwâfaqat* (in het Bim. gewoonlijk als transitief werkwoord gebezigd), over hetgeen het beste is, moet men overeenstemmen (103.14); dikwijls evenwel wordt de superlatief niet bepaald uitgedrukt en is alleen uit den zin op te maken. *Ntjewi* kan ook met de praeposities *labo* of *ba* geconstrueerd worden: *na-ntjewi kai-ku labo nae ra nene-n*, „hij overtrof met grootheid”, (hij was zeer groot en aanzienlijk, 58.6); *wâra sa-buwa kola na-ntjewi kai-ku* (vgl. § 138) *ba taho*, er was een vijver, welke zeer schoon was (82.23. v. o., vgl. 110.8). Evenals *ipi* kan ook *ntjewi* achter het bepaalde woord geplaatst worden zonder merkbare verandering van beteekenis, maar dan altijd voorzien van het prefix *ma*, vgl. § 60. Ook kan *ntjewi* „te veel” beduiden: *ai-na wâra makura ro mantjewi*, laat er niet iets te veel of te weinig zijn (39.23). Over *ntjewi* als transitief werkwoord, vgl. § 154 en zie beneden.

c. *Wantju*, denkelijk Sumba. *kawalu*, hevig (vgl. § 22), het wordt geheel als synoniem van *ntjewi* gebezigd, doch alleen in meer deftige taal. Gewoonlijk treedt het als praedicaat op: *na-wantju nae kapôro-na*, hij zal zeer toornig zijn (84.4); *ba wantju samangi ro dahu*, wegens het zeer huiveren en bevreesd zijn (dewijl zij zeer huiveren en bevreesd zijn (84.9. v. o.); het kan evenwel ook achter het bepaalde woord geplaatst worden en krijgt dan steeds het prefix *ma* voor zich, vgl. § 60.

d. *Arira*, eveneens alleen in gedichten, enz. gebruikelijk. Als afzonderlijk woord betekent het „buitengemeen, zeer groot zijn”, bijv. *pana-na madja na-arira*, *na-rada wâli-ku aʃi*, de hitte der schaamte is buitengemeen, zij overtreft nog (die van) het vuur (83.17). Voorts wordt het als synoniem van *wantju*, enz. gebezigd: *na-arira ntjöki ade-na*, zij zijn uiterst bekommert (101.29); *na-arira ringi-ronga ade ita*, wij zijn ten zeerste verwonderd (93.5). Ook wel met *ipi* verbonden: *na-arira ipi tjâru-na*, het is zeer lekker (102.20). Het woord komt alleen voor in finiete zinnen, nooit in den vorm van een deelwoord. Dewijl het nooit met een nadrukswoord voorkomt, zou men

geneigd zijn het laatste *ra* als zoodanig te beschouwen, en te denken aan *āri*, buiten, v. d. buiten iets zijn, het wordt evenwel steeds uitgesproken met den nadruk op de voorlaatste lettergreep en hoewel dit geen bepaald beletsel is om de laatste lettergreep als oorspronkelijk een nadrukswoord te zijn te beschouwen, maakt dit het evenwel zeer onzeker.

e. *Malai*, bijzonder, erg, van *lai*, ander, steeds achter het bepaalde woord: *na-dāra malai-ku ade-ku*, »mijn hart heeft“ (ik heb) bijzonderen (ergen) honger (43.22); *na-nae malai-ku tjlaka-na*, »hun ongeluk“ (hunne ongeluk aanbrengende eigenschap) is bijzonder groot (64.21); *wāra sa-buwa lewi*, *na-mbōto malai-ku isi-na*, er was een tuin, »waarvan de inhoud bijzonder veel was“ (waar bijzonder veel in was, 65.34). Het wordt dikwijls met *ipi* verbonden: *na-ipi malai-ku tjaú ro pili ade-ku labo wei pande*, ik bemin zeer bijzonder en heb verlangen naar de timmermansvrouw (50.23); *na-ipi malai-ku hera ade-na*, hij verwonderde zich bijzonder (42.8).

f. *Lalo*, (vgl. Mal. *tērlalu*), steeds achter het bepaalde woord, doch zonder *ma*: *ta-mbadju kakubi lalo-ku*, gij moet het zeer fijn stampen (4.21); *na-wāra lalo kai-ku ade labo wei sangadji Ana-ana*, hij was zeer verliefd op de vrouw van vorst A. a. (45.42). Het wordt zeer dikwijls met *ipi* of *nijewi* verbonden: *na-ipi lalo nggāri-na lampa-na ede*, »zeer levendig was ziju gang“ (hij ging met een zeer grooten stoet, 77.42); *ta-ai-na dja pana-pana ipi lalo*, wees toch niet al te ongeduldig (47.9); *ede-ra kapōro kai ba ruma-ta mantjewi-nijewi lalo labo djuru kuntju*, vervolgens werd de vorst zeer toornig op den sleutelbewaarder (60.19).

g. *Saraa*, eigenlijk: éénmaal, en vandaar: ten eenemale, zeer: *na-wāū-du rindi saraa mōti ede*, de zee was ten eenemale duister (70.25); *na-wāū-ra ndeu saraa ba howi sarumbu-m ake*, uw lichaam baadt geheel en al »door“ (in) ’t zweet (36.25—26). Ook het synonieme *sa-kāli* kan aldus gebezigt worden: *wati-du sa-kāli-kāli lowa-mu tjampo*, gij kunt u in het geheel niet meer (met uwe vrouw) vereenigen (52.27). Deze woorden staan nooit in samenstelling met het woord, dat zij bepalen.

h. *Pōda*, waar, werkelijk, wordt ook, evenals het Jav. *tēmēn*, gebezigt om een hoogen graad aan te duiden: *taho pōda weki-na*, het is zeer goed (bijv. 72.25); *na-sawai pōda-ku karōku tjlaka ede*, die ongeluksvlieg is zeer slecht (73.19); *na-dāra pōda ade-ku*, ik ben zeer hongerig (42.23); *wati pōda-pōda ngawa-n tarima*, zij wilde volstrekt niet goedvinden, enz. (61.3); (*ana*) *maāri-āri pōda*, de jongste (zoon, bijv. 55.9, ook alleen betekent *maāri-āri* reeds: de jongste). Ook wordt *pōda* wel met *ipi* of *nijewi* verbonden: *wāra sa-buwa doū mpanga ede*, *na-ipi pōda-ku nae neè-n*, er was één der dieven, die buitengemeen begeerig was (39.27); *wāra sa-buwa doū-na mantjewi pōda dahu*, er was één van hen, die zeer bevreesd was, (één van hen was zeer bevreesd, 41.8).

i. *Romo*, recht en vandaar ook: juist, waar, en dus synoniem van *pōda*, wordt vooral bij de ontkenning gebezigt: *wati romo-romo ngawa-na kawoi*

ba ruma-ta, zij wilde volstrekt niet door den vorst tot vrouw genomen worden (58.9—10); *wati romo iyu-ku hina ba ruwi rangga sarumbu-ku*, ik voelde volstrekt niet, dat de bidara-dorens mijn lichaam raakten (19.7). Ook dikwijls ter versterking bij imperatieve gebezigd: *kapu-kapu romo-pu sanuru-mu ede*, *midi romo di kontu nahu ake*, houd je bek goed dicht, blijf heel stil achter mij staan (37.24).

Zeldzamer wordt het ook met andere woorden, welke een hoogen graad uitdrukken, verbonden: *raa-kanta kai ba Allah ta'ala na-arira romo metji*, wat God verboden heeft, bemint (gij) zeer (104.17).

k. *Mantjöki*, erg, van *ntjöki*, Mal. *sukar*, steeds met het prefix *ma*, vgl. § 60: *na-ndiha mantjöki-ku nika ede*, de bruiloft is erg druk (26.26).

Nog andere woorden kunnen hiertoe gebracht worden, als bijv. *ndiha* (druk, levendig) in: *na-tjuwa nangi ndiha-ra*, zij weenden hevig (68.1); *taho* als in: *na-bini taho-ku dipi*, de mat was geheel vol (69.4); *ndake* en *ndede* als bepaling van *lalo* (en dan steeds vooraan): *ntjöki mandake-ndake lalo*, het dus erg ellendig zijn (70.30); *au-tji nee ntanda kai-ta lamada mandede-ndede lalo*, waarom kijkt gij mij zoo aan? (73.32—33).

Omtrent de overige woorden, welke als adverbium gebezigd, onder de bijwoorden van graad gebracht kunnen worden, is het volgende op te merken. „Een weinig, eenigszins” wordt uitgedrukt door *toi*: *ba bau si da ila toi kai-mu isi mada-m*, waarom hebt gij uwe oogappels (uwe oogen) niet een weinig open gedaan (32.13); *sura mu-kasi toi ade-mu labo nahu*, mits gij een weinig medelijden met mij hebt (48.22); *nde pala ku-raho toi tempo saraka nai sidi*, maar ik verzoek eenigszins, (ik heb een klein verzoek) om uitstel tot morgenochtend (36.5). Vgl. ook het gebruik van *toi* bij den imperatief, § 235. Wordt evenwel bepaaldeleijk „weinig” bedoeld, dan bezigt men *satoi*: *kura satoi upa uwa*, weinig minder dan veertig duiten (10.2).

„Bijna”, wordt uitgedrukt door het verbum *neè*: *na-neè-ra bini pòò ede ba arupiya*, de bamboe was bijna vol guldens (24.20); ook wel door *ambi*, bijv. *kala na-ambi mpòka ro dumpu-ra*, de pen is bijkans stuk en stomp (79.23, vgl. § 283).

„Meer” wordt uitgedrukt door *ntjewi*, zoo er een bepaald getal op volgt: *na-ntjewi upa kaki dèse-na*, het was meer dan vier voet hoog (52.40); *nggåra na-ntjewi sara sa-mpuru lima nai*, indien het meer is (langer duurt) dan tien dagen (10.30); ook attributief gebezigd: *ana sangadji dòho mantjewi ratu*, de meer dan honderd vorsten (78.5). Anders bezigt men het deelwoord *rada*, overtreffen: *na-busi-o marada oi*, *na-neyo marada wolo*, het zij koud meer dan water (kouder dan water), licht meer dan kapas (lichter dan kapas, 16.8. v. o.); *ai-na katòku kanae-mu eli-mu marada eli ina ro ama-mu*, doe uwe stem niet hard en luid zijn meer dan die uwer ouders (doe uwe stem niet harder en luider zijn dan die uwer ouders 9.4—5); *sandaka-pu iha ngåra-mu marada sandaka-mu ntau mu*, zorg „voor het bederven van” (dat niet bederft)

uw naam, meer dan voor uwe bezittingen (84.26. v. o.). Eene andere wijze om den comperatief uit te drukken, vindt men onder § 272 en § 273.

•Minder” en •te weinig” is *kura*, Mal., enz. *kurang*.

•Ongeveer” is *kira-kira*: *kira-kira waū-ra loho*, toen het ongeveer middag [geworden] was, (27.13); of *tjihī*, (als werkwoord: tot maat nemen): *ngāri waū-pu dana tjihī sa-tjaka*, graaf eerst de aarde uit ongeveer (ter diepte van) één span (12.12. v. o.). Het zijn oorspronkelijk verbale subst. als absolutieven gebezigt, vgl. § 249.

Nāha of *nāha-nāha* dient om ons •hoe langer hoe meer” uit te drukken: *waū sara nōno oi ede, na-nāha-nāha tarowa-ra pala pāhu*, als (zij) dit water gedronken hebben, wordt hun aangezicht hoe langer hoe helderder (93.23); *nira-pu ba nggomi ndai matjoro-tjoro lári-na, pala mu-nāha-nāha kambuhu*, gij evenwel spant het voor de leus uit, maar gij verwart het hoe langer hoe meer (87.3); *nggāhi-sa na-waū-ra nāha pōle*, (hunne) woorden bedriegen hoe langer hoe meer (96.25). Dikwijls wordt het ook met *ipi* of *ntjewi* verbonden: *ndadi nāha-nāha ipi-ra takabu ade-na kāli ede*, zoodat de opperpriester hoe langer hoe hoogmoediger werd (83.10); *ede-ra nāha ipi-ipi kai kapōro-na*, daarop werd hij hoe langer hoe toorniger (83.42); *ede-ra nāha ntjewi-ntjewi kai neyo ade-na*, daarop verheugden zij zich hoe langer hoe meer (63.31). Het woord staat steeds in samenstelling en vooraan, waarschijnlijk is het oorspronkelijk een werkwoord, waarop een ander in substantiefvorm volgde.

Aanm. In den volgenden zin is een *nāha-nāha-na* mij door Mal. *supaya* verklaard geworden: *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi duwa mpuru kombi, wira-ka ndai tjengga dōho, nāha-nāha-na wāra kuđu ndai lao limba dōho kai-mu* (40.2–4); waarvan de beteekenis is, als men *nāha-nāha-na* niet medetelt: gij moest mij maar verkoopen, hetzij voor tien, hetzij voor twintig (rijksdaalders), opdat gij die verdeelt (en) opdat gij daarvoor opium kunt gaan koopen. •Opdat” wordt reeds door *wāra kuđu* uitgedrukt, wellicht betekent *nāha-nāha-na*: bovendien, daarenboven.

Over de uitdrukking voor •hoeveel te meer (minder)” zie § 238.

Over *sabune*, hoeveel? *sabune-bune*, hoezeer; *sandake*, *sandede*, zoo veel, zoo zeer, vgl. § 206.

§ 262. Het vragend bijwoord van plaats luidt: *bakai* of *bè* (of *di bè*). Gewoonlijk is het voorzien van de nadrukswoorden *ku* of *tji* en treedt steeds als praedicaat op: *bakai-ku sae-mu ede*, waar is uw oudere broeder? (56.4); *di bè-ku dōu pasaka-ta ede*, waar zijn uwe erfslaven? (40.14); *bè-tji uta ra-waa-mu*, waar zijn de visschen, welke gij medegebracht hebt? (18.5). Als de zin een werkwoord bevat, wordt *bakai* gebezigt, met de constructie vermeld in § 133, waar tevens te zien is, dat *bakai* niet alleen •waar”, maar ook •van waar, waarheen”, kan betekenen. *Bakai* kan ook als bepaling na een subst. komen in eene uitdrukking als: *nggomi dōu bakai*, gij (zijt) een mensch van waar? van waar zit gij? (42.22).

In nevenzinnen is zoowel in de beteekenis van •waar”, als van •waarheen, van waar”, de vorm te bezigen, die eigenlijk het onbepaalde •waar (waarheen, van waar) ook” aanduidt: *bakai-kai* en (*ds*) *bè-bè*, bij welke vormen alleen

de nadrukswoorden: *du*, *ra*, *mpara* (*mpudu*) gebruikelijk zijn, waardoor de verdubbeling, evenals bij *au-du*, vgl. § 224, meestal nagelaten wordt en de eigenlijke beteekenis uit het nadrukswoord te zien is. Voorbeelden vindt men onder § 133, voorts: *di be-du lewi ro nggáro doü manggári-nggári*, *ededei-ra waa kai-na Ama Seho*, waar een goed gevulde tuin of eene aanplanting van iemand was, daarheen bracht hij A. S. (35.3. v. o.).

Wanneer eene praepositie zou moeten komen voor *bakai-kai*, enz., moet *hidi* (plaats) gebezigd worden, bijv. *na-raka dja-ra di hidi panta kai kuta ede*, hij kwam ook tot (daar), waar men de heg zette (25.42); natuurlijk kunnen dergelijke zinnen ook steeds letterlijk vertaald worden.

De aanwijzende bijwoorden van plaats zijn: *akedei*, (in de spreektaal ook *kadei*, vgl. § 7), hier, alhier; *ededei*, daar, aldaar; *akadawa* (*kadawa*), ginds, daar. Voorb. *midi nggomi döho akelei*, blijft gjillieden hier! (66.16—17); *wati wára-na káli ro ruma-t bitjára mamai akelei aka-n ede*, zijn de opperpriester en de rijksbestierder hier niet zooeven gekomen? (48.5—6); *wati wára éda-na doü masalám, malai-na-sa koha tuta mpa manggeé ededei*, hij zag niemand, die hem groette, alleen maar een schedel, welke daar lag (58.24—25); *wára dja doü manggèko sa-buwa ededei*, er was ook eene hofdame aldaar (25.3, vgl. ook § 133) *ede mpara lao-na di doro, rongga-pu akadawa*, enz., daarop ging hij naar de bergen, aldaar aangekomen, enz., (28.38, vgl. 85.16, 85.34, enz.); *mai-ka-ra ndede n rasa mađuwa mbuwa ntoi akadawa ro ntoi akelei*, want wat deze twee landen betreft, zoowel ginds als hier, moet (gij) lang verblijven (48.29). Men bezigt deze woorden ook in den zin van „hierheen, van hier”, enz., bijv. *lao batu ròlji-pu akadawa*, volg hem snel daarheen! (36.25); *labo hanta-na tiki-na ede akadawa akelei*, terwijl hij zijn stok ophief (bewoog) daarheen hierheen (her- en derwaarts 80.1. v. o.). Dikwijls worden de aanwijzende voornw. in plaats van deze bijwoorden gebezigd; dit geschied steeds zoo er geen werkwoord in den zin is (dus wanneer wij het werkwoord „zijn” bezigen), als ook wanneer het werkwoord in den vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, zoo ook na praeposities, bijv. *watu akei*, hier langs (87.34), ook: hier van af; *watu ede*, daar langs (33.24), ook: daar van af. De aanwijzende bijwoorden van plaats worden nooit met het bepaalde woord samengesteld.

Aanm. Het Kôlosch bezigt *awakai*, in den zin van „waar”, dit schijnt te bestaan uit *awa* en *kai*; *awa* vervult in het Kôlosch de plaats van het Bim. *di* en betekent dus: te, in, op, naar.

Het Bim. *bakai* schijnt te zijn *ba* en *kai*, waarbij evenwel op te merken is, dat de praepositie *ba*, althans in de tegenwoordige taal, nooit eene plaatselijke betrekking aanduidt. Wat kan *kai* echter zijn? Aan het in § 115, vlg. behandelde woord is moeielijk te denken (al is dat ook de opvatting der Bim.), tenzij *kai* met plaatselijke beteekenis een ander woord is dan *kai* met instrumentale beteekenis, wat niet waarschijnlijk is, dewijl het woord in de eerste beteekenis alleen in samenstelling voorkomt, evenals dan, wanneer het ter vervanging van *labo* en *ba* dient (§ 135), wat er op wijst, dat eene praepositie *kai* met plaatselijke beteekenis, oorspronkelijk niet aanwezig was. (Het eenige mij bekende voorbeeld, onder § 129 opgenomen, waarin *kai* in genoemde beteekenis buiten samenstelling voorkomt, zal,

indien het juist is, wel door de Bim. opvatting van de afleiding van *bakai* te verklaren zijn). Wellicht is *kai* oorspronkelijk *aka* of *ka* (vgl. § 217 en § 274) + *i* (vgl. *ede-i*), zoodat de beteekenis eigenlijk ‚daar’ zou zijn, wat op vragenden toon uitgesproken, ook in den zin van ‚waar’ in gebruik is gekomen; *ba* in *bakai* zou ook verklaard kunnen worden als in *ba bau*, vgl. § 265, de Kòlosche vorm maakt dit evenwel minder waarschijnlijk. Bij het verloren gaan van het gevoel voor de afleiding, terwijl men *bakai* als één woord beschouwt, laat het zich denken, dat er thans weer andere nadrukwoorden aan toegevoegd kunnen worden. ‚Waarheen’ enz. ‚van waar’ luiden in het Kòlosch: *awa mboë* en *liri mboë*, welke op dezelfde wijze als *bakai* geconstrueerd worden, bijv. *liri mboë ra-mai kai-mu*, van waar zijt gij gekomen? Omrent *akadei* en *ededei*, is op te merken, dat het laatste gedeelte der beide woorden geheel en al op dezelfde wijze wordt uitgesproken als *dei*, binnen. Wat de beteekenis van *dawa* in *akadawa* betreft, mij is *ári-dawa* opgegeven (in de teksten komt het niet voor) als geheel gelijk aan *ári-luwa*, buiten, waaruit opgemaakt kan worden, dat ook *dawa* oorspronkelijk ‚buiten’ betekent (te vergelijken is denkelijk Jav. *djubb*, hoewel men dan eerder de vorm ‚*dawa*’ zou verwachten, trouwens verwarring van *d* en *d* is niet zeldzaam) en dat dus de aanwijzende bijwoorden van plaats zijn gevormd uit de aanwijzende voornw. en een woord, dat binnen of buiten betekent. Naast *akadei* wordt, ofschoon zeldzaam, ook *dra-kadei* aangetroffen, samengesteld uit *ára* (vgl. § 263) en de verkorte vorm *kadei*. In het Kòlosch zijn mij slechts twee aanwijzende bijwoorden van plaats bekend: *iniwini* en *ènewènè*, welke eenvoudig door verdubbeling uit de aanwijzende voornw. *ini* en *ène* schijnen ontstaan te zijn, zij worden ook gebezigd in de beteekenis van ‚hierheen, daarheen, enz., bijv. *lao ènewènè*, daarheen gaan.

- § 263. Alleen als noemende bijwoorden van plaats of als praepositie treden op: *awa*, beneden, onder; *èse*, boven; *dei*, binnen, in; *ári*, buiten. Deze woorden worden als praedicaat gebezigd, zoo er zich geen werkwoord in den zin bevindt (dat is, wanneer wij ‚zijn’ kunnen bezigen), zie de voorbeelden onder § 257, wanneer zij gebezigd worden tot bepaling van een subst., enz., kunnen zij ook het prefix *ma* aannemen, vgl. § 60. Als zij een werkwoord bepalen, vormen zij daarmede eene samenstelling: *nanga mantjanga èse tjampo awa-na*, eene rivier, die boven zich vertakt en beneden zich vereenigt (5.24—25). Gewoonlijk evenwel worden de drie eerste voorafgegaan door de praepositie *watu* (vgl. § 273), in welk geval er geen samenstelling plaats heeft, bijv. (*na-*)*mabu pita-ku lènga dòho-n* *mamaru* *watu awa*, hij viel boven op zijn makkers, die beneden (onderaan) sliepen (41.31—32); *nami duwa neè maa-na* *watu awa*, wij beiden zullen het beneden (of: van onderen) aannemen (33.32—33); *ampo mu-kuntji-ku* *watu dei*, vervolgens moet gij aan de binnenzijde (van binnen) sluiten (70.41—42). *Watu awa*, enz. kan ook beteekenen: van onderen af, enz., vgl. § 273. Voor *ári* plaatst men geen praepositie, maar men bezigt de samenkoppeling: *ári-luwa*, waarin *luwa*, natuurlijk het Mal. *luwar*, synoniem met *ári* is (of ook *ári-dawa*, vgl. de Aanm. boven), bijv. *na-dòho-ra ári-luwa*, zij ging buiten zitten (50.33). Tot de woorden, die alleen als bijwoord en als praepositie optreden, kan ook gerekend worden *ipa* of gewoonlijk *ipa bae*, aan de overzijde, aan gene zijde, waartegen over staat: *sa-bae* of gewoonlijk *watu sa-bae*, aan deze zijde.

Van de bovenstaande woorden (met uitzondering van *sa-bae*) worden door middel van de praepositie *tja* (vgl. § 272) bijwoorden gevormd, die eene

beweging daarheen uitdrukken. Niet alleen staat *tja* steeds in samenstelling met het volgende woord, maar de gehele uitdrukking staat ook steeds in samenstelling met het bepaalde woord: *na-dòò tja-awa-ku*, hij keek naar beneden (32.10); *na-waa tja-awa-du ba oi*, het water voerde (hem) naar beneden (stroomafwaarts, 66.8—9); *waü-du paki tjári* (= *tja-ári*), naar buiten geworpen (XII); *óto tja-ipa-pu nahu*, breng mij naar de overzijde (57.26); *nahu malao danda tja-ipa waü sae-mu*, ik zal eerst uw ouderen broeder naar de overzijde brengen (*ibid. reg. 35*). Wanneer *lao*, gaan, het bepaalde werkwoord is, dan worden deze woorden daarmede in samenstelling geplaatst zonder *tja*; zoo het bepaalde woord een ander werkwoord is, dat eene beweging van het subject ergens heen aanduidt, dan wordt in plaats van *tja lao* gebezigd, eveneens in samenstelling met het bepaalde woord: *nggára ta-lodja lao ári-sa*, *ta-mbia sambura*, *ta-lodja lao dei-sa*, *ta-mimi made*, als gij naar buiten, (buitenwaarts, zeewaarts) vaart, zult gij schipbreuk lijden, zoo gij binnenaarts vaart, zult gij verdrinken (21.18 en 17. v. o. vgl. *ibid. reg. 18. v. o.*); *ede-ra lampa lao awa kai-na*, daarop trokken zij naar beneden (stroomafwaarts) voort (57.31 en 52); *watu ake pala mataho ndai nonto lao ipa kai-la*, hier langs is het goed, dat wij als overeene brug naar de overzijde gaan (57.34).

Zonder voorzetsel en in samstelling staat *awa*, enz. ook na *rongga*. komen tot, bereiken, bijv. *labo tembe-na*, *hinti tja-èse*, *wati rongga èse-na*, *hinti tja-awa*. *wati rongga awa-na*, terwijl hun sarong, als hij naar boven getrokken werd, niet tot bovenaan kwam, zoo hij naar beneden getrokken werd, niet tot onderaan kwam (61.7—6. v. o.). Op te merken is nog, dat men in plaats van *tja-ári* of *lao ári*, dikwijls *ári-luwa* bezigt: *manl mpa ndai katjela ro kasela maári-luwa* (vgl. § 268), het semen alleen is [•naar buiten"] uit te zonderen (94.22); *ede mpara lòsa kai-na ári-luwa wai aka-n de*, daarop ging de oude vrouw naar buiten (30.15). Nog is op te merken, dat na een transitief werkwoord *awa*, *èse* en *dei* niet met *tja* kunnen gebezigd worden in de beteekenis »naar beneden, naar boven, naar binnen”, maar dat dan de met *ka* afgeleide woorden: *kalondo*, *kaneè* en *kaluu* worden gebruikt, vgl. § 40, wel kan *tja-awa* en *tja-èse* na een transitief werkwoord voorkomen in de beteekenis van »stroomaf- en stroomopwaarts”, gelijk uit de bovenstaande voorbeelden blijkt. Ook voor »naar buiten” wordt in dit geval meestal *kalòsa* gebezigd.

Door middel van *tja* wordt ook gevormd: *tja-ára*, herwaarts, naar mij toe. Het woord *ára* treedt op als praepositie, in welk geval wij het door »hier” met een voorzetsel moeten weergeven, bijv. *ára duniya*, hier op aarde, vgl. § 274. Als bijwoord treedt het nooit zelfstandig op, alleen in de zeldzaam voorkomende samenstelling *ára-kadei* vgl. Aanm. boven. Wel kan het als praedicaat optreden, het wordt evenwel dan in eene eenigsins gewijzigde beteekenis gebezigd, zoodat de Bimanezen het steeds verklaren als »teruggekeerd”,

hetzij het perfectum uitgedrukt is of niet. Voorb. *waū-du ára pala ndai-mu watu do woro?* *Nggāhi kai la Kalai:* *iyo, ára-du ndai-ku*, zijt gij nu uit het doodenrijk (hier) terug? Kalai sprak: ja, ik (of: ik zelve) ben (hier) terug (23.12); *e Ama Kambeyo!* *Ama Kambeyo-e!* *ára wáli-du Ama Metjo aka-e*, A. K.! A. K.! hij is er weer A. M. ginds! (ginds is de tijger, A. M. weer, 38.22—23). In het eerste voorbeeld laat zich nog „hier” invoegen, in het tweede evenwel niet. Voorbeelden van *tja-ára* zijn: *hori tja-ára ndake-pu*, laat hem aldus los naar mij toe (lever hem aldus uit aan mij! 37.39); *lao waa weya-pu pabule neè kalei tja-ára kai-mu*, ga hem eene draagstoel brengen, opdat gij hem daarmede herwaarts draagt (74.27). Op te merken is nog de uitdrukking: *tjára-puḍu*, geef op! dat is: *tja-ára mpuḍu* (vgl. § 238) met verwijzing van *mbei*.

Door middel van *tja* worden nog bijwoorden afgeleid van de namen der windstreken, bijv. *bate tja-do*, *bate tja-da-na*, hem zuidwaarts (en) noordwaarts werpende (34.40 en 41). Bij deze woorden geldt hetzelfde, wat boven vermeld is, indien het bepaalde woord eene beweging van het subject aanduidt; *nljai malao ele ede*, de weg, die oostwaarts gaat (97.6); *na-waū-ra ipi hompa ade-ku marai lao ḫi*, ik ben zeer vermoeid [geworden] door het westwaarts rennen (37.10—11).

In samenstelling staan ook steeds: *ulu*, vooraan, het eerst en *kento*, achteraan, het laatst: *malampa ulu sangadji*, enz., hij die vooraan ging (was) vorst, enz. (77.39); *ndawi-ku ndai malampa ulu weya daha-ta*, vgl. § 148. Oorspronkelijk zijn het substantieven, *ulu* is in het Bim. evenwel alleen als deelwoord of adverbium in gebruik (vgl. § 264); *kento* moet verwant zijn met *kontu*, rug, en *keto*, staart, het is eveneens alleen als deelwoord of adverbium in gebruik.

Zonder praepositie, doch niet in samenstelling staan gewoonlijk: *wâna*, rechts en *kui*, links: *na-api-ku ba nasi kui wâna*, de vogels omgaven hem links en rechts (82.5. v. o.). Men zegt evenwel ook: *kadôho-du watu wâna-na Mayang-Mangure*, men deed hem zitten aan de rechterzijde (of: rechts) van M. M. (68.13). Ook worden deze woorden gebezigt in den zin van „naar rechts, naar links”, bijv. *na-tambâri kui*, *na-tambâri wâna*, hij wendde zich links en rechts (58.24). *Wâna* is eene verkorting van * *kawâna*, welken vorm het woord nog in de taal van Sumba heeft en waarvan het Mal. *kanan*, enz., eene andere verkorting is, *kui* is = Mal. *kiri* = Mak. *kairi*, alleen dit laatste bevat dus in de *k* een overblijfsel van een prefix of woord, waarvan de waarde wel oorspronkelijk zal gelijk geweest zijn aan de nog in het Mal. gebruikelijke praepositie *ka*.

Als bijwoorden kunnen soms ook beschouwd worden: *sa-bae*, aan (of: van) ééne zijde; *sa-hae-bae*, aan elke zijde, bijv. *nljai uma-mu hengga-pu sa-bae*, open uwe huisdeur aan de eene zijde (51.18); volgt evenwel nog een subst. op deze woorden, dan gaat meestal *watu* vooraf: *na-kambata ro paisa-ra*

dōū watu sa-bae Maharadja Kurma, de liedien van de zijde van vorst K. schreeuwden en juichten (79.27). Dikwijls worden deze woorden als bepaling bij een subst. gebracht, vgl. § 192, dit is steeds het geval met *bali-bae*, bijv. *kapi di sumpu bali-bae-na hadju*, de uiteinden van een (stuk) hout aan weerskanten in den bek nemen (82.11. v. o.); ook kan het, evenals de hulpelwoorden vooraanstaan: *ta-kau-ku kimi bali bae rima-na dōū masupu de*, gij moet bevelen dat de zieke het met de »handen aan weerskanten» (beide handen) vasthoudt (8.18).

De meeste overige bijwoorden van plaats worden uitgedrukt door een subst. met eene praepositie als: *di tando*, aan de voorzijde, voor (ook: van voren, naar voren); *di kontu*, achter (naar achteren, van achteren); enz., ook treft men wel *watu tando-na* aan (9.4), bijv. *ai-na ndonta-na »wou» dei tando, bune santika Allahu wakbar*, men spreke vooraan geen *wou* uit, als, enz. (12.15—16). Menigvuldiger is het gebruik van deze woorden bijwijze van praepositie, vgl. § 267.

Omtrent *mai* in verbinding met sommige bijwoorden of voorzetels zie men § 274.

Bijwoorden als: hieronder, daaronder, hieruit, hierin, enz. worden gevormd door *awa*, enz., hier als praepositie optredende, gevolgd door *ba ake* of *ede*; door de praepositie *watu* met *ake* en *ede*, en voorts door de als praepositie dienstdoende uitdrukkingen, bestaande uit een subst., al of niet voorafgegaan door eene praepositie, gevolgd door den genitief van het persoonlijk voornw. van den derden persoon, bijv. *lusu lōsa di uma sigi ro lampa ro nggongga dei ade-na*, de moskee in- en uitgaan of daarin loopen en heen- en weergaan (11.2); *wāra sa-buwa wuba, di ade-na mbōto bōte*, er was een woud, daarin waren vele apen (80.14). »Daarop» wordt uitgedrukt door *èse* als praepositie gevolgd door *wawo*, dat de kracht van een subst. heeft: *ampu na-wii-ku rōo-rōo hadju èse wawo-na*, daarop legden zij er verschillende boombladen op (69.40).

Op te merken is nog: *makento* (*mpara*) *ba ede*, daarna, daarachter, bijv. *makento ba ede na-lampa wāli-ra sangadji Budjangga-Indar*, daarachter ging wederom vorst B. I. (78.1). Op zichzelf betekent *makento*: dat, wat achteraan is, het is een vorm, gelijk de in § 106 behandelde en staat dus steeds vooraan in den zin. Dewijl *kento* evenwel oorspronkelijk substantief-betekenis moet gehad hebben, wordt het ook gevolgd door den genitief van het aanwijzend voornw. Het spraakgebruik wil dat *makento* gewoonlijk door een nadrukswoord, meestal *mpara*, soms ook *ra* (vgl. § 270) of *mpa* (vgl. § 265), gevolgd wordt. Zeer menigvuldig wordt het als bijwoord van tijd gebezigt, vgl. de volgende §.

§ 264. Het vragend bijwoord van tijd is: *bune ai* (vgl. de Aanm. na § 262 en § 248), bijv. *bune ai tji neē-mu lao mpaa-mpaa*. wanneer wilt gij u gaan verlustigen? (67.40). In nevenzinnen zijn wederom als nadrukswoorden *du*,

enz. te bezigen, vgl. § 262. Dan kan het woord echter ook de beteekenis hebben van ons »wanneer = als», bijv. *bune ai-du kubi-na, ampo ta-ahis-ku*, wanneer het fijn is, moet gij (het) er uit nemen (4.21).

Andere bijwoorden van tijd of woorden, die de plaats daarvan vervullen, zijn:

Adja, dikwijls, vaak, telkens: *wuwa nggáhi-mu maadja kalalo*, uwe woorden gaan dikwijls te ver (86.25); *labo rasulu'llahi ede ai-ai topo-na adja-mu lao kalai*, ga toch niet telkens anders dan de gezant Gods! (84.12); *sangge-sangge sara puwasa-na, adja puwasa kapadi-padi*, zoo dikwijls als hij vast, vast hij telkens (steeds) met tusschenpoozen (onderbreekt hij zijn vasten steeds, 85.19). Uit de voorbeelden is te zien, dat het woord eigenlijk een verbum is, dat een ander verbum in substantief-vorm na zich krijgt. Het wordt evenwel ook geconstrueerd met de praepositie *ba*: *adja ba hári*, dikwijls lachen; *adja ba tunti*, dikwijls schrijven, deze constructie is in de dagelijksche taal de meest gewone (zie ook beneden bij *sangi*).

Aho, steeds verbonden met *pu*, nog (vgl. hieronder bij *mbuu*), nog lang, bijv. *lamada maraho tempo pidu nai wáli, mai ka-ra ndede-na aho dja-pu kaambi-ta marakani ro doú ndai maòto-ta lao*, ik verzoek nog zeven dagen uitstel, dewijl het toch nog lang duurt, voordat wij het geraad en de menschen klaar gemaakt hebben om u te vergezellen op uwen tocht (76.1); *ndake sara lampa nahu, aho-pu, raka-ku rasa Puspa-Sari*, als ik aldus voortga, zal het nog lang duren, voordat ik het land P. S. bereik (ibid. reg. 12—13).

Ook wordt het woord nog gebezigd in den zin van »nog eerder dan, voordat», het wordt dan eveneens gevuld door een verbaal subst., bijv., *Nuru-ku ngára-mu aho-pu wára-mu*, Nur(u) was uw naam »eerder dan uw zijn» (voordat gij bestondt of geboren waart); of wel, het wordt door de praepositie *ba* gevuld, *sjarañ-na maaho-(pu) ba weha oi sambeya ede* (11.10) = *sjarañ maulu di weha oi sambeya ede* (8.29), de voorwaarden, die (aanwezig moeten zijn) nog eerder dan (voor) het nemen van het water voor het gebed; vgl. ook 11.30.

Ai, dag, tijd; hiervan worden de volgende bijwoorden of bijwoordelijke uitdrukkingen afgeleid: *ai ake* of gewoonlijk *maai ake*, nu; bet staat steeds als eerste woord in den zin, ook voor die woorden, welke als praedicaat steeds vooraanstaan: *maai ake bakai-ku ranggasasa ede*, waar zijn nu de reuzen (66.40); *ai ake bune-ku ndai rawi-ta*, hoe moeten wij nu handelen? (70.5); *maai ake lao balunggu wáli-pu edi-n*, gaat hem thans wederom de voeten boeien! (54.39); *maai ake taho-ra ba lao-ta tiyo*, nu moest gij maar gaan zien (75.40); *maai ake na-neé wáli ngupa mbeé*, thans wil hij wederom eene geit zoeken (54.19); *ai ake wati-da wára-na doú ndai mangawa-mu horu*, nu is er niemand meer, die u wil helpen (88.14. v. o.). Ook wordt *ai ake* na een subst. geplaatst in: *djama ai ake djama ake*, de tegenwoordige tijd, thans, heden (bijv. 37.32). *Ai-nai-n ake* wordt, achter in den zin, gebezigd in de beteekenis van »heden, vandaag»: *nggára wati sara kasi ade nggomi, wati-du*

sâla-sâla-na made nahu ai nai-n ake, als gij u niet ontfermt, zal het niet missen of ik kom heden om (36.27—28); *taho-ra lao waü-mu maai-nai-n ake-ake waü*, gij moest maar nog dezen zelfden dag heengaan (46.13). Door achtervoeging van *ede* en *al* of niet voorafgegaan door de praepositie *di* wordt van *ai* eene bijwoordelijke uitdrukking gemaakt in de beteekenis van »op dat tijdstip, toen». meestal wordt het dan verbonden met het ontleende *wakatu* (*waqtu*), als: *di ai wakatu ede na-bini-ku doü manggee ada labo ruma-la*, op dat tijdstip (toen) waren de lieden, die hunne opwachting bij den vorst kwamen maken, in groot aantal tegenwoordig (46.7). Deze uitdrukking staat ook steeds vooraan, zonder invloed op de constructie van den volgenden zin uit te oefenen, vgl. § 246. *Di ai* of *ai*, gevuld door een verbaal subst., vervult de plaats van onze voegwoorden »wanneer, toen», vgl. § 284. Andere adverbiale uitdrukkingen zijn nog: *wâra ai sa-nai*, op een dag, eens (vgl. § 195); *sa-nai-nai*, dagelijks, bijv. *na-ndiha ndano-ra sa-nai-nai eli genda — — labo doü mampaa sa-nai-nai*, het geluid van de trom was dagelijks levendig — — — terwijl de mensen dagelijks zich verlustigden (63.18). Zie ook beneden: *nai-s*.

Aka, in: *aka-na ede, aka-n de* (vgl. § 211 en 219), zooeven: *wâra la Dadju, mauñi djalitu aka-n de*, zooeven was daar Dadju, die op de fluit blies (19.7); *wâra sa-buwa doü ra-lampa labo aka-n de*, daar was iemand, met wien (ik) zooeven gelopen heb (43.5—6); *ku-waü-du ndonta parange — — — doi façal maulu aka-n ede*, ik heb den aard vernield — — — zooeven in het voor-gaande hoofdstuk (106.9—10). Het staat steeds achteraan; zoo er nadruk op moet vallen, bezigt men *ampo-ya*, zie onder *ampo*. Zie ook onder *ndâra*.

Ake, in de beteekenis van »nu», vgl. § 221, dan ook *ake-ake*.

Ampo is voor een subst., dat eene tijdsbepaling uitdrukt, weer te geven door »pas, eerst». Voorb. *ntoi du rongga-mu-ro? — — — ampo duwa nai, tolu nai rongga-ku*, zijt gij reeds lang aangekomen? — — — pas twee of drie dagen ben ik aangekomen (75.18—19); *ditoi waü-na saraka nae sampela-na — — — wati wâra èda-na manusiya, ampo ai nai-n ede èda-na*, van hare vroegste jeugd totdat zij volwassen was — — — had zij nooit een menschelijk wezen gezien, eerst dien dag zag zij er een (66.19—20); *ampo sa-nai, pas één dag* (68.31); *ampo djumaa ede*, eerst dien Vrijdag (53.14).

Voor een verbaal woord kunnen wij het weergeven door »nu pas, nu eerst, of eenvoudig: nu; toen pas, toen; dan pas of dan», wanneer een zin, waarin eene tijdsbepaling vervat is, voorafgaat. Voorb. *nira-pu, waü-du raka-la ntjöki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana*, evenwel nu pas, nadat wij tot ellende en armoede vervallen zijn, hebben wij een kind (62.25); *mu-waü-ra nae sampela pala, ampo ta-èda angi*, eerst nu, nu gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander weder (78.22); *na-tjuwa-tjuwa maru-ra — — — saraka mbia ai, ampo na-tjuwa-tjuwa kakente*, (daarna) sliepen allen — — — tot den avond, toen ontwaakten zij (29.8—9); *ndâra's wakatu loho, ampo na-dula*

ngâha, van middag, [dan] komt hij t'huis om te eten (80.36); *nai sidi, ampo hade-ku*, den volgenden ochtend [dan] zou men hen dooden (60.10); *nai sidi, ampo sambele*, den volgenden ochtend [dan] zou men (den bok) slachten (54.25). Waar, gelijk in de drie laatste voorbeelden, de voorgaande zin alleen uit een subst., dat eene tijdsbepaling uitdrukt, bestaat, is het ook in het Bim. niet noodzakelijk *ampo* te bezigen, vgl. § 246.

Ook wordt *ampo* in de beteekenis van »dan pas, dan“ gebezigd, zoo de voorgaande zin eene voorwaarde bevat: *malai-na-sa galara ndadi* (= *ndai*) *mawaa-na wuwa nggâhi ede, ampo na-tarima-ku ba bitjâra*, maar alleen het dorpshoofd »drage dit woord“ (brenge de aanklacht in), dan eerst wordt zij door de rechbank aangenomen (14.18—17. v. o.); *doü mûmin na-neè-sa ngâha ade-na, ampo na-kanggado sanga hadju ede*, als de geloovigen willen eten, dan bewegen zich de takken dier boomten (90.1. v. o.); *na-ndede-o, ampo pala ta-raka-ku rahmat*, als het alzoo is, dan zult gij genade verkrijgen (103.25).

Eindelijk wordt *ampo* nog gebezigd in de beteekenis van »dan, vervolgens, daarop“. Voorb. *na-lao ngâri-ra sa-buwa karombo di ntjai lawa ranggasasa, ampo na-wii-du ròo-ròo hadju èse wawo-na*, zij gingen een kuil graven bij (voor) de poortdeur der reuzen, dan (vervolgens) legden zij daar allerlei boombladeren op (69.39—40); *na-tala mena-du — — — pingga ro piri ro mangko, ampo na-bonto wâli kai-du malanta*, zij plaatste ordelijk — — — de schalen, borden en kommen, dan bedekte zij die wederom met wit goed (44.29—30). Hier is het woord dus een synoniem van *ede-ra* en *ede mpara*, met dit onderscheid evenwel, dat, wanneer in imperatieve zinnen »dan, vervolgens“ moet uitgedrukt worden, alleen *ampo* gebezigd kan worden en wel met den conjunctief, gelijk dat in § 235 besproken is.

Na *ampo* kan ook *de*, de verkorte vorm van het aanwijzend voornw. *ede*, geplaatst worden, de beteekenis zal dan wel eigenlijk zijn »pas dat“, d. i. van tijd gebezigd »pas toen, pas dan“, het wordt evenwel ook gebruikt in den zin van »pas nu“, waarvoor men ook, hoewel zeldzamer, *ampo ake* vindt. Men bezigt *ampo de (ake)* in plaats van *ampo* alleen, wanneer er bepaalde nadruk op het woord valt, en het dus als praedicaat moet optreden, terwijl het werkwoord den substantief-vorm aanneemt: *makento mpara ba ede, ampo de-ra lampa-na mungku katja*, daarachter [toen pas] ging de glazen draagstoel (78.5, eigenlijk dient *ampo de-ra* hier om nadruk te leggen op *makento ba ede*, omdat hierop, dewijl het altijd vooropstaat, geen nadruk kan te kennen gegeven worden); *wâra dja kombi ra-ngina kai-ta ringa, ruma kâli-e, karawo mangâha besi sa-ratu piku, ampo de ringa ba lamada*, zijt gij wellicht gewend te hooren, heer rechter, dat de ratten honderd pikoel's ijzer opgevreten hebben, nu eerst (nu voor het eerst) hoor ik het (82.10—11); *ntoi waü-du kau-na ngupa ba ina-ku doü makambera ro katjâru, ampo ake ntumbu labo-ku*, lang (reeds) heeft mijne moeder (mij) bevolen) eene zacht-

zinnige en vriendelijke vrouw te zoeken, nu eerst ontmoet ik (haar, 32.40 en 41). Het is evenwel niet noodzakelijk *ampo de* met een verbaal subst. te construeeren, hoewel toch steeds de nadruk op *ampo* valt, bijv. *ede-ra nggee wáli kai-na ade wuba —— ampo de na-sintji-ku weki-na*, daarop woonden zij weer in het woud —— en toen eerst hadden zij berouw (65.12—13); *dou siwe ake ampo de ku-èda, sa-ntoi-ntoi-na wali wára-na dou ake*, deze vrouw zie ik nu voor het eerst, nog nooit is zij er geweest (56.28 en 29, hier zou men even goed *ampo* alleen hebben kunnen gebruiken).

Vervolgens bezigt men *ampo de* op de volgende wijze: *ampo de na-bade ro na-iyu wati wára gendi mada-na, ede-ra nggahi-kai*, enz., pas wist hij en voelde hij, dat zijne wenkbrauw er niet was, dan zeide enz. (zoodra hij wist en voelde, dat zijne wenkbrauw er niet was, zeide hij, enz. 49.31). Hier kan ook wel *ampo* alleen gebezigd worden, bijv. *ampo taho kiñi-na, ampo na-taho weha weki-mu*, zoodra hij goed staat (geplaatst is), dan is het goed (geschikt) u terug te trekken (13.3 en 4, het eerste *taho* schijnt subst. te zijn). Ook wordt *ampo de* wel gebezigd in de betekenis van »pas, zoo even, vgl. *ampo-ya: djára nahu maramòda di ade kòla ampo de ku-èda mai lumi lalo-na di ade tjere ake*, mijn paard, dat in den vijver verdwenen was, heb ik zoo even (pas) in dezen ketel zien gaan (54.55—54). Ook wordt *ede* wel voor *ampo* geplaatst. De betekenis is dezelfde als die van *ampo* alleen: *wára-si umu, nai-s kombi, diñi-s kombi ede ampo ta-waa wáli-ku saninu makalai*, als wij tijd van leven hebben, »morgen of overmorgen, dan brengt gij» (breng dan morgen of overmorgen) een anderen bril mede (73.21—22); *nde pala sa-mena-mena-na lampa rawi ede labo-ku èsetiya, ede ampo ta-lowaku wii kai ruma Allah ta'ala*, maar al deze dingen moeten met vrije keuze geschieden, dan eerst kunnen wij ze aan God overlaten (51.6—7); (als de vijanden zich onderworpen hebben), *ede-o ampo kabas weya-ku mandai rawi-na*, dan stelle men goed voor hen vast, wat zij te doen hebben (13.28).

In § 253 is vermeld dat, als *ampo* in de betekenis van »dan, vervolgens“ in een zin met imperatieve betekenis staat, de conjunctief gebezigd wordt. Doch ook anders wordt in een zin, voorafgegaan door *ampo, ede ampo* of *ampo de* (wanneer dit met een finiet werkwoord geconstrueerd wordt), na een transitief werkwoord als nadrukswoord alleen *ku*, dikwijls ook in het geheel geen nadrukswoord gebezigd, terwijl overal in de teksten een intransitief werkwoord na deze woorden zonder nadrukswoord voorkomt, uitgezonderd 77.29—30, waar na een intransitief *ku* gebezigd wordt: *taho-ru ba kaambi-mu sa-mena-na marakaní ro òsu ra siya, pidu nai wáli, ampo ta-lampa-ku*, gjij moet maar al de benodigheden en den reisvoorraad gereedmaken »nog zeven dagen, dan“ (over zeven dagen, zullen wij op weg gaan. Na *ampo*, enz. staat dus het werkwoord steeds in den conjunctief. Hierop bestaat evenwel één uitzondering, namelijk: wanneer *ampo* door *ede-ra* of

ede mpara kan vervangen worden, staat het werkwoord in den indicatief, gelijk uit de voorbeelden boven te zien is.

Aanm. Met *ampo* zijn te vergelijken Mak. *inampa* of *nampa*, Bug. *inappa* of *nappa* en Lampongsch (dialect van Kroë) *ampaj*, welke alle „pas, eerst” beteekenen; in het Sumbaw. is *ampo* = Mal. *lagi*, nog, ditzelfde is het geval in het Sasaksch, volgens de woordenlijst van Zollinger. Het Bim. *pu* (in sommige streken *po* uitgesproken, vgl. N°. 1 der teksten) betekent „nog” evenals het Mak. en Bug. *pa*, bijv. Bim. *wati-pu*, nog niet = Mak. *taena pa*, Bug. *dé-pa*, dezelfde beteekenis heeft *pe* in het Bulusch, in het Lampongsch betekent *paj* „eerst, even” (bijv. *kanah paj*, wacht even)! in welken zin het Bulusche woord ook in gebruik is. Voorts is op te merken, dat het Bul. *kampe (kan + pe)* zoowel „nog” als „pas, zoo even” kan beteekenen, terwijl het woord *lagi*, zoals het in het Mal. en Jav. gebezigd wordt, de beteekenissen van „juist, pas, zoo even” nog in zich vereenigt. Het is derhalve zoo goed als zeker dat in de woorden *ampo*, enz. *pu* of *po*, enz. vervat moet zijn. Het Bat. drukt „nu eerst, dan eerst” uit door de pronomina *on* en *i* met achtervoeging van *pe*, waarschijnlijk bevat *ampo*, enz. eveneens nog een dergelijk woord, vgl. het Bataksche *an*, die, dat, het Mak. *a* als lidwoord en nadrukswoord, alsook het gebruik in het Bim. van *ede ampo = ampo*.

Wanneer *sa* of *si* achter *ampo* gevoegd wordt, heeft het de beteekenis van „immers, toch”. (De Bim. plegen het te vertalen door het Mal. *bukan*, of te omschrijven door *kira-ku*, daar ik meen). Het wordt dan steeds gevuld door een subst., hetzij een eigenlijk of verbaal: *mbuda isi mada-mu nggomi neè da èda kai-mu katantu au-au-du mawâra di ade pòo ede, ampo-sa masa arupiya ntjau*, waart gjl blind, dat gjl niet goed zien kondt wat in de bamboe was, immers enkel guldens! (24.31—32); *ampo-sa ndede nggâhi ra-sama kai*, aldus toch zijn de woorden, waarmede men heeft ingestemd (17.4); *ampo-sa sanuru nggomi dòho mambeï parenta*, enz., immers uw beider mond gaf bevel, enz. (50.33); *ampo-si wati-du èda angi-ta*, wij hebben elkander immers niet weergezien (78.21). Ook wordt een verbaal subst. na *ampo-sa* wel door *ba* ingeleid (bijv. 85.32).

Aanm. De eigenlijke beteekenis schijnt te zijn „dit juist”, vgl. de voorgaande Aanm. en het Bat. *i pe*, alsook eene Mak. uitdrukking als: *andjo-ka ku-kana memang* (ik heb immers altijd gezegd). Ook in het Bim. laat zich *ede* in enkele zinnen door „immers” vertalen, bijv. *ede-ra nggâhi nggomi dòho mpa makau weha*, enz., dit (was) uieder woord, dat beval te nemen = uw woord beval (of gjl bevalt) immers te nemen, enz. (33.39). Of *sa (si)* in *ampo-sa* nog iets meer dan een enkelen nadruk te kennen geeft, kan ik niet beslissen. Voor de tegenwoordige taal is *ampo-sa (si)* als praedicaat van den zin te beschouwen.

Ten slotte komt *ampo* nog voor in *ampo-ya*, zoo even, pas. Dit kan na het verbum geplaatst worden, dikwijls te zamen met *aka-n ede*, bijv. *wâra ampo-ya aka-n ede* (36.35) = *wâra aka-n ede* (37.6), (hij) was er zoo even. Met nadruk staat het op de gewone wijze als praedicaat vooraan: *ampo-ya dula-na*, zoo even is hij teruggegaan (25.30). Als synoniem van *ampo-ya* wordt vermeldt *ampo-mpi-ya*, in de teksten komt het voor (103.7) voorzien van het prefix *ma*, als synoniem van *masadoù-na*, vgl. beneden. *Mpi* is ontstaan uit *mpa*, slechts, maar, vgl. § 265, de vocaal zal wel zoo te verklaren zijn, dat *ya* oorspronkelijk *iya* luidde. Thans komt *iya* als afzonderlijk woord in de taal niet meer voor. Men vergelijkt *ampo de*.

Bou, het Mal. *baharu*, pas. Het staat steeds vóór het woord, dat het

bepaalt en gewoonlijk in samenstelling daarmede, bijv. *rasa mabou ndadi*, eene stad, die pas ontstaan is (63.20). In gedichten treft men het ook wel buiten samenstelling aan, bijv. *bou raa-garu*, pas geglangs (106.14).

Doū, voorafgegaan door *sa* en gevolgd door *na*, betekent: één oogenblik, bijv. *ta-kaèda lòpo-pu angi labo ada ede sura sa-dou-n mpa*, doe (mij) deze slavin toch ontmoeten, al is het maar één oogenblik; *na-laho lalo mpa di ade masalou-dou-na ede*, hij werd aanstonds op hetzelfde oogenblik beter (61.18). Voorts wordt het gebezigd in den zin van „oogenblikkelijk, aanstonds“: *ku-neè lao sa-dou-na*, ik wil oogenblikkelijk (aanstonds) gaan (23.29); *ede-ra made-na*, *ruma-t bitjára neè matjèpe-na sa-dou-n*, daarop stierf hij (de vorst), en de riksbestierder verving hem oogenblikkelijk (= voor het oogenblik 58.7—8). Voorafgegaan door *peya*, zie beneden, betekent het: aanstonds! wacht even! bijv. *peya sa-dou-na*, *nahu ku-lao nggeé ada waū labo rato*, wacht even, ik zal het den vorst eerst gaan mededeelen (23.15). Ook wordt het met *ma* attributief gebezigd: *duniya masalou-na aka*, deze wereld, die slechts één oogenblik duurt (92.15, vgl. 103.7).

„Eén oogenblik“ wordt gewoonlijk uitgedrukt door *sa-pida mada*: *kòne pòda mpowa sa-pida mada èda angi-ku labo nabi Isa*, al ontmoet ik Jezus maar één oogenblik (58.19 en 20).

Aanm. Op zichzelf is *doū* thans geen gangbaar woord meer. Denkelijk is te vergelijken Sumba. *kadiru*, even (vgl. § 10 en 11 als ook § 28). Ook het Saw. *kediki*, oogenblik, zou hetzelfde woord kunnen zijn, zoo de *k* voor *g* staat (vgl. § 9 en 22). De betekenis van *doū* zou dus oorspronkelijk: blik, oogenblik, kunnen zijn. *Sa-dou-na*, aanstonds, wil dus eigenlijk zeggen: op het oogenblik ervan. In deze verbinding moet *sa* dus praepositie zijn.

Daarentegen moet *sa* de betekenis „één“ hebben in de beide eerste voorbeelden. Dat ook in de betekenis: één oogenblik, *na* aan het woord gehecht wordt, is wel daaraan toe te schrijven, dat het veel meer in de betekenis van „aanstonds“ gebezigd wordt en de grondbetekenis van het woord niet meer gevoeld wordt. *Pida* is = Mak. *kida*, Mal. *kédjap*.

Ede, dan, vgl. § 221.

Ede-ra en *ede mpara*, vervolgens, daarop, vgl. § 126 en 127.

Kento moet oorspronkelijk een subst. geweest zijn (vgl. § 263), thans is het alleen in gebruik in den zin van „achteraan“ en „later“. bijv. *sudjùd makento*, de latere sudjùd (12.2). Vandaar *di makento*, later (107.8). Zeer veelvuldig komt voor de uitdrukking: *makento mpara ba ede* (ook; *makento ba ede*, *makento-ra ba ede*, *makento mpa ba ede*, zelden bij verkorting *kento mpara ba ede*, enz.), daarna: *makento mpara ba ede*, *na-mai mpara ina-na*, daarna kwam zijne moeder (3.9); *makento mpara ba ede*, *na-kabuwa-du pangâha*, daarna maakte zij gebak gereed (46.27). Tusschen *makento mpara ba ede* en den hoofdzin kan ook een nevenzin of een als absolutivum optredend verbaal subst., enz. geplaatst worden, bijv. *makento mpara ba ede*, *raka-pu ai masidi*, *djuru kuntji na-neè-ra lao èse asi*, daarna, toen de dag aanbrak, wilde de sleutelbewaarder naar het paleis gaan (60.10); *makento mpara ba ede*, *di ade ndede-na*, *na-supu-ra rumat sangadji*, daarna werd, terwijl het

aldus was (onder die omstandigheden), de vorst ziek (58.6). Meestal evenwel wordt de hoofdzin dan nog ingeleid door *ede-ra*, bijv. *makento mpara ba ede, ntika na-èda-ra ba dòu mapanimba lampa rawi mandede ede, ede-ra lao — — kai-na*, enz., daarna, toen de veerman zag wat er geschiedde, ging hij, enz. (57.40 en 41); *makento mpara ba ede, raka mpuñu ba ai-nai-na djumaa, ede-ra lao kai ndai-na káli*, daarna, toen het Vrijdag geworden was, ging de opperpriester, enz. (55.11). Ook wordt *ede-ra* wel gebezigd zonder dat een nevenzin voorafgaat, bijv. *makento mpara ba ede, ede-ra lampa kai-na*, lett. daarna vervolgens ging zij verder, = daarna gingen zij verder (56.1 en 12); *makento mpara ba ede, ede-ra dòdo kai-na*, daarna namen zij afscheid (45.31). In zinnen, waarin na *makento mpara ba ede*, een verbaal subst. met *kai* gebezigd wordt als bijv. *makento mpara ba ede ntjambe kai ba ina-na*, daarna antwoordde de moeder (3.11); *makento mpara ba ede nggáhi kai ba ruma sangadjji*; daarna sprak de vorst (46.29); of wel een eenvoudig verbaal subst., als: *makento mpara ba ede lao tiyo ba Ama Metjo*, daarna ging A. M. (de tijger) zien (36.16), is *ede-ra* als verzwegen te beschouwen.

Evenals *ede-ra* wordt *makento mpara ba ede* ook gebezigd zonder eigenlijke beteekenis om een verhaal voort te zetten, bijv. *indo kapo sangadjji-na Maharadja Puspa-Indar wára-dja ana móne-na sa-buwa. Makento ba ede na-lao nggalo pala*, enz., de vorst van dat land nu had één zoon — — — „Daarna ging hij op jacht“ (z. v. a. het geschiedde nu dat hij op jacht ging, enz., 67.8—10, zoo bijv. ook 3.1, 56.31, enz.).

Lalo (vgl. § 261) kan ook „aanstonds“ beteekenen, het staat dan eveneens achter en steeds in samenstelling met het bepaalde woord en wordt gewoonlijk gevuld door *mpa* (vgl. § 265): *nggára turu kai-sa dòu, na-mada lalo mpa*, indien er mede naar iemand gewezen wordt, sterft hij aanstonds (18.28); *na-taho lalo mpa supu ede*, de ziekte werd aanstonds beter (59.4); *ede-ra kaambi lalo mpa marakani*, daarop maakte men aanstonds de benoodigheden gereed (68.5). Nog kan *lalo* de beteekenis hebben van „doorgaande tot, rechtstreeks“, bijv. *na-waa tja-awa-du ba oi lao lalo aka móti*, het water voerde hem stroomafwaarts rechtstreeks naar zee (66.8—9); *ampo de ku-èda mai luu lalo-na di ade tjere ake*, zooeven heb ik (het) rechtdoor in dezen ketel zien ingaan (54.34). Uit deze beteekenis van het woord zal die van „aanstonds“ wel ontstaan zijn; dikwijls loopen ook beide beteekenissen ineen, bijv. *raka-pu di sigi — — — wati-pu neè lalo-na di uma sigi, na-ono sai waü-pu djára-na di ade kòla*, toen hij bij de moskee kwam, — — — ging hij niet rechtstreeks (of aanstonds) binnen, (maar) drenkte eerst nog in 't voorbijgaan zijn paard uit den vijver (53.15—17).

Mbale, ook *mbali*, dikwijls, gewoonlijk, (wel van *wale*, sterk, krachtig, vgl. het Mak. *kuwat*) steeds voor het bepaalde woord en in samenstelling daarmede; *ghadlab aö-na mbale kapòro*; *ghadlab'* betekent; dikwijls toornig worden (89.24); *na-tjaú-ku mbali dòho labo dòu matuwa-tuwa*, hij houdt

ervan dikwijls samen te zitten met oude lieden (90.32); *katowa ra-mbale kandeu kai la Keu ede*, de kuip, waarin K. gewoonlijk gebaad werd (35.3).

Mbui moet door ons met „nog” worden weergegeven (vgl. Bal. *buwin*, idem). In de gewone taal wordt het steeds door *pu* (vgl. § 270) gevuld.

In het Bim. is het een werkwoord en kan ook zelfstandig optreden met de betekenis „nog aanwezig zijn”, bijv. *sâhe mambui-pu ede*, de buffels, die er nog zijn, de nog overige buffels (29.29). Gewoonlijk echter wordt het gevuld door een verbaal subst., waarmede het dan een bezittelijke samenstelling vormt, zoodat in finiete zinnen de verkorte pers. voornw. voor *mbui* geplaatst worden. Voorb. *mu-mbui-pu nggâhi njihî-mu*, gij spreekt nog juist (98.18); *indo kapo kâli ede na-mbui ntene-pu lao ngâro rero-n di ade kôla ede*, de opperpriester nu ging toch nog her- en derwaarts in den vijver (83.41). Gaat de agens van het verbale subst. vooraf, dan kan het verkorte voornw. verzwegen worden: *ade lamada ake mbui-pu loi-na*, mijn hart is nog klein (68.40). In een zin als: *maai ake mbui-pu kawâra-mu-ro raa-sake-mu*, berinnert gij u nu nog, wat gij afgesproken hebt? (36.2) is *mbui-pu* als een verbaal subst. te beschouwen, vgl. § 241. *Pu* blijft dus ook bij de substantief-constructie; een ander voorbeeld is: *ba supu mbui-pu wâra-na wei sangadji masupu ede di ade kapa*, dewijl de vrouw van den zieken vorst nog op het schip was (59.30, vgl. 66.33, 75.20). Daarentegen vervalt *pu*, als *sa* (indien) te bezigen is: *ta-mbui-sa mori maâra duniya*, indien wij nog hier op aarde leven (XIII).

Eene constructie als in: *pidu mpuru mbaa —— mbui-na matji ro kadori kâdamî-ta*, na zeventig jaren —— hebben wij nog een zoeten smaak (93.20—21) waarin *mbui* zonder *pu* voorkomt en als verbaal subst. met den genitief van het pers. voornw. achteraangehecht, behoort tot de minder gewone taal.

Met de ontkenning is nooit *mbui*, maar *pu* alleen te bezigen, vgl. § 270.

Nekeka, ook wel *nekék* uitgesproken (wat doet veronderstellen, dat het bestaat uit *neke* en *ka*), wordt verklaard door: *di blakang, nanti*. Het schijnt op eene verre toekomst te duiden, bijv. *da ndai marongga-ku nekeka ela ro dôü nahu*, enz., dat wat later niet tot mijn volk moge komen, is, enz. (97.35); meestal duidt het bepaaldelijk „hiernamaals” aan en zoo wordt het ook gebezigd na subst., bijv. *dei ahera nekeka*, in het toekomstige leven hiernamaals (85.12); *dei rasa ahera nekeka*, in het land van hiernamaals (92.22); *dei ade afi naraka nekeka*, in het helsche vuur hiernamaals (87.27).

Ndára, steeds met *sa* of *si* verbonden, wat gewoonlijk tot *s* verkort wordt, vgl. § 270, ziet op eene nabijzijnde toekomst. Meestal wordt het gevuld door een woord, dat een bepaalden tijd aanduidt: *ndâra-s wakatu loho*, aanstaanden middag, van middag (50.36); *ndâra-s sambiya* (of *ndâra sambiya*), van avond (29.1); *ndâra-s sangaâli* (of *ndâra sangaâdi*) van nacht (25.6). (Het omgekeerde is: *aka-n wakatu loho*, gepasseerden middag, enz.). Ook wordt *ndâra-s*

wel na een subst. gebezigd: *kapantja ndára-s ede*, de *kapantja* (de feestviering bij het roodverwen der nagels), welke aanstonds zal plaats hebben (25.14).

Ntaa, vervolgens, daarop, steeds vooraan in den zin, vgl. 14.22. v. o., 15.2.

Ntika, plotseling, op eens: *na-tjita-ku*, *ntika na-rongga wára mpara djára*, hij dacht of wenschte bij zich zelven (het Mal. *tjinta*) en plotseling was er een paard (74.29); *na-neé-ra lao sanawa di wombo hadju ede*. *Ntika na-èda-du sa-buwa ana dòu siwe*. enz., hij wilde gaan rusten onder dien boom. Op eens zag hij een meisje, enz. (67.12—13); *wára upa nai, lima nai ndede-na ede*, *ede ntika raka ba supu mandake ake*, vier of vijf dagen was het alzoo, toen (ik) op eens deze ziekte kreeg (61.4). Behalve door de substantief-constructie, kan de nadruk op *ntika* ook uitgedrukt worden door verdubbeling; *na-waú-ra made mena dòu maralao*, *ntika-ntika na-mbòò mpa di sarei la Dadju*, alle liedien die gegaan zijn, zijn dood, plotseling vielen zij neer op het erf van Dadju (19.31).

Voorts wordt *ntika* gebezigd geheel en al gelijk *ede-ra*. In de eerste plaats in de beteekenis van »toen, daarop, vervolgens“. Het onderscheidt zich van *ede-ra* alleen daarin, dat het steeds door een finiet werkwoord gevuld wordt, terwijl ook nog, evenals na *makento mpara ba ede*, een nevezin of absolutivum tusschen *ntika* en den hoofdzin kan geplaatst worden: *ntika, wati-p sabune, na-rongga dja-ra ama-n watu doro*, daarop, niet lang daarna, kwam ook de vader van het gebergte (17.18); *ede-ra sarere-kai ba ruma-la*, *ntika na-iyu mpuðu na-waú-ra kòla*, daarop streek de vorst met zijne hand (langs zijne wenkbauwen) en toen voelde hij, dat hij kaal was (49.33); *makento mpara ba ede, wára ðuwa nai, tolu nai hela-na*, *ntika na-nggáhi wáli mpara ana ba wai madiwaha*, twee of drie dagen daarna, [toen] sprak de middelste zoon van de oude vrouw (27.33); *ntika, wakatu subu, na-rai wento kaipi-ra weki-na*, vervolgens, tegen den tijd van het ocbtendgebed, spande hij zich ijlings zoo veel mogelijk in (36.7).

Vooral wordt *ntika* gebezigd aan het begin van nevezinnen als conjunctie, de daarop volgende hoofdzin wordt dan dikwijls door *ede-ra* of eveneens door *ntika* ingeleid: *ntika na-èda mpuðu kaleya-leya-na afi, — — — ede-ra lao raka kai-na*, toen hij het opflukkeren van het vuur zag, — — — ging hij er heen (34.11—12); *ntika na-èda-du ba ruma-t bitjára sa-buwa dòu siwe mataho weki-n*, *ede-ra kananu kai ade-na*, enz., toen de rijksbestierder eene schoone vrouw zag, dacht hij, enz. (56.27 en 28); *ntika na-ringa-ku ba ruma-ta lampa rawi-na — — — ede-ra mbei kai-na parenta*, enz., toen de vorst van hun gedrag hoorde, — — — gaf hij bevel, enz. (60.7 en 8). Natuurlijk kan *ede-ra* ook verzwegen worden, bijv. *ntika na-èda mpuðu timba manusiya, nggáhi kai ba ina-na* enz., toen de moeder een lijk van een mensch zag, zeide zij, enz. 32.30 en 31); *ntika na-èda mpara pâhu òha mandede ede, ntika na-kananu mpa ba ade-na*, enz., toen hij zag, dat de rijst zoodanig was, dacht hij bij zich zelven, enz. (28.17).

Peya ziet op de toekomst. Oorspronkelijk schijnt het op eene nabijzijnde toekomst te duiden, bijv. in *peya sa-dou-na* (zie onder *dou*), in welke beteekenis *peya* afzonderlijk ook in gebruik is, bijv., *nde pala ta-ai-na dja pana-pana ipi lalo*, *peya nonò waü kahawa*, maar wees niet al te ongeduldig, aanstonds (wacht even), drink eerst wat koffie (47.9). Ook wanneer *peya* vooraanstaat en er een finiet werkwoord op volgt (en ook soms, wanneer een met nadruk vooropgeplaatst subject het eerstvolgende woord is), kan het door »aanstonds«, enz. worden weergegeven: *peya*, *na-waü sara maru wai*, *ampo ta-neè-ku*, straks, als de oude vrouw is gaan slapen, laat ons dan naar boven gaan (39.14); *taho pôda weki-na sai-mu ñi uma*, *peya ku-kau mpa mbako*, gij moet maar even in mijn huis aangaan, zoo meteen zal ik (de rijst) laten koken (42.25—26); *peya nahu makandadi weki-ku mbeè*, *ede mpara dula-na*, *na-lao kandadi weki-na mbeè*, aanstonds zal ik mij in een bok veranderen; daarop keerden zij huiswaarts en veranderde hij zich in een bok (54.20). Gewoonlijk wordt het echter in een onbepaald toekomenden tijd gebezigt en kan door ons alleen weergegeven worden door het werkwoord in het futurum te bezigen, het staat dan steeds achteraan zoo er een finiet werkwoord in den zin is, in andere gevallen vooraan: *ta-ngupa-ku mpa dou siwe makalai*, *na-landa wali-ku nggomi peya*, gij moet maar eene andere vrouw zoeken, (anders) zullen zij u wederom verkoopen (27.25 en 36); *kahengge-pu weki-mu*, *na-kaporo-ra peya rahi-mu labo nggomi*, doe alsof gij de koorts hebt, dan zal uw man boos op u worden (51.20—21); *peya nahu mambeï-mu sintji inta*, ik zal u een diamanten ring schenken (48.15); *peya ñi ai wakatu katei ba ita ede*, *lamada makau-na*, enz., wanneer gij onderricht zult geven, (dan) zal ik bevelen, enz. (72.23).

Peya ede is gelijk aan *peya*: *ai-na nyyähi kanae-nae lalo-mu*, *na-bola dou mantau uma peya ede*, spreek niet al te luid, (zoodat) de heer van het huis zal wakker worden, (33.41—42).

Peya-sa ede (vgl. § 270) = *peya ede* (86.15, 87.55).

Sangi of *sangi-sangi*, steeds, altijd. Het staat vooraan als praedicaat en wordt gevolgd door een verbaal subst., maar neemt nooit den vorm van een werkwoord aan. *Fâsiq aö-na sangi-sangi turu karawi*, *fâsiq wil zeggen*: steeds slecht handelen (89.8). Ook wordt het verbaal subst. wel door *ba* ingeleid, men vergelijke de constructie *taho-ra ba* § 236: *sangge-sangge sara sambuya-na* — — *sangi-sangi ba wi*, zoo dikwijls als hij bidt, houdt hij steeds op (85.18); *sangge-sangge sara zakât-na ede*, *sangi-sangi mpa ba tjili*, zoo dikwijls als hij de zakât opbrengt, verbergt hij steeds maar (wat, 85.20). Andere voorbeelden van het gebruik van *sangi* zijn: *wati wâra-na rawi-na makalai sangi katei dou mpa*, hij had niets anders te doen, dan maar steeds de menschen te onderrichten (30.2); *wati wâra-na rawi-na makalai sangi lao kaiha rero weya wei ro ana dou*, hij deed niets anders, dan steeds overal de vrouwen en dochters der bewoners schenden

(55.10). In zinnen als: *indo kapo mandai tjaú-na ngáha tolu mbuwa ede sangi-sangi mpa mbeè*, dat nu, wat deze drie steeds maar begeeren te eten zijn geiten (97.37—38); *kanggári kai-mu mori-mu sangi-sangi ntaw doú*, dat waarmede gij uw leven steeds levendig (vrolijk maakt) zijn de goederen van anderen (85.23), is *sangi-sangi* grammaticaal praedicaat, resp. van *mbeè* en *ntaw*, maar behoort naar den zin bij het voorafgaande verbale woord. Deze zinnen leveren tevens een voorbeeld, hoe zulke woorden, die steeds als praedicaat optreden, worden geconstrueerd, wanneer daarmede tevens samengaat de constructie met het met nadruk vooropgeplaatste subst. met *ndai*.

De oorspronkelijke betekenis van *sangi* is waarschijnlijk: dagelijks, vgl. § 20.

Saramba, vgl. § 202, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van "voor het eerst", het staat dan voor en in samenstelling met het bepaalde woord, bijv. *di ai saramba ntuu kai ba oi bë-bë-n mpara sarumbu*, op het tijdstip, dat het water welk gedeelte van het lichaam ook, voor het eerst aanraakt, (10.17).

Ulu, vgl. § 263, eerst vooraf, te voren, wordt geplaatst na en in samenstelling met het bepaalde woord: *ndai-ndai këse-ku malao ulu*, ik alleen ga eerst (vooraf) (76.4 en 5); *bune santika pâhu ra-weli ulu-n ede*, gelijk de soorten, welke hij te voren gekocht had (45.34). Ook wordt het wel met het synonieme *waü* (zie beneden) verbonden: *paki ulu waü-ku au-du mandako dei weki*, verwijder eerst al wat aan het lichaam kleeft (93.2. v. o.). Valt de nadruk op *ulu*, dan treedt het als praedicaat op: *ulu waü kakai-mu doú*, zend eerst iemand als afgezant! (13.10); *waü-ra ulu waü ra-tarima ba ndai-la sa-mena-mena-na ruu-la*, geheel te voren (van den beginne af) hebben wij ontvangen (z. v. a. is voor ons bestemd) ons lot (58.37).

Voorts wordt van *ulu* de bijwoordelijke uitdrukking *di maulu-n* gevormd: *ompu marakantjöki-na di maulu-n*, de oude man, die hem vroeger mishandeld had (75.25); *ári-mu ede di maulu-n parenta ro kuwasa nahu*, wat uwe jongere zuster betreft, te voren (stond zij onder) mijn bevel en in mijne macht (45.30); *di maulu-ulu-na mbeè ndai ngáha ba matja*, oudtijds werd een bok door een tijger gegeten (37.31).

Wakatu (Arb. *waqtu*) wordt dikwijls in verbinding met *ai* gebezigd (vgl. boven), doch ook afzonderlijk, bijv. *wakatu ede* (49.5) = (*di*) *ai ede*; *wâra sa-buwa wakatu*, op zekerentijd (24.8) = *wâra ai sa-nai*.

Wâli, eigenlijk: weder, wederom, nogmaals (vgl. *mbali*) en van daar: ook nog, bovendien, wijders, ook, nog. Het staat na het bepaalde woord en gewoonlijk in samenstelling daarmede, zoo dit een verbaal woord is of een woord, dat steeds als praedicaat optreedt (als bijv. *bakai*). Somtijds wordt het nog eens herhaald na een op het werkwoord volgend subst.. Voorb. *makento mpara ba ede*, *lampa wâli kai-na di sa-buwa rasa*, *na-luu wâli-ra di ade amba*, *na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n ede*, *ro*

na-èda wdli-ra angi labo sa-buwa ompu wâli, enz., daarna ging hij wederom op weg naar eene stad, (daar) ging hij wederom naar de markt, (en) kocht hij wederom de soorten, gelijk de zoo even vermelde, en ontmoette hij wederom een ouden man, enz., (43.24, 25 en 26); *ede-ra lao weha wâli kai-na mundu sa-kula nae wâli*, daarop ging zij wederom eene groote mand melaties halen (72.26); *nggâra na-mai wâli-sa di sigi djumaa makenlo, kau-pu mai ára nahu*, als zij den volgenden Vrijdag weer in de moskee komt, laat haar dan bij mij komen (56.36); *na-wii wâli-ra di ade padjo-na*, hij legde (het kind) weer in de wieg (35.7); *na-nuntu mena kai-du sa-mena-na lampa rawi ina ro ama-na ro na-nuntu wâli-du ndawi-na sa-buwa rasa*, hij verhaalde haar de lotgevallen hunner ouders en hij verhaalde ook nog, dat hij eene stad had gesticht (77.27—28); *sunnat wâli èse mai ba tjihu*, het is ook nog *sunnat* (de armen te wassen) boven den elleboog (11.15); *ku-dôdo wâli weya-ku náru wâli mori-na, ndende wâli umu(r)-na*, wij vragen (bidden) ook nog (wijders, voorts) voor hem, dat zijn leven lang zij (16.16 en 17); *au-au wâli kombi raa-dosa ro durhaka-mu wâli*, wat daarenboven ook uwe zonden en ongehoorzaamheid geweest zijn (83.15); *ana bidiyadâri wâli ndai mabini mena-na*, hoeri's zijn het daarenboven, die alles vullen (91.35); *lao sođi wâli weya-pu lamada ana wai aka, ga ook voor mij de dochter van gindsche vrouw vragen* (28.9); *lamada maraho tempo pidu nai wâli*, ik vraag uitstel, nog zeven dagen (ik vraag nog zeven dagen uitstel, 76.2); *sa-ori wâli*, eene zaak nog = voorts, verder (bijv. 13.7); *na-rada wâli-ku aſi, zij* (de hitte der schaamte) overtreft nog (die van) het vuur (83.17).

Mandede *wâli* en *mandinga-ndinga wâli*, vgl. § 279. Wanneer *wâli* behoort bij een werkwoord, dat in substantief-vorm staat, afhangend van een voorafgaand werkwoord, wordt het soms bij het eerste gevoegd: *mu-lowâ wâli-ku kantjèko*, gij kunt het wederom krom maken (85.31, vgl. ibid. reg. 33).

Waü komt bijna alleen in samenstelling voor, zoowel na verbale woorden als na subst.. Wel wordt (16.9. v. o.) *marawaü*, in betekenis gelijk *maulu* of *maraulu*, aangetroffen, in de tegenwoordige gewone taal echter pleegt het woord niet zoo gebruikt te worden.

De meest voorkomende betekenis van *waü* is: "eerst, te voren", het wordt dan ook wel met *ulu* verbonden (zie boven): *ta-nika batî waü, ede ampo ta-lowâ ngilu ro pohu angi*, laat ons eerst het *nika batî* volbrengen, dan kunnen wij elkaar kussen en omhelzen (41.24); *peya sa-dôü-na, ku-lao nggeè ada waü labo rato*, wacht even, laat ik er eerst den prins kennis van geven (23.13—14); *taho-ra ba kaambi waü-la sa-mena-na marakani lewa kai-ta*, wij moeten maar te voren al ons oorlogsgeraad in gereedheid brengen (77.20). Deze betekenis is ook aan *waü* toe te kennen in de uitdrukkingen: *walu tampuu waü-na*, van het eerste begin (bijv. 74.2); *di loi waü-na*, van haar eerste klein zijn, van haar vroegste jeugd (66.12); *walu ai manidi waü*, van den eersten (d. i. vroegen) ochtend (67.11).

Voorts heeft *waū* de betekenis van »van vroeger af, van oudsher“ en vandaar »steeds“ (vgl. het Mal. en Mak. *memang*), bijv. *sāra waū-na* (*ndede waū-ku sāra-na*, 34.19. v. o.) *dōū mōne labo dōū siwe*, het (aldus) is van oudsher (of steeds) de gewoonte van mannen en vrouwen (26.3. v. o.); *qidam aō-na wāra waū-na Allah*, *qidam* betekent: het steeds bestaan hebben van God (6.10. v. o.); *sintji ede sintji ra-kani waū-na*, dezen ring had hij steeds gedragen (72.35). Uit deze betekenis is het gebruik van *waū* in de volgende uitdrukkingen te verklaren: *kuru besi malabo kuntji waū-na*, eene ijzeren kooi met het slot (of den sleutel), die er steeds bij is, (den bijbelhoorende sleutel, 46.20—21); *djāra labo dōū manente waū-na*, een paard met de bijbehoorende lieden, welke het vasthouden (74.30). Hier is dus *waū*, in tegenstelling met het voorafgaande voorbeeld, adverbiaal bij het verbale woord gevoegd, zoo ook in: *na-tjuwa-tjuwa wāra mena waū labo tjoma-na kabaya ede*, elk dezer kabaya's heeft de bijbeoorde speld (48.19—20); *ndadi tōpo-ra rasa maniki waū labo sa-mena-na marakani sangadji kai*, moge eene stad ontstaan, geheel voorzien van de bijbehoorende vorstelijke uitrusting (77.9).

Ook kan *waū* de betekenis van »stellig“ hebben (vgl. Mal. Mak. *memang*): *ku-kapōro waū-ni*, *bune-tji da kapōro kai-ku labo mbei-mu hōba kuu*, ik ben stellig boos, hoe zou ik niet boos zijn, dewijl gij zemelen te eten geeft (27.27); *wati disa-ku horu ba nahu, mai ka-ra ndede-na ntjāra waū ndai-mu nggomi*, ik durf u niet te helpen, want gij zelve hebt inderdaad schuld (37.2); *taho-ra lao waū-mu maai-nai-n ake-ake waū*, gij moest nu maar »op den dag van heden stellig“ (dezen zelfden dag) gaan (46.13 en 14). Omtrent het gebruik van het eerste *waū* is te vergelijken, dat van het Mal. *dahulu*, in zinnen als: *pulang-lah dahulu*; bij het tweede is te vergelijken het Mak. *iya memang andjo allowa*, dienzelfden dag); *ruu nae pōda-ta ita dōhō ake maraka masa-n gganga pidu dompo waū*, wij hebben een zeer groot geluk, dat wij »goud stellig zeven stukken“ (wel zeven stukken, niet minder dan zeven stukken goud) gevonden hebben (62.32—33): *dōū mampōtō barakamate duwa mbuwa waū*, iemand, die wel twee steenpuisten heeft (32.16).

Aanm. Het gebruik van *waū* stemt vrij wel overeen met dat van *memang* in het Mak. en Mal., van *memāng* in het Bug., doch wordt het ook wel gebezigd, waar deze talen respectievelijk *ri-olo* of *dahulu* zouden gebruiken. Vormelijk zoude het woord kunnen beantwoorden aan het O. Jav. *wahu* (N. Jav. *wau*, *mau*) en dus oorspronkelijk één met *mbou* zijn. Weliswaar wijkt het gebruik sterk af; doch is op te merken, dat ééne der betekenissen, waarin *memang* gebezigd wordt, nam., »vroeger, te voren“ ook die van het Jav. *wahu* is. Voorts is te vergelijken het Bal. *malu*, eerst, vooraf, dat ook een onregelmatige vorm van hetzelfde woord zou kunnen zijn.

Een ander *waū* (althans voor de tegenwoordige taal) komt voor in de uitdrukking: *waū ba ede*, *waū ede* en gewoonlijk *waū mpara ba ede*, geheel en al gelijk aan: *makento mpara ba ede*, bijv. *waū mpara ba ede*, *na-mbei-du loi*, daarna gaf hij het geneesmiddel (61.17). Eveneens geldt hetgeen boven over de constructie en het gebruik van *makento mpara ba ede* is opgemerkt;

bijv. *wau mpara ede, ede-ra lao kai-na ao ruma-t biljâra*, daarna ging zij den riksbestierder tegemoet (47.26).

Waü-sa, vgl. § 77. Vgl. ook de Aanm. na § 85.

Wunga duidt aan, dat eene handeling of toestand voortduurt tegelijk met eene andere en is door ons met „juist bezig zijn, juist” of ook „terwijl” weder te geven: *ede-ra lao ngupa kai-na la Mpâno, pala la Mpâno wunga mbadju-na mubu*, daarop ging hij Mp. opzoeken, deze nu was juist bezig met meel te stampen (was juist aan het meel stampen, 17.23—24); *wei-na-wunga nggâna loi-n*, zijne vrouw was juist jongkraams (24.9); *dou wunga sampela mena-na*, lieden, die allen juist volwassen waren (74.30); *na-linti ro ngango-ra dou matiyo-na ana dou siwe mataho weki-na ra-raka ba ruma-la wunga nenti-na nasi di ade wuba ede*, het volk geraakte in opschudding, toen het 't schoone meisje zag, dat de vorst in het woud gevonden had, terwijl zij een vogel in de hand hield (67.19—20, vgl. 71.22); *wunga kidi-na, na-mai-ra peti ede*, terwijl hij stond, kwam de kist aan. Dikwijls wordt het woord ook *na éda* (zien) gebezigd: *ntika na-éda-du Mayang-Mangure wunga mbisa-na, ede-ra weha kai*, enz., toen hij M. M. in eene flauwte zag liggen, nam hij, enz. (73.41). Steeds wordt *wunga* gevolgd door een verbaal subst., gewoonlijk neemt het noch 't prefix *ma* noch een voorgevoegd verkort pers. voornw. aan.

Noemende bijwoorden van tijd zijn o. a. *awi-na* of *awi-n* (vgl. § 211), gisteren; *nai-sa*, *nai-si* of *nai-s*, morgen (*nai-s sidi* of *nai sidi*, morgenochtend; *nai-s sambia*, *nai sambia*, morgenavond; *nai-s sangadi*, *nai sangadi*, morgennacht); *didi-na* of *didi-n*, eergisteren; *didi-sa*, *didi-si* of *didi-s*, overmorgen; *sambia*, 's avonds; *sangadi*, 's nachts; *sidi-sidi*, vroeg in den morgen; *ai mangadi ai marai*, dag en nacht (68.7, 88.18); enz.

§ 265. Eenige andere bijwoorden zijn nog:

ba bau (*ba au*, *ba bau supu-na* ook *au* of *au supu-na*), waarom? vgl. § 124 en § 272. Het wordt voor zooverre mij bekend is, alleen in directe vragen gebezigd, in indirecte bezigt men: *asa(l)*, vgl. § 124. „Daarom” wordt uitgedrukt door: *asa(l)*, *asa(l)-na* of *ede asa(l)*, *ede asa(l)-na*, vgl. § 124 en zie ook: *kapo ake*, *kapo ede* (onder *kapo*, § 281) en *ndadi* (§ 282).

Kombi, misschien, wellicht. *Kombi* kan zoowel voorop als achter het praedicaat geplaatst worden: *kombi na-ringu-ku dou ede* (43.8); *na-ringu kombi dou de* (44.5), misschien is die man gek; *kombi ta-kaporo labo lamada*, zit gij soms boos op mij? (29.21); *wâra dja kombi ana ita*, hebt gij wellicht kinderen (42.24).

Kombi-kombi, dat steeds vooraan geplaatst wordt, heeft eigenlijk geheel en al dezelsde beteekenis, bijv. *nggâra ku-maru-sa awa fuu mangge ake*, *kombi-kombi wâra dou mamai batu-ku, tantu na-raka-ku nahu*, als ik onder die tamarinde ga slapen en wellicht iemand mij achterna komt, zal hij mij zeker vinden (40.40, vgl. 41.8). Vooral evenwel wordt het zoo gebezigd, dat wij het weergeven kunnen door „of misschien” of „het is mogelijk dat,

in de hoop of uit vrees dat misschien; waarschijnlijk", enz. Voorb. *na-lao lampa rero-ra di kengge möli, kombi-kombi wára kapa masai di nisa ede*, zij ging langs het strand heen en weder wandelen, of er wellicht (in de hoop, dat wellicht) een schip bij het eiland zou aanleggen (66.15); *na-tjuwa-tjuwa lao wáli-ra di amba. kombi-kombi wára doü makasi ade*, beiden gingen wederom naar de markt, in de hoop dat er wellicht een medelijdend mensch was (62.8); *kombi-kombi wati wára kasi ade-na labo lamada ndai kóli*, het is te vreezen, dat de opperpriester geen medelijden met mij heeft (51.22); *dei af naraka puru kai sikasa; kombi-kombi wati mpada ndai malòsa*, in het helsche vuur worden zij geroosterd tot straf, wellicht zullen zij er in het geheel niet uitgaan (of: het is te vreezen, dat, enz., 105.29—30); *kombi-kombi doü ede na-ntjihì*, wellicht hebben die menschen gelijk (het is mogelijk dat, enz., 106.4); *kombi-kombi doü makawe ita ade doü mararaka ba lalehe*, waarschijnlijk zijn zij, die ons toewuiven, lieden, die een ongeluk gekregen hebben (70.8). Ook het niet herhaalde *kombi* kan op deze wijze gebezigd worden: *na-lampa-si di hawo hadju, na-hengga-ku padju-na, kombi wára sawa*, enz., als hij in de schaduw der boomen ging, stak hij zijn zonnescherm op, uit vrees, dat er wellicht eene slang was, enz. (44.11—12, vgl. ibid. reg. 14). *Kombi-ni* (vgl. § 270) wordt op zichzelf staande gebezigd in den zin van »het kan wel zijn, het is mogelijk" (52.1).

Kombi — — — *kombi*, wellicht — — — wellicht, d. i. of — — — of, hetzij — — — hetzij, of in ontkennende zinnen: noch — — — noch. Voorb. *nai-s kombi, di-di-s kombi, ampo ede ta-waa wáli-ku saninu makala; »breng morgen misschien, overmorgen misschien"* (breng morgen of overmorgen) weder een anderen bril mede (73.21 en 22); *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi duwa mpuru kombi*, gij moest mij maar gaan verkoopen voor tien of twintig (rijksdaalders, 40.2—3); *wati-du wára éda-na nggáhi-na kombi rawi-na kombi mantjára*, zij bemerkten geen woord noch daad meer van hem, die verkeerd was (54.11—12); *nggára na-mpòka ro na-ntjuwu kombi*, indien hij, hetzij (een arm of been) breekt, hetzij gewond wordt (14.20. v. o.). Omtrent dit laatste voorbeeld is ten eerste op te merken, dat *kombi* éénmaal verzwegen is, dit heeft wel meer plaats, bijv. *rawi-na kombi ro raa-nggáhi*, hetzij (door) daad of woord (106.3); *bè-bè-na mpara páhu supu, mbaa kombi*, welk de soort ook zij der inwendige of uitwendige ziekte (I.).

Voorts ontbreekt na *mpòka* en *ntjuwu* het nadrukswoord *sa*, dat anders altijd voorkomt als een zin met *nggára* aanvangt. Vergelijkt men hierbij: *na-salaka mpowa-ku kombi, na-marakani-ku kombi* (zie § 257) met het nadrukswoord *ku*, alsmede eene Jav. uitdrukking als: *lanangå wadonå*, dan zal het weglaten van *sa* wel daaraan toe te schrijven zijn, dat hier de conjunctief gebezigd is.

Ook bij *kombi*, in de beteekenis van »misschien", vindt men boven den vorm *wati ndai* gebezigd, wat hepaaldelijk den conjunctief aanduidt; al de

overige plaatsen in de teksten, waar het bij een finiet werkwoord gebezigd wordt, zijn van dien aard, dat het nadrukswoord of het ontbreken daarvan niet beslist een conjunctief of indicatief aanduidt, vgl. § 233. Op te merken is echter, dat men in ontkennende zinnen, in de gewone taal, eenvoudig *wati* met het verbale subst. bezigt. Een conjunctief van het perf. bestaat in het Bim. niet; staat het werkwoord dus in dien tijd, dan heeft het gebruik van *kombi* volstrekt geen invloed, een voorbeeld is te vinden op 70.60. Wanneer wij *kombi* — — — *kombi* door »hetzij — — — hetzij“ moeten vertalen, dan nemen de eigenlijke subst. den vorm van een werkwoord aan, vgl. § 257.

Voorts wordt *kombi* nog in den zin van het Mal. *garangan* gebezigd na *au* en *ba bau*: *au kombi rawi ita ruma-ku ake*, wat doet u toch? (34.32); *habar au kombi mai kai-na tjina-ku*, welk nieuws is het, waarvoor mijn vriend komt? (62.37); *wâra talima ra-waa-n labo au wâli kombi di ade sontjo*. hij had een granaatappel bij zich en nog het een of ander in een peperhuisje (23.19, *au* voor *au-lu*; vgl. 26.2); *ba bau dja kombi waü-ra kôla kai-na gendi mada-la sa-bae*, waarom (hoe) toch is uwe ééne wenkbrauw ook kaal afgeschoren (49.32). Ook wordt het, vrijwel overtuigig, gebezigd in uitdrukkingen als: *pila-pila mbuwa kombi* (37.39) of *sabune-bune kombi*, hoeveel ook (40.13).

Kône, zelfs (vgl. het Bug. *kënneng*), staat voor het woord waarop nadruk gelegd wordt: *na-waü-ra nira kalau tada mena kône langi*, hij (de tuin) is geheel kaal, zoodat zelfs de hemel geheel zichtbaar is (30.38, *tada langi* is op te vatten als eene bezittelijke samenstelling, wederom in samenstelling gebracht met *kalau*); *na-waü-ra mbia kône saninu*, (zoodat) zelfs haar bril gebroken was (brak, 73.18); *wati kône tambâri-mbâri-na*, zij wendden zich zelfs in het geheel niet om (41.56); *labo dei oi wati raka-na kône tatuu*, terwijl de diepte van het water zelfs niet de knieën bereikt, (terwijl) het water niet zoo diep is, dat het maar tot de knieën reikt, 53.32); *kône nahu ku-lôsa sama-sama labo nggomi dôho*, zelfs ik zal dan met ulieden te zamen uit (het land) gaan (55.21); *kône ompu — — — na-neè bisa ai*, zelfs de oude man — — wilde het touw breken (19.21). Het wordt zeer veelvuldig gebezigd voor met *sa* (één) samengestelde woorden als eene ontkenning voorafgaat, om den nadruk op één te leggen, bijv. (*sera*) *daa mawâra mpori kône sa-lela*, *dors wadu kône sa-nggini*, (eene vlakte) zonder één grassprietje, zonder één steentje (97.4 en 5); *wati-du wâra-na kône sa-mpuu suu hadju*, er is niet één boom meer (30.36—37); *ai kône-na daa hina-na kône sa-lela honggo*, laat het (water) niet één haar niet raken (laat het water vooral elk haartje raken, 10.18, het tweemaal bezigen en in samenstelling brengen van *kône*, gelijk hier, is niet gewoon).

Staat *kône* vóóraan, dan wordt er somtijds *pu* achtergevoegd: *kône-pu djâra na-waü-ra mòda wâli*, zelfs het paard was ook nog verdwenen (26.22,

zoo ook 37.18, 38.8). Ook kan het volgende subst. of voornw. nog ingeleid worden door *bune santika* (vgl. § 283): *kòne bune santika djára nahu ede na-raho wali-ku wii ba ina ro wai nggomi*, zelfs mijn paard hebben uwe moeder en grootmoeder mij verzocht achter te laten (26.27, vgl. 47.5, 48.28, enz.).

Vooraangeplaatst kan *kòne* ook den zin hebben van »zelfs al, al is het ook, hoewel«: *mu-turu rase-ra*, *kòne daa na-raso*, gij steekt (iets) maar in den mond, zelfs al is het ook niet rein (98.27); *kòne na-ou-ou-ku ba rahi-mu*, *ai-na kadeè*, al roept uw man ook herhaaldelijk, luister er niet naar (51.20); *ndonta-ra raho-la labo ruma*. *kòne labo doü di ade rasa*, enz., laat staan, dat wij het aan den vorst zouden vragen, al ware het ook aan de bewoners van het land, enz. (62.13); *nggára piti sara kòne sa-mpuru gódo-ku*, *wati lósa-na*, indien het duiten zijn (wat duiten betreft), al zijn er tien pakhuizen (vol van), er wordt toch niet van opgebracht (nam. de zakât, 9.1. v. o.); *sa-mena-na doü masásiq maringu tjingi-tjanga*, *kòne na-ringga-ku ba fiko-na*, *pala ade-na siya mampinka*, *kòne na-èda-ku ba mada-na*, *ade-na pala mambuda sanganga*, de goddeloozen zijn geheel verdwaasd, hoewel zij met hunne ooren hooren, is hun hart toch doof, hoewel zij met hunne oogen zien, is hun hart toch stekeblind (86.9 en 10).

In deze laatste beteekenis worden dikwijls na *kòne*, de woorden *pòda mpowa* (werkelijk maar) gevoegd: *wati-lu dula-na*, *kòne pòda mpowa na-dula*, — — — *ku-hade ulene-ku ba nahu*, hij keert niet meer terug (en) al keert hij ook terug, — — — dan dood ik hem toch (48.9); *kòne pòda mpowa na-hade-ku ba ruma-la*, *sura waü*, enz.; al doodt (ons) de vorst ook, zoo maar eerst, enz. (60.16); *ai-na lao-mu mpanga*, *kòne pòda mpowa ua sa-tia* — — — *raa-weha-mu*, — — — *ede mpanga-ku ngára-na*, ga niet stelen, al hebt gij ook maar een halven pinang genomen, — — — dan heet (is) dit diefstal (50.4); *kòne pòda mpowa lamada ada doü masampuru ruma*, hoewel ik eene slavin ben, die tien meesters gehad heeft (17.26 en 27).

Wanneer *kònè pòda mpowa* of *kònè* alleen in dezelfde beteekenis voor een finiet werkwoord staat, komen de transitieve werkwoorden overal in de teksten met het nadrukswoord *ku*, de intransitieven zonder nadrukswoord voor. Waarschijnlijk wordt hier dus wederom de conjunctief gebezigd. In ontkennende zinnen bezigt men evenwel *wati* met het verbale subst. bijv. *kòne pòda mpowa wati waa-la Mayang-Mangure*, al neemt gij M. M. niet mede (76.5). Ook wordt wel eens na *kònè* een verbaal subst. gebezigd: *kòne pòda mpowa wára-na mandai nífi*, al is er ook iets, dat gedroomd wordt (al wordt er ook gedrooid (94.31); *kòne pòda mpowa lao luu di móti afi*, al is het ook in eene zee van vuur ingaan (48.21).

Ook kan na *kònè* nog *bune santika* met volgend verhaal subst. gebezigd worden, bijv. *kòne bune santika ntanda weya mpowa páhu-mu*, al is het ook maar [wat betreft] uw aangezicht te zien (47.14). Op 104.31 wordt *kònè-po* (= *pu*)*mpowa* in dezelfde beteekenis aangetroffen.

Labo, vgl. § 273, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van »tegelijk, tevens», meestal staat het dan in samenstelling, vgl. § 141; soms evenwel ook afzonderlijk, bijv. *waa-pu labo saninu mada-ta*, breng tevens uw bril mede (72.7).

Mena, geeft na en in samenstelling met een werkwoord van intransitieve beteekenis te kennen, wat wij uitdrukken door »alle» of »alles» tot subject te maken of wel bij het subject te voegen: *na-nlau eli mena-ra*, alles gaf geluid (77.15); *na-waü-ra nggèle mena*, alles was vuil (53.24); *na-ndede mena nami siwe*, zoo zijn wij vrouwen allen (32.19); *nemba mena lamada ada-ta*, het maken van een sëmbah (de eerbiedige groeten) van ons allen, uwe onderdanen (16.5). Dikwijls moeten wij het eenvoudig weergeven door het meervoud, hetzij dit ook bij het subject uitgedrukt wordt, als bijv. *ndadi na-mabu mena-ra sa-mena-na binata*, zoodat alle (of de) dieren vielen (69.5); hetzij niet, als bijv. *na-linti ro ngango mena-ra doü*, de lieden maakten opschudding (67.19); *na-waü-ra èda rai mena doü mpanga ede*, (toen) zij gezien had dat de dieven gevlogen waren (41.38); zie voorts § 229 en § 207.

Staat het na en in samenstelling met een transitief werkwoord, dan heeft het betrekking op het rechtstreeksche object. Is het object niet uitgedrukt, dan moeten wij *mena* weergeven door »alles, allen, hen allen»: *na-lao waa mena-du di kengge möti*, hij bracht alles naar het zeestrand (69.38—39); *ede-ra hanta kai-na lâre malabo tonggo ro pingga, loò bate mena kai ba rido-n*, daarop nam de schoonzoon de schalen benevens de deksels en bordjes op en vervolgens smeet hij ze alle neer (27.22—23); *na-nuntu mena-ku watu lampuu-n saraka tjumpu-kai-na*, zij verhaalde alles van het begin tot het einde (25.28); *ku-waü-ra hori mena*, ik heb ze (de herten) alle los gelaten (18.19). Wordt het object uitgedrukt, dan moeten wij *mena* weergeven door er »alle» bij te voegen of het eenvoudig in het meervoud te nemen: *kamori mena waü-pu doü maramade ake*, maak eerst al deze gestorvenen (of eenvoudig: deze gestorvenen) weder levend! (19.37); *taho-ra ba kamötji mena-mu marakanî maâlu-âlu*, gij moest maar alle fijne goederen (z. v. a. tilbare goederen) inpakken (69.35—36). Zeer dikwijls gaat nog *sa-mena-na* (vgl. § 207) aan het object vooraf: *na-mbei-du parenta makau lao ou kaboro mena sa-mena-mena-na doü mòne di ade rasa*, hij gaf bevel alle mannen in het land samen te roepen (74.7).

Het gebruik van *mena* is evenwel niet noodzakelijk, ook al wordt bij een intransitief het (logisch) subject, bij een transitief het object door *sa-mena-na* voorafgegaan; voorbeelden zijn passim in de teksten te vinden. Somtijds moeten wij *mena* zoowel bij een transitief als bij een intransitief werkwoord door »geheel» wedergeven: *na-waü-ra iha mena kòne tembe-ku*, mijn saroeng is zelfs geheel bedorven (34.32); *mandinga labo èda-ku sarumbu-na na-waü-ra këta-këta mena*, terwijl ik gezien heb, dat haar lichaam geheel en al bont en blauw was (52.24—25); *maai ake ntjai lawa-mu hengga menu-pu*, zet nu

uwe poortdeur heelemaal open! (51.17—18); *taraku ra-tata mena kai masangganga*, eene geheel met goud ingelegde buks (25.21). Deze wijze van het woord te gebruiken zal wel de oorspronkelijke zijn.

Mena wordt ook gebezigd, wanneer er slechts van twee personen of zaken sprake is (bijv. 57.41, enz.).

Eene enkele maal ziet *mena* ook bij een transitief werkwoord op den agens. Hiervan geven de teksten de volgende voorbeelden: *na-èda mena-du pala ndai kali na-waū-ra lòsa watu kuru besi*, enz., (toen) zij nu den opperpriester zagen, die uit de ijzeren kooi gekomen was (49.20—21); *mòda kada èda mena ba doü djára kali mataho weki*, opdat de lieden allen het mooie paard van den opperpriester zouden zien (53.9); *na-waū-ra ngèna mena neè-na kali di uma sigi*, zij hadden gewacht, dat de opperpriester naar de moskee zou opgaan (53.20); *na-nggáhi mena-ku doü maringu*, zij zeiden allen, dat het een gek was (43.30, *nggáhi* wordt evenwel ook in andere opzichten als een intransitivum behandeld, hoewel zeldzaam met uitgedrukt object); *majuwatuwa ngupa mena wâra-na Allah ta'âla*, allen het aanwezig zijn van God zoekende (97.8).

Wanneer een door *mena* bepaald werkwoord in substantief-vorm staat, afhangend van een voorafgaand werkwoord, dan wordt het somtijds in samenstelling gebracht met het eerste: *na-lowâ-mena-ra kaað nggáhi sura ede*, hij kon den geheelen inhoud van dien brief begrijpen (78.40); *na-waū mena-ra tjingi-tjangi*, zij zijn allen in de war geraakt (85.28, vgl. § 81 Aanm.). Treedt een subst. als praedicaat op, dan staat *mena* daarachter: *inta mena*, zij zijn altemaal (van) diamant (48.20); *na-nggáhi-ku doü siwe mena marasodi-na ede*, zij zeide, dat zij, die haar gevraagd hebben, altemaal vrouwen waren (45.4). Waarschijnlijk heeft ook hier samenstelling plaats, vgl. *sa-mena-mena-na — — — raayat mena-na* (79.9) en *ade-na doü mena-n* (82.6. v. o); hoewel de functie van *mena* daar eenigszins anders is, dewijl het in het eerste geval staat ter versterking, in het tweede in plaats van *sa-mena-na*. Van de plaatsing van *mena*, zoo *lai-na* als praedicaat optreedt, vindt men een voorbeeld bij het genoemde woord (§ 266).

Behalve in het onder § 268 te noemen geval, kan *mena* nog buiten samenstelling voorkomen, zoo het door *mpa*, (zie beneden) gevuld wordt, bijv. *imbi-ku ruu mataho ro ruu maiha raa-mamai watu Allah ta'âla mena mpa*, gelooven, dat voor- en tegenspoed allebeide van God zijn gekomen (8.11), vgl. 58.38—39: *ruu-ta mataho ro ruu-ta maiha raa-mamai mena watu Allah ta'âla*.

Mpa, slechts, maar, wordt steeds achter het woord of de uitdrukking, waarop het betrekking heeft, geplaatst, doch altijd zelfstandig. Voorb. *wati wâra-na uta, ina-e, djanga peyo mpa*, er waren geen visschen, moeder, slechts boschhanen (18.6); *duwa nai mpa raa-ndawi ba nahu*, in slechts twee dagen heb ik het vervaardigd (22.10); *samata-mata duniya mpa ndai tjaû ro melji*, slechts de wereld wordt bemind (89.17); *mu-kabantja ro sungge-ku mpa*

raa-nggâhi-na guru-mu, gij bespot maar wat uw leermeester gezegd heeft (88.11. v. o.); *wati londo-na kâli watu èse kontu djâra, na-hengga weya-ku mpa rante-na*, de opperpriester steeg niet van het paard af, hij maakte slechts den toon los (53.18—19); *ta-ngupa-ku mpa dôü siwe makalai*, gij moet maar eene andere vrouw zoeken (27.55); *ngèna mpa âri lawa ake, ndai-ku mpa ndai malao landa weki-ku*, wacht maar buiten de deur, ik zelve slechts zal mij gaan verkoopen (40.6 en 7); *pala sandake ntoi-na rongga mòda mpa kalo nahu*, zoo lang toch verdwijnen mijne pisangs zoo maar (65.42); *ede mpara lao kai wai maweha pôo ede*. *Ntika na-èda-ku mpa masa di ade pôo ede*, enz., daarop ging de oude vrouw de bamboe halen. Toen zij zoo maar (zonder er op verdacht te zijn) het geld in de bamboe zag (24.19—20); *ntika na-ringa-ku mpa eli genda, — — — ede-ra tuu maka*, toen hij zoo maar (zonder er op verdacht te zijn) het geluid van de trom hoorde, — — — begon hij te dansen (20.15—16); *wati wâra rawi-na makalai kâli ede sangi lao nente djâra mpa*, de opperpriester had niets anders te doen, dan maar steeds te gaan paardrijden (53.8—9). Evenals de woorden van deze beteekenis in de verwante talen, wordt het dikwijls zoo gebezigt, dat het ons overtuigend voorkomt en ook moeilijk in eene vertaling kan weergegeven worden. Overal waar het woord evenwel zijne eigenlijke kracht bewaard heeft, sluit het steeds iets anders uit en meestal kan het ten minste begrijpelijk gemaakt worden door het weer te geven door „maar, niets anders zijn of doen, dan”, bijv. *parakâra ede na-mòda mpa*, deze zaak is maar makkelijk (is niet anders dan makkelijk = is heel makkelijk, 51.15); *maken-to mpara ba ede neè kai-na èsc uma — — — labo tjuwa hâri linti mpa*, daarna gingen zij naar boven in huis, terwijl elk van hen — — — niets deed dan lachen (of: terwijl zij beiden steeds maar lachten, 48.55—56); *ede-ra weha kai ba ompu kamâla ede labo tòpa ro djagu wâli mpa saraka mbisa-na*, daarop nam de oude man den bezoorsteen en deed maar niet anders dan hem ook nog slaan met hand en vuist (en sloeg en stompte hem ook nog voortdurend), totdat hij flauw viel (66.5—6); *taho mpa of taho mpa-ni*, het is niet anders dan goed, het is heel goed, (zie de teksten passim); *mena mpa*, niets anders dan *mena* (zie boven), allen zonder uitzondering, geheel en al (bijv. 8.11, 9.7 en 2 v. o.); *sama mpa*, niet anders dan gelijk, geheel gelijk (bijv. 9.3. v. o.); *wati mpa*, niet anders dan niet, volstrekt niet: *wati mpa bune kai-na*, het doet er helemaal niets toe, het doet helemaal geen kwaad (12.10. v. o.); *wati dja mpa ndai madja kai-ta*, er is ook volstrekt niets, waardoor wij beschamid worden (26.5. v. o.); *une binata nggâhi ro rawi maiha ro mataho daa na-lowâ mpa pata*, (zij zijn) als dieren, slechte en goede woorden of daden kunnen zij in 't geheel niet onderscheiden (85.38—39). Steeds wordt *mpa* aangetroffen na *lalo*, in de beteekenis van „aanstands” (dus lett. „niet anders dan” doorgaande, meteen doorgaande), vgl. § 264. De beteekenis van „meteen” is aan bet woord ook toe te kennen in zinnen als: *ede-ra*

hinti kai-na lodja labo lodja mpa, daarop heeschen zij de zeilen en zeilden meteen (20.13); *ede mpara tuu maka kai ompu ede labo rebo-n mpa*, toen stond de oude man op om te dansen (toen ging de oude man dansen en tandakte meteen (tevens, 18.35—36).

Ook kan *mpa* de beteekenis hebben van ons „wel” in antwoorden (vgl. het Mal. *djuga*) en ook in zinnen als: *na-lowá mpa óto ita*, hij kan u wel begeleiden; *kombi na-neè mpa landa*, misschien wil hij het wel verkoopen, *bade-ku mpa wati ngawa-na karawi*, men weet het wel, (maar) wil het niet verrichten (10.13).

In de uitdrukkingen: *ede udja mpa*, *siya udja mpa*, *ndede udja mpa* (diezelfde, dezelfde, eveneens) is *mpa* als synoniem met *udja* te beschouwen. Deze beteekenis heeft het ook nog in *mpa — — — mpa* (*wâra mpa — — — wâra mpa*), evenals — evenals = zoowel — als (bijv. (48.19), waarvoor evenwel *mpara — mpara* gebruikelijker is, vgl. § 270.

De beteekenis van *mpa* is in vele gevallen zoo zwak, dat het niet alleen volgens ons taaleigen niet uitgedrukt wordt, gelijk aan vele der bovenstaande voorbeelden te zien is, maar ook in het Bim. zelf evengoed weggelaten kan worden.

In eene uitdrukking als: *rakka mpa* (bijv. 23.21, 26.22, enz., waarin *mpa* geheel en al gelijk is aan *pu* (vgl. § 249 en § 270), alsook dikwijls, waar het woord na een finiet werkwoord staat, dat niet door een ander nadrukswoord gevolgd wordt (als *na-èda mpa*, 18.22; *na-raka mpa*, 24.23; *ntika na-niggâhi mpa*, 49.28; enz.) kan moeielijk meer eene zelfstandige beteekenis aan het woord toegekend worden en doet het alleen nog dienst als nadrukswoord; al laat zich wellicht nog, zeer verzwakt, de beteekenis van „meteen” opmerken.

Geheel en al is dit het geval, waar *mpa* met andere nadrukswoorden verbonden wordt; (met ééne uitzondering, zie § 270), waarbij dan de vocaal zich schikt naar die van het nadrukswoord, als: *mpara*, *mpudu*, *kampaða*, *kumpudu*, enz., vgl. § 270.

Mpada, eigenlijk: eindigen, ten einde zijn, wordt ook als bijwoord gebezigd in den zin van „geheel en al”, vandaar: *mema mpada*, z. v. a. *mema mpa*, alleen zonder uitzondering (19.25); *wali mpada romo waü-na tuu*, bij kan werkelijk in het geheel niet opstaan (100.14); *kombi-kombi wali mpada ndai malôsa*, het is te vreezen, dat hij er in het geheel niet uitkomt (vgl. boven).

Mpowá, (eigenlijk: ledig, zonder inhoud), wordt gebezigd als synoniem van *mpa* in de beteekenis van „slechts, alleen” en wordt daarmede ook wel verbonden, bijv. *malai-na-sa lamada ke mpowa mpa manusiya*, ik alleen slechts (ben als) mensch (hier, 68.38). Met verbale woorden wordt het, zoo het afzonderlijk gebruikt wordt, in samenstelling gebracht: *nggâra na-supu mpowa-sa*, als hij alleen maar ziek wordt (14.12. v. o., 15.8). Veelvuldig komt het voor in de uitdrukking: *kone pôda mpowa*, zie bij *kone*.

Ook met subst. kan het samenstellingen vormen, bijv. *na-salaka mpowa-ku kombi*, hetzij zilver alleen (onbewerkt zilver, 9.2. v. o.).

Ngau-na, misschien, waarschijnlijk, mogelijk: *ake-ku ngau-na peti isi ntau ra wdra wai ede*, dit is denkelijk de kist, welke de schatten van de oude vrouw bevat (59.20); *mboto-na ngau-na kombi-kombi sa-katowa*, ter hoeveelheid van één pot vol wellicht (99.34).

Aanin. *Ngau-na* moet een als absolutivum gebezigd verbaal subst. zijn. Waarschijnlijk is het oorspronkelijk één met *ngau*, bedreven in iets, bekwaam in iets, vgl. Jav. *gadjéggé* = *ngau-na*. *gadjéggé* ook: geschikt, bekwaam tot een bijzonder werk. De beide betekenissen, waarin het woord voorkomt zouden dan van het begrip „kunnen” afgeleid zijn (vgl. ook Bug. *odje* en *badje* „kunnen” en „wellicht”).

Ntene kan meestal weergegeven worden door „toch”: *kone pôda mpowa na-dula, wati sara waa-na nasi mantau dienggo, ku-hade ntene-ku ba nahu*, al keert hij terug, dan dood ik hem toch, als hij den vogel met den baard niet medebrengt (48.9—10); *wati-du kadeè-na, — — — na-balunggu ntene weya-du edi-na*, zij luisterden niet, — — — en zij boeiden zijne voeten toch (54.5); *ede-ra nangi kai wei-n mampabuwa ntene fôò di ade lewi ruma*, daarop weende de vrouw, die (daar zij) toch de mangga’s uit den tuin van den vorst volstrekt hebben wilde (62.14). Soms moeten wij het woord door „toch maar, maar” weergeven: *au rawi ro nggáhi neè da wontu ntene kai-na kåli ede*, wat zou het werk of het woord zijn, waarom de opperpriester (wat zou de opperpriester te doen of te zeggen hebben, dat hij) toch maar niet komt opdagen? (47.20). Vooral in verbinding met *mbui-pu*, nog, of *wati-pu*, nog niet, is *ntene* door „maar” of „steeds maar” weer te geven: *indo kapo kåli ede na-mbui ntene-pu lao ngáro rero-n di ade kôla ede*, de opperpriester nu ging nog maar steeds in den vijver heen en weder (53.41, vgl. ibid. reg. 21, 54.40); *wati ntene-pu-ro rôdjo angi-mu labo rahi-mu*, ziet gij nog maar (steeds) niet met uw man verzoend? (73.4, vgl. 19.5, 47.19, 56.6, 57.16). Eigenlijk is *ntene*, op die wijze gebezigd, een synoniem van *mpa* en wordt daarmede dan ook wel verbonden. Evenwel kunnen beide woorden ook in verbinding hunne eigen betekenis behouden, bijv. *ba anakoda maëda rawi ede na-lempo ntene mpa ade-na*, toen de scheepsgezagvoerder zag wat er geschiedde, bleef hij toch maar geduldig (70.42—71.1). *Ntene* staat steeds in samenstelling, uitgezonderd in het geval van § 268.

Ntjau heeft de verwante betekenissen van „enkel, alleen maar, niets dan” en van „geheel en al, altemaal, alle”. Het staat steeds in samenstelling, hetzij met een subst., hetzij met verbaal woord. Voorb. *weki ntjau*, naakt, lett. enkel het lichaam (4.20, 88.19. v. o.); (kondt gij niet zien wat er in was), *ampo-sa masa arupiya ntjau*, immers niets anders dan (of: altemaal) guldens (24.52); *nggáhi malao ntjau*, woorden, die alleen maar gaan (zonder iets te bereiken) = ijdele woorden (89.23, 97.21); *ede-ra wâri wâli kai-na weki-na*, *rai lao ðo ntjau-ntjau*, daarop wendde hij zich weder om enkel maar (geheel en al, al maar door) zuidwaarts rennende (36.33, vgl. 36.9 *rai lao di atiri*, juist westwaarts rennende. Over de samenstelling *rai lao ðo*, vgl. § 263); *wâra ana-na tolu mbuwa, mòne ntjau*, hij had drie kinderen, altemaal zoons

(85.7—8, hier zou even goed *mona* gebezigd kunnen worden, vgl. 61.14. v. o., en boven bij *mena*). Ook geeft het na subst. gebezigd, een soort collectiet meervoud te kennen: *dōu toi ntjau*, de kleine lieden, het volk (13.59); *dōu ndai bae ntjau-na ruma Allah ta'āla*, de menschen, die altegader vijanden zijn van God of eenvoudig: de vijanden Gods (19.22. v. o.); *nggomi dera mamone ntjau*, gij mannen! (14.13).

Bij verbale woorden is *ntjau* meestal geheel en al gelijk aan *mena*, eveneens ziet het bij intransitieven op den agens, bij transitieven op het direct object, evenwel heb ik *ntjau* voor *mena* alleen aangetroffen, waar het verbale woord in een deelwoordelijk vorm voorkomt (dus met *ma-*, of *raa-* of *ndai*): *bè-bè-na mpara* — — — *masama ntjau labo kani kāfir*, al wat — — — gelijk is aan de kleeding der ongelooigen (9.13. v. o.); *sa-mena-na pāhu mawāra ntjau ede*, al de aanwezige soorten (44.24); *kau-pu kamori mena dōu maramade ntjau ede*, beveel hem de gestorvenen weder levend te maken (19.34); *sa-mena-na raa-kanta ntjau kai-na ba ruma Allah ta'āla*, al het door God verbodene (9.19. v. o.); *bè-bè-na mpara ndai nèfa ntjau kai ade*, wat het ook zij, waardoor het hart (men) het bewustzijn verliest (11.24).

Pala wordt, met het nadrukswoord *ni* versterkt, gebezigd als uitroep, z. v. a. ach, helas, (bijv. 85.36, 93.1. v. o.). Voorts wordt het na een praedicaat geplaatst in zinnen, waarin als uitroep of vraag, verwondering of verrassing, onverschillig van welken aard die ook zij, wordt te kennen gegeven. Het woord behoudt dan min of meer het karakter van een uitroep. Ons taaleigen brengt mede het in de meeste gevallen onvertaald te laten. Voorb. *dōu matuwa tjlaka pōda pala ake*, wat een groot ongeluk van een oud wijf is dit! (33.6); *na-ringu pōda-ku pala dōu ake*, die man is waarachtig gek! (42.37); *mu-lowā pōda pala nggomi*, enz., wat zijt gij bekwaam! enz. (69.18); *na-mbui-pu mori-n pala dōu manusiya ake*, deze mensch leeft nog! (66.24—25); *waū-ra mai pala nggomi*, zijt gij al terug? (45.40); *ta-waū mpuḍu ngāha weya pala ana lamada*, gij hebt mijn kind opgegeten! (3.13); *nggāra na-ndede-sa*, *ana nahu pala nggomi dōho tolu ake*, als het zoo is, dan zijt gij drieën mijne kinderen! (60.31); *nggāra na-ndede-sa*, *Mayang-Mangure ake asal-na ana sangadji manao-nae pala*, als het zoo is, dan is M. M. van afkomst eene aanzielijke vorstendochter! (68.23).

Zoo de zin geen uitroep bevat, geeft *pala* eene tegenstelling te kennen en kan het weergegeven worden door „echter, evenwel”, bijv. *ede-ra ao kai ba dōu mpanga ede*, *na-èda-ku pala wadu*, *ede mpara paki-na*, daarop namen de dieven het aan, toen zij evenwel zagen, dat het steenen waren, wierpen zij zij ze weg (33.37—38); *ampo-si wati-du èda angi-ta*, *ana-e*, *mu-waū-ra nae sampela pala*, *ampo ta-èda angi*, wij hebben elkander immers niet weergezien, kinderen, nu evenwel, nadat gij groot en volwassen zijt, zien wij elkander eerst weer (78.21—22).

Dikwijls is echter de tegenstelling, welke in „echter”, enz. ligt, te sterk,

en wordt het woord het best door »nu“ of iets dergelijks weergegeven, bijv. *makento ba ede, na-lao nggalo pala*, daarna was hij nu gaan jagen (67.10); *na-waū mpara lōsa, na-èda mena-du pala ndai kālī na-waū-ra lōsa watu kuru besi*, toen hij er uit gekomen was, zagen de mensen nu hoe de opperpriester uit de ijzeren kooi gekomen was, enz. (49.20—21). Op deze wijze wordt *pala* ook aangetroffen na een subst., dat, hetzij als subject vooraan staat, hetzij buiten het zinsverband vooropgeplaatst is: *kōne na-èda-ku ba mada-na, ade-na pala mambuda sanganga*, hoewel hij met zijne oogen ziel, is zijn hart evenwel stekeblind (86.10); *suu-na tambāga suwasa, sanga-na pala masa-ngganga*, de stam is van koper en klokken-metaal, de takken nu zijn van goud (91.16—17); *ilmu qaraf pala na-waū mpara suru*, de taalkunde nu is achteruitgegaan (96.19). Waar wij het woord door »nu“ weergegeven is het in vele gevallen reeds niet veel meer dan een stopwoord, in gedichten wordt het telkens zoodanig gebezigd, en dan ook maar ergens, onverschillig waar, in den zin geplaatst, bijv. *lopi — — raa lapi kai pala tambāga*, het schip, — — dat met koper beslagen is (101.31—32); *na-waū-ra malao lodja pala dei rasa rade*, (de gezagvoerder) is gestorven, koersgezet hebbende naar het land van 't graf (101.39—40). Men zie voorts N°. XI en XII der teksten.

Vooraan geplaatst is *pala* eveneens door »maar, echter, nu“ weer te geven: *ede-ra lao kai-na, pala tembe-na ngāha-ra ba afi*, daarop ging hij heen »doch zijn saroeng werd gegeten door het vuur“ (kreeg brandgaten 34.13—14); *mu-nggāhi-ku ba nggomi mbōto ntaw ro wāra-mu di ade peti nae, pala timba rahi-mu*, gjij zeidet, dat er vele kostbaarheden van u in de grote kist waren, maar het was het lijk van uw man (41.17); *na-hengga-du òha di tāre, pala wati-pu kōne ra-mbako*, »hij opende de rijst in de schaal“ (hij nam het deksel van de schaal met rijst), zij was echter nog niet eens gekookt (52.2); *ede-ra lao ngupa kai-na la Mpāno, pala la Mpāno wunga mbadju-na mubu*, daarop ging hij Mpāno zoeken, deze nu was juist aan het meel stampen (17.23—24); *na-lao-njasa-ra di sa-buwa nisa. Pala nisa ede nggee kai sa-buwa ranggasasa — — —*. *Pala ranggasasa ede*, enz., hij kwam aan te spoelen op zeker eiland. Dit eiland nu werd bewoond door een reus — — — deze reus nu, enz. (66.10 en 11); *pala ba riyanā-na na-kau wāli-du ngēna sāhe*, de schoonvader nu beval hem wederom de buffels te hoeden (28.1); *pala wāra ai sa-nai*, op zeker dag nu (66.18); (*ede-ra raho kai-na dowa*). *Pala na-tarima weya-du dowa-n ede ba ruma Allah ta'āla*, (daarop bad hij) — — — God nu verhoorde zijn gebed (58.18—20).

Een regel, wanneer *pala* in de laatst besproken beteekenis, voor of achter in den zin staat, schijnt niet gegeven te kunnen worden. Uit de voorbeelden blijkt, dat het woord dan gewoonlijk vooraan staat, zoo een subst. met nadruk, hetzij in, hetzij buiten het zinsverband, er op volgt of wel *wati*, terwijl het bij de gewone constructie op het praedicaat volgt, doch uit de voorbeelden blijkt tevens, dat dit geen vaste regel is.

Over *nde pala*, maar, doch, zie § 280.

Aanm. *Pala* schijnt niet in verband te staan met het gelijkluidende Bataksche woord of met Mal. of Mak. *sapala-pala*.

Ruwa-na, naar den vorm een als absolutivum gebezigd subst., heeft den zin van het Mak. *bedeng*, het Mal. *kunun*: *au-tji di ade guni ake? bongi ro uta ruwa-na di ade guni ake*, wat is er in dien zak? rijst en toespijs naar het heet (43.4—5); *ede-ra pala ruwa-n waa kai ba nasi hadju sa-dompo*, daarop nu brachten de vogels, naar verhaald wordt, een stuk hout (82.9. v. o.).

Salaho komt alleen in samenstelling voor met een verbaal subst., dat door *labo* of *mandinga labo* wordt voorafgegaan: *ntjambe kai ba kali labo saròme salaho-na*, de opperpriester antwoordde toen al glimlachende (46.40—41); *ede-ra lao lampa hèko kai ba Mahadja Kurma lewi ede mandinga labo ou-ou salaho-na dou mantau lewi*, daarop liep M. K. om den tuin heen, al roepende om den eigenaar (65.36); *ede-ra ao kai-na mandinga labo widi salaho-na*, daarop nam zij (de bloemen) aan, terwijl zij ze tegelijk uitzocht (72.41).

Aanm. *Laho* is in dit woord wellicht een oudere vorm van *lao* = Jav. *taku*, zoodat de beteekenis eigenlijk zou zijn „in één gang”, vgl. het Mal. *sambil*.

Sama staat in de beteekenis van „te zamen” gewoonlijk achter en in samenstelling met het bepaalde woord, dikwijls wordt het ook verdubheld: (*mai-ra ta-nggee sama-ku labo nahu ——*). *Ede-ra nggee sama-sama kai-na*, koint, laat ons te zamen wonen (vgl. § 233. II.), daarop woonden zij te zamen (54.55—56); *wati neè-ku dula, nggåra wati sara dula sama-ku labo ana siwe-mu*, ik wil niet naar huis gaan, als ik niet te zamen met uwe dochter ga (31.1); *na-döho sama-sama-ra di ade bili-na*, zij zaten te zamen in hare kamer (71.59). Zelden staat het buiten samenstelling, bijv. *mai-ra ta-lao kada sama-sama*, koint, laat ons te zamen gaan! (38.12—13). Met nadruk kan het ook voor het bepaalde woord geplaatst worden; *ta-sama mimi, ta-sama karente labo lamada*, laat ons te zamen zinken, te zamen bovenkomen (74.59 en 40).

Vooraan staat *sama* steeds in uitdrukkingen als: *sama raa-kandadi*, medeschepsel (9.17. v. o.); *sama islám*, mede-Islamiet (ibid. reg. 16. v. o.), alsook waar het „gelijk, even” betekent, bijv. *sama piri*, even vlak (93.8); waarvan dan weder afleidingen als *kasama-piri* (even vlak doen zijn) kunnen gevormd worden (bijv. 12.22). In deze beteekenis kan het ook als praedicaat optreden: *sama-mena mpa lôsa-na*, „geheel en al gelijk is het uitgaan ervan”, evenveel wordt ervan opgebracht als belasting, 9.2. v. o. Op te merken is nog, dat *sama* als praedicaat, ook waar wij het door „gelijk zijn” moeten weergeven, nooit den vorm van een werkwoord door voorgevoegd verkort voornw. of achtergevoegd nadrukswoord aanneemt. Wel kan het *ma* voor zich krijgen (9.13. v. o.); alsook met *wati* den agens in den genitief aannemen: *wati sama-na*, het is niet gelijk (bijv. 14.6).

Simpa, of meest *simpa-simpa* (vgl. § 234) kan ook geheel synoniem met *kombi* of *kombi-kombi* zijn: *simpa* (*simpa-simpa*, 31.20. v. o.) *wâra kasi ade*

nggòmi labo nahu, wellicht hebt gij medelijden met mij (47.2); **wati kuliyo ro ngupa rero-na ana-na duwa-n ede, simpa-simpa mbui-pu wâra-adé wuba ede**, zij schoten niet te kort in het zien en rondzoeken naar kinderen, (in de hoop, dat) zij wellicht nog in het woud waren (65.19—). Het schijnt, dat het woord ook in deze beteekenis de constructie met verbaal subst. vereischt, vgl. § 254.

Udja of bij verkorting meestal **dja** (vgl. Mak. *dja*, Jav. *uga* Mal. *dji* „ook, eveneens“) staat gewoonlijk, zoowel in den volledigen als in den verkorten vorm, in samenstelling: **tanlu udja-ra raka-na salâmat**, het is ook zeker hij heil verwerft (86.3); **wati-pu sabune ntoi-na, — — — mai dja-ra ruma-la watu nggalo**, niet lang daarna, — — — kwam ook de vorst van jacht terug (25.25); **na-batu dja-ra ba opmu rawa**, ook de man volgde (ste in met) den zang (69.23—24); **ta-katei dja-pu lamada**, leer het mij (72.4); **ba supa neè-na rêtje lao tiyo dja rasa ra dana-na**, dewijl hij (i wilde overhalen ook zijn land te gaan bezien (45.19—20); **ai dja-na umbu-mu dou mamade**, begraaf vooral ook de gesneuvelden! (13.6); **wati taho-na**, het is niet goed (14.3); **ba bau dja kombi wâü-ra kôla kai-na**; **mada-la sa-bae**, waarom is toch ook uwe eene wenkbrauw kaal afgescho (49.32). Somtijds wordt het nog met **wâli** verbonden, bijv. **sodi wâli kai ba Tjahaya-Hairani asal-na**, Tj. H. vroeg daarop ook nog naar zijne afscheide (66.36). Zelden staat het woord buiten samenstelling, als 67.35: **enjambe kai dja ba Radja Mangendar-Sri**, en toen antwoordde (bracht in midden) ook vorst M. S. (zoo ook 47.9, 94.25).

Behalve met verbale (en de onder § 268 de noemen) woorden wordt ook samengesteld met **ndai**, eigen: **tuwa kâli ede na-dôho di tantonga ndai-na**, **ntika na-hina-ku èda wei pande ede, na-dôho di tantonga uma dja-na**, de opperpriester zat voor zijn venster en op eens kreeg hij timmermansvrouw in het oog, terwijl zij ook voor haar eigen venster (50.16 en 17; zonder **ndai** zou men moeten zeggen: **na-dôho dja di tantonga uma-na**). Na eene ontkenning betekent **dja** ook wel „toch“: **kône wâre mamai sou batu-la, wati dja-du raka-na**, al komt ook iemand ons achterzetten, dan vindt hij (ons) toch niet (41.6—7); **nggâra wati-s tarima-na, dja mpa ndai madja kai-la**, indien zij het (aanzoek) niet aannemen, is er toch volstrekt niets, waardoor wij beschaamd worden (26.4—5. v. **nde pala ai-na dja pana-pana ipi lalo**, maar wees toch niet al te ongeduldig (4.

Ook in **siya udja mpa** = Mal. *iya djuga*; **ede udja mpa**, Mal. *itu dji* staat **udja** in samenstelling met een nadrukswoord: **siya udja-ku mpa**, (vgl. 10.5).

- § 266. Het meest gebruikelijke woord om eene ontkenning uit te drukken is **si**. Het treedt steeds als praedicaat op, zoodat het volgende werkwoord seden substantief-vorm aanneemt. Behalvewanneer **nggâra** (indien) vooraf in welk geval na **wati** de nadrukswoorden **sa** (*si*, *sara*) geplaatst wor-

wordt het gewoonlijk niet van een nadrukswoord voorzien (in *wati-du* heeft *du* oorspronkelijk beteekenis, al wordt het dikwijls gebezigd geheel en al gelijk aan *wati*, vgl. § 270): *wati ringu-ku nahu*, ik ben niet gek! (84.4); *ta-raka-ku ro wati*, hebt gij hem gevonden of niet? (26.24—25); *nggāra wati sara neè-na lōsa*, als hij niet uit (het land) wil gaan (55.21); *wati-sa rela dōu mantau-na*, als de eigenaar het niet goed vindt (50.4). Voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden. Valt de nadruk op den agens van het volgend werkwoord, dan staat deze vooraan: (vorst K. herkende zijne ouders), *nde pala ina ro ama-na wati pata-na Maharadja Kurma*, doch de ouders herkenden vorst K. niet (76.18); *na-peso weki-na punggawa-na, ruma-na wati paki-na rasa-na*, de legeraanvoerder verwijdert zich, (doch) de vorst verlaat zijn land niet (13.24). Zoo ook het direct object, indien er de nadruk op valt. Wanneer een werkwoord den vorm van een subst. moet aannemen, moet *wati* ook gerekend worden een verbaal subst. te zijn, hoewel dit uiterlijk niet te zien is: *na-iyu wati wāra gendi mada-na*, (zoodra) hij voelde dat zijne wenkbrauw er niet was (49.51, vgl. § 247); *duwa kāli, tolu kāli wati wāra raka-na kōne sa-ori-ori pāhu*, twee of driemalen had hij niets gekregen (81.6, vgl. § 246).

Wanneer in plaats van het verbale subst. de vorm met *ma* gebezigd wordt, blijft *wati* gewoonlijk eveneens onveranderd: *patu-ra nahu (ngāha-ku) wati mbolju-ku*, het was natuurlijk, dat ik niet verzagd werd (als ik at, 71.16). Ook na praepositie's kan *wati* gebezigd worden: *saraka wati-du* (vgl. § 270), *lōwa-na londo*, tot aan het niet meer kunnen (zoodat zij niet meer konden) beneden komen (37.41); *labo wati-bae kai-na ade*, met het niet weten (onder het te weten) (8.25). Dikwijls wordt *labo* voor *wati* verzwegen: *ba supu londo lao-na wati ngawa-na ngāha*, dewijl hij „naar beneden gegaan was om te gaan” (uit huis gegaan was) zonder te willen eten (43.31); *na-ndiha ndano-ra sa-nai-nai eli genda — — — wati-du sanawa-na*, het geluid van de trom — — — was dagelijks levendig, zonder ophouden (63.18); *tjaū-tji maou-ou ëri lawa ede wati wāra ndai-na pande*, wie roept daar buiten de deur, terwijl de baas-zelf er niet is? (50.29).

Ook kan *wati* door eene praepositie gevolgd worden, bijv. *wati ba supu*, het was niet om reden van, het was niet omdat (61.8). Een voorbeeld, waarin het nadrukswoord *ra* na *wati* gebezigd is, geeft 68.29. Op te merken is nog, dat na *wati* het werkwoord *wāra* (zijn) wel eens verzwegen wordt, als bijv. in: *wati dja mpa ndai madja kai-ta* (vgl. boven § 265 sub *udja*), dit is niet te verwarren met het gebruik van *ndai* na *wati*. Vgl. ook § 66, 100, 101, 249 en 254. Uit de constructie van het werkwoord na *wati* blijkt, dat het woord oorspronkelijk verbale kracht moet gehad hebben en de beteekenis dus eigenlijk is „niet zijn”. Naar den vorm kan het woord wel niet anders zijn dan een kråmå-vorm van *wāra*, evenals in het Jav. *batēn* (*botēn*).

Daa of bij verkorting *da* wordt daarentegen geheel als adverbium gebezigd. Het staat voor het bepaalde woord en wordt, geheel en al naar willekeur,

daarmede samengesteld of niet. Uit den aard der zaak wordt de verkorte vorm meest in samenstellingen gebezigd, en de volledige vorm zoo het woord op zichzelf staat; evenwel komt ook de volledige vorm in samenstellingen voor en omgekeerd: *daa mu-low-a-sa èda angi labo doü bae-mu*, als gij uwe vijanden niet kunt ontmoeten (13.10); *ampo na-daa hina-ku ba sintji ade-mu*, dan eerst zal berouw uw hart niet treffen (14.14); *ni'mat da ndai weha kai ntewi*, wat zoo aangenaam is, dat er geen voorbeeld van is (bijv. 95.5); *na-ih-a-sa ndadi* (= *ndai*) *da lowa weya-na kani*, indien het zoo geschonden wordt, dat hij het niet gebruiken kan (15.7). In meer gewone taal wordt *daa* (*da*) vooral dan gebezigd, waar het gebruik van *wati*, wegens de volgende substantief-constructie en het niet aannemen van nadrukswoorden, onduidelijkheid zou kunnen veroorzaken. Men bezigt het dus vooral: bij deelwoorden en dan meest in samenstelling (in de gedichten ook dikwijls buiten samenstelling) men kan evenwel ook *wati* hezigen, (vgl. 55.13 alsook 81.3, *mawati*); steeds bij de vormen met *ndai* (uitgezonderd in de in § 95, 100, 101 gemelde gevallen; steeds waar een verbaal subst. als absolutivum optreedt, ook in het geval genoemd in de Aanm. na § 233 en dikwijls ook na voorzetels: *labo daa bae ade* (10.13); enz.

Ook kan *daa* (gewoonlijk *da*) ons „on” in samenstellingen zijn.

Aanm. De verkorte vorm *da* beantwoordt aan het Jav. *tan*, het Mak. *ta*, het Bug. *tå* of *tång*, vgl. Sumba. *da*, (*nda*). Minder zeker is de volledige vorm te bepalen. Het Jav. heeft *taya* wat een woord voor „zijn” kan bevatten, vgl. Sund. *aya*, Mal. *ada*, in den grond één met O. Jav. *wara* (vgl. ook Jav. *boga*). Mogelijk bevat ook het Bim. *daa* een dergelijke onregelmatigen vorm van „zijn”, zonder *w* gelijk in *taya* en met geheele wegvalling van de *r*. Het Mak. heeft *taiya* (*taya*, *tiya*), het Bug. *tåniya* (d. i. *tán—iya*), vgl. het Sumba. *ndeyya*. Men zou ook *daa* kunnen beschouwen als te zijn ontstaan uit *daya* voor *da-iya*. Het wegvallen van de *y* zou niet onregelmatiger zijn dan die van de *r* bij de eerste veronderstelling. Aan *iya* zou in deze samenstelling wel de beteekenis „daar zijn” moeten toegekend worden (vgl. ook *ira*, § 274).

Indo wordt eveneens als een gewoon bijwoord gebezigd, doch staat nooit in samenstelling. In de meer gewone taal komt het niet dikwijls voor; bijna alleen in uitdrukkingen als: *indo ndadji au-ku isi koròma*, dadelpitten zijn mij tot niets nut (24.18); *indo au-dja ône-na*, het dient tot niets (40.2, 41.20). In gedichten is het evenwel zeer gebruikelijk: *indo na-ngawa romo mpa mbuwa*, hij wil maar volstrekt geen vrucht dragen (95.5. v. o.). In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat op alle plaatsen in de teksten het finiete werkwoord zonder nadrukswoord staat; éénmaal komt een transitief met *ku* voor (99.12); de voorbeelden zijn evenwel te weinig talrijk om er eenig besluit uit te kunnen trekken.

Nog wordt *indo* gebezigd in een zin als: *indo wára nggáhi wau nahu*, heb ik niet (ik heb immers) steeds gezegd (27.13).

Lai-na is in beteekenis het Mal. *bukan* (vgl. Sund. *lain*): *lai-na nonto doü ake*, dit is geen brug voor menschen (42.31); *lai-na nahu la Kalai*, ik ben Kalai niet (23.5, *nahu* voorop wegens den nadruk); *nggára na-ndede-sa*, *lai-na*

ana ita, als het zoo is, dan zijn het uwe kinderen niet (76.29); *doü masampurna 'ilmu labo 'aqal, ede doü matuwa, lai-na doü matuwa ba qondo umur-na mampowa-mpowa*, hij, wiens wetenschap en verstand volmaakt is, is een oud mensch, niet is men een oud mensch door lengte van leeftijd alleen (90.6—7). Eigenlijk is *lai-na* een subst. en betekent een zin als: *lai-na nonto ake* letterlijk: dit is het andere (het tegendeel) van eene brug.

Bij de substantief-constructie blijft *lai-na* natuurlijk onveranderd: *ba supu lai-na doü mōne mena masodi-na ede*, dewijl zij, die haar vroegen, altemaal geen mannen waren (44.32); *labo lai-na rawi ndai-na*, terwijl het zijne eigen zaak niet is (80.24). Over de constructie van een verbaal woord na *lai-na* zie men § 109. Over *lai-na* — — — *lai-na* zie men § 109 en 110. Soms staat *lai-na* voor *malai-na-sa* (bijv. 98.15, vgl. § 280).

De uitroep van bevestiging is *iyo, ja!* bijv. *iyo, taho pôda mpa, ja*, het is zeer goed (bijv. 43.12); helefsder: *iyo ita!* (bijv. 44.57). Voorts dienen als bijwoorden van bevestiging: *pôda*, werkelijk, waar: *mu-waü pôda-pôda-ku hora nahu ro wati*, kunt gij mij werkelijk helpen of niet (38.25); *wâra pôda hadjal lamada ake*, ik heb inderdaad iets noodig (50.19); *doü pôda ake*, het is wezenlijk een mensch: (59.32); *ngâra doü pôda-si*, als het inderdaad een mensch is (ibid.); ook *sa-pôda-pôda-na*, *kai masapôda* = Mal. *sa-sungguh-sungguh-nja*; *lantu*, zeker; *hidi* en *hidî-na*, vgl. § 245, 250; alsook uitdrukkingen als: *wati-du sâla-sâla-na made nahu*, het zal niet missen of (het is zeker) dat ik sterf (36.27); *wati-da daa sente-ne*, zij zullen er niet geen eerbied voor hebben (zij zullen er zeker eerbied voor hebben) (13.1).

De noodzakelijkheid van iets wordt, behalve door de vormen met *ndai*, uitgedrukt door: *wati lowa-na wati* = Mal. *ta-dapat tiyada*, bijv. *nggâra na-ndede sara*, *wati lowa-na wati lewa-ta*, als het zoo is, moeten wij wel strijden (77.19); alsook door *mpabuwa*: *di ade tolu nai mpabuwa-ku tjumpu-na*, in drie dagen moet het af zijn (21.10. v. o., *mpabuwa* is oorspronkelijk een transitief werkwoord en heeft *tjumpu-na* tot direct object, de zin heeft imperatieve beteekenis, derhalve staat het niet in substantief-constructie, *ku* geeft hier den conjunctief als plaatsvervanger van den imperatief te kennen; de imperaties wordt gebezigd op 95.9: *mpabuwa-pu pula*, (men) moet (het) bedekken).

§ 267. Bijwoordelijke uitdrukkingen worden nog gevormd: A. door *kai* met een deelwoordelijken vorm, vgl. § 60 en § 71, deze staan nooit in samenstelling; B. door *labo* met een verbaal subst. van een kwalificatief werkwoord (vgl. het Mal. *dëngan*). Deze vormen somtijds eene samenstelling met het bepaalde woord, bijv. *kamai labo rötji toi-pu*, laat (haar) wat snel komen! (46.34); gewoonlijk evenwel staan zij afzonderlijk: *ba supu neyo ade-na dula labo taho-r ntai ndai kâli*, uit vreugde, dat de opperpricster ongedeerd terug was gekomen (54.16). Valt er de nadruk op, dan staan zij vooraan als praedicaat, een voorbeeld vindt men onder § 246. C. door *sa*, vlg. § 272, met een verbaal subst. (dikwijls verdubbeld), meestal gevolgd door *na* of een subst..

in dat geval staan zij steeds zelfstandig: *wudjud aō-na wāra Allah sa-toi-nai-na*, *wudjud* betekent dat God eeuwig bestaat (6.14. v. o.): *ede-ra rai kai-na sa-wale-wale ade-na*, en toen vluchtte hij uit alle macht (36.9). Vooraan geplaatst treden zij als praedicaat op (voorbeelden vindt men onder § 246), doch bij den imperatief of den daarmede overeenkomenden conjunctief kunnen zij ook vooraanstaande door een finiet werkwoord gevuld worden (vgl. de aangehaalde §). *Sa-wāū-wāū*, dat nooit *na* achter zich krijgt, kan ook in samenstelling voorkomen, hetzij voor het bepaalde woord: *ta-sa-wāū-wāū karaka weya ba ita*, doe het mij bereiken, zooveel gij kunt (50.20), hetzij daarachter: *inga sa-wāū-wāū-pu nahu*, help mij zooveel gij kunt (36.27). Somtijds wordt nog *kai* voor deze uitdrukkingen geplaatst, alsdan staan zij steeds zelfstandig: *inga-pu kai masawaū-wāū*, help zooveel gij kunt! (40.11); *kai masapōda-pōda ringa ro batu-ku*, enz., men luistere en volge in waarheid, enz. (9.2). Over het gebruik van *ma* bij deze woorden, vgl. § 89. D. Enkele bijwoorden worden ook gevormd door eenvoudige achtervoeging van *na*: *wōha-na ini nai*, *pidu nai*, het midden ervan (nani. van den duur) is zes of zeven dagen (gemiddeld duurt het zes of zeven dagen, 10.29, daarentegen met *sa*: *sa-kura-kura-na*, op zijn minst, op zijn kortst; *sa-toi-na*, op zijn langst, ibid.), *èse-na sa-mpuru upa*, op zijn hoogst veertien jaar (oud, 11.23, van *èse*, dat oorspronkelijk een subst. moet geweest zijn, nu echter alleen als bijwoord, vgl. § 263, en voorzetsel, vgl. § 274, in gebruik is). Voorts zijn hier toe te brengen: *tampuu-mpuu-na*, ten eerste (van *tampuu-mpuu*, als subst., begin); *duwa (ori) kai-na*, ten tweede, enz.

§ 268. Omrent de bijwoorden is nog op te merken:

A. De bijwoorden, welke gewoonlijk in samenstelling voorkomen met verbale woorden, worden gewoonlijk ook in samenstelling gebracht met woorden als: *bakai*, *sabune*, enz., zoo een eigenlijk subst. als subject optreedt: *bakai mena-ku sāhe-mu ede*, waar zijn uwe buffels altemaal? (30.7), *bakai wāli-ku duwa mbuwa*, waar zijn nog twee stuks? (38.33).

B. Als een volledig persoonlijk, aanwijzend of een vragend voornw. als subject optreedt, gevuld door het subst. met *ndai* of een ander deelwoordelijk praedicaat of wel door een eigenlijk subst., dan worden de bijwoorden *mēna*, *mpa* (zoo dit het verbum bepaalt) *mpowa*, *ntene*, *pala*, *pōda-pōda*, *udja*, *wāli* en *wāū* (wellicht ook nog andere, vgl. boven § 265 onder *ngau-na*) tusschen het subject en het praedicaat geplaatst (*ede-ra* en *ede mpara* in de beteekenis van „daarop“ hebben evenwel deze constructie niet, daarentegen wordt *ba bau* dikwijls op dezelfde wijze als *au* behandeld, een voorbeeld vindt men onder *udja* § 265). Voorb. *ro bune santika ada ra kau nggomi mēna ndai maparenta-na ro mandede wāli sa-mēna-na ntau ro wāra — — — nggomi mēna mantau*, en wat (mijne) onderdanen betreft, gij zult ze allen beheerschen, zoo ook (mijne) kostbaarheden — — — gij zult alles bezitten (48.21 en 22); *ede-i mēna mantjewi raso*, dit is geheel en al zeer rein (94.23); *ede mēna*

wuwa dòdo ba lamada ada-ta, dit zijn de geheden van ons, uwe onderdanen (16.19); *sandaka-pu tòpo-ni rera-mu*, watu siya mpa wontu kai tjilaka, hoed toch uwe tong, uit haar spruit slechts ongeluk voort (105.39—40); *ede mpa mandai rawi-na wai ede*, dit deed de oude vrouw voortdurend (28.2, vgl. (24.8, 38.3. v. o., 65.18); *ede ntene mpa rawi-na*, idem (27.20); *ake pala rawi ndai daa waū kai siya ba sae dòho-ku*, dit is dan het werk (dat is het dus) wat mijne beide broeders niet hebben kunnen verdragen! (28.18); *ake-ku pala dòu sine ede*, dit is de vrouw! (dit is eene ware vrouw, 44.40); *au pòda-tji ndai weha*, wat moet er nu inderdaad genomen worden? (34.9); *dòu mabune pòda-tji ndai ngupa*, wat voor eene vrouw moet nu werkelijk gezocht worden? (52.35); *ake wâli façal*, dit is nog een hoofdstuk (II.); *mabune wâli-tji ndai weha*, wat moet nu wederom genomen worden? (33.40); *ndai nggomi waū mantjára*, gij zelve hebt stellig schuld (36.14).

Zoo een subst. op deze wijze als subject vooropgeplaatst wordt, veranderen deze bijwoorden in den regel niet van plaats, bijv. *ndai ruma-t bitjára neè nambei mena-na sadeka*, de rijksbestierder was het, die de aalmoezen gaf (56.24, vgl. 25.8—39, 91.35, enz.); *sjarañ kidi ede sa-ori mpa*, het voorschrift voor het staan is slechts één (12.11—12). Eene enkele maal, in minder gewone taal, vindt men evenwel ook dan de hier besproken constructie gebezigd, bijv. *bumi renda udja matabai-na*, enz., de *bumi renda* beproeft ook, enz. (100.1). Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat die bijwoorden, welke gewoonlijk in samenstelling staan, ook met de vragende voornaamwoorden eene samenstelling vormen; na de andere voornw. staan zij op zichzelf. Op te merken is nog, dat in een zin beginnende bijv. met *ede mpa*, *mpa* ook zeer goed bij *ede* kan behooren, zoodat de beteekenis is: dit slechts, enz. (bijv. 44.16).

Na *ai-na* en *wati* komen steeds: *mpa* (met synoniemen), *pôda*, *udja* en *waū* (in de beteekenis van „volstrekt“) te staan, hetzij in samenstelling of niet, naarmate zij na een verbum plegen behandeld te worden; wordt *daa* gebezigd dan staan zij na het werkwoord; in gedichten komen hierop wel eens uitzonderingen voor.

C. Wanneer een woord van verbale beteekenis als bijwoord gebezigd, buiten samenstelling staat, dan neemt het *ma* aan, zoo het bepaalde werkwoord in den vorm van een subst. komt te staan: *ede-ra lampa ro rai kai-na maròtji-ròtji*, daarop ging hij weg en ijde snel voort (25.25); *ede-ra kapòro kai ba ruma-ta mantjewi-nljewi lalo*, daarop werd de vorst zeer toornig (60.19); *au-tji neè hâri kai nggomi mandede-ndede lalo*, waarom lacht gij zoo zeer? (59.36—37); *ngadji kùlâb masama-sama*, te zamen het boek lezen (90.51, *sama-sama* vindt men ook wel zonder *ma*. bijv. 74.28, vgl. hoven § 265 onder *sama*); *ba qondò ‘umur-na mampowa-mpowa*, door lang leven alleen (90.7); *tjaú hâri-hâri daa mapatu*, er van houden op ongepaste wijze herhaaldelijk te lachen (89.27). De met *ka* afgeleide adverbia (vgl. § 41) krijgen

echter in dit geval *ma* niet, een voorbeeld vindt men 24.31. Zoo het bijwoord oorspronkelijk geen verbale beteekenis heeft, kan *ma* gebezigd worden, bijv. *ndai kasela maāri luwa*, uit te zonderen (94.22); noodzakelijk is het evenwel niet (vgl. 30.15, 60.3, enz.). Nooit neemt een bijwoord *ma* aan als het buiten samenstelling staat na woorden als: *bakai*, of ook *ai-na*: *bakai-ku pōda wai ede*, waar is die oude vrouw nu inderdaad? (40.50); *ai-na pōda-pōda* (bijv. 9.9).

DE NADRUKSWIJZERS.

- § 269. De nadrukwijzers kunnen zoowel dienen om nadruk te leggen op een bepaald woord in den zin, als om eene bijzondere toepassing te geven aan de beteekenis van een woord (vgl. v. d. Tuuk, Tob. Sprkk. § 165).

Voor zooverre deze woordjes eenlettergropig zijn, verbindt de Bimanees ze bij het schrijven met Arabische karakters steeds met het voorafgaande woord, waarvan de eindvocaal dan tevens lang geschreven wordt (dus *na-èdā-du*, *na-èdā-sa*, *èdā-pu*, enz.), evenals dit in Maleische geschriften pleegt te geschieden bij woorden, welke op eene vocaal eindigen bij de aanhechting van *lah*, enz. Wanneer nu een Bimanees zeer langzaam en duidelijk spreekt, brengt hij ook werkelijk het accent van het woord op de laatste lettergreet.

Bij de gewone wijze van spreken evenwel hebben de eenlettergropige nadrukwijzers volstrekt geen invloed op het accent van het voorafgaande woord, hoewel zij daarmede als één geheel worden uitgesproken, zij zijn derhalve als enklitisch te beschouwen. De twee- of drielettergropige nadrukwijzers hebben een eigen accent en oefenen dan ook nooit, ook niet in schrift, invloed uit op het voorafgaande woord. Zij bestaan óf uit *mpa* (vgl. § 265), gevuld óf ook tevens voorafgegaan door een der eenlettergropige nadrukwijzers en hebben dan steeds het accent op de voorlaatste lettergreet (dus op *mpa*) óf uit eene samenstelling van twee der eenlettergropige nadrukwijzers en hebben dan steeds het accent op de laatste lettergreet.

- § 270. De als nadrukwijzers gebezigde woorden zijn: *da*, *du*, *e*, *i*, *itji*, *ka*, *kada*, *kampada*, *kidi*, *kimpidi*, *ku*, *kudu*, *kumpudu*, (*kimpudu*), *mpara*, *mpudu*, *ni*, *o*, *pu*, *ra*, *sa*, *sara*, *si*, *ti*, (*nti*), en *tji*. Enkele dezer woorden kunnen in bepaalde gevallen door elkander gebezigd worden; zoodanige zijn: *du*, *mpudu*, *ra*, *mpara* en *ku* achter de finiete vormen van het werkwoord in den indicatief. Uit de talrijke voorbeelden, vooral onder § 78, 228 en § 80 en 240 gegeven, blijkt, dat er behoudens eene uitzondering, in dit geval niet het minste verschil in hun gebruik bestaat en dat zij hier alleen dienen om de functie, welke het verbale woord vervult, duidelijk te doen uitkomen. De bedoelde uitzondering is de volgende: *ku* kan (in den indicatief) nooit komen na de

eigenlijke intransitieve werkwoorden, als *lao*, *gaan*; *mai*, komen, enz. Wel daarentegen na de kwalificatieve, bijv. *na-mpinga-ku pala*, hij is doof! (17.12); *na-ringu pôda-ku pala*, hij is werkelijk gek! (42.37); *na-bini taho-ku dipi*, de mat was goed (geheel) vol (69.4, vgl. 71.33); *na-bini-ku doü*, "de mensen waren vol in iets" (het was vol met mensen, 46.7); *ndede-ku*, het is aldus (13.18); *na-mpoi-ku*, het is op (69.8); ook zegt men: *na-tjowa-ku*, hij liegt (dus eigenlijk: hij is leugenachtig, (38.9). Ook kan *ku* gebezigd worden na woorden als: *lawa*, kunnen; *disa*, durven: enz., bijv. *na-lowa wâli-ku kantjèko*, gij kunt het wederom krommaken (85.31, vgl. ibid. reg. 33); *mu-disa-ku mpa pala* (stopwoord) *pèsò*, gij durft er maar van afwijken (86.34). Nooit kan *ku* evenwel na *wâra* (zijn) geplaatst worden; ofschoon dit woord anders dikwijls gelijk de kwalificatieven behandeld wordt, ook niet na *wati* (niet).

Dezezelfde woorden kunnen ook gebezigd worden, alleen tot nadruk, na de pers. voornw., zoo deze als subject optreden (anders is alleen *ra* gebruikelijk), in hetzelfde geval na de aanwijzende voornw., (aan sommige verbindingen, als: *ede-ra*, *ede mpara*, *ede-du*, heeft het spraakgebruik eene bijzondere beteekenis gegeven), na de vragende voornw., alsook na die adverbia, welke steeds als praedicaat optreden (*bakai*, *bune* enz.), meestal maakt het spraakgebruik hier een verschil tusschen *ku* en de andere; zie bij de genoemde woorden. Te vermelden is nog dat tegenwoordig, althans in de hoofdplaats, *du* en *mpudu* gebruikelijker zijn dan *ra* en *mpara*.

Da komt afzonderlijk voor alleen in: *wati-da*, gelijk *wati-du*.

Du. A. Het woord heeft nog beteekenis in *wati-du*, niet meer, waarvoor *wati-da* eene dестiger uitdrukking is (vgl. Mak. *taena-mo*; Bug. *dô-na*, niet meer), bijv. *na-wâra-pu doü di ade rasa ro wati-du*, zijn er nog mensen in het land of niet meer? (74.42); *ede-ra bonto wâli kai-na, wati-du ngawa-na ngâha*, daarop dekte hij (de spijzen) weder toe en wilde niet meer eten (43.19); *ai ake wati-da wâra-na doü mangawa-mu horu*, thans is er niemand meer, die u wil helpen (88.14. v. o.). In dit geval blijft *du* (*da*) ook daar, waar eene substantief-constructie vereischt wordt: *na-nggâhi-ku ha ade-na wati-da ntjai mori kai-na*, zij zouden (anders) bij zich zelven zeggen, dat er geen weg (middel) tot leven meer is (12.6—5. v. o.); *na-iyu-ku wati pôda-du wâra gendi mada-na sa-bae*, hij voelde, dat zijne eene wenkbrauw er werkelijk niet meer was (49.30); *saraka wati-du* (37.41). Evenwel wordt deze uitdrukking ook dikwijls zoo gebezigd, dat *du* (*da*) volstrekt geen beteekenis meer heeft, bijv. *au rawi ita rumâ-ku lao simi rero kai-ta di ade kôla ake wati-du runtju waü-ta djuba*, wat hebt gij toch in dien vijver overal te duiken, zonder eerst uw tabbaard uitgetrokken te hebben? (53.26).

B. Het verricht de functie van nadrukswijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en na andere woorden, als boven vermeld is.

E. Zonder eigen beteekenis, gebezigd om nadruk te geven aan subst. in den vocatief, vgl. § 189.

I. Zonder eigen beteekenis, als nadrukswijzer alleen gebruikelijk na de als subject optredende aanw. voornw. (bijv. 7.22 en 23, 87.31 enz.). Het wordt beschouwd als beleefder dan *tji*, doch minder beleefd dan *o*.

Itji, met den nadruk op *tji*, dus wel ontstaan uit *i* + *tji*, in beteekenis gelijk *tji*, bijv. *bakai itji* = *bakai-tji* bijv. 24.17).

Ka, duidt den conjunctief aan in de gevallen vermeld in § 233; zoo het door een anderen nadrukswijzer versterkt wordt, schikt zich de vocaal naar die van het tweede.

Kada, uit *ka* + *da* (zie boven), gelijk *ka*.

Kampada, uit *ka* + *mpaða* en dit weer uit *mpa* + *da* (vgl. *mpudu*) gelijk *ka*.

Kidi, uit *ka* + *di* (eene variatie van *da* en *du*, in het Bim. niet gebruikelijk, maar wel in het Kòlosch), in beteekenis gelijk *ka*.

Kimpidi, uit *ka* + *mpidi*, vgl. *kiði*, in beteekenis gelijk *ka*.

Ku. A. Nadrukswijzer bij den indicatief na transitieve en kwalificatieve werkwoorden, alsmede na andere woorden, als boven vermeld is.

B. Eveneens als nadrukswijzer gebezigd met uitsluiting der andere, waar een subst. of telwoord en subst. als praedicaat in hoofdzinnen optreedt: *tani-na wáru reya-ku* (omzetting van: *wáru reya-ku tani-na*) wat de boete betreft, — — — deze is acht reyalen (14.20. v. o.); *ruu galara* — — — *sa-reya-ku sa-bae*, wat het honorarium van het dorpshoofd betreft, — — — dit is een reyaal van één zijde (van de één partij, 15.18); *sumpu dana ka-ku nggeeñ kai-na* (*ka* voor *aka*), op gindsche landtong woont hij (36.18); *ele sumpu dana ka-ku nggeeñ kai-na*, in het Oosten, op gindsche landtong woont hij (37.3). Het subst. wordt met zijne bepalingen ten opzichte van *ku* als eene eenheid beschouwd, evenals dit bij de werkwoorden het geval is. Evenwel is het volstrekt niet noodzakelijk hier een nadrukswoord te bezigen.

Hierbij kan ook nog gebracht worden het gebruik van *ku* in een zin als de volgende: *maai ake na-wáu-ra lao raka wáli Ama-Gedjo-ku nggáhi-na*, nu is hij wederom naar A. G. gegaan, volgens zijn zeggen (36.22—33). Door *ku* wordt de gehele voorafgaande zin in betrekking tot *nggáhi-na* gebracht, eenigszins als bij verkorting van *ndede-ku nggáhi-na*. Deze constructie kan alleen gebezigd worden, zoo het laatste woord van den zin een subst. is. Meer gewoon is eene andere plaatsing van *nggáhi-na*, vgl. § 249.

C. Het wordt steeds als nadrukswijzer gebezigd, zoo een subst. (en soms ook het vragend voornw.. vgl. hieronder), gevolgd wordt door *ngára-na* (-*ku*, -*mu*, enz.): *lao hade-po aka doro Putju Lino-ku ngára-na*, gaat (hem) doden op gindschen berg P. L. genaamd (3.3); *ede-ra tangára kai susu-ku ngára-na*, dit worden horsten genoemd (32.18—19); *Wai Kabaya-ku ngára-na wai ede*, grootmoeder *Kabaya* was de oude vrouw genaamd (71.10); *rasa au-ku ngára-na ake*, "een land, welks naam is dit" (hoe is de naam van dit land? 71.20).

Eigenlijk komt het gebruik van *ku* hier overeen met het sub B. gemelde, daar het subst. met *ngára-na* (-*ku*, -*mu*, enz.) eene bezittelijke samenstelling

vormt, waarin het de functie van praedicaat vervult. De Bimanees verbindt bij het schrijven dikwijls *ku* met *ngára* in plaats van met het voorafgaande subst. Dit zal wel hieraan toe te schrijven zijn, dat dit subst. dikwijls, vooral waar het als genitief, object, enz. in een zin optreedt, eerst alleen in de gedachte ligt, terwijl *ngára-na* er later als nadere bepaling bijgevoegd wordt, zoodat *ku*, dat men nu eenmaal gewoon is voor *ngára-na* te bezigen en van welks functie zich de Bimanees natuurlijk niet duidelijk bewust is, tegelijk met *ngára-na* wordt uitgesproken en dewijl het toonloos is, daarmede verbonden wordt. Het behoort er evenwel niet bij, zoals duidelijk blijkt uit volgenden zin uit een bezweringsformulier (I.): *Nuru-ku ngára-mu, aho-pu wára-mu, Nuru-Habba-ku, lahi wára-mu*, Nuru (was) uw naam voor gj bestondt, Nuru-Habba (is uw naam) nu gj bestaat.

D. Nog wordt het gebezigd na de praepositie *labo* (*mandinga labo*) en soms ook na *kai*.

E. Ten slotte wordt *ku* gebezigd om den conjunctief aan te duiden na elk soort van werkwoord en na als werkwoord optredende substantieven, vgl. § 233 en § 257. Hiermede hangt samen het gebruik van het woord na de vormen met *ndai*, waar deze gerundieve beteekenis hebben. Hierbij is echter op te merken, dat men in de spreektaal ook *ku* gebruikt of begint te gebruiken, waar deze vormen geen gerundieve beteekenis hebben. Het enige voorbeeld in de teksten is: *mapala pala-dja-ku*, hij, die sloeg, werd ook geslagen, z. v. a. zij sloegen elkander (79.16, vgl. § 216. Aanm.).

Dit gebruik laat zich gemakkelijk verklaren uit het sub B. gemelde.

Kudu, uit *ku* of *ka* en *du*, gelijk *ka*.

Kumpudu, uit *ku* of *ka* en *mpudu*, gelijk *ka*; men zegt ook *kimpudu*.

Mpara, uit *mpa* en *ra*, kan somtijds een versterkt *mpa* zijn. Zoo vooral in *wára mpara* — *wára mpara*, vgl. § 109 en § 265, zoo ook zonder *wára*: *dou mamori mpara dou mamade, dou matoi mpara dou manae*, zoowel dooden als levenden, zoowel „kleine als groote menschen“ (kinderen als volwassenen, 94.34). Ook kan *ede mpara*, enz. soms staan voor *ede mpa* (vgl. § 268), bijv. 62.10, 78.13). Zoo schijnt het ook beschouwd te moeten worden in *bè-bè-na mpara*, vgl. § 224 en enkele uitdrukkingen meer. Op 82.2. v. o. vindt men het ook in deze beteekenis na verbale subst. gebezigd: *ndede nggáhi-na, hengga-na asa-na labo mabu-na mpara* (= *mpa*, vgl. § 265), zoo sprak hij, terwijl hij zijn bek opende en meteen viel. Zoo ook ibid. reg. 6 en 3. v. o., evenwel is dit gebruik, althans ter hoofdplaatse, ongewoon.

Gewoonlijk dient *mpara* als nadrukwijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en na andere woorden als in het begin van deze § vermeld is.

Mpudu, uit *mpa* en *du*, is: A. geheel en al gelijk *mpara* als nadrukwijzer.

B. Ook wordt het gebezigd bij den imperatief van transitieve werkwoorden, vgl. § 233. Hier is het eigenlijk ontstaan uit *puḍu*, dat is *pu* versterkt door

du, zooals dit nog over is in de uitdrukking: *tjāra pudu* (met den nadruk op *du*), vgl. onder *āra*, § 263.

Ni wordt voornamelijk gebezigd ter versterking van bijwoorden, hetzij deze eene afzonderlijke zinsnede vormen, als *kombi-ni*, of ook *pala-ni* (vgl. § 265), hetzij deze in zinsverband voorkomen: *ku-kapōro waū-ni*, ik ben wel stellig boos (27.27); *sandaka-pu tōpo-ni rera-mu*, bewaak toch uwe tong! (105.39); *taho mpa-ni*, het is niets dan goed, het is zeer goed (bijv. 53.35). Ook treft men het na verbale subst. aan: *tjaū-tjaū-ku-ni*, het is nu eenmaal mijne begeerde! (30.11 en 18); *wati pehe-na-ni*, het is onmogelijk (94.1); *kōne na-waū tuwa-ni*, al is hij ook oud (89.40).

O wordt beschouwd als een eenigszins deftig woord. Het wordt alleen voor den nadruk gebezigd na de aanwijzende voornw., bijv. *ede-o*, ook geschreven en uitgesproken *ede-y-o*, vgl. bij i. Ook kan het na verbale woorden (althans kwalificatieve) geplaatst worden: *na-busi-y-o marada oi*, het zij koeler dan water (16.8. v. o.); *na-mbētja mena-o sarumbu-ta ba oi*, uw geheele lichaam worde nat (bevochtigd) door het water (93.3. v. o.); *dōdo-ku ndende umu-na nāru mori-na*, *dēse-o mortaba-na*, *nae-o kuwasa-na*, wij bidden dat lang zijn leven zij, dat hoog zijn rang, dat groot zijne macht zij (16.6. v. o.). Met zekerheid laat zich niet uitmaken of *dēse-yo* en *nae-y-o* als verbale subst., afhangende van *dōdo* zijn op te vatten, vgl. de paraleplaats 16.17 en 18, dan wel of bij deze woorden in de directe rede wordt overgegaan; het gebruik van *o*, niet bij *ndende* en *nāru* en wel bij de volgende woorden, zoude het laatste doen vermoeden. Een ander voorbeeld van het gebruik van *o* bij een verbaal subst. leveren de teksten niet op, wel echter na een deelwoordelijken vorm: *doū manae-nae-y-o neè makawai-mu*, een aanzielijk man moest u tot vrouw nemen, 51.3). Waar *o* na een finieten vorm voorkomt in de bovengegeven voorbeelden, staat het werkwoord in den conjunctief, dewijl het echter zoo zelden aangetroffen wordt, kan ik niet zeggen of dit regel is. Ook kan het gelijk zijn aan *sa*, A., zie beneden (ten minste na *ndede*): *na-waū-du ndede udja-o raka-ta bade*, *ampo na-wāra patu-na*, enz., als gjij op dezelfde wijze kennis verkregen hebt, dan eerst is het voegzaam, enz. (97.18—19); *na-ndede-o*, *ampo pala ta-raka-ku rahmat*, als het aldus zal zijn, dan eerst zult gjij heil verwerven (103.25 vgl. 92.13).

Pu, dialectisch *po*, in de spreektaal ook verkort tot *p*, heeft

A. de beteekenis van „nog“. Zoodanig wordt het steeds gebezigd bij de ontkenning: *wati-pu wāra ana lamada*, ik heb nog geen kinderen, (50.39); *wati-p sabune lampa-na*, nog niet lang was hij gegaan (73.29). Uit den aard der zaak hlijst *pu* in dit geval bij de substantief-constructie: *ba supu wati-pu wāra èda-na*, wegens haar (hem) nog niet gezien hebben (74.20); *ba bau wali ntene kai-pu mai-na*, waarom komt hij nog maar niet terug? (19.3). Wordt *daa* als ontkenning gebezigd, dan staat *pu* na het verbale woord: *madaraka-po dana*, welke den grond nog niet bereiken (4.14).

Vgl. Mak. *taena-pa*, Bug. *dé-pa*. Voorts kan *pu* in deze beteekenis staan na *wâra* of na een kwalificatief werkwoord, het is dan uit den aard zwakker dan *mbui-pu*. Voorb. *na-wâra-pu dôû di ade rasa ake*, zijn er nog mensen in het land? (74.22); *taho-pu batu-ku nggâhi ruma-t bitjâra ake*, het is nog beter dat ik opvolg wat de riksbestierder zegt (55.27); *mbôlo-pu dôû siwe makalai di ade rasa ake*, er zijn nog vele andere meisjes in het land (28.11); *kura udja-pu bade*, zijn weten is ook nog te wenig (101.42). Ook na bijwoorden: *ai ake-pu*, nu nog (100.36); *na-ono sai waû-pu djára-na*, hij drenkte eerst nog in het voorbijgaan zijn paard (53.17). In het algemeen krijgt het verbale woord geen anderen nadrukswijzer, wanneer er *pu* „nog” achterstaat; in een conditioneelen bijzin met *nggâra* beginnende, is men evenwel genoodzaakt *sa* te bezigen. Een voorbeeld levert 89.41: *nggâra pala koroa ede wati-sa-pu waû-na ngadji*, als hij den Qorân niet kan lezen. (In het oorspronkelijke is, eigenlijk juist, geschreven *wati sapu*, voor de uitspraak is *sapu* één woord, evenals bijv. *kada*, met het accent op de laatste lettergreep; ik heb evenwel gemeend dit in de transcriptie niet te moeten navolgen, dewijl de verhouding van *pu*, dat zijne eigen beteekenis behoudt, tot *sa* eene geheel andere is dan bijv. die van *da* tot *ka*). In de gewone taal vermijdt men dit door eenvoudig *wati-pu* in zulke zinnen te bezigen, waarin dan *wati* te beschouwen is als een verbaal subst. bij wijze van absolutivum gebezigd, als vermeld is in § 249. Vgl. ook de volgende §.

B. Verder duidt *pu* den tweeden persoon van den imperatief aan bij transitieve werkwoorden (vgl. het gebruik van het Lampongsche *paj*; zie onder *amp*, alsook van het Bulusche *pe*: *kumam-pe*, eet, eet eerst! In het Bim. is evenwel aan *pu* volstrekt geen eigen beteekenis meer toe te kennen).

C. Voorts wordt *pu* gebezigd als nadrukswijzer bij de in § 249 vermelde als absolutiva gebezigeerde verbale substantieven. (Oorspronkelijk zal een zin als *rongga-pu akadawa*, *na-nggâhi-ra*, wel betekend hebben: pas daar aangekomen, zeide hij, vgl. Bul. *kampe* zie onder *amp*, thans echter is ook hier geen eigen beteekenis aan *pu* meer toe te kennen). Door het veelvuldig gebruik van *pu* na de woorden *rongga* en *raka* begint men het ook na deze woorden te bezigen, waar zij als finiet werkwoord in den indicatief staan, bijv. *na-rongga-pu* (75.36, 78.17, enz.); *ntika na-raka-pu* (87.23, enz.).

Pu wordt nog gebezigd na *aho* en *mbui* (§ 264) in de beteekenis van „nog”, zoo ook soms na *kône*: *kône-pu*, zelfs, zelfs nog (vgl. het Bat. *pe* en ook het Mal. *pon*), alsook in *nira-pu* zie § 281.

Ra, vgl. Mal. *lah*, dient:

A. Als nadrukswijzer na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief en ook na de woorden in het begin van deze § gemeld.

B. Dan duidt *ra* den tweeden persoon imperatief aan van intransitieve werkwoorden.

C. Voorts wordt *ra* gebezigd als nadrukswijzer na de deelwoordelijke vormen van elk soort van werkwoord (*du*, enz. kunnen hier niet gebruikt worden): *doü mabade-ra mataho ro maiha*, iemand, die het goede en kwade kent (11.50); *marai warawito-ra*, her- en derwaarts vluchtende (83.26).

D. Ten slotte dient *ra* nog uitsluitend als nadrukswijzer na de praepositie *saraka*.

Sa, in de spreektaal soms tot *s* verkort, wordt:

A. Het meest gebezigd na de finiete vormen van elk soort van werkwoord in den indicatief, zoo de zin begint met *nggåra*, indien. Ook elk als werkwoord fungeerend subst., enz. moet dan *sa* (*sara* of *si*) aannemen. Ook *sa* alleen na het woord heeft dezelfde beteekenis: *mu-rumpa-sa*, als gij aanvalt (12.6 en 5. v. o.); *na-mambe-sa eli-na*, als hun geluid zwak is (ibidem, reg. 4 v. o.), vgl. voorts de teksten passim. Eene enkele maal kunnen wij het door "of" weergeven (vgl. het Mal. *kalau*): *daro-pu wåra-sa matani-tani*, voel eens rond, of er iets zwaars is! (34.24). Zie voorts *pai-sa* en *sara-sa*, § 284. (Vgl. Bulusch *sa*, indien).

B. Voorts bezigt men *sa* om nog meer nadruk op een vooropgeplaatst subject of ook op eene vooropgeplaatste bepaling te leggen, bijv. *asa-na-sa na-luru rase*, wat zijn mond betreft, die eet maar alles (96.4); *rawi-na-sa na-mbai*, hunne daden zijn stinkend (96.29); enz. Voor een vooropgeplaatst subst. zou men nu ook nog *nggåra* kunnen zetten, vgl. § 284, men bezigt evenwel ook *sa*, waar *nggåra* niet zou kunnen gebruikt worden, bijv. *dei maradaawåra-sa na-waü mpåra wåra*, uit dat, wat niet bestaan heeft, is het aanwezig (97.11); *ba waü-mu bora-sa*, enz., dewijl gij aanzienlijk geworden zijt, enz. (98.21). Vgl. ook *malai-na-sa* § 280.

C. Ten slotte bezigt men *sa* in tegenstelling van *na* in de uitdrukkingen *nai-sa*, morgen; *didi-sa*, overmorgen, vgl. § 211. Na deze woorden wordt *sa* meestal tot *s* verkort.

Sara, uit *sa* en *ra* is geheel en al gelijk *sa*: *na-mai sara ranggasasa*, als de reuzen komen (67.1—2); *mataho sara na-waü mpara taru-tehe*, het goede nu is slecht' geworden (99.14); *nai sara = nai-sa* (doch zelden gebezigd). Bij het onder *sa* sub B. genoemde gebruik, treft men (in gedichten) wel *sa* en *sara* tegelijk aan: *ra-nggåhi-na-sa sara* (99.7); *parada sara-sa* (100.26).

Si is:

A. Geheel en al gelijk *sa*: *na-lampa-si di sori*, als hij door eene rivier ging, enz. (42.35); *nai-si = nai-sa*. Het is in de tegenwoordige spreektaal nog gebruikelijker dan *sa*.

B. Ook kan *si* gelijk *tji* zijn: *ba bau-si = ba bau-tji* (bijv. 32.13 en 14).

Ti komt zelden voor. Men treft het aan in *selá-ti = selá-tji = selá-du*, alsook in de in § 238 besproken uitdrukking, alwaar men ook *nti* zegt. (Te vergelijken zijn wel *ta* en *te*, die in het Kôlosch den rol vervullen van Bim. *ra* en *du*: *waü-ta = waü-ra*; *apa-te = au-du*).

Tji wordt voornamelijk voor den nadruk geplaatst na woorden met vragende beteekenis: *au-tji*, wat? *tjou-tji*, wie? *ba bau-tji*, waarom? *bakai-tji*, waar? De Bimaneezen beschouwen *tji* als minder net dan *ku*. Door het veelvuldig gebruik na deze woorden is men aan *tji* eene vragende beteekenis gaan hechten en wordt het wel eens gebezigd voor *ro* (vgl. de volg. §): *wāra patu-tji*, is het voegzaam of mogelijk (58.9); *wati-tji raa-kau kai-mu sambaya*, hebt gij niet bevolen te bidden? (85.9). Het wordt evenwel ook zonder vragende beteekenis gebezigd na de aanwijzende voornw., vgl. onder *i* en in *sela-tji*, behalve. Somtijds bezigt men, vooral na *bune*, hoe? *ku* en *tji* te gelijk, dus: *bune-ku-tji*; vgl. de voorbeelden onder § 125. Voor de uitspraak ontstaat door die samenkoppeling wederom een woord als *sara*, enz., dewijl echter *ku* en *tji* hierin gelijk van waarde zijn, is maar steeds de hier gebezigde schrijfwijze gevuld.

Aann. Het is wel niet twijfelachtig, dat deze woordjes oorspronkelijk pronomina zijn, vele ervan zijn ook nog als zoodanig, hetzij zelfstandig, hetzij met een ander element verbonden in de verwante talen gebruikelijk. Reeds uit hunne beteekenis om ergens op te wijzen, dus ergens de aandacht op te vestigen, wordt hun gebruik bij sommige woorden, bijv. ter versterking van de thans gebruikelijke pronomina, verklaard. Vanzelf hebben zulke aanwijzende woordjes tevens de beteekenissen van 'hier, nu, daar, dan, toen', enz. (zie bij *ake*, enz., § 217, vlg.). En zeker wel deze niet alleen, maar evenals nu nog, bijv. *bakai* of *cededei* niet alleen gebezigd worden waar wij 'waar' of 'daar' gebruiken, maar ook in den zin van: 'van waar, waarheen; van daar, daarheen', zoo zullen ook deze woordjes wel tevens den zin gehad hebben van: 'tot, van, enz. hier (daar, enz.)' en dus als adverbia: 'tot (van) nu, nog, toen nog, daarna (vgl. *ede-ra*) verder, meer', enz. Oorspronkelijk zullen zij wel bij werkwoorden, zij het dan ook zwakke, adverbiale beteekenis gehad hebben; deze is echter hoe langer hoe meer verdwenen, totdat deze woordjes geworden zijn, wat zij nu zijn, men vergelijke bijv. *pu* en *du*. Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat toen de oorspronkelijke kracht dezer woordjes niet meer gevoeld werd, hunne verschillende vormen, naarmate zij wezen op iets, dat meer of minder van den spreker verwijderd was, verward werden, zoo zal wel oorspronkelijk tusschen *da*, *du* en (het Kòlosche) *di* hetzelfde verschil bestaan hebben, als bijv. tusschen Jav. *iki*, *iku* en *ikñ*. (Waarschijnlijk is *da*, enz. in den grond één met *ra*, Mal. *lah*, Mao. *ra*, ook een zwak 'daar' en 'dan', vgl. Kern., de Fidjitaal, enz. pag. 147). Waarom nu de taal in het eene geval bepaaldeelijk het eene woordje, in het andere geval het andere bezigt, is moeilijk uit te maken, dewijl de redenen die daartoe geleid hebben, wel meestal met de eigenlijke kracht dier woordjes niets te maken hebben, op zichzelf toch ligt bijv. in *ra* niets, waarom het alleen bij den imperatief van intransitieven zoude te gebruiken zijn, het Mal. bezigt dan ook *lah* wel degelijk bij transitieven, evenmin ligt er iets in de oorspronkelijke beteekenis van *pu*, wat het alleen voor transitieve werkwoorden geschikt doet zijn. Uit het gebruik van *tji* (dat wel alleen eene andere uitspraak van *si* is, vgl. *si*, B. en dus oorspronkelijk vrij wel hetzelfde als *sa*) als middel om een vraag uit te drukken, is te zien, hoe zulk een woord soms eene bepaalde functie krijgt.

- § 271. Tot de nadrukwijzers kan ook gebracht worden het woordje *ro* (vgl. Sawu. *do* en Bim. *indo*), dat eveneens enklitisch is, doch niet bij een bepaald woord behoort, maar een geheelen zin of zinsnede eene vragende beteekenis geeft. Gewoonlijk wordt het na 't laatste woord van den zin gevoegd: *mu-pili loko-mu-ro*, hebt gij buikpijn? (19.6); *mbee ake neè landa-ro*, is deze bok 'om te verkoopen' (te koop)? (54.25); *na-ntoi-ra supu-pu-mu-ro*, zijt gij reeds

lang ziek? (59.24); *sâhe pasaka nggomi-ro*, zijn het uwe eigen geërfde buffels? (30.11); *na-waū-ra tjumpu doū di ade rasa-ro*, zijn de menschen van het land •ten einde" (zijn er geen menschen meer in het land? 74.13). Het kan evenwel ook meer midden in den zin komen te staan; bijv. in uitdrukkingen als: *wâra patu* gevuld door een verbaal subst. of een vorm met *ndai*, zal men *ro na patu* plaatsen en niet achter het volgende, wat eigenlijk in plaats van een nevenzin staat, zoo ook waar het verbale subst. van het perf. in plaats van een finieten vorm staat: *waū-du kandeu-mu-ro âri-mu aka-n ede*, hebt gij uw broertje daar straks gebaad? (35.8, vgl. 72.11). Zoo het na de finiete vormen van een werkwoord in den indicatief komt te staan, wordt geen andere nadrukswijzer gebezigd, bijv. *mu-kapôro-ro*, zijt gij boos? (bijv. 27.26, vgl. 28.29, 30.19 enz.). De nadrukswijzer voor den conjunctief kan echter blijven, vgl. § 233, zoo ook *pu*, in de beteekenis van: nog; eigenlijk ontstaan, door de verbinding deser woordjes met *ro*, wederom woorden als *kada*, enz. (zie de vorige §), in de teksten heb ik ze evenwel op dezelfde wijze geschreven als bijv. *sa* en *pu* na een woord te zamen komende, vgl. de vorige § sub *pu*. Wanneer een zin met *wati* of *wati-pu* begint, hangt de plaats van *ro* af van den meerderen of minderen nadruk, dien men op deze woorden leggen wil: *wati ntene-pu-ro rôdjo angi-mu labo rahi-mu*, zijt gij nog maar niet met uwen man verzoend? (73.4); *wati neè-mu weli sâhe-ro*, wilt gij geen buffels koopen? (29.3—4); staan de volledige pers. voornw. of de aanwijzende als subject voorop, dan wordt *ro* aan deze gehecht, het enige voorbeeld in de teksten is op 97.8, waar *ro* tegelijk met *tji* voorkomt. Overigens is het gebruik van *ro* in vragen niet noodzakelijk.

VOORZETSELS.

§ 272. De eenlettergrepige woordjes *ba*, *di*, *sa* en *tja* komen alleen als voorzetseks voor en kunnen ook voor de tegenwoordige taal als oorspronkelijke voorzetseks beschouwd worden, d. w. z. hunne beteekenis kan niet teruggebracht worden tot eene vatbare naamwoordelijke of werkwoordelijke (daargelaten dat zij allereerst wel pronomina zullen geweest zijn). In hetzelfde geval verkeert waarschijnlijk ook het tweelettergrepige *watu*.

Ba.

A. *Ba* wordt in de eerste plaats gebezigd tot uidrukking van den genitief en van den agens der transitieve verbale vormen, vgl. § 187, 188 en § 65, 79, 111, 228 en 254. Hier is nog alleen op te merken, dat het ook na intransitieven ons "door" kan beteekenen: *mu-made-ra ba nahu*, gij zult door mij sterven (65.42); *mbari ba bembe*, dronken van of door katjoeboeng (47.17); *bini ba arupiya*, vol met guldens (24.33).

B. Verder kan door *ba* de instrumentalis worden uitgedrukt: *renta ba rera*, vermelden met de tong (III); *karawi ba weki*, verrichten met het lichaam (8.18); *ringa ba siko-na*, horen met zijne ooren (86.9).

C. Ook wordt *ba* gebezigd in beteekenis van »door, wegens, omtrent«, in welk geval wij het dikwijls door de voegwoorden »omdat, dewijl« kunnen weergeven: *ba ra-lösa mani*, wegens het uitkomen van het zaad (10.21); (*dou mararaka ba lalehe*) *ba ra-mbia lopi-na*, (lieden, die in het ongeluk zijn gekomen) »door het gebroken zijn van hun schip« (doordien zij schipbreuk geleden hebben, 70.8); *ba nae-na madja ro weha-mu ba èda-mu lènga-mu madèse mortaba(i)*, wegens de grootte uwer schaamte, dewijl gij ziet, dat uwe makkers een hoogen rang innemen (83.26 en 27); *dahu ba*, vreezen wegens, vreezen voor = *dahu di* (bijv. 9.15. v. o.). Vgl. ook het gebruik van *ba* na werkwoorden als *karinga*, mededeelen, zie § 34 en na de in § 248 genoemden.

D. Voorts wordt *ba* gebezigd in den zin van »omtent, wat betreft« voor vooropgeplaatste subst. en pers. voornw. Bij de vertaling wordt het 't best door het redeaccent weergegeven: *nde pala ba nahu wati disa-ku inga ro horu*, maar ik dursde (hem) niet helpen en bijstaan (36.21); *nde pala ba sa-mena-mena dou madòho ede na-hera mena ade-na*, al de lieden nu, die zaten (aanwezig waren), waren verwonderd (49.6); *ndadi ba wai na-waü-ra warawito rima-na*, de handen der oude vrouw nu gingen her- en derwaarts (73.14); *nde pala ba dou di amba maëda la Kasipáhu*, — — — *ede-ra tjuwa-tjuwa bale kai-na hadju* (maëda in plaats van *èda*, als absolutivum gebezigd, volgens § 249, dewijl een subst. als agens voorafgaat, vgl. § 255), toen de lieden nu op de markt K. zagen, — — — wierpen zij hem met hout (62.6); *nde pala satoi ba lowa-mu sambele sâhe*, maar wat betreft uw buffels kunnen slachten (maar dat aangaande, dat gij in staat zijt of er toe overgaat om buffels te slachten, 28.30). Men vergelijke ook *ba* in *ba bau*, waarom?

E. Ten slotte bezigt men *ba na raka*, komen tot, bereiken, in uitdrukkingen als: *raka ba lalehe*, in het ongeluk komen (70.8); *na-raka-ra ba wakatu loho*, (toen) hij kwam tot den middag, (toen) het middag geworden was (51.37). Daarentegen bezigt men steeds *di*, zoo dat, wat bereikt wordt, eene plaats of concreet voorwerp is (*raka* wordt in genoemde beteekenis steeds als een intransitief behandeld, daarentegen als een transitief in de beteekenis: verkrijgen of vinden) uit dit gebruik van *ba* blijkt dat het woord vroeger ook eene beteekenis moet gehad hebben gelijk aan die van *di*. Mal *di*, welke thans echter op den achtergrond is geraakt. Denkelijk is Sawusch *pa* te vergelijken (over *b* voor *p* zie § 12).

Di (Mal. *di*, enz.), *de*, *dei*.

A. *Di* geest zoowel rust op, als beweging van en naar eene plaats (of tijdstip, maar dan als »beweging naar« niet gebruikelijk) te kennen. Het is dus door ons naar het verband met »te, in, op, van, naar« weer te geven:

nggeè di sori, in de rivier wonen (21.3); *kidi di doro*, op een berg staan (16.5. v. o.); *maru di hawo hadju*, in of onder de schaduw der boomen liggen of slapen (29.8) *doho di tantonga*, voor of bij het venster zitten (50.15); *puwasa di wura ramala*, vasten in de maand Ramadlan (9.10. v. o.); *lampa di sori*, in of door eene rivier gaan (42.35); *luu di mada*, in het oog gaan (73.6); *wii di tutu maru-kai-na*, nederleggen aan het hoofdeneinde van de slaapplaats (4.42); *dula di uma*, naar huis terugkeeren (bijv. 18.33); *lao di ruma-t*, naar den vorst gaan (74.28—29); *raka di doro*, op de bergen gekomen (29.26); *raka mpa di rato*, toen hij bij den prins gekomen was (23.21), in zulke uitdrukkingen kan men in het Bim. naar willekeur voor het subst., dat een persoon voorstelt, *hidi* „plaats” al dan niet bezigen; *hidi* bijv. gebezigd op 37.4, 79.13 enz.), *di loi wau-na*, van hare vroegste jeugd af (66.12). Zeer dikwijls wordt *di* met volgend subst. ook gebezigd tot bepaling van een ander subst., bijv. *londe di moti*, de visschen in zee, de zeevissen (20.7); *lampa rawi-na di kapa*, zijne lotgevallen op het schip (73.25); *doü di rasa*, de menschen in het land, de bewoners van het land (74.9).

B. Vandaar wordt *di* ook meer overdrachtelijk in de beteekenis van „aan, omtrent, van” gebezigd, bijv. *raho di*, vragen aan (59.27); *nggeè ada di*, medeeling doen aan (22.6); *katei di parakára hukum*, omtrent of aangaande het recht onderwijs geven (50.5); *raso di*, rein van (8.21); *makalai di*, dat, wat verschilt van, dat wat anders is dan (6.12. v. o.); *malowa ro mabade di sa-mena-na isi langi*, „die kundig is en weet ten opzichte van”, (die kundiger is en meer weet dan) de (overige) hemelbewoners (7.14); *maulu di*, dat, wat eerder is dan (8.29); *di raka-ku madja taho-pu batu-ku nggáhi ruma-t bitjára*, het is beter dat ik opvolg wat de riksbestierder zegt, dan dat ik schande verkrijg (55.26).

Als een meer desig woord bezigt men *de* (vgl. Jav. *den* = *di* bij passieven), bijv. *tau de rowa*, in een pot doen (4.42), *de malam djumaa*, in den nacht voor Vrijdag (4.19); enz.

Meer nog is als zoodanig in gebruik *dei*, bijv. *wii dei òha*, op de rijst leggen (3.21); *daa mawára raa* — — — *dei weki-na*, welke geen bloed — — — aan het lichaam heeft (10.55); *masuna dei ndeu ede*, hetgeen sunnat is ten opzichte van het baden (11.5); *dei tampuu-na*, van het begin af (12.20); *dula dei guru*, terugkeeren naar den leermeester (5.5); *oi dei temba*, water uit den put, putwater (4.41). Somtijds (doch zeldzaam) neemt *dei* het prefix *ma* aan, vgl. § 60.

Dit *dei* zal wel oorspronkelijk hetzelfde woord zijn als het gelijkluidende dat „diep” en „binnen” beteekent. Eerst zal men wel gezegd hebben *di dei* in de beteekenis van het Mal. *di dalam*, waarvoor men thans in het Bim. *di ade* bezigt; daarna *dei* zonder *di* evenals nu *ade*, en dewijl, wat door een *dei* = *di dalam* uitgedrukt wordt ook door *di* op meer onbepaalde wijze te kennen wordt gegeven, zoodat beide woorden gedeeltelijk synoniem zijn, zal

men wel bij de overeenkomst in klank van *dei* met *di*, *de*, deze woorden eindelijk als geheel synoniem zijn gaan beschouwen.

Tja, „naar”, alleen in samenstelling met enkele woorden, vgl. § 263. Het Kòlosch heeft *ha*: *ha-rowa* = Bim. *tja-awa*, naar beneden. Het schijnt oorspronkelijk één met *sa* te zijn.

Sa. Als zelfstandig voorzetsel komt *sa* voor in de beteekenis van „tot, tot aan”: *dei tampuu-na sa tjumpu-kai-na*, van het begin tot het einde (12.21); *wati-du wâra romo midi ro sana ro taho ade-na sa bala ai ede*, hij was onrustig en ongedurig tot aan het aanbreken van den dag (36.7); *kône sa umu kiyama ngupa-na*, al zoekt hij tot den tijd van de opstanding (53.31, vgl. ibid. reg. 18 waar *saraka* gebezigd is). Overigens komt *sa* slechts in samenstelling voor en wel:

A. Met ablatief-beteekenis in: *sambia*, des avonds (*ai mambia*, avond), bijv. *wura malarowa sambia*, de maan, welke des avonds schijnt (108.15) en vooral gebezigd in: *nai-s sambia*, morgenavond, *ndâra-s sambia*, aanstaanden avond, enz., alsook in *sangaâti*, des nachts (*ai mangâti*, nacht) in *nai-s sangaâti*, enz., welke woorden ook na subst. kunnen voorkomen, bijv. *amba sambia*, markt bij avond, avondmarkt, *rôko sangaâti*, feest bij nacht, nachtelijk feest. Vgl. het Bat. *si-borngin*, alsook het Mal. *salamam*. Het gebruik van *sa* in deze beteekenis is verouderd en voor de tegenwoordige taal zijn *sambia* en *sangaâti* dan ook als zelfstandige woorden te beschouwen. Nog moet *sa* in die beteekenis voorkomen in: *sa-dlou-na*, vgl. § 264, hoewel de Bimaneezen thans aan dit *sa* de beteekenis van één geven.

B. Voornamelijk wordt *sa* gebezigd bij de vorming van de, ook in de verwante talen gebruikelijke, adverbiale uitdrukkingen als: *sa-kura-kura-na*, op zijn minst (bijv. 10.29); *sa-mbôto-mbôto-na*, op zijn meest (bijv. 15.12); *sa-ntoi-na*, op zijn langst (bijv. 10.29); *sa-ntoi-ntoi-na*, bij al den duur ervan, altijd (bijv. 6.14. v. o.) en met de ontkenning bij het werkwoord „nooit” (bijv. 56.29); *sa-ntoi-ntoi duniya*, zoolang de wereld duurt (16.19); *sa-nâru-nâru ntjai*, bij de geheele lengte van den weg, den geheelen weg over (62.3, ook *sa-nâru ntjai*, bijv. 34.15); *sa-dlondo ntanda*, naar de lengte van zien, zoover men zien kan (95.4); *masatenggo-tenggo* (vgl. § 60) *djára ede rai-na*, hij spoedde zich volgens (of: met) alle kracht van het paard (26.9); *na-hera ade-na masanae-nae hera*, hij verwonderde zich met al de grootte der verwondering, hij verwonderde zich ten zeerste (61.12—15); *sa-pôda-pôda* (9.2 en 7) of *sa-pôda-pôda-na* (bijv. 64.14); volgens het waarzijn (ervan), naar (of: in) waarheid; *sa-waü-waü*, naar vermogen, zooveel mogelijk. De beteekenis van *sa* in deze uitdrukkingen kan naar het woord, waarmede het verbonden is, verschillend opgevat worden, gelijk in de verschillende talen ook verschillende praeposities voor dergelijke uitdrukkingen gebezigd worden. In *sa-mbôto-mbôto-na*, enz. laat zich *sa* verklaren als „tot”, vgl. het Lat. *ad entremum*, het Duitsche zum höchsten; in *sa-pôda-pôda-na*,

enz. heeft *sa* stellig instrumentale beteekenis, dewijl men daarvoor nog *kai* kan plaatsen, vgl. ook het gebruik van *kai* met deelwoorden tot het vormen van bijwoordelijke uitdrukkingen: in *sa-ntoi-ntoi-na*, enz. kan men aan *sa* de beteekenis geven sub A. vermeld, maar evengoed eene instrumentale, welke wij door "bij" kunnen weergeven. Hoewel *sa* ook in deze uitdrukkingen alleen in samenstelling voorkomt, heeft het toch in zooverre levende waarde, dat naar analogie dergelijke woorden nog opnieuw gevormd kunnen worden.

C. Nog komt de praepositie *sa* voor in: *sadōho* (van *dōho*, zitten), *sakidi* (van *kići*, staan) en *samori* = (van *mori*, leven), bijv. *ede-ra maru sadōho-na*, en toen ging hij zittende slapen (41.11); *na-donggo sakidi-du sura ede*, hij gaf dien brief staande over (78.39); *mu-turu karawi-ku nggomi ba lowa-mu umbu samori weki-mu*, gjij handelt zeer slecht, doordien gjij in staat zijt uzelf levend te begraven (33.28). Men vergelijke hierbij een Maleisch: *tangkap orang dèngan hidup-nja*. De beteekenis "met, te zamen of te gelijk met", welke hierin aan *sa* toegeschreven moet worden, schijnt het ook te hebben in: *salondo* (van *londo*, af dalen) wat de Bim. verklaren door *turuntumurun*: *kapo ede salondo dou manggeya*, daarom (zult gjij) van geslacht tot geslacht tot vampyrs worden (3.14). Waarschijnlijk is *londo* hier als subst. te nemen in den zin van afstammeling (het is mij echter niet bekend of het in deze beteekenis nu nog in gebruik is), zoodat *salondo* letterlijk zou zijn: met de afstammelingen. Eene dergelijke uitdrukking is: *sa-uma-uma*, bijv. *dou mampinka sa-uma-uma*, iemand, die doof is met zijn geheele huisgezin (17.6). Nieuwe uitdrukkingen laten zich echter op deze wijze niet meer vormen.

Aanm. Deze praepositie *sa* zal ook wel vervat zijn in woorden als: *sabune*, hoeveel? vgl. Kolo *siyapa*, Mak. *siyapa*, Bug. *siyaga*, Bat. *sadiya*; zoo ook in *sandake* en *sandede*, zoveel, vgl. Mak. *sikamma*, waarvan de oorspronkelijke beteekenis dus moet zijn: tot hoe (wat waar); tot aldus, tot alzoo. Omtrent de verwantschap der beteekenissen, waarin *sa* kan voorkomen, vgl. Kern., Kawi-Studien, pag. 83.

Watu.

A. De eigenlijke beteekenis is: van, uit: *watu tampuu-na*, van het begin af (bijv. 25.28); *watu ai masidi waū — — saraka ai mambia*, van den vroegen ochtend — — tot den avond (67.11, vgl. *di*); *londo water*, af dalen van (bijv. 50.32); *mai water Allah*, komen van God (8.11); *mai water nggalo*, terugkeeren van de jacht (25.26); *sura water*, enz., een brief (afkomstig) van, enz. (72.29); *laho water ringu-na*, beter worden van de krankzinnigheid (54.9); *losa water oi*, uit het water gaan (42.36); *paki water rasa*, uit het land verbannen (64.31); *mabu water*, vallen uit (bijv. 34.14); *water siya mpa wontu kai tjilaka*, uit haar (de tong) komt slechts ongeluk voort (105.40).

B. Uit de beteekenis van "uit" spruit voort het gebruik van het woord in de volgende uitdrukkingen, welke ook in andere talen door den ablatief worden te kennen gegeven: *kadōho water wāna-na*, doen zitten aan hare rechterzijde (68.13); *kuntji water dei*, van binnen, aan de binnenzijde sluiten

(70.42); *watu bae di-na*, aan de Westzijde (3.34): *lampa walu ntanga makalai*, langs een anderen tak van den weg voortgaan (56.8); *watu ake*, langs dit, hierlangs, Lat. *hac* (67.34); *watu ede*, daarlangs (33.24).

Aanm. Waarschijnlijk is *watu* te vergelijken met Bul. *witi* en *witu*. Denkelijk zijn deze woorden samenkopelingen van oorspronkelijk gelijkwaardige elementen, evenals bijv. Jav. *iku*, Mal. *itu*, Bim. *aka*. Als praepositie is *tu* nog gangbaar in het Bat., terwijl het in 't Maleische *itu* nog als pronomen voorkomt. Tusschen *wa*, *wi* en *a* als in *aka*, *i* als in *itu*, zal wel weinig of geen verschil bestaan hebben. Als prefix komt *wa* nog voor in het Bal. in woorden als: *waumah*, huisgenoot; *wadesa*, dorpsgenoot. Men zou hij *watu* ook aan het Jav. *wélu* kunnen denken. Hiertegen pleit echter in de eerste plaats, dat de vocala van de eerste lettergreep in dat geval, naar alle waarschijnlijkheid, niet *a* maar *o* zou zijn (vgl. § 10). In de tweede plaats, dat het woord nooit het prefix *ma* kan aannemen, wat toch met die praeposities, welke van verbalen oorsprong zijn, meestal wel het geval is, vgl. de volgende §.

§ 273. Alleen met de waarde van een voorzetsel komen in de tegenwoordige taal voor, hoewel de oorspronkelijke betekenis eene verbale moet geweest zijn: *kai*, *saraka*, *selo* en *waü*. Hierbij kan *labo* gebracht worden, dat evenwel ook als bij- en voegwoord kan voorkomen.

Kai. Over dit woord zie men § 115, als ook de Aanm. II. na § 140. Dikwijls neemt 't het prefix *ma* aan (voorb. onder § 60 en 115). Met een nadrukswijzer komt het zelden voor, zoo er een gebezigd wordt is *ku* te gebruiken, bijv. *kai-ku nggahi*, *kai-ku neè-la mataho*, •met woorden, met uw willen het goede" (zoowel door middel van de taal, die gjí bezigt als door het goede d. i. wat de adat voorgeschreven heeft, te willen of te volgen, IV).

Saraka, tot, tot aan, voor verbale subst. ook met "tot dat" te vertalen, van *raka*, komen tot, bereiken. (Denkelijk is *sa* hier = Mal. *ter*). Voorb. *watu tampuu-n saraka tjumpu kai-na*, van het begin tot het einde (bijv. 25.29); *saraka boha ai nangi-na*, tot middernacht weende zij (39.9); *saraka ake*, tot hier of tot nu toe (35.10); *labo tópa ro djagu wáli mpa saraka mbisa-na*, terwijl hij hem tevens wederom met hand en vuist sloeg, totdat hij flauw viel (66.6); *di ade masanai-nai lai nae-na saraka sampela-na*, dagelijks "veranderde hare grootte" (werd zij groter), totdat zij volwassen was (67.27).

Voor *saraka* kan het prefix *ma* gebruikt worden: *watja edi masaraka bumbu djanga*, de voeten wasschen tot aan de enkels (11.16); *na-nuntu-ra* — — — *watu tampuu waü-na masaraka kantjöki-na ba doü mantau lewi*, *masaraka dundu loo-na ba anakoda awa móti*, hij verhaalde van het eerste begin af — — — tot daartoe, hoe de eigenaar van den tuin hem mishandeld had, tot daartoe, hoe de scheepsgezagvoerder hem in zee geduwd had (75.14). Ook wordt *na saraka* wel *ra* gebezigd: *saraka-ra subu*, tot den tijd van het morgengebed (41.5); *saraka-ra ai mambia*, tot den avond (27.17); nooit *ku*, als *na labo*, wijl *raka* in de betekenis van "kommen tot" als intransitief beschouwd wordt, zie onder *ba*. Soms moeten wij *saraka* weergeven door "zoodat zelfs", bijv. *saraka ana ra wai-la mangäha weya ntoi-na*, *wati*

waū-na kampoi, zoodat zelfs onze kinderen en kleinkinderen het niet kunnen opmaken, als zij van de opbrengst ervan leven (62.33, *mangāha* voor *ngāha* als absolutivum, vgl. § 249 dewijl de agens als subst. voorafgaat, vgl. § 255); *ede-ra kapōro kai-na labo wei-na*, *saraka ia ro kamai-na*, daarop werd hij toornig op zijne vrouw, zoodat hij haar zelfs uitschold (24.29).

Sela, behalve, uitgezonderd, wordt steeds gevuld door een nadrukswijzer, meestal *ti*, doch ook wel *tji* (bijv. 93.6. v. o.) of *du*; het prefix *ma* neemt het echter nooit aan: *tuū angī huri labo doū siwe* — — — *selā-ti honggo-na ro uhu-na ro woi-na*, het elkander aan het vel aanraken van (een man) en eene vrouw — — — uitgezonderd het haar, de nagels en de tanden (11.21—22); *upa-na doū nde lao labo-ta*, *selā-du doū masupu ede*, met vier mensen moet gij gaan, behalve den (niet medegerekend den) zieke (5.27); (het water voor het gebed maakt onbruikbaar) *mōda aka(l)-na* — — — *selā-ti maru makanteē*, het verlies van het bewustzijn — — — uitgenomen het rustig slapen (8.40). Vgl. ook *malai-na-sa*, § 280.

Aanm. Er komt in het Bim. nog een *selā* voor in de beteekenis van breken (*frangi*), stuk, uit elkaar. Dit woord schijnt hetzelfde te zijn als het Daj. *sila*, splijten, men vergelijke Bim. *mbia*, breken en Mal. *bēlah* en voor het wegvallen van de *l* in dit woord het Bim. woord voor "splijten": *tia*, wat wel uit een neenvorm van *bēlah* te verklaren is. Als subst. betekent *sila* ook: deel, zijde, kant, vgl. *bēlah*, vandaar zou zuk een woord, wederom verbaal genomen, ook de beteekenis kunnen hebben van "aan eene zijde, aan een kant zijn, à part zijn of doen zijn", al naar men het woord als een intransitivum of als een transitivum neemt. Eene dergelijke beteekenis vertoont nu het Jav. *silah* nam.: afzonderlijk, als subst. "iets afzonderlijk", *silah-silah*, één voor één, goed uiteengezet. Uit het begrip "afzonderlijk zijn" kan zich licht ontwikkeld hebben "uitgezonderd zijn" en derhalve is het Bim. *selā* "behalve" waarschijnlijk hetzelfde woord als *selā* = Daj. *sila*. Ook het Mal. *tjuwali*, *katjuwali*, *katjuwati-nja*; het Mak. *sangali*, *pasangali-na*, *pasawali-na*, het Bug. *sangadi-na* of *pese-wali-na* moeten hetzelfde gronddenkbeeld bevatten, vgl. Bug. *wali*, Mak. *bali*, zijde, kant; *pasawali* en *pese-wali* beteekenen niets anders dan: aan de ééne of aan de andere zijde doen zijn, à part doen zijn, zie ook *āri* § 274.

Waū, vgl. § 77 en § 85 Aanm. I. Onder § 77 is een voorbeeld te vinden, waarin *waū* het prefix *ma* aanneemt, zij het ook als bepaling van een subst.

Labo, (vgl. 141) kan het prefix *ma* aannemen of wel den nadrukswijzer *ku* achter zich krijgen.

A. In de eerste plaats heeft het de beteekenis van: met, te zamen met: *dōho labo*, zitten (te zamen) met (bijv. 73.29—30); *lampa labo*, gaan (te zamen met (bijv. 74.32 en zoo zeer dikwijls, wanneer *sama* bij het werkwoord staat gebezigt, vgl. § 265); *sapāhu labo*, van één gelaat zijn met = gelijken op (75.34—35); *rōpo labo*, twisten met (51.15); *ntjao labo*, te zamen komen met (41.26—27); *ēda angī labo* en *ntumbu labo* = vgl. *bērtēmu dengan* (passim); *sambeya labo sewi-na*, bidden met wat er over is (10.40); *lai labo*, verschillen met (16.10. v. o., vgl. *di*); *ntjāra-ntjao malabo*, idem (12.11); *ntjengga labo*, te zamen scheiden met = zich scheiden van (75.37); *deni labo* (58.30) = *deni di* (69.30), dicht bij; *doū mambōto malabo jaha mena*, vele liedern, die alte-maal met wapenen waren (19.27).

B. Uit de beteekenis »met» spruit voort die van: benevens: *ou anakoda labo wei-na*, den gezagvoerder met of benevens zijne vrouw uitnooidigen (73.27); *na-èda-ku djára mambòto labo doü wai manenti-na*, zij zag de paarden benevens de (bijbehoorende) lieden, die ze vasthielden (74.35). Vandaar kan *labo* ook zooveel als »en» zijn ter verbinding van subst., bijv. *na-raho-ru kasa labo ndau*. *Ede-ra mbeï-kai kasa malabo ndau*, zij vroeg om garen en (benevens) eene naald. Daarop gaf men baar garen en eene naald, (73.10); *wára sa-buwá wai malabo ompu*, er was eens eene oude vrouw en een oude man (59.1); *mpáma nasi malabo kura-kura*, verhaal van de vogels en de landschilpad; *na-raka ilmu labo rahasiya, duniya labo ahera*, hij verkrijgt wetenschap benevens wat geheim is, de wereld en het toekomstige leven (86.1 en 2). Ook wordt *labo* in dien zin wel eens door *mandinga* voorafgegaan (vgl. onder D): *niyat mandinga labo oi*, de *niyat* benevens water (10.16).

C. In de beteekenis van »met» wordt *labo* gevuld door het verbale subst. der kwalificatieve werkwoorden, ook gebezigt tot vorming van adverbiale uitdrukkingen, vgl. § 267.

D. Meestal evenwel moeten wij *labo* gevuld door een verbaal subst. weergeven door »en daarbij, en tevens, terwijl», de beteekenis van de praepositie blijft natuurlijk hierbij de sub A. genoemde: *na-kabengke-ku weki-na labo-ku nenti-na rii uma-na*, zij hield zich stijf en daarbij (en tevens) hield zij den huisstijl vast (52.11); *na-ntjewi-ku upa kaki dëse-na labo-ku mpore-na*, het was meer dan vier voet hoog en daarbij vet (52.41); *ède-ra tòpa — — — ba ama-na ana-n duwa-n ede labo katësa kalondo-na watu asi*, daarop sloeg — — — de vader zijne beide kinderen en joeg hen tevens naar beneden uit het paleis (64.34—35); *labo tjuwa-tjuwa kambèke-na hidì mandai rai kai labo wela ba hidò*, terwijl elk eene plaats zoekt om te vluchten, tevens jammerende uit honger (84.1. v. o. en 85.1); *ntjambe kai — — — labo saròme salaho-na*, zij antwoordde al glimlachende (27.39—40, vgl. *salaho* § 265); *ede-ra rai kai-na — — — labo wai kadjoro-djoro raa weki-na*, daarop vluchten zij — — — terwijl het bloed uit hun lichaam stroonde (62.1—2); *bune-ku da mpèke kai nahu labo ngáha-ku wati ròmo ntjihi-na*, hoe zoude ik niet mager zijn, terwijl ik volstrekt niet voldoende eet? (55.18. v. o.); *labo wati bae kai-na ade*, zonder het te weten (8.25).

Behalve *labo* alleen, bezigt men op deze wijze ook dikwijls *mandinga labo*, eig. »dat, wat te zamen is met» (*ndinga* van *dinga*, makker, Mal. *déngan*). Ook dan kan *labo* den nadrukswijzer *ku* aannemen. Voorb. *komba mena edi ra rima-na upa mbuwa — — — mandinga labo-ku nae*, zijne vier pooten waren gevlekt — — — en tevens was het groot (52.39—40); *na-ntjambe-ra — — — mandinga labo wai burá seka pâhu-na*, hij antwoordde, — — — terwijl hij daarbij doodsbleek was geworden (75.19—20); *au-tji habar mai kai nggòmi mandinga labo wai-ra mbala-mbala sarumbu-mu ake*, wat is er voor nieuws (of: wat is de reden), dat gjij komt, terwijl uw lichaam bont

en blauw ziet? (52.14); *mandinga labo ou-ou salaho-na*, tevens herhaaldelijk roepende (65.36).

Ook wordt *labo* wel eens in samenstelling gebracht met *wâli*: *labo wâli-ku*, en daarbij ook, en daarbij nog (bijv. 95.4. v. o.).

Somtijds wordt zoowel *labo*, in deze beteekenis, als *mandinga labo*, als voegwoord behandeld, zoodat dus de finiete vormen van het werkwoord volgen. Betrekkelijk geschiedt dit nog zeldzaam, iets meer met *mandinga labo* dan met *labo* alleen. Voorb. *labo na-waû-ra lelo une santika âla*, en (de sarong) was daarbij vol gaten als een net (61.6. v. o.); *na-tangâra kai-du weki-na — — labo tangâra kai-du rasa-na*, enz., hij noemde zich — —, terwijl hij zijn land den naam gaf van, enz. (63.16—17); *mandinga labo sangadji di ade rasa ede na-nijewi-ku tjâu-na labo kâli ede*, terwijl de vorst van het land zeer gesteld was op den opperpriester (50.6 en 7, als *mandinga labo* hier als voorzetsel behandeld ware, moest het laatste gedeelte luiden: *mantjewi tjâu-na*. enz., vgl. § 255); *mandinga labo bade-ku*, terwijl men het weet (6.16. v. o.); *mandinga labo na-bade-ra*, enz., terwijl zij tevens wisten, (75.35).

E. Uit de beteekenis »met, te zamen met» is voorts ontstaan die van »met, door middel van», bijv. *ringa labo fiko*, hooren met de ooren (7.8); *èda labo mada*, zien met de oogen (ibid. reg. 10); *huku labo tembe*, met de sarong afvegen (73.9).

F. Uit de beteekenis »met» heeft zich eveneens ontwikkeld die van »in vergelijking met of van» (vgl. ook *lai labo*, verschillen met), bijv. *sabune ruu-na nasi ede labo ruu ita dôho ake*, »hoeveel is het lot dezer vogels met ons lot», (wat is het lot dezer vogels in vergelijking van het onze? 59.40); *taho wâli-pu mbia sambura labo mimi made-ta*, het is nog beter schipbreuk te lijden »in vergelijking van ons verdrinken» (dan dat wij verdrinken, (21.16. v. o.)).

G. Op te merken is nog het gebruik van *labo* in zinnen als de volgende: *sara-sa labo bonggu ba dou bae-ta*, zoo gij al niet sneuvelt, »wordt gij daarbij door uwe vijanden overwonnen» (dan wordt gij toch in alle gevallen door uwe vijanden overwonnen, 14.5); *kone pôda mpowa wati waa-ta Mayang-Mangure labo wâdra ntene-na dou maôto ita*, al neemt gij M. M. niet mede, laten er dan toch in alle gevallen mensen zijn om u te begeleiden, (76.5—6).

H. Ten slotte wordt *labo* in plaats van *di* gebezigd om de betrekking tusschen een werkwoord en indirect object aan te duiden en is dan door ons met verschillende voorzetels weer te geven: *nggâhi labo*, zeggen aan (bijv. 20.11); *nggêe ada labo*, mededeelen aan (bijv. 25.14); *donggo labo*, overhandigen aan (72.40); *kapôro labo*, toornig op (24.29); *lingi ade labo*, verlangen naar (23.26); *neè labo*, verlangen naar iets (67.16); *katuna weki labo*, zich vernederen voor (9.8); *karawi labo*, verrichten jegens (50.26); *ngango labo*, in opschudding zijn wegens iemand, (55.1); *tanað labo*, leeren bij of van iemand (72.8); enz. Dit gebruik van het woord zal wel wederom daardoor

te verklaren zijn, dat het, als synoniem van *di* in bepaalde functien, ook in deze gevallen daarmede gelijkgesteld is geworden. Vgl. het gebruik van *sama* in het Batav. en spreek-Maleisch.

Aanm. Alleen in de waarde van eene praepositie komt nog voor, hoewel het in de gewone taal niet meer gebruikelijk is: *anta-na ba*, in beteekenis = *ba* (c.) of *ba supu*, vgl. § 276. Oorspronkelijk moet het een subst. geweest zijn, terwijl door *na* en *ba* de volgende genitief aangeduid wordt, vgl. § 274

§ 274. Als praepositie kunnen voorts optreden de woorden *āra*, *āri*, *awa*, *ipa* en *ēse*, die ook als bijwoorden in gebruik zijn. Eigenlijk behoort hiertoe ook *deī*, dat evenwel eene meer uitgebreide beteekenis gekregen heeft (zie *di*). Hierbij kan gebracht worden *aka*, dat ook als aanwijzend voornw. optreedt en wegens de beteekenis: *wawo*, hoewel dit niet zonder eene andere praepositie gebezigt kan worden. Dikwijls moeten wij deze woorden door een voorzetsel tegelijk met een bijwoord weergeven.

Aka geeft als praepositie zoowel beweging naar, als rust op eene plaats te kennen en kan dus steeds door *di* vervangen worden. Tegelijk duidt het echter aan, dat die plaats van den spreker verwijderd is of in den verhalenden stijl, dat die plaats verwijderd is van die, waar zich de persoon, van wien gesproken wordt, heet te bevinden. Onder dit laatste is steeds als regel de vaste verblijfplaats te verstaan, zoo zal men altijd zeggen: *na-dula-ra di uma-na*, hij bracht het naar zijn huis en niet: *na-dula-ra aka uma-na*, enz. (vgl. de teksten passim), dewijl natuurlijk het huis als de vaste verblijfplaats te beschouwen is. Wel leest men 45.35: *na-lao waa-ra aka uma-na*, bij ging en bracht (haar) naar zijn huis, maar hier is sprake van iemand, die een tijd lang in een ander land gewoond heeft en daar gehuwd is, en nu met zijne vrouw naar zijn eigen land terugkeert. Wanneer men iemand aanspreekt kan men natuurlijk zeggen: *taho-ra dula-mu aka uma-mu*, gij moet maar naar huis terugkeeren (30.42).

Op de meeste plaatsen, waar *aka* in de teksten voorkomt, staat het na de werkwoorden *lao*, gaan (en synoniemen) en *waa*, brengen, zoodat voor voorbeelden naar de teksten verwezen kan worden. Alleen is op te merken, dat, evenals na *di*, ook een subst., dat een persoon voorstelt, op *aka* volgen kan, bijv. *waa sura aka sangadji*, een brief brengen naar den vorst (76.21).

Andere voorbeelden met *aka* zijn: *lao hade-po la Kio aka doro*, ga Kio dooden (daar) op den berg (3.3); *lao ngēna-pu sâhe aka doro*, ga de buffels hoeden (daar) op de bergen (27.12); *ede-ra lao kai — — — lao nggee ada aka ruma sangadji*, daarop gingen zij — — — hunne opwachting maken bij den vorst (45.39, vgl. 67.31: na *nggee ada* in de beteekenis van 'mededeelen' kan *aka* niet gebezigt worden); *lamada neè dôdo lao mpaa-mpaa aka lewi*, enz., ik wensch verlof te vragen om mij te gaan vermaken in den tuin, enz. (67.33—34); *rongga-pu aka kapa*, toen zij op het schip gekomen was (71.36: gewoonlijk zegt men hier evenwel *di*, vgl. de vorige §); *ntjambe kai ba wai: na-wau-va mpoi weli rantja ba dou aka tutu kapa*, zij zijn op, dewijl de lieden

op het voorschip ze om strijd gekocht hebben (71.41—42); *eli au-tji* — — — *aka lewi aka*, wat voor een geluid is dat — — — in gindschen tuin? (30.28); *wati-du wára-na* — — — *aka hidji-na*, hij was niet meer — — — daar op die plaats (36.16—17). Zelden bezigt men, gelijk in het voorlaatste voorbeeld, het aanwijzend voornw. tegelijk met de praepositie.

Ára duidt als praepositie het tegenovergestelde van *aka* aan: *kau-pu mai ára nahu*, laat haar (hier) bij mij komen! (56.57); *na-waū-si wára doú siwe ára uma ake*, als die vrouw hier in dit huis zal zijn (51.34—35); *sa-mena-na binata ára duniya ake*, de dieren hier op aarde (84.11. v. o.).

Ári, buiten: *ngéna mpa ári lawa ake*, wacht maar buiten deze poortdeur! (40.6). Zelden bezigt men de samenkoppeling *ári-luwa* als voorzetsel, een voorbeeld levert 81.4. v. o. *ári-luwa ba ntjai*, buiten de deur; omtrent *ba* zie beneden. Voorts kan *ári* in plaats van *di* gebruikt worden, waar wij tegelijk met eene praepositie de bijwoorden, buiten, naar buiten, kunnen gebruiken; *paki ári woha sera*, wegwerpen naar buiten in het veld (99.6); *ku-raka-ku éda ári sò matangára Liya*, ik ben er toe gekomen dit te ondervinden buiten in den inham genaamd Liya (103.8).

Awa kan gebezigd worden voor *di*, zoo wij bij eene praepositie „beneden, naar beneden“ als bijwoord kunnen voegen: *londo awa duniya*, af dalen (uit den hemel) naar de aarde, (61.10. v. o.); *londo awa paruga*, naar beneden gaan tot onder aan de paruga (soort gebouw, 74.21, 75.3 en 9); *mabu awa móti*, in zee vallen (70.27); *mabu awa dana*, (uit een boom) op den grond vallen (41.31); *lao awa móti*, (benedenwaarts, stroomafwaarts) naar zee gaan, (57.38—39); *dula awa kapa*, naar het schip terugkeeren (59.19); *paki awa dana*, op den grond werpen (29.40); *nggeè ada awa penta ro tini*, zijne hulde betuigen onder aan de voetzolen en hielen (78.37); *tjou ringa-ku maméhe-méhe awa dana ede*, wie hoor ik (die boven in huis ben) daar beneden op den grond hoesten? (48.53); *raka-du awa uma-na*, toen hij onder aan het huis gekomen was (47.21—22); *nahi awa loki rowa*, sirih onderaan op den bodem van den pot (4.58); *awa suu hadju ede mbòto wadu*, onderaan dien boom waren vele steenen (65.26); *ta-weha oi awa nanga*, gjij neemt water uit de rivier (die beneden is, I).

Het gebruik van *awa* wordt in deze zinnen echter nooit bepaaldelijk door de taal vereischt, evenmin als dat van *aka*, enz.; in de daar vermelde gevallen, kan men in het Bim. evengoed zeggen: *mabu di móti* (bijv. 70.36); *londo di kapa* (bijv. 59.9); enz.

Ipa, gewoonlijk *ipa bae*, aan de overzijde: *nggeè ipa bae ba nanga*, aan de overzijde der rivier blijven, tegenover *nggeè watu sa-bae ba nanga*, aan deze zijde der rivier blijven (57.59). Over *ba* zie beneden.

Ese wordt gebezigd voor *di*, overal waar wij de bijwoorden „boven, naar boven“ met een of ander voorzetsel zouden kunnen gebruiken. Voorb. *neè èse tadja*, naar boven gaan naar den zolder (bijv. 32.9); *wára èse uma*, in huis

zijn (34.22); *ou kaneè dòho èse saladja*, iemand uitnoodigen boven te komen om in de *saladja* (soort bijgebouw of hut) te zitten (76.18—19); *rongga-pu èse tadja*, (toen zij) op zolder gekomen was (75.10); *lao èse asti*, naar het paleis gaan (60.11); *maru èse nepi*, op een bultzak slapen (52.10); *teè èse doro*, (een net) uitzetten op de bergen (17.1. v. o.); *weha èse elo-na*, boven uit den top (van een boom) nemen (4.38); *weha u'a èse tadja*, visch van den zolder nemen (99.26); *ntára èse langi*, de sterren boven aan het uitspansel (91.36); *ndadi sangadji èse kahiyanga*, vorst zijn in het godenrijk (61.12. v. o.).

Wawo is op zichzelf geen voorzetsel, maar wordt, voorafgegaan door *èse*, als zoodanig gebezigd in de beteekenis van »op, bovenop”: *au kombi èse wawo kontu-n aka*, wat heeft hij daar toch boven op zijn rug? (38.23); *èse wawo butu*, boven op het dak (69.42); *ta-wii-ku èse wawo nahi ede*, gij plaatst het boven op de sirih (4.24); *ede-ra hade kai-na èse wawo dorm*, vervolgens doodden zij hem op den berg (3.3—4); *wuwa èse wawo djára*, op het paard »laden” (zetten, 67.18). *Wawo* behoudt in deze uitdrukkingen de waarde van een subst. (hoewel het op zichzelf geen concreet beteekenis meer heeft) en kan door den verkorten vorm van een pers. voornw. gevolgd worden: *èse wawo-na*, daarop, daar bovenop (69.40).

Zeldzamer wordt, in plaats van *èse*, *di* gebezigd, voorbeelden zijn: *dei wawo rade*, boven op de graven (4.22); *di wawo ruwi*, boven op de doorns (18.42).

De woorden *ári*, *awa*, *èse* en ook *dei*, waar dit bepaaldeelijk de beteekenis heeft van »in, binnen”, kunnen met *mai* samengesteld worden, wanneer zij de functie van een voorzetsel, zelden wanneer zij die van een bijwoord vervullen. Als praepositie beteekenend *ári mai*, *awa mai* en *èse mai* bepaaldeeljk: buiten, onder en boven; *dei mai*: binnen in iets, gerekend van het standpunt van iemand, die er buiten is. In deze uitdrukkingen moet *mai* derhalve op eene richting wijzen, die van den spreker verwijderd is, vgl. het Mak. *mae* en het Bug. *mai*, welke echter beide zoowel naar den spreker toe, als van den spreker af wijzen. Worden deze woorden als adverbium gebezigd, dan is de zin van *mai* natuurlijk dezelfde, hoewel het minder duidelijk is, waarom het gebruikt wordt. Alleen dan heb ik *mai* na de bijwoorden aangetroffen, wanneer zij ter bepaling na een subst. geplaatst zijn. Voorb. *bè-bè-na mpara maâri mai ba ede*, al wat »buiten dit” (daarbuiten) is (9.13. v. o.); *ro makalai-lai wâli ma'âçlyad maâri mai ba ake*, en nog verschillende andere ondeugden buiten deze (98.17); *dou ári mai*, de man buiten, de man, die daar buiten is (45.9 en 11); *awa mai ba huri raa-suna*, beneden het gedeelte van de huid, dat besneden is (11.7); *wâra dja sa-buwa lapa awa mai ba kuta*, er was ook eene goot onder de heg (65.38 en 39); *dei-na oi — — — awa mai ba tatuu*, »de diepte van het water — — — was onder de knie” (het water reikte slechts tot onder de knie, 53.16); *sangadji-ngadji awa mai ba parenta-ku*, verschillende vorsten, die onder mijne bevelen staan (77.11, zonder

ba ibid. reg. 33); *hadju tūbl ede awa mai-na ba 'arasj Allah*, de tūbi-boom is onder den troon Gods (91.24); *èse mai ba tjihu*, boven den elleboog (11.15); *mortabat ruma maëse-èse mai waū*, „de rang van heer, welke altoos zeer bovenaan is geweest” (de heerlijke of goddelijke rang, welke altoos zeer verheven is geweest, 16.10. v. o.); *āri siwe-ku dei mai bili ede*, mijne jongere zuster, die binnen in die kamer is (45.2).

Uit de voorbeelden blijkt, dat wanneer *āri mai*, *awa mai* en *èse mai* als voorzetels optreden, zij bijna altijd door *ba* gevolgd worden, wat hier wederom den genitief aanduidt; in een der voorbeelden is zelfs ook nog *na* gebezigd, waaruit dus blijkt, dat deze woorden oorspronkelijk de waarde van een subst. hadden. Dezelfde waarde moet *ba* ook hebben na *ipa* (*bae*) en *āri luwa*.

Ook kan *mai* na *aka* geplaatst worden, waar dit als aanw. voornw. optreedt: *ana rato ka-mai*, gindsche prinses (22.34). Zie ook Aanm. II.

Aanm. I. *Ka*, de stam van *aka* is, gelijk bekend is, hetzij al dan niet voorafgegaan door een of ander element, hetzij al dan niet door een neusklank gesloten, in menigvuldig gebruik, ook in de verwante talen. Als voornw. wordt het, behalve in het Bim. *aka*, nog in het Jav. aantreffen in *ikā*, *ingkang*, *kang*; O. Jav. *ika*, *ikā*, *ikan*, *ikang*; als zelfstandige praepositie komt het in de vormen *ka* en *akan* in meerdere talen voor, zoo ook in samenstelling met verbale woorden als *kan* of (met verzwakten klinker) *kēn*, *akēn*, enz., terwijl het stamwoord ook in vele talen tot prefix is geworden, o. a. in het Jav. enz. bij de vorming van het passief, waarbij de verhouding van *ka* en *di* dezelfde is als die van de Bim. praepos. *aka* en *di*. Voorts is het adverbium in het Bim. *aka-n ede*, vgl. § 219; bijwoord of nadrukswijzer in het Bim. in den vorm *ka*, in het Bulusch in den vorm *kan*; voegwoord en tusschenwerpsel in het Mak., enz. Vormen als *aka*, *akan* en *ika* zullen wel te beschouwen zijn als samenkoppelingen van twee pronominale woordjes, vgl. ook Mak. *andjo* en Bug. *ro*.

Awa is natuurlijk het Mal. *bawah*, de vorm *awa* wordt ook gevonden in het Bug. *ri-y-awa* en het Mak. *irawa* (voor *ri-awa*). Het Kòlosch bezigt een *awa* geheel en al in den zin van het Bim. *di: awa ate = di ade*, binnen, in (het Bim. *awa* is aldaar *rowa*), nu kan ook in het Bim. *di* meestal voor *awa* gebruikt worden, onmogelijk is het dus niet, dat met *awa* hetzelfde geschiedt als met *dei*, vooral dewijl het Kòlosch *di* als praepositie geheel verloren heeft, met zekerheid durf ik evenwel niet te zeggen, dat het Kòlosche *awa* hetzelfde woord is als het Bimaneesche.

Āra houd ik voor hetzelfde woord als *wāra* (zonder *w* als in Mal. *ada*, Sund. *aya*), vgl. Bug. *rini* „hier” en „zijn” en vgl. ook de Aanm. onder § 266.

Āri is waarschijnlijk hetzelfde woord als dat, wat vervat is in het Bat. (*di*) *bali(an)*, het Bug. (*ri*) *sali(wēng)*, alsook in het Mal. *katjuwali*, het Mak. *sangali*, het Bug. *sēngadjī*. Tondano. *sangariyan*, behalve, vgl. *selā* onder § 272; als grondwoord is aan te nemen het nog in het Mak. en Bug. gebruikelijke *bati*, *wali*, kant, zijde.

Èse zou wellicht in verband met Mal. *atas* kunnen gebracht worden, vgl. § 8 en 23; vgl. ook Mak. *ate* in *irate*.

Ipā is het Bat. *ipar*, Daj. *dipah*, de overzijde, vgl. Nias. *jefo*, aan de overzijde.

Wāvo komt ook voor in het Bug., Bul., enz.

Aanm. II. Uit *aka* en *mai* wordt nog een bijwoord gevormd, waarvan men mij evenwel geen verklaring of vertaling wist te geven. De plaatsen, waar het in de teksten voorkomt, zijn: 94.30: *selā-ti pala maru aka mai loki mamidi*, uitgenomen is het slapen — — — terwijl het achterste rustig blijft (vgl. 8.40: *selā-ti maru makanteé madapampéso*); 96.40: *aō-na: mandai tada ro kanleya kai-na aka mai ntjai mantjewi ntiri*, *mandai pehe katantu kai-ta wira-na Allah*, dat is: datgene waardoor. — — — duidelijk en zichtbaar wordt de zeer juiste weg, waarop wij met zekerheid het bestaan van God leeren kennen; 99.13—14: *dalil*

ndai maturu weya-ta aka mai bou sa-mena-na 'alam, een gids om ons —— te wijzen op de vernieuwing der geheele wereld. Daarbij zijn mij nog de volgende voorbeelden gegeven: *na-ngáha-ra aka mai de* (voor *ede*, vgl. *aka-n ede, peya-sa ede*) *wati nòno-na*, hij eet —— zonder te drinken; *ta-tunti-ra aka mai ede nggáhi Mbódi*, gij (daarmede werd mijn persoon bedoeld) schrijft —— Bimaneesche woorden. Naar het verband zou men *aka mai ede* in de beide laatste voorbeelden vertalen door »aanhouwend, voortdurend, steeds«. en ook in de drie voorgaande kan deze beteekenis passen, mits men in het eerste *aka mai* als bepaling van *midi* opvat, welke plaatsing, van het bijwoord in gedichten wel meer voorkomt. Nu moet *aka mai*, als bijwoord van tijd gebezigd, oorspronkelijk op eene verwijderde tijdsbepaling gewezen hebben, wat dus toegepast op het verledene overeenkomt met: vroeger, voorheen; in dezen zin komen dan ook voor het Mak. *andjo mae* en het Bug. *iyá-ro mai*. Evengoed als bijv. *akadawa* (vgl. § 262) kan *aka mai* evenwel ook eene beweging aanduiden en daardoor eveneens de beteekenis hebben van »van voorheen, van oudsher; hoe daaruit die van »altoos, steeds“ ontstaat, is uit het Mal. en Mak. *memang* te zien (vgl. *waū*, § 264). Evengoed zou daar ook de beteekenis »aanhouwend“ uit kunnen voortvloeien. Eerst zou dit dan gebezigd moeten zijn van »wat van vroeger af aanhouwend plaats had“ enz. (zoals dit met *memang* in den zin van »altoos“ het geval is), maar daarna kan het ook op meer absolute wijze in gebruik zijn gekomen als in de bovenstaande voorbeelden. Men vergelijke hierbij ook het gebruik, dat het Bulusch maakt van *mokannei*, van uit *mo + kan + mei*, in een zin als: *siya ikariris-ku mokannei i milék*, hij wordt bestendig door mij verafschuw'd als ik hem zie (Niemann, Bijdr. enz. Aant. op blz. 62).

§ 275. Als praepositie treedt nog zelfstandig op *hampa*, dat ook nog als subst. in gebruik is. Het betekent eigenlijk »grens“ en vandaar als praep. »tot aan“, bijv. *watja rima hampa tjihu*, de handen (armen) wasschen tot aan den elleboog (94.13); *labo náru-na hampa lawili-na* »terwijl de lengte ervan was tot aan zijne borst“ (terwijl (de baard) zoo lang was, dat hij hem tot de borst reikte; 46.9—10); *hampa tolu nai mpa mpabuwa tjumpu-na*, »tot aan drie dagen slechts“ (uiterlijk binnen drie dagen) moet het af zijn (22.4). Soms wordt voor *hampa* ook wel het prefix *ma* gebezigd (bijv. 8.35 en 36), mogelijk is de oorspronkelijke beteekenis eene verbale: »tot grens stellen“, hoewel men daarvoor tegenwoordig zegt: *kahampa*.

§ 276. De functie van praepositie wordt ook nog vervuld door sommige verbindingen van eigenlijke praepositie's met een subst. Als zoodanig zijn te beschouwen: *ba supu, di ade, di hela, di kompe, di kontu, di liri, di tando* en *di woha*; in plaats van *di* kunnen naar omstandigheden ook de andere voorzetels, welke *di* vervangen, gebezigd worden. Zeldzamer wordt *watu* aangetroffen. Sommige dezer woorden gaan eenigermate over tot de eigenlijke praepositie's, doordien zij ook zonder voorafgaand *di*, enz. kunnen optreden, dit blijft evenwel altijd nog uitzondering.

De persoonlijke voornw. kunnen na deze woorden in den verkorten vorm voorkomen, doch gewoonlijk staan de voornw. van den eersten en tweeden pers. in den volledigen vorm.

Ba supu, »door de oorzaak“, »ter oorzake van“, is eene duidelijker omschrijving van eene beteekenis, die *ba* op zichzelf ook heeft en bij het genoemde woord sub C. vermeld is (vgl. § 272). Voorb. *ede-ra wura ao kai bongi montja —— ba supu neyo ade-na dula —— ndai káli*, daarop strooiden

zij hem te gemoet gele rijst — — uit vreugde, dat de opperpriester — — teruggekeerd was (54.15—16); *na-nangi-ra ba supu hido*, zij weende wegens honger (65.22); *mawati-pu mai ba supu pili loko-na*, die nog niet gekomen is wegens buikpijn (74.23); (doe uwe ouders geen verwijtingen) *ba supu wāra-na karawi-mu mataho di dou duwa-na ede, ba supu inga-mu ro sandaka-mu*, »ter oorzaake van” uw iets goeds verricht hebben (omdat gjt iets goeds verricht hebt) jegens hen beiden, doordien gjt hen geholpen of bewaakt hebt (9.9 en 10); *ede-ra kaporo kai ba ina-na ba supu da weha-na madju*, daarop werd zijne moeder toornig, dewijl hij de herten niet medegenomen had (18.19—20). Evenals *ba* bezigt men *ba supu* ook na de werkwoorden in § 247 en § 248 gemeld.

Di ade, »in het hart, in het binnenste”, van daar: binnen, in. Voorb. *wii de ade rowa*, in een pot leggen (4.40); *wāra sasili di ade bunga*, er was eene mier in de bloemen (73.5—6); *ede-ra kaluu kai-na rima-na di ade karombo peti ede*, daarop stak hij zijne hand in het gat in de kist (59.29); *rongga di ade rasa*, in het land gekomen zijn (75.19); *di ade lalehe*, in rampsspoed, in tijden van rampsspoed (11.1); *di ade matolu nai*, binnen drie dagen (22.1); *dei ade sa-mbaa*, in één jaar, per jaar (9.9. v. o.); *na-tiyo-du sa-buwa-buwa di ade dou mamboto ede*, zij zag elk afzonderlijk »in” (onder) de menigte aan (74.19); *sangadji di ade rasa ede*, de vorst »in” (van) het land (bijv. 50.7); *ku-mai weha afi-ku di ade lewi ita*, ik kwam vuur, dat in uw tuin is, halen, (ik kwam vuur uit uw tuin halen, 66.5); *mama nahi di ade salapa masa-nganga*, sirih uit eene gouden doos kauwen (44.42); *rai watu ade rima ranggasasa*, »van onder de handen” (uit de macht) der reuzen vluchten (69.37); *dei of di ade-na*, daarin (bijv. 11.2): ondertusschen (12.23); *dei ade* (ibid. reg. 28), *di ade-na ede* (15.3), idem. Over *di ade* in de betekenis van »gedurende, terwijl”, zie § 154.

Nu en dan bezigt men *ade* op deze wijze ook zonder voorafgaande praepositie: *luu ade bili*, in de kamer gaan (52.6); *ade peti*, in de kist (39.34); *nggahi ade sura-na ede*, de woorden in dien brief van hem (waren), enz. (72.29).

Di hela, in de tusschenruimte (van), v. d. tusschen: *dōho dei hela tanda-na dou mamade*, zitten tusschen »de teekens der dooden” (de grafteekens, 5.29). Ook wel zonder praepositie: *kandeu hela isa labo magari*, (iemand baden tusschen de waqtu's ‘isjā en magrib (5.30).

Di kompe, aan de zijde van, bijzijden, naast: *wii de kompe maru-kai-na*, bijzijden (naast) zijne legerstede zetten (5.10); *dōho di kompe anakoda*, naast den scheepsgezagvoerder zich zetten (75.26); *nggee di kompe uma-na*, naast zijn huis (naast hem) wonen (50.8); *na-raka-ra di kompe Ama Kambeyo*, »hij kwam tot naast” (hij kwam bij) A. K. (37.21); *na-ringa-ku nggahi lalose dou awa kompe uma-na*, zij hoorde het gefluister van menschen »onder aan” (op den grond) bijzijden haar huis (39.16). Zeer zelden wordt *kompe* zonder praepositie gebezigd, een voorbeeld geeft 61.8. v. o. *nggee-ra di sa-buwa*

wuba kompe rasa Anta-Baranta, hij woonde in een bosch, bijzijden (naast, nabij) het land A. B.

Di kontu, aan de achterzijde (van), achter: *kiđi di kontu Ama Kambeyo*, achter A. K. staan (37.19); *kamidi-pu weki-mu di kontu nahu ake*, houd u rustig achter mij! (38.29); *dei kontu-ku*, achter mij (6.6); *dei kontu rasa*, achter de plaats (stad of dorp, (3.34). Ook wordt het op de volgende wijze gebezigt: *di kontu doü ede*, "achter deze lieden", dat wil zeggen: na het vertrek van deze lieden (17.13); *di kontu doü kakai ede*, na het vertrek van den gezant (79.1); *di kontu ba wai Kabaya malao di ruma-t*, nadat moeder K. naar den vorst was gegaan. (74.28). Zelden wordt *kontu* alleen gebezigt, een voorbeeld levert 92.23: *lampa batu kontu rasulp'llah*, achter den gezant Gods gaan, waarin *kontu* eigenlijk pleonastisch na *batu* staat.

Di liri, juist op de plaats (van), juist aan, bij, enz. (*liri* heeft geen eigenlijke zelfstandige beteekenis meer, oorspronkelijk moet het evenwel "plaats" betekent hebben, in gebruik is nog *liri-na* = *hi-di-na*, het moet wel, het is natuurlijk). Voorb. *rima kai-na mabonto suwu-na di liri ade-na*, (terwijl) hij met de linkerhand de wond juist bij het hart bedekte (79.25); *ta-wii-ku dei liri tuta maru-kai-na doü ra-ngâha ba nggeya*, gjij legt het juist aan het hoofdeinde der slaapplaats van hem, aan wien een vampyr gegeten heeft (3.18—19); *ede-ra léto pète kai ana sangadii ede di liri hadju ra-pète kai la Kalai aka-n de*, daarop bonden zij den vorstenzoon vast, juist aan den boom, waaraan K. zooeven was gebonden geweest (23.1).

Di tando, aan de voorzijde, voor (alleen in plaatselijke beteekenis): *wâra dja sa-buwa kola di tando uma sigi*, er was ook een vijver voor de moskee (53.16); *de tando-ku*, voor mij (6.6); *na-èda-ku Tuwan Putiri di tando-na*, hij zag de prinses voor zich (staan, 66.30—31); *ede-ra hanta kai di tando kali*, daarop zette (zij de versnaperingen) den opperpriester voor (47.10); *ede-ra hanta ao kai òha di tando-na ba ompu ede*, daarop zette de oude man hem de rijst voor (45.18). Dikwijls heeft *di tando* ook de beteekenis van: voor = in tegenwoordigheid van: *wati disa-na usi di tando nahu*, hij durft niet (op de fluit) te blazen in mijne tegenwoordigheid (19.14); *ai-na kangontju pâhu-mu di tando ina ro ama-mu*, zet geen zuur gezicht, in tegenwoordigheid uwer ouders (9.13); *rongga-pu di tando ruma-ta*, voor den vorst gekomen (64.7); *ede-ra mbisa kai-na di tando doü mbôto ede*, daarop viel zij flauw in tegenwoordigheid van de menigte (73.59).

Di woha, in het midden (van): *ngeno di woha-na*, in hun midden vliegen (82 5. v. o.); *di woha kola*, in 't midden van den vijver (53.22); *raka-pu di woha-woha nanga*, ongeveer in het midden der rivier gekomen (57.37). Voor subst., welke eene groote onbepaalde uitgestrektheid voorstellen, staat het dikwijls in plaats van *di*, enz. alleen (dat echter evengoed gebezigt kan worden, bijv. 22.25): *raka-du di woha sera*, toen zij op het veld gekomen waren (79.9); *wâra èda-ku aka woha sera duwa mbuwa koha tuta*, ik heb werkelijk

op het veld (of: in het woud) twee schedels gezien (76.23—24); *kangemo èse woha ai*, doen opvliegen in de lucht (82.3). Vgl. het spraakgebruik van het Mal. *di tengah*, enz. Waar verwarring zou ontstaan, kan het juiste midden, op analoge wijze als in het Mal., door *di sama woha* worden uitgedrukt.

§ 277. Omtrent het gebruik der praepositie's is nog het volgende op te merken.

Dikwijls wordt, wat wij door eenen praepositie te kennen geven, in het Bim. uitgedrukt door een verbaal woord in samenstelling met een ander, zoo wordt bijv. ons "om, rondom" steeds door het verbale *hèko* uitgedrukt, bijv. *lampa hèko lewi*, om den tuin heen loopen (vgl. 65.37). Men vergelijke ook het gebruik van *lao*, vermeld onder § 265. Alleen de praepositie's *kai*, *labo* kunnen in het Bim. samenstellingen vormen.

Voorts is op te merken, dat, evenals bij ons, ook twee als zelfstandige praepositie's gebezigde woorden na elkander kunnen komen: *masaraka awa mai*, tot onder (11.7); *masaraka labo tjihu*, tot en met den elleboog (11.15); *na-mai dja-ra ruma sangadji watu awa paruga*, ook de vorst kwam van onder de *paruga* (68.1); *londo watu èse kontu djára*, van [den rug van] het paard afstijgen (83.18); *londo watu èse elo hadju*, [van boven] uit den top van den boom naar beneden komen (38.13); *dòho ao watu èse tantonga pamòka*, [boven] aan het zoldervenster (iemand) zitten opwachten (19.28).

Nog is op te merken, dat de praepositie's dikwijls weggelaten of verzweven kunnen worden. Zeer dikwijls is dit met *labo* voor een verbaal subst. het geval, vgl. § 249, 255 en 266. Menigmaal wordt *labo* ook verzweven voor het indirect object na *mbeï*, geven: (*ede-ra*) *mbeï-na ana-na*, daarop gaf hij het aan zijn kind (44.22, vgl. 50.34, 62.18, enz.); ook wel na andere woorden: *na-sodi-ku ompu*, hij vroeg aan den ouden man (41.39 en 40); *ba supu kapòro-mu ina ro ama-mu ede*, dewijl gij toornig zijt (op) uwe ouders (9.12); *nemba ama-na*, een sembah maken voor hun vader (45.52). Ook wordt *ba* en *di* wel verzweven na *raka*: *raka-pu wakatu subu* (76.10, zie bij *ba*, § 272); *na-raka-ra uma-na* (74.52, zie bij *di* § 272). Ook wel eens *di* (*di ade*) bij eene plaatsbepaling na eene subst., bijv. *dòu saniki-niki kampo*, de liedien uit alle kampong's (49.12). Ook kan *di* verzweven worden in eenen zin als: *iha ba nggahi* (voor *di iha*, enz.), *taho-pu iha ba rawi*, het is beter te gronde te gaan door de daad, dan door het woord (106.12. v. o.). Sommige bepalingen van den tijd, waarin iets geschiedt, als de namen der dagen, de waktu's, kunnen zoowel met als zonder *di* staan; andere nemen nooit *di* aan, zie bij § 264; nooit wordt *di* gebezigd indien eene tijdsbepaling als eene afzonderlijke zinsnede vooropstaat, vgl. § 246. Ook *kai* wordt soms verzweven na *landa*, verkoopen: *taho-pu lao-mu landa nahu ake sa-mpuru kombi duwa mpuru kombi*, gij moest mij maar voor tien of twintig (rijksdaalders) verkoopen (40.2—3). Dikwijls wordt in het Bim. ook een verbaal subst. alleen gebezigd (vgl. § 248 en 249) of wel een deelwoord (vgl. § 249) waar wij een voorzetsel zouden gebruiken.

- Aann. Het Kòlosch bezit de volgende van het Bim. verschillende voorzetels; *awa* = *di*; *liri* = *watu*, *nangi* = *labo* (ook als voegwoord), *rowa* = *awa*. Over *awa* zie men § 274 bij *awa*. *Liri* zal wel een ander woord zijn dan het boven in § 276 vermelde, vermoedelijk is het Mal. *dari*, *déri*, te vergelijken. *Nangi* is = het Bim. *ndinga*, vgl. Mal. *dëngan* met omzetting der klinkers. *Rowa* wordt op dezelfde wijze gebezigd als het Bim. *awa*, bijv. *waa rowa lopi* = Bim. *waa awa lopi*, (van land) naar het schip brengen (111.13).
-

DE VOEGWOORDEN EN TUSSCHENWERPSELS.

§ 278. In deze afdeeling zullen de voornaamste woorden besproken worden, waarvan de functie overeenkomt met die, welke in onze talen door voegwoorden wordt vervuld, voor zooverre deze nog niet onder de Hoofdstukken over de Bijwoorden en de Voorzetels besproken zijn. Het aantal eigenlijk gezegde voegwoorden is in het Bim. niet groot. Evenals in de verwante talen worden dikwijls de verschillende zinsneden zonder voegwoord eenvoudig naast elkaar geplaatst, bijv. *na-hera mena ade-na*, *na-èda-ku ruma sangadji na-wau-ru kòla gendi mada-na*, zij verwonderden zich allen, (dewijl of toen) zij zagen, dat de wenkbrauw van den vorst kaal afgeschoren was (49.7). Meerdere voorbeelden zijn overal in de teksten te vinden.

§ 279. Tot verbinding van zinsneden of van woorden worden gebezigd:

Ro „en”, doch ook gezegd daar, waar wij „of” zouden zeggen, verbindt zoowel woorden als zinsneden: *peya nahu mambei-mu sintji inta ro karabu inta ro djima*, enz., ik zal u geven ringen en oorhangers van diamant en armbanden, enz. (48.15—16); *bune santika nljai uma-mu ake ra-ngina-mu bonto ro wòle ro mandede wáli nljai lawa-mu mu-bonto ro wòle dja-ku*, uwe huisdeur ziet gij gewoon te sluiten en te rendelen en zoo ook sluit en rendelt gij uwe poortdeur (51.16 en 17); *ku-sakasi-ku wati wára-na ruma makalai malai-na-sa Allah ta'ala ro ku-sakasi-ku nabi Muhammad ede ndai kakai-na*, ik betuig, dat er geen heer is dan God en ik betuig, dat M. zijn gezant is (7.41—42); *ede-ra tòku ro kapòro kai-na ro ia-r kamai-na riyana-na ede*, daarop werd hij heftig en toornig en schold hij zijne schoonouders uit (28.4); *ai-na wára makura ro mantjewi di sabuwa-buwa dòu-ta*, „laat er niet iets te weinig of te veel zijn bij ieder van ons” (laat niemand van ons te weinig of te veel krijgen, 39.23); *nggåra na-made-sa ro na-ih-a-sa*, indien het sterft of bedorven wordt (15.7); *ta-raka-ku ro wati*, hebt gij hem gevonden of niet? (26.24—25). In samenstellingen wordt *ro* wel tot *ra* of *r*, vgl. § 156.

Mandede wáli of *ro mandede wáli* of *ro mandede wáli mpa* (ook *mandede wáli mpara*, *mandede udja mpara* en *mandede wáli udja mpara*), lett. „dat, wat ook nog alzoo is”, vandaar: zoo ook, en ook. Voorb. *kapo niçab bòngi ede: tolu ratu ganta tolu mpuru ganta malòsa mandede wáli djago*, enz., wat nu de belastbare hoeveelheid van rijst betreft, (van) driehonderd gantang's moeten er dertig opgebracht worden, zoo ook van mais, enz. (9.8. v. o.);

bune santika sarae manggeè di sò-na mbòto manusiya mandede wâli djâdra ro gadja, talrijk als het zand in een inham waren de menschen, zoo ook de paarden en olifanten (77.34—35); (*peya nahu mambéi-mu sintji inta*) — — — *mandede wâli nahu mambéi-mu salampe* — — — *ro mandede wâli sa-mena-na ntau ro wâra* — — — *nggòmi mena mantau*, (ik zal u ringen met diamant geven) — — — zoo ook zal ik u een slendang schenken — — — en ook al mijne schatten zult gjij bezitten (48.18 en 21); *ro sa-mena-mena-na lampa rawi bune santika lampa rawi-na labo ompu maulu ede ro mandede wâli mpa ompu ro ana siwe-na na-nggâhi mena-ku doû maringu*, en al wat hij deed was gelijk aan dat, wat hij met den vorigen ouden man verricht had, en ook zeiden de oude man en zijne dochter dat hij een gek was (43.28—29) *au-du parenta ama ro ina-mu ai-na karuru mandede wâli udja mpara dei guru*, mor niet, wat het ook zij dat uwe ouders bevelen, zoo ook ten opzichte van uwe onderwijzers (105.24—25); *sabune-bune doû maçâlih ro ma'âlim mandede wâli mpara doû ma'âdil hakim*, enz., vele vromen en wijzen alsook rechtvaardigen, enz. (103.39—40). Dewijl *mandede wâli*, uit kracht van de eigenlijke beteekenis, gewoonlijk gebezigd wordt wanneer er sprake van iets anders is dan het voorafgaande, onverschillig of dit in den zin de functie van subject, object, enz. vervult, wordt het meestal gevuld door een vooropgeplaatst subst. Noodzakelijk is dit evenwel niet, bijv. *na-bonto weya-du njai ba wei-na: kira ba nahu ra-rôpo-na anakoda labo wei-na ro mandede wâli na-raho tanaö kara bunga*, enz., (toen) deed zijne vrouw de deur toe, (zoodat) ik meende, dat de scheepsgezagvoerder twist had gehad met zijne vrouw, en ook nog vroeg zij mij bloemen te leeren vlechten (72.17—18). In de spreektaal zegt men ook wel: *ro ndede wâli*, in de teksten levert 34.40 daarvan het eenige voorbeeld.

Mandinga wâli of gewoonlijk: *mandinga-ndinga wâli*, dat wat er ook nog bij is, en daarenboven. Voorb. *mandinga-ndinga wâli ári-mu ede di maulu-na parenta ro kuwasa nahu*, en daarenboven was uwe jongere zuster te voren (in) mijne macht (48.29); *na-kasi pôda-pôda ade ndai-ku maëda ndai-mu nggeè kèse-kese, wii paki ba rahi-mu mandinga-ndinga wâli rahi-mu wâra doû neè-na*, enz., ik heb zeer veel medelijden met u, als ik u zoo alleen zie blijven, verwaarloosd door uw man, en daarenboven heeft uw man eene maitresse, enz. (51.8—9): *mandinga-ndinga wâli ku-waü-ra ipi hompa-ku*, en daarenboven ben ik zeer vermoeid (37.28). Omtrent de constructie van den zin na *mandinga-ndinga wâli* geldt hetzelfde wat boven omtrent *mandede wâli* is opgemerkt.

Labo en *mandinga labo*, benevens, en daarbij, als voegwoord en voorzetsel, zie aldaar onder § 273; *ai — ai*, noch — noch, zie de Aanm. na § 237. Hoe ons „zoowel — als” wordt weergegeven, is te zien bij *mpa* (§ 265) en *mpara* (§ 270).

§ 280. Tegenstelling of uitsluiting worden uitgedrukt door:

Nde, maar, evenwel: *baçar aö-na èda Allah*, — — — *nde watì èda-na labo*

mada, baçar wil zeggen het gezichtsvermogen van God, — — — maar hij ziet niet met oogen (7.10).

Gewoonlijk echter wordt na *nde* nog *pala* (vgl. onder § 265) gevoegd: *kalám aō-na na-n̄ggâhi Allah*, — — — *nde pala wati n̄ggâhi-na labo rera*, *kalám* wil zeggen: God kan spreken, — — — maar hij spreekt niet met eene tong (7.11); *ede-ra lepi mena kai ba dōū bunga ede, nde pala sa-buwa ede na-n̄n̄tis kalai-du*, daarop ontrukte men haar de bloemen, maar ééne ervan hield zij afzonderlijk (72.37—38); *na-waū-ra lao ngupa ngâha, nde pala nai-sa wakatu mai-na*, zij zijn heengaan om voedsel te zoeken, morgen echter is het de tijd van hun komen (66.40—41); *taho-ra ba lao rōtjū-mu* — — — *nde pala ku-raho-ku, ana-e, labo n̄ggomi*; enz., gjij moet maar snel gaan — — —, evenwel vraag ik u, mijn zoon, enz. (74.37); *kandeu-pu, nde pala ai-na kandeu kai oi busi*, baad (hem), maar baad hem niet met koud water (34.41—42).

Dikwijls wordt na *nde pala* nog *satoi* (een weinig) of *satoi mpa* gevoegd, bijv. *wati kapōro-ku, nde pala satoi ba lowa-mu sambele sâhe manae ede*, enz., ik ben niet toornig, maar wat dat betreft, dat gjij er toe overgaat om grote buffels te slachten, enz. (28.30); *taho weki-na, ruma-e, nde pala satoi mpa neè dōdo ba lamada boru waū weya-ka gendi mada kui-ta*, het is goed, heer, maar ik zou wel willen vragen eerst uwe linker wenkbrauw (te mogen) afscheeren (47.37).

Nde pala kan ook aan het begin van een hoofdzin staan, en is dan ook door „maar”, enz. weer te geven, bijv. *Nde pala wati-du kadondo weya nuntu-na parakâra lowa ede*, maar wij zullen het verhaal omtrent den oorlog niet langer maken (79.20—21). Dikwijls echter is de tegenstelling, die het woord uitdrukt, zeer zwak en bestaat alleen daarin, dat er over iets of iemand anders gesproken wordt, bijv. *wira-wâra ruwa-n sangadji Ana-ana-ku ngâra-na, nde pala wâra dja sa-buwa sangadji ade rasa ede*, enz., er was eens iemand, die vorst A. a. heette, en er was ook een vorst van dat land, enz. (42.1); *ede mpara èda-na sa-buwa fuu hadju, — — — nde pala fuu hadju ede mbôto bôte èse èlo-na*, daarop zag hij een boom, — — — op den top nu van dien boom waren vele apen (69.39—40). In plaats van *nde pala* kan ook *pala* alleen gebezigd worden, vgl. § 265.

Aanm. Dewijl *pala* alleen reeds „maar” kan beteekenen en *nde* anders gelijk *ndai* (*nde*) is, doet *nde pala* eenigszins aan het Mal. *akan tētapi* denken. Hierin schijnt *akan* reeds op zichzelf eene tegenstelling aan te duiden, doch deze beteekenis zal wel niet rechtstreeks voortkomen uit die, welke het met *nde = ndai* gemeen heeft, maar uit de oorspronkelijk aanwijzende kracht van *ka*; men vergelijke Mak. *mangka* (Jav. *mongkâ*), *mingka* en *iya-ka*, Bug. *iyakiya*. Indien dus *nde = ndai* en *nde* „maar”, oorspronkelijk één zijn, moet wel aangenomen worden, dat zij in de plaats zijn getreden van een ander woord, dat een element als *ka* bevatte, waardoor het in beide gevallen kon gebezigd worden. Maar dan is het wel eenigszins vreemd, dat in de beteekenis van „maar” nooit de vollere vormen *ndai* of *nde* gebezigd kunnen worden. Derhalve is het veiliger ze als verschillende woorden te beschouwen. Misschien is niet *ndai*, maar het O. Jav. *nda*, *ndah*, *ndan* te vergelijken.

Malai-na-sa, malai-na-si of *malai-na sara* (vgl. het Mal. *malainkan*), lett. dat, wat het andere ervan is, dat, wat anders dan dat is (*sa*, enz. hier te nemen in de sub B genoemde beteekenis), vandaar: behalve, alleen maar, maar: *ku-sakasi-ku wati wâra-na ruma makalai malai-na-sa Allah ta'âla*, ik betuig, dat er geen andere Heer is, dan God (7.41—42); *wati wâra èda-na dôu masalâ(m)*, *malai-na-sa koha tuta mpa manggè ededei*, hij zag (echter) niemand, die hem groette, alleen maar een schedel, welke daar zich bevond (58.24—25); (niemand mag eene aanklacht inbrengen), *malai-na-sa galara ndadi* (= *ndai*) *mawaa-na wuwa nggâhi ede*, alleen het dorps hoofd kan dit woord (= deze aanklacht) inbrengen (14.18. v. o.); *wati-pu wâra-na ròpo ro nggadi-na, malai-na-sa metji-metji angi-n*, zij hadden nog nooit twist gehad, maar elkander voortdurend bemind (50.10); *ndonta-r bune santika pangâha, — — — kône bune santika ntanda weya mpowa pâhu-mu ro ringa weya nggâhi ra eli-mu, malai-na-sa Allah ta'âla ndai matjèpe-na kasi ade nggomi*, laat staan het gebak, — — — al is het maar alleen (dat ik kan) uw gelaat zien en uwe woorden en stem hooren, maar God moge u uwe goedheid vergelden (47.13—15); *wati mboltju-ku lamada ba supu ngâha-ku ita ruma-ku, malai-na-sa ta-nggâhi-pu ba ita ruma-ku*, enz., ik zou niet verzaagd worden door u op te eten, maar spreek gij, enz. (70.31—32): (elke ziekte, die door den vorst behandeld werd), *wati lowa-na daa taho, malai-na-sa na-taho lalo mpa supu ede*, kon niet niet beter worden (wijken), maar werd oogenblikkelijk beter (week oogenblikkelijk, 59.3—4).

Wanneer op *malai-na-sa* eene volledige zinsnede volgt, waarvan de agens verschilt van dien in hetgeen voorafgaat, dan staat deze agens voorop en treedt het verbale subst. met *ndai* als praedicaat op (tenzij de zin den imperatief vordert); dit geschiedt alleen uit kracht van de sterke tegenstelling, welke *malai-na-sa* uitdrukt. Is de agens dan ook dezelfde, dan kan een gewoon finiet werkwoord gebezigd worden (vgl. boven). Somtijds echter neemt het werkwoord ook dan den vorm van een verbaal subst. aan, vgl. het boven aangehaalde voorbeeld op 50.10 en *nde pala wati disa-na rôdjo ro nggâhi, malai-na-sa tjuwa-tjuwa saròme mpanga mena-n mpa*, zij durfden echter (hem) niet aanspreken of iets zeggen, maar ieder van hen glimlachte slechts steelsgewijze (49.9, zoo ook 34. 53—54, enz.). Deze constructie zal wel te verklaren zijn uit de eigenlijke beteekenis van *malai-na-sa*.

Ook kan een finiete zin volgen, zoo de agens van de eerste zinsnede als lijidend voorwerp in de tweede fungert: *wati-du lowa-na — — — ngâha ra nôno, malai-na-sa, na-nee sara ngâha, pao weya-ku ba dôu*, hij kon niet meer — — — eten en drinken, maar als hij wilde eten, werd hij door de mensen gevoed (58.13—14). Voorbeelden van *malai-na-si* en *malai-na sara* vindt men op 44.9 en 11.

Nira-pu, zie de volgende §.

Sura, zie § 284.

•Of' wordt uitgedrukt door *ro* (vgl. § 279); •of — of, hetzij — hetzij"

kan weergegeven worden door *taho-taho* gevolgd door een eigenlijk of verbaal subst., meestal evenwel door *kombi-kombi* (vgl. § 265).

- § 281. *Kapo* en *indo kapo* worden aan het begin van hoofdzinnen gebezigd, zij zijn, wat het gebruik betreft, te vergelijken met het Mal. *ada-pun*, wij kunnen ze door »voorts, nu”, enz. weergeven: *kapo òne-na ba kiði ede ndai makapadja-la hiði ði rade*, het nut nu van het staan is: dat het voor ons de plaats in het graf ruim maakt (11.38); *indo kapo sjarañ imân ede sampuru ori*, de voorschriften nu van den imân zijn tienderlei (9.24. v. o.); *ði ai wakatu ede na-bini-ku doü manggeè ada labo ruma-ta, wâra dja ruma-t bijâra wâra dja tuwa kâli*, *indo kapo tuwa kâli ede na-wâü-ra bura mena djenggo-na*, enz., op dien tijd waren de lieden in grooten getale aanwezig om hunne opwachting bij den vorst te maken, ook de riksbestierder en ook de opperpriester waren aanwezig, de opperpriester nu had een geheel witten baard, enz. (46.7—8); *nggâhi-na: indo kapo la Kasipâhu maulu-n ede na-wâü-ra ndadi sangadji*, zij zeiden: die K. van vroeger is vorst geworden; enz. (63.22—23); uit den aard der zaak volgt op deze woorden gewoonlijk een subst. of voornw., hetzij als subject, hetzij buiten het eigenlijke zinsverband vooropgeplaatst (vgl. ook § 106), noodzakelijk is dit evenwel niet: *indo kapo na-nggâhi-ku ba nabi-ta*, voorts zegt onze profeet (97.35); *kapo nggâra mu-neè sara bade*, enz., en indien gij nu wilt weten, enz. (97.33).

Somtijds wordt *kapo* of *indo kapo* wel na eene voorafgaande conditionele zinsnede gebezigd: *nggâra wati sara ndede-na, lai-na tangâra kai mani, kapo wati wâdjib-na ndeu*, indien het niet zoodanig is, dan wordt het niet seinen genoemd, dan is men niet verplicht te baden (10.23—24); (indien onderhoorigen van een dorpshoofd twist hebben), *indo kapo na-raho kangampu siya mantjâra ede*, dan vraagt hij, die ongelijk heeft, vergiffenis (15.10).

Kapo wordt ook dikwijls voor *ai ake* of *maai ake* ter versterking gezet, vgl. het Mal. *akan sëkarang* (bijv. 18.24, 36.14, 47.20, enz.).

Ook wordt *kapo* voor de aanw. voornw. *ake* en *ede* geplaatst, welke dan adverbiaal in den zin van »derhalve” gebezigd worden: *nde pala satoi wati wâra marakani nahu ake — — —, kapo ake lao nggeè ada weya-pu nahu*, maar ik heb geen gereedschap, — — — geef derhalve daarvan bericht voor mij (aan den prins, 21.8. v. o.); *kombi wâra talehe rasa ro dana-ta, — — — kapo de taho-ra ta-lao kada rai aka uma-ta*, wellicht heeft eene ramp ons land getroffen, — — — laat ons daarom naar huis ijlen (20.11—12); *wâra pôda hadjal ndai-ku ake, kapo de kasi kai-pu ade*, enz., ik heb werkelijk iets noodig, heb derhalve medelijden met (mij), enz. (40.10—11). Zoo men niet in den imperatief spreekt, treedt *kapo ede* (*ake*) als praedicaat op: *nggâra na-ndede sara, njâra wâü ndai-mu, udi-ro-mudi, kapo de raa-tarima-na*, enz., indien het aldus is, ziet gij zelve stellig de schuldige, leguaan, derhalve moet men er in berusten, enz. (21.10). Ook schijnt *kapo* alleen, wel eens voor *kapo ede* gebezigd te worden, zie 40.34.

Aanm. *Kapo* is ook in het Balineesch gebruikelijk. Het kan zeer wel samengesteld zijn uit *ka = aka* en *po = pu* (vgl. Mal. *pun*), vergelijk het Bulusche *kampe*, daargelaten dat dit laatste alleen als bijwoord of nadrukswijzer optreedt. Evenwel is het, ook voor het Bim., nu als een afzonderlijk woord te beschouwen en valt het accent op de gewone wijze op de voorlaatste lettergreep. Of *indo* in *indo kapo* hetzelfde woord is als het in § 266 besprokene *indo* »niet«, kan ik niet beslissen, indien dit het geval is, moet *indo kapo* wel in vorming gelijk *ada-pun* zijn.

Nira-pu (vgl. § 285) wordt vooraan in een zin gebezigd op dezelfde wijze en met dezelfde beteekenis als *kapo*. Voorb. *nira-pu umu-na sa-kura-kura-na sa-mbia ai, sa-bala ai*, de leeftijd (duur) ervan is minstens één avond en één ochtend (10.28); *nira-pu kiyu ede na-lôsa sambanta dja-ra di sa-buwa lewi*, de haai nu ging ook uit (het water en ging) uitgestrekt liggen in een tuin (71.9); *nira-pu ndai qiblat-na masa-ngganga ro salaka*, hun qiblat nu is goud en zilver (98.5).

Tusschen twee zinsneden drukt *nira-pu* eene tegenstelling uit: *nira-pu di ai ndadi-ta sangadji — — — wati wâra raka-ta ana, nira-pu waü-du raka-ta ntjöki ro kasipâhu, ampo na-wâra ana*, ten tijde nu, dat wij vorst waren, — — — hebben wij geen kinderen gekregen, maar nu, nadat wij tot ellende en armoede geraakt zijn, is er een kind (62.23 en 24); (wij dachten, dat geen dier u kon weerstaan), *nira-pu ai ake kône-pu mbeeë-mbeeë neè mawaü-mu aka ro kampula nggomi*, maar nu kan zelfs een dier als een bok u bedriegen (38.8); *rawi doü mpa mandai èda weya-mu ntjâra-na, nira-pu rawi ndai-mu-sa mantjâra wati pala èda-na*, het verkeerde, wat door anderen verricht wordt, slechts ziet gjij, maar uw eigen verkeerde daden ziet »hij« (voor gjij) niet (86.16—17). Soms is de tegenstelling echter zeer zwak: *suu-na paramata mabura, nira-pu sanga-na paramata makala*, de stam is van wit edelgesteente, de takken echter (of: nu) van rood edelgesteente (91.25—26).

§ 282. Als oorzakelijke voegwoorden worden gebezigd:

Mai ka-ra ndede-n (voor *mai kai-ra ndede-n* (of —*ndede-n ede*), lett. dat, waardoor het zoo zijn ervan komt; dat waardoor het zoo is, vandaar »want«, vgl. § 137, ook kan het wel door »omdat, dewijl« worden weergegeven, waarbij dan de voorafgaande zinsnede als hoofdzin te vertalen is. Voorb. *wati wâdjib-na ndeu wilâdat, mai ka-ra ndede-na na-batu angi labo*, enz., men is niet verplicht het wilâdat-had te nemen, want (dewijl) dit behoort tot, enz. (10.34); *ai-na-ra sambele wâli sâhe, mai ka-ra ndede-n na-denî mpara rawi ro lao-ta ake*, slacht geen buffels meer, want ons werk op het veld is nabij (29.23); *ku-waü-du tjempe kai wuwa hadju ba lamada, mai ka-ra ndede-n ana dôho-mu na-nangi neè weli wuwa hadju*, ik heb ze verruild voor vruchten, omdat uwe kinderen weenden, daar zij die vruchten wilden koopen (24.26); *mu-made-ra hade ba nahu, binata tuwa, mai ka-ra ndede-n mu-waü-ra karingu nami dôho*, gjij zult sterven, door ons gedood, oud beest, dewijl gjij ons bedrogen hebt (41.15—16); *nggâra na-ndede-sa, lai-na ana ita, mai ka-ra ndede-na koha tuta duwa mbuwa ede na-waü-ra bura honggo-na*, als het zoo

is, dan zijn het uwe kinderen niet, want de beide schedels hadden grijze haren (76.29); *nde pala ku-raho tempo sa-mbaa, mai ka-ra ndede-na na-ipi-ku ntjöki-na ndawi weya marakani ede*, evenwel vraag ik één jaar tijd, want het is zeer moeielijk dit geraad te vervaardigen (62.41); *wati disa-ku inga ro horu nggomi mai ka-ra ndede-n ndai nggomi waü mantjära*, ik durf u niet helpen, want gjij zelvē zijt stellig schuldig (36.14).

Ndadi (Mal. *djadi*, enz.) kan als voegwoord zoowel aan het begin van een nieuwe zin als ter verbinding van twee zinsneden gebezigd worden en is dikwijls, al naar het verband, weer te geven door: »bijgevolg, alzoo, dus“ of door »zoodat“. Voorb. *nde pala lamada wati wåra piti-k, ndadi ku-tjempe kai-ku isi kòroma*, maar ik had geen duiten, dus heb ik (de vruchten) geruild voor dadelpitten (24.27); *bune-ku lampa rawi lampa-la ake, mai ka-ra ndede-na, nahu ku-toi, nggomi manae, ndadi wati lowa-ta lampa sama-sama*, hoe zullen wij gaan, want ik ben klein en gjij zijt groot, zoodat wij niet te zamen kunnen gaan (38.14—15); *ede-ra raho kai-na dowa — — —*. *Ndadi na-kalondo weya-du bala di sangadjie ede, na-hina-du ba supu — — —* *ndadi wati-du lowa-na kòne ngåha ro nòno*, daarop bad zij tot God — — —. Dientengevolge deed (God) eene straf op den vorst nederdalen (en) trof hem eene ziekte, — — — zoodat hij zelfs niet meer eten of drinken kon (58.11 en 13).

In verreweg de meeste gevallen geeft *ndadi* als voegwoord echter geen oorzakelijk verband te kennen, maar laat zich overzetten met: »het geschiedde nu dat, vervolgens, daarop, enz., en is dus als synoniem van *ede-ra* te beschouwen, bijv. *na-waü-ra wåra kamoë ra-dumpu-na, — — —* *ndadi na-dumpa wåli-ku kamoë makalai, ndadi kamoë ndai dumpa-na ede wati raka-na*, enz., (de aap) had reeds een sprinkhaan gevangen, vervolgens greep hij wederom naar een anderen sprinkhaan, en toen ving hij dien sprinkhaan, welken hij te grijpen had, niet, enz. (51.23—24); *na-katebe-du oi di asa-na, ndadi na-iyu-ra ba Mahadja Kurma luu oi busi ede, ndadi na-hengga wåli-du asa-na, ndadi na-tjiru weya-du karedo, kaluu weya-du di asa-na, ndadi na-ngåha-ra karelo* enz., zij druppelde hem water in den mond, toen vorst K. het koude water voelde ingaan, deed hij zijn mond wederom open, daarop schepte zij pap voor hem op en deed ze hem in den mond, en daarop at hij de pap, enz. (66.27, 28 en 29); *ede-ra ringa kai ba runa-t duwa-n labo wei-na nuntu Mayang-Mangure, ndadi na-ngåhi-ra ade qöhö-na*, enz., toen de vorst en zijne echtgenote het verhaal van M. M. hoorden: zeiden zij bij zichzelf, enz. (68.22); *ntoi-du rongga-mu-ro, anakoda-e, — — —*. *Ndadi anakoda na-ntjambe-ra*, enz., zijt gjij reeds lang gekomen, anakoda — — —. Daarop antwoordde de anakoda, enz. (75.18).

In gedichten wordt *ndadi* in de beteekenis van »zoodat“ nog wel als een fijniet werkwoord geconstrueerd: *niyat labo hâdjat-na na-waü mpara ntjåra, na-ndadi-ra wòko-na rawi na-waü mpara tjura-tjura*, hun niyat en wat zij noodig hebben, is verkeerd, »er ontstaat een opgroeiien van het werk, dat

geheel verward is" (zoodat het gedijen van hetgeen zij te doen hebben geheel en al mislukt, 104.25—26); *ndali mpara tada-na daa wára-na madja-mu*, »er ontstaat het zichtbaar worden" (zoodat zichtbaar wordt), dat gjij geen schaamte hebt (105.41).

Ampo-sa, immers, zie *ampo*, § 264.

Ba, *ba supu* en *anta-na ba*, om uit te drukken de voegwoorden »omdat, dewijl», enz., zie § 272, § 276 en de Aanm. na § 273.

- § 285. Om eene vergelijking uit te drukken, dienen: *une*, *bune*, *une santika* of *bune santika*, als, gelijk, waarvan *bune santika* in de gewone taal het gebruikelijkste is; in gedichten treft men ook wel eens *maune* aan. Voorb. *na-waū-ra kakila bune saninu weki-na djára ede*, het lichaam van het paard glom als een spiegel (52.41); *labo na-waū-ra lelo bune santika ála*, en daarbij was (de saroeng) vol gaten als een net (61.6—5. v. o.); *na-lampa di sori*, *na-ndadi-ra bune santika móti*. gingen zij door eene rivier, (dan) werd deze als eene zee (78.10—11); *na-waū-ra mawu une doū raa-manono tuwa*, hij is dronken als iemand, die palmwijn gedronken heeft (99.53); *sarumbu-na na-leli-ra une kili*, hunne lichamen smelten als was (87.23).

Als een woord, dat eene uitgebreidheid, hoeveelheid, enz. logisch het praedicaat is, dan neenit het steeds den vorm van een subst. aan, terwijl *une*, enz. met het volgende subst. vormelijk als praedicaat optreedt: *bune santika nae tjanggi nae-na sabuwa-buwa*, »(terwijl) de grootte van elk is als de grootte van een kopje (terwijl) elk zoo groot is als een kopje, 32.17); *bune santika sarae mbóto manusiya*, de menschen waren zoo talrijk als het zand (77.34 en 35); *une ntára èse langi mbóto-na lantera*, de lantarens zijn zoo talrijk als de sterren aan den hemel (91.56); *une liro ro wura páhu-na*, zij zien er uit als zon en maan (ibid. reg. 57). In deze zinnen wordt *une* met volgend subst. behandeld als eene adverbiale bepaling volgens § 246. Valt de nadruk op het woord, dat bij ons praedicaat is, dan wordt het vooropgeplaatst: *wára sa-ndupa náru-na*, *nae-na bune santika wangga*, zij waren één vadem lang en zoo groot (in omvang) als eene dij (62.31). Eene constructie als *nae-na bune santika wangga* is letterlijk op te vatten als: (wat betreft) de grootte ervan, zij is als (die van) eene dij, vgl. § 250 en zie beneden. Van deze constructie wordt ook bij andere woorden gebruik gemaakt om er den nadruk op te leggen, bijv. *páhu-na une santika mabura dolu djanga*, *iyu-na une santika mubu lere mintji*, het ziet er uit als het wit van een ei, het riekt als duf *lere-* (soort katjang) meel (10.22); *nahu ku-hengge-ku*, *pana weki-ku bune santika af*, ik heb de koorts, mijn lichaam is heet als vuur (52.7); *leli ro lelo-na na-waū-ra une mbohi katiri*, het is opgelost (tot eene brij geworden) geheel en al (zie beneden) als inmaaksel van katiri-visch (100.32).

Noodzakelijk is het gebruik van het verbale subst., waar het woord geen uitgebreidheid, enz. betekent, echter niet (vgl. de voorbeelden in den aanvang van deze §), alleen wordt er nog meer nadruk op het woord gelegd.

Als praedicaat treedt *une* met volgend subst. voorts op, wanneer een eigenlijk subst. vergeleken wordt, dat, zoo er geen bijzondere nadruk opvalt, als subject op de gewone wijze achteraan staat: *bune kapenta kontu-na Ama Seho ede*: de rug van A. S. was als eene plank (35.1. v. o.); *bune santika eli mabu wadu manduha eli hâri doû mambôto ede*, het geluid van het lachen der menigte was als »het geluid“ (dat) van het vallen van eene instortende rots (49.22); *nggâra une nggâhi ede-sa rawi-mu*, enz., indien uwe handelingen zijn als deze woorden (indien gij handelt, als hier gezegd is (13.2)). Ook kan een subst. voorafgegaan door *une*, enz. een afzonderlijken zin of eene zinsnede vormen, bijv. *ndadi bune santika bôte madumpa kamoa*, zoodat (het is) als de aap, die naar sprinkhanen greep (51.25); *wati wâra-na-pu raka-na rahasiya*, *une uta daa mantjîhi siya*, nog heeft hij wat geheim (innerlijk) is niet bereikt, (hij is) gelijk aan visch, waarbij het zout niet voldoende is (95.16—15. v. o., vgl. 105.18). Ook kan zulk eene zinsnede wederom als attribuut, object, subject, enz. gebezigt worden in de beteekenis van: dat, wat is als: *na-weli wâli-ra pâhu bune santika pâhu ra-nuntu aka-n ede*, hij kocht wederom (allerlei) soorten, »die waren als de soorten“ (gelijk aan die) welke zoeven vermeld zijn (45.24—25); *kakiti-kiti tjahaya-na — — — ntewi kai-ta une inta(n)*, met het glinsteren ervan — — — is door ons te vergelijken (het glinsteren van) »dat, wat is als diamant“ (iets als diamant, 106.15—16); *nggâra wâra-sa bune nlika sâhe kapal*, »indien er iets is als de buffels voor de schepen“ (indien er bij voorbeeld buffels voor de schepen zijn (14.11. v. o.); *nggâra wati sara une santika raa-wuwa nggâhi ede*, »indien niet is dat, wat is gelijk het hier gezegde“, indien het niet is, zooals hier gezegd is (84.23. v. o.); *na-tarima-ku bune santika raa-sake ede*, hij vindt goed dat, wat is als dit overeengekomene (27.41 en 42); *wati pôda-pôla ngawa-n tarima bune santika ra-neè lamada ede*, zij wilde volstrekt niet toestemmen in hetgeen was als mij wil (61.3); *ku-kawâra-ku bune santika raa-sake-ku*, ik herinner mij, dat wat is als mijne overeenkomst (36.3). In deze drie laatste voorbeelden wordt door *bune santika* eigenlijk alleen meerderen nadruk op het object gelegd, gelijk dit in de verwante talen dikwijls door voorplaatsing van eene praepositie geschiedt. Op dezelfde wijze is het gebruik van *bune santika* te verklaren na *ndonta-ra*, *ai-na-ti mpara nggâhi wâli*, in de beteekenis van: laat staan, hoeveel te meer (te minder), vgl. § 238, bijv. *ndonta-r bune santika pangâha*, laat staan het gebak, lett. laat staan iets als het gebak (47.13); *ai-na-ti mpara nggâhi wâli bune santika nahu*, hoeveel te minder [iemand als] ik (36.16—17).

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt, dat eene vergelijking kan gesteld worden, bijna op dezelfde wijze als in ons taaleigen, bijv. *bune santika eli — — — eli*, met dat verschil dat wij met omzetting der constructie in plaats van het tweede subst. een voornw. bezigen. (Wel kan ook in het Bim. een voornw. gebezigt worden, maar dan kan er geen bepaling op volgen: *rawi bune santika ede*, handelingen als deze, 83.32).

Evenwel uit de voorbeelden is ook te zien, dat, in geval *une*, enz. met volgend subst. als praedicaat fungeert, alleen het woord, wat volgens ons taaleigen in den genitief komt te staan, in de vergelijking vermeld wordt, bijv. *pana weki-ku bune santika afi*, lett. de hitte van mijn lichaam is als het vuur. Dit kan ook geschieden als *une*, enz. voorafgaat: *waū bune santika mbumba doro eli-na*, hun geluid was geheel als (dat van) een instortenden berg (69.24); *une santika lako mori-na ede*, hun leven is als (dat van) een hond (103.10).

Er bestaat bij vergelijkingen nog eene andere constructie, waarbij het vergeleken woord, dat verschillende functien in den zin kan bekleeden, verzwegen wordt. Voorh. *ade lamada bune santika nae hiva witi* (voor: *nae-na ade lamada*, enz.), mijn hart is zoo groot (klein) als eene fijngestampte *witi*-korrel (67.2); *matòta kamubu ba doü bune santika nae sepi*, (gij die verdient), dat men u vergruist zoo "groot" (klein) als een *sepi!* (soort kleine garnaal, 30.16—17); *ede-ra tjuva kakani-kani kai —— bune santika kani-kani ana sangadji manae-nae*, daarop kleedde men (hen) aan —— (met kleederen) als de kleederen van hooge prinsen (68.9—10); *ede-ra wòlu kai-na bedi bune santika eli karaba ringa*, daarop barstten de geweren los (met een geluid) als het geluid van het roosteren van oliezaad (59.11—12); *doü maqâdli une parange lako*, een qâdli (wiens aard is) als de geaardheid van een hond (97.37); *tjou-tji doü bune ade nahu*, wie is de man, wiens hart is als het mijne (107.30); *ta-lao weli weya-pu lamada sa-mena-na bune santika pâhu mawâra ake: —— ede-ra —— lao weli kaniki mena kai bune santika pâhu mawâra di ade guni ede*, ga voor mij al de soorten koopen, gelijk aan die (vgl. het voorbeeld boven, op 43.24—25) welke hier zijn: —— daarop —— ging hij een volledigen inkoop doen van al de soorten, gelijk aan die, welke in den goeni-zak waren (44.19 en 20).

Bij dit laatste voorbeeld is nog op te merken, dat *sa-mena-na* altijd gevuld moet worden door een subst. of voornw., grammatisch is dus *bune santika pâhu* als het subst. in genitivo na *sa-mena-na* te beschouwen.

Wanneer volgens ons taaleigen eene finiete zinsnede op "als", enz. zou volgen, bezigt het Biin. een subst., bijv. *ro na-lampa ro nggâhi wâli bune santika lampa ro nggâhi-na labo ompu maulu aka-n de*, en hij ging en sprak gelijk hij gegaan was en gesproken had met den ouden man van zoo even (43.26—27); *na-nggâhi siyadera ele une santika nggâhi nabi*, zij spreken als de profeten spreken (98.1); *ndanga mpara ade-mu une ndanga-na siya*, uw hart is zilt als zout [ziltig is]; *na-raho kangampu siya mantjâra bune santika raa-ngina kai-la makai kaleli sa-buwa*, enz., de schuldige vrage vergiffenis, zoals wij gewoon zijn, met één këmiri, enz. (15.10—11). Staat *bune santika* vooraan in den zin, dan wordt het wederom praedicaat en moet ook het andere werkwoord den substantief-vorm aannemen: *nggâra une nggâhi ede-sa rawi-mu*, als gij handelt, gelijk hier gezegd is (15.2).

omtijds heeft *une*, enz. den vorm van een perfectum, in de gewone taal echter steeds zonder voorgevoegd verkort voornw. (daarentegen op 100.32 met *na*), in dat geval laat het zich vertalen door »geheel en al als» (vgl. Kern., de Fidjitaal, enz., pag. 11).

Men bezigt *une*, enz. ook gelijk ons »als» in den zin van »bijvoorbeeld, namelijk»: (laat er niets zijn) *ndas matapa-na oi bune santika nana hadju ro a/fu*, wat het water (van het lichaam) afhoudt, als bijvoorbeeld plantenlijm of kalk (11.6); *ro na-ntau eli-ra mantau eli, bune santika genda ro nò*, enz., en wat geluid had, gaf geluid, als trommels en gong's, enz. (77.13—14).

Nog komt *une*, enz. voor in den zin van »alsof» en wordt dan steeds door een deelwoord gevuld. Voorb. *na-lampa-ra mungkur bune santika marama pâhu-na*, de draagstoel ging voort alsof hij kroop (78.7 en 8); *pili tuta maune santika mamoü isi mada*, hoofdpijn alsof de oogappels uitvallen (4.30); *ro dèse kaleya-na bune santika manè raka langi*, en de hoogte van de flam was, alsof zij den hemel wilde bereiken (70.19); *tino une bou raa-garu*, glad alsof zij pas geglansd zijn (106.14); *Putiri Mayang-Mangure bune santika ra-ndawi-ndawi-n mpa nae-na, di ade masanai-nai tai nae-na*, het groot worden van de Prinses M. M. was »alsof men haar telkens gemaakt had» (alsof zij eene pop was, die telkens weder op nieuw vervaardigd werd), elken dag verschilde zij in grootte (67.26—27). Wanneer het verbale woord na *une*, enz. intransitief is en een anderen agens heeft dan het hoofdwerkwoord, vormt het met den agens eene bezittelijke samenstelling (zie het eerste en tweede voorbeeld). Is het werkwoord in dit geval transitief, dan worden de passieve vormen gebezigd. Woorden als *nae*, enz. moeten in den hoofdzin wederom steeds in substantief-vorm optreden.

Ten slotte wordt *une santika* of *bune santika*, evenals het Mal. *saperti* voor een vooropgeplaatst subst. of voornw. gebezigd en kan dan weergegeven worden door »wat betreft». *Une* of *bune* alleen is mij op deze wijze nooit voorgekomen: *une santika kalea ede ta-bonto-ku kai malanta*, wat den klapperdop betreft, gij moet (hem) met wit goed bedekken (den klapperdop moet gij met wit goed bedekken (3.27); *bune santika parakâra raa-ringa-mu — — —, wali ba supu tjaû ra neè angî-na labo doû siwe ede*, wat betreft de zaak welke gij gehoord hebt — — — zij was (geschiedde) niet, dewijl zij die vrouw beminden (61.7); *ai ake nggomi-ra ndai maparenta rasa ake, bune santika nahu, taho mpara lôsa-ku*, thans zult gij het land besturen, wat mij betreft, het beste is, dat ik het land verlaat (55.28); *bune santika doû ári mai, na-mai raho*, enz., wat dien man buiten betreft, hij komt vragen, enz. (45.8); *na-ngowa di guru-na: maune santika raa la Kio na-balù mantjewi-ku*, zij berichtten aan hunnen leermeester: wat het bloed van K. betreft, dit is zeer geurig (3.6).

Somtijds wordt ook wel *une* (*bune*) *ntika* voor *une* (*bune*) *santika* gebezigd (bijv. 14.11. v. o.). *Maune santika* op 3.6 is zoo te verklaren, dat *une santika*

met het volgende subst. als één geheel wordt beschouwd, in de beteekenis van: dat, wat is als; dat, wat betreft, enz. en behandeld is naar analogie van de in § 106 besproken vormen.

Ambi-ambi, ook wel *ambi-na*, als, alsof (wel het Mal. *imbas* met omzetting der klinkers, vgl. *imba*): (*dōū*) *matjaū hāri-hāri kabalo ambi-ambi dōū masowa*, (iemand), die er van houdt te lachen en gekheid te maken als een idioot (90.9); *sangge-sangge sara nggāhi-mu maambi-ambi kabalo*, zoo dikwijls als gij spreekt, »het is, als scherts» (is het alsof gij schertst, 86.24). *Maambi-ambi kabalo* staat hier eigenlijk voor *ambi-ambi makabalo*, vgl. het volgende voorbeeld, waaruit te zien is, dat in de beteekenis van »alsof» ook een deelwoord volgt, evenals na *une*. Ook wordt het wel met *une* verbonden: *ai-na hāri kabalo kai-mu ambi-ambi une daa maimbi*, lach en scherts er niet bij, alsof gij niet gelooft (92.3). *Ambi-na* wordt door een finiet werkwoord gevuld, (bijv. 86.31).

»Dan» bij den comparatief wordt uitgedrukt door *di* (vgl. § 272) of door *labo* (vgl. § 273). Na sommige woorden als *ntjewi*, meer; *kura*, minder, wordt het niet uitgedrukt.

§ 284. Aan het hoofd van tijdelijke nevenzinnen staan:

Di ai, ook wel *ai* of *di ai wakatu* of *wakatu*, op het tijdstip dat, wanneer, toen: *peya di ai wakatu katei ba ita ede, lamada makau-na*, enz., wanneer gij onderricht zult geven, zal ik bevelen, enz. (72.23); *ta-batja weya-ku sahada ai walja-ta*, enz., gij reciteert de geloofsbelijdenis, wanneer gij wascht, enz. (5.9); *wali-pu lowa-na kōne lampa di ai wakatu lao-na*, zij konden nog niet eens loopen, toen zij weggingen (76.28); *di ai sapata nanga, na-sera sai-ra*, toen wij de rivier overstaken, verrichtte hij in het voorbijgaan zijne behoeften (56.5); *mandinga labo wakatu nggāna-na, na-kaleya kabusu-na*, en daarbij schitterde de kruin van zijn hoofd, toen zij (hem) baarde (62.22). Dewijl zulk eene uitdrukking met *di ai*, enz. in het Bim. eigenlijk eene adverbiale bepaling van tijd is, kan zij zoowel voor als achter het hoofdwerkwoord komen te staan. Vgl. voorts § 264.

Ede-ra, vgl. § 126.

Ntika, vgl. § 264.

Sandede ntoi-(na), zoo lang als, vgl. § 206.

Santawi (ook wel *ntawi*), zoo lang als, terwijl; *santawi wali-pu deni-n*, zoolang als (of: terwijl) hij nog niet nabij is (38.26); vgl. Daj. *tahi*, lang van tijd, *katahi*, zoo lang als. Vgl. ook het Bim. *ntoi*.

Sangge-sangge steeds door *sara* gevuld (*sa* of *si* zijn hier niet gebruikelijk) alsmede door een verbaal subst., »zoo dikwijls als; *sangge-sangge sara sodi ba wei-na* — — — *ntjambe kai ba rahi-n*, enz., zoo dikwijls als de vrouw vroeg — — — antwoordde de man, enz. (24.6); *nggāhi ba nggōmi, sangge-sangge sara sodi ba nahu*, enz., gij zeidet, zoo dikwijls als ik (er naar) vroeg (24.34); *sangge-sangge sara nuntu hāri lambahi*, zoo dikwijls als (hij) verhaalt, lacht en schertst hij (96.30).

Overal waar dit woord in de teksten gebezigd wordt, staat ook het verbum van den hoofdzin als subst., meestal in den vorm van het eenvoudige verbale subst., welke bij nadruk op den agens behandeld wordt gelijk in § 255 gezegd is (bijv. 85.21). In het eerste voorbeeld is het subst. met *kai* gebezigd, zoodat daar *ede-ra* als verzwegen is te beschouwen.

Meermalen ook wordt de hoofdzin ingeleid door *sangi-sangi* met volgend verbaal subst., vgl. § 264.

Saraa-raa (van *saraa*, éénmaal), meteen dat, zoodra als, toen; het wordt steeds gevuld door een verbaal subst., bijv. *saraa-raa ringa ba ompu nggâhi ruma-t ede, na-hera ade-na*, zoodra de oude man hoorde wat de vorst zeide, verwonderde hij zich (26.15); *ede-ra mbei ao kai òha kai târe ra tonggo mantika-ntika, saraa-raa hengga karombo, pala òha hiwa matjampo labo kuu*, daarop zetten zij hem rijst voor in ecne mooie schaal met deksel, zoodra of: toen) hij het mandje (met rijst, dat in de schaal stond) open deed, was het echter rijst van fijngestampte korrels, vermengd met zemelen (27.14). Ook wordt in dezelfde beteekenis *sa-kâli-si* (-sa of *sara*) — — — *saraa* gebezigd: *makento mpara ba ede ruma sangadji ede na-ntanda-ku ruma-t bitjâra, nde pala sa-kâli-si ntanda-na, saraa saròme-na*, daarna zag de vorst den riksbestierder aan, maar zoodra hij hem aanzag, glimlachte hij meteen (49.27).

Ampo ede, zoodra, zie § 264.

Di ade en wunga, ter uitdrukking van »terwijl« zie § 134 en § 264. Ons »nadat« kan weergegeven worden door *ntika* met het volgend werkwoord in het perfectum, meestal echter door de constructie met *waü(-ra*, enz.), vgl. § 78, of het verbale subst. met *raa* als absolutivum, vgl. § 67, op een bepaalde wijze ook door *di kontu*, vgl. § 267. »Voordat« kan uitgedrukt worden door *aho-pu*, vgl. § 264 of door de constructie met *waü* met verbaal subst. voorafgegaan door *daa* en gevolgd door *pu*, vgl. de Aanm. II na § 85.

§ 285. Aan het hoofd van conditionele nevenzinnen staan:

Nggâra, het meest gebruikelijke woord voor »indien«. Het werkwoord wordt na *nggâra* steeds gevuld door *sa, si* of *sara* (uitgenomen in het geval genoemd onder *kombi*, § 265), welke ook op zichzelf voldoende zijn om aan den zin de conditionele beteekenis te geven, vgl. § 270; voorbeelden vindt men op elke bladzijde der teksten. De conditionele bijnzin gaat gewoonlijk aan den hoofdzin vooraf, hij kan evenwel ook volgen (bijv. 15.4, 54.23, enz.). Komt *nggâra* te staan voor zinnen, waarin een vorm met *ndai* als praedicaat optreedt, dan wordt *sa*, enz. achter het subject geplaatst: *nggâra lède sara ndai ngèna-ta*, indien het de gadoeng is, waarop wij wachten (104.40). Nog wordt *nggâra* wel voor een vooropgeplaatst subst. gebruikt, wat aldus tot eene conditionele zinsnede wordt gemaakt, bijv. *nggâra sâhe sara tolu mpuru sa-niçâb*, indien het buffels zijn = wat buffels betreft, dertig daarvan vormen de belastbare hoeveelheid (9.6. v. o.).

Sa, enz. komt in dat geval na de bepalingen van het subst. te staan, vgl. § 270 en zie ook het voorbeeld beneden onder *ridi*.

Nira is eveneens te vertalen door »indien», het wordt steeds gevolgd door een verbaal subst. en is dus eigenlijk praedicaat: *nira panta-mu bente, ngári waü-pu dana*, als gij een benteng opricht, graaf (dan) eerst de aarde uit (12.12. v. o.); *wati mpa bune kai-na nira haa ang-i-na rawi*, (dan) is er geen kwaad bij, »indien de werken (krijgshanden) elkander bijten» (indien men handgemeen wordt, ibid. reg. 9. *Nira-pu*, zie boven, § 281).

Ridi is in betekenis gelijk *nggára* en krijgt eveneens een finiet werkwoord met *sa* achter zich. In de teksten komt het alleen voor op 10.53: *ridi ana malösa sama labo raa sara*, indien het een kind is, dat tegelijk met het bloed te voorschijn komt.

Bune ai-du, wanneer, als, vgl. § 264.

Sara-sa, sara-si, ook *sara-tji* met volgend verbaal subst. »indien al niet»: *sara-sa puli-ta labo bonggu ba dou bae-ta*, indien gij al niet sneuvelt, zult gij toch door den vijand overwonnen worden (14.5). Het woord is waarschijnlijk oorspronkelijk het Mal. *salah* (vgl. Bim. *ujára* en *sára*, de á kan, doordat de klemtoon bij de uitspraak meermalen op de tweede lettergreep viel, vgl. § 269 tot a geworden zijn, zoodat de eigenlijke betekenis is: »mist het».

Sura, mits. Over de constructie van het werkwoord na *sura*, zie § 238. Het kan ook voorkomen in den zin van »al is het maar«: *taho mpara ta-nono waü kahawa, sura sa-tjanggi toi*, drink eerst koffie, al is het maar één klein kopje (47.34); alsmede in de betekenis van »maar« *ede-ra döho sura kidi mpa*, zit niet, maar sta (25.6—7).

Pai-sa of *pai-pai-sa*, verondersteld dat, als: *pai-pai-sa mabu gólo-na — — — na-patu neè lao daro ro simi rero-na*, gesteld dat zijn houwer gevallen ware — — — dan zou het natuurlijk zijn, dat hij overal (in den vijver) rondvoelde en ronddook (53.32); *pai-sa mu-nuntu kai, pehe-ra kau-ku lao ngupa*, als gij (dit) verteld hadt, dan was het mogelijk geweest, dat ik bevel had gegeven om te gaan zoeken (68.26); *pai-sa ku-bae kai-ku ade ntjòki mandake, ku-sambeya*, als ik deze kwellingen geweten had, dan had ik gebeden (85.3). In gedichten komt *pai* ook zonder *sa* voor: *pai ku-djára*, gesteld, dat ik een paard ware (108.10); *pai-pai na-ringa-ku ba sa-mena-na binata*, gesteld, dat de dieren het zouden hooren (84.11. v. o.). Na een werkwoord in het imperf., voorafgegaan door *pai-sa*, enz., wordt in de teksten óf geen nadrukswijzer óf *ku* gebruikt, waarschijnlijk wordt dus hier de conjunctief gebezigd, met zekerheid kan ik dit evenwel niet zeggen, dewijl mij nooit een intransitief werkwoord met *ku* is voorgekomen. Evenwel wordt somtijds, althans in gedichten, de nadrukswijzer *sa*, in plaats van na *pai*, na het werkwoord geplaatst, bijv. *pai na-ngawa-sa la Hido*, gesteld dat H. zou willen (95.20. v. o.); welke constructie overeenkomt met die na *nggára*. en waarbij dus het werkwoord in den indicatief staat.

§ 286. Aan het hoofd van concessieve bijzinnen staat *kōne* of *kōne pōda mpowa*, vgl. § 265.

Aan het hoofd van doelaanwijzende zinnen staan:

Wāra-ka (-*ku*, *kāda*, enz.), vgl. § 93.

Mōda-ka (-*ku* of een der andere onder § 233 genoemde nadrukswijzers) gevuld door een verbaal subst. Voorb. (hij zocht een middel om vorst A. a. te doden), *mōda-ku lōwa-na kawai ra-wei sangadji Ana-anā*, opdat hij diens vrouw kon huwen (46.4); (dagelijks bereed de opperpriester het paard), *mōda kāda ēda mena ba dōū dījāra kālī malaho weki*, opdat de mensen allen zijn mooi paard zagen (53.9); *mōda kimpidi*, bijv. 102.36, enz. Als ontkenning wordt *ai-na* gebezigd, vgl. § 237. Letterlijk kan *mōda-ka*, enz. niet anders beteekenen dan "opdat gemakkelijk zij, opdat doenbaar zij". "Opdat" kan ook uitgedrukt worden door het bezigen van de nadrukswijzers *ka*, *ku*, enz. na de finiete vormen van het werkwoord, vgl. § 233.

§ 287. De voornaamste tusschenwerpsels zijn: *ai*, *e*, *hai* of *he* bij den vocatief; *wadjo* = Mal. *ayo*; *to* ter versterking na *iyo* gebezigd (bijv. 41.6); *ida* (33.25); ook wel *ado* (98.12) = Mal. *aduh*; *pala-ni*, helaas, vgl. § 265; *kodo-e*, idem; *toba-toba*, verdoemd (van het Arb. *tobat*); *wadja ro samba-na*, idem; enz.

Verder moeten hiertoe gerekend worden de geluiden, waarmede men dieren roept, wegjaagt, aandrijft, enz., alsmede verschillende woorden, waarmede een of ander natuurgeluid nagebootst wordt. Omtrent deze laatste woorden is evenwel op te merken, dat de Bimanees ze zelden als tusschenwerpsel bezigt, maar meestal met bet prefix *ka* samengesteld als adverbium bij het werkwoord voegt.

VERBETERINGEN.

BIMANEESCHE TEXTEN.

- Blz. 5, reg. 27. Voor *(ma)lao labo-ta* lees: *[ma]lao labo-ta*.
» 6, » 23. v. o. Voor *subhanahu* lees: *subhanahu*.
» 8, » 4. Voor *mpuru ringgi* lees: *mpuru ringgi-sa*.
» » 11. Voor *imbi ku* lees: *imbi-ku*.
» » 28. Na *malaho* is uitgevallen: *mandinga labo na-kaharus*.
» » 42. Na *dou siwe* is uitgevallen: *mangáha ba sura nika*. *Upa ori kai-na*:
dama ro tuđu-ku marakani dou mone ro dou siwe.
» 9, » 6. v. o. Voor *nicâb* lees: *niçâb*.
» » 2. » » Na *kombi*, is uitgevallen: *na-pâhu marakani-ku kombi*,
» 11, » 11. Voor *malapu-na* lees: *malapa-na*.
» 12, » 11. Na *indo kapo* is *sjarał* uitgevallen.
» 14, » 10. Voor *Aka* lees: *Ake*.
» » 14. Voor *mu-eda weya-ku* lees: *mu-eda weya kudu*.
» » 21. v. o. Voor *na-supu-sa*. lees: *na-supu-sa*, enz.
» » 9. v. o. Voor *ai-na mpara nggâ* lees: *ai-na mpara nggâhi*.
» 16, » 15. Voor *hukum* lees: *hukum*.
» » 6. v. o. Voor *èse-o* lees: *dèse-o*.
» 24, » 14. Voor *wara kada* lees: *wâra kâda*.
» 25, » 36. Voor *dou matuwa, ndai dompo-n*, enz. lees: *dou matuwa ndai dompo-n*, enz.
» 26, » 18. Voor *aka-n ede, ita ruma-ku*, enz. lees: *aka-n ede ita ruma-ku*, enz.
» 30, » 8. Voor *wâra kai èda-ku*, enz. lees: *wâra kai, èda-ku*, enz.
» » 35. Voor *na-waü-ra kalau* lees: *mawau-ru kalau*.
» 34, » 15. Na *sa-kabore*" is uitgevallen: *sa-nâru ntjai mabu kamaa ede*.
» 43, » 21. Voor *tiyo-pu, ake wati*, enz. lees: *tiyo-pu ake wati*, enz.
» 48, » 30. Voor *Ana-na* lees: *Ana-ana*.
» 49, » 30—31. Voor *gendi mada-n sa-bae, ampo de*, enz. lees: *gendi mada-n sa-bae. Ampo de*, enz.
» » » 31. Voor *gendi mada-na. Ede-ra*, enz. lees: *gendi mada-na, ede-ra*, enz.
» 50, » 25. Voor *ndaka-ra* lees: *ndake-ra*.

- Blz. 64, reg. 11. Voor *na-lao ou doü* lees: *malao ou doü*.
- » 68, » 27. Na *wuba* is uitgevallen: *nggára na-ndede-sa*, *nggee*.
 - » 70, » 19. Voor *na-neè raka langi* lees: *maneè raka langi*.
 - » 71, » 36. Voor *ede-aa* lees: *ede-ra*.
 - » 78, » 12. Na *mataho-taho* is uitgevallen: *nggári ro sori mataho-taho*.
 - » » 41. Voor *lao-ra dula*, *nggòmi*, enz. lees: *lao-ra dula nggòmi*, enz.
 - » 80, » 24. Voor *labo lai-na karawi ndai-na* lees: *labo lai-na rawi ndai-na*.
 - » 82, » 3. *Di* voor *èse* moet vervallen.
 - » 86, » 16. Voor *nljára-a* lees: *nljára-na*.
 - » 87, » 27. Na *naraka* is *nekeka* uitgevallen.
 - » 88, » 16. v. o. Voor *tjoü ndai ou* lees: *tjoü-ra*, enz.
 - » 90, » 9. Voor *hári-hari* lees: *hári-hári*.
 - » » 20. Voor *ana-na* lees: *ama-na*.
 - » 92, » 39. Voor *mortaba(f)* lees: *mortaba(t)*.
 - » 94, » 23. Na *ede-i* is *mena* uitgevallen.
 - » » 24. *Ori* moet vervallen.
 - » 98, » 11. Na *ede* is uitgevallen: *Indo kapo tjaú nggáhi da ndai karawi dei rawi mataho ede sa-buwa durhaka mantjewi nac*.
 - » 100, » 3. Na *rondo* is uitgevallen: *ndede-ku pala rawi-na doü marindi*.
*Bala nggampo sara na-waü-ra turu nggumpa,
londo lao-na mandai neè kai-na rimpia,
na-tabai udja-ku itja-itja neè rumpa.*
- » » » 9. Voor *tangara* lees: *tangára*.
 - » » » 26. Voor *sara* lees: *sara-sa*.
 - » 102, » 14. Voor *balatai* lees: *balata*.
 - » » » 15. Voor *nggáh* lees: *nggáhi*.
 - » » » 20. Na *wôle-na* is uitgevallen: *nggáhi bitjára na-arira ipi tjáru-na*,
rawi-na na-mbòto-ra mawaü-ra tjura-tjura.
- » 104, » 2. Voor *mawárd* lees: *mawára*.
 - » » » 15. Voor *huri-na* lees: *huri-mu*.
 - » 107, » 21. Voor *ruwa si* lees: *ruwa-si*.
 - » 116, » 12. Voor *sa-oro* lees: *sa-ori*.
 - » » » 13. Voor *mai-nu* lees: *mai-na*.

BIMANESCHE SPRAAKKUNST.

- Blz. 13, reg. 18. Boven § 5 behoort alleen „Woordvorm” te staan.
- » 14, » 9. De laatste woorden zijn te lezen: tweede lettergreep.
 - » 15, » 9. v. o. Voor *tambari* lees: *tambári*.
 - » » » 8. » » Voor *tambari-mbari* lees: *tambári-mbári*.
 - » 20, » 15. » » Voor *zákát* lees: *zakát*.
 - » 22, » 14. Voor: voorbeelden, lees: voorbeeld.

- Blz. 69, reg. 18. v. o. Voor 41.4. v. o. lees: 14.6. v. o.
 » 71, » 8. » » Na § 96 bij te voegen: alsook § 143.
 » 74, » 3. » » Voor: gereduplicieerd, lees: gereduplicateerd.
 » 86, » 11. v. o. Voor IV. 85. lees: 26.37.
 » 87, » 17. Voor 41.21. v. o. lees: 31.2.
 » 91, » 14. v. o. Na *pōku lamada* is aldus te lezen: *na-waū mpuudu made lelo ana lamada ra-hade weya-na*, enz.
 » 96, » 4. » » Na 77.33 is in te voegen: vgl. § 257.
 » » » 2. » » Voor »*na-kadawāra-ku*, wat niet is" lees: *na-kawāra-ku*, wat is", enz.
 » » » 1. » » Na »hij" moet »niet" vervallen.
 » 103, » 11. Voor § 82 lees: § 84.
 » 108, » 5. v. o. Voor 24.27. lees: 47.24—26.
 » 109, » 22. Voor 37.5. lees: 7.5.
 » 120, » 8 en 9. De teekens: § 96 zijn uit den tekst te nemen en voor *Nda* (reg. 9) te plaatsen.
 » » » 10. Na § 112 is in te voegen: 107.
 » 126, » 20. Voor 4.15—16. lees: 44.15—16.
 » » » 23. Voor 2.42. lees: 22.42.
 » 127, » 6. v. o. Voor 6.18—19. lees: 56.18—19.
 » 128, » 17. Voor 8.32. lees: 78.37.
 » » » 20. Voor 45.42—61.1. lees: 65.41—66.1.
 » » » 12. v. o. Voor 2.31. lees: 22.31.
 » 129, » 12. Voor 95.14 lees: 93.14.
 » 132, » 12. v. o. Voor 62.2—1. v. o. lees: 61.2—1. v. o.
 » 143, » 12. Voor »laag" lees: haag.
 » » » 16. v. o. Voor 7.92, enz. lees: 7.42, enz.
 » 147, » 17. » » Voor *ka* lees: *kai*.
 » 148, » 8. Voor 4.10—11. lees: 15.10—11.
 » 152, » 7. v. o. Voor *ntjai-na*, *tjampo*, enz. lees: *ntjai-na tjampo*, enz.
 » 164, » 15. » » Voor 21.23—24. v. o. lees: 21.23—22. v. o.
 » 165, » 6. » » Voor *wāra tji* lees: *wāra-tji*.
 » 166, » 22. Voor *kai ku* lees: *kai-ku*.
 » 170, » 15. Voor 6.17 lees: 46.17.
 » 201, » 16. v. o. Voor 63.96. lees: 63.16.
 » 214, » 8. Voor 84.11. lees: 84.7. v. o.
 » 219, » 4. v. o. Voor 20.28, enz. lees: 50.28, enz.
 » 238, » 12. » » Voor 10.80. lees: 10.1.
 » 246, » 20. » » Voor 14.24. lees: 54.24.
 » 261, » 18. Voor 35.24. lees: 39.24.
 » 277, » 8. Na *mpara* is *pāhu-na* in te voegen.
 » 285, » 15. v. o. Voor *nngáhi* lees: *nggáhi*.

- Blz. 293, reg. 7. Voor *raa-mbali-na* lees: *ra-bali-na*.
- » 295, » 8. v. o. Voor 111 lees: XII.
 - » 306, » 14. Voor *sa-reè-pu* lees: *sareè-pu*.
 - » » » 24. Voor *saree-pu* lees: *sareè-pu*.
 - » 309, » 16. Na »kan" is in te voegen: (uitgenomen de in de vorige § genoemde met *wati lowa-na*).
 - » 313, » 18. v. o. Voor 35.18—19. lees: 35.8—9.
 - » 319, » 6. Voor 79.47. lees: 79.27.
 - » 323, » 15. Voor 72.49. lees: 72.41.
 - » 326, » 4. v. o. Voor *wau* lees: *wau*.
 - » 331, » 21. Voor *luu-ua* lees: *luu-na*.
 - » 333, » 12. Voor 54.16. lees: 75.20.
 - » 339, » 12. Voor 84.24. lees: 89.24.
 - » 340, » 20. v. o. Voor 22.89. lees: 22.8—9.
 - » 342, » 16. Voor »vocatief" lees: *vetatief*.
 - » 349, » 16. v. o. Voor 14.14. v. o. lees: 14.3. v. o.
 - » 365, » 11. In te voegen na: § 236: en zie *mpudu* onder § 270.
 - » 376, » 20. Voor 27.25, enz. lees: 27.35, enz.
 - » 379, » 2. Voor 34.19, enz. lees: 31.19, enz.
 - » 382, » 7. Voor 70.70 lees: 70.36.
 - » 389, » 5. Voor 19.22, enz. lees: 9.22, enz.
 - » 400, » 14. v. o. Voor 36.22—35 lees: 36.22—23.

**OPGAVE DER PLAATSEN UIT DE BIMANESCHE TEKSEN, WELKE IN DE
SPRAAKKUNST BESPROKEN OF AANGEHAALD ZIJN.**

Bladzijde 3.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	264.	19.	276.
2.	156, 157, 185.	20.	129.
3.	190, 270, 274.	21.	129, 167, 211, 272.
4.	187, 190, 274.	24.	129.
5.	127, 272.	25.	195, 224.
6.	60, 187, 283.	26.	224, 258.
7.	79, 126.	27.	117, 283.
9.	187, 264.	29.	41, 122.
11.	189, 264.	31.	188 (A. I.).
12.	189, 190.	32.	224, 249.
14.	272.	33.	100, 146.
15.	87.	34.	158, 272, 276.
18.	196, 204.		

Bladzijde 4.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	158.	17.	192.
2.	88, 156, 158, 211.	18.	207.
3.	89.	19.	50, 272.
4.	158.	20.	88, 131, 265.
5.	190.	21.	40, 101, 261, 264.
7.	118.	22.	228, 244, 274.
8.	117.	23.	192, 199, 242.
10.	131.	24.	246, 274.
11.	187, 224.	25.	101, 119, 120.
14.	44, 46, 50, 242, 270.	26.	89, 204, 224.
15.	45.	27.	40, 187, 196.

Bladzijde 4.

Reg.	§.	Reg.	§.
28.	38, 196.	37.	88, 196.
30.	187, 188 (A. I.), 258, 283.	38.	129, 274.
31.	101, 112.	39.	255.
32.	156, 161, 220, 233.	40.	276.
34.	196.	41.	82, 117, 240, 272.
36.	196.	42.	139, 147, 272.

Bladzijde 5.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	154.	21.	136, 233.
2.	242.	22.	233, 249.
3.	131, 167 (A.).	24.	233.
4.	197.	25.	139, 263.
6.	147, 203, 204.	27.	52, 136, 194, 247, 273.
8.	117, 122.	28.	45.
9.	248, 284.	29.	131, 276.
10.	129, 139, 147, 276.	30.	276.
11.	152.	31.	120.
12.	61, 196.	32.	112, 159.
13.	117, 129, 196.	33.	52.
15.	192.	34.	101.
16.	197.	35.	52, 249.
18.	50, 263.	36.	254.
20.	103.	42.	90, 119, 247.

Bladzijde 6.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
1.	88, 237.	16.	273.
2.	225, 233.	15.	104, 220.
3.	133, 233.	14.	242, 267, 272.
5.	120	13.	108, (A.), 242.
6.	272.	12.	56, 272.
10.	120.	10.	264.
Reg. v. o.		9.	148.
24.	58.	6.	141.
23.	56, 255.	5.	59, 141, 225.
22.	94, 135.	4.	56, 141, 215.
19.	57, 255.		

Bladzijde 7.

Reg.	§.	Reg.	§.
4.	250.	21.	171.
5.	75, 85, 242, 248.	22.	202, 270.
6.	34.	23.	270.
7.	254.	27.	202.
8.	187, 245, 273.	29.	202.
9.	250.	36.	101.
10.	187, 273, 280.	39.	59, 119, 225.
11.	280.	41.	228.
14.	272.	42.	279, 280.
16.	245 (A.).		

Bladzijde 8.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	113, 124, 202, 217, 231, 255.	25.	225, 251, 266, 275.
3.	211.	27.	231.
4.	257.	29.	264, 272.
5.	59.	31.	89.
11.	242, 255, 265, 272.	52.	59, 94, 110.
12.	108.	55.	60, 231, 233, (A.), 275.
13.	248.	36.	275.
14.	35, 214, 255.	57.	156.
17.	121.	38.	108, 225.
18.	272.	59.	59.
21.	272.	40.	45, 275.
23.	161.	41.	46, 216.
24.	88, 231.	42.	60, 61, 116.

Bladzijde 9.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	60.	10.	111, 124, 244, 276.
2.	60, 156, 224, 267, 272.	11.	116, 237.
4.	237, 263.	12.	277.
5.	44, 237, 261.	13.	276.
6.	236.	Reg. v. o.	
7.	60, 256, (A. II.), 272.	24.	231, 281.
8.	214, 275.	25.	231.
9.	244, 268, 276.	22.	113, 158, 265.

Bladzijde 9.

Reg. v. o.	§.	Reg. v. o.	§.
21.	135, 247, 248.	9.	59, 192, 276.
20.	135, 136.	8.	103, 198, 279.
19.	136, 265.	7.	265.
17.	60, 265.	6.	88, 103, 146, 285.
16.	265.	5.	89, 92.
15.	135, 235 (A.), 244, 248, 254, 272.	4.	194.
14.	165, 244.	3.	59, 265.
13.	60, 220, 224, 265, 274.	2.	108, 198, 257, 265.
12.	135.	1.	265.
10.	207, 231, 272.		

Bladzijde 10.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	106, 195.	22.	56, 285.
2.	261.	25.	109.
3.	164, 188, 208, 212, 221, 265.	24.	281.
4.	121, 221.	28.	242, 258, 281.
6.	214.	29.	194, 267, 272.
7.	224.	30.	261.
9.	135.	31.	137.
10.	59.	33.	285.
13.	231, 266.	34.	216, 282.
14.	231.	35.	192, 221, 272.
16.	273.	37.	77.
17.	130, 264.	38.	71, 121, 192, 199.
18.	196, 207, 265.	40.	94, 273.
19.	109.	41.	94, 217.
21.	73, 272.	42.	202.

Bladzijde 11.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	276.	7.	130, 207, 274, 277.
2.	169, 265, 276.	8.	216, 217, 264.
3.	161, 188, 231.	10.	56, 60, 260.
4.	56.	11.	55, 88, 110, 233 (A).
5.	217, 225, 272.	12.	129.
6.	285.	14.	197, 231.

Bladzijde 11.

Reg.	§.
15.	224, 264, 274, 277.
16.	287, 273.
17.	156.
18.	59, 108, 224.
19.	195.
21.	71, 216.
22.	273.
23.	287.
24.	45, 121, 265.
25.	44.
28.	46, 94, 108, 159, 231.

Reg.	§.
29.	231.
30.	264, 270.
32.	129, 247.
33.	130, 152.
34.	82.
36.	233 (A.).
37.	96, 159.
38.	111, 143, 244, 281.
39.	112.
42.	111, 143, 244.

Bladzijde 12.

Reg.	§.
2.	264.
5.	96.
6.	42, 96.
10.	224.
11.	273.
12.	286.
16.	263.
17.	195.
20.	272.
21.	272.
22.	34, 112, 188, 265.
23.	276.
24.	119.

Reg.	§.
25.	276.
Reg. v. o.	
12.	197, 253, 261, 285.
11.	233.
10.	135, 265.
9.	104, 140, 285.
8.	61, 257.
7.	246.
6.	197, 228, 270.
5.	119, 270.
4.	145, 238, 270.
2.	112.

Bladzijde 13.

Reg.	§.
1.	266.
2.	258, 283.
3.	66, 98, 264.
4.	110, 160, 264.
5.	139, 145, 242.
6.	112, 238, 242, 265.
7.	264.

Reg.	§.
8.	56, 112, 163 (A.), 218.
10.	246, 264, 266.
11.	156, 167 (A.).
12.	44, 120, 167 (A.).
13.	120, 248.
14.	122.
15.	248, 270.

Bladzijde 13.

Reg.	§.	Reg.	§.
16.	90, 237.	30.	214.
20.	108, 132, 148, 214.	32.	188.
21.	112.	33.	232.
22.	201.	34.	121, 145 (A.).
23.	121, 131.	36.	77, 170.
24.	214, 266.	37.	148.
26.	101.	39.	265.
28.	112, 264.	40.	195, 255.
29.	260.		

Bladzijde 14.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
1.	133.	19.	58.
2.	238.	18.	114, 256, 280.
3.	96, 265.	17.	264.
4.	55, 59, 109.	16.	162.
5.	273, 285.	15.	194, 257.
6.	265.	14.	191, 206, 257.
7.	167.	12.	233, 265.
9.	188.	11.	283.
10.	199, 246, 258.	9.	238.
11.	117.	8.	114.
15.	94, 208 (A.), 265.	7.	254.
14.	235, 266.	6.	47, 224, 242.
Reg. v. o.		5.	117, 187, 248.
22.	264.	4.	68 (A.), 187.
21.	266.	3.	186, 257.
20.	196, 265, 270.	2.	241.

Bladzijde 15.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	187, 264.	8.	242, 265.
3.	248, 276.	10.	182, 216, 232, 233, 281.
4.	157, 144, 216, 285.	11.	116, 118, 230, 283.
5.	110, 159.	12.	59, 159, 195, 272.
6.	66.	13.	41, 114.
7.	92, 114, 148 (A. I), 228, 242, 266, 279.	14.	135, 221.
		15.	238.

Bladzijde 15.

Reg.	§.	Reg.	§.
16.	130.	27.	195.
17.	114, 202.	28.	157.
18.	192, 270.	30.	47, 224.
19.	114 (A.).	33.	256.
23.	188, 190.	36.	57, 256.
26.	129.	39.	256.

Bladzijde 16.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	195, 265.	19.	268, 272.
6.	112, 196.	20.	119.
9.	49.	Reg. v. o.	
10.	156, 190, 242.	12.	202, 208.
12.	112, 188 (A. II).	10.	247, 273, 274.
13.	251.	8.	261, 270.
14.	50.	6.	110 (A. II), 251, 270.
16.	264.	5.	41, 272.
17.	112, 247, 264, 270.	4.	190.
18.	112, 247, 270.	5.	122.

Bladzijde 17.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	70.	18.	151, 254, 264.
4.	119, 264.	19.	190.
6.	231, 272.	21.	256.
7.	58.	22.	222.
8.	199.	23.	190, 255.
10.	44, 225.	24.	264, 265.
11.	215.	25.	216, 255.
12.	126, 270.	26.	252, 265.
13.	253, 276.	27.	159, 265.
14.	54.	Reg. v. o.	
15.	62.	3.	235.
16.	186.	1.	78, 274.
17.	256.		

Bladzijde 18.

Reg.	§.
1.	246, 257.
2.	124, 168, 242.
3.	168, 235.
4.	40.
5.	262.
6.	210, 242, 265.
7.	126.
8.	40, 88, 189, (A.).
9.	256.
11.	161, 228, 230, 247.
13.	124, 242.
14.	210, 249.
16.	124, 255.
18.	221.
19.	138, 240, 265.
20.	124, 237, 276.

Reg.	§.
21.	230.
22.	115, 265.
23.	124.
24.	103, 249, 281.
25.	90, 143.
26.	116.
27.	188, 222.
28.	117, 188, 231, 264.
29.	231.
30.	258.
33.	228, 272.
34.	249 (A. I.).
36.	127, 265.
37.	129, 138.
39.	214, 240.
42.	190, 274.

Bladzijde 19.

Reg.	§.
1.	248.
2.	73, 188, 235.
3.	137, 235, 265, 270.
4.	150.
5.	126, 168, 242.
6.	162, 271.
7.	78, 170, 261, 264.
9.	57, 126, 165.
10.	126.
11.	135.
14.	276.
15.	169.
17.	125.
18.	255.
19.	64, 215.
20.	126, 207.

Reg.	§.
21.	103.
25.	258, 265.
26.	59, 144, 159, 206.
27.	228, 273.
28.	126, 277.
29.	126.
31.	264.
32.	217.
33.	100, 112, 140.
34.	265.
36.	100.
37.	145, 265.
38.	205, 242.
39.	138.
42.	217.

Bladzijde 20.

Reg.	§.
1.	156, 216.

Reg.	§.
7.	85, 272.

Bladzijde 20.

Reg.	§.
8.	235.
11.	124, 216, 275.
12.	233, 281.
13.	104, 201, 265.
14.	176, 201.
15.	176.
16.	187, 265.
17.	168, 170, 242, 256 (A. I.).
19.	256 (A. I.).
20.	64, 124.
21.	67, 145, 256 (A. I.), 265.
22.	126, 231.
24.	114 (A.), 176.

Reg.	§.
25.	126.
26.	136.
27.	67, 240, 242, 254.
28.	145.
50.	44, 50, 60.
31.	231.
32.	231.
33.	124.
55.	124.
36.	231.
37.	124 (A.), 174.
40.	231.

Bladzijde 21.

Reg.	§.
2.	47, 249.
3.	272.
4.	103, 231.
7.	44, 124.
8.	64.
9.	126, 166.
10.	281.

Reg. v. o.

25.	126.
24.	217, 251.
23.	231.
22.	126, 236.
21.	167.
19.	217, 252.

Reg. v. o.	§.
18.	263.
17.	168, 263.
16.	168, 275.
15.	231, 263.
14.	114 (A. II.), 242.
13.	196, 249.
11.	196.
10.	266.
9.	190, 252.
8.	281.
7.	247.
5.	119.
4.	65.
1.	130, 189, 206.

Bladzijde 22.

Reg.	§.
1.	59, 276.
5.	65.
4.	275.
5.	252.

Reg.	§.
6.	272.
7.	170.
9.	80 (A.), 240, 251.
10.	64, 265.

Bladzijde 22.

Reg.	§.	Reg.	§.
14.	221.	28.	46.
16.	136.	30.	124.
17.	223, 231.	31.	105 (A.), 218, 251.
18.	136, 159.	32.	124.
21.	136.	33.	212, 248.
22.	157.	34.	52, 161, 217, 240, 242, 274.
23.	78.	35.	159.
24.	41, 233.	36.	135, 235.
25.	78, 126, 276.	39.	242.
26.	217, 244.	40.	79.
27.	231.	42.	104.

Bladzijde 23.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	276.	20.	143.
2.	231.	21.	265, 272.
5.	190, 266.	22.	59.
6.	104, 222.	23.	107.
8.	81.	24.	112, 141.
10.	53.	26.	237, 246, 261, 273.
12.	263.	27.	126.
13.	264.	29.	264.
14.	264, 273.	31.	240.
15.	240, 242, 252.	32.	235.
16.	125.	34.	156.
17.	242.	35.	79, 127, 159, 206.
18.	240.	36.	127.
19.	224, 265.	39.	268.

Bladzijde 24.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	34, 257.	9.	157, 264.
3.	195.	10.	78, 176, 185.
4.	59, 195.	12.	175, 235.
5.	59, 98, 104, 215, 258, 268.	13.	70.
6.	104, 284, 258.	14.	93, 235.
8.	188, 199, 264.	15.	124, 266.

Bladzijde 24.

Reg.	§.	Reg.	§.
16.	83.	27.	282.
17.	225, 241, 270.	28.	117.
18.	57, 215, 238, 248.	29.	126, 244, 273.
19.	127, 170.	30.	124.
20.	261, 265.	31.	122, 162, 224, 268.
22.	255.	32.	264, 265.
23.	176, 265.	33.	272.
24.	166, 241.	34.	284.
25.	126.	38.	148, 216.
26.	185, 282.	40.	56.

Bladzijde 25.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	135, 195, 262.	24.	138, 214.
5.	188.	25.	60, 206, 265 268.
6.	237, 264.	26.	244, 272.
7.	285.	27.	124, 126.
9.	126.	28.	265, 272.
12.	246.	29.	273.
14.	264.	30.	264.
15.	264.	35.	189.
16.	110 (A. I.), 254.	36.	90, 249.
17.	144, 235.	37.	62, 100, 103, 114 (A. II), 199.
18.	150.	38.	246.
20.	136, 247.	39.	249.
21.	265.	40.	112 (A.).
22.	141.	42.	130, 262.
23.	235.		

Bladzijde 26.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	241.	9.	272.
2.	62, 224, 241, 265.	10.	53, 168.
4.	125.	11.	59, 166.
5.	145, 235.	12.	168.
6.	137, 162.	15.	284.
7.	78, 231.	18.	124, 255.

Bladzijde 26.

Reg.	§.
19.	112.
21.	126.
22.	238, 265.
23.	126, 161.
25.	266, 279.
26.	60, 261.
27.	56, 247, 265.
28.	93.

Reg. v. o.	§.
8.	58, 85, 194, 231, 242.
7.	126, 188, 235.
6.	248.
5.	235.
4.	235.
3.	264, 265.

Bladzijde 27.

Reg.	§.
1.	212
2.	203, 212.
3.	145.
5.	100, 224.
8.	212.
9.	117.
11.	162.
12.	274.
13.	257, 261, 266.
14.	284.
15.	66.
17.	231, 273.
18.	231.
21.	254.
22.	112.
23.	168, 242, 265.
24.	185.

Reg.	§.
25.	94, 258.
26.	271.
27.	83, 125, 228, 264, 270.
28.	206, 228, 255.
29.	236.
30.	255.
32.	66.
33.	264.
34.	66.
35.	264, 265.
36.	185, 264.
37.	185.
38.	40, 52.
39.	53.
40.	273.
41.	224, 283.
42.	217, 283.

Bladzijde 28.

Reg.	§.
1.	265.
2.	268.
3.	247.
4.	279.
5.	82.
7.	194, 255.

Reg.	§.
8.	58, 232.
9.	217, 264.
11.	270.
12.	217.
13.	145, 214, 232.
15.	100, 224.

Bladzijde 28.

Reg.	§.	Reg.	§.
17.	264.	29.	240, 271.
18.	185, 268.	30.	272, 280.
19.	40, 127.	31.	56.
21.	254.	34.	175.
23.	62, 213, 224.	35.	262.
24.	60, 215, 246.	36.	249.
25.	204.	38.	204.
28.	59, 200.		

Bladzijde 29.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	264.	20.	200, 213.
3.	130, 203.	21.	265.
4.	271.	23.	237, 282.
5.	207.	26.	272.
6.	117.	28.	200.
7.	213, 249, 254.	29.	59, 255, 264.
8.	272.	30.	207.
9.	264.	31.	199.
10.	186.	32.	213.
11.	224.	33.	78.
12.	185, 210.	37.	78.
13.	249, (A. I.).	39.	260.
16.	165, 200, 240.	40.	90, 201, 274.
18.	140.	42.	41, 214.
19.	59, 207, 213.		

Bladzijde 30.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	135.	16.	61, 189 (A.).
5.	78, 260.	17.	283.
7.	268.	18.	175, 270.
8.	124, 249.	19.	236, 271.
10.	124, 257.	20.	170, 246.
11.	145, 236, 270, 271.	22.	246.
14.	111, 237, 240.	25.	165.
15.	265, 268.	27.	242.

Bladzijde 30.

Reg.	§.	Reg.	§.
28.	242, 274.	36.	67, 231.
30.	58.	37.	196, 249, 265.
31.	196, 222, 225, 226, 250.	39.	255.
32.	165, 247, 250.	41.	189.
33.	103, 249, 264.	42.	156, 189, 274.
35.	265.		

Bladzijde 31.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
1.	265.	20.	217, 265.
2.	230.	19.	264.
3.	175, 236.	18.	187.
4.	249.	16.	190.
6.	41, 124 (A.).	14.	167, 196.
9.	81.	12.	81, 187.
10.	176, 200.	9.	224.
12.	70.	8.	182.
13.	76.	3.	157, 252.
Reg. v. o.		2.	196.
22.	161, 217.	1.	174.
21.	175.		

Bladzijde 32.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	169, 187.	22.	228.
4.	125.	23.	48, 60, 225.
8.	175, 235.	24.	206.
9.	274.	25.	85, 168.
10.	133, 263.	26.	48.
11.	174.	50.	264.
13.	124, 261, 270.	31.	264.
14.	270.	32.	128.
16.	264.	34.	221, 242.
17.	207, 283.	35.	221, 268.
18.	190, 220.	38.	48, 85.
19.	212, 228 (A. II.), 265, 270.	40.	48, 81, 264.
20.	83.	41.	141, 233, 264.

Bladzijde 33.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	170.	24.	220, 262, 272.
4.	85.	25.	167, 213, 287.
6.	265.	26.	124, 220.
7.	109, 124.	28.	272.
9.	242.	31.	199.
10.	190.	32.	105.
12.	126.	33.	98, 223, 263, 270.
15.	189.	35.	170.
17.	98, 190, 242, 254.	37.	56, 165.
18.	251.	38.	124, 265.
20.	240.	39.	56, 264 (A.).
21.	78.	40.	60, 223, 268.
22.	168.	42.	264.

Bladzijde 34.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	56.	22.	274.
5.	85, 220.	24.	232, 270.
6.	83.	25.	165.
8.	41, 164.	26.	174.
9.	98, 268.	28.	124, 138.
10.	56.	29.	156.
12.	264.	32.	49, 242, 265.
14.	265, 272.	34.	145, 280.
15.	196, 207, 221, 246, 257, 272.	35.	59, 233, 237.
16.	246, 257.	36.	265.
17.	247, 257.	37.	47.
18.	220.	40.	235, 279.
19.	124, 248 (A.).	42.	175, 235, 280.
21.	249, 255.		

Bladzijde 35.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	78.	8.	241, 271.
3.	129, 264.	9.	52, 116, 241.
4.	45, 32.	10.	175, 220, 273.
7.	264.	13.	85.

Bladzijde 35.

Reg. v. o.	§.	Reg. v. o.	§.
21.	85, 242.	14.	235.
19.	124, 209, 260.	13.	236.
18.	273.	10.	85.
16.	223.	3.	262, 268.
15.	240.	1.	283.

Bladzijde 36.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	240, 249.	19.	241.
2.	65, 247, 264.	20.	214.
3.	283.	21.	145, 254, 272.
4.	213.	23.	249, 262, 270.
5.	261.	25.	218, 240.
7.	264, 272.	26.	240, 261.
8.	361.	27.	144 (A.), 236, 266, 267.
9.	265, 267.	28.	264.
10.	218.	30.	144.
11.	232.	31.	254.
12.	124, 144, 247.	32.	235, 254.
13.	247.	33.	177, 265.
14.	215, 248, 268, 281, 282.	35.	264.
15.	175, 235, 246, 270.	36.	167, 182.
16.	264.	40.	235.
17.	274, 283.	41.	228.
18.	139, 165.	42.	76.

Bladzijde 37.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	87, 260, 264.	15.	265.
3.	270.	16.	111, 112.
4.	272.	17.	105, 218, 238, 240.
6.	264.	18.	60, 111, 214, 240.
9.	235.	19.	126, 276.
10.	263.	21.	276
11.	249, 263.	22.	41, 246.
12.	109, 160, 248, 249.	23.	214, 233.
14.	161.	24.	261.

Bladzijde 37.

Reg.	§.	Reg.	§.
26.	217.	36.	232.
28.	206, 240, 249, 261, 279.	36.	82, 251, 257.
30.	210, 247.	38.	248.
31.	246, 264.	39.	148, 263, 265.
32.	240, 246, 264.	40.	258.
33.	82, 210.	41.	89, 122, 266, 270.

Bladzijde 38.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	185.	23.	217, 257, 263, 274.
2.	216, 255.	25.	266.
3.	133.	26.	284.
5.	156.	28.	169.
7.	108, 110.	29.	276.
8.	60, 102, 111, 174, 265, 281.	30.	273.
9.	255, 270.	31.	68.
10.	106, 215, 232, 254.	32.	117, 195.
11.	233.	33.	268.
13.	265, 277.	35.	117.
14.	167.	36.	167.
15.	228, 242, 258, 282.	37.	168, 248.
18.	230.	38.	242.
21.	88, 206.		

Bladzijde 39.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	44, 275.	19.	166, 170.
2.	242.	20.	268.
3.	254.	22.	257.
5.	187.	23.	171, 177, 200, 207, 261, 279.
7.	125, 134.	24.	212.
9.	157, 246, 267, 275.	25.	235.
10.	81.	27.	157, 200, 261.
14.	41, 176, 237, 260, 264.	29.	170.
15.	255.	30.	220.
16.	170, 242, 276.	31.	233.
18.	255.	32.	266.

Bladzijde 39.

Reg.	§.	Reg.	§.
33.	233.	39.	187.
34.	249, 276.	40.	230, 247.
35.	85, 242.		

Bladzijde 40.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	189.	19.	59, 156, 194, 212.
2.	236, 237, 266.	21.	257.
3.	93, 122, 265, 277.	23.	249 (A. I.).
4.	210, 261 (A.).	27.	218, 240.
6.	189, 249 (A. I.), 265, 274.	28.	162.
7.	105, 240, 265.	30.	105, 268.
8.	235.	32.	210.
10.	76 (A.), 189.	34.	281.
11.	267, 281.	35.	231, 255.
12.	62, 194, 212.	36.	249.
13.	122, 265.	40.	265.
14.	133, 262.	41.	170, 236.
15.	131.	42.	187, 246.
16.	241.		

Bladzijde 41.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	66, 166, 200.	16.	52, 240, 282.
2.	168.	17.	230, 232, 265.
3.	229, 273.	18.	54.
4.	48.	19.	64, 69, 210, 215.
5.	229, 236.	20.	266.
6.	49, 233, 287.	21.	216, 236.
7.	165, 170, 265.	24.	264.
8.	49, 159, 200, 261, 265.	25.	260.
9.	170, 228, 246, 248.	26.	100, 138, 230.
10.	249, (A. I.).	27.	104, 210, 273.
11.	126, 217, 272.	29.	138.
12.	81.	30.	165, 196.
13.	206.	31.	167, 231, 274.
15.	62.	32.	263.

Bladzijde 41.

Reg.	§.
33.	251.
34.	78, 170.
36.	175, 185, 265.

Reg.	§.
38.	265.
39.	187, 277.
40.	59, 277.

Bladzijde 42.

Reg.	§.
1.	190, 280.
3.	49.
5.	124, 256, (A. II.).
6.	124, 256, (A. II.).
8.	261.
10.	112, 220.
18.	40, 127.
19.	44.
22.	52, 150, 159, 262.
23.	261.
24.	265.
25.	157, 161.

Reg.	§.
26.	264.
29.	175.
30.	220, 222, 223 (A.).
31.	266.
32.	210, 230, 251.
33.	223 (A.).
34.	56, 175.
35.	175, 240, 270, 272.
36.	145, 440, 272.
37.	265, 270.
39.	189.

Bladzijde 43.

Reg.	§.
2.	249 (A. I.).
3.	219.
4.	219, 265.
5.	141, 265.
6.	264.
8.	161, 242, 265.
9.	152.
11.	150, 242.
12.	266.
13.	144.
15.	62.
16.	116, 240.
18.	276.
19.	226, 270.
21.	45, 220.

Reg.	§.
22.	60, 161, 261.
24.	66, 264.
25.	283, 264.
26.	264.
27.	283.
28.	215.
29.	279.
30.	265.
31.	266.
32.	150, 195.
34.	264.
36.	231.
38.	186.
40.	249.
42.	59.

Bladzijde 44.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	265.	23.	215.
6.	220.	24.	40, 265.
7.	222.	25.	109.
8.	230, 251.	26.	65.
9.	280.	28.	240.
11.	280.	29.	56, 147, 204.
12.	214, 231, 265.	30.	264.
13.	249.	32.	266.
14.	176, 265.	34.	242.
15.	249.	35.	78, 144, 231.
16.	104, 268.	36.	126.
18.	205.	37.	266.
19.	238, 283.	38.	65, 119.
20.	175, 238, 237.	39.	161.
21.	283.	40.	220, 268
22.	122, 277.	42.	276.

Bladzijde 45.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	157, 241, 242, 274.	25.	236.
3.	215, 241.	27.	121, 194.
4.	257.	29.	262, 279.
6.	214.	30.	210, 264.
8.	283, 170.	31.	264.
9.	274.	32.	210, 277.
10.	240.	33.	210, 246.
11.	258, 274.	35.	274.
12.	170.	36.	242, 258.
14.	200.	38.	187.
15.	91.	39.	274.
16.	200.	40.	265.
20.	156, 248, 265.	41.	141.
21.	224, 238, 265.	42.	135, 261.
24.	228, 230.		

Bladzijde 46.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	145, 249.	4.	76, 286.

Bladzijde 46.

Reg.	§.
7.	246, 264, 270.
8.	242, 281.
9.	242.
10.	275.
11.	143.
12.	241, 254, 258.
13.	177, 264.
14.	34, 264.
17.	133.
18.	242.
19.	213, 237.
21.	50, 158, 256, 264.
22.	132.

Reg.	§.
23.	152, 163, 192.
25.	214, 224.
27.	159, 264.
29.	264.
30.	217.
32.	121, 217.
33.	213.
34.	217, 246, 267.
38.	144, 170.
40.	124.
41.	265.
42.	65, 135, 248 (A.).

Bladzijde 47.

Reg.	§.
1.	215.
2.	210, 265.
3.	135.
5.	206, 265.
6.	238.
7.	246.
8.	135, 203.
9.	261, 264, 265.
10.	276.
12.	235 (A.).
13.	283.
14.	159, 265.
15.	102, 280.
17.	152, 272.
19.	170, 265.
20.	124, 265, 281.
22.	274.

Reg.	§.
23.	168.
25.	41, 85.
26.	264.
28.	241, 255.
29.	241.
30.	124, 157.
31.	52.
32.	232.
34.	192, 235 (A.), 285.
35.	80 (A.), 127, 240, 247.
36.	248.
37.	280.
38.	247.
40.	241.
41.	258.
42.	81, 168.

Bladzijde 48.

Reg.	§.
1.	170.

Reg.	§.
3.	41, 168, 260.

Bladzijde 48.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	232.	23.	224, 228, 231, 252.
6.	262.	26.	232
7.	231.	28.	70, 238, 265.
8.	248.	29.	230, 232,
9.	265.	30.	138.
10.	230, 265.	32.	104.
12.	238.	33.	274.
14.	135.	34.	100, 212.
15.	111, 121, 264.	36.	81, 265.
16.	279.	37.	145.
17.	207.	38.	145.
18.	279.	39.	126.
19.	109, 265.	40.	187, 247.
20.	264, 265.	41.	193.
21.	268, 279.	42.	235.
22.	105, 162, 235 (A.), 238, 261, 268.		

Bladzijde 49.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	81, 235.	20.	85.
5.	110 (A. II.), 251.	21.	141, 265.
5.	229, 246, 264.	22.	52, 187, 283.
6.	242, 272.	23.	187, 217, 222.
7.	278.	26.	156, 168.
9.	280.	27.	284.
11.	53.	28.	124, 218, 223, 265.
12.	188 (A. II.), 207, 242, 277.	30.	270.
15.	231.	31.	264, 266.
16.	138.	32.	124, 209, 265.
17.	211, 217.	33.	285, 264.
18.	187.	34.	207.
19.	80 (A.), 145, 240.	35.	139.

Bladzijde 50.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	261.	3.	98, 272.
2.	37 (A.), 59, 177, 205, 264.	4.	68, 201, 266.

Bladzijde 50.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	141, 258.	24.	105, 212, 247.
6.	273.	25.	117, 260.
7.	273, 276.	26.	50, 174, 212, 238, 273.
8.	145, 161, 276.	27.	212, 238.
10.	37, 216, 280.	28.	175.
12.	106, 224.	29.	104, 175, 249, 266.
13.	144.	30.	170.
15.	272.	31.	161, 220, 249, 260.
16.	47, 170, 265.	32.	170, 272.
17.	265.	33.	217, 258, 263.
18.	122.	34.	277.
19.	266.	36.	246, 264.
20.	120, 144 (A.), 198, 240, 267.	37.	246.
21.	212, 236.	38.	161, 231, 242.
23.	261.	39.	270.

Bladzijde 51.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	50.	20.	214, 265.
2.	59.	21.	264.
3.	250, 270.	22.	245, 265.
5.	224.	23.	88, 283.
6.	210, 212, 231.	24.	165, 282.
7.	47, 264.	27.	94, 212, 240.
8.	161, 212.	28.	175, 202, 212.
9.	62, 249, 279.	30.	62, 224.
10.	212, 217.	33.	231.
11.	254.	34.	59, 242.
12.	50, 187, 215.	35.	274.
13.	231.	36.	240.
15.	265, 273.	37.	272.
16.	248, 279.	38.	242.
17.	279.	39.	242.
18.	258, 263, 265.	40.	47.
19.	116, 214, 254.	41.	242.

Bladzijde 52.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	218, 265.	2.	265.

Bladzijde 52.

Reg.	§.	Reg.	§
3.	124.	25.	60, 64, 169, 210, 241.
4.	78.	24.	85.
5.	254.	25.	265.
6.	254, 276.	26.	70.
7.	218, 228, 254, 283.	27.	261.
10.	248, 274.	28.	119 (A.), 175, 244, 248 (A.).
11.	53, 169, 244, 275.	30.	75.
12.	138.	31.	124.
14.	124, 273.	35.	221, 252, 247.
15.	121.	36.	117, 118.
16.	114 (A. II.).	37.	89, 73, 228.
17.	189 (A.).	39.	52.
18.	210.	40.	261, 275.
19.	66, 70.	41.	194, 242, 273, 283.
21.	176.		

Bladzijde 53.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	260.	23.	127.
2.	104.	24.	265.
4.	119, 228.	26.	124, 270.
5.	120.	27.	247, 251.
6.	59, 91, 116.	28.	241, 248.
8.	50.	29.	126.
9.	265, 286.	30.	144 (A.), 248, 251.
10.	50, 261.	31.	128, 217, 272.
11.	249 (A. I.), 264.	32.	265, 285.
12.	146.	33.	94.
13.	66, 159, 175, 266.	34.	125.
14.	190, 207, 246, 264.	35.	159, 206, 240.
16.	274, 276.	37.	240.
17.	166, 264, 270.	38.	247, 255.
18.	272, 277.	39.	240.
19.	265.	40.	240.
20.	247, 265.	41.	44, 264, 265.
21.	265.	42.	92, 135.
22.	276.		

Bladzijde 54.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	231.	20.	214, 264.
2.	231.	22.	206, 241.
3.	231.	23.	98, 271, 285.
4.	254, 266.	25.	138, 195, 231, 264.
5.	265.	27.	126.
6.	247.	30.	47.
7.	242, 255.	31.	242.
8.	242, 255.	32.	244, 256, 265.
9.	272.	33.	258.
11.	49.	34.	47, 100, 247, 264.
12.	265.	35.	237.
16.	138, 248, 267, 276.	39.	116, 145, 264.
17.	165, 215.	40.	249, 265, 265.
18.	34.	41.	231, 249, 265.
19.	264.	42.	69, 231, 258.

Bladzijde 55.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	273.	21.	229, 266.
2.	139.	22.	233.
5.	231.	23.	126.
6.	135, 261.	24.	185, 251.
7.	56, 110, 174, 194.	26.	126, 208, 212, 272.
8.	265.	27.	126, 244, 270.
9.	261.	28.	105, 212, 283.
10.	264.	29.	126, 231.
11.	59, 170.	31.	105, 208.
12.	76 (A.).	32.	104, 222, 240.
14.	170.	34.	78, 174, 255.
15.	208, 212.	35.	207.
16.	168, 215, 262.	36.	199.
18.	247.	37.	194, 216.
19.	210.		

Bladzijde 56.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	264.	5.	199, 218.

Bladzijde 56.

Reg.	§.	Reg.	§.
4.	262.	27.	170, 264.
5.	168, 245, 284.	28.	46, 159, 258, 264.
6.	78, 265.	29.	52, 159, 264, 272.
8.	130, 272.	30.	199.
12.	264.	31.	240, 250, 264.
13.	94, 235.	32.	240.
14.	258.	34.	111, 141, 159.
16.	107, 210, 235.	35.	161.
17.	105, 262.	36.	264.
18.	245.	37.	137, 274.
19.	105.	38.	240.
21.	126.	39.	240.
22.	235.	41.	199, 207.
23.	250.	42.	78.
24.	102, 268.		

Bladzijde 57.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	126.	26.	263.
3.	235.	28.	162, 207.
4.	49, 247.	29.	192.
5.	127, 144.	31.	98, 263.
6.	82.	32.	73, 98, 263.
8.	258.	33.	192.
9.	210, 251.	34.	152, 220, 258, 262, 263, 272.
13.	40, 44, 254.	35.	263.
16.	265.	37.	276.
18.	244.	38.	62, 114 (A. II.).
19.	244, 247, 258.	39.	104, 274.
21.	175.	40.	264.
22.	199.	41.	264, 265.
23.	199, 270.		

Bladzijde 58.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	175, 251, 242.	4.	251.
3.	156.	5.	168.

Bladzijde 58.

Reg.	§.	Reg.	§.
6.	264.	24.	241, 242, 263.
7.	102.	25.	262, 280.
8.	206, 231, 264.	26.	78.
10.	247, 261.	27.	252.
11.	143, 282.	28.	224, 254 (A.).
13.	282.	30.	235.
14.	231, 280.	33.	60, 260.
15.	206, 248.	34.	139, 247.
17.	67, 231.	36.	37, 76, 120.
19.	216, 234, 264.	37.	64, 75, 112, 264.
20.	252, 264, 265.	39.	85, 265.
21.	67, 145, 258.	40.	91, 111.
22.	178.	42.	237 (A.).
23.	249.		

Bladzijde 59.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	237 (A.).	24.	231, 271.
3.	224.	25.	206, 248.
4.	242, 264, 280.	27.	272.
5.	59.	28.	144, 170.
7.	122, 214, 231.	29.	53, 249, 276.
8.	156.	30.	264.
9.	274.	33.	62.
10.	76.	37.	47, 58, 125, 268.
12.	170, 223 (A.), 282.	38.	104, 228.
14.	253.	39.	128 (A.).
15.	51.	40.	194, 273, 280.
19.	66, 112, 274.	41.	193.
22.	126.	42.	247.
23.	165.		

Bladzijde 60.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	249.	4.	126.
2.	199, 228.	6.	104, 201, 207, 216.
3.	268.	7.	264.

Bladzijde 60.

Reg.	§.	Reg.	§.
8.	53, 264.	25.	222.
9.	231, 249.	26.	194, 235.
10.	231, 264.	27.	59, 161, 174, 247.
11.	274.	50.	247.
14.	207.	51.	231, 257, 265.
15.	194, 216, 225, 231.	55.	255.
16.	235, 258, 265.	54.	255.
19.	261, 268.	55.	170.
20.	124.	57.	175, 210.
22.	231.	58.	124 (A.).
23.	195.	59.	226.
24.	240.		

Bladzijde 61.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
1.	206.	14.	193, 265.
3.	261, 283.	13.	59, 258.
4.	221, 264.	12.	199, 218, 274.
5.	94.	11.	199.
7.	66, 283.	10.	274.
8.	91, 210, 266.	9.	159.
9.	143.	8.	129, 276.
13.	272.	7.	214, 249.
16.	76.	6.	249, 265, 273.
17.	247, 254, 264.	5.	283.
18.	59, 264.	3.	199, 256.
19.	216.	1.	109, 207.
20.	58.		
21.	139.		

Bladzijde 62.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	242, 275.	8.	231.
5.	83, 139, 272.	10.	206, 270.
4.	122, 242.	11.	187.
5.	49, 159, 207, 249, 265.	13.	247, 265.
6.	44, 92, 272.	14.	76 (A), 265.

Bladzijde 62.

Reg.	§.
16.	145, 242, 251.
17.	220.
18.	277.
19.	161.
20.	202.
22.	284.
23.	281.
24.	281.
25.	264.
26.	138.
27.	52, 125.
29.	132, 170.

Reg.	§.
30.	66, 161, 192, 199.
31.	192, 196, 283.
32.	78, 90 (A.), 168.
33.	194, 255, 264, 273.
34.	146, 196.
36.	105.
37.	212, 265.
38.	248.
39.	260.
40.	126, 212.
41.	144, 247, 282.
42.	245.

Bladzijde 63.

Reg.	§.
6.	196.
10.	250.
15.	59, 205, 206.
17.	275.
18.	264, 266.
19.	124 (A.), 156, 247.
20.	247, 264.
23.	281.
26.	188.

Reg.	§.
29.	161, 187.
31.	261.
32.	107.
34.	136.
36.	207.
37.	136.
40.	138.
42.	261.

Bladzijde 64.

Reg.	§.
2.	91, 143, 248 (A.).
3.	157, 242.
6.	58.
7.	276.
8.	210.
10.	77.
11.	170.
13.	37, 60, 145.
14.	187, 272.
16.	135.
17.	104.
18.	254.

Reg.	§.
19.	37, 187, 225 (A.).
21.	97, 261.
24.	58.
27.	97.
30.	92, 242.
31.	236, 272.
32.	145, 224.
35.	273.
39.	95.
40.	237.
41.	255.

Bladzijde 65.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	207, 261.	20.	59, 265.
2.	254.	22.	244, 276.
4.	53, 244.	24.	244.
5.	235.	26.	274.
7.	88, 130, 206.	27.	47, 52.
9.	201.	28.	249, 256.
11.	62.	32.	235.
13.	132, 174, 211, 264.	34.	165, 167, 261, 262.
14.	214.	36.	265, 273.
16.	170.	37.	203, 277.
17.	90, 199.	38.	274.
18.	207, 268.	39.	167, 274.
19.	245.	42.	58, 206, 210, 228, 248, 265, 272.

Bladzijde 66.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	105, 205.	25.	265.
3.	252, 276.	27.	58, 129, 247, 282.
5.	66, 210, 220.	28.	144, 231, 282.
6.	265, 273.	29.	194, 200, 282.
7.	206, 255.	31.	276.
9.	195, 206, 265, 264.	32.	104, 222.
10.	131, 199, 265.	33.	257, 264.
11.	241, 265.	34.	212, 218, 222.
12.	67, 244, 246, 264, 272.	36.	265.
15.	168, 265.	37.	247.
16.	122.	38.	247.
17.	207.	39.	109 (A.), 112.
18.	265.	40.	264.
20.	264.	41.	130, 245, 280.
21.	56.	42.	237.
23.	119.		

Bladzijde 67.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	210, 270, 285.	4.	90.
5.	247.	6.	244.

Bladzijde 67.

Reg.	§.	Reg.	§.
9.	195.	22.	255.
10.	264, 265.	24.	231.
11.	246, 264, 272.	25.	231.
12.	52, 196.	27.	273, 283.
13.	195, 264.	29.	214.
15.	256 (A. I.).	30.	242.
16.	255, 273.	31.	274.
17.	246.	33.	214.
18.	274.	34.	274.
19.	242, 265.	35.	224, 265.
20.	264.	40.	264.
21.	135, 215.		

Bladzijde 68.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	277.	25.	206, 247, 248.
2.	135.	26.	245, 247, 285.
3.	94, 236.	27.	206, 258.
4.	260.	28.	249.
5.	95, 264.	29.	141, 266.
7.	264.	31.	192, 264.
9.	198.	34.	130, 245.
10.	50, 283.	36.	62, 133.
12.	203.	37.	223.
13.	263, 272.	38.	265.
21.	247.	39.	235 (A.).
22.	282.	40.	264.
23.	265.	41.	198, 247.

Bladzijde 69.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	65.	9.	207.
3.	130.	10.	176, 195, 207.
4.	159, 260, 261, 270.	11.	122, 229.
5.	265.	12.	123.
7.	187.	13.	180.
8.	260, 270.	15.	82.

Bladzijde 69.

Reg.	§.	Reg.	§.
17.	117.	28.	237.
18.	232, 265.	29.	248, 260.
19.	246, 256.	30.	256, 273.
20.	125, 210, 249.	32.	44.
21.	44, 159.	36.	260, 265.
22.	145, 247.	37.	276.
23.	247, 249.	39.	265.
24.	199, 265, 283.	40.	82, 174, 263, 264, 274.
25.	247.	41.	123, 192.
26.	207.	42.	192, 274.
27.	214.		

Bladzijde 70.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	52, 116.	24.	195.
5.	264.	25.	242, 261.
6.	49, 125, 199, 233.	27.	126, 274.
7.	129.	29.	236.
8.	49, 73, 218, 265, 272.	30.	256 (A. I.), 261.
9.	233.	32.	133, 235, 280.
11.	124, 126.	33.	133.
13.	133.	36.	265, 274.
19.	126, 283.	38.	112, 138, 218.
20.	217.	42.	50, 263, 272.
21.	62, 199.		

Bladzijde 71.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	133, 265.	22.	51, 247, 264.
4.	190.	24.	119.
5.	104, 111, 223 (A.).	26.	249.
9.	281.	27.	233.
10.	270.	29.	257, 252, 254 (A.).
12.	144.	30.	252, 254 (A.).
16.	249, 266.	32.	236.
20.	217, 222, 270.	33.	270.
21.	247.	35.	170.

Bladzijde 71.

Reg. §.
 56. **79 (A.)**, **274**.
 57. **220**, **260**.

Reg. §.
 59. **104**, **265**.
 42. **235**, **274**.

Bladzijde 72.

Reg. §.
 1. **170**, **228**.
 3. **74**.
 4. **111**, **212**, **265**.
 7. **265**.
 8. **47**, **247**, **275**.
 9. **47**, **249**.
 11. **212**, **226**, **241**, **271**.
 12. **241**.
 16. **40**, **46**, **249**.
 17. **144**, **241**.
 18. **279**.
 21. **81**.
 22. **125**.
 23. **54**, **218**, **264**, **284**.

Reg. §.
 25. **261**.
 26. **192**, **264**.
 28. **201**.
 29. **272**, **276**.
 30. **89**.
 31. **76**.
 32. **228**, **244**.
 33. **66**, **184**, **264**.
 35. **59**, **195**, **257**.
 38. **40**, **199**, **206**, **254**, **256 (A. I.)** **280**.
 40. **273**.
 41. **65**, **244**, **265**.
 42. **154**, **217**.

Bladzijde 73.

Reg. §.
 1. **248**.
 2. **85**.
 3. **160**.
 4. **265**, **271**.
 5. **254**.
 6. **60**, **213**, **249**, **272**, **276**.
 7. **124**.
 8. **241**.
 9. **138**, **273**.
 10. **228**, **273**.
 11. **52**, **195**.
 12. **133**.
 14. **248**, **272**.
 15. **46**.
 16. **208**, **255**, **256**.

Reg. §.
 18. **67**, **265**.
 19. **228**, **242**, **261**.
 20. **47**, **160**, **250**.
 21. **60**, **265**.
 22. **264**, **265**.
 25. **76**, **272**.
 26. **122**.
 27. **256**, **275**.
 29. **270**.
 30. **273**.
 31. **154**, **249**.
 32. **124**.
 33. **261**.
 34. **210**, **212**.
 35. **121**, **212**, **257**, **273**.

Bladzijde 73.

Reg.	§.	Reg.	§.
36.	244.	40.	170, 182.
57.	60, 241, 275.	41.	264.
59.	276.	42.	117, 214.

Bladzijde 74.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	124, 144.	26.	124.
2.	264.	27.	144, 263.
4.	237.	28.	268, 276.
6.	78.	29.	248, 264.
7.	44, 265.	50.	264.
10.	251.	52.	49, 273, 277.
12.	242.	53.	273.
13.	242, 271.	54.	217, 250, 261.
14.	242.	57.	246, 280.
19.	276.	58.	237.
20.	217, 270.	39.	256, 265.
21.	274.	40.	265.
22.	217, 251, 270.	42.	270.
23.	114, (A. II.), 276.		

Bladzijde 75.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	217.	23.	217, 257.
2.	41.	25.	73, 264.
3.	44, 254 (A.), 274.	26.	40, 217, 276.
4.	40, 245.	28.	75, 145.
6.	170, 251.	29.	69, 126, 272.
7.	81, 247.	31.	40, 217.
8.	221, 247.	32.	98, 170.
9.	235, 247, 272, 274.	33.	91.
10.	274.	34.	124, 195, 207.
11.	207, 242.	35.	242, 248, 250, 273.
12.	242.	36.	270.
14.	273.	38.	247.
18.	231, 246, 282.	39.	156, 231.
19.	200, 246, 264, 276.	40.	206, 264.
20.	248, 264, 275.	41.	224.
22.	162, 257.	42.	237, 246.

Bladzijde 76.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	105, 264.	22.	154.
2.	91, 249, 264.	23.	195.
3.	91.	24.	247, 276.
4.	264.	26.	194.
5.	264, 265.	28.	232, 284.
6.	248, 273.	29.	266, 282.
7.	256.	31.	217, 245.
8.	215, 228, 235, 246.	32.	133.
9.	242.	33.	82, 144.
10.	254, 277.	34.	247, 254.
11.	206.	35.	44, 228 (A. II.).
13.	248, 264.	36.	249.
14.	76, 207.	37.	206.
18.	266.	39.	53, 260.
19.	274.	40.	260.
20.	50, 153, 257.	41.	145, 254.
21.	274.		

Bladzijde 77.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	218.	26.	214.
6.	143.	28.	247, 264.
9.	234, 250, 264.	29.	236.
11.	274.	30.	264.
13.	56.	33.	75, 84 (A.), 274.
14.	283.	34.	88, 111, 206, 283.
15.	265.	35.	187, 211, 279, 283.
16.	188 (A. II.).	37.	248.
17.	255.	38.	232.
18.	185.	39.	263.
19.	266.	40.	85.
20.	185, 264.	41.	123.
21.	119.	42.	52, 198, 261.
22.	210, 237.		

Bladzijde 78.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	263.	2.	187.

Bladzijde 78.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	198.	25.	156.
4.	260.	26.	217, 232.
5.	261, 264.	28.	40.
7.	258, 283.	29.	134.
8.	283.	32.	187.
9.	45, 134.	33.	97 (A.), 199.
11.	260, 283.	34.	89.
12.	132, 159.	36.	242.
13.	59, 104, 220, 270.	37.	105, 274.
15.	248.	39.	272.
17.	248, 270.	40.	187, 265.
21.	264.	41.	235.
22.	169, 216, 264, 265.	42.	70, 145, 228.
24.	48.		

Bladzijde 79.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	218, 276.	21.	49, 280.
2.	170, 214.	22.	217.
3.	110, 228.	23.	261.
4.	119.	24.	67.
6.	253, 258.	25.	158, 276.
9.	59, 207, 249 (A. I.), 276.	27.	168, 242, 263.
10.	119, 205.	31.	207.
12.	185.	32.	110, 185, 261.
13.	242, 272.	34.	85.
16.	216 (A.), 270.	38.	242, 255.
18.	160, 207, 228.	39.	255.
19.	160.	41.	199.

Bladzijde 80.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	104, 188, 190, 220.	16.	114 (A. II.), 196.
6.	91, 188 (A. II.).	21.	146.
11.	40.	23.	67.
14.	265.	24.	266.
15.	65.		

Bladzijde 80.

Reg. v. o.	§.	Reg. v. o.	§.
11.	216.	5.	112.
10.	143.	2.	116.
8.	117, 168, 228, 258.	1.	262.

Bladzijde 81.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	129.	21.	194.
3.	56, 119, 266.	23.	212.
6.	266.	Reg. v. o.	
7.	261.	12.	81.
10.	195.	10.	150.
11.	214, 252.	7.	257.
12.	157.	6.	214.
13.	231, 258.	4.	274.

Bladzijde 82.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
3.	276.	16.	210.
5.	124.	15.	130 (A.).
7.	42.	13.	150, 212.
9.	42.	12.	212.
10.	139, 255.	11.	263.
11.	264.	9.	265.
Reg. v. o.		7.	204.
23.	138, 163, 261.	6.	270.
22.	129.	5.	263, 276.
21.	216.	3.	270.
20.	134.	2.	270.

Bladzijde 83.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	209, 250.	8.	248.
3.	249.	10.	248, 254.
4.	111.	11.	187.
6.	217, 249.	13.	54, 169, 209.
7.	217, 249.	15.	76.

Bladzijde 83.

Reg.	§.	Reg.	§.
17.	212, 261, 264.	28.	64.
19.	110.	29.	112, 188.
21.	197.	30.	117, 242.
24.	95.	32.	285.
25.	44.	36.	94.
26.	187, 244, 270, 272.	38.	77, 139.
27.	49, 159, 244, 272.		

Bladzijde 84.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
1.	56.	23.	283.
2.	212, 237.	21.	249.
4.	261.	17.	169.
6.	62, 249.	13.	242.
7.	144.	12.	242.
8.	98.	11.	274, 285.
9.	109.	10.	212.
11.	161.	9.	261.
12.	41, 264.	7.	248.
13.	92.	6.	82.
Reg. v. o.		4.	109.
26.	242, 244, 261.	3.	206.
25.	182, 244.	1.	207, 273.

Bladzijde 85.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	161, 162, 249, 273.	16.	182.
2.	109.	17.	111.
5.	135, 242, 285.	18.	264.
4.	40, 242.	19.	41, 264.
5.	116.	20.	264.
7.	212.	21.	284.
9.	136, 247, 270.	23.	121, 264.
11.	160.	24.	232.
12.	264.	28.	265.
13.	47, 224.	30.	109, 110.
15.	90, 264.	31.	264, 270.

Bladzijde 85.

Reg.	§.	Reg.	§.
32.	264.	36.	212, 265.
33.	264, 270.	39.	265.
34.	111.		

Bladzijde 86.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	273.	24.	283.
2.	273.	25.	264.
3.	265.	27.	73, 258.
5.	224.	28.	145, 231.
9.	265, 272.	29.	145, 231.
10.	54, 103, 265.	30.	48, 109.
12.	212.	31.	283.
14.	112.	33.	129, 224.
15.	95, 264.	34.	270.
16.	145.	35.	216.
17.	145, 281.	38.	200.
18.	242.	42.	202.
20.	136, 255.		

Bladzijde 87.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	167 (A.).	25.	122.
3.	170, 261.	27.	131, 264.
4.	201.	30.	247.
11.	231.	31.	270.
12.	231.	32.	107, 112 (A.), 236.
14.	112.	33.	264.
17.	60.	34.	34.
18.	64.	35.	74, 105.
20.	75.	36.	88.
22.	117, 242.	37.	60.
23.	283.	42.	48, 117.
24.	112.		

Bladzijde 88.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	254.	5.	236.

Bladzijde 88.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
4.	94, 136.	19.	252, 265.
7.	74.	18.	252.
8.	34, 94, 244.	16.	104, 249.
9.	129, 231.	14.	110, 111, 264, 270.
16.	107.	11.	65, 265.
18.	264.	10.	145.
19.	58, 159.	7.	258.
Reg. v. o.		6.	88.
21.	44, 161, 252.	2.	135.
20.	252.		

Bladzijde 89.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	169.	24.	250, 264.
6.	103.	26.	256 (A. II.).
8.	264.	27.	247, 256 (A. II.), 268.
11.	214.	32.	176, 247, 248.
17.	98, 265.	40.	270.
23.	265.	41.	270.

Bladzijde 90.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	231.	31.	268.
4.	165, 231.	32.	264.
7.	109, 266, 268.	34.	237.
9.	283.	35.	237.
14.	240.	Reg. v. o.	
20.	188.	1.	232, 242, 264.
22.	107.		

Bladzijde 91.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	170.	16.	258.
5.	79.	17.	265.
6.	207.	19.	111.
12.	119.	20.	199, 207.

Bladzijde 91.

Reg.	§.
21.	206.
22.	111, 148 (A. I.).
24.	274.
25.	52.
26.	281.
28.	95, 111, 182, 245.

Reg.	§.
31.	161.
34.	89, 207.
35.	102, 264, 268.
36.	274, 283.
37.	283.

Bladzijde 92.

Reg.	§.
3.	129, 169, 283.
5.	198.
6.	98, 206.
13.	270.
14.	49.
15.	42, 60, 264.
16.	56.
17.	48.
19.	129.
21.	129.

Reg.	§.
22.	264.
23.	276.
28.	96.
29.	111.
30.	212.
32.	112.
33.	141.
36.	98.
39.	89, 220.

Bladzijde 93.

Reg.	§.
1.	217.
2.	241.
3.	112, 266.
4.	160, 194, 272.
5.	261.
6.	131, 188, 217.
8.	265.
9.	112.
13.	237.
14.	106.
15.	106.
17.	94.

Reg.	§.
19.	161.
20.	68.
23.	79, 261.
26.	112, 258.
Reg. v. o.	
11.	77.
9.	159.
8.	57, 94.
6.	273.
3.	270.
2.	47, 224, 264.
1.	108, 265.

Bladzijde 94.

Reg.	§.
1.	270.

Reg.	§.
7.	159.

Bladzijde 94.

Reg.	§.	Reg.	§.
12.	233 (A.).	28.	44.
13.	233 (A.), 275.	29.	255.
17.	109.	30.	274 (A. II.).
21.	224.	31.	109, 265.
22.	111, 263, 268.	33.	123.
23.	268.	34.	270.
24.	202.	36.	58, 102, 197.
25.	110, 249, 265.	37.	245.
26.	94.	38.	231.
27.	94.	41.	44, 215.

Bladzijde 95.

Reg.	§.	Reg. v. o. §.	
1.	56.	24.	89.
2.	247.	20.	285.
3.	129.	15.	283.
4.	129, 247.	4.	273.
5.	108.	3.	266.
6.	152.		
9.	266.		

Bladzijde 96.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	94, 112 (A.).	29.	270.
3.	98.	30.	284.
4.	270.	35.	190.
14.	135, 248.	37.	111.
17.	190.	40.	274 (A. II.).
19.	265.	41.	49, 119, 247, 261.
25.	261.	42.	37, 94, 198.
28.	107.		

Bladzijde 97.

Reg.	§.	Reg.	§.
2.	89, 111, 143.	4.	265.
3.	37, 221.	5.	50, 196, 265.

Bladzijde 97.

Reg.	§.
6.	129, 171, 263.
7.	60, 109.
8.	265, 271.
9.	110.
11.	74, 270.
12.	104, 242.
13.	89, 112, 226, 247.
16.	41.
19.	83, 270.
21.	92, 111, 265.

Reg.	§.
22.	112.
24.	138.
25.	248.
27.	124.
33.	119, 281.
35.	108, 264, 281.
37.	106, 111, 283.
38.	188, 264.
41.	194, 218.

Bladzijde 98.

Reg.	§.
1.	212, 283.
2.	139.
3.	48.
4.	88, 98.
5.	112, 281.
10.	138.
11.	75.
12.	195, 254, 287.
13.	252.
14.	252.

Reg.	§.
15.	266.
17.	220, 274.
18.	264.
21.	270.
23.	81.
27.	265.
30.	257.
36.	81.
40.	82 (A.).

Bladzijde 99.

Reg.	§.
1.	247.
6.	82, 112, 236, 274.
7.	270.
8.	248.
9.	66.
12.	266.
13.	245.
14.	56, 274 (A. II.).
15.	148 (A. I.).

Reg.	§.
16.	56, 73, 82.
17.	97.
26.	274.
30.	103, 258.
31.	242.
33.	73, 242, 283.
34.	265.
35.	81.

Bladzijde 100.

Reg.	§.
1.	268.

Reg.	§.
4.	234.

Bladzijde 100.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	50.	30.	65.
11.	109.	31.	148 (A. I.).
14.	265.	32.	283.
17.	237.	33.	64.
21.	66.	36.	270.
22.	83.	39.	66, 190.
25.	82.	41.	190.
26.	242, 270.	42.	252.
29.	82.		

Bladzijde 101.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	252.	15.	190, 250.
4.	171.	16.	190.
5.	190.	21.	68.
7.	69.	28.	95, 148 (A. I.).
8.	190.	29.	261.
9.	129, 164.	30.	62.
10.	190.	32.	265.
11.	252.	34.	129.
12.	252.	39.	44.
13.	252.	40.	265.
14.	249.	42.	270.

Bladzijde 102.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	139.	20.	242, 261.
5.	240.	22.	97.
6.	240.	23.	82.
7.	109.	31.	148 (A. I.).
9.	65.	36.	286.
10.	112.	38.	88.
15.	255.	39.	106.
18.	65.	41.	70.

Bladzijde 103.

Reg.	§.	Reg.	§.
7.	60, 264.	9.	47, 261.
8.	274.	10.	283.

Bladzijde 103.

Reg.	§.	Reg.	§.
12.	188.	25.	264, 270.
13.	107.	31.	207.
14.	261.	34.	129.
15.	83, 98, 159.	59.	83, 206.
19.	65, 248.	40.	279.
20.	68.	42.	158.

Bladzijde 104.

Reg.	§.	Reg.	§.
1.	197.	26.	282.
3.	148 (A. II.).	27.	102, 109.
8.	94.	29.	37, 110.
9.	189.	31.	265.
10.	247, 251.	32.	139, 160.
11.	247, 251.	33.	235.
12.	261, 247.	38.	222, 224, 255.
13.	136.	39.	146.
15.	170.	40.	98, 285.
16.	111.	41.	66, 196.
17.	136, 261.		

Bladzijde 105.

Reg.	§.	Reg.	§.
5.	190.	25.	279.
11.	72, 188 (A. I.).	28.	117.
12.	117.	50.	95, 265.
13.	62.	32.	97, 109.
16.	261.	38.	139.
18.	285.	39.	235, 270.
19.	57, 70.	40.	131, 268, 272.
21.	56, 224.	41.	208, 245, 282.

Bladzijde 106.

Reg.	§.	Reg.	§.
3.	265.	9.	240.
4.	265.	10.	240, 264.

Bladzijde 106.

Reg.	§.	Reg. v. o.	§.
14.	264, 283.	12.	277.
15.	62, 242.	10.	65.
16.	283.	9.	60.
Reg. v. o.		8.	60.
14.	67.		

Bladzijde 107.

Reg.	§.	Reg.	§.
8.	264.	23.	68, 170.
21.	64.	30.	283.

Bladzijde 108.

Reg.	§.	Reg.	§.
8.	256 (A. I.).	13.	236.
10.	62 (A.), 257, 285.	15.	257, 272.
11.	257.	18.	163 (A.).

Bladzijde 109.

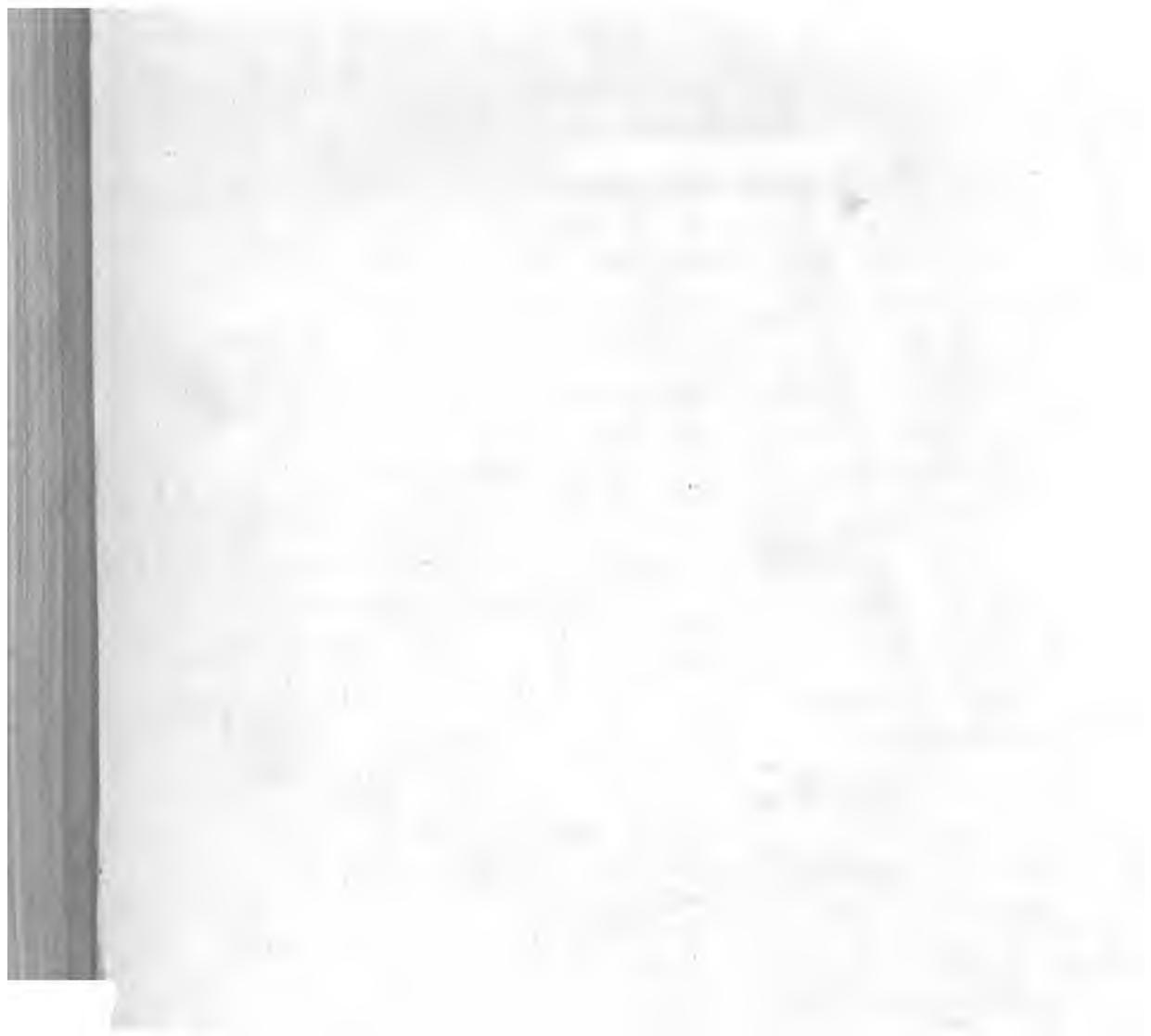
Reg.	§.	Reg.	§.
2.	60.	27.	238.
13.	66.		

Bladzijde 110.

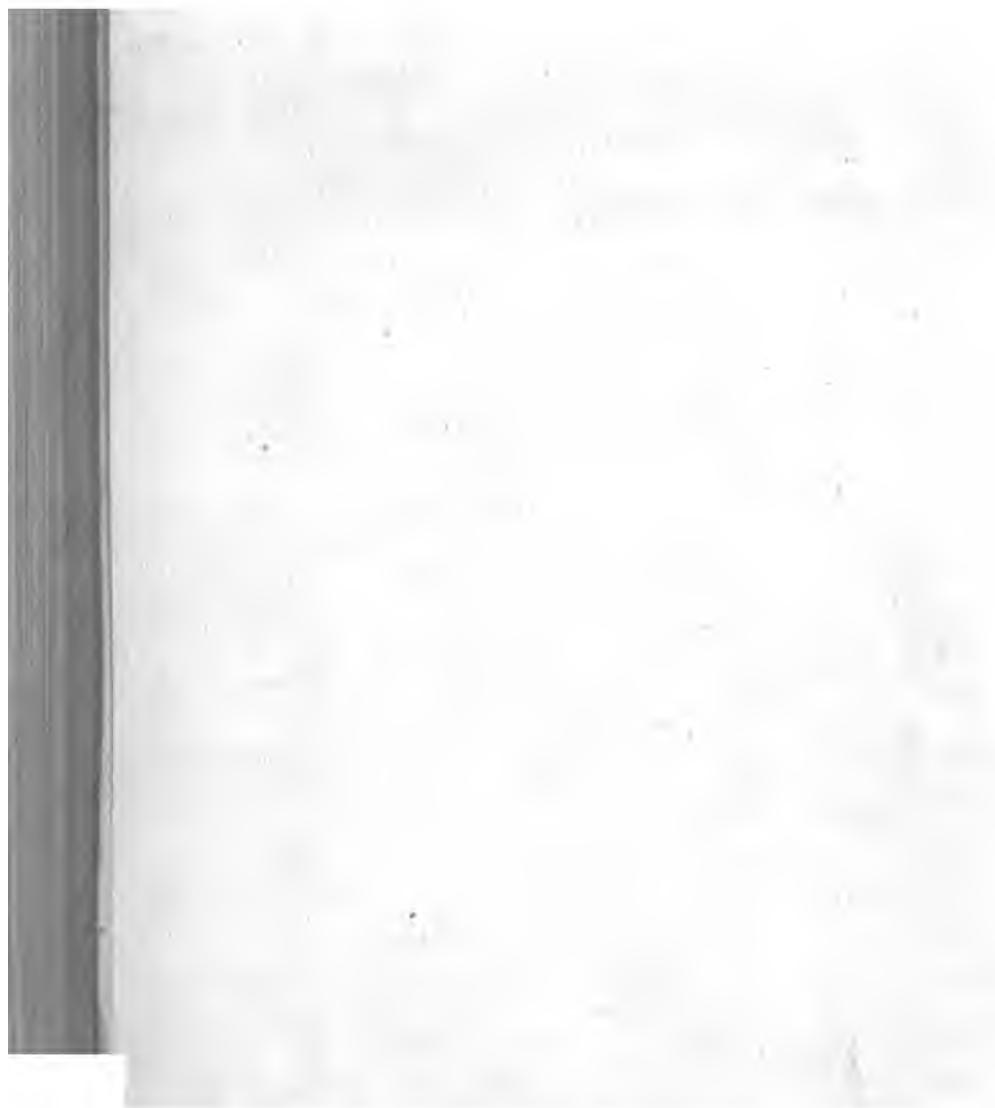
Reg.	§.	Reg.	§.
8.	261.	22.	204.
17.	150.	Reg. v. o.	
19.	237 (A.).	7.	207 (A.).
20.	226 (A.).	4.	207 (A.).

Bladzijde 111.

Reg.	§.	Reg.	§.
11.	252.	13.	277 (A.).
12.	226 (A.), 252.		

3 9015 01459 0965

